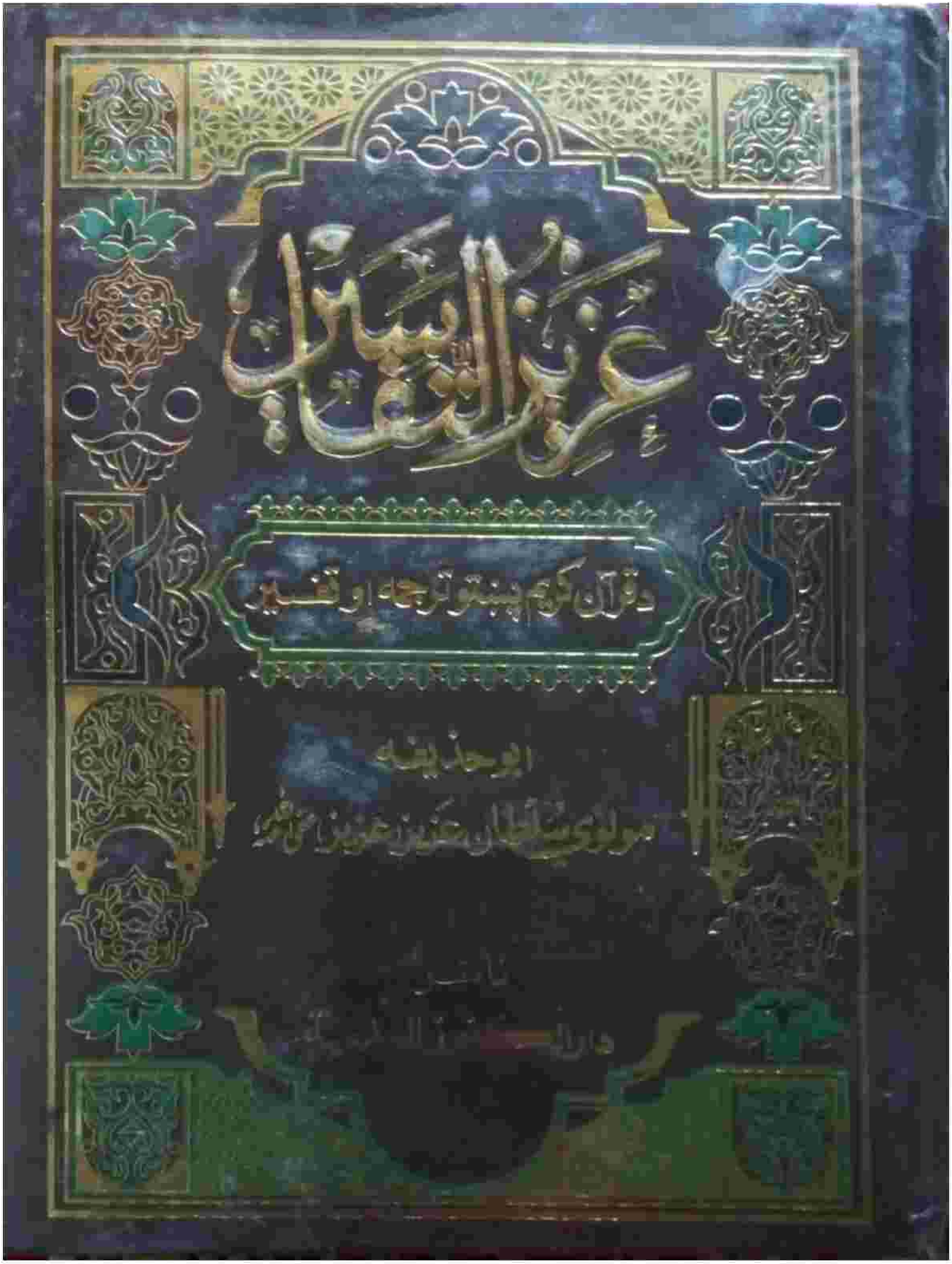

عزيز التفاسير
د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر
ابو حذيفه

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]

او بېشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزيز التفاسير

د قرآن کريم پښتو ترجمه او تفسير

د "الفرقان" [۲۱] ايت څخه تر، "الشعراء، النمل، القصص، العنکبوت، الروم، لقمان، السجدة" پورې

نهم ټوک

مولوي سلطان عزيز (عزيز) أبو حذيفه عفا الله عنه

حسن خيل مومند؛ د نجم المدارس پخوانی استاذ

ناشر: دار الكوثر العلمية

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پېښور - پاکستان) کې په ۱٤۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نېټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل، او په ۱٤۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نېټه پای ته ورسیده.
- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نېټه یې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه وربانديې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تېرې شوې. البته په دې حساب کې هره میاشت د دیرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني. تصحیح: قاضي اسامه عزیز. د (دکتور اظهار الحق عزیز. نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکاری. ډیزاین: نبراس الحق عزیز. د حذیفه عزیز په همکاری.

څلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړیکو پتې:

۱) برېښنالیک azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون (۰۰۹۲۳۰۰۵۸۴۴۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱۴۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه، کابل، افغانستان.

ګرځنده تلفون: (۰۷۷۱۹۶۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹۶۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پېښور، پاکستان.

تلفون: (۰۹۱۲۵٦٥٥۳۸)

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا ۗ لَقَدِ ٱسْتَكْبَرُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُوا۟ مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَٰهُ هَبَآءً مَّنثُورًا ﴿٢٣﴾ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾ ﴾

[۲۱] او هغه کسان وايي کوم چې زمونږ د ملاقات (د قيامت د قيام) څخه نه ډاريږي چې په مونږ باندې (د پيغمبر د تصديق دپاره) ولې پرښتې نه رانښکته کيږي يا ولې (په همدې ارتباط) مونږ خپل رب ﷻ نه ګورو؟ (چې تصديق يې ترې واورو).

يقينًا دوی (دغه کسان) د خپلو خانونو په هکله لويي کوي او (هم په تکبر او ظلم کښې) د اندازې څخه تجاوز کوي ډېر لوی تجاوز.

[۲۲] په کومه ورځ (د مرګ يا د قيامت په ورځ) چې دغه کسان پرښتې وګوري په دغې ورځ کښې به مجرمانو (همدغو ظالمانو) ته هيڅ زيری (د خوشالۍ خبر) نه وی، (بلکې د غم او عذاب په نزول باندې به باوري شي) او (پرښتو ته) به ووايي چې (مونږ ستاسو څخه) مانع منعه کړی شوې (کلکه پرده) غواړو (چې تاسو ونه ګورو).

[۲۳] او مونږ به (د کفارو) هغو عملونو ته قصد وکړو کوم چې (په دنيا کښې يې) عملي کړي وه هرڅه عمل چې وي نو وبه يې ګرځوو شيندلی شوی ګرد (بالکل به يې ضائع کړو).

[۲۴] د جنت ملګري (جنتيان) به په دغې ورځ کښې (د دوزخيانو څخه) د قرار نيولو د ځای د حيثه ډېر غوره وي او (هم) به د استراحت د ځای د حيثه ډېر ښايسته وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د مشرکانو باطل اقوال حکايت شوي وه، په دې ايتونو کښې همدغه موضوع تعقيب شوې ده او د هغوی د څه نورو اقوالو ذکر نازل شوی دی او هم يې نتائجو ته څه اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! د مشرکانو (کفارو) څه نور باطل اقوال او هم د دوی د باطلو اقوالو نتائج په خپل امت باندې داسې قرائت کړه چې:

۱ــ هغه کسان کوم چې د قيامت د ورځې د قيام څخه نه ډاريږي (يا ورته دروغ برېښي او يا يې په قصدي توګه دروغ ګڼي) وايي چې محمد ﷺ خپلې د نبوت په دعوې کښې رښتينی نه دی، ځکه چې:

الف: که نوموړی پکښې رښتينی وی نو په مونږ باندې به پرښتې رانښکته شوې وی او مونږ ته به يې راپېژندلی وی چې دا د الله ﷻ پيغمبر دی تاسو يې په همدې صفت باندې وپېژنئ:

ب: او يا به مونږ خپل رب ﷻ ليدلی وی او د نوموړي تصديق به يې زمونږ په وړاندې کړی وی

چې دا زما پيغمبر دی او زما د پلوه تاسو ته دراستولی شوی دی تاسو يې اطاعت وکړئ او نبوت يې قبول کړئ.

نو کله چې دا يو کار هم ونه شو نو معلومه شوه چې نوموړي په خپله دعوه کښې دروغژن دی، او مونږ د دروغژن اطاعت نه شو کولی.

۲ـ ای پيغمبره! د مشرکانو ذکر شوي اقوال د ډېر لوی تکبر څخه نمايندګي کوي دوی ته خپل ځانونه په خپل زړه کښې ډېر لوی برېښي او حتی خپل ځانونه د دې خبرې جوګه بولي چې يا د پرښتو د نزول افتخار حاصل کړي او يا د الله ﷻ په ديدار باندې مشرف شي، حال دا چې دوی د دغه يوه کار دپاره هم جوګه نه دي بلکې دوی په ظلم کښې ډېر لوی تجاوز کوي او تکبر يې د اندازې څخه وتلی دی، د دغه بې حده تکبر او ظلم نتائج به وګوري.

۳ـ د پرښتو ملاقات خو په دنيا کښې څه وړوکی کار نه دی چې هرڅوک يې لياقت ولري او يا يې هرڅوک د ملاقات توان ولري.

هو! د قيامت په ورځ به مشرکان پرښتې وګوري او د ملاقات زور به يې ورته څرګند شي، خو په دغې ورځ کښې به هغوی ته هيڅ خوشالي نه وي بلکې په دغې ورځ کښې به همدغه مجرمان وايي چې زمونږ او د پرښتو ترمنځ دې کلک او قوي مانع تحقق ومومي، مونږ د پرښتو ملاقات نه غواړو، په مونږ کښې د دوی د ليدلو وسه نشته.

يا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې به مشرکان د پرښتو ملاقات نه غواړي خو پرښتې به د دوی ملاقات غواړي چې د سر او پښو څخه به يې ونيسي او دوزخ ته به يې سر په ځړې ورواچوي (نو تادي مه کوئ د پرښتو ليدل درروان دي).

۴ـ په دغې ورځ کښې به مشرکان د خپلو ځانونو د نجات دپاره هيڅ وسيله مونده نه کړي، د دوی باطل معبودان به يې د عبادت څخه انکار وکړي او کوم نېک عملونه چې دوی په دنيا کښې کړي دي لکه مېلمه پالنه، صله رحمي او يا کوم عملونه چې دوی ته په دنيا کښې نېک برېښي هغه به ټول مونږ ضائع کړو او د ګرد په شان به يې خواره واره او شيت پيت کړو، حتی چې د ببرته راغونډولو اُميد به يې هم د چا سره پاتې نه شي.

۵ـ خو بالمقابل په دغې ورځ کښې به مؤمنانو ته د دوی روغه عقيده او صالح عملونه ډېره ګټه ورسوي، او د جنت خاوندان به يې وګرځوي، نو دوی به په دغې ورځ کښې د خپل قرار ځای د حيثه ډېر بهتر وي او د خپل ارام ځای د حيثه به ډېر ښايسته وي چې جنتونو ته به په دائمي توګه داخل کړی شي او د هر ډول ستوماني څخه به ورته ارامي وروښله شي.

توضيحات

۱ـ په ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا﴾ کښې د ﴿لَا يَرۡجُونَ﴾ کلمه د "رَجَاء" (اُميد) څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [يونس: ۷] ايت لاندې ليکلي دي چې د اُميد سره د

فوت کېدلو خوف لازم وي، نو ځکه نوموړي کلمه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په "لا یخافون" سره تفسیره کړې ده، یعني دا خبرې هغه کسان کوي کوم چې زمونږ د ملاقات (د قیامت د ورځې د قیام) څخه نه ډارېږي، که بالفرض دوی ترې څه ډار درلودی نو دغسې خبرې به یې نه وی کړې.

د پرښتو د راښکته کېدلو معناوې

۲ـ د ﴿لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ﴾ کلمات علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسیر کړي دي[۱]:

الف: مشرکانو د بهانو د نېولو دپاره غوښتل چې په هر یوه باندې د وحې پرښتې وربښکته شي او کتاب ورباندې ورنازل شي، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿بَلْ يُرِيدُ كُلُّ ٱمْرِيٍٕ مِّنْهُمْ أَن يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنَشَّرَةً﴾ [المدثر:۵۲] یعني بلکې د دوی (کفارو) هر سړی دا اراده لري او غواړي چې خورې پاڼې (کتاب) ورکړی شي (او د نبوت مقام ته ورسېږي).

ب: هغوی غوښتل چې د شهادت دپاره ورباندې پرښتې وربښکته شي چې دا (محمد ﷺ) په رښتیا پیغمبر دی، همدا خبره الله ﷻ د هغوی د خولو څخه حکایت کړې ده چې: ﴿أَوْ تَأْتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا﴾ [الإسراء:۹۲] یعني مشرکان وایي چې: تر هغه به په تا باندې ایمان رانه وړو ترڅو چې ته مونږ ته الله ﷻ او پرښتې د مخامخ خبرو دپاره راولې او زمونږ په وړاندې ستا د نبوت تصدیق وکړي.

تبصره

۳ـ که څه هم خینو علماوو کرامو دوهم تفسیر ته د مقام په لحاظ ترجیح ورکړې ده[۲] مګر څرنګه چې دواړه معناوې سره یو تربله منافات نه لري او مشرکانو دواړه ډوله خبرې کولې نو د بدلیت په اعتبار سره د دواړو په اراده کولو کښې هم څه باک نشته.

عُتُو څه معنی؟

۴ـ په ﴿وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا﴾ کښې د "عُتُوّ" کلمه د حد او اندازې څخه د تجاوز دپاره وضعه شوې ده[۳]، خو په دې مقام کښې یې معنی داسې راځېږي چې: مشرکانو په خپل کفر او تکبر کښې د اندازې څخه ډېر لوی تجاوز کړی دی چې خپلو ځانونو ته د پرښتو په نزول او یا د الله ﷻ په دیدار باندې قول کوي، په اصطلاح د هغوی تکبر د چتې څخه وتلی دی.

مشرکان به پرښتې څه وخت وګوري؟

۵ـ په ﴿يَوْمَ يَرَوْنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ﴾ کښې د پرښتو د رؤیت او لیدلو وخت مفسرینو کرامو[۴] په دوه وو وختونو باندې تفسیر کړي دي چې د دواړو اراده کول هم څه منافات نه لري هغه دا چې:

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۳؛ تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۱۱
(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۳
(۳) القاموس المحیط ج۳ ص۱۵۲
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۵۷

الف: مشرکان به پرښتې په هغه وخت کښې وګوري کله چې دوی ته د ارواګانو د قبض دپاره ورشي او په ډېر غضب سره ترې ارواګانې قبض کړي. په همدې مضمون باندې په [الأنعام:۹۳] ایت کښې صراحت شوی دی.

ب: هغوی به پرښتې د قیامت په ورځ وګوري، چې په دغه وخت کښې به د هیڅ ښخه پټې نه وي، نو مؤمنانو ته به بشارت او د خوشالۍ زیرې ورکوي او کفار به د الله ﷻ عذاب ته ورټېل وهي، العیاذ بالله ﷻ من العذاب.

د حجر معنی

۶_ په ﴿ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه پکار ده[۱]:

الف: د ﴿ حِجْرًا ﴾ کلمه د حرام معنی ورکوي چې همدغه معنی په ﴿ مَّحْجُورًا ﴾ سره تاکیده شوې ده، دا د یو پلوه او د بل پلوه په ﴿ وَيَقُولُونَ ﴾ کښې مستتر ضمیر پرښتو ته راجع دی.

یعنې د قیامت په ورځ یا د ځنکدن په حال کښې به پرښتې مؤمنانو ته په جنتونو سره بشارت او زیرې ورکړي او کفارو ته به ووایي چې نن ورځ په تاسو باندې بشارت حرام ګرځېدلی دی ډېر کلک حرام، چې هیڅکله به ترې استفاده ونه شئ کړی.

ب: نوموړې کلمه د منعې په معنی سره ده چې په ﴿ مَّحْجُورًا ﴾ سره همدغه معنی تاکیده شوې ده، او په دې باندې علاوه په ﴿ وَيَقُولُونَ ﴾ کښې مستتر ضمیر کفارو (مشرکانو) ته راجع دی. نو حاصل یې داسې راځېږي چې: نن ورځ خو مشرکان د پرښتو د لیدلو غوښتنه کوي خو داسې وخت ورروان دی چې دوی به پرښتو ته ووایي چې مونږ ستاسو د لیدلو ځخه د ډېر کلک مانع مطالبه کوو چې زمونږ او ستاسو ترمنځ قوي مانع او پرده ودروله شي (ستاسو په لیدلو او کتلو کښې زمونږ تعذیب نغښتی دی).

مشرکان به په دغه وخت کښې ځکه په ذکرو شوو کلماتو باندې تلفظ وکړي چې دوی به په دنیا کښې د زیات خطر په وخت کښې په همدغو کلماتو سره پنا غوښتله، دوی به خیال وکړي چې دلته به هم ورباندې پنا راکړه شي او د عذابه به بچ کړی شو.

تبصره

۷_ که څه هم ځینو علماوو کرامو لومړۍ معنی ته ترجیح ورکړې ده[۲] خو مونږ ته د مقام په لحاظ سره دوهمه معنی ترجیح لري، اما د لومړۍ معنی اراده کول هم د بدلیت په اعتبار سره نه ردوو.

هباء څه معنی؟

۸_ په ﴿ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنثُورًا ﴾ کښې مفسرینو کرامو د ﴿ هَبَاءً ﴾ کلمه په متعددو معناوو باندې

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۰؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۷۱
(۲) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۳؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۳۶۵

تفسیره کړې ده[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې نوموړې کلمه به د غبار (ګرد) سره مرادفه وي[۲]، چې په ﴿ مَّنثُورًا ﴾ سره تاکیده شوې ده، یعنې مونږ به د کفارو عملونو ته قصد وکړو او داسې به یې تیت پرک کړو لکه چې په تېز باد سره خاوره تیته او وشیندله شي.

د کفارو د اعمالو د ضائع ګرځولو څخه په دې مقام کښې د کنایې په توګه په ﴿ هَبَآءً مَّنثُورًا ﴾ سره تعبیر شوی دی او په [النور:۳۹] ایت کښې د "سَرَاب" سره تشبیه ورکړه شوې ده او بالآخره په [إبراهيم:۱۹] ایت کښې د ایرو د ډېرۍ غوندې ګڼلی شوي دي چې تېز باد ورباندې وچلېږي.

د مَقِیل معنی

۹_ په ﴿ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلاً ﴾ کښې د "مَقِیل" کلمه یا میمي مصدر ده او یا اسم ظرف ده خو اصل باب یې: "قَالَ يَقِيْلُ قَيْلُوْلَةً" دی. "قَيْلُوْلَةً" د غرمې د استراحت دپاره وضعه شوې ده برابره خبره ده چې خوب ورسره ملګری وي او که نه[۳]. په دې مقام کښې بدون د خوبه استراحت مطلب دی ځکه چې په جنتیانو باندې خوب نه ورعارضېږي، ځکه چې خوب د مرګ ورور دی.

د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې: «إِنَّ حِسَابَ الْخَلْقِ يَكْمُلُ فِيْ وَقْتِ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ وَيَقِيْلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ وَأَهْلُ النَّهَارِ فِي النَّارِ»[۴] یعنې یقینًا د ټولو خلکو حساب به د قیامت په ورځ د لمر د پورته کېدلو په وخت کښې پوره شي چې ورځ نیمایي ته ورسېږي نو د نیمې ورځې استراحت به جنتیان په جنت کښې وکړي او دوزخیان به یې په دوزخ کښې وکړي (په دوزخ کښې به واچول شي). یا په بل عبارت، د حساب د فیصله کېدلو وخت به داسې وي لکه چې په دنیا کښې لمر د اسمان نیمایي ته پورته شي که نو هلته خو به د لمر د ختلو او پرېوتلو نظام د منځه تللی وي.

په دې باندې علاوه دوزخیانو ته د مقیل یا استراحت نسبت محض د مشاکلة په توګه دی او بس.

یادونه

۱۰_ کوم تحقیق چې د الله ﷻ په توفیق د [الفرقان:۱۵] ایت لاندې د ﴿ خَيْرٌ ﴾ په کلمه کښې تېر شوی دی همغه تحقیق دې په دې مقام کښې د "خَيْر، أَحْسَن" د کلمو په هکله په نظر کښې ونیول شي.

﴿ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلْغَمَٰمِ وَنُزِّلَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ تَنزِيلاً ﴿٢٥﴾ ٱلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ ٱلْحَقُّ لِلرَّحْمَٰنِ ۚ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَٰلَيْتَنِي

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۵۱۳
(۲) القاموس المحیط ج۴ ص۴۷۷
(۳) لسان العرب ج۱۱ ص۵۷۷؛ مفردات الراغب ص۴۳۵
(۴) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹

ٱتَّخَذْتُ مَعَ ٱلرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَٰوَيْلَتَىٰ لَيْتَنِى لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَّقَدْ أَضَلَّنِى
عَنِ ٱلذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَآءَنِى ۗ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِلْإِنسَٰنِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ
يَٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِى ٱتَّخَذُوا۟ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِىٍّ عَدُوًّا مِّنَ
ٱلْمُجْرِمِينَ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾ ﴾

[۲۵] او (ای پیغمبره!) هغه ورځ (یاده کړه) چې اسمان په (سپینې) وریځې سره وچوي (سپینې وریځې ترې راځرګندې شي) او (هم ترې) پرښتې رانښکته کړی شي رانښکته کول.

[۲۶] چې حقه (او ربښتیانی) واکداري به (ظاهراً او باطنًا) په دغې ورځ کښې د ډېر مهربان الله ﷻ ته (ثابته) وي، او دا ورځ به په کفارو باندې ډېره سخته ورځ وي.

[۲۷] او (ای پیغمبره! د مثال په توګه) ته هغه ورځ یاده کړه چې هر ظالم (کافر) به په خپلو لاسونو باندې (د حسرت او افسوس د کبله) چکونه لګوي، (او) وایي به چې: ای ارمان (او افسوس دی ما لره) چې ما د پیغمبر ﷺ لاره نیولې وی (او مخالفت مې ترې نه وی کړی).

[۲۸] ای زما افسوسه! (راشه چې همدا دې وخت دی) ای ارمان (او ای کاش!) چې ما فلانکی (شیطان) په دوستۍ سره نه وی نیولی.

[۲۹] یقینًا هغه خو زه د ذکر (قرآن کریم) څخه له هغه نه وروسته بې لارې کړم چې ماته (د پیغمبر په لاس) راغلی وه.

او (یقینًا) د انسان دپاره (د ارتیا په وخت کښې) شیطان یوازې پرېښودونکی دی (چې نصرت ورسره نه کوي او نه یې کولی شي).

[۳۰] (مشرکان هغه خبرې کوي) او پیغمبر وایي چې: ای زما ربه! یقینًا زما قوم دغه قرآن پرېښودل شوی نیولی دی (عقیدةً او عملاً یې ورباندې پرېښی دی).

[۳۱] او (الله ﷻ ورته تسلي ورکوي چې: ای پیغمبره!) همدغه ډول (ستا غوندې) مونږ هر یو پیغمبر ته د مجرمانو (کافرانو) څخه دښمنان ګرځولي وه (نو لکه څنګه چې هغوی حوصله کوله ته هم حوصله کوه)، او ستا رب ﷻ د هدایت کوونکي او نصرت کوونکي په حیث بس دی (چې کامل قدرت لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنۍ ایتونه د مؤمنانو د حالت په بیان باندې تمام شوي وه چې د قیامت په ورځ به د استقرار دپاره ډېر ښه ځای ولري او هم به د ارامګاه په لحاظ د هر چا څخه ښایسته ارامګاه ولري، په دې ایتونو کښې د کفارو او مشرکانو حالت ته اشاره شوې ده چې د قیامت په ورځ به د لوی حسرت سره مخامخ شي نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه حالات قرائت کړه چې د کفارو د حسرت حالت هم پکښې نغښتی دی هغه دا چې:

۱ـ هغه ورځ وریه یاده کړه چې د اسمانونو نظام درې ورې شي او د یوې امتیازي وریځې د پیدا کېدلو (ښرګندېدلو) سره اسمانونه وچوي او دروازې-دروازې وګرځي. او په دې باندې علاوه د اسمانونو پرښتې به خمکې ته رانښکته کړی شي په یو امتیازي رانښته کولو سره، چې هر څوک به یې وګوري او لوی ازدحام به جوړ شي.

۲ـ نو په دغې ورځ کښې به ټوله واکداري په ډېر مهربان الله ﷻ پورې اختصاص مونده کړي، په دغه ورځ کښې به د ده ﷻ څخه په غیر هیڅوک مونده نه شي چې د واکدارۍ او پاچاهۍ دعوه وکړي، د دنیا ټول پاچاهان به د فقیرانو په قطار کښې ودرېږي او ټول خلک به هر یو انفرادي حیثیت ولري او بس.

۳ـ نو د همدې کبله به دغه ورځ په کفارو باندې ډېره سخته او ډېره غمژنه وي، چې ټول به پکښې د حسرت او افسوس سره مخامخ شي. د مثال په توګه:

۴ـ ته هغه ورځ خپل امت ته د عبرت اخستلو دپاره وریه یاده کړه چې:

الف: چې دنیاوې ظالم او کافر به له ډېره حسرته په خپلو ګوتو نه بلکې په خپلو دواړو لاسونو باندې غاښونه لګوي او چکونه به ترې کوي او په عین حال کښې به وایي چې:

ب: ای کاش! چې ما د پیغمبر سره لاره نیولې وی او د همغه په لاره تللی وی.

ج: ای زما افسوسه! راشه همدا دې وخت دی، کاش چې ما فلانکی (جني شیطان او انسي شیطان) په دوستۍ سره نه وی نیولی او د هغه په لاره باندې نه وی تللی چې ماته په ډېر زیات ضرر باندې تمام شو ځکه چې:

د: زه یې د حقې لارې څخه بې لارې کړم او کوم نصیحت چې ماته راغلی وه د هغه څخه یې غافل کړم حال دا چې د نصیحت قبول زما په قابو کښې وه او ماته د خپل مهربان رب ﷻ د پلوه راغلی وه.

۵ـ ځکه به نوموړی ظالم د قیامت په ورځ د لوی حسرت او افسوس سره مخامخ شي چې یقیناً شیطان د انسان دپاره خذول دی چې د خوشالۍ په وخت کښې ورته د دروغو وعدې ورکوي ترڅو یې د حقې لارې څخه واړوي، او د غم او حسرت په وخت کښې یې یوازې پرېښودونکی دی چې خپل غم کوه او خپل غم به کوم، نه زه تاته کومک درکولی شم او نه ته زما کومکي ګرځېدلی شې.

۶ـ ای خلکو! دا وه د کافر او ظالم حال چې د قیامت په ورځ ورسره هرو مرو او ضرور ملاقي کېدونکی دی. دا د یو پلوه، او د بل پلوه تاسو د نوموړي کافر او ظالم د غرور او تکبر دنیاوي حال دریه زړه کړئ چې د الله ﷻ پیغمبر یې په سپکو او سپورو خبرو سره او هم په چټي پلمو نیولو سره تر پوزو راوستلی دی تردې چې د خپل رب ﷻ په حضور کښې عرض کوي چې: ای زما ربه! زما دغه کافر قوم دغه قرآن (چې د دوی د نصیحت دپاره نازل شوی دی) پرېښی دی او عمل وربانديې نه کوي، او برسېره په دې د جادو او شعر لقبونه هم وربانديې ږدي.

نو الله ﷻ خپل پیغمبر ته توصیه کوي چې:

الف: بې حوصلې کېږه مه. او خپل صبر او استقامت مه خرابوه، په دغو مشکلاتو کښې بوازې ته نه یې واقع شوی بلکې مونږ په ټولو زمانو کښې د هر پیغمبر دپاره د مجرمانو د جملې څخه دښمنان پیدا کړي وه چې همدغسې سخت سپورې خبرې به یې ورته کولې لکه څنګه یې چې تاته کوي. نو لکه څنګه چې هغوی صبر کاوه ته هم صبر کوه، د قیامت ورځ راروانه ده چې هر چاته به د خپلو کړو وړو جزا یا سزا ورکړی شي.

ب: ته په دې باندې مه غمژن کېږه چې ستا قوم ستا قرآن قبول نه کړ، د عدم قبول مسئولیت خو بې تاته متوجه نه دی، او د دې تشویش هم مه کوه چې کفار به د اسلام د ترقي مخنیوی وکړي، او دا څکه چې ستا رب ﷻ د هدایت د حیثه کافي دی هدایت د همده ﷻ په اختیار کښې دی، او همدارنګه د نصرت او کومک د حیثه هم کافي دی چې د ارادې مخه یې هیڅوک نه شي نیولی.

توضیحات

۱ـ خینو علماوو کرامو په ﴿ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلْغَمَٰمِ ﴾ کښې د ﴿ بِٱلْغَمَٰمِ ﴾ د "ب" په توري کښې متعدد احتمالات لیکلي دي چې دا توری د "مع" په معنی سره دی، یا د سبب معنی ورکوي او داسې نور[۱]، نو که څه هم دغه ټول احتمالات پکښې صحت لري مګر کومه معنی چې مونږ ته واضحه برېښي هغه دا ده چې د "عن" معنی ورکړي، یعنې او هغه ورځ یاده کړه چې اسمان د سپنې وریځې څخه وچوي او هغه راخرګنده شي، او په عین حال کښې پرښتې رابښکته کړی شي رابښکته کول.

په دې تقدیر به ذکر شوی ایت شریف دې ایت شریف ته ورته وي چې: ﴿ يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ ﴾ [ق: ۴۴] یعنې هغه ورځ یاده کړه چې ځمکه د مړو څخه وچوي او ټول ترې راووځي او په جلتۍ سره د محشر میدان ته روان شي.

عَضٌ یا عَضِيضٌ څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ يَعَضُّ ﴾ کلمه د "عَضٌ" ـ لکه "مَدٌ" ـ یا د "عَضِيضٌ" ـ لکه "قَتِيل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَضٌ" یا "عَضِيضٌ" دې ته ویل کېږي چې څوک یو شی په غاښونو کښې کلک ونیسي[۲] چې په پښتو کښې ورته چک یا خوله لګول وایي.

که څه هم لرې نه ده چې د قیامت په ورځ هر ظالم (کافر) په خپلو لاسونو باندې په حقیقي توګه خوله ولګوي[۳] خو دغه ډول کلام په عربي محاوراتو کښې د ډېر زیات ندامت او پښېمانتیا دپاره استعمالېږي[۴].

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۵۱۶؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۲۷۵
(۲) لسان العرب ج۶ ص۱۸۸
(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲
(۴) مفردات الراغب ص۳۴۹؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۲۷۶

ظالم او فُلان څوک-څوک دي؟

۳_ مفسرينو كرامو په دې اړه متعدد اقوال کړي دي چې په ﴿ وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ ﴾ كښې "ظَالِم" د چا څخه عبارت دی؟ او په ﴿ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴾ کښې د "فُلان" کلمه د چا څخه تعبير ده[۱]؟.

خو د عبد الله عباس رضي الله عنهما په شمول جمهور علماء كرام وايي چې په ﴿ ٱلظَّالِمُ ﴾ كښې "عُقْبَة بْنُ أَبِي مُعَيْط" ته اشاره ده او د ﴿ فُلَانًا ﴾ څخه "أُبَيُّ بْنُ خَلَفَ بْنِ وَهَبٍ" مراد دی؛ دوی په همدې هکله یوه قيصه ذکره کړې ده[۲] چې د هغې مهم ټکي دا دي:

الف: عُقْبَة بْنُ أَبِيْ مُعَيْط د سفر څخه راغلی وه او د خپل عادت په مطابق يې د مکې اشرافو ته مېلمستيا تياره کړه، خو په دعوت شوو کسانو کښې نبي کريم ﷺ هم شامل وه، چې نوموړي ورسره څه ناسته پاسته درلودله.

ب: نبي كريم ﷺ دعوت قبول کړ او د نوموړي کور ته ورغی مګر د خوراک او څښاک څخه يې تر هغه منعه وکړه ترڅو چې نوموړی په ايمان مشرف شي.

ج: نو د څه بهانو انو څخه وروسته نوموړي طيبه کلمه وويلې او نبي کريم ﷺ د هغه په کور کښې خوراک او څښاک وکړ.

د: د نوموړي (عقبه) په ايمان راوړلو باندې د هغه صميمي او مخلص دوست (أبي بن خلف) خبر شو نو خپله دوستي يې په دې پورې مشروطه کړه چې نوموړی بېرته کفر ته واوړي.

ه: نو هغه د خپل دوست د راضي کولو دپاره بېرته مرتد شو خو دوست يې په ارتداد باندې باور ونه کړ ترڅو چې نوموړی د نبي کريم ﷺ مبارک مخ ته لاړې ورتوف کړي، چې نوموړی د دغې غټې بې ادبۍ مرتکب هم شو.

نو دوی وايي چې په ذکرو شوو ايتونو کښې د عُقْبَة او أُبَيّ هغه قيصه منعکسه شوې ده چې د قيامت په ورځ به تحقق ومومي.

دواړه خبرې رښتيا شوې

۴_ د نبي كريم ﷺ دواړه خبرې رښتيا شوې هغه داسې چې:

الف: کله چې "عُقبه بن ابي معيط" ورته لاړې ورتوف کړې نو نبي کريم ﷺ ورته وويلې چې که ته چرته د مکې معظمې څخه بهر ماته لاس ته راغلې نو سر به دې د تنې څخه په توره باندې والوزوم[۳].

نو د بدر په اسيرانو کښې نوموړی عُقبه هم شامل وه، نو نبي کريم ﷺ خپله خبره رښتيا کړه او علي رضي الله عنه يا عاصم بن ثابت رضي الله عنه ته يې امر وکړ او د نوموړي سر يې د تنې څخه جدا کړ (قتل يې کړ)[۴].

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۱۲

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۵؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۶۷؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۵؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۱

(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۳۶۷

(۴) سيرت ابن هشام ج۲ ص۲۸۷؛ سنن ابي داوُد ج۲ ص۱۰

ب. اُبي بن خلف بن وهب په نبي کریم ﷺ باندې د رګه کړې وه چې زه به دې ووژنم، خو نبي کریم ﷺ ورته بالمقابل اطلاع ورکړې وه چې نوموړی به دا کار ونه کړي او زه به يې ـ إن شاء الله ـ وکړم[1]. نو د اُحد په غزا کښې يې نوموړی په خپل مبارک لاس سره په نېزه باندې وواهه او څه وخت وروسته په مکه معظمه کښې د همدې ټپ څخه مړ شو[2].

تبصره

۵ـ موږ ته داسې برېښي چې د ﴿ ٱلظَّالِمُ ﴾ څخه به مطلق ظالم (کافر) مطلب وي. او د ﴿ فُلَانًا ﴾ څخه به هغه بل ظالم او کافر مطلب وي چې د ده د خوشالۍ دپاره لومړني ظالم خپل پیغمبر یا د اسلامي داعي دعوت رد کړی وي او یا يې د قبولولو څخه خپل خان ګوښه کړی وي، برابره خبره ده چې دوی دواړه پخوا تېر شوي وي او یا به په وروستنيو زمانو کښې صورت ونیسي: موږ ځکه اطلاق او عموم خوښ کړ چې:

الف: په همدغه اطلاق او عموم باندې د ﴿ فُلَانًا ﴾ کلمه دلالت کوي، چې د قیامت تر ورځې پورې به هریو غولولی شوی ظالم د خپل ـ خپل غولوونکي نوم اخلي، مثلاً څوک به وايي چې کاش چې خالد مې په دوستۍ سره نه وی نیولی او څوک به د عمرو څخه شکایت کوي او داسې نور، خو الله ﷻ د ټولو څخه په ﴿ فُلَانًا ﴾ سره تعبیر وکړ.

که بالفرض مشخص کافر مطلب وی نو د ﴿ فُلَانًا ﴾ په عوض به د هغه نوم نازل شوی وی.

ب: دا قیصه په ﴿ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِلْإِنسَٰنِ خَذُولًا ﴾ سره تعقیبه شوې ده چې د ټولو انسانانو سره ښه تناسب لري.

ج: په دې باندې علاوه، په نصوصو کښې د مفاهیمو عموم ته کتلی کېږي او د مواردو خصوص د اعتبار وړ نه وي.

خذلان څه معنی؟

۶ـ په ذکر شوي تعقیب کښې شیطان ته د "خَذُول" لقب ورکړی شوی دی، "خَذُول" د مبالغې صیغه ده او د "خَذْل" یا "خِذلان" څخه اشتقاقه شوې ده، "خَذْل" یا "خِذلان" دېته وايي چې څوک د بل چا سره خپل کومک په داسې حال کښې قطعه کړي چې هغه ورته ډېر احتیاج وي او هم يې کومک او نصرت ته سترګې په لار او په تمه وي[3].

یعني یقیناً چې د انسان په هکله شیطان ډېر بې وفا دی چې د پوره احتیاج په وخت کښې يې یوازې پرېږدي او خپله بېزاري ترې اعلانوي. لکه چې الله ﷻ د نوموړي د خولې څخه حکایت کوي

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲

(۲) سیرت ابن هشام ج۳ ص۸۲

(۳) مفردات الراغب ص۱۴۵؛ لسان العرب ج۱۱ ص۲۰۲

چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ ٱلْحَقِّ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ ﴾ [ابراهيم: ۲۲] يعني د قيامت په ورځ چې خبره فيصله شي نو شيطان به خپلو پيروانو ته ووايي چې: يقيناً الله ﷻ ستاسو سره حقه وعده کړې وه خو تاسو وربانديې اعتماد ونه کړ او ما درسره وعده کړې وه خو زما وعده د دروغو وعده وه، د همدې کبله زه په خپله وعده باندې ونه درېدم او کومک مې درسره ونه کړ او نه يې کولی شم، نو نن ورځ نه زه ستاسو په درد خورم او نه تاسو زما په درد باندې دوا کېدلی شئ؛

د ايت شريف ارشاد

۷ـ ذکر شوي ايتونه مونږ ته ارشاد کوي چې: لکه څنګه چې جني شيطان بې وفا دی همدارنګه د ده شاګردان (انسي شيطانان) هم بې وفا دي، نو په کار دي چې هيڅوک د هغه چا سره انډيوالي ونه کړي او خبره يې ونه مني کوم چې د شريعت د چوکاټ څخه بهر کشول کوي. د همدې ډول انډيوالی اضرارو ته نبي کريم ﷺ په يوه حديث شريف کښې اشاره کړې ده چې: «وَنَافِخُ الْكِيرِ إِمَّا أَنْ يُحْرِقَ ثِيَابَكَ وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ رِيحًا خَبِيثَةً»(۱) يعني بد انډيوالان او ملګري د بنی د پوکوونکي (پښې) مثال لري چې په باد سره اور تازه کوي، نو د نوموړي ترڅنګ ناسته د دوه وو حالاتو څخه خالي نه ده: يا به دې په اور سره جامې وسوزوي او که دا ونه شي نو بده ورمه خو به ستا دماغ ته ورسېږي.

همدارنګه د بد سړي انډيوالي به دې يا بربنډ کړي او د تقوی لباس به درڅخه بالکل وباسي، او يا به دې غير شرعي کارونو سره حساسيت کم کړي چې په غير شرعي کارونو سره به غُصه نه درځي او په ورو-ورو به ورسره اشنا شې. يا په بل عبارت: بد انډيوالان به يا سړی کافر کړي او يا به يې ګنهګار کړي. مونږ ته دې الله ﷻ د دوارو څخه پنا راکړي.

يو نحوي تحليل

۸ـ په ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِى ﴾ الآية، په عطف کښې علماء کرام لاندې دوه نظره لري(۲):

الف: خينې وايي چې دا ايت شريف په ﴿ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ ﴾ باندې عطف دی، يعني هغه ورځ ياده کړه چې ظالم د ډېر ندامت څخه خپل لاسونه په غاښونو باندې وچيچي او په همدغه حال کښې وربانديې د الله ﷻ پيغمبر شهادت هم ورکړي چې دغه ظالم او د ده امثالو قرآن کريم مهجور ګرځولی وه او بالکل يې د خپلو خانونو دپاره د ستور العمل نه وه جوړ کړی.

ب: او خينې وايي چې دا ايت په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ﴾ الآية، باندې عطف دی او د دوارو ترمنځ نور ايتونه د معترضو جملو حيثيت لري، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: کفار دغسې او هاغسې خبرې کوي چې د قيامت په ورځ به يې انجام وګوري، او د همدې کبله د الله ﷻ پيغمبر شکايت کوي چې زما قوم په ذکرو شوو بهانو سره قرآن کريم مهجور ګرځولی دی.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۸۳۰

(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲؛ البحر المحيط ج۸ ص۱۰۲

زمونږ په فکر دوهم تحلیل د لومړي تحلیل څخه بهتر دی چې د وروستني متصل ایت سره په ډېره ښه وجه پیوند اخلي؛ چې د شکایت په مقابل کښې ورته د الله ﷻ د پلوه حوصله او صبر کول توصیه شوه چې د پخوانیو پیغمبرانو غونډې د دښمنانو په مقابل کښې د زغم څخه کار واخله. دنیا د امتحان میدان دی د فیصلې میدان وروسته راروان دی.

شکایت دی ښېرا نه ده

۹ـ په ذکر شوي ایت شریف کښې الله ﷻ د خپل پیغمبر ﷺ څخه شکایت حکایت کړ ترڅو مشرکان په غوږ ووهي چې که پیغمبر ﷺ د خپل شکایت سره ښېراوې ملګرې کړي نو په تاسو به لوی مصیبت درنازل شي او ټول به پوپنا شئ.

نو تاسو خپل پیغمبر ـچې د "رَحْمَةً لِلْعَالَمِين" لقب ورکړی شوی دیـ دې ته مه مجبوروئ چې په تاسو باندې د عذاب د نزول دپاره د سوال لاسونه پورته کړي او الله ﷻ یې قبول کړي.

یادونه

۱۰ـ د الله ﷻ په توفیق د [المؤمنون:۶۷] ایت لاندې په ﴿ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا﴾ کښې د "مَهْجُور" کلمه ښه پوره شرحه شوې ده چې بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ ٱلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُوْلَٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾﴾

[۳۲] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی وایي چې: ولې په ده (محمد) باندې قرآن ټول په یو ځل نازل نه کړی شو (او په وقفه ئیزه توګه پرې نازل کړی شو).

(جواب یې دا دی چې:) مونږ په همدغه ډول باندې د دې دپاره (نازل کړ) ترڅو بېرې ستا زړه (د حفظ او فهم د حیثه) تثبیت (او محکم) کړو.

او (ترڅو) یې (په تا باندې) په وقفه ئیزه توګه قرائت کړو، په وقفه ئیزه توګه قرائت (چې ستا په ذهن کښې کیني).

[۳۳] او (بل د دې دپاره چې) کفار تاته هیڅ مثال (عجیب اعتراض) رانه وړي (وړاندې نه کړي) مګر مونږ یې په حقه (د واقع مطابق جواب) دروړو (درکړو چې مخه یې ونیسي)، او (هم د دې دپاره چې مونږ تاته) د تفسیر (او بیان) د حیثه په احسن (کلام) سره (درتګ وکړو او درنازل یې کړو، چې د اعتراض بنیاد وباسي).

[۳۴] هغه کسان چې دوی به دوزخ ته په خپلو مخونو باندې حشر کړی شي همدغه (کسان) د مکان (د اوسېدانې د ځای) د حیثه ډېر بد دي او د لارې د حیثه ډېر بې لارې دي (نو څه اعتراضات کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د مشرکانو د اعتراضاتو د جوابولو په لړ کښې دلته د هغوی یو بل اعتراض جواب شوی دی، یا په بل عبارت: په دې ایتونو کښې د مشرکانو د هغه اعتراض دلیل رد شوی دی کوم چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه په [الفرقان: ۴] ایت کښې حکایت کړی وه چې دا کتاب الهي کتاب نه دی بلکې د دروغو مجموعه ده. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

هغه کسان وایي کومو چې کفر او شرک اختیار کړی دی چې دا کتاب (قرآن کریم) الهي کتاب نه دی بلکې د دروغو مجموعه ده چې د نبوت د مدعي سره نورو خلکو کومک کړی دی او د خلکو د غولونې دپاره یې وړاندې د الهي کتاب نوم ایښی دی. ځکه چې که دا رښتیانی الهي کتاب وی نو ولې د نبوت په مدعي باندې په یو ځل نازل نه کړی شو، الله ﷻ خو وخت ته ضرورت نه لري بلکې هر یو کار د سترګو په رپ (طرفة العین) کښې کولی شي. دا د انسان کار دی چې د یو شي د جوړولو دپاره اوږد وخت ته ضرورت لري.

نو ای پیغمبره! د مشرکانو ذکر شوی اعتراض یا دلیل په لاندې تکو کښې جواب کړه چې:

١ـ مونږ لکه څنګه چې یو کار د سترګو په رپ کښې کوو همدارنګه که مو اراده وشي او حکمتونه یې غوښتنه وکړي په اوږد وخت کښې یې هم ترسره کوو؛ د قرآن کریم وقفه نیز نزول د همدې قبیلې څخه دی چې حکمتونه د همدغه ډول نزول غوښتنه کوي. د مثال په توګه:

الف: مونږ ځکه په تاباندې قرآن کریم په یو ځل درنازل نه کړ او په ورو-ورو او مدار سره یې درنازلوو ترڅو موقع په موقع ستا مبارک زړه ته وړاندې ډاډ او قوت ورکړو، چې ستا مبارک زړه ورته وخت په وخت ضرورت لري.

ب: څرنګه چې ته لیک او لوست نه شې کولی نو مونږ په تاباندې خپل کتاب په ارامۍ سره درنازل کړ، ترڅو ته وکړی شې چې په خپل ذهن کښې یې وساتې، که بالفرض په یو ځل مو نازل کړی وی نو حفظ او په یاد ساتل به یې په تاباندې ډېر درانده تمام شوي وی.

ج: ستا د زمانې کفار په مختلفو وختونو کښې په تاباندې مختلف نومونه ږدي او مختلف اعتراضات درباندې واردوي، نو د قرآن کریم د نزول په تعدد سره یې مونږ رد نازلوو، او په ډېره بهتره طریقه باندې د هغو جوابونه درزده کوو. یا په بل عبارت: څرنګه چې مشرکان خپل اعتراضات په یو وار نه واردوي، همدارنګه مونږ قرآن کریم په یو وار نه نازلوو، که بالفرض هغوی هغه کار کړی وی نو مونږ به دا کار کړی وی.

د: په دې باندې علاوه که مونږ په تاباندې قرآن کریم په یو ځل نازل کړی وی نو ته به مجبور وی چې د کفارو د هر اعتراض د مخنیوي دپاره دې پکښې بېلې-بېلې پلټنې کړې وی چې د هغه اعتراض جواب دا دی او د دغه جواب دا دی. نو الله ﷻ په تاباندې ډېر مهربان دی چې د پلټنې بوج یې درباندې کېښنود او وخت په وخت یې په احسن بیان سره د هغوی د اعتراضاتو مخنیوی پخپله وکړ.

ه: بالآخره څرنګه چې قرآن کریم په تشریعي احکامو باندې مشتمل دی او تشریعي احکام د غذاء حیثیت لري او د اوقاتو اختصاص ورته ضرور دی نو مونږ څکه قرآن کریم په یو ځل درنازل نه کړ ترڅو تشریعي احکام په مناسبو وختونو کښې درزده کړو.

۲ـ نو د قرآن کریم په تدریجي نزول کښې زښت ډېر حکمتونه نغښتي دي، خو هرڅوک چې د حقائقو د پلټنې څخه سرچپه روان وي او د حکمتونو څخه معکوسه نتیجه اخلي هغوی همغه کسان دي چې دوزخ ته به سرچپه حشر کړی شي او په خپلو مخونو باندې به سرچپه ورروان شي.

همدغه کسان د مکان په اعتبار ډېر بد او ناکاره دي او د لارې د حیثه ډېر بې لارې او ګمراهان دي، نو تاته په کار دي چې د دغو کسانو په خبرو باندې بې حوصلې نه شي.

توضیحات

۱ـ تقریبًا ټول علماء کرام په دې متفق دي چې تورات او انجیل او هم زبور درېواړه اسماني کتابونه په یو ځل نازل شوي دي[۱] او دا څکه چې موسی ﷺ، عیسی ﷺ او داود ﷺ درېواړو لیک او لوست کولی شو[۲]، خو یوازې قران کریم په وقفو-وقفو په درویشتو کلونو کښې نازل شوی دی څکه چې نبي کریم ﷺ لیک او لوست نه شو کولی.

نو د وخت مشرکانو ورباندې نیوکه وکړه چې که دا قران کریم ربښتیانی اسماني کتاب وی نو په کار وه چې دا هم د هغو غوندې په یو ځل نازل شوی وی، همدغه اعتراض ته په دې ایتونو کښې جواب ورکړی شوی دی.

مګر ځینې مفسرین کرام دا خبره نه مني چې ذکر شوي درېواړه کتابونه په یو ځل نازل شوي وه، بلکې هغه هم په وقفه-وقفه نازل شوي دي[۳]، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ کلمات په اعراب کښې څه شی واقع شوي دي او په "ذَٰلِكَ" سره څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې: په "ذَٰلِكَ" سره هغه وقفه-وقفه تنزیل ته اشاره ده کوم چې د مقدرې جملې مضمون دی، په دې جملې باندې وراندېنی مذکوره جمله دلالت کوي، او ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ د خپل متعلق په اعتبار د همدغې مقدرې جملې دپاره مفعول مطلق دی[۴]، نو تصویر یې داسې کېږي چې: "اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّا نَزَّلْنَا عَلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَ تَنْزِيْلًا مِّثْلَ ذٰلِكَ التَّنْزِيْلِ الْمُفَرَّقِ" یعني ای پیغمبره! یقینًا مونږ په تاباندې دغه قرآن کریم په وقفه-وقفه نازل کړی دی، دغه ډول په وقفه-وقفه نازلول ﴿ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ ﴾ الآية.

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۱۵
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۷۸
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۶۱
(۴) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۱۶

ترتيل څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَرَتَّلْنَٰهُ تَرْتِيلًا ﴾ کښې د "تَرْتِيل" کلمه دېته وضعه شوې ده چې د يوه شي د مرتبو اجزاوو ترمنځ فاصله (وت) واقع کړی شي[1] لکه د غاښونو ترمنځ چې فاصله (وِت) موجوديت ولري. نو په دې تقدير دغه جمله د هغې مقدرې جملې تفسير واقع کېږي کومې ته چې لږ وړاندې په دوهمه توضيح کښې اشاره شوې ده، يعنې مونږ په تاباندې دغه قرآن کريم په وقفه-وقفه درنازل کړ، په وقفه-وقفه نازلول (د نزولونو ترمنځ مو فاصلې واقع کړې).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې په ﴿ إِلَّا جِئْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴾ کښې د "أَحْسَنَ" کلمې ته څه شي نصب ورکړی دی؟

مونږ وايو چې: دغه کلمه منصوبه نه ده بلکې مجروره ده چې په "الْحَقِّ" باندې عطفه ده او د "ب" توري جر ورکړی دی خو د غير انصراف د کبله يې جر په فتحې سره صورت نيولی دی[2].

نو د معنی حاصل يې داسې راځېژي چې: ای پيغمبره! په وقفه ئيز نزول کښې بل حکمت دا دی چې هر کله کفار تاته څه باطل مثالونه وړاندې کړي او څه غير مناسب لقبونه درباندې کېږدي نو مونږ يې په مقابل کښې حق نازل کړو چې د باطل ماغزه وباسي، او په داسې احسنه طريقه باندې جواب ورکړو چې هرڅوک په واضحه توګه وپوهېږي چې دغه لقبونه ناحقه دي.

د وقفه ئيز نزول نور حکمتونه

۵ـ د وقفه ئيز نزول کومو حکمتونو ته چې په ايتونو کښې اشاره شوې وه هغه خو د الله ﷻ په توفيق د مطلب خلاصه کښې مونږ وليکل خو دلته ورباندې وراضافه کوو چې:

د قرآن کريم وقفه ئيز نزول او ګټې يوازې نبي کريم ﷺ پورې حصرې نه وې، بلکې ټولو مسلمانانو ته دغه ډول نزول ډېر زيات په ګټه تمام شو او مشرکانو ته هم په ګټه تمامېده خو هغوی ترې غفلت وکړ مثلاً:

الف: د هغه وخت مسلمانان هم په اکثرې توګه د ليک او لوست څخه بې برخې وه، نو په وقفه ئيز نزول سره ورته د قرآن کريم حفظ او فهم دواړه اسان شوه.

ب: په دغه ډول نزول سره د وخت مسلمانان د تشريعي احکامو تعميل ته اماده شوه، که ټول وړباندې په يو ځل نازل شوی وی نو احتمال وه چې پوره يې نه وی عملي کړی.

همدغه اسانې د شرابو په تحريم کښې پوره څرګنده ده چې بيان يې د [البقرة:۲۱۹] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ج: د قرآن کريم د هر ايت يا ايتونو په نزول سره د يو پلوه د نبوت علامات تازه کېدل، او د بل

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۳

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۱۶

پلوه د قرآن کریم د مقابلې دپاره د مشرکانو بیا-بیا رابللو صورت نیوه، چې هر کرت به د عجز سره مخامخ کېدل، که بالفرض قرآن کریم په یو خل نازل شوی وی نو هغوی به یې فقط په یو خل سره د مقابلې څخه عاجزان شوي وی.

یادونه

۶ـ نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې د قیامت په ورځ به خلک په درې ډوله د حشر میدان ته ورغونډ کړی شي، څوک پیاده، څوک سواره او څوک په مخونو[١]، دا حدیث مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء:٩٧] ایت لاندې په لفظ سره لیکلی دی هیله ده چې هلته یو خل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلْنَا مَعَهُۥٓ أَخَاهُ هَٰرُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا ٱذْهَبَآ إِلَى ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا فَدَمَّرْنَٰهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ أَغْرَقْنَٰهُمْ وَجَعَلْنَٰهُمْ لِلنَّاسِ ءَايَةً ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَأَصْحَٰبَ ٱلرَّسِّ وَقُرُونًۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ ٱلْأَمْثَٰلَ ۖ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ أَتَوْا۟ عَلَى ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِىٓ أُمْطِرَتْ مَطَرَ ٱلسَّوْءِ ۚ أَفَلَمْ يَكُونُوا۟ يَرَوْنَهَا ۚ بَلْ كَانُوا۟ لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾ ﴾

[٣٥] او یقیناً مونږ موسی ؑ ته کتاب (تورات) ورکړی وه او (هم) مو د ده سره د ده ورور (هارون ؑ) وزیر (ملګری او کومکی) ګرځولی وه.

[٣٦] نو مونږ دواړو ته وویلې چې: (معهود) قوم ته (د دعوت دپاره) لاړ شئ:

(ای پیغمبره! دغه قوم) هغه کسان وه کومو چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کړی وه، نو دوی مونږ هلاک کړه هلاکول (دوی مو د څرمې د قلزم په بحیره کښې غرق کړه).

[٣٧] او (مونږ) د نوح ؑ قوم (هم) هغه وخت (هلاک کړ کله چې دوی (الهي) پیغمبرانو ته (د نوح ؑ په شمول) د دروغو نسبت وکړ (چې) دوی مو (ټول په عالمي طوفان کښې) غرق کړه او (د قیامت تر ورځې پورې مو) د خلکو دپاره (د خپل قدرت) یوه (عظیم الشانه) نښه وګرځول. او مونږ (په آخرت کښې د ټولو) ظالمانو دپاره دردناک عذاب (دوزخ) تیار کړی دی.

[٣٨] او (همدارنګه مونږ) عادیان او ثمودیان او (هم) اصحاب الرس او په دغه منځ (منځو) کښې ډیرې پیړۍ (هلاک کړې دي).

[٣٩] او هر یوه (هلاک کړی شوي قوم) لره مونږ (د خپل قدرت مثالونه د عبرت دپاره) بیان کړی

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١۴۶

وه، او هر يو قوم (طبعيت نه بلكې) مونږ هلاک کړی دی هلاکول.

[۴۰] او يقينًا (ای پيغمبره!) دوی (د مكې مشركان) په هغه ښار (ښارونو) باندې (د خپلو سفرونو په وخت كښې) ورغلي په كومو باندې چې باران ورولی شوی وه بد باران (د ډبرو باران).

نو ايا دوی (تر اوسه پورې) نه وه چې دا (ښارونه) يې (د زړه په سترګو) ليدلی وي (او عبرت يې ترې اخستی وي)، بلكې (حقيقي خبره دا ده چې) دوی د بيا راپورته كېدلو (را ژوندي كېدلو) څخه نه داړېږي (او نه ورباندې عقيده لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندې په [الفرقان: ۳۱] ايت كښې الله ﷻ د ډاډينې په ترځ كښې نبي كريم ﷺ ته اشاره كړې وه چې پخوانيو پيغمبرانو هم دښمنان درلوده خو په عاقبت كښې يې دښمنان هلاک شوه، په دې ايتونو كښې د همغه ايت د مضمون په تعقيب څه مثالونه ښودل شوي دي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه وړاندېنې ايتونه په ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴾ باندې تمام شوي وه او په دې ايتونو كښې كفار په غوږ باندې وهل شوي دي كه تاسو د خپل پيغمبر سره همدغې بدې وضعې ته ادامه وركړئ نو ستاسو انجام به هم د هغوی د انجام غوندې صورت خپل كړي چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د خپلې تسلی او د كفارو د عبرت دپاره لاندې مثالونه قرائت كړه:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې د موسی ؈ او هارون ؈ د حالاتو يادونه وكړه چې:

الف: مونږ موسی ؈ ته كتاب (تورات) وركړی وه او هم د ده ؈ ورور هارون ؈ مو ورسره په نبوت او دعوت كښې د كومكي په حيث ګرځولي وه، ترڅو دوی دواړه وكړی شي چې فرعونيانو ته په صحيحه توګه زمونږ هدايات او ارشادات ورورسوي.

ب: دوی دواړو ته مونږ ارشاد وكړ او مخاطب مو كړه چې تاسو دواړه هغه معهود قوم ته لاړ شئ كوم چې تاسو يې ډېر ښه پېژنئ چې فرعون ته په الوهيت قائل دي.

ای پيغمبره! نوموړی قوم هغه قوم وه كومو چې د موسی ؈ د معجزاتو تكذيب كړی وه او د توحيد ټول انفسي او افاقي دلايل يې د ښنو لاندې كړي وه، د همدې كبله دوی د فرعون په عبادت باندې لګيا وه.

ج: دوی دواړه ورغله او ښه په جرئت سره يې زمونږ هدايات ورورسول او د نبوت د اثبات دپاره يې معجزات ورڅرګند كړه.

د: خو هغوی يې تكذيب وكړ او د جادو نوم يې ورباندې كېښود، نو څكه مو ټول هلاک كړه او د قلزم په بحيره كښې مو غرق كړه.

۲ـ همدارنګه مونږ نوح ؈ خپل قوم ته ولېږه چې د بوت پرستی مخه يې ونيسي خو د ډېر اوږد دعوت سره‌سره (چې نهه نيم سوه كاله يې دوام وكړ) هغوی د خپلو كفرياتو څخه لاس وانخست او يوازې د نوح ؈ نه بلكې د ټولو پيغمبرانو د حقانيت څخه يې انكار وكړ. نو:

الف: دغه قوم هم مونږ هلاک کړه او ټوله دنیا مو وربانديې درياب وګرځوله (يکښې غرق مو کړه) او نوح ﷺ او ورسره مسلمانانو ته مو په بېړۍ کښې نجات ورکړ.

ب: د دغه بوت پرست قوم غرقول مو د قيامت د ورځې پورې د ټولو خلکو دپاره د خپل کامل قدرت يوه نښه وګرځوله.

ج: بالآخره د ټولو ظالمانو (کافرانو) دپاره عمومًا او د نورو قوم دپاره خصوصًا مونږ په قيامت کښې دردناک عذاب تيار کړی دی، چې برسېره په دنياوي عذاب به ورسره مخامخ شي.

۳ـ همدارنګه مونږ عاديان هلاک کړه چې هود ﷺ مو د پيغمبر په حيث ورلېږلی وه، او هم مو ثموديان هلاک کړه چې صالح ﷺ مو وراستولی وه چې دواړو ډلو هرې يوې د خپل-خپل پيغمبر تکذيب وکړ او خپل ځانونه يې په لوی لاس د هلاکت کندې ته واچول.

۴ـ د کوهي خاوندان مو هم هلاک کړه بلکې په دې منځکښې مو ډېرې پېړۍ د منځه يوړې البته کله چې هغوی د خپلو پيغمبرانو تکذيب وکړ او زمونږ په دلايلو باندې يې خپل غوږونه کاڼه کړه، نو څوک مو په يو ډول عذاب مبتلا کړه او څوک مو په بل ډول عذاب باندې اخته او هلاک کړه.

۵ـ مونږ هيڅ قوم په ناڅاپه توګه نه دی هلاک کړي بلکې هر يوه ته مو د پخوانيو هلاکو شوو قومونو مثالونه د عبرت دپاره بيان کړي دي، او هم مو د راتلونکو عذابونو د نزول څخه ډار کړی دی خو د دې سره-سره هغوی خپلو-خپلو کفرياتو ته ادامه ورکړه او د عبرتي مثالونو څخه يې عبرت وانخست.

نو د همدغه دائمي غفلت د کبله مونږ هر يو تکذيب کوونکی قوم هلاک کړ البته په عجيبه او خارق العاده هلاکولو سره.

۶ـ ای پيغمبره! مونږ د همدغې تکذيب د کبله د لوط ﷺ قوم هم هلاک کړی دی چې:

الف: کنډوالې کورونه او ښارونه يې سمدستي هم د هيچا څخه پټ نه دي، د مکې معظمې مشرکان شام ته په خپلو سفرونو کښې په همدغو کنډوالو باندې تېرېږي.

ب: په دغه قوم او همدغه ښار باندې ډېر بد باران وروليی شوی وه چې د کاڼو باران وربانديې وکړی شو او ښارونه يې سرچپه کړی شوه.

ج: نو ای پيغمبره! ايا ستا د زمانې کفار دغو کنډوالو ته د زړه په سترګو نه ګوري او عبرت ترې نه اخلي؟

د: نو د کفرياتو څخه د لاس د نه اخستلو وجه يې دا نه ده چې دوی کنډوالې نه ګوري بلکې وجه يې دا ده چې دوی د قبرونو څخه په بيا راژوندې کېدلو باندې عقيده نه لري او د قيامت د ورځې څخه نه ډارېږي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ ﴾ کښې د "كِتَابَ" څخه تورات مراد دی چې همدا يې متبادره معنی ده خو مطلب دا نه دی چې موسی ﷺ فرعون ته د تورات سره ورغلی وه بلکې مطلب دا دی

چې موسی ﷷ ته مو د فرعونیانو د غرق څخه وروسته تورات هم ورکړی وه ترڅو ورباندې بني اسرائیل سمې لارې ته سوق کړي.

۲ـ په ﴿ هَـٰرُونَ وَزِيرًا ﴾ کښې د "وَزِير" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [طه:۲۹] ایت لاندې ډېره ښه تحلیله شوې ده چې د کومک کوونکې معنی ورکوي نو بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې په ﴿ فَقُلْنَا ٱذْهَبَآ إِلَى ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ کښې سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي چې د "آيَاتِنَا" څخه به هغه نهه معجزې مطلب وي په کومو سره چې موسی ﷷ فرعون ته ورغلی وه او په [الإسراء:۱۰۱] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: تاسو دواړه هغه قوم ته ورشئ کومو چې زمونږ د ایتونو لا پخوا تکذیب کړی دی؛ حال دا چې د فرعونیانو تکذیب خو د ورتګ څخه وروسته صورت ونیوه؟

مونږ وایو چې:

الف: د "آيَاتِنَا" څخه د توحید انفسي او افاقي دلایل مطلب دي[1] چې هغوی یې لا د موسی ﷷ د ورتګ څخه وړاندې تکذیب کړی وه، او فرعون ته په الوهیت قائل شوي وه.

ب: د "آيَاتِنَا" څخه همغه نهه معجزات مراد دي خو ماضي ﴿ كَذَّبُوا۟ ﴾ د مضارع (یکذبون) په معنی سره ده[2]، یعنې هغه قوم ته ورشئ چې هغوی به زمونږ په معجزاتو باندې باور ونه کړي مګر د حجت اتمام خو به ورباندې پوره شي.

ج: همغه نهه معجزات ترې مطلب دي خو موسی ﷷ او هارون ﷷ ته خطاب په ﴿ إِلَى ٱلْقَوْمِ ﴾ باندې تمام شوی دی، او د ﴿ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ کلمات په حکایت کښې اضافه شوي دي[3]، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

نو مونږ هغوی دواړو ته توصیه وکړه چې تاسو دواړه معهود قوم (فرعونیانو) ته ورشئ او توحید ته یې راوبلئ؛

ای پیغمبره! دغه معهود قوم هغه کسان وه کومو چې زمونږ نهه معجزاتو ته د دروغو نسبت کړی وه چې په همدې سبب مونږ پوپنا کړ او بنیاد مو ورووېست.

مونږ ته همدغه دریم جواب په زړه پورې برېښي، والله ﷻ أعلم بمراده بذلك.

د "دمار" او "تبار" معناوې

۴ـ په ﴿ فَدَمَّرْنَـٰهُمْ ﴾ کښې د "دَمَّرْنَا" کلمه اصلاً د "دَمَار" ـ لکه "شَرَاب" ـ څخه او په ﴿ وَكُلًّا تَبَّرْنَا ﴾

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۳؛ روح المعاني ج۱۹ ص۱۸

(۲) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۸۱

(۳) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۱۷

کښې د ﴿ تَدْمِيرًا ﴾ کلمه اصلاً د "تبار" ـ لکه "شراب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او دغه دواړه (دمار، تبار) د هلاکولو معنی ورکوي[۱]، ته به وايې چې دواړه مترادفې دي.

يعنې نو مونږ فرعونيان هلاک کړه چې د قلزم په بحيره کښې مو غرق کړه. او همدارنګه مونږ پخواني کفري پيړۍ هره يوه هلاکه کړه هلاکول. البته د کفرياتو د کبله.

يو نحوي تحليل

۵ـ په ﴿ وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ ﴾ کښې د "قَوْمَ" کلمه په مقدر "دَمَّرْنَا" سره منصوبه ده چې ﴿ فَدَمَّرْنَـٰهُمْ تَدْمِيرًا ﴾ جمله ورباندې دلالت کوي[۲]، کومه چې د فرعونيانو هلاکت سره تړاو لري، خو د همدغې جملې په مفعول (هُمْ) باندې نه شي عطف کېدلی ځکه چې دا جمله د "ف" توري په اعتبار سره د موسی ﷺ او هارون ﷺ په ورتګ باندې مرتبه شوې ده، حال دا چې د نوح ﷺ قوم ډېر پخوا هلاک کړی شوی وه.

مګر همدغه مقدره جمله په ﴿ أَغْرَقْنَـٰهُمْ ﴾ سره تفسيره شوې ده، يعنې مونږ د نوح ﷺ قوم د تکذيب په سبب هلاک کړه او په امتيازي ډول سره مو غرق کړه خو په عين حال کښې مو نوح ﷺ او د کښتۍ سورو ته نجات ورکړ.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه ځرنګه چې ټول پيغمبران د شريعتونو په اصولو او هم په عقيدوي احکامو کښې متحد دي نو د يوه تکذيب په حقيقت کښې د ټولو تکذيب دی د همدې کبله د نوح ﷺ تکذيب ته د جمعې په صيغه ﴿ كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ ﴾ سره اشاره وشوه.

أَصْحَابَ الرَّسِّ څوک وه؟

۶ـ په ﴿ وَأَصْحَـٰبَ ٱلرَّسِّ ﴾ کښې د "رَسٌ" کلمه متعددې معناوې لري، لکه د يوه کار ابتدايي حال، د يوه شي لږ اثار، د قبر کنودل او هغه ځا کومه چې په ډېرو باندې جوړه شوې وي او داسې نورې[۳]. مګر په دې کښې چې د اصحاب الرس څخه کوم قوم مراد دی، دوی ته کوم پيغمبر وراستولی شوی وه، چرته اوسېدل، دغه لقب ولې ورکړی شوی دی؟ او داسې نور[۴]؛ علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي.

خو ځرنګه چې دغه ټول اقوال په صحيحو احاديثو باندې اتکاء نه لري او قرآن کريم پکښې ساکت دی، په دې باندې علاوه په بيان کښې يې څه خاصه ګټه هم نشته، نو د همدې کبله مونږ د اصحاب الرس په هکله په همدومره بيان باندې اکتفاء کوو چې:

هغوی يو کافر قوم وه چې خپل پيغمبر يې قبول نه کړ، نو الله ﷻ ورته په غضب شو او داسې عذاب

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۷۳؛ لسان العرب ج۴ ص۸۸

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۱۸

(۳) القاموس المحيط ج۲ ص۲۳۶

(۴) تفسير الطبري ج۱۹ ص۱۵؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۲؛ زاد المسير ج۶ ص۱۶

يې وربانديې ورنازل کړ چې د هغوی بېخ او بنياد يې وويست، لکه څنګه يې چې د عاديانو او ثموديانو بېخ او بنياد ويستلی وه "فاعتبروا ياأولي الأبصار".

په "ذَٰلِكَ" سره څه شي ته اشاره ده؟

۷ـ په ﴿ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴾ کښې په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره د مذکور په تاويل سره ذکرو شوو هلاکو شوو قومونو ته اشاره ده، لکه د نوح ﷺ قوم، عاديان، ثموديان او اصحاب الرس. نو حاصل يې داسې راځي چې: د ذکرو شوو قومونو په منځ منځکښې مونږ ډېر قومونه او ډېرې پېړۍ هلاکې کړې دي چې په شمار او کيفياتو باندې يې زمونږ څخه پرته بل څوک خبر نه دی.

﴿ وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا ٱلَّذِى بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا لَوْلَآ أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ۚ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ ٱلْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ أَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ۚ إِنْ هُمْ إِلَّا كَٱلْأَنْعَٰمِ ۖ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۱] او کله چې (ای پيغمبره!) مشرکان تا وګوري نو تا (بل شی) نه نيسي، مګر مسخره، (او يو تربله د ملنډو په توګه پوښتنه کوي چې:) ايا دا هغه سړی دی چې الله ﷺ د پيغمبر په حيث (مونږ ته) مبعوث کړی دی؟

[۴۲] (دا هم وايي چې:) يقينًا دغه (سړی) نږدې وه چې مونږ د خپلو معبودانو (د عبادت) څخه بې لارې کړي که (دا خبره) نه وی چې مونږ په خپلو معبودانو باندې صبر وکړ (او وربانديې کلک شوو نو ضرور به يې په توحيد باندې قناعت راکړی وی).

او ډېر ژر دی چې دوی به د عذاب د ليدلو په وخت کښې پوه شي چې څوک د لارې د حيثه ډېر بې لارې دی؟ (ته که دوی؟).

[۴۳] (ای پيغمبره!) ته (مونږ ته) د هغه چا په هکله خبر راکړه (د پوښتنو جواب ووايه) چا چې خپل معبود خپل خواهش نيولی وي (د خپل هوا او هوس عبادت کوي؛ پوښتنې دا دي) ايا ته په هغه باندې وکيل (څارونکی) تاکلی شوی يې؟ (دغسې نه ده نو د هغه جنايت ستا په غاړه نه اچول کېږي).

[۴۴] ايا ته ګومان کوې چې د هغوی اکثريت اورېدل کوي يا د عقل څخه کار اخلي؟ (دغسې هم نه ده)، هغوی نه دي مګر د څارويو غوندې (بې غوږو او بې عقله دي)، بلکې (لا د څارويو څخه د لارې د حيثه زيات بې لارې دي (نو ګيله يا تمه ترې په کار نه ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وراندېنيو ايتونو کښې د خينو پخوانيو هلاکو شوو کفري قومونو د مثالونو ذکر نازل شوي وه،

ترڅو وربانديې نبي کريم ﷺ متسلي شي او د وخت کفار ترې د عبرت درس واخلي. په دې ايتونو کښې د يو پلوه د وخت د کفارو عکس العمل ته اشاره شوې ده او د بل پلوه پکښې نبي کريم ﷺ ته د تاکيد دپاره د تسلی (ډاډينې) توصيه بيا تکرار شوې ده نو حاصل يې داسې راځي:

اى پيغمبره! اوس لاندې موضوعات قرائت کړه:

۱ـ په دې عوض چې د پخوانيو قومونو په ذکر سره د وخت د مشرکانو عناد څه کم شي او عبرت ترې واخلي، د دوی عکس العمل دا دی چې عناد يې په مستمر ډول اضافه کېږي حتی په تاباندې ملنډې وهي او مسخرې دربانديې کوي، چې:

الف: کله د مشرکانو سترګې په تا باندې ولګېږي نو سمدستي دې بل شی نه نيسي مګر مسخره او خندنې، د همدې کبله:

ب: تاته د مسخرو په توګه اشاره کوي او يو تر بله سره د ملنډو په توګه وايي چې: ايا دغه سړی هغه دی کوم چې الله ﷻ (د ده په خيال) د پيغمبر په حيث رالېږلی دی؟ ايا په مکه او طائف کښې د دغه څخه بل بهتر سړی نه وه چې د پيغمبر په حيث مبعوث شوی وی؟ (دغه نه دی مګر دروغژن دی).

ج: په دغه سړي کښې نور څه کمال نشته همدا کمال پکښې دی چې ډېر قوي جادوګر دی او نطقيه قوه يې ډېره قوي ده، حتی نژدې وه چې د جادو په زور سره مونږ د حقې لارې څخه واړوي او د ګمراهی په لار مو سوق کړي.

د: مګر د هغه د ګمراه کولو مخه مونږ فقط په همدې باندې ونيوه چې د خپلو معبودانو په عبادت باندې کلک شوو او خپل استقامت مو خراب نه کړ، که بالفرض د بوتانو په نسبت زمونږ په اخلاص کښې څه قصور وی نو هرومرو به يې بې دينه کړي وی او ګمراهان به يې راځخه جوړ کړي وی.

۲ـ اى پيغمبره! ډېر وخت وروسته نه بلکې لږ وخت وروسته به ذکر شوي مسخره کوونکي پوه شي چې د لارې د حيثه خطاکار څوک دي؟ دوی لاره ورکه کړې ده او که ته په غلطه لاره باندې روان يې؟

هو! دا به هغه وخت وي کله چې دوی عذاب په سترګو باندې وګوري او خپله غلطي ښه پوره ورڅرګنده شي، خو د دغه وخت پوهه به ورته هيڅ ګټه ونه رسوي، بلکې حسرت او افسوس به يې لاپسې وراضافه کړي.

۳ـ اى پيغمبره! د مشرکانو په ذکره شوې کړنلاره باندې مه متاثره کېږه او خپل ځان په پرېشانی حال کښې مه اچوه.

د دې دپاره چې تاته همدغه توصيه ښه پوره جوته شي نو د هغه چا په باره کښې چې خپل معبود يې خپل خواهشات ګرځولي وي لاندې دوه وو پوښتنو ته جواب ورکړه:

الف: يوه دا چې ايا ته په هغوی باندې د وکيل په حيث ټاکلی شوی يې چې مسئوليت به يې تاته راجع شي او په جناياتو باندې به يې ته ونيولی شې؟

ب: بله دا چې ايا ته دا ګومان کوې چې د هغوی اکثريت يا په غوږونو باندې د بل چا څخه څه اورېدل کوي او يا پخپله د عقل څخه څه کار اخلي چې پخپله پوه شي؟

پوره واضحه ده چې د دغو دوارو پوښتنو جوابونه منفي دي، چې نه د هغوی مسئولیت تاته راجع دی او نه هغوی د چا خبره اوري او بالآخره نه هغوی د عقل څخه کار اخلي، بلکې هغوی د څارویو څخه هم ښکته دي.

نو د دغو خلکو څخه د بې ادبۍ او مسخرو په هکله څه ګیله نه ده په کار، او نه ترې د ایمان د راوړلو تمه صورت موندلی شي.

توضیحات

١ـ په دې مقام کښې الله ﷻ فقط د مشرکانو د تمسخر کلمات راحکایت کړي دي چې: ﴿ أَهَٰذَا ٱلَّذِي بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ﴾ ایا دا هغه سړی دی چې الله ﷻ د پیغمبر په حیث رالیږلی دی؟

خو په بل مقام کښې یې ورته جواب هم نازل کړی دی چې: ﴿ وَقَالُواْ لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ۝ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ﴾ [الزخرف: ٣١، ٣٢] یعنې مشرکان وایي چې دغه قرآن کریم ولې د طائف او مکې معظمې د دوه وو ښارونو څخه په یوه لوی بډایي او مالدار باندې نازل نه کړی شو؟ که بالفرض دا ربښتیانی الهي کتاب وی نو په دغه فقیر سړي به نه وی نازل شوی بلکې یو غټ سړی به ورته انتخاب شوی وی، ایا په ټولو خلکو کښې همدغه (محمد) د رسالت دپاره غوره کړی شو؟

ای پیغمبره! ایا دوی (مشرکان) ستا د رب ﷻ د رحمت وېش کوي؟ دغسې نه ده، ستا رب ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې د رحمت (نبوت) د ورکړې لیاقت څوک لري او څوک یې نه لري.

٢ـ د ﴿ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا لَوْلَآ أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ﴾ څخه لاندې دوه مطلبه د اشارې په توګه څرګندېږي:

الف: د نبي کریم ﷺ د نبوت دلایل ډېر قوي او موثر وه، د همدې کبله مشرکانو اعتراف وکړ چې که مونږ په خپله شرکي عقیده باندې بې دلیله ضد نه وی نیولی نو نژدې وه چې د نبوت مدعي مونږ ته د توحیدي عقیدې په اثبات او د شرکي عقیدې په ابطال باندې قناعت راکړی وی.

ب: مشرکانو خپلې استهزایي خبرې پخپله ردې کړې چې:

. د نبوت مدعي د تمسخر لایق نه دی بلکې ډېر هوښیار او پوه سړی دی، حتی نژدې وه چې د غټانو په شمول مونږ ټولو ته په یوازې خان په توحید باندې قناعت راکړي. یا په بل عبارت: که د بوتانو په عبادت کښې زمونږ سر تنبګي نه وی نو د دغه یوه سړي عقل په مونږ باندې د پاسه وه او مونږ یې د مقابلې څخه ناتوانه وو، خو مونږ ته خپلې سر تنبګی ډېره ګټه راورسوله.

یادونې

٣ـ په دې مقام کښې د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه ټکي یاد ساتل په کار دي:

الف: د الله ﷻ په توفیق مونږ د [الأنعام: ٤٠] ایت لاندې لیکلي دي چې د ﴿ أَرَءَيْتَ ﴾ کلمه د

"أَخْبِرْنِي" (ماته خبر راکړه) معنی ورکوي، نو په کار دي چې د تحليل دپاره همك ته مراجعه وکړی شي، چې بيا تحليل يې اوږدوالی پېښوي.

ب: مونږ ـ لله ﷻ الحمد والمنة ـ د [الأعراف:۱۷۹] ایت لاندې د دې خبرې څو متعددې وجې لیکلې دي چې کفار د څارویو څخه په ګمراهی کښې څنګه زیات دي؟، نو هیله ده چې د ﴿ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَٰمِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾ د تفسیر دپاره هغه وجې یو خل وکتلی شي.

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَٰهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِبَاسًا وَٱلنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِّنُحْـِۧىَ بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا وَنُسْقِيَهُۥ مِمَّا خَلَقْنَآ أَنْعَٰمًا وَأَنَاسِىَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَٰهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا۟ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَجَٰهِدْهُم بِهِۦ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ۗ وَكَانَ ٱلْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِۦ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾ ﴾

[۴۵] (ای پیغمبره!) ته د خپل رب ﷻ (قدرت) ته نه ګورې چې څنګه يې سوری اوږد کړی دی؟ (اوږد يې پيدا کړی دی او حرکت ورکوي) او که چرته د همده ﷻ اراده شوې وی نو ضرور به يې سوری (خای په خای) ساکن (ولاړ) ګرځولی وی. بیا مونږ په همدې سوري باندې لمر دلالت کونکی جوړ کړی دی (چې شغلې يې د سوري په ضد دی او تاسو ورته احتیاج لرئ).

[۴۶] بیا مونږ همدا سوری خپل اقدس ذات ته راټولوو لږ-لږ راټولول (د عدم خوا ته يې راکاږو).

[۴۷] او ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې شپه يې ستاسو دپاره لباس (پټوونکې) ګرځولې ده، او (هم) يې (درته) خوب راحت (ارامتیا ګرځولی دی) او (هم) يې (درته) ورځ د پورته کېدلو (او خورېدلو) وخت ګرځولې ده.

[۴۸] او ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د خپل رحمت (باران) څخه مخکښې زیرې درکوونکي بادونه چلوي (چې وریځې راپورته کوي او حرکت ورکوي).
او (بیا) مونږ د اسمان د پلوه پاکیزه اوبه (باران) درښکته کوو.
[۴۹] د دې دپاره چې مونږ وریاندې مړ ښار (وچه کلکه ځمکه) ژوندۍ کړو او (هم) وریاندې د هغو (ساکښانو) څخه کوم چې مونږ پیدا کړي دي ډېر څاروي او بنیادمان خړوبه کړو.
[۵۰] او یقیناً مونږ باران د بنیادمانو ترمنځ (په ډول- ډول سره) اړوو را اړوو ترڅو (پرې) دوی عبرت واخلي (او توحید ته پرې راجع شي).
خو اکثره خلک (د هر شي څخه) منعه کوي مګر د ناشکرۍ څخه (نو اکثریت یې ناشکران دي).
[۵۱] او (ای پیغمبره!) که زمونږ اراده شوې وی نو په هره قریه (ښار) کښې به مو (بېل- بېل) ډاروونکی (پیغمبر) مبعوث کړی وی (نو مکلفیت او اجر به دې دواړه کم شوي وی).
[۵۲] نو ته د کفارو اطاعت مه کوه (بې اطاعتۍ ته یې ادامه ورکړه) او په قرآن کریم باندې ورسره لوی جهاد وکړه (قوي دعوت ورکړه).
[۵۳] او ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې دوه دریابونه (خوږ او تریو) یې سره ګډ کړي (پیوسته کړي) دي، چې دغه (یو) ډېر خوندور خوږ دی او دغه (بل) ډېر مالګین تریو (او تریخ) دی.
او د دواړو دریابونو ترمنځ یې پرده ډېره کلکه (قدرتي) پرده ګرځولې ده (چې یو په بل باندې بغاوت نه شي کولی او د اوبو کیفیت یې د منځه نه شي وړلی).
[۵۴] او ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د اوبو (نطفې) څخه یې انسان پیدا کړی دی نو (د) نسب او خسرګنۍ (خاوند) یې ګرځولی دی (دوه ډوله قرابتونه یې ورکړي دي) او ستا رب ﷻ (په هر شي باندې) د قدرت څښتن دی (چې بدون د قرابتونو څخه یې هم پیدا کولی شوه).
[۵۵] او مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر د هغو شیانو (بوتانو) عبادت کوي چې نه ورته ګټه رسولی شي (د عبادت په صورت کښې) او نه ورته ضرر رسولی شي (د عدم عبادت په صورت کښې).
او (په دې باندې علاوه) کافر انسان د خپل رب ﷻ په خلاف (د شیطان سره) کومک کوونکی دی (خلک ورسره د اسلام څخه اړوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د اسلام د حقانیت په هکله د مشرکانو اعتراضات جواب شوي او شبهات یې رد شوي وه، او په دې ایتونو کښې یې د حقانیت د اثبات دلایل نازل شوي دي.
یا په بل عبارت: هلته په تخلیه کښې بحث روان وه او دلته په تحلیه کښې بحث صورت نیسي، او تخلیه خو د همېشه دپاره په تحلیه باندې وړاندې وي، نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د مشرکانو د اعتراضاتو او شبهاتو د بیان څخه وروسته اوس په خپل دعوتي اُمت باندې د توحید څه دلایل قرائت کړه ترڅو ورته د اسلام حقانیت څرګند شي هغه دا چې:

۱ـ ایا ته نه ګورې (ته نه پوهېږې؟) بلکې پوهېږې چې ستا رب ﷻ په سوري کښې د خپل قدرت څومره نښې او علامات نغښتې دي او د خلکو دپاره یې پکښې څومره نعمتونه ځای په ځای کړي دي هغه دا چې:

الف: ستا رب ﷻ په څومره عجيبه ډول سره سوری اوږدوي (پيدا کوي) او د ځمکې ټول مخ وربانديې نيسي؟!، که بالفرض ستا رب ﷻ ځمکه يا شفافه او يا روښانه پيدا کړې وی نو د ځمکې په مخ بانديې به سوري موجوديت نه درلودی، او د سکونت قابله به نه وی، نو د سوري موجوديت د قدرت يوه نښه ده او د نعمتونو څخه يو نعمت دی.

ب: که ستا د رب ﷻ اراده شوې وی نو د موجوديت په صورت کښې به يې سوری ساکن (بې حرکته) ګرځولی وی، چې په دغه صورت کښې به هم د انسانانو ډېر مصالح فوت شوي وی. نو د سوري حرکت د قدرت بل حجت او د نعمتونو څخه بل نعمت دی.

ج: بيا مونږ په همدغه سوري بانديې لمر دليل ګرځولی دی، يا په بل عبارت: په دنيا کښې مو رڼا پيدا کړې ده چې د سوري ضد ده، او سوری وربانديې ډېر ښه تشخيص کېږي او انسانان ترې ګټه اخلي. او دا ځکه چې:

انسانان بلکې ساکښان لکه څنګه چې سوري ته اړتيا لري همدارنګه د لمر رڼا ته هم احتياج دي نو د دواړو ضدينو څخه استفاده کوي.

نو د سوري تشخيص د قدرت بله نښه او د نعمتونو څخه بل نعمت دی.

د: بيا مونږ په همدغه سوري بانديې مختلف حالات (بدلون رابدلون) ورعارضوو چې کله يوې خوا ته لنډېږي او بلې خواته اوږدېږي او هم کله وړانديې شي او کله ېيرته شي او بالآخره کله ښي طرف ته کېږي او کله کيڼ خواته اوړي، او حتی کله يې په ورو-ورو خپل اقدس ذات ته راغونډوو او بالکل خاتمه ورکوو (د عدم سره يې مخامخ کوو).

که بالفرض په سوري کښې ذکر شوی د حالاتو بدلون نه وی نو د خلکو ډېرې ښېګڼې او ډېر مصالح به فوت شوي وی، نو د سوري بدلون د قدرت بل حجت او د نعمتونو څخه بل نعمت دی.

۲ـ ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: ستاسو دپاره يې شپه لباس ګرځولې ده چې تاسو پکښې پټېږئ او د دښمنانو څخه وربانديې نجات مونده کوئ.

ب: همدغه اقدس ذات ﷻ ستاسو دپاره خوب د ارامۍ سبب جوړ کړی دی چې د خوب څخه وروسته ستاسو عقل او فکر په ځای کيږي او په اندامونو کښې مو نشاط او تازګي وده کوي، که بالفرض تاسو خوب نه درلودی نو ډېر ژر به د کمزورۍ سره مخامخ شوي وی.

ج: همدغه اقدس ذات ﷻ ستاسو دپاره ورځ د خوب څخه د راپورته کېدلو او په ځمکه کښې د معيشت دپاره د خوځېدلو وخت ګرځولې ده چې خپلې اړتياوې پکښې پوره کړئ.

ایا د الله ﷻ څخه په غير بل څوک شته چې د شپې او ورځې او يا د خوب واک او اختيار ولري؟

٣ـ ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: د باران څخه وړاندې بادونه چلوي او وریځو ته وربانده د يو خاى څخه بل خاى ته حركت وركوي، او هم وربانده خلكو ته زيرى په برخه كېږي چې دغه دى د الله ﷻ رحمت (باران) درروان دی.

ب: مونږ د بله پلوه نه بلكې د اسمان د پلوه په څمكه باندې پاكې او سپېڅلې اوبه نازلوو، چې د څښلو دپاره پاكې دي، او د وينځلو دپاره پاكوونكې دي.

ج: د باران اوبه مونږ د دې دپاره نازلوو چې مړ ښار وربانده را ژوندی كړو او سپېره ډاګونه او بيدياوې وربانده ترو تازه كړو او په حاصل يې ودروو.

د: په همدغه اوبو باندې مونږ خپل ټول مخلوقات خړوبوو، نو حشرات، حيوانات، څاروي، مرغان او بنيادمان او نور ساكښان ترې استفاده كوي او خپل ژوند ته وربانده ادامه وركوي.

دغه استفاده كوونكي مخلوقات دومره ډېر دي چې په شمار او اندازه باندې يې د الله ﷻ څخه په غير بل څوک نه پوهېږي.

هـ: او يقيناً مونږ همدغه د باران اوبه د انسانانو ترمنځ اړوو او راړوو چې په چا باندې يې نرى وروو، په چا باندې په شپېو-شپېو، په چا باندې پرښک او په چا باندې د غټو څاڅكو والا، بالآخره په څينو باندې يې ژر-ژر ورنازلوو او په څينو باندې وچكالي وررولو او داسې نور.

دا ټول كيفيات د دې دپاره بدلوو او رابدلوو ترڅو دوى تدبر او فكر وكړي چې د خپل رب ﷻ په وحدانيت قائل شي.

خو اكثره خلک زمونږ د نعمتونو شكريه نه كوي او په دلايلو كښې مو سوچ نه كوي، نو ته به وايي چې د هر شي څخه يې منعه كړې ده او ترې اوښتي دي مګر يوازې د يوه شي څخه لاس نه اخلي چې هغه د ناشكرى څخه عبارت دى.

يوه توصيه:

٤ـ اى پيغمبره! څرنګه چې په خلكو كښې ناشكري او كفران زيات دى او مخنيوى يې ډېر زيات جهاد ته ضرورت لري، او په دې باندې علاوه ته د ټولو عالمونو دپاره استولى شوى يې، چې ستا څخه وروسته بل پيغمبر نشته، نو ته په خپل استقامت باندې ډېر زور واچوه او زيات صبر وكړه ترڅو ستا درجې لا زياتې لوړې شي.

كه زمونږ اراده شوې وى چې د دعوت بوج په تابانده كم كړو نو مونږ به په هر ښار كښې جدا-جدا ويرووونكي استولي وى، خو په دې صورت كښې به ستا اجرونه هم كم وى.

نو د همدې كبله تاته مونږ توصيه كوو چې د كفارو د اطاعت څخه خپل خان همدغسې په څنګ وساته، او په همدغه قرآن باندې چې تاته مو درنازل كړى دى لوى جهاد وكړه او د خپل اُمت دپاره د لوى جهاد (نه ستړي كيدونكي جهاد) ډېره كېږده ترڅو د قيامت تر ورځې پورې ادامه مونده كړي، او ترڅو هغه خلا ډكه شي كومه چې د پيغمبرانو د عدم ارسال څخه منځته راځي.

۵_ ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چي:

الف: دوه دریابونه سره یو تربله پیوسته کوي حال داچي دغه یو دریاب ډېر خوږ او تنده ماتوونکی دی او دغه بل دریاب ډېر ترېو دی ته به وایې چي ټوله مالګه ده (چي ترېووالي یې ترېخوالي ته مایل دی).

ب: خو د دغه پیوستون سره-سره د یوه دریاب اوبه د بل سره نه ګډېږي چي په منځکښې یې ستا رب ﷻ ډېره مضبوطه معنوي پرده قائمه کړې ده، د دې قدرتي پردې په اثر د یوه اوبه د بل په اوبو کښې نه ورداخلېږي چي تروش ګوني اوبه ترې جوړې شي.

۶_ ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چي:

الف: د نرمو اوبو څخه یې انسان پیدا کړی دی چي نه پکښې کلکوالي موجودیت درلود او نه د عقل او تمیز او نورو حواسو لرونکې وې، خو انسان ته ترې ستا رب ﷻ ښه قوي، کلک او د عقل او حواسو درلودونکي بدنونه جوړ کړه.

ب: همدغه یو انسان یې بیا په دوه وو برخو باندې تقسیم کړ چي:

یوه برخه نارینه دي او د نسب خاوندان دي چي د نسب خپلولي په همدوی پورې ارتباط لري، لکه پلارتوب او زوی توب. او بله برخه زنانه دي چي غیر نسبي خپلولي ورپورې مربوطه ده، لکه ترورتوب او خواښېتوب او داسې نور. او دا ځکه چي:

ستا رب ﷻ په هر شي باندې قادر دی او هرڅه یې د لاسه پوره دي همده ﷻ کولی شوه چي ټول انسانان یې ځانته-ځانته پیدا کړي وی، خو دغه ډول موجودیت د دوی په ګټه نه وه، او د زړه سوي ټول اسباب د منځه تلل.

یوه تبصره:

۷_ ای پیغمبره! وړاندې چي ذکر شوه هغه دلایل او براهین دي چي ته یې په ابلاغ باندې مکلف یې، او دومره واضحه دي چي هیڅوک ترې سترګې نه شي پټولی او په هر میدان کښې به ته د همدغو دلایلو په اثر بریالی او کامیاب یې؛ مګر بالمقابل ستا دښمنان (کفار) د خپلو باطلو معتقداتو دپاره هیڅ دلیل او برهان نه شي قائمولی.

بلکي دوی د الله ﷻ څخه پرته د هغو شیانو عبادت کوي کوم چي هغوی ته نه څه ګټه رسولی شي او نه ترې د کوم ضرر مخنیوی کولی شي.

خو د دې سره-سره دغه مهان او سپک انسان (چي د خپل خان څخه د ټیټ مخلوق عبادت کوي) دومره سپین سترګی دی چي د خپل رب ﷻ په ضد د شیطان سره کومک کوي، او د خپل رب ﷻ د دین څخه خلک اړوي او یا یې ترې مخه نیسي.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ مَدَّ ٱلظِّلَّ ﴾ کښې د ﴿ مَدَّ ﴾ کلمه د "مَدٌ" ـلکه "شدٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "مَدٌ" خو د اوږدولو دپاره وضعه شوی دی، مګر دلته په لاندې دوه وو معناوو باندې مشتمل دی:

اول: چې اوږد پیدا کړی شوی وي، لکه د سهار سوری.

دوهم: چې په تدریج سره اوږد کړی شوی او غزولی شوی وي، لکه د زوال سوری چې د غرمې څخه په اوږدېدلو پیل کوي او د لمر پرېواته تر وخته پورې غزېږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې د ﴿ مَدَّ ﴾ کلمه په ضمني توګه په لندون باندې هم دلالت کوي، یعنې ته ګوره چې ستا رب ﷻ سوري ته څنګه حرکت ورکوي، کله د لنډولو طرف ته او کله د اوږدولو طرف ته.

د همدغې ضمني معنی د کبله نوموړې کلمه د ﴿ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ﴾ په جمله باندې تعقیبه شوه، یعنې که ستا د رب ﷻ اراده شوې وی نو سوری به یې حرکت ته نه وی پرېښی او ځای په ځای به یې ودرولی وی، چې په دې صورت کښې به د انسانانو ډېر منافع فوت شوي وی.

ب: د ﴿ ٱلظِّلَّ ﴾ کلمه په همدې ایت کښې علماوو کرامو په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده:

اول: جمهور علماء کرام (د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول) وايي چې د لته د ﴿ ٱلظِّلَّ ﴾ د کلمې څخه د هغه وخت سوری مطلب دی کوم چې د سبا د راختلو څخه پیل کېږي او د لمر په راختلو باندې اختتام پیدا کوي[1].

دوهم: د ځینو نورو علماوو کرامو په نزد دلته د ﴿ ٱلظِّلَّ ﴾ څخه متعارف سوری مراد دی[2] کوم چې د لمر د سترګې سره اوړي او را اوړي.

زمونږ په فکر ذکرې شوې دواړه معناوې په خپل منځکښې څه منافات نه لري نو بهتره دا ده چې دغه د ﴿ ٱلظِّلَّ ﴾ کلمه په اطلاق سره پرېښودله شي چې دواړو ته شامله شي، چې ایت شریف د دواړو معناوو تحمل کولی شي.

ج: په ﴿ ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴾ کښې لمر ته په سوري باندې د دلیل (لاربښود) لقب ورکړی شوی دی، او دا ځکه چې د لمر شغلې د سوري ضد دي او خلک وايي چې هر شی په خپل ضد سره ډېر ښه پېژاندل کېږي، که الله ﷻ د لمر شغلې نه وی پیدا کړې نو سوری به چا نه وی پېژاندلی او خلک به د همېشه دپاره د لمر د ګټو څخه محروم وی.

په دې تفسیر سره په ذکره شوې جمله کښې الله ﷻ خپل یوه بل لوی نعمت ته اشاره کړې ده، چې مونږ ستاسو دپاره لمر هم پیدا کړی دی، چې رڼا یې د سوري په ضد ده، او تاسو د دواړو ضدینو څخه استفاده کوئ. یا په بل عبارت: تاسو نه په سوچه سوري کښې ژوند کولی شئ او نه د سوچه لمر د زغم توان لرئ، او بالآخره نه د دواړو څخه بې پروايي کولی شئ.

---

(١) تفسير ابن كثير ج٣ ص٣٢٠؛ الدر المنثور ج٦ ص٢٦١

(٢) تفسير ابي السعود ج٦ ص٢٢٢

د: د ﴿ ثُمَّ قَبَضْنَٰهُ إِلَيْنَا ﴾ جمله د سوري د معدومولو (نشت کولو) څخه کنايه ده، د همدې کبله د مړه کولو څخه په "قَبَضَهُ اللهُ إِلَيْهِ" سره تعبير کېږي[1] چې فلانی سړی الله ﷻ خپل اقدس ذات ته قبض کړ (وفات شو).

دا د يو پلوه، او د بل پلوه په ﴿ قَبْضًا يَسِيرًا ﴾ کښې د "يسير" کلمه که څه هم د اسان معنی ورکوي مګر کله-کله د قليل (لږ) په معنی باندې هم استعمالېږي[2]، چې په دې مقام کښې همدغه استعمال اراده کړی شوی دی.

نو د معنی حاصل يې داسې راخېژي چې: مونږ د اوږدولو څخه وروسته ذکر شوی سوری لږ لږ په تدريج سره کموو او د منځه يې وړو، آن تردې چې په نتيجه کښې بالکل ټول د منځه لاړ شي او معدوم شي.

د سُبَات او نُشُور معناوي

٢ـ په ﴿ وَٱلنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورًا ﴾ کښې د "سُبَات" کلمه د راحت او ارام کولو دپاره وضعه شوې ده[3] او بالمقابل د "نُشُور" کلمه د خوړېدلو معنی ورکوي، يعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې شپه د ارام کولو دپاره مساعده ګرځولې ده چې تاسو پکښې استراحت کوئ او په مقابل کښې يې درته ورځ د خوړېدلو وخت جوړه کړې ده چې تاسو پکښې د روزۍ د لټون دپاره په ځمکه کښې خواره واره شئ.

نو تاسو هم استراحت ته ضرورت لرئ چې حواس مو ارام ونيسي او هم خوړېدلو ته اړ ياست چې خپلو ځانونو ته روزي مونده کړئ، همدغه مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ ٱلصَّلَوٰةُ فَٱنتَشِرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ وَٱبْتَغُواْ مِن فَضْلِ ٱللَّهِ ﴾ [الجمعة: ١٠] يعنې کله چې د جمعې لمونځ اداء کړی شي نو تاسو په ځمکه کښې خواره شئ او د الله ﷻ فضل (حلال مال) ولټوئ.

يو صرفي تحليل

٣ـ په ﴿ أَنْعَٰمًا وَأَنَاسِىَّ كَثِيرًا ﴾ کښې د "أَنَاسِيُّ" کلمه په اصل کښې "أَنَاسِيْنُ" وه چې د انسان جمعه ده، لکه "بَسَاتِيْنُ" چې د "بُسْتَان" جمعه ده، نو د "ن" توری په "ي" بدل شو او د ادغام څخه وروسته تری "أَنَاسِيُّ" جوړ شو، او يا پکښې هيڅ تغير نه دی واقع شوی او د "إِنْسِيٌّ" جمعه ده لکه "كَرَاسِيُّ" چې د "كُرْسِيٌّ" جمعه ده[4]. په هر تقدير د ﴿ كَثِيرًا ﴾ کلمه د ﴿ أَنْعَٰمًا وَأَنَاسِىَّ ﴾ د مجموعې دپاره صفت واقع شوې ده[5]، يعنې په ذکرو شوو اوبو باندې مونږ زښت ډېر ځاروي او انسانان خړوبوو.

---

(١) لسان العرب ج٧ ص٢١٣
(٢) مفردات الراغب ص٥٧٧
(٣) القاموس المحيط ج٢ ص٥٠٥
(٤) لسان العرب ج٦ ص١٢
(٥) روح المعاني ج١٩ ص٣١

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې په اوبو سره خو ټول ځاروي او ټول انسانان بلکې په ځمکه باندې ټول ساکښان خړوبېږي، نو د ﴿ كَثِيرًا ﴾ د کلمې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: د "كَثِير" کلمه کله-کله په مطلق کثرت (ډېروالي) باندې دلالت کوي بې د دې چې د کليت (ټولو) يا جزئيت (ځينو) نفي کول په لحاظ کښې وساتل شي، همدې خبرې ته د الله ﷻ په توفيق د [البقرة: ۲۶] ايت لاندې اشاره شوې ده. په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی، والله ﷻ اعلم.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې مونږ د باران په اوبو باندې په مستقيمه توګه زښت ډېر ځاروي او بنيادمان خړوبوو البته کوم چې د ښارونو څخه بهر په بيديا ګانو کښې سکونت لري، او په غير مستقيم ډول خو ټولو ساکښانو ته د باران په اوبو باندې ژوند وربښو چې د سيندونو او چينو اوبه هم اصلاً د باران څخه منشا اخلي.

د "ه" ضمير مرجع څه شی دی؟

۵ـ په ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَٰهُ بَيْنَهُمْ ﴾ کښې د "ه" ضمير په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي[۱] چې مونږ فقط د دوه وو صورتونو په ذکر باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې:

الف: دغه ضمير د وړاندېنيو جملاتو مضمون ته راجع دی[۲] چې په "هٰذَا الْقَوْلُ" سره ترې تعبير کولی شو[۳] نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

يقيناً مونږ دغه بيان (چې بادونه راپورته کوو او د اسمان د پلوه پرې پاکيزه اوبه نازلوو، او هم په همدغو اوبو سره مړه ځمکه راژوندۍ کوو او ساکښان پرې خړوبوو) په ټولو اسماني کتابونو کښې (د بنيادمانو ترمنځ) بيا-بيا نازل کړی دی ترڅو پکښې دوی تدبر وکړي او توحيد ته پرې خپل ځانونه ورسوي خو د دوی اکثريت پکښې تدبر نه کوي او د ناشکرۍ څخه کار اخلي.

ب: دغه ضمير په ﴿ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ﴾ کښې ﴿ مَآءً ﴾ ته راجع دی لکه څنګه چې په "بِهِ، لِّنُسْقِيَهُ" کښې دواړه ضميرونه ورته راجع دي.

اما د "تَصْرِيف" (د خلکو ترمنځ د اړولو او را اړولو) مثالونه يې دا دي:

اول: الله ﷻ په ځينو خلکو باندې لږ باران او په ځينو نورو باندې ډېر باران وروي.

دوهم: چرته د اسمانه تېز باران او چرته نرم باران رانښکته کوي.

دريم: چرته يې ځاځکي غټ-غټ او چرته يې ځاځکي واړه-واړه وي.

څلورم: چرته تالنده وي او چرته زول وي.

---

(۱) التفسير الکبير ج۲۴ ص۹۸

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۲۴؛ تفسير الکشاف ج۳ ص۲۸۵

(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۳۱

پنځم: چرته باران کال وي او چرته وچکالي او قحطي وي، او داسې نور.
نو په دې تقدیر یې حاصل داسې اخستل کېږي چې:
یقینًا مونږ د خلکو ترمنځ په مختلفو صورتونو سره د باران اوبه اړوو او را اړوو، ترڅو پکښې دوی تفکر او تدبر وکړي او د توحید نتیجې ته ورباندې ورسېږي؛ مګر د دوی اکثریت ناشکري کوي او خپل ځانونه پرې یا کفر ته وباسي او یا یې ورباندې په کفر کښې لا کلکوي.

تبصره

۶_ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسیرونه یو تربله سره څه منافات نه لري او د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کېدلی شي، خو مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پوری برېښي چې د لاندې روایتونو څخه یې هم تائید ځرګندېږي:

الف: یوه ورځ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وفرمایل چې: «لَيْسَ عَامٌ بِأَكْثَرَ مَطَرًا مِنْ عَامٍ وَلَكِنَّ اللهَ يُصَرِّفُهُ كَيْفَ يَشَاءُ» یعنې یو کال د بل کال څخه د باران د حیثه زیات نه دی مګر الله ﷻ باران تاووي څنګه یې چې اراده وشي (په ځینو ځایونو لږ باران وروي او په ځینو نورو ډېر)، «ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الآيَةَ»[١]
بیا نو نوموړي صحابي ﷺ د استشهاد په توګه ذکر شوی ایت شریف قرائت کړ.

ب: عبد الله بن مسعود ﷺ په خپل یوه اوږده حدیث کښې ذکر شوی ایت شریف تفسیر کړی دی[٢] چې مضمون یې لاندې لوستلی شي:

اول: د باران په اندازه کښې ټول کلونه یو برابر دي (د یوه کال د باران اندازه د بل کال د باران د اندازې څخه کمه یا زیاته نه ده، په هر کال کښې د باران وزن او پیمانه په یوه اندازه ده).

دوهم: کله چې یو قوم ګناهونه وکړي نو الله ﷻ ترې باران بل قوم ته تاو کړي.

دریم: او که ټول ګناهونه او عصیان وکړي نو الله ﷻ بیا همدغه (د دوی برخه باران) په دریابونو او بیابانونو باندې وروي.

د خلکو اکثریت څنګه ناشکري کوي؟

۷_ پاتې شوه دا خبره چې د خلکو اکثریت څنګه ناشکري کوي؟ نو دا په لاندې حدیث شریف کښې په ډېره ښه توګه واضحه شوې ده:

یوه ورځې د حدیبې په مقام کښې د سبا د لمانځه څخه وروسته په داسې حال کښې چې د شپې باران شوی وه نبي کریم ﷺ په یوه قدسي حدیث کښې د الله ﷻ څخه داسې حکایت وکړ چې: «أَصْبَحَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ. فَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِفَضْلِ اللهِ وَرَحْمَتِهِ فَذَلِكَ مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ بِالْكَوْكَبِ وَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِنَوْءِ كَذَا وَكَذَا فَذَلِكَ كَافِرٌ بِي وَمُؤْمِنٌ بِالْكَوْكَبِ»[٣] یعنې الله ﷻ فرمایي چې: په دغه باران

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص٣٢١
(٢) تفسیر البغوي ج٣ ص٣٧٢
(٣) صحیح البخاري ج١ ص١١٧، ١٤١

سره زما د بندګانو څخه ځيني په مابانديې مؤمنان شوه او ځيني رابانديې كافران شوه، نو هر چا چې وويل چې په مونږ بانديې د الله ﷻ په فضل او رحمت سره باران وکړی شو نو دغه سړی په ما بانديې مؤمن شو او په ستوري بانديې كافر شو. او هر چا چې وويل چې په مونږ بانديې د دغه او هاغه ستوري په راختلو سره باران وکړی شو نو دغه سړی په ما بانديې کافر شو او په ستوري بانديې مؤمن شو.

په قرآن سره دعوت لوی جهاد دی

٨ـ په ﴿ وَجَٰهِدۡهُم بِهِۦ جِهَادٗا كَبِيرٗا ﴾ کښې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته توصيه کړې ده چې په قرآن کريم سره د کفارو په مقابل کښې لوی جهاد وکړه، براهين او زواجر ورته قرائت کړه او د پخوانيو هلاکو شوو کفارو حالات ورته بيان کړه او د قيامت د ورځې په کيفياتو بانديې اطلاع ورکړه او داسې نور.

څرنګه چې ذکر شوی ايت شريف د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی چې مسلح (وسلوال) جهاد لا نه وه فرض شوی نو معلومه شوه چې د في سبيل الله وسلوال جهاد څخه في سبيل الله دعوت لوی جهاد دی چې هم پکښې اجرونه زيات دي او هم پکښې مسئوليت ډېر لوی دی، بلکې په کيفيت او نتائجو کښې هم د هغه څخه دا لوړ دی، که نه نو نبي کريم ﷺ ته به توصيه شوې وی چې ته سمدستي وړوکی جهاد کوه او لوی جهاد ته منتظر اوسه چې فرضيت يې در روان دی.

د وخت مشرکانو (کفارو) هم ذکر شوی مطلب درک کړی وه، د همدې کبله الله ﷻ ترې حکايت کړی دی چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسۡمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ وَٱلۡغَوۡاْ فِيهِ لَعَلَّكُمۡ تَغۡلِبُونَ ﴾ [فصلت:٢٦] يعني او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی (خپلو پيروانو او لوېرانو ته) وايي چې تاسو دغه قرآن ته غوږ مه ږدئ (چې اثر دربانديې ونه کړي) او د قرائت په وخت کښې يې شور کوئ (چې نور خلک يې هم وانه وري)، شايد چې تاسو (په دغې طريقې سره په قرآن بانديې) غلبه مونده کړئ (که نه نو د هغه اثر ډېر قوي دی او د ډېر لوی جهاد څخه نمايندګي کوي)."

نو د هرې زمانې په علماوو کرامو بانديې فرض ده چې خپله فريضه (دعوت إلى الله) وپېژني او په عمل کښې يې پياده کړي، که نه نو د قيامت په ورځ به د ډېر لوی مسئوليت سره مخامخ شي "اللهم وفقنا لما تحب وترضى آمين يا مجيب الداعين".

د دريابونو ترمنځ پرده موجوديت لري

٩ـ په ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي مَرَجَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ هَٰذَا عَذۡبٞ فُرَاتٞ وَهَٰذَا مِلۡحٌ أُجَاجٞ وَجَعَلَ بَيۡنَهُمَا بَرۡزَخٗا وَحِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴾ کښې دوه وو ټکو ته توجه په کار ده: چې يو د ايت شريف د لغاتو د معناوو شرحه ده او بل دا چې په دې مقام کښې د دوه وو بحرونو څخه کوم-کوم بحرونه مطلب دي؟ او قوي پرده (برزخ) د څه شي څخه عبارت دی؟ نو:

الف: د لغاتو معناوې يې دا دي:

اول: د ﴿ مَرَجَ ﴾ کلمه د "مَرْجٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "مَرْجٌ" اصلاً د خلط

(ګډوډېدلو) دپاره وضعه شوی دی، خو په چراګاه (څرځای) کښې هم استعمالېږي چې هلته څاروي پرېښودل کېږي چې په خپله خوښه پکښې ازاد وګرځي راوګرځي[1].

خو په دې مقام کښې ترې د "خلط" معنی مراده نه ده ځکه چې په عین ایت کښې د "بَرزَخ" د کلمې سره منافات لري، بلکې د خلط سره لازمه معنی ترې مراده ده چې "اتصال" دی.

دوهم: د ﴿ عَذۡبٌ فُرَاتٌ ﴾ هره یوه کلمه صفت مشبه ده[2] او هره یوه د خوندورو خوږو اوبو دپاره وضعه شوې ده چې دوهمه د اولې معنی تاکیدوي[3] چې د دواړو څخه مونږ په ډېرو خوږو او خوندورو اوبو سره تعبیر کوو.

دریم: د ﴿ مِلۡحٌ أُجَاجٌ ﴾ هره یوه کلمه هم صفت مشبه ده[4] او هره یوه د تروو اوبو دپاره وضعه شوې ده نو دوهمه د لومړۍ کلمې د معنی تاکید کوي، چې مونږ ترې د شدیدو تروو او ترخو اوبو معنی اخلو.

څلورم: مونږ د الله ﷻ په توفیق د "بَرزَخ" کلمه د [المؤمنون: ۱۰۰] ایت لاندې ښه تحلیله کړې ده چې د پردې او حائل معنی ورکوي، او همدارنګه مو ـ لله ﷻ الحمد والمنة ـ د [الفرقان:۲۲] ایت لاندې د "حِجۡر، مَحۡجُور" دواړو کلمو په هکله لیکلي دي چې دوهمه د لومړنۍ تاکید دی او دواړه په کلک مانع او حائل باندې دلالت کوي.

نو په دې مقام کښې به د درېواړو کلمو (بَرۡزَخ، حِجۡر، مَحۡجُور) څخه په مجموعي توګه ډېره زیاته قوي پرده (حائله) مراده وي چې د هیچا په توان کښې ممکنه نه وي چې هغه د منځه یوسي او د بحرونو اوبه سره ګډې کړي.

ب: په دې خبره کښې (چې د بحرونو څخه کوم-کوم بحرونه مطلب دي او قوي پرده د څه شي څخه عبارت ده؟) علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو باندې ویشل شوي دي:

اول: یو بحر د ټولو سیندونو د مجموعې څخه عبارت دی لکه: سیحون، جیحون او د ټولې دنیا نور سیندونه، چې د ټولو اوبه خوږې او مزه ناکې دي. او د بل بحر څخه د ټولو دریابونو مجموعه مطلب ده چې د ځمکې زیاته برخه یې اشغال کړې ده او اوبه یې تروې او ترخې دي[5].

همدارنګه د ځمکې په داخل کښې هم دواړه ډوله اوبه چلېږي، د همدې کبله ځینې ځاګانې خوږې اوبه لري او په ځینو نورو کښې تروې او ترخې اوبه موجودې وي.

دغه ډله علماء کرام وایي چې د قوي پردې څخه دلته ځمکه مطلب ده چې هم د دریابونو او سیندونو ترمنځ حائله ده او هم په خپله ګېډه کښې خوږې اوبه او تروې اوبه نه پرېږدي چې سره ګډې وډې شي.

---

(۱) النهاية في غريب الحديث والأثر ج۴ ص۳۱۴؛ تفسير الطبري ج۱۹ ص۲۳
(۲) اضواء البيان ج۶ ص۳۳۹
(۳) القاموس المحيط ج۳ ص۱۷۶؛ لسان العرب ج۲ ص۶۵
(۴) مفردات الراغب ص۶؛ لسان العرب ج۲ ص۲۰۷
(۵) التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۰۱؛ في ظلال القرآن ج۵ ص۲۵۷۲؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۳۰؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۲۲

دوهم: بله ډله علماء کرام وايي چې دواړه دريابونه د متعارفو دريابونو څخه عبارت دي چې هم پکښې خوږې اوبه شته او هم په تروو او ترخو اوبو باندې مشتمل دي؛ چې دواړه ډوله اوبه په خپل منځکښې سره پیوستون لري خو ګډون په هيڅ صورت سره نه قبلوي.

په دې تقدير کلکه پرده د هغې قوې پردې څخه عبارت ده چې د الله ﷻ د کامل قدرت څخه نمایندګي کوي، او په سترګو باندې نه ليدله کېږي[1]، خو د دواړو ډولونو اوبو ترمنځ حائله ده چې يو ډول هم بغاوت ته نه پرېږدي.

تبصره

۱۰ـ مونږ لږ نه ګنو چې اول تفسير په اشارة النص سره مراد شي، خو په عبارة النص سره راته فقط دوهم تفسير ترجيح لري او دا ځکه چې:

الف: په وړاندېنۍ توضيح کښې لږ وړاندې تېر شوه چې په ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ﴾ کښې د ﴿مَرَجَ﴾ کلمه په خلط او پیوستون باندې دلالت کوي، حال دا چې په اول تفسير کښې د دواړو دريابونو ترمنځ ځمکې ته د برزخ (حائل) لقب ورکړی شوی دی چې دواړه دريابونه پیوستون ته نه پرېږدي، او کله چې د يوه درياب اوبه (سيندونه) په بل درياب کښې ورولوېږي او سره پيوسته شي نو بيا خپل خوږوالی نه شي حفظ کولی، نو په دې صورت کښې ځمکه برزخ (حائل) نه جوړېږي.

ب: بلکې په بل ايت شريف کښې د دواړو دريابونو په پیوستون باندې صراحت شوی دی چې: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ۝ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾ [الرحمن:۱۹، ۲۰] يعنې الله ﷻ دوه دريابونه خوشې کړي (بهولي) دي چې يو تربله سره پيوسته کېږي، حال دا چې د دواړو ترمنځ پرده ده چې يو په بل باندې بغاوت نه کوي (خو په لومړي تفسير سره پیوستون بالکل صورت نه نيسي).

که څه هم دواړه دريابونه د بغاوت صلاحيت لري، چې يا دواړه ترخه شي او يا دواړه خواږه وګرځي او بالآخره يا دواړه خوږ لوړی جوړ شي.

دغه پرده دومره قوي ده چې که د دواړو دريابونو څخه په يوه کاسه کښې اوبه واچولی شي هم يو تربله سره بغاوت نه کوي.

ج: که څه هم په سيندونو باندې د بحرونو اطلاق کېږي لکه په [الکهف: ۶۰] ايت کښې، مګر متبادره معنی يې هغه لوی دريابونه دي کوم چې په ځمکه راچاپېر دي، نو ترڅو چې متبادره معنی امکان لري بايد چې غير متبادره معنی اراده نه کړی شي، لکه څنګه چې په اولني تفسير کښې اراده کړی شوې ده.

د: د دريابونو ذکر شوي دوه ډولونه ليدلی شوي هم دي لکه چې امام الشنقيطي رحمه الله عليه وايي چې: زه يوه ورځ د يو لوی درياب په غاړه ناست وم چې يو لاس به مې اوبو ته ښکته کړ خوږې اوبه

(۱) تفسير الطبري ج۱۹ ص۲۵؛ روح المعاني ج۱۹ ص۳۵؛ تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۲۵

به لاس ته راغلې او چې په عین وخت کښې به مې بل لاس ورتيټ کړ نو تروې اوبه مې را اوچتې کړې. لنډه دا چې د دریاب په همدغه یو ځای کښې دواړه ډوله اوبه موجودې وې او ترمنځ یې د الهي کامل قدرت پرده پرته وه چې په سترګو نه لیده کېدله[۱].

په دې باندې علاوه عدم لیدل خو په عدم موجودیت باندې دلالت نه کوي لکه چې د زوزو مازوزو بند چا نه دی لیدلی خو مسلمان ترې انکار نه کوي.

ه: داسې معلومېږي چې د قرآن کریم د نزول په وخت هم د ذکرو شوو دوه وو دریابونو په موجودیت باندې خلکو عقیده درلوده او ورته ثابت وه؛ که نه نو مشرکان خو اعتراض کولو ته شنه ناست وه، دا موقع به یې بې اعتراضه نه وی پرېښې.

عجیبه حکمتونه

۱۱ـ که ځوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ اکثره لوی-لوی دریابونه تروه پیدا کړي دي؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ د حکمت څښتن دی چې هر یو کار یې په بې شمېره حکمتونو باندې ولاړ دی، نو لوی-لوی دریابونه یې د ډېرو حکمتونو په بنیاد تروه پیدا کړي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ[۲]:

الف: که د لویو-لویو دریابونو اوبه تروې او مالګینې نه وی نو بوی به یې کړی وی او د ډېرو زمانو په تېرېدلو سره به ورستې شوې وی، نو حیواناتو به پکښې ژوند نه وی کړی.

د همدې کبله الله ﷻ د سترګو اوښکې تروې پیدا کړې دي ترڅو سترګو ته ضرر ناکې واقع نه شي او خلک ړانده نه کړي.

ب: که د دریابونو اوبه بدبویه او فاسدې شوې وی نو ټوله ځمکه به د استوګنې څخه وتلې وی، ټوله به بوی نیولې وی، او هیڅ ساکښ به وریاندې ژوند نه وی کړی، او داسې نور.

د نسب او صهر ارتباط

۱۲ـ که څه هم ﴿فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهۡرًا﴾ عبارت اصلاً د مضاف (ذا) په حذف سره دی چې مونږ ترې په "ذَا نَسَبٍ وَصِهۡرٍ" سره تعبیر کولی شو[۳]، خو بیا د مضاف اعراب (نَصْب) د هغه د حذف څخه وروسته په مضاف الیه باندې اجراء شوی دی، یعني الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې انسانان یې د یوې نطفې څخه پیدا کړي دي او په عین حال کښې یې په دوه وو ډولونو باندې وېشلي دي. هغه دا چې:

الف: یو ډول انسان د نسب خاوند دی او نارینه دی چې اولادونه همده ته منسوبېږي چې فلانی د فلاني زوی.

ب: بل ډول انسان یې د صهر (نکاحي) قرابت خاوند جوړ کړی دی چې هغه د ښځینه انسان څخه

---

(۱) اضواء البیان ج۶ ص۳۴

(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۳۴؛ الجواهر للطنطاوي ج۱۲ ص۲۲۱

(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۷۳؛ تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۲۶

عبارت دی چې پردې خلک وربانديې راخپلېږي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَأَنَّهُۥ خَلَقَ ٱلزَّوْجَيْنِ ٱلذَّكَرَ وَٱلْأُنثَىٰ ۝ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴾ [النجم: ۴۵، ۴۶] یعنې په پخوانیو صحیفو کښې دا خبره هم لیکلې شوې وه چې یقینًا الله ﷻ دوه فرده (جوړه) پیدا کړې ده، چې یو نارینه دی او بل ښځینه دی، البته دغه جوړه يې د یوې نطفې څخه پیدا کړې ده کله چې هغه په رحم کښې واچوله شي.

دا د یو پلوه او د بله پلوه مونږ ته څه لږې نه برېښي چې هر یو انسان (نارینه وي او که ښځینه) ذکر شوي دواړه قرابتونه ولري. او دا څکه چې:

نارینه انسان نظر خپنو کسانو ته د نسب خاوند دی لکه پلارتوب او زوی توب، او خپنو نورو ته د نکاحې قرابت درلودونکی دی، چې د چا زوم دی او د چا خسر دی.

همدارنګه زنانه هم د چا لور او د چا مور ده، او هم د چا خوابنې او د چا انګور ده.

په هر تقدیر قرابت او خپلولي (هر ډول چې وي) لوی نعمت دی چې د خواخوږۍ او تعاون بنیاد او بنسټ ګڼلی کېږي. که بالفرض انسان د قرابت خاوند نه وی ګرځولی شوی نو ژوند به يې د څارویو غوندې بې مینې او بې محبته وی، او تعاون به يې په منځکښې نه وی.

﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۝٥٦ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ۝٥٧ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱلْحَىِّ ٱلَّذِى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ۝٥٨ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۚ ٱلرَّحْمَٰنُ فَسْـَٔلْ بِهِۦ خَبِيرًا ۝٥٩ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسْجُدُوا۟ لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا۟ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ۩ ۝٦٠ ﴾

[۵۶] او (ای پیغمبره!) مونږ ته په هیڅ حال کښې نه يې استولی مګر (په جنت سره) زیری ورکوونکی او (په دوزخ سره) داروونکی.

[۵۷] ته (خلکو ته) ووایه چې: زه ستاسو څخه (د قرآن کریم) په تبلیغ باندې هیڅ اجر (مزدوري) نه غوارم، مګر (فقط همدا مزدوري) چې څوک اراده ولري چې خپل رب ﷻ ته (روغه) لاره ونیسي (نو هغه ته روغه لاره ورونښایم).

[۵۸] او (ای پیغمبره!) په هغه ژوندي (ابدي او ازلي) ذات ﷻ باندې توکل وکړه کوم چې نه مړ کېږي (فنا وربانديې نه ورځي)، او د همده ﷻ د حمد سره تسبیح (د عیوبو څخه پاکي) هم (ملګري) کوه. او همدی ﷻ د خپلو بندګانو په ګناهونو باندې د خبرداری د لحاظه بس دی (چې هر چاته موافقه سزا ورکړي).

[٥٩] (په) هغه اقدس ذات ﷻ (باندې توکل کوه) چې اسمانونه او ځمکې او هغه څه چې د دواړو ترمنځ دي (دا ټول) يې په شپږو ورځو کښې پيدا کړه (او) بيا يې په عرش العظيم باندې (د خپل اقدس ذات سره مناسبه) استواء وکړه.

د هر مهربان الله ﷻ (درباندې مناسبه استواء وکړه) نو ته (د نورو زياتو معلوماتو دپاره) په همده ﷻ باندې د خبردار څخه پوښتنه وکړه (چې نور صفات يې هم درته بيان کړي).

[٦٠] او کله چې مشرکانو ته (ستا د پلوه) ووېل شي چې د هر مهربان الله ﷻ ته سجده وکړئ (چې رحمن نومېږي)، نو دوی وايي چې: او رحمن څه شی دی؟ ايا مونږ هغه شي ته سجده وکړو چې ته راته درباندې امر کوې (او مونږ يې نه پېژنو)؟

او (ستا همدا د سجده کولو امر) ورته (د اسلام څخه لا) نفرت زياتوي (او کفر يې ورته قوي کوي).

ارتباطونه

١ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې الله ﷻ د خپل توحيد دلايل نازل کړي وه او نبي کريم ﷺ ته يې توصيه کړې وه چې په قرآن کريم باندې لوی جهاد ته ادامه ورکړي.

په دې ايتونو کښې الله ﷻ د يو پلوه په لوی جهاد کښې د نبي کريم ﷺ مکلفيت مشخص کړی دی او د بله پلوه يې هغو ارشاداتو ته اشاره کړې ده کوم چې نبي کريم ﷺ د لوی جهاد په اوږدو کښې ضرورت درلود چې دا وايه او دا کوه.

٢ـ د هغو ايتونو په پای کښې ټول کفار د شيطان کومکيان ښودل شوي وه، او د دې ايتونو په پای کښې د همدغې دوستۍ نتيجه ښودله کېږي. نو حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! د لوی جهاد په چلولو کښې لاندې وصايا په نظر کښې ونيسه:

١ـ لوی جهاد د دې څخه عبارت دی چې ته د خپل رب ﷻ د توحيد دلايل خلکو ته ابلاغ کړې او په همدغه مطلب باندې د سوچه عقيدې دعوت ورکړې، او هم د قبول په صورت کښې ورته بشارت ورسوې او د عدم قبول په صورت کښې يې د اُخروي عذاب څخه وډار کړې. دا ستا مکلفيت دی، د دې څخه علاوه ته د يو پيغمبر په صفت نور مکلفيت نه لرې او دا ځکه چې ته خو مونږ نه يې استولی مگر فقط په داسې حال چې ته زيري ورکوونکی او ډاروونکی يې او بس.

٢ـ د جهاد په جريان کښې کفار مخاطب کړه او ورته ووايه چې زه خو ستاسو څخه د دغه قرآن کريم په دررسونه باندې څه مزدوري نه غواړم او نه درته د څه شي تمه لرم، که بالفرض ما دا کار کولی نو تاسو به د عدم قبول دپاره څه وجه په لاس کښې درلودلې وی.

زما ټوله غوښتنه ستاسو څخه فقط همدا ده چې ستاسو هرڅوک چې د خپل رب ﷻ په لاره باندې تلل غواړي نو زه هغه ته همدغه لار ورښايم (زه ورته لارښود يم) چې په دې زمانه کښې فقط همدا زه لارښود يم او بس.

نو که زما په دغې وینا باندې تاسو د اُجرت او مزدورۍ نوم ږدئ نو وربانديې يې کېږدئ، د همدغې خبرې څخه په غير نور هيڅ شی زه ستاسو څخه نه غواړم نو دا راته ووایاست چې اوس نو ستاسو د ایمان نه راوړلو وجه څه شی کېدلی شي؟

۳ـ د جهاد په جریان کښې فقط په خپل رب ﷻ باندې توکل کوه او د کفارو د غاښ چیچې څخه هیڅ مه ډارېږه او دا خکه چې:

الف: ستا رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې همېشه ژوندی دی او هیڅکله د موت (مرګ) سره نه مخامخ کېږي خکه چې مرګ د ممکناتو خاصه ده او ستا رب ﷻ د ممکناتو د سلسلې څخه بهر دی، د همده ﷻ څخه په غیر نور ټول موجودات فاني کېدونکي دي، او د فاني کېدونکو څخه ډار په کار نه دی.

نو ته په همدغه ازلي او ابدي الله ﷻ باندې توکل کوه او د همده ﷻ د تسبیحاتو سره حمدونه او ثناوې هم وایه.

ب: د کفارو د کفر مسئولیت تاته نه راجع کېږي، د هغوی جنایات د هغوی په غاړه دي چې ستا رب ﷻ ته ښه پوره څرګند دي، او همدا خبره بس ده چې الله ﷻ د خپلو بندګانو په ګناهونو او جنایاتو باندې خبردار دی، ته هیڅ تشویش مه کوه.

ج: ته به ولې په خپل رب ﷻ باندې توکل نه کوې چې همدې ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ټول اسمانونه او ټولې ځمکې یې په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي.

او بیا یې په عرش عظیم باندې د خپل اقدس شان سره مناسبه استواء کړې ده، او هم یې د ټولو تکویناتو واګې په خپل اختیار کښې اخستې دي، نو ټول اختیار د همده ﷻ په واک کښې دی، د بل چا د لاسه هیڅ پوره نه دي.

د: په دې باندې علاوه ستا رب ﷻ ډېر مهربان دی، ډېر ژر به د لوی جهاد په اوږدو کښې ستا مشکلات حل کړي او دښمنان به دې ذلیل او مقهور وګرځوي.

ه: د دې دپاره چې تاته د خپل رب ﷻ ډېره لویه مهرباني ډېره ښه جوته شي نو د هغه چا څخه پوښتنه وکړه چې د الرحمن (ډېر مهربان الله ﷻ) په لوړو صفاتو باندې ښه پوره خبرتیا لري، یا په بل عبارت: پخپله د همده ﷻ څخه پوښتنه وکړه چې د هغو بې اندازې نعمتونو په هکله معلومات درکړي کومې یې چې د ځمکو او اسمانونو په پیدایښت کښې نغښتې دي.

و: هو! هغه بنیادمان هم وربانديې څه ناڅه اجمالي معلومات درکولی شي کومو ته چې د پخوانیو اسماني کتابونو علم ورکړی شوی دی او د همدغه علم په رڼا کښې یې په تاباندې هم ایمان راوړی دی لکه عبد الله بن سلام ﷺ او نور.

ز: اما د دوی څخه په غیر نور خلک خو یا په الرحمن ﷻ باندې خبرتیا نه لري او یا یې وربانديې خپل خانونه ګول اچولي دي، حتی:

ح: کله چې دوی ته ستا د پلوه وویل شي چې: الرحمن ﷻ ته سرونه په سجده کېږدئ او خاص همده ﷻ ته عبادت وکړئ، نو خپل ځانونه بالکل ناخبره نیسي او په تعجب سره داسې پوښتنه نه کوي چې الرحمن څوک دی؟ بلکې وايي چې: الرحمن څه شی دی چې مونږ ورته سجده وکړو؟.

ط: او بیا تاته په ډېره بېباکانه توګه مخ در اړوي او درته وايي چې: ایا مونږ هغه شي ته سجده وکړو چې ته راته پرې امر کوې حال دا چې مونږ يې نه پېژنو؟

ي: د همدې کبله همدغه ارشاد (چې الرحمن ﷻ ته سجده وکړئ!) د هغوی نفرت لا زیاتوي او د کفري خبرو په کولو سره يې د هدایت څخه لا لرې کېږي (چې د شیطان سره يې اندېوالي لا قوي کېږي).

توضیحات

١_ په ﴿ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ عَلَيْهِ ﴾ ضمير هغه (تبليغ) ته راجع دی په کوم باندې چې په وړاندېنې ايت کښې د "أَرْسَلْنَا، مُبَشِّرًا، نَذِيرًا" کلمات دلالت کوي ځکه چې "رسول"، "مبشر" او "نذير" هغه څوک کېدلی شي چې د پیغامونو تبلیغ (رسونه) يې په غاړه وي.

ب: د ﴿ إِلَّا مَن شَآءَ ﴾ استثناء کښې علماء کرام دوه نظره لري[١]:

اول: جمهور علماء کرام وايي چې: دا استثناء منقطعه ده، نو ټول عبارت يې داسې راځېږي چې: "إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا فَلْيَفْعَلْ" يعنې زه ستاسو څخه په خپل تبلیغ او دعوت باندې څه أجرت او مزدوري نه غواړم، مګر هغه څوک چې خپل رب ﷻ ته د سمې لارې د موندلو اراده لري هغه دې خپله اراده عملي کړي او په ما پسې دې راشي چې مطلب ته ورسېږي.

دوهم: د ځینو نورو په نظر دغه استثناء ادعاءً متصله ده چې د سمې لارې موندل أجرت ګڼلی شوی دی، نو په دې تقدیر يې حاصل داسې راځېږي چې: زه خو په تبلیغ باندې ستاسو څخه بل هیڅ أجرت نه غواړم فقط همدا أجرت غواړم څوک چې خپل رب ﷻ ته د سمې لارې د موندلو نیت لري چې هغه ته لاره وروښایم چې دغسې لار شه، یا په بل عبارت: که تاسو دغه کار او دغې غوښتنې ته د أجرت لقب ورکوئ نو رښتیا چې زه د أجرت غوښتونکی یم.

که څه هم ذکر شوي دواړه نظرونه سره څه منافات نه لري د بدلیت په اعتبار سره دواړه هم اراده کېدلی شي مګر مونږ ته دوهم نظر په زړه پورې برېښي چې لطافت او باریکي پکښې زیاته ده.

یادونه

٢_ دا پنځم ایت دی چې د ﴿ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ کلمات پکښې نازل شوي دي. په دې هکله چې مونږ ته الله ﷻ څه راښودلي وه او هم يې راته لیکل ضرور برېښېدلي وه هغه مو د همده ﷻ په

---

(١) تفسير الكشاف ج٣ ص٢٨٨؛ اللباب في علوم الكتاب ج١۴ ص٥٥٣

توفیق د [الأعراف:۵۴] ایت لاندې (چې د اول خل دپاره پکښې ذکر شوي کلمات نازل شوي دي) لیکلي دي، نو بیا لیکل یې کتاب اوږدوي.

څو مهم او په زړه پوري مطالب

۳ـ د ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ فَسۡـَٔلۡ بِهِۦ خَبِيرٗا﴾ په اعراب او نورو مربوطاتو کښې مفسرینو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[۱]، که د چا زړه اوږد بحث ته نه په تنګیږي نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ د همغو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې راته په زړه پوري برېښېدلي دي هغه دا چې:

الف: د ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ﴾ معززه کلمه د ﴿ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ﴾ د مستتر ضمیر څخه بدل واقع شوې ده، لکه چې په ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ﴾ [طه:۵] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

ب: په ﴿بِهِۦ﴾ کښې د "ب" توری د ﴿خَبِيرٗا﴾ په کلمې پورې تعلق نیسي چې وروسته ترې متصله ذکره ده او د "ه" ضمیر یې د ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ﴾ کلمې ته راجع دی چې وړاندې ترې متصله ذکره ده.

ج: په دې خبره کښې چې دلته د ﴿خَبِيرٗا﴾ مصداق څوک دی؟ یا په بل عبارت: د چا په هکله نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده (چې د "الرّحمٰن" په ارتباط ترې پوښتنه وکړي او معلومات ترې واخلي)؟ علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۲] لاندې مثالونه یې د نظره تېر کړئ:

اول: دلته د ﴿خَبِيرٗا﴾ د کلمې مصداق هغه څوک دی د کوم څخه چې الله ﷻ په بل ایت کښې په ﴿وَمَنۡ عِندَهُۥ عِلۡمُ ٱلۡكِتَٰبِ﴾ سره تعبیر کړی دی چې فرمایلي یې دي: ﴿قُلۡ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدَۢا بَيۡنِي وَبَيۡنَكُمۡ وَمَنۡ عِندَهُۥ عِلۡمُ ٱلۡكِتَٰبِ﴾ [الرعد:۴۳] یعنې ای پیغمبره! کفار تاته وایي چې ته د الله ﷻ د پلوه د پیغمبر په حیث نه یې را استولی شوی نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې زما او ستاسو په منځکښې الله ﷻ د شهادت ورکوونکي په حیث او هم هغه څوک د شاهد په حیث بس دی چې د چا په نزد د اسماني کتاب علم وي، لکه پرښتې، د اهل الکتابو علماء او د قرآن کریم علماء.

نو په دې تقدیر به یې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! د هغه چا څخه د "الرّحمٰن" په هکله پوښتنه وکړه کوم چې د همده ﷻ په شان باندې ښه ناخه خبردار دی، لکه جبرائیل ﷺ او عبد الله بن سلام او نور.

په دې باندې علاوه الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې ده چې: ﴿فَإِن كُنتَ فِي شَكّٖ مِّمَّآ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ فَسۡـَٔلِ ٱلَّذِينَ يَقۡرَءُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِكَ﴾ [یونس:۹۴] یعنې نو ای پیغمبره! که ته (بالفرض المحال) د هغه کتاب څخه په شک کښې یې کوم چې مونږ تاته درنازل کړی دی نو د هغو کسانو څخه (په همدې هکله) پوښتنه وکړه کوم چې ستا څخه وړاندې اسماني کتاب قرائت کوي او ورباندې نازل شوی دی.

دوهم: دلته د ذکرې شوې کلمې مصداق الله ﷻ دی چې په هر شي باندې خبردار دی، یعنې ای

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۷۱؛ روح المعاني ج۱۹ ص۳۸؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۶۴؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۱۰۵
(۲) زاد المسیر ج۶ ص۲۱

پيغمبره! ته د "الرَّحْمٰن" (ډېر مهربان الله ﷻ) په ارتباط د همده ﷻ څخه پوښتنه وکړه چې د څومره حکمتونو په بنياد يې په شپږو ورځو کښې دنيا پيدا کړې ده او بيا يې پرې د خپل اقدس ذات سره مناسبه استواء کړې ده؟!، ترڅو نور معلومات هم درنازل کړي.

د دې توجيه تائيد د وړاندېني ايت شريف څخه په لاس راځي چې الله ﷻ د ﴿ خَبِيرًا ﴾ په نامه باندې د خپل اقدس ذات څخه تعبير کړی دی چې: ﴿ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ﴾، نو ګومان کېږي چې دلته به هم همدغه کلمه د الله ﷻ د اقدس ذات څخه عبارت وي.

تبصره

۴ـ مونږ ته ذکر شوي دواړه نظرونه په زړه پوري برېښي حال دا چې څه منافات هم سره نه لري، نو بهتره دا ده چې د بدليت په لحاظ سره دواړه اراده کړی شي، والله ﷻ أعلم بمراده.

هو! د لومړني نظر په ارتباط د سړي په ذهن کښې يوه پوښتنه ګرځي چې د څه حکمت په بنياد نبي کريم ﷺ ته توصيه وشوه چې د اهل الکتابو څخه او يا د بل کوم عالم څخه د ډېر مهربان "الرَّحْمٰن" په هکله معلومات واخله؟.

نو د دې پوښتنې جواب مونږ د الله ﷻ په توفيق د [يونس:۹۴] ايت لاندې ليکلي دي، هيله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

خو دلته وړاندې اضافه کوو چې: په دغې توصيه کښې اصلاً مشرکان په غوږ وهلی شوي دي چې د الله ﷻ په هکله د خپلې ګېډې څخه خبرې مه کوئ بلکې د نبي کريم ﷺ څخه يې معلومات واخلئ چې الله ﷻ ورته خپل اقدس ذات ورپېژندلی دی او روزمره ورته وحې کوي.

هېر مو نه شي

۵ـ هېر مو نه شي چې د [الإسراء:۱۱۰] ايت لاندې د ﴿ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ ﴾ په ارتباط څه بيان تېر شوی دی ـ لله الحمد والمنة ـ چې په دې مقام کښې يې د نظره تېرول بې ګټې نه دي.

د تلاوت اومه سجده

۶ـ په [الفرقان:۶۰] ايت کښې د تلاوت اومه سجده ده چې د الله ﷻ په توفيق مونږ يې څه ضروري احکام د [الأعراف:۲۰۶] ايت لاندې ليکلي دي هيله ده چې همك مراجعه وکړی شي.

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴿٦١﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ خِلْفَةً لِّمَنْ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾ وَعِبَادُ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى ٱلْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُوا۟ سَلَٰمًا ﴿٦٣﴾

وَٱلَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَـٰمًا ﴿٦٤﴾ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ

جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَآءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَٱلَّذِينَ إِذَآ

أَنفَقُوا۟ لَمْ يُسْرِفُوا۟ وَلَمْ يَقْتُرُوا۟ وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾

[۶۱] هغه اقدس ذات ﷻ ډېر زيات برکتناک (او د نعمتونو خاوند) دی چې په اسمان کښې يې ستوري ګرخولي (پيدا کړي) دي، او (هم) يې پکښې (لمر) ډېوه ګرځولې ده او (بالآخره هم يې پکښې) روښانه سپوږمۍ (پيدا کړې ده).

[۶۲] او همدا (د ذکرو شوو شيانو پيداکوونکی) هغه اقدس ذات دی چې شپه او ورځ يې (هره يوه د بلې) نائبه ګرځولې ده (چې د استمرار په توګه يوه د بلې ځای نيسي).

(البته) د هغه چا د (عبرت) دپاره کوم چې اراده لري چې پند واخلي (او) يا اراده لري چې (خپل رب ﷻ ته) شکر ګزاري وکړي (همدوی ترې استفاده کوي).

[۶۳] او د ډېر مهربان الله ﷻ (مخلص) بندګان هغه دي کوم چې په ځمکه باندې د پوستوالي (تواضع) په حال ګرځي (تکبر نه کوي)، او کله چې ورته جُهال (ناپوهان په ستغو خبرو باندې) خطاب وکړي نو دوی ورته سلام وايي (د متارکې په سلام سره جواب ورکوي او د بالمثل جواب ځخه ډډه کوي).

[۶۴] او (د ده ﷻ مخلص بندګان) هغه دي کوم چې خپل رب ﷻ ته په داسې حال کښې شپه تېروي چې سجده کوونکي او قيام کوونکي (لمونځ ودروونکي) وي.

[۶۵] او هغه دي کوم چې (په همدغه حال کښې هم) وايي چې: ای زموږ ربه! زموږ ځخه د دوزخ عذاب په ځنګ کړه (موږ ترې بچ وساته)، يقيناً د دوزخ عذاب (د دوزخيانو سره) لازم دي (کفارو پورې نښتي او نښلي بيا ترې نه جدا کېږي).

[۶۶] يقيناً دوزخ د ارام نيولو او اوسېدلو د حيثه ډېر بد (او ناکاره) ځای دی.

[۶۷] او (د الله ﷻ مخلص بندګان) هغه دي چې کله دوی انفاق کوي (خپل مال مصرفوي نو) نه اسراف (د شرعي حد ځخه تجاوز) کوي او نه (ترې) شومتيا (بخل) کوي.

او (يا په بل عبارت) د دوی انفاق د دغه مذکور (بيان) ترمنځ ډېر کلک ولاړ وي (چې يوې خوا ته هم ميلان نه کوي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې نبي کريم ﷺ ته توصيه شوې وه چې د الرّحمن (ډېر مهربان الله ﷻ) د صفاتو په هکله د همده ﷻ ځخه زيات معلومات وغواړه چې په هر شي باندې خبردار دی، په دې ايتونو کښې د ده ﷻ د صفاتو په ارتباط ځه نور معلومات نازل شوي دي.

۲ـ هلته د کفارو عناد او تکبر ته اشاره شوې وه او د هغوی سپکه او ستغه خطابه راحکايت شوې

د، چي ﴿وَمَا ٱلرَّحۡمَٰنُ﴾ او الرحمن څه شی دی؟.

او دلته د یو پلوه نبي کریم ﷺ ته د نوموړو جاهلانو د خطابي جواب ښودلی شوی دی، او د بله پلوه بالمقابل د مومنانو تواضع او لوړو صفاتو ته اشاره شوې ده چي حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د وړاندېنیو ارشاداتو په نظر کښې نیولو سره اوس په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ هغه اقدس ذات (الرحمن ﷻ) ډېر برکتناک دی او ټول بې انتهاء نعمتونه او برکتونه په همدهٔ ﷻ پورې اختصاص لري. چې او، اسمانونه یې بې ستنو پیدا کړي دي او په ستورو باندې یې ښایسته کړي دي، په دې باندې علاوه ډېره لویه ډیوه (لمر) یې هم پکښې پیدا کړی دی او په روښانه سپوږمۍ باندې یې هم رڼا کړې دی.

۲ـ الرحمن هغه اقدس ذات (ﷻ) دی چي شپه یې د ورځي پیروه ګرځولې ده چي په دوامداره توګه وریسې روانه ده او همدارنګه ورځ یې هم د شپې تابع جوړه کړې ده چي په نه ستړې کېدونکو هلو ځلو سره شپه تعقیبوي او دغه تعاقب به د قیامت تر ورځي پورې ادامه ولري.

۳ـ دغه نعمتونه او د توحید دلایل د هغه چا دپاره درنازل شوه کوم چي د پند او عبرت اخستلو اراده لري او هم غواړي چي د خپل رب ﷻ د نعمتونو شکریه وکړي، یا په بل عبارت همدوی ترې ګټه اخلي او بس. اما کفار د ډېر مهربان (الرحمن) ﷻ د نعمتونو څخه دنیاوي استفاده کوي خو په معرفت او پېژاندنه باندې یې خپل خانونه ګول اچوي او وایي چي: ﴿وَمَا ٱلرَّحۡمَٰنُ﴾ او الرحمن څه شی دی؟

۴ـ بالمقابل د الرحمن (ډېر مهربان الله ﷻ) مخلص بندګان لاندې صفات لري:

الف: دوی هغه کسان دي چي په ځمکه کښې په ارامی اوتواضع سره ګرځي راګرځي او د کفارو په شان تکبر نه کوي اود خپل رب ﷻ د نعمتونو څخه نه منکرېږي.

ب: دوی د جُهالو جواب په جهل سره نه ورکوي بلکې کله چي د هغوی د پلوه په ستغو او سپورو خبرو باندې مخاطب شي نو دوی پرې د متارکې سلام اچوي او خپله حوصله د لاسه نه ورکوي.

نو (ای پیغمبره!) ته هم د کفارو (جُهالو) د دې خطابي (چي: وَمَا الرَّحۡمَٰنُ) په اورېدلو سره مه بې حوصلې کېږه او خپل استقامت مه خرابوه.

ج: د الرحمن سوچه بندګان هغه دي چي خپل رب ﷻ ته په عبادت باندې شپه سبا کوي، چي کله ورته په سجده پراته وي او کله ورته په تواضع ولاړ وي او بالآخره کله ورته په رکوع باندې مشغول وي (لمونځونه کوي).

د: دغه مخلص بندګان د عبادت سره‌سره د خپل رب ﷻ د عذابه ډارېږي او خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کوي چي: ای زمونږ ربه! زمونږ څخه د دوزخ د عذاب مخه واړوې اومونږ ته ترې نجات راکړې، او دا ځکه چي:

اول: د دوزخ عذاب دوامدار او نه جدا کېدونکی دی.

دوهم: دغه دوزخ د ارام نېولو ډېر بد ځای دی او د اوسېدانې (مېشت کېدلو) ډېر ناکاره او خطرناک ځای دی.

هـ: د الرحمن ﷻ سوچه بندگان د کفارو په شان مسرفان نه دي بلکې کله چې دوی د خپلو مالونو څخه انفاق (خرڅ) کوي نو د شرعي چوکاټ څخه تجاوز نه کوي چې خپل مالونه په نامشروعو کارونو کښې مصرف کړي، او نه دومره تنگي کوي چې په مشروعو ځایونو کښې یې ونه لگوي او بخل وکړي.

بلکې دوی په دوامداره توگه د دغه او هغه (اسراف او بخل) ترمنځ په اعتدال باندې ولاړ وي، نه هغې خواته میلان کوي او نه دې خواته کږېږي، بلکې د دوی هر یو کس د اسراف او بخل ترمنځ لکه ونه مستقیم په خپل مکان وي که خزان وربانديې ورشي که بهار.

توضيحات

۱ـ په ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا ﴾ کښې د الله ﷻ په توفیق د "تَبَارَكَ" کلمه د [الفرقان: ۱] ایت لاندې او د "بُرُوج" کلمه د [الحجر: ۱۶] ایت لاندې دواړه ښې توضیح شوې دي چې بیا توضیح کولو ته یې اړتیا نه گورو.

۲ـ که څه هم په ﴿ وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا ﴾ کښې د "سِرَاج" کلمه د هغه روښانه شي دپاره وضعه شوې ده د کوم څخه چې د شپې د پلوه د رڼا کار اخستل کېږي[1] چې په پښتو کښې ترې په ډېوې سره تعبیر کوو خو په دې مقام کښې ترې لمر مراد دی، په همدې معنی باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا ﴾ [نوح: ۱۶] یعنې ته نه گورې چې الله ﷻ په څنگه عالي شان کیفیت سره اوه اسمانونه یو د بل دپاسه پیدا کړي دي او سپوږمۍ یې پکښې د شپې د پلوه رڼا گرځولې ده او لمر یې پکښې د ورځې د پلوه ډېوه گرځولی دی.

خلفة څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ خِلْفَةً ﴾ کښې د ﴿ خِلْفَةً ﴾ کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې د بل شي په تعقیب (وروسته) صورت نیسي[2]، ته به وایې چې هغه د دې خلیفه او نائب دی.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې شپه یې د ورځې دپاره نائبه گرځولې ده او ورځې ته یې د شپې نیابت وربښلی دی، نو نه د دواړو څخه دنیا خالي کېږي او نه پکښې سره دواړه جمعه کېږي.

نو دغه دواړه (شپه او ورځ) د یو پلوه د بنیادمانو دپاره ډېر لوی نعمتونه دي، او د بله پلوه د الله ﷻ ډېر لوی قدرتي دلایل دي، چې یوازې پند اخستونکي او شکر گزاران ترې استفاده کوي او بس.

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۲۹۷
(۲) مفردات الراغب ص۸۶

د "هَوْن" معنی

۴_ په ﴿ يَمْشُونَ عَلَى ٱلْأَرْضِ هَوْنًا ﴾ کښې د "هَوْن" کلمه او همدارنګه د "هُوْن، هَوَان" کلمې، درېواړه د ذلت او سپکوالي او هم د پوستوالي معنی ورکوي، چې څه بیان یې د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۵۹] ایت لاندې تېر شوي دي.

خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې په بنیادمانو کښې سپکوالی او پوستوالی په لاندې دوه ډولونو سره صورت نیسي[1]:

الف: یو هغه ډول دی چې د بل چا د پلوه په سړي باندې عارض او تحمیل شي، لکه چې په کفارو باندې به د قیامت په ورځ د الله ﷻ د پلوه د عذاب په صورت کښې عارض او ورنازل شي.

ب: بل هغه دی چې څوک یې د خپل خان دپاره خوښ کړي، دا ډول پوستوالی او سپکوالی د وقار او تواضع معنی ورکوي، چې په مقابل کښې یې د تکبر او "مَرَح" کلمات استعمالېږي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ﴾ [الإسراء:۳۷] یعنې او ته په ځمکه باندې د ډېرې (افراطي) خوشالی (تکبر) په حال کښې مه ګرځه.

په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي کوم چې په ځمکه باندې د تکبر او افراطي خوشالۍ په حال کښې نه ګرځي بلکې د وقار او تواضع په حال کښې ورباندې تلل کوي.

د متارکې سلام

۵_ په ﴿ وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُواْ سَلَٰمًا ﴾ کښې هغه مسنونه سلام مطلب نه دی کوم چې یو مسلمان یې په بل مسلمان باندې د ملاقات په وخت کښې اچوي او د الله ﷻ څخه ورته د عذابونو څخه نجات غواړي بلکې دلته د متارکې (پرېښودلو) سلام مطلب دی چې څوک د جُهالو د پلوه په سپکو او سپورو خبرو سره وکنځل شي خو هغه بالمثل جواب ورنه کړي بلکې د سلام په اچولو باندې جواب ورکړي، ته به وایې چې جُهال مخاطب ګرځوي چې زما د پلوه د بالمثل جواب (سپکو او سپورو) کنځلو څخه تاسو ته سلامتیا ده، همدغه جواب الله ﷻ د ابراهیم ؑ د خولې څخه په [مریم:۴۷] ایت کښې مونږ ته راحکایت کړی دی البته کله چې د خپل پلار د پلوه وکنځل شو.

یادونه

۶_ په ﴿ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَٰمًا ﴾ کښې د ﴿ سُجَّدًا وَقِيَٰمًا ﴾ کلمات د لمانځه څخه کنایي دي، مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء:۷۸] ایت لاندې لیکلي دي چې د لمانځه څخه کله-کله په ارکانو یا په یو رکن سره تعبیر کېږي، په دې مقام کښې ترې په دوه وو رکنونو (سجدې، قیام) سره تعبیر شوی

9/4

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۴۳۹؛ مفردات الراغب ص۵۴۵

دی، يعنې او د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي چې د خپل رب ﷻ د رضا دپاره په داسې حال شپه تېروي چې لمونځ کوونکي وي.

غرام څه معنی؟

٧ـ په ﴿ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴾ کښې د "غَرَام" کلمه د دائمي شر دپاره وضعه شوې ده چې په چا باندې ورنازل شي نو بيا ترې نه جدا کېږي[١]، اما کوم عذاب چې د چا څخه جدا کېږي هغه ته د "غَرَام" لقب نه شي ورکولی[٢]. نو حاصل يې داسې کېږي چې: د الله ﷻ مخلص بندګان د يو پلوه د خپل رب ﷻ د رضا دپاره د شپې عبادتونه کوي چې د رياکارۍ څخه لرې وي او د بل پلوه په عين حال کښې د خپل رب ﷻ د عذاب څخه ډارېږي او دا خکه چې د ده ﷻ د دوزخ عذاب داسې عذاب او داسې شر دی چې کله د چا سره لزوم مونده کړي نو بيا ترې نه جدا کېږي.

يا په بل عبارت: مخلص بندګان د خپل رب ﷻ څخه هم ډارېږي او هم ورته اُميد او تمه کوي (خکه چې ايمان يې د خوف او رجاء ترمنځ وي).

د إسْرَاف او قُتَار معناوې

٨ـ په ﴿ لَمْ يُسْرِفُواْ وَلَمْ يَقْتُرُواْ ﴾ کښې د ﴿ لَمْ يُسْرِفُواْ ﴾ کلمه د "إِسْرَاف" څخه اشتقاقه شوې ده چې پوره شرحه يې د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:١٤١] ايت لاندې تېره شوې ده چې د شرعي چوکاټ څخه د تجاوز معنی ورکوي.

همدارنګه د ﴿ وَلَمْ يَقْتُرُواْ ﴾ کلمه د "قُتَار" څخه اخستله شوې ده چې د کلکې شومتيا دپاره وضعه شوې ده او پوره بيان يې د الله ﷻ په فضل د [الإسراء:١٠٠] ايت لاندې تېر شوی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

يو نحوي تحليل

٩ـ د ﴿ وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴾ په نحوي تحليل کښې علماوو کرامو متعدد صورتونه تجويز کړي دي[٣]، خو کوم تحليل چې مونږ ته لنډ او په زړه پورې برېښي هغه په لاندې ټکو باندې ولاړ دی:

الف: په ﴿ وَكَانَ ﴾ کښې مستتر ضمير د "كَانَ" دپاره اسم دی او هغه انفاق ته راجع دی په کوم باندې چې د ﴿ أَنفَقُوا ﴾ کلمه دلالت کوي.

ب: د ﴿ بَيْنَ ﴾ کلمه په ﴿ قَوَامًا ﴾ پورې تعلق نيسي.

ج: په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د "مذکور" په تاويل سره "إسراف" او "قُتَار" دواړو ته اشاره ده چې د ﴿ لَمْ يُسْرِفُواْ ﴾، ﴿ لَمْ يَقْتُرُواْ ﴾ دواړو کلمو دپاره مصدرونه دي.

(١) لسان العرب ج١٢ ص٤٣۶؛ القاموس المحيط ج٣ ص٣٨٨
(٢) تفسير ابن كثير ج٣ ص٣٢٥
(٣) تفسير ابي السعود ج۶ ص٢٢٩؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٢ ص٥۶٨

د: د ﴿قَوَامًا﴾ كلمه د "كَانَ" دپاره خبر دى.

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي كوم چې د خپل مالي انفاق په وخت كښې نه اسراف كوي او نه د بخل (شومتيا) مرتكب كېږي، بلكې د هغوى انفاق د دغو دواړو (اسراف او شومتيا) ترمنځ د هر كلك ولاړ وي چې يوې خوا ته هم ميلان نه كوي.

همدې مضمون ته په [الإسراء:۲۹] ايت كښې اشاره شوې ده، هيله ده چې هلته يو خل مراجعه وكړى شي.

يادونه

۱۰_ په ذكر شوو ايتونو كښې د مخلصو بندګانو لاندې پنځو صفاتو ته اشاره شوې ده هغه دا چې: دوى تكبر نه كوي، د جاهلانو سره ناندرۍ نه وهي، د تهجد لمونځونه كوي، د دوزخ څخه پنا غواړي، په انفاق (خرڅ) كښې اقتصاد (منځلاريتوب) كوي.

﴿وَٱلَّذِينَ لَا يَدۡعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقۡتُلُونَ ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ وَلَا يَزۡنُونَۚ وَمَن يَفۡعَلۡ ذَٰلِكَ يَلۡقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَٰعَفۡ لَهُ ٱلۡعَذَابُ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَيَخۡلُدۡ فِيهِۦ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمۡ حَسَنَٰتٍۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَإِنَّهُۥ يَتُوبُ إِلَى ٱللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾﴾

[۶۸] او (د الله ﷻ مخلص بندګان) هغه دي چې د الله ﷻ سره بل معبود نه بلي (شريک ورسره نه دروي)، او هغه نفس نه وژني د كوم (وژل) چې الله ﷻ حرام كړي وي، مګر په حقه سره، او (همدارنګه) زنا نه كوي.

او هرڅوک چې ذكر شوي كارونه وكړي (او يا ادامه وركړي) نو (د خپلو اعمالو) د عقوبت (سزا) سره به ملاقي (مخامخ) شي.

[۶۹] هغه ته به د قيامت په ورځ عذاب (عقوبت) غبرګ كړى شي، او په همدې عذاب كښې به د ذلت (او سپكوالي) په حال كښې د همېشه دپاره اوسېدانه كوي.

[۷۰] مګر هغه څوک به (د عذاب او سپكاوي څخه بچ كړى شي) كوم چې توبه تائب شي او (بيا) خپل ايمان ته ادامه وركړي، او (هم) عمل وكړي نېک (او صالح) عمل.

نو دغه كسان چې دي الله ﷻ به يې بدۍ په نېكيو تبديلې كړي (د لا ډېرو نېكيو توفيق او توان به وركړي). او (دا ځكه چې) الله ﷻ بښونكى (او) مهربان دى.

[۷۱] او هر څوک چې (د ګناهونو څخه_ هر ډول ګناه چې وي) توبه وكړي او (هم) صالح عمل

وکړي، نو یقیناً هغه (بل چاته نه بلکې) الله ﷻ ته رجوع کوي (رجوع هم عادي رجوع نه بلکې) عالي شانه رجوع

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د مخلصو بندګانو څه نورو صفاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي.

ای پیغمبره! د ډېر مهربان الله ﷻ د مخلصو بندګانو څه نور صفات هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ د الرحمن مخلص بندګان هغه دي کوم چې لاندې صفات او خاصیتونه لري:

الف: هغوی د الله ﷻ په عبادت کښې بل چاته برخه نه ورکوي بلکې په سوچه توحید باندې ولاړ وي او صرف د همده ﷻ عبادت کوي او بېرته کفر ته نه تاوېږي.

یا په بل عبارت: هغوی د مشرکانو غوندې نه دي چې د خپل رب ﷻ په عبادت کښې بوتانو ته په اشتراک باندې قائل دي، هغوی په رښتیانیو معناوو کښې شرکي عقیده پرېښې ده چې د خپل عمر په اوږدو کښې ورته میلان قدرې هم نه کوي

ب: هغوی هغه څوک نه وژني د کوم قتل (وژل) چې الله ﷻ حرام کړی دی، هو! که شرعي اذن یې مونده کړ نو بیا ترې ډډه نه کوي، البته دا هله چې شریعت یې په وژلو امر وکړي او یا اجازه ورکړي.

ج: هغوی د زنا څخه خان ساتي او خپل غلیظ عورتونه په غیر شرعي محلونو کښې نه استعمالوي.

۲ـ ای پیغمبره! مخلص بندګان خکه د ذکرو شوو کارونو د اجراء کولو څخه خپل خانونه ساتي او هرڅوک چې په دغو کارونو کښې اخته وي او یا ترې د لاس اخستلو څخه وروسته بېرته ورتاو شي نو:

الف: د خپلو ګناهونو د عقوبت (سزا) سره به مخامخ شي او د تېښتې لاره به مونده نه کړي.

ب: هغه ته به د قیامت په ورځ غبرګ عذاب ورکړی شي خکه چې د یو پلوه یې پخپله جنایتونه وکړه او د بله پلوه یې د نورو جنایتکارانو دپاره بنیاد کېښود او زمینه یې ورته برابره کړه.

ج: هغه به په همدغه عذاب کښې په داسې حال کښې د همېشه دپاره واچولی شي چې د ډېر سپک او ذلیله (حقیر) به ګرځولی شوی وي.

۳ـ مګر هغه کسان به د ذکرې شوې دائمي سزا څخه نجات موندونکي وي کوم چې:

الف: د کفر په شمول د ذکرو شوو ګناهونو څخه توبه تائب شي او خپل رب ﷻ ته رجوع وکړي (په ایمان مشرف شي)

ب: بیا خپل ایمان ته ادامه ورکړي او په ایماني حال باندې د مرګ تر وخته باقي پاتې شي.

ج: په ایمان باندې علاوه عملونه هم وکړي البته نېک او صالح عملونه چې د خپل ایمان رڼا ورباندې تازه وساتي.

نو دغو کسانو ته به الله ﷻ د سپکوونکي عذاب او په همدې عذاب کښې د همېشه والي څخه

نجات ورکړي او په دې باندې علاوه د دوی ګناهونه به هم په نېکيو باندې تبدیل کړي؛ او دا ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۴ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ بښنه او مهرباني يوازې په ذکرو شوو کسانو پورې اختصاص نه لري بلکې هغه څوک پکښې هم شاملېدی شي چې د کفرياتو او جناياتو څخه توبه تائب شي او هم نېک عمل وکړي، نو یقيناً هغه بل چاته رجوع نه ده کړې بلکې الله ﷻ ته يې رجوع کړې ده چې په خپلو بندګانو او په خپلو رجوع کوونکو باندې مهربان دی او هم ورته بښونکی دی.

او همدارنګه هغه څه بې ارزښته رجوع نه ده کړې بلکې د ډېره عالي او عظيم الشانه رجوع يې کړې ده چې د ډېر مهربان الله ﷻ په نزد باعزته رجوع ده (د قيامت په ورځ به يې ثمرات او نتائج وګوري).

توضيحات

۱ـ مونږ ـ د الله ﷻ په توفيق ـ د دې سورت (الفرقان) په سريزه کښې ليکلي دي چې د دې سورت په دريو ايتونو کښې (چې ذکر شوي ايتونه دي) اختلاف دی، ځينې وايي چې دا هم د نور سورت غوندې مکي دي، او ځينې وايي چې: فقط دا درې ايتونه پکښې مدني دي (د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي).

د اختلاف وجه يې دا ده چې د شان نزول روايتونه يې متعدد دي چې ځينې يوه خوا تقويه کوي او ځينې بلې خوا ته ترجيح ورکوي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: يوه ورځ وحشي بن حرب ـ چا چې د احد په غزا کښې د نبي کريم ﷺ تره (حمزه ﷺ) وژلی وه ـ ده ﷺ ته ورغی او د اوږدو خبرو په ضمن کښې يې د ايمان د راوړلو وړاندېز وکړ، نو ذکر شوي ايتونه نازل شوه او ايمان يې راووړ[۱]. د دې روايت څخه څرګندېږي چې دا ايتونه مدني دي، ځکه چې د احد د غزا څخه وروسته نازل شوي دي.

ب: خو بالمقابل د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په نزد دا ايتونه مکي دي، د ده ﷺ د يوه روايت مضمون دا دی چې کله ﴿وَٱلَّذِينَ لَا يَدۡعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ﴾ الآية، نازل شو نو مشرکانو وويلې چې: مونږ د عفوې مستحق نه ياستو، ځکه چې مونږ دغه کارونه (شرک، قتل، زنا) دربواره کړي دي، نو الله ﷻ د هغوی د اشتباه پورته کولو دپاره د ذکر شوي ايت شريف په تعقيب بل ايت نازل کړ چې ﴿إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ﴾ الآية[۲].

تبصره

۲ـ مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا ايتونه به په مکه معظمه کښې نازل شوي وي او د وحشي په قيصه کښې به نبي کريم ﷺ د استشهاد په توګه لوستي وي، او صحابه وو کرامو ﷺ

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۷

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۱

خو په لوستلو باندې هم د نزول اطلاق کړی دی. د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

د عبد الله بن مسعود ﷺ د یوه حدیث مضمون دی چې یوه ورځې یوه سړي د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

سړی: ای د الله رسوله! کومه ګناه د الله ﷻ په نزد ډېره لویه ده؟

نبي کریم ﷺ: دا ګناه ډېره لویه ده چې ته د الله ﷻ سره په عبادت کښې په شریک باندې قائل شې حال دا چې همده ﷻ پیدا کړی یې.

سړی: بیا کومه ګناه ډېره لویه ده؟

نبي کریم ﷺ: بیا دا ګناه ډېره لویه ده چې د دې وېرې ته خپل اولاد ووژنې چې ستا سره خوراک څښاک وکړي.

سړی: بیا کومه یوه ډېره لویه ده؟

نبي کریم ﷺ: بیا دا چې د خپل ګاونډي د مېرمن سره زنا وکړې، «فَأَنْزَلَ اللّٰهُ ﷻ تَصْدِيقَهَا»[۱] نو الله ﷻ د نبي کریم ﷺ د خبرو تصدیق په ذکر شوي ایت کښې نازل کړ چې: ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ﴾ الآية.

خو ذکر شوی عین حدیث نورو محدثینو کرامو په لاندې تفاوت سره روایت کړی دی[۲] چې:

الف: پوښتونکی یو نامعلوم سړی نه بلکې پخپله راوي (عبد الله بن مسعود ﷺ) ښودل شوی دی.

ب: د «فَأَنْزَلَ اللّٰهُ ﷻ تَصْدِيقَهَا» په عوض «وَتَلَا هٰذِهِ الْآيَةَ» (یعنې او دغه ایت یې تلاوت کړ) روایت شوی دی، او په نزول باندې یې د تلاوت اطلاق کړی دی.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

۳ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: الله ﷻ په وړاندېنیو ایتونو کښې د خپلو مخلصو بندګانو ثبوتي صفات نازل کړي دي چې په تحلیه (ښایسته کولو) باندې مشتمل دي، او په دې ایتونو کښې یې د هغوی سلبي صفات نازل کړي دي چې په تخلیه (د عیوبو څخه په پاکی) باندې اشتمال لري.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد ایتونو ته معکوس ترتیب ورنه کړی شو، ترڅو تخلیه په تحلیه باندې مخکښې شوې وی، لکه چې په واقع کښې ورباندې وړاندې ده؟

مونږ وایو چې: په دې ایتونو کښې هغه سلبي صفات مطلب نه دي کومو چې په مخلصو بندګانو کښې د ایمان د راوړلو څخه مخکښې صورت نیولی وه، ترڅو اعتراض وارد شي. بلکې دلته مطلب دا دی چې مخلص بندګان د ایمان د راوړلو څخه وروسته د دغو قبیحو افعالو څخه خانونه ساتي، او بیا ورته رجوع نه کوي، د همدې کبله دغه سلبي صفات هر یو د مضارع په صیغې سره نازل شوي دي چې: "لا يَدْعُونَ ، لا يَقْتُلُونَ ، لا يَزْنُونَ" او مضارع خو په حال او استقبال باندې دلالت کوي.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۶۳

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۳

ب: که څوک وايي چې: د ﴿ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾ څخه څرګندېږي چې ځینې په حقه قتلونه هم شته، نو هغه کوم-کوم قتلونه دي؟

مونږ وايو چې: په حقه قتلونه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة ۱۷۸] ایت لاندي لیکلي دي چې تعداد يې شپږو ته رسېږي، خو په دې مقام کښې وربانديې اوم ډول وراضافه کوو چې د محارب کافر (د چا سره چې جهاد فرض ګرځېدلی دی) د قتل څخه عبارت دی چې دا هم په حقه قتل کښې شامل دی.

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ يَلْقَ أَثَامًا ﴾ کښې د "أثام" کلمه څه معنی؟

مونږ وايو چې: ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې دغه کلمه په دوزخ کښې د يوې کندې نوم دی[۱] مګر متبادره دا ده چې دغه کلمه د "إثم" د کلمې سره مرادفه ده چې په "آثام" سره جمعه کېږي او د ګناه معنی ورکوي، خو په دې مقام کښې ترې د ګناهونو عقوبت او عذاب مطلب دی[۲].

د: که څوک وايي چې: د ﴿ يُضَٰعَفْ لَهُ ٱلْعَذَابُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ څخه څرګندېږي چې ذکرو شوو جنایتکارانو ته به د قیامت په ورځ غبرګ عذاب ورکړی شي، حال دا چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا مِثْلَهَا ﴾ [الأنعام: ۱۶۰] يعنې او هرڅوک چې په بدۍ (ګناه) سره راتګ وکړي نو هغه ته به جزا (سزا) ورنه کړی شي مګر د همغې ګناه مثل؟

مونږ وايو چې: څرنګه چې کفار د خپلو جنایاتو په سبب د نورو خلکو دپاره د کفریاتو او جنایاتو بنیادونه ږدي او يا يې تازه ساتي نو دوی ته غبرګ عذاب ورکول کېږي، يو د ګمراه کېدلو او بل د ګمراه کولو.

د همدې کبله به الله ﷻ د قیامت په ورځ دوزخیان مخاطب کړي چې: ﴿ لِكُلٍّ ضِعْفٌ ﴾ [الأعراف: ۳۸] يعنې او ستاسو د هر يوه (مشر او کشر) دپاره غبرګ عذاب دی، چې هر يوه د خپلې ګمراهۍ دپاسه بل ګمراه کړی دی.

ه: که څوک وايي چې: د ﴿ وَيَخْلُدْ فِيهِۦ مُهَانًا ﴾ څخه معلومېږي چې قاتل او زناکار به په دوزخ کښې همېشه وي، حال دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِۦ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ [النساء: ۴۸] يعنې الله ﷻ دا خبره نه بښي چې څوک ورته په شرک باندې قائل شي اما د دې شرک (او کفر) څخه په غير نور ګناهونه هغه چاته بښي چې اراده يې ورته وشي.

مونږ وايو چې: په ﴿ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه د ذکر شوو درېواړو جنایاتو (شرک، قتل، زنا) مجموعې ته اشاره ده، او پوره واضحه ده چې مشرکان او کفار به په دوزخ کښې همېشه وي، برابره خبره ده چې د قتل او زنا مرتکب شوي وي او که نه. په همدې مطلب باندې د شان نزول روایتونه دلالت کوي لکه چې وړاندې ذکره شوه، والحمد لله ﷻ.

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۶

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۱

و. که څوک وايي چې: الله ﷻ فرمايي: ﴿وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَٰلِدًا فِيهَا﴾ الآية [النساء:٩٣] يعنې هرڅوک چې يومومن (په ظلم سره) په قصدي توګه ووژني نو د هغه جزا دوزخ دی چې همېشه به پکښې پروت وي.

يا په بل عبارت: په دوزخ کښې د همېشه والي دپاره يوازې قتل هم کفايت کوي، که څه هم قاتل کافر نه وي بلکې مسلمان وي.

مونږ وايو چې: د ذکر شوي ايت لاندې په دې کتاب کښې د الله ﷻ په توفيق د دغه سوال دپاره متعدد جوابونه ليکلی شوي دي چې تحقيقي جواب پکښې دا وه چې: «هِيَ جَزَاؤُهُ فَإِنْ شَاءَ اللهُ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنْهُ فَعَلَ»[١] يعنې دغه دوزخ د همېشه والي په توګه د قاتل جزا ده (ورسره مناسبه او انډول ده) اما که د الله ﷻ اراده وشي چې د دغه ډول جزا څخه ورتېر شي نو دا کار به وکړي، څه مانع نشته.

ز. که څوک وايي چې: په ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَٰتٍ﴾ کښې په نېکيو باندې د بديو بدلون څه معنی؟

مونږ وايو چې: دغه بدلون علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولو باندې تفسير کړي دي[٢]:

اول: يو دا چې دا بدلون به په دنيا کښې صورت ونيسي چې الله ﷻ به ورته د توبې په اثر ګناهونه عفوه کړي او د طاعتونو توفيق به ورکړي نو د هغوی خای به په دغو ډک کړي.

دوهم: بل دا چې تبديلي به په آخرت کښې تحقق مونده کړي چې توبه کوونکو ته به الله ﷻ برسېره د ګناهونو په بېلو باندې د هغو په تعداد نېکۍ هم ورعنايت کړي. د ښه وضاحت دپاره د يوه حديث لاندې مضمون ولولئ:

يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: زه په هغه سړي باندې علم لرم چې جنت ته به د ټولو جنتيانو څخه وروسته ورداخل شي او د دوزخ څخه به د ټولو بهر وتونکو څخه وروسته بهر شي داسې چې:

د يوه سړي په هکله به امر وکړی شي چې هغه ته خپل واړه-واړه ګناهونه وروړاندې کړئ او د لويو-لويو ګناهونو څخه يې سکوت وکړئ، کله چې دغه کار صورت ونيسي نو ورته به وويلی شي چې: ايا تا په هغې او دغې ورځ هغه او دغه ګناهونه کړي وه؟

نوموړی به د هرې پوښتنې جواب په "هو" سره ورکړي چې د انکار توان به نه لري، خو په عين حال کښې به ډارېږي چې د لويو-لويو ګناهونو پوښتنې ورته متوجه نه کړی شي.

بيا به ورته وويلی شي چې: تاته د الله ﷻ د پلوه د هرې ګناه (بدی) په عوض يوه-يوه نېکې درکړی شوه. نو په دغه وخت کښې به نوموړی ګناهګار عرض وکړي چې: ای زما ربه! ما خو څه نور اعمال (ګناهونه) هم کړي وه، چې هغه دلته نه ګورم. يا په بل عبارت کاش چې د هغو په عوض هم راته نېکۍ راکړی شوې وی.

---

(١) سنن ابي داوٗد ج٢ ص٢٣١

(٢) تفسير ابن كثير ج٣ ص٢٢٧

د حديث راوي (ابو ذر ؓ) وايي چې «فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ ضَحِكَ حَتّٰى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ»[۱] نو په دغه وخت کښې ما يقيناً د الله ﷻ پيغمبر ﷺ وليد چې (تعجب يې وکړ او) ويې خندل حتی چې دواړه نيغ-نيغ غاښونه يې ښکاره شوه.

ح: که څوک وايي چې: د ﴿ وَمَن تَابَ ﴾ الآية، مضمون خو په وړاندېني ايت کښې بيان شوی و، چې ﴿ إِلَّا مَن تَابَ ﴾ الآية؛ نو پوښتنه دا ده چې په تکراري نزول کښې يې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: په وړاندېني ايت کښې صرف د درېوو جناياتو (شرک، قتل، زنا) څخه د توبه کوونکو حال ته اشاره شوې وه او په دې ايت کښې د مطلقې توبې حکم بيان شوی دی، دغه ډول کلام ته په عربي لغت کښې "التعميم بعد التخصيص" وايي، يعنې عام وروسته د خاص څخه.

ي: که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَإِنَّهُۥ يَتُوبُ إِلَى ٱللَّهِ مَتَابًا ﴾ کښې د شرط او جزا څخه خبريه جمله تشکيله شوې ده او په خبريه جمله کښې ضرور ده چې بايد مفيده وي حال دا چې په دې مقام کښې ظاهراً مفيده نه برېښي بلکې د دې جملې په څېر ښکاري چې: "إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَالشَّمْسُ طَلَعَتْ" کله چې لمر راوخېژي نو لمر راوخېژي؟

مونږ وايو چې: دغه سوال ته علماوو کرامو متعدد جوابونه ليکلي دي[۲] خو کوم جواب چې لنډ او متبادر څرګندېږي هغه دا دی چې دلته شرط او جزا يو تربله په دوه وو تکو باندې جدا کېږي چې يو د ﴿ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ کلمات دي او بل د ﴿ مَتَابًا ﴾ کلمه ده چې تنوين پکښې د تعظيم دپاره دی. نو حاصل يې داسې راځېږي چې: هرڅوک چې د مطلقې ګناه څخه توبه تائب شي نو هغه بل چاته نه بلکې الله ﷻ ته رجوع وکړه چې په خپلو بندګانو باندې ډېر مهربان او توبه ورته ډېره محبوبه ده، نو د همدې کبله دغه رجوع کول ډېر عظيم الشان رجوع کول دي چې په دنيا او آخرت کښې به ورته په ګټه تمام شي.

۴ـ هېر مو نه شي چې په ذکرو شوو ايتونو کښې د مخلصو بندګانو د پنځو صفاتو څخه علاوه درېوو نورو صفتونو ته اشاره شوې ده هغه دا چې: دوی د شرک څخه خانونه ساتي، ناحقه قتل نه کوي، زنا نه کوي.

او څلور نور صفات يې په راتلونکو ايتونو کښې راروان دي، هغه دا چې: دوی د عېشياتو مجالسو ته نه حاضرېږي، او د حضور په صورت کښې پرې کريمانه تېرېدنه کوي، او هم په نصائحو او دلايلو باندې پند اخلي، او د ټولو مؤمنانو خير غواړي. نو ټول دولس (۱۲) صفات شوه.

﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ ٱلزُّورَ وَإِذَا مَرُّواْ بِٱللَّغْوِ مَرُّواْ كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّواْ عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۱۰۶

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۳۰؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۲۹۵؛ البحر المحيط ج۸ ص۱۳۱؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۴۶۲

لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿۷۴﴾ أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿۷۵﴾ خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿۷۶﴾ قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿۷۷﴾

[۷۲] او (د ډېر مهربان الله ﷻ مخلص بندګان) هغه دي کوم چې باطلو (غير شرعي کارونو) ته نه حاضرېږي او کله چې په چټي (بېکاره کارونو) باندې تېرېږي نو د کرامت (او شرافت) په حال (پرې) تېرېږي (چې اشتراک پکښې نه کوي او دعوت إلى الحق نه پرېږدي).

[۷۳] او هغه دي کوم چې کله د خپل رب ﷻ په ايتونو باندې پند ورکړی شي نو په داسې حال کښې ورباندې نسکورنه پرېوځي چې کانه او ړانده وي (بلکې عبرت ترې اخلي).

[۷۴] او هغه دي کوم چې وايي: اى زمونږ ربه! مونږ ته د خپلو مېرمنو او اولادونو څخه د سترګو يخوونکي وبښې (چې د دوی په تقوی سره مونږ خوښ او خوشاله شو).

او (اى زمونږ ربه!) مونږ د متقيانو دپاره امامان وګرځوې (مونږ ته د دوی د امامت لياقت راکړې).

[۷۵] (اى پيغمبره!) دغه کسان (چې وړاندې يې صفات ذکر شوه) دوی ته به د دوی د صبر په سبب د (جنتي) ماڼيو جزا ورکړی شي، او هم به دوی په (جنتي) ماڼيو کښې د تحفو او سلامونو سره ملاقي کړی شي (يو تربله به تحفې ورکوي او سلامونه به اچوي).

[۷۶] په داسې حال کښې چې (هلته) به پکښې همېشه وي، (دا جنت) ډېر ښه دی د قرارۍ د ځای د حيثه او (هم) د اوسېدانې د ځای د حيثه.

[۷۷] (اى پيغمبره! ته خلکو ته) ووايه چې: زما رب ﷻ به تاسو ته هيڅ اعتناء (توجه) ونه کړي (او عزت به درنه کړي) که چرته ستاسو بلنه (عبادت) نه وي (تاسو مخلص بندګان جوړ نه شئ).

نو يقينًا (تاسو عبادت ونه کړ چې د پيغمبر ﷺ) تکذيب مو وکړ، نو ډېر ژر دی چې د خپل تکذيب (سزا به درپورې) لازمه شي (او درپورې به ونښلي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د مخلصو بندګانو متباقي صفاتو ته اشاره شوې ده چې د معنى حاصل يې داسې راځي:

اى پيغمبره! په خپل امت باندې د ډېر مهربان الله ﷻ د مخلصو بندګانو څه نور صفات او څينې نور مطالب هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱_ د الله ﷻ د مخلصو بندګانو څه نور صفات دا دي:

الف: د الله ﷻ مخلص بندګان هغه دي کوم چې نه د دروغو او باطلو مجالسو ته حاضرېږي او نه په دروغو شهادت ورکوي چې د بل چا د دروغو تصديق وکړي چې دا رښتيا دي.

ب: دوی عبثو مجالسو ته نه حاضرېږي او اشتراک پکښې نه کوي. خو کله چې ورباندې تېرېږي نو په شريفانه او کريمانه حال سره ورباندې تېرېږي چې د يو پلوه هلته د اشتراک په نيت توقف نه کوي او د بله پلوه د نوموړو مجالسو اشتراک کوونکو ته نصيحت کوي ترڅو نړ هغوی هم اجتناب وکړي.

ج: دغه مخلص بندګان هغه دي چې کله د بل پلوه هغوی ته پند ورکړی شي او د خپل رب ﷻ قدرتي دلايلو او احکامو ته متوجه کړی شي او يا يې چرته په خپلو سترګو وګوري نو:

اول: دوی ورباندې د کڼو خلکو په توګه نه ورلوېږي چې د ناصح نصيحت ته غوږ کښېنږدي او خپل خان ورباندې کوڼ واچوي.

دوهم: همدارنګه په هغه وخت کښې هم د ړندو عادت او خوی نه خپلوي چې په کائناتو او يا په قرآن کريم او نورو اسماني کتابونو کښې يې په قدرتي دلايلو باندې سترګې ونښلي، نو په دغه وخت کښې هم خپل ځانونه د هغه چا په قطار کښې نه دروي د کومو چې د زړه سترګې ړندې دي او بصيرت نه لري.

د: دغه مخلص بندګان برسېره په دې چې په عملي توګه خپلو اولادونو او عامو مسلمانانو ته د هدايت دعوت ورکوي، د خپل رب ﷻ په حضور کښې ورته داسې غوښتنې هم کوي چې:

اول: ای زمونږ ربه! مونږ ته داسې مېرمنې او داسې اولادونه راوبښې چې د تقوی او ديندارۍ د امله ورباندې زمونږ سترګې يخې شي او ورباندې خوشاله شو، يا په بل عبارت: ای زمونږ ربه! زمونږ مېرمنو او اولادونو ته هدايت وکړې (د نېکيو توفيق ورکړې او د بديو څخه يې اجتناب په برخه کړې).

دوهم: ای زمونږ ربه! مونږ د متقيانو دپاره امامان وګرځوې چې مونږ ورته د تقوی بنياد کېږدو او زمينه ورته برابره کړو. يا په بل عبارت: مونږ متقيان جوړ کړې چې متقيان راپسې اقتداء وکړي، او فاجران (جنايتکاران) مو مه جوړوې چې عاصيان او ګنهګاران راپسې اقتداء وکړي.

۲_ ای پيغمبره! الله ﷻ خپلو مخلصو بندګانو ته (چې وړاندې يې متعدد صفات درنازل شوه) وعده ورکوي چې:

الف: هغوی ته به د هغه صبر او استقامت د کبله کوم چې وړاندې ياد کړی شوه، د اوچتو ماڼيو نېکه جزا ورکړی شي، او د جنتونو خاوندان به وګرځولی شي.

ب: په دغو ماڼيو او جنتونو کښې به هغوی د تحفو او سلامونو سره ملاقي کړی شي چې د هرې دروازې د پلوه به ورباندې پرښتې ورداخلېږي چې مبارک مو شه او دلته د هر آفت او هر غم څخه سلامت او خوشاله اوسئ.

همدارنګه به هلته يو تربله تحفې وړاندې کوي او يو په بل باندې به سلامونه اچوي.

ج: په دې باندې علاوه هغوی به په دغو ماڼيو او جنتونو کښې همېشه وي او هيڅکله به ترې بهر نه کړی شي.

دا نو د هغوی دپاره ډېره خوشالي او خوښي ده ځکه چې دغه ماڼۍ او جنتونه د ارام نیولو او اوسېدلو د حیثه ډېر ښایسته او خوندور ځایونه دي.

۳ـ ای پیغمبره! خپل دعوتي اُمت ته دې ووایه چې:

الف: تاسو ټول زما رب ﷻ د خپل عبادت دپاره پیدا کړي یاست ترڅو تاسو ټول د امتحان لاندې واقع کړی شئ، د همدې کبله یې ذکرو شوو مخلصو بندګانو ته په جنتونو کښې اوچتې ماڼۍ وربښلي دي.

ب: نو که ستاسو عبادت او اخلاص موجودیت ونه لري زما رب ﷻ به تاسو ته هیڅ ارزښت ورنه کړي او نه به درته څه اهتمام وکړي، بلکې په هر ډول عذاب باندې مو چې اخته کوي پرې اخته به مو کړي.

ج: نو کله چې تاسو ای کفارو! د ذکرو شوو مخلصو بندګانو غوندې د خپل رب عبادت خپل نه کړ بلکې د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ تکذیب مو وکړ او په هغې لارې باندې لاړ نه شوئ په کومې باندې چې تاسو د اهتمام مستحق ګرځئ نو د خپلو کړو وړو او د خپل تکذیب جزا ته منتظر اوسئ چې ډېر ژر به درپورې ډېره کلکه ونښلي او بیا به درڅخه هیڅکله جدا نه شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ﴾ کښې د ﴿يَشْهَدُونَ﴾ کلمه د اشتقاق په لحاظ لاندې دوه احتماله لري[۱].

الف: چې د "شُهُود" څخه اشتقاقه شي چې د "حضور" معنی ورکوي، نو په دې تقدیر به د ﴿الزُّورَ﴾ څخه باطل او ناجائز مجالس مطلب شي، یعني هغوی غیر شرعي مجالسو ته نه حاضرېږي.

ب: چې د "شهادة" څخه مشتقه وګڼله شي، نو په دې تقدیر به د ﴿الزُّورَ﴾ څخه معهود دروغ مراد کړی شي چې په ناجائزه طریقه په چا باندې شهادت ورکړي، یعني هغوی د دروغو شهادت نه ورکوي.

زمونږ په فکر ذکر شوي دواړه احتماله یو تربله څه منافات نه لري نو څه لرې نه ده چې د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي، چې مخلص بندګان د دغو دواړو کارونو څخه خپل ځانونه په ځنګ ساتي.

خو د دې سره‌سره د راتلونکي توضیح څخه د لومړي احتمال ترجیح معلومېږي لکه چې لږ وروسته به د الله ﷻ په توفیق واضحه شي.

لغو څه معنی؟

۲ـ په ﴿وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا﴾ کښې د "لغو" کلمه اصلاً د هغه بې ارزښته شي یا بې ارزښته کلام دپاره وضعه شوې ده کوم چې د اعتماد قابل نه وي[۲] لکه عبث کارونه او عبثې خبرې.

(۱) مفردات الراغب ص ۲۷۶
(۲) القاموس المحیط ج ۴ ص ۱۵۵

خو به دې مقام کښې علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[١] چې د ټولو بهتره او جامع معنی يې هغه ده کومه چې شيخ المفسرين ... غوره کړې ده. هغه دا چې دلته وموږ ته کلمه د باطل (غير مشروع) معنی ورکوي[١].

نو په دې تقدیر د "اللَّغْو" کلمه په معنی کښې د "الزُّور" کلمې ته ورنږدې کېږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ كِرَامًا ﴾ کلمه د "كَرِيْم" جمعه ده، په دې مقام کښې "كريم" د هغه چا لقب دی کوم چې په باطلو کښې د اشتراک څخه ډډه کوي او په مخنیوي کښې يې زیار باسي. نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېژي چې: مخلص بندګان باطلو او غير شرعي کارونو او مجالسو ته نه حاضرېږي او که بالفرض د تېرېدلو په حال کښې ورباندې پېښ شي نو هلته بیا کريمانه او شريفانه تېرېدل غوره کوي چې د اشتراک څخه يې اجتناب کوي او په مخنیوي کښې يې زیار باسي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «فَالنَّاسُ رَجُلَانِ رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللهِ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللهِ»[٣] يعنې نو ټول خلک فقط په دوه ډوله سړيو کښې حصر کېږي، يو هغه سړی کوم چې نېکوکار او متقي وي او په الله ﷻ باندې د عزت او کرامت خاوند وي، او بل هغه څوک چې جنايتکار او بدبخته وي او په الله ﷻ باندې سپک او حقير وي (څه ارزښت ورته نه لري).

قرة څه معنی؟

۳ـ په ﴿ هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ ﴾ کښې د ﴿ قُرَّة ﴾ کلمه د یخنی او سړوښې دپاره وضعه شوې ده، برابره خبره ده چې د اوري (دوبي) يخني وي او که د ژمي[٤]. دغه کلمه د خپلې معنی (يخنی) سره ډېر ښه مناسبت لري چې د يخنی په حال کښې اوبه منجمدې ګرځي او د حرکت څخه لوېږي (استقرار نیسي)، او په تودوښه کښې حرکت کوي او بهېږي.

په عربي محاوره کښې د "قُرَّةُ أَعْيُنٍ" کلمه د کنايې په توګه د خوشالی په حال کښې استعمالېږي، شاید چې وجه به يې دا وي چې کله-کله د ډېرې خوشالی د کبله هم د بنیادم د سترګو څخه اوښکې بهېږي خو دا اوښکې يخې او سړې وي، اما کومې اوښکې چې د غم په وخت کښې د چا د سترګو څخه وبهېږي هغه ګرمې او تودې وي[٥].

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېژي چې: ای زموږ ربه! زموږ ټول متعلقين لکه ميرمنې او اولادونه (لمسیان کړوسیان)، په شریعت باندې برابر کړه چې زموږ سترګې ورباندې يخې شي او په دنیا او آخرت کښې ورباندې خوشاله شو.

---

(١) زاد المسير ج۶ ص۲۷

(٢) تفسير الطبري ج۱۹ ص۵۰

(٣) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۳

(٤) لسان العرب ج۵ ص۸۲

(٥) روح المعاني ج۱۹ ص۵۲

نو دا سوال د ابراهيم ﷺ سوال ته ورته دی چې: ﴿ رَبِّ ٱجْعَلْنِي مُقِيمَ ٱلصَّلَوٰةِ وَمِن ذُرِّيَّتِي ﴾ [ابراهيم: ٤٠] يعني ای زما ربه! ما د لمانځه ودروونکی وګرځوه او زما د اولادې څخه هم خينې د لمانځه ودرونکې وګرځوه چې زما سترګې ورباندې يخې شي او ورباندې خوښ اوخوشاله شم.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَٱجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴾ کښې د ﴿ إِمَامًا ﴾ کلمه مفرده ده چې د ﴿ وَٱجْعَلْنَا ﴾ دپاره دوهم مفعول ده خو اول مفعول "نا" يې جمعه ده حال دا چې د عربيت د قواعدو په مقتضی بايد چې "أئمة" نازل شوی وی ترڅو دوارو مفعولونو په جمعيت کښې مطابقت موندلی وی؟

مونږ وايو چې: د دې سوال دپاره علماوو کرامو ګڼ جوابونه کړي دي[١] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ إِمَامًا ﴾ کلمه مفرده ده مګر په دې مقام کښې ترې جمعه مراده ده لکه څنګه چې په ﴿ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّيٓ ﴾ [الشعراء: ٧٧] او په ﴿ وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ ﴾ [الكهف: ٥٠] ايتونو کښې د ﴿ عَدُوٌّ ﴾ کلمه مفرده ده مګر مراد ترې جمعه "أعداء" ده[٢].

ب: دغه کلمه مصدر دی (لکه صِيَامٌ) او په مصدر کښې خو جمعه هم شامله ده چې اطلاق يې په جمعه باندې هم کېږي لکه ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ﴾ [البقرة: ٦] .

ج: د ﴿ وَٱجْعَلْنَا ﴾ جمله په حقيقت کښې د متعددو جملو څخه موجزه (مختصره) کړی شوې ده[٣]، ته به وايې چې هر مخلص بنده به په خپل وخت کښې ويلي وي او يا به وروايي چې: اِجْعَلْنِيْ لِلْمُتَّقِيْنَ إِمَامًا، اِجْعَلْنِيْ لِلْمُتَّقِيْنَ إِمَامًا، اِجْعَلْنِيْ لِلْمُتَّقِيْنَ إِمَامًا.... تر اخره پورې.

خو د "اِجْعَلْنِيْ" ټولې کلمې د ايجاز او اختصار په توګه په ﴿ وَٱجْعَلْنَا ﴾ سره حکايت شوې دي، لکه څنګه چې په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ﴾ [المؤمنون: ٥١] کښې د ﴿ كُلُوا ﴾ کلمه د هغو متعددو کلمو (كُلْ، كُلْ، كُلْ... تر اخره پورې) څخه اختصار کړی شوې ده کومې چې هر پيغمبر ته د الله ﷻ د پلوه په خپلو-خپلو وختونو کښې ويلی شوې وې.

اما د ﴿ إِمَامًا ﴾ کلمه په خپل إفرادي حال باندې راحکايت شوې ده ترڅو په اصلي عبارت باندې دلالت وکړي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې: مخلصان بندګان هر يو د خپل خان دپاره د متقيانو د امامت او مقتديت غوښتنه کوي.

ماثور تفسير

۵ـ په ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ ٱلْغُرْفَةَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْغُرْفَةَ ﴾ کلمه نبي کريم ﷺ داسې توصيفه کړې ده

---

(١) تفسير الكشاف ج٣ ص٢٩٦؛ تفسير الطبري ج١٩ ص٥٤؛ زاد المسير ج۶ ص٢٨

(٢) روح المعاني ج١٩ ص٥٣

(٣) تفسير ابي السعود ج۶ ص٢٣١

چې «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ لَيَتَرَاءَوْنَ الْغُرَفَ فِي الْجَنَّةِ كَمَا تَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ فِي السَّمَاءِ»[١] يعنې يقيناً په جنت کښې به جنتيان خپلې ماڼۍ يو تربله دومره لوړې او اوچتې ګوري لکه چې تاسو په دنيا کښې په اسمان کښې ستورې اوچت او هسک ګورئ.

عِبءٌ څه معنی؟

۶- په ﴿قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ﴾ کښې د ﴿يَعْبَؤُا﴾ کلمه د "عِبءٌ" -لکه "ثِقْلٌ"- څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ثقل او درندوالي معنی ورکوي[٢]. خو علماوو کرامو يې په دې مقام کښې د ﴿دُعَاؤُكُمْ﴾ په لحاظ متعدد تفسيرونه کړي دي[٣] چې ايت شريف د مراتبو په تفاوت سره د ټولو تحمل کولی شي مګر کوم تفسير چې د مقام سره ښه مناسب دی او په تبادر سره د سړي ذهن ته ورځي هغه په لاندې نکاتو ولاړ دی:

الف: د "دُعَاء" کلمه مصدر ده او د عبادت معنی ورکوي، چې خپل فاعل ته مضافه ده.

ب: په ايت شريف کښې جنس انسانان مخاطب کړی شوي دي چې مسلمانان او کفار دواړه ډلې پکښې شاملې دي.

ج: خو په ﴿دُعَاؤُكُمْ﴾ کښې د مسلمانانو په لحاظ خطاب صورت نيولی دی او په ﴿كَذَّبْتُمْ﴾ کښې يې د کفارو په ملحوظ صورت موندلی دی.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېژي چې: ای بندګانو! که ستاسو عبادت او اطاعت نه وي، نو زما رب ﷻ به په تاسو باندې هيڅ پروا ونه کړي او په هيڅ ارزښت او وزن (عزت) به درته قائل نه شي، د همدې عبادت د کبله تاسو ته په جنت کښې اوچتې ماڼۍ درکوي او د عذابه مو پرې بچ کوي، په همدغه عبادت سره تاسو د ځارويو د قطاره راوځئ، بلکې تاسو د همدې عبادت دپاره پيدا کړی شوي ياست.

خو څرنګه چې تاسو عبادت او اطاعت ته شا کړه او تکذيب او کفر ته مو ملاوې وتړلې نو څکه تاسو د ذکرو شوو جنتي هسکو ماڼيو څخه محروم کړی شوئ او ډېر ژر به درپورې زما د رب ﷻ عذاب په دنيا او آخرت کښې کلک ونښلي، چې بيا به هيڅکله درڅخه جدا نه شي.

د الله ﷻ په توفيق او بې اندازې مهربانيو سره د "الفُرقان" سورت ختم شو.

والحمد لله ﷻ علی نعمائه.

١٤٢٠/٨/١٠ هـ ق - ١٣٧٨/٧/٢٨ هـ ش - ١٩٩٩/١٠/٢٠ م.

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٩٧٠؛ مسند احمد بن حنبل ج٨ ص٤٤٣

(٢) لسان العرب ج١ ص١١٧

(٣) التفسير الكبير ج٢٤ ص١١٧؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٢ ص٥٧٩

الشعراء (۲٦)

سریزه

۱_ دا سورت د "الشعراء" په نامه نومولی شوی دی چې همدغه کلمه د دې سورت په [۲۲۴] ایت کښې نازله شوې ده، ته به وایې چې کفار (مشرکان) په ځوړ باندې وهل کیږي چې په قرآن کریم باندې د شعر نوم او په نبي کریم ﷺ باندې د شاعر نوم مهږدئ، تاسو فقط د دې یوه سورت مضامین په نظر کښې ونیسئ او په دقت سره فکر وکړئ چې ایا د شعر سره څه مناسبت لري؟

۲_ دا سورت د جمهورو علماوو کرامو په نزد مکي سورت دی چې د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۱]، مګر په وروستنیو څلورو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې د ځینو علماوو کرامو په نزد مدني ایتونه دي او د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي[۲].

۳_ د دې سورت د ایتونو ټوله شمیره دوه سوه اوه ویشتو (۲۲۷) ته رسیږي[۳] او د کلمو شمیره یې دولس سوه او اوه نوي (۱۲۹۷) ده. که څه هم د دې سورت د حروفو (تورو) شمیر چندان ډیر نه دی ایله پنځو زرو پنځو سوو او دوه څلویښتو (۵۵۴۲) ته پورته کیږي[۴] مګر د ایتونو په تعداد کښې تر یې یوازې د "البقرة" سورت زیات دی او بس. یا په بل عبارت: دا سورت د ایتونو د شمیر په لحاظ سره په ټول قرآن کریم کښې دوهم نمره دی.

تناسب او محتویات

۴_ څرنګه چې دواړه سورتونه (الفرقان، الشعراء) مکي سورتونه دي نو که څه هم د دواړو محتویات په اجمال او تفصیل سره فرق لري مګر تشابه او تناسب یې ډیر زیات دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دواړه سورتونه د قرآن کریم په توصیف او تمجید باندې پیل شوي دي.

ب: په دواړو کښې د الله ﷻ په توحید او د نبي کریم ﷺ په نبوت باندې دلایل اقامه کړی شوي دي، او هم پکښې د قیامت د ورځې تذکر شوی دی.

ج: په دواړو کښې د کفارو (مشرکانو) اعتراضات او شبهات جواب شوي دي.

د: په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي او ډاډینه ورکړه شوې ده.

هـ: په دواړو کښې د پخوانیو ځینو پیغمبرانو قیصې د عبرت دپاره اجمالاً او یا تفصیلاً نازلې شوې دي.

و: بالآخره په دواړو کښې د تاریخ په اوږدو کښې د کفارو عناد ته اشارې شوې دي او داسې نور.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۸۷
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۸۰
(۳) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۵۸
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ طسٓمٓ ۝١ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ۝٢ لَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا۟ مُؤْمِنِينَ
۝٣ إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ءَايَةً فَظَلَّتْ أَعْنَٰقُهُمْ لَهَا خَٰضِعِينَ ۝٤ وَمَا يَأْتِيهِم
مِّن ذِكْرٍ مِّنَ ٱلرَّحْمَٰنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كَانُوا۟ عَنْهُ مُعْرِضِينَ ۝٥ فَقَدْ كَذَّبُوا۟ فَسَيَأْتِيهِمْ أَنۢبَٰٓؤُا۟ مَا
كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ۝٦ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَى ٱلْأَرْضِ كَمْ أَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ۝٧ إِنَّ
فِي ذَٰلِكَ لَءَايَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ۝٨ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ۝٩ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه

[١]

[٢] دغه (راتلونكي ايتونه) د څرګند (او څرګندوونكي) كتاب (قرآن كريم) ايتونه دي.

[٣] شايد چې ته خپل ځان لره (له غمه) د دې كبله وژونكى شې چې كفار نه مسلمانېږي (ايمان نه راوړي، خو ته ورباندې دومره غمژن كېږه مه، ځكه چې:)

[۴] كه زمونږ اراده وشي نو په دوى باندې به د اسمانه (عظيم الشانه قدرتي) نښه ورنازله كړو، نو د دوى څټونه به ورته عاجزي كوونكي وګرځي (او د مخالفت توان به ترې سلب كړي).

[۵] او دوى (كفارو) ته د ډېر مهربان الله ﷻ د جانبه هيڅ نوى (نازل شوى) ذكر (ايت) نه ورځي مګر دوى ترې اعراض كوونكي (مخ اړوونكي) دي.

[۶] نو يقيناً كفارو (ټولو ايتونو ته) د دروغو نسبت وكړ نو ژر به دوى ته د هغه شي (د حالاتو) خبرونه ورشي په كومو باندې چې دوى (برسېره په تكذيب) ملنډې وهي.

[٧] ايا (كفار تكذيب ته ادامه وركوي) او ځمكې ته نه ګوري چې د هرې كريمانه (شريفانه) نوعې څخه مو پكښې څومره ډېر نباتات زرغون كړي دي.

[٨] يقيناً په دغو (زرغونولو) كښې هرو مرو (ډېره لويه قدرتي) نښه ده، (حال دا چې) د خلكو اكثريت ايمان راوړونكي نه دي.

[٩] او بې شكه (اى پيغمبره!) ستا رب ﷻ ضرور همدى د كلكې ارادې خاوند (او) مهربان دى.

ارتباطونه

د "الفرقان" د وروستني ايت مضمون دا وه چې: اى انسانانو! په تاسو باندې د عذاب د عدم نزول وجه صرف ستاسو عبادت دى چې د همدغه عبادت دپاره د امتحان په ملحوظ پيدا كړى شوي ياست، كله چې تاسو د عبادت څخه انكار وكړ او په شريعت باندې مو مسخرې (ملنډې) پيل كړې

نو ډېر ژر به ستاسو سره عذاب په دنیا او آخرت کښې لازم وګرځولی شي.

د دې سورت "الشعراء" په لومړنیو ایتونو کښې د ذکر شوي مضمون په اړوند لاندې مطالبو ته اشاره شوې ده:

۱ـ ای کفارو! په تاسو باندې د عذاب نزول حتمي دی، تاسو د پخوانیو هلاکو شوو قومونو څخه عبرت واخلئ. د الله ﷻ عذاب وروسته کېږي خو دروغ کېږي نه، ضرور به تاسو د هغوی په تګلاره سوق کړی شئ.

۲ـ الله ﷻ قدرت لري چې تاسو تکذیب ته پرېنږدي او مجبوروونکي معجزات درباندې درنازل کړي او دا ځکه چې هغه ﷻ عزیز (د کلکې ارادې خاوند) دی، خو د مجبوریت ایمان د ده ﷻ په نزد باندې مقبول نه دی

مګر د دې سره-سره رحیم (ډېر مهربان) هم دی نو ستاسو په تعذیب کښې عجله نه کوي او د سوچ او فکر فرصت درکوي، ترڅو د عقل څخه کار واخلئ او په اجباري توګه نه بلکې په اختیاري توګه ایمان راوړئ چې د دنیا او آخرت خوشالی مو پکښې نغښتې دي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" څخه وروسته په خپل أمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه چې

۱ـ د دغه سورت ایتونه د هغه کتاب ایتونه دي کوم چې خپل ځان پخپله اثباتوي، او په خپل اعجاز سره خپل حقانیت پخپله څرګندوي، دا ځکه چې دا کتاب د هغو نورو څخه ترکیب شوی دی د کومو څخه چې د خلکو کلامونه ترکیب مومي ـ لکه ﴿ طسٓمٓ ﴾ او داسې نور ـ خو د دې سره-سره ټول فصحا، او ټول بلغا، بلکې ټول مخلوقات یې د یوه وړوکي ایت د مثل د جوړولو توان نه لري.

د انسانانو ترمنځ تفاوت شته (په ذکاوت، مهارت او نورو صفاتو کښې یو برابر نه دي) خو دومره تفاوت نشته لکه د ځمکې او اسمان. چې فقط یو نفر دې ټول کتاب جوړ کړي او نور ټول دې په مجموعي او اتفاقي توګه د یوه ایت د جوړولو توان ونه لري. که بالفرض المحال دا کتاب تا د خپله ځانه جوړ کړی وی نو ضرور به نورو خلکو هم لږ یا ډېر ایتونه جوړ کړي وی اوسنا سره به یې د انسانیت په مقتضی څه ناڅه سیالي کړې وی.

نو پوره واضحه شوه چې دا کتاب د مخلوق کتاب نه دی بلکې د خالق ﷻ کتاب دی او بس. او دا هم واضحه شوه چې د کفارو د تکذیب وجه دا نه ده چې تا ورته خپل نبوت په اثبات نه دی رسولی، بلکې د دوی د تکذیب وجه فقط عناد دی او بس.

۲ـ نو په همدې بنیاد نه ـای پیغمبره ـ په دې خبره باندې مه غمژن کېږه چې کفار ایمان نه راوړي او تا د یوه پیغمبر په حیث نه قبلوي. که ته پرې دوامداره غمژن شې نو شاید چې ته د خپل ځان هلاکوونکی جوړ شې

۳ـ هو! تاته فقط یو ډول معجزه نه ده درکړه شوې، هغه دا چې مونږ د اسمانه په کفارو باندې داسې خارق العاده (قدرتي نښه) ورنازله کړو چې ایمان راوړلو ته یې مجبور کړي او د تکبر اورمېړونه یې ورمات کړي (سرونه یې ټیټ کړي) او هیڅ د تردید او عدم قبول توان ونه لري.
خو دا ډول معجزه ځکه تاته نه ده درکړه شوې ـاو نه به درکړه شيـ چې په دغه وخت کښې ایمان راوړل زمونږ په نزد مقبول نه دي، چې د امتحان (ازمېښت) لمن ټولېږي او هم د دغه ډول معجزې نزول د حکمت مقتضی نه ده.
۴ـ هو! د معجزاتو لېږل د الله ﷻ د ډېرې زیاتې مهرباني له امله صورت نیسي ترڅو په یوه نه په بله معجزه باندې کفار قانع شي او ایمان راوړي، خو په کفارو باندې حسرت دی چې په زښتو ډېرو معجزاتو کښې په یوه هم نه قانع کېږي او ایمان نه راوړي. یا په بل عبارت د قرآن کریم هر یو ایت ببله یېله معجزه ده خو د کفارو حالت داسې دی چې دوی ته هیڅ تازه نازل شوی ذکر او پند نه ورځي (نه ورنازلېږي) مگر دوی ترې انکار او اعراض کوي، نو څومره چې د ایتونو نزول اضافه کېږي او ستا د نبوت دلایل زیاتېږي په همغې اندازه د کفارو کفر شدت او کلکوالی مونده کوي، او تمسخر او خندنې یې لا زیات صورت نیسي.
۵ـ نو کفار د گڼو معجزو د موجودیت سره-سره خپل تکذیب ته ادامه ورکوي نو ډېر ژر به دوی د هغو حقائقو په حالاتو باندې خبر شي کوم چې دوی ورباندې مسخرې کوي او ملنډې ورباندې وهي، هلته به پښېمانه شي خو څه گټه به ورته ونه شي رسولی.
۶ـ هسې نه چې مونږ د حقائقو د درک دپاره یوازې په نقلیه دلایلو باندې اکتفاء کړې ده، بلکې په دنیا کښې مو په همدغه مطلب باندې زښت ډېر تکویني دلایل هم اقامه کړي دي؛ د مثال په توگه:
ایا کفار خپل کفر ته ادامه ورکوي او دغې ځمکې ته نه گوري کومه چې د دوی د پښو لاندې ده، چې د کرامت او فوائدو څخه ډک څومره نباتات مو پکښې زرغون کړي دي چې د دوی او د دوی د څارویو معیشت ورپورې مربوط دی؟ ایا زمونږ څخه پرته بل څوک دا کار کولی شي؟ ایا څوک د یوه نبات په زرغونولو کښې اشتراک درلودلی شي؟ ایا دا ټول عبث پیدا کړی شوي دي؟ چې په پای کښې به هیڅ حساب کتاب ونه لري؟!
۷ـ ای پیغمبره! یقینًا چې د نباتاتو په زرغونولو کښې د قدرت ډېره عظیم الشانه نښه پرته ده او کفایت کوي چې په همدغې یوې نښې باندې کفار قناعت وکړي او ایمان راوړي، خو په دوی باندې افسوس دی چې اکثریت یې د دغسې څرگند دلیل د لیدلو سره-سره ایمان نه راوړي او د کفر څخه لاس نه اخلي.
۸ـ ای پیغمبره! یقینًا ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی چې سمدستي ورباندې عذاب ورنازل کړي، خو د دې سره-سره مهربان هم دی او مهلت ورکوي ترڅو دوی ښه فکر وکړي او په خپلو کفریاتو باندې پښېمانه شي. که نه نو ستا رب ﷻ نه یې سمدستي پوینا کول څه مشکل کار نه دی.

توضیحات

١ـ که څه هم د ﴿ لَعَلَّكَ بَـٰخِعٌ نَّفْسَكَ ﴾ غوندې عبارت وړاندې په [الکهف:۶] ایت کښې تېر شوی دی او مونږ پکښې د الله ﷻ په توفیق څه شرحه لیکلې ده خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې شرحه وراضافه کوو:

الف: ﴿ بَـٰخِعٌ ﴾ کلمه د "بَخْعٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "بَخْعٌ" دېته ویل کېږي چې سړی خپل ځان له ډېره غمه ووژني[1].

ب: د "لَعَلَّ" کلمه دلته د ترجي (اُمید) دپاره نه ده بلکې دلته د اشفاق (نرمي کولو) دپاره ده[2].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! ته په خپل ځان باندې څه نرمي او شفقت وکړه او د دې کبله یې د وژلو سره مه مخامخ کوه چې کفار ایمان نه راوړي او په قرآن کریم او نورو څرګندو معجزاتو باندې سترګې پټوي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوي دي چې: ﴿ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَٰتٍ ﴾ [فاطر:۸] یعنې ای پیغمبره! ستا مبارک نفس (روح) دې په کفارو باندې د حسرتونو د کبله د منځه لاړ نه شي چې دوی ایمان نه راوړي.

په دې ایت شریف کښې لاندې دوه وو نکتو ته اشاره ده:

اول: نبي کریم ﷺ د کفارو په کفر باندې ډېر زیات غمژن کېده او په ایمان باندې یې ډېر زیات حارص وه (باید چې ټول د اعیان همدا ډول زړه سوی ولري).

دوهم: نبي کریم ﷺ د هغوی په کافر پاتې کېدلو باندې د همغوی د منافعو دپاره د حسرت او غم سره مخامخ وه چې د جنت څخه محروم شوه او په دائمي توګه دوزخیان جوړ شوه، نه د خپلو منافعو دپاره چې زما اُجرت او مزدوري فوته شوه، (باید اسلامي داعیان دغه نکته هېره نه کړي).

سوال جواب

٢ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فَظَلَّتْ أَعْنَـٰقُهُمْ لَهَا خَـٰضِعِينَ ﴾ کښې د ﴿ خَـٰضِعِينَ ﴾ کلمه سالمه جمعه ده او په ﴿ أَعْنَـٰقُهُمْ ﴾ باندې حمله شوې ده، او په سالمه جمعه کښې دا شرط ده چې باید د مذکرو ذوالعقولو په صفاتو کښې صورت ونیسي، حال دا چې د "أَعْنَاق" په کلمه کښې نه تذکیر شته او نه د عقل خاونده ده؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[3]، خو په زړه پوری جواب یې دا دی چې: د "أَعْنَاق" کلمې د خپل مضاف الیه "هُمْ" څخه تذکیر او تعقیل دواړه کسب کړي دي، ته به وایې چې هم مذکره ده او هم عاقله ده.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۵
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۹۸
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۸۱؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۹۰

د دغه ډول خارق العاده نښې يو نظير

۳_ په ذکر شوي ايت شريف کښې چې کومې خارق العاده نښې ته اشاره ده د هغې د نظير بيان الله ﷻ د يهودانو په هکله نازل کړی دی چې: ﴿ وَإِذْ نَتَقْنَا ٱلْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُۥ ظُلَّةٌ ﴾ [الأعراف:١٧١]
يعنې ته هغه وخت وریاد کړه چې مونږ د دوی (يهودو) په سرونو باندې د چترۍ په ډول غر وربورته کړ، چې ايمان راوړئ (خپل ايمان تجديد کړئ) که نه نو د غره لاندې به چيت پيت کړی شئ:

﴿ وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱئْتِ ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝١٠ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ۚ أَلَا يَتَّقُونَ ۝١١ قَالَ
رَبِّ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ۝١٢ وَيَضِيقُ صَدْرِى وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِى فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَٰرُونَ ۝١٣
وَلَهُمْ عَلَىَّ ذَنۢبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ۝١٤ قَالَ كَلَّا ۖ فَٱذْهَبَا بِـَٔايَٰتِنَآ ۖ إِنَّا مَعَكُم مُّسْتَمِعُونَ ۝١٥
فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝١٦ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ۝١٧ ﴾

[۱۰] او هغه وخت ياد کړه چې ستا رب ﷻ موسی ﷺ ته (بلا کيف) اواز وکړه چې: (ای موسی!) ظالم قوم ته ورشه (چې په خپلو ځانونو باندې په کفر او په بني اسرائيلو باندې د حقوقو په سلبولو سره ظلم کوي).

[۱۱] (يعنې فرعون او) د فرعون قوم ته (ورشه او نقلي دلايل وروړه)، ايا دوی (د الله ﷻ د عذابه) نه ډارېږي (او د کونيه دلايلو څخه عبرت نه اخلي)؟

[۱۲] موسی ووېلې چې: ای زما ربه! يقيناً زه ډارېږم چې فرعونيان (به سمدلاسه) زما تکذيب وکړي (او دعوت ته به مې پرېنږدي، ځکه چې تکبر يې ډېر زيات دی).

[۱۳] او زما سينه تنګېږي (حوصله مې کمه ده)، او (هم) زما ژبه (ښه) نه چلېږي، نو ته (يو استولی شوی) هارون ﷺ ته واستوه (چې هغه هم زما سره د پيغمبر په حيث ملګری شي).

[۱۴] او فرعونيانو لره په ما باندې يوه ګناه (د يوې ګناه دعوه) هم شته، نو زه ډارېږم چې هغوی به ما (په کسات اخستلو کښې) ووژني (او د دعوت سلسله به پرې کړي).

[۱۵] ستا رب ﷻ ووېلې چې: دغسې نه ده (چې هغوی به تا ووژني، دا توان به زه هغوی ته ورنه کړم) نو تاسو دواړه زمونږ د معجزاتو سره لاړ شئ يقيناً مونږ (د نصرت او کومک د حيثه) ستاسو سره اورېدونکي (او سوال قبلوونکي) ياستو.

[۱۶] نو دواړه فرعون ته ورشئ نو ورته ووایاست چې: يقيناً مونږ دواړه د رب العالمين لېږلی شوي ياستو.

[۱۷] چې (په مونږ باندې ايمان راوړه او) بني اسرائيل زمونږ سره ولېږه (خوشې کړه چې مونږ يې اصلي ټاټوبي شام ته بوځو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې وه چې د کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې خپل ځان له غمه مه وژنه، او کفار پکښې ترهیب شوي وه چې ډېر ژر به د خپلو استهزاګانو په پایلو باندې خبر کړی شي. په دې ایتونو کښې د کفارو څخه د اوو هلاکو شوو قومونو قیصې د مثال په توګه شروع شوي دي چې د ټولو په اول سر کښې فرعونیان واقع دي کوم چې په تکبر کښې اول نمره ګان وه، ترڅو د یو پلوه د نبي کریم ﷺ دپاره د تسکین او ډاډینې باعثې جوړې شي او د بله پلوه د وخت د کفارو دپاره پرې عبرتي درس ورکړی شي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ته د خپل ځان د تسکین دپاره او د وخت د کفارو د عبرت دپاره د فرعونیانو قیصه یاده کړه چې ستا رب ﷻ ورته څومره عالي شان پیغمبر (موسی ؑ) ورلېږلی وه او هغوی د ده ؑ دعوت څنګه رد کړ، د قیصې څه لنډیز دا دی:

۱ـ ستا رب ﷻ موسی ؑ ته د خپلې ارادې مطابق نبوت ورکړ، چې هغه ؑ یې هیڅ غوښتنه نه وه کړې او نه یې د نبوت د ورکړې اُمید درلود، خو په ناڅاپي توګه یې ورته په بلا کیفه ډول باندې اواز وکړه چې: ای موسی! ته زما د پلوه پیغمبر وګرځولی شوې، نو ظالم قوم ته لاړ شه او دعوت ورکړه چې د ظلم (کفر) څخه لاس واخلي او په تاباندې ایمان راوړي، دغه ظالم قوم د فرعون قوم دی چې همده ورته خپل ځان د معبود په صفت تراشلی دی. ایا دغه ظالم قوم زمونږ د عذاب (نیولو) څخه خپل ځانونه نه ساتي؟ دوی ته په کار دي چې وډار شي او خپل ځانونه ترې په ډډه کړي.

۲ـ موسی ؑ د رسالت د قبول او په دې باندې د خوشالېدلو څخه وروسته خپل څه ضروریات وړاندې کړه او عرض یې وکړ چې:

الف: زه تمه نه لرم چې هغوی به ایمان راوړي بلکې زه ډارېږم چې سمدلاسه به زما تکذیب وکړي (دوی ډېر زیات متکبران دي). هو! زما په ورتګ سره به وړاندې حجت اتمام شي او د قیامت په ورځ به اعتذار ونه کړی شي چې مونږ ته پیغمبر نه وه راغلی. نو ای زما ربه! د دعوت په اوږدو کښې زما سره خپل نصرت او امداد جاري وساته.

ب: زما حوصله کمزورې ده او په ستغو سپورو خبرو باندې مې سینه تنګېږي، څه لرې نه ده چې د دعوت په جریان کښې زه د بې حوصلګۍ سره مخامخ شم او د خپلې دندې په وړاندې بیولو کښې پاتې راشم، دا د یو پلوه.

ج: او د بله پلوه زما ژبه عموماً ښه نه چلېږي او په هغه وخت کښې ډېر بندش پیدا کوي کله مې چې سینه تنګه شي او په غُصه شم.

نو زما هیله او سوال دا دی چې ته هارون (زما ورور) ته هم نبوت ورکړه او په دغې درنه دنده کښې یې راسره د یو پیغمبر په حیث شریک کړه. که څه هم زما ورور سمدستي په مصر کښې اوسېږي او د مناجات د مقام څخه ډېر لرې پروت دی خو زما هیله دا ده چې همګته د نبوت زیری

ورکوونکې پرښته ور واستوه او همغلته د نبوت تاج ورپه سر کړه. او دا ځکه چې زما د وررور (هارون) حوصله غټه ده، ډېر ژر نه په غصه کيږي، په ژبه کښې هم زما څخه فصيح دی چې ژبه يې زما غوندې بندش او لکنه نه لري.

د: په دې باندې علاوه فرعونيان په ماباندې د يوې ګناه (د يوه نفر د قتل) دعوه هم لري چې د همدغه قتل د کبله زه د مصر څخه د مدين ښار ته تښتېدلی وم. او په هارون باندې دغه دعوه نشته، نو زه ډارېږم چې هغوی به زما دعوت ته غوږ کښېنږدي او سمدستي به د خپل انتقام په لټه کښې پرېوځي او ما به قتل کړي.

يا په بل عبارت: ای زما ربه! زه خو دا دی ستا د پلوه مکلف شوم چې خپل شخصي دښمن دعوت کړم د کوم څخه چې زه په پټه کښې ژوند کوم، نو ستا کومک او نصرت ته ډېر زيات اړ او محتاج يم، هسې نه چې د شخصي دښمنۍ د کبله په دعوت کښې فتور (سستي) واقع شي.

٣ـ الله ﷻ موسی ؑ ته ډاډ ورکړ او ورته يې وفرمايل چې:

الف: هيڅکله به داسې ونه شي چې فرعونيان په انتقام کښې تا ووژني.

ب: نو تاسو دواړه زمونږ د معجزاتو سره لاړ شئ؛ ترڅو پرې هلته د خپل نبوت ثرګندونه وکړئ. تاسو ډاډه اوسئ؛ زمونږ نصرت او کومک ستاسو ملګری دی او مونږ ستاسو سوال جواب او خبرې اترې اورو.

ج: تاسو دواړه فرعون ته ورشئ؛ او ورته ووايast چې:

اول: ای فرعونه! که څه هم مونږ دوه پيغمبران ياستو او تاته د رب العالمين د پلوه را استولي شوي ياستو مګر ستا په نسبت د يوه پيغمبر حيثيت لرو چې د دواړو خبره او دعوت يو دی. هغه دا چې: په مونږ باندې ايمان راوړه او مونږ د الهي پيغمبرانو په حيث ومنه چې د ابدي دوزخ څخه بچ شې؛ او په دنيا او آخرت کښې کامياب شې.

دوهم: زمونږ سره بني اسرائيل پرېږده چې مونږ يې بېرته خپل اصلي ټاټوبي ته بوځو، د کوم څخه چې د يوسف ؑ په ذريعه راوتلي وه چې د شام خاوره ده.

توضيحات

١ـ په ﴿ وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ ﴾ الآية. کښې چې کومو ټکو ته اشاره شوې ده هغه د "طه" سورت په لومړي رکوع کښې نازل شوي دي، هيله ده چې همغلته مراجعه وکړی شي.

دا مستانفه جمله ده

٢ـ د ﴿ أَلَا يَتَّقُونَ ﴾ د جملې په هکله علماوو کرامو متعدد نظريات ليکلي دي[١] چې د کوم اعراب په محل کښې واقع ده او يا د سره اعرابي محل نه لري بلکې نحوي مستانفه جمله ده[٢].

(١) تفسير الکشاف ج٣ ص٣٠١؛ روح المعاني ج١٩ ص٦٤
(٢) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص٤٦٦

مونږ ته همدغه خبره متعینه برېښي چې د وړاندېني کلام سره فقط معنوي ارتباط لري او بس. نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای موسی! که څه هم د فرعونیانو په وړاندې زما د توحید دلایل زبنت ډېر دي (ټوله دنیا ورباندې ډکه ده) په کار وه چې هغوی بدون ستا د ورتګ څخه په همغو دلایلو باندې استناد کړی وی او فرعون ته یې د الوهیت لقب نه وی ورکړی او نه هغه دغه لقب د خپل ځان دپاره خوښ کړی وی، خو دا کار ونه شو. د همدې کبله تاته د تعجب په توګه پوښتنه متوجه کوم چې: ایا هغوی د الله ﷻ د عذابه نه دارېږي؟ ایا دوی د کونیه دلایلو څخه کار نه اخلي؟ هو! هغوی په دغو دلایلو باندې سترګې پټې کړي دي نو ته هغوی ته د توحید دعوت ورکړه، او په معجزاتو سره یې د غفلت له خوبه راویښ کړه.

یادونې

۳_ په دې مقام کښې د ښه وضاحت دپاره د محترمو لوستونکو پام لاندې یادونو ته را اړوو:

الف: د الله ﷻ په توفیق د موسی ﷺ د سینه تنګی په هکله په همدې کتاب کښې د [الأعراف: ۱۵۴] ایت لاندې ښه کافي بحث تېر شوی دی چې یو ځل کتل یې ګټور دي.

ب: همدارنګه مونږ د [طه:۲۷] ایت لاندې د موسی ﷺ د مبارکې ژبې د لکنې (غوټې) په باب ګټور معلومات لیکلي دي، والحمد لله ﷻ.

ج: په ﴿ فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَٰرُونَ ﴾ کښې د "أَرْسِلْ" دپاره مفعول مقدر دی چې د "إِلَى" توری ورباندې دلالت کوي، چې علماوو کرامو ترې په "ملکا" یا "جبرائیل" سره تعبیر کړی دی. یعنې نو هارون ﷺ ته پرښته یا جبرائیل امین ﷺ ورولېږه او د نبوت تاج ورپه سر کړه چې زما سره په دعوت کښې کومکي او ملګری جوړ شي.

د: په ﴿ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴾ کښې هغې قیصې ته اشاره شوې ده کومه چې د موسی ﷺ او د یوه قبطي (فرعوني) سړي ترمنځ پېښه شوې وه، چې بشپړ تفصیل یې د [القصص:۱۵] ایت لاندې راروان دی، إن شاء الله ﷻ.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي: چې کله موسی ﷺ د کسات اخستلو څخه دارېده نو مصر ته ولې په سفر باندې روان وه؟ یا په بل عبارت: په همدغه سفر کښې موسی ﷺ د نبوت د ورکړې څخه وړاندې د کسات اخستلو څخه نه دارېده نو په څه وجه ورسره د نبوت د ورکړې څخه وروسته ذکر شوی خوف او دار پیدا شو؟

مونږ وايو چې: موسی ﷺ غوښتل چې په پټه سره به لس کاله وروسته مصر ته ورننوځي چې موضوع به خلکو ته وریه یاده نه وي، او نه به یې څوک وپېژني چې دا فلانی دی، اما د رسالت سره خو دغه ډول (پټ) ورننوتل ممکن نه وه نو ځکه ورسره خوف پیدا شو.

دوه پوښتنې او د هغو جوابونه

۵ـ په دې مقام کښې نحوي قواعدو ته په پام سره لاندې دوه پوښتنې راپورته کېږي:

الف: په ﴿ إِنَّا مَعَكُم مُّسْتَمِعُونَ ﴾ کښې د "کُمْ" په کلمې سره موسی ﷺ او هارون ﷺ مخاطب کړی شوي دي نو په کار وه چې د ﴿ مَعَكُم ﴾ په عوض "مَعَكُمَا" نازل شوی وی، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد دغسې نازل نه شو؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو دغه پوښتنه په متعددو طریقو باندې جوابه کړې ده[1] خو بهتر جواب یې دا دی چې د ﴿ مَعَكُم ﴾ په نزول سره هغوی دواړو ته داډ ورکړی شوی دی چې تاسو به د دعوت په اوږدو کښې دوه په دوه پاتې نه شئ بلکې ډېر پیروان به ولرئ؛ لکه چې همدغې اشارې هلته په مصر کښې تحقق مونده کړ او هغو کسانو هم وربانډې ایمان راووړ کوم چې د دوی دواړو د مقابلې دپاره راغونډ شوي وه، لکه د ساحرانو ډله.

یا په بل عبارت: تاسو دواړه به په راتلونکي کښې یو دعوتي ټولګی تشکیل کړئ او مونږ به د استمرار په توګه ستاسو د خبرو اترو او سوالونو او غوښتنو اورېدونکې او قبلوونکي یاستو، نو تاسو دواړه ډاډه اوسئ:

ب: څرنګه چې په ﴿ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې د "نا" ضمیر د موسی ﷺ او هارون ﷺ څخه عبارت دی، نو نظر نحوي قواعدو ته په کار وه چې د ﴿ رَسُولُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ په عوض "رَسُولَا رَبِّ الْعَالَمِينَ" نازل شوی وی، نو د دغه ډول په عدم نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: دغې پوښتنې ته هم ډېر جوابونه شوي دي[2]، خو په زړه پوری جواب یې دا دی چې په دغه ډول نزول سره فرعون په غوږ وهلی شوی دی چې: ای فرعونه! که څه هم موسی ﷺ او هارون ﷺ دوه پیغمبران دي خو په نسبت سره تاته دواړه د یو پیغمبر حیثیت لري، چې د دواړو خبره یوه ده او دعوت یې یو دی.

که بالفرض "رَسُولَا رَبِّ الْعَالَمِينَ" نازل شوی وی نو امکان یې درلود چې نوموړي پرې اعتراض کړی وی چې که ستاسو خبره رښتیا وی نو تاسو به تعدد نه درلودی او یو نفر به د پیغمبر په حیث رالېږلی شوی وی، نو کله چې د ﴿ رَسُولُ ﴾ کلمه مفرده نازله شوه نو د هغه د اعتراض مخه ونیول شوه، د همدې کبله یې پرې اعتراض هم وارد نه کړ، والله ﷻ اعلم.

﴿ قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ ٱلَّتِى فَعَلْتَ وَأَنتَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿١٩﴾ قَالَ فَعَلْتُهَآ إِذًا وَأَنَا۠ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنكُمْ لَمَّا

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۹۳؛ البحر المحيط ج۸ ص۱۴۵
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۱۲؛ التفسير الكبير ج۲۳ ص۱۲۴

خِفۡتُكُمۡ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكۡمٗا وَجَعَلَنِي مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿٢١﴾ وَتِلۡكَ نِعۡمَةٞ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنۡ
عَبَّدتَّ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴿٢٢﴾ قَالَ فِرۡعَوۡنُ وَمَا رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ
وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَآۖ إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنۡ حَوۡلَهُۥٓ أَلَا تَسۡتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمۡ
وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ ٱلَّذِيٓ أُرۡسِلَ إِلَيۡكُمۡ لَمَجۡنُونٞ ﴿٢٧﴾ قَالَ
رَبُّ ٱلۡمَشۡرِقِ وَٱلۡمَغۡرِبِ وَمَا بَيۡنَهُمَآۖ إِن كُنتُمۡ تَعۡقِلُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَ لَئِنِ ٱتَّخَذۡتَ إِلَٰهًا غَيۡرِي
لَأَجۡعَلَنَّكَ مِنَ ٱلۡمَسۡجُونِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ أَوَلَوۡ جِئۡتُكَ بِشَيۡءٖ مُّبِينٖ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأۡتِ بِهِۦٓ إِن
كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٣١﴾ فَأَلۡقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعۡبَانٞ مُّبِينٞ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُۥ فَإِذَا
هِيَ بَيۡضَآءُ لِلنَّٰظِرِينَ ﴿٣٣﴾ ﴾

[۱۸] فرعون وویلي چې: (ای موسی!) ایا ته مونږ په خپلو (کورونو) کښې د ماشومتوب په حال کښې نه وې روزلی؟! (بلکې روزلی مو وې)، او (هم) ته د خپل عمر څخه په مونږ کښې (ډېر) کلونه اوسېدلی وې (دلته دې ډېر عمر تېر کړی دی).

[۱۹] او (همدارنګه) تا هغه فعل کړی دی کوم چې تا کړی دی (چې دواړو جانبو ته معلوم دی) حال دا چې ته د ناشکرانو څخه یې (چې هلته دې هم ناشکري کړې ده چې قتل دې وکړ، او اوس دې هم ناشکري ته ملا تړلې ده چې زما مقابلې ته را اوچت شوی یې).

[۲۰] موسی ﷺ (ورته په جواب کښې) وویلې چې: ما نوموړی فعل په هغه وخت کښې کړی وه چې زه د ناخبرانو (او خطاکارانو) څخه وم (زه هلته پیغمبر نه وم او قصد مې نه وه کړی چې قتل وکړم).

[۲۱] نو کله چې زه ستاسو (د ظلم او تکبر) د امله وډار شوم، ستاسو څخه (د مدین په لور) وتښتېدلم، نو ماته خپل رب ﷻ علم (او حکمت) راکړ او د پیغمبرانو د جملې څخه یې وګرځولم (که بالفرض ستاسو د ظلم ډار نه وی نو زه به نه وی تښتېدلی).

[۲۲] او دغه (په تاسو کښې) روزنه (ستا په خیال) یو لوی نعمت دی چې په ماباندې یې احسان باروې، (دغه نعمت) په دې سبب صورت نیولی وه چې تا (ټول) بني اسرائیل غلامان ګرځولي وه (او د دوی نارینه ماشومان دې ذبحه کول، که تا دا کار نه وی کړی ذکره شوې روزنه به نه وی متحققه شوې).

[۲۳] فرعون وویلې چې: (هغه) رب العالمین څه شی دی (د کوم عبادت ته چې ته ما وربولې)؟

[۲۴] موسی (جواب ورکړ او) وې ویلې چې (رب العالمین) د اسمانو او ځمکو او د هغو شیانو رب دی کوم چې د دغو دواړو ترمنځ (موجودیت) لري.

(نو) كه تاسو يقين كوونكي ياست (په دغې خبرې به يقين او باور وكړئ).

[٢٥] فرعون هغو كسانو ته وويلې كوم چې د ده په چاپېريال كښې (موجود) وه، چې ايا تاسو (دغه جواب ته) غوږ نه نيسئ؟ (تاسو دغه جواب نه اورئ چې د سوال سره مطابقت نه لري)؟!

[٢٦] موسى ﷺ (خپل جواب ښه واضحه كړه او) وې ويلې چې (رب العالمين) ستاسو رب او ستاسو د پخوانيو پلرونو رب (هم) دى.

[٢٧] فرعون (بيا د خپل چاپېريال كسانو ته) وويلې چې: يقيناً ستاسو هغه پيغمبر چې (په خپل خيال) تاسو ته دراستولې شوى دى هرومرو ليونى دى (چې ستاسو رب نه پېژني چې زه يم).

[٢٨] موسى ﷺ (په خپل جواب باندې نوره رڼا هم واچوله او) وې ويلې چې: (رب العالمين) د مشرق او مغرب او هغو شيانو رب (هم) دى كوم چې د (دغو) دواړو ترمنځ موجود دي (ربوبيت يې په اسمان باندې هم جاري دى)، كه تاسو ياست چې د عقل څخه كار اخلئ؛ (او ليونيان نه ياست نو په دغې خبرې به عقيده وكړئ).

[٢٩] فرعون (ورته) وويلې: كه چرته هرو مرو زما څخه په غير ته بل معبود ونيسې نو خامخا به ضرور تا د بنديانو (اسيرانو) د جملې څخه وګرځوم.

[٣٠] موسى ﷺ وويلې چې: ايا (ته به دغه كار وكړې) اګر كه زه تاته (په خپل نبوت باندې) ښكاره دليل راوړم (قائم كړم)؟

[٣١] فرعون وويلې چې: نو ته دا (ښكاره دليل) راوړه (قائم كړه) كه ته د رښتيا وييوونكو څخه يې.

[٣٢] نو (سمدستي) موسى ﷺ خپله همسا-وغورځوله نو ناڅاپه دا (همسا) ښكاره اژدها (ښامار) وه.

[٣٣] او خپل لاس يې (ګرېوان ته ننويست او بيا يې) راوويست نو ناڅاپه دا (لاس) د ليدونكو (او نظر كوونكو) دپاره تک سپين ځليده (چې ټول يې هک پک كړه).

د مطلب خلاصه

يعني د وړاندېني ارشاد په غوښتنه موسى ﷺ او هارون ﷺ دواړه فرعون ته ورغله او خپل دعوت يې داسې شروع كړه چې: اى فرعونه! مونږ د رب العالمين د پلوه تاته را استولى شوي ياستو نو په مونږ باندې ايمان راوړه او بني اسرائيل راسره پرېږده چې خپل اصلي ټاټوبي (شام) ته بې بوځو. نو فرعون ورسره په لاندې ډول د مباحثې او سوال جواب سلسله اوږده كړه:

١ _ فرعون موسى ﷺ ته خطاب وكړ چې:

الف: ايا ته مونږ په خپل كور كښې تازه زېږېدلى ماشوم نه وې تربيه كړى؟ ايا ستا ټوله روزنه مونږ نه ده ترسره كړې؟ ايا د دغې ټولې روزنې نتيجه دا شوه چې بېرته په مونږ باندې راوګرځېدلې او مونږ ته دعوت راكوې چې د رب العالمين بندګان جوړ شو؟

ب: ايا تا د خپل عمر څخه ډېر كلونه په مونږ كښې نه دي تېر كړي؟ ايا ستا ټوله نشا او نما زمونږ په نعمتونو باندې نه ده ترسره شوې؟

ج: ایا تا هغه فعل نه دی کړی کوم چې تا کړی دی؟ (ایا زمونږ د قومیانو څخه دې یو تن نه دی وژلی) ستا دپاره فقط همدا هم دېره غټه خبره ده چې مونږ دې ژوندي پرېږدو.

د: ای موسی! ته بل څوک نه یې بلکې هغه څوک یې چې زمونږ د نعمتونو ناشکري کوې او خپل جنایت دې هېر کړی دی.

۲ـ موسی ﷺ د فرعون ذکره شوې خطابه داسې جوابه کړه:

الف: رښتیا چې ما هغه کار کړی دی کوم ته چې تاسو د جنایت لقب ورکوئ. حال دا چې هغه کار ما په قصدي توګه نه وه کړی، ما نه وه غوښتي چې ستا قومي ووژنم، د همدې کبله ما هلته کومه جارحه او وژونکې آله نه وه کارولې بلکې نوموړی د سوک څپېړې په جنګ کښې مړ شو. یا په بل عبارت: زه ناخبره وم چې (هغه به زما په سوک باندې مړ کېږي که نه نو سوک به مې هم نه وی ورکړی. ایا په خطا قتل باندې هم څوک جنایتکار ګڼلی کېږي؟

ب: ستاسو د ظلم او تکبر د کبله زه ستاسو په نزد جنایتکار وګڼلی شوم او زما د وژلو پلان مو جوړ کړ او د کسات اخستلو دسـسه مو راته طرحه کړه، نو زه ستاسو څخه وډار شوم او همدا ستاسو د لاسه مې لس کاله په جلا وطنی کښې تېر کړه، او د مدین ښار ته وتښتېدلم هلته مې پنا یووړه.

ج: زه چې نن په پوره جرئت تاته دعوت درکوم دا د دې خبرې دلیل دی چې ماته خپل رب ﷻ نبوت رابښلی دی او د پیغمبرانو د جملې څخه یې ګرځولی یم (ماته یې امر کړی دی چې تا د خپل رب ﷻ توحید ته وروبولم). که بالفرض ماته د نبوت منصب نه وی راکړی شوی نو نن به هم زه همغسې په ډار کښې وي لکه چې لس کاله وړاندې په ډار کښې وم، او هیڅکله به ستا په وړاندې په ډاګه نه وی دربدلی او خپل ځان به مې نه وی درڅرګند کړی.

د: ایا دا کیفیت ستا په نزد یو نعمت دی او په ما باندې یې احسانوې چې ټول بني اسرائیل دې خپل غلامان او وینځې ګرځولي وه او فعلاً هم خپلې همدغې ظالمانه تګلارې ته ادامه ورکوې؟

که بالفرض ستا ظالمانه رویه نه وی (چې زمونږ د قومیانو نارینه اولادونه به دې ذبحه کول) نو زه به خپلې مور په سینه کښې نه وی اچولی او ستا په کور کښې به مې روزنه نه وی موندلې. ستا احسان ابینودل به هله په ځای خبره وی چې ستا کور ته زه خپلې مور درورې وی او تا هلته روزلی وی، نو زه خو ستا کور ته خپلې مور نه بلکې سیند دروړی وم، چې خپل رب ﷻ په قدرتي توګه ستا په کور کښې تربیه کړم.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه تا خو ټول بني اسرائیل غلامان جوړ کړي دي، ایا ته نه شرمېږې چې د یوه ماشوم د روزنې د خبرې یاد کوې او د نورو بني اسرائیلو د غلام ګرځولو خبره دې له یاده ویستلې ده. تا باید د معبود په صفت نه بلکې د یوه پاچا په صفت زما د قومیانو ماشومان د قبطیانو د ماشومانو په څېر روزلي وی او ذبحه کړي دې نه وی.

۳ـ فرعون وویلې چې: ای موسی! هغه رب العالمین څه شی دی د کوم عبادت ته چې ما دعوتوې؟ ایا هغه انسـان دی یا پېری دی او یا بل شی؟.

۴_ موسی ﷺ جواب ورکړ چې: رب العالمین د هغه اقدس ذات څخه عبارت دی چې د اسمانونو او ځمکو او هم د هغو ټولو شیانو تربیه کوونکی او روزونکی دی چې د دغو دواړو ترمنځ موجودیت لري. که تاسو یقین کوونکي یاست نو زما په خبره یقین وکړئ او رب العالمین په همدغه صفت باندې وپېژنئ.

۵_ د موسی ﷺ په جواب باندې فرعون خپلو هغو مشرانو ته مخ ور واړاوه کوم چې د ده په شاوخوا کښې ناست وه او په ده باندې یې د الوهیت عقیده درلوده، او ورته یې وویلې چې: ایا تاسو د موسی ﷺ جواب نه اورئ؟ چې زه ترې د یوه شي پوښتنه کوم او هغه په بل شي باندې جواب راکوي.

یا په بل عبارت: زه ترې د "رب العالمین" په باب پوښتنه کوم نه د "العالمین"، حال دا چې هغه د "العالمین" په تفصیل سره جواب راکوي، ځکه چې د "رَبُّ الْعَالَمِينَ" او د "رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا" خو فقط په اجمال او تفصیل سره فرق دی او بس، او د "رب" په تعریف کښې خو شمولیت نه لري.

۶_ موسی ﷺ خپل ذکر شوی جواب ښه واضحه کړ چې: رب العالمین د هغه اقدس ذات څخه عبارت دی چې هغه ستاسو او ستاسو د پخوانیو تېرو شوو پلرونو رب هم دی. یا په بل عبارت: ای فرعونه! ته رب نه یې د ربوبیت دعوه مه کوه، بلکې ته پخپله مربوب یې، که بالفرض ته رب وې نو ستاسو د پلرونو رب څوک وه، هلته خو ته لا پیدا شوی هم نه وې.

۷_ په عوض د دې چې فرعون د موسی ﷺ جواب رد کړي، بیا یې خپل اراکین (د مجلس مشران) مخاطب کړه چې دغه سړی کوم چې تاسو ته یې خپل ځان د پیغمبر په صفت تراشلی دی، یقیناً لیونی دی، دا ځکه چې زما د ربوبیت څخه یې انکار وکړ بلکې زه یې هم په مربوبینو کښې شامل کړم. یا په بل عبارت: د ده د لیونتوب غټه نښه دا ده چې دی ستاسو رب نه پېژني، ایا دی نه ګوري چې د مصر واکداري د چا ده؟ ایا دغه واکداري او دغه ویالې (چې زما څخه لاندې بهېږي) زما نه دي؟

۸_ موسی ﷺ خپل جواب ته څه نور وضاحت هم ورکړ چې: رب العالمین هغه اقدس ذات دی چې د لمر خېژول او پرېوستل د همده ﷻ په اختیار کښې دي، د باد او باران بلکې د ټولو کائنات الجو اختیار د همده ﷻ سره دی. ایا ته لمر راخېژولی او یا پرېوستلی شې؟ ایا ته بادونه چلولی شې او د یوه څاڅکي د باران د راښکته کولو توان لرې؟ ایا د ورځې او شپې اختلاف او بدلون ستا په توان کښې شته؟

۹_ کله چې فرعون د استدلال په میدان کښې ماتې وخوړه نو سرکشۍ او توبیخ ته یې لاس واچاوه او موسی ﷺ یې مخاطب کړ چې: که ته زما څخه په غیر بل معبود ونیسې او زما د ربوبیت څخه انکار وکړې نو هرو مرو او ضرور به دې زه د بندیانو او زندانیانو په ډله کښې شامل کړم، ستا غوندې لیونیان زما په جیلونو (بندیخانو) کښې ډېر پراته دي.

۱۰_ موسی ﷺ نوموړي متکبر ته پوښتنه متوجه کړه چې: ایا ته به په هغه صورت کښې هم د خپلې همدغې سر زورۍ څخه کار اخلې کله چې زه تاته د خپل نبوت او رسالت د اثبات دپاره یو ډېر څرګند دلیل قائم کړم چې زه په رښتیا پیغمبر یم؟

١١_ فرعون وويلې چې: ايا ستا سره د خپلې مدعى د اثبات دپاره څرګند دليل هم شته؟ که دغسې دليل لرې نو راوړاندې يې کړه او دا خبره ورباندې تصديق کړه چې بې شکه ته د صادقانو د ډلې څخه يې.

١٢_ سمدستي موسى ﷺ لاندې دوه دليلونه ورڅرګند کړه:

الف: خپله همسا يې وغورځوله چې د هغې څخه لويه اژدها جوړه شوه، او هيڅا شک او شبه نه کوله چې دا واقعيت نه دى، خو کله چې موسى ﷺ همدغې اژدها (ښامار) ته لاس ورواچاوه نو سمدستي بېرته همسا وګرځېده.

ب: همدارنګه موسى ﷺ خپل لاس په خپل ګرېوان کښې ورداخل کړ او بېرته يې رابهر کړ نو تک سپين وځلېد تا په ويل چې د لمر يوه ټوټه ده، او ټول کتونکي ورته هک پک او حيران ودرېدل. خو مجردې چې بېرته يې ګرېوان ته ورننويست او بيا يې رابهر کړ نو خپل عادي رنګ او عادي حال ته وګرځېد.

توضيحات

١_ په ﴿ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا ﴾ کښې چې کومې قيصې ته اشاره شوې ده د هغې په ارتباط د "القصص" په لومړنيو ايتونو کښې _د الله ﷻ په توفيق_ څه تفصيل راروان دى.

موسى ﷺ څومره عمر درلود؟

٢_ په ﴿ وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴾ کښې اشاره شوې ده چې موسى ﷺ د خپل عمر څه برخه د فرعون په کور کښې تېره کړې وه، چې تفصيل يې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:١٣٣] ايت لاندې تېر شوى دى خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې ځينو علماوو کرامو د موسى ﷺ عمر ته په لاندې ډول شرحه ورکړې ده[1]:

الف: موسى ﷺ د خپل عمر دېرش (٣٠) کاله د فرعون په کور کښې تېر کړه.

ب: لس (١٠) کاله د شعيب ﷺ سره د مدين په ښار کښې جلا وطنه وه.

ج: دېرش (٣٠) کاله يې فرعون ته دعوت وچلاوه.

د: او بالآخره پنځوس (٥٠) کاله د فرعون د غرقېدلو څخه وروسته هم ژوندى وه.

نو ټول عمر يې يو سلو شل (١٢٠) کالو ته رسېده، والله ﷻ أعلم.

متعدد تفسيرونه

٣_ په ﴿ وَأَنتَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾ کښې علماوو کرامو د ﴿ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾ کلمې دپاره متعدد تفسيرونه کړي دي[2] خو کوم تفسير چې مونږ ته په دې مقام کښې په زړه پورى برېښي هغه دا دى

(١) الإتقان في علوم القرآن ج٢ ص١٣٩؛ تفسير المظهري ج٧ ص٦٣

(٢) تفسير كبير ج٢٤ ص١٢٥؛ تفسير الكشاف ج٣ ص٣٠٥؛ المحرر الوجيز ج١٢ ص٥٤

چې: دغه کلمه د کفر څخه نه بلکې د کفران څخه اشتقاقه شوې ده چې د ناشکرۍ معنی ورکوي[۱]، نو حاصل یې به یې داسې راوځېږي چې:

ای موسی! ته ډېر ناشکره سړی یې او دا ځکه چې ته مونږ په خپل کور کښې د ماشومتوب په حال کښې په ډېر ناز او عزت سره غټ کړې، خو کله چې دېرش کلن شوې نو زمونږ احسانات دې تر پښو لاندې کړه او همدا زمونږ د خدمتګارانو څخه دې یو سړی وواژه او ماته دې سپک نظر وکړ. زه اوس هم ستا سره احسان کوم چې د هغه په کسات (بدل) کښې دې نه وژنم، خو ته نن هم خپلې ناشکرۍ ته ادامه ورکوې او غواړې چې زما پاچاهي په بل مخ چپه کړې. نو ښه دا ده چې زما احسانات په نظر کښې ونیسې او له دغه کاره لاس واخلې کوم چې تا شروع کړی دی.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه الله ﷻ خپله هغه وعده پوره کړه کومه یې چې موسی ﷺ ته په [الشعراء: ۱۵] ایت کښې په ﴿ كَلَّا ﴾ سره ورکړې وه چې فرعونیان تا نه شي وژلی، د همدې کبله هغوی د موسی ﷺ وژلو ته اقدام ونه شو کړی حتی چې د دې جرئت یې هم ونه درلود چې په صراحت سره ورته د قاتل لقب ورکړي، بلکې دغه مطلب ته یې په کنایي توګه اشاره وکړه چې: ﴿ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ ٱلَّتِي فَعَلْتَ ﴾ او تا هغه ډول فعل کړی دی کوم چې تا کړی دی (قبطي دې وژلی دی).

ضَلال څه معنی؟

۴_ په ﴿ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴾ کښې د "ضَالِّين" کلمه د "ضَلال" څخه اشتقاقه شوې ده، مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۸] ایت لاندې د "ضَلال" دپاره متعددې معناوې ذکرې کړې دي خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې دوه معناوو سره تفسیر کړی دی[۲]:

الف: دلته د "ضَلال" کلمه د جهل او ناپوهۍ معنی ورکوي، په همدې معنی باندې د ﴿ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ تعقیب دلالت کوي، یعنې: هو! ما هغه فعل کړی وه کوم ته چې ته اشاره کوې خو هغه داسې وخت وه چې ماته د نبوت علم نه وه راکړی شوی او د پیغمبرانو د جملې څخه نه وم ګرځولی شوی، نو دغه کار د ناپوهۍ د کبله صورت نیولی وه، په کار دي چې ماته پرې د ملامتۍ ګوته ونه نیوله شي.

ب: دغه کلمه د خطا (غیر قصد) په معنی سره ده، یعنې: دغه کار (قتل) ما په خطا سره کړی وه او د وژلو نیت (قصد) مې نه وه، د همدې کبله مې جارحه او قاتله آله نه وه کارولې بلکې فقط د سوک څخه مې کار اخستی وه، که ستاسو د ظلم او تجاوز ډار نه وی نو زه به بالکل نه وی تښتېدلی. په همدې مضمون باندې د ﴿ فَفَرَرْتُ مِنكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ ﴾ کلمات لارښوونه کوي.

زمونږ په فکر ذکرې شوې دواړه معناوې سره څه منافات نه لري، نو بهتره دا ده چې د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي.

(۱) مفردات الراغب ص۴۵۱
(۲) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۶۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۳۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۳۸۳؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۹۵

دا اقرار دی که انکار؟

۵ـ په ﴿ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د اعراب په لحاظ متعدد تحلیلونه شوي دي[١]، خوکوم تحلیل چې مونږ ته لنډ او بې تکلفه بریښي هغه په لاندې ډګو باندې ولاړ دی:

الف: د "تِلْكَ" کلمه مبتدأ ده اوهغه روزنې ته اشاره ده په کومې باندې چې د ﴿ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا ﴾ جمله دلالت کوي.

ب: د ﴿ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ ﴾ کلمات موصوف او صفت دي چې د ذکرې شوې مبتدأ دپاره خبر واقع شوي دي.

ج: د ﴿ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کلمات د مقدرې مبتدأ "هِيَ" دپاره خبر دي چې د ﴿ نِعْمَةٌ ﴾ کلمې ته راجع ده، نو دغه جمله د ﴿ نِعْمَةٌ ﴾ دپاره تفسیره واقع شوې ده.

لنډه دا چې په دې ایت شریف کښې د لف او نشر غیر مرتب په ډول د فرعون د اولنې اعتراض جواب نغښتی دی.

اما مضمون يې علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو باندې اخستی دی:

اول: ځینې وايي چې دا جمله د موسی ﷺ د پلوه د فرعون په لومړي اعتراض باندې اقرار ده[٢] چې هو! دغه روزنه ـ چې ستا په کور کښې ماته راکړې شوې وه ـ یو نعمت او یو احسان وه چې ستا د پلوه په ماباندې اینبودلی شوی وه، او دا خکه چې تا ټول بني اسرائیل غلامان ګرځولي وه او د هغوی زامن دې وژل مګر په عین حال کښې دې زه نه غلام جوړ کړم او نه دې ووژلم. خو دا نعمت زما د دعوت مخه نه شي نیولی چې زه پرې د الله ﷻ د پلوه مکلف شوی یم.

دوهم: ځینې نور وايي چې په ذکرې شوې جملې سره موسی ﷺ د فرعون د نعمت انکار وکړ[٣] چې:

ای فرعونه! دغه ستا په کور کښې زما تربیه او روزنه ستا په نزد یو نعمت دی چې ته يې په ماباندې ږدې، خو دغې تربیې او روزنې د دې کبله صورت نیولی وه چې تا ټول بني اسرائیل (زما قومیان) غلامان جوړ کړي وه او په هغوی باندې ستا ظلم د اندازې څخه وتلی وه چې نارینه تازه زیږېدلي ماشومان به دې ورته ذبحه کول او لورګانې به دې ورته ژوندۍ پرېښودلې، د همدغه ظلم او تېري په نتیجه کښې زه خپلې مور په دریاب کښې واچولم او ستا کور ته در ورسولی شوم، که تا دغه ظلم نه کولی نو زه به خپلې مور په خپلې غېږ کښې روزلی وی او ستا په کور کښې به نه وی روزلی شوی. لنډه دا چې ستا په کور کښې زما روزنه ستا احسان نه دی بلکې ستا د ظلم یو څرګند مثال دی، ته باید وشرمېږې او د نعمت نوم ورباندې کېنږدې.

---

(١) روح المعاني ج١٩ ص٦٩؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص١٦

(٢) البحر المحيط ج٨ ص١٤٨

(٣) المحرر الوجيز ج١٢ ص٥٦؛ تفسير القاسمي ج١٣ ص٩

تبصره

۶_ مونږ ته د مقام، دقت او باريکۍ په لحاظ دغه دوهم ډول مضمون ترجيح لري او غوره راته برېښي، والله ﷻ أعلم.

فرعون څه ډول کفري عقيده درلوده؟

۷_ که څوک وايي: داسې څرګندېږي چې فرعون دهري وه (د الله ﷻ په موجوديت باندې قائل نه وه) د همدې کبله يې موسی ﷺ ته پوښتنه راجع کړه چې: ﴿وَمَا رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾ او رب العالمين څه شی دی؟ حال دا چې د ځينو نورو نصوصو څخه معلومېږي چې نوموړی د هرې نه وه، نصوص دا دي:

الف: ﴿قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾ [الإسراء: ۱۰۲] يعنې موسی ﷺ فرعون ته وويلې چې: يقيناً ته په خپل زړه کښې پوهېږې چې دغه نهه معجزات بل هيڅا نه دي نازل کړي مګر د اسمانونو او ځمکو رب ﷻ نازل کړي دي.

نو فرعون دغه وينا رد نه کړه چې زه د اسمانونو او ځمکو رب نه پېژنم او نه يې معجزات پېژنم، بلکې په سکوت سره يې د هغه ﷺ خبره تائيده کړه.

ب: ﴿وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا﴾ [النمل: ۱۴] يعنې فرعونيانو د ظلم او تکبر د کبله زمونږ د معجزاتو څخه په داسې حال انکار وکړ چې د دوی نفسونو (زړونو) وربانديې يقين کاوه چې دا په حقه سره د الله ﷻ د جانبه راغلې (نازلې) شوې دي.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا ذکر شوي دواړه ډوله ايتونه سره تضاد او منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: ظاهره دا ده چې فرعون د خالق الکائنات ﷻ په موجوديت باندې پوهېده مګر د عناد د کبله يې وربانديې اعتراف نه کاوه او د خلکو د اغفال دپاره يې ترې انکار کاوه، دغه ډول انکار ته د خلکو په اصطلاح کښې "تجاهل عارفانه" وايي[۱] چې خپل ځان په قصدي توګه د جاهلانو او ناپوهانو په قطار کښې ودروي چې زه نه پوهېږم، حال دا چې حقيقت هغسې نه وي.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: د ذکر شوي جواب په بنياد په کار وه چې د موسی ﷺ د پلوه فرعون د يوه مؤمن په صفت پېژندلی شوی وی، ايمان خو بل شی نه دی بلکې د همدغه ذکر شوي علم څخه عبارت دی؟

مونږ وايو چې: ايمان د محض علم څخه عبارت نه دی چې په مقابل کښې يې جهل او ناپوهي واقع کېږي، بلکې ايمان د هغه علم (تصديق) څخه عبارت دی د کوم سره چې د هغه ضد (انکار او تکذيب) ملګری نه وي[۲]، کوم علم او معرفت چې د تصور په رتبه کښې واقع وي او د تصديق مقام

(۱) اضواء البيان ج۶ ص۳۷۴
(۲) شرح المقاصد ج۲ ص۲۵۰

ته نه وي رسېدلی او يا د تصديق مقام ته رسېدلی وي خو انکار (تکذيب) ورسره ملګرى وي هغه ايمان نه ګڼلی کېږي. همدې مضمون ته د [البقرة:١۴۶] ايت لاندې اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

لنډه دا چې فرعون په خالق الکائنات ﷻ باندې يقين درلود خو تصديق يې ورباندې نه درلود، چې د يقين سره يې انکار (تکذيب) ملګرى کړى وه، لکه چې په عين ايت کښې ورباندې د ﴿ وَجَحَدُوا۟ بِهَا ﴾ کلمه دلالت کوي چې د جحود (انکار) څخه اشتقاقه شوې ده.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_که څوک وايي چې: الله ﷻ په دې مقام کښې د فرعون د خولې څخه د ﴿ وَمَا رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کلمات حکايت کړي دي خو په عين حادثه او عين مجلس کښې يې تر يې د ﴿ فَمَن رَّبُّكُمَا يَٰمُوسَىٰ ﴾ [طه:۴۹] (يعنې اى موسى! ستاسو دواړو رب څوک دى؟) کلمات هم حکايت کړي دي؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه دواړه حکايتونه سره يو تربله منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال دپاره لاندې جوابونه صورت نيولی شي:

الف: د مختلفو عبارتونو ترمنځ چې کوم مضمون مشترک دى همغه مضمون فرعون د سوال په توګه موسى ﷺ ته راجع کړى وه[1]، چې مونږ د دغه مشترک مضمون د موندلو څخه عاجز ياستو. نو د همدغه مشترک مضمون څخه الله ﷻ په يوه ايت کښې په يوه عبارت سره او په بل ايت کښې په بل عبارت سره تعبير کړى دى.

ب: مونږ ته دا بهتره برېښي چې د فرعون د خولې څخه به دواړه عبارتونه وتلي وي او څه ضرورت نشته چې دواړه عبارتونه په مشترک مضمون باندې تحميل کړو، والله ﷻ أعلم.

يادونه

۱۰_په ﴿ فَإِذَا هِىَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴾ کښې د ﴿ ثُعْبَانٌ ﴾ کلمه _د الله ﷻ په توفيق_ د [الأعراف:۱۱۷] لاندې څه اندازه شرحه شوې ده چې اضافه شرحې ته يې څه اړتيا نه ګورو.

﴿ قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُۥٓ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ عَلِيمٌ ۝٣٤ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِۦ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ۝٣٥ قَالُوٓا۟ أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَٱبْعَثْ فِى ٱلْمَدَآئِنِ حَٰشِرِينَ ۝٣٦ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ۝٣٧ فَجُمِعَ ٱلسَّحَرَةُ لِمِيقَٰتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ ۝٣٨ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنتُم مُّجْتَمِعُونَ ۝٣٩ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ ٱلسَّحَرَةَ إِن كَانُوا۟ هُمُ ٱلْغَٰلِبِينَ ۝٤٠ فَلَمَّا جَآءَ

[1] روح المعاني ج۱۹ ص۷۳

ٱلسَّحَرَةُ قَالُوٓاْ لِفِرۡعَوۡنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجۡرًا إِن كُنَّا نَحۡنُ ٱلۡغَٰلِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمۡ وَإِنَّكُمۡ إِذٗا لَّمِنَ
ٱلۡمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰٓ أَلۡقُواْ مَآ أَنتُم مُّلۡقُونَ ﴿٤٣﴾ فَأَلۡقَوۡاْ حِبَالَهُمۡ وَعِصِيَّهُمۡ وَقَالُواْ
بِعِزَّةِ فِرۡعَوۡنَ إِنَّا لَنَحۡنُ ٱلۡغَٰلِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَأَلۡقَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلۡقَفُ مَا يَأۡفِكُونَ ﴿٤٥﴾
فَأُلۡقِيَ ٱلسَّحَرَةُ سَٰجِدِينَ ﴿٤٦﴾ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِرَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ﴿٤٨﴾
قَالَ ءَامَنتُمۡ لَهُۥ قَبۡلَ أَنۡ ءَاذَنَ لَكُمۡۖ إِنَّهُۥ لَكَبِيرُكُمُ ٱلَّذِي عَلَّمَكُمُ ٱلسِّحۡرَ فَلَسَوۡفَ تَعۡلَمُونَۚ
لَأُقَطِّعَنَّ أَيۡدِيَكُمۡ وَأَرۡجُلَكُم مِّنۡ خِلَٰفٖ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمۡ أَجۡمَعِينَ ﴿٤٩﴾ قَالُواْ لَا ضَيۡرَۖ إِنَّآ إِلَىٰ
رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّا نَطۡمَعُ أَن يَغۡفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَٰيَٰنَآ أَن كُنَّآ أَوَّلَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٥١﴾ ﴾

[۳۴] فرعون د خپل چاپېریال (د مشرانو) ټولګي ته وویلې چې: یقینًا دغه (موسی ﷺ) بې شکه ډېر پوه جادوګر دی.

[۳۵] نوموړی غواړي چې تاسو د خپلې ځمکې (خپل وطن مصر) څخه د خپل جادو په سبب (په زور) وباسي، نو هغه څه شی دی چې تاسو پرې امر کوئ؟ (تاسو څه مشوره راکوئ چې څه وکړم؟).

[۳۶] د چاپېریال مشرانو وویلې چې: موسی ﷺ او د ده ورور (هارون ﷺ) وروسته کړه (د دوی موضوع وځنډوه) او په (خپلو) ښارونو کښې راغونډونکي (پولیس) ولېږه (خواره کړه چې:)

[۳۷] تاته هر ښه پوه تکړه جادوګر راولي (چې دجادو مقابله یې وکړي او پر یې کړي).

[۳۸] نو پوه تکړه جادوګران د معلومې ورځې تاکلي وخت ته راغونډ کړی شول.

[۳۹] او خلکو ته وویلی شوه چې: ایا تاسو (په خپله خوښه د جادوګرانو مقابلې ته) راغونډېدونکي یاست؟ (چې ننداره یې په خپلو سترګو وګورئ).

[۴۰] شاید چې مونږ (په اخلاص سره) د جادوګرانو (د دین) پیروي وکړو (ادامه ورکړو) که چرته همدوی (د مقابلې په میدان کښې) غالب (برلاسي) شوه.

[۴۱] نو کله چې جادوګران (د مقابلې میدان ته) راغله (او مقابلې ته ودرېده) نو فرعون ته یې وویلې چې: ایا مونږ لره به یقینًا څه مزدوري (انعام) وي که چرته (په مقابله کښې) مونږ همدا مونږ غلبه درلودونکي شوو (وګرځو او موسی ﷺ ته ماتې ورکړو)؟

[۴۲] فرعون (ورته په جواب کښې) وویلې چې: هو! (ولې نه) او (په انعام باندې علاوه به) یقینًا تاسو هرومرو په دغه وخت کښې د مقربینو (ماته د نژدې کسانو) څخه یاست.

[۴۳] هغوی (ساحرانو) ته موسی ﷺ وویلې چې: تاسو هغه څه وغورځوئ د کوم شي چې تاسو غورځوونکي یاست (لومړی نوبت تاسو واخلئ).

[۴۴] نو هغوی خپل پړي (رسۍ) او خپلې همساګانې (د جادوګرانو په حیث) وغورځولې او وېې ویلې چې: د فرعون په عزت (لویۍ) سوګند دی چې یقینًا ضرور همدا مونږ غلبه موندونکي یاستو
[۴۵] نو (سمدستي) موسی ﷺ خپله همسا وروغورځوله نو ناڅاپه همدا (همسا اژدها جوړه شوه او) هغه شیان یې (ټول) په سرعت سره ښویه تېر کړه کوم چې هغوی (د حقیقت څخه) اړولي وه (او ماران یې ځرګند کړي وه).
[۴۶] نو (د همدې منظرې د لېدلو د کبله) ساحران (په ځمکه باندې الله ﷻ ته) سجده کوونکي پرېوستلي شوه (او ایمان یې راووړ).
[۴۷] دوی وویلې چې: مونږ په رب العالمین باندې ایمان راوړی دی.
[۴۸] چې د موسی او هارون رب دی (د فرعون د ربوبیت څخه منکر یاستو).
[۴۹] فرعون (جادوګرانو ته) وویلې چې: ایا تاسو موسی (ﷺ) ته د هغه څخه وړاندې معتقد شوئ (ایمان مو پرې راووړ) چې ما درته اجازه درکړې وی؟ (ستاسو د دغه بدکار وجه دا ده چې:) یقینًا دا (موسی ﷺ) هرو مرو ستاسو هغه مشر دی کوم چې تاسو ته یې جادو درزده کړی دی (دا ستاسو استاذ دی، تاسو په دستوري توګه خپل ځانونه مغلوب معرفي کړه).
نو ډېر ژر به تاسو پوه شئ (چې زه ستاسو سره څه کوم)، زه به هرومرو ضرور ستاسو لاسونه او ستاسو پښې ردو بدل پرې کړم او هرو مرو ضرور به تاسو ټول په دار (باندې زوړند) کړم.
[۵۰] تازه مؤمنانو (ساحرانو) وویلې چې: (د دغو تعذیبونو مونږ ته) هیڅ ضرر نشته (مونږ یې پروا نه کوو ځکه چې) یقینًا مونږ (ستا د باطل دین څخه د) خپل رب ﷻ (حق دین) ته ورتاویدونکي یاستو.
[۵۱] یقینًا مونږ تمه لرو چې مونږ ته خپل رب ﷻ زمونږ ګناهونه (په دې سبب) وبښي چې (په دغه میدان کښې) مونږ اولني مؤمنان شوو (او نورو ته مو بنیاد کېښود).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې چې د کومو حالاتو بیان ته اشاره شوې ده هغو په هغه وخت کښې صورت نیولی وه چې فرعون د یو پلوه د استدلالاتو په مقابل کښې ماتې وخوړه او د بله پلوه پکښې د دوه وو معجزاتو (همسا، لاس) زهره وچوله. نو حاصل یې داسې راځېږي:
۱ـ فرعون خپلو اراکینو (مشرانو) ته مخ ورواړاوه چې:
الف: یقینًا دغه سړی (موسی ﷺ) هرو مرو ډېر پوه جادوګر دی، چې د سترګو په رپ کښې یې د همسا څخه اژدها جوړه کړه او خپل لاس یې تک سپین وبرېښاوه.
ب: د دغه جادوګر نور څه نیت نه دی فقط همدا یې نیت دی چې د جادو په زور باندې تاسو له دې وطنه وشړي او پخپله وربانديې منګولې ښخې کړي؛ یا په بل عبارت: نوموړی غواړي چې د یوسف پاچاهي بېرته راژوندۍ کړي.
ج: نو هغه څه شی دی چې تاسو وربانديې امر کوئ، ستاسو څه مشوره ده چې د نوموړي سره څه

وکړم، ایا سمدستي یې په وژلو اقدام وکړم؟ حال دا چې د وژلو بهانه ورته تیاره موجوده ده چې پخوا یې زمونږ څخه یو سړی وژلی وه، د همغه کسات به ترې واخلم.

۲ـ د شورى غړو (د مجلس مشرانو) مشوره ورکړه او ـ د فرعون د وړاندېز په عبارت ـ دوى ورته امر وکړ چې:

الف: موسى (عليه السلام) او د ده ورور (هارون عليه السلام) ته لږ څه مهلت ورکړه او د وژلو خبره يې څه وخت وروسته کړه، ترڅو د دواړو باطل مسلک ټولو خلکو ته څرګند شي. نو:

ب: په خپلو ټولو ښارونو کښې پوليس خواره کړه، ترڅو تاته د هرې څنډې څخه هر يو ښه پوه او هر يو ښه تکړه جادوګر راولي، بيا نو د خپلو دغو تکړه جادوګرانو ډلې ته امر وکړه چې د موسى (عليه السلام) جادو مات کړي، بيا نو که د دوى دواړو سره هر يو عمل اجراء کړي کوم ضرر به پکښې نه وي، او که نه نو خلک به ګومان وکړي چې مونږ يې د مقابلې توان نه لرو څکه مو دوى دواړه د منځه يوړه.

۳ـ فرعون همدغه نقشه عملي کړه. نو:

الف: تکړه جادوګرانو يوه لويه اجتماع تشکيله کړه او د موسى (عليه السلام) مقابلې ته ودرېده، البته په هغه وخت کښې چې د مقابلې دپاره لا د وړاندې څخه ټاکلى شوى وه چې دا مقابله به د جشن په ورځ د جشن په ميدان کښې د څاښت په وخت کښې صورت نيسي.

ب: د دغې مقابلې د ننداري دپاره خلک تشويق کړى شوه چې ټول په ټاکلې ورځ په ټاکلي ځاى کښې حاضر شي، ترڅو په خپلو سترګو د مقابلې ننداره وکړي.

يا په بل عبارت: په خلکو باندې د راغونډولو په هکله زور او جبر ونه کړى شو څو متنفر نه شي، بلکې هغوى ته په ډېره پسته او نرمه لهجه وويلى شوه چې ايا تاسو د ذکرې شوې مقابلې د ليدلو دپاره راغونډېدونکي ياست؟ مونږ آرزو لرو چې تاسو مهرباني وکړئ او ننداري ته تشريف راوړئ او دا څکه چې:

ج: دغه مقابله زمونږ دپاره يوه حياتي موضوع ده چې زمونږ د دين قوت پکښې نغښتى دى. يا په بل عبارت: که څه هم مونږ په خپل دين باندې کلک ياستو، که جادوګران مغلوب شي او که غالب شي مونږ د خپل دين څخه اوښتونکي نه ياستو، اما د جادوګرانو د غلبې په صورت کښې شايد چې مونږ خپل دين ته د قلبي بصيرت په رڼا کښې ادامه ورکړو، او د همدې دين په حقانيت به مو سرونه ښه خلاص شي.

۴ـ نو کله چې خلک راغونډ شوه او ټاکلى وخت راورسېد او هم جادوګران په ډېر غرور سره مقابلې ته ودرېده نو لاندې سوال جواب يې وکړ:

الف: دوى ټولو په يوه خوله فرعون مخاطب کړ چې: ايا مونږ لره به يقيناً څه أجرت او څه انعام راکړى شي، البته کله چې مونږ غالب شوو او مقابله مو وګټله؟

ب: فرعون په "هوا" سره جواب ورکړ چې: أجرت او انعام ستاسو منلى شوى حق دى خو په دې باندې علاوه به تاسو په دغه صورت کښې زما د نژدې ملګرو څخه وګرځولى شئ؛ چې هر وخت به

بدون د اجازې راتلای شئ او په خپله خوښه به بېرته وځئ، نه به په تاسو باندې په داخلېدلو کښې څه قید قیود وي او نه په وتلو کښې چې ژر شئ وځئ چې وخت مو خلاص شو (ستاسو د مجلس وخت به محدود نه وي).

۵ـ کله چې جادوګرانو ذکر شوی اطمنان ترلاسه کړ نو په ډېر غرور سره یې مقابله په لاندې ډول سره پیل کړه:

الف: دوی موسی ﷺ ته اختیار ورکړ چې: خوښه دې چې لومړی نوبت مونږ ته راکوې چې زمونږ د جادو جواب ته راکړې، او یا لومړی نوبت ته پخپله اخلې چې مونږ جواب درکړو؟

ب: موسی ﷺ لومړی نوبت هغوی ته ورکړ چې په میدان کښې هغه څه وغورځوئ د کوم چې تاسو غورځوونکي یاست، تاسو خپله وسه تمامه کړئ او څه چې په توان کښې لرئ هغه ټول څرګند کړئ.

ج: جادوګرانو لومړی نوبت واخست او خپل پړي او همساګانې یې میدان ته وغورځولې او څه یې چې زده وه هغه ټول منترونه یې ورباندې ولوستل، او:

د: کله یې چې د خپلو منترونو زور ولید نو ټولو په یوه خوله وویلې چې: زمونږ دې د فرعون په عزت باندې سوګند وي چې یقینًا همدا مونږ د غلبې خاوندان یاستو، زمونږ د جادو مقابله هیڅوک نه شي کولی. ته به وایې چې موسی ﷺ په غوږ باندې وهي چې دغه دی اوس ستا نوبت دی، ایا ته زمونږ جواب ویلی شې؟

۶ـ سمدستي بدون د مقدماتو او منترونو څخه موسی ﷺ خپله همسا د مقابلې میدان ته وروغورځوله. نو:

الف: د سترګو په رپ کښې ترې یوه لویه اژدها جوړه شوه او په ډېرې جلتۍ سره یې بې درنګه د جادوګرانو د جادو په خوړلو باندې شروع وکړه، چې د هغوی دروغین ماران یې د څرمې ښویه تبر کړه او یو یې هم پرېنښود.

ب: بیا نو موسی ﷺ خپلې اژدها ته لاس ور واچاوه چې د سترګو په رپ کښې بېرته خپلې پخوانۍ بڼې ته ورتاوه شوه او همسا ترې جوړه شوه! تا به ویل چې دا هیڅکله اژدها نه وه ګرځېدلې.

۷ـ ذکرې شوې منظرې په ټولو خلکو اثر واچاوه خو په جادو ګرانو باندې یې د نورو څخه اثر زیات وه ځکه چې دوی اهل الفن وه او د جادو او معجزې په فرق باندې د نورو څخه ښه پوهېده. نو د همدې کبله دوی په ډېره توندۍ سره الله ﷻ ته په سجده پرېواته، تابه ویل چې د شا د پلوه چا ټېل وهل او په سجده باندې یې وغورځول، او هم دوی ټولو په یوه خوله وویلې چې: مونږ د فرعون د ربوبیت څخه انکار کوو، مونږ په هغه رب العالمن ﷻ باندې ایمان راوړی دی کوم چې د موسی ﷺ او هارون ﷺ رب دی او دوی دواړه یې عبادت ته دعوت چلوي.

۸ـ په دغه وخت کښې فرعون ډېر په غُصه او ډېر وارخطا شو نو تازه ایمان راوړونکي یې تهدید کړه او نور خلک یې په غوږ ووهل چې دغه ډول کار ته زړه ښه نه کړي، نو په ډېره قهرجنه لهجه یې هغوی مخاطب کړه چې:

الف: ایا تاسو د هغه څخه وړاندې ایمان راوړ چې ما درته اجازه درکړې وی؟

ب: ستاسو دغه عجله د دې خبرې دلیل دی چې تاسو په جادو کښې اخلاص څرګند نه کړ او په لوی لاس مو په دستوري توګه خپل خانونه پره وښودل، که تاسو د جادوګری په اجراء کښې اخلاص کړی وی نو ضرور به تاسو برلاسي شوي وی.

ج: حقیقت دا دی چې تاسو د موسی شاګردان یاست او هغه ستاسو استاذ دی چې جادو یې درته ښودلی دی، ستاسو ټولو خبره یوه ده هغه مو مشر دی او تاسو یې کشران یاست.

د: نو هرومرو ډېر ژر به تاسو پوه شئ چې زه ستاسو سره څه کوم، زه به خامخا ضرور ستاسو لاسونه او پښې ردوبدل پرې کړم او هرومرو ضرور به تاسو ټول په دار ځوړند کړم ترڅو درڅخه نور خلک عبرت واخلي، بیا دې نو ستاسو مشر (موسی ﷺ) تاسو زما څخه خلاص کړي (که خلاصولی مو شي).

۹ـ جادوګرانو (تازه ایمان راوړونکو مؤمنانو) په ډېر متانت او ارامۍ سره د فرعون د تهدید په مقابل کښې وویلې چې:

الف: مونږ د وژلو او د اندامونو د پرې کولو هیڅ پروا نه لرو، څه چې ستا زړه غواړي هغه په مونږ باندې اجراء کړه، ستا د ټولو تعذیبونو نتیجه فقط مرګ دی او په دنیا کښې د مرګ څخه خلاصی نشته.

ب: مونږ هغه ژوند غوره کړی دی په کوم باندې چې مرګ نه شي ورتلی. مونږ د آخرت ژوند غواړو، مونږ خپل رب ﷻ ته ورتاویدونکي یاستو، چې هیڅکله به ستا تهدیدات په مونږ اثر ونه شي اچولی.

ج: مونږ خپل رب ﷻ ته تمه کوو چې پخواني ګناهونه راته وبښي او په دې باندې مو ونه نیسي چې د ده ﷻ د پیغمبر په مقابله کښې په مجادله باندې اخته وو.

د: مونږ ویاړو چې د خپل رب ﷻ په پیغمبر (موسی ﷺ) باندې ړومبی ایمان راوړونکي وګرځېدو. ای فرعونه! موسی ﷺ په حقه پیغمبر دی چې ته به یې هیڅکله مقابله ونه کړی شي، دا دی مونږ وریاندې د ټولو څخه وړاندې ایمان راوړ او نور ایمان راوړونکي هم را روان دي.

توضیحات

۱ـ د ذکرو شوو ایتونو په ارتباط لاندې بحثونه وړاندې تېر شوي دي. والحمد لله ﷻ:

الف: د ﴿ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴾ جمله د [الأعراف: ۱۱۰] ایت په توضیحاتو کښې توضیح شوې ده.

ب: په ﴿ قَالُوٓاْ أَرْجِهْ وَأَخَاهُ ﴾ کښې د ﴿ أَرْجِهْ ﴾ کلمه د [الأعراف: ۱۱۱] ایت لاندې تحلیله شوې ده.

ج: همدارنګه په دې موضوع کښې هم د [الأعراف: ۱۲۴] ایت لاندې تحقیق شوی دی چې ایا تازه مسلمانان (جادوګران) د فرعون د پلوه شهیدان کړی شوه او څنګه.

د: په "الأعراف" او "طه" دواړو سورتونو کښې څه نورو نکاتو ته هم اشارې شوې دي چې باید هملته ولوستلی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: فرعونیان خو د ساحرانو سره په مسلک او دین کښې متحد وه چې ټول د فرعون په الوهیت قائل او معتقد وه، حال دا چې د ﴿ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ ٱلسَّحَرَةَ إِن كَانُواْ هُمُ ٱلْغَٰلِبِينَ ﴾ څخه څرګندېږي چې هغوی د ساحرانو د دین پیروي په غلبې پورې مربوطه کړې وه او وړاندې ورسره په عقیده کښې متحد نه وه؟

مونږ وایو: ځینو علماوو کرامو د ﴿ ٱلسَّحَرَةَ ﴾ د کلمې څخه موسی ﷺ او هارون ﷺ او هم د دوی قومیان مراد کړي دي[۱]، یعنې دوی خپل ځانونه باانصافه معرفي کړه چې که دغه موسی ﷺ ولې برلاسي شوه نو مونږ به خپل اصلي مسلک پرېږدو او د همدوی پیروي به وکړو.

مګر دا جواب د یو پلوه متبادر نه دی او د بل پلوه د ﴿ ٱلسَّحَرَةَ ﴾ د کلمې مراد جوت نه بریښي ځکه چې په متصل ایت ﴿ فَلَمَّا جَآءَ ٱلسَّحَرَةُ ﴾ کښې بې شکه د ﴿ ٱلسَّحَرَةَ ﴾ څخه د فرعون راغونډتلی شوي جادوګران مراد دي، نه موسی ﷺ او د ده قومیان.

نو بهتر جواب دا دی چې: دلته د ﴿ نَتَّبِعُ ﴾ د کلمې څخه د پیروی شروع مطلب نه ده څو اعتراض وارد شي، بلکې پیروی ته په اخلاص سره ادامه ورکول مطلب دی. نو حاصل به یې داسې راځېږي: شاید چې مونږ په ډېر اخلاص سره په دوامداره توګه د خپلو ساحرانو د دین پیروي وکړو البته کله چې مونږ د هغوی غلبه په خپلو سترګو وګورو.

د دې ډول استعمال یو نظیر په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ ﴾ [النساء:۱۳۶] کښې وړاندې تېر شوی دی، چې ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! خپل ایمان ته په اخلاص سره ادامه ورکړئ.

ضَیر څه معنی؟

۳_ په ﴿ قَالُواْ لَا ضَيْرَ ﴾ کښې د ﴿ ضَيْرَ ﴾ کلمه او د "ضُور، ضُرّ، ضَرُوْرَة" کلمات ټول سره مترادف دي، بلکې اجوف او مضاعف یوه معنی ورکوي[۲]. یعنې تازه مؤمنانو د فرعون د تهدید په مقابل کښې وویلې چې: مونږ ته د وژلو یا په دارکولو سره هیڅ ضرر او باک نشته، هرڅه چې وي تېر به شي، مونږ _لله الحمد_ د خپلو ځانونو دپاره دائمي ژوند وګاټه، مونږ د مرګ څخه نه دارېږو.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: الله ﷻ د تازه مؤمنانو د خولې څخه حکایت کړی دی چې: ﴿ أَن كُنَّآ أَوَّلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ یعنې مونږ په دې سبب خپل رب ﷻ ته تمه لرو چې مغفرت به راته وکړي چې مونږ په موسی ﷺ باندې اولني ایمان راوړونکي یاستو. نو پوښتنه دا ده چې بني اسرائیلو خو د دوی څخه وړاندې ایمان راوړی وه[۳] نو په ایمان راوړلو کښې دوی اول نمره ګان نه بلکې دوهم نمره ګان ګڼل کېږي؟

---

(۱) تفسیر المظهري ج۷ ص۶۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۹۹؛ مفردات الراغب ص۳۰۸
(۳) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۶۰

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د اولیت لاندې معناوې کېدلی شي[۱]:
الف: دوی د فرعون د اتباعو څخه اولني مؤمنان وګرځېدل.
ب: په عام محضر کښې دوی د هر چا څخه په ایمان راوړلو کښې مخکښې جوړ شوه.
ج: دوی هغه خلک وه کومو چې د فرعون په وړاندې په جرئت سره د موسی ﷺ په نبوت باندې اعتراف وکړ، څه لرې نه ده چې که په دغه وخت کښې آسیه (د فرعون مېرمن) رضي الله عنها یا د فرعون د قوم څخه یو مؤمن سړی په ایمان باندې مشرف شوي وي نو د هغوی ایمان به لا نوموړي متکبر ته نه وه څرګند شوی.
د: د دوی د اولیت څخه د امامت معنی مطلب وه، یعنې مونږ په ایمان راوړلو سره په ټغه اجتماع کښې د ایمان راوړلو بنسټ ایښودونکي یاستو.
هـ: بالآخره دا هم څه لرې نه ده چې هغوی خپلو ځانونو ته د اولیت لقب د خپلو معلوماتو په وجه ورکړی وي، چې دوی ته به نه وه معلومه چې پخوا لا بل چا ایمان راوړی دی، والله ﷻ أعلم.

﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِيٓ إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِى ٱلْمَدَآئِنِ حَٰشِرِينَ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَآئِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَٰذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَخْرَجْنَٰهُم مِّن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَٰهَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٥٩﴾ ﴾

[۵۲] او مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې د شپې (په تیاره کښې) زما بندګان (د مصر څخه) روان کړه (خو خبر اوسې چې) یقیناً تاسو تعقیب کړی شوي یاست (فرعونیان درپسې در روان دي).
[۵۳] نو (دوی په شپه کښې د مصر څخه روان شوه او) فرعون په خپلو ښارونو کښې راغونډوونکي (پولیس) ولېږل (خواره کړه چې لښکریان راغونډ کړي).
[۵۴] (د فرعون د پلوه خلکو ته وویلی شو چې:) یقیناً دغه (بني اسرائیل) هرومرو یوه لږه (وړه) ډلګی ده.
[۵۵] او (د دغې کمزورۍ سره‌سره) دوی مونږ لره (په خپلو ځانونو باندې) غُصه کوونکی دی (مونږ یې په غُصه کړي یاستو نو غواړو چې خپله غُصه ورباندې سړه کړو).
[۵۶] او یقیناً مونږ ټول وېښ (بېدار او هم مسلح) یاستو (د احتیاط څخه پوره کار اخلو).
[۵۷] نو (فرعونیانو لښکر تیار کړ او بني اسرائیل یې تعقیب کړه چې په دغې طریقې سره) مونږ دوی د باغونو او چینو (جاري اوبو) څخه وویستل.

---

[۱] اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲۸؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۶۷

[۵۸] او (هم مو) له خزانو او با کرامته مقامونو (څخه اخراج کړه چې دوی به پرې فخر کاوه).

[۵۹] (ای پیغمبره! مونږ د فرعونیانو څخه باغونه او نور شیان) دغه ډول (واخستل) او بني اسرائیلو ته مو نوموړي شیان (بالمثل) وریا ورکړه.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د فرعون او فرعونیانو انجام ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د ذکرو شوو دوه وو معجزاتو څخه علاوه موسی ﷺ فرعونیانو ته خپلې نورې معجزې هم وخت په وخت وښودلې مګر هغوی پرې باور ونه کړ او نتیجه یې دا شوه چې:

۱ـ مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې د شپې شپې په توره تیاره کښې زما بندګان (بني اسرائیل) د مصر څخه روان کړه او حرکت ورکړه، خو تاسو ټول په دې باندې پوه شئ چې فرعون تاسو بې تعقیبه نه پرېږدي او ضرور درپسې در روانېږي خو تاسو به خپله حوصله نه خرابوئ او وارخطا کېږئ به نه.

۲ـ کله چې موسی ﷺ زمونږ د هدایت په مطابق خپلو قومیانو ته حرکت ورکړ نو فرعون داسې کړنلاره خپله کړه چې په خپلو ټولو ښارونو (په خپل ټول قلمرو) کښې یې پولیس خواره کړه، خو دا خل یې د جادوګرانو په عوض د خپل رعیت مخور کسان او جنګیالي منصبداران راغونډ کړه او خلکو ته یې وویلې چې:

الف: دغه د موسی ﷺ ډله وړه ډله ده او د ورانکارۍ د کبله یې مونږ تر پوزو رسولي یاستو، زمونږ د دین تقبیح وایي او غواړي چې خلک بې لارې کړي.

ب: دغه وړه ډله پخوا هم دلته په مصر کښې اوسېدله خو په فساد کښې یې ګوتې نه وهلې نو مونږ هم وربانديې څه غرض نه کاوه، دا چې نن ورته مونږ په غُصه یاستو دا ټوله ګناه په همدوی باندې ده، همدوی خپلو ځانونو ته مونږ په غُصه کړي یاستو او درګرده غُصه مو لا نوره هم اضافه کوي.

ج: دا دی دوی غواړي چې د مصر څخه ووځي او زمونږ په مقابله کښې یوه جنګي جبهه جوړه کړي، ترڅو مونږ د دې وطن څخه وشړي او پخپله پکښې حکومت وچلوي، یا په بل عبارت: دوی غواړي چې د خپل نیکه (یوسف ﷺ) حکومت راژوندی کړي.

د: خو په دې مطلب کښې به هیڅکله کامیاب نه شي، ځکه چې مونږ ټول مسلح یاستو او هغوی خلع سلاح دي، مونږ هوښیار یاستو خپله آینده سنجولی شو (د دوی په شومو اغراضو باندې پوهېږو).

ه: نو تاسو ټول راغونډ شئ چې مخه یې ونیسو او بېرته یې مصر ته راستانه کړو ترڅو د پخوا په شان زمونږ په خدمت کښې مشغول وګرځي.

۳ـ نو د موسی ﷺ او د بني اسرائیلو د تعقیب دپاره فرعون ښه غټ لښکر چمتو کړ او خپل لوی-لوی منصبداران یې پکښې شامل کړه. نو:

الف: پخپله فرعون د لښکر دپاره د اعلی قومندان په حیث په اول سر کښې روان شو او د مصر څخه د قلزم د بحیرې په لور وخوځید، کوم لور ته چې موسی ﷺ او د ده ﷺ ملګري لا پخوا روان شوي وه.

ب: په دغه ډول سره مونږ فرعونيان د مصر څخه وويستل او باغونه او چينې او هم خزانې او باکرامته ځايونه او ماڼۍ مو ترې پاتې کړې، چې بېرته ورته راستانه نه شوه.

ج: اى پيغمبره! مونږ دغسې کارونه هم کوو، او لويو-لويو متکبرانو ته دغسې ماتې ورکوو.

د: مونږ د فرعونيانو څخه باعزته ژوند واخست او بني اسرائيلو ته مو ورپيا ورکړ، او دا ځکه چې دوى توان نه درلود چې د فرعون د غلامۍ څخه ځانونه خلاص کړي او يا يې د منځه يوسي خو دا کارونه مونږ په قدرتي توګه وکړه.

توضيحات

١ـ مونږ د [الشعراء:١٨] ايت لاندې ليکلي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې موسى ﷺ فرعونيانو ته دېرش کاله دعوت وچلاوه، خو څه نتيجه يې ورنه کړه چې په ايمان مشرف شوي وى، بلکې په انجام کښې ټول غرق شوه چې په همدې ايتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

بيا پوليس واستول شوه

٢ـ په ﴿ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَآئِنِ حَـٰشِرِينَ ﴾ کښې اشاره ده چې فرعون خپل پوليس دوه ځله د خپل مملکت په ټولو ښارونو کښې خواره کړي او لېږلي وه، اول ځل يې د دې دپاره استولي وه چې ښه تکړه جادوګران ورته راغونډ کړي، چې په [الشعراء:٣٦] ايت کښې ورته اشاره شوې ده؛ او دوهم ځل يې د دې دپاره استولي وه چې جنګي خلک او تکړه منصبداران ورته راغونډ کړي. داسې معلومېږي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې دا ځل به يې لښکري چونيو ته پوليس استولي وي چرته چې د هغوى استوګنځايونو شتون درلود.

د ځو لغاتو معناوې

٣ـ په دې مقام کښې د لاندې لغاتو معناوې د نظره تېرې کړې:

الف: په ﴿ إِنَّ هَـٰٓؤُلَآءِ لَشِرْذِمَةٌ ﴾ کښې د "شِرْذِمَة" کلمه د "قَلِيل" د معنى دپاره وضعه شوې ده[1]، نو کله چې د ﴿ قَلِيلُونَ ﴾ په کلمه باندې توصيفه شوې هم ده نو ډېره وړه ډله ترې مرادېږي، يعنې دغه بني اسرائيل ډېر زيات لږ خلک دي او مونږ زښت ډېر ياستو.

ب: په ﴿ وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَآئِظُونَ ﴾ کښې د "غَائِظُون" کلمه د "غَيْظ" څخه اشتقاق شوې ده چې د شديدې غُصې معنى ورکوي او باب يې متعدي (غاظه، يغيظه، غيظًا) جوړېږي[2]، نو حاصل يې داسې راځېږي چې: بني اسرائيل وړوکى ټولګى دى، تر اوسه پورې چې دوى ژوندي پاتې وه بل څه وجه نه وه فقط زمونږ حوصله او زغم وه چې دوى ته يې فرصت ورکړى وه. دوى په دوامداره توګه مونږ په

---

(١) لسان العرب ج١٢ ص٣٢٢

(٢) القاموس المحيط ج٣ ص٤٣٤

غُصه کوي نو آخر يې مونږ مجبور کړو چې خپله غُصه وربانديې سره کړو او انتقام ترې واخلو، نو تاسو تکړه جنګيالان يو هم په کور کښې پاتې نه شئ او ټول راغونډ شئ چې هغوی تعقيب کړو.

ځينو علماوو کرامو د فرعونيانو د هغه لښکر تعداد ډېر غټ ښودلی دی کوم چې د موسی ﷺ په تعقيب پسې خوځېدلی وه[1]، که څوک يې د لوستلوشوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

ج: په ﴿ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَٰذِرُونَ ﴾ کښې د ﴿ حَٰذِرُونَ ﴾ کلمه د "حِذرٌ" ـلکه "عِلْمٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې لاندې دوه معناوې درلودلی شي[2]:

اول: چې "حِذرٌ" د بېدارۍ او هوښيارۍ معنی ورکړي، يعنې مونږ ټول ويښ او بېدار او هم هوښيار او احتياط کاري خلک ياستو، مونږ د خپل مملکت څخه د خطر مخنيوی کولی شو، د لښکرو سوق کول زمونږ د ډار ښه نه بلکې د احتياط کارۍ ښه ده.

دوهم: چې "حِذرٌ" د وسلې (سلاح) معنی ورکوي، يعنې مونږ ټول مسلح (وسلوال) ياستو او د چا د تعقيب پسې چې مونږ ملاوې تړلي دي هغوی ټول بې وسلې (خلع سلاح) دي، هغوی زمونږ په مقابل کښې هيڅکله هم مقاومت نه شي کولی، نو تاسو په ډاډه زړه هغوی تعقيب کړئ.

که څه هم ذکرې شوې دواړه معناوې سره څه منافات نه لري مګر د فرعونيانو د تکبر او غرور سره اوله معنی ډېره ښه سلښت نيسي، چې په دغو خبرو سره يې په خپلې وارخطايۍ باندې پرده اچوله.

يو اعرابي تحليل

۴_ د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ د کلماتو په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد تحليلونه کړي دي، خو کوم تحليل چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې دغه کلمات د مقدر "أَخَذْنَا" دپاره مفعول واقع شوي دي او فعليه جمله تشکيلوي چې د ﴿ وَأَوْرَثْنَٰهَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ فعليه جمله وربانديې عطفه ده. نو حاصل يې داسې راځېږي چې: مونږ د فرعونيانو څخه په دغسې طريقې سره باغونه او فاخره مکانونه او نور شيان واخستل او بني اسرائيلو ته مو بالمثل ورکړه.

ايا بني اسرائيل مصر ته ستانه شوه؟

۵_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَأَوْرَثْنَٰهَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د "هَا" بارز منصوب ضمير د "جَنَّاتٌ، عُيُونٌ، كُنُوزٌ، مَقَامٌ كَرِيمٌ" مجموعې ته راجع دی، نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ذکر شوې شيان مونږ د فرعونيانو څخه واخستل او بني اسرائيلو ته مو ورکړه. نو پوښتنه دا ده چې بني اسرائيل خو د فرعونيانو د غرق څخه وروسته د سينا (تيه) په بيديا کښې بند پاتې شوه او بېرته مصر ته ستانه نه شوه، لکه چې په همدې خبره باندې د قرآن کريم زښت ډېر ايتونه دلالت کوي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۸۱

(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۳۱۵؛ القاموس المحيط ج۳ ص۴۲۴

الف: ﴿ ٱدۡخُلُواْ ٱلۡأَرۡضَ ٱلۡمُقَدَّسَةَ ٱلَّتِي كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمۡ ﴾ [المائدة: ٢١] الآيات، يعني د سينا په بيديا کښې موسی ﷺ خپل قوم مخاطب کړ چې: ای زما قومه! تاسو هغې مقدسې ځمکې (شام) ته په جهاد سره ورداخل شئ کومه چې الله ﷻ ستاسو دپاره په خپل علم کښې ټاکلې ده او وعده يې درکړې ده.

ب: ﴿ وَجَٰوَزۡنَا بِبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱلۡبَحۡرَ فَأَتَوۡاْ عَلَىٰ قَوۡمٖ يَعۡكُفُونَ عَلَىٰٓ أَصۡنَامٖ لَّهُمۡ ﴾ [الأعراف: ١٣٨] الآيات يعني مونږ بني اسرائيل د بحر (قلزم) څخه هغې خوا ته ورتېر کړه، نو دوی هلته په يو قوم باندې ورغله چې د خپلو بوتانو په عبادت باندې کلک ولاړ وه، نو دوی د موسی ﷺ څخه وغوښتل چې مونږ ته هم دغسې يو معبود ودروه لکه چې دغه قوم يې لري.

لنډه دا چې د سينا د بيديا پېښې ټولې دلالت کوي چې بني اسرائيل بېرته مصر ته نه دي ستانه شوي، چې د قرآن کريم په متعددو ايتونو کښې ورته اشارې شوې دي.

مونږ وايو چې: علماوو کرامو ذکر شوي سوال ته متعدد جوابونه کړي دي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: ځينې علماء کرام د سينا د بيديا واقعات بالکل ناليدلي نيسي او وايي چې: د فرعونيانو د غرق څخه وروسته بني اسرائيل په مصر باندې قابض شوي دي[1].

يا به د دوی نظر دا وي چې بني اسرائيل د مصر د دورې څخه وروسته د سينا بيديا ته تللي دي او هغو واقعاتو پکښې صورت نيولی دی کوم چې په قرآن کريم کښې ځای په ځای بيان شوي دي ـ والله ﷻ أعلم ـ او يا به دوی د هغه چا قول راجح ګڼي څوک چې د درياب په قوسي انفلاق باندې قائل دي[2]، چې موسی ﷺ او د ده ملګرو ته په درياب کښې د الله ﷻ په کامل قدرت سره داسې کوڅې جوړې شوې چې دواړه طرفونه يې مصر ته وتلي وه، نو بني اسرائيل همغې وچې ځمکې ته ورغله د کومې څخه چې په درياب کښې ورننوتي شوي وه، او فرعونيان په همدغو قوسي دريابي کوڅو کښې غرق شوه.

دوهم: ځينې علماء کرام وايي چې: د ﴿ وَأَوۡرَثۡنَٰهَا ﴾ مطلب دا نه دی چې سمدستي بني اسرائيل مصر ته ورستانه شوه او د فرعونيانو باغونه او نور شيان يې تملک کړه، بلکې مطلب يې دا دی چې د زمانې په اوږدو کښې همدغه کار صورت ونيوه، چې د سليمان ﷺ سلطنت ـ چې د بني اسرائيلو څخه وه ـ مصر ته هم شامل شوی وه[3].

درېم: ځينې نور علماء کرام د ذکرو شوو دواړو قولونو ترمنځ په تطابق باندې قول کوي چې: د فرعونيانو د غرق څخه وروسته بني اسرائيل په دوه وو ډلو باندې وويشلی شوه، ځينې بېرته مصر ته ستانه شوه، او ځينې نور د موسی ﷺ سره د سينا بيديا ته لاړه او بيا د يوشع ﷺ په زمانه کښې د جهاد په برکت په شام باندې قابض شوه.

---

(١) تفسير القرطبي ج١٣ ص١٠٥
(٢) المحرر الوجيز ج١٢ ص٦٥؛ روح المعاني ج١٩ ص٨٧
(٣) المحرر الوجيز ج١٢ ص٦٣

څلورم: ځینې وایي چې: د ﴿ وَأَوْرَثْنَٰهَا ﴾ معنی دا ده چې مونږ د فرعونیانو څخه باغونه او نور شیان پاتې کړه او دوی مو پوپنا کړه خو بني اسرائیلو ته مو بالمثل باغونه او نور شیان د شام په خمکه کښې ورکړه[١]. نو په دې قول سره د "هَا" ضمیر مطلقو باغونو او نورو شیانو ته راجع دی، نه مشخصو ته.

دا ډول استعمال په تولو محاورو کښې موندل کېږي، لکه چې یوه پښتون شاعر ویلي دي چې[٢]:

څوک له خاورو ایرو پاڅوي تخت ورکا :: څوک له تخته د ایرو په ډېران ولي

پوره واضحه ده چې په دغه شعر کښې مشخص تخت او مشخص ډېران مطلب نه دی، بلکې مطلب دا دی چې الله ﷻ چاته عزت ورکوي (په تخت یې کېنوي) او څوک توهینوي (له تخته یې کوزوي)، ته به وایې چې د ایرو په ډېران یې غورځولی دی.

تبصره

۶ـ الله ﷻ د خپل کتاب په مراد باندې ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته داسې برېښي چې په ایت شریف کښې به د ذکرو شوو څلورو اقوالو څخه دوهم او څلورم قول ته اشاره وي. دا خکه چې الله ﷻ د جهاد په برکت بني اسرائیلو ته د زمانو په اوږدو کښې هم د شام برکتناکه خمکه ورکړې ده او هم یې د سلیمان ﵇ په سلسله د مصر په خمکه باندې قابض ګرځولي دي، لکه چې همدې مطلب ته د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:١٣٧] ایت لاندې اشاره شوې ده.

﴿ فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا تَرَٰٓءَا ٱلْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَٰبُ مُوسَىٰٓ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّآ ۖ إِنَّ مَعِىَ رَبِّى سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾ فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْبَحْرَ ۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ ٱلْءَاخَرِينَ ﴿٦٤﴾ وَأَنجَيْنَا مُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُۥٓ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا ٱلْءَاخَرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾ ﴾

[٦٠] نو فرعونیان په بني اسرائیلو پسې (روان) شوه (او) په داسې حال کښې (ور ورسېدل) چې هغوی د لمر د ختلو په وخت کښې داخلېدونکي وه (تازه لمر راختلی وه).

[٦١] نو کله چې دواړو ډلو یوه بله ولیده نو د موسی ﵇ ملګرو (ډلې) وویلې چې: یقینًا مونږ هرو مرو موندلی شوي (نیولی شوي) یاستو (د نجات لاره نشته).

---

[١] روح المعاني ج١٩ ص٨٣

[٢] د عبد الرحمن مومند دیوان ص٢٥٤

[۶۲] موسى ﷺ (ورته ډاډ ورکړ او ورته یې) وویلې چې: دغسې نه ده یقینًا زما سره خپل رب ﷻ (په نصرت سره ملګری) دی، ژر ده چې (د نجات لاره به) راته وښایي
[۶۳] نو مونږ موسى ﷺ ته وحې وکړه چې په خپله همسا سره دریاب ووهه، نو (دریاب یې وواهه او سمدستي) وچاود (ټوټې-ټوټې شو او خاې په خاې ودرېد او کوڅې پکښې جوړې شوې)، نو هره یوه ټوټه یې د ډېر لوی غره غوندې وګرځېدله (په بل عبارت: د اوبو دیوالونه جوړه شوه).
[۶۴] او مونږ همدغه خاې ته نور خلک (فرعونیان) ورنژدې کړه (د بېرته ستنېدلو توان مو ورنه کړ چې وتښتي)
[۶۵] او مونږ موسى ﷺ ته او هغو ټولو کسانو ته (د فرعونیانو او هم د غرق څخه) نجات ورکړ کوم چې د ده ﷺ سره ملګري وه.
[۶۶] بیا مو نور خلک (فرعونیان ټول په دریاب کښې) غرق کړه.
[۶۷] یقینًا په دغه (ذکر شوي بیان) کښې (زما د قدرت او ستا د نبوت) عظیم الشانه نښه (پټه پرته) ده، حال دا دی چې په (هره زمانه کښې) د خلکو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي.
[۶۸] او یقینًا (اې پیغمبره!) ستا رب ﷻ هرو مرو همدې د کلکې ارادې خاوند (او هم) ډېر مهربان دی (چې سمدستي کفار نه هلاکوي او د توبې فرصت ورکوي).

د مطلب خلاصه

یعني اې پیغمبره! د موسى ﷺ د تعقیب دپاره فرعون ښه غټ لښکر تیار کړ نو:
۱_ په تعقیب پسې یې روان شوه، آن تر دې چې د لمر خاته په وخت کښې هغوی ته ور ورسېده، او د خپل قابو لاندې یې واقع کړه.
۲_ نو کله چې لږ څه ښه ورنژدې شوه او دواړو ډلو سره یو تربله ولیده، نو فرعونیان ډېر خوشاله شوه چې دغه دی اوس خپل مطلب ته ورسېدو. او بني اسرائیل ډېر خپه او غمګین شوه چې د یو پلوه د دښمن مجهز لښکر راروان دی او د بله پلوه لوی دریاب په وړاندې بهېږي چې تېرېدل ترې ممکن نه دي.
نو د همدې کبله یې موسى ﷺ ته خپل غم او اندېښنه څرګنده کړه چې: یقینًا مونږ موندلی شوي کسان یاستو. او په سات ګړۍ کښې به د فرعونیانو په اسارت کښې واقع شو.
۳_ موسى ﷺ خپلو ملګرو (بني اسرائیلو) ته ډاډ ورکړ چې: دغسې نه ده لکه څنګه چې تاسو خیال کوئ او دا ځکه چې زما سره خپل رب ﷻ ملګری دی. مونږ د همده ﷻ په توصیه باندې دغه طرف ته راوتلي یاستو، بالآخره زما د رب خبره رښتیا شوه (چې فرعونیان به مونږ تعقیب کړي) نو تاسو هیڅ مه خپه کېږئ ډېر ژر دی چې ماته به خپل رب ﷻ د نجات لاره را معلومه او څرګنده کړي.
۴_ نو په همدغه وخت کښې مونږ موسى ﷺ ته وحې وکړه او د نجات لاره مو ورته وښودله چې:
الف: اې موسى! ته په خپلې همسا سره دریاب ووهه.

ب: موسی ﷺ په خپلې همسا باندې دریاب وواهه چې د وهلو سره سم یې انفلاق وکړ او وچاود او ټوټې-ټوټې شو. نو:

ج: هره یوه ټوټه د یوه لوی غره په شان ودرېده او متعددې کوڅې پکښې جوړې شوې، او سمدستي د ختو څخه وچې هم شوې.

د: بیا مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې د نجات دپاره د خپلو ملګرو سره په دغو دریابي کوڅو او لارو کښې دریاب ته ورننګته شي؛

ه: نو دوی د هدایت سره سم دریاب ته ورننګته شوه او په عین حال کښې مونږ هغه نور (فرعونیان) همدغه خای ته ورنژدې کړه او بیا مو جرئت ورکړ چې بني اسرائیل د دریاب په داخل کښې تعقیب کړي. نو:

و: نتیجه دا شوه چې موسی ﷺ او ورسره ملګرو ته مو په مجموعي ډول نجات ورکړ، چې روغ رمټ د دریاب بلې خواته پورېواته او د دښمن او د دریاب دواړو څخه خلاص او بچ شوه. اما کله چې د فرعوني لښکر وروستنی نفر دریابي کوڅو ته ورداخل شو او اولنی نفر یې لا د دریاب بلې خوا ته نه وه رسېدلی نو په دغه وخت کښې مو دریاب ته امر وکړ چې په خپل طبعي حالت باندې وبهېږي، نو په نتیجه کښې فرعونیان د څرمې غرق شوه او یو نفر یې هم ژوندی پاتې نه شو.

۵ـ ای پیغمبره! د ذکرې شوې قیصې په بیان کښې ستا د نبوت ډېر لوی عظیم الشان دلیل نغښتی دی، ځکه چې ته خو د هغو جریاناتو په وخت کښې حاضر نه وې چې موسی ﷺ د نبوت منصب ترلاسه کړ او بیا یې د فرعون په دعوت باندې لاس پورې کړ، ته خو نه د مقابلې په میدان کښې حاضر وې او نه دې د فرعون د غرقېدلو په وخت موجودیت درلود، نو څرګنده شوه چې ته په حقه پیغمبر یې او کوم بیانات چې تا ورکړه هغه ټول تاته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې شوي دي. خو د دغو څرګندو دلایلو سره-سره ستا د زمانې د کفارو څخه اکثریت ایمان نه راوړي او ستا په نبوت باندې نه معتقد کېږي، ځکه چې دا په هره زمانه کښې د خلکو عادت دی.

۶ـ ای پیغمبره! یقیناً چې ستا رب ﷻ همدی د کلکې ارادې خاوند دی هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، نو که اراده وکړي ستا د زمانې په کفارو باندې به هم د فرعونیانو په څېر مهلک حالت ورنازل کړي، خو د دې سره-سره رحیم او ډېر مهربان هم دی چې دوی ته د تفکر دپاره فرصت ورکوي او تعذیب یې ټالوي؛ نو دوی ته په کار دي چې د همدغه فرصت څخه ګټه پورته کړي او په ایمان باندې مشرف شي.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د نبوت په لومړۍ مرحله کښې موسی ﷺ ویلي وه چې: ﴿ رَبِّ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴾ [الشعراء:۱۲] یعني ای زما ربه! زه دارېږم چې فرعونیان به ماته د دروغژن نسبت وکړي (زه تمه نه لرم چې ایمان به راباندې راوړي).

څرنګه چې موسی ﷺ ته د هغوی تکبر ښه څرګند وه او خوی (عادت) یې ورته ښه معلوم وه، نو په نتیجه کښې د ده خبره رښتیا شوه چې هغو څو معدودو کسانو ورباندې ایمان راوړو کومو ته چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:٨٣] ایت لاندې اشاره کړې ده، او نورو ټولو ورباندې کفر غوره کړ او د هلاکت سره مخامخ شوه.

ب: د فرعونیانو د پلوه د موسی ﷺ تعقیب د قریشو (مشرکانو) تعقیب ته ورته وه چې د مکې معظمې څخه د نبي کریم ﷺ د مقابلې دپاره آن د بدر مقام ته ورغله، نو هغوی د غرق سره مخامخ شوه او دوی د فاحش شکست سره لاس او ګریوان شوه.

ج: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:١٣٦] ایت لاندې تحقیق کړی دی چې فرعونیان د نیل په رود (سیند) کښې نه بلکې د قلزم په بحیره کښې غرق شوي دي، چې بیا تحقیقولو ته یې اړتیا نه ګورو.

طَوْد څه معنی؟

٢ـ په ﴿ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ ﴾ کښې د "طَوْد" کلمه د لوی غره دپاره وضعه شوې ده[1]، خو کله چې په دې مقام کښې په ﴿ ٱلْعَظِيمِ ﴾ باندې توصیفه شوې ده نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: د دریاب هره یوه ټوټه په لویو غرونو کښې د ډېر لوی غره غوندې وګرځېدله.

په دریاب کښې دولس کوڅې جوړې شوې

٣ـ که څوک وایي چې: د دغو بحري ټوټو شمېر څومره ته رسېدلی وه؟

مونږ وایو چې: د ټوټو په شمېر او نورو کیفیاتو کښې یې خپلو تفاسیرو ډېر اوږد بحث کړی دی[2] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ فقط همدومره لیکو چې د ټولو شمېر چې هرڅو ته رسېدلی وي، وي به، مګر د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او هم د عبد الله بن مسعود ﷺ په روایت د کوڅو تعداد دولسو ته رسېده[3]، لکه چې پخپله بني اسرائیل دولس قومه وه چې د یعقوب ﷺ د دولسو زامنو اولاده وه، او د هر قوم دپاره جدا کوڅه ټاکلې شوې وه.

خو الله ﷻ دغه دولس لارې (کوڅې) سمدستي د ختو څخه هم وچې کلکې وګرځولې، تر څو به ویل چې هیڅکله ورباندې اوبه نه دي تېرې شوې[4]. الله ﷻ همدغه وچوالي ته اشاره کړې ده چې: ﴿ فَٱضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي ٱلْبَحْرِ يَبَسًا ﴾ [طه:٧٧] یعنې مونږ موسی ته وحې وکړه چې: زما بندګان د مصر څخه د شپې روان کړه او په دریاب کښې ورته وچه لاره ووهه (جوړه کړه).

خلک د همدغو کوڅو په هکله سره وایي چې: هغه کومه خمکه ده چې په ټول عمر کښې ورباندې فقط یو ځل لمر لګېدلی دی؟ نو هغه د همدغو کوڅو خمکه ده چې یوځل په لمر سره وچه شوې ده.

---

(١) مفردات الراغب ص٣١٨
(٢) روح المعاني ج١٩ ص٨٦
(٣) الدر المنثور ج٦ ص٣٠١؛ تفسير ابن كثير ج٣ ص٣٣٦
(٤) تفسير الطبري ج١٩ ص٨٠

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې په ﴿ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمير کومو خلکو ته راجع دی؟ يا په بل عبارت: د فرعونيانو اکثريت ايمان راوړونکي نه وه او که د نبي کريم ﷺ د زمانې د کفارو اکثريت ايمان راوړونکي نه دي؟

مونږ وايو چې:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې: ذکر شوی د "هُمْ" ضمير فرعونيانو ته راجع دی[١]، يعنې الله ﷻ مونږ ته خبر راکړی دی چې د هغوی اکثريت ايمان راوړونکی نه وه. شايد چې دغه ډله علماء کرام به د ﴿ كَانَ ﴾ په کلمه باندې استدلال نيسي چې د ماضي صيغه ده او په تېره زمانه باندې دلالت کوي[٢].

ب: ځينې علماء کرام وايي چې: نوموړی ضمير د نبي کريم ﷺ دعوتي اُمت ته راجع دی[٣]، يعنې ای پيغمبره! دغه ذکر شوې قيصه ستا د نبوت د اثبات دپاره ډېر ښه ځرګند دليل دی او د دې زمانې د کفارو دپاره ډېر ښه عبرتي درس دی، خو د دوی اکثريت ايمان راوړونکی نه دی، چې ستا نبوت قبول کړي او عبرتي درس ترې واخلي.

همدا مضمون په بل ايت کښې داسې منعکس شوی دی چې: ﴿ وَمَآ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴾ [يوسف:١٠٣] يعنې ای پيغمبره! که څه هم ته د خلکو په ايمان باندې ډېر حرص کوې چې په ايمان باندې مشرف شي، مګر حقيقت دا دی چې په يوه زمانه کښې هم د خلکو اکثريت ايمان راوړونکی نه دی.

تبصره

۵ـ ځينو مفسرينو کرامو د ذکر شوي ضمير په مرجع کښې ډېر اوږد بحث کړی دی[۴]، مګر کوم شی چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې:

الف: د "كَانَ" کلمه کله-کله د استمرار دپاره هم استعمالېږي[۵]، لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ كَفُورًا ﴾ [الإسراء:٦٧] يعنې انسان په دوامداره توګه ناشکره دی.

ب: زمونږ په فکر ذکر شوی ضمير مطلق انسان ته راجع دی چې ذکرو شوو دواړو نظرونو ته شامل دی، نو ضرورت نشته چې يوې زمانې پورې اختصاص ورکړو.

يعنې ای پيغمبره! مطلق انسان ناشکره دی د همدې کبله نه په موسی ﷺ باندې د خپلې زمانې

---

(١) تفسير المظهري ج٧ ص٦٩
(٢) التفسير الكبير ج٢٤ ص١٤١
(٣) تفسير ابي السعود ج٦ ص٢٤٦
(۴) روح المعاني ج١٩ ص٩٠
(۵) لسان العرب ج٣ ص٣٦٧؛ مفردات الراغب ص٤٦١

د اکثریت خلکو ایمان راوړو او نه به په تاباندې د دوی اکثریت ایمان راوړي، که څه هم ته ورته بې شمېره معجزې او د خپل نبوت دلایل ورڅرګند کړې.

یادونې

۶ـ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر څه لیکلي دي که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې ورته مراجعه وکړي، مونږ ته یې دلته رانقلول ګټور څرګند نه شوه نو د همدې کبله یې مونږ محض په نوملیک باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

الف: أمير المؤمنين عمر ﷺ د مصر رودنیل ته خط لېږلی وه چې وچلېږه او هغه یې اطاعت کړی وه[۱].

ب: موسی ﷺ چې کله د مصر څخه د شام په لور روان شوی وه نو د یوسف ﷺ د هډوکو تابوت یې هم د خپله خانه سره نقل کړی وه[۲].

ج: د نظربندۍ او چالاکۍ زښتې ډېرې عجیبې قیصې[۳].

﴿وَٱتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا۟ نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَٰكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ أَوْ يَنفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا۟ بَلْ وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا كَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾ قَالَ أَفَرَءَيْتُم مَّا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُمُ ٱلْأَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّىٓ إِلَّا رَبَّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٧٧﴾ ٱلَّذِى خَلَقَنِى فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَٱلَّذِى هُوَ يُطْعِمُنِى وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَٱلَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَٱلَّذِىٓ أَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لِى خَطِيٓـَٔتِى يَوْمَ ٱلدِّينِ ﴿٨٢﴾﴾

[۶۹] او (ای پیغمبره!) په خپل اُمت باندې د ابراهیم ﷺ مهم خبر (مهمه قیصه) ولوله.

[۷۰] کله یې چې خپل پلار (آزر) او خپل قوم ته وویلې چې: هغه څه شی دی چې تاسو یې عبادت کوئ؟

[۷۱] هغوی وویلې چې: مونږ د بوتانو عبادت کوو او په دوامداره توګه ورته په عبادت سره ودرېدونکي یاستو (مونږ ته ډېر درانه دي).

[۷۲] ابراهیم وویلې چې: ایا تاسو ته خپل بوتان اورېدل کوي چې کله یې تاسو بلئ؛ (ستاسو سوالونه اوري)؟

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۰۳

(۲) الدر المنثور ج۶ ص۳۰۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۳۵

(۳) الجواهر للطنطاوي ج۱۴ ص۳۰ـ ۴۲

[۷۳] (او) یا تاسو ته (د عبادت په صورت کښې) ګټه رسوي، (او) یا (درته د عدم عبادت په صورت کښې) زیان او تاوان) رسوي؟

[۷۴] هغوی (نمرودیانو) وویلې چې: (نه) بلکې مونږ خپل پلرونه موندلي دي چې دغه ډول (عبادت) به یې کاوه.

[۷۵] ابراهیم ﷺ وویلې چې: ایا نو تاسو ګورئ (پوهېږئ؟ بلکې وپوهېږئ!) هغه شیان چې تاسو یاست چې عبادت یې کوئ.

[۷۶] تاسو او ستاسو پخواني پلرونه (هم وه چې د دوی عبادت به یې کاوه).

[۷۷] نو یقیناً دوی (دغه ټول بوتان) زما دپاره دښمنان دي، مګر رب العالمین ﷻ، چې ستاسو معبود نه دی زما معبود دی او زما کارساز دی او دا خکه:)

[۷۸] رب العالمین ﷻ هغه اقدس ذات دی چې زه یې پیدا کړی یم نو همدی ﷻ راته (د دنیا او آخرت) سمه لاره ښایي.

[۷۹] او هغه اقدس ذات دی چې ماته خوراک راکوي او ماته څښاک راکوي (زما اړتیاوې پوره کوي).

[۸۰] او چې کله زه مریض (ناروغ) شم نو همدی ﷻ شفاء راکوي.

[۸۱] او هغه اقدس ذات دی چې ما مړ کوي (زما روح قبض کوي) بیا به مې (د قیامت په ورځ بېرته) ژوندی کړي.

[۸۲] او هغه اقدس ذات دی چې زه (ورته) تمه لرم چې د جزا په ورځ به راته زما ګناه وبښي (او د خلاف الاولی کارونو څخه به راتېر شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ او د فرعونیانو د قیصې په تعقیب د ابراهیم ﷺ (رئیس الموحدین) او د نمرودیانو د قیصې ځینې نکات حکایت شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس د عبرت دپاره په خپل اُمت باندې عموماً او د مکې په مشرکانو باندې خصوصاً (چې خپل خانونه ابراهیمي دین ته منسوب بولي) د ابراهیم ﷺ او د نمرودیانو د قیصې ځینې مهم ټکي قرائت کړه چې:

۱ـ هغه وخت وریاد کړه چې کله ابراهیم ﷺ خپل پلار او خپل قوم (نمرودیانو) ته په تحقیر آمېزه لهجه وویلې چې: هغه څه شیان دي چې تاسو یې عبادت کوئ؟ هغه څه ارزښت لري؟ ایا تاسو پخپله د هغو څخه بهتر نه یاست؟ چې خبرې کولی شئ او اورېدل مو په توان کښې شته دي.

۲ـ هغوی (په جواب کښې) وویلې چې: مونږ د خپلو بوتانو عبادت کوو، چې مونږ ته دومره ګران او معزز دي چې په دوامداره توګه ورته په عبادت باندې ولاړ یاستو او په هیڅ وخت کښې ترې غفلت نه کوو، ته هم باید زمونږ د بوتانو سپکاوی ونه کړې، چې چرته درته په غُصه نه شي.

۳ـ ابراهیم ﷺ بیا هغوی ته پوښتنې راجع کړې چې:

الف: ایا کله چې تاسو خپل بوتان وبلئ او اواز ورته وکړئ، نو هغوی ستاسو خبره اوري؟ (هغوی تاسو ته په جواب کښې "هو!" یا "نه!" ویلی شي؟).

ب: ایا ستاسو بوتان (معبودان) تاسو ته د عبادت او اطاعت په صورت کښې څه ګټه دررسولی شي؟ او د بې اطاعتۍ او عدم عبادت په وخت کښې تاسو ته د څه ضرر توان لري چې انتقام درڅخه واخلي؟

۴ـ نمرودیانو په جواب کښې وویلې چې: زمونږ بوتان دغه یو کار هم نه شي کولی خو مونږ خپل پلرونه او نیکونه په همدغه حال باندې موندلي دي چې په عبادت باندې به یې هغسې کلک وه، لکه چې نن ورځ ورباندې مونږ کلک یاستو. ای ابراهیمه! ایا تاته زمونږ پلرونه په باطله لاره باندې روان ښکاري؟ ایا مونږ د خپلو پلرونو تګلاره پرېږدو او ستا پیروي وکړو؟ دا هیڅکله نه شي کېدلی.

۵ـ ابراهیم ﷺ هغوی ته یوه ډېره مهمه اطلاع ورکړه او د تعریض په توګه یې ورته خپله تګلاره ښکاره کړه چې: ای مشرکانو! ایا نو تاسو ګورئ (تاسو په دې باندې پوهېږئ)؟ باید تاسو پرې پوه شئ چې هغه بوتان د کومو چې تاسو عبادت کوئ او د کومو چې ستاسو پخوانیو پلرونو عبادت کاوه، هغه ټول زما دښمنان دي، او همدارنګه زه د هغو دښمن یم، زه د هغو سره بغض او کینه لرم بلکې زه ترې خپله بېزاري اعلانوم، او دا ځکه چې د دغو بوتانو په توان کښې هیڅ شی نشته.

مګر بالمقابل تاسو په دې باندې هم پوه شئ چې رب العالمین زما دوست دی، زه یې عبادت کوم او مینه محبت ورسره لرم او زه د همدې ﷻ څخه ډارېږم او دا ځکه چې:

الف: همدغه رب العالمین ﷻ زه د نشت څخه پیدا کړی یم، او روزمره راته د دنیا او آخرت سمه سیده لاره ښایي، عقل او حواس ټول همده ﷻ راکړي دي.

ب: همدغه رب العالمین ﷻ ماته خوراک او څښاک راکوي، او د ژوند ضروریات راپوره کوي او کړمې (اړتیاوې) مې تکمیلوي.

ج: او چې کله زه مریض شم نو همدی ﷻ شفا راکوي او د مرض څخه مې خلاصوي.

د: همدغه رب العالمین ﷻ ـ چې زه یې عبادت کوم ـ هغه اقدس ذات دی کوم چې ماته یې ژوند راکړی دی او په ما کښې یې روح پو کړی دی، او کوم چې همدغه روح به د خپلې ارادې سره سم زما څخه بېرته اخلي او د مرګ سره به مخامخ کېږم، او بالآخره کوم چې ما به د قیامت په ورځ بیا ژوندی کوي او قبض کړی شوی روح به ماته بېرته عنایت کوي.

هـ: په دې ټولو باندې علاوه، رب العالمین هغه اقدس ذات دی چې زه ورته تمه لرم چې د جزا په ورځ به راته ګناهونه او خطاګانې (خلاف الاولی کارونه) وبښي.

نو ای مشرکانو! ایا ستاسو بوتان د ذکرو شوو کارونو څخه کوم یو کار کولی شي؟ یا یې کوم یو کړی دی؟ او بالآخره تاسو ورته د ګناهونو د عفوې او مغفرت څه تمه درلودلی شئ؟ کله چې د رب العالمین صفات ستاسو په باطلو معبودانو کښې یو هم نشته نو ایا په دغو کښې د عبادت استحقاق شته؟.

توضيحات

١_ که څوک وايي چې: د ﴿ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ ﴾ ايت او همدارنګه د نورو ايتونو څخه څرګندېږي چې ابراهيم ﷺ خپل پلار ته دعوت ورکړی دی چې د شرک څخه لاس واخلي او په توحيد باندې قائم شي، اما _نظر زمونږ معلوماتو ته_ د مور په هکله دعوت تري نه دی حکايت شوی، نو پوښتنه دا ده چې د دې څه وجه ده؟

مونږ وايو: د دې وجه دا ده چې د ابراهيم مور مؤمنه وه[١] او په ده باندې يې ايمان راوړی وه، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآب.

الأُسلوب الاحمق وپېژنئ

٢_ که څوک وايي چې په ﴿ نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴾ کښې خو د مشرکانو جواب په ﴿ نَعْبُدُ أَصْنَامًا ﴾ باندې پوره کېده، نو پوښتنه دا ده چې: څه وجه ده چې هغوی پرې د ﴿ فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴾ کلمات اضافه کړه؟

مونږ وايو: چې کله جواب ورکوونکی په خپل جواب کښې داسې کلمات اضافه کړي په کومو کښې چې څه ګټه او حکمت مرموز وي نو هغه جواب ته د "الأُسلوب الحکيم" لقب ورکولی کېږي، لکه چې يو مثال يې په [البقرة:١٨٩] ايت کښې نازل شوی دی.

او که بالمقابل داسې کلمات پکښې زيات کړي کومې چې په فتنه او فساد باندې لاربښوونه کوي نو هغه جواب د "الأُسلوب الأحمق" په نامه نومولی کېږي[٢].

دا جواب د همدې قبيلې څخه دی، ځکه چې: په دې مقام کښې مشرکانو په اضافه کلماتو سره خپل زيات خبث او فساد څرګند کړی دی، چې مونږ د خپلو بوتانو په عبادت باندې افتخار کوو او په دوامداره توګه ورته په سجده پراته ياستو، يا په بل عبارت: مونږ ته خپل معبودان درانه دي خو ته ورته سپک نظر کوې او په ﴿ مَا تَعْبُدُونَ ﴾ سره ترې تعبير کوې چې ستاسو معبودان څه شی دي؟

پوښتنې او جوابونه

٣_ د ﴿ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي ﴾ په ارتباط د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې چورلېږي:

الف: د ﴿ فَإِنَّهُمْ ﴾ ضمير بوتانو ته راجع دی حال دا چې بوتان جمادات دي، د عداوة نسبت ورته صحت نه شي موندلی؟

مونږ وايو چې:

اول: دلته د قيامت د ورځې عداوة مطلب دی او هلته خو په جماداتو کښې هم عداوة حکايت

---

(١) زاد المسير ج٦ ص٤١

(٢) روح المعاني ج١٩ ص٩٣

شوی دی؛ الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴾ [مريم: ٨٢] يعنې مشركان خپلو بوتانو ته تمه لري چې په درد باندې به يې وخوري، مګر خبره دغسې نه ده، د قيامت په ورځ به د دوی بوتان (معبودان) د دوی د عبادت څخه انكار وكړي او په همدوی باندې به دښمنان جوړ شي.

دوهم: څرنګه چې د بوتانو عبادت د عبادت كوونكو دپاره د الله ﷻ د غضب باعث دی نو د مجاز په توګه داسې وګڼل شوه لكه چې همدوی ذو العقول وي، او عداوة ترې متصور وي.

ب: كه څوک وايي چې: د ﴿ عَدُوٌّ ﴾ كلمه د "إِنَّ" دپاره خبر ده، نو په كار وه چې "أَعْدَاءٌ" نازله شوې وی ترڅو د هغه د اسم "هُمْ" سره په جمعيت كښې مطابقه شوې وی؟

مونږ وايو چې: د دغې پوښتنې دپاره خو علماوو كرامو متعدد جوابونه كړي دي[1]، يو جواب يې دا دی چې د "عَدُوٌّ" كلمه د هغو كلماتو څخه ده كومې چې د إفراد څخه علاوه په جمعيت كښې هم كله-كله استعمالېږي[2]. په دې مقام كښې همدغه استعمال د اجراء لاندې نيولی شوی دی نو د ﴿ عَدُوٌّ ﴾ څخه "أَعْدَاءٌ" مطلب دی.

دا منقطعه استثناء ده

۴ـ كه څه هم خينو علماوو كرامو نظر دې ته چې مشركانو په خپلو معبودانو كښې الله ﷻ هم شامل ګاڼه په ﴿ إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴾ كښې استثناء متصله اخستې ده[3] نو حاصل يې داسې راځېږولی دی چې: ای مشركانو! ستاسو ټول معبودان ماته دښمنان دي مګر يكې يو معبود "رَبُّ الْعَالَمِينَ" مو راته دښمن نه دی.

خو څرنګه چې شركي عبادت د الله ﷻ په نزد د عدم عبادت سره يو برابر دی نو بهتره ده چې الله ﷻ د هغوی په معبودانو كښې شامل ونه ګڼل شي ترڅو ذكره شوې استثناء منقطه وګرځي. نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ای مشركانو! ستاسو ټول معبودان زما دښمنان دي او بالفرض المحال كه زه يې عبادت وكړم نو د الله ﷻ غضب او عذاب ته به مې وركش كړي، او هيڅ اړتيا به مې پوره نه كړي، مګر رب العالمين (چې ستاسو معبود نه دی بلكې زما معبود دی) زما ټول احتياجات پوره كوي او هر شی يې د توانه پوره دی، نو معبوديت د همده ﷻ سره مناسب دی او بس.

سوال جواب

۵ـ كه څوک وايي چې: په دې كښې څه حكمت دی چې ابراهيم ﷺ په ﴿ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ ﴾ كښې د يو پلوه د خپلې ګناه (خلاف الأولى) مغفرت د ﴿ أَطْمَعُ ﴾ په كلمه باندې وغوښت چې په شک باندې دلالت كوي حال دا چې پيغمبرانو ته خو مغفرت قطعي دی، او د

---

(١) روح المعاني ج١٩ ص٩٥؛ التفسير الكبير ج٢۴ ص١۴٣
(٢) تفسير الكشاف ج٣ ص٣١٩
(٣) زاد المسير ج۶ ص۴٠

بله پلوه بې مغفرت ته د قیامت د ورځې ﴿ يَوْمَ ٱلدِّينِ ﴾ پورې اختصاص ورکړ حال دا چې دغه اختصاص ته څه ارتیا نه وه؟

مونږ وایو چې: ابراهیم ﷺ په ذکرو شوو عباراتو کښې مشرکان په غوږ باندې وهلي دي چې تاسو باید په ﴿ يَوْمَ ٱلدِّينِ ﴾ باندې عقیده وکړئ او هلته د الله ﷻ څخه د خپلو ګناهونو د مغفرت تمه وکړئ، چې دغه دواړه (په قیامت عقیده او د ګناهونو د مغفرت تمه) سره لازم او ملزوم دي.

د همدې کبله کله چې یوه ورځ عائشې (أم المؤمنین رضي الله عنها) د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! ابن جدعان (پخواني مشرک) خو د جاهلیت په زمانه کښې مسکینانو ته خوراک ورکړی دی او د خپلوانو سره یې صله الرحمي (خواخوږي) کړې ده، ایا نوموړي ته به (دغه کارونه) څه ګټه رسوونکي واقع شي؟ نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: دا به ورته ګټه ونه رسوي ځکه چې: «إِنَّهُ لَمْ يَقُلْ يَوْمًا رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ»[1] یقیناً نوموړي یوه ورځ هم نه دي ویلي چې: ای زما ربه! ماته د جزا په ورځ زما ګناه وبښه (یا په بل عبارت: نوموړي د قیامت په ورځ عقیده نه درلوده).

﴿ رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَٱجْعَل لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي ٱلْـَٔاخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَٱجْعَلْنِي مِن وَرَثَةِ جَنَّةِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٨٥﴾ وَٱغْفِرْ لِأَبِيٓ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾ ﴾

[٨٣] ای زما ربه! ماته (په دنیا کښې) د حقو فیصلو (او حقو خبرو) توان راوبښې او (په آخرت کښې) مې د صالحانو (انبیاوو د ټولګي) سره پیوسته کړې (کوم چې د عِلّیّین په اعلی مقام کښې مېشت دي).

[٨٤] او ماته په وروستنیو (راتلونکو خلکو) کښې رښتیني یاد وګرځوې (راکړې، چې اقتداء راپسې وکړي).

[٨٥] او ما د جنت النعیم (د نعمتونو د جنت) د وارثانو (وریا ورکړی شوو) څخه وګرځوې.

[٨٦] او زما پلار ته مغفرت (هدایت) وکړې یقیناً نوموړی د ګمراهانو څخه دی.

[٨٧] او ما په ورځ د بعثت کښې (چې خلک د قبرونو څخه راپورته کړی شي) مه رسوا کوې.

[٨٨] په هغې ورځ کښې چې (هیچاته) نه مالونه ګټه رسولی شي او نه زامن.

[٨٩] مګر هغه چاته چې الله ﷻ ته (د شرک او کفر څخه) په روغ زړه ورغلی وي (مړ شوی وي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو سره د توحید په هکله د ابراهیم ﷺ د سوال جواب مقابله راحکایته شوې وه او په دې ایتونو کښې هغه سوالونه نازل شوي دي کوم چې د ده ﷺ د پلوه د الله ﷻ

[1] صحیح مسلم ج١ ص١١٥

په حضور کښې ورانديې شوي وه، او د تعريض په توګه يې هغوی پر غوږ وهلي وه چې: ايا تاسو د خپلو بوتانو څخه دغه او هغه شيان غوښتلی شئ: لکه څنګه يې چې زه د خپل رب ﷻ څخه غواړم؟ او ايا هغوی د دغسې سوالونو د اجابت توان لري؟ نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! اوس په خپل اُمت باندې هغه سوالونه قرائت کړه کوم چې ابراهيم ﷺ د خپل رب ﷻ په حضور کښې وړاندې کړي وه او کوم چې د پخې (قوي) عقيدې څخه استازيتوب کوي، او ورکړه يې يوازې په الله ﷻ پورې اختصاص لري، هغه دا چې:

١ـ ای زما ربه! ماته حکمت (او د حقو حکمونو او فيصلو توان) راکړې.

٢ـ ای زما ربه! ما د صالحانو (او نېکانو) سره پيوسته کړه او د همغوی په ډله کښې مې وشمېره.

٣ـ ای زما ربه! ما په وروستنيو خلکو کښې په نېک نامه ياد کړې، چې ماته دعاء وکړي او ستا د احکامو په تعميل کښې ما پسې اقتداء وکړي.

۴ـ ای زما ربه! ما د هغو کسانو څخه وګرځوه کومو ته چې ستا د پلوه په وړيا توګه جنة النعيم ورکول کېږي (او د اُخروي نعمتونو مستحق ګرځولي شوي دي).

۵ـ ای زما ربه! زما پلار ته مغفرت وکړې يقيناً نوموړی سمدستي د ګمراهانو څخه دی او په غلطه لاره روان دی.

۶ـ ای زما ربه! ما په هغې ورځ کښې د رسوايۍ او خجالت څخه وساتې په کومه کښې چې هيڅاته نه هغه مالونه څه ګټه رسولی شي کوم يې چې په دنيا کښې په خيريه کارونو کښې لګولي وي، او نه ورته هغه اولادونه په درد خوري کوم چې پهدنيا کښې مؤمنان وه او د صالحه اعمالو خاوندان وه، مګر دغه دواړه په دغې ورځ کښې هغه چاته ګټور تماميږي کوم چې الله ﷻ ته په روغ زړه ورغلی وي (عقيدوي مريض نه وي) او په همدغې سالمې عقيدې باندې مړ شوی هم وي، نو دغسې کسانو ته په نوموړي ورځ کښې د خيرات شوو مالونو اجر ورکول کېږي او هم ورته صالح اولادونه شفاعت کولی شي.

د همدې کبله زه د خپل ګمراه پلار دپاره د خپل رب ﷻ څخه مغفرت غواړم چې هدايت ورته وکړي او په ايمان باندې يې مشرف کړي ترڅو ورته زه په هغې ورځ کښې شفاعت وکړی شم.

توضيحات

١ـ په ﴿ وَأَلْحِقْنِي بِٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ کښې د "الصّٰلِحين" د کلمې څخه د پيغمبرانو هغه ټولګی مطلب دی کوم چې د "عِلِّيّين" په لوړ مقام کښې د قيامت تر ورځې پورې مېشت دي، همدغه ټولګي ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې د ځنکدن په حال يې کښې فرمايلي دي چې: «اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ وَارْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلٰى»[1] ای الله! ماته مغفرت وکړې او په ما باندې رحم وکړې او (هم) ما د لوړ ټولګي (د پيغمبرانو د ډلې) سره پيوسته کړې.

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٨۴٧؛ صحيح مسلم ج٢ ص٢٨۶

الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د ذکر شوي سوال قبول ته اشاره کړي ده چې: ﴿ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْأَخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ [النحل:۱۲۲] یعني او یقیناً ابراهیم ﷺ په آخرت کښې د صالحانو (د لوړو درجاتو د خاوندانو) څخه دی.

لسان صدق څه معنی؟

۲ـ دا ایت شریف ﴿ وَٱجْعَل لِّى لِسَانَ صِدْقٍ فِى ٱلْأَخِرِينَ ﴾ علماوو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسیر کړی دی[1] لکه:

الف: د مجاز په توګه د ﴿ لِسَانَ ﴾ څخه یادښت مطلب دی، چې په لسان (ژبه) باندې صورت نیسي، یعني ای زما ربه! په وروستنیو خلکو کښې ماته ربښتینی یادښت راکړه، یا په بل عبارت: ماته په راتلونکو خلکو کښې عام مقبولیت راپېرزو کړه چې اقتداء راپسې وکړي او د امام په صفت مې قبول کړي.

ب: د ﴿ لِسَانَ صِدْقٍ ﴾ څخه یو ربښتنی داعي (پیغمبر) مطلب دی، یعني: ای زما ربه! زما په اولاده کښې داسې یو پیغمبر مبعوث کړه چې نبوت یې د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري، او زما خط السیر ژوندی وساتي، ترڅو زما دعوتي اجرونه قطعه نه شي او د دنیا تر پایه پورې پاینښت ولري.

مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري او دواړه الله ﷻ ابراهیم ﷺ ته ورکړي دي، چې د ده ﷺ په اولاده کښې یې آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) مبعوث کړی دی چې دین به یې د قیامت تر ورځې پورې باقي پاتې وي، نبي کریم ﷺ همدغه مطلب ته په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «دَعْوَةُ أَبِيْ إِبْرَاهِيْمَ»[2] یعني زه د خپل نیکه ابراهیم ﷺ دعاء یم چې په ماباندې ورته الله ﷻ قبوله کړې ده.

همدارنګه ابراهیم ﷺ ته الله ﷻ عام مقبولیت هم وربښلی دی چې په وروستنیو ټولو ادیانو کښې عام مقبولیت لري او ټول پیروان یې د اتباع مدعیان دي، البته څوک په حقه لکه محمدي (ﷺ) أمت، او څوک په غلطه لکه یهود، نصارئ او داسې نور.

یادونه

۳ـ په دې موضوع کښې چې ابراهیم ﷺ خپل مشرک پلار (آزر) ته په ﴿ وَٱغْفِرْ لِأَبِىٓ ﴾ سره مغفرت غوښتی وه، د [التوبة:۱۱۴] ایت لاندې ښه تحقیقي بحث تېر شوی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا تحقیقولو ته یې څه اړتیا نه ګورو نو محققین دې هملته مراجعه وکړي.

د "خِزْيٌ" یا "خَزَايَةٌ" معناوې

۴ـ په ﴿ وَلَا تُخْزِنِى يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴾ کښې د ﴿ وَلَا تُخْزِنِى ﴾ کلمه د "خِزْيٌ" یا "خَزَايَةٌ" څخه اشتقاقه شوې

[1] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۳۸؛ روح المعاني ج۱۹ ص۹۸

[2] مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۸۴

ده، او مونږ د [آل عمران:۱۹۲] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې دغه دواړه مصدرونه بالترتیب د شرمنده ګرځولو (خجالت کولو) او شرمنده ګرځېدلو (خجالت کېدلو) معناوې ورکوي.

خو د مقام په لحاظ بهتره بریښي چې دلته به یې اصلي مصدر "خِزْيٌ" (شرمول او رسوا کول) وي، لکه چې همدا مضمون په یوه حدیث شریف کښې منعکس شوی دی هغه دا چې نبي کریم ﷺ په خپل یوه اوږده کلام کښې فرمایلي دي چې: «يَا رَبِّ! إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لَا تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ فَأَيُّ خِزْيٍ أَخْزَى مِنْ أَبِي الْأَبْعَدِ» یعنې د قیامت په ورځ به ابراهیم ﷺ ووایي چې: ای زما ربه! تا خو ماسره وعده کړې وه چې زه به تا په هغې ورځ کښې نه شرمنده کوم (نه به دې رسوا او خجالت کوم) په کومه کښې چې خلک د قبرونو څخه راپورته کړی شي، نو د دې څخه به غټه (زیاته) رسوایي څه شی وي چې نن ورځ زما پلار ستا د رحمت څخه لرې دی او په سات ګړی کښې به دوزخ ته ورټېل وهلی شي؟

الله ﷻ به جواب ورکړي چې: «إِنِّي حَرَّمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى الْكَافِرِينَ»(۱) یقینًا ما خپل جنت په کفارو باندې حرام ګرځولی دی او ستا پلار په دنیا کښې کافر وه (د سلیم زړه درلودونکی نه وه).

سلیم زړه څه معنې؟

۵ـ د ﴿يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ۝ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ په استثناء کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي(۲)، مګر کوم احتمال چې بې تکلفه او د مقام سره ښه مناسب دی هغه دا دی چې: دغې استثناء ﴿إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ﴾ به د ﴿لَا يَنفَعُ﴾ د کلمې د مقدر مفعول (احداً) څخه صورت نیولی وي، دا د یو پلوه، او د بله پلوه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) د "قَلْبٍ سَلِيمٍ" تفسیر داسې کړی دی چې: «أَنْ يَشْهَدَ بِأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ»(۳) یعنې سلیم او روغ زړه هغه دی کوم چې د الله ﷻ په توحید باندې شهادت ورکوي او د کفري او شرکي عقیدې څخه روغ رمټ پاتې وي.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای زما ربه! زه څکه ستا په حضور کښې د خپل پلار په هکله د مغفرت (هدایت) سوال کوم چې د قیامت ورځ را روانه ده، په دغې ورځ کښې خو هیڅانه مالونه او زامن ګټه نه شي رسولی مګر هغه چاته چې الله ﷻ ته په سالم زړه ورغلی وي (د توحید په عقیده او شهادت باندې مړ شوی وي). نو که نن ورځ زما پلار د کفر د مرض څخه روغ نه شي او په همدغې کفري عقیدې باندې مړ شي نو زه به هم ورته څه ګټه ونه شم رسولی او شفاعت به یې ونه شم کړی، او که په توحیدي عقیدې باندې مړ شي نو بیا خو ورته زه شفاعت کولی شم، او تاته ډېر اُمید دی چې زما شفاعت به ورته ګټور هم واقع کړې.

یا په بل عبارت: لکه څنګه چې ابراهیم ﷺ د سلیم زړه خاوند وه لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ [الصافات:۸۴] یعنې ای پیغمبره! هغه وخت یاد کړه چې ابراهیم ﷺ خپل

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۳
(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۳۲۰
(۳) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۲۹

رب ﷻ ته په سلیم زړه سره ورغی (د مرګ د ګړۍ پورې د توحید په عقیده ولاړ وه)؛ همدارنګه هغه ﷺ غوښتل چې پلار یې هم د سلیم زړه خاوند شي.

لنډه دا چې د ابراهیم ﷺ ذکر شوی سوال د نبي کریم ﷺ هغه دعوت ته ورته دی کوم یې چې خپل تره (ابو طالب) ته د مرض الموت په حال کښې ورکړی وه چې: «أَيْ عَمِّ قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ كَلِمَةً أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللهِ»[1] یعني ای زما کاکا! ته د توحید کلمه ووایه چې زه ورباندې د قیامت په ورځ د الله ﷻ په وړاندې ستا دپاره استدلال وکړم او مغفرت درته ترې وغواړم.

مګر د ابراهیم ﷺ د پلار غوندې ابو طالب هم په خپل کفر باندې کلک شو (د کفري دوستانو خبره یې ومنله) او د "لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" د کلمې د ویلو څخه یې منعه وکړه بلکې وروستنۍ خبره یې دا وه چې زه د عبد المطلب په دین باندې مړ کېږم.

زړه پاچا دی

۶ـ د بدن دپاره زړه د پاچا مثال لري چې په ټولو اندامونو او جوارحو باندې د خپلې ارادې حکومت چلوي، او د خپلې غوښتنې مطابق یې ځرخوي، د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ»[2] یعني او اګاه اوسئ چې یقیناً په بدن کښې یوه ټوټه بې هډوکو غوښه ده، کله چې هغه صالحه شي نو ټول بدن صالح کېږي، او کله چې فاسده شي نو ټول بدن فاسد کېږي (بې لارې کېږي) اګاه اوسئ چې دغه غوښه د زړه څخه عبارت ده.

﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ ٱلْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ
تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِن دُونِ ٱللَّهِ هَلْ يَنصُرُونَكُمْ أَوْ يَنتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا۟ فِيهَا هُمْ وَٱلْغَاوُۥنَ
﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا۟ وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَٱللَّهِ إِن كُنَّا لَفِى ضَلَٰلٍ
مُّبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٨﴾ وَمَآ أَضَلَّنَآ إِلَّا ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِن
شَٰفِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ
لَءَايَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ ﴾

[۹۰] او متقیانو (مؤمنانو) ته به (د محشر په میدان کښې، جنت ورنژدې کړی شي (چې په لیدلو باندې یې خوشاله شي).

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۳

(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱ ص۱۳

[۹۱] او ګمراهانو ته به (پکښې) دوزخ ښکاره کړی شي (چې په لیدلو يې خپه شي).
[۹۲] او ګمراهانو ته به (په دغې ورځ کښې د تخجیل دپاره) وویلی شي چې: هغه (بوتان) چرته دي د کومو چې تاسو (په دنیا کښې) وې چې (د هغو) عبادت به مو کاوه؟
[۹۳] (البته) د الله ﷻ څخه په غیر. ایا هغوی (نن ورځ) ستاسو سره نصرت (کومک) کوي؟ (او) یا هغوی (د خپلو خانونو څخه د عذاب) مخه نیولی شي؟ (چې د خپلو خانونو سره نصرت وکړي او نجات ورکړي).
[۹۴] نو (بیا) به (دغه) بوتان سر په څړې (په شدت سره) په دوزخ کښې ور وغورځولی شي؛ دوی او ګمراهان (د دوی عبادت کوونکي هم).
[۹۵] او د ابلیس لښکرې هم (بلکې) ټول (به پکښې ور واچولی شي او دوزخ به ورباندې ډک کړی شي).
[۹۶] ګمراهان به په داسې حال کښې چې (د خپلو بوتانو سره) به جګړې کوي ووایي چې:
[۹۷] په الله ﷻ باندې سوګند دی چې: یقینًا مونږ په ښکاره ګمراهۍ کښې وو.
[۹۸] (البته) هغه وخت چې تاسو (ناتوانه) مو د رب العالمین سره (په عبادت کښې) برابرولئ (او د الوهیت لقب مو درکاوه).
[۹۹] او مونږ په (دغې ښکاره) ګمراهۍ کښې نه یاستو اچولي مګر مجرمانو (جنایتکارانو).
[۱۰۰] نو (نن ورځ) مونږ ته هیڅ شفاعت کوونکی نشته (تاسو شفاعت نه شئ کولی).
[۱۰۱] او نه (مونږ ته) ګرم (مخلص) دوستان شته، (تاسو راته دښمنان وګرځېدلئ).
[۱۰۲] نو ای کاش! چې مونږ لره بېرته (دنیا ته) بیا ورتلل وی نو چې د مؤمنانو څخه ګرځېدلي وی.
[۱۰۳] (ای پیغمبره!) یقینًا په دغه (بیان) کښې (د توحید او نبوت) لویه نښه ده، او (اما په بوه زمانه کښې هم) د خلکو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي.
[۱۰۴] او یقینًا ستا رب ﷻ ضرور همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی.

د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د ابراهیم ؑ د مبارکې خولې څخه د قیامت د ورځې د حالاتو یو مثال راحکایت کړی وه او په دې ایتونو کښې یې د همدغې ورځ څه نور حالات هم نازل کړي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه نور حالات هم قرائت کړه ترڅو ورته خپل خانونه چمتو کړي او تیاري ورته ونیسي هغه دا چې:
۱ـ د محشر په میدان کښې به متقیانو (مؤمنانو) ته جنت ورنږدې کړی شي ترڅو دوی ته نعمتونه او سپېڅلي مکانونه ښکاره شي او هلته د ورداخلېدلو څخه لا ښخوا روحًا خوشاله شي، چې که د الله ﷻ رضا وي نو سات ګړی ته به د دغو نعمتونو څخه استفاده وکړو.
۲ـ بالمقابل به ګمراهانو او بې لارې خلکو ته په همدغه میدان کښې دوزخ ورښکاره کړی شي

ترڅو دوی وپوهېږي چې دغه یې استوګنځای دی او ترڅو د دخول څخه لا وړاندې په روحي عذاب باندې اخته شي.

۳ـ په دغه وخت کښې به دوزخیانو (کفارو) ته د توبیخ او تخجیل دپاره لاندې پوښتنې متوجه کړی شي چې:

الف: ای کفارو! ستاسو د باطلو معبودانو نصرت چرته دی؟ چې تاسو به یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کاوه او تاسو ورته په تمه وئ چې څه ګټه به درته ورسوي، ترڅو نن ورځ تاسو د دغه دوزخ څخه بچ کړي چې تاسو یې په سترګو ګورئ.

ب: ایا هغوی ستاسو نصرت کولی شي؟ او یا هغوی د خپلو ځانونو څخه د عذاب مخه اړولی شي؟

۴ـ بیا به دوزخ ته دوزخیان په لاندې ترتیب سره ورټېل وهلی شي:

الف: لومړی به پکښې همدغه باطل معبودان (بوتان) په ډېر شدت سره ور واچولی شي، ترڅو تړې د خپلو عبادت کوونکو د نصرت اُمید پرې شي.

ب: بیا به نو د عابدینو (ګمراهانو) د ورټېل وهلو نوبت ورسېږي او ټول به ورټېل وهلی شي.

ج: همدارنګه به ابلیس او د ده ټول جني لښکرې به هم همله ور وغورځولی شي، حال دا چې هیڅوک به هم نه له خپله ځانه او نه د بل چا څخه د عذاب د مخنیوي توان ولري.

۵ـ بیا به کفار په داسې حال کښې خپلو بوتانو ته ووایي چې د هغوی سره به جګړه کوي او ملامته به وربانديې وراچوي، چې: مونږ په الله ﷻ باندې سوګند یادوو چې یقیناً مونږ په هغه وخت کښې د ښکاره ګمراهۍ مرتکب وو چې ستاسو غوندې ناتوانه مخلوق مو د رب العالمین سره برابر کړی وه او په عبادت کښې مو ورسره شریکان ګرځولي وه، که مونږ هلته ستاسو په دغې ناتوانی باندې پوه وی نو هیڅکله به موتاسو ته خپل سرونه په عبادت سره نه وی ښکته کړي.

۶ـ حقیقت دا دی چې مونږ بل هیچا هم نه یاستو ګمراه کړي مګر فقط او فقط د مجرمانو دلې؛ چې انسي او جني شیطانانو زمونږ په بې لارې کولو کښې سره لاس یو کړی وه او مونږ یې د حق څخه په څنګ کړو. که د دوی شیطانت نه وی نو ـ ای بوتانو ـ تاسو خو په دنیا کښې جمادات وئ او هیڅ مو د لاسه پوره نه وه، ستاسو ناتواني خو لا هلته څرګنده وه خو په مونږ باندې شیطانانو سترګې پټې کړې وې.

۷ـ بیا به دوزخیان د خپل تحسر او پښیمانۍ څرګندونه وکړي او وبه وایي چې:

الف: ای زمونږ حسرته آو افسوسه! راشه چې همدا دې وخت دی، نن ورځ مونږ نه شفاعت کوونکي لرو چې زمونږ دپاره د الله ﷻ په حضور کښې شفاعت وکړي او د عذابه مو خلاص کړي بلکې هغه څوک پخپله په عذاب اخته دي کومو ته چې مونږ د شفاعت تمه درلوده او په همدې منظور مو ورته عبادت کړی وه، او نه کوم رښتینی دوست لرو چې په مونږ باندې یې زړه وسوزي او د دوستی د کبله زمونږ په خلاصون کښې کوم قدم پورته کړي، او څه ګټه راته راورسوي.

ب: په دې باندې علاوه، اوس بېرته دنیا ته ستنېدل هم نشته، نو ای کاش! چې مونږ یو ځل بیا هلته

ستانه کړی شوي وی، نو مونږ به د هیڅ شیطان خبره نه وی منلې او هم به مو د الله ﷻ په عبادت کښې شریک نه وی درولی، بلکې مونږ به په رښتیانې توګه د مؤمنانو د ډلې څخه ګرځیدلي وی، مونږ ایله په ایله اوس پوه شوو چې مونږ په غلطه لاره باندې روان وو او سمه لاره مو پرېښې وه.

۸ـ ای پیغمبره! یقیناً چې د ابراهیم ؑ د قیصې او هم د آخرت د حالاتو په بیان کښې د الله ﷻ د کامل قدرت او ستا د نبوت ډېر عظیم الشان دلیل نغښتی دی، که بالفرض المحال ته په حقه پیغمبر نه وی نو د ذکرو شوو بیاناتو څخه به دې هیڅ شی نه وی قرائت کړی.

خو د دې سره‌سره د خلکو اکثریت نه پخوا ایمان راوړونکی وه ـ لکه چې په ابراهیم ؑ باندې بې ایمان رانه وړ ـ او نه اوس ایمان راوړونکی دی چې په تاباندې ایمان راوړي.

۹ـ ستا د زمانې کفار هم د دې جوګه دي چې عذاب ورباندې ورنازل کړی شي خو یقیناً ستا رب ﷻ د دې سره‌سره چې د کلکې ارادې خاوند دی (هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی) ډېر مهربان هم دی، چې هغوی ته مهلت او فرصت ورکوي ترڅو د کفریاتو څخه توبه تائب او په سمه لاره باندې روان شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: ذکر شوي ایتونه د ابراهیم ؑ د مبارکې خولې څخه حکایت دی او که الله ﷻ د هغه ؑ په بیان باندې علاوه د قیامت د ورځې څه‌نور حالات هم شرحه کړي دي؟

مونږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو دا ایتونه هم د ابراهیم ؑ د کلام تتمه ګڼلي دي[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا ایتونه به په حکایت کښې شامل نه وي او د الله ﷻ د پلوه به د قیامت د ورځې په باب اضافه معلومات وي.

۲ـ د ﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ دپاره لاندې دوه تفسیره صورت نیولی شي[۲]:

الف: د دخول په وخت کښې به جنتیانو ته جنت ورنږدې کړی شي چې د سترګو په رپ کښې به هملته وروړسېږي، ته به وایې چې ورته رانږدې کړی شوی دی.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴾ [ق:۳۱] یعنې جنت به متقیانو ته ورنږدې کړی شي چې لرې به ترې نه وي.

ب: چې جنت به جنتیانو ته د خپله خایه انتقال او ورنږدې کړی شي، ته به وایې چې د هغوی د استقبال دپاره یې مخې ته ورشي. الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی او هرڅه یې د توانه پوره دي.

۳ـ د ﴿ وَبُرِّزَتِ ٱلْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴾ ایت نبي کریم ﷺ تفسیر کړی دی چې: «يُؤْتَى بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لَهَا سَبْعُونَ أَلْفَ زِمَامٍ مَعَ كُلِّ زِمَامٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يَجُرُّونَهَا»[۳] یعنې د قیامت په ورځ به په داسې حال کښې

(۱) التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۵۲
(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۱۰۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵

دوزخ راوسټلی شي چې اويا زره مهارونه (پړي) به لري، او د هر مهار (پړي) سره به اويا زره پرښتې وي، چې د حشر ميدان ته به يې راکاږي.

كُبْكِبَةٌ څه معنى؟

۴_ په ﴿ فَكُبْكِبُوا فِيهَا ﴾ کښې د "كُبْكِبُوا" کلمه د "كُبْكَبَةٌ" _لکه "دَحْرَجَةٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "كُبْكَبَةٌ" په يوه زور خای کښې د مکرر (بيا_بيا) غورځولو معنى ورکوي[١].

دا د يو پلوه، او د بل پلوه د ذکرې شوې کلمې په مستتر ضمير کښې علماوو کرامو[٢] متعدد احتمالات ليکلي دي چې چاته راجع دي، خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمير به د کفارو باطلو معبودانو ته راجع وي[٣] لکه څنګه چې د ﴿ هَلْ يَنصُرُونَكُمْ أَوْ يَنتَصِرُونَ ﴾ مستتر ضميرونه همدوى ته راجع دي، او د "غَاوُنَ" کلمه به په باطله سره د عبادت کوونکو معنى ورکړي.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې نو د کفارو باطل معبودان او ټولي کفار او همدارنګه ابليس او د ده لښکري دوى ټول به لاندې باندې پر مخونو باندې په دوزخ کښې ور واچولی شي او په داخل د دوزخ کښې به په مکرره توګه ورټيل وهلی کېږي او ملاقونه به ورکول کېږي آن تر دې چې بېخ ته يې ورسولی شي، أعاذنا الله ﷻ منها.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې په ﴿ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴾ کښې د "جُنُود" کلمه د کومو لښکرو معنى ورکوي، يا په بل عبارت: د ابليس لښکري څوک_څوک دي؟

مونږ وايو چې: د ابليس لښکري د ده د پيروانو څخه عبارت دي، برابره خبره ده چې د انسانانو څخه وي او که د جنيانو څخه وي[٤]، مګر څرنګه چې په دې مقام کښې د ابليس انسي پيروانو ته د ﴿ وَٱلْغَاوُنَ ﴾ په کلمه باندې اشاره شوې ده نو شايد چې دلته به تري د ده جني پيروان مطلب وي، برابره خبره ده چې د ده خپله اولاده وي او يا نور پيريان وي، والله ﷻ أعلم

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۶_ که څوک وايي چې په ﴿ إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې د "كُمْ" په ضمير سره چاته خطاب دی، يا په بل عبارت: دوزخيان به په دوزخ کښې د چا سره په جګړه بوخت شي؟

مونږ وايو چې که څه هم دوزخيان به هلته د شيطان او خپلو مشرانو او هم د خپلو بوتانو (باطلو معبودانو) سره جګړې وکړي، مګر په دې مقام کښې داسې معلومېږي چې دلته به د خپلو بوتانو

---

(١) لسان العرب ج١ ص٦٩٧، القاموس المحيط ج٣ ص٥
(٢) روح المعاني ج٩ ص١٠٣
(٣) البحر المحيط ج٨ ص١٦٩
(٤) تفسير الطبري ج١٩ ص٨٨

سره جګړه مطلب وي، څکه چې د يو پلوه په همدوى کښې خبره راروانه ده او د بله پلوه شيطان او مشرانو ته په ﴿ وَمَآ أَضَلَّنَآ إِلَّا ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ په کلمې سره اشاره شوې ده.

په همدې مضمون باندې الله ﷻ بل ايت هم نازل کړی دی چې: ﴿ فَأَلْقَوْا۟ إِلَيْهِمُ ٱلْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴾ [النحل: ۸۶] يعنې د قيامت په ورځ چې کفار په خپلو بوتانو باندې ملامته ورواچوي نو هغوی به ورته خبره بيرته ورمسترده کړي او جواب به ورکړي چې تاسو دروغژنان ياست.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د کفارو د خولې څخه په ﴿ فَمَا لَنَا مِن شَـٰفِعِينَ ﴾ کښې د ﴿ شَـٰفِعِينَ ﴾ کلمه جمعه او په ﴿ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴾ کښې ترې د ﴿ صَدِيقٍ ﴾ کلمه مفرده حکايت کړې ده؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د همدغه سوال دپاره متعدد جوابونه کړي دي[1] خو کوم جواب چې په زړه پورې برېښي هغه دا دی چې: د 'صَدِيق' کلمه د خپل ضد 'عَدُوّ' په شان په إفراد او جمعې دواړو کښې استعمالېږي نو دلته ترې د جمعيت معنی مراده ده[2]، نو څرنګه چې د ﴿ شَـٰفِعِينَ ﴾ شفاعتګرو او پخو دوستانو دواړه جمعې په ﴿ فَمَا لَنَا ﴾ کښې د کفارو د جمعې سره مقابلې واقع شوې دي نو توزيع فائده کوي؛ نو حاصل به داسې راوخېژي چې: د قيامت په ورځ به کفار ووايي چې زمونږ يوه نفر ته هم نه يو شفاعتګر شته او نه يو ګرم (مخلص) دوست.

﴿ كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾ إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۖ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾ ۞ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ لَكَ وَٱتَّبَعَكَ ٱلْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ وَمَا عِلْمِى بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّى ۖ لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَآ أَنَا۠ بِطَارِدِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ إِنْ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٥﴾ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ يَـٰنُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِى كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَٱفْتَحْ بَيْنِى وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِى وَمَن مَّعِىَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَأَنجَيْنَـٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ فِى ٱلْفُلْكِ ٱلْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ

(۱) تفسير الكشاف ج۳ ص۳۲۲
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۵۴

أَغْرَقْنَا بَعْدُ ٱلْبَاقِينَ (١٢٠) إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ (١٢١) وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ (١٢٢) ﴾

[١٠٥] د نوح علیه السلام قوم ټولو پیغمبرانو ته د دروغو نسبت وکړ.

[١٠٦] هغه وخت چې دوی ته د دوی (نسبي) ورور (خواخوږي) نوح علیه السلام وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ څخه) نه ډارېږئ؟ (چې شرک ته ادامه ورکوئ).

[١٠٧] یقیناً زه ستاسو دپاره (د الله ﷻ د پلوه) را استولی شوی امانتګر یم.

[١٠٨] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (بوت پرستي پرېږدئ).

[١٠٩] او زه ستاسو څخه د پیغام په رسونه څه أجرت (مزدوري) نه غواړم، زما أجرت نه دی مګر په رب العالمین باندې دی (چې پخپله یې په خپل اقدس ذات ﷻ باندې لطفاً منلی دی).

[١١٠] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او (صرف) زما اطاعت وکړئ.

[١١١] د نوح علیه السلام قوم (په جواب کښې) وویلې چې: ایا مونږ په داسې حال کښې په تاباندې ایمان راوړو چې بې شرفان (فقیران) ستا پیروي کوي؟!

[١١٢] نوح علیه السلام (د نوموړو جواب رد کړ او ورته یې) وویلې چې: زما په هغه عمل باندې علم نشته کوم چې زما پیروان دي چې (هغه عمل) کوي (او نه یې پوښتنه کوم، زه خو د ټولو خلکو دپاره را استولی شوی یم).

[١١٣] زما د پیروانو محاسبه خو نه ده مګر زما په رب ﷻ باندې ده (چې په زړونو باندې یې پوهېږي)، که تاسو څه شعور (لږ علم) ولرئ (نو د هغوی اخلاص او بې اخلاصي به د ایمان دنه راوړلو دپاره پلمه ونه نیسئ).

[١١٤] او (بله دا واورئ چې) زه (په هیڅ صورت سره) د مومنانو (خپلو پیروانو) شړونکی نه یم.

[١١٥] زه نه یم مګر ښکاره ډاروونکی یم.

[١١٦] د نوح علیه السلام قوم وویلې چې: ای نوحه! که چرته نه (د دغه توحیدي دعوت څخه) منعه نه شې نو هرومرو ضرور به ته د رجم کړی شوو څخه وګرځې (مونږ به دې په کاڼو ووژنو).

[١١٧] نوح علیه السلام وویلې چې: ای زما ربه! یقیناً زما قوم زه (د آورېده دعوت څخه وروسته) تکذیب کړم.

[١١٨] نو زما ترمنځ او زما د قوم ترمنځ فیصله وکړې فیصله کول (چې ټول هلاک کړې) او ما او هغه چاته نجات راکړې کوم چې زما سره دي چې (په مایاندې) د ایمان راوړونکو څخه عبارت دي.

[١١٩] نو مونږ نوح علیه السلام ته او هغه چاته نجات ورکړ کوم چې ورسره په ډکه بېړۍ کښې (سواره) وه.

[١٢٠] بیا مو (د دوی د نجات څخه) وروسته پاتې خلک (کفار ټول) غرق کړه.

[١٢١] (ای پیغمبره!) یقیناً په دغه (بیان) کښې (د الله ﷻ د کامل قدرت او ستا د نبوت) عظیم

الشانه ننبه شته. او د خلکو اکثریت (په یوه زمانه کښې هم) ایمان راوړونکي نه دي.
[۱۲۲] او بې شکه ستا رب ﷻ هرو مرو همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی (چې د قدرت سره-سره کفارو ته مهلت ورکوي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د نوح ﷺ عبرتي قیصې ته اشاره شوې ده او هغه نکات یې نازل شوي دي کوم چې د دې مقام سره مناسب وه، نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د عبرت اخستلو دپاره په خپل أمت باندې د نوح ﷺ د قیصې ځینې نکات قرائت کړه هغه دا چې:
۱_ د نوح ﷺ قوم هم د هغو خلکو د جملې څخه وه کومو چې یوازې نوح ﷺ نه وه تکذیب کړی بلکې ټول پیغمبران یې دروغژنان ګڼلي وه، نو هغه وخت یاد کړه کله چې د دوی نسبي ورور او خواخوږي او زړه سواندي نوح ﷺ دوی ته وویلې چې:
الف: ای زما قومه! ایا تاسو د الله ﷻ د عذابه نه ډارېږئ او خپل ځانونه ترې نه ساتئ؟ بلکې خپل ځانونه ترې په وقایه کښې کړئ، نو د شرک څخه لاس واخلئ، په توحید قائل شئ او زما په رسالت باندې اقرار وکړئ او دا څکه چې:
ب: یقیناً زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه رالېږلی شوی یم، او کوم پیغام چې ماته راکړی شوی دی په هغه کښې ډېر زیات امانتګر یم، او هو بهو یې تاسو ته رسوم.
په دې باندې علاوه، ما خو په تاسو کښې د نبوت څخه وړاندې هم ډېر عمر تېر کړی دی او تاسو ته ثابته ده چې زه امانتګر یم، نو کله چې ما د بندګانو سره خیانت نه دی کړی نو د الله ﷻ سره به څنګه خیانت وکړم چې خپل ځان په دروغو رالېږلی شوی درمعرفي کړم.
ج: نو تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ، ترڅو تاسو په دنیا او آخرت کښې د خوشالیو خاوندان وګرځئ.
د: ای زما قومه! زه ستاسو څخه د الله ﷻ د پیغامونو په رسونه باندې څه مزدوري او أجرت نه غواړم، بلکې د هیڅ شي تمه درڅخه نه لرم، زما أجرت او ثواب په هغه اقدس ذات ﷻ باندې دی چې زه یې تاسو ته را استولی یم. یا په بل عبارت: زما أجرت په رب العالمین باندې دی چې پخپله یې په خپل اقدس ذات باندې ماته منلی دی. که بالفرض المحال ما ستاسو څخه أجرت غوښتلی وی نو د عدم اطاعت دپاره به ستاسو څه بهانه جوړه شوې وی.
ه: کله چې أجرت هم درڅخه نه غواړم نو تاسو ته په کار دي چې دالله ﷻ څخه وډار شئ او زما خبرې ومنئ او قبولې یې کړئ.
۲_ ذکر شوي کافر او مشرک قوم نوح ﷺ ته جواب ورکړ چې: ای نوحه! که ته د الله ﷻ امانتګر رسول شې او أجرت هم راڅخه ونه غواړې، نو د دې سره-سره مونږ په تا باندې ایمان نه راوړو، څکه چې:

الف: کومو خلکو چې په تاباندې ایمان راوړی دی هغوی سادګان دي او تا غولولی دي، مونږ هوښیار خلک یاستو، ته مونږ نه شې غولولی.

ب: هغوی فقیران دي، په تاباندې یې په اخلاص سره نه بلکې د تمې دپاره ایمان راوړی دی، او مونږ بډایان یاستو تاته څه تمه نه لرو.

ج: هغوی اهل الحرف (کسبه) دي، څوک موچیان، څوک جولاګان او څوک نور کسب کوونکي دي، او مونږ شرمېږو چې په مجالسو کښې ورسره ګډون وکړو، نو د هر څه څخه وړاندې ته د خپلو مجالسو څخه هغوی وشړه نو بیا به ګورو چې ایمان درباندې راوړو او که نه. نو ای نوحه! ایا مونږ په تاباندې په داسې حال کښې ایمان راوړو چې ستا پیروي حقیر خلک کوي؟ دا کار به هیڅکله ونه کړو.

۳ـ نوح ﷺ خپل قوم ته په لاندې ټکو کښې جواب ورکړ چې:

الف: زه پوه نه یم چې زما پیروان څه څه کارونه کوي، او نه زما دا کار دی چې په ایمان راوړلو کښې شرطونه ولګوم، زه ټولو خلکو ته را استولی شوی یم، چې هر کسب کوي، کوي به یې.

ب: زما پیروانو په ماباندې په ظاهر کښې ایمان راوړی دی، او ماته همدا ظاهر کفایت کوي، زه د هغوی د زړونو مالک نه یم او نه یې زما سره محاسبه ده، د هغوی د زړونو مالک الله ﷻ دی او همدی ﷻ به ورسره محاسبه کوي، همدی ﷻ پوهېږي چې په اخلاص سره یې ایمان راوړی دی او که د غرض دپاره. که تاسو څه شعور او لږ څه کمه پوهه لرئ نو په دغو واهیانو باندې استدلال مه نیسئ او د ایمان د نه راوړلو دپاره یې بهانې مه جوړوئ.

ج: تاسو په دې باندې پوه شئ چې زه ستاسو د خوشالولو د کبله د خپلو پیروانو (مؤمنانو) شړونکی نه یم، او هیڅکله به دغه کار ته اقدام ونه کړم.

د: زه د الله ﷻ په نزد نور څه مسئولیت نه لرم زه فقط او فقط په څرګنده توګه ډاروونکی یم، ستاسو په کفر باندې زه نه نیولی کېږم، ستاسو کفر همدا ستاسو د غاړې هار دی او بس.

۴ـ د اوږده دعوت څخه وروسته نوح ﷺ د خپل قوم د پلوه مخاطب کړی شو چې: ای نوحه! که ته د دغه دعوت څخه لاس وانخلې نو ضرور هرو مرو به ته د رجم کړی شوو خلکو څخه وګرځې، او د ډېرو لاندې به دې مړ کړو، مونږ دې زیاتې پوزو ته راوستلي یاستو.

۵ـ نو په دغه وخت کښې نوح ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې:

الف: ای زما ربه! ته خو ډېر ښه پوهېږې چې زما هلې ځلې موثرې واقع نه شوې، او یقیناً ماته خپل قوم د دروغژن نسبت وکړو، او په راتلونکي کښې مې هم ورته امید نشته چې د کفر او شرک څخه به لاس واخلي.

ب: ای زما ربه! زما او زما د قوم ترمنځ حقه فیصله وکړې، چې ماته او هغو کسانو ته نجات راکړې کوم چې زما سره دي او په ماباندې یې ایمان راوړی دی، او زما په دغه کافر قوم باندې مهلک عذاب ورنازل کړې چې بېخ او بنیاد یې وباسې.

۶ـ ای پیغمبره! مونږ د نوح ﷺ سوال قبول کړ نو نوح ﷺ او هغو کسانو ته مو نجات ورکړ کوم

چې د ده ﷺ سره په دګه بېړۍ کښې سواره وه، بلکې ټوله بېړۍ مو د نجات خاونده وګرځوله او ټول انسانانو په شمول - هر شی چې پکښې وه هغه مو ټول د هلاک څخه بچ کړه.

او بیا مو د دوی د نجات څخه وروسته د بېړۍ د سورو څخه په غیر ټول پاتې مخلوق په اوبو کښې غرق کړ او ټوله دنیا مو ورته دریاب وګرځوله.

۷_ یقینًا په دغه بیان کښې د الله ﷻ د کامل قدرت او ستا د نبوت ډېر لوی عظیم الشانه نښه پټه ده خو د دې سره-سره نه د پخوانیو خلکو اکثریت ایمان روړی وه او نه به ستا د زمانې اکثریت ایمان راوړي.

۸_ ستا د زمانې کفار هم د دې جوګه دي چې مهلک عذاب وربادې ورنازل کړی شي، خو ای پیغمبره! یقینًا ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی او په عین وخت کښې ډېر مهربان هم دی، کفارو ته مهلت ورکوي چې توبه تائب او په ایمان مشرف شي.

توضیحات

۱_ د نوح ﷺ د قیصې ښه ډېر تفصیل د هود ﷺ په سورت او نورو سورتونو کښې ځای په ځای تېر شوی دی والحمد لله ﷻ، او همدارنګه د نوح په سورت کښې -إن شاء الله ﷻ- راروان دی، نو مونږ نه غواړو چې دلته وربادې کتاب اوږد کړو، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د نوح ﷺ قوم خو یوازې د نوح ﷺ تکذیب کړی وه حال دا چې الله ﷻ د دوی تکذیب ﴿ٱلۡمُرۡسَلِینَ﴾ ټولو پیغمبرانو ته منسوب کړ؟

مونږ وایو چې: هر یو پیغمبر خپل قوم ته وایي چې د الله ﷻ ټول پیغمبران په حقه دي، نو کله چې کوم قوم د خپل پیغمبر تکذیب وکړي نو هغوی په حقیقت کښې ذکره شوې خبره هم تکذیبه کړه او د ټولو پیغمبرانو څخه یې انکار وکړ، نو د یوه پیغمبر تکذیب د ټولو پیغمبرانو تکذیب ته متضمن دی.

په دې باندې علاوه، د نوح ﷺ قوم په اصل کښې د رسالت څخه انکاري وه، نو که بالفرض هغوی ته د ځمې ټول پیغمبران ور استولي شوي وی هم نو د ټولو څخه به یې انکار کړی وی.

همدارنګه ټول پیغمبران په عقایدو او هم د شریعتونو په أصولو کښې متحد دي نو د یوه پیغمبر تکذیب د ټولو پیغمبرانو د تکذیب معنی ورکوي.

هېر مو نه شي

۳_ هېر مو نه شي چې ذکر شوی سوال جواب د دې سورت (الشعراء) په لاندې ایتونو کښې هم صورت نیسي:

الف: د هود ﷺ د قیصې په [۱۲۳] ایت کښې.

ب: د صالح ﷺ د قیصې په [۱۴۱] ایت کښې.

ج: د لوط ﷺ د قیصې په [۱۶۰] ایت کښې.

د: د شعیب ﷺ د قیصې په [۱۷۶] ایت کښې.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په همدغه مقام کښې الله ﷻ د نوح ﷺ د مبارکې خولې څخه د ﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴾ کلام تکراراً حکایت کړه؟

مونږ وایو چې: ذکر شوي کلام د دلایلو په اعتبار سره تکرار موندلی دی چې هر یو دلیل په استقلال سره د همدغه کلام غوښتونکی دی. مثلاً:

الف: نوح ﷺ هغوی مخاطب کړه چې: زه امانتګر پیغمبر یم باید تاسو د امانت د کبله زما څخه انکار ونه کړئ، نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی.

ب: زه ستاسو څخه څه أجرت نه غواړم چې په تاسو باندې بوج شي او خان ته ګټه وکړم. یا په بل عبارت: زما دعوت بې غرضه دی او ستاسو په ګټه دی؛ نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی.

په یاد ولرئ

۵_ په یاد ولرئ چې همدغه سوال جواب ته ورته سوال جواب د دې سورت (الشعراء) په لاندې ایتونو کښې هم صورت نیسي:

الف: د هود ﷺ د قیصې په [۱۲۶] او [۱۳۱] ایتونو کښې.

ب: د صالح ﷺ د قیصې په [۱۴۴] او [۱۵۰] ایتونو کښې.

رَذل، رُذال څه معنی؟

۶_ په ﴿ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴾ کښې د "أرْذَلُونَ" کلمه د "أرْذَل" _لکه "أشرَف"_ جمعه ده، لکه چې څه شرحه یې د [هود: ۲۷] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

دغه کلمه د "رَذْل" یا "رُذَال" څخه اشتقاقه شوې ده چې د حقارت او سپکوالي دپاره وضعه شوې دي[۱]، او په مقابل کښې یې "فَضل" او "شرف" استعمالېږي او ورسره تضاد لري.

دغه کلمه لکه چې په "أرْذَلُونَ" باندې جمعه شوې ده، همدارنګه په "أرْذَال، أرَاذِل، أرْذِلَاء، رُذُول" باندې هم جمعه کېږي[۲].

د نوح ﷺ قوم څکه د وخت مؤمنانو ته ذکر شوی لقب ورکاوه چې دوی بدایان نه وه بلکې په کار او کسب باندې یې د رزق پلټنه کوله، لکه جولاګري، حجامت او داسې نور، او د هغوی په نزد

---

(۱) القاموس المحیط ج۲ ص۳۲۹؛ مفردات الراغب ص۱۹۹

(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۲۸۰

تول شرف او عزت په مالدارۍ او بدای توب کښې منحصر وه، لکه چې په هره زمانه کښې کفار همدا خیال لري.

﴿كَذَّبَتْ عَادٌ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾ فَٱتَّقُوا ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۖ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٢٧﴾ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ ءَايَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطَشْتُم بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾ فَٱتَّقُوا ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَٱتَّقُوا ٱلَّذِىٓ أَمَدَّكُم بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُم بِأَنْعَـٰمٍ وَبَنِينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّـٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَآءٌ عَلَيْنَآ أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُن مِّنَ ٱلْوَٰعِظِينَ ﴿١٣٦﴾ إِنْ هَـٰذَآ إِلَّا خُلُقُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَـٰهُمْ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾﴾

[١٢٣] د عاد قبیلې (عادیانو) ټولو پیغمبرانو ﷺ ته د دروغو نسبت وکړ.

[١٢٤] کله چې دوی ته د دوی (خواخوږی نسبي) ورور هود ﷺ وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ څخه) نه ډارېږئ (او د عذابه یې خپل خانونه نه ساتئ)؟.

[١٢٥] یقیناً زه ستاسو دپاره، امانتګر رالېږلی شوی یم.

[١٢٦] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (ترڅو د الهي عذابه بچ پاتې شئ).

[١٢٧] او زه ستاسو څخه په پیغام رسونه باندې هیڅ عوض (او مزدوري) نه غواړم (چې په تاسو باندې بوج شي)، زما عوض (ثواب او اجر) نه دی مګر په رب العالمین ﷻ باندې دی (چې لطفاً یې په خپل اقدس ذات باندې لازم کړی دی).

[١٢٨] ایا تاسو په هره لوړه باندې یوه نښه (یادګار) په داسې حال کښې ابادوئ چې تاسو عبث کوونکي یاست (کوم صحیح غرض په نظر کښې نه لرئ)؟

[١٢٩] او تاسو ډېرې کلکې (او دنګې) بنګلې جوړوئ، شاید (ستاسو په خیال) تاسو به (په دنیا کښې) همېشه اوسېږئ (او د مرګ سره به ترې انتقال ونه کړئ).

[١٣٠] او کله چې تاسو (چاته) په شدت (او قوت) سره د لاس وراچولو نیت وکړئ نو تاسو په داسې حال کښې لاس وراچوئ چې سرکښي کوونکي (تکبر کوونکي) یاست (تاسو هیڅ زره سوی او ترحم نه لرئ).

[۱۳۱] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (د خپلو عقایدو په اصطلاح باندې علاوه خپل اعمال هم اصلاح کړئ).

[۱۳۲] او تاسو د هغه اقدس ذات ﷻ څخه وډار شئ چې ستاسو سره يې په هغو نعمتونو سره امداد کړی دی (درکړي يې دي) په کومو باندې چې تاسو پوهېږئ (تاسو ته معلوم دي).

[۱۳۳] (مثلاً) ستاسو سره يې په څارويو او زامنو (په ورکړې) سره امداد کړی دی.

[۱۳۴] او په باغونو او چینو (بهېدونکو اوبو) سره (هم).

[۱۳۵] یقیناً زه په تاسو باندې د (همدې ناشکرۍ د دوام په صورت کښې) د لويې ورځې د عذاب څخه ډارېږم.

[۱۳۶] عادیانو وویلې (هود ﷺ ته يې جواب ورکړ) چې: په مونږ باندې (په عدم تاثیر کښې) برابره ده چې ته (مونږ ته) وعظ وکړې (توحید ته مو دعوت کړې او) یا ته د وعظ کوونکو (دعوت کوونکو) څخه ونه ګرځې (ساکت پاتې شې).

[۱۳۷] دغه (دین چې مونږ ورباندې روان یاستو) نه دی مګر د لومړنیو خلکو خوی (او دين) دی، (او مونږ د هغوی تقلید کوونکي یاستو).

[۱۳۸] او مونږ معذب کړی شوي نه یاستو (په مونږ باندې عذاب نه نازلېږي).

[۱۳۹] نو عادیانو هود ﷺ تکذیب کړ، نو مونږ (ټول د ځرمې) هلاک کړه (او تېز باد مو ورباندې وچلاوه).

(ای پیغمبره!) یقیناً په دغه (ذکر شوي بیان) کښې (ستا د نبوت او د الله ﷻ د توحید) لويه (قدرتي) نښه (پرته) ده او (د دې سره-سره) د خلکو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي.

[۱۴۰] او یقیناً ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی.

د مطلب خلاصه

د پیغمبرانو د عبرتي قیصو څخه په دې ایتونو کښې د هود ﷺ د قیصې ځینې نکات نازل شوي دي چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د هود ﷺ څه حالات ولوله ترڅو ترې عبرت واخلي، هغه دا چې:

۱ـ عادیانو هم تولو پیغمبرانو ته هغه وخت د دروغو نسبت وکړ کله چې دوی ته نسبي خواخوږي ورور (هود ﷺ) وویلې چې: ای زما قومه! د شرک او کفر څخه لاس واخلئ او د الله ﷻ د عذاب څخه وډار شئ او خپل ځانونه په لوی لاس د الهي غضب په کنده کښې مه غورځوئ، ایا تاسو د بل چا د عذاب څخه نه بلکې د الله ﷻ د عذاب څخه نه ډارېږئ چې په هر شي باندې قادر دی؟

۲ـ دا فرصت له لاسه مه ورکوئ، یقیناً زه ستاسو دپاره امانتګر رالېږلی شوی یم، چې مَا انزل الله درته هو بهو بیانوم او هیڅ کمبود او زیادت پکښې نه وراچوم، او برسېره په دې زه خو په تاسو کښې لا د وړاندې څخه په امانتګر باندې مشهور وم.

۳ـ نو د الله ﷻ څخه ودار شئ او زما اطاعت وکړئ چې په امانتدارۍ سره درته الهي احکام بیانوم. او په دې باندې علاوه:

۴ـ زه ستاسو څخه په خپل بیان او په خپل دعوت باندې کوم مزدوري او عوض هم نه غواړم، هسې نه چې زه بالکل عوض نه اخلم بلکې زما أجرت او ثواب په رب العالمین ﷻ باندې دی چې د مهربانۍ د مخې یې په خپل اقدس ذات باندې لازم کړی دی. که بالفرض المحال ما ستاسو څخه په خپل دعوت باندې عوض غوښتی وی نو ستاسو به حق وی چې په ماباندې مو اتهام لګولی وی او زما اطاعت مو نه وی کړی.

۵ـ ای زما قومه! ما ستاسو دپاره الهي شریعت راوړی دی چې ستاسو د دنیا او آخرت ښېګڼې پکښې نغښتې دي، تاسو خو یوازې عقیدوي فساد نه لرئ بلکې اعمال او کړه وړه مو ټول فاسد دي او اصلاح غواړي. د مثال په توګه:

الف: ایا تاسو په هره لوړه باندې بې فایدې منارې او یادګارونه جوړوئ؟ حال دا چې دا ټول عبثیات دي چې صرف د دنیاوي افتخاراتو په بنیاد صورت نیسي.

ب: تاسو د آخرت ژوند بالکل هېر کړ دی او په دنیا کښې ډېر ښایسته مکانونه او دنګې ماڼۍ جوړوئ، او دومره زیار پکښې باسئ لکه چې تاسو به دلته همېشه یاست او د مرګ سره به نه مخامخ کېږئ، حال دا چې خبره داسې نه ده، د مرګ څخه نه شئ خلاصېدلی.

ج: کله چې تاسو هغه چاته لاس اچوئ او حمله ورباندې کوئ چې تاسو ورباندې زورور یاست، نو متکبرانه او بې رحمانه حمله پرې کوئ، د الله ﷻ په مخلوق باندې ستاسو بالکل زړه نه سوزي.

۶ـ نو د الله ﷻ څخه ودار شئ او زما اطاعت وکړئ، د خپلو عقایدو په اصلاح باندې علاوه خپل اعمال هم اصلاح کړئ (لکه چې وړاندې یې مثالونو ته اشاره وشوه).

۷ـ ای زما قومه! د هغه اقدس ذات ﷻ څخه ودار شئ او شکریه یې وکړئ چې ستاسو سره یې په بې شمېره نعمتونو باندې امداد کړی دی، او تاسو یې په خپلو سترګو ګورئ او درته معلوم دي لکه:

الف: تاسو ته یې څاروي دربښلي او ستاسو دپاره یې تابع او منقاد ګرځولي دي، چې هم یې غوښې خورئ، هم ورباندې درانه بارونه انتقالوئ او همدارنګه ورڅخه نورې استفادې هم کوئ.

ب: ستاسو سره یې په زامنو سره امداد کړی دی چې د یو پلوه مو په ژوند کښې کومکیان دي او د بله پلوه مو خلیفه ګان دي.

ج: تاسو ته الله ﷻ د تورو خاورو څخه ښایسته باغونه راویستلي دي چې په ډول- ډول میوه لرونکو او غیرو میوه لرونکو ونو باندې مشتمل دي.

د: همدارنګه یې درته د ځمکې څخه چینې راخوټولې دي او سیندونه یې درته پکښې بهولي دي.

۸ـ نو ای زما قومه! ستاسو د ناشکرۍ د کبله زه په تاسو باندې د لویې ورځې د عذاب څخه دارېږم، نو په ماباندې ایمان راوړئ او د کفر او کفریاتو څخه لاس واخلئ.

٩_ هود ﷺ ته خپل قوم د دعوت د تردید په هکله وویلې چې:

الف: ای هوده! ستا نصائح په مونږ باندې هیڅ اغیز نه لري او دعوت دې راباندې بالکل بې اثره دی، بلکې په مونږ باندې دا خبره یو برابر ده چې ته مونږ ته وعظ وکړې او توحید ته مو دعوت کړې، او که خپل خان د واعظینو څخه جوړ نه کړې، ستا سکوت او عدم سکوت ته مونږ په یوه نظر ګورو. او دا څکه چې:

ب: په کومه لاره باندې چې مونږ روان یاستو دا زمونږ د پخوانیو (پلرونو او نیکونو) خوی او عادت دی، چې هغوی ورباندې تللي دي مونږ هم ورباندې خو.

په پخوانیو خلکو کښې هم څینو خلکو د نبوت دعوې کړې وې، ته هم د همغو غوندې د نبوت دعوه کوونکی یې چې په دروغو دې خپل خان پیغمبر تراشلی دی.

ج: مونږ د عذابه نه ډارېږو او ستا په خبره هیڅ باور نه لرو، بلکې مونږ معذب کړی شوي نه یاستو.

١٠_ نو په دغه ډول سره عادیانو د خپل پیغمبر (هود ﷺ) تکذیب وکړ نو مونږ دوی ټول د ځرمې هلاک او پوپنا کړه، چې اوه شپې او اته ورځې مو ورباندې تېز باد وچلاوه، چې د خرماګانو د ډډونو غوندې یې په ځمکه باندې وغورځول.

١١_ ای پیغمبره! په دې مقام کښې هم په خپل اُمت باندې دا مطالب قرائت کړه چې:

الف: په ذکر شوي بیان کښې د الله ﷻ د قدرت او توحید او هم ستا د نبوت ډېره لویه نښه نغښتې ده، خو د خلکو اکثریت نه پخوا ایمان راوړی دی او نه به وروسته ایمان راوړي.

ب: یقیناً ستا رب ﷻ د کلکې او قوي ارادې خاوند دی او په هر وخت کښې کولی شي چې په کفارو باندې خپل عذاب ورنازل کړي. خو د دې سره-سره ډېر مهربان هم دی چې دوی ته فرصت او مهلت ورکوي ترڅو دوی توبه تائب شي، او د عذاب مخه ترې واړوي.

توضیحات

١_ په ﴿ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ ءَايَةً تَعْبَثُونَ ﴾ کښې د ﴿ رِيعٍ ﴾ کلمه د "ريعة" جمعه ده[١] چې علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او څینې علماوو کرام وایي چې: د نوموړې کلمې اطلاق په هر لوړ (اوچت) خای یا په هر غره باندې کېږي چې د ډېرې لرې مسافې څخه لیدل کېږي[٢].

ب: دا کلمه د هغې لارې نوم دی کومه چې د دوه وو غرونو ترمنځ غزېدلې وي[٣].

خو مونږ ته په دې مقام کښې اولنی تفسیر راجح برېښي چې د ﴿ ءَايَةً ﴾ د کلمې سره ډېر ښه تناسب لري؛ دا یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ تَعْبَثُونَ ﴾ کلمه د "عَبَث" _لکه "شَرَف"_ څخه اشتقاقه شوې

---

(١) اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص٦٠
(٢) تفسير البغوي ج٣ ص٣٩٣؛ لسان العرب ج٨ ص١٣٩
(٣) روح المعاني ج١٩ ص١١٠

ده، "عَبَث" د هغه کار کولو دپاره وضعه شوی دی کوم چې په صحيح غرض باندې مشتمل نه وي بلکې محض د لوبو او ساتېرۍ دپاره صورت ونيسي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای زما قومه! ايا تاسو خپل ضروريات هېر کړي دي او په کفر باندې علاوه په عبثياتو او د لوبو په کارونو باندې مشغول ياست؟ تاسو په هر اوچت ځای باندې مناري او تعميرات جوړوئ چې ضرورت ورته نه لرئ او نه پکښې استوګنه کوئ، بلکې ستاسو غرض پکښې فقط همدا دی چې ستاسو د قوت او مهارت دپاره د يوې نښې او يوه يادګار په حيث پاتې شي، نو تاسو ته په کار دي چې د عبثياتو څخه لاس واخلئ او په ضرورياتو باندې مشغول شئ.

مصانع څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ ﴾ کښې د ﴿ مَصَانِعَ ﴾ کلمه د "مَصْنَعَة" جمعه ده[۱]، چې د ښارونو او ماڼيو (بنګلو) دپاره وضعه شوې ده[۲]، نو د معنی حاصل يې داسې راخېژي چې:

ای زما قومه! عجيبه ده چې تاسو د خپل دنياوي ژوند دپاره څومره زيات زيار باسئ او ماڼی قوي او ښکلې جوړوئ لکه چې تاسو به دلته همېشه ياست، اما بالمقابل د اُخروي ژوند دپاره هيڅ تياری نه نيسئ لکه چې تاسو هيڅ مرګ نه لرئ چې هلته ورانتقال شئ، حال دا چې تاسو به هرو مرو په مرګ سره دا دنيا پرېږدئ او هلته به دائمي ژوند پيل کوئ، نو تاسو ته په کار دي چې د دائمي کور د تياري غم وخورئ او هېر يې نه کړئ، لکه چې اوس مو هېر کړی دی.

د بَطش معنی

۳_ په ﴿ وَإِذَا بَطَشْتُم بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴾ کښې د ﴿ بَطَشْتُم ﴾، ﴿ بَطَشْتُمْ ﴾ دواړه کلمې د "بَطْش" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقي شوې دي، "بَطْش" په قوت سره کلکو نيولو ته وايي[۳].

څرنګه چې عاديان ډېر بې رحمه او په زړونو باندې سخت خلک وه، نو ځکه هود ﷺ دوی ته په خپلو نصائحو کښې د نرمۍ او ترحم نصيحت هم شامل کړ چې: ای زما قومه! تاسو د الله ﷻ په مخلوق باندې زړه وسوزئ، په غير شرعي توګه څوک مه نيسئ او سکنجې مه ورکوئ، دا ډېر لوی تکبر دی او د تکبر انجام خراب وي.

هېر مو نه شي!

۴_ هېر مو نه شي چې د عاديانو غونډې د دې زمانې کفار هم په عقيدوي فساد (کفر) باندې برسېره په عملي فساد باندې هم اخته دي، چې په لهو لعب (عبثياتو) کښې مشغول دي او د دنيا د ژوند دپاره ډېر کلک او قوي کورونه جوړوي ته به وايې چې دوی به دلته همېشه وي؛ خو د آخرت د ژوند دپاره هيڅ تياری نه نيسي ته به وايې چې دوی مرګ نه لري.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۱۲۴
(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۸۶۰
(۳) القاموس المحيط ج۱ ص۲۸۷؛ لسان العرب ج۶ ص۲۶۷

په دې باندې علاوه، د دې زمانې په کفارو کښې هم بې رحمې زښته ډېره ده چې په ډول-ډول شکنجو او تعذيبونو سره مسلمانان زوروي او تعذيبوي، د افغانستان په څوارلس کلن جهاد کښې بې ډېر مثالونه تېر شوي دي، حتى چې د خلقيانو (کمونستانو) د پلوه خينې مسلمانان ژوندي دفن کړې شوي دي او سترګې ترې ويستلى شوي دي او داسې نور.

نو د آخر الزمان اُمت دپاره په کار ده چې د عاديانو څخه عبرت واخلي او خپل خانونه عقيدةً او عملاً سم کړي چې د الله ﷻ د عذاب سره مخامخ نه شي. اما په خصوصي توګه د دې اُمت مسلمانو ته هم په کار دي چې په ټول اسلام کښې داخل شي او په انتخابي توګه وربانديې عمل ونه کړي بلکې په کلي توګه يې په خپلو خانونو باندې تطبيق کړي.

د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث د نظره تېر کړئ:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ»[۱] يعنې د سړي مسلماني نه دا کار هم ډېر ډول او سنګار وربښي چې هغه کارونه پرېږدي کوم چې هغه ته مقصودي نه وي، او د عبثياتو څخه وي.

ب: عبد الله بن عمر رضي الله عنهما وايي چې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ زما په اوږو باندې مبارک لاس کېښود او راته ويې فرمايل: «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ»[۲] په دنيا کښې داسې اوسه لکه چې (دلته) مسافر (بې وطنه) يې او يا په لارې باندې تېرېدونکى يې، (دنيا پورې زړه مه تړه او آخرت مه هېروه).

ج: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «...قَوْمٌ مَعَهُمْ سِيَاطٌ كَأَذْنَابِ الْبَقَرِ يَضْرِبُونَ بِهَا النَّاسَ»[۳] يعنې دوه ډلې خلک اهل النار دي چې ما نه دي ليدلي وروسته به پيدا شي، يوه ډله داسې قوم دى چې د غوايانو د لکيو غوندې متروکې (قمچني) به ورسره وي او خلک به وربانديې وهي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا خُلُقُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ کښې د ﴿ هَٰذَآ ﴾ په کلمې سره څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وايو چې: د ذکرې شوې کلمې په مشار إليه کښې علماوو کرمو متعدد احتمالات ليکلي دي[۴]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: په دې کلمې سره هغه دين ته اشاره ده په کوم باندې چې عاديان روان وه، او مقام وربانديې

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۵۹
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۹۴۹
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۳
(۴) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۳۷؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۴۲

دلالت کوي. يعنې: اى هوده! زمونږ دين زمونږ د پلرونو (پخوانيو) دين دى چې مونږ ته په ميراث باندې پاتې دى، مونږ به يې په هيڅ صورت باندې پرېنږدو.

ب: هغه وعظ ته اشاره ده په کوم باندې چې وراندېنې کلمات دلالت کوي. يعنې: اى هوده! ستا دعوت او وعظ د پخوانيو خلکو عادت دى، ستا غونډې په دروغو باندې د نبوت مدعيان پخوا هم ډېر تېر شوي دي، لکه څنګه چې هغوى ورباندې عقيده نه ده کړې مونږ هم په تاباندې ايمان راوړونکي نه ياستو.

ج: هغه حال ته اشاره ده په کوم باندې چې دنيا روانه ده، يعنې په دغه حال باندې چې مونږ ياستو (چې پيدا کېږو او مړه کېږو) پخواني هم په همدغه حال باندې تېر شوي دي او هيڅوک بېرته د قبره څخه نه دي راپورته شوي.

که څه هم ذکر شوي درېواړه احتمالات سره يو تربله منافات نه لري څه لرې نه ده چې د بدليت په لحاظ درېواړه مراد وي، اما لاندې وجوهو ته په کتلو سره لومړنى احتمال قوي برېښي، والله ﷻ اعلم.

اول: د همدغه لومړي احتمال په مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت شوى دى چې: ﴿ وَمَا نَحۡنُ بِتَارِكِيٓ ءَالِهَتِنَا عَن قَوۡلِكَ ﴾ [هود:٥٣] يعنې اى هوده! ستا نبوت مونږ ته په ثبوت نه دى رسېدلى نو مونږ ستا د خبرې د کبله د خپلو معبودانو پرېښودونکي نه ياستو، مونږ به هيڅکله د خپل دين څخه بله خوا نه کړى شو.

دوهم: متصل ايت ﴿ وَمَا نَحۡنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴾ هم همدغه احتمال تائيدوي چې: ستا خبرې ټولې دروغې دي، مونږ ستا په تهديد سره د عذابه ډارېدونکي نه ياستو بلکې مونږ معذب کړى شوي نه ياستو او هيڅکله به راباندې عذاب نازل نه کړى شي.

﴿ كَذَّبَتۡ ثَمُودُ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذۡ قَالَ لَهُمۡ أَخُوهُمۡ صَٰلِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمۡ رَسُولٌ
أَمِينٞ ﴿١٤٣﴾ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ
ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿١٤٥﴾ أَتُتۡرَكُونَ فِي مَا هَٰهُنَآ ءَامِنِينَ ﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٖ وَنَخۡلٖ
طَلۡعُهَا هَضِيمٞ ﴿١٤٨﴾ وَتَنۡحِتُونَ مِنَ ٱلۡجِبَالِ بُيُوتٗا فَٰرِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ
﴿١٥٠﴾ وَلَا تُطِيعُوٓاْ أَمۡرَ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ﴿١٥١﴾ ٱلَّذِينَ يُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا يُصۡلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ قَالُوٓاْ
إِنَّمَآ أَنتَ مِنَ ٱلۡمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَآ أَنتَ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُنَا فَأۡتِ بِـَٔايَةٍ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ
﴿١٥٤﴾ قَالَ هَٰذِهِۦ نَاقَةٞ لَّهَا شِرۡبٞ وَلَكُمۡ شِرۡبُ يَوۡمٖ مَّعۡلُومٖ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٖ فَيَأۡخُذَكُمۡ

...يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي
ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

[١٤١] د ثمود قبیلې (ثمودیانو) هم رسولانو (پېغمبرانو) ته دروغ ونسبت کړ.

[١٤٢] کله چې دوی ته د دوی (خواخوږي) ورور صالح ﷺ وویل چې ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه وېرېږئ؟ او ولې د الله د عذاب څخه ځان نه ساتئ؟!

[١٤٣] یقیناً زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د جانبه امانتګر (استازی) رسول یم.

[١٤٤] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی).

[١٤٥] او زه ستاسو څخه په پیغام رسونه (رسالت) باندې هیڅ عوض نه غواړم زما اجر او ثواب نه دی مګر په رب العالمین ﷻ باندې دی (چې لطفاً یې په خپل الهي ذات باندې منلی دی).

[١٤٦] ایا تاسو به په هغو (نعمتونو) کښې د امنیت درلودلو په حال پرېښودل شئ؟ او هلته به دایمي تل چې دلته ستاسو په شاو خوا کښې موجود دي اوسئ؟!

[١٤٧] (په بل عبارت ایا تاسو به) په باغونو او چینو (بهېدونکو اوبو) کښې (تلپاتې) پرېښودل شئ؟!

[١٤٨] او (ایا تاسو به) په کښتونو او د خرماوو په داسې ونو کښې (پرېښودل شئ) چې میوې (کجورې) یې (د پوروالي د کبله) خپلې په خپلو تورو کښې ناوتلې دي.

[١٤٩] (ایا) تاسو د غرونو څخه (په غرونو کښې) په داسې حال کښې کورونه (او کورونه) تراشئ چې تکبر کوونکي (او فخر کوونکي) یاست (نو دا تکبر به دې باندې سرچپه نه شي؟).

[١٥٠] نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی).

[١٥١] او تاسو د حد څخه د تېرېدونکو د امر اطاعت مه کوئ (چې دا د شیطان اطاعت دی).

[١٥٢] (البته) هغه (د حد څخه تېرېدونکي) کسان چې په ځمکه کښې فساد وله کوي او (په هیڅ وخت کښې یې کښې) اصلاح نه کوي (د هیڅا خیر نه غواړي).

[١٥٣] ثمودیانو (صالح ﷺ ته) وویل چې یقیناً ته د جادو کړي شوو څخه یې (چې د خپلو پلرونو دین دې پرېښود).

[١٥٤] ته نه یې مګر زمونږ په شان انسان یې، نو ته (په خپل نبوت باندې) دلیل راوړه (البته هغه دلیل چې مونږ یې فرمایش درکوو)، که ته د صادقانو څخه یې (زمونږ فرمایش پوره کړه).

[١٥٥] صالح ﷺ وویل چې دغه ده (د معجزې) اوښه (چې تاسو یې فرمایش راکړی وه، البته دا) داسې اوښه ده چې هغې ته د اوبو یو نوبت دی او ستاسو (د څارویو) دپاره د اوبو د معلومې (ټاکلې) ورځې بل نوبت دی.

[١٥٦] او تاسو دغې اوښې ته بدي (ضرر) مه رسوئ (او خپل نوبت ورکړئ)، نو (که ضرر ورته ورسوئ) د لویې ورځې عذاب به مو ونیسي (عذاب به درباندې نازل شي).

[١٥٧] نو هغوی د معجزې اوښه زخمي کړه (چې حلاله یې کړه) نو دوی په داسې حال باندې وګرځېده چې (په زخمي کولو باندې یې بې وخته) پښېمانه کوونکي شوه.
[١٥٨] نو (درې ورځې وروسته) هغوی لره الهي عذاب ونیوه (چې ټول پنا شوه).
یقینًا په دغه (بیان) کښې (د قدرت) ډېره لویه نښه پرته ده، او د خلکو اکثریت (په یوه زمانه کښې هم) ایمان راوړونکی نه دی.
[١٥٩] او یقینًا (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او هم) ډېر مهربان دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د صالح ﷺ د قیصې ځینو مهمو ټکو ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځبرژي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د صالح ﷺ او د ده د قوم قیصه ولوله چې عبرت ترې واخلي هغه دا چې:
١_ د عادیانو په شان ثمودیانو هم د ټولو پیغمبرانو تکذیب وکړ او د مطلق رسالت څخه انکاري شوه. څکه چې:
٢_ ثمودیانو ته د دوی خواخوږي نسبي ورور صالح ﷺ د نصیحت په توګه وویلې چې:
الف: ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه ډارېږئ؟ او د ده ﷻ د عذابه خپل خانونه بچ نه ساتئ؟ چې په کفریاتو او شرکیاتو باندې اخته یاست.
ب: یقینًا ستاسو د هدایت دپاره د الله ﷻ د پلوه زه د یو پیغمبر په حیث را استولی شوی یم، او کوم پیغامونه چې ستاسو دپاره ماته راکړه شوي دي په هغو کښې د پوره امانت خاوند یم، چې هو بهو یې تاسو ته در رسوم.
ج: نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ او د شرک څخه لاس واخلئ.
د: په دې باندې علاوه زه خو ستاسو څخه د پیغامونو په رسونه باندې کوم عوض نه غواړم چې په تاسو باندې بوج شي او یا ما په خودغرضۍ باندې متهم کړئ، بلکې زه ستاسو اُجرت او عوض ته څه اړتیا او احتیاج هم نه لرم او دا څکه چې:
ه: زما اُجرت او ثواب په بل چا نه دی بلکې په رب العالمین ﷻ باندې دی چې د خپل لطف د کبله یې په خپل اقدس ذات ﷻ باندې منلی دی او هیڅکله په خپله وعده کښې خلف هم نه کوي، چې اجر رانه کړي.
و: ای زما قومه! ایا تاسو خیال کوئ چې په هغو نعمتونو کښې به تاسو د همېشه دپاره په امن کښې اوسېږئ کوم چې ستاسو په شاوخوا کښې موجودیت لري او تاسو ترې ډول-ډول استفادې کوئ؟
ز: یا په بل عبارت، ستاسو څه خیال دی چې ستاسو دغه باغونه او بهیدونکې اوبه (راخوټېدونکې چینې) او هم دغه رنګارنګ کښتونه او د کجورو لوړې او دنګې ونې به چې په وړو کښې یې د ګڼوالي

د کبله او د کجورو د ډېروالي د کبله ځيني دانې په ځينې نورو کښې ننوتلې دي، همېشه وي او هېڅکله به وربانديې زوال ورنه شي؟ دغسې نه ده دا ټول زوال لري.
ح: ای زما قومه! ایا تاسو د غرونو څخه په ډېر مهارت سره کوټې او کورونه تراشئ او افتخار وربانديې کوئ؟ او ستاسو گومان دی چې دغه تراشلی شوي کورونه او کوټې به تاسو د الهي عذاب څخه وساتي او هلته به پکښې پټ شئ؟ دا گومان مه کوئ؛ د الله ﷻ د عذاب څخه هيڅ شی چاته نجات نه شي ورکولی، نو ډېر ژر به مو افتخار او تکبر په سر مات شي.
ط: نو د الله ﷻ څخه وډار شئ چې بنياد ويستونکی عذاب به دربانديې نازل کړي، او زما اطاعت وکړئ چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی او د ده ﷻ رضاء زما په اطاعت کښې نغښتې ده.
ي: تاسو د مسرفانو (د حد څخه د تجاوز کوونکو) او د شيطان اطاعت مه کوئ او هم د هغو مشرانو خبره مه منئ کوم چې د شيطان په لښکر کښې شامل دي او تاسو کفرياتو ته راکاږي.
البته دغه د مسرفانو ډله د هغو کسانو څخه عبارت ده چې:
اول: په ځمکه کښې فساد ته وده ورکوي او کفريات او جنايات پکښې خوروي.
دوهم: او د اصلاح غوښتونکي نه دي، او نه غواړي چې خلک د خير په لاره سوق شي.
۳ـ ثموديانو صالح ﷺ ته په لانديې ډول جواب ورکړ او د ده ﷺ نصائح يې رد کړه چې:
الف: ای صالحه! ته خو په مونږ کښې ډېر د تمې سړی وې، زمونږ تاته اُميد وه چې ته به په راتلونکي کښې د خپلو پلرونو د دين ډېر خدمت وکړې، حال دا چې تا زمونږ اُميدونه د خاورو سره برابر کړه، د دې بله وجه نه شي کېدلی بې د دې چې ته جادو کړی شوی يې، او د جادو په اثر دې فکر بالکل سرچپه شوی دی، چې د خپلو پلرونو معبودان ردوې او د باطلو لقب ورکوې.
ب: په دې باندې علاوه، ته خو بل څوک نه يې بلکې زمونږ غوندې بنيادم يې، نو دا امتياز تا د کومه کړ چې ته پيغمبر شوې او مونږ پيغمبران نه شوو؛ که بالفرض الله ﷻ اراده کړې وی چې مونږ ته پيغمبر راواستوي نو هرو مرو به يې انسان نه بلکې پرښته د همدغه منصب دپاره ټاکلې وی.
ج: نو که ته د نبوت په ادعاء بانديې کلک يې، نو مونږ ته په خپل نبوت باندې هغه معجزه راوړه د کومې چې مونږ تاته فرمايش درکوو او مونږ يې درڅخه غواړو، که په خپله مدعی کښې د صادقانو څخه يې نو ژر شه زمونږ فرمايش پوره کړه.
۴ـ کوم فرمايش چې ثموديانو صالح ﷺ ته ورکړی وه (چې د اوښې معجزه مونږ ته حاضره کړه، بيا به ستا په نبوت باندې عقيده وکړو) هغه فرمايش الله ﷻ پوره کړ. نو:
الف: صالح ﷺ ثموديان مخاطب کړه چې دا هغه فرمايشي معجزه ده چې تاسو ورباندې زيات زور اچولی وه، دا يوه قدرتي اوښه ده چې په معجزانه توگه خلق کړی شوې ده، د دې اوښې ټول کړه وړه د عادي اوښې په څېر نه دي. د همدې کبله:
ب: د دې اوښې څخه ستاسو خاروي ډارېږي او په اوبه څوړ کښې ورسره نه شي جمعه کېدلی، نو په کار دي چې ذکره شوې اوښه ستاسو د خارويو سره په وار اوبه څوړ ته ورخوشې کړی شي، چې

د دغې اوښې دپاره معلومه (متعینه) ورځ وټاکلی شي، په دې ورځ کښې به ستاسو څاروي اوبه څور ته نه پرېښودل کېږي.

ج: په دې باندې علاوه تاسو دغې اوښې ته څه ضرر مه رسوئ او د عادي اوښې خيال ورته مه کوئ، که نه نو تاسو به د لويې ورځې عذاب ونيسي، چې په دنيا کښې به دربانديې بنياد ويستونکی عذاب درنازل کړی شي او په آخرت کښې به د دوزخ د عذاب سره مخامخ کړی شئ؛

۵ـ ای پيغمبره! ثموديانو د صالح ﷺ نصيحت ته اعتناء ونه کړه او د اوبه خور وېش يې تحمل نه کړی شو نو:

الف: د همدې کبله يې ذکره شوې قدرتي اوښه د خپل يوه بدبخت سړی په لاس باندې لومړی زخمي او بيا يې مړه کړه (نحره يې کړه).

ب: د اوښې د وژلو سره جوخت هغوی ته د عذاب نښې نښانې څرګندې شوې نو د همدې کبله د هغې په وژلو باندې پښېمانه شوه، خو پښېمانی ورته څه ګټه ونه شوه رسولی، او الهي عذاب ترې راچاپېر شو او ټول يې پوپنا کړه.

۶ـ ای پيغمبره! په ذکر شوي بيان کښې ډېره لويه قدرتي نښه پرته ده چې ستا نبوت ورباندې په ډېره ښه وجه په اثبات رسېږي، خو د دې سره-سره د خلکو اکثريت ايمان راوړونکی نه وه، او ايمان راوړونکی نه دی.

۷ـ په دې باندې علاوه، ستا رب ﷻ هرومرو همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی هيڅوک يې د ارادې مخنيوی نه شي کولی، خو ډېر مهربان هم دی چې خلکو ته د توبې او ايمان راوړلو دپاره فرصت ورکوي او په عجله سره ورباندې عذاب نه ورنازلوي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ ﴾ کښې د "مَا" کلمه په راتلونکو متصلو دوه وو ايتونو کښې تفسيره شوې ده، يعني: ای ثموديانو! ايا تاسو به د کفرياتو سره-سره په هغو نعمتونو کښې باقي پرېښودل شي چې دغلته (ستاسو په شاوخوا کښې) موجوديت لري، چې د باغونو او نورو شيانو څخه عبارت دي؟ ايا دغه نعمتونه به زوال ونه لري؟ ايا تاسو به د مهلک عذاب سره مخامخ نه شئ؟ (دا خيال مو د خپلو مغزو څخه وباسئ).

د دوه وو لغاتو معناوې

۲ـ په ﴿ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴾ کښې د لاندې دوه وو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د "طَلْع" کلمه د خرما د ونې هغه وړې ته په لومړي حال کښې ويله کېږي کوم چې لا د شخولې څخه نه وي راوتلی[1]، خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په ميوه (کجورو) باندې تفسيره

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۷۴

کړي ده[۱]. يا په بل عبارت: دلته د ذکرې شوې کلمې څخه د کجورو ونې په هغه حال کښې مطلب دی چې د شخولې څخه راوتلی وي او په کجورو باندې بنه ډک وي، د همدې کبله ذکرې شوې کلمې ته د "هَضِيم" لقب ورکړی شوی دی.

ب: د ﴿ هَضِيمٌ ﴾ کلمه د "هَضْم" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "هَضْم" د یوه پاسته شي میده میده کولو ته ویل کېږي[۲]، نو په هغه طعام باندې هم د "هَضْم" اطلاق کېږي کوم چې په ګېډه کښې مات مات (میده میده) شي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ستاسو په ماحول کښې د کجورو داسې ګڼې ونې دي چې ونې یې د ډېروالي د کبله یو په بل کښې ننوتلي دي، ته به وایې چې یو په بل کښې هضم شوي (میده-میده) شوي او پکښې منحل شوي دي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَـٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ﴾ [ق: ۱۰] یعنې مونږ په اوبو سره د خرماوو داسې دنګې (لوړې) ونې زرغونې کړې دي چې د کجورو ونې یې لاندې باندې (او یو په بل سواره) دي.

فاره څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَتَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا فَـٰرِهِينَ ﴾ کښې د ﴿ فَـٰرِهِينَ ﴾ کلمه د "فَارِه" جمعه ده چې علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو سره تفسیره کړې ده[۳]:

الف: دا کلمه د "فَرَهَ يَفْرَهُ" ـلکه "شَرُفَ يَشْرُفُ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د متکبر معنی ورکوي. یعنې ای زما قومه! تاسو په غرونو کښې د فخر دپاره کورونه او کوټې تراشئ او تکبر پرې کوئ نو ستاسو څه خیال دی چې د کبر کاسه به مو نسکوره نه شي او دا خوشالي به درباندې سرچپه نه شي؟

ب: دغې کلمې د "فَرِهَ يَفْرَهُ" ـلکه "ضَرَبَ يَضْرِبُ"ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د حاذق (ماهر) معنی ورکوي، یعنې: ای زما قومه! تاسو په ډېر مهارت سره په غرونو کښې کوټې او کورونه تراشئ چې نور څوک دغه کار نه شي کولی، نو تاسو د دغه نعمت شکریه وکړئ او د الله ﷻ څخه وډار شئ.

مونږ ته دواړه تفسیرونه په زړه پوري برېښي، نو که د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي هیڅ باک یې نشته.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴾ د جملې مضمون خو د ﴿ ٱلَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ په جمله کښې اداء شوی دی، نو د همدغه مضمون په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۴۸۶؛ تفسير المظهري ج۷ ص۷۹
(۲) تفسير الطبري ج۱۹ ص۱۰۰
(۳) القاموس المحيط ج۳ ص۴۸۵؛ لسان العرب ج۱۳ ص۵۲۱؛ روح المعاني ج۱۹ ص۱۱۳؛ الدر المنثور ج۶ ص۳۱۵

مونږ وايو چې: د ذكرې شوې جملې په نزول سره واضحه شوې ده چې دغو مفسدانو د دوام په توګه په ځمکه کښې فسادونه کول، هسې نه چې کله-کله به يې اصلاح هم د لاسه واقع کېدله.

دغه مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴾ [النمل:۴۸] يعنې او د ثموديانو په ښار (حجر) کښې د فساد مشران نهه اشخاص وه چې په ځمکه کښې به يې د دوام په توګه فسادونه خورول او هيڅکله به يې اصلاح نه کوله.

د فتنې همدغو نهو مشرانو د لاندې فسادونو طرحې هم جوړې کړې وې:

الف: دوی دسيسه تياره کړې وه چې: د شپې په تياره کښې به د صالح ﷺ په کور باندې مرګونې حمله کوي او صالح ﷺ به وژني خو سبا ته به خلکو ته وايي چې مونږ ترې هيڅ خبر نه ياستو [النمل:۴۹].

ب: همدغو فسادي مشرانو د ناقة الله (د معجزې د اوښې) د قتل پلان هم جوړ کړی وه.

که څه هم دوی دغه پلان د يوه بدبخت سړي په لاس باندې تطبيق کړ چې "قُدَارُ بْنُ سَالِفٍ" نومېده[۱]، مګر د پلان په تطبيق باندې ټول راضي وه او ټولو غوښتل چې اوښه ووژله شي، د همدې کبله په ﴿ فَعَقَرُوهَا ﴾ کښې د "عقر" (زخمي کولو) نسبت ټولو ثموديانو ته شوی دی، چې لومړی يې زخمي کړه او بيا يې مړه کړه.

پاتې شوه دا خبره چې په کوم اندام باندې يې زخمي کړه، نو د دې بيان د [هود:۶۵] ايت لاندې تېر شوی دی ـ لله الحمد والشکر ـ چې تکراري بيان ته يې اړتيا نه ګورو.

يادونه

۵ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د صالح ﷺ د خارق العاده اوښې په هکله د [الأعراف:۷۷] ايت لاندې څه معلومات ليکلي دي. او په دې مقام کښې هم پکښې ځينو علماوو کرامو څه تفصيل ليکلی دی[۲]، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته او يا دلته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې د ﴿ فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴾ څخه څرګندېږي چې ثموديان په خپلو کړو باندې پښېمان شوه، او پښېماني خو د توبې معنی ورکوي، نو پوښتنه دا ده چې: د پښېمانتيا څخه وروسته ورباندې څنګه عذاب ورنازل شو حال دا چې الله ﷻ توبه قبلوونکی او مهربان دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم علماوو کرامو د ذکر شوي سوال دپاره ډېر جوابونه کړي دي[۳] خو کوم

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۳۱۶
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۴۴
(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۱۱۲

جواب چې په زړه پورې دی هغه دا دی چې: د ثمودیانو توبه بې وخته وه، دوی هغه وخت توبې ته اقدام وکړ کله چې وربانديې د الهي عذاب نزول شروع شو، په همدغه حال کښې دوی درې ورځې ژوندي وه، او همدغه درې ورځې د دوی د ندامت ورځې وې.

همدغه جواب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴾ [هود:٦٥] يعنې: کله چې ثمودیانو د معجزې اوښه زخمي او بیا نحره (حلاله) کړه نو صالح ﷺ هغوی ته وویلې: اوس نو تاسو په خپلو کورونو کښې فقط درې ورځې مزې چرچې وکړئ (ستاسو عمر فقط همدا درې ورځې پاتې دی) بیا به تاسو ټول پوپنا شئ، دغه وعده دروغ کړې شوې نه ده، هرو مرو رښتیا کیږي.

په یاد ولرئ

۷ـ کوم عذاب ته چې په ﴿ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ ﴾ کښې اشاره شوې ده، هغه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:٧٨] ایت لاندې ښه پوره څېړلی دی چې بیا څېړلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿ كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾ أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُم ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِن لَّمْ تَنتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُم مِّنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾ ﴾

[۱٦۰] د لوط ﷺ قوم ټولو پیغمبرانو ته د دروغو نسبت وکړ.

[۱٦۱] کله چې دوی ته د دوی (نسبي خواخوږي) ورور لوط ﷺ وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ څخه) نه دارېږئ (او د ده ﷻ د عذابه ځانونه نه ساتئ)؟.

[۱٦۲] یقینًا زه ستاسو دپاره امانتګر پیغمبر یم.

[۱٦۳] نو د الله ﷻ څخه ودار شئ او زما اطاعت وکړئ (چې زما اطاعت د همده ﷻ اطاعت دی).

[۱۶۴] او زه ستاسو څخه په پيغام رسونه باندې هيڅ عوض (او مزدوري) نه غواړم، زما اجر (او ثواب) نه دی مګر په رب العالمین ﷻ باندې دی (چې لطفًا يې په خپل اقدس ذات باندې منلی دی).

[۱۶۵] ایا د ټولو عالمونو څخه (یوازې همدا) تاسو نارینه وو ته (د جنسي ارتباط په حیث ورځئ)

[۱۶۶] او هغه زنانه پرېږدئ کومې چې ستاسو رب ﷻ ستاسو دپاره پيدا کړې دي چې ستاسو د مېرمنو څخه عبارت دي؟ بلکې (حقيقت دا دی چې) تاسو (د انساني چوکاټ څخه تجاوز کوونکي) قوم یاست.

[۱۶۷] هغوی (په جواب کښې) وویلې چې: ای لوطه! که ته (د دغو خبرو او دعوت څخه منع) نه شې نو هرومرو ضرور به ته (د دې وطن څخه) د ویستلی شوو (خلکو) څخه وګرځې (نو بهتره دا ده چې ساکت پاتې شې).

[۱۶۸] لوط ﷺ وویلې چې: يقينًا زه ستاسو (دغه کرغېړن) عمل ته د غضب کېدونکو (ولې) څخه یم (نو غلی نه شم کېناستلی).

[۱۶۹] (بیا لوط ﷺ خپل رب ته د سوال لاسونه پورته کړه چې) ای زما ربه! ما ته او زما اهل ته د هغه کار (د سزا) څخه نجات راکړې کوم چې دوی يې عملي کوي (او په دوی باندې عذاب ورنازل کړې).

[۱۷۰] نو مونږ لوط ﷺ او د ده ﷺ ټول اهل (ټبر) ته نجات ورکړ.

[۱۷۱] مګر نه (یوې) بوډۍ (کافرې) ښځې ته چې (زمونږ په علم او تقدير کښې په هلاکو شوو کښې) د باقي (پاتې) کېدونکو څخه وه.

[۱۷۲] بیا (د دوی د نجات څخه وروسته) مونږ نور خلک هلاک کړه.

[۱۷۳] او په دوی باندې مو (د خپل غضب د اظهار دپاره) باران ووراوه باران وروك (چې ډېرې ډبرې مو وربانديې ووروليې)، نو د ډارولی شوو کسانو باران ډېر بد باران وه.

[۱۷۴] (ای پيغمبره!) يقينًا په دغه (ذکر شوي بيان) کښې ډېره لويه قدرتي نښه پرته ده (چې زما په وحدانيت او ستا په نبوت باندې دلالت کوي)، او (یو خل بيا په خپل اُمت باندې قرائت کړه چې) د خلکو اکثریت (پخوا هم ایمان راوړونکي نه وه او په راتلونکي کښې هم) ایمان راوړونکي نه دي.

[۱۷۵] او يقينًا ستا رب ﷻ همدی د کلکې (نه ماتېدونکې) ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی (چې خلکو ته د توبې فرصت ورکوي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د لوط ﷺ د قيصې ښېنو نکاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي چې: ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د لوط ﷺ د قيصې ښېنې عبرتي ټکي قرائت کړه چې عبرت ترې واخلي، هغه دا چې:

۱ـ د لوط ﷺ قوم هم ټولو پيغمبرانو ته د دروغژنو نسبت وکړ. کله چې د دوی نسبي خواخوږي ورور (لوط ﷺ) هغوی ته وویلې چې:

الف: ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه ډارېږئ او د ده ﷻ د عذابه خپل ځانونه نه په وقایه کښې کوئ چې کفریات پرېږدئ او په توحید عقیده خپله کړئ؟

ب: یقیناً زه ستاسو دپاره امانتګر پیغمبر یم، چې الهي پیغامونه درته هو بهو رسوم او په هیڅ ډول سره خیانت پکښې نه کوم.

ج: نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ، چې زما اطاعت بعینه د الله ﷻ اطاعت دی زه همده ﷻ را استولی یم.

د: او زه ستاسو څخه د پیغامونو په رسونه باندې څه اُجرت او عوض هم نه غواړم چې په تاسو باندې بوج شي او یا په ما باندې د خودغرضۍ اتهام ولګوئ. زما اُجرت او ثوابونه خو نه دي مګر په رب العالمین ﷻ باندې دي چې لطفاً یې په خپل اقدس ذات باندې منلي دي او په خپلو وعدو باندې پوره وفاء کوونکی دی، زما همدغه اُجرت بس دی.

ه: ای زما قومه! د ټولو عالمونو څخه یوازې همدا تاسو نارینه وو ته د جنسي ارتباط په حیث ورځئ؟! حال دا چې ستاسو څخه وړاندې بل هیڅ قوم دغه بد او کرغېړن عمل ته اقدام نه دی کړی.

و: او تاسو دغه بدکار ته څه مجبوریت هم نه لرئ، الله ﷻ ستاسو د غریزې د اشباع دپاره ستاسو زنانه پیدا کړي دي، خو تاسو داسې مخلوق یاست چې خپلې هغه زنانه پرېږدئ کومې چې ستاسو رب ﷻ ستاسو دپاره پیدا کړي دي او د هغه مخلوق سره جنسي ارتباط نیسئ کوم چې ستاسو رب ﷻ د همدغه کار دپاره نه دي پیدا کړي. نو:

ز: اصلي خبره دا ده چې تاسو د انساني حد څخه تجاوز کوونکي خلک یاست، تاسو ته په کار دي چې د کفر او دغه تجاوز څخه لاس واخلئ.

۲ـ د لوط ﷺ قوم په ډېر تهدید سره جواب ورکړ چې: ای لوطه! که ته د دغه نصیحت او دعوت څخه لاس وانخلې نو هرو مرو به ته د دغه ښار څخه وویستلی شې، ستا غوندې ډېر کسان مونږ د دې ښارونو څخه ویستلي دي، نو په خپل ځان رحم وکړه او سکوت اختیار کړه (یا په بل عبارت: زمونږ سیل کوه چې مونږ څه کوو).

۳ـ لوط ﷺ یو ځل بیا خپل قوم مخاطب کړ چې:

الف: زه سکوت نه شم اختیارولی او غلی نه شم کېناستلی او دا ځکه چې زه د هغه عمل دپاره کوم چې تاسو یې مرتکب کېږئ، د دښمنانو د ډلې څخه یم. نو زه به هرومرو د خپلې دښمنۍ اظهار کوم، زه ورته په غُصه یم، زه به ضرور خپله غُصه څرګندوم.

ب: بیا لوط ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای ربه! ماته او زما اهل ته د هغه عمل او هغې جزا څخه نجات راکړې په کوم باندې چې زما قوم اخته دی، او په دوی باندې د خپل غضب یو مثالي (عذاب) ورنازل کړې، چې په راتلونکي زمانه کښې د خلکو دپاره یو مثال وګرځي.

۴ـ نو مونږ د لوط ﷺ سوال قبول کړ چې:

الف: لوط ﷺ ته او د يوې بوډۍ زنانه ځخه په غير د ده ﷺ ټول اهل (ټبر) ته مو نجات ورکړ او بيا مو متباقي ټول قوم هلاک کړ، چې په هلاک شوي متباقي کافر قوم کښې ذکره شوې بوډۍ هم شامله وه، کومه چې د لوط ﷺ خپله ماندينه (مېرمن) وه.

ب: او د هلاکت ځخه علاوه مو ورباندې يو ډول باران هم (د توهين دپاره) وورلوه، چې ډېر بد باران وه چې د ډبرو ځخه يې تشکيل موندلى وه، او په هغه قوم باندې ورنازل شوى وه کوم چې د الهي عذابه ډارولى شوى وه خو هغوى ترې نه وه ډارېدلي.

۵ـ اى پيغمبره! په ذکر شوي بيان کښې د الله ﷻ د کامل قدرت او ستا د رښتيانې نبوت ډېره غټه (عظيم الشانه) نښه نغښتې ده، خو خلک ترې عبرت نه اخلي، د همدې کبله نه په پخوانيو زمانو کښې د خلکو اکثريت ايمان راوړى دى او نه به ستا په زمانه کښې ايمان راوړونکي وګرځي نو ته بې حوصلې کېږه مه، او ډاډه اوسېږه.

۶ـ په دې باندې علاوه دا خبره هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه چې: يقيناً ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دى، هيڅوک يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلى، خو د دې سره سره ډېر مهربان هم دى، د همدې کبله په عذاب باندې عجله نه کوي او کفارو ته موقع او فرصت ورکوي چې توبه تائب شي او د کفرياتو ځخه لاس واخلي.

توضيحات

١ـ که څه هم ځينو علماوو کرامو(١) په ﴿ أَتَأْتُونَ ٱلذُّكْرَانَ مِنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې د "مِن" توري نه د ﴿ ٱلذُّكْرَانَ ﴾ د کلمې سره تعلق ورکړى دى او حاصل يې داسې راوېستلى دى چې: ايا تاسو د عالمونو ځخه نارينه وو ته د جنسي ارتباط دپاره ورتلل کوئ، حال دا چې په عالمونو ـ يعنې په انسانانوـ کښې خو زنانه ډېرې دي چې الله ﷻ درته په نکاح سره جائزې کړې دي.

مګر مونږ ته بهتره بربښي چې ذکر شوي توري (مِن) ته د ﴿ أَتَأْتُونَ ﴾ پورې تعلق ورکړى شي، يعنې: اى زما قومه! ايا د ټولو عالمونو ځخه يوازې تاسو هغه خلک ياست چې نارينه وو ته د جنسي ارتباط دپاره ورتګ کوئ؟! چې ستاسو ځخه وړاندې هيچا دغه کار ته اقدام نه دى کړى

مونږ خکه د "مِن" د توري دغه ډول تعلق بهتر وګڼه چې په همدغه مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت شوى دى چې: ﴿ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الأعراف:٨٠] يعنې او مونږ لوط ﷺ د پيغمبر په حيث لېږلى وه کله چې هغه خپل قوم ته وويلې چې: ايا تاسو داسې بې شرمه کار ته ورتګ کوئ چې ستاسو ځخه وړاندې ورته د عالمونو ځخه هيچا اقدام نه دى کړى، نو تاسو د دغه کار بنياد اېښودونکي ياست.

او عين مضمون په [العنکبوت:٢٨] ايت کښې هم راروان دى. إن شاء الله ﷻ.

---

(١) التفسير الکبير ج٢٤ ص١٦١

د "قِلَى، قَلاءُ" معناوي

۲ـ په ﴿قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُم مِّنَ ٱلْقَالِينَ﴾ کښې د "قَالِينَ" کلمه د "قِلَى" یا "قَلاءُ" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ډېر زیات بغض او بدو ګڼلو معنی ورکوي[۱]، یعنې لوط ﷺ د کفارو د تهدید په مقابل کښې وویلې چې: یقیناً ستاسو د دغه کرغېړن عمل سره تولې پربنتې او د قیامت د ورځې پورې ټول مؤمنان بغض کوونکي دي، او زه هم د همدغې ډلې څخه یم چې ډېر په کرکه ورته ګورم او ډېر بد یې ګڼم، نو د همدې کبله ستاسو د تهدید پروا نه لرم او غلی نه شم کېناستلی چې تقبیح یې نه کړم.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایې چې: په ﴿إِلَّا عَجُوزًا فِي ٱلْغَٰبِرِينَ﴾ کښې د ﴿فِي ٱلْغَٰبِرِينَ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د ﴿عَجُوزًا﴾ دپاره صفت واقع شوی دی، نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې مونږ لوط او د ده ﷺ ټول ټبر ته نجات ورکړ مګر په هلاکو شوو کښې پاتې شوې بوډۍ ته مو نجات ورنه کړ. نو پوښتنه دا ده چې: دغه بوډۍ (د لوط ﷺ ماندینه) خو په لمرخاته کښې په هلاکو شوو کښې شامله شوه چې په کفارو باندې عذاب ورنازل شو، اما د نجات په وخت کښې خو (چې په شپه کښې یې صورت نیولی وه) نو مورې په هلاکو شوو کښې شامله نه وه بلکې ژوندۍ وه، ایا ذکره شوې استثناء صحت موندلی شي؟

مونږ وایو چې: د نجات په وخت کښې الله ﷻ مقدره کړې وه چې دغه بوډۍ په هلاکو شوو کښې شامله او پاتې ده، نو د الله ﷻ علم او تقدیر داسې وګڼلی شو لکه چې سمدستي شامله وي، نو څکه یې د نجات موندونکو څخه استثناء صحت موندونکی کړ.

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿قَدَّرْنَٰهَا مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ﴾ [النمل:۵۷] یعنې: نو مونږ لوط ﷺ او د ده ﷺ اهل ته نجات ورکړ مګر د ده ﷺ ماندینې ته مو نجات ورنه کړ چې په عین وخت کښې مونږ نومورې د هغه کسانو څخه مقدره کړې وه کوم چې په هلاک شوو کښې پاتې کېدونکې وه.

﴿كَذَّبَ أَصْحَٰبُ لْـَٔيْكَةِ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿۱۷۶﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿۱۷۷﴾ إِنِّي لَكُمْ
رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿۱۷۸﴾ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿۱۷۹﴾ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا
عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿۱۸۰﴾ أَوْفُوا۟ ٱلْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُخْسِرِينَ ﴿۱۸۱﴾ وَزِنُوا۟ بِٱلْقِسْطَاسِ
ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴿۱۸۲﴾ وَلَا تَبْخَسُوا۟ ٱلنَّاسَ أَشْيَآءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِي ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿۱۸۳﴾

---

[۱] لسان العرب ج۱۵ ص۱۹۸

وَٱتَّقُواْ ٱلَّذِي خَلَقَكُمْ وَٱلْجِبِلَّةَ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾ قَالُوٓاْ إِنَّمَآ أَنتَ مِنَ ٱلْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَآ
أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَإِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿١٨٦﴾ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ إِن
كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّيٓ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ
يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَءَايَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ
﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾ ﴾

[۱۷۶] د ځنګله ملګرو ټولو پیغمبرانو ته د دروغو نسبت وکړ.

[۱۷۷] کله چې دوی ته شعیب ﷺ وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ ځخه) نه ډاریږئ (چې کفریاتو ته ادامه ورکوئ)؟

[۱۷۸] یقینًا زه ستاسو دپاره (د الله ﷻ د پلوه) امانتګر پیغمبر یم.

[۱۷۹] نو د الله ﷻ ځخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ (چې د هغه ﷻ اطاعت زما په اطاعت کښې نغښتی دی).

[۱۸۰] او زه ستاسو ځخه په پیغام رسونه باندې څه اُجرت (عوض) نه غوارم، زما اُجرت (او ثواب) نه دی مګر په رب العالمین ﷻ باندې دی (چې لطفًا یې په خپل اقدس ذات باندې منلی دی).

[۱۸۱] تاسو (خلکو ته) پیمانه پوره ورکوئ او (په پیمانه کښې) د کمبود کوونکو د ډلې ځخه مه کیږئ (مه جوړیږئ).

[۱۸۲] او تاسو په سمې (برابرې) تلې سره تول وکړئ.

[۱۸۳] او تاسو خلکو ته د هغوی شیان ناقص (کم) مه خبژوئ (چې ډنډې ووهئ)، او (همدارنګه) تاسو په ځمکه کښې په داسې حال حرکت مه کوئ چې فساد اچوونکي یاست (تاسو پکښې په اصلاح سره حرکت وکړئ).

[۱۸۴] او تاسو د هغه اقدس ذات ﷻ ځخه وډار شئ چې تاسو یې (د نشت ځخه) پیدا کړي یاست او لومړنی ټولګی یې هم (پیدا کړی دی لکه ستاسو پلرونه او نور).

[۱۸۵] د ځنګله ملګرو (د شعیب ﷺ په جواب کښې) وویلې چې: یقینًا ته د جادو کړی شوو (د ډلې) ځخه یې (چا درباندې جادوکړی دی چې عقل یې درخراب کړی دی).

[۱۸۶] او ته نه یې مګر زمونږ په شان بنیادم یې او یقینًا مونږ (د تنزل په صورت کښې) په تاباندې ګومان کوو چې ته هرومرو د دروغژنانو ځخه یې (که تنزل ونه کړو نو زمونږ په همدغې خبره یقین دی).

[۱۸۷] نو ته په مونږ باندې د اسمانه ټوټې راوغورځوه که چرته ته د صادقانو (د جملې ځخه) یې (مونږ ستا د تهدید ځخه نه ډاریږو).

[۱۸۸] شعیب ﷺ وویلې چې: زما رب ﷻ په هغو کارونو باندې ډېر ښه پوهېږي چې تاسو يې عملي کوئ (نو تاسو ته به په مناسب ډول سزا درکړي، د عذاب نزول د همده ﷻ په واک کښې دی او بس).

[۱۸۹] نو د ځنګله ملګرو شعيب ﷺ تکذيب کړ نو دوی لره د سیوري (چترۍ) د ورځې عذاب ونیول (او ټول پوپنا شوه). يقيناً دا (عذاب) د لويې (سختې) ورځې عذاب وه.

[۱۹۰] بې شکه په دغه (بيان) کښې (د الهي قدرت) هرومرو ډېره لويه نښه پرته ده، او د خلکو اکثريت (په يوه زمانه کښې هم) ايمان راوړونکی نه دی.

[۱۹۱] او يقيناً ستا رب ﷻ (ای پيغمبره!) د کلکې (قوي) ارادې خاوند دی (خو د دې سره- سره) ډېر مهربان هم دی (خلکو ته د توبه کولو وخت ورکوي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د شعيب ﷺ د قيصې ښينو عبرتي نکاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي: ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د شعيب ﷺ د حالاتو ښيني نکات د عبرت دپاره تراثت کړه هغه دا چې:

۱_ د ځنګله ملګرو ټولو پيغمبرانو ته _د شعيب ﷺ په شمول_ د دروغو نسبت وکړ البته کله چې دوی ته شعيب ﷺ وويلې چې:

الف: ايا تاسو د الله ﷻ څخه نه ډارېږئ؟ ايا تاسو د ده ﷻ د عذابه خپل ځانونه نه په وقايه کښې کوئ؟ چې ايمان راوړئ او د کفرياتو څخه لاس واخلئ.

ب: يقيناً زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه رالېږلی شوی يم، ترڅو تاسو ته الهي پيغامونه په ډېرې امانتدارۍ سره هو بهو ورسوم.

ج: نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او زما اطاعت وکړئ چې زما اطاعت بالکل د الله ﷻ اطاعت دی.

د: او زه ستاسو څخه په پيغام رسولو باندې هيڅ أجرت او عوض نه غواړم، زما عوض او اجر په بل هيڅا باندې نه دی مګر په هغه رب العالمين ﷻ باندې دی چې په خپل اقدس ذات باندې يې په خپل لطف سره منلی دی او وعده کړې يې دی.

ايا د ده ﷻ څخه پرته بل څوک شته چې په خپله وعده باندې د ده ﷻ څخه ډېر زيات کلک وي؟

هـ: ای زما قومه! په تاسو کښې يوازې عقيدوي انحراف رواج نه دی بلکې تاسو برسېره په عقيدوي فساد باندې په عملي فسادونو باندې هم اخته ياست، نو د الله ﷻ څخه وډار شئ او خلکو ته پيمانه پوره ورکوئ، او د هغو کسانو څخه مه کېږئ کوم چې په پيمانو کښې نقصان واقع کوي او تګي کوي.

و: همدارنګه تاسو ته توصيه کوم چې په برابره تله باندې وزن وکړئ او په تله کښې ډنډې مه وهئ او داسې مه کوئ چې خلکو ته د هغوی مالونه او شيان د تګۍ په ذريعه ناقص وخېژوئ، حال دا چې کله خپلو ځانونو ته تول کوئ نو بيا پکښې ډنډې نه وهئ او نقصان پکښې نه واقع کوئ.

ز: لنډه دا چې په ځمکه کښې د فساد کوونکو په حيث حرکت مه کوئ، بلکې د فسادونو څخه

لاس واخلئ؛ هر يو فساد چې وي (خپل خانونه په عملي او عقيدوي دواړو لحاظونو سره د فساد څخه خالي کړئ).

ح: د هغه الله ﷻ څخه وډار شئ چې تاسو يې هم پيدا کړي ياست او ـ ستاسو د پلرونو په شمول وړاندېني او مخکيني خلک يې هم پيدا کړي دي، الله ﷻ په هر شي باندې قدرت لري، د سترګو په رپ کښې ستاسو د ټولو بنياد ويستلی شي.

٢ـ د ځنګله ملګرو د شعيب ﷺ په جواب کښې وويلې چې:

الف: يقينًا په تاباندې جادو کړی شوی دی چې ستا دماغ يې خراب کړي دي او اوټې بوټې وايې، ټول خلک په يوه لاره روان دي او تا بله لاره خپله کړې ده او دعوت هم ورته چلوې.

ب: ته خو بل څوک نه يې بلکې زمونږ غوندې يو بنيادم يې، نو دا امتياز تاته د کومه شو چې ته پيغمبر وګرځولی شوې او مونږ نه؛ که بالفرض الله ﷻ مونږ ته د پيغمبر د را استولو اراده کړې وی نو ضرور به يې مونږ ته پرښته را استولې وی. نو د همدې کبله:

ج: مونږ يقين لرو چې ته دروغژن يې، خو که ډېر تنزل وکړو نو وبه وايو چې مونږ په تاباندې ګومان کوو چې ته د دروغژنانو د ډلې څخه يې او په دروغو دې مونږ ته خپل ځان پيغمبر تراشلی دی، چې په خپل نبوت باندې کوم دليل هم نه لرې.

د: که ته رښتيانی پيغمبر او د صادقانو د ډلې څخه يې نو په مونږ باندې د اسمانه ټوټې راوغورځوه چې مونږ ټول ترې لاندې مړه شو، مونږ ستا د تهديداتو څخه نه ډارېږو او نه ستا د خبرو د اورېدلو حوصله لرو.

٣ـ شعيب ﷺ هغوی مخاطب کړه چې: د عذاب نزول زما په لاس کښې نه دی، زه نه شم کولی چې په تاسو باندې د اسمان کومه ټوټه دروغورځوم او يا درباندې ځمکه خسف کړم، او نه ما تاسو ته د عذاب د نازلولو لاپه کړې ده. د عذاب نازلول فقط د الله ﷻ په واک کښې دی او بس چې ستاسو په اعمالو او کړو وړو باندې ډېر ښه پوهېږي، اختيار لري چې څه ډول عذاب درباندې نازلوي او يا د څه وخته پورې فرصت درکوي.

٤ـ خو د شعيب ﷺ د جدو جهد سره ـ سره هغوی پرې ايمان رانه وړ او تکذيب يې کړ، نو هغوی د سيوري د ورځې عذاب ونيول چې مونږ ورباندې ورنازل کړ او د ټولو بنياد مو پرې وويست. يقينًا دغه عذاب د لويې دردناکې ورځې عذاب وه چې ډېره بده ورځ ورباندې ورغله او د ځرمې پوښنا شوه.

٥ـ ای پيغمبره! يقينًا په دغه ذکر شوي بيان کښې ستا د نبوت د اثبات دپاره او ستا د رب ﷻ د توحيد دپاره ډېره لويه نښه پرته ده، خو خلک ورڅخه عبرت نه اخلي، نو د همدې کبله د دوی اکثريت نه پخوا ايمان راوړونکی وه او نه به په راتلونکې کښې ايمان راوړونکی وګرځي.

بې شکه ستا رب ﷻ په هر وخت کښې د کلکې ارادې خاوند دی چې هيڅوک يې د ارادې مخه نه شي بندولی، چې د عذاب د راښکته کولو مخنيوی يې وکړي، خو د دې سره ـ سره ډېر مهربان هم دی چې د عذاب په نزول باندې عجله نه کوي او د ايمان راوړلو فرصت د خلکو د لاسه نه وباسي.

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې د شعيب ﷺ د قوم څخه په ﴿ كَذَّبَ أَصْحَٰبُ لْـَٔيْكَةِ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ کښې د ﴿أَصْحَٰبُ لْـَٔيْكَةِ﴾ په کلمه سره تعبير شوی دی او په [الحج:۴۴] ايت کښې په ﴿ وَأَصْحَٰبُ مَدْيَنَ ﴾ سره ياد شوي دي. نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه دواړه نومونه (مَدْيَن، الأَيْكَة) د يوه ښار نومونه دي چې په مصداق کښې متحد دي او که څنګه؟

مونږ وايو چې: لکه څنګه د [الأعراف:۸۵] ايت لاندې ورته د الله ﷻ په توفيق اشاره شوې ده، علماء کرام د ذکر شوي سوال په جواب کښې په لاندې ډول اختلاف لري:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې: دواړه نومونه سره په مصداق کښې متحد دي[۱]، نو د شعيب قوم ته په دې اعتبار د "أَصْحَابُ مَدْيَن" لقب ورکړی شوی دی چې د دوی د ښار نوم همدغه وه، او د "أَصْحَابُ الأَيْكَة" په نامه څکه يادېږي چې هغوی د ونو ځنګل درلود، چې د "الأَيْكَة" کلمه اصلاً د ونو د ځنګل معنی ورکوي[۲]. څرنګه چې دغه کافر قوم د همدغه ځنګله عبادت کاوه نو په دې مقام کښې د ﴿ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ ﴾ سره د "أَخُوهُمْ" کلمه نازله نه شوه څکه چې د إخوت څخه د اشتراک ورمه پورته کېږي، ترڅو شعيب ﷺ د دغې ورمې څخه په ځنګ وساتلی شي.

ب: ځينې علماوو کرام وايي چې: شعيب ﷺ يوه قوم ته لېږلی شوی وه چې هغوی اوه ښارونه درلوده، د يوه نوم "مَدْيَن" او د بل ښار نوم "الأَيْكَة" وه[۳]، بلکې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د يوه روايت څخه هم د ښارونو تعدد معلومېږي[۴].

هو! د دغو ټولو ښارونو اوسېدونکي په کفر باندې علاوه په شر او فساد او هم فسق او فجور کښې په يو خوی او په يوه لاره باندې روان وه، چې په پيمانه کښې يې کمبود کاوه او په تله کښې يې ډنډې وهله او داسې نور.

نو څرنګه چې شعيب ﷺ د "الأَيْكَة" د ښارونو سره نسبي اړيکې نه درلودې[۵]، نو په دې مقام کښې د ﴿ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ ﴾ په عوض "إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ شُعَيْب" نازل نه کړی شو. خو شعيب ﷺ د "مَدْيَن" د ښاريانو سره نسبي اړيکې درلودې د همدې کبله الله ﷻ مونږ ته حکايت کړی دی چې: ﴿ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ﴾ [هود:۸۴] يعنې: او مونږ د مدين ښاريانو ته د دوی نسبي خواخوږی ورور شعيب ﷺ لېږلی وه.

الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته دوهم قول راجح برېښي، او څه

[۱] تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۴۵
[۲] تفسير القرطبي ج۱۳ ص۱۳۵
[۳] المحرر الوجيز ج۱۲ ص۷۷
[۴] الدر المنثور ج۶ ص۳۱۸
[۵] روح المعاني ج۱۹ ص۱۷۷

مانع نه ګورو چې د ښارونو په تعدد باندې قول وکړو.

پاتې شوه د وړمې خبره، نو چا چې د شعیب علیه السلام د قوم دپاره د "الأَيْكَة" په معبودیت باندې قول کړی دی هغوی خپل قول د سلفو صالحینو کوم روایت ته نه دی منسوب کړی، ته به وایې چې یو اجتهادي احتمال یې لیکلی دی، په دې باندې علاوه، د یو پیغمبر په شان کښې وړمه هم څه ارزښت نه لري او نه د چا ذهن ته ورځي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې: په کوم مطلب باندې چې د ﴿ وَلَا تَكُونُواْ مِنَ ٱلْمُخْسِرِينَ ﴾ جمله دلالت کوي عین مطلب د ﴿ وَلَا تَبْخَسُواْ ٱلنَّاسَ أَشْيَآءَهُمْ ﴾ د جملې څخه هم فهمېږي، نو پوښتنه دا ده چې د دغه یوه مطلب په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: دلته یو مطلب تکراري نه دی نازل شوی بلکې په لومړنۍ جمله باندې د ﴿ أَوْفُواْ ٱلْكَيْلَ ﴾ د جملې مضمون تاکید شوی دی، یعنې تاسو پیمانه کول پوره کړئ او په همدې هکله د ناقص کوونکو د ډلې څخه مه ګرځئ. او په دوهمه جمله باندې د ﴿ وَزِنُواْ بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴾ مضمون تائید شوی دی، یعنې تاسو په انصافي تله باندې تول وکړئ او د خلکو مالونه او نور شیان په ورکولو سره ناقص مه ګرځوئ.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء:۳۵] ایت لاندې د "الْقِسْطَاس" کلمه ډېره ښه تحلیله شوې ده چې بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو.

جِبِلَّة څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَٱلْجِبِلَّةَ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ کښې د "جِبِلَّة" کلمه چې د "جَبَل" د کلمې سره په اصلي تورو کښې متحده ده، که څه هم په دې مقام کښې علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۱]، مګر عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) وایي چې: دلته د جماعت او لوی ټولګي معنی ورکوي[۲] لکه چې غر غټ او لوی وي. یعنې او تاسو د هغه الله ﷻ څخه وډار شئ چې تاسو یې د نشت څخه پیدا کړي یاست او پخوانی (اولنی) غټ ټولګی یې هم پیدا کړی دی چې ستاسو د پلرونو او نورو مخلوقاتو څخه عبارت دی چې د غرونو غوندې غټ-غټ ټولګې وه.

عین مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ [الشعراء ۲۶] یعنې موسی علیه السلام فرعونیانو ته وویلې چې: رب العالمین هغه اقدس ذات دی چې ستاسو رب دی او ستاسو د ړومبیو (پخوانیو) پلرونو هم رب دی. لکه څنګه چې ستاسو ضروریات پوره کوي همدارنګه یې د هغوی ضروریات هم په خپلو-خپلو وختونو کښې پوره کړي دي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۱۱۹؛ القاموس المحیط ج۱ ص۴۴۰
(۲) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۰۹؛ لسان العرب ج۱۱ ص۹۸

یادونه

۴_ په ﴿ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې د "كِسَف" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء:۹۲] ایت لاندې ښه پوره تحلیله شوې ده چې د "كِسَفَة" جمعه ده او د ټوټو معنی ورکوي، نو بیا تحلیلولو ته اړتیا نه ګورو.

يَوْمِ الظُّلَّة د کومې ورځې نوم دی؟

۵_ په ﴿ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ ﴾ کښې د ﴿ يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ ﴾ د هغې ورځې نوم دی په کومه کښې چې د شعیب ؑ په قوم باندې بنیاد ویستونکی عذاب ورنازل شو، او دا نوم ورته څکه اېښودلی شوی دی چې:

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او د څو نورو سلفو صالحینو په روایت: کله چې د شعیب ؑ د قوم د هلاک وخت راورسېد نو الله ﷻ ورباندې ډېره سخته تودوښه (ګرمي) ورنازله کړه، چې نه یې د کورونو په داخل کښې طاقت کېده او نه بهر، او حتی نه ورته اوبو څه ګټه رسولی شوه، بلکې ټول وطن ورته تنور وګرځېد.

په عین حال کښې الله ﷻ په بیدیا کښې یوه وریځ (الظُّلَّة) راپورته کړه چې دوی ټول د هغې سیورې ته ور وځغلېده، چې څه ناڅه سره هوا ترې لاندې چلېده، نو یو تربله یې سره ناري کړې چې هلئ دلته راشئ؛ دلته څه ګوزاره کېږي.

کله چې دوی ټول هلته ورغونډ شوه نو د همدغې وریځې (الظُّلَّة) څخه ورباندې الله ﷻ سوزوونکی اور ورښکته کړ چې ټول یې د مولخانو غوندې کباب کړه، نو دغې ورځې ته ﴿ يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ ﴾ ویل کېږي[1].

د دغې ورځې عذاب

۶_ څرنګه چې په ﴿ عَذَابُ يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ ﴾ کښې د ﴿ عَذَاب ﴾ اضافت ﴿ يَوْمِ ﴾ ورځې ته شوی دی خو تشخیص شوی نه دی چې د دغې ورځې عذاب په څه ډول وه، نو داسې معلومېږي چې په ذکر شوي قوم باندې په دغې ورځ کښې متعدد عذابونه نازل شوي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: په دغې ورځ کښې ورباندې د پاسه اور ورښکته شو، چې د پنځمې توضیح په روایت کښې یې لږ وړاندې تفصیل تېر شو، والحمد لله ﷻ.

ب: ځمکه ورباندې وجړقوله شوه، لکه چې په [الأعراف:۹۱] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

ج: همدارنګه یوه هیبتي چیغه او کړیکه هم ورباندې مسلطه شوې وه، چې په [هود:۹۴] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۳۲۰؛ تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۱۱

﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ
ٱلْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَفِى زُبُرِ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾ أَوَلَمْ يَكُن لَّهُمْ ءَايَةً
أَن يَعْلَمَهُۥ عُلَمَٰٓؤُا۟ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَٰهُ عَلَىٰ بَعْضِ ٱلْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُۥ
عَلَيْهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾ كَذَٰلِكَ سَلَكْنَٰهُ فِى قُلُوبِ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا
يُؤْمِنُونَ بِهِۦ حَتَّىٰ يَرَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾
فَيَقُولُوا۟ هَلْ نَحْنُ مُنظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ ﴾

[١٩٢] او يقيناً دا (قرآن كريم) هرومرو د رب العالمين ﷻ نازل كړى شوى دى.

[١٩٣] قرآن كريم (د رب العالمين ﷻ د پلوه) امانتګرې پرښتې (جبرائيل عليه السلام) نازل كړى دى.

[١٩۴] (البته) ستا په (مبارک) زړه باندې (يې نازل كړى دى) د دې دپاره چې ته د ډاروونكو د ډلې څخه شې (خلک پرې د الهي عذابه وډار كړې).

[١٩۵] (دا قرآن كريم يې) په روښانه عربي ژبې (لغت) سره (نازل كړى دى).

[١٩۶] او يقيناً دا (قرآن كريم د ذكر له لحاظه) د لومړنيو (پخوانيو پيغمبرانو) په صحيفو (او كتابونو) كښې (هم ليكلى) دى.

[١٩٧] ايا د كفارو دپاره (د قرآن كريم په حقانيت كښې دا كافي) دليل نه دى چې د بني اسرائيلو علماء ورباندې علم لري (چې دا الهي كتاب دى؟ دا ورته لوى دليل دى خو دوى عناد نيولي دي).

[١٩٨] او (عناد يې دومره كلک دى چې) كه مونږ دا قرآن كريم (د عربيت او فصاحت او بلاغت درلودلو سره-سره) په ځينو اعجميانو (غير ناطقو ساكښانو) باندې نازل كړى وي.

[١٩٩] نو دوى (غير ناطقو) دا قرآن كريم په (عنادي) كفارو باندې لوستى وى نو (په دغه خارق العاده حال كښې به هم) هغوى پرې ايمان راوړونكي نه وى (ايمان به يې ورباندې نه وى راوړى او څه بهانه به يې ورته تراشلې وى).

[٢٠٠] (اى پيغمبره!) مونږ په دغه ډول (بليغ بيان) سره قرآن كريم د مجرمانو (كفارو) په زړونو كښې ورننباسو (خو د عناد كبله پكښې ځاى نه نيسي).

[٢٠١] (نو عنادي) كفار به ورباندې تر هغه ايمان رانه وړي ترڅو چې دردناک عذاب وګوري.

[٢٠٢] نو چې دوى ته په داسې حال كښې ناڅاپه ورشي (ور ورسېږي) چې دوى (ورباندې) شعور (لږ خبر هم) ونه لري.

[٢٠٣] نو (په دغه وخت كښې) به ووايي چې: ايا مونږ ته مهلت راكړى شوى دى؟ (كاشكې چې لږ فرصت راكړى شوى وى چې ايمان مو راوړى وي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د دې سورت (الشعراء) په لومړنيو ايتونو كښې د مقدمې په توګه لاندې مطالبو ته اشاره شوې وه:
١_ نبي كريم ﷺ په حقه د الله ﷻ د پلوه خلكو ته را استولى شوى دى.
٢_ قرآن كريم په حقه د الله ﷻ د پلوه په نبي كريم ﷺ باندې نازل شوى دى (د ده ﷺ خپل تصنيف نه دى).
٣_ د كفارو د ايمان د نه راوړلو وجه دا ده چې دوى عناد نيولي دي، كه همدغه حال ته ادامه وركړي نو په انجام كښې به د الهي عذاب سره مخامخ شي، لكه چې همدا د عناديانو انجام دى.
بيا الله ﷻ د أوو پيغمبرانو د قيصو ځيني نكات نازل كړه چې ذكر شوي دړواړه مطالب يې په ډېره ښه توګه په اثبات ورسول.
كله چې د أوو قيصو د نكاتو ذكر ختم شو، نو په دې ايتونو كښې: كلام مخ بېرته د ذكرو شوو دړواړو مطالبو اثبات ته واړول شو، چې حاصل يې داسې راځېږي:
١_ يعنې اى پيغمبره! د خپل صداقت او د قرآن كريم د حقانيت څه نور دلايل هم په خپل أمت باندې قرائت كړه ترڅو واضحه شي چې كفار عناد نيولي دي ځكه ايمان نه راوړي. هغه دا چې:
الف: دا كتاب په تاباندې د رب العالمين ﷻ د پلوه نازل كړى شوى دى، كه بالفرض د رب العالمين ﷻ د پلوه نه بلكې په عالمونو كښې د بل چا د پلوه نازل شوى وى او يا تا پخپله جوړ كړى وى نو ضرور به داسې شخص يا داسې ټولګى موندلى شوى وى چې اقلاً د دې كتاب په مثل يې يو ايت يا يو سورت جوړ كړى وى.
ب: دا كتاب د رب العالمين ﷻ د پلوه يوې امانتګرې پرښتې (جبرائيل ﷺ) رانښكته كړى دى چې هو بهو يې تاته دروړى او ستا په مبارك زړه باندې يې درنازل كړى دى، نو د نزول په جريان كښې هم پكښې د زيادت او نقصان د واقع كېدلو امكان نشته.
ج: البته دا د دې دپاره چې ته د ډاروونكو د ډلې څخه وګرځې، دا ځكه چې د خلكو سره توان نشته چې جبرائيل ﷺ څخه مستقيماً څه زده كړي او يا ورسره ملاقات وكړي.
د: هو! رب العالمين د قرآن كريم د نزول دپاره د عربي څرګند لغت خوښ كړ چې ستا لومړني مخاطبين په همدغه لغت باندې خبرې كوي، كه نه نو د ايمان د نه راوړلو دپاره به دوى ته ډېره ښه بهانه په لاس ورغلې وى، چې مونږ عرب ياستو او كتاب راته په غير عربي لغت كښې نازل شوى دى.
٢_ د قرآن كريم د حقانيت بل دليل دا دى چې يقيناً د پخوانيو خلكو په كتابونو كښې هم ذكر شوى دى چې آخر الزمان پيغمبر به مبعوث كېږي او هغه ته به كتاب هم وركولى كېږي، نو دا دى ته مبعوث شوې او دا قرآن كريم دركړى شو او د پخوانيو كتابونو (لكه تورات او انجيل) خبره تصديق شوه.
په همدغه مضمون باندې د بني اسرائيلو ټول علماء علم لري او ورباندې پوه دي، خو دا بېله خبره ده چې ځيني ورباندې اقرار كوي او ځيني نور ترې په قصدي او عنادي توګه انكاري دي.

لنډه دا چې ایا د قرآن کریم د حقانیت دپاره دا دلیل کافي نه دی چې د بني اسرائیلو علماء ورباندې پوهېږي او هغوی یې پېژني او شاهدي ورباندې وایي؟

۳_ د قرآن کریم د حقانیت دلایل پوره واضحه دي خو د مشرکانو د ایمان د نه راوړلو وجه دا ده چې دوی عناد نیولي دي. د مثال په توګه: مشرکان تاته وايي چې دا کتاب الهي کتاب نه دی دا ستا خپل تصنیف دی، چې ته هم عرب یې او کتاب هم په عربي لغت باندې صورت نیولی دی.

خو که بالفرض دا کتاب مونږ په یوه اعجمي سړي او یا په بل غیر ناطق څاروي باندې نازل کړی وی هم دوی به ورباندې ایمان نه وی راوړی او بهانه به یې نیولی وی چې: عجیبه ده چې کتاب عربي دی او په اعجمي باندې نازل شوی دی، ایا دا به مناسبه نه وه چې همدا کتاب په یوه عربي سړي باندې نزول موندلی وی، نو څرګنده شوه چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی که نه نو دغسې نامناسبه نزول به صورت نه وی نیولی بلکې د دغه اعجمي په ژړه کښې پېړی ننوتلی دی او په عربي ژبه خبرې کوي.

۴_ ای پیغمبره! مونږ په دغسې قوي دلایلو سره دا قرآن کریم د مجرمانو او مشرکانو په زړونو کښې ورننباسو چې په هیڅ معقوله وجه ترې انکار نه شي کولی، بې د دې چې عناداً او تکبراً ترې انکار اختیار کړي.

۵_ د دې کېله چې کفار عناد نیولي دي نو:

الف: تر هغه به په قرآن کریم باندې ایمان رانه وړي ترڅو چې په خپلو سترګو سره دردناک عذاب وګوري، چې ناڅاپه ورباندې ورنازل شي او دوی یې په ورنازلېدلو باندې هیڅ شعور او لږ علم ونه لري.

ب: په دغه وخت کښې به افسوس کوي او وايي به چې: ایا مونږ ته څه مهلت او فرصت راکولی کېږي چې مونږ ایمان راوړو او په سابقه خطا باندې پرده واچوو؟

نو په دغه وخت کښې به نه دوی ته فرصت او مهلت ورکړی شي او نه به د دوی پښېماني په درد وخوري چې ایمان یې قبول شي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾ کښې د "هٔ" ضمیر قرآن کریم ته راجع دی چې د همدې سورت په لومړنیو ایتونو ﴿ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ﴾ [۲]، ﴿ مِّن ذِكۡرٖ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ ﴾ [۵] کښې ترې په کتاب او ذکر سره تعبیر شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

یقینًا دا قرآن کریم د رب العالمین ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی او د همده ﷻ د پلوه یې نزول جریان لري، که نه نو د پخوانیو پیغمبرانو په زمانو کښې خو تا موجودیت نه درلود، چې د هغوی خبرې دې اورېدلې وې او یا دې د هغوی حالات لیدلي وي.

همدارنګه ته نه لوستونکی یې او نه استاذ لرې، او نه نن ورځ چاته رښتیاني معلومات شته چې

تا به ترې اخذ او زده کړه کړې وي، نو پوره واضحه شوه چې دا د رب العالمین ﷻ د پلوه نازل شوی دی چې هر څه ورته معلوم او ښکاره دي.

رُوحُ الأَمِين څوک دی؟

۲ـ په ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ۝ عَلَىٰ قَلْبِكَ ﴾ کښې د علماوو کرامو په اجماع سره د "رُوحُ الأَمِين" څخه جبرائیل ﷺ مراد دی[۱] لکه چې الله ﷻ وړاندې صراحت کړی دی چې: ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾ [البقرة:۹۷] یعنې: ای پیغمبره! یهودانو ته ووایه چې: هرڅوک چې د جبرائیل ﷺ دپاره د دې کبله دښمن وي چې په تاباندې یې قرآن کریم نازل کړی دی نو یقیناً ده ﷺ خو ستا په مبارک زړه باندې د الله ﷻ په امر نازل کړی دی؛ نو همغه کس په حقیقت کښې د الله ﷻ دپاره هم دښمن دی.

پاتې شوه دا خبره چې دغې مقدسې پرښتې ته د "رُوحُ الأَمِين" لقب په څه مناسبت ورکړی شوی دی؟ نو د دې وجه دا ده[۲] چې دغه پرښته د الله ﷻ د پلوه په ډېرې امانتدارۍ سره وحي انتقالوي، او وحې د بندګانو دپاره د "رُوح" مثال لري چې ابدي ژوند وړاندې ترلاسه کېږي، نو ذکره شوې پرښته داسې وګڼله شوه لکه چې ټوله سراسري روح وي. او یا دا چې ټوله سراسري روح ده او د خلکو په څېر نه ده چې په بدنونو کښې یې أرواح (ارواګانې) موجودیت لري[۳].

د همدې موضوع څه شرحه د [النحل:۱۰۲] ایت لاندې تېره شوې ده ـ والحمد لله ﷻ هلته دې وکتله شي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ په دې مقام کښې د ﴿ عَلَىٰ قَلْبِكَ ﴾ په عوض "عَلَيْكَ" نازل نه کړ، حال دا چې دا عبارت لنډ دی او مطلب وړاندې اداء کېږي؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي، خو داسې برېښي چې د "قَلْب" د کلمې په نزول سره به دې ته اشاره شوې وي چې الله ﷻ د نبي کریم ﷺ په مبارک زړه کښې قرآن کریم داسې ځای په ځای کړی دی چې ترې نه هېرېږي. د همدې مضمون څخه په بل ایت شریف کښې داسې تعبیر شوی دی چې: ﴿ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ ﴾ [القيامة: ۱۷] یعنې: ای پیغمبره! د قرآن کریم د وحې په وخت کښې تادې او عجله مه کوه، یقیناً ستا په مبارک زړه کښې د دې قرآن راغونډول (حفظ کول) په مونږ باندې دي، او بیا یې ستا په مبارکه ژبه لوستل هم په مونږ باندې دي، ته هیڅ تشویش مه کوه چې ستا څخه به هېر شي او یا به یې هو بهو ونه شې لوستلی.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۷۹
(۲) البحر المحيط ج۷ ص۲۴۸
(۳) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲۰

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د "قُرآن" کلمه خو بالاتفاق د نظم او معنی ـدواړوـ د مجموعې دپاره وضعه شوې ده[1]، او په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَفِى زُبُرِ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ کښې د "إِنَّهُ" ضمير همدغه "القرآن" ته راجع دی لکه چې لږ وړاندې په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴾ کښې د "إِنَّهُ" ضمير همدغه "القرآن" ته راجع وه، نو پوښتنه دا ده چې: پخواني اسماني کتابونه (تورات، انجيل، زبور) خو درېواړه په عجمي لغت باندې نازل شوي وه، ايا د دې امکان شته چې عجمي کتاب په عربي کتاب باندې اشتمال ولري؟

مونږ وايو چې: د پخوانيو کتابونو اشتمال معنی دا نه ده چې په "القُرآن" باندې "من حيث انه القرآن" مشتمل وه، بلکې په لاندې دوه وو لحاظونو سره يې ورباندې اشتمال درلود[2]:

الف: هلته د دې کتاب (القرآن) ذکر موجود وه چې آخر الزمان پيغمبر به مبعوث کېږي او اسماني کتاب به ورکول کېږي.

الله ﷻ همدا مضمون د عيسی ؑ څخه داسې حکايت کړی دی چې: ﴿ وَمُبَشِّرًۢا بِرَسُولٍ يَأْتِى مِنۢ بَعْدِى ٱسْمُهُۥٓ أَحْمَدُ ﴾ [الصف:۶] يعنې عيسی ؑ بني اسرائيلو ته وويلې چې زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه په داسې حال را استولی شوی يم چې زه په يوه بل پيغمبر باندې زېری درکوونکی يم کوم به چې زما څخه وروسته راشي او احمد به يې نوم وي (او د کتاب درلودونکی به هم وي).

ب: هغه کتابونه د دې کتاب په هغو مضامينو باندې مشتمل وه کوم چې نه منسوخېږي او په ټولو اسماني اديانو کښې يې موجوديت درلود لکه عقيدوي احکام او د فرعي احکامو کليات او يا لکه د الله ﷻ اسماء او صفات او داسې نور. د همدې کبله الله ﷻ دې کتاب (قرآن کريم) ته د "مُصَدِّق" لقب ورکړی دی چې: ﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَـٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ﴾ [البقرة: ۸۹] يعنې: او هرکله چې اهل الکتابو ته د الله ﷻ د نزد څخه په داسې حال باندې کتاب (قرآن کريم) ورغی چې د هغو کتابونو تصديق کوونکی دی کوم چې د دوی سره دي، هم هغوی پرې کفر اختيار کړ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې: نظر پاسني جواب ته په کار وه چې ابو حنيفه علیه الرحمة د قرآن کريم په عجمي ترجمه او معنی باندې (په هره ژبه چې وي) لمونځ جائز نه وی ګڼلی ځکه چې يوازې معنی او ترجمه خو قرآن نه دی، او په لمانځه کښې د قرآن کريم قرائت فرض دی؟

مونږ وايو چې:

الف: نوموړي امام علیه الرحمة د خپل قول څخه رجوع کړې ده[3]، نو د همدې رجوع په بنياد نه سوال ته ځای پاتې کېږي او نه جواب ته.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۷۹
(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۶۴
(۳) تفسير المظهري ج۷ ص۸۴

ب: که څه هم نوموړي امام علیه الرحمة د ځینو حکمتونو او ځینو اسرارو د کبله په ذکر شوي جواز باندې حکم کړی وه او ضرورت ورته ښکاره شوی وه مګر د ده په نزد هم "القرآن" بدون د نظم څخه یوازې د معنی دپاره نه دی وضعه شوی، د همدې کبله نوموړي امام علیه الرحمة ویلې دي چې جنب سړی او حائضې ښځې ته جائزه ده چې د قرآن کریم ترجمه ولولي[1].

که بالفرض هغه علیه الرحمة ته یوازې معنی قرآن بربنښېدلی نو د دغه جواز حکم به یې نه وی کړی چې: ذکر شوي دواړه اشخاص بالاتفاق د قرآن کریم د تلاوت څخه منعه کړی شوي دي.

په ذکره شوې موضوع کښې موږ همدومره بحث کافي وګڼه څومره چې وړاندې تېر شو، که څوک د دې څخه زیات اوږد بحث غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو[2] ته دې مراجعه وکړي.

د بني اسرائیلو علماء یعني څوک؟

۶ـ څرنګه چې الله ﷻ په ﴿أَن يَعۡلَمَهُۥ عُلَمَٰٓؤُاْ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ﴾ کښې د ﴿عُلَمَٰٓؤُاْ﴾ کلمه مطلقه نازله کړې ده، نو ظاهره دا ده چې دا کلمه به د بني اسرائیلو ټولو علماوو ته شامله وي برابره خبره ده چې مسلمانان وي ـ لکه عبد الله بن سلام او نورـ او یا کفار وي، خو مسلمانان یې اظهار کوي او کفار په عنادي توګه وریاندې خپلې خولې پټوي، ته به وایې چې بالکل نه پوهېږي چې دا په حقه اسماني کتاب دی او دا په حقه آخر الزمان پیغمبر دی.

د أعجم یا أعجمي معناوې

۷ـ په ﴿وَلَوۡ نَزَّلۡنَٰهُ عَلَىٰ بَعۡضِ ٱلۡأَعۡجَمِينَ﴾ کښې د "أَعْجَمِينَ" کلمه جمعه ده خو په مفرد باندې یې په لاندې دوه ډولونو سره تلفظ کېږي[3]:

الف: "أَعْجَمِيٌّ" چې د تاکید دپاره وریوري د نسبت مشدده "ي" پیوسته شوې ده، لکه چې په "احمري" کښې د "ي" توری د مبالغې دپاره دی.

ب: "أَعْجَمُ" چې دغه "ي" وریوري پیوستون نه لري. هوا ذکره شوې مشدده نسبتي "ي" د جمعیت په حال کښې هم کله د تخفیف دپاره حذفېږي او کله باقي پاتې کېږي، د همدې کبله په ذکر شوي ایت کښې "عَلَى بَعْضِ الأَعْجَمِيِّينَ" قرائت هم روایت شوی دی[4].

"أَعْجَمُ یا أَعْجَمِيُّ" دواړه کلمې هره یوه هغه چاته یا هغه ساکښ ته وضعه شوې ده کوم چې کلام یا اواز ولري خو په اواز کښې یې إبهام وي، لکه ګونګی عرب یا غیر عرب انسان او یا مرغه او څاروی[5]. خو پخپله په کلام باندې یې هم اطلاق کېږي؛ یا په بل عبارت: ذکرې شوې دواړه

---

(۱) نور الانوار في الأصول وحواشيه ص ۱۰

(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲۵

(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۳۶

(۴) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۸۰

(۵) اضواء البیان ج۶ ص۳۸۱؛ القاموس المحیط ج۴ ص۱۶۵

کلمې د متکلم او کلام دواړو صفت واقع کېدلی شي(١) لکه څنګه چې په "فصيح" او "بليغ" سره دواړه (متکلم او کلام) اتصاف مومي.

نو په دې مقام کښې به یې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! ته د کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې ډېر مه غمژن کېږه، دوی عناد نیولی دي چې په قرآن کریم باندې د بشري کتاب نوم ږدي او په إعجاز باندې یې سترګې پټوي، که بالفرض مونږ دغه قرآن کریم په عربي لغت کښې په همغه إعجازي کیفیت سره د یوه غیر عرب سړي په ژبه او یا د یوه څاروي او یا مرغه په ژبه په مشرکانو باندې قرائت کړی وی –چې بالکل د کتاب د جوړولو احتمال نه لري– نو هم دوی به وریاندې ایمان نه وی راوړی او څه نورې بهانې او پلمې به یې تراشلې وی.

سوال جواب

٨– که څوک وایي چې: په ﴿ كَذَٰلِكَ سَلَكْنَٰهُ فِي قُلُوبِ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴾ کښې د ﴿ سَلَكْنَٰهُ ﴾ غائب ضمیر څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو دغه ضمیر هغه کفر ته راجع ګڼلی دی په کوم باندې چې ﴿ مَّا كَانُواْ بِهِۦ مُؤْمِنِينَ ﴾ دلالت کوي(٢) نو حاصل بې داسې اخستی دی چې: ای پیغمبره! مونږ د کفارو او مجرمانو په زړونو کښې په دغه ډول سره کفر ورننباسو او مهر وریاندې وهو چې هيڅ دلیل او برهان وریاندې اثر نه شي اچولي او عناد یې ورځ په ورځ زیاتېږي؛ مګر بهتره دا ده چې ذکر شوی ضمیر قرآن کریم ته راجع شي لکه چې وړاندې ببرته ضمائر هم قرآن کریم ته راجع دي(٣)، ترڅو د یو پلوه د ضمائرو د انتشار مخه ونیوه شي او د بله پلوه د ایت شریف متبادره معنی واخستله شي. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! مونږ په دغسې پخو دلایلو سره –چې وړاندې ذکر شوه– د مجرمانو او کفارو په زړونو کښې قرآن کریم ورننباسو چې ایمان راوړي او عقیده پرې وکړي لکه چې مؤمنانو وریاندې ایمان راوړی دی او عقیده یې وریاندې کړې ده؛ خو د دې سره–سره د هغوی په زړونو کښې د عناد د کبله ځای نه نیسي او وریوري نه نبنلي.

عین همدغه مضمون ته په [الحجر:١٢] ایت کښې هم اشاره شوې ده چې څه وضاحت هلته ورکړی شوی دی، والحمد لله ﷻ.

﴿ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ أَفَرَءَيْتَ إِن مَّتَّعْنَٰهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَآءَهُم مَّا كَانُواْ يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَآ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَىٰ وَمَا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿٢٠٩﴾ ﴾

---

(١) لسان العرب ج١٢ ص٣٨٦

(٢) تفسیر البغوي ج٣ ص٣٩٩؛ تفسیر ابن کثیر ج٣ ص٣٤٨

(٣) تفسیر ابي السعود ج٦ ص٢٦٥

[۲۰۴] ایا نو مشرکان (د بل چا په عذاب باندې نه بلکې) زمونږ په عذاب باندې په توندۍ سره غوښتنه کوي؟

[۲۰۵] ایا ته ګورې (ته مونږ ته خبر راکړه چې:) که مونږ دغو (عذاب غوښتونکو) ته ډېر کلونه نفعه ورکړو (په دنیا کښې ښه ډېر عمرونه ور وبښو او ښه اوږد مهلت ورپېرزو کړو).

[۲۰۶] (او) بیا ورته هغه عذاب ورشي (ور ورسېږي) کوم چې دوی ته (د نزول) وعده یې ورسره کېږي.

[۲۰۷] نو د دوی (د عذاب) څخه به هغه (مهلت) څه شی دفعه کړي کوم چې دوی وه چې نفعه وربانديې ورکړه شوې وه (او یا به پکښې څه تخفیف راولي)؟

[۲۰۸] او مونږ هیڅ کلی (ښار) نه دی هلاک کړی مګر په داسې حال کښې چې هغوی (د دې دپاره) ډاروونکي درلودل.

[۲۰۹] چې هغوی ته پند ورکړي (او زمونږ احکام ورپه زړه کړي)، او مونږ ظالمان (تیری کوونکي) نه یاستو (چې پرته د ډاروونکو د ورلیږلو څخه یې هلاک کړو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې کله عنادي کفارو ته دردناک عذاب ورسېږي نو سمدستي د مهلت غوښتنه کوي چې ایا مونږ ته به مهلت راکړی شي چې د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شو.

دا ایتونه په دې شروع شوي دي چې عنادي کفار د دردناک عذاب په نزول سره عجله کوي او غواړي چې مهلت یې ختم کړو، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

۱ـ ای پیغمبره! عنادي کفار د عجیبه حالت درلودونکي دي:

الف: اوس (چې مونږ ورته مهلت ورکړی دی ترڅو د فرصت څخه استفاده وکړي او ایمان راوړي) د مهلت د ختمولو غوښتنه کوي چې هله ژر شه په مونږ باندې الهي عذاب رانازل کړه؛ ایا نو دوی د بل چا په عذاب باندې نه بلکې زمونږ په عذاب سره عجله کوي؟

ب: مونږ د عذاب په ورنازلولو باندې په هر وخت کښې کامل قدرت لرو، خو کله چې وړاندې د دوی د غوښتنې مطابق دردناک عذاب ورښکته کړو نو سمدستي به بیا مهلت غواړي.

ج: حقیقت دا دی چې عنادي کفار په هیڅ وخت کښې د مهلت څخه استفاده نه شي کولی او نه ورته د عذاب په مخنیوي یا د عذاب په تخفیف کښې څه ګټه رسولی شي. او دا خکه چې:

د: ایا نو ته نه ګورې چې که مونږ همدغو عنادي کفارو ته ډېر کلونه وخت ورکړو چې د دنیا د نعمتونو څخه استفاده وکړي او د خپلې عقیدې د سمون په هکله فکر وکړي، او بیا د ډېرو کلونو څخه وروسته وربانديې موعود دردناک عذاب ورنازل شي، نو دوی ته به د ډېرو کلونو مهلت څه فائده وکړي؟ ایا په دغو ډېرو کلونو کښې به د دوی عقل سر ته ورشي او په خپلې ګمراهۍ باندې به

پوه شي؟ ايا دغه ډېر کلونه فرصت به د دوی څخه د عذاب مخه بنده کړي؟ او يا به يې په عذاب کښې څه تخفيف پېښ کړي؟

هـ: همدارنګه که مونږ د عذاب د نزول څخه وروسته د عنادي کفارو څخه د عذاب مخه واړوو او بيا نوی او تازه مهلت ورکړو او يا ـ بالفرض المحال ـ دوی د محشر د ميدان څخه بېرته دنيا ته راستانه کړو چې خپلې پخوانۍ خطاوې تلافي کړي او په سمه لاره باندې روان شي، نو ايا دوی به دغه تازه مهلت څخه استفاده وکړي او په سمه لاره به روان شي؟

دوی به بيا هم خپل پخواني کفريات تکرار کړي؛ نو دوی په هيڅ صورت د مهلت او فرصت څخه ګټه نه پورته کوي.

و: ای پيغمبره! نو د دغو عنادي کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې مه غمژن کېږه، د دوی په هکله ستا دنده فقط همدا ده چې الهي پيغامونه ورته ورسوې او د الهي عذاب څخه يې وډار کړې، نور نو دوی پوهېږي او ستا رب ﷻ.

۲ـ همدارنګه مونږ په پخوانيو زمانو کښې هم هيڅ قوم نه دی هلاک کړی او هيڅ ښار مو نه دی پوپنا کړی مګر ډاروونکي (پيغمبران) به مو ور ولېږل، البته د دې دپاره چې هغوی ته پند ورکړي او زمونږ احکام ورته وخت په وخت په تکراري توګه ابلاغ کړي.

خو کله به چې هغوی پند قبول نه کړ او د پيغامونو په ابلاغ باندې به يې غوږونه کاڼه کړه نو مونږ به ورباندې بنياد ويستونکی عذاب ورنازل کړ، دا ځکه چې مونږ هيڅکله ظلم کوونکي او تېری کوونکي نه ياستو، چې د پيغمبرانو د لېږلو څخه پرته کوم قوم پوپنا کړو.

توضيحات

۱ـ د ﴿ مَآ أَغۡنَىٰ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ يُمَتَّعُونَ ﴾ څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې د دنيا د ډېرو کلونو اسودګۍ او خوشالۍ په أخروي عذاب کښې هيڅ تخفيف نه شي راوستلی، او بالمقابل د دنيا غمونه او مشقتونه چې هرڅومره ډېر او هر څومره اوږده شي د جنت په خوشاليو کښې هيڅ ترېخوالی نه شي پېښولی.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې فرمايي: «يُؤْتَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَنْعَمِ أَهْلِ الدُّنْيَا مِنَ الْكُفَّارِ فَيُقَالُ اغْمِسُوهُ فِي النَّارِ غَمْسَةً فَيُغْمَسُ فِيهَا ثُمَّ يُقَالُ لَهُ أَيْ فُلَانُ هَلْ أَصَابَكَ نَعِيمٌ قَطُّ فَيَقُولُ لَا مَا أَصَابَنِي نَعِيمٌ قَطُّ، وَيُؤْتَى بِأَشَدِّ الْمُؤْمِنِينَ ضُرًّا وَبَلَاءً فَيُقَالُ اغْمِسُوهُ غَمْسَةً فِي الْجَنَّةِ فَيُغْمَسُ فِيهَا غَمْسَةً فَيُقَالُ لَهُ أَيْ فُلَانُ هَلْ أَصَابَكَ ضُرٌّ قَطُّ أَوْ بَلَاءٌ فَيَقُولُ مَا أَصَابَنِي قَطُّ ضُرٌّ وَلَا بَلَاءٌ»[1] يعنې: د قيامت په ورځ به د کفارو د جملې څخه د دنياوالو ښه زيات نعمت درلودونکی سړی حاضر کړی شي چې د ده په اندازه به هيڅوک د پراخو نعمتونو درلودونکی نه وي تېر شوی. نو د ده په هکله به امر وکړی شي چې په دوزخ کښې يوه غوټه ورکړئ؛ نو فقط يوه غوټه به پکښې ورکړی شي. بيا به ورته ووېلی شي چې

(۱) سنن ابي ماجه ص ۳۲۰

ای فلانیه! ایا تاته کله هم څه نعمت رسېدلی دی؟ ایا په دنیا کښې تا چرته څه خوشالي لیدلې ده؟ نوموړی به جواب ورکړي چې ماته هیڅکله نعمت نه دی رسېدلی او ما هیڅکله چرته خوشالي نه ده لیدلې. یا په بل عبارت: د دنیا ټولې خوشالی به د دوزخ په یوې غوټې سره هېرې کړي.

او د مومنانو څخه به هغه مومن سړی راوستلی شي چې په هیڅا باندې د ده څخه زیات مشقتونه او بلاګانې نه وي ورغلي، چې په غمونو کښې اول نمره تېر شوی وي. نو د ده په هکله به هم وویلی شي چې د جنت په نعمتونو کښې یوه غوټه ورکړئ، نو د جنت د نعمتونو څخه مزه به وروڅکلی شي. بیا به ترې پوښتنه وکړی شي: چې ای فلانیه! ایا په تا باندې په دنیا کښې څه مشقت او څه درد یا غم درغلی دی او یا څه آفت او بلاء درباندې کله نازله شوې وه؟

نو مومن به جواب ورکړي چې هیڅکله په ما باندې نه څه غم او درد راغلی دی او نه مې چرته څه مشقت او زحمت لیدلی دی. یا په بل عبارت: د دنیا ټول کړاوونه او سختی به یې د جنت د لږ مزې په څکلو سره د یاده ووځي.

یو اعرابي تحلیل

۲ـ په ﴿ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ ۝ ذِكْرَىٰ ﴾ کښې د ﴿ ذِكْرَىٰ ﴾ د کلمې په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات جائز ګڼلي دي[1]، خو مونږ دا خوښه کړه چې دغه کلمه به تقدیراً منصوبه وي او د ﴿ لَهَا مُنذِرُونَ ﴾ دپاره به "مفعول له" واقع شوې وي. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

مونږ هیڅ قریه او ښار نه دی هلاک کړی مګر په داسې حال کښې چې زمونږ د پلوه به یې داروونکي (پیغمبران) درلوده، چې د دې دپاره به وراستولی شوي وه چې پند ورکړي او شرعي احکام وربه زده کړي، خو د دې سره-سره به هغوی پند قبول نه کړ او د پیغمبرانو تکذیب ته به یې ادامه ورکړه نو مونږ به ورباندې بنیاد ویستونکی عذاب ورنازل کړ.

﴿ وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ ٱلشَّيَٰطِينُ ۝٢١٠ وَمَا يَنۢبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ۝٢١١ إِنَّهُمْ عَنِ ٱلسَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ۝٢١٢ ﴾

[۲۱۰] او دا (قرآن کریم) شیطانانو نه دی رانښکته کړی (بلکې روح الأمین نازل کړی دی).

[۲۱۱] او نه شیطانانو ته مناسبه ده (چې رانښکته یې کړي، ځکه چې مضامین یې د دوی په ضد دي)، او (حتی) نه وسه (توان) لري (چې دا کار وکړي. او دا ځکه چې):

[۲۱۲] یقیناً شیطانان (د پرښتو د خبرو) د اورېدلو څخه هرو مرو په څنګ کړی شوي دي (نو د الهي کلام د اورېدلو توان به د کومه کړي، دوی خو د غوږ نیولو په وخت کښې په شغلو باندې ویشتلی کېږي).

[1] البحر المحیط ج۸ ص۱۹۵

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د عنادي کفارو څخه په غیر نورو ټولو خلکو ته د قرآن کریم حقانیت په اثبات رسول شوی وه او په دې ایتونو کښې د عنادي کفارو یو اعتراض او اتهام جواب شوی دی چې: دا کتاب په محمد باندې رُوح الأمین نه دی نازل کړی بلکې دا د شیطانانو کار دی.

د همدې کبله کله چې د څه حکمتونو په اساس د جبرائیل ﷺ نازلېدل وځنډېده نو یوې قریشې ښځې (د ابو لهب مېرمنې) وویلې چې: «أَبطَأَ عَلَيْهِ شَيْطَانُهُ»[۱] یعنې په محمد باندې د خپل شیطان د پلوه نزول ټال شو او کهانت یې ورباندې بند کړ. نو الله ﷻ د همدغه اتهام د رد دپاره د "الضُّحَىٰ" سورت نازل کړ.

په دغو ایتونو کښې هم د ذکر شوي اتهام او اعتراض جواب نازل شوی دی، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! دا کتاب په تا باندې رُوحُ الأمین (جبرائیل ﷺ) نازل کړی دی او شیطانانو نه دی نازل کړی لکه څنګه چې عنادي کفار ورباندې د عوامو د اغفال او غولونې دپاره تور او تهمت لګوي. او دا ځکه چې:

۱_ دا کتاب سراسري ارشاد او هدایت دی او هم صداقت او عدالت دی او هم أمر بالمعروف او نهي عن المنکر دی، چې دا یو هم د شیطانانو سره څه مناسبت نه لري، چې په ځمکه کښې فسادونه خوروي او خلک په جنګ اچوي، د هغوی کار خو أمر بالمنکر او نهی عن المعروف دی او داسې نور.

۲_ په شیطانانو کښې دا توان نشته چې قرآن کریم ته ورنږدې قدرې شي پاتې خو لا رانازلول، ځکه چې دوی د پرېښتو د کلام د اورېدلو څخه عزل کړی شوي دي، نو د الله ﷻ د کلام اورېدل خو ورته بالکل محال کار دی، نو څرګنده شوه چې د عنادي کفارو ذکر شوی اعتراض بېخي بې بنیاده دی.

توضیحات

۱_ د ﴿ وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ ﴾ الآية، جمله د ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴾ [الشعراء:۱۹۳] په جمله باندې عطفه ده[۲]، نو حاصل یې هغسې راځېږي څنګه چې ورته وړاندې په خلاصه مطلب کښې اشاره وشوه.

عزل څه معنی؟

۲_ په ﴿ إِنَّهُمْ عَنِ ٱلسَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴾ کښې د "مَعْزُولُونَ" کلمه د "عَزْل" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَزْل" دېته وایي چې یو شی د یو پلو څخه بل پلو ته جدا او په څنګ کړی شي[۳].

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: شیطانان په هیڅ وجه د قرآن کریم د رانښکته کولو توان نه لري، ځکه چې دغه کار خو به په هغه وخت کښې صورت نیولی شوی چې د

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۵۱
(۲) تفسیر المظهري ج۷ ص۸۶
(۳) القاموس المحیط ج۳ ص۲۱۷

هغوی څخه د وحې د اورېدلو توان نه وی اخستلی شوی، هغوی خو د پرښتو د خبرو صلاحیت د لاسه ورکړی دی نو د الهي وحې د اورېدلو توان به د کومه کړي.

په همدې موضوع کښې چې شیطانان د پرښتو خبرې نه شي اورېدلی او په شغلو باندې ویشتلی کېږي، د الله ﷻ په توفیق د [الحجر:۱۸] ایت لاندې ښه تحقیقي بحث تېر شوی دی چې بیا تحقیقولو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

﴿ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾ ﴾

[۲۱۳] نو (ای پیغمبره!) ته د الله ﷻ سره بل معبود مه بله! (عبادت یې مه کوه!) نو ته به د عذاب کړی شوو څخه شې (الهي عذاب به درباندې نازل شي).

[۲۱۴] او خپل نږدې اقارب (قومیان) دې (د الله ﷻ د عذابه) وډار کړه.

[۲۱۵] او خپل وَزَر دې هغه چاته ښکته کړه (نرمي ورسره وکړه) کوم چې ستا پیروي کوي چې د مؤمنانو څخه عبارت دي.

[۲۱۶] نو که ستا (نږدې) خپلوانو (قومیانو) ستا نافرماني وکړه (او ستا دعوت یې رد کړ) نو (ورته) ووایه چې: یقیناً زه د هغه شي څخه بېزار یم کوم چې تاسو یې کوئ (چې د کفر څخه عبارت دی).

[۲۱۷] او د کلکې ارادې په خاوند (او په) ډېر مهربان (الله ﷻ) باندې توکل وکړه.

[۲۱۸] (په) هغه اقدس ذات ﷻ (باندې توکل وکړه) چې تا ګوري (البته په) هغه حین کښې چې نه (دعوت او انذار ته) پورته کېږې (حفاظت یې درسره ملګری دی).

[۲۱۹] او (هغه اقدس ذات ﷻ چې) په سجده کوونکو کښې ستا تاوېدل راتاوېدل (هم ګوري).

[۲۲۰] یقیناً همدا (اقدس ذات ﷻ د ټولو اقوالو) اورېدونکی (او په هر شي باندې) ښه پوه دی (همدی ﷻ ستا د دښمنانو ټول اقوال اوري او په ټولو پلانونو باندې یې پوه دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

آن د [الشعراء:۱۹۲] ایت څخه راپه دېخوا د قرآن کریم د حقانیت او صداقت دلایلو ته اشاره شوې وه، او په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته صراحتاً او ټول اُمت ته اشارةً په همدې ارتباط څه ارشادات نازل شوي دي چې عمل ورباندې وکړي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د قرآن کریم حقانیت او صداقت په اثبات ورسېد خو د دې سره سره عنادي کفار په

خپل انکار باندې کلک ولاړ دي، نو ته د هغوی په دائمي انکار باندې د هر مه غمژن کېږه چې تول توجه دې هغې خوا ته واوړي، بلکې لاندې ارشاداتو ته هم توجه وکړه او په عمل کښې يې پياده کړه:

۱ـ نو ته د الله ﷻ سره بل معبود مه دروه او په عبادت کښې ورسره شريک مه نيسه (همدغه توحيدي خاصيت ته ادامه ورکړه)، که نه نو ته به هم د معذبينو څخه وګرځولی شې او د کفارو غوندې به په تاباندې هم د الله ﷻ د پلوه غضب وورولی شي.

۲ـ همدارنګه په خاصه توګه خپل نژدې خپلوان د الله ﷻ د عذابه وډار کړه چې د شرکياتو او کفرياتو څخه خانونه وساتي او يا ترې خانونه خلاص کړي، که نه نو دوی به هم د نورو کفارو غوندې معذب کړی شي او ستا قرابت به ورته هيڅ ګټه ونه شي رسولی.

۳ـ کفار غواړي چې ته د خپله څنګه مؤمنان وشړې چې هغوی ته حقير او سپک په نظر ورخي، خو پام کوه چې دا کار ونه کړې، بلکې د هغو کسانو دپاره خپلې وزرې ښکته کړه او خپل خان ته يې رانژدې کړه کوم چې ستا پيروي کوي او خبره دې مني، البته چې دغه کسان د مطلق مؤمنانو څخه عبارت دي؛ برابره خبره ده چې ستا د نژدې خپلوانو په ډله کښې شامل وي او يا شامل نه وي.

۴ـ نو که ستا د دعوت او انذار څخه وروسته ستا نژدې خپلوانو عصيان ته ادامه ورکړه او ستا دعوت يې قبول نه کړ نو په ډاګه ورته ووايه چې: زه ستاسو څخه او ستاسو د عملونو څخه بېزار يم، نه مې تاسو په کار ياست او نه ستاسو عملونه.

۵ـ ذکر شوي عاصيانو او نافرمانانو ته بنه په جرئت سره خپل دريځ څرګند کړه او د ضرر څخه يې بالکل مه ډارېږه بلکې په خپل رب ﷻ باندې توکل وکړه، او دا څکه چې:

الف: ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې نه څوک د ده ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ واقع کېدلی شي او نه د ده ﷻ د ارادې څخه په غير څه شی موجوديت موندلی شي.

ب: خو د دې سره-سره د ډېر مهربان هم دی، نو سمدستي چې په کفارو باندې عذاب نه ورښکته کوي وجه يې دا ده چې هغوی ته فرصت ورکوي ترڅو توبه تائب شي او د کفرياتو څخه ايمان ته راوګرځي.

ج: ای پيغمبره! ته همېشه د خپل رب ﷻ د حفاظت لاندې يې، په هغه وخت کښې هم تا ګوري چې ولاړېږې او يا کښېنې او هم يا ګرځې راګرځې او توحيد ته دعوت چلوې او داسې نور.

د: حتی ستا رب ﷻ په هغه وخت کښې هم تا ګوري چې ته په سجده کوونکو (تهجد کوونکو) باندې نظارت او نګراني کوې او په توره شپه کښې يې په حالاتو باندې خپل خان خبروې.

ه: لنډه دا چې: يقيناً ستا رب ﷻ د ټولو خبرو اورېدونکی دی، په هر چا پورې چې تعلق ولري، او په ټولو حالاتو باندې پوه دی، برابره خبره ده چې ستا حالات وي او يا ستا د دښمنانو حالات وي چې د کومې دسيسې پلان درته طرحه کوي او داسې نور.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴾ کښې د "عَشِيرَة" کلمه مونث د الله ﷻ په توفيق د [التوبة: ۲۴]

ابت لاندې د ضرورت په اندازه څېړلې ده چې زياتې څېړنې ته يې اړتيا نه ګورو، خو په دې مقام کښې وربانديې وراضافه کوو چې:

د دې ايت لاندې -چې بحث پکښې روان دی- ځينو علماوو کرامو د خپلوانو طبقات تقريباً په شپږو درجو باندې ويشلي دي او د هرې درجې نوم يې هم ذکر کړی دی لکه "قَبِيْلَة" او "عِمَارَة" او داسې نور[۱]، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو لطفاً دې همدلته مراجعه وکړي.

نبي کريم ﷺ اراشادات عملي کړه

۲ـ کله چې ذکر شوي ارشادات نازل شوه نو نبي کريم ﷺ سمدستي په عمل کښې پياده کړه، د تعمیل صورتونه يې په ګڼو احاديثو کښې روايت شوي دي، ځينو مفسرينو کرامو ته دې الله ﷻ اجرونه ورکړي چې په همدې هکله يې د احاديثو يوه مجموعه راغونډه کړې ده[۲] خو مونږ فقط د لاندې يوه حديث په رانقلولو باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې:

د ذکرو شوو ارشاداتو په نزول سره نبي کريم ﷺ د صفا په غونډۍ ودرېد او هرې قبيلې ته يې په نامه‌نامه غږ وکړ چې: اى فلاني خپلو! اى فلاني خپلو! دلته راغونډ شئ!.

د همدغه مبارک اواز په اورېدو سره د ابو لهب په شمول ټول قريش هلته ورغله حتى چا چې څه عذر درلود هغه خپل استازى ورواستاوه ترڅو وګوري چې څه خبره ده. نو نبي کريم ﷺ دغه ټوله اجتماع مخاطبه کړه او داسې سوال جواب يې ورسره وکړ چې:

الف: نبي کريم ﷺ ورته وفرمايل چې: «أَرَأَيْتَكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ عَلَيْكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ؟» يعني: زه تاسو ته يوه پوښتنه راجع کوم او ستاسو څخه غواړم چې ماته يې جواب راکړئ هغه دا چې که زه تاسو ته ووايم چې د همدې وطن او همدې وادۍ په داخل کښې ستاسو دپاره د سورو يو زورور لښکر پټ دی او غواړي چې په تاسو باندې په شپه کښې ناڅاپي حمله وکړي او تاسو ټول تاله ترغه کړي، نو ايا تاسو به زما تصديق کوونکي وګرځئ او زما د خبرې تصديق به وکړئ؟

ب: نو ټولو په يوه خوله جواب ورکړ چې: «نَعَمْ مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ إِلَّا صِدْقًا» هو! مونږ به ستا تصديق وکړو، او دا ځکه چې مونږ ته ستا صداقت او رښتينوالى په تجربې سره ثابت دى.

ج: نو نبي کريم ﷺ ووېلې چې: «فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ» يقيناً زه ستاسو دپاره د ډېر سخت عذاب د نازلېدلو څخه وړاندې ډاروونکى يم، چې د شرک څخه لاس واخلئ او د الله ﷻ سره په عبادت کښې شريک مه دروئ که نه نو د ډېر سخت عذاب سره به مخامخ شئ.

د: د اجتماع د ګډون کوونکو څخه ابو لهب ووېلې چې: «تَبًّا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا؟» باقي ورځ دې تا لره هلاک وي (يا په بل عبارت: ژوندی پاتې نه شې) ايا تا مونږ د دې خبرې دپاره راغونډ کړي ياستو؟

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۱۳۴
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۴۹؛ الدر المنثور ج۶ ص۳۲۴

هـ: «فَنَزَلَتْ ﴿ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ ﴾ (السورة)»[١] نو الله ﷻ دا سورت نازل کړ چې: ﴿ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴾ (السورة) يعنې د ابو لهب لاسونه دې هلاک شي او ژوندی دې پاتې نه شي.

يادونه

٣_ که څه هم ځينو علماوو کرامو په ﴿ فَإِنْ عَصَوْكَ ﴾ کښې مستتر ضمير ﴿ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ ته راجع ګڼلی دی[٢] چې نژدې ذکر دی، يعنې که مومنانو ستا څخه په عمل کښې عصيان وکړ نو ته ترې خپله بېزاري اعلانه کړه؛ مګر بهتره او ظاهره دا ده چې ذکر شوی ضمير په ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴾ کښې "عَشِيرَة" ته راجع وګڼل شي[٣] چې بحث په همدوی کښې راروان دی، يعنې که ستا نژدې خپلوانو دعوت قبول نه کړ او خپل عصيان ته يې ادامه ورکړه نو خپله بېزاري ترې اعلانه کړه، او د ضرر څخه يې مه دارېږه او په الله ﷻ باندې توکل وکړه چې هيڅ ضرر به درته ونه شي رسولی.

سوال جواب

٤_ که څوک وايي چې: په ﴿ حِينَ تَقُومُ ﴾ کښې د ﴿ تَقُومُ ﴾ کلمه د "قيام" څخه اشتقاقه شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې دلته د قيام څخه د څه شي دپاره قيام او ورپورته کېدل مطلب دي؟

مونږ وايو چې: که څه هم دلته قيام مطلق دی هر ډول پورته کېدلو ته شامل دی لکه لمانځه ته قيام، يا دعوت او انذار ته قيام او داسې نور[٤]، مګر ځرنګه چې لږ وړاندې په ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴾ کښې د "أَنذِرْ" کلمه نازله شوې ده نو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د قيام څخه د انذار او دعوت دپاره د قيام او ورپورته کېدل مطلب وي، لکه چې په همدې مطلب باندې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمُدَّثِّرُ ۝ قُمْ فَأَنذِرْ ﴾ [المدثر: ١، ٢] يعنې: ای خپل ځان په جامه کښې راتاوونکيه (پيغمبره)! پورته شه او د خپل رب ﷻ د عذابه خلک وډار کړه.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٥_ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ خو په هر وخت کښې د الله ﷻ تر نظر لاندې وه لکه چې فرمايي: ﴿ وَٱصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ﴾ [الطور:٤٨] يعنې او ته د خپل رب ﷻ حکم او فيصلې ته صبر وکړه (ورته منتظر اوسه) ځکه چې يقيناً ته زمونږ د بلا کيفه سترګو لاندې يې او زمونږ حفاظت همېشه ستا ملګری دی؛ نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد په دې مقام کښې بوازې د هغه حال ذکر ته تخصيص ورکړی شوی دی کوم ته چې په ﴿ وَتَقَلُّبَكَ فِي ٱلسَّٰجِدِينَ ﴾ کښې اشاره شوې ده؟ يعنې: الله ﷻ په سجده کوونکو (لمونځ کوونکو) کښې ستا تاوېدل او راتاوېدل ګوري.

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٧٠٢
(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص٩٤
(٣) روح المعاني ج١٩ ص١٣٦
(٤) تفسير ابن كثير ج٣ ص٣٥٢؛ تفسير المظهري ج٧ ص٨٩

مونږ وایو چې:
الف: لږ وړاندې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه وکړه چې: ﴿ وَٱخۡفِضۡ جَنَاحَكَ لِمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ یعنې: او ته خپلې وزرې هغه چاته ښکته (خورې) کړه کوم چې ستا پیروي کوي چې د مومنانو څخه عبارت دي، د دوی سره ناسته ولاړه کوه او د مشرکانو د غوښتنې په مطابق یې د خپلو مجالسو څخه مه شړه.

نو په دې ایت کښې د ناستې ولاړې صورت حال ته اشاره شوې ده چې: ای پیغمبره! الله ﷻ د مومنانو سره ستا ناسته ولاړه ګوري چې کله ورسره د جمعې په لمانځه باندې مشغول یې او په امامت سره ورته د لمانځه ارکان اداء کوې (لکه قیام، رکوع، سجود)، او کله په تهجد کوونکو مومنانو باندې د شپې د مخې دوره وهې او د لیدلو څخه یې خوند اخلې او داسې نور. نو د مومنانو سره همدغې وضعې ته ادامه ورکړه او پام کوه چې د مشرکانو غوښتنه قبوله نه کړې چې د خپلو مجالسو او ناستې پاستې څخه یې وشړې او د خپلو برکاتو څخه یې محروم کړې.

ب: دا سورت مکي سورت دی او په مکه معظمه کښې مومنان کمزوري وه نو الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته ډاډ ورکړ چې: غمژن کېږه مه، الله ﷻ ستا قوت او د مومنانو ډېروالی ګوري چې په نږدې وخت کښې به ستا دښمنان تاله ترغه شي او ستا پیروان (مومنان) به د قوت خاوندان شي؛ نو ډېر زر به داسې وخت راشي چې ته به بې غمه د خپلو پیروانو په منځکښې اوږې رااوړې او دوی ټول به ستا په شاوخوا باندې راتاو وي او په ارامۍ سره به د خپل رب ﷻ په عبادت باندې مشغول یاست.

یادونه

٦- ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ وَتَقَلُّبَكَ فِي ٱلسَّٰجِدِينَ ﴾ ایت شریف په نورو ډولونو سره تفسیر کړی دی او څه احکام یې ترې استنباط کړي دي[1]، خو مونږ ته هغه ټول بې ارتباطه څرګند شوه نو ځکه مو پکښې بحث ونه کړ، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

﴿هَلۡ أُنَبِّئُكُمۡ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ ٱلشَّيَٰطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٖ ﴿٢٢٢﴾ يُلۡقُونَ ٱلسَّمۡعَ وَأَكۡثَرُهُمۡ كَٰذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾ وَٱلشُّعَرَآءُ يَتَّبِعُهُمُ ٱلۡغَاوُۥنَ ﴿٢٢٤﴾ أَلَمۡ تَرَ أَنَّهُمۡ فِي كُلِّ وَادٖ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَأَنَّهُمۡ يَقُولُونَ مَا لَا يَفۡعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَذَكَرُواْ ٱللَّهَ كَثِيرٗا وَٱنتَصَرُواْ مِنۢ بَعۡدِ مَا ظُلِمُواْۗ وَسَيَعۡلَمُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ أَيَّ مُنقَلَبٖ يَنقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾ ﴾

[1] تفسیر المظهري ج۷ ص۸۹؛ روح المعاني ج۱۹ ص۱۳۸؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۱۷۳

[۲۲۱] ایا مونږ تاسو ته په هغه چا باندې خبر درکړو چې شیطانان (وربانديږ) وربښکته کيږي؟

[۲۲۲] شیطانان په هر ډېر دروغژن (او) ډېر ګنهګار باندې وربښکته کيږي.

[۲۲۳] (او دغه) دروغژنان (شیطانانو ته) غوږ ږدي، او د دوی اکثریت (د اقوالو د حیثه) دروغژنان دي (اکثره خبرې یې دروغې دي).

[۲۲۴] او شاعران چې دي د دوی پیروي ګمراهان کوي (نه لاره موندونکي).

[۲۲۵] ایا ته نه ګورې چې یقینًا دوی (د هرې موضوع) په کنده کښې (د لیونیانو غوندې) ورلوېږي (او د حق او باطل لحاظ یې نه ساتي).

[۲۲۶] او (ته نه ګورې چې) یقینًا دوی هغه څه وایي چې کوي یې نه.

[۲۲۷] مګر هغه کسان (ذکر شوي خاصیتونه نه لري) کومو چې ایمان راوړی وي او نېک عملونه کوي او (هم) الله ﷻ ډېر یادوي، او د هغه وخت څخه وروسته انتقام اخلي چې په دوی باندې ظلم وکړی شي (په بدۍ سره وستایل شي).

او ژر دی چې هغه کسان به پوه شي کومو چې ظلم کړی دی (کفر یې اختیار کړی دی) چې دوی به د ورتاوېدلو کوم ځای ته ورتاو شي (چې د دوزخ څخه عبارت دی).

ارتباط

په دې ایتونو کښې یو ځل بیا د نبي کریم ﷺ صداقت او د قرآن کریم حقانیت ته اشاره شوې ده.

سوال جواب

که څوک وایي چې: په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ د صداقت او د قرآن کریم د حقانیت په هکله لاندې ایتونه نازل شوي دي:

۱_ ﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ الآيات.

۲_ ﴿ وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ ٱلشَّيَٰطِينُ ﴾ الآيات.

۳_ ﴿ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ ٱلشَّيَٰطِينُ ﴾ الآيات.

نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد د ایتونو دغه درېواړه مجموعې په اتصال سره نازلې نه شوې او د ځینو ایتونو په نزول سره یوه د بلې څخه جدا کړی شوې ده؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې: په دغه ډول نزول کښې دې ته اشاره ده چې هره یوه مجموعه د مطالبو د اثبات دپاره مستقل دلیل ده. نو که بالفرض درېواړه مجموعې په اتصال سره نازلې شوې وی نو چا به په درېواړو باندې د یوه دلیل ګومان کړی وی، حال دا چې حقیقت دغسې نه دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د خپل صداقت او د قرآن کریم د حقانیت څه نور دلایل هم قرائت کړه او د کفارو هغه اتهام رد کړه چې په تا باندې د کاهن یا شاعر نوم ږدي او قرآن کریم ته د

کهانت (جوګي) یا شعر لقب ورکوي، هغه دا چې:
۱_ محمد ﷺ ربنتیانی پیغمبر دی او جوګي نه دی لکه چې تاسو ورباندې اتهام لګوئ، او دا ځکه چې د ده صفات د جوګیانو او کاهنانو د صفاتو سره بالکل منافات لري، ایا زه تاسو ته خبر درکړم چې جوګیان څوک څوک دي؟ او شیطانان په چا چا باندې نازلیږي؟
شیطانان په هغو کسانو باندې ورنازلیږي چې د لاندې صفاتو درلودونکي وي:
الف: چې هغوی ډیر دروغژنان وي.
ب: چې هغوی ډیر بدکاره او په ځمکه کښې فساد اچوونکي وي.
ج: چې هغوی د شیطانانو خبرو ته غوږ ږدي او دروغ ترې زده کوي، د همدې کبله یې اکثره خبرې دروغې وي.
نو ایا ذکر شوي د کاهنانو او جوګیانو صفات په محمد ﷺ کښې موندلی کېږي؟ ایا تاسو ترې په بخوانې څلویښت کلن عمر کښې چرته دروغ اورېدلي دي؟ ایا محمد ﷺ په دوامداره توګه امر بالمعروف او نهي عن المنکر کښې مشغول نه دی؟
نو که بالفرض المحال ستاسو خبرې څه حقیقت درلودی نو د ذکرو شوو صفاتو په عوض به د جوګیانو د صفاتو درلودونکی وی.
۲_ همدارنګه محمد ﷺ شاعر هم نه دی او دا ځکه چې:
الف: د شاعرانو په شاوخوا کښې ګمراهان راغونډیږي او هر فاسق او فاجر یې پیروي کوي. ایا د محمد ﷺ ټول پیروان صالحان نه دي؟ ایا د ده ﷺ په ملګرو کښې تاسو چرته فاسق او فاجر لیدلی دی؟
لنډه دا چې شاعر حقې لارې ته هدایت نه شي کولی او محمد ﷺ هادي دی.
ب: شاعران په هره موضوع کښې د لیونیانو په څېر ورلولیږي، ته به وایې چې ترې اوښان دي او په خپل اوبه خور باندې په خفاسته ورتویږي. دوی چې هره یوه موضوع په نظر کښې ونیسي نو بیا هیڅ فکر نه کوي چې په دې کښې بحث کول ښه کار دی او که بدکار، د دوی نهایي هدف فقط دخپلو اشعارو سیلابونه وي او بس.
نو ایا تاسو د محمد ﷺ څخه چرته دغه ډول عمل لیدلی دی؟
ج: شاعران په خپلو اشعارو کښې هغه خبرې کوي کومې چې په عمل کښې نه پیاده کوي او د عمل جامه نه وراغوندي (دوی په قول کښې زړور وي خو په عمل کښې بې زړه وي).
ایا تاسو ته چرته محمد ﷺ داسې خبره کړې ده چې هغې ته یې د عمل جامه نه وي وراغوستې؟ ایا د جهاد په صفونو کښې د هر چا څخه وړاندې والی نه لري؟ ایا د ده شجاعت او مېړانې ته څوک رسېدلی شي؟ ایا د ده په نزد بدون د عمله فقط د خولې وینا د الله ﷻ د غضب موجب نه ده؟
۳_ هوا د شاعرانو د جملې څخه _چې وړاندې یې صفات بیان شوه_ یوه ډله وتلې ده چې د ذکرو شوو صفاتو درلودونکي نه دي. هغوی دا دي:

الف: چا چې په الله ﷻ باندې ایمان راوړی وي او هيڅ شريک ورسره نه دروي، او همدارنګه په محمد ﷺ باندې د يو پيغمبر په حيث معتقد وي.

ب: څوک چې نېک عملونه کوي او د بې عمله خبرو څخه ځان ساتي او د باطلو په تقويه کښې شعرونه نه وايي.

ج: څوک چې الله ﷻ ډېر يادوي او د شيطان انديوالي نه کوي.

د: څوک چې د حق نصرت او پلوي کوي، او د کفارو څخه انتقام اخلي البته کله چې دوی مظلومان واقع شي او هغویورباندې تعرضي شعري حملې وکړي.

۴ـ ای پيغمبره! په ذکرو شوو دلايلو سره ستا صداقت او د قرآن کريم حقانيت ښه پوره څرګند شو، خو د دې سره-سره ظالمان (کفار) د عناد د کبله د خپلو کفرياتو څخه لاس نه اخلي.

نو ډېر ژر دی چې دوی به پوه شي چې د بيرته ورتاوېدلو کوم ځای ته دوی بېرته ورتاوېږي؟ يا په بل عبارت: دوی به د دوزخ عذابونه په خپلو سترګو وګوري او په خپلو کړو به بې وخته پښېمانه شي، چې هيڅ ګټه به ورته ونه شي رسولی.

توضيحات

۱ـ په ﴿ يُلْقُونَ ٱلسَّمْعَ ﴾ کښې د ﴿ يُلْقُونَ ﴾ کلمه د "إِلْقَاءٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د "إِصْغَاءٌ" يعني غوږ ايښودلو معنی ورکوي[1]. نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې جوګيان د شيطانانو دروغينو خبرو ته غوږ نيسي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې لږ وړاندې تېر شوه چې: ﴿ إِنَّهُمْ عَنِ ٱلسَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴾ [الشعراء:۲۱۲] يعني يقيناً شيطانان پرښتو ته د غوږ ايښودلو څخه په څنګ کړی شوي دي، نو څه توان نه لري چې څه غيبي خبره ترې واوري؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا دا ايت: ﴿ يُلْقُونَ ٱلسَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَٰذِبُونَ ﴾ چې بحث پکښې روان دی د هغه ايت سره مناقض او منافي نه دی؟

موږ وايو چې:

الف: په هغه ايت کښې مطلب دا وه چې نن ورځ شيطانان د پرښتو خبرو ته په هغه ډول سره غوږ نه شي نيوی لکه څنګه به يې چې د نبي کريم ﷺ د بعثت څخه وړاندې ورته غوږ نيوه او څه با ارزښته استفاده به يې ترې کولی شوه[2]. په دې ايت کښې عين مضمون منعکس شوی دی چې دوی د پرښتو خبرو ته غوږ نيسي خو فقط د ګوډو ماتې استفادې څخه پرته باارزښته استفاده ترې نه شي کولی.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۷۴

(۲) روح المعاني ج۱۹ ص۱۴۳؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۳۴۲

همدا جواب د [الحجر:۱۸] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ښه مشرح لیکلی شوی دی.

ب: دغه ایت خو به د هغه ایت سره په هغه وخت کښې تناقض درلودلی وی چې د ﴿ يُلْقُونَ ﴾ مستتر ضمیر شیطانانو ته راجع وی او جواب ته به اړتیا پیښه شوې وی، حال دا چې دغه ضمیر کاهنانو ته راجع دی[1] چې د ﴿ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴾ کلمات ورباندې دلالت کوي.

نو په دې تقدیر نه سوال شته او نه جواب، او حاصل یې داسې راځېږي چې: شیطانان په کاهنانو باندې ورښکته کېږي چې په دروغو او معصیتونو باندې اخته دي، او د خپلو استاذانو وسوسو او شیطانتونو ته غوږ ږدي او بیا ورباندې خلک غولوي. اما نبي کریم ﷺ خو د هر ډول دروغو او معصیتونو څخه معصوم دی نو شیطانان ورسره هیڅ تناسب نه لري چې ورباندې ورښکته شي او وسوسې ورواچوي.

په دې ایت کښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[2] که د چا اوږده بیان ته زړه نه په تنګېږي نو همځلته دې مراجعه وکړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴾ څخه څرګندېږي چې جوګیان ټول دروغژنان دي حال دا چې ﴿ وَأَكْثَرُهُمْ كَـٰذِبُونَ ﴾ دلالت کوي چې فقط اکثریت یې دروغژنان دي؟

مونږ وایو چې: دلته اکثریت د اشخاصو په لحاظ نه دی چې اعتراض وارد شي، بلکې د اقوالو په لحاظ دی، یعنې د جوګیانو د خبرو اکثریت دروغ دي مثلاً په سلو کښې یې کله-کله فقط یوه رښتیا مونډله کېږي؛ حال دا چې د نبي کریم ﷺ ټول اقوال رښتیا او د واقع سره مطابق دي.

هَيْمٌ څه معنی؟

۴ـ په ﴿ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَهِيمُونَ ﴾ کلمه د "هَيْمٌ" ـ لکه "بَيْعٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "هَيْمٌ" هغه لیونتوب ته وایي چې چاته د عشق له کبله ورپېښ شي، یا هغې تندې ته وایي د کومې له کبله چې اوښان په خپل اوبه خور باندې په ډېره بېړه او خفاسته ورتوی شي[3].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: د شاعرانو عادت دی چې د اشعارو د جوړولو په وخت کښې د عشقي لیونیانو غوندې او یا د ډېرو سختو تږو اوښانو غوندې ورباندې پیل کوي، چې نه د رښتیا او دروغو خیال ساتي او نه واقعیت اوغیر واقعیت ته ګوري، کله یو سړی په توصیف سره اسمان ته اوچت کړي او کله یې په تقبیح او بد ویلو سره تحت الثری (د ځمکې تل) ته ورسوي او په یوه سړي باندې د خپلو اغراضو په اختلاف سره متناقض نومونه ږدي.

---

[1] البحر المحيط ج۸ ص۱۹۹؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۸۵
[2] التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۷۴؛ روح المعاني ج۹ ص۱۲۹
[3] القاموس المحيط ج۲ ص۵۵۷؛ لسان العرب ج۱۲ ص۶۲۶

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: شعر خو ټولو عربو پېژانده چې د منظوم قافيه درلودونکي کلام څخه عبارت دی، او عرب لا څه چې عجم هم په دې باندې پوهېده چې قرآن کريم منظوم قافيه درلودونکی کلام نه دی، دا د يو پلوه، او د بل پلوه د عربو په نزد خو شعر معزز کلام برېښېده، او شاعرانو ته به يې د ډېر عزت په نظر کتل. نو پوښتنه دا ده چې په څه غرض او په کومه تراشلې شوې پلمه باندې مشرکانو نبي کريم ﷺ ته د شاعر لقب ورکاوه او يا يې په کوم غرض او په کومه پلمه باندې قرآن کريم د اشعارو د مجموعې په نامه سره باله؟

مونږ وايو چې: د رد د وجوهو څخه څرګندېږي _لکه چې شرحه يې د مطلب په خلاصه کښې تېره شوې ده_ چې د مشرکانو په نزد د مړو بېرته راژوندي کېدل او د قيامت قيام او نور شرعي حقائق تخيلات او غير واقع ګڼل کېده.

يا په بل عبارت: لکه څنګه چې د شاعرانو کلام په حقائقو نه بلکې په تخيلاتو باندې ولاړ وي لکه چې وايي: "أَحْسَنُ الشِّعْرِ أَكْذَبُهُ" يعني ډېر ښايسته شعر هغه دی کوم چې ښه ډېر دروغژن وي او په کوم کښې چې دروغ ښه ډېر وي؛ همدارنګه هغوی د ذکر شوي لقب په ايښودلو سره عوام خلک دې ته هڅول چې په قرآن کريم باندې باور اوعقيده مه کوئ، چې مضامين يې د شعريه تخيلاتو څخه په غير بل شی نه دي او په حقائقو باندې ولاړ نه دي.

د همدې کبله په ايتونو کښې د همدغې غولونې په رد باندې زُور اچولی شوی دی، که بالفرض د دوی په نزد قرآن کريم منظوم قافيه درلودونکی کلام وی، نو بيا به الله ﷻ په ايتونو کښې همدغه څنده رده کړې وی.

د شعر په باب څو شرعي احکام

۶_ په دې مقام کښې د محترمو لوستونکو پام لاندې شرعي احکامو ته را اړوو:

الف: که کوم سړی د کفارو اشعار د کوم مسلمان سړي د خولې څخه د حکايت په توګه واوري، څه باک يې نشته، خو چې په کفرياتو او عيشياتو باندې مشتمل نه وي. او دا ځکه چې:

د يوه صحابي ؓ د وينا مضمون دی چې: ما نبي کريم ﷺ ته د أُمَيَّة بن أبي الصَّلْت (کافر) اشعار اورول نو د هر بيت په اورېدلو سره به يې راته امر کاوه چې بل هم راته واوروه، آن تردې چې ټول اشعار (بيتونه) سلو ته ورسېده، بيا نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «كَادَ أَنْ يُسْلِمَ»[1] يعني: نژدې وه چې نوموړی کافر شاعر مسلمان شوی وی.

ب: د دې خبرې باک نشته چې په جومات کښې هغه اشعار ولوستلی شي په کومو کښې چې شرعي مضامين انځور شوي وي. او دا ځکه چې:

---

(١) سنن ابن ماجه ص ٢٦٦

د أم المؤمنين (عائشې رضي الله عنها) د وينا لنډ مضمون دی چې حسان بن ثابت ﷺ ته به په جومات کښې د نبي کريم ﷺ په امر ممبر ايښودل کېده چې د هغه د پاسه به يې د نبي کريم ﷺ څخه د کفارو په مقابل کښې دفاع کوله[۱].

او همدارنګه د جابر بن سمرة ﷺ د وينا لنډ مضمون دی چې: زه د نبي کريم ﷺ سره د سلو کرتو څخه زيات ناست شوی يم چې صحابه وو کرامو ﷺ به يې په حضور کښې اشعار لوستل او د جاهليت د زمانې ځينې کارونه به يې يادول، حال دا چې: «وَهُوَ سَاكِتٌ فَرُبَّمَا تَبَسَّمَ مَعَهُمْ»[۲] نبي کريم ﷺ به چپ وه خو کله-کله به يې ورسره مسکا هم کوله.

ج: د کفارو په ضد د اشعارو ويل هم يو ډول جهاد دی؛ نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ يُجَاهِدُ بِسَيْفِهِ وَلِسَانِهِ»[۳] يعنې يقيناً مؤمن سړی په خپله توره او په خپله ژبه (دواړو) سره جهاد کوي.

همدارنګه نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَهِيَ أَسْرَعُ فِيهِمْ مِنْ نَضْحِ النَّبْلِ»[۴] يعنې نو شعرونه په کفارو کښې د غشو د ويشتلو څخه په زياتې تېزۍ سره اثر کوي.

د همدې کبله به نبي کريم ﷺ حسان بن ثابت ﷺ (شاعر) ته دعاء کوله او مخاطب کاوه به يې چې: «يَا حَسَّانُ أَجِبْ عَنْ رَسُولِ اللهِ اللَّهُمَّ أَيِّدْهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ»[۵] يعنې: ای حسانه! د الله ﷻ د پيغمبر د پلوه (کفارو ته) جواب ورکړه، ای الله! حسان په روح القدس (جبرائيل امين ﷺ) سره تائيد کړې.

د: سړي ته جائزه نه ده چې په مباحو اشعارو کښې دومره توغل (د حد څخه تيری) وکړي چې د قرآن کريم د تلاوت، د شرعي علومو د زده کړې او هم د الله ﷻ د ذکر څخه يې غافل کړي. دا ځکه چې:

ابو سعيد الخدري ﷺ وايي چې: مونږ د نبي کريم ﷺ سره په "عَرْج" نومې ځای کښې روان وو چې يو شاعر راپېښ شو او د شعر په ويلو باندې اخته وه، نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «خُذُوا الشَّيْطَانَ لَأَنْ يَمْتَلِئَ جَوْفُ رَجُلٍ قَيْحًا خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمْتَلِئَ شِعْرًا»[۶] يعنې دغه شيطان (شاعر) راونيسئ، ضرور چې د کوم سړي ګېډه د زوو د حيثه ډکه شي دا ورته د دې څخه بهتره ده چې د شعر د حيثه ډکه شي (چې قرآن او علم او الهي اذکارو ته پکښې ځای پاتې نه شي).

شايد چې همدغه ډول اشعارو ته به اشاره شوې وي چې په جومات کښې دې ونه ولوستلی شي چې: «نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُسْتَقَادَ فِي الْمَسْجِدِ وَأَنْ تُنْشَدَ فِيهِ الْأَشْعَارُ وَأَنْ تُقَامَ فِيهِ الْحُدُودُ»[۷] يعنې نبي کريم ﷺ د دې څخه منعه کړې ده چې په جومات کښې قصاص واخستل شي

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۲
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۳۵۰
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۲
(۵) صحيح البخاري ج۱ ص۶۵
(۶) صحيح مسلم ج۲ ص۲۴۰
(۷) سنن ابي داود ج۲ ص۲۶۱

او چې شعرونه پکښې ولوستل شي او بالآخره چې حدود پکښې جاري کړی شي.

هـ: عائشه أم المؤمنين رضي الله عنها وايي چې: «اَلشِّعْرُ كَلَامٌ فَمِنْهُ حَسَنٌ وَمِنْهُ قَبِيحٌ فَخُذِ الْحَسَنَ وَدَعِ الْقَبِيحَ»[1] يعنې شعر خو بل شی نه دی بلکې کلام (خبري) دي، چې ځينې يې ښې دي او ځينې يې بدې او بدرنګې دي، نو ښې يې واخله او بدرنګې يې پرېږده.

د همدې کبله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ حِكْمَةً»[2] يعنې يقينًا ځينې اشعار حکمت دی چې خلک د غير شرعي کارونو څخه منعه کوي.

و: بد اشعار او په تېره بيا هغه اشعار چې سرود او رقص ورسره ملګرى وي، د بې دينۍ ډېره لويه ذريعه ده. د همدې مطلب د تائيد دپاره لاندې اثر ولولئ:

عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې کله مکه معظمه فتحه شوه نو شيطان (ابليس) په ژړغوني لهجه اواز پورته کړ او خپله ټوله اولاده يې ورغونده شوه، نو دوی يې مخاطب کړه چې: "اِيْئَسُوْا أَنْ تَرُدُّوا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ عَلَى الشِّرْكِ بَعْدَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَلٰكِنْ أَفْشُوْا فِيْهِمَا الشِّعْرَ"[3] يعنې تاسو د دې څخه نا اميده شئ چې د دې ورځې څخه وروسته به د محمد امت بېرته په شرک باندې ورتاو کړئ، خو تاسو په مدينه منوره او مکه معظمه کښې شعر خور کړئ او رواج ورکړئ، چې دا د اخلاقي فساد ډېره ښه ذريعه ده.

که تاسو څخه څوک پوښتنه وکړي چې "رقية الزنا" څه شی دی، يعنې هغه کوم يو دم دی چې شيطان يې په خلکو باندې چف کوي او زنا ته يې سوق کوي؟ نو جواب ورکړئ چې د زنا دم غير شرعي شعرونه او غزلې دي.

وربه شي خبر به شي

۷ــ څرنګه چې الله ﷻ په دې سورت (الشعراء) کښې د نبي کريم ﷺ صداقت او د قرآن کريم حقانيت په بېلا بېلو اساليبو او طريقو سره په اثبات ورساوه، خو کفارو او مشرکانو خپلې کفري او شرکي تګلارې ته تغير ورنه کړ، نو الله ﷻ دغه سورت په ﴿ وَسَيَعْلَمُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ ﴾ سره ختم کړ. نو حاصل يې داسې راخېژي چې: ډېر ژر دی چې کفار به خپله غلطۍ په خپلو سترګو وګوري او هم به پوه شي چې د بېرته ورتاوېدلو کوم ځای ته دوی ورتاوېږي او هلته څومره سخت عذابونه دي.

د الله ﷻ په فضل او توفيق سره د [الشعراء] سورت ترجمه او تفسير پای ته ورسېده

نَعُوذُ بِاللهِ مِنَ النَّارِ وَمِنْ غَضَبِ الْجَبَّارِ، وَصَلَّى اللهُ عَلَى رَسُوْلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِيْنَ.

۱۴۲۰/۹/۷ هـ ق - ۱۳۷۸/۹/۲۵ هـ ش - ۱۹۹۹/۱۲/۱۶ م.

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۴۰۵

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۹۰۸

(۳) تفسير القرطبي ۱۳ ص۱۵۲

النمل (۲۷)

سریزه

١ـ دغه سورت ته د نورو سورتونو څخه په دې بېلتون ورکړی شوی دی چې د ﴿ ٱلنَّمْلُ ﴾ کلمې ته یې اضافت موندلی دی کومه چې د دې سورت په [١٨] ایت کښې نازله شوې ده، خو مباحث یې په ذکره شوې کلمه پورې انحصار نه لري.

٢ـ دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی[١].

٣ـ د دې سورت د ایتونو شمېره درې نوي (٩٣) ایتونو ته رسېږي[٢].

٤ـ د کلمو شمېره یې یو زرو یو سلو نهه څلوېښت (١١٤٩) ده[٣].

٥ـ د حرفونو شمېره یې څلور زره اوه سوه نهه نوي (٤٧٩٩) ده[٤].

د دې سورت اجمالي محتویات

٦ـ په دې سورت کښې د نورو مکي سورتونو غوندې د مباحثو محور (چورلین) عقیدوي موضوعات دي، لکه د الله ﷻ وحدانیت، د نبي کریم ﷺ نبوت او داسې نور؛ خو په دې باندې علاوه لاندې محتویات هم پکښې شامل دي:

الف: غیبي علم د الله ﷻ پورې خاص دی، د همدې کبله سلیمان ﷺ ـ د دې سره-سره چې پیغمبر وه ـ د بلقیس په حکومت باندې علمي احاطه نه درلوده.

ب: شکر ګزاري د خپله شکر ګزار په ګټه تمامېږي.

ج: د قیامت د قیام څخه وړاندې به په ځمکه کښې "دابة الأرض" پیدا کړی شي.

د سورتونو تناسب

٧ـ دا سورت (النَّمل) او وړاندېنی سورت (الشُّعَرَاء) سره ډېرې کلکې اړیکې لري، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په دواړو سورتونو کښې د قرآن کریم اعجاز او حقانیت ته اشاره شوې ده.

ب: هغه هم د څو پیغمبرانو په عبرتي قیصو باندې مشتمل وه، او دلته هم د څو پیغمبرانو قیصو ته اشاره کېږي. خو:

دلته د موسی ﷺ او لوط ﷺ د قیصو ځینې مهمې نکتې د هغه سورت د تکمیل په توګه نازلې شوې دي، او د داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ د حالاتو څو نمونو په ابتدایي توګه نزول موندلی دی.

ج: په دواړو سورتونو کښې د نبي کریم ﷺ تسلي او ډاډینه په نظر کښې نیولې شوې ده.

د: په دواړو کښې کفار خپل ناکاره انجام ته متوجه کړی شوي دي، اوداسې نور.

---

(١) تفسیر البغوي ج٣ ص٤٠٥؛ الدر المنثور ج٦ ص٣٤٠
(٢) تفسیر الطبري ج١٩ ص١٣١؛ تفسیر القرطبي ج١٣ ص١٥٤
(٣) اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص١٠٣
(٤) تفسیر الخازن ج٣ ص٥٠١

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

﴿طسٓ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْقُرْءَانِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ ۝١ هُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝٢ ٱلَّذِينَ
يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝٣ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِٱلْءَاخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَٰلَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ۝٤ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَهُمْ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ وَهُمْ فِى
ٱلْءَاخِرَةِ هُمُ ٱلْأَخْسَرُونَ ۝٥ وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى ٱلْقُرْءَانَ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ۝٦﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱]

دغه (ایتونه چې درروان دي) د قرآن کریم او څرګند (یا څرګندوونکي) کتاب ایتونه دي.

[۲] په داسې حال کښې چې (دا ایتونه) د مؤمنانو دپاره هدایت او بشارت دی (چې همدوی ترې ګټه پورته کوي).

[۳] هغه مؤمنان چې لمونځ دروي او زکات ورکوي او دوی په آخرت (قیامت) سره همدوی یقین (او باور) کوي.

[۴] یقیناً هغه کسان چې په آخرت (د قیامت په ورځ) ایمان نه راوړي، مونږ ورته خپل (بد) عملونه ښایسته کړي دي، نو دوی پکښې سرګردانه تاوېږي (راتاوېږي او د نجات لار ترې نه شي موندلی).

[۵] دغه (ډله) هغه کسان دي چې دوی ته (په دنیا کښې) بد عذاب دی، او دوی په آخرت کښې همدوی ډېر زیات تاوانیان دي (چې هلته یې عذاب دائمي دی او انقطاع نه لري).

[۶] او (ای پیغمبره!) یقیناً تاته د حکمت (او) د پوهې د څښتن (الله ﷻ) له نزد څخه هرومرو قرآن کریم دراچول کېږي (وحې کېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

دراندېنۍ سورت په لاندې مطالبو باندې ختم شوی وه:

۱- نبي کریم ﷺ په حقه پیغمبر دی، جوګی (کاهن) او شاعر نه دی.

۲- دا کتاب (قرآن کریم) په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی، جوګ او شعر نه دی.

۳- څوک چې د نبي کریم ﷺ نبوت او د قرآن کریم حقانیت نه مني نو هغوی به ډېر ژر پوه شي چې د عذاب په کومه کنده کښې به ورواچولی شي.

په دې ایتونو کښې په همدغو مطالبو باندې دراندې بېرته څه رڼا اچوله شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته یو خل بیا په خپل اُمت باندې

لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ دغه راتلونکې سورت یا راتلونکي ایتونه د هغه قرآن کریم سورت یا ایتونه دي چې مونږ تاته په حقه سره درنازل کړي دي. یا په بل عبارت: دا د هغه کتاب برخې دي کوم چې خپل خان پخپله په اثبات رسوي، بلکې د اثبات دلیل یې بالکل څرګند او واضحه دی، هغه دا چې:

دغه کتاب د هغو تورو او کلماتو څخه ترکیب شوی دی د کومو څخه چې د عربي ژبو خلکو محاورې او کتابونه ترکیب شوي دي، لکه "ط، س" او داسې نور، خو د دې سره-سره هیڅوک د دې کتاب غوندې نه یو سورت جوړولی شي او نه د یوه ایت په جوړولو باندې قدرت لري، حال دا چې دا کتاب ګڼ شمېر سورتونه او زښت ډېر ایتونه لري.

د انسانانو ترمنځ د اذهانو تفاوت شته خو دومره تفاوت نشته لکه د ځمکې او د اسمان، چې یو کس د ټول کتاب په جوړولو قدرت ولري او نور ټول انسانان د یوه ایت د جوړولو توان ونه لري، نو معلومه شوه چې دا د مخلوق کلام نه دی بلکې د خالق ﷻ کلام دی.

۲_ که څه هم دا کتاب ټولو خلکو ته هدایت او بشارت دی، باید چې ټول ترې ګټه پورته کړي، خو په عملي توګه ترې یوازې مؤمنان ګټه پورته کوي چې لاندې صفات ولري:

الف: هغه مؤمنان چې د دې کتاب د هدایت سره سم لمونځونه دروي او بدني عبادتونه کوي.

ب: هغه مؤمنان چې د خپلو مالونو زکاتونه ورکوي او په مالي عبادت باندې مصروف وي.

ج: هغه مؤمنان چې همدوی په آخرت باندې پخه عقیده لري، چې د مرګ څخه وروسته بیا راژوندي کېدل حق دي ترڅو هرڅوک د خپلو کړو وړو جزا یا سزا وګوري (دا دنیا الله ﷻ عبث نه ده پیدا کړې او حساب کتاب راروان دی).

۳_ هو! کوم کسان چې په آخرت باندې عقیده نه لري نو:

الف: د هغوی د نېکۍ استعداد ختم دی، او مونږ یې په زړونو باندې مهر لګولی دی.

ب: هغوی ته مونږ د قبیحو اعمالو ښایست په زړونو کښې خلق کړی دی چې خپله دغه تګلاره ورته بهتره برېښي او سرګردانه پکښې تاوېږي راتاوېږي، او د نجات لار نه شي موندلی.

ج: دغه کسان هغه کسان دي چې د همدوی دپاره په دنیا کښې ډېر بد او سخت عذاب ټاکلی شوی دی.

د: او په آخرت کښې همدغه کسان ډېر زیانکاران او تاوانیان دي، چې په هیڅ وجه یې د زیان او تاوان جبران نه شي کېدلی او نه یې عذاب انقطاع لري.

۴_ ای پیغمبره! بې شکه دا قرآن کریم تاته د بل چا د پلوه نه بلکې د الله ﷻ د پلوه په وحې سره درکول کېږي، چې د ډېر لوی حکمت خاوند دی او هم د ډېر لوی علم درلودونکی دی، نو ځکه یې دا قرآن کریم تاته د حکمتونو او علومو څخه مالامال ډک کړی دی.

توضیحات

۱_ د دې سورت ذکر شوي لومړني ایتونه د "البقرة" د لومړنیو ایتونو سره په مطالبو کښې زیانه

ښکاره لري، چې پوره بيان يې همدلته تېر شوي دی ـلله ﷻ الحمد والشكر ـ خو دلته ورباندې لاندې وضاحتونه ورزياتوو:

الف: په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَٰلَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴾ ايت شريف كښې د ﴿ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ﴾ الآية، مضمون اداء شوی دی.

يا په بل عبارت: الله ﷻ په دې مقام كښې د ﴿ خَتَمَ ﴾ څخه په تزيين (ښايسته كولو) سره تعبير كړی دی، چې پوره شرحه يې د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۱۲] ايت لاندې تېره شوې ده.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: مونږ عنادي كفارو ته د دوی كفري كړنلاره ښايسته كړې ده، ځكه چې دوی خپل هغه بصيرت ضائع كړی دی په كوم باندې چې د حق او باطل فرق صورت نيسي.

ب: په ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَهُمْ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ ﴾ كښې د ﴿ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ ﴾ "بد عذاب" څخه دنياوي عذاب مطلب دی، لكه چې د بدر په غزا كښې ورباندې كفار اخته شوه، نو نظر دغه عذاب ته هغوی خاسران (زيانكاران) دي چې په مرګ سره ختم شوه.

ج: په ﴿ وَهُمْ فِى ٱلْآخِرَةِ هُمُ ٱلْأَخْسَرُونَ ﴾ كښې دېته اشاره ده چې اُخروي عذاب ته په كتلو سره كفار "اَخسَرُون" ډېر زيانكاران دي، چې هلته نه مرګ شته او نه يې عذاب انقطاع مونده كوي بلكې ابد الآباد به پكښې پراته وي.

۲ـ په ﴿ وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى ٱلْقُرْءَانَ ﴾ كښې د ﴿ لَتُلَقَّى ﴾ كلمه اصلاً د "لِقاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د "اِلقاء" او وحې معنى وركوي[1]. يعنې: اى پيغمبره! دا قرآن كريم تاته د حَكيم او عَليم اقدس ذات ﷻ د پلوه د وحې په توګه دراچولی كېږي او درښودلی كېږي، نو ته د كفارو د خطر څخه هيڅ تشويش مه كوه، دا به ضرور خپل وروستني پړاو ته رسېږي او هيڅوک به يې د وړاندې تګ مخنيوی ونه كړی شي.

همدا مضمون په بل ايت كښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ إِنَّا سَنُلْقِى عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴾ [المزمل:۵] يعنې په يقين سره به مونږ په تا باندې درونډ قول (قرآن كريم) د وحې په ذريعه دراچوو (درنازل كړو)، نو خپل ځان ورته چمتو كړه.

﴿ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِۦٓ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا سَـَٔاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ ءَاتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ۝٧ فَلَمَّا جَآءَهَا نُودِىَ أَنۢ بُورِكَ مَن فِى ٱلنَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝٨ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّهُۥٓ أَنَا ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ۝٩ وَأَلْقِ عَصَاكَ ۚ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ۚ يَٰمُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّى لَا يَخَافُ لَدَىَّ ٱلْمُرْسَلُونَ

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۱۶۴؛ لسان العرب ج۱۵ ص۲۵۵

﴿١٠ إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّي غَفُورٞ رَّحِيمٞ ١١ وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ
تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ فِي تِسْعِ ءَايَٰتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِۦٓۚ إِنَّهُمْ كَانُواْ قَوْمًا فَٰسِقِينَ
١٢ فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةٗ قَالُواْ هَٰذَا سِحْرٞ مُّبِينٞ ١٣ وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ
أَنفُسُهُمْ ظُلْمٗا وَعُلُوّٗاۚ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ١٤﴾

[٧] هغه وخت ياد کړه چې موسى ﷺ خپل اهل (خپلې مېرمنې) ته وويلې چې: يقيناً ما أور وليد (تاسو همدلته تم شئ)، ژر دی چې زه به تاسو ته د أور (له ځای) څخه (د لارې د موندلو) خبر راوړم، او يا به تاسو ته را اخستلې شوې (د أور) شغله راوړم، شايد چې تاسو (ترې اور بل کړئ او) تودوښه (وربانديې) حاصله کړئ.

[٨] نو کله چې موسى ﷺ أور ته ورغی نو (هلته) ورته اواز وکړی شو چې: (ای موسی!) هغه څوک برکتناک ګرځولی شوی دی-کوم چې په دغه أور (رڼا) کښې دی او هغه څوک هم چې د أور (رڼا) په چاپېريال کښې موجود دی (چې ته پخپله هم پکښې شامل يې)، او الله ﷻ ته (د هر ډول نواقصو او امثالو څخه) پاکي ده چې رب العالمين دی (او د ټولو مخلوقاتو خالق دی).

[٩] ای موسی! يقيناً شان دا دی چې همدا زه (خبرې کوونکی) الله ﷻ يم، د کلکې ارادې خاوند (او هم) د حکمت څښتن (يم).

[١٠] او (ای موسی!) ته خپله همسا (په ځمکه) وغورځوه.

(موسى ﷺ خپله همسا د امر سره سمه وغورځوله) نو کله يې چې وليده چې (اژدها ترې جوړه شوه او) د نرې مار په څېر (تېزه) ښورېږي، نو په داسې حال کښې يې ترې مخ واړاوه چې بېرته تېنتېدونکی وه او (وربانديې) راتاو نه شو.

(بيا ورته اواز وشو چې) ای موسی! دارېږه مه، يقيناً زه چې يم زما په نزد پيغمبران نه دارېږي (او ته هم يو پيغمبر يې).

[١١] مګر هغه څوک (دارېږي) چې (پيغمبر نه وي او په خپل ځان) ظلم وکړي، بيا د بدۍ (ظلم) څخه وروسته نيکي عوض کړي (په بدل کښې يې نيکي وکړي او توبه وباسي)، نو يقيناً زه بښونکی (او) مهربان يم (په دوی باندې هم زما د پلوه ډار نه شته).

[١٢] او (ای موسی!) خپل لاس دې په خپل ګرېوان کښې ننباسه نو (بېرته به) بدون د مرض (او عيب) څخه تک سپين (ځلېدونکی) راووځي.

(دغه دواړه معجزې) په نهو معجزو کښې (شاملې) دي (نهه به درته پوره کړم)، (نو ته د دغو معجزو سره) فرعون او د ده قوم ته (د پيغمبر په حيث لاړ شه)، يقيناً دوی (فرعونيان) فسق کوونکی قوم دی (توحيد ته دعوت ورکړه).

[۱۳] نو کله چې فرعونیانو ته (د موسی ﷺ په لاس) زمونږ معجزې په داسې حال کښې ورغلې (ورورسولی شوې) چې بصیرت درلودونکې وې (د خلکو د اذهانو روښانوونکې وې) نو هغوی وویلې چې دغه (هره یوه معجزه) ښکاره جادو دی.

[۱۴] او فرعونیانو په معجزو سره د ظلم او تکبر (عناد) د کبله په داسې حال کښې انکار وکړ چې نفسونو (زړونو) یې ورباندې کلک یقین کاوه (چې دا حقې دي).

نو (ای پیغمبره!) ته وګوره چې د فساد اچوونکو (فرعونیانو) عاقبت څنګه شو؟ (چې ټول په قلزم کښې غرق شوه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې تمام شوي وه چې: ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه تاته قرآن کریم درکړی شوی دی چې د حکمتونو او علومو څخه مالامال ډک دی؛ په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ د نبوت په ذکر سره د څو پیغمبرانو د حالاتو بیان شروع شوی دی چې د حکمتونو او علومو څخه نمایندګي کوي. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په دې قرآن کریم کښې په خپلو اُمتیانو باندې د موسی ﷺ د نبوت ابتدایي حال قرائت کړه، ترڅو دوی پوه شي چې ته په حقه پیغمبر یې چې د وحې په ذریعه معلومات درکول کېږي، هغه دا چې:

۱ـ هغه وخت وریه یاد کړه چې کله موسی ﷺ خپلې مېرمنې سره د مدین د ښار څخه د مصر په لور روان وه، حال دا چې د یوه پلوه تکه توره شپه وه او ژمی وه چې سړوښه زښته ډېره وه، او د بله پلوه دوی دواړو هغه لاره غلطه کړې وه کومه چې مصر ته غزېدلې وه او دوی دواړو غوښتل چې مصر ته پرې خانونه ورسوي.

نو موسی ﷺ خپلې مېرمنې ته په لاندې ټکو کښې داوینه او مشورې ورکړې:

الف: زه هغه دی اُور ګورم چې بلېږي.

ب: تاسو همدلته تم شئ، زه همدغه اُور ته ورځم.

ج: هلته به یا څوک مونده کړم او د لارې معلومات به ترې واخلم چې د مصر په طرف کومه لاره غزېدلې ده، او یا به ترې د کوم اوچوکي په څوکه کښې د اُور شغله راوړم چې تاسو ورباندې دلته اُور بل کړئ او خپل خانونه ورباندې تاوده کړئ، او یا به د دواړه مطلبه ترلاسه کړم.

۲ـ نو کله چې موسی ﷺ خپله مېرمن هلته منتظره کړه او پخپله د لیدلې شوي اُور په خوا روان او وړورسېد، نو هلته ورته داسې اواز وکړی شو چې:

الف: ای موسی! دغه رڼا چې تاته اُور برېښي دا په حقیقت کښې اور نه دی چې سوزول کوي بلکې دا یو الهي نُور او رڼا ده، چې سراسري برکت دی. څوک چې د دغه اُور (رڼا) په داخل کښې دی او څوک چې د دغه اُور (رڼا) په شاوخوا کښې موجودیت لري هغه ټول برکتناک دي، چې خلکو ته به یې خیر

ورسېږي او د ضرر څخه به يې په امان کښې وي، ته هم په همدغې برکتناکه ډله کښې شامل يې.

ب: الله ﷻ ته د ټولو عيوبو او نواقصو څخه پاکي ده چې په عالمونو کښې د هيچا سره شباهت نه لري او نه په څه شي کښې حلول کوي، بلکې همدی ﷻ د ټولو عالمونو رب دی او ټول يې پيدا کړي دي، همدا خبره په ذهن کښې کلکه ونيسه او پوه شه چې:

ج: ای موسی! يقيناً شان دا دی چې همدا زه ارشاد کوونکی او خبرې کوونکی الله ﷻ يم، چې په هر کار کښې مې اراده نافذه ده او هيڅوک او هيڅ شی مې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، او همدارنګه همدا زه د حکمت څښتن يم، هر يو کار مې د حکمت په بنياد صورت نيسي، دا چې زه اوس تاته مستقيماً ارشادات درکوم دا هم د حکمت غوښتنه ده.

د: ای موسی! زما د پلوه تاته د نبوت تاج درپه سر کړی شو او د دې دپاره چې ستا په نبوت باندې خلک باور وکړی شي، نو تاته به متعددې معجزې درکړم. د مثال په توګه: ته خو د خپل لاس همسا په ځمکه باندې وغورځوه.

ای پيغمبره! موسی ؑ سمدستي خپله همسا په ځمکه باندې وغورځوله، نو ويې ليدله چې د هغې څخه لوی ښامار (اژدها) جوړه شوه او په خغاسته کښې دومره کړندې وه لکه چې نری مار په تېزۍ سره خوځيږي او ځغلي.

کله چې موسی ؑ ذکره شوې اژدها وليدله نو په داسې حال کښې ترې بېرته په شاتلونکی وه چې خپل مخ يې ترې واړاوه او بېرته وربانديې ورتاو نه شو. په عين وخت کښې مونږ موسی ؑ ته توصيه وکړه چې:

ه: ای موسی! دارېږه مه، يقيناً ته د پيغمبرانو د جملې څخه يو پيغمبر يې او پيغمبران خو په ټولو حالاتو کښې او په خاصه توګه زما په نزد (د مناجات په حال کښې) د هيڅ شي څخه نه دارېږي، ځکه چې پيغمبرانو ته زما د پلوه هيڅ خطر نشته او همدوی زما د عذابونو څخه په امن کښې دي.

و: زما په نزد د پيغمبرانو څخه په غير نورو خلکو ته د عذاب خطر شته دی، نو دوی ته په کار دي چې زما څخه ودار شي، مګر هغه څوک چې ظلم (ګناه) وکړي او بيا خپله ګناه او بدي په نېکۍ او ښه حال باندې بدله کړي (توبه وباسي) نو يقيناً زه د هغه دپاره بښونکی او مهربان يم.

ز: ای موسی! ستا د معجزاتو دوهم مثال دا دی چې: ته دې خپل لاس په خپل ګرېوان کښې دننه کړه، نو په داسې حال کښې به تک سپين رابهر شي چې کوم عيب او مرض به ورپورې پيوستون ونه لري، او چې بيايې ورننباسې او بېرته يې راوباسې نو سمدستي به خپل اصلي حال ته واوړي. موسی ؑ خپله دغه معجزه هم په عملي شکل سره وليده.

ح: بيا مونږ موسی ؑ ته ارشاد وکړ چې دغه دواړه معجزې په هغو نهو معجزو کښې شاملې دي په کومو باندې به چې ته د فرعونيانو په وړاندې په خپل رسالت او نبوت باندې استدلال کوې.

ط: نو ای موسی! ته د دغو معجزو سره فرعون او د ده قوم ته لاړ شه او هغوی ته دعوت ورکړه چې د کفرياتو او فسق او فجور څخه لاس واخلي او د الله ﷻ بندګۍ او عبادت ته راتاو شي، ځکه

چې یقیناً دوی ټول فاسقان دي، او داسې قوم دی چې د الله ﷻ د اطاعت څخه وتلی دی.

۳ـ ای پیغمبره! هرکله چې موسی ﷺ زمونږ د ارشاداتو سره سم د داسې معجزاتو سره هغوی ته ورغی کومې چې بصیرت درلودونکې وې او خلکو ته یې دومره بصیرت ورکاوه چې د موسی ﷺ په رسالت اونبوت باندې باور وکړي، نو:

الف: د هر څه څخه وړاندې هغوی وویلې چې: دغه خوارق معجزات نه دي بلکې دا جادو دی او موسی ﷺ جادوګر دی.

ب: هغوی د معجزاتو څخه د ظلم او تکبر په وجه په داسې حال انکار وکړ چې په زړونو کښې یې وریاندې باور درلوده چې دا جادو نه دی او ربښتیانی معجزې دي، خو قبولې یې نه کړې او خپلو کفریاتو ته یې ادامه ورکړه.

۴ـ نو ته وګوره چې د مفسدانو (فرعونیانو) عاقبت څنګه شو؟ ایا د قلزم په بحیره کښې د څرمې غرق نه شوه؟ نو په کار دي چې ستا د دعوتي اُمت کفار ترې عبرت واخلي او حق ته غاړې کېږدي.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِۦٓ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا ﴾ په اړه لاندې توضیحات لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو:

الف: د موسی ﷺ د مېرمنې څخه د تفخیم او تکریم په توګه په "أهل" سره تعبیر شوی دی او د جمعي ضمائر ورته راجع کړی شوي دي [طه: ۱۰] ایت.

ب: د "نار" کلمه په څلورو معناوو باندې دلالت کوي، یا په بل عبارت: أور په څلور ډوله دی، او دلته څلورم ډول أور مراد دی چې رڼا لري او حرارت نه لري، څه لرې نه ده چې مونږ ترې په نُور سره تعبیر وکړو [طه:۱۲] ایت.

د درېوو لغاتو معناوې

۲ـ په ﴿ أَوْ ءَاتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴾ کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: "شِهَاب" هغې شغلې ته ویل کېږي، کومه چې د بل کړی شوی أور څخه پورته کېږي[۱].

ب: "قَبَس" د غټ أور د هغې کوچنۍ برخې څخه عبارت دی چې بل ځای ته انتقال او هلته ترې أور بل کړی شي[۲]، خو په دې مقام کښې د "شِهَاب" دپاره صفت واقع شوی دی، چې په "مَقْبُوس" سره ترې تعبیر کېږي[۳] او د اخستلي شوي معنی ورکوي.

ج: د ﴿ تَصْطَلُونَ ﴾ کلمه په اصل کښې "تَصْتَلُوْن" وه چې د "ط" توری پکښې د "ت" څخه بدل

---

[۱] مفردات الراغب ص ۲۷۴
[۲] لسان العرب ج ۶ ص ۱۶۷
[۳] تفسیر ابي السعود ج ۶ ص ۲۷۳

راغلی دی، او د مجردو مصدر یې "صَلْيٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ دی، "صَلْيٌ" د یو شي کباب کولو او په اور کښې د سوزولو دپاره غورځولو ته وضعه شوی دی، خو کله چې د افتعال تر باب لاندې واقع شي ـلکه چې دلته واقع شوی دی ـ نو بیا ترې د تودېدلو معنی اخستله کېږي[1].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: تاسو زما تر بېرته راستنېدلو پورې دلته تم شئ او ما پسې مه راځئ، زه به د دغه اور څخه تاسو ته د لارې خبر راوړم که هلته څوک وه او لاره ورته معلومه وه، او یا به ترې اخستله شوې شغله راوړم، شاید تاسو ترې دلته اور بل کړئ او خپل ځانونه وربانديې تاوده کړئ.

هېر مو نه شي

۳ـ هېر مو نه شي چې د دې تکرې ﴿ أَنۢ بُورِكَ مَن فِي ٱلنَّارِ وَمَنۡ حَوۡلَهَا ﴾ په تفسیر کښې علماوو کرامو ښه اوږد بحث کړی دی[2]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

خو کوم تفسیر چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی هغه په لاندې نکاتو باندې ولاړ دی:

الف: د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما (رئیس المفسرین) څخه روایت دی چې: «كَانَتْ تِلْكَ النَّارُ نُورًا»[3] یعنې دغه اور په حقیقت کښې سوزوونکی اور نه وه، بلکې هغه یو نور (رڼا) وه چې موسی ﷺ وربانديې د اور گومان کړی وه.

ب: که څه هم اکثره مفسرین کرام وایي[4] چې د ﴿ مَن فِي ٱلنَّارِ ﴾ څخه پرښتې مطلب دې چې دغه بابرکته مقام ته رالښکته شوې وې، او د ﴿ وَمَنۡ حَوۡلَهَا ﴾ څخه یوازې موسی ﷺ مطلب دی، مگر مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلم ـ چې د ﴿ وَمَنۡ حَوۡلَهَا ﴾ کلمات به د موسی ﷺ څخه علاوه هغو پرښتو ته هم شامل وي په کومو باندې چې د نور څخه بهر منطقه مالامال ډکه وه، زمونږ په نزد د دغو کلماتو څخه د پرښتو ډېروالی څرگندېږي.

ج: مونږ څکه د اکثرو علماوو قول ته ترجیح ورنه کړه چې زمونږ په نزد ذکر شوی نور هغه نور نه وه کوم ته چې نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «حِجَابُهُ النُّورُ»[5] یعنې د الله ﷻ د دیدار حاجب (مانع) نور دی نو څکه یې په دنیا کښې د مخلوق سره د لیدلو توان نشته.

که بالفرض ذکر شوی نور همدغه نور وی نو د یو پلوه به هلته پرښتو شتون نه وی درلودلی چې همدغه حجاب به یې مانع گرځیدلی وی، او د بله پلوه به موسی ﷺ هم بې هوښه شوی وی لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلۡجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكّٗا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقٗا ﴾ [الأعراف:١٤٣] یعنې: نو هر کله چې د موسی ﷺ رب ﷻ (د رب لږ څه نور) غره ته ورڅرگند شو نو غر یې هوار کړ او موسی ﷺ

---

(١) القاموس المحیط ج٢ ص٨٤٧

(٢) تفسیر الطبري ج١٩ ص١٣٣؛ المحرر الوجیز ج١٢ ص٩٢؛ التفسیر الكبیر ج٢٤ ص١٨٢

(٣) الدر المنثور ج٦ ص٣٤١

(٤) تفسیر البغوي ج٣ ص٤٠٦

(٥) صحیح مسلم ج١ ص٩٩

په څمکه باندې) بې هوښه (بې خوده) پرېووت.

عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د ﴿ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ ﴾ تفسير په «ظَهَرَ نُورُ رَبِّهِ لِلْجَبَلِ»[١] سره کړی دی، يعنې: نو کله چې غره ته د موسى عليه السلام د رب ﷻ څه نور ورڅرګند شو.

بلکې ذکر شوی نُور هلته د دې دپاره خلق کړی شوی وه چې موسى عليه السلام د خپل اهل څخه جدا او د الله ﷻ په مناجات باندې مشرف شي، او د نبوت منصب ترلاسه کړي.

نو د معنى حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای موسى! په کومه سيمه کښې چې ته فعلاً قرار لرې دا يوه مبارکه سيمه ده او د رحمت په پرېښتو باندې ډکه ده، چې څوک د نُور په داخل کښې دي او څوک ترې بهر په شاوخوا کښې موجوديت لري، نو تاته نبوت درکړی شو او ته هم مبارک وګرځېدلې چې ډېر خلک به ستا په ذريعه په ايمان باندې مشرف شي.

ای موسى! د دغه نُور ـ چې تا وريانديې د أور ګومان کاوه ـ څخه خو تا د لږ ګټې تمه درلوده چې يا به وريانديې هغه ورکه شوې لاره مونده کړې کومه چې مصر ته غزېدلې ده، يا به وريانديې د خپل اهل د سړوبنې مخنيوی وکړې او څه ګټه به درته ورسوي، خو دا دی ته به اوس يوازې خپل اهل ته نه بلکې ټولو خلکو ته داسې ګټه ورسوې چې د دوزخ د ګرمۍ څخه به نجات ورکړې، او داسې لاره به ورته په ګوته کړې کومه چې سمه سيده جنت ته غزېدلې ده.

موسى عليه السلام ډېر سخت وډار شو

۴ـ د ﴿ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴾ څخه داسې معلومېږي چې کله د همسا څخه په قدرتي توګه تېزه اژدها جوړه شوه نو موسى عليه السلام ترې د بشريت د کبله ډېر سخت وډار شو، لکه چې ذکرې شوې کلمې وريانديې په لاندې ډول دلالت کوي:

الف: ﴿ وَلَّىٰ ﴾ يعنې: موسى عليه السلام سمدستي د اژدها د ليدلو څخه مخ واړاوه.

ب: ﴿ مُدْبِرًا ﴾ يعنې: په داسې حال کښې يې ترې اعراض وکړ چې بېرته ستون شو او د تېښتې لاره يې خپله کړه.

ج: ﴿ وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴾ يعنې: د شا ګرځولو څخه وروسته نه بېرته بېارمار ته ورستون شو او نه يې ورته سترګې ور واړولې چې يو ځل بيا ورته وګوري[٢].

دا منقطعه استثناء ده

۵ـ که څه هم د ﴿ إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًۢا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّى غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ په استثناء کښې مفسرينو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[٣] که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هلته دې مراجعه وکړي، مګر

---

(١) تفسير البغوي ج٣ ص١٩٧
(٢) لسان العرب ج١ ص٥١٩؛ مفردات الراغب ص٣٥٣
(٣) تفسير ابي السعود ج٦ ص٢٧٥؛ تفسير الطبري ج١٩ ص١٣٦؛ تفسير القرطبي ج١٣ ص١٦١؛ روح المعاني ج١٩ ص١٦٥؛ البحر المحيط ج٨ ص٢١٤

مونږ ته بهتره برېښي چې دغه استثناء به منقطعه وي، ځکه چې د ﴿ ٱلۡمُرۡسَلُونَ ﴾ کلمه (چې په دې مقام کښې مستثنى منه واقع شوې ده) ﴿ مَن ظَلَمَ ﴾ ته نه شي شاملېدلی ترڅو ترې په "إلاّ" سره اخراج شي او د متصلې استثناء تعریف وربانډې صدق مونده کړي.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: په منقطعه استثناء کښې خو د "إلاّ" توری د "لكِنْ" معنى ورکوي چې د استدراک دپاره دی، يا په بل عبارت: په "لكِنْ" سره خو هغه توهم د منځه وړل کېږي کوم چې د وړاندېني کلام څخه د چا ذهن ته ورځي[1]، نو پوښتنه دا ده چې په دې مقام کښې ذکر شوی توهم څه شی دی؟

مونږ وايو: چې کله الله ﷻ په وړاندېني کلام کښې ټول پيغمبران د خوف او ډار څخه بچ وبلل نو څه لرې نه ده چې د چا توهم (خيال) ته ورشي چې د پيغمبرانو أمتيان به هم د خوف او ډار څخه بچ وي، نو الله ﷻ دغه توهم په ﴿ إِلَّا مَن ظَلَمَ ﴾ سره پورته کړ. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای موسی! زما په نزد ټول پيغمبران د ځرمې نه ډارېږي چې زه به ورباندې عذاب ورنازل کړم، نو ته هم زما په نزد مه ډارېږه چې ښامار به درباندې مسلط کړم، اما د پيغمبرانو څخه په غير نور خلک هم د خوف څخه بچ کېدلی شي خو چې د ظلم او ګناه څخه وروسته نیکي وکړي او توبه وباسي، نو په دغه صورت کښې زه غفور او رحیم یم، نو څه لرې نه ده چې مغفرت ورته وکړم او د خوف څخه امان ورکړم.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وايي چې په ﴿ وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسۡتَيۡقَنَتۡهَآ أَنفُسُهُمۡ ظُلۡمٗا وَعُلُوّٗاۚ ﴾ کښې د "جَحَدُوا" کلمه د "جُحود" څخه اشتقاقه شوې ده چې د انکار معنى ورکوي، او د "اسْتَيْقَنَتْهَا" کلمې د "اِسْتِيْقَان" څخه اشتقاق موندلی دی چې په کلک یقین باندې دلالت کوي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا دا ممکنه ده چې فرعونيانو دې په يوه حال کښې په معجزاتو باندې هم يقين کړی وی او هم دې ترې منکران شوي وي؟ ايا په يوه زړه کښې دوه متضاد صفتونه تحقق موندلی شي؟

مونږ وايو چې د همدغه سوال په ارتباط د الله ﷻ په توفيق د [الإسراء:١٠٢] او [الشعراء:٢٣] آيتونو لاندې څه وضاحتونه تېر شوي دي خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحت وراضافه کوو چې:

د يقين سره د هغه انکار جمعه کېدل څه محال او غير ممکن کار نه دی کوم چې په عناد او تکبر باندې ولاړ وي، او د فرعونيانو انکار د همدې قبيلې څخه وه د همدې کبله الله ﷻ په ﴿ ظُلۡمٗا وَعُلُوّٗاۚ ﴾ سره مقيد کړی دی.

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: فرعونيان د معجزو څخه واقعًا منکران نه وه بلکې د عناد او تکبر د کبله يې ترې انکار کاوه، او د الله ﷻ په نزد هغه يقين د اعتبار وړ دی او ايمان

---

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص ٣٥۴

ګڼلی کېږي چې د هر ډول انکار څخه پاک وي او د ایمان ضد (انکار) ورسره ملګری نه وي، که څه هم تکبري او عنادي انکار وي.

په دې جواب باندې علاوه په عین موضوع کښې ځینو مفسرینو کرامو څه نور تحقیق هم کړی دی[1] که څوک یې د لوستولو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ وَسُلَيْمَـٰنَ عِلْمًا ۖ وَقَالَا ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمَـٰنُ دَاوُۥدَ ۖ وَقَالَ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَىْءٍ ۖ إِنَّ هَـٰذَا لَهُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمَـٰنَ جُنُودُهُۥ مِنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ وَٱلطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَوْا۟ عَلَىٰ وَادِ ٱلنَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّمْلُ ٱدْخُلُوا۟ مَسَـٰكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَـٰنُ وَجُنُودُهُۥ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِىٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَىَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَـٰلِحًا تَرْضَىٰهُ وَأَدْخِلْنِى بِرَحْمَتِكَ فِى عِبَادِكَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿١٩﴾﴾

[۱۵] او بې شکه مونږ داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ (دواړو) ته علم ورکړی وه، او دوی دواړو وویلې چې: ټولې ستاینې هغه الله ﷻ لره دي چې مونږ یې د خپلو مؤمنانو بندګانو څخه په ډېرو باندې بهتر ګرځولي یاستو.

[۱۶] او (په علم او نبوت کښې) سلیمان ﷺ د (خپل پلار) داوُد ﷺ وارث (قائم مقام) شو، او سلیمان ﷺ (خلک مخاطب کړه او ورته یې) وویلې چې: ای خلکو! مونږ ته د مرغانو وینا رابنودلې شوې ده او مونږ ته د هر (ضروري) شي څخه (غټه برخه) راکړه شوې ده، یقیناً چې دغه (احسان) هرومرو هسدا ځرګند فضل دی (چې مونږ ته پرې امتیاز راکړی شوی دی).

[۱۷] او سلیمان ﷺ ته د پیریانو او انسانانو او (هم) د مرغانو څخه خپل (تشکیل شوی) لښکر راټول کړی شو (او د تیارسۍ په حال ودرېد)، نو دوی (د خورېدلو او بې نظمیو څخه) را ایسارول کېده.

[۱۸] آن تردې چې دوی (سلیمان ﷺ او د ده لښکر په وَادِ النَّمل (د مېږتنو په خوړ) باندې ورغله (ورنژدې شوه) نو یوه مېږۍ (یا یوې مېږۍ) وویلې چې: ای مېږتنو! تاسو (ټول) د خپلو اوسېدانې خایونو ته ننوځئ چې هرومرو سلیمان ﷺ او د ده ﷺ لښکر مو په داسې حال کښې مات (جیت پیت) نه کړي چې دوی به (په تاسو باندې) شعور نه لري (درباندې به خبر نه وي).

[1] التحرير الوجيز ج ۱۲ ص ۹۷

[۱۹] نو سلیمان ﷺ د هغې د وینا (د اورېدلو) څخه په داسې حال کښې مسکی شو چې (د خپل رب ﷻ په نعمتونو باندې) خندېدونکی وه (خوشالي کوونکی وه).

او (بیا یې) وویلې چې: ای زما ربه! ماته (د نېکیو) الهام وکړه (او د بدیو څخه مې را ایسار کړه) چې (ترڅو) زه ستا د هغو نعمتونو شکر وباسم کوم چې تا په ما باندې او زما په مور او پلار (داوُد ﷺ باندې (انعام) کړي دی، او چې (ترڅو) زه (ستا په توفیق سره) داسې صالح عمل وکړم چې ته یې خوښوې (او ته ورباندې راضي کېږې)، او (ای زما ربه!) ما د خپل رحمت په سبب د خپلو صالحو بندګانو په ډله کښې داخل کړه (کوم چې ته یې جنت ته ننباسې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغو نعمتونو ذکر شوی وه کوم چې موسی ﷺ ته ورکړی شوي وه، او په دې ایتونو کښې داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ ته د ورکړی شوو نعمتونو ذکر کېږي خو د سلیمان ﷺ په حالاتو زیاته رڼا اچولې شوې ده چې څومره علمي پانګه ورکړه شوې وه او هغه ورباندې څومره شکر ګزار وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ څه حالات قرائت کړه ترڅو ستا د نبوت د اثبات دپاره څرګند دلیل جوړ شي، هغه دا چې:

۱_ مونږ داوُد ﷺ او د ده زوی سلیمان ﷺ ته امتیازي علوم ورکړي وه، نو دوی دواړه شکرګزاران بندګان وه او دواړو به وویلې چې: ټولې ستاینې او ثناګانې هغه اقدس ذات ﷻ پورې مختصې دي چې مونږ ته یې د علومو په نسبت په خپلو ډېرو مؤمنانو بندګانو باندې بهتري راپېرزو کړې ده او ورباندې ممتاز یې ګرځولي یاستو.

۲_ لکه څنګه چې هغوی دواړو ته امتیازي علوم ورکړی شوي وه همدارنګه دواړه په نبوت باندې سرلوړي کړی شوي هم وه، نو د داوُد ﷺ څخه وروسته د نبوت په منصب کښې سلیمان ﷺ د خپل پلار (داوُد ﷺ) په مقام کښې ودرېد او هغه ﷺ علمي وارث وګرځېد.

۳_ سلیمان ﷺ خلکو ته دعوت ورکړ چې په شریعت باندې منګولې ښخې کړي، او د خپل نبوت د اثبات دپاره یې د هغوی توجه لاندې ټکو ته واړوله:

الف: ای خلکو! مونږ ته د الله ﷻ د پلوه د مرغانو خبرې راښودلې شوې دي، دا ستاسو دپاره ډېره لویه معجزه ده چې زه په حقه پیغمبر یم، که نه نو مونږ به د هغوی په چنهار باندې نه وی پوه شوي چې دوی څه وایي.

ب: په دې باندې علاوه مونږ ته د هغو ټولو شیانو څخه ښه غته برخه راکړه شوې ده، کوم چې د یوه پاچا او سیاستمدار سره مناسبه وي، یا په بل عبارت: مونږ ته په نبوت باندې برسېره حکومت او پاچاهي هم راکړه شوې ده.

ج: یقیناً دغه ذکر شوي شیان بالکل څرګند فضل دی چې مونږ ته د الله ﷻ د پلوه راعنایت

شوي دي، مونږ د دغو نعمتونو شکریه کوو، نو تاسو یې هم باید شکریه وکړئ او په الهي شریعت باندې کلک شئ:
۴_ ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د سلیمان ﷺ یوه قیصه ولوله چې د ده ﷺ فضائل او علمي بهترې پکښې انځور شوي دي هغه دا چې:
الف: یو ځل سلیمان ﷺ خپلو لښکرو ته د تیارشي امر صادر کړ چې د سفر اراده یې درلوده.
ب: نو سمدستي ورته ښه غټ لښکر تیار شو چې د پیریانو او انسانانو او هم د مرغانو څخه یې تشکیل موندلی وه، خو د دې سره-سره چې دغه غټ لښکر د مختلفو اجناسو څخه تشکیل شوی وه، حرکت یې ډېر منظم او د اداري لاندې وه، نه یې په پیل کښې بې نظمي واقع کېدلی شوې او نه په اخر کښې.
ج: سلیمان ﷺ د خپل سمبال کړی شوي لښکر سره حرکت وکړ اوتول د باد په چلښت سره د ځمکې څخه پورته شوه او والوتل، آن تر دې چې د میږتنو په یوه جاله باندې ورغله. نو:
د: نو د میږتنو مشر په خپلو اتباعو باندې غږ وکړ چې: ای میږتنو! تاسو ټول خپلو کورونو او د اوسېدانې ځایونو ته ننوځئ او یو هم دباندې پاتې نه شئ، او دا ځکه چې سلیمان ﷺ د یوه عظیم الشان لښکر سره زمونږ د جالې په لور په حرکت دی، هسې نه چې په همدې ځای کښې رانښکته شي او دمه وکړي، او تاسو چیت پیت کړي نو زه درته توصیه کوم چې هرومرو او ضرور دې سلیمان ﷺ او د ده لښکر په داسې حال کښې تاسو د پښو لاندې میده-میده نه کړي چې دوی درباندې خبر او پوه نه وي چې دلته لا ستاسو جاله ده.
هـ: نو کله چې سلیمان ﷺ د میږتنو د مشر ذکره شوې توصیه واورېده نو مسکی شو او په خندا-خندا کښې یې وویلې چې:
اول: ای زما ربه! زما همت پیاوړی کړې او افکار مې د تشتت څخه وساتې، ترڅو د هغو نعمتونو شکریه وکړم کوم چې تا په ما باندې نازل کړي دي او زما په مور او پلار باندې دې راورولي دي.
دوهم: او همدارنګه ماته د دې توان راکړې چې زه داسې صالح عملونه وکړم کوم چې ته خوښوې او ته وریاندې راضي کېږې.
دریم: ای زما ربه! ما په خپل رحمت سره د قیامت په ورځ د خپلو صالحو بندګانو په ټولګي کښې شامل کړې.

توضیحات

۱- په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَـٰنَ عِلْمًا ﴾ کښې د "عِلْم" کلمه مطلقه ده، الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې دوی دواړو ته به یې کوم-کوم علوم ورښودلي وه، خو د داوُد ﷺ د علم یوه مثال ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَعَلَّمْنَـٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّنۢ بَأْسِكُمْ ﴾ [الأنبياء: ۸۰] یعني او مونږ داوُد ﷺ ته ستاسو دپاره د زغرو د جوړولو صنعت ورښودلی وه، د دې دپاره

چې تاسو د خپلو جنګونو له ضرره بچ کړي.

اما د سلیمان ﷺ د علم یو مثال خو په راتلونکي ایت کښې راروان دی چې: ﴿ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ ﴾ یعنې مونږ ته د مرغانو اوازونه (خبرې) ښودلې شوې دي.

د ایت شریف ارشاد

۲_ په ﴿ ٱلَّذِى فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کښې الله ﷻ د دې اُمت علماوو کرامو ته ارشاد کړی دی چې په خپلو ورکړی شوو علومو باندې شکریه وکړي او تواضع ورسره ملګرې کړي، لکه څنګه چې سلیمان ﷺ د تواضع په توګه اشاره وکړه چې په علومو کښې زما څخه لوړ رتبه مؤمنان هم شته دي، هسې نه چې زه په ټولو کښې اول نمره یم.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَوَرِثَ سُلَيْمَٰنُ دَاوُۥدَ ﴾ کښې یوازې سلیمان ﷺ د داود ﷺ وارث ګڼلی شوی دی، حال دا چې داود ﷺ خو سل (۱۰۰) مېرمنې درلودې[1]، نو پوښتنه دا ده چې ایا نور وارثان یې نه درلوده؟

مونږ وایو چې: داود ﷺ نور وارثان درلوده حتی چې د سلیمان ﷺ په شمول ترې نولس (۱۹) زامن پاتې وه[2]، مګر په دې مقام کښې د "وراثة" څخه مالي وراثت مطلب نه دی ځکه چې د پیغمبرانو په مال کښې د مرګ څخه وروسته ټول اُمتیان اشتراک لري، لکه چې تحقیق یې د [مریم:۶] ایت لاندې تېر شوي دي والحمد لله ﷻ، بلکې دلته په خلافت او نبوت کښې وراثت مطلب دی.

نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې: داود ﷺ د خپل خلافت او نیابت دپاره سلیمان ﷺ وټاکه _چې عمر یې ایله دولس یا دیارلس کاله وه[3]_ چې بیا وروسته ورته الله ﷻ نبوت هم ورکړ نو په نبوت او خلافت دواړو کښې د خپل پلار (داود ﷺ) په ځای باندې ودرېد او قائم مقام یې جوړ شو.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

۴_ په ﴿ وَقَالَ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَىْءٍ ﴾ کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: ایا په "عُلِّمْنَا، أُوتِينَا" کښې د "نَا، نَا" ضمیرونه د داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ (دواړو) څخه عبارت دي لکه چې لږ وړاندې په ﴿ فَضَّلَنَا ﴾ کښې د "نَا" ضمیر د دواړو څخه عبارت وه؟ یا په بل عبارت: ایا داوُد ﷺ ته هم د مرغانوخبرې ورښودلې شوې وې؟

مونږ وایو چې: د ﴿ فَضَّلَنَا ﴾ کلمه د "قَالَا" دپاره مقوله ده، یعنې داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ دواړه

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۵۸
(۲) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۷۶
(۳) تفسیر روح المعاني ج۱۹ ص۱۷۰

ویلې چې: ټول حمدونه هغه اقدس ذات ﷻ پورې مختص دي چې مونږ ته یې په ډېرو مؤمنانو باندې بهتري راکړې ده.

او د "عُلِّمْنَا، أُوتِينَا" دواړه کلمې د "قَالَ" دپاره مقولې دي چې یوازې د سلیمان ﷺ څخه حکایت دي، نو ظاهره دا ده چې داود ﷺ ته به د مرغانو په خبرو باندې پوهه نه وه ورښودلې شوې، مګر کله به یې چې ذکر کاوه نو مرغانو به ورسره بدرګه کاوه، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَٱلطَّيْرَ مَحْشُورَةً ﴾ [ص:۱۹] یعنې: او مونږ داود ﷺ ته مرغان په داسې حال کښې تابع ګرځولي وه چې هغه ته به (د ذکر کولو په وخت کښې) ورغونډ کړی شوي وه.

په دې باندې علاوه، متبادره دا ده چې سلیمان ﷺ به خلکو ته ذکر شوې خطابه د خپل پلار د مړینې څخه وروسته ورکړې وي چې نیابت یې اشغال کړی وه او د نبوت تاج ورپه سر کړی شوی وه، نو په خطابه کښې به یې یوازې د خپل خان د حالاتو بیان مراد وه او بس.

ب: که څوک وایي چې د ذکر شوي جواب غوښتنه دا ده: چې سلیمان ﷺ د خپل خان څخه د "نَا، نَا" په عوض په "نِي، نِيْ" سره تعبیر کړی وی، چې په انفراد (یو کس) باندې دلالت کوي؟

مونږ وایو چې:

اول: د مرغانو په خبرو باندې په پوهېدلو کښې د سلیمان ﷺ اُمت هم بې برخې نه وه، چې د همده ﷺ د پلوه به ورته ترجماني کېدلی.

دوهم: د پیغمبر فضائل د اُمت د فضائلو څخه هم استازیتوب کوي، د همدې کبله مونږ د "خَيْرُ الْأُمَمْ" لقب ګټلی دی، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّكُمْ وَفَيْتُمْ سَبْعِينَ أُمَّةً أَنْتُمْ خَيْرُهَا وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللهِ»[١] یعنې ای زما اُمته! یقیناً تاسو اویا اُمته پوره کړي دي (ستاسو څخه وړاندې ډېر اُمتونه تېر شوي دي) چې تاسو د ټولو بهتر اُمت یاست او په الله ﷻ باندې د زیات عزت او کرامت درلودونکی اُمت یاست.

درېیم: که څه هم د مفرد څخه په جمعه سره تعبیر کول د تعظیم دپاره صورت نیسي د همدې کبله الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴾ [ق:۱۶] یعنې او مونږ انسان ته د ده د شارګونو څخه (په علم او قدرت سره) ډېر زیات نږدې یاستو؛ مګر کله-کله د تواضع په غرض هم تحقق مومي، لکه چې زمونږ هر یو کس د انفراد په حال کښې هم وایي چې: "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ" یعنې ای الله! مونږ ته (ما ته) سمه لاره راوښایې.

د سلیمان ﷺ د راحکایت شوو اقوالو څخه معلومېږي چې هغه ﷺ د خپل خان څخه د "نَا، نَا" په تعبیر کښې تواضع مطلب وه. همدا مطلب په ذکره شوي مجموعه کښې د [۱۶] ایت څخه څرګندېږي.

د همدې کبله مونږ (د کتاب مؤلف) د سلیمان ﷺ په څېر د خپل خان څخه په "مونږ" سره تواضع په غرض تعبیر کوو، بالفرض که په "زه" سره ترې تعبیر وکړو نو ځینې کسان (خصوصاً عنادیان) به ترې د تکبر معنی واخلي، العیاذ بالله ﷻ منه.

[١] سنن ابن ماجه ص۳۱۷؛ مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۳۷

ج: ايا سليمان ﷺ ته د مرغانو (الوتونکو ساکښانو) څخه په غير د نورو ساکښانو خبرې هم ورښودلى شوې وې او كه څنگه؟

مونږ وايو چې: راتلونكي ايتونه دلالت كوي چې سليمان ﷺ د ميږتنو په خبرو باندې پوهېده، حال دا چې ميږتانه په الوتونکو ساکښانو کښې شامل نه دي. كه څه هم ميږتانه كله-كله په عارضي توگه وزرې درلودلى شي خو په دغه وخت كښې ورته بيا ميږتانه نه ويل كېږي.

نو څه لرې نه ده چې د الوتونكو څخه په غير د نورو ساكښانو په خبرو باندې هم پوهېده.

د: ايا سليمان ﷺ ته د ټولو مرغانو په خبرو باندې پوهه وركړه شوې وه؟

مونږ وايو چې: ظاهره دا ده چې پوهې يې د يوې نوعې پورې اختصاص نه درلود بلكې د هرې نوعې مرغانو خبرې ورښولې شوې وې. د همدې كبله ځينو علماوو كرامو په يوه اوږده حديث كښې د مختلفو مرغانو خبرې د سليمان ﷺ د مباركې خولې څخه راحكايت كړې دي، چې فلانكى مرغى داسې وايي او فلانكى هغسې وايي[1]، كه څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وكړي.

هـ: ايا سليمان ﷺ ته هر شى وركړى شوي وه چې په ﴿ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ ﴾ كښې وربانديې د ﴿ كُلِّ ﴾ كلمه دلالت كوي چې د احاطې او استغراق دپاره وضعه شوې ده؟

مونږ وايو چې: ذكره شوې كلمه د مجاز يا كنايې په توگه د كثرت او ډېروالي دپاره هم استعمالېږي كه څه هم ټول افراد پكښې نه وي احاطه شوي، او په دې مقام كښې همدغه استعمال مراد دى[2]، نو حاصل يې داسې كېږي چې: او مونږ ته هغه ټول شيان په كثرت سره راكړى شوي دي كومو ته چې يو پاچا اړتيا لري[3]، يا په بل عبارت: زمونږ اړتياوې پوره كړى شوي دي.

وَزْعٌ څه معنى؟

و: په ﴿ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴾ كښې د ﴿ يُوزَعُون ﴾ كلمه د "وَزَعَ" ـلكه "ضَرَبَ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "وَزَعَ" خو اصلاً منعه كولو ته ويل كېږي[4]. خو د لښكر اداره او تنظيم هم په همدې نامه باندې يادېږي، نو حاصل يې داسې راځېژي چې: د سليمان ﷺ لښكر د دې سره-سره چې د متضادو افرادو څخه يې تشكيل مونده كاوه ـلكه پيريان، بنيادمان او مرغانـ خو په عين حال كښې د كامل تنظيم لاندې وه، چې نه څوک وړاندې كېدلو ته پرېښودل كېده او نه څوک وروسته پاتې كېدلى شو بلكې په منظمه توگه به يې حركت كاوه.

لښكركشي د څه دپاره؟

٦ـ ځينو مفسرينو كرامو ليكلي دي چې: سليمان ﷺ دغه لښكركشي يا "سوق الجيشي" د

(١) تفسير القرطبي ج١٣ ص١٦٥؛ تفسير البغوي ج٣ ص٤٠٩
(٢) روح المعاني ج١٩ ص١٧٢
(٣) تفسير ابن كثير ج٣ ص٣٥٨
(٤) مفردات الراغب ص٥٥٨؛ لسان العرب ج٨ ص٣٩٠

جهاد دپاره کړې وه[۱] ترڅو هغه خلک ایل کړي کوم چې د الله ﷻ ته غاړه اینښودونکي نه وه؛ نه یې ورنه د پاچا په حیث او نه د یوه پیغمبر په حیث اطاعت کاوه.

که څوک غواړي چې د ذکر شوي لښکر عظمت او شهامت او هم دا چې څومره مجهز وه ولولي، نو ځینو اوږدو کتابونو[۲] ته دې مراجعه وکړي.

څو د پام وړ ټکي

۷ـ په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَوۡاْ عَلَىٰ وَادِ ٱلنَّمۡلِ ﴾ الآیة، کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ وَادِ ٱلنَّمۡلِ ﴾ کښې د "وَادِي" کلمه د دوه وو غرونو منځ ته او یا هغه ځای ته وضعه شوې ده په کوم کښې چې اوبه بهېږي[۳]، چې په پښتو کښې ورته خوړ وایي.

په دې مقام کښې د ﴿ وَادِ ٱلنَّمۡلِ ﴾ څخه په شام یا طائف کښې یوه سیمه مراده ده چې مېږیانه پکښې زښت ډېر وه[۴]، په اصطلاح د مېږیو جاله وه.

ب: که څوک وایي چې: په ﴿ قَالَتۡ نَمۡلَةٞ ﴾ کښې د ﴿ نَمۡلَةٞ ﴾ کلمې د "ة" توری د تانیث دپاره دی که د وحدت دپاره؟ یا په بل عبارت: مېږیو ته نر مېږي قومنده ورکړه چې خپلو مساکنو ته ننوځئ، او که ښځې مېږۍ دا کار وکړ؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی توری (ة) د تانیث دپاره اخستی دی او د قومندانې مېږۍ په اړه یې په یوه قیصه باندې علاوه نور بیان هم لیکلی دی[۵]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همغلته دې مراجعه وکړي؛ لنډه دا چې د دوی په نزد په ﴿ نَمۡلَةٞ ﴾ سره مونثه مېږۍ مراده ده.

مګر ځینې نور علماء کرام وایي چې: د اعتبار وړ خبره دا ده چې دغه توری دلته د وحدت دپاره دی، نو لکه څنګه چې په "قُمۡلَةٌ" کښې د "ة" توری د سپږې په وحدت باندې دلالت کوي همدارنګه د ﴿ نَمۡلَةٞ ﴾ د "ة" توری هم د مېږي وحدت ته اشاره ده، برابره خبره چې مېږۍ مذکر وي او که مونث وي[۶] نو سړی نه پوهېږي چې د مېږیو قوماندان به مذکر وه او که مونث، الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي.

ج: که څوک وایي چې: د مېږیو مشر یا مشره څنګه پوه شوه چې دغه دی سلیمان علیه السلام (د الله ﷻ پیغمبر) د خپل لښکر سره رارسېدونکی دی؟

مونږ وایو چې: دا یوه خارق العاده پوهه وه چې هغه یا هغې ته الله ﷻ ور الهام کړې وه، د دغه ډول خارق العاده یو نظیر په یوه اوږده حدیث کښې د ابو هریره رضی الله عنه څخه روایت شوی دی چې څه لنډ مضمون یې دا دی:

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۱۷۳
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۱۰
(۳) مفردات الراغب ص۵۵۴: لسان العرب ج۱۵ ص۳۸۴
(۴) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۷۸: تفسیر الخازن ج۳ ص۵۱۰
(۵) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۵۵: حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۴۸۸
(۶) البحر المحیط ج۸ ص۲۱۹

يوه ورځ د يوه يهودي شپونكي ښځه ليوه (شرمخ) ګډه وتښتوله خو هغه تالاش وکړ او ترې راخلاصه يې کړه، نو ليوه ورته په يوه غونډۍ باندې نيغ کېناست او د شپونکي سره يې لاندې خبرې اترې وکړې:

اول: ليوه (شرمخ) وويلې چې: تا خو زما څخه هغه رزق د لاسه وويست چې ماته د الله ﷻ د پلوه را روزي شوی وه.

دوهم: شپونکي وويلې چې: په الله ﷻ سوګند دی چې، دغسې عجيبه شی ما هيڅکله نه دی ليدلی چې ليوه خبرې کوي!

دريم: ليوه وويلې چې: د دې څخه ډېر عجيبه لا دا ده چې د دغو دوه وو تورو غرونو ترمنځ (په مدينه منوره کښې) يو سړی (محمد ﷺ) دی چې تاسو ته (د يوه پيغمبر په حيث) د وړاندې او ډېرنه زمانو حالات بيانوي.

بيا ذكر شوی يهودي شپونکی نبي کريم ﷺ ته ورغی او ذکره شوې قيصه يې ورته تېره کړه، نو نبي کريم ﷺ يې تصديق وکړ او بيا يې وفرمايل چې: «إِنَّهَا أَمَارَةٌ مِنْ أَمَارَاتٍ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ قَدْ أَوْشَكَ الرَّجُلُ أَنْ يَخْرُجَ فَلَا يَرْجِعَ حَتَّى تُحَدِّثَهُ نَعْلَاهُ وَسَوْطُهُ مَا أَحْدَثَ أَهْلُهُ بَعْدَهُ»[1] يعني: يقيناً دا د هغو نښو څخه يوه نښه ده کومې چې د قيامت د قيام څخه وړاندې تحقق مومي، داسې وخت هم راتلونکی دی چې نژدې به وي يو سړی چې د خپله کوره بهر لاړ شي نو بېرته به لا نه وي راستون شوی چې هغه ته به خپلې پڼې او خپله متروکه هغه کارونه بيان کړي (او پرې خبر به يې کړي) کوم چې د ده اهل (کور والاوو) د ده څخه وروسته کړي وي.

د: که څوک وايي چې: ﴿لَا يَحْطِمَنَّكُمْ﴾ کلمه د "حَطْمٌ" ـ لکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د ماتولو (او چيت پيت کولو) معنی ورکوي[2]، حال دا چې سليمان ؑ خو د خپل ټول لښکر سره د باد په ذريعه په هوا راروان وه او ميږتانه لاندې په ځمکه باندې خواره واره وه، نو پوښتنه دا ده چې د ميږتنو مشره او يا مشر له کومې وجې په خپلو اتباعو باندې وډاره شوه چې د لښکر لاندې به چيت پيت شي؟

مونږ وايو چې: که څه هم د دغه سوال دپاره مفسرينو کرامو څه نور جوابونه کړي دي[3]، خو بهتر جواب يې دا دی چې د ميږتنو مشر يا مشره وډاره شوه چې که په دغه مقام کښې سليمان ؑ د خپل لښکر سره رابښکته شي نو دغه کار به صورت ونيسي، نو د احتمالي خطر د کبله يې هغوی ته ذکره شوې توصيه وکړه.

په دې باندې علاوه، دا څه لرې نه ده چې هغه يا هغې ته به دومره پوهه ورکړه شوې وه چې دغه دی سليمان ؑ د لوی لښکر سره در رسېدونکی دی، خو په دې باندې به نه وي پوه کړی شوی چې دوی پياده نه دي بلکې په هوا کښې در روان دي.

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٣ ص١٧٥

(٢) مفردات الراغب ص١٢٢

(٣) اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص١٣٢

د سلیمان ﷺ د خپل لښکر ﴿وَادِ النَّمْلِ﴾ ته د میږیانو د څالې څخه درې میله لیرې وه چې د هغو د مشر یا مشرې غوښتنه یې واورېدله[۱]، او څه لیرې نه ده چې الله ﷻ په خارق العاده توګه د هغه ﷺ غوږ ته رسولې وي، او یا به باد ور وړې وي چې ځینې علماء کرام وایي الله ﷻ باد ته امر کړی وه چې ای باده په ځمکه کښې چې هر څوک څه خبره کوي نو هغه به ته اخلې او سمدستي به یې د سلیمان ﷺ غوږو ته رسوې[۱].

او ځینو مفسرینو کرامو د میږیانو په هکله زیات ورته معلومات لیکلي دي او زیات ورته خاصیتونه او عادتونه یې ورته ثابت کړي دي[۲]، نو که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هماغه ته دې مراجعه وکړي مونږ ته یې دلته راناقلول ګټور ښکاره نه شول.

خندا په درې ډوله ده

۸ـ په ﴿فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا﴾ کښې د "تَبَسَّمَ" کلمه د "تَبَسُّمٌ" څخه اشتقاق شوې ده او د ﴿ضَاحِكًا﴾ کلمې د "ضِحْكٌ" څخه اشتقاق موندلی، نو "تَبَسُّمٌ"، "ضِحْكٌ" او "قَهْقَهَة" درې واړه د خندا ګانو ډولونه دي چې فرقونه یې لاندې لوستلی شئ[۳]:

الف: "تَبَسُّمٌ" هغې خندا ته ویل کېږي د کومې سره چې د خولې څخه څه اواز پورته نه شي خو په شونډو کښې څه خوشالي ښکاره شي، چې لیدونکی یې ګوري او اورېدونکی یې نه اوري، دغې خندا ته په پښتو کښې "مسکا" وایي.

ب: "ضِحْكٌ" هغې خندا ته وایي چې شونډې یې پورته شي (غاښونه ښکاره شي) او څه اواز هم ورسره ملګری وي چې نژدې خلک یې اوري او بس.

ج: "قَهْقَهَه" د هغې خندا نوم دی چې د "ضِحْكٌ" په نامه یادېږي خو په هغه وخت چې ضمیمه (ملګری) یې په نژدې خلکو باندې برسېره اواز لرې خلک هم اورېدلی شي.

داسې معلومېږي چې سلیمان به د میږیانو د مشر یا مشرې د خبرو په اورېدلو سره لومړی مسکی شوی وي او بیا به یې خپله خندا د ضحک مرتبې ته رسولې وي چې جائزه مرتبه ده، اما درېیمه درجه خندا (قهقهه) شرعاً جائزه نه ده.

سوال جواب

۹ـ که څوک وایي چې: څه وجه وه چې سلیمان ﷺ د میږیانو د مشر یا مشرې د خبرې په اورېدلو سره مسکی او بیا په خندا شو؟

مونږ وایو چې: سلیمان ﷺ په هغو نعمتونو باندې خپله خوشالي ښکاره کړه کومو ته یې چې د

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۰۰
(۲) الدر المنثور ج۳ ص۳۴۸
(۳) الجواهر للطنطاوي ج۱۳ ص۱۳۷ـ ۱۷۲؛ تفسير المراغي ج۱۹ ص۱۲۹
(۴) روح المعاني ج۱۹ ص۱۲۹

لرې مسافې څخه د مېږتنو د مشرې یا مشر د وینا په سبب فکر شو، د همدې کبله یې خپله خندا د
الله ﷻ په مناجات باندې ختمه کړه چې: ﴿ رَبِّ أَوۡزِعۡنِیٓ ﴾ الآیة.

یادونه

۱۰ــ په ﴿ رَبِّ أَوۡزِعۡنِیٓ أَنۡ أَشۡكُرَ نِعۡمَتَكَ ﴾ کښې د ﴿ أَوۡزِعۡنِیٓ ﴾ کلمه د "وَزَعَ" ــلکه "ضَرَبَ"ــ څخه
اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق وړاندې په پنځمه توضیح کښې لیکلي دي چې "وَزَعَ" د منع
کولو دپاره وضعه شوې ده، خو ذکره شوې کلمه دلته مفسرینو په "أَلْهِمْنِي" سره تفسیره کړې ده[1].

نو داسې معلومېږي چې دغه تفسیر به د معنی په لازم سره صورت نیولی وي، نو حاصل به یې
داسې راوخېژي چې: ای زما ربه! ما د هغو کارونو څخه منعه کړې کوم چې ما د شکر ګزار څخه
لرې کوي، او هغه کارونه په زړه کښې راواچوې چې ته وربانده راضي کېږې او ستا د نعمتونو د
شکرګزارۍ سبب جوړېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ــ که څوک وایي چې د ﴿ وَأَنۡ أَعۡمَلَ صَٰلِحٗا ﴾ او ﴿ وَأَدۡخِلۡنِی بِرَحۡمَتِكَ فِی عِبَادِكَ ٱلصَّٰلِحِینَ ﴾
دواړه جملې په یوه مضمون باندې دلالت کوي، نو د کومې وجې د کبله سلیمان ﷺ په یوه جمله
باندې اکتفاء ونه کړه؟

مونږ وایو چې: د دواړو جملو په مضمونونو کښې توپیر شته دی، هغه دا چې لومړی جمله به
دنیا پورې تړاو لري او دوهمه په آخرت پورې. نو حاصل یې داسې راخېژي چې: ای زما ربه! ماته په
دنیا کښې توفیق راکړې چې نېک عملونه وکړم، او په آخرت کښې مې د پیغمبرانو سره خپلې رضا
او جنت ته داخل کړې.

نو په حقیقت کښې سلیمان ﷺ د هغو نعمتونو غوښتنه کړې ده کوم چې ابراهیم ﷺ ته ورکړی
شوي وه، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَءَاتَیۡنَٰهُ فِی ٱلدُّنۡیَا حَسَنَةٗۖ وَإِنَّهُۥ فِی ٱلۡأٓخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِینَ ﴾ [النحل:
۱۲۲] یعني: او مونږ ابراهیم ﷺ ته په دنیا کښې حسنة (نیکي) ورکړې وه او یقینًا نوموړی ﷺ به
آخرت کښې د صالحانو د ډلې څخه دی.

﴿ وَتَفَقَّدَ ٱلطَّیۡرَ فَقَالَ مَا لِیَ لَآ أَرَى ٱلۡهُدۡهُدَ أَمۡ كَانَ مِنَ ٱلۡغَآئِبِینَ ٢٠
لَأُعَذِّبَنَّهُۥ عَذَابٗا شَدِیدًا أَوۡ لَأَاْذۡبَحَنَّهُۥٓ أَوۡ لَیَأۡتِیَنِّی بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِینٖ ٢١ فَمَكَثَ غَیۡرَ بَعِیدٖ
فَقَالَ أَحَطتُ بِمَا لَمۡ تُحِطۡ بِهِۦ وَجِئۡتُكَ مِن سَبَإِۭ بِنَبَإٖ یَقِینٍ ٢٢ إِنِّی وَجَدتُّ ٱمۡرَأَةٗ

(۱) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۴۳

تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدتُّهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ
لِلشَّمْسِ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ فَهُمْ لَا
يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾ أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ ٱلَّذِي يُخْرِجُ ٱلْخَبْءَ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا
تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ۩ ﴿٢٦﴾ ﴾

[۲۰] او سلیمان ﷺ مرغان ولټول (د دوی حاضري یې واخسته او هُدهُد یې تر نظر لاندې رانغی) نو بیې ویلې چې: مالره څه دي چې زه هُدهُد نه گورم ایا نوموړی د غائبانو (غیر حاضرانو) څخه دی؟

[۲۱] هرومرو ضرور به زه هغه (د غیاب په صورت کښې) په سخت عذاب سره معذب کړم (او) یا به یې هرومرو ضرور ذبحه کړم (او) یا به (د خپل خان د نجات دپاره) ماته هرومرو څرګند دلیل راوړي.

[۲۲] نو هُدهُد (لږ) خنډ وکړ نه لږې (نه ډېر)، نو (بیا راغی او) ویې ویلې چې: (ای پیغمبره!) ما په هغو شیانو باندې (د علم د حیثه) احاطه کړې ده په کومو باندې چې تا احاطه نه ده کړې (او په کامله توګه پرې علم نه لرې) او (لږ څه تفصیل یې دا دی چې) ما تاته د سبأ د ښار څخه باوري (تحقیقي) خبر راوړی دی.

[۲۳] ما (هلته) یوه ښځه (بلقیسه) ومونده چې په دوی (د سبأ په اوسېدونکو) باندې یې حکومت کاوه، او نوموړې ښځې (ملکې) ته (د پاچاهۍ) د هر شي څخه (پریمانه) ورکړی شوي وه، او (په دې باندې علاوه) د نوموړې ملکې دپاره لوی (قیمتي) تخت هم وه.

[۲۴] ما مَلِکه او د هغې قوم (رعیت) ومونده چې د الله ﷻ څخه په غیر یې لمر ته سجدې کولې (دوی د خرمې لمر پرستان وه)، او شیطان ورته خپل (کفري) عملونه ښایسته کړي وه نو دوی یې د (سمې) لارې څخه اړولي وه، نو دوی (بدون د جهاده) لاره نه مونده کوي (په سمه لاره باندې نه ځي).

[۲۵] (شیطان) د دې دپاره (بلقیسیان د لارې څخه اړولي وه) چې دوی هغه الله ﷻ ته سجدې ونه کړي چې په اسمانونو کښې پټ شیان راوباسي (راښکاره کوي لکه ستوري، باران او داسې نور)، او په ځمکو کښې (پټ شیان هم بهر راوباسي لکه تخمونه او داسې نور).

او (ای بلقیسیانو!) الله ﷻ په هغو شیانو باندې (هم) پوهېږي چې تاسو یې پټوئ او په هغو باندې (هم) چې تاسو یې څرګندوئ (بلکې پټ او ښکاره ورته یو برابر دي).

[۲۶] الله ﷻ چې دی (په حقه سره) معبود نشته مګر همدی ﷻ دی، چې د (داسې) لوی عرش رب دی (چې په ټولو مخلوقاتو باندې یې احاطه کړې ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې دې ته هم اشاره شوې وه چې د سلیمان ﷺ په لښکرو کښې مرغان هم

شامل وه، په دې ایتونو کښې هغې قیصې ته اشاره کېږي کومه چې د یوه مرغه (هُدهُد) او سلیمان ترمنځ پېښه شوې وه چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د میړتنو د عبرتي قیصې څخه وروسته اوس په خپل اُمت باندې د هُدهُد (ملاچرګک) عبرتي قیصه ولوله، هغه دا چې:

۱_ یوه ورځې سلیمان ﷺ د خپلو پیروانو څخه د مرغانو پلټنه وکړه چې څوک شته او څوک نشته، خو د پلټنې په اوږدو کښې یې هُدهُد په نظر ورنغی، نو د همدې کبله یې وویلې چې:

الف: څه دي مالره چې هُدهُد (ملاچرګک) نه ګورم؟ ایا نوموړی دلته چرته پټ ناست دی او که غیر حاضر دی، خپلې دندې ته نه دی حاضر شوی؟

ب: خامخا او هرومرو به (د غیاب په صورت کښې) ورسره داسې چال چلند وکړم چې:

اول: یا به یې په سخت عذاب سره معذب کړم، بڼکې به یې وباسم او په پنجره کښې به یې ایسار کړم.

دوهم: یا به یې ذبحه کړم، او ژوند ته به یې خاتمه ورکړم.

دریم: یا به دغه یوه جزا هم ورنه کړم، البته په هغه صورت کښې چې د خپل غیاب د اعتذار دپاره څرګند دلیل راوړی او خپل خان ته نجات ورکړي.

۲_ ډېر وخت لا تېر نه وه، په سات ګړۍ کښې ذکر شوی غائب ملاچرګک د سلیمان ﷺ په وړاندې حاضر شو او د خپل غیاب معذرت یې په لاندې ډول وړاندې کړ:

الف: ای جنابه! ماته مه په غُصه کېږه او زما معذرت قبول کړه، چې په خپل غیاب کښې مې په داسې علومو باندې احاطه کړې ده چې ته ورباندې احاطه نه لرې. یا په بل عبارت: ما ستا د پاره ګټور معلومات راغونډ کړي دي او اجازه راکړه چې درته بیان یې کړم.

ب: ما ستا دپاره د سبا د ښار څخه یقیني مهم خبرونه راوړي دي.

ج: هغه دا چې زه د خپل غیاب په وخت کښې د سبا ښار ته تللی وم: د دغه مملکت پاچاهي د ښځې په لاس کښې ده، دغې ملکې ته د پاچاهۍ د لوازمو څخه هر شی ورکړی شوی دی چې د یوه شي هم ورسره کمبود نشته حتی چې د زښت ډېر ښایست خاونده هم ده، او هم دغه ملکه یو عظیم الشان تخت لري چې په جواهرو او زیوراتو باندې جړاو شوی دی.

د: ای جنابه! د دین په لحاظ د دغو خلکو خاصیتونه دا وه چې:

اول: دوی تولو د څرمې د الله ﷻ څخه په غیر لمر ته سجدې کولې او په عبادت یې مشغول وه.

دوهم: دوی ته همدغه غیر جائز عملونه شیطان ښایسته کړي وه او ډېر ورباندې کلک ولاړ وه.

دریم: (یا په بل عبارت)، شیطان ذکر شوي خلک د سمې لارې څخه اړولي وه نو دوی به په راتلونکي کښې هم سمه لاره مونده نه کړي، نو جهاد ته اړتیا لیده کېږي چې ته ورباندې جهاد شروع کړې ترڅو د شیطان څخه خلاص شي او سمې لارې ته راواوړي.

هـ: البته د سبا د ښار اوسېدونکي د دې دپاره شیطان د سمې لارې څخه اړولي وه ترڅو دوی هغه

اقدس ذات ﷻ ته سجدې ونه کړي کوم چې په اسمانونو کښې پټ شیان راوباسي، لکه چې د باران څاڅکي او د ولی، دانې په ځمکه وربنکته کوي، همدارنګه هغه پټې دانې هم راوباسي او رازرغونوي کومې چې د تخمونو په شکل په خاورو کښې پټې پرتې وي، نو همدارنګه به د قیامت په ورځ په ځمکه کښې خاورې شوي ساکینان هم را ژوندي کړي او د حشر میدان ته به یې ترې راوباسي.

و: ای د سبا اوسېدونکو! الله ﷻ هغو شیانو باندې هم پوه دی کوم چې تاسو یې په خپلو زړونو کښې پټوئ او هغه هم ورته معلوم دي کوم چې تاسو یې څرګندوئ. بلکې الله ﷻ ته د پټ او ښکاره هیڅ فرق نشته. او دا ځکه چې: الله ﷻ چې دی په ․نقه باندې معبود دی او د عبادت مستحق نشته مګر همدی ﷻ دی، چې د عظیم الشان عرش رب او خاوند دی. البته هغه عرش عظیم چې په ټولو مخلوقاتو باندې یې احاطه کړې ده.

توضیحات

۱_ که څوک وایې چې: په ﴿ وَتَفَقَّدَ ٱلطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَآ أَرَى ٱلْهُدْهُدَ ﴾ کښې د کومې وجې د کبله سلیمان ﷺ د هُدهُد موجودیت ضروري وباله؟

مونږ وایو چې: د دغې وجې په تشخیص کښې مفسرینو کرامو اوږده بیانات لیکلي دي[1] چې ځه خلاصه یې لاندې لوستلی شئ:

الف: په ذکر شوي سفر کښې ـ چې د میږتنو قبصې پکښې صورت نیولی وه ـ اویا په بل سفر کښې، د سلیمان ﷺ اوبو ته ضرورت شو، چې وچ بیابان او بیدیا کښې ښکته شوي وه، او هُدهُد په مرغانو کښې هغه مرغه وه چې د ځمکې په داخل کښې یې اوبه لیدلی شوې چې دلته نژدې دي او دلته ډېرې ژورې دي. نو سلیمان ﷺ هغه وپاټه چې په ځمکه کښې نژدې اوبه ورته معلومې کړي، ترڅو یې پیریان راوباسي او لښکر ترې استفاده وکړي.

هوا د دې سره-سره چې هُدهُد په خاورو کښې پټې اوبه ګوري خو هغه تلاک نه ګوري چې د ده د ښکار کولو دپاره اینښودلی شوی وي او په نری خاورو باندې پټ کړی شوی وي، او دا ځکه چې: "اِذَا نَزَلَ الْقَدَرُ عَمَى الْبَصَرُ وَذَهَبَ الْحَذَرُ"[2] یعنې کله چې لیکلی شوی وخت راورسېږي نو سترګې ړندې شي او دار لاړ شي.

ب: د سلیمان ﷺ د تخت د پاسه به مرغانو خپل وزرونه خورول ترڅو د لمر څخه ورباندې سیوری وکړي، د پوښتنې په ورځ کښې د هُدهُد وَزَر ځای خالي وه او په سلیمان ﷺ باندې ترې د لمر شغله ولګېده، نو ځکه یې پوښتنه وکړه چې هدهد. چرته دی، چې په ما باندې د لمر وړانګه راپرېوتله.

ج: سلیمان ﷺ به د خپل رعیت هر یو، پوښتنه کوله چې په مجلس کښې به حاضر نه شو، نو په دغې ورځ کښې هُدهُد غائب وه ځکه د پوښتنې لاندې واقع شو.

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۱۸۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۱۷۷؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۵۱۲؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۰۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۵۹

د: هرې نوعې مرغانو په خپلو منځو کښې نوبت ټرلی وه چې وار په وار به د سلیمان ﷺ په حضور کښې حاضرېدل، ترڅو د هدایت په مطابق اجراءات وکړي، نو څرنګه چې هُدهُد په خپل نوبت کښې حضور نه درلود نو ځکه د پلټنې لاندې راغی.

تبصره

۲ـ که څه هم ذکرې شوې څلور واړه وجې احتمالات دي، په ایت او په صحیح حدیث باندې نه دي ثابتې شوي[۱]، نو څه لرې نه ده چې د هُدهُد پلټنې څو کرته صورت نیولی وي او هغه څو کرته غائب شوی وي، خو په یوه غیاب کښې به یې ورته د بلقیسې د پاچاهۍ خبر راوړی وي.

خو مونږ ته څلورمه وجه د ایت شریف سره ډېره نژدې برېښي او دا ځکه چې په ﴿ وَتَفَقَّدَ ٱلطَّيْرَ ﴾ کښې "تَفَقَّدَ" کلمه د "تَفَقُّدُ" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَفَقَّدَ" د دې دپاره وضعه شوی دی چې سړی د یوه شي په فقدان (نشتوالي) باندې خان پوه کړي، چې شته که نشته.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: سلیمان ﷺ د مرغانو پلټنه وکړه او د دوی حاضرۍ یې واخسته چې کوم مرغه شته او کوم نشته، نو په نتیجه کښې څرګنده شوه چې ملاچرګک (هدهد) غیر حاضر وه، او خپل نوبت ته نه وه حاضر شوی.

که بالفرض سلیمان ﷺ یوازې د ملا صیب پلټنه کړې وی ـ لکه چې د نورو درېواړو وجوهو څخه څرګندېږي ـ نو د ذکر شوي عبارت په عوض به "وَتَفَقَّدَ الْهُدْهُدَ" نازل شوی وي.

سخت عذاب د کوم عذاب څخه عبارت وه؟

۳ـ په ﴿ لَأُعَذِّبَنَّهُۥ عَذَابًا شَدِيدًا ﴾ کښې علماوو کرامو شدید عذاب په متعددو معناوو باندې تفسیر کړی دی، چې تقریبًا دولسو معناوو ته رسېږي، لکه د بڼکو ویستل او لمر ته غورځول، یا په پنجره کښې ایسارول او د خپلو سیالانو څخه جدا کول، یا د خپل خدمت څخه شړل او داسې نور[۲].

خو ظاهره دا ده چې ذکرې شوې معناوې به محض تمثیلي حیثیت لري، نه به پکښې حصر مطلب وي او نه به پکښې تعین مراد وي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د دې خبرې څه مانع موجود وه چې سلیمان ﷺ د غائب هُدهُد کار د بل هُدهُد څخه اخستی وی او هغه ته یې عتاب نه وي متوجه کړی، هُدهُدان خو څه کم نه وه؟

مونږ وایو چې: په وړاندې تبصره کښې واضحه شوه چې ذکر شوی حضور نوبتي حضور وه چې خاص او معهود هُدهُد پکښې ناغېږي کړې وه، یا په بل عبارت: د عتاب وجه دا نه وه چې د هغه کار ترسره نه شو بلکې وجه یې دا وه چې عصیان او نافرمانۍ صورت نیولی وه.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۴۴

(۲) زاد المسیر ج۶ ص۶۳؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۱۰۸؛ البحر المحیط ج۸ ص۲۲۴

په دې باندې علاوه، غائب هُدهُد د نورو هُدهُدانو مشر او رئيس وه⁽¹⁾، نو کومه پوهه چې هغه ته ورکړه شوې وه نورو ته نه وه ورکړه شوې. لنده دا چې لکه څنګه چې د انسانانو په پوهه کښې تفاوت شته دی او ټول يو برابر نه دي همدارنګه د مرغانو (هُدهُدانو) بلکې د ټولو ساکښانو پوهه او شعور هم بې تفاوته نه دی⁽²⁾.

سَبَأ د کوم وطن نوم دی؟

۵_ که څه هم په ﴿ وَجِئۡتُكَ مِن سَبَإِۭ بِنَبَإٖ يَقِينٍ ﴾ کښې د "سبا" د کلمې په هکله _إن شاء الله ﷻ_ د [سبا:۱۵] ايت لاندې څه ګټور معلومات راوان دي خو په دې مقام کښې د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: سبا د هغه ښار نوم دی کوم چې د "صَنعَاء" د ښار څخه (چې د يمن پايتخت دی) د دريوو مزلونو په فاصله کښې پروت دی⁽³⁾، او د شام څخه (چې د سليمان ﷺ پايتخت وه) لږ تر لږه يو نيم زره ميله لرې دی⁽⁴⁾.

ب: په کوم وخت کښې چې ملاچرګک د سبا د ښار ليدنه کړې وه هلتهورباندې د ښځې حکومت چلېده چې "بلقيس" نومېده⁽⁵⁾، او ځينو علماوو کرامو يې ښې اوږدې سوانح ليکلي دي⁽⁶⁾، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۶_ که څوک وايي چې: ايا دا عجيبه نه ده چې په يو نيم زره ميله فاصله کښې سليمان ﷺ د بلقيسې په حکومت باندې خبر نه وه او په لومړي ځل پرې ملا صيب خبر کړ، حال دا چې پيريان يې تابع وه او باد ورته مسخر وه چې خبرونه به يې ورته رسول؟

مونږ وايو چې: په ايت شريف کښې د ملا صيب د خولې څخه دا کلمات ﴿ أَحَطتُ بِمَا لَمۡ تُحِطۡ بِهِۦ ﴾ راحکايت شوي دي، يعنې: ما تاته د داسې وطن معلومات راوړی دی چې ته هم ورباندې خبر يې خو علمي احاطه پرې نه لرې، چې په سترګو دې نه دی ليدلی او ما په غوږلو سترګو ليدلی دی.

لنده دا چې سليمان ﷺ ورباندې خبر وه خو ليدلی يې نه وه او نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ»⁽⁷⁾ يعنې خبرېدل د ليدلو غوندې نه دي، ليدل ډېر قوي دي.

⁽¹⁾ الدر المنثور ج۷ ص۳۴۹
⁽²⁾ في ظلال القرآن ج۵ ص۲۶۲۶
⁽³⁾ لسان العرب ج۱ ص۹۴
⁽⁴⁾ تفهيم القرآن ج۳ ص۷۷۸
⁽⁵⁾ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۰۴
⁽⁶⁾ روح المعاني ج۱۹ ص۱۸۸
⁽⁷⁾ مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۶۱

يادونه

٧_ په ﴿ وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ ﴾ كښې د ﴿ كُلِّ ﴾ د كلمې څخه كثرت مراد دى، يعنې هغې ته ډېر زيات شيان وركړى شوي دي او اړتياوې يې پوره كړى شوې دي. په همدې ارتباط د [النمل: ١٦] ايت لاندې څه تحقيق تېر شوى دي ــ والحمد لله ﷻ ــ هغه دي يو ځل بيا وكتلى شي د ډېر خولړې نه وې.

د بلقيسې عجيبه تخت

٨_ په ﴿ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴾ كښې د بلقيسې عجيبه تخت ته اشاره شوې ده چې ځينو مفسرينو كرامو ډېر ښه تشريح كړى دى او ښه ډېر معلومات يې پكښې ليكلي دي[١]، مونږ همدومره ليكو چې: «سَرِيرٌ كَرِيمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَغَلَاءُ الثَّمَنِ»[٢] يعنې هغه تخت د دوه وو وجو د كبله د كرامت څخه ډک وه، يو دا چې صنعت (جوړښت) يې ښايسته وه او بل پكښې ډېر قيمتي جواهر كارېدلي وه.

د تلاوت اتمه سجده

٩_ په ﴿ أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ ﴾ الآية كښې د تلاوت اتمه سجده ده چې مونږ يې اړونده احكام د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف: ٢٠٦] ايت لاندې ليكلي دي، هيله ده چې علاقمندان هملته مراجعه وكړي.

يو نحوي تحليل

١٠_ د ﴿ أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ ﴾ په اعراب كښې علماوو كرامو متعدد تحليلونه كړي دي[٣] خو كوم تحليل چې مونږ ته لنډ او متبادر برېښي هغه دا دى چې دلته أجليه "ل" مقدر دى او وړاندې په ﴿ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ ﴾ كښې د "صَدّ" پورې تعلق نيسي. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې:
نو شيطان د بلقيسې رعيت د دې دپاره د سمې لارې څخه اړوي ترڅو دوى هغه الله ﷻ ته سجده او عبادت ونه كړي چې په اسمانونو او ځمكو كښې پټ شيان بهر راوباسي؛ د همدې كبله يې د سبا ښار ــ چې تر اوسه پټ وه او چا وربانديې علمي احاطه نه ده كړې ــ راڅرګند كړ او زه يې هلته ور وستلم.

څو سوالونه او جوابونه

١١_ ظاهره دا ده چې: د ﴿ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ ﴾ څخه نيولې آن تر ﴿ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴾ پورې ټولې جملې د هُدهُد د خولې څخه الله ﷻ راحكايت كړي دي[٤]، نو په همدې هكله د سړي په ذهن كښې لاندې پوښتنې ګرځې راګرځي:
الف: په ذكر شوي كلام سره خو هُدهُد يوازې سليمان ﷺ مخاطب كړى وه او خپل اعتذار يې

(١) تفسير ابي السعود ج٦ ص٢٨١
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٧٠٢
(٣) اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص١٤٢
(٤) البحر المحيط ج٨ ص٢٣٢

ورته وړاندې کړې وه، نو پوښتنه دا ده چې: په ﴿ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴾ کښې د جمعې په دواړو مستترو ضمیرونو سره څوک مخاطب ګرځولي شوي دي؟

مونږ وایو چې: په دغو دواړو ضمیرونو کښې لاندې دوه صورتونه تحقق موندلی شي او دواړه صحت لري:

اول: په دغو دواړو باندې هغه څوک مخاطب ګرځېدلی دي کوم چې د سلیمان ﷺ په شاوخوا کښې موجود وه، او د هُدهُد معذرت یې اورېده.

د همدې کبله سلیمان ﷺ هُدهُد ته د متکلم مع الغیر په صیغه جواب ورکړ چې: ﴿ سَنَنظُرُ ﴾ [النمل:۲۷] یعنې ژر دی چې مونږ به وګورو چې ته رښتیا وایې او که ته دروغژن یې. اعتراض به په هغه وخت کښې په ځای وی چې د اعتذار د اورېدلو په وخت کښې سلیمان ﷺ ګوښی وی.

دوهم: په دغو دواړو ضمیرونو سره بلقسیان د التفات په توګه مخاطب ګرځولی شوي دي، التفات د غیاب څخه خطاب ته صورت نیولی دی.

نو حاصل یې داسې راځېږي: هدهد وویلې چې هغوی باید هغه الله ﷻ ته سجدې وکړې کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې پټ شیان بهر ته راوباسي، او په دې باندې علاوه: ای بلقسیانو! الله ﷻ په هغو شیانو باندې هم پوهېږي چې تاسو یې په زړونو کښې پټوی او په هغو باندې هم چې تاسو یې ښکاره کوئ، بلکې پټ او ښکاره ورته یو برابر دي.

ب: که څوک وایي چې: هُدهُد په څه باندې پوه شو چې بلقسیان کفار دي؟ ایا مرغان کافر او مسلمان پېژني؟ ایا مرغان هم د الله ﷻ په توحید باندې دلایل اقامه کولی شي؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال جواب د الله ﷻ په توفیق د [النمل: ۱۸] ایت لاندې تېر شوی دی او په یوه مثال سره واضحه شوی دی، هیله ده چې علاقمندان هملته اومې (۷) توضیح ته مراجعه وکړي، چې د میږتنو مشره د سلیمان ﷺ په راتګ باندې څنګه پوه شوه.

ج: که څوک وایي چې: ایا دا عجیبه نه ده چې د ملاچرګک د پلوه د بلقیسې تخت په "عظیم" سره توصیف شو چې ﴿ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴾، او په عین لقب باندې یې د الله ﷻ عرش هم وستایه چې: ﴿ هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴾، په کار دا وه چې هغه ته یې دغه لقب نه وی ورکړی؟

مونږ وایو چې: ملاچرګک (هدهد) د دواړو عرشونو فرق ته په تنکیر او تعریف سره اشاره کړې ده هغه دا چې:

د بلقیسې تخت دومره لوی نه دی چې لویوالی یې هر چاته څرګند وي، بلکې هغه یوازې د بلقیسانو په نزد لوی دی او یوازې همدوی ته لوی ښکارېږي او په دنیاوي پاچاهانو کښې نوموړې د لوی تخت خاونده ده، اما د الله ﷻ عرش د ټولو مخلوقاتو په نزد عظیم دی او ټول یې په عظمت سره پېژني.

څه لرې نه ده چې ملا صیب به خپل کلام ته د همدغه اعتراض د کبله په ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴾ سره اختتام ورکړی وي.

﴿ قَالَ سَنَنظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٢٧﴾ ٱذْهَب بِّكِتَـٰبِى هَـٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَٱنظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾

[۲۷] سلیمان ﷺ (د هُدهُد د اعتذار په هکله) وویلې چې: ژر به وګورو چې ایا تا رښتیاني اعتذار وړاندې کړ او یا ته د دروغژنانو د ډلې څخه یې. (د صدق او کذب د معلومولو طریقه دا ده چې:)

[۲۸] زما دغه مکتوب (لیک) یوسه (چې زما مُهر ورباندې لګېدلی دی) نو هغوی (بلقیسیانو) ته یې ور وغورځوه، بیا ترې په څنګ شه نو وګوره چې هغه څه شی دی چې دوی (پرې بلقیس ته) رجوع کوي (او مشوره ورکوي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د هُدهُد د معذرت په هکله د سلیمان ﷺ عکس العمل ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! سلیمان ﷺ د هُدهُد معذرت سمدستي قبول نه کړ ترڅو چې د هغه دروغ او رښتیا معلوم کړي، نو د همدې کبله یې ورته وویلې چې:

۱ـ مونږ به وګورو چې ته رښتیا وایې او که ته د دروغژنانو څخه یې او د دروغو معذرت دې وړاندې کړی دی.

نو سمدستي یې د بلقیسې په نامه یو لیک ولیکه او مُهر یې کړ او هُدهُد یې مخاطب کړ چې:

۲ـ ای هُدهُده! زما دغه لیک واخله او د ټولو بلقیسیانو په نمایندګۍ یې هغې ته په خارق العاده توګه وروغورځوه.

۳ـ بیا ترې بېرته راستون شه خو په عین حال کښې وګوره او ښه فکر وکړه چې هغوی د مکتوب په باب یو ترېله په څه خبرو اترو رجوع کوي او په مقابل کښې یې څه تصمیم نیسي؛ یا په بل عبارت: چې هغوی بلقیسې ته څه مشوره ورکوي.

توضیحات

۱ـ د لیک په ور رسولو کښې مفسرینو کرامو لاندې دوه صورتونه لیکلي دي:

الف: بلقیسه (مَلِکه) دخوب په خپله کوټه کښې وېده وه او هُدهُد د دروېخې څخه ورداخل شو او لیک یې ورته په سینه باندې کېښود[۱].

ب: ذکره شوې مَلِکه په تخت باندې ناسته وه او چارچاپېر یې لښکریانو پېره او ګزمه کوله چې هُدهُد ورغی او په سر باندې یې ورته خپل وزرونه ورپول، کله چې هغې خپل سر ورپورته کړ نو لیک یې ورباندې ور وغورځاوه[۲].

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۶۱؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۰۷
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۱۹۰

په دې باندې علاوه، ځينې علماء كرام وايي چې بلقيسه هيڅ پوهه نه شوه چې دغه ليک ماته د كومه طرفه راواچولی شو، كه نه نو خپل قوم ته خو به يې دومره ويلي وی چې د دغه ليک راوړونكی هُدهُد وه[1]. مګر مونږ ته دوهمه وجه د ايت شريف سره نږدې بريښي او دا ځكه چې:

اول: په ﴿ فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ﴾ كښې د "أَلْقِ" كلمه د "إِلْقَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د وراچولو معنى وركوي، نه د ايښودلو (لكه چې د اولې وجې غوښتنه ده).

دوهم: د ﴿ إِلَيْهِمْ ﴾ څخه څرګندېږي چې هُدهُد ته توصيه شوې وه چې مكتوب په علني توګه ورسوه چې ټول بلقيسيان يې وګوري، كه نه نو د ﴿ إِلَيْهِمْ ﴾ په عوض به يې ورته په "إِلَيْهَا" سره توصيه كړې وی چې يوازې بلقيسې ته يې ورواچوه.

سوال جواب

٢ـ كه څوک وايي چې: په ﴿ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴾ كښې د ﴿ يَرْجِعُونَ ﴾ د كلمې دپاره مرجع څه شی دی؟

مونږ وايو چې: كه څه هم اكثرو مفسرينو كرامو ليكلي دي چې مرجع يې پخپله بلقيسيان دي[2]، يعني اى هُدهده! د ليک د وراچولو څخه وروسته د هغوى څخه په څنګ شه، او چرته غلى كېنه او وګوره! چې بلقيسيان زما د ليک په هكله هغې ته په څه شي رجوع كوي او هغې ته څه مشوره وركوي، نو دغه معلومات هم د خانه سره راوړه.

مګر دا هم څه لرې نه ده چې په ايت شريف كښې مطلب دا وي چې ليک وروغورځوه او بيا ترې بېرته راستون شه، نو ته هم وګوره او مونږ به هم وګورو چې هغوى د ليک د جواب په هكله په څه شي سره رجوع كوي او په همدې اړه څه ډول غبرګون څرګندوي، بيا به نو ورسره مناسب چال چلند كوو.

يادونه

٣ـ كه څوک غواړي چې د مرغانو د ډېر عجائب او غرائب ولولي نو ځينو اوږدو كتابونو[3] ته دې مراجعه وكړي چې ښه خوندور بحث يې پكښې كړی دی، خو دلته رانقلول يې مونږ ته ګټور ونه بريښېدل.

﴿ قَالَتْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ إِنِّىٓ أُلْقِىَ إِلَىَّ كِتَٰبٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ إِنَّهُۥ مِن سُلَيْمَٰنَ وَإِنَّهُۥ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلُوا۟ عَلَىَّ وَأْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَتْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ أَفْتُونِى فِىٓ أَمْرِى مَا كُنتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا۟ نَحْنُ أُو۟لُوا۟ قُوَّةٍ وَأُو۟لُوا۟ بَأْسٍ

[1] في ظلال القرآن ج٥ ص٢٦٣٩
[2] البحر المحيط ج٨ ص٢٣٢؛ تفسير الكشاف ج٣ ص٣٦٣
[3] الجواهر للطنطاوي ج١٣ ص١٧٣

شَدِيدٍ وَٱلْأَمْرُ إِلَيْكِ فَٱنظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ إِنَّ ٱلْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً
أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوٓا أَعِزَّةَ أَهْلِهَآ أَذِلَّةً ۖ وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ
فَنَاظِرَةٌۢ بِمَ يَرْجِعُ ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۲۹] بلقيسې وويلې چې: اى (د مشرانو) ډلې! يقيناً ماته د كرامت څخه ډک مكتوب را اچولى شوى دى.

[۳۰] بې شكه دا (مكتوب) د سليمان د پلوه (رالېږلى شوى) دى (چې د شاماتو پاچا دى)، او بې شكه (د) مكتوب (مضمون) دا دى چې: "بسم الله الرحمن الرحيم".

[۳۱] تاسو په ماباندې لويي (او تكبر) مه كوئ او تاسو ماته غاړې اېښودونكي راشئ (تسليم شئ).

[۳۲] بلقيسې وويلې چې: اى (د مشرانو) ډلې! ماته زما په (ذكر شوي) كار كښې قوي فيصله راكړئ!، زه د هيڅ كار پرېكوونكې نه يم ترڅو چې تاسو ماته حاضر شئ (او ماته څه پرېكړه تصويبه كړئ).

[۳۳] (د مشرانو) ډلې وويلې چې: مونږ د ښه قوت خاوند ياستو او د سخت جنګ څښتنان ياستو (د خپل وطن دفاع ته چمتو ياستو)، او امر (اختيار او حكم) تالره دى، نو ته وګوره! هغه څه (حكم) دى كوم چې ته (ورباندې مونږ ته) امر كوې (چې په سر او سترګو يې اجراء كړو).

[۳۴] بلقيسې وويلې چې: يقيناً (دنياوي) پاچاهان كله چې دوى يوه ښار ته (د غلبې په صورت كښې) ورننوځي نو هغه فاسدوي (خرابوي)، او د ښار د اهاليو معزز خلک ذليله جوړوي.

او (اى پيغمبره! د بلقيسې خبره رښتيا ده) دوى همدغسې كوي.

[۳۵] او (دا يې هم وويلې چې): يقيناً زه چې يم (دغو) خلكو ته د (ډېرې سترې) تحفې ورلېږونكې يم، نو (بيا) كتونكې يم چې (د هغوى د پلوه ماته زما) لېږلى شوي كسان په څه شي سره رجوع كوي (چې زما تحفه به قبوله كړي او كه به يې رده كړي، نو بيا به دوهم تصميم نيسم).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو كښې هغه صورت حال ته اشاره شوې ده كوم ته چې بلقيسې د سليمان د مكتوب په هكله عملي لباس وراغوستى وه، نو حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! كله چې بلقيسه په ذكر شوي مكتوب باندې پوه شوه. نو:

١ ــ د هر شي څخه وړاندې يې خپله شورا دائره كړه او هغه يې مخاطبه كړه چې:

الف: اى د شورا غړو! تاسو په ډېر دقت سره غوږ ونيسئ چې د ننى ورځې موضوع زه تاسو ته واضحه كړم هغه دا چې:

ب: ماته په ډېره یوه عجیبه طریقه باندې یو لیک رارسېدلی دی چې د یوه مرغه د پلوه راباندې راواچولی شو، تر اوسه پورې دغسې کار ما نه چرته لیدلی وه او نه مې اوریدلی وه.

ج: دا لیک ډېر باکرامته لیک دی د کرامت یوه وجه یې همدا ده چې دا لیک د هغه چا د پلوه رالېږلی شوی دی چې مرغان هم د هغه په ولکه کښې دي، او ورته منقاد دي.

د: د لیک شکل دا دی چې: دا لیک د سلیمان بن داوُد ﷺ د پلوه را استولی شوی دی چې د شاماتو پاچا دی.

هـ: یقینًا دا لیک د دنیا د پاچاهانو د لیکونو په شان نه دی چې په خپلو نومونو او یا د خپلو بوتانو په نومونو باندې یې شروع کوي، بلکې دا لیک په "بسم الله الرحمن الرحیم" سره پیل شوی دی، یعنې د الله ﷻ په نامه پیل شوی دی چې ډېر مهربان او زیات بارحمه دی.

و: د لیک مضمون ډېر لنډ او ډېر جامع دی چې: ای د سبأ د ښار اوسېدونکو! په ماباندې لویي او تکبر مه کوئ (چې اطاعت ته مې غاړې کښېږدئ)، ماته په داسې حال کښې راشئ چې غاړې اېښودونکي یاست.

۲ـ د موضوع د توضیح کولو څخه وروسته د ډېر تاکید دپاره یو ځل بیا هغې د خپلې شورا غړي د موضوع اهمیت ته متوجه کړه چې:

الف: ای د شورا غړو! زه دغه لیک په ډېر مشکل کښې اچولې یم، ماته د مشکل د حل کولو لاره راپه ګوته کړئ او ښه قوي فیصله راکړئ چې زه په دغه کار کښې څه وکړم.

ب: تاسو خو پوهېږئ چې زه هیڅ کار ستاسو د فیصلې څخه په غیر نه اجراء کوم، ترڅو چې تاسو حاضر شئ او فیصله وکړئ بیا نو زه اجراءات کوم، په دغه کار کښې هم زما تګلاره همدغه ده.

۳ـ د شورا غړو ټولو په یوه خوله د جنګ لاره غوره کړه او وېې ویلې چې:

الف: مونږ خو د ښه قوت خاوندان یاستو او په جنګي لحاظ هم د سخت جنګ درلودونکي یاستو چې نظامي وسائل ښه پرېمانه لرو. یا په بل عبارت: مونږ د سلیمان ﷺ د مقابلې توان لرو او د خپل مملکت څخه دفاع کولی شو، فقط ستا قومندې ته ګورو او بس.

ب: مونږ د دې څخه اضافه په دغه کار کښې وروستۍ پرېکړه تاته سپارو او ستا خوښې ته منتظر یاستو، نو ته پکښې فکر وکړه، ته چې مونږ ته هر څه امر وکړې هغه زمونږ قبول دی.

۴ـ بلقیسې خپله نهایي پرېکړه داسې اعلانه کړه چې:

الف: سمدستي د جنګ لاره ښه نه ده، ترڅو چې مونږ د سولې له لارې مشکل حل کړی شو نو باید جنګ ته لاس وانچوو. او دا خکه چې د دنیا د پاچاهانو عادت دی چې کله کوم ښار ته په جنګي قوت سره داخل شي نو هغه خرابوي او باعزته خلک یې ذلیله ګرځوي.

ب: نو که مونږ بالفرض د جنګ لاره خپله کړو نو ضرور به سلیمان د خپل لښکر سره زمونږ ښار ته داخلېږي او همدلته به جنګ پیل کېږي او همدا به د جنګ میدان جوړېږي.

ج: نو که مونږ بېرته وتلو ته مجبور کړه نو ډېره ښه ده او که نه نو زمونږ ښار به خراب او وران

ویجاړ کړي. په دې باندې علاوه، زمونږ د ښار (مملکت) باعزته کسان به ذلیلان وګرځوي او د
ډېرې زیاتې بې عزتۍ سره به یې مخامخ کړي.
ای پیغمبره! د بلقیسې خبره ربښتیا ده چې د دنیا پاچاهان همدغسې عادت لري چې د خپلې
مخې سره ښارونه خرابوي او خلک سپکوي او داسې نور.
د: نوموړې خپلو خبرو ته ادامه وکړه او خپل نهایي نظر یې په لاندې ډول سره څرګند کړ چې:
زه غواړم چې د لیک رالېږونکو سره داسې چال چلند وکړم چې: د هر څه څخه وړاندې هغوی ته
زه د یوې عظیم الشاني تحفې لېږونکې یم، بیا به ګورم چې هغوی زما د تحفې په هکله څه غبرګون
څرګندوي بیا به نو د هغوی د غبرګون مطابق تصمیم نیسم چې څه ورسره وکړم.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: څه وجه وه چې بلقیس د سلیمان ﷺ لیک ته په ﴿ أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَٰبٌ كَرِيمٌ ﴾
کښې د "کَرِیم" لقب ورکړ چې ماته ډېر باکرامته مکتوب را اچولی شوی دی؟
موږ وایو چې: د مکتوب د کرامت دپاره علماوو کرامو متعددې وجې لیکلې دي چې تقریباً اتو
وجو ته رسېږي[۱]، خو بهتر وجوه یې هغه دي کوم چې پخپله د ایت شریف څخه څرګندېږي هغه دا چې:
الف: د ﴿ أُلْقِيَ ﴾ کلمه د لالت کوي چې د دې کتاب کرامت دا دی چې ماته را رسېدلو یې په
عجیبه او خارق العاده توګه صورت نیولی دی، چې د یوه مرغه د پلوه ماته راواچولی شو. داسې
معلومېږي چې د لیک د رالېږونکي حکومت په مرغانو باندې هم چلېږي.
ب: د ذکر شوي لیک رالېږونکي د الله ﷻ په نامه سره خپل لیک پیل کړی دی او "بسم الله
الرحمن الرحيم" یې په لومړي سر کښې لیکلی شوی دی.
که څه هم بلقیسیان لمر پرستان وه خو د الله ﷻ په موجودیت باندې معتقد وه.
ج: لیک ډېر لنډ او ډېر معنی دار دی چې: ﴿ أَلَّا تَعْلُواْ عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴾، یعنې تاسو په ما
باندې تکبر مه کوئ او ماته غاړه اېښودونکې راشئ:

د لیک شکل څنګه وه؟

۲_ ځینې علماء کرام وایي چې د سلیمان ﷺ د لیک شکل په لاندې ډول وه[۲]:

بسم الله الرحمن الرحيم.

مِنْ عَبْدِ اللهِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ إِلَى بِلْقِيسَ مَلِكَةِ سَبَأ

السَّلامُ عَلى مَنْ اِتَّبَعَ الْهُدى. اَمَّا بَعْدُ!

لا تَعْلُوْا عَلَيَّ وَآتُوْنِيْ مُسْلِمِيْنَ.

[خاتم سلیمان]

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۶۵
(۲) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۴۹۸

دوه ډوله تفسير

٣_ په ﴿ وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴾ جمله علماوو کرامو په لاندې دوه ډولونو سره تفسيره کړې ده[١].

الف: ځينې علماء کرام وايي چې دا جمله د بلقيسې د کلام حکايت دی چې هغې خپل وړاندېنی کلام تاکيد کړی دی، نو مطلب يې داسې راځېږي چې: ای د شورا غړو! دنياوي پاچاهان د غلبې په صورت کښې ښارونه ورانوي او اوسېدونکي يې بې عزته کوي؛ او همدغسې کوي لکه څنګه چې ما وويلې، تاسو زما په دغې خبره کښې هيڅ شک شبه مه کوئ.

ب: په دې جملې سره د بلقيسې د کلام په منځکښې د معترضې جملې په شکل د الله ﷻ د پلوه د هغې د کلام مضمون تاکيد او تصديق شوی دی. يعنې: ای پيغمبره! دنياوي پاچاهان د غلبې په صورت کښې همدغسې کوي لکه څنګه چې بلقيسې د خپلې شورا غړو ته خپل نظر څرګند کړی وه (د هغې خبره رښتيا ده).

مونږ ته همدغه دوهم تفسير په زړه پورې برېښي، ځکه چې په همدې تفسير باندې ﴿ وَكَذَٰلِكَ ﴾ کښې حرفي خطابي "كَ" دلالت کوي چې يو کس ته ورباندې خطاب صورت نيسي، دغه کس په دې مقام کښې نبي کريم ﷺ دی.

که بالفرض ذکره شوې جمله د بلقيسې د کلام حکايت وی نو ضرور به د "وَكَذٰلِكُمْ" په جمعې سره نازله شوې وی، او دا ځکه چې هغې خو په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ ﴾ سره خپلې ټولې شورا ته خطابه ورکوله.

هدية څه معنی؟

٤_ په ﴿ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ ﴾ کښې د "هَدِيَّة" کلمه د هغې شي نوم دی کوم چې انسانان يې يو تربله د محبت د اظهار دپاره وړيا ورکوي[٢]، چې په پښتو کښې ورته سوغات ويل کيږي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدِيَّةَ تُذْهِبُ وَحَرَ الصَّدْرِ»[٣] يعنې تاسو يو تربله سره هديې او تحفې (سوغاتونه) ورکوئ ځکه چې هديه (تحفه) د زړه کينه او عداوت د منځه وړي.

څرنګه چې د سليمان ؑ ليک بلقيسې ته په خارق العاده توګه ورسېد، نو هغه پرې ډېره وداره شوه او د يوې غټې تحفې ور استولو ته يې اقدام وکړ، ترڅو معلوم کړي چې:

الف: که سليمان ؑ دنياوي پاچا وي او پيغمبر نه وي نو تحفه به قبوله کړي او مونږ به يې د شره او جنګه خلاص شو، دا به د ښو اړيکو بنياد وګرځي.

ب: او که په پاچاهۍ باندې علاوه پيغمبر هم وي، نو ضرور به زمونږ تحفې را مستردې کړي او تر هغه به راضي نه شي ترڅو چې مونږ د هغه شريعت ته غاړې کېږدو او ورته تسليم شو.

---

(١) تفسير القرطبي ج١٣ ص١٩٥؛ روح المعاني ج١٩ ص١٩٨

(٢) مفردات الراغب ص٥٣٩

(٣) جامع الترمذي ج٢ ص٣٤؛ مسند احمد بن حنبل ج٣ ص٣٧١

لنډه دا چې مونږ د جنګ پلويان نه ياستو، يا به په تحفو سره د سليمان ﷺ دښمني په محبت باندې بدله کړو او يا به ورته خپل ځانونه بې قيده او شرطه تسليم کړو، په دواړو صورتونو کښې به د هغه د جنګ څخه بچ شو.

٥_ پاتې شوه دا خبره چې سليمان ﷺ ته د بلقيسې عظيم الشانه تحفه په کومو کومو قيمتي شيانو باندې مشتمله وه، نو د هغې په تفصيل کښې ځينو مفسرينو کرامو[1] زښت ډېر اوږده بيانات ليکلي دي؛ که څوک يې د لوستو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ ونه غوښتل چې دا کتاب (عزيز التفاسير) ورباندې اوږد کړو او څه مهمه ګټه ترلاسه نه کړی شو.

﴿فَلَمَّا جَآءَ سُلَيۡمَٰنَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٖ فَمَآ ءَاتَىٰنِۦَ ٱللَّهُ خَيۡرٞ مِّمَّآ ءَاتَىٰكُمۚ بَلۡ أَنتُم بِهَدِيَّتِكُمۡ تَفۡرَحُونَ ٣٦ ٱرۡجِعۡ إِلَيۡهِمۡ فَلَنَأۡتِيَنَّهُم بِجُنُودٖ لَّا قِبَلَ لَهُم بِهَا وَلَنُخۡرِجَنَّهُم مِّنۡهَآ أَذِلَّةٗ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ٣٧﴾

[٣٦] نو کله چې (د بلقيسې قاصد او لېږلی شوی) سليمان ﷺ ته ورغی نو هغه (ورته) ووېل چې: ايا تاسو ماته په (دنياوي) مال سره امداد راکوئ؟! نو هغه شی (نبوت او مال) چې ماته الله ﷻ راکړي دي ډېر بهتر دی د هغه شي (مال) څخه چې تاسو ته يې درکړي دي، (زه په مال سره نه خوشالېږم) بلکې تاسو په خپلې هديې (تحفې سره) خوشالېږئ (تاسو ته ډېر لوی شی برېښي، زه ستاسو په ايمان راوړلو باندې خوښېږم او بس).

[٣٧] (ای د بلقيسې قاصده!) ته بېرته هغوی ته (د خپلو تحفو سره) ورستون شه، نو هرو مرو ضرور به مونږ (د عدم اطاعت په صورت کښې) هغوی ته د داسې لښکر سره ورشو چې د مقابلې توان به يې ونه لري، او هرو مرو ضرور به هغوی د سبأ د ښار څخه په داسې حال کښې وباسو چې د سپکاوي او حقارت سره به مخامخ وي او په همدغه کيفيت به راضي هم وي (چې د وژلو څخه به ورته بهتر وي).

د مطلب خلاصه

يعنې: بلقيسې خپل تصميم عملي کړ او ښه قيمت لرونکې تحفه يې ترتيب کړه نو:

١_ د يوه وفد په ذريعه يې سليمان ﷺ ته ور واستوله.

٢_ کله چې د وفد مشر ذکره شوې تحفه سليمان ﷺ ته وړاندې کړه نو د هغه ﷺ د پلوه په عکس العمل کښې دغه وفد مخاطب کړی شو چې:

الف: ای د بلقيسې جرګې! ايا تاسو زما سره په بل شی نه بلکې په دنياوي مال سره امداد کوئ؟! ستاسو امدادي مالونه او تحفې ماته هيڅ ارزښت نه لري.

(١) تفسير البغوي ج٣ ص٤١٧؛ تفسير القرطبي ج١٣ ص١٩٦

ب: بلکې الله ﷻ چې کوم شی ماته راکړی دی هغه د هغه شي څخه بهتر دی کوم یې چې تاسو ته درکړی دی، ماته یې پاچاهي راکړې ده، چې د هیڅ شي کمبود راسره نشته، او هم یې په نبوت سره سرلوړی کړی یم.

ج: تاسو ما د دې دپاره نه یاست دعوت کړې چې زه ستاسو څخه دنیاوي مال ترلاسه کړم، او وریاندې خوشاله شم، هغه تاسو یاست چې دنیاوي مال درته باارزښته برېښي او دغه تحفه (چې تاسو د خپلو خانونو سره دلته راوړې ده) ډېره عظیم الشانه په نظر درځي او په همدې خوښېږئ او خوشالي وریاندې کوئ.

د: زه چې په کوم شي باندې خوشالېږم او ستاسو څخه یې غواړم، هغه ایمان دی، چې ما د یوه پیغمبر په صفت قبول کړئ او ایمان راباندې راوړئ.

ه: ای د وفد مشره! ته د خپلو تحفو سره بېرته خپلو وطنوالو ته ورستون شه او یو خل بیا ورته زما هغه دعوت تکرار کړه کوم چې ما د هُدهُد په ذریعه ورلېږلی وه، هغه دا چې په ماباندې تکبر مه کوئ او غاړې راته کېږدئ. که نه نو:

و: هرومرو او ضرور به مونږ د داسې عظیم الشانه لښکر سره ورشو چې هغوی به یې هیڅ مقابله ونه شي کړی، او هم به یې هرومرو ضرور د سبا د ښار څخه د ذلت په حال کښې وباسو، په دغه وخت کښې به هغوی په همدغه ذلت او سپکاوي باندې راضي او خوشاله وي چې د وژلو څخه به ورته غوره برېښي.

هغوی به هرومرو پښېمانه وګرځي خو په هغه وخت کښې به ورته پښېماني څه ګټه ونه کړي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فَلَمَّا جَآءَ سُلَيْمَٰنَ ﴾ کښې د ﴿ جَآءَ ﴾ مستتر ضمیر چاته راجع دی؟

مونږ وایو چې: دغه ضمیر "رَسُول" ته راجع دی چې په وړاندې ایت کښې وریاندې د ﴿ وَإِنِّي مُرۡسِلَةٌ إِلَيۡهِم بِهَدِيَّةٖ ﴾ کلمات دلالت کوي.

دغه رسول (لېږلی شوی) د جرګې مشر وه چې "المنذر بن عمرو" نومېده[۱]؛ نو شاید چې د لومړي ملاقات په وخت کښې به یوازې همده خبرې کړې وي او د جرګې نور غړي به ساکت وه، نو څکه الله ﷻ په حکایت کښې د ورتګ نسبت یوازې همده ته وکړ چې: ﴿ فَلَمَّا جَآءَ سُلَيْمَٰنَ ﴾، او نور غړي یې یاد نه کړه. اما د خبرو اترو په مجالسو کښې ټولو اشتراک درلود او نصائح ټولو ته متوجه وه، نو الله ﷻ په ﴿ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٖ ﴾ کښې ټولو ته خطابه راحکایت کړه.

بالآخره لکه څنګه چې عادت دی چې پیغام یا اخطار یوازې د جرګې مشر ته ورکول کېږي، نو سلیمان ؈ به هم د ترخیص په وخت کښې یوازې همدی مخاطب کړی وي، چې مونږ ته یې الله ﷻ په افراد ﴿ ٱرۡجِعۡ إِلَيۡهِمۡ ﴾ سره حکایت رانازل کړ.

---

[۱] تفسیر البغوي ج۳ ص۴۱۹

د ذلة او صغر معناوې

٢ـ په ﴿ وَلَنُخْرِجَنَّهُم مِّنْهَآ أَذِلَّةً وَهُمْ صَـٰغِرُونَ ﴾ کښې د لاندې کلمو معناوې ولولئ:

الف: د "أَذِلَّة" کلمه د "ذَلِيل" جمعه ده او د "ذل" څخه اشتقاقه شوې ده، "ذل" هغه سپکاوی او حقارت ته وضعه شوی دی کوم چې د مغلوبيت څخه پيدا شوی وي[1].

ب: د ﴿ صَـٰغِرُونَ ﴾ کلمه د "صَاغِر" جمعه ده، "صَاغِر" هغه چاته ويل کېږي کوم چې د څه مجبوريت د کبله په خپل سپکاوي اوحقارت باندې راضي وي[2].

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای د بلقيسې قاصده! ته بېرته ورستون شه او پوه شه چې که بلقيسيان زما هغه پيغام او دعوت قبول نه کړي کوم چې هغوی ته د هُدهُد په ذريعه رسېدلی وه، نو هرومرو به زمونږ د قوي لښکر د پلوه هغوی د حقارت او سپکاوې سره مخامخ شي او په همدغه حال کښې به د سبأ د ښار څخه د ذلت او سپکاوې په درلودلو سره وويستلی شي، په دغه وخت کښې به هغوی په همدغه سپکاوي او حقارت باندې راضي او خوشاله هم وي چې د وژلو څخه به ورته بهتر برېښي.

﴿ قَالَ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ أَيُّكُمْ يَأْتِينِى بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَن يَأْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ ٱلْجِنِّ أَنَا۠ ءَاتِيكَ بِهِۦ قَبْلَ أَن تَقُومَ مِن مَّقَامِكَ ۖ وَإِنِّى عَلَيْهِ لَقَوِىٌّ أَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ ٱلَّذِى عِندَهُۥ عِلْمٌ مِّنَ ٱلْكِتَـٰبِ أَنَا۠ ءَاتِيكَ بِهِۦ قَبْلَ أَن يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ ۚ فَلَمَّا رَءَاهُ مُسْتَقِرًّا عِندَهُۥ قَالَ هَـٰذَا مِن فَضْلِ رَبِّى لِيَبْلُوَنِىٓ ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ ۖ وَمَن شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّى غَنِىٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾ قَالَ نَكِّرُوا۟ لَهَا عَرْشَهَا نَنظُرْ أَتَهْتَدِىٓ أَمْ تَكُونُ مِنَ ٱلَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ ﴾

[٣٨] سليمان ﷺ وويلې چې: ای (د مشرانو) ډلې! ستاسو کوم يو کس به ماته د بلقيسې تخت راوړي، (البته) د دې څخه وړاندې چې هغوی ماته غاړې اېښودونکې راشي (راورسېږي).

[٣٩] د پيريانو څخه قوي (غښتلي) کس وويلې چې: زه به يې درته راوړم (البته) د دې څخه مخکښې چې ته د خپل مقام څخه پورته شې (او د خلکو فيصلې بس کړې)، او يقينًا زه په دغه (انتقال) باندې د قوت (توان) خاوند يم (او هم) امانتګر يم.

[٤٠] هغه چا وويلې د کوم په نزد چې د اسماني کتاب څخه علم وه (اسم اعظم يې پېژاند) چې:

---

(١) مفردات الراغب ص١٨٣

(٢) القاموس المحيط ج٢ ص٨٢۶

زه به يې درته راوړم (البته) د دې ځخه وړاندې چې تاته خپل نظر بېرته راتاو شي (د سترګو په رپ کښې به يې راوړسوم).

نوکله چې (هغه د سترګو په رپ کښې تخت حاضر کړ او) سليمان ﷺ تخت په خپل نزد باندې قرار نيوونکى (اينبودل شوى) وليد نو وې ويلې چې: دغه (تخت) زما د رب ﷻ د فضل (د کبله دلته اينبودل شوى) دى، (البته دا) د دې دپاره چې ما امتحان کړي چې زه (د خپل رب ﷻ) شکر ګذاري کوم او که ناشکري يې غوره.کوم، او هرڅوک چې شکر ګذاري وکړي نو يقيناً هغه د خپل ځان دپاره شکر ګذاري وکړه (ګټه يې همده ته راجع ده او بس)، او هرڅوک چې ناشکري وکړي نو يقيناً زما رب ﷻ (د خلکو د شکر ګذارۍ ځخه) بې پروا دى (او) د کرم خاوند دى.

[۴۱] (بيا) سليمان ﷺ وويلې چې: بلقيسې ته خپل تخت نااشنا وګرځوئ (ځه تغير پکښې واقع کړئ، البته) د دې دپاره چې مونږ وګورو چې نوموړې (خپل تخت ته د پېژندلو) لاره مومي (او) يا دا د هغو کسانو ځخه ده چې لاره (ورته) نه شي موندلى.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د هغه وخت مهمو ټکو ته اشاره شوې ده چې کله بلقيسه د سليمان ﷺ د ملاقات دپاره ور روانه شوه او د شام حدودو ته ور ورسېدله، نو حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! کله چې بلقيسې ته خپل وفد (جرګه) بېرته ورستنه شوه او خپل قاصد ورته ټول کيفيت هو بهو بيان کړ او په اخطار باندې يې هم خبره کړه، نو سمدستي د سليمان ﷺ د ملاقات دپاره ورروانه شوه، خو کله چې ورباندې سليمان خبر شو نو بيا لاندې حالات پېښ شوه:

۱ـ سليمان ﷺ د خپلې پاچاهۍ معزز او مخور کسان مخاطب کړه چې: زه غواړم چې د بلقيسې تخت د يمن ځخه دلته را انتقال کړم، بلکې په دومره عجله سره يې رانقلول غواړم چې د هغې د منقاد ګرځېدلو ځخه وړاندې دلته را ورسولى شي، نو په تاسو کښې ځوک دى چې دا کار وکړي؟

۲ـ د پېريانو د جملې ځخه يوه قوي نفر ورته اطمنان ورکړ چې دا کار به زه وکړم او د هغه وخت ځخه وړاندې به يې دلته ستا په حضور کښې کېږدم چې ته د خپل دغه ځاى ځخه پورته شې چې اوس ورباندې د فيصلو دپاره ناست يې، ته بالکل بې غمه اوسه زه په دغه کار باندې وسه لرم او قوت مې ورباندې د پاسه دى، او په دې باندې علاوه امانتګر هم يم چې د تخت د زيوراتو ځخه به په هيڅ شي کښې خيانت ونه کړم او نه به يې پرېږدم چې بل ځوک پکښې خيانت وکړي.

۳ـ د نوموړي عفريت (قوي) په تعقيب هغه چا سليمان ﷺ ته خبر ورکړ د چا په نزد چې د کتاب الله ځخه ځه خاص علم موجوديت درلود، چې زه به ذکر شوى تخت د هغه ځخه وړاندې ستا په مخکښې کېږدم او درته به يې حاضر کړم چې يوه شي ته د کتلو ځخه وروسته تاته خپل نظر بېرته درتاو شي، يا په بل عبارت: زه به يې د سترګو په رپ کښې راوړسوم

۴ـ د سليمان ﷺ د همدغه دوهم نفر خبره خوښه شوه چې په علم باندې يې اتکاء درلوده، نو

همدې يې د تخت په راوړلو باندې مامور کړ او هغه سمدستي خپل ماموريت ترسره کړ او تخت يې د يمن څخه شام ته د سترګو په رپ کېدو راورساوه.

۵_ نو کله چې سليمان ﷺ وليد چې د بلقيسې تخت يې په وړاندې اېښې دی نو ويې ويلې چې:

الف: دا زما د رب ﷻ فضل دی چې زما د اتباع او پيروۍ په اثر زما يوه أمتي د سترګو په رپ کېدو د بلقيسې تخت دلته حاضر کړ.

ب: البته دا کار زما د رب ﷻ د پلوه په ماباندې يو امتحان دی چې زه يې شکر کوم او که ناشکري يې کوم.

ج: زما رب ﷻ زما شکر ته لا څه چې د هيچا شکر کولو ته څه اړتيا نه لري، نو هرڅوک چې شکر وکړي د هغه د خپل خان دپاره ګټه ده چې نعمتونه به وړباندې اضافه شي، او هرڅوک چې ناشکري وکړي نو هغه فقط خپل خان ته ضرر ورساوه، دا ځکه چې زما رب ﷻ په يقيني توګه د هر شي او هر چا څخه بې پروا دی، خو د دې سره-سره کريم دی او په شکر ګذارۍ سره خپل نعمتونه اضافه کوي.

۶_ بيا سليمان ﷺ خپلو نوکرانو ته هدايت وکړ چې د بلقيسې تخت د هغې دپاره ناآشنا وګرځوئ، يا په بل عبارت: څه تغير او تبديل پکښې واقع کړئ، ترڅو مونږ د يوه پلوه نوموړې وآزمايو چې عقل او ذکاوت يې په کومه درجه کښې دی، ايا د خپل تخت پېژاندلو ته هدايت موندلی شي او که دا د هغو کسانو د جملې څخه ده چې پېژاندلو ته يې لاره نه شي موندلی، او د بله پلوه هغې ته د خپل نبوت يوه معجزه هم ور وليده کړو چې مونږ د هغې تخت په خارق العاده توګه دلته حاضر کړی دی.

توضيحات

۱_ که څه هم د بلقيسې د لومړي وخت څخه زړه نه وه چې د سليمان ﷺ سره په جنګ باندې اخته شي، مګر د خپل اطمنان دپاره يې د يوې جرګې په لاس سليمان ﷺ په تحفه باندې امتحان کړ او پوهه شوه چې دا يو عادي پاچا نه بلکې دا يو پيغمبر پاچا دی، نو د ده سره جنګ کول بل څه نه دي بلکې خپل خان وژل او سپکول دي، د همدې کبله يې وغوښتل چې مخامخ خبرې ورسره وکړي او بيا بيعت ترسره کړي.

نو خپل تخت يې په محفوظ ځای کښې وساته او د امنيت دپاره يې وړباندې بنه غښتلې ټولګی وټاکه چې حفاظت يې وکړي[1] او پخپله د سليمان ﷺ ملاقات ته ورروانه شوه.

د تخت په انتقال کښې څه غرض وه؟

۲_ که څه هم علماوو کرامو[2] د تخت په انتقال کښې د سليمان ﷺ غرض په متعدو وجوهو باندې تعبير کړی دی، چې ځينې وجوه خو بالکل دنبوت د منصب سره منافات لري، مګر مونږ ته چې کومه وجه په زړه پورې او د سياق او سباق (وړاندې ورسته) سره مناسبه برېښي هغه دا ده چې:

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۰۲

(۲) زاد المسير ج۶ ص۶۹؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۱۶۳

سلیمان ﷺ لومړی ځل د هُدهُد په سلسله په خارق العاده ډول بلقیسه دعوت کړه چې په نتیجه کښې د انقیاد په حال د ملاقات دپاره ورروانه شوه، نو د دوهم ځل دپاره یې وغوښتل چې نوموړي ته د نبوت یوه بله معجزه ورولیده کړي ترڅو په اطمنان سره منقاده او په اسلام کښې داخله شي.

د همدې کبله کله چې هغې خپل تخت ولید نو په اطمنان سره یې اعتراف وکړ چې: ﴿ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴾ یعنې او مونږ ته خو د دغې معجزې څخه وړاندې د هُدهُد په ذریعه او د وند (جرګې) په سلسله ستا په نبوت باندې علم راکړی شوی وه او مونږ لا پخوا تاته غاړه ایښودونکي وه، خو دغې معجزې زمونږ اطمنان حاصل کړ او علم مو پرې ښه قوي شو.

عفریت څه معنی؟

۳ـ په ﴿ قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ ٱلْجِنِّ ﴾ کښې د ﴿ عِفْرِيتٌ ﴾ کلمه د "عَفْرٌ" ـ لکه "شَرَفٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَفْرٌ" د خاورو معنی ورکوي[۱]، او عرب وايي چې: "عَافَرَ زَيْدٌ عَمْرًا" یعنې په پهلوانی کښې زید په عَمرو باندې برلاسی شو نو په خاورو کښې یې لت پت (خړ پړ) کړ.

نو ذکره شوې کلمه د هغه چا دپاره وضعه شوې ده کوم چې جيد او کره نظر لري او د کار په اجراء کښې د ډېر زیات نفوذ خاوند وي او په ډېرې ښې طریقې سره یې ترسره کولی شي[۲]، برابره خبره ده چې نوموړی کس انسان وي او که پېری، نو د تشخیص دپاره ورسره په ایت شریف کښې د ﴿ مِّنَ ٱلْجِنِّ ﴾ کلمه نازله شوې ده، چې دغه کس انسان نه وه بلکې پېری وه.

نوموړي کس سلیمان ﷺ ته د تخت د انتقال وعده ورکړه، ترڅو چې ته د دغه ځای څخه (چې اوس د خلکو د شخړو د فیصلو دپاره ناست یې) پورته کېږې نو زه به تخت راورسوم ته به وايې چې هغه ویلي وي چې تر غرمې پورې به دا کار وکړم، ځکه چې سلیمان ﷺ به د سبا څخه تر غرمې پورې د قضاء او فیصلو دپاره کېناست[۳].

سوالونه او جوابونه

۴ـ د ﴿ قَالَ ٱلَّذِى عِندَهُۥ عِلْمٌ مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ الآیة، په ارتباط د سرې زړه د لاندې پوښتنو جوابونه غواړي:

الف: دغه کس څوک وه چې په ایت کښې ترې په ﴿ ٱلَّذِى ﴾ سره تعبیر شوی دی؟

مونږ وایو چې: د دغه کس په تعین کښې علماوو کرام متعدد اقوال کړي دي[۴] لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: دغه کس د پرښتو څخه یوه پرښته یا جبرائیل امین ﷺ وه.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۵۱

(۲) القاموس المحيط ج۳ ص۲۶۰

(۳) تفسير الطبري ج۱۹ ص۱۶۲

(۴) روح المعاني ۹ ص۲۰۳؛ زاد المسير ج۶ ص۷۰؛ التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۹۷؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۰۴

دوهم: دغه کس خضر عليه السلام وه.

دریم: دغه کس پخپله سلیمان عليه السلام وه. په دې قول سره په ﴿ أَنَا۠ ءَاتِيكَ بِهِۦ قَبْلَ ﴾ کښې په ئ، سره د سلیمان عليه السلام د پلوه عفریت مخاطب گرځول کېږي چې: ای عفریته! ته وګوره چې زه یې درته د سترګو په رپ کښې راوړم.

څلورم: دغه کس د بني اسرائیلو څخه یو صالح سړی وه چې آصف "عليه الرحمة" نومېده.

اکثرو علماوو همدغه څلورم قول غوره ګڼلی دی، او مونږ ته هم همدغه قول غوره برېښي، چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی[١].

څرنګه چې د آصف "عليه الرحمة" کرامت د سلیمان عليه السلام دپاره معجزه وه بلکې هغه عليه الرحمة د همده عليه السلام په پیروۍ سره د ذکر شوي کرامت خاوند ګرځېدلې وه، نو ځکه سلیمان عليه السلام د نوموړي په کار (د تخت په انتقال) د الله ﷻ شکر اداء کړه چې: ﴿ هَٰذَا مِن فَضْلِ رَبِّى ﴾ الآية.

ب: نوموړی آصف "عليه الرحمة" د څه ډول علم خاوند وه چې ذکر شوی خارق العاده کار یې ورباندې ترسره کړ؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په نومونو کښې یو نوم دی چې: د "اسم الله الأعظم" یعني د الله ﷻ د لوی نوم لقب ورکړی شوی دی، هرڅوک چې په همدغه نامه سره د الله ﷻ څخه کوم شی وغواړي نو الله ﷻ یې غوښتنه قبلوي، نو آصف "عليه الرحمة" په همدغه نامه باندې علم درلود او په همدغه نامه باندې یې سوال وکړ. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

د یوه اورېده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ د یوه سړي څخه د سوال څه کلمات واورېده نو ویې وفرمایل چې: «قَدْ سَأَلَ اللهَ بِاسْمِ اللهِ الْأَعْظَمِ الَّذِي إِذَا سُئِلَ بِهِ أَعْطَى وَإِذَا دُعِيَ بِهِ أَجَابَ»[٢] یعني: یقیناً دغه سړي د الله ﷻ څخه د الله ﷻ په هغه لوی نوم سره سوال وکړ کوم چې د ده ﷻ څخه ورباندې د څه شي سوال وکړی شي هغه ورکوي، او که پرې وبللی شي نو هغه قبلوي.

ج: دغه کتاب د کوم کتاب څخه عبارت دی چې په ﴿ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ کښې په تعریف سره ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو: څرنګه چې وړاندې ترجیح ورکړه شوه، د تخت راوړونکی پرښته نه وه بلکې انسان وه، نو د ﴿ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ څخه هغه کتاب مطلب دی کوم چې د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دي[٣] لکه تورات، انجیل او زبور.

د: په ﴿ طَرْفُكَ ﴾ کښې د "طَرْف" کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟

مونږ وایو چې: د "طَرْف" کلمه اصلاً د سترګو د ښو دپاره وضعه شوې ده او د ښو ښورولو ته هم

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص٣٦٤؛ الدر المنثور ج٦ ص٣٦٠

(٢) مسند احمد حنبل ج٩ ص١٠، ١٣

(٣) البحر المحیط ج٨ ص٢٤٠

"طَرف" وايي، خو د سترګو په نظر کښې هم استعمالېږي[۱] چې په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی، خو علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسیره کړې ده:

اول: ځينې وايي چې: د نظر بېرته راتاوېدل د سرعت څخه کنايي دي[۲]، يعنې زه به د بلقيسې تخت په دومره تېزۍ سره راوړم لکه د سترګو رپېدل.

دوهم: ځينې وايي چې: دلته کنايي معنی نه بلکې خپله حقيقي معنی مراده ده[۳]، يعنې زه به يې د سترګو په رپ کښې راوړم؛ همدا معنی سعيد بن جبير الشهيد "عليه الرحمة" داسې تعبيره کړې ده چې: "قال لِسُلَيْمَانَ أُنْظُرْ إِلَى السَّمَاءِ، فَمَا أَطْرَقَ حَتَّى جَاءَ بِهِ فَوَضَعَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ"[۴] يعنې د علم خاوند سليمان ﷺ ته ووېلې چې ته پورته اسمان ته وګوره، نو کله چې هغه ﷺ اسمان ته وکاته نو خپل سر يې لا نه وه راښکته کړی (ښکته يې لا نه وه کتلي) چې تخت يې راووړ او په مخکښې يې ورته کېښود.

مونږ ته همدغه دوهم تفسير په زړه پورې برېښي او څه مجبوريت نه ګورو چې د طرف کلمه په کنايي معنې باندې تفسيره کړو.

ه: که څوک وايي چې: د شام او يمن ترمنځ خو يو نيم زره ميله، يا د دوه وو مياشتو د مزل مسافه ده[۵]، نو په کار دي چې د "طرف" کلمې لومړۍ معنی په زړه پورې وګڼله شي چې تناسب يې ورسره څرګند دی، نه دوهمه معنی چې تناسب يې ورسره پوره څرګند نه دی؟

مونږ وايو چې: دوهمه معنی ورسره څرګند تناسب لري، دا ځکه چې دا کار د ممکناتو څخه دی او الله ﷻ په هرممکن کار باندې قادر دی؛ يا په بل عبارت: د تخت انتقال يوه معجزه وه او ټول معجزات په همدغسې خارق العاده او حيرانوونکي کيفيت سره صورت نيسي، تاسو خو د موسی ﷺ د همسا معجزه او د صالح ﷺ د اوښې معجزه دريه زړه کړئ.

په دې باندې علاوه سرعت کوم ټاکلی حد نه لري چې د هغه څخه وربورته محال وګڼلی شي، لکه چې همدا موضوع ځينو مفسرينو کرامو د لمر په طلوع کښې واضحه کړې ده[۶] که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ ته يې ليکل چندان ضرور ونه برېښېدل.

و: که څوک وايي چې: د تخت انتقال په څه کيفيت سره صورت ونيوه؟

مونږ وايو چې:

اول: ځينو علماوو کرامو ويلي دي چې: الله ﷻ د بلقيسې تخت هلته معدوم کړ او د سليمان ﷺ په حضور کښې يې تازه خلق کړ[۷].

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۲.
(۲) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۰۶؛ البحر المحيط ج۸ ص۲۴۰
(۳) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۸۷
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۳۶۱
(۵) تفسير المظهري ج۷ ص۱۱۷
(۶) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۴۹۳
(۷) روح المعاني ج۱۹ ص۲۰۵

دا جواب مونږ ته د ایتونو سره چندان موافق نه برېښي، ظاهره دا ده چې تخت انتقال شوی دی اوعوض شوی نه دی.

دوهم: ذکر شوی تخت په هوا کښې راوړ شو او د سلیمان ﷷ په حضور کښې کېښود شو[۱].

د دې ډول انتقال دپاره د نبي کریم ﷺ د معراج رحله یو مثال جوړېدلی شي چې د مکې معظمې څخه بې شام ته او بیا یې سدرةُ المُنتهی ته صورت ونیوه او بیا بېرته د شروع کېدلو په ځای باندې ختم شو.

درېم: ذکر شوی تخت هلته په ځمکه کښې ډوب شو او د سلیمان ﷷ مخې ته ـ د سترګو په رپ کښېـ د ځمکې څخه را بهر شو[۲]، او د ډوبېدلو او بهر راوتلو خایونه سمدستي خپل عادي حال ته واړولی شوه. یا په بل عبارت: د تخت انتقال نه هوایي صورت نیولی وه او نه د ځمکې پر مخ، بلکې دغه انتقال د ځمکې په ګېډه کښې تحقق موندلی وه.

د دې ډول انتقال دپاره د موسی ﷷ د قبر انتقال یو نظیر جوړېدلی شي چې په یوه اوږده حدیث کښې ورته اشاره شوې ده چې: موسی ﷷ د تیه په بیدیا کښې وه چې ملک الموت ﷷ ورته د روح د قبض دپاره ورغی، نو الله ﷻ ته یې سوال وکړ چې: ای الله! ما مقدسې ځمکې (بیت المقدس) ته د یوې ډبرې د ګذار په اندازه ورنژدې کړې، نو الله ﷻ یې قبر په ځمکه کښې ور وچلاوه آن تر دې چې هلته ورنژدې شو، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «فَلَوْ كُنْتُ ثَمَّ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ عِنْدَ الْكَثِيبِ الْأَحْمَرِ»[۳] یعنې نو که زه هلته وی نو ما به تاسو ته د موسی ﷷ قبر درښودلی وی چې د لارې ترڅنګ د شګو د سرې غونډۍ په نژد موقعیت لري.

اکثرو علماوو کرامو درېم قول ته ترجیح ورکړې ده او د رئیس المفسرین (عبدالله بن عباس رضی الله عنهما) څخه هم همدا روایت شوی دی[۴]، نو مونږ هم ترجیح ورکوو، والله ﷻ أعلم.

تنکیر څه معنی؟

۵ـ په ﴿ قَالَ نَكِّرُواْ لَهَا عَرْشَهَا ﴾ کښې د ﴿ نَكِّرُوا ﴾ کلمه د تنکیر څخه اشتقاقه شوې ده، د یو شي تنکیر د هغه د داسې ګرځولو څخه عبارت دي چې ونه پېژاندل شي[۵]، یعنې: سلیمان ﷷ خپلو نوکرانو ته امر وکړ چې د بلقیسې دپاره خپل تخت ناآشنا وګرځوئ.

اما دا خبره چې د ناآشنا ګرځولو طریقه یې څه وه؟ نو په هغې کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۶]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: څه شیان پکښې زیات او څه پکښې کم کړئ.

(۱) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۱۳
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۶۴؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۲۰؛ تفسير الطبري ج۱۹ ص۱۶۴
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۱۷۸؛ صحيح مسلم ج۲ ص۲۶۷
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۳۶۱
(۵) مفردات الراغب ص۵۲۷
(۶) زاد المسير ج۶ ص۷۲

ب: د سرو زرو او سپینو زرو په منځکښې د مکانونو تبدیلي وکړئ.
ج: یاقوت د زبرجدو خای ته یوسئ او -بالعکس- د زبرجدو په خای یاقوت ولګوئ.
د: ځینې غمي او جواهر ترې وباسئ.
ه: د رنګونو تبدیلیو ته پکښې صورت ورکړئ، مثلاً سره برخه یې شنه کړئ او شنې برخې ته یې سور یا بل رنګ ورکړئ، او داسې نور.

سوال جواب

؟ که څوک وایي چې: وړاندې -په دوهمه توضیح کښې- تېر شوه چې د تخت په را انتقال کښې د سلیمان ﷺ مطلب دا وه چې بلقیسې ته یوه معجزه هم ورڅرګنده کړي، نو پوښتنه دا ده چې د دې مطلب د حاصلولو دپاره خو په کار وه چې په تخت کښې ورته تغیر نه وی واقع شوی، ته به وایې چې هغې ته ویل شوي وی چې: ای بلقیسې! که څه هم تا خپل تخت د ډېر کلک حفاظت لاندې پرېښې وه مګر الله ﷻ په خارق العاده توګه دغه دی دلته حاضر کړی دی؟

مونږ وایو چې: سلیمان ﷺ ته رسیدلي وه چې بلقیسه ډېره بې عقله ده[۱]، نو هغه ﷺ وغوښتل چې د معجزې په څرګندولو باندې علاوه د هغې د عقل اندازه هم واخلي، ترڅو همدغه اندازه په خبرو اترو کښې مراعات کړي، لکه چې مونږ ته خپل پیغمبر ﷺ توصیه کړې ده چې: «أَنْزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ»[۲] یعنې خلک په خپلو-خپلو درجو کښې ښکته کړئ، د هر چا سره مناسب-مناسب چال چلند وکړئ.

نو که بالفرض تخت ورته ناآشنا نه وی ګرځولی شوی او هو بهو ورښودلی شوی وی، نو سلیمان ﷺ نه به خپل دغه مطلب په لاس نه وی ورغلی.

﴿ فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَٰكَذَا عَرْشُكِ ۖ قَالَتْ كَأَنَّهُۥ هُوَ ۚ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَت تَّعْبُدُ مِن دُونِ اللَّهِ ۖ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾ قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ ۖ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَن سَاقَيْهَا ۚ قَالَ إِنَّهُۥ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِّن قَوَارِيرَ ۗ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۲] نو کله چې بلقیسه (شام ته) ورغله (ورسېده او خپل تخت یې هلته ولید) نو (هغې ته) وویلی شوه چې: ایا ستا تخت دغه ډول (تخت) دی؟ (چې ستا په وړاندې ایښی دی).
هغې وویلې: لکه چې یقیناً دا همدا دی، او (بیا یې وویلې چې) مونږ ته د دې معجزې څخه لا وړاندې (د سلیمان ﷺ په نبوت باندې) علم راکړی شوی وه او مونږ (لا پخوا ورته) غاړې ایښودونکې وو (نو د دغې معجزې ښودلو ته چندان ضرورت نه وه).

[۱] تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۶۶
[۲] سنن ابي داؤد ج۴ ص۳۰۹

[٤٣] او (ای پیغمبره!) بلقیسه (د توحید د عقیدې څخه) دې خبرې منعه کړې وه چې هغې د الله ﷻ څخه په غیر (د باطلو معبودانو) عبادت کاوه، (او کله بې چې د توحید عقیده خپله کړه نو څکه بې پټه وساتله چې) یقینًا هغه د کافر قوم څخه وه (هغوی وربانديې د هرې خوا احاطه کړې وه).

[٤٤] (بیا) بلقیسې ته وویلی شوه چې: (د سلیمان ﷺ د ملاقات دپاره هغې) ماڼۍ ته ننوځه. نو کله یې چې ماڼۍ ولیدله نو د ژورو اوبو ګومان یې وربانديې وکړ، او د خپلو پنډیو (لېنړیو) څخه یې (خپلې پایڅې) لوڅې کړې (بډ وهلې). (په دغه وخت کښې ورته) سلیمان ﷺ وویلې چې: یقینًا دا (اوبه نه دي پایڅې مه بډ وهه، بلکې) د ښیښو څخه (جوړه کړې شوې) ښویه اوچته ماڼۍ ده.

بلقیسې وویلې چې: ای ربه! یقینًا ما په خپل خان باندې ظلم کړی وه (چې کفر مې غوره کړی وه) او (ای ربه!) ما د سلیمان ﷺ سره (د) الله ﷻ (اطاعت) ته غاړه اېښې ده، چې د ټولو عالمونو رب (او پالونکی) دی (زه د غیر الله معبودانو څخه بېزاري اعلانوم).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د هغه وخت څینو مهمو ټکو ته اشاره شوې ده په کوم کښې چې بلقیسه د سلیمان ﷺ حضور ته ورغله، نو حاصل یې داسې راځېږي:

نو کله چې نومورې شام ته ورسېده نو هلته لاندې کیفیات پېښ شوه:

١_ هغې ته خپل تخت ور وښودل شو او بیا ورته وویلی شوه چې: ای بلقیسې! ایا ستا تخت د همدغه تخت غوندې دی؟ هغې جواب ورکړ چې:

الف: لکه چې زما تخت یقینًا همدا دی.

ب: د دې معجزې ښودلو ته اړتیا نه وه، مونږ ته خو د دې څخه وړاندې د سلیمان ﷺ په نبوت باندې علم راکړی شوی وه، او د ده ﷺ اطاعت ته غاړې اېښودونکې وو.

یا په بل عبارت: مونږ لا د هُدهُد په خارق العاده لیک سره پوه شوي وو چې سلیمان ﷺ عادي پاچا نه دی، بیا زمونږ علم د جرګې په سبب لا پسې قوي شو.

٢_ ای پیغمبره! بلقیسه د توحید د عقیدې د څرګندولو څخه دې خبرې منعه کړې وه چې هغې د ډېر پخوا څخه د باطلو معبودانو عبادت کاوه او د غیر الله په کفري عبادت کښې ډېره کلکه او راسخه وه، او کله یې چې د توحید عقیده خپله کړه نو بیا یې څکه د خپل خان سره پټه وساتله چې نومورې د کافر قوم ملکه او مشره وه (شاوخوا یې کفارو احاطه کړې وه) نو هغې ونه شو کړی چې د هغوی په منځکښې یې د خپل علم اظهار او څرګندونه کړې وی، نو د خپل علم د ښکاره کولو دپاره یې همدغه موقع غنیمت وګڼله او خپل اعتراف یې اعلان کړ.

٣_ نومورې ملکه علیها الرحمة هلته د یوه بل امتحان سره هم مخامخه شوه هغه دا چې:

الف: د سلیمان ﷺ سره د خبرو اترو دپاره هغې ماڼۍ ته ورروانه کړی شوه کومه چې د ښیښو څخه جوړه وه او لاندې ترې اوبه بهېدلې.

ب: څرنګه چې د بېر صافه او ډېره شفافه وه او په کتلو سره نه څرګندېدله، فقط هغه او به څرګندېدلې چې تر لاندې بهېدلې، نو نوموړې علیها الرحمة ورباندې ګومان وکړ چې دا ژوړې اوبه دي، او دواړه پايڅې يې راپورته کړې او خپلې دواړه پونډۍ يې څرګندې کړې، تا به ويل چې په اوبو کښې ګډېږي.

ج: په دغه وخت کښې ورته پخپله سليمان ﷺ ووېلې چې: دا اوبه نه دي بلکې دا يو ځاى دى چې د ښيښو څخه جوړ کړى شوى دى او شفاف دى، په سترګو نه بريښي.

د: د دې خبرې په اورېدلو سره ملکې علیها الرحمة يو ځل بيا خپل اعتراف اعلان کړ چې:

اول: اى زما ربه! ما تر اوسه پورې په خپل ځان ظلم کړى وه چې کفر مې غوره کړى وه او ستا څخه پرته مې په ناحقه د بوتانو عبادت کاوه، ماته د پخوانيو کفرياتو عفوه وکړه، زه ورباندې پښېمانه يم.

دوهم: ما د سليمان ﷺ سره د الله ﷻ دين ته غاړه اېښې ده چې د ټولو عالمونو رب او تربيه کوونکى دى، زه د ټولو باطلو معبودانو څخه بېزاره يم.

توضيحات

١ـ که څه هم جائزه ده چې د ﴿ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكِ ﴾، ﴿ قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ ﴾ دواړو جملو قائل پخپله سليمان ﷺ وي، مګر بهتره داسې بريښي چې سليمان ﷺ به دلته پخپله او بالذات قائل نه وي بلکې د خپلو نوکرانو په سلسله به يې د هغې غوږ ته دواړه جملې رسولې وي، که نه نو د ﴿ قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ ﴾ په شان به د ﴿ قِيل، قِيل ﴾ په عوض "قَالَ، قَالَ" را حکايت شوې وى.

سوال جواب

٢ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې بلقيس ته د شک په توګه پوښتنه راجع کړى شوه چې: ﴿ أَهَكَذَا عَرْشُكِ ﴾ ايا ستا تخت د دغه تخت غوندې دى، او داسې ورته ونه ويلى شوه چې: "أَهذَا عَرْشُكِ" ايا ستا تخت دغه دى؟

مونږ وايو چې: په هغې جمله کښې د يو پلوه د جواب تلقين صورت نيوه او امتحان د منځه ته، او د بله پلوه يې د اشارې په توګه په تهديد باندې دلالت کاوه او سليمان ﷺ نه غوښتل چې په خپل کور کښې د انقياد څخه وروسته خپله مېلمنه ملکه تهديده کړي.

نو لکه څنګه چې هغې ته ذکره شوې پوښتنه د شک په توګه راجع کړى شوې وه نو هغې هم د شک په توګه جوابه کړه چې: ﴿ كَأَنَّهُ هُوَ ﴾ لکه چې زما تخت همدا دى، نه يې په قطعي توګه اثبات وکړ چې: هو! زما تخت همدا دى، او نه يې ترې په قطعي توګه انکار وکړ چې دا نه دى، ترڅو د سوال سره موافق جواب ورکړي او د خپلې هوښيارى څرګندونه وکړي.

يو نحوي تحليل

٣ـ که څه هم مفسرينو کرامو[1] په دې مقام کښې متعدد تحليلونه کړي مګر کوم تحليل چې مونږ

[1] اللباب في علوم الكتاب ج١٥ ص١٦٩؛ البحر المحيط ج٨ ص٢٤٣

ته متبادر څرګند شوی دی او تفسير مو وربانديې بناء کړی دی هغه په لاندې تګو باندې ولاړ دی[١].

الف: د ﴿ وَأُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴾ کلمات د بلقيسې د کلام تتمه ده چې مونږ ته حکايت شوې ده، او د ﴿ مِن قَبْلِهَا ﴾ ضمير هغې معجزې ته راجع دی په کومې باندې چې مقام دلالت کوي، چې هغه په خارق العاده توګه د تخت د انتقال معجزه ده.

ته به وايې چې بلقيس ويلي وي چې مونږ خو دغې (د تخت د انتقال) معجزې ته محتاج نه وو، مونږ ته خو لا پخوا علم راکړی شوی وه چې سليمان ﷺ په حقه پيغمبر دی او مونږ خو لا ورته پخوا غاړه اېښودونکي وو.

ب: په ﴿ وَصَدَّهَا مَا كَانَت تَّعْبُدُ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "صَدَّهَا" دپاره د ﴿ مَا كَانَت تَّعْبُدُ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ جمله د مصدر په تاويل سره فاعل واقع شوې ده.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَٰفِرِينَ ﴾ جمله په هغې وجې باندې دلالت کوي د کومې د کبله چې بلقيسې د خپلې عقيدې اظهار نه شو کولی.

نو حاصل يې داسې راخېژي چې: ای پيغمبره! بلقيسې د کفر لاره غوره کړې وه او د الله ﷻ څخه په غير يې د لمر عبادت کاوه، همدغې کفري عبادت نوموړې منعه کړې وه چې په توحيد باندې معتقده شي، خو کله چې هغې ته د سليمان ﷺ دعوت ورسېد او د هُدهُد معجزه يې وليده او هم ورته خپل لېږلي شوي وفد (جرګې) حالات بيان کړه نو دکفري عقيدې څخه واووښته او سليمان ﷺ يې د يو حقاني پيغمبر په صفت ومانه، خو د خپلې دغې سمې عقيدې اظهار يې خکه ونه شو کړی چې نوموړې د کافر قوم څخه وه او شاوخوا يې کفارو احاطه کړې وه، خو مجردې چې د هغوی د منځه ووتله او سليمان ﷺ ته ورسېدله نو د خپلې عقيدې اظهار يې وکړ چې: ﴿ وَأُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴾ او مونږ ته لا د دې معجزې څخه پخوا علم راکړی شوی وه او مونږ لا پخوا سليمان ﷺ ته منقاد وو.

د څو لغاتو معناوې

۴ـ په دې مقام کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ ٱدْخُلِى ٱلصَّرْحَ ﴾ کښې د "صَرْح" کلمه اوچتې ښايسته کوټې ته وضعه شوې ده[٢].

ب: په ﴿ حَسِبَتْهُ لُجَّةً ﴾ کښې د ﴿ لُجَّةً ﴾ کلمه د ژورو اوبو معنی ورکوي چې د ژوروالي اندازه يې سړي ته نه معلومېږي چې څومره به وي[٣].

ج: په ﴿ إِنَّهُۥ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ ﴾ کښې د ﴿ مُّمَرَّدٌ ﴾ کلمه د هغو حرفونو څخه اصلاً جوړه شوې ده د کومو څخه چې د ﴿ مَّرِيدًا ﴾ کلمې جوړښت موندلی دی، چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء:١١٧] ايت

---

(١) تفسير ابي السعود ج۶ ص٢٨٨
(٢) مفردات الراغب ص٢٨٧
(٣) لسان العرب ج٢ ص٣۵۴

لاندې تحلیله کړې ده. خو په دې مقام کښې وړاندې وراضافه کوو چې ذکره شوې کلمه دلته د بنوړه کړې شوې معنی ورکوې چې زیګوالی په کښې شتون ونه لري[۱].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې:

د ملاقات دپاره سلیمان ﷺ په داسې یوه مانۍ کښې ناست وه چې د ښیښنو څخه جوړه شوې وه او هغې ته د ورتګ لاره هم د ښیښې وه، د دغه ښیښې د ساختمان څخه لاندې د اوبو حوض وه چې ماهیان پکښې ګرځېدل راګرځېدل، نو بلقیسې ته وویلی شوه چې: ذکرې شوې مانۍ ته د ملاقات دپاره ورشه او هلته د سلیمان ﷺ سره خبرې اترې وکړه.

کله چې بلقیسه د مانۍ په لاره روانه شوه نو د ډېر شفافیت دکبله یې ښیښې هیڅ په نظر ورنغلې او سترګې یې په ماهیانو باندې ولګېدې چې په اوبو کښې ګرځېده راګرځېده، د همدې کبله یې خپلې پایڅې راپورته کړې او خپلې دواړه پونډۍ یې څرګندې کړې. لکه چې څوک په اوبو ګډېږي.

په همدغه وخت کښې ورباندې سلیمان ﷺ غږ وکړ چې خپلې پایڅې مه اوچتوه، ستا په وړاندې اوبه نشته چې لمدې شي، بلکې دغه کوټه (مانۍ) چې ته ور روانه یې دا یوه ښایسته اوچته بنوړه کوټه او مانۍ ده چې د ډېرو زیاتو شفافو ښیښنو څخه جوړه شوې ده چې تاته په نظر نه درځي.

یادونه

۵ـ سلیمان ﷺ د تخت په خارق العاده انتقال سره بلقیسې ته خپل نبوت په اثبات ورساوه، او د ذکرې شوې د ښیښیې مانۍ په وربښودلو سره یې هغې ته د خپل سلطنت او پاچاهۍ قوت ور ولید کړ، د همدې کبله هغې په ﴿ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ﴾ باندې اواز پورته کړ چې: ای ربه! ما تر اوسه په خپل ځان ظلم کړی وه.

سوالونه او جوابونه

۶ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې تاوېږي راتاوېږي:

الف: بلقیس خو یو ځل وړاندې خپله مسلماني څرګنده کړې وه، لکه چې وړاندې په دربمه توضیح کښې یې پوره شرحه تېره شوه ـ والحمد لله ﷻ ـ، نو په هغې باندې څه باعث وه چې د ﴿ وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾ په ویلو سره یې یو ځل بیا پرې خپل اعتراف څرګند کړ؟

مونږ وایو چې:

اول: څه لرې نه ده چې هغه اعتراف به یې د سلیمان ﷺ په غیاب کښې د نوکرانو په وړاندې کړی وي، او دا اعتراف خو یې د سلیمان ﷺ په حضور کښې وکړ.

دوهم: په هغه اعتراف کښې څه اجمال وه چې مونږ غاړې اېښودونکي وو، خو په دې اعتراف کښې یې ذکر شوی اجمال پورته کړ چې ما د سلیمان ﷺ د نبوت په قبول سره د الله ﷻ ارشاداتو ته

(۱) القاموس المحیط ج۴ ص۲۷۸

غاړه ایښې ده چې د ټولو عالمونو تربیه کوونکی (پالونکی) دی، او د بوتانو یا نورو مخلوقاتو عبادت باطل دی چې هیڅ یې د لاسه پوره نه دي.

ب: ایا سلیمان ﷺ په پای کښې ذکره شوې نوې مؤمنه بي بي خپله منکوحه وګرځوله او که څنګه؟

ځینې مفسرین کرام وایي[1] چې د ذکرې شوې قیصې اکثره روایات د اسرائیلیاتو څخه دي چې دروغ او رښتیا یې ګډوډ دي، نو ځکه مونږ د دغه سوال په هکله په لاندې لنډ جواب باندې اکتفاء کوو:

اول: ځینو علماوو کرامو د بلقیسې د نکاح په باره کښې توقف غوره کړی دی او وایي چې: "انتهی امْرُهَا إلى قوْلِهَا ﴿ وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَٰنَ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾"[2] یعنې الله ﷻ د هغې قیصه په ذکره شوې جمله باندې ختمه کړې ده، نو مونږ هم د همدغه څخه وړاندې نه تېرېږو.

دوهم: ځینې نور وایي چې سلیمان ﷺ بل چاته په نکاح باندې ورکړه.

درېم: بالآخره مشهوره دا ده چې نوموړې یې په خپلو ازواجو مطهراتو (ببیانو) کښې شامله کړه. که څوک غواړي چې د ذکر شوې اجمالي جواب تفصیل ولولي نو ځینو اوږدو کتابونو[3] ته دې مراجعه وکړي.

ج: د سلیمان ﷺ د حکومت دوره څو کاله وه؟

مونږ وایو: لکه چې د الله ﷻ په توفیق د [النمل:۱۶] ایت لاندې لیکلی شوي دي، سلیمان ﷺ په دولس کلنۍ یا دیارلس کلنۍ کښې د خپل پلار (داوُد ﷺ) د حکومت خلیفه او نائب جوړ شو.

د ده ﷺ ټول عمر درې پنځوس (۵۳) کاله وه او څلوېښت (۴۰) کاله یې حکومت کړی دی، چې د حکومت په پنځه ویشتم (۲۵) کال د بلقیسې بي بي علیها الرحمة حکومت د سلیمان ﷺ په حکومت کښې شامل او مدغم شو[4].

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَٰلِحًا أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَٰقَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِٱلسَّيِّئَةِ قَبْلَ ٱلْحَسَنَةِ ۖ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا۟ ٱطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَن مَّعَكَ ۚ قَالَ طَٰٓئِرُكُمْ عِندَ ٱللَّهِ ۖ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾ وَكَانَ فِى ٱلْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا۟ تَقَاسَمُوا۟ بِٱللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِۦ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِۦ

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۶۶
(۲) روح المعاني ج۱۹ ص ۲۱
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص ۴۲: الدر المنثور ج۶ ص۳۶۸: المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۱۶
(۴) تفسیر المظهري ج۷ ص ۱۲: روح المعاني ج۱۹ ص۱۷۳

وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُواْ مَكۡرٗا وَمَكَرۡنَا مَكۡرٗا وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَٱنظُرۡ
كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ مَكۡرِهِمۡ أَنَّا دَمَّرۡنَٰهُمۡ وَقَوۡمَهُمۡ أَجۡمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلۡكَ بُيُوتُهُمۡ خَاوِيَةَۢ
بِمَا ظَلَمُوٓاْۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَنجَيۡنَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ
وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾ ﴾

[۴۵] او یقیناً مونږ ثمودیانو ته د دوی (خواخوږی نسبي) ورور (د پیغمبر په حیث) وراستولی وه چې: تاسو یوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ (او شریک ورسره پکښې مه دروئ).
نو ناځاپه ثمودیان دوه ډلې شوه (ځینو ایمان راووړ او ځینې کافر پاتې شوه) چې (یو تربله) یې سره جګړې کولې (هرې ډلې خپل ځانونه په حقه ګڼل او کافرې ډلې د عذاب غوښتنه هم تکراروله).
[۴۶] صالح ﷺ (ورته یو ځل بیا) وویلې چې: ای زما قومه! تاسو د خوښۍ (توبې او رحمت ځخه وړاندې ولې په بدۍ (عذاب) سره عجله کوئ؟ (چې هله ژر شه عذاب راباندې رابښکته کړه).
تاسو د الله ﷻ څخه ولې مغفرت نه غواړئ، شاید چې په تاسو باندې (د الله ﷻ د پلوه) رحم (او مهرباني) وکړی شي.
[۴۷] ثمودیانو وویلې چې: (ای صالحه!) مونږ په تاباندې او په هغو کسانو باندې چې ستا سره دي بدفالي نیسو (چې ستاسو د کبله راباندې افتونه نازل شوه او په اختلاف اخته شوو).
صالح ﷺ (په جواب کښې) وویلې چې: ستاسو بدفالي د الله ﷻ په نزد ده (چې د کفرې عقیدې د امله یې درباندې درنازله کړې ده)، بلکې تاسو یو قوم یاست چې (د الله ﷻ د پلوه) ازمویل کیږئ (چې ایمان راوړئ او که په کفر باندې کلکیږئ).
[۴۸] او (د ثمودیانو) په ښار (الحجر) کښې نهه کسان وه چې په ځمکه کښې به یې فسادونه کول او اصلاح به یې (پکښې هیڅکله) نه کوله.
[۴۹] دوی (نهه کسیزې مفسدې ډلې) وویلې چې: تاسو (په خپلو منځو کښې) په الله ﷻ باندې ډېر کلک سوګندونه وکړئ چې ضرور هرومرو به مونږ صالح ﷺ او د ده اهل (ټبر) د شپې (په چپاو کښې) هلاک کړو، بیا به هرومرو ضرور د صالح ﷺ وارث ته ووایو چې مونږ د صالح ﷺ د ټبر هلاکت ځای ته نه یاستو حاضر شوي (او نه مو د ده هلاکت ځای لیدلی دی)، او یقیناً مونږ د ربښتیا ویونکو څخه یاستو (مونږ دروغ نه وایو).
[۵۰] (مفسدانو سوګندونه وکړه) او (د صالح ﷺ د وژلو دپاره) یې پټ تدبیر وکړ پټ تدبیر کول، او (بالمقابل) مونږ هم (د دوی د هلاکت دپاره) پټ تدبیر وکړ پټ تدبیر کول حال دا چې مفسدانوورباندې شعور (علم) نه درلود.
[۵۱] نو (ای پیغمبره!) ته وګوره چې د هغوی د پټ تدبیر عاقبت څنګه شو؟ (عاقبت یې داسې

شو) چې مونږ هغوی او د هغوی قوم (ثموديان) ټول هلاک کړ.

[۵۲] نو دغه دي د ثمودیانو کورونه (او ښارونه) چې د هغوی د ظلم (او کفر) د کبله خالي پراته دي يقيناً په دغه (بیان) کښې د داسې قوم دپاره چې (په عبرت اخستلو باندې) پوهېږي (دېره لويه) قدرتي نښه پرته ده.

[۵۳] او (بالمقابل) مونږ (صالح ﷺ او) هغو کسانو ته نجات ورکړ کومو چې (وربانديې) ايمان راوړی وه او دوی وه چې (د کفرياتو څخه) يې پرهېز ګاري کوله.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ایتونو کښې په اثبات ورسېده چې بلقيسې عليها الرحمة د معجزاتو په ليدلو سره ايمان راووړ او په اسلام مشرفه شوه، په دې ایتونو کښې د عناديانو ثموديانو ذکر نازل شوی دی چې د معجزاتو تر اغېز لاندې واقع نه شوه حتی چې د معجزې اوښه يې هم قتله کړه او د صالح د وژلو دسيسه يې هم جوړه کړه. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د صالح ﷺ او د ثموديانو د قيصې ځيني نکات قرائت کړه چې:

١ـ مونږ هغوی ته د هغوی خواخوږی ورور صالح ﷺ د پيغمبر په حيث ورلېږلی وه، چې خپل نبوت يې ورته په معجزاتو سره په اثبات ورساوه او داسې دعوت يې ورکړ کوم چې په ټولو پيغمبرانو کښې عموميت لري، هغه دا چې: ای زما قوميانو! تاسو د کفرياتو څخه لاس واخلئ او يوازې او يوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ، چې همدغه ستاسو دپاره د نجات سبب جوړېدلی شي او بس.

٢ـ نو لکه څنګه چې ستا د دعوت په هکله ستا اُمت په دوه وو ډلو باندې ويشلی شوی دی، همدارنګه د صالح ﷺ د دعوت په مقابل کښې هم ثموديان په دوه وو ډلو باندې تقسيم شوه، او دواړه ډلې په خپلو منځو کښې په جګړه باندې اخته شوې.

يوې ډلې په صالح ﷺ باندې ايمان راووړ او په اسلام سره مشرفه شوه، او بله ډله په کفر باندې په دې خبره کلکه شوه چې: مونږ په حقه ياستو او صالح ﷺ د پيغمبر په صفت نه پېژنو.

٣ـ صالح ﷺ دغه کافره ډله د الله ﷻ د عذابه وډار کړه چې تاسو ورسره په عبادت کښې شريکان مه دروئ که نه نو که اراده يې وشي ډېر سخت عذاب به درباندې درنازل کړي.

خو هغوی د صالح ﷺ ذکر شوی تهديد په تمسخر سره رد کړ چې هله ژر شه هغه عذاب په مونږ باندې رانازل کړه په کوم باندې چې ته مونږ تهديدوې.

۴ـ خو صالح ﷺ يو ځل بيا هغوی ته نصيحت وکړ چې: ای زما قومه! تاسو ولې د خوښۍ او خوشالۍ څخه وړاندې په سختۍ سره عجله کوئ، او د توبې څخه وړاندې ولې د عذاب غوښتنه کوئ؟ الله ﷻ خو د عذاب د نازلولو څخه ناتوانه نه دی، تاسو ته په کار وه چې په ايمان راوړلو باندې مو عجله کړې وې، د عذاب د نزول په وخت کښې توبه نه قبلېږي.

تاسو ولې د الله ﷻ څخه د خپلو پخوانیو کفریاتو مغفرت نه غواړئ؟ که تاسو دا کار وکړئ او ایمان راوړئ نو شاید چې په تاسو باندې رحم او مهرباني وکړی شي، او که نه نو هرو مرو به تاسو د سخت عذاب سره مخامخ شئ.

۵_ ثمودیانو صالح ﷺ مخاطب کړ چې: ای صالحه! مونږ په تاباندې بدفالي نیسو، همدا ستا د دعوت د کبله په مونږ کښې بې اتفاقي او اختلاف پیدا شو، پخوا خو مونږ ټول په یوه عقیده باندې متفق وه، خو همدا تا څینې خلک واړول او په خپل قوم کښې دې نا ارامي واچوله، نو په عوض د دې چې مونږ ته نصحیت وکړې خپل خان او خپلو ملګرو ته دې نصیحت وکړه چې مونږ د یو پلوه پخواني اتفاق ته بېرته ورتاو شو او د بله پلوه د دغو سختیو څخه نجات مونده کړو په کومو باندې چې اخته یاستو.

۶_ صالح ﷺ هغوی ته جواب ورکړ چې: تاسو په مونږ باندې بدفالي مه نیسئ، مونږ تاسو ته خیر راوړی دی، ستاسو بدفالي د الله ﷻ په نزد ده، چې تاسو د خپل رب ﷻ په وحدانیت باندې قائل نه یاست، که تاسو د کفریاتو څخه لاس واخلئ نو هم به اختلاف د منځه لاړ شي او هم به د هغو مشکلاتو څخه نجات مونده کړئ په کوم باندې چې اخته یاست، د وچکالی په عوض به درباندې بارانونه نازل شي. بلکې تاسو یو قوم یاست چې د امتحان لاندې نیولی شوي یاست، دنیا د امتحان خای دی نو تاسو هم کله په سختیو او کله په اسانیو باندې ازمویل کیږئ.

۷_ ای پیغمبره! ثمودیان ټول مفسدان وه خو په دوی کښې نهه کسه داسې وه چې په خمکه کښې به یې په دوامداره توګه فساد اچاوه او بالکل یې اصلاح نه کوله، د هغوی د فساد اچولو یو مثال دا دی چې:

یو خلې دغه نهه کسان راغونډ شوه او یو تربله یې سره داسې وویلې چې: تاسو د الله ﷻ په نامه سوګندونه یاد کړئ چې په الله ﷻ مو دې سوګند وي چې هرومرو او خامخا به مونږ د شپې د پلوه د صالح په کور باندې ور وخیژو او پخپله صالح ﷺ او د ده ټول ټبر به هلاک کړو، یو به هم راخخه ژوندی پاتې نه شي.

بیا به مونږ د صالح ﷺ وارث ته هرومرو ووایو چې: مونږ دغه مقتل (وژلخای) ته هیڅ ورغلي نه یاستو او مونږ هیڅ خبر نه یاستو چې دا کار به چا کړی وي، مونږ نه صالح ﷺ وژلی دی او نه مو د ده ټبر سټ کړی دی. یقیناً مونږ په دغې خبره کښې رښتیا ویونکي یاستو، زمونږ په خبره باور وکړه.

نو کله چې مونږ ذکره شوې نقشه عملي کړه، د صالح ﷺ د شره به نجات مونده کړو.

۸_ ای پیغمبره! ثمودیانو د صالح ﷺ او د ده ﷺ د ټبر د سټ کولو پټ تدبیر جوړ کړ، د هر کلک تدبیر چې په سوګندونو باندې یې قوي کړ، یا په بل عبارت: ټولو د ذکرې شوې نقشې په عملي کولو باندې سوګندونه یاد کړه.

خو بالمقابل مونږ هم د دوی د هلاک دپاره د هر کلک پټ تدبیر ونیوه چې بالکل یې هیڅا مخنیوی نه شو کولی، چې هغوی ته ورروان وه مګر هغوی ورباندې شعور نه درلود او نه یې ورباندې باور کاوه.

۹_ نو ته وګوره! چې د دواړو تدبیرونو نتیجه څه شوه؟ نتیجه یې دا شوه چې:
الف: مونږ ذکره شوې قسم خوره ډله او د دوی ټول قوم پوپنا کړ او د څرمې مو سټ کړه.
ب: نو د ثمودیانو کورونه او ښارونه دغه دي د دوی د کفر او ظلم د کبله خالي او کنډوالې او ویجاړ پراته دي، ته به وایې چې دلته به هیڅا ژوند نه وي کړی.
ج: ای پیغمبره! یقیناً د ثمودیانو په پوپنا کولو کښې د داسې قوم دپاره ډېره غټه قدرتي نښه پرته ده کوم چې پوهېږي او څه هوښیاري ولري. نو په کار دي چې ستا قوم د همدغو پوهو او هوښیارو خلکو څخه وګرځي او د عبرت درس ترې زده کړي.
د: دا د یو پلوه، او د بله پلوه مونږ د صالح ﷺ په شمول هغو کسانو ته نجات ورکړ کومو چې په صالح ﷺ باندې ایمان راوړی وه او په دوامداره توګه یې د کفریاتو څخه پرهېز کاوه.

توضیحات

۱_ په ﴿ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ فَرِيقَانِ ﴾ کلمه په دوه وو ډلو باندې دلالت کوي چې یوه ډله هغه کسان دي کومو چې په صالح ﷺ باندې ایمان راوړی وه او بله ډله هغه کسان دي کوم چې په خپل کفر باندې کلک پاتې وه.
الله ﷻ د دغو دواړو ډلو جګړه (سوال جواب) په [الأعراف:٧٥] ایت کښې نازل کړې دی، هیله ده چې همله وکتل شي.

د "سَيِّئَة، حَسَنَة" معناوې

۲_ په ﴿ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ ﴾ کښې د "سَيِّئَة، حَسَنَة" دواړو کلمو معناوې خو واضحه دي، مګر په دې مقام کښې "سَيِّئَة" د عذاب څخه عبارت ده او "حَسَنَة" د رحمة او توبې معنی ورکوي[1].
دا د یو پلوه، او د بله پلوه صالح ﷺ ذکر شوې نصیحت خپل قوم ته د هغوی د غوښتنې په جواب کښې کړی وه چې: ﴿ يَٰصَٰلِحُ ٱئْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [الإعراف:٧٧] یعنې: ای صالحه! که ته رښتیا د پیغمبرانو د جملې څخه یې نو مونږ ته هغه عذاب راوله (راباندې نازل یې کړه) په کوم باندې چې ته مونږ ډاروې.
نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای زما قومه! تاسو د الله ﷻ څخه په توبه تائب کېدلو سره ولې عافیت او رحمت نه غواړئ چې د کفر په ادامې سره ترې د عذاب نزول غواړئ، تاسو ته په کار دي چې په توبې سره عجله وکړئ چې وخت یې درڅخه فوت نه شي او د عذاب په نزول سره عجله ونه کړئ، الله ﷻ خو د عذاب د نازلولو څخه څه عاجز نه دی.
په دې باندې علاوه، په ذکر شوې نصیحت سره د ثمودیانو هغه خبره رد کړی شوې ده کومه به

(۱) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۱۷۱

چې هغوی په خپلو منځو کښې کوله چې: "إنْ وَقَعَ إِيْعَادُهُ ثُبْنَا حِيْنئِذٍ"[۱] يعنې که د صالح عليه السلام د دارولو عذاب رښتيا واقع شو نو په هغه وخت کښې به توبه وباسو.

يو صرفي تحليل

۳ـ په ﴿ قَالُواْ ٱطَّيَّرۡنَا بِكَ ﴾ کښې د ﴿ ٱطَّيَّرۡنَا ﴾ کلمه په اصل کښې "تطَيَّرْنَا" وه، نو کله چې د "ت" توری په "ط" باندې بدل او په بله "ط" کښې مدغم شو، نو په ساکن سره د کلمې شروع صورت ونيوه، چې دا کار په عربي ژبه کښې صرفي محال دی، نو ځکه د وصل همزه ورزياته کړې شوه نو "إطَّيَّرْنَا" ترې جوړه شوه، خو څرنګه چې په ايت کښې د ﴿ قَالُوا ﴾ د کلمې پسې متصله نازله شوې ده نو ذکره شوې د وصل همزه د تلفظ څخه لوېدلې ده او په ليک کښې پاتې ده.

نو ذکره شوې کلمه اصلاً د "تَطَيُّرْ" څخه اشتقاقه شوې ده چې په مرغانو باندې د فال نيولو معنی ورکوي، چې شرحه يې د الله جل جلاله په توفيق د [الأعراف:۱۳۱] ايت لاندې تېره شوې ده.

رَهْط څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَكَانَ فِي ٱلۡمَدِينَةِ تِسۡعَةُ رَهۡطٖ ﴾ کښې د ﴿ رَهْط ﴾ کلمه د هغه عدد دپاره وضعه شوې ده کوم چې د درېوو څخه تر لسو پورې او يا دا وو څخه ترلسو پورې وي[۲]، او د "نفر" د کلمې اطلاق په هغه عدد باندې کېږي کوم چې د درېوو څخه نيولی آن تر نهو پورې رسېږي[۳].

په دې مقام کښې د ﴿ رَهْط ﴾ د کلمې څخه هغه اشخاص مطلب دي کوم چې په قوم کښې مخور او مالدار خلک وه او د فساد خورولو څخه په غير يې بل کار نه وه[۴]. د همدې ډلې څه وضاحت د [الشعراء:۱۵۱] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد الله جل جلاله.

دا څه صيغه ده؟

۵ـ په ﴿ قَالُواْ تَقَاسَمُواْ بِٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ تَقَاسَمُوا ﴾ کلمه دوه احتماله درلودلی شي[۵]:

الف: چې دا (د تفاعل د باب څخه) د ماضي صيغه وګڼله شي او د ﴿ قَالُوا ﴾ د ضمير څخه حال واقع شي. نو په دې احتمال سره به د ﴿ بِٱللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُۥ وَأَهۡلَهُۥ ﴾ الآية د ﴿ قَالُوا ﴾ دپاره مقوله وګرځوله شي.

يعنې دغې مفسدې ډلې په داسې حال کښې وويلې چې په خپلو منځو کښې يې يو تربله کلک سوګندونه کړي وه، چې زمونږ دې په الله جل جلاله باندې سوګند وي چې هرو مرو او ضرور به مونږ داسې او هغسې کارونه وکړو.

---

(۱) روح المعاني ج۱۹ ص۲۱۱
(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۳۷۲
(۳) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۹۰
(۴) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۱۸
(۵) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۱۷۸

ب: چې دا د نوموړي باب څخه د امر صيغه شي. نو په دې احتمال سره به ﴿ تَقَاسَمُواْ بِاللَّهِ ﴾ الآية، د ﴿ قَالُوا ﴾ دپاره مقوله جوړه شي، او حاصل به يې داسې راوخېژي چې مفسدې ډلې وويلې چې: په خپلو منځو كښې په الله ﷻ باندې كلك سوګندونه وكړئ چې هرومرو او ضرور به دغسې او هغسې وكړو. او بيا يې خپله همدغه ويل شوې خبره عملي كړه او سوګندونه يې وكړه (پلان يې طرحه كړه) خو الله ﷻ شنډ وګرځاوه.

د مفسدانو ډلې ذكر شوى پلان په هغه وخت كښې طرحه كړه چې كله يې د معجزې اوښه قتله كړه او د صالح ﷺ د پلوه هغوى په عذاب سره تهديد شوه، چې په دنيا كښې ستاسو فقط درې ورځې ژوند پاتې دى او بس[۱]. نو هغوى قصد وكړ چې صالح ﷺ او د ده ﷺ ټبر ټول شهيدان كړي، چې كه مونږ مړه كېږو نو ته خو به راځخه هم ژوندي پاتې نه شې او نه به راځخه په دنيا كښې ستا ټبر ژوند وكړي.

يادونې

۶ـ په دې مقام كښې د لاندې مطالبو تذكر او يادونه په كار ده:

الف: د ﴿ وَمَكَرُواْ مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا ﴾ په اړه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران:۵۴] لاندې د "مَكْر" كلمه توضيح كړې ده چې د پټ تدبير دپاره وضعه شوې ده، خو په دې مقام كښې ورباندې وراضافه كوو چې:

د مفسدانو پټ تدبير دا وه چې د صالح ﷺ د وژلو دپاره د يوې غښې ډبرې تر څنګ پټ كيناستل، خو الله ﷻ ورباندې همدغه ډبره په بل مخ چپه كړه او ټول ترې لاندې ووژل شوه[۲]، او يا دا چې په غيبي توګه په ډبرو باندې وويشتل شوه چې دوى څوک نه ليده خو د پرښتو د پلوه رجم كړى شوه[۳].

ب: د ﴿ أَنَّا دَمَّرْنَٰهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ ﴾ څخه څرګندېږي چې د مفسدې ډلې د هلاک عذاب او د نورو ثموديانو د هلاک عذاب جدا جدا وه، نو د مفسدانو د هلاک عذاب خو لږ وړاندې ذكر شو او د نورو ثموديانو د هلاک عذاب په دړېوو نومونو باندې ياد شوى دى، چې شرحه او تطبيق يې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:۷۸] ايت لاندې تېر شوي دي چې بيا ليكلو ته يې څه اړتيا نه ګورو.

﴿ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ۝ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ ٱلنِّسَآءِ ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ۝ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَخْرِجُوٓاْ ءَالَ لُوطٍ مِّن قَرْيَتِكُمْ ۖ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ۝ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا

(۱) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۶۸
(۲) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۱۵
(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۴۲۴

امْرَأَتَهُۥ قَدَّرْنَـٰهَا مِنَ ٱلْغَـٰبِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَسَآءَ مَطَرُ ٱلْمُنذَرِينَ ﴿٥٨﴾

[۵۴] او (مونږ) لوط ﷺ (خپل قوم ته د پیغمبر په حیث لیږلی وه)، کله چې هغه ﷺ خپل قوم ته وویلې چې: ایا تاسو ډېر بې شرمه کار ته په داسې حال ورتګ کوئ چې تاسو (یو تربله) لیدنه کوئ (یو بل ته ګورئ).

[۵۵] ایا یقینًا تاسو د شهوت رانی د حیثه بې د زنانه وو څخه سړیو (نارینه وو) ته ورتګ کوئ؟ بلکې تاسو یو قوم یاست چې ناپوهي کوئ (په جهل کښې اخته یاست).

[۵۶] نو د لوط ﷺ د قوم جواب (بل) نه وه مګر دا چې (یو تربله یې سره) وویلې چې: د لوط ﷺ ټبر د خپل کلي (ښار) څخه وباسئ یقینًا دوی داسې خلک دي چې (خپل خانونه) پاک ساتي، (مونږ ورته پلیت بریښو).

[۵۷] نو مونږ لوط ﷺ او د ده ﷺ ټبر ته نجات ورکړ، مګر د ده ﷺ مېرمنې ته (مو نجات ورنه کړ) خکه چې هغه مونږ (په خپل ازلي علم کښې) د پاتې کېدونکو جملې څخه مقدره کړې وه (چې د همدوی سره یو ځای هلاکه شوه).

[۵۸] او مونږ د لوط ﷺ په قوم باندې (د کُرت کاڼو) باران ووراوه باران ورول، نو ډېر بد وه د ډارولو شوو (د ډېرو) باران (چې وربانډې مو ورنازل کړ).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د عنادي کفارو یوه بل مثال ته اشاره شوې ده چې د معجزاتو تر اغېز لاندې واقع نه شوه او په نتیجه کښې یې اراده وکړه چې خپل پیغمبر د وطنه وشړي. نو حاصل یې داسې راڅرګند چې: ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د عبرت اخستلو دپاره د عنادي کفارو یو بل مثال هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ او مونږ لوط ﷺ هم خپل قوم ته د پیغمبر په حیث ورلیږلی وه، چې په معجزاتو سره یې ورته خپل رسالت په اثبات ورساوه او بیا یې ورته وویلې چې:

الف: ای زما قومه! تاسو خو په کفر باندې علاوه د نورو بې شرمه کارونو هم مرتکب یاست، نو د الله ﷻ څخه وډار شئ، په ماباندې ایمان راوړئ او د بې شرمه کارونو څخه لاس واخلئ.

ب: ایا تاسو بې حیا او ډېر بدکار ته په داسې حال کښې ورتګ کوئ چې تاسو یو بل ته په خپلو سترګو ګورئ (دا څومره بې حیا او څومره بد کار دی)؟

ج: هغه دا چې تاسو زنانه پرېږدئ او په عوض یې سړیو (نارینه وو) ته د شهوت د کبله ورتګ کوئ، یا په بل عبارت: تاسو په شهوت رانی کښې د شهوت پرستی د امله د زنانه وو په عوض نارینه استعمالوئ.

د: ایا دغسې کار چرته کوم خناور او ځاروي کړې دي؟ بلکې تاسو جاهل او ناپوه قوم یاست چې د خناورو او ځارویو څخه زیات بې شعوره او بې علمه یاست.

۲_ د ډېر جر او بحث او ډېرو هلو ځلو څخه وروسته لوط ﷺ ته خپل قوم بل جواب ورنه کړ مګر همدا چې دوی ټولو په يوه خوله وويلې چې:

الف: يوازې لوط ﷺ نه بلکې د ده ﷺ ټول ټبر د خپل کلي او ښار څخه وباسئ، د ده دعوتي وينارو څخه نور مونږ پوزو ته رسيدلي ياستو، خو نوموړی د خپل دعوت او نصيحت څخه لاس نه اخلي.

ب: ځکه د ده او د ده د ټبر ويستل ضروري دي چې دوی زمونږ عمل ته د پليت لقب ورکوي، دوی ته مونږ پليت او ناپاک برېښو. يا په بل عبارت: دوی داسې خلک دي چې پاکي خوښوي او د پليتي څخه خانونه ساتي، نو دوی ته په کار دي چې (د دوی په عقيده) د پليتانو د ښاره ووځي او چرته خپلو ځانونو ته د پاکانو ښار او قريه وګوري.

۳_ ای پيغمبره! مونږ د لوط ﷺ د قوم نقشه سرچپه کړه، چې لوط ﷺ ته او د ده ﷺ ټول ټبر ته مو نجات ورکړ او د ذکر شوي قوم بنياد مو وويست. يا په بل عبارت: لوط ﷺ د خپل ټبر سره په ښار کښې پاتې شو او هغوی ترې په مرګ باندې وويستل شوه.

هو! د لوط ﷺ څخه مو يوازې د ده مېرمنې ته نجات ورنه کړ او دا ځکه چې مونږ په خپل ازلي علم کښې مقرره کړې وه چې هغه به په عذاب کښې د پاتې کېدونکو څخه وي، چې دا هم کافره وه او د هغوی ملګرې وه.

د ذکر شوي قوم د پوهنا کولو عذاب دا وه چې مونږ وربانديې امتيازي باران وکړ او د اوبو د ځاڅکو په عوض مو وربانديې کرت کاڼي وورول او ښار مو وربانديې سرچپه وګرځاوه.

نو د ډارول شوي قوم عذاب ډېر بد عذاب وه چې د کرت کاڼو د باران څخه عبارت وه، چې برسېره په بنياد ويستلو باندې سپکونکی او تحقير کوونکی هم وه.

توضيحات

۱_ په ﴿ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ﴾ کښې د ﴿ تُبْصِرُونَ ﴾ کلمه په لاندې معناوو سره تفسيره شوې ده[۱]:

الف: دا کلمه د هغه "بصر" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د "بَصِيرَة" معنی ورکوي او مونږ ترې د زړه په سترګو تعبير کوو. يعنې ايا تاسو دغه بې شرمه کار ته ورتګ کوئ حال دا چې تاسو په خپلو زړونو کښې پوهېږئ چې نارينه د دې کار دپاره نه دي پيدا شوي او هم په دې کار باندې ستاسو څخه پخوا بل قوم نه دی اخته شوی.

ب: دا د هغه "بصر" څخه مشتقه ده کوم چې د سر د سترګو دپاره وضعه شوی دی. يعنې تاسو د دغه لوی عصيان مرتکب ياست حال دا چې تاسو د پخوانيو عاصيانو عاقبتونه په خپلو سترګو ګورئ چې کورونه او ښارونه يې کندوالې پراته دي، او تاسو پوهېږئ چې د هغوی د هلاکت وجه بل شی نه وه بې د دې چې د پيغمبرانو دعوت يې نه قبلاوه.

ج: يا دا چې تاسو دغه کار ته په داسې حال باندې ورتګ کوئ چې يو بل ته ګورئ، يو د بل څخه

(۱) روح المعاني ج۱ ص۲۱۶؛ تفسير الکشاف ج۳ ص۳۷۴

نه شرمېږئ او په مجالسو کښې ورته اقدام کوئ.

مونږ ته په دې مقام کښې دریم تفسیر د لاندې وجوهو د کبله بهتر برېښي:

اول: په لومړنیو دواړو تفسیرونو باندې یوه پوښتنه صورت نیسي هغه دا چې: ذکر شوي قوم ته په دواړو تفسیرونو کښې څه علم اثبات شوی دی حال دا چې د ﴿ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴾ جمله د هغوی په جهل باندې دلالت کوي.

که څه هم د دې پوښتنې جواب دا دی چې دغه جمله داسې معنی کړو: بلکې تاسو یو قوم یاست چې خپل خانونه مو په ناپوهۍ باندې اچولي دي، لکه چې تاسو بالکل نه پوهېږئ چې د دې کار دپاره زنانه پیدا کړی شوي دي او یا تاسو د پخوانیو په کنډوالو کورونو باندې نه یاست ورغلي؛ مګر په دریم تفسیر سره نه سوال صورت نیسي او نه جواب ته اړتیا شته.

دوهم: په همدې دریم تفسیر باندې د مجاهد علیه الرحمة او قتادة علیه الرحمة په نزد دا ایت دلالت کوي[1] چې: ﴿ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنكَرَ ﴾ [العنکبوت:٢٩] یعنې: او تاسو په خپلو مجالسو کښې بې شرمه او ناآشنا کار ته ورتګ کوئ، یو د بل څخه نه شرمېږئ، د نارینه وو سره په ډاګه او علني توګه هغه کار اجراء کوئ د کوم دپاره چې دوی نه دي پیدا کړی شوي.

سوال جواب

٢ـ که څوک وایي چې: د لوط عليه السلام قوم د وخت مسلمانان د پاکانو په نامه وبلل چې: ﴿ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴾ یعنې یقینًا دوی داسې خلک دي چې ډېره پاکي خوښوي او ډېر پاکیزه دي، نو پوښتنه دا ده چې د دغه یادښت وجه څه وه؟

مونږ وایو چې: لوط عليه السلام هغوی ته ویلي وه چې: ﴿ يَٰقَوْمِ هَٰٓؤُلَآءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ ﴾ [هود:٧٨] یعنې ای زما قومه! دغه ستاسو مېرمنې چې په کورونو کښې ناستې دي زما لورګانې دي، چې ستاسو دپاره ډېرې زیاتې پاکیزه دي، نو زما د کور محاصره پرېږدئ او هلته مراجعه وکړئ.

هغوی په ذکرې شوې جملې سره د لوط عليه السلام نصیحت رد کړ او یو تربله یې سره وویلې چې: دغه خلک خپلو خانونو ته (په خپل ګومان) د پاکانو لقب ورکوي او مونږ ته پلیتان وایي، دوی د خپله وطنه وشړئ چې دا د ناپاکانو وطن دی، دوی دې بل کوم پاک وطن ته لاړ شي؛ یا په بل عبارت: هغوی د استهزاء په توګه مسلمانانو ته ذکر شوی د پاکانو لقب ورکړی وه.

یادونه

٣ـ د ذکر شوي قیصې پوره شرحه په وړاندېنیو سورتونو (لکه د هود سورت، د الحجر سورت او داسې نورو) کښې تېره شوې ده ـ والحمد لله تعالى، نو هیله ده چې د زیاتو معلوماتو دپاره همله مراجعه وکړی شي.

[1] تفسیر البغوي ج٣ ص٤٦٦؛ الدر المنثور ج٦ ص٣٦١

﴿قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَىٰٓ ۗ ءَآللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾﴾

[٥٩] (ای پیغمبره!) ووایه چې: تولې ستاینې الله ﷻ پورې مختصې دي، او (ووایه چې) د الله ﷻ په هغو بندګانو باندې دې سلام وي کوم چې همده ﷻ (د نبوت دپاره) غوره کړي دي، (او هم ووایه چې) ایا الله ﷻ بهتر دی (او) که هغه بوتان (بهتر دي) کوم چې کفار یې ورسره (په عبادت کښې) شریکوي؟

ارتباط او توضیحات

د سورت د پیل څخه تردې ځایه پورې الله ﷻ د ځینو پیغمبرانو د حالاتو څه نکاتو ته اشاره کړې ده، چې د یو پلوه پکښې د نبي کریم ﷺ تسلي او ډاډینه نغښتې ده او د بل پلوه کفارو ته د اشارې په توګه اخطار ورکړی شوی دی.

په دغه ایت کښې اوس الله ﷻ د خپل پیغمبر توجه څه تفریعاتو ته اړولې ده هغه دا چې:

١ ـ ته به وایې چې نبي کریم ﷺ ته ویل شوي وي چې:

الف: الله ﷻ موسی ﷺ ته نبوت ورکړی وه او په داسې معجزاتو باندې یې تائید کړی وه چې فرعونیان ورباندې قلبًا قانع وه خو محض د عناد د کبله ترې انکاري وه، نو وګوره چې عاقبت او نتیجه یې څنګه شوه.

همدارنګه تاته هم الله ﷻ نبوت او معجزات درکړي دي خو کفار ترې په عنادي توګه انکاري دي، نو که دوی د خپل عنادي انکار څخه لاس وانخلي او ایمان رانه وړي، څه لرې نه ده چې د فرعونیانو غوندې په دردناک عذاب باندې اخته شي.

ب: داوُد ﷺ ته الله ﷻ په علم او نبوت باندې علاوه پاچاهي هم ورکړې وه، تاته هم الله ﷻ علم او نبوت درکړی دی خو لږ څه وخت وروسته به مستحکم حکومت هم درپیرزو کړي.

ج: سلیمان ﷺ ته الله ﷻ علم، نبوت او داسې حکومت ورکړی وه چې په مرغانو او پیریانو باندې هم چلېده، د همدې کبله یې بلقیسې ته اخطار ورکړ چې تسلیم شه، که نه نو داسې لښکر در روان دی چې ته به یې هیڅ مقابله ونه شې کړی او د ذلت په حال کښې به مو د ښار څخه وباسي.

ای پیغمبره! په نږدې وخت کښې به تاته هم الله ﷻ داسې پیاوړی حکومت درکړي چې د مکې مشرکان به یې د مقابلې توان ونه لري، او د ذلت سره به یې مخامخ کړي، نو دوی ته په کار دي چې د بلقیسې په شان تسلیم شي او د ذلت څخه خپل ځانونه بچ کړي.

د: صالح ﷺ او د ده تېر ته د وخت کفارو د وژلو نقشه جوړه کړه خو په نتیجه کښې یې د سبه ناکامه شوه او په هغه کوهي کښې پخپله همدوی وغورځېدل کوم یې چې د مسلمانانو دپاره کنودلی وه، او ټول د ځرمې هلاک شوه.

نو ته مه غمژن کېږه او مه وارخطا کېږه، همداسې د وژلو نقشه به ستا دپاره هم د کفارو د پلوه ترتیب کړی شي او کور به دې تر محاصرې لاندې واقع شي، خو په نتیجه کښې به ته نجات موندلی کړې او د همدوی د هلاکت ډېره به کېښودله شي.

۵. لوط علیه السلام ته هم د ځېل وخت کفارو د وطنه د شړلو مشوره کړې وه چې هجرت ته یې مجبور کړي، خو نتیجه یې د همدوی په مرګ باندې تمامه شوه، او ټولو مسلمانانو ترې نجات موندلی کړ.
همدارنګه به په نن سبا کښې ستا قوم هم تا هجرت کولو ته مجبور کړي خو ستا د شړلو څخه وروسته به دوی په مکه معظمه کښې ډېر لږ وخت درنګ وکړي، یا په بل عبارت: ستا د وېستلو سره سم به د غزاګانو لړۍ پیل شي او کفار به څوک ووژل شي او څوک به د اسارت او بندیتوب لاندې واقع شي.

نو ای پیغمبره! ذکر شوې اشارې په پام کښې ونیسه، او ﴿ قُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ﴾ د الله ﷻ حمد او ثنا روایه او د ده ﷻ د نعمتونو شکرګذاري وکړه.

د الله ﷻ غوره بندګان څوک دي؟

۲ـ د هغو کسانو په تشخیص کښې، چې په ﴿ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصۡطَفَىٰٓ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده، علماء کرامو متعدد اقوال کړي دي[1] خو د وړاندې شرحې د ایتونو د سیاق او سباق څخه څرګندېږي، چې په ایت شریف کښې به په قصدي توګه ټول پیغمبران مراد وي او په ضمني توګه به پکښې د ټولو پیغمبرانو اجابتي اُمتیان هم شامل وي.

نو د ایت شریف خلاصه به داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! د ذکرو شوو پنځو پیغمبرانو څه حالاتو ته د مثال په توګه اشاره شوې ده، که نه نو په ټولو پیغمبرانو باندې داسې حالات ورغلي دي چې ستا دپاره پکښې زیاته تسلي او ډاډینه پرته ده، نو ته د الله ﷻ د حمد څخه وروسته په هغوی ټولو باندې سلام واستوه چې د مشکلاتو په ګاللو کښې ستا اندیوالان دي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ ءَآللَّهُ خَيۡرٌ أَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴾ کښې د ﴿ خَيۡرٌ ﴾ کلمه په تفضیلي معنی باندې دلالت کوي، ته به وایې چې د بوتانو په عبادت کښې هم څه خیر شته دی او د موازنې په شکل پوښتنه مطرحه شوې ده، چې هوښیاران دې موازنه وکړي چې الله ﷻ د عبادت د حیثه بهتر دی او که بوتان؛ حال دا چې د بوتانو په عبادت کښې هیڅ خیر نشته بلکې سراسري شر دی؟

موږ وایو چې: د دغه سوال جواب د [الفرقان:۱۵] ایت لاندې تېر شوي دي ـوالحمد لله ﷻـ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، خو دومره وربانډې اضافه کوو چې: په محاورو کښې د مقابل جانب د تخجیل او تهدید دپاره کله-کله د ﴿ خَيۡرٌ ﴾ کلمه د موازنې په شکل استعمالېږي حال دا چې هلته موازنه محاله وي[2]، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:
ایا کفار نه شرمېږي چې مخلوق د خالق سره برابره وي، حال دا چې الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی او هر شی یې پیدا کړي دي، حتی همدغه بوتان یې هم پیدا کړي دي چې مشرکان یې ورسره په

[1] زاد المسیر ج۶ ص۷۶؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۶۹؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۲۵
[2] روح المعاني ج۲۰ ص۳

عبادت کښې شريکان ګڼي او داسې تمه ورته کوي لکه چې مؤمنان يې الله ﷻ ته کوي، ايا را موازنه صحت لري؟

لنډه دا چې په دغه مقام کښې استفهام د بوتانو څخه د کلي خيريت په نفي کولو باندې دلالت کوي، نه په جزئي اثبات باندې.

د ايت شريف ارشاد

۴ـ ذکر شوی ايت شريف مونږ ته د اشارې په توګه ارشاد کوي چې خپل کلامونه او مجالس د الله ﷻ په حمد (ثناء) او په پيغمبرانو باندې په درود ويلو سره پيل کړو.

په همدې ارشاد باندې سلفو صالحينو عمل کړی دی[1]، او الله ﷻ ته اُميد دی چې همدا ارشاد به د قيامت تر ورځې پورې معمول پاتې شي.

يوه تبصره

۵ـ ذکر شوی ايت شريف په لاندې مطالبو باندې دلالت کوي:

الف: د الله ﷻ حمد او ثناء ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾.

ب: په پيغمبرانو باندې د سلام او درود استول ﴿ وَسَلَٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَىٰٓ ﴾.

ج: الله ﷻ ته د ټولو عيبونو او نواقصو څخه د پاکۍ نسبت کول ﴿ ءَآللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾.

همدغه درېګوني مطالب په هغو درېوو ايتونو کښې هم په غير مرتب شکل سره اداء شوي دي په کومو باندې چې مسلمانان خپلو مجالسو ته اختتام ورکوي، هغه دا چې: ﴿ سُبْحَٰنَ رَبِّكَ رَبِّ ٱلْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ۝ وَسَلَٰمٌ عَلَى ٱلْمُرْسَلِينَ ۝ وَٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الصافات: ۱۸۰ـ ۱۸۲].

نو که څوک کلام يا مجلس داسې شروع کړي چې:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ، سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى؛ أَمَّا بَعْدُ ....

او بيا داسې اختتام ورکړي چې: ﴿ سُبْحَٰنَ رَبِّكَ رَبِّ ٱلْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ۝ وَسَلَٰمٌ عَلَى ٱلْمُرْسَلِينَ ۝ وَٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾. نو د دواړو ايتونو اشارې ارشادات به معمول وګرځي.

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ.

سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ

وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ.

د الله ﷻ په توفيق نولسمه سپاره ختمه شوه او مونږ د خپل رب ﷻ څخه نور توفيق هم غواړو

جمعه، ۱۴۲۰/۱۰/۷ هـ ق = ۱۳۷۸/۱۰/۲۴ هـ ش = ۲۰۰۰/۱/۱۴ م.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۲۰

﴿أَمَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَنۢبَتْنَا بِهِۦ حَدَآئِقَ
ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَن تُنۢبِتُوا۟ شَجَرَهَآ ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ
﴿٦٠﴾ أَمَّن جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَٰلَهَآ أَنْهَٰرًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَٰسِىَ وَجَعَلَ بَيْنَ
ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ أَمَّن يُجِيبُ ٱلْمُضْطَرَّ إِذَا
دَعَاهُ وَيَكْشِفُ ٱلسُّوٓءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَآءَ ٱلْأَرْضِ ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ
﴿٦٢﴾ أَمَّن يَهْدِيكُمْ فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَمَن يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦٓ ۗ
أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ تَعَٰلَى ٱللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾ أَمَّن يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَمَن يَرْزُقُكُم
مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٦٤﴾﴾

[۶۰] بلکې: ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی) چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړې دي او ستاسو دپاره یې د اسمان (د طرف) څخه (د باران) اوبه نازلې کړې دي، نو مونږ په دې اوبو سره د ښایست والا باغونه رازرغونوو چې تاسو ته (ممکنه) نه ده چې ونې یې رازرغونې کړئ (یا هغه بوتان بهتر دي چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان او برخوال ګرځوئ)؟

ایا د الله ﷻ سره (په حقه بل) معبود شته؟

بلکې مشرکان یو قوم دی چې (د حق څخه) تېرى کوي (او بوتان ورسره په عبادت کښې برابروي).

[۶۱] بلکې ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی) چې ځمکه یې قرار (استوګنځای) ګرځولې ده، او په منځونو کښې یې (ورته) ویالې بهولې دي، او (همدې) ځمکې ته یې (د غرونو) میخونه پیدا کړي دي (چې اضطراري حرکت یې ورباندې درېدلی دی)، او (بالآخره) د دوه وو دریابونو په منځکښې یې پرده پیدا کړې (درولې) ده (چې اوبه یې سره نه ګډېږي. یا هغه بوتان بهتر دي چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې برخوال ګرځوئ؟).

ایا د الله ﷻ سره (په حقه بل) معبود شته؟

بلکې د مشرکانو اکثریت نه پوهېږي (یا یې خپل ځانونه په ناپوهۍ اچولي دي).

[۶۲] بلکې ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی) چې د اړویستلی شوي کس اجابت کوي کله یې چې (خپلې اړتیا ته) وبلي، او چې (د بدحالۍ سړي) بدحالي لرې کوي، او (بالآخره) چې تاسو په ځمکه کښې خلیفګان ګرځوي (یا هغه بوتان بهتر دي چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان جوړوئ؟).

د ېر لږ وخت تاسو پند اخلئ (چې سمدستي یې بېرته هېروئ).

[۶۳] بلکې ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی چې عبادت يې وکړی شي) چې تاسو ته د وچې او دریاب په تیارو کښې لاربنودانه کوي، او (بالآخره) هغه اقدس ذات ﷻ چې د خپل رحمت (باران) په مخکښې زیری ورکوونکي بادونه چلوي (چې وریځې خوروي). (یا هغه بوتان د عبادت د حیثه بهتر دي چې تاسو يې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان ګرځوئ؟).

ایا د الله ﷻ سره (په حقه بل) معبود شته؟

الله ﷻ د هغو بوتانو څخه ډېر اوچت (پاک) دی چې مشرکان يې ورسره (په عبادت کښې) شریکوي.

[۶۴] بلکې ایا هغه اقدس ذات ﷻ (بهتر دی چې عبادت يې وکړی شي) چې اول خل يې مخلوق پیدا کړی دی (او) بیا يې (د قیامت په ورځ) پیدا کول (بېرته اعاده کوي)، او (بالآخره) هغه اقدس ذات ﷻ چې تاسو ته د اسمان او ځمکې څخه روزي درکوي. (یا هغه بوتان بهتر دي چې عبادت يې وکړی شي چې تاسو يې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان ګرځوئ؟).

(ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووایه چې: تاسو (د خپلو باطلو معبودانو په اثبات باندې) قاطع دلیل راوړئ که تاسو یاست (په خپله خبره کښې) رښتیا ویونکي (لکه چې ما د خپلې خبرې په اثبات باندې ذکر شوي دلایل قائم کړه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنې ایت مضمون تعقیب شوی دی او کفارو ته د تخجیل او تهدید دپاره څو پوښتنې متوجه کړی شوې دي چې د مطلب خلاصه يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د وړاندېنې توبیخي پوښتنې په تعقیب مشرکانو ته لاندې نورې پوښتنې هم متوجه کړه ترڅو دوی په خپلې غلطۍ باندې ښه پوره تنبیه کړی شي او د شرکي عقیدې څخه لاس واخلي:

لومړۍ پوښتنه:

۱ـ ای مشرکانو! ایا هغه څوک چې لاندې کارونه کوي او یا يې کړي دي بهتر دی چې عبادت يې وکړی شي او که هغه بوتان په عبادت سره بهتر دي کومو ته چې تاسو د الله ﷻ سره په عبادت کښې اشتراک ورکوئ؟، کارونه دا دي:

الف: هغه څوک چې اسمانونه او ځمکې يې پیدا کړي دي.

ب: هغه اقدس ذات چې د اسمانه يې اوبه (باران) نازل کړی دی. نو:

اول: په دغو باراني اوبو باندې مونږ ستاسو دپاره ډېرې ښایسته باغچې او باغونه زرغونوو، او همدارنګه دغه باراني اوبه ستاسو دپاره د غرونو په سرونو کښې د واورې په شکل او د ځمکې په ګېډه کښې د حوضونو په ډول زخیره کوو چې تاسو ترې دوامداره استفاده وکړئ.

دوهم: تاسو ته دا ممکنه نه ده چې یا د اسمان څخه کوم څاڅکی باران رانازل کړئ او یا د ځمکې څخه کوم بوټی یا ونه رازرغونه کړئ (راوټوکوئ).

ای مشرکانو! کله چې د الله ﷻ سره د ذکرو شوو کارونو په سرته رسولو کښې بل شی نه اشتراک

لري او نه اشتراک درلودلی شي، نو ایا د الله ﷻ سره په عبادت کښې بل معبود شته؟ ایا بل شی استحقاق لري چې په عبادت کښې ورسره اشتراک ولري؟

ای پیغمبره! مشرکان ښه پوهېږي چې د ذکر شوې پوښتنې جواب منفي دی خو دوی داسې یو قوم دی چې مخلوق د خالق سره برابروي او د سمې سیده لارې څخه عدول او تجاوز کوي.

دوهمه پوښتنه:

۲_ ای مشرکانو! ایا هغه اقدس ذات ﷻ چې دغه لاندې کارونه کوي بهتر دی چې عبادت یې وکړی شي او که هغه بوتان بهتر دي چې تاسو ورته په عبادت کښې اشتراک ورکوئ؟ کارونه دا دي:

الف: هغه اقدس ذات ﷻ چې ځمکه یې د ژوندیو شیانو دپاره قرار ځای ګرځولې ده، چې د تولو دپاره د سکونت قابله ده او په دریابونو کښې یې د ډوبېدلو څخه ساتلې ده.

ب: هغه اقدس ذات چې د ځمکې په منځونو کښې یې ځای په ځای ویالې او سیندونه بهولي دي چې تاسو ترې د تویلونو او کاریزونو په ذریعه استفاده کوئ.

ج: هغه اقدس ذات ﷻ چې د ځمکې دپاره یې غرونه د میخونو په شان د اضطراري حرکت د منځه وړونکي ګرځولي دی، او په دې باندې علاوه د واورې د حفاظت مراکز یې هم جوړ کړي دي.

د: هغه اقدس ذات ﷻ چې د دوه وو دریابونو ترمنځ یې مانع پیدا کړی دی، چې دواړه دریابونه (یو خوږ او بل تریو) څنګ په څنګ بهېږي خو د دې سره-سره چې دواړه یو جنس دي د یوه اوبه د بل د اوبو سره نه ګډېږي چې دواړه خلط ملط شي.

په دې باندې علاوه په داخل د ځمکه کښې یې هم خوږې او تروې اوبه پیدا کړي دي خو ځینې د ځینو نورو سره ګډېدلو ته نه پرېږدي چې خوږوالی یې بالکل د منځه لاړ شي او یا ترې خوږ لوړې اوبه جوړې شي.

ای مشرکانو! کله چې د الله ﷻ سره د ذکرو شوو کارونو په سرته رسولو کښې هیڅ شی اشتراک نه لري نو ایا د ده ﷻ سره بل شی په عبادت (معبودیت) کښې اشتراک درلودلی شي.

ای پیغمبره! مشرکان ښه پوهېږي چې د ذکرو شوو پوښتنو جواب منفي دی خو د دوی اکثریت نه پوهېږي او د ړانده تقلید پیرو دي. هو! اقلیت یې پوهېږي چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی خو هغوی عناد نیولي دي او د قبول څخه یې انکار کوي.

دریمه پوښتنه:

۳_ ایا هغه اقدس ذات ﷻ چې دغه لاندې کارونه کوي په عبادت کولو سره بهتر دی او که د هغو باطلو معبودانو عبادت ګټور دی چې د دغو کارونو څخه عاجز دي او هیڅ شی یې د لاسه پوره نه دی؟ کارونه دا دي:

الف: هغه اقدس ذات ﷻ چې کله د هر ضرورت خاوند یې وبلي او سوال ورته وکړي نو د هغه اجابت کوي او ضرورت یې پوره کوي البته کله یې چې ورته اراده وشي.

ب: همدارنګه د انسان څخه بدي او سختي لري کوي او یا یې د سختیو او مشکلاتو څخه بچ کوي.

ج: بالآخره هغه اقدس ذات ﷻ چې تاسو په ځمکه کښې خلیفه ګان ګرځوي او چې پلرونه مو مړه کېږي نو د توالد او تناسل په سلسله تاسو د هغوی په ځای باندې دروي، او هم ستاسو په ځای ستاسو اولاده خلیفه ګان جوړوي.

ای مشرکانو! ایا د الله ﷻ سره بل معبود د عبادت استحقاق لري؟

ای پیغمبره! دغه خبره ډېره زیاته ځرګنده ده چې هر څوک چې په دغسې تکویناتو کښې څه توان نه لري هغه د عبادت مستحق هم نه دی، خو مشرکان ډېر لږ وخت د دغه نصیحت اورېدل کوي چې سمدستي یې بېرته هېرېږي او ترې غافل کېږي.

څلورمه پوښتنه:

۴ـ ایا هغه څوک چې لاندې کارونه کوي د معبودیت استحقاق لري او که هغه بوتان د معبودیت مستحق دي چې د دغو کارونو څخه عاجز او ناتوانه دي؟ کارونه دا دي:

الف: هغه اقدس ذات ﷻ چې تاسو ته په وچه او لمده (بیدیا او دریاب) کښې د لارې ښودانه کوي، د ورځې په غرونو او نورو آلاتو او اسبابو سره او د شپې په ستورو سره.

ب: هغه اقدس ذات ﷻ چې د باران په وړاندې بادونه چلوي او تاسو ته زیری درکوي چې دغه دی باران درروان دی. یا په بل عبارت: په بادونو سره وریځې خوروي او تاسو ته د باران تمه درکوي.

ای مشرکانو! کله چې بوتان د الله ﷻ سره نه د لارې په ښودانه کښې او نه د بادونو په چلولو کښې اشتراک لري، نو ایا د ده ﷻ سره په عبادت کښې اشتراک درلودی شي؟ نو ایا د ده ﷻ سره په حقه بل معبود شته؟

ای پیغمبره! بې شکه الله ﷻ د شریک څخه پاک او منزه دی او د هغو نسبتونو څخه ډېر زیات اوچت دی چې کفار یې ورته کوي، او خپل خانونه یې ورباندې کفر ته وسپلي دي.

پنځمه پوښتنه:

۵ـ ایا هغه اقدس ذات ﷻ چې لاندې کارونه کوي د عبادت د حیثه بهتر دی او که هغه بوتان بهتر دي کوم چې دغه کارونه یو هم نه شي کولی؟ هغه دا چې:

الف: هغه اقدس ذات ﷻ چې اول خل یې ټول مخلوقات پیدا کړي دي، او د پیدا کولو سلسله یې لا روانه ده. بیا یې د اول پیدا کولو څخه وروسته بېرته فنا کوي او د قیامت په ورځ به یې دوهم خل بیا پیدا کړي.

ب: هغه اقدس ذات ﷻ چې تاسو ته د اسمان څخه په باران سره او د ځمکې څخه د نباتاتو په راټوکولو سره روزي درکوي.

ای مشرکانو! ایا د الله ﷻ سره بل په حقه معبود شته چې د ذکرو شوو کارونو کولو تمه ترې وکړی شي؟

۶. ای پیغمبره! کفار (مشرکان) مخاطب کړه او ورته ووايه چې:
الف: ای مشرکانو! د کوم شي دپاره چې زه تاسو ته دعوت درکوم د هغه د اثبات دلایل خو دغه دي چې وړاندې تېر شوه، نو زه تاسو ته بې ثبوته دعوت نه درکوم.
ب: که تاسو د خپلې باطلې دعوې په هکله څه برهان او دلیل لرئ نو هلئ ژر شئ هغه راوړئ او زما په وړاندې يې کېږدئ.
ج: که تاسو رښتيا وېونکي ياست چې الله ﷻ په عبادت کښې شريکان لري نو دليل وړباندې قائم کړئ او که نه نو تاسو په يقيني ډول سره دروغژنان ياست.
تاسو ته په کار دي چې د دروغو څخه لاس واخلئ او زما دعوت قبول کړئ.

توضیحات

۱- په دې ايتونو کښې د وړاندېني ايت مضمون د پنځو پوښتنو په ضمن کښې تائيد شوی دی او کفارو ته د تخجيل او توبيخ دپاره پنځه پوښتنې متوجه کړی شوې دي، خو په پنځو واړو پوښتنو کښې هغه نحوي تحليل مقدر دی کوم چې په وړاندېني ايت کښې مذکور وه، فقط دومره فرق لري چې هلته د ﴿ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾ کلمه په غیاب سره ذکره وه او دلته د مقام د غوښتنې په اثر په خطاب سره مقدره ده[1]، چې څرګندول يې په لاندې ډول سره صورت نيسي:
الف: ﴿ أَمَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ﴾ ...... "خَيْرٌ أَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
ب: ﴿ أَمَّن جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا ﴾ ...... "خَيْرٌ أَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
ج: ﴿ أَمَّن يُجِيبُ ٱلْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ ﴾ ...... "خَيْرٌ أَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
د: ﴿ أَمَّن يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ﴾ ...... "خَيْرٌ أَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
هـ: ﴿ أَمَّن يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾ ...... "خَيْرٌ أَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ".
په دې مقام کښې ځينو علماوو کرامو يو بل تحليل هم جائز ګڼلی دی چې د معنی په حاصل کښې د اولني تحليل سره چندان تفاوت نه لري، خو د مقدرو جملو په ظهور کښې ترې جدا دي.
د مثال په توګه د "الف" ايت مقدره جمله داسې ظاهرېږي[2] چې:
"أَمَّا تُشْرِكُونَ خَيْرٌ" ﴿ أَمَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ﴾ ...... "خَيْرٌ".
او په همدې باندې دې باقي نور مثالونه قياس کړی شي.

حَدِيْقَة څه معنی؟

۲- په ﴿ حَدَآئِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ ﴾ کښې د ﴿ حَدَآئِق ﴾ کلمه د "حَدِيْقَة" جمعه ده چې علماوو کرامو په لاندې ډولونو سره تعريفه کړې ده:

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۴؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۳۷۶
[2] تفسير المظهري ج۷ ص۱۲۶

الف: دا هغې ځمکې ته ویل کېږي کومه چې احاطه ولري، او یا په زور خای کښې پرته وي چې شاوخوا ترې لوړې ځمکې احاطه کړې وي برابره خبره ده چې باغ وي او که نه[۱].

ب: هغه باغ د "حَدِيْقَة" په نامه یادېږي کوم چې احاطه (دېوال) ولري، که دېوال يې نه درلود نو هغه ته "حَدِيْقَة" نه ویل کېږي[۲].

څه لري نه ده چې ذکره شوې کلمه به په دواړو معناوو کښې استعماله شوې وي او هرچا به د خپلو معلوماتو په رڼا کښې تعریفه کړې وي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ بَهْجَةٍ ﴾ کلمه د ښایست او سینګار دپاره وضعه شوې ده[۳].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: مونږ په دغو اسماني اوبو سره ښایسته باغونه او نور نباتات رازرغون کړي دي، ای مشرکانو! ایا ستاسو باطل معبودان یو څاڅکی باران رانازلولی شي او یا پرې کوم بوټی راټوکولی شي؟

عَدل که عَدول

۲_ په ﴿ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَعْدِلُونَ ﴾ کلمه د "عَدْل" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۱] ایت لاندې لیکلي دي چې: عَدل کله د مساوات معنی ورکوي او کله د عدول (تجاوز) په معنی کښې استعمالېږي؛ په دې مقام کښې دواړه معناوې صحت لري، یعنې: مشرکان داسې قوم دی چې د حق څخه تجاوز کوي او د الله ﷻ سره خپل باطل ناتوانه معبودان برابروي.

قرار څه معنی؟

۳_ که څه هم ځینو علماوو کرامو په ﴿ جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا ﴾ کښې د "قَرَار" کلمه په هغې معنی باندې تفسیره کړې ده د کومې په مقابل کښې چې اضطراب استعمالېږي[۴]، یعنې هغه اقدس ذات ﷻ چې ستاسو دپاره يې ځمکه په غرونو سره د اضطراري حرکت څخه قراره ګرځولې ده که نه نو تاسو به پکښې ژوند نه وی کړی.

مګر مونږ ته دا بهتره برېښي چې نوموړې کلمه په هغې معنی باندې تفسیره شي کومې ته چې الله ﷻ په بل ځای کښې داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ بِسَاطًا ﴾ [نوح:۱۹] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې ځمکه فرش ګرځولې ده چې تاسو ورباندې ژوند وکړئ که بالفرض ټوله يې په اوبو کښې ډوبه کړې وی نو تاسو به پرې ژوند نه وی کړی.

مونږ ځکه دغه معنی په دې مقام کښې غوره کړه چې په دې کښې تاسیس دی، او هغه معنی مو

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۳۸
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۰
(۳) لسان العرب ج۲ ص۲۱۶
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۷۸

غوره نه کړه کومه چې په عین ایت کښې د ﴿ وَجَعَلَ لَهَا رَوَٰسِيَ ﴾ د جملې څخه فهمېږي چې په هغې کښې تاکید دی، او پوره واضحه ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

یادونه

۴ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الفرقان: ۵۳] ایت لاندې د هغې پردې په هکله څه معلومات لیکلي دي کومه چې د دوه وو دریابونو ترمنځ واقع ده او په ﴿ وَجَعَلَ بَيْنَ ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

مُضطر څوک دی؟

۵ـ په ﴿ أَمَّن يُجِيبُ ٱلْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ ﴾ کښې د "مُضطَرّ" کلمه د اسم مفعول صیغه ده او د "اضطرار" څخه اشتقاقه شوې ده چې د مجردو مصدر یې "ضَرُوْرَةٌ" دی[1].

"مُضطَر" هغه چاته ویل کېږي چې د ټولو وسائلو څخه یې اُمید قطعه شي او هیله او اسره یې بوازې په الله ﷻ پورې انحصار مونده کړې چې د ده ﷻ څخه په غیر هیڅوک وسه نه لري چې ماته نجات راکړي، ای الله! همدا ته زما مشکلات حل کړې.

د دغه کس څخه مونږ په پښتو کښې په اړ ویستلی شوي سره تعبیر کوو.

هوا اضطرار متعدد صورتونه درلودلی شي لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: کله- کله سړی د خارجي عواملو د کبله مضطر ګرځي لکه چې څوک د دښمن په محاصره کښې واقع شي او یا وربانديې په دریاب کښې بېړۍ طوفاني شي او داسې نور.

ب: کله-کله سړی د داخلي اسبابو د کبله د اضطرار سره مخامخ کېږي، لکه سخته لوږه او تنده، او یا لکه هغه سخت مرض چې طبیبان یې د معالجې څخه معذرت وغواړي او داسې نور.

مطلب دا دی

۶ـ په ایت شریف کښې مطلب دا نه دی چې مضطر ته د سوال د اجابت وعده ورکړی شوې ده چې د سوال اجابت یې حتمي دی، بلکې لکه څنګه چې هر شی د الله ﷻ د ارادې پورې ارتباط لري همدارنګه د نوموړي د سوال اجابت هم د الله ﷻ په ارادې پورې موقوف دی. الله ﷻ فرمایي: ﴿ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِن شَآءَ ﴾ [الأنعام: ۴۱] یعنې د سخت مصیبت په حال کښې به تاسو بل چاته سوال ونه کړئ بلکې خاص الله ﷻ ته به سوال وکړئ، نو د کوم مصیبت د کبله چې تاسو ورته سوال کوئ د هغه څخه به مو خلاص کړي خو په دې شرط سره چې د هغه لرې کولو ته یې اراده وشي.

لنډه دا چې په ایت شریف کښې مطلب دا دی چې د مشکلاتو څخه د نجات په ارتباط د هر شي څخه امید قطعه کېدلی شي مګر د الله ﷻ څخه امید نه قطعه کېږي، څومره چې د اسبابو څخه نااُمیدي اضافه کېږي په هماغې اندازه الله ﷻ ته اُمید زیاتېږي او په سوال کښې اخلاص وده کوي.

[1] روح المعاني ج ۲۰ ص ۶؛ مفردات الراغب ص ۳۰۳

حتی د اضطرار په حال کښې دهریان کفار هم یوازې الله ﷻ ته امید کوي حال دا چې هغوی بالکل د الله ﷻ په موجودیت باندې عقیده نه لري. د همدې کبله فرعون د اضطرار په حال کښې غږ وکړ چې: ﴿ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱلَّذِيٓ ءَامَنَتۡ بِهِۦ بَنُوٓاْ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ [یونس: ۹۰] یعنې زه ایمان لرم چې یقیناً شان دا دي چې د عبادت لایق نه دی مګر هغه اقدس ذات دی په کوم باندې چې بني اسرائیلو ایمان راوړی دی (نو ای ربه! ماته هم نجات راکړې لکه څنګه چې دې هغوی ته نجات ورکې).

ذکر شوی کیفیت د دې خبرې څرګند دلیل دی چې توحیدي عقیده فطري عقیده ده او هرڅوک په همدې عقیده باندې پیدا کېږي، بیا نو د ژوند په اوږدو کښې څوک په همدغې عقیدې باندې ثابت پاتې کېږي او څوک یو ډول او بل ډول کفر ته لاس اچوي خو د اضطرار په حال کښې بېرته په توحید باندې راټولېږي خو افسوس چې د اضطرار په حال کښې ایمان راوړل د الله ﷻ په نزد مقبول نه دي.

په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[1] دوه خوندورې قیصې ذکرې کړې دي چې د اضطراري حال سوال اجابت پکښې ډېر ښه منعکس شوی دی، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همته دې مراجعه وکړي مونږ د اوږدوالي کبله دلته رانقلې نه کړې.

﴿ قُل لَّا يَعۡلَمُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلۡغَيۡبَ إِلَّا ٱللَّهُۚ وَمَا يَشۡعُرُونَ أَيَّانَ يُبۡعَثُونَ ۝٦٥ بَلِ ٱدَّٰرَكَ عِلۡمُهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِۚ بَلۡ هُمۡ فِي شَكّٖ مِّنۡهَاۖ بَلۡ هُم مِّنۡهَا عَمُونَ ۝٦٦ ﴾

[۶۵] (ای پیغمبره!) ووایه چې: هغه کسان کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي (ټول) په غیبو باندې نه پوهېږي، مګر یوازې الله ﷻ (ورباندې) پوهېږي (او بس).

او هغوی په دې هم شعور نه لري (نه پوهېږي) چې کله به (د قبرونو څخه) راپورته کړی شي (او بېرته به راژوندي کړی شي)؟.

[۶۶] بلکې د هغوی علم به د آخرت په هکله (همدلته) کامل شي، بلکې هغوی ترې (په دنیا کښې) په شک کښې واقع دي، بلکې هغوی ترې (همدلته د زړه په سترګو) ړانده دي (هلته به یې سترګې ښې پوره رڼې وګرځي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې په قدرتي دلایلو سره دا په اثبات رسولی شوې ده چې په حقه معبودیت یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري او په دې ایتونو کښې په همدغه مطلب باندې په غیبي علم سره استدلال صورت نیولی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې ایتونو کښې د مشرکانو هغه سوال هم جواب شوی دی کوم چې هغوی په وړاندېني ایت کښې د ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾ د کلمې په بنیاد وړاندې کړی وه چې دغه ورځ به څه

[1] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۱

وخت راشي چې مونږ به پکښې د قبرونو څخه راپورته کړی شو[۱]. نو حاصل يې داسې راځېږي:

اې پيغمبره! كفارو ته د بوتانو په رد كښې او د قيامت د ورځې د قيام په هكله ووايه چې:

۱ـ هر څوک چې په اسمانونو کښې دي لکه پرښتې او هر څوک چې په ځمکه کښې دي لکه پيريان او انسانان يو هم په غيبو باندې نه پوهېږي حتى زه (چې د الله ﷻ په حقه پيغمبر يم) هم په غيبو باندې نه پوهېږم، او د قيامت د ورځې علم غيبي علم دی.

لنډه دا چې په غيبو باندې پوهېدل الله ﷻ پورې اختصاص لري، هو! كه الله ﷻ اراده وكړي چې څوک په غيبو باندې پوه کړي نو دا ممکنه ده خو د قيامت غيبي علم الله ﷻ نه چاته ورکړی دی او نه به يې چاته ورکړي، زه تاسو ته يوازې هغه علوم درښودلی شم کوم چې الله ﷻ ماته راښودلي دي لکه شرعي احکام، اما د قيامت د قيام علم يې ماته نه دی راکړی.

د غيبي علم اختصاص د دې خبرې دليل دی چې په حقه معبوديت هم په الله ﷻ پورې مختص دی، نو ستاسو باطل معبودان يو هم د الوهيت مستحق نه دي چې ستاسو اړتياوې ورته معلومې نه دي.

لنډه دا چې: د الله ﷻ څخه په غير ټول مخلوقات په غيبو علم نه لري او هم په دې نه پوهېږي او شعور قدرې هم نه لري چې دوی به څه وخت د قبرونو څخه راپورته کړی شي او څه وخت به بيا راژوندي کړی شي؟.

۲ـ اې پيغمبره! دغسې نه ده چې مشرکان به د قيامت د علم څخه جاهل پاتې شي بلکې د دوی علم به ورباندې په آخرت كښې كمال ته ورسېږي او پوه به شي چې د قيامت د قيام خبره حقه وه، هلته به پرې باور وکړي، بلکې نن ورځ (په دنيا کښې) د قيامت په هکله په شک کښې دي، بلکې لا د شک څخه هم زيات بدتر دي چې د زړونو سترګې يې تړې ړندې دي چې باور ورباندې نه کوي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ لَّا يَعْلَمُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلْغَيْبَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ كښې د ﴿ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ كلمات منقطعه استثناء ده. يعني په غيبو باندې د اسمانونو او ځمكو د اوسېدونكو څخه هيڅوک نه پوهېږي كه څه هم پيغمبر وي، مګر الله ﷻ ورباندې پوهېږي او بس.

يوه ورځې أم المؤمنين (عائشې رضي الله عنها) په خپلو اورېدو خبرو كښې وفرمايل چې: «وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يُخْبِرُ بِمَا يَكُونُ فِي غَدٍ فَقَدْ أَعْظَمَ عَلَى اللهِ الْفِرْيَةَ»[۲] او هرڅوک چې ګومان وکړي چې نبي کريم ﷺ په هغه شي سره (بدون د وحې) هم خبر ورکولی شي چې سبا ته واقع کېږي نو يقيناً هغه کس په الله ﷻ باندې د ېر لوی دروغ وتړل؛ او بيا يې د استشهاد دپاره ذکر شوی ايت شريف قرائت کړه.

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۴۲۶
(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۹۸

يادونه

۲ـ مونږ ـ د الله ﷻ په توفيق ـ د [الأنبياء: ۵۰، ۹۵] ايتونو لاندې د علم غيب په هكله ځ معلومات ليكلي دي چې بيا ليكلو ته يې څه اړتيا نه ګورو، هيله ده چې په همغو معلوماتو باندې يو نظر واچولی شي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: منقطعه مستثنى خو همېشه منصوبه وي[۱]، حال دا چې په ايت شريف کښې د ﴿ ٱللَّهُ ﴾ مبارکه کلمه (چې مستثنى واقع شوې ده) مرفوعه نازله شوې ده، نو په کار دي چې ذکره شوې مستثنى منقطعه ونه ګڼله شي؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې مفسرينو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي[۲]، مګر لنډ جواب يې دا دی چې:

د بني تميمو قبيله په خپله محاوره کښې منقطعه مستثنى هم مرفوعه لولي، او ايت شريف د همدې محاورې په بنياد ولاړ دی.

تدارک څه معنی؟

۴ـ په ﴿ بَلِ ٱدَّٰرَكَ عِلْمُهُمْ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ ﴾ کښې د ﴿ ٱدَّٰرَكَ ﴾ کلمه په اصل کښې "تَدَارَكَ" وه نو د "ت" توری په "د" تبديل او بيا په "د" کښې ادغام شو او د وصل همزه ورسره اضافه شوه چې "اِدَّارَكَ" ترې جوړه شوه.

د نوموړې کلمې د تفسير په هکله مفسرينو کرامو په دې مقام کښې ډېر اوږده بحثونه کړي دي[۳]، خو کوم تفسير چې مونږ ته په زړه پورې برېښېدلی دی هغه دا دی چې:

دغه کلمه د "تَدَارُكٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَدَارُكٌ" دې ته ويل کېږي چې د يوه شي اول د آخر سره جمعه کړی شي او ښه قوت مونده کړي، عرب وايي چې: "تَدَارَكَ الْقَوْمُ"[۴] يعنې د فلانکي قوم اول د آخر سره جمعه شو او ښه قوت يې ومونده.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: نن ورځ مخلوقات شعور نه لري چې کله به مبعوث شي، بلکې د دوی علم به د قيامت په ورځ د آخرت په هکله کامل شي بلکې دوی ترې په دنيا کښې په شک کښې دي، بلکې دوی ترې بالکل د زړه په سترګو ړانده دي.

مونږ څکه ذکر شوی تفسير خوښ کړه چې همدا مضمون په لاندې ايتونو کښې نازل شوی دی:

الف: ﴿ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَٰكِنِ ٱلظَّٰلِمُونَ ٱلْيَوْمَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾ [مريم:۳۸] يعنې به

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص۱۵۷
(۲) روح المعاني ج۲۰ ص۹؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۳۷۸
(۳) البحر المحيط ج۸ ص۲۶۲؛ تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۲۶
(۴) لسان العرب ج۱۰ ص۴۱۹

کومه ورځ چې دوی مونږ ته راشي نو هلته به دوی خومره ښه اورېدونکي وي او خومره ښه به لیدونکي وي؟! مګر ظالمان (کفار) نن ورځ په ښکاره ګمراهۍ کښې واقع دي (کانه اوړانده دي).

ب: ﴿لَّقَدْ كُنتَ فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَـٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ﴾ [ق:۲۲] یعنې د قیامت په ورځ به کافر نفس ته وویلی شي چې یقیناً ته په دنیا کښې د دغې ورځې څخه غافل وې، نو مونږ ستا څخه د غفلت پرده لرې کړه نو ستا سترګې نن ورځ ډېرې تېزې دي (حقایق پخپله ګوري).

ج: ﴿وَبَدَا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا۟ يَحْتَسِبُونَ﴾ [الزمر:۴۷] یعنې او کفارو ته به (د قیامت په ورځ) هغه شی څرګند شي کوم چې دوی نه وه چې د هغه د واقع کېدلو ګومان یې (په دنیا کښې) کاوه.

سوالونه او جوابونه

د ذکر شوي تفسیر په بنیاد د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې د ﴿بَلِ﴾ کلمه درې ځله نازله شوې ده، کومه چې د اضراب دپاره وضعه شوې ده چې وړاندېنی کلام ابطال شي او وروستنی کلام اثبات شي[1]؛ نو ایا دغه معنی دلته صحت لري حال دا چې وړاندېنی کلام خو ټول حقائق دي او د ابطال قابل نه دی؟

مونږ وایو چې: د ﴿بَلِ﴾ کلمه د دې دپاره هم استعمالېږي چې د وړاندې او بېرته دواړو کلامونو په اثبات باندې دلالت وکړي[2]، نه په اضراب (ابطال) باندې، په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی.

ب: که څوک وایي چې: د ﴿ٱدَّٰرَكَ﴾ کلمه ماضي ده حال دا چې وړاندې په مضارع سره تفسیره شوه چې د قیامت په ورځ به د هغوی علم کامل شي.

مونږ وایو چې: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۱] ایت لاندې لیکلي دي چې کله-کله د خینو اغراضو د کبله د مضارع څخه په ماضي باندې تعبیر کېږي، په دې مقام کښې همدغه استعمال په نظر کښې نیولی شوی دی چې د هغوی د علم په واقع کېدلو کښې شک او شبه نشته، نه به وایې چې بالکل واقع شوی دی.

ج: که څوک وایي چې: ظاهره دا ده چې په دواړو ایتونو کښې ټول غائب ضمیرونه د معنی په لحاظ په ﴿مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلْغَيْبَ﴾ کښې د "مَنْ" کلمې ته راجع دي (کومه چې مؤمنانو او کفارو ته شامله ده)، حال دا چې دغه ارجاع د ﴿بَلْ هُمْ﴾، ﴿بَلْ هُم﴾ په دواړو ضمائرو کښې صحت نه لري دا ځکه چې په دنیا کښې خو یوازې کفار د قیامت د ورځې څخه په شک کښې واقع دي، بلکې د زړه په سترګو باندې ترې ړانده دي او بس، نور خو وریاندې معتقد دي؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق به دې کتاب کښې د [البقرة:۷۲] ایت لاندې لیکلي شوي دي

---

[1] شرح ملا جامي ص ۳۷۱
[2] لسان العرب ج ۱۱ ص ۷۰

چې په محاورو کښې د ځینو افرادو فعل کله ټولو ته هم منسوب ګرځولی کېږي، لکه چې وایي: "بَنُو فُلانٍ قَتَلُوا زَيْدًا" یعنې: فلاني خیلو زید وژلی دی، حال دا چې ټول یې قاتلان نه وي.
په دې مقام کښې ټول ضمائر یوازې د کفارو په ملحوظ د "مَنْ" کلمې ته راجع شوی دی، هسې نه چې ټول (مؤمنان او کفار) شکمن او رانده دي.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا تُرَٰبًا وَءَابَآؤُنَآ أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هَٰذَا نَحْنُ وَءَابَآؤُنَا مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُواْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُن فِى ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۶۷] او هغه کسان وایي کومو چې کفر غوره کړی دی چې: ایا کله چې مونږ خاورې شو او زمونږ پلرونه (هم خاورې شي) ایا مونږ (او زمونږ پلرونه) به یقینًا هرو مرو (د قبرونو څخه) راویستلی شوي یاستو؟

[۶۸] بې شکه دغه (د بېرته حشر کېدلو) وعده مونږ ته راکړه شوې ده، مونږ ته، او (زمونږ څخه) وړاندې زمونږ پلرونو ته (هم دغه وعده ورکړه شوې وه چې تر اوسه پورې رښتیا نه شوه).
دغه وعده نه ده مګر د پخوانیو قیصې دي (د هغوی په قیصو کښې شامله ده).

[۶۹] ته ورته ووایه چې: تاسو په ځمکه کښې لاړ شئ (وګرځئ) نو وګورئ چې د مجرمانو (کفارو) عاقبت څنګه شو (ژوند یې په څه شي تمام شو)؟

[۷۰] (ای پیغمبره!) په کفارو باندې مه غمژن کېږه (ستا په غاړه فقط ابلاغ او دعوت دی).
او د هغو (پټو دسیسو) څخه په زړه تنګی کښې مه کېږه (مه پرېوځه) کومې چې کفار یې (د اسلام د مخنیوي دپاره) په پټه پلانوي (او تدبیروي، الله ﷻ ستا ملګری دی).

ارتباط او مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې تمام شوي وه چې کفار د قیامت د ورځې څخه رانده دي، او په دې ایتونوکښې د یو پلوه د هغوی هغه استدلال راحکایت شوی دی او بیا رد شوی دی د کوم په سبب چې د هغوی د زړه سترګې ړندې شوې وې، او د بله پلوه نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده چې د عنادي کفارو په کړنلاره باندې مه خپه کېږه. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:
ای پیغمبره! اوس نو لاندې مطالبو ته متوجه شه:
۱ـ کوم کسان چې د آخرت څخه د زړه په سترګو رانده دي د هغوی استدلال فقط همدا دی چې په تعجب سره وایي چې:
الف: ایا کله چې مونږ خاورې شو لکه څنګه چې زمونږ پلرونه خاورې شوي دي نو: ایا مونږ به د قبرونو څخه بېرته راوویستلی شو؟

که بالفرض دغه کار صحت درلودی نو زمونږ پلرونه خو به د هديرو څخه بېرته راغلي وی، د خاورې کېدلو خو زښتې ډېرې زمانې تېرې شوې، کله چې هغوی کفن په سر بېرته راستانه نه شو نو معلومه شوه چې د بيا راژوندي کولو خبره دروغه ده.

ب: کفار وايي چې: دغه د بيا راژوندي کېدلو وعده لکه څنګه چې مونږ ته نن ورځ راکوله کېږي همدغه وعده زمونږ پلرونو ته هم په خپلوخپلو وختونو کښې ورکړه شوې وه، او شايد چې زمونږ څخه وروسته زمونږ اولادونو ته هم ورکړه شي، دغه وعده حقيقت نه لري او نه واقعيت موندلی شي بلکې د پخوانيو قيصو او افسانو څخه يوه افسانه ده، چې په هره زمانه کښې د خينو خلکو د پلوه تکرارېږي، مونږ په افسانو باور نه شو کولی.

۲_ای پيغمبره! د کفارو ذکر شوی استدلال رد کړه او په جواب کښې ورته ووايه چې:

الف: تاسو لاړ شئ او په ځمکه کښې وګورئ چې پخواني مجرم قومونه (لکه عاديان او ثموديان) ولې پوپنا شوي دي؟

ايا د هغوی د هلاکت سبب همدا نه وه چې د خپلوخپلو پيغمبرانو دعوت يې قبول نه کړ او همدا ستاسو غوندې استدلال يې کلک کړی وه چې زمونږ پلرونه ولې د هديرو څخه بېرته نه راځي؟

لکه څنګه چې هغوی ته ذکر شوي استدلال څه ګټه ونه شوه رسولی نو تاسو ته به څه ګټه ورسوي؟ تاسو د هغوی څخه د عبرت درس واخلئ او په لوی لاس خپل خانونه هغې کندې ته مه ورغورځوئ په کومه کښې چې هغوی ورغورځېدلي وه.

ب: په دنيا کښې د مړو د بېرته د نه راستنېدلو وجه خو دا نه ده چې د بيا راژوندي کېدلو وعده دروغ ده، بلکې د دې وجه دا ده چې د بيا راژوندي کېدلو وخت نه دی را رسېدلی.

ايا تاسو ته دا وعده درکړه شوې ده چې د قيامت د قيام څخه وړاندې به په دنيا کښې مړي بېرته راژوندي کړی شي؟

هو! کله چې د دنيا عمر پوره شي او د ټولو خلکو (نېکان وي او که مجرمان وي) دوسيې تکميلې شي نو هرومرو به دوی ټول د خپلو حساباتو د تصفيه کولو دپاره د قبرونو څخه راپورته کړی شي او قيامت به قائم شي.

۳_ای پيغمبره! کفار د خپل استدلال په بطلان باندې ښه پوهېږي خو عناد نيولی دی او د خپلې کږنلارې څخه لاس نه اخلي. نو:

الف: ته ورباندې مه غمژن کېږه چې مسلمانان نه شوه، ته خو به پرې هله غمژن کېدلی چې ستا به دعوت کښې څه قصور واقع شوی وی، او يا د هغوی د جناياتو مسئوليت ستا په غاړه وي.

ب: ته ورباندې زړه تنګی کېږه هم مه، او تشويش مه کوه چې د دعوت په وړاندې به خنډ واقع شي او د پرمختګ مخه به يې بنده کړي، الله ﷻ ستا ملګری دی چې د کفارو په ټولو پټو تدابيرو باندې پوهېږي.

﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ رَدِفَ لَكُم
بَعْضُ ٱلَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا
يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ فِى
ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٧٥﴾ ﴾

[۷۱] او مشرکان (مؤمنانو ته د نبي کریم ﷺ په شمول) وايي چې: دغه (د قیامت د قیام او یا د عذاب د نزول) وعده به کله (متحققه) شي، که تاسو یاست رښتیا ویونکي (نو وخت یې وټاکئ).

[۷۲] (ای پیغمبره! په جواب کښې ورته) ووایه چې: امید کوم چې د هغه شي ځینې برخې نژدې دي چې په تاسو باندې به پیوسته شي (دربادې به درنازلې شي) په کوم باندې چې تاسو عجله کوئ (او په توندۍ سره یې غواړئ).

[۷۳] او یقیناً ستا رب ﷻ په خلکو باندې د لوی فضل خاوند دی (چې د ذکرې شوې برخې په نازلولو باندې عجله نه کوي) او مګر د خلکو اکثریت ناشکري کوي (او د فرصت ختمول غواړي).

[۷۴] او یقیناً ستا رب ﷻ هرو مرو په هغه شي باندې پوهېږي چې د کفارو زړونه یې پټ ساتي او په هغه شي باندې (هم پوهېږي) چې دوی یې ښکاره کوي.

[۷۵] او (په دې باندې علاوه) نه په اسمان کښې ډېر پټ شی شته او نه په ځمکه کښې (موجودیت لري) مګر (هغه ټول) په څرګند کتاب (لوح محفوظ) کښې (ثابت) دي (او وخت ورته ټاکلی شوی دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د کفارو هغه پوښتنه حکایت شوې او جوابه شوې ده په کومې باندې به چې هغوی خپلو وجدانونو ته قناعت ورکاوه او په مسلمانانو باندې به یې پرې مسخرې کولې. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د قیامت د قیام په هکله څه نور معلومات هم ولوله هغه دا چې:

۱ـ وړاندې د کفارو هغه استدلال په ډېره واضحه توګه رد شو کوم چې هغوی د قیامت څخه د انکار په غرض قائم کړی وه. نو اوس هغوی خپلو ځانونو ته د قناعت دپاره بله پوښتنه مطرحه کوي چې: که بالفرض مونږ ومنو چې د قیامت د قیام وعده رښتیا ده نو تاسو دا ووایاست چې څومره وخت ورته پاتې دی؟ او هغه دنیاوي عذاب به کله رانښکته شي په کوم باندې چې تاسو مونږ ته تهدید راکوئ؟

۲ـ نو ای پیغمبره! ته د ذکرې شوې پوښتنې په جواب کښې کفار مخاطب کړه چې:

ای کفارو! تاسو عجله مه کوئ، زه الله ﷻ ته امید کوم چې ستاسو د غوښتنې ځینې برخې (دنیاوي عذاب) به تاسو ته ډېرې نژدې شوي وي او ډېر ژر به درپورې پیوسته شي.

یا په بل عبارت: که د قیامت قیام ستاسو په ژوند کښې صورت ونه نیسي نو د دنیاوي عذاب نزول خو به تاسو په خپلو سترګو وګورئ، او ستاسو په ژوند کښې به درباندې درنازل شي.

۳ـ ای پیغمبره! یقینًا ستا رب ﷻ په خلکو باندې د ډېر لوی فضل خاوند دی چې د دوی په تعذیب سره عجله نه کوي، او نه یې هغه غوښتنه سمدستي منظوروي کومه چې دوی یې د عذاب د نزول په هکله وړاندې کوي، بلکې خلکو ته فرصت ورکوي ترڅو دوی د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شي او د عذاب څخه نجات موندلی کړي.

مګر اکثره خلک ناشکري کوي او د عذاب په غوښتنه عجله کوي ترڅو یې فرصت د لاسه لاړ شي او په دائمي عذاب باندې اخته پاتې شي.

۴ـ ای پیغمبره! یقینًا ستا رب ﷻ په هغو ټولو شیانو باندې پوهېږي کوم چې کفار یې په زړونو کښې پټ ساتي او کوم چې دوی یې ښکاره کوي.

نو د کفارو د پلوه د قیامت د وخت پوښتنه د دې کبله صورت نه نیسي چې دوی وړاندې باور او یقین لري بلکې په زړونو کښې ترې منکران دي او عقیده وړاندې نه لري او پوښتنه د تمسخر او ملنډو په توګه وړاندې کوي.

نو که بالفرض المحال تاسو ورته د قیامت د قیام وخت تعین کړئ چې په فلانکي تاریخ به قائم شي، نو هم به وړاندې ایمان رانه وړي او باور به پرې ونه کړي.

۵ـ ای پیغمبره! هیڅ پټ شی نه په اسمانونو کښې شته او نه په ځمکو کښې مګر هغه ټول په أم الکتاب (لوح محفوظ) کښې لیکلي شوي دي، او وخت ورته ټاکلی شوی دی.

نو د قیامت د قیام او د عذاب د نزول دپاره هم په نومورې کتاب کښې وختونه ټاکلي شوي دي، چې کله ټاکلی وخت راورسېږي نو ضرور به تحقق ومومي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَـٰذَا ٱلْوَعْدُ ﴾ کښې د ﴿ هَـٰذَا ٱلْوَعْدُ ﴾ څخه کوم وعد مراد دی؟

مونږ وایو چې: د دغه وخت په تعین کښې علماء کرام په دوه وو ډلو ویشلي شوي دي:

الف: ځینې وایي چې: د ﴿ هَـٰذَا ٱلْوَعْدُ ﴾ څخه دقیامت د قیام وعد مطلب دی په کوم باندې چې د ﴿ لَقَدْ وُعِدْنَا هَـٰذَا نَحْنُ ﴾ [النمل: ۶۸] ایت دلالت کوي[۱].

ب: ځینې نور وایي چې: دلته ترې دنیاوي عذاب مراد دی، کوم چې د ﴿ قُلْ سِيرُوا فِي ٱلْأَرْضِ

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۳

فَٱنظُرُواْ ﴾ الآية [النمل: ۶۹] څخه د اشارې په توګه څرګندېږي[۱] يعني که تاسو د کفرياتو څخه لاس وانخلئ نو په تاسو باندې به هم د پخوانيو کفارو غوندې عذاب درنازل شي.

تبصره

۲ـ مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: ﴿ هَـٰذَا ٱلْوَعْدُ ﴾ به د مطلق عذاب څخه عبارت وي چې ذکرو شوو دواړو وعدو ته شموليت لري، په همدې شموليت باندې په ﴿ بَعْضُ ٱلَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَعْضُ ﴾ کلمه هم دلالت کوي.

نو ته به وايې چې کفارو به خپله پوښتنه داسې مطرحه کړې وي چې: اى مسلمانانو! ستاسو په خپل خيال به په مونږ باندې دنياوي عذاب څه وخت نازل شي او هم دا راته ووایاست چې د قيامت قيام ته څومره وخت پاتې دى چې تاسو ورباندې مونږ داروئ؟.

د جواب درېګوني ټکي

۳ـ په ﴿ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ رَدِفَ لَكُم بَعْضُ ٱلَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ ﴾ کښې نبي کريم ﷺ او مسلمانانو ته د کفارو د ذکرې شوې پوښتنې جواب ښودلی شوی دی چې لاندې ټکو ته پکښې توجه په کار ده:

الف: د ﴿ رَدِفَ ﴾ کلمه د "رِدْفٌ" ـ لکه "عِلْمٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "رِدْفٌ" هغه راکب (سورېدونکي) ته ويل کېږي کوم چې د بل راکب (سورېدونکي) شاته په عين مرکب باندې پيوسته سور وي[۲]، په اصطلاح لاس يې ترې چاپېر کړی وي چې ونه غورځېږي.

د دغې معنى سره قُرب (نژدېکت) لازم دی، د همدې کبله په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ذکره شوې کلمه په "قُرْب" سره تفسيره کړې ده[۳]؛ همدا تفسير امام البخاري رحمه الله هم خوښ کړی دی[۴].

ب: د ﴿ بَعْضُ ﴾ د کلمې څخه دنياوي عذاب مطلب دی لکه د بدر غزا چې کفار پکښې څوک ووژلی شوه او څوک اسيران کړی شوه، دنياوي عذاب د هغه عذاب يوه کوچنۍ برخه ده کوم چې کفارو غوښتی وه او د قيامت عذاب ته هم شامل وه.

ج: که څه هم د کفارو په غوښتنه کښې ظاهراً عجله نه برېښي مګر څرنګه چې هغوی ذکره شوې پوښتنه د استهزاء او مسخرو په توګه مطرحه کوله نو داسې وګڼله شوه لکه چې هغوی يې په عجلې سره غواړي[۵]، نو ځکه په پوښتنې کښې د ﴿ تَسْتَعْجِلُونَ ﴾ په عوض "تقولون" نازل نه شو.

نو د ذکرو شوو درېواړو ټکو په ملحوظ د جواب حاصل داسې راځېږي چې: اى پيغمبره! د کفارو

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۲۹
(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۳۲۵
(۳) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۲۹
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۲
(۵) روح المعاني ج۲ ص۱۶

غوښتنه جواب کړه او ورته ووایه چې دې خبرې ته امید دی چې په نژدې وخت کښې به په عجلې سره د غوښتنې څه برخه په تاسو پورې پیوسته شي او په دنیاوي عذاب باندې به اخته شئ، لکه چې لږ وروسته په بدر کښې په عذاب اخته شوه.

غَائِبَة څه معنی؟

۴ـ په ﴿وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ فِى ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ﴾ کښې د ﴿غَآئِبَةٍ﴾ کلمه لاندې دوه احتماله لري[1]:

الف: دا کلمه د وصفیت څخه اسمیت ته نقله شوې ده او د "ة" توری پکښې د تانیث دپاره نه بلکې د نقل دپاره دی.

ب: دا کلمه په خپل وصفیت سره باقي پاتې ده او د "ة" توری پکښې د تانیث دپاره نه بلکې د مبالغې دپاره دی، لکه چې په "علامة" او "داعیة" کښې د "ة" توري په مبالغې دلالت کوي.

په هر تقدیر، ذکره شوې کلمه د هر پټ شي څخه عبارت ده[2].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: په اسمانونو او ځمکو کښې برسېره په ښکاره شیانو باندې هیڅ د هر پټ شی نه دی مګر هغه په لوح محفوظ کښې هم لیکلی شوی دی.

نو د قیامت د قیام او دنیاوي عذاب د نزول وختونه دواړه هلته ټاکلي دي چې کله یې وخت راورسېږي نو هیڅ وړاندېوالی او ببرته والی به پکښې واقع نه شي.

اما د لوح محفوظ بیان د [الرعد:۳۹] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ والمنة.

﴿إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَقُصُّ عَلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَكْثَرَ ٱلَّذِى هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾
وَإِنَّهُۥ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُم بِحُكْمِهِۦ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ
ٱلْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ۖ إِنَّكَ عَلَى ٱلْحَقِّ ٱلْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ وَلَا
تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا۟ مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِى ٱلْعُمْىِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ ۖ إِن
تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨١﴾﴾

[۷۶] یقینًا دغه قرآن کریم په بني اسرائیلو باندې د هغه شي اکثریت (په حقه) بیانوي په کوم کښې چې دوی اختلاف کوي (نن ورځ همدا قرآن د علم مخزن دی او بس).

[۷۷] او بې شکه دا (قرآن کریم) د مومنانو دپاره هرو مرو لوی هدایت او لوی رحمت دی (چې همدوی ترې استفاده کوي).

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۱۷؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۸۲
[2] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۴

[۷۸] (ای پیغمبره!) یقیناً ستا رب ﷻ به د بني اسرائیلو (او نورو خلکو) ترمنځ (د قیامت په ورځ) په خپل (خاص) حکم سره فیصله وکړي (او د عدل په مقتضی به هر چاته سزا یا جزا ورکړي).
او همدا (الله ﷻ) د کلکي ارادې خاوند دی (او هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی او هم) پوه دی (د اختلافاتو په شمول هر څه ورته معلوم دي).
[۷۹] نو (ای پیغمبره!) ته (خاص) په الله ﷻ باندې توکل (او اعتماد) وکړه، یقیناً ته په ښکاره حق باندې (ولاړ) یې (تاته څوک زیان نه شي رسولی).
[۸۰] بې شکه ته (خپل دعوت) مړو (عنادي کفارو) ته نه شي اورولی، او نه کڼو ته (خپل دعوت (او بلنه) وراورولی شې (خصوصاً لا) په هغه وخت کښې چې کاڼه خلک (ستا څخه) په داسې حال کښې مخونه واړوي چې مخ په شا تلونکي وي.
[۸۱] او (ای پیغمبره!) ته ړندو ته د هغوی د گمراهۍ څخه هدایت کوونکی نه یې.
(لنډه دا چې:) ته نه (چاته دعوت) وراورولی شې (او نه ورته هدایت کولی شې) مگر هغه چاته کوم چې (نژدې وي چې) زمونږ په ایتونو سره ایمان راوړي (استعداد یې د منځه نه وي تللی)، نو همدوی (دعوت ته) غاړه اېښودونکي دي (زړ دی چې دعوت به قبول کړي او ورته به منقاد شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په معاد (بیا راژوندي کېدلو) پورې مربوط وه او د دې ایتونو مضمون په نبوت پورې ارتباط لري چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:
۱_ ته په حقه پیغمبر یې او د خپل رب ﷻ د پلوه درته حقائق وحې کېږي، د همدې کبله تا په ډېره واضحه طریقې سره د مشرکانو هغه اعتراض جواب کړ کوم چې هغوی د معاد په ارتباط راپورته کړی وه.
۲_ ته په ډېره ښه طریقه سره کولی شې چې د بني اسرائیلو په اختلافاتو کښې د همدې قرآن کریم په ذریعه حقائق بیان او څرگند کړې.
که بالفرض المحال ته په حقه پیغمبر نه وی نو د هغوی د اختلافاتو څخه به ته څه خبر وې، چې حقایق پکښې کوم-کوم دي!؟
۳_ نو دا یقیني خبره ده چې دا قرآن (چې په تا باندې په حقه درنازل شوی دی) برسېره په دې چې ستا د نبوت ډېره لویه معجزه ده سراسري هدایت او رحمت هم دی، مگر هغه څوک ترې گټه پورته کولی شي کوم چې ورباندې عقیده لري او ایمان یې ورباندې راوړی وي.
اما څوک چې عناد نیولي دي او د قرآن کریم تکذیب ته یې ملاوې تړلې دي هغوی ترې استفاده نه شي کولی بلکې د هغوی کفر او تکذیب ورباندې ورځ په ورځ لا اضافه کېږي.
۴_ نو که نن ورځ (په دنیا کښې) بني اسرائیل په دې (قرآن کریم) سره خپل اختلافات پورته

نه کړي او د محرفاتو او مزخرفاتو څخه حقائقو ته راتاو نه شي نو په يقين سره به د دوی ترمنځ (د قيامت په ورځ) ستا رب ﷻ حقې فيصلې وکړي او هر څوک به په جزا يا سزا باندې ورسوي، څکه چې ستا رب ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، چې د ارادې په وړاندې يې هيڅوک خنډ نه شي واقع کېدلی، او هم پوه دی هرڅه ورته په ډاګه معلوم دي.

۵ـ نو ای پيغمبره! د وړاندې ارشاداتو په نظر کښې نيولو سره لاندې هداياتو ته متوجه شه:

الف: خپل دعوت ته په جدي توګه ادامه ورکړه او صرف په الله ﷻ باندې توکل وکړه، هيڅوک ستا د دعوت مخه نه شي بندولی.

ب: ته په حقه پيغمبر يې او په څرګند حق باندې روان يې، د معاندينو او کينه ګرو هيڅ پروا مه کوه، الله ﷻ ستا ملګری دی، غلبه همدا ستا په برخه ده.

ج: ته په دې باندې مه خپه کېږه چې د حق د څرګندولو سره‌سره عنادي کفار ستا دعوت نه قبلوي او ايمان درباندې نه راوړي او دا څکه چې:

اول: کفار د مړو غوندې دي بلکې زړونه يې د حق د موندلو څخه مړه دي او ته نه شې کولی چې مړو ته حق ورواوروې او درباندې قبول يې کړي.

دوهم: کفار د حق څخه کاڼه دي او ته نه شې کولی چې په غوږونو باندې کڼو خلکو ته خپل دعوت ورواوروې، او خصوصاً په هغه وخت کښې خو يې بالکل نه شي وراورولی کله چې همدغه کاڼه خلک ستا څخه مخونه واړوي او بېرته ستانه شي (مخ په شا وځغلي).

دريم: کفار دحق څخه ړانده دي او ته خو ړوندو ته هدايت کوونکی نه يې، چې ورکه کړې لاره ورونبايې چې دغسې لاړ شي (که ته هرڅومره هلې ځلې وکړې چې ړانده په سمه لاره برابر کړې، هيڅ نتيجه به ورنه کړي).

د: ای پيغمبره! يقيناً ته هغه چاته حق وراورولی شې کوم چې عناد نه وي نيولي او د حقائقو پسې هڅه کوي نو دغسې خلک ستا د دعوت په نتيجه کښې د قرآن کريم په حقانيت باندې معتقد ګرځي، او قرآن کريم د حقاني کتاب په توګه پېژني، او بالآخره کوم ارشادات چې ورته ستا د پلوه کېږي هغو ته غاړې اېښودونکي او منقاد جوړېږي.

لنډه دا چې ستا په دعوت کښې څه نقصان او کمزوري نشته نقصان ټول په کفارو کښې دی چې د قبول استعدادونه يې د منځه تللي دي، نو ته ورباندې مه متاثر کېږه او مه درباندې خپه کېږه.

توضيحات

۱ـ په ﴿ عَلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ أَكۡثَرَ ٱلَّذِي هُمۡ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ څخه يهود او نصارا مراد دي، اوپه کومو شيانو کښې چې هغوی اختلاف لري او په قرآن کريم کښې په حقه بيان شوي دي، هغو مثالونه دا دي:

الف: ځينې بني اسرائيل وايي چې عيسی ﷺ پخپله الله او يا د الله زوی دی، او ځينې وايي چې

درېیم معبود دی، خو قرآن کریم وایي چې عیسی ﷺ د الله ﷻ بنده او پیغمبر دی او بس.

ب: هغوی د عیسی ﷺ په مرګ کښې هم شدید اختلاف لري خو قرآن کریم وایي چې هغوی دروغ وایي نه یې وژلی دی او نه یې په دار کړی دی بلکې الله ﷻ ژوندی اسمانونو ته اوچت کړی دی.

ج: هغوی د بي بي مریمې رضي الله عنها په هکله هم ډېرې ګډې وډې خبرې کوي، خو قرآن کریم وایي چې بي بي مریمه رضي الله عنها (د عیسی ﷺ مور) یوه پاکیزه او صدیقه ښځه وه.

د بني اسرائیلو د اختلافاتو ځینې وضاحتونه د الله ﷻ په توفیق وړاندې تېر شوي دي، لکه د [النساء: ۱۵۷] او د [المائدة: ۱۴، ۶۴] ایتونو لاندې؛ بیا لیکلو ته یې ارتیا نه ګورو.

شاید چې د مکې مشرکانو ته به د بني اسرائیلو د اختلافاتو موضوع د دې دپاره ورپه یاده کړې شوې وي ترڅو مشرکان په غوږ باندې ووهلی شي چې تاسو ته خو بني اسرائیل اهل العلم برېښي مګر نن ورځ هغه څوک اهل العلم دي کوم چې اهل القرآن دي، چې د یو پلوه پکښې ټول حقائق بیان شوي دي او د بله پلوه پکښې د بني اسرائیلو د اختلافاتو جرړې هم ویستلی شوي دي.

نن ورځ تاسو ته ډېر لوی شرافت او عزت درنازل شوی دی، نو تاسو یې ناشکري مه کوئ او ایمان ورباندې راوړئ چې سیادت مو په نصیب شي.

د سَمع او مَیت معناوې

۲ـ په ﴿ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ کښې د ﴿ لَا تُسْمِعُ ﴾ کلمه اصلاً د "سَمَعَ" ـلکه "ضَرَبَ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د قبول معنی ورکوي، او څه بیان یې د الله ﷻ په توفیق د [البقرة: ۹۳] ایت لاندې تېر شوی دی.

او د "مَوْتٰی" کلمه د "مَیِّتٌ" جمعه ده، د "مَیِّتٌ" کلمه حقیقتًا د هغه چا دپاره وضعه شوې ده د کوم چې روح د جسد څخه جدا شي، خو د کنایې په توګه هغه کافر هم د "مَیِّت" په نامه یادېږي چې زړه یې د اسلام د قبول څخه مړ وي او د قبول استعداد یې ختم شوی وي. په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ څخه د همدغې کنایې معنی په لحاظ کفار مطلب دي او دا ځکه چې:

الف: همدې مضمون ته الله ﷻ داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ ٱلَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَٱلْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ ٱللَّهُ ﴾ [الأنعام: ۳۶] یعنې: ای پیغمبره! یقینًا ستا د دعوت منښه او قبول هغه کسان کوي کوم چې اورېدل کوي او د قبول استعداد یې نه وي ختم شوی، او هر چې هغه کسان دي چې د قبول استعداد یې ختم شوی وي نو هغوی ستا د دعوت اجابت نه کوي، هغوی د مړو غوندې دي او مړي به الله ﷻ د قیامت په ورځ راژوندي کړي او د قبرونو څخه به یې را اوچت کړي نو هلته به ستا د دعوت قبول وکړي خو څه ګټه به ورته ونه رسوي.

همدارنګه الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَمَا يَسْتَوِى ٱلْأَحْيَآءُ وَلَا ٱلْأَمْوَٰتُ ﴾ [فاطر: ۲۲] یعنې ژوندي (مؤمنان) او مړي (کفار) یو برابر نه دي.

ب: دا مقام د تسلی. ورکولو مقام دی، او تسلي په هغه وخت کښې صورت موندلی شي چې د ﴿ٱلْمَوْتَىٰ﴾ څخه د کنایې په توګه کفار مراد شي، یعنې ای پیغمبره! ته مه خپه کېږه چې کفار په تا باندې ایمان نه راوړي، دا خو ستا قصور نه دی، دا خو د کفارو قصور دی چې د استعداد د خنډېدلو د کبله د مړو غوندې ګرځېدلي دي او ته خو نه شې کولی چې په دنیا کښې په مړو باندې خپل دعوت قبول کړې او هغوی ته یې ورواوروې، ترڅو ترې ګټه پورته کړي.
ج: ذکر شوی مضمون په ﴿إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَـٰتِنَا﴾ باندې تعقیب شوی او ختم شوی دی، یعنې ته فقط هغو کسانو ته خپل دعوت اورولی شې کوم چې زمونږ په ایتونو باندې ایمان راوړي او د ایمان راوړلو په هڅه کښې دي، او استعداد یې د منځه نه وي تللی.
که بالفرض د ﴿ٱلْمَوْتَىٰ﴾ څخه هغه کسان مطلب وي د کومو چې ارواګانې قبض شوې وي او د کنایې په توګه نه بلکې حقیقتاً مړه شوي وي، نو ضرور به د ذکر شوي تعقیب په عوض داسې تعقیب نازل شوی وی چې د همدغه مطلب سره یې سمون او توافق درلودی. مثلاً په دې جمله به مضمون ختم شوی وی چې: "إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ كَانَ حَيًّا" یعنې ته اورول نه شې کولی مګر هغه چاته چې هغوی ژوندي وي او ارواګانې یې د بدنونو څخه نه وي جدا شوې.

ایا مړي د ژوندیو خبرې اوري؟

۳ـ په سِمَاعُ الْمَوْتٰی (مړو لره د ژوندیو د خبرو په اورېدلو) کښې آن د صحابه کرامو ﷺ د زمانې څخه اختلاف النظر راروان دی، علماء کرام پکښې په لاندې دوه ډلو باندې ویشلی شوي دي:
الف: یوه ډله وایي چې: مړي د ژوندیو خبره نه شي اورېدلی، د دغې ډلې په سر کښې عائشه (ام المؤمنین رضي الله عنها) واقع ده.
دوی په ذکر شوي ایت شریف باندې استدلال نیسي کوم چې اوس د بحث لاندې دی، او په عین مضمون یا همدې ته ورته مضمون باندې دوه نور ایتونه هم راروان دي چې د [الروم:۵۳] او [فاطر:۲۲] ایتونو څخه عبارت دي.
د استدلال حاصل یې داسې راخېژي چې دلته کفارو ته په عدم اسماع (نه وراورولو) کښې د مړو سره تشبیه ورکړه شوې ده او د عدم اسماع سره عدم سمع (نه اورېدل) لازم دي، نو کله چې نبي کریم ﷺ مړو ته اسماع (وراورول) نه شي کولی نو معلومه شوه چې مړی سمع (اورېدل) نه شي کولی.
ب: بله ډله وایي چې: مړي د ژوندیو خبرې اورېدلی شي، د دغې ډلې په سر کښې عبد الله بن عمر رضي الله عنهما واقع دی، د دوی استدلال په لاندې ډول لوستلی شي:
اول: په ایت شریف کښې د مړو څخه د استفادې اورېدل او د دعوت قبلول منفي شوي دي چې مړي د مرګ څخه وروسته دعوت نه شي اورېدلی چې قبول یې کړي او ګټه ورته ورسولی شي، اما محض اورېدل په ایت شریف کښې نه اثبات شوي دي او نه پکښې منفي شوي دي بلکې په سکوت

کښې پرېښودل شوي دي، خو د نورو نصوصو څخه په اثبات رسېږي، لکه:

دوهم: نبي کريم ﷺ اورېده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْمَيِّتَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفْقَ نِعَالِهِمْ إِذَا انْصَرَفُوا»[۱] يعني: کله چې مړی په قبره کښې کېښودل شي نو يقيناً هغه د ښپو تکو د پڼو کړيهار اوري البته څه وخت چې تري بېرته راوګرځي.

درېم: عبد الله بن عمر رضي الله عنهما وايي چې: نبي کريم ﷺ د بدر په غزا کښې د هغه خام کوهي په غاړه باندې ودرېد په کوم کښې چې د مشرکانو مړي اچولی شوي وه او مړي يې مخاطب کړه او وې وفرمايل چې: «هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا» يعنې ايا تاسو هغه وعده حقه مونده کړه کومه چې ستاسو رب ﷻ ستاسو سره کړې وه؟ (چې آخرت حق دی، قرآن حق دی او داسې نور).

بيا نبي کريم ﷺ وويلې چې: «إِنَّهُمُ الْآنَ يَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ لَهُمْ»[۲] يقيناً دوی همدغه اوس هغه خبرې اوري کومې چې زه يې ورته وايم (چې ما ورباندې مخاطب ګرځولي دي).

څلورم: څرنګه چې د سِمَاعُ الْمَوْتى د إثبات أحاديث ډېر دي نو ابو حنيفه عليه الرحمة هم تري انکار نه دی کړی[۳].

پنځم: ځينې علماوو کرامو ليکلي دي[۴] چې عائشې صديقې (أم المؤمنين رضي الله عنها) د خپل قول څخه د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قول ته رجوع کړې ده او هغه ورته غوره بربښېدلی دی.

که څوک غواړي چې په ذکره شوې موضوع (سِمَاعُ الْمَوْتى) کښې د دواړوجوانبو دلايل د نظره تېر کړي نو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۵]، او يا دې هغه کتابونه ولولي کوم چې خاص په همدغې موضوع کښې تصنيف شوي دي[۶].

﴿ وَإِذَا وَقَعَ ٱلْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَآبَّةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ ٱلنَّاسَ كَانُوا۟
بِـَٔايَٰتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِّمَّن يُكَذِّبُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُو قَالَ أَكَذَّبْتُم بِـَٔايَٰتِى وَلَمْ تُحِيطُوا۟ بِهَا عِلْمًا أَمَّاذَا كُنتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ ٱلْقَوْلُ عَلَيْهِم بِمَا ظَلَمُوا۟ فَهُمْ لَا يَنطِقُونَ ﴿٨٥﴾ أَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا جَعَلْنَا
ٱلَّيْلَ لِيَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾ ﴾

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۶؛ صحيح البخاري ج۱ ص۱۷۸
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۵۶۷
(۳) حواشي ترمذي ج۱ ص۲۰۲
(۴) اضواء البيان ج۶ ص۴۲۹
(۵) اضواء البيان ج۶ ص۴۱۶_۴۳۹؛ روح المعاني ج۲۱ ص۵۵
(۶) البصائر للشيخ حمد الله الباکستاني ص۱۶

[۸۲] او کله چې په کفارو باندې (د وعیداتو) خبره واقع شي (واقع کېدلو ته نژدې شي) نو مونږ به دوی (خلکو) ته د ځمکې څخه داسې يو ځاروی راوباسو چې د دوی سره به خبرې کوي، چې يقيناً خلک وه چې زمونږ (د الله ﷻ) په ایتونو باندې يې يقين نه کاوه.

[۸۳] او (ای پیغمبره!) هغه ورځ (وخت یاد کړه) چې مونږ د هر (دعوتي) أمت څخه (د حشر په میدان کښې) ښه لوی ټولګی حشر کړو (البته دا ټولګی به) د هغو کسانو څخه عبارت وي کومو چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کاوه.

نو دوی (دغه لوی ټولګی به د. خورېدلو او بې نظمیو څخه) را ايسارولی کېږي (د توبيخ او تخجيل دپاره).

[۸۴] آن تر دې چې کله دوی (خاص مقام ته) ورشي (حاضر شي) نو الله ﷻ به (ورته) ووايي چې: ايا تاسو زما ایتونو ته په داسې حال کښې د دروغو نسبت کاوه چې د علم د حیثه مو وربانده احاطه نه وه کړې (خپل خانونه مو وربانديې نه وه پوه کړي)؟

ايا (د تکذیب څخه په غیر) هغه څه شی دی چې (په دنیا کښې) تاسو وئ چې کاوه به مو؟ (ايا تاسو د تکذیب څخه په غير بل شی کړی دی؟).

[۸۵] او (په دغه وخت کښې به) وربانديې (د وعیداتو) خبره واقع شي (او ثبوت ته به ورسېږي) نو دوی به (د ډېر خجالت او شرمندګی دکبله) خبرې نه کوي (او چپ به ولاړ وي).

[۸۶] (ای پیغمبره!) ايا کفار نه ګوري (نه پوهېږي) چې یقيناً مونږ شپه د دې دپاره (تیاره) ګرځولې ده چې خلک پکښې ارام وکړي، او ورځ مو لیدونکې (روښانه ګرځولې) ده، (چې دوی پکښې کار او کسب وکړي).

يقيناً په دغه (ګرځولو) کښې د داسې قوم دپاره (زښت ډېر) دلایل دي چې ایمان راوړي (ایمان راوړلو ته چمتو وي نو همدا ورته کفایت کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

الف: د وړاندېنيو ایتونو څخه په [النمل:۷۲] ايت کښې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته توصيه کړې وه چې کفار مخاطب کړي چې أميد دی چې ځيني عذابونه په نژدې وخت کښې درپورې پيوسته شي.

په دې ایتونو کښې د متباقي عذابونو د رسېدلو وختونو ته اشاره شوې ده چې د قیامت په علاماتو به پیل شي.

ب: د وړاندېنيو نژدې ایتونو مضمون دا وه چې عنادي کفار د حق د اورېدلو څخه رانده کانه دي، او په دې ایتونو کښې هغو وختونو ته اشاره شوې ده په کومو کښې به چې هغوی د حق اورېدلو ته چمتو کېږي او غاړې به ورته ږدي مګر څه ګټه به ورته نه رسوي او د قبول درجې ته به نه رسېږي. نو حاصل يې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! نن ورځ خو کفارو ستا په معجزاتو باندې خپل خانونه رانده او کانه اچولي دي او ته

نه شي کولی چې حق ورباندې ومني، خو په آینده کښې داسې وختونه راروان دي، چې دوی به پخپله حق ته غاړې کېږدي او ورته به تسلیم شي خو هغه به داسې وختونه وي چې حق ته غاړه اېښودل او ایمان راوړل به چاته څه ګټه نه شي رسولی هغه دا چې:

۱ـ کله چې د قیامت ورځ ډېره نژدې شي او داسې علامات څرګند شي چې حقایق بربنډ کړي او په کفارو باندې د عذاب خبره متحققه شي، نو:

الف: دوی ته به مونږ د ځمکې څخه په معجزانه توګه داسې یو ښناور راوباسو چې د خلکو سره به خبرې کوي او هغه حقایق به ورته بیانوي د کومو څخه چې هغوی منکر وه او غاړې یې ورته نه اېښودلې.

ب: دغه ښناور به خلکو ته په خپلو خبرو کښې وايي چې: یقیناً د دې څخه وړاندې خلک وه چې زمونږ یعنې د الله ﷻ د ایتونو څخه یې انکار کاوه او خپل ځانونه یې ورباندې ړانده کاڼه اچولي وه. نو په دغه وخت کښې به کفار مجبور وي چې حقایق د یوه ښاروي په خوله ومني خو څه ګټه به ورته ونه رسوي، چې د قبول وخت به یې تېر شوی وي.

۲ـ همدارنګه په هغه وخت کښې به هم حقایق ښکاره شي چې کله قیامت قائم شي او لاندې کیفیت صورت ونیسي:

الف: چې مونږ به د هرې ډلې او هر اُمت څخه د مشرانو یو ټولګی جدا حشر کړو، البته چې دا ټولګی به د هغو خلکو څخه عبارت وي چې زمونږ ایتونو او دلایلو ته یې د دروغو نسبت کاوه او د همدې مطلب دپاره یې دعوت چلاوه. یا په بل عبارت: هغه کسان به د نورو څخه جدا راغونډ کړو کومو چې د کفر مشري کوله او د أئمة الکفر لقب یې ګټلی وه.

ب: د دغو کفري مشرانو څخه به یو هم پرېنږدو چې په عوامو کښې پټ پاتې شي، حتی د دغې ډلې اولني راوېستلی شوي کسان به ورته را ایسارول کېږي ترڅو د ټولو څخه یوه غټه ډله جوړه شي.

ج: آن تر دې چې دوی ټول زما په حضور کښې ودرېږي نو دوی ته به زه ووایم، او ټول به مخاطب وګرځوم چې:

د: ای کفري مشرانو! ایا تاسو هغه کسان یاست چې زما ایتونو ته مو د دروغو نسبت کاوه او نور خلک مو همدغه تکذیب ته دعوتول؟

ه: حال دا چې ستاسو تکذیب د څه علم په بنیاد ولاړ نه وه، او تاسو زما په ایتونو او دلایلو باندې علمي احاطه نه وه کړې، که بالفرض المحال زما په ایتونو کښې څه دروغو موجودیت درلودی اوتاسو هغه کشف کړي وی نو بیا به تاسو ته څه ملامته او پړه نه وی متوجه شوې.

و: ایا تاسو خلکو ته خپل جهل او ناپوهي د پوهې په څېره کښې نه وه ښودلې چې پام کوئ چې د بوت پرستۍ او نورو کفریاتو څخه لاس وانخلې؟

ز: ای کفري مشرانو! ایا ستاسو کړنلاره همدغسې نه وه؟ ایا تاسو په همدغه ډول سره کفر ته دعوت نه چلاوه؟

ح: که داسې نه وي نو هغه څه شی وه چې د دغې کړنلارې څخه په غیر تاسو عملي کاوه؟ تاسو بې پخپله وواياست.

۳ـ ای پیغمبره! په دغه وخت کښې به په کفارو باندې د عذاب خبره واقع شي او خپله ملامتې به پخپله په سکوت سره ومني او چپ به ودرېږي، او دا ځکه چې په دوی باندې به ظلم نه وي کړی شوی بلکې دوی به په خپلو ځانونو باندې پخپله ظلم کړی وی، او انکار به هم ترې ونه شي کړی او چې کله ترې انکار وکړي نو خپل اندامونه به ورباندې شهادت ووايي.

۴ـ ای پیغمبره! په دنیا کښې مونږ په قرآني (تنزیلي) دلایلو باندې علاوه زښت ډېر تکویني او خلقي دلایل هم پیدا کړي دي چې د حق پلټونکو ته د حق د پېژاندلو دپاره کفایت کوي. د مثال په توګه:

الف: ایا خلک نه ګوري چې مونږ شپه تیاره پیدا کړې ده چې دوی پکښې ارام وکړي، لکه چې مړي په قبرونو کښې پټ پراته وي؟.

ب: ایا دوی نه ګوري چې مونږ ورځ روښانه ګرځولې ده چې دوی پکښې د خوبه راپورته شي او په کار او کسب پیل وکړي، نو ایا مونږ قدرت نه لرو چې مړي د قبرونو څخه راپورته کړو او د حساب کتاب دپاره یې د حشر په میدان کښې ودروو؟

۵ـ یقیناً په دغه بیان کښې د داسې قوم دپاره ډېر لوی دلایل پراته دي کوم چې د دلایلو پلټنه کوي او د حق مونډلو پسې هڅه کوي.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَإِذَا وَقَعَ ٱلْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ﴾ کښې د ﴿وَقَعَ﴾ کلمه د "وُقُوع" څخه اشتقاقه شوې ده، خو دلته ترې واقع کېدو ته نژدې وخت مراد دی او دا ځکه چې د ﴿ٱلْقَوْلُ﴾ څخه هغه وعیدات او کیفیات مطلب دي کوم چې عین د قیامت په قیام کښې صورت نه نیسي بلکې د قیامت په قُرب کښې صورت نیسي، اما په راتلونکي ﴿وَوَقَعَ ٱلْقَوْلُ عَلَيْهِم﴾ ایت کښې د ﴿ٱلْقَوْلُ﴾ څخه هغه وعیدات مراد دي کوم چې په عین قیامت کښې صورت نیسي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: او کله چې په کفارو باندې د وعیداتو او عذابونو (د قیامت د قیام) وخت رانژدې شي نو مونږ به دوی ته د ځمکې څخه په خارق العاده توګه یو ځناور راوباسو.

د دابة الأرض پېژاندنه

۲ـ په ﴿أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَآبَّةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ﴾ کښې د ﴿دَآبَّةً﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [هود: ۶] ایت لاندې ښه شرحه کړې ده چې په لغت کښې هغه شي ته ویله کېږي کوم چې په ځمکه باندې په کراره-کراره (ورو-ورو) حرکت کوي، او په عام عرف کښې دغه کلمه څلور پښې ځاروي پورې او یا فقط په آس پورې اختصاص لري. په دې مقام کښې د ذکر شوې کلمې په ارتباط علماوو کرامو

اوږده بحثونه کړي دي[۱]. د مثال په توګه:

الف: دغه ﴿ دَآبَّةً ﴾ د انسان څخه عبارت ده چې ږیره به هم ولري.

ب: دغه یو څاروی دی چې څلور پښې لري، او د دوه وو وزرو درلودونکی هم دی.

ج: دغه فقط یو څاروی دی او یا دېر څاروي دي چې په مختلفو وطنونو کښې به ظهور وکړي.

د: دغه څاروی فعلاً موجود دی خو په خپل وخت کښې به راڅرګند شي، او یا به په همغه وخت کښې خلق کړی شي او فعلاً موجودیت نه لري.

هـ: دغه څاروی به فقط په یو ځل څرګند شي او یا به درې ځله ظهور وکړي چې ورکېږي به او څه وخت وروسته به بیا ظهور کوي.

و: د دغه څاروي طول او عرض (اوږدوالی او پلنوالی) هم مختلف ښودلی شوی دی.

ز: د دغه څاروي د ظاهرېدلو په ځای کښې هم اختلاف شته، چې د صفا د غونډۍ څخه او یا د بل ځای څخه به راووځي.

ح: بالآخره ځینو علماوو کرامو د ذکر شوي څاروي په ارتباط متعدد روایات راغونډ کړي دي[۲]، چې اکثریت یې د نبي کریم ﷺ څخه په غیر په سلفو صالحینو پورې ارتباط لري.

نو که څوک غواړي چې اوږده بحثونه او متعدد روایات د نظره تېر کړي نو همغه دې مراجعه وکړي خو مونږ د دغه څاروي په ارتباط په هغې اندازې بیان باندې اکتفاء کوو کوم چې د ایت شریف سره ډېرې نژدې اړیکې لري او بس. هغه دا چې:

دغه څاروی موجود دی یا به موجود شي

۳ـ په ایت شریف کښې د ﴿ أَخْرَجْنَا ﴾ کلمه په دوه وو صورتونو صادقېږي چې:

الف: نوموړی څاروی فعلاً هم موجود وي خو په خپل وخت کښې به یې فقط خروج صورت ونیسي.

ب: نوموړی به په همغه وخت کښې موجود شي او خلکو ته به ورڅرګند کړی شي.

۴ـ همدارنګه د ذکرې شوې کلمې څخه (چې د "إِخْرَاجٌ" څخه اشتقاقه شوې ده) یو ځل راوېستل معلومېږي نو متبادره دا ده چې په خروج کښې به یې تعدد صورت ونه نیسي.

د دغه څاروي د خروج وخت

۵ـ نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ أَوَّلَ الْآيَاتِ خُرُوجًا طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَ خُرُوجُ الدَّابَّةِ عَلَى النَّاسِ ضُحًى وَأَيُّهُمَا مَا كَانَتْ قَبْلَ صَاحِبَتِهَا فَالْأُخْرَى عَلَى أَثَرِهَا قَرِيبًا»[۳] یعنې د قیامت د علامانو څخه د ظهور د حیثه د مغرب څخه د لمر راختل دي او د څابنت په وخت کښې په خلکو د دابة الأرض

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۱۷؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۲۸؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۳۲؛ روح المعاني ج۲۰ ص۲۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۴؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۵۴۰. الدر المنثور ج۶ ص۳۷۷؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۳۵
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۴؛ سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۳۶

ذکر شوی ځاروی) راوتل دي، نو هره یوه چې په دغو دوارو کښې په خپلې ملګرې علامې باندې ځکښې شوه نو بله ملګرې به یې ورپسې نژدې ظهور وکړي.

د دغه ځاروي څېره عجیبه ده

۶ـ په ایت شریف کښې د ﴿ لَهُم ﴾ د کلمې څخه څرګندېږي چې ذکر شوی ځاروی د شکل د ډېنه او هم د نورو حیثیتونو د کبله ډېر عجیب ځاروی دی، او د الله ﷻ د قدرت یو بارز مثال دی، چې د خلکو پاره بالکل خارق العاده دي، مګر نور کیفیت یې الله ﷻ ته ډېر ښه معلوم دی چې څنګه او څنګه به وي.

دا یو ځاروی دی او انسان نه دی

۷ـ د ﴿ دَآبَّةً ﴾ د کلمې څخه سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي چې نوموړی ساکښ ځناور دی او انسان نه دی، او هم پکښې تعدد نشته.

همدارنګه په ﴿ مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې د "من" توري څخه څرګندېږي چې ذکر شوی ځاروی د انسانانو او نورو ځارویو په شان په توالد سره نه پیدا کېږي، بلکې د الله ﷻ په کامل قدرت سره به د ځمکې څخه را بهر شي، لکه څنګه چې د صالح ﷺ د معجزې اوښه په مستقیمه توګه د ځمکې څخه راووتله او توالد پکښې صورت ونه نیوه.

دا ځاروی به په کومه ژبه خبرې کوي؟

۸ـ په ﴿ تُكَلِّمُهُمۡ ﴾ کښې ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې ذکر شوی ځاروی به په فصیحه عربي ژبه خبرې کوي(۱). خو مونږ ته دا هم څه بعیده نه برېښي چې په نورو ژبو به هم خبرې وکړي البته کله چې د غیر عربي انسان سره خبرو کولو ته اراده وکړي. په همدغه عمومیت باندې په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلنَّاسَ ﴾ کلمه هم دلالت کوي.

په دې باندې علاوه دا څه عجیبه نه ده چې په هره ژبه خبرې وکړی شي ځکه چې هغه به داسې وخت وي چې ځینې جمادات به هم خبرې وکړي لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُكَلِّمَ السِّبَاعُ الْإِنْسَ وَحَتَّى تُكَلِّمَ الرَّجُلَ عَذَبَةُ سَوْطِهِ وَشِرَاكُ نَعْلِهِ وَتُخْبِرَهُ فَخِذُهُ بِمَا أَحْدَثَ أَهْلُهُ بَعْدَهُ»(۲) یعنې زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زما روح د هغه ﷻ په بلا کیفه لاس کښې دی، چې قیامت به تر هغه قائم نه شي ترڅو چې درندګان د انسانانو سره خبرې وکړي، او ترڅو چې د سړي سره د خپلې متروکې موتی او د خپلې پڼې وندنې خبرې وکړي، او (ترڅو) چې سړي ته خپل ورون په هغه شي باندې خبر ورکړي کوم چې د ده تېر د ده څخه وروسته (د ده په غیاب کښې) کړی وي (چې دا یې ورکړی دی او هغه یې اخستی دی).

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۲۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۱

دا څاروی په خبرو کښې څه وايي؟

۹ـ د ځینو علماوو کرامو[۱] نظر دا دی چې د نوموړي څاروي خبرې به دا وي چې: "هذا مؤمن وهذا كافر" یعني چاته به اشاره کوي چې دا مؤمن دی او چاته به اشاره کوي چې دا کافر دی.
خو ظاهره دا ده چې د دغو علماوو کرامو به حصر مطلب نه وي، بلکې د نوموړي څاروي د خبرو یو مثال به یې ښودلی وي، او دا ځکه چې ځینو علماوو کرامو د ذکر شوي څاروي څه نورې خبرې هم روایت کړې دي[۲].

دوه قرائتونه

۱۰ـ په ﴿ أَنَّ ٱلنَّاسَ كَانُواْ بِـَٔايَٰتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴾ کښې د "أنّ" توری په دوه ډوله قرائت شوی دی چې دواړه قرائتونه مشهور او متواتر دي[۳]. هغه دا چې:
الف: ذکر شوی توری (أنّ) د همزې په زوَر سره دی او حرف جر (ب) ورسره مقدره ده چې په ﴿ أَخْرَجْنَا ﴾ پورې تعلق نیسي[۴]. یعني او مونږ به په دغه وخت کښې ځکه ذکر شوی څاروی خلکو ته راوباسو ترڅو ورسره خبرې وکړي چې:
تر اوسه پورې زمونږ په ایتونو باندې خلکو د پیغمبر په خوله ایمان نه راووړ او باور یېورباندې نه کاوه، خو اوس به ورباندې د یوه ځناور او څاوري په خوله ایمان راوړي خو څه ګټه به ورته ونه رسوي او په درد به یې دوا نه شي.
ب: ذکر شوی توری (إنّ) د همزې په زېر سره دی او دغه جمله الله ﷻ مونږ ته د څاروي د خولې څخه راحکایته کړې ده چې د ﴿ تُكَلِّمُهُمْ ﴾ دپاره تفسیر واقع شوې ده[۵].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وایي چې: ایا په دغه قرائت کښې صحت لري چې د ﴿ أَنَّ ٱلنَّاسَ كَانُواْ بِـَٔايَٰتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴾ جمله د څاروي د خولې حکایت وګڼله شي حال دا چې په دې تقدیر سره به د ﴿ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾ د "نَا" کلمه د څاروي څخه عبارت شي او متبادره دا ده چې دغه د "نَا" کلمه د الله ﷻ د اقدس ذات څخه کنایي ده؟!
مونږ وایو چې: د دغه سوال دپاره ځینو علماوو کرامو متعدد جوابونه لیکلي دي[۶]، خو بهتر جواب یې دا دی چې الله ﷻ د څاروي خبره بالمعنی حکایت کړې ده. یا په بل عبارت: څاروی به

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۴
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۳۸۳
(۳) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۱۶
(۴) البحر المحیط ج۸ ص۲۶۹
(۵) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۲۸
(۶) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۸۵

خلکو ته ووايي چې: "إِنَّ ٱلنَّاسَ كَانُواْ بِآيَاتِ الله لا يُوقِنُونَ"، خو الله ﷻ مونږ ته د "بِآيَاتِ اللهِ" په عوض ﴿بِـَٔايَـٰتِنَا﴾ راحكايت كړ

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: نوموړې څاروی به خطابه وركړي چې تر اوسه پورې خلكو (كفارو) د الله ﷻ په ايتونو (قرآن كريم) باندې يقين نه كاوه خو نن ورځ مجبور دي چې باور ورباندې وكړي او ايمان ورباندې راوړي مگر څه گټه به ورته ونه رسېږي چې د مجبوريت ايمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

أهل التشيع څه وايي؟

۱۲ـ په اهل التشيع كښې يوه ډله (الإماميه) وايي[۱] چې: د "دَابَّةُ الأَرْضِ" څخه يو انسان نه بلكې متعدد انسانان مراد دي چې د قيامت په قرب (نژدو) كښې به د علي ﷺ په شمول ځينې امامان بېرته دنيا ته راوستلی شي ترڅو نور كمالات هم حاصل كړي او په خپلو غليمانو باندې زړونه يخ كړي. همدارنگه به ځينې د كفر مشران بېرته دنيا ته راستانه كړی شي ترڅو د خيلو كړو وړو سخته سزا وگوري؛ دوی دغه كار ته د رجعت لقب وركوي.

كه څه هم د الله ﷻ كامل قدرت د رجعت څخه عاجز نه دی، چې ممكن كار دی، مگر خبره په دې كښې ده چې ايا دا ممكن كار به واقع شي او كه نه؟ يا په بل عبارت: رجعت خو ذاتي امكان لري مگر وقوعي امكان نه لري چې اهل الشيع ورباندې هيڅ دليل نه دی اقامه كړی او نه به يې ورباندې اقامه كړي آن تر دې چې د همدوی څخه يوه ډله چې د "الزيديه" په نامه يادېږي د رجعت څخه شديد انكار كوي[۲]. نو معلومه شوه چې د رجعت عقيده محض خيالي شی دی او كوم ثبوت نه لري.

فَوج څه معنی؟

۱۳ـ په ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِّمَّن يُكَذِّبُ بِـَٔايَـٰتِنَا﴾ كښې د "فَوْج" كلمه هغه لوی ټولگي ته وضعه شوې ده كوم چې د زښتو ډېرو افرادو څخه تشكيل شوی وي[۳]، نو ايت شريف په لاندې دوه ډوله تفسير موندلی شي[۴]:

الف: چې د ﴿أُمَّةٍ﴾ كلمې څخه دعوتي امت مراد كړی شي چې كفارو او مسلمانانو ټولو ته شموليت ولري، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای پيغمبره! هغه وخت ياد كړه چې مونږ د هر پيغمبر د دعوتي أمتيانو څخه هغه ښه لوی ټولگی جدا حشر كړو كومو چې زمونږ ايتونو ته د دروغو نسبت كاوه.

ب: چې د ﴿أُمَّةٍ﴾ كلمه صرف د كفارو څخه عبارت شي او مؤمنانو ته شامله نه وگڼله شي، نو حاصل

(۱) تفسير نمونه لاهل التشيع ج۱۵ ص۵۵۳
(۲) روح المعاني ج ۲۰ ص۲۷
(۳) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۳۳
(۴) اضواء البيان ج۶ ص۴۲۸

به يې داسې شي چې: ای پيغمبره! هغه وخت ياد کړه چې مونږ د هر پيغمبر د کفري أمتيانو څخه هغه لوی ټولګی جدا حشر کړو کومو چې زمونږ ايتونو ته د دروغو نسبت کاوه او د همدې دپاره يې دعوت چلاوه او ډېر ورباندې کلک وه او پېروان يې درلوده.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴ _ که څوک وايي چې: د قيامت په ورځ خو ټول خلک حشر کېږي چې يوازې په کفارو او يا په کفارو کښې يوازې مشرانو (رئيسانو) پورې خو اختصاص نه لري، نو د څه حکمت په بنياد په ايت شريف کښې صرف د کفارو حشر ته او يا په کفارو کښې صرف د مشرانو (رئيسانو) حشر ته اشاره وشوه او بس؟

مونږ وايو چې: دلته اولنی حشر مطلب نه دی چې ټولو خلکو ته شامل دی، ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دلته د حشر په ميدان کښې د توبيخ او تخجيل دپاره دوهم حشر مراد دی، په همدغه مطلب باندې متصل ايت دلالت کوي چې: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُو قَالَ أَكَذَّبْتُم بِـَٔايَٰتِى ﴾ الآية.

تبصره

۱۵ _ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې د قيامت په ورځ د حشر په ميدان کښې يو ځل ټول کفار توبيخ او تخجيل کړی شي او بل ځل يوازې مشران (رئيسان) د همدې موخې دپاره جدا ودرولی شي او توبيخي او تخجيلي کلمات ورواوروَلی شي؛ مګر څرنګه چې دوهم تفسير ته ورته مضمون په بل ايت کښې نازل شوی دی چې: ﴿ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴾ [مريم: ۶۹] يعنې مونږ به هرومرو ضرور د هرې ډلې (کفارو) څخه هغه کسان راوباسو (جدا کړو) کوم چې هغوی په ډېر مهربان الله ﷻ باندې د سرکشۍ د حيثه زيات سخت (او کلک) وه؛ نو مونږ ته همدغه دوهم تفسير غوره برېښي، والله ﷻ أعلم بأسرار کتابه.

﴿ وَيَوْمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ فَفَزِعَ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ إِلَّا مَن شَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَٰخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ ءَامِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِى ٱلنَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾ ﴾

[۸۷] او (ای پيغمبره!) هغه ورځ (ياده کړه) چې په شپېلۍ کښې (په اول ځل) پوکی وکړی شي نو هغه کسان به (ټول) وډار شي کوم چې په اسمانونو کښې او کوم چې په ځمکه کښې دي (د ډاره به

مړه شي)، مګر هغه کسان (به مړه نه شي) کومو ته چې الله ﷻ اراده کړې وي (چې تر څه وخته پورې دې ژوندي پاتې شي).

او (د دغو ژوندیو پاتې شوو کسانو ژوند همه دوام نه لري ځکه چې:) ټول (مخلوقات) به الله ﷻ ته په داسې حال کښې ورځي (او په حضور کښې به یې د مرګ څخه وروسته ودرېږي) چې ذلیلان (عاجزان) به وي.

[۸۸] او (ای کتونکیه!) ته به (د قیامت په ورځ) غرونه په داسې حال کښې وګوري چې (په خپلو ځایونو باندې) د ولاړو ګومان به پرې کوې حال دا چې هغه به (د خپلو ځایونو څخه اوچت کړی شوي وي او په تېزۍ سره به) روان وي، د وریځو د (تېزو) روانېدلو په شان.

(غرونه الله ﷻ پاخه ودرولي دي) د هغه الله ﷻ پاخه ودرول چې هر (قوي) شی یې قوي جوړ کړی دی (او کله یې چې ورته اراده وشي نو کاواکه به یې وګرځوي).

یقینًا الله ﷻ په هغو (ټولو کړو وړو) خبردار دی کوم چې تاسو یې کوئ (او وربانديې اخته یاست).

[۸۹] هر څوک چې (د قیامت په ورځ) په نېکۍ سره راتګ وکړي نو ده لره د هغې (نېکۍ) څخه بهتر اجر دی، په داسې حال کښې چې دوی به په دغې ورځ کښې د لوی ډار څخه امن درلودونکي وي (او پرښتې به موقع په موقع ډاډ ورکوي).

[۹۰] او هرڅوک چې په بدۍ سره راتګ وکړي نو مخونه به یې په اور کښې وغورځولی شي (سر په ځړۍ به پکښې واچول شي).

(او هم به ورته د توبیخ دپاره وویلی شي چې:) ایا تاسو ته جزا درکوله کېږي (بلکې نه درکوله کېږي) مګر د هغه کارونو جزا چې تاسو په دنیا کښې وئ چې (هغه) مو کول (په تاسو باندې ظلم نه دی کړی شوی).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د قیامت د ورځې ځینو حالاتو ته اشاره شوې ده چې د مطلب خلاصه یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه نور حالات هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ خپل اُمت ته دې هغه ورځ هم وریه یاده کړه چې:

الف: اول خل په شپېلۍ کښې پوکی وکړی شي نو هغه څوک به په ډار کښې واقع شي او بیا به مړه شي کوم چې په اسمانونو کښې دي او کوم چې په ځمکو کښې دي، لکه پرښتې، پیریان، انسانان او نور ساکښان.

مګر هغه څوک به د لومړنۍ شپېلۍ په پوکولو باندې مړه نه شي کومو ته چې الله ﷻ اراده کړې وي چې په دغه وخت کښې دې ژوندي پاتې شي، لکه مقربې پرښتې (جبرائیل ﷺ) او نور.

ب: بیا به د څه وخت څخه وروسته هغه څوک هم بدون د شپېلۍ د پوکولو څخه مړه شي کوم چې

د اولنۍ شپېلۍ څخه ژوندي پاتې شوي وه.

نو يوازې اقدس ذات ﷻ به باقي وي چې ازلي او ابدي دی او هيڅکله ورباندې فنا نه شي ورتلای.

ج: بيا به الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره شپېلۍ وهونکې پرښته راژوندۍ کړي

د: بيا به شپېلۍ وهونکې پرښتته د الله ﷻ په امر د دوهم خل دپاره په شپېلۍ کښې پوکی وکړي نو ټول مړه شوي ساکښان به راژوندي شي او ټول به د الله ﷻ په حضور کښې د حساب کتاب دپاره د عاجزۍ او ناتوانۍ په حال کښې ودرېږي.

ه. ای پیغمبره! د اول خل شپېلۍ پوکولو څخه وروسته، برسېره په دې چې د څينو خاصو کسانو څخه په غير به ټول ساکښان مړه شي. غرونه به هم د خپلو-خپلو ځايونو څخه حرکت وکړي او په ډېر سرعت سره به د وېنجار ېدلو په لور روان شي.

و: ته به ورباندې ګومان کوې چې دا په خپلو-خپلو ځايونو باندې کلک ولاړ دي حال دا چې هغه به د ورېځو د سرعت غونډې په سرعت سره د زوال په لور تلل کوي.

۲ـ ای پیغمبره! د لويو غرونو مستحکم جوړول او ځای په ځای يې په عمرونو-عمرونو د کاواکۍ څخه ساتل د هغه الله ﷻ مستحکم کار دی چې هر مستحکم شي ته يې استحکام او قوت ورکړی دی، او کله يې چې اراده وشي نو استحکام ترې ببرته اخلي او د کمزورۍ او تزلزل سره يې مخامخ کوي.

يقينًا الله ﷻ په هغه ټولو کړو وړو باندې خبردار دی کوم چې تاسو لګيا ياست چې کوئ يې.

۳ـ کله چې تاسو د الله ﷻ په حضور کښې د حساب کتاب دپاره حشر کړی شئ نو هر چاته به په لاندې ډول د خپل عمل مطابق جزا يا سزا ورکړی شي:

الف: هر چا چې نيکي کړې وي نو ضرور به هغه ته د خپلو اعمالو په نسبت بهتره جزا او اجر ورکړی شي چې د يوې نېکۍ اجر به يې اقلاً د لسو نيکيو د اجر اندول وي.

په دې باندې علاوه هغوی به په دغې ورځ کښې د الله ﷻ د عذابه او غضبه په امن کښې وي، او هيڅ خطر به ورته متوجه نه وي.

ب: او هرڅوک چې په بدۍ سره راتګ وکړي او د حساب کتاب دپاره د کفري عقيدې په درلودلو سره وړاندې شي نو هرومرو ضرور به هغوی په دوزخ کښې په مخونو باندې ورو غورځولی شي.

او په دې باندې علاوه به د توبيخ او تخجيل دپاره ورته پوښتنه متوجه کړی شي چې:

ايا تاسو ته جزا (سزا) درکولی کېږي؟ بلکې تاسو ته د هيڅ شي جزا (سزا) نه درکوله کېږي مګر د هغو کړو وړو سزا چې تاسو په دنيا کښې د هغو عملي کوونکي وئ.

نو په تاسو باندې هيڅ ظلم او تېری نه دی شوی بلکې همغه شی مو ورېبه کوم مو چې پخپله کرلی وه او بس.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَيَوْمَ يُنفَخُ فِي ٱلصُّورِ ﴾ کښې د "الصُّوْرُ" په هکله د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۷۳] ایت لاندې څه تحقیق تېر شوی دی، خو په دې مقام کښې د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: ځینې مفسرین کرام وايي چې: په دې ایت شریف کښې د دوهم ځل دپاره په شپېلۍ کښې پوکی کول مطلب دی[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به پکښې اول ځل پوکی کول مراد وي، او دا ځکه چې دلته يې په تعقیب باندې د ﴿ فَفَزِعَ ﴾ کلمه نازله شوې ده، چې د "فَزَعٌ" ـ لکه "شَرَفٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په "مَاتَ" مره کېدلو سره تفسیره کړې ده[۲].

یا په بل عبارت: د "فَزَعٌ" کلمه د ډار معنی ورکوي[۳]، مګر دلته هغه ډار مراد دی د کوم سره چې مرګ ملګری وي، کوم ته چې په [الزمر:۶۸] ایت کښې په ﴿ فَصَعِقَ ﴾ سره اشاره شوې ده[۴].

ب: د ذکر شوي تفسیر په بنیاد په ﴿ إِلَّا مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ کښې د ﴿ مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ په تفسیر کښې علماوو کرامو متعدد اقوال ذکر کړي دي[۵] لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: د ﴿ مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ څخه څلور مقربې پرښتې (جبرائیل، میکائیل، اسرافیل، ملک الموت علیهم السلام) مراد دي چې په اولنۍ شپېلۍ سره به مړې نه شي، او څه وخت وروسته به د مرګ سره مخامخې شي.

دوهم: دولس پرښتې به په ذکر شوي وخت کښې وفاتې نه شي چې څلور مقربې پرښتې دي د کومو چې وړاندې نومونه واخستل شوه او اته نوره پرښتې هغه دي کومو ته چې په [الحاقة:۱۷] ایت کښې اشاره شوې ده چې په دغې ورځ کښې به د عرش العظیم پورته کوونکې وي.

مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې علماوو کرامو به د ﴿ مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ دپاره یو ـ یو مثال ذکر کړی وي او حصر به يې مطلب نه وي، څه لرې نه ده چې په دغه وخت کښې څه نور کسان هم د څه وخته پورې ژوندي پاتې شي چې یوازې الله ﷻ وړباندې علم لري او بس.

خو د دوی د ژوندي پاتې کېدلو معنی دا نه ده چې دوی به تر پایه پورې د مرګ څخه بچ شي بلکې معنی يې دا ده چې دوی به په اولنۍ شپېلۍ باندې مړه نه شي مګر د دوهمې شپېلۍ څخه وړاندې به د مرګ سره مخامخ شي، او بیا به په همدغې دوهمې شپېلۍ سره د نورو مړو په شمول بېرته راژوندي کړی شي.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۳۰۵

(۲) تفسیر ابن عباس في هذا المقام.

(۳) مفردات الراغب ص۳۹۳

(۴) تفسیر تیسیر الرحمن ج۲ ص۲۲۱

(۵) عمدة القاري على البخاري ج۱۹ ص۱۳۵

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: څرنګه چې ذکر شوی ایت شریف په ﴿ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴾ باندې ختم شوی دی چې د شپېلۍ د دوهم ځل پوکولو څخه نمایندګي کوي، نو معلومه شوه چې په ﴿ يَوْمَ يُنفَخُ فِي ٱلصُّورِ ﴾ کښې به لومړی ځل شپېلۍ وهل مراد نه وي، که بالفرض لومړنی ځل پو کول مراد وی نو ایت به په ذکره شوې جمله باندې نه وی ختم شوی؟

مونږ وایو چې: په دوهم ځل شپېلۍ وهلو او هم په وروسته ټولو حالاتو باندې دا خبره صادقېږي چې د لومړي ځل پوکولو څخه وروسته یې صورت نیولی دی، که څه هم ځینې حالات ترې لږ وروسته دي لکه د ژوندیو مره کېدل، او ځینې ترې ډېر وروسته دي لکه د مړو بېرته راژوندي کېدل او یا د حساب کتاب صورت نیول او داسې نور.

یادونه

۳_ مونږ په دې مقام کښې هغه څه ولیکل کوم چې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي خو _إن شاء الله ﷻ_ د [الزمر:۶۸] ایت لاندې به مونږ همدغه موضوع په تحقیقي ډول سره تعقیبه کړو چې د نفخاتو شمېره څو ده او د "فَزَع" او "صَعِق" څخه کوم ډار او کومه بې هوشي مراده ده؟، ترڅو د ایتونو او احادیثو ترمنځ په همدې ارتباط هغه اشتباه د منځه لاړه شي کومه چې د چا ذهن ته ورځي.

یادونه

۴_ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۱] هغه پنځه حالتونه واضحه کړي دي کوم چې د قرآن کریم په مختلفو ایتونو کښې نازل شوي دي او کوم به چې په غرونو باندې د قیامت په ورځ واره په وار ورعارض شي او په نتیجه کښې به ترې ځمکه بالکل خالي وګرځي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

فزع څه معنی؟

۵_ لږ وړاندې د الله ﷻ په توفیق په اولنۍ توضیح کښې تېره شوه چې د "فَزَعٌ" کلمه هغې وېرې او ډار ته وضعه شوې ده چې د یوه خطرناک شي د کبله سړي ته عارضېږي.

خو په ﴿ وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ ءَامِنُونَ ﴾ کښې د نوموړې کلمې څخه ډېره لویه وېره او ډار مراد دی، او دا ځکه چې د یو پلوه دغه کلمه نکره نازله شوې ده او د بله پلوه پکښې تنوین د تعظیم دپاره دی لکه چې په بل ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ لَا يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ ﴾ [الأنبياء:۱۰۳] یعنې: په دغې ورځ به مؤمنان ډېره لویه وېره او ډار غمژن نه کړي اوهیڅ خطر به ورته متوجه نه وي بلکې موقع په موقع به ورته پرښتې بشارت او زېرې ورکوي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۴۲

پاتې شوه دا خبره چې د قیامت په ورځ کښې به هغه کوم وخت وي چې ذکره شوې لویه وېره او دار به کفارو باندې ورنازل شي؟ نو د دې پوښتنې جواب ته په متصل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿فَكُبَّتۡ وُجُوهُهُمۡ فِي ٱلنَّارِ﴾ یعنې دا به هغه وخت وي چې کفار په مخونو باندې سر په څرې دوزخ ته وروا چولی شي، أعاذنا الله ﷻ منها.

﴿إِنَّمَآ أُمِرۡتُ أَنۡ أَعۡبُدَ رَبَّ هَٰذِهِ ٱلۡبَلۡدَةِ ٱلَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُۥ كُلُّ شَيۡءٖۖ وَأُمِرۡتُ أَنۡ أَكُونَ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَأَنۡ أَتۡلُوَاْ ٱلۡقُرۡءَانَۖ فَمَنِ ٱهۡتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهۡتَدِي لِنَفۡسِهِۦۖ وَمَن ضَلَّ فَقُلۡ إِنَّمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُنذِرِينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمۡ ءَايَٰتِهِۦ فَتَعۡرِفُونَهَاۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ﴿٩٣﴾﴾

[۹۱] (ای پیغمبره!) خلکو ته ووایه چې:) یقیناً ماته امر کړی شوی دی چې د دغه ښار (مکې معظمې) د رب ﷻ عبادت وکړم (البته) هغه رب ﷻ چې همدغه ښار یې محترم ګرځولی دی (چې امنیت پکښې زښت ډېر ټینګ دی)، او خاص همده ﷻ لره هر شی دی (هر څه کولی شي او هر څه یې په اختیار کښې دي).

او (همدارنګه) ماته امر کړی شوی دی چې زه (همده ﷻ ته) د غاړې اېښودونکو د جملې څخه شم (غاړې اېښودلو ته ادامه ورکړم).

[۹۲] او (دا امر هم راته کړی شوی دی) چې زه قرآن کریم (په خلکو باندې) تلاوت کړم (او خپل دعوت ته ادامه ورکړم).

نو هرڅوک چې (زما په دعوت سره) لاره موندل کړي نو یقیناً هغه د خپل ځان دپاره لاره موندل کړه (ګټه یې همده ته راجع ده).

او هر څوک چې لاره ورکه کړي (خپلې ګمراهۍ ته ادامه ورکړي) نو ورته ووایه چې: یقیناً زه (فقط) د ډارونکو (پیغمبرانو) څخه یم (ستاسو د کفریاتو مسئولیت ماته راجع نه دی).

[۹۳] او (ای پیغمبره!) ته ووایه چې: الله ﷻ پورې تولې ستاینې (مختصې) دي (چې ماته یې نبوت راکړی دی او د دعوت توفیق یې رابښلی دی).

ژر دی چې الله ﷻ به تاسو ته (ای کفارو!) خپل دلایل درولید کړي، نو تاسو به یې وپېژنئ (چې همدا حقاني او ربښتیاني دلایل دي، د قیامت ورځ راروانه ده).

او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ د هغو کارونو څخه ناخبره نه دی کوم چې تاسو لګیا یاست چې کوئ یې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د سورت په آخر کښې د توحید د اثبات او د شرک د ابطال څخه وروسته څه ارشادات نازل شوي

دي چې د یو پلوه پکښې د نبي کریم ﷺ تسله او ډاډینه نغښتې ده او د بله پلوه پکښې عنادي کفا
د عذاب په نزول سره تهدید شوي دي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د توحید د اثبات او د شرک د ابطال څخه وروسته لاندې ارشادات په نظر کښې
ونیسه:

۱ـ کفار او مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: یقیناً زه د الله ﷻ د پلوه مامور او مکلف یم چې د نعمتونو شکریه یې وکړم او خاص د
همده ﷻ عبادت وکړم او دا څکه چې:

ب: الله ﷻ د همدغې مکې معظمې رب دی چې زمونږ دپاره یې د امن ځای ګرځولې ده، د
همدغه ښار څخه بهر هیڅوک په امن کښې نه دي چې قتل او قتول پکښې جریان لري او غلا غصب
پکښې روان دی.

ج: الله ﷻ دغه ښار د ټولو خلکو په زړونو کښې محترم ګرځولی دی چې آن د ابراهیم ﷺ د
زمانې څخه پکښې خلک د انسان وژنې څخه لا څه چې د ښکار کولو څخه هم خانونه ساتي.

د: همدغه د مکې معظمې رب ﷻ د هر شي رب دی او هرڅه د همده ﷻ په واک او اختیار کښې
دي (هر شی یې مملوک او مخلوق دی).

ه: ماته د همده ﷻ د پلوه امر شوی دی چې د همده ﷻ احکامو ته غاړه کېږدم او ورته د منقادینو
څخه وګرځم.

و: زه په دې مکلف یم چې د همده ﷻ عبادت او انقیاد ته دعوت وچلوم، او احکام یې ټولو
خلکو ته ورسوم.

ز: د مکې معظمې رب ﷻ په ما باندې قرآن کریم نازل کړی دی او ماته یې توصیه کړې ده چې
په ټولو خلکو باندې یې قرائت کړم او موقع په موقع یې ورته تشریح او بیان کړم.

۲ـ ای پیغمبره! کفارو ته ووایه چې: ما خو خپل مکلفیت ترسره کړ چې قرآن کریم مې په تاسو
باندې په کراتو مراتو باندې تلاوت کړ او د انحرافي عقیدې څخه مې منعه کړئ، نو:

الف: که څوک د قرآن کریم ارشادات قبول کړي او د لارې مشال یې وګرځوي نو هغه فقط خپل
ځان ته ګټه وکړه چې د خپل رب ﷻ رضا یې حاصله کړه او د ابدي دوزخ څخه یې خپل ځان وژغوره.

ب: او هرڅوک چې په خپله ګمراهۍ باندې کلک پاتې شي او د قرآن کریم څخه د خپلې لارې د
مشال کار وانخلي نو هغوی فقط خپل خانونه په خطره کښې واچول.

ج: ته هغوی ته اطلاع ورکړه او ورته ووایه چې: زه ستاسو د کړو وړو مسئول نه یم او ستاسو د
کفریاتو او ګمراهیو بار زما په اوږو باندې نه لوېږي.

بلکې زه د پیغمبرانو د جملې څخه یو پیغمبر یم، او د ډاروونکو د جملې څخه یو ډاروونکی یم
ما خپله فریضه اداء کړه نور نو تاسو پوهېږئ او کار مو.

۳ـ ای پیغمبره! دا هم خلکو ته ووایه چې:

الف: الحمد لله ﷻ چې په ما باندې يې قرآن كريم نازل كړى دى او هم يې د دې توفيق رابښلى دى چې زه يې هو بهو خلكو ته ورسوم او هيڅ قصور پكښې ونه كړم.

ب: اى خلكو! تاسو چې زما دعوت ته غاړې نه ږدئ او د قرآن كريم د عظيم الشان نعمت ناشكري كوئ نو ډېر ژر دى چې الله ﷻ به تاسو ته د دې قرآن كريم حقانيت په سترګو درولېد كړي، چې په دنيا كښې به درباندې عذاب درنازل كړي او په آخرت كښې به مو په دائمي دوزخ كښې سر په څړى ورواچوي.

په دغو وختونو كښې به تاسو د قرآن كريم په حقانيت اعتراف وكړئ او شكرګزاري. ته به يې چمتو شئ خو هلته به درته څه ګټه ونه شي رسولى او انقياد به مو د قبول درجې ته ونه رسېږي.

۴ـ اى پيغمبره! يقيناً ستا رب ﷻ د هغو كارونو څخه ناخبره نه دى چې تاسو يې كوئ، ستا هلې ځلې هم ورته معلومې دي او د كفارو انكار هم ترې پټ نه دى، د قيامت په ورځ به د هر چا سره مناسب چال چلند وكړي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ إِنَّمَآ أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ ﴾ الآية، كښې لاندې نكاتو ته اشاره ده.

الف: اى كفارو! كه تاسو د الله ﷻ فقط د دغه يوه نعمت شكريه وكړئ نو هم په شريك درولو به ورته قائل نه شئ هغه دا چې مكه معظمه يې ستاسو دپاره د امن تاتوبى ګرځولى دى حال دا چې ستاسو په شاوخوا وطنونو كښې د هيچا سر او مال په امن كښې نه دى.

ب: آن د ابراهيم ؑ د زمانې څخه راپه دېخوا په دې حرم شريف كښې لا ځينې مباح شيان حرام كړى شوي دي لكه ښكار كول او داسې نور، خو تاسو پكښې د داسې حرام كار مرتكبين ياست چې هغه په ټولو زمانو او ټولو وطنونو كښې قطعي حرام دي چې هغه د كفر او شرك څخه عبارت دي.

نو تاسو ته په كار دي چې د دغه اشد حرام څخه لاس واخلئ او نوره ادامه ورنه كړئ حال دا چې تاسو خپل ځانونه د ابراهيم ؑ اولاده ګڼئ او د خپل نيكه لاره مو پرېښې ده.

ج: هر شى د الله ﷻ ملكيت دى او هر څه د همده ﷻ په اختيار كښې دي، نو كه بالفرض الله ﷻ د مكې معظمې په عوض بل كوم ښار محترم ګرځولى وى نو تاسو به د دنيا د نورو خلكو په شان د چور او چپاول سره مخامخ وى.

نو زه يو ځل بيا تاسو دعوتوم چې د الهي نعمتونو شكريه وكړئ او د كفرياتو او شركياتو څخه لاس واخلئ.

درې ډوله تفسير

۲ـ دا ايت شريف ﴿ سَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ فَتَعْرِفُونَهَا ﴾ په لاندې درېوو ډولو باندې تفسير كېدلى شي چې د هر ډول تفسير دپاره يې په بل ايت كښې نظير موندلى كېږي، هغه دا چې:

الف: ای مشرکانو! ژر دی چې الله ﷻ تاسو ته د خپل قدرت دلایل د عذاب په شکل کښې دروليد کړي نو تاسو به يې وپېژنئ چې ربښتیا الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی.
همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ سَأُوْرِيكُمْ ءَايَٰتِى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴾ [الأنبياء:۳۷] يعنې: ای کفارو! تاسو د عذاب په شکل کښې زما د قدرت په دلايلو باندې زما څخه عجله مه کوئ، ژر دی چې بدون ستاسو د غوښتنې څخه يې درولید کړم (د بدر غزا لرې نه ده).
ب: ای کفارو! ډېر ژر دی چې الله ﷻ تاسو ته د قرآن کریم (اسلام) د حقانیت دلایل درولید کړي نو تاسو به يې وپېژنئ چې دا دلایل حقاني او ربښتیاني دلایل دي (د قیامت د قرب علامات لکه دابة الأرض او پخپله د قیامت قیام څه لرې نه دي).
همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده او د کفارو د قیامت د ورځې حال يې راحکایت کړی دی چې: ﴿ فَٱرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴾ [السجدة: ۱۲] يعنې: ای زمونږ ربه! مونږ ولیده او مونږ واورېده نو مونږ بېرته دنیا ته ستانه کړه، يقينًا مونږ (د اسلام په حقانیت) يقين کوونکي (باورکوونکي) ياستو.
ج: ای کفارو! ژر دی چې الله ﷻ تاسو ته د قرآن کریم په حقانیت باندې خپل دلایل درولید کړي نو تاسو به يې وپېژنئ چې دا ربښتیاني او حقاني دلایل دي، هغه دا چې په ټوله دنیا کښې به يې پلوشې خورې شي او تاسو به يې مخنیوی ونه کړی شئ.
همدا مضمون الله ﷻ په بل ایت شریف کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ﴾ [فصلت:۵۳] يعنې: ژر دی چې مونږ به کفارو ته د قرآن کریم د حقانیت دلایل په اطرافو کښې او د دوی په نفسونو کښې ورولید کړو چې په دنیا کښې به يې پلوشې خورې شي او دوی به يې د کمزورۍ او ناتوانۍ د کبله د وړاندې تګ هیڅ مخنیوی ونه کړی شي.

د النمل سورت د الله ﷻ په توفیق ختم شو او مونږ د الله ﷻ څخه د لا زيات توفيق آرزو کوو.
۱۴۲۰/۱۰/۲۹ هـ ق - ۱۳۷۸/۱۱/۱۶ هـ ش - ۲۰۰۰/۲/۵م

القصص (۲۸)

سریزه

۱ـ د دې سورت نوم د راتلونکي [۲۵] ایت څخه اخستلی شوی دی چې همدغه د ﴿ٱلْقَصَصَ﴾ کلمه پکښې نازله شوې ده، او د موسی ﷺ هجرت او نجات ته پکښې اشاره شوې ده. شاید چې دا نوم به ورته د دې دپاره خوښ کړی شوی وي ترڅو مونږ اشارةً پوه کړی شو چې د پیغمبرانو پیروي کول او د کفارو څخه د مؤمنانو خوا ته هجرت کول د نجات او نصرت نښه ده.

نو لکه څنګه چې الله ﷻ موسی ﷺ ته د فرعون څخه نجات ورکړ همدارنګه به د محمدي ﷺ امت دپاره د مدینې منورې هجرت د نصرت سبب جوړ کړي.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د دې سورت (القصص) د ټولو ایتونو شمېره اته اتیا (۸۸) ایتونو ته رسېږي[۱] چې د دې سورت ټول ایتونه (د دوه یا درې ایتونو څخه په غیر چې اختلاف پکښې دی[۲] نور ټول) بالاتفاق مکي دي[۳] او په هغه وخت کښې نازل شوي دي چې نبي کریم ﷺ لا په خپل سفر کښې مدینې منورې ته نه وه رسیدلی.

ب: د کلمو شمېره یې یو زرو څلور سوه یو څلوېښت (۱۴۴۱)، او د حرفونو شمېره یې پنځه زره اته سوه (۵۸۰۰) ده[۴].

د دې سورت محتویات

۳ـ د دې سورت عمده بحثونه د نورو مکي سورتونو غوندې په عقیدوي موضوعاتو باندې څرخېږي، او په همدې مطالبو باندې پکښې دلایل او براهین هم نازل شوي دي، او دوه وو قیصو ته هم پکښې اشاره شوې ده چې په دواړو کښې د وخت مشرکان او د قیامت د ورځې پورې ټول کفار په غوږ باندې وهلی شوي دي چې:

الف: حکومتي سلطې هیڅکله د الله ﷻ د قدرت مخه نه شي نیولی د همدې کبله فرعون ونه شو کړی چې د مغلوبیت څخه خان خلاص کړي او خپله سلطه ژوندۍ وساتي.

ب: همدارنګه مالي سلطه هم د الله ﷻ د قدرت مخنیوی نه شي کولی لکه چې قارون ته د خسف څخه د خزانو او مالونو ډېروالي نجات ورنه کړی شو.

نو ټولو کفارو ته عموماً او د مکې مشرکانو ته خصوصاً په کار دي چې د فرعون او قارون څخه عبرت واخلي او د اسلام د وړاندې تګ په مخنیوي کښې زیار ونه باسي.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۳
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۴۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۷۹
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲۱۳؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۵۴۶

د دوارو سورتونو تناسب

۴_ دا سورت (القصص) د وړاندیني سورت (النمل) سره د ډېرو وجوهو د کبله تناسب لري[1] خو لاندې يوه وجه يې د مثال په توګه ولولئ:

په "النمل" کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِۦٓ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا ﴾ [النمل:۷] يعنې هغه وخت ياد کړه چې موسى ﷺ خپل ټبر ته وويلې چې يقيناً ما اُور وليد، تاسو همدلته تم شئ زه به تاسو ته د اوچوکي په سر کښې څه اور راوړم چې تاسو ورباندې تاوده شئ، او يا به د لارې د موندلو څه خبر راوړم او يا به لا دواړه کارونه وکړم.

په ذکر شوي ايت شريف کښې لاندې پوښتنې مجملې او بې جوابه پاتې وې چې:

الف: موسى ﷺ چې د فرعون په کور کښې تربيه شوى وه د دې څه وجه وه او بيا ورته څه باعث وه چې د هغه د کور څخه بلکې د مصر څخه وتښتېد؟.

ب: د موسى ﷺ ټبر (مېرمن) څوک وه او د کوم ځاى وه او د ازدواج سبب يې څه شى وه؟

ج: د موسى ﷺ د دغه سفر موجبه څه شى وه چې د طور په غره باندې تېرېده او الله ﷻ په نبوت سره سرلوړى کړ؟ او داسې نورې پوښتنې.

نو ذکرې شوې ټولې پوښتنې په دې سورت کښې جوابې شوې دي.

يا په بل عبارت: د هغه سورت اجمال دلته پورته شوى، او اجمال او تفصيل خو قوي تناسب دى.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ طسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا۟ عَلَيْكَ مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِٱلْحَقِّ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى ٱلْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً
مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْىِۦ نِسَآءَهُمْ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ
عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ
لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] دغه (راتلونکي ايتونه) د روښانه کتاب (قرآن کريم) ايتونه دي.

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۴۱

[۳] مونږ په تا باندې (ای پیغمبره!) د داسې قوم دپاره چې (په قرآن کریم باندې) ایمان راوړي د موسی ﷺ او د فرعون د مهم خبر (خبرونو) څخه (څه برخه) په حقه سره قرائت کوو (چې هیڅ شک او شبه پکښې نشته، هغه دا چې:)

[۴] یقینًا فرعون (د مصر) په ځمکه کښې (په خلکو باندې) لويي (تکبر) کاوه، او د دې ځمکې اهل (اوسېدونکي) يې متعددې ډلې ګرځولي وه (داسې چې:) د دوی څخه يې يوه ډلګۍ کمزوري کوله، چې د دوی زامن (نارينه ماشومان) يې ذبحه کول او د دوی ښځې (زنانه ماشومانې) يې (ژوندی) پرېښودلې.

يقينًا فرعون د مفسدانو څخه وه (چې ځينې نور يې ځوک وژل او ځوک تعذيبول او داسې نور).

(دا ډلګۍ د بني اسرائيلو څخه عبارت وه، او بالمقابل بلې ډلې ته يې عزت ورکاوه کومه چې د نوموړي خپل قوميان وه).

[۵] (فرعون دا کار کاوه) او مونږ اراده کړې وه چې په هغو کسانو باندې (په نجات سره) احسان کېږدو کوم چې په ځمکه کښې کمزوري ګرځولي شوي وه. او (دا مو هم اراده کړې وه) چې هغوی امامان (مشران) وګرځوو، او همدوی (د ځمکې) وارثان جوړ کړو.

[۶] او (بالآخره مونږ اراده کړې وه چې:) همدوی ته په ځمکه کښې قدرت (او توان) ورکړو، او فرعون او (د ده وزير) هامان او د دوی دواړو لښکرو ته د کمزوري کړی شوو (بني اسرائيلو) د پلوه هغه شی ورولید کړو د کوم څخه چې دوی ډارېدل (هغه دا چې که دوی قدرت مونده کړي نو زمونږ حکومت به ختم کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنی سورت (النمل) په دې مضمون باندې ختم شوی وه چې: ای کفارو! یا ای خلکو! ډېر ژر به الله ﷻ د خپل قدرت نښې تاسو ته په دنيا او آخرت کښې په سترګو باندې درولیدې کړي.

په دې ايتونو کښې هغه قيصه پيل شوې ده په کومه کښې چې الله ﷻ د خپل کامل قدرت يوه نښه پخوانيو قومونو ته ورليده کړې وه او د قيامت د ورځې پورې ټول خلک يې ورباندې په حکايت سره خبر کړه ، نو حاصل يې داسې راځي:

۱ـ ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته خلک په "طسم" سره مخاطب کړه ترڅو دوی پوه شي چې دا کتاب په حقه د الله ﷻ د پلوه په تا باندې درنازل شوي دي، خکه چې:

الف: دغه کتاب (قرآن کريم) د همغو تورو څخه ترکيب موندلی دی د کومو څخه چې د خلکو کلامونه ترکيبېږي او روزمره وربانډې غټان او ماشومان خبرې اترې کوي، خو د دې سره-سره دوی ټول ورسره د يوه سورت یا يوه ايت د جوړولو سيالي نه شي کولی.

ب: د دې کتاب (قرآن کريم) د حقانيت بل دليل او برهان دا دی چې مونږ په تا باندې د موسی ﷺ او د فرعون د حالاتو څخه ځينې مهم او ګټور معلومات قرائت کوو. او ته يې هو بهو خلکو ته

ابلاغوي، که بالفرض ته په حقه پیغمبر نه وی او دا کتاب په حقه الهي کتاب نه وی نو تا به د هغوی د حالاتو څخه هیڅکله یوه کړی، هم نه وی قرائت کړي؛ خو د دغه دلیل څخه هغه څوک گټه پورته کولی شي کوم چې ایمان لري او ستا په نبوت باندې عقیده کوي (عناد نه وي نیولی).

۲ـ ای پیغمبره! د قیصې مهم ټکي او گټور معلومات دا دي چې:

الف: یقینًا فرعون په خپله زمانه کښې په ځمکه کښې ډېر زیات تکبر او لویي کوله آن تر دې چې خپل خان ته یې د اعلی رب لقب ورکړی وه.

ب: نوموړي د خپلې زمانې خلک په دوه وو برخو ویشلي وه، یوې ډلې ته په عزت او احترام باندې قائل وه چې دا ډله د ده خپل قومیان وه.

او د بلې ډلې په سپکاوي پسې یې راخستې وه چې هغه د موسی ﷺ قومیان وه او د یوسف ﷺ په سلسله د شام څخه مصر ته تللي وه او هملته استوگن شوي وه.

ج: د دې دپاره چې د موسی ﷺ قومیان روزمره کمزوري او ذلیل وگرځي او په دماغونو کښې یې د یوسف ﷺ د حکومت راژوندي کېدل خطور ونه کړي او د فرعون د حکومت د ړنګولو خیال ورسره پیدا نه شي نو فرعون به د هغوی زامن وژل او لورگانې به یې ژوندۍ پرېښودلې ترڅو ترې په راتلونکي کښې د خدمتگارۍ کار واخلي.

یقینًا چې فرعون په دنیا کښې د مفسدانو د جملې څخه وه او په ځمکه کښې یې په کفر باندې علاوه نور ډېر فسادونه کړي دي.

۳ـ دا خو د فرعون تګلاره وه چې د خپلې سلطې د قائم ساتلو دپاره یې زرګونه ماشومان د تېغه تېر کړه، خو بالمقابل مونږ بله اراده درلوده چې د فرعون د ارادې په مقابل قطب کښې واقع وه، هغه دا چې:

الف: مونږ اراده درلوده چې کمزورو او ذلیلو خلکو ته قوت او عزت ورکړو او د فرعون د سلطې څخه یې نجات په نصیب کړو.

ب: مونږ قصد کړی وه چې همدغه کمزوري خلک په دنیا کښې امامان او مشران وگرځوو او سیادت همدوی ته ورپېرزو کړو.

ج: مونږ غوښتل چې همدغه ذلیله خلک په ځمکه کښې د فرعونیانو خلیفه گان وگرځوو او د حکومت واگې د همدوی په لاس ورکړو.

د: زمونږ اراده وه چې په ځمکه کښې همدوی ته امکانیات ورکړو او همدوی د باغونو او ښایسته مساکنو خاوندان جوړ کړو.

هـ: او بالآخره زمونږ په نزد فیصله شوې خبره وه چې مونږ د همدغه کمزوري قوم د پلوه فرعون او د ده وزیر (هامان) او نورو اراکینو ته هغه کار وولید کړو د کوم د واقع کېدلو څخه چې دوی دارېدل او د هغه د مخنیوي دپاره یې د هغوی نارینه ماشومان د پسونو په شان ذبحه کول.

لنډه دا چې هغه د فرعون غوښتنه وه او دغه زمونږ غوښتنه وه، چې په نتیجه کښې زمونږ

غوښتنه ترسره شوه او د هغه غوښتنه د خاورو سره برابره شوه.

توضیحات

۱_ ظاهره دا ده چې په ﴿ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا ﴾ الآیة- کښې لاندې ټکو ته اشاره ده[۱]:

الف: فرعون د خپل قلمرو خلک (خپل رعیت) په لاندې دوه ډوو ګروپونو باندې ویشلی وه:

اول: یوه معززه ډله وه چې د نوموړي حبل قومیان (قبطیان) وه چې د مراتبو په اختلاف سره بې په متعددو کارونو باندې مقرر کړي وه چې هر یوه کار د عزت څخه نمایندګي کوله.

دوهم: بله ډله خلک یې ذلیلان او حقیران ګرځولي وه چې دوی د موسی ﷺ قومیان (سبطیان) وه.

ب: دغه کمزوري ډله خلک (سبطیان) د فرعون د پلوه د لاندې حالاتو سره مخامخ وه:

اول: ځینې به یې د پسونو په څېر ذبحه کول او یا به یې په نورو عذابونو سره معذبول.

دوهم: په ځینو باندې به یې توهین آمیزه کارونه اجراء کول لکه د لارو جارو کول، د تشنابونو وینځل او داسې نور.

هامان څوک وه؟

۲_ په ﴿ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا ﴾ کښې د "هامان" کلمه د هغه سړي نوم دی کوم چې د فرعون د وزیرانو مشر وه، او د رعیت اداره یې د همده په لاس کښې ورکړې وه. د همدې کبله یې هغه ته امر کړی وه چې یوه ډېره هسکه ماڼۍ ورته جوړه کړي چې هلته پکښې د موسی ﷺ د معبود سره خبرې اترې وکړي، لکه چې په راتلونکي [۳۸] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

یادونه

۳_ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۴۹] ایت لاندې هغه وجه ډېره ښه تحقیقه شوې ده د کومې د کبله چې فرعون د بني اسرائیلو د نارینه ماشومانو په وژلو او ذبحه کولو باندې پیل کړی وه.

همدارنګه د [الأعراف:۱۳۷] ایت لاندې هغه موضوع ښه شرحه شوې ده کومې ته چې په ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ ﴾ ایت کښې اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ والمنة.

﴿ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي ۖ إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ۗ إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ

---

(۱) تفسیر الطبري ج ۲۰ ص۲۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص ۳۹۰

﴿وَقَالَتِ ٱمۡرَأَتُ فِرۡعَوۡنَ قُرَّتُ عَيۡنٖ لِّي وَلَكَۖ لَا تَقۡتُلُوهُ عَسَىٰٓ أَن يَنفَعَنَآ أَوۡ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدٗا وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ ۝٩﴾

[۷] او مونږ د موسی ﷺ مور ته الهام کړی وه چې (د څه وخته پورې) هغه (خپل زوی) ته تی ورکړه. نو کله چې ته وربانديږ (د فرعون د وژلو څخه) وډاره شوې نو په سیند (رودنیل) کښې یې وغورځوه، او (د غرقېدلو څخه وربانديږ) مه ډارېږه او مه (یې په فراق بانديږ) غمژنه کېږه. (او دا خکه چې) یقینًا مونږ تاته د ده (ستا د زوی) بېرته درتاوونکي یاستو او هم یې (بیا) د پیغمبرانو د جملې څخه ګرځوونکي یاستو (ته هیڅ تشویش مه کوه).

[۸] نو (هغه وربانديږ وډاره شوه او په سیند کښې یې لاهو کړ چې) د فرعون ټبر ومونډ (د سیند څخه یې) د دې دپاره (راونیوه) ترڅو دوی ته (په نتیجه کښې) دښمن او د غم (سبب) وګرځي. یقینًا فرعون او (د ده مشاور) هامان او هم د دوی داړو لښکرې (دوی ټول) خطاکاران وه (چې په تدبیر سره یې د الهي تقدیر مخنیوی کاوه).

[۹] او د فرعون ماندینې وویلې چې: (دا ماشوم) زما دپاره او ستا دپاره د سترګو یخوالی دی (د خوشالۍ سبب دی).

تاسو دا (ماشوم) مه وژنئ، شاید چې مونږ ته ګټه ورسوي او یا به یې په ولدیت (زوی توب) سره ونیسو.

(نو فرعون او د ده مشورچیانو ذکر شوی وړاندېز قبول کړ) حال دا چې دوی (په عاقبت بانديږ) نه پوهېدل (چې څه نتیجه به ورکړي؟).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ د ماشومتوب حالاتو ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! موسی ﷺ په همغه وخت کښې تولد شو په کوم کښې چې فرعون د بني اسرائیلو د نارینه وو ماشومانو په وژلو لاس پورې کړی وه.

نو د همدې کبله د موسی ﷺ مور په سخت تشویش کښې واقع شوه او وډاره شوه چې په نن سبا کښې به فرعونیان زما دغه تازه زېږېدلی ماشوم هم زما د سترګو لاندې ذبحه کړي. نو:

الف: مونږ د هغې د تشویش مخنیوی وکړ او هغې ته مو الهام وکړ چې:

ب: په ډاډه زړه خپل دغه ماشوم ته تی ورکوه او خپلې سترګې وربانديږ یخوه، هیڅکله به فرعونیان ستا د ماشوم د وژلو توان مونده نه کړي.

ج: هو! کله چې ته وربانديږ وډاره شوې نو په ډېر اطمنان سره خپل ماشوم د لرګي په صندوق کښې واچوه (د صندوق ټول چاودونه بنه بند کړه چې اوبه ورداخلې نه شي).

د: بیا دغه بند کړی شوی صندوق په دریاب (رود نیل) کښې په ډېرې خاطر جمعۍ سره لاهو کړ او هیڅ مه ډارېږه چې په دریاب کښې به غرق شي، مونږ یې درته د غرقېدو څخه ساتو.

هـ: همدارنګه د ماشوم په جدا کېدلو (فراق) باندې خفه کېږه هم مه، او دا ځکه چې:

و: یقیناً مونږ ستا غېږې ته د دغه ماشوم بېرته راستنوونکي یاستو، لږ وخت وروسته به همدغه ماشوم تاته په داسې حال کښې درتاو کړو چې ته به بیا وربانديې ډارېږې هم نه.

ز: دغه ماشوم به مونږ هیڅکله ضائع نه کړو، بلکې مونږ غواړو چې همدغه ماشوم د پیغمبرانو د جملې څخه وګرځوو او غواړو چې ته د پیغمبر مور جوړه شې.

۲ـ کله چې د موسی ﷺ مور په خپل زوی باندې د وژلو څخه وډاره شوه نو ذکره شوي الهام شوې نقشه یې عملي کړه او خپل ګران زوی یې په یوه صندوق کښې د رودنیل څپو ته وروغورځاوه. نو:

الف: څرنګه چې د رودنیل څخه د فرعون کور ته یوه ویاله وربېله شوې وه نو ذکر شوی صندوق په قدرتي توګه په همدغې بېلې شوې ویالې کښې د نوموړي کور ته ورتاو شو.

ب: هلته د فرعون ټبر ذکر شوی صندوق د اوبو څخه راونیوه ترڅو د دوی دپاره په نتیجه کښې د صندوق خاوند دښمن وګرځي او د همدوی د خپګان باعث جوړ شي. یا په بل عبارت: الله ﷻ د کامل قدرت په بنیاد د فرعون په لاس د همده په کور کښې د همده هغه دښمن تربیه او غټ کړ د کوم د مخنیوي دپاره چې نوموړي په زرګونو ماشومان قتل کړي وه او د قتلولو لړۍ یې لا روانه وه.

ج: یقیناً چې پخپله فرعون او د ده مشورچیان لکه هامان او نور خطاکاران وه، دوی په دې نه پوهېده چې که رښتیا په بني اسرائیلو کښې د داسې ماشوم -چې د هغه په ذریعه به د دوی سلطنت سرچپه شي- زېږېدل مقدر وي نو دا کار به ضرور او هرومرو صورت ونیسي او د ماشومانو وژل به یې مخنیوی ونه شي کړی. او که دغه کار مقدر نه وی نو د ماشومانو وژل به څه ګټه ورسوي؟.

په هر تقدیر د ماشومانو وژنه د خطاکارۍ څخه په غیر بل شی نه وه.

۳ـ کله چې فرعون د ذکر شوي صندوق په قیصه خبر شو نو اراده یې وکړه چې دغه ماشوم هم ووژني او دا ځکه چې دغه ماشوم بل څوک نه دی بلکې د بني اسرائیلو د جملې څخه دی چې خپلې مور د وژلو او ذبحه کولو د وېرې په سیند کښې لاهو کړی دی، نو په کار دي چې دا هم د نورو ماشومانو غوندې ختم کړو.

مګر په عین حال کښې د فرعون ټبر (مېرمنه) چې آسیه نومېده د ذکرې شوې ارادې په وړاندې خنډ واقع شوه او وېې ویلې چې:

الف: ای فرعونه! دا نوراني ماشوم مه وژنې، په ده باندې به زه او ته دواړه سترګې یخې کړو.

ب: یا په بل عبارت: دغه ماشوم مه وژنې، شاید چې مونږ ته په آینده کښې ګټه ورسوي، د خېر نښې پکښې د ورایه ښکارېږي.

ج: دا مه وژنې، شاید چې مونږ یې په زوی توب سره ونیسو، که چرته یې مونږ په خپل لاس په خپل کور کښې د خپل زوی غوندې غټ کړو نو ګومان نه کوم چې دا ټولې ښېګنې به هېرې کړي

او زمونږ د سلطنت د چپه کولو هڅه به وکړي.

۴_ اې پیغمبره! هغوی څکه ذکرې شوې خبرې کولې چې شعور یې نه درلود او نه پوهېده چې موسی علیه السلام به هیڅکله د خپل حقیقي تربیه کوونکي (الله ﷻ) احسانات او انعامات هېر نه کړي چې خپل رسالت د پښو لاندې کړي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ ﴾ کښې د "أَوْحَيْنَا" کلمه د "وَحْيٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۱۶۳] ایت لاندې ښه پوره څېړلې ده. خو په دې مقام کښې د "الهام" معنی ورکوي.

همدارنګه کومه قیصه چې په دې ایتونو کښې ذکره شوې ده هغه د "طه" سورت په دوهمه رکوع کښې په څه زیات تفصیل سره نازله شوې ده، هیله ده چې د تفصیل دپاره هملته مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د موسی علیه السلام مور خپل زوی ته د الهام مطابق څومره وخت تی ورکړ؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې هغې خپل زوی (موسی علیه السلام) ته څلورو میاشتو پورې د خپل ځان سره وساته او بیا وریاندې وډاره شوه نو په رود نیل کښې یې لاهو کړ[۱]،

والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

التقاط څه معنی؟

۳_ په ﴿ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ﴾ کښې د "اَلْتَقَطَ" کلمه د "اِلْتِقَاطٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، "اِلْتِقَاطٌ" دې ته ویل کېږي چې سړی یو شی بدون د ارادې او پلټنې څخه مونده کړي[۲].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په "لِيَكُونَ" کښې د "ل" توری د عاقبة دپاره دی، د عاقبة "ل" دې ته ویل کېږي چې د کارکوونکي په کار باندې داسې نتیجه مرتبه شي کومه چې د هغه غرض نه وی، لکه چې وایي: "لِدُوْا لِلْمَوْتِ وابْنُوْا لِلْخَرَابِ" یعني اولادونه وزېږوئ چې په نتیجه کښې د مرګ سره مخامخ شي او تعمیرات جوړ کړئ چې په عاقبت کښې ونړېږي.

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېږي چې: د فرعون ټبر د دریاب څخه موسی علیه السلام بې تکلفه راونیوه چې دوی یې طلب نه وه کړی بلکې اوبو وروړ.

په رانیولو کښې یې غرض دا نه وه چې دښمن ترې ورته جوړ شي خو د دغه کار نتیجه یې همدغه وګرځېدله چې هم ورته دښمن شو او هم یې د غم سبب شو.

[۱] تفسیر الطبري ج ۲۰ ص ۳۰؛ الدر المنثور ج ۶ ص ۳۹۲
[۲] لسان العرب ج ۷ ص ۳۹۳

آسیه رضي الله عنها کامله ښځه وه

۴_ که څه هم په ایت شریف ﴿ وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ ﴾ کښې د فرعون مېرمن په نامه سره نه ده یاده شوې، مګر د هغې نوم آسیه وه او کامله ښځه وه، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كَمَلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا آسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ وَمَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَفَضْلُ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ»[1] یعنې د سړیو څخه ډېر کسان کمال ته رسېدلي دي چې یا نبوت او یا ولایت ورکړی شوی دی، او د ښځو څخه کمال ته نه دي رسېدلي مګر یوه د فرعون ماندینه آسیه رضي الله عنها کمال ته رسېدلې وه او بله د عمران لور مریمه رضي الله عنها کمال ته رسېدلې وه چې دواړه د الله ﷻ دوستانې وې، او بالاخره عائشه رضي الله عنها کامله ښځه ده او صدیقه ده، د دې بهترې په نورو ښځو باندې داسې مثال لري لکه چې په ښوروا کښې میده کړی شوې ډوډۍ په نورو خوراکانو باندې بهتري لري.

په موسی ﷺ باندې دا نوم چا کېښود؟

۵_ د «مُوسَىٰ» کلمه د دوه وو برخو څخه تشکیله شوې ده چې د هغوی په ژبه کښې یې یوه برخه (مُو) د اوبو معنی ورکوي او بله برخه (سَى) یې د ګڼو ونو دپاره وضعه شوې ده.

نو څرنګه چې په اوبو کښې لاهو شوی ماشوم د ویالې د هغې برخې څخه را اُوچت کړی شو د کومې په غاړه چې ګڼې ونې ولاړې وې نو بي بي آسیې رضي الله عنها ورباندې د «مُوسَىٰ» نوم کېښود[2]، چې په همدې نامه به بلل کېده.

یادونه

۶_ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې کله فرعون د خپلې مېرمنې د پلوه مخاطب کړی شو چې: ﴿ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ ﴾ یعنې دا ماشوم مه وژنئ؛ دا به زما دپاره او هم ستا دپاره د سترګو د یخوالي (خوشالۍ) سبب وګرځي، نو هغه جواب ورکړ چې ستا دپاره به د خوشالۍ سبب جوړ شي، نه زما دپاره، که بالفرض هغه جواب ورکړی وی چې زما دپاره به هم د خوشالۍ سبب وګرځي لکه څنګه چې ستا دپاره د خوشالۍ سبب ګرځي نو: «لَهَدَاهُ اللهُ كَمَا هَدَاهَا»[3] یعنې اُمید دا چې الله ﷻ د هغې غوندې ده ته هم ورباندې هدایت کړی وی.

ایا فرعون اولاد درلود؟

۷_ ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا ﴾ لاندې لیکلي دي چې فرعون یوازې یوه لور

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۵؛ سنن ابن ماجه ص۲۳۶
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۶
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۴۸

درلوده[۱]، نو ښکه ورته ښځې ماندېنې د موسی ﷺ په ارتباط وراندېز وکړ چې دغه ماشوم مه وژنه، یا به راته ګټه ورسوي لکه چې نوراني څېره یې په همدې مطلب باندې دلالت کوي او یا به یې په ولدیت (زوی توب) سره ونیسو چې زه او ته نارینه اولاد نه لرو، نو په نتیجه کښې یې هغه ته قناعت ورکړ چې ذبحه یې نه کړې.

دا هم څه لرې نه ده چې د هغې مطلب به دا وه چې مونږ به یې په ولدیت سره ونیسو او په خپل کور کښې به یې تربیه کړو او د خطر څخه به یې بچ شو.

﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا ۖ إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِۦ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِۦ قُصِّيهِ ۖ فَبَصُرَتْ بِهِۦ عَن جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾ ۞ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰٓ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُۥ لَكُمْ وَهُمْ لَهُۥ نَٰصِحُونَ ﴿١٢﴾ فَرَدَدْنَٰهُ إِلَىٰٓ أُمِّهِۦ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾﴾

[۱۰] او د موسی ﷺ د مور زړه (د ده ﷺ د یاد څخه پرته د بل هر شي څخه) خالي وګرځېد، یقینًا نږدې وه چې ضرور په همده (خپل زوی) سره اظهار وکړي (خلک د خپل زوی په هکله خبر کړي)، که مونږ د هغې په زړه باندې خپل تړل (صبر او ثبات ورکول) نه وی (ورنازل) کړي (نو هغې به په لوړ اواز سره ویلي وی چې: ای افسوسه! زما زوی اوبو یوړ).

(البته دا) د دې دپاره چې هغه د باور کوونکو د ډلې څخه وګرځي (پاتې شي).

[۱۱] او د موسی ﷺ مور د هغه خور (خپلې لور) ته وویلې چې: خپل ورور (موسی ﷺ) تعقیب کړه (چې څه شو او چرته ورسېد؟).

نو (هغه لاړه او) خپل ورور یې د لرې څخه ولید (چې خلک ورباندې راټول وه، او ښه یې وپېژاند) حال دا چې هغوی پوه نه شوه (چې دا د ماشوم خور ده او د همده د جاسوسۍ پسې راوتلې ده).

[۱۲] او مونږ په موسی ﷺ باندې (خپلې مور ته د ورسټنبدلو څخه) مخکښې ټولې تي ورکوونکې زنانه (د تي رودلو په حیث په قدرتي توګه) حرامې کړې وې.

نو د موسی ﷺ خور (هغوی مخاطب کړه او ورته یې) وویلې چې: ایا زه تاسو ته د داسې یوه کور په اهل باندې لاربنوونه وکړم چې ستاسو دپاره د دې ماشوم کفالت وکړي (روزنه یې په غاړه واخلي) په داسې حال کښې چې هغوی د ده دپاره د خیر غوښتونکي دي؟

[۱۳] نو مونږ (په دغې ذریعې سره) موسی ﷺ خپلې مور ته د دې دپاره ورتاو کړ ترڅو (پرې) د

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۵

هغې سترګې یخې شي او (هم د دې دپاره) چې غمژنه نه شي او ترڅو پوه شي چې یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده.

(ای پیغمبره! د الله ﷻ هره یوه وعده حقه ده) مګر اکثره خلک نه پوهېږي (او باور پرې نه کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د موسی علیه السلام د فراق حال ته اشاره شوې وه چې د خپلې مور څخه جدا شو، او په دې ایتونو کښې یې د وصال حال نازل شوی دی چې د خپلې مور غېږې ته بېرته ورستون کړی شو. یا په بل عبارت: هلته د موسی علیه السلام مور ته د خپل زوی سره د پیوستون وعده نازله شوې وه، او دلته د همدغې وعدې پوره کېدلو او رښتیا کېدلو ته اشاره شوې ده. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! د ذکرې شوې وعدې رښتیا کېدلو په لاندې ډول صورت ونیوه:

۱ـ کله چې د موسی علیه السلام مور خپل ګران زوی د فرعون د ډاره په سیند کښې لاهو کړ نو د ډېر سخت اضطراب او وارخطایۍ سره مخامخه شوه، آن تردې چې:

الف: د هغې د زړه څخه هر شی بهر شو او ټول فکر او ذکر یې د خپل زوی په حال کښې انحصار وموند او هیڅ شی نه ورپه یادېده، تا به ویل چې د هغې زړه د بل هر شي څخه خالي او فارغ شوی دی چې بل هیڅ شی پکښې نه ځایېږي.

ب: که مونږ د هغې زړه قوي کړی نه وی او حوصله مو نه وی ورغته کړې، نو ضرور به یې په ښکاره توګه خپل غم په ډاګه کړی وی، چې زه هغه ښځه یم چې په خپل لاس مې خپل زوی په سیند کښې وغورځاوه، یا په بل عبارت: هغې به په خپله خوله فرعونیان خبر کړي وی چې زما زوی تولد شوی وه او ما په دریاب کښې لاهو کړ.

یقیناً نوموړې بې بي نږدې وه چې دا کار یې کړی وی خو مونږ ورته د غم د زغملو توان د دې دپاره ورکړ ترڅو هغه د الله ﷻ په وعدو باندې د باور کوونکو څخه پاتې شي او پښه یې ونه ښویږي.

۲ـ هغې د الله ﷻ په توفیق په خپل زوی باندې خپله خوله پټه کړه خو:

الف: خپلې لور (د موسی علیه السلام خور) ته یې توصیه وکړه چې ته د سیند په غاړې‌ـغاړې لاړه شه، او هلته په شاوخوا کښې خپل ورور ولټوه چې څه شو؟ ایا په قطعي توګه سیند یوړ او که چرته په کوم ساحل کښې نښتی دی او یا چا رانیولی دی؟

ب: د موسی علیه السلام خور د خپلې مور د هدایت په مطابق د خپل ورور (موسی علیه السلام) په لټونې پسې روانه شوه.

ج: هغې په یوه خای کښې د لرې څخه ولید چې ډېر خلک په یوه ماشوم باندې راټول دي، او په دې هڅه کښې دي چې هغه ته کومه تی ورکوونکې زنانه مونده کړي او په شودو باندې یې موړ کړي.

د: هغې خپل ورور وپېژاند او په قیصه باندې یې خپل ځان ښه پوه کړ چې دا هغه ماشوم دی کوم

چې لږ وخت وړاندې په صندوق کښې د سیند څخه رانیولی شوی دی او فرعون امر کړی دی چې یوه دایې ورته مونده کړی شي.

لنډه دا چې هغې خپل ورور وپېژاند خو خلک نه پوهېده چې دا د دې ماشوم خور ده او د همده په لټې پسې راوتلې ده، هغوی وربانديې ګومان وکړ چې دا هم د ننداړچیانو څخه ده.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ په موسی ﷺ بانديې خپلې مور ته د ورستنېدلو څخه وړاندې د نورو ټولو دایګانو تي رودل په قدرتي توګه حرام کړي وه چې د هیچا تی یې نه آخست، د همدې کبله فرعونیانو هڅه کوله چې یوه تی ورکوونکې زنانه ورته مونده کړي.

خو دې خبرې هغوی حیران کړي وه چې ماشوم د یو پلوه په ژړا سره تی غواړي او وږی دی او د بلې خوا د یوې ښځې تی هم نه قبلوي چې ځان پرې موړ کړي، ای کاش! چې داسې زنانه مونده شي چې دا ماشوم یې تی واخلي.

۴ـ په عین حال کښې په هغوی بانديې د موسی خور غږ وکړ چې: ایا زه تاسو ته داسې کورنۍ په ګوته کړم چې د دغه ماشوم کفالت وکړي په داسې حال کښې چې هغوی ورته د ملک او ملکې د خوشالۍ دپاره خیر غوښتونکي دي او ورته مخلص دي؟.

۵ـ سمدستي هغوی د نوموړې وړاندېز قبول کړ چې: ولې نه؟! دغسې کورنۍ راپه ګوته کړه. نو سمدستي هغوی د هغې په لارښوونه موسی ﷺ خپلې مور ته روغ رمټ ورووړ.

کله چې هغې خپل لاهو کړی شوی ماشوم په خپله غېږه کښې خپل تي ته واچاوه نو سمدلاسه یې د تي په رودلو شروع وکړه، او هغوی ډېر زیات خوشاله شوه چې دغه ده د ماشوم دپاره تی ورکوونکې زنانه مونده شوه.

۶ـ ای پیغمبره! په دغه ډول سره مونږ خپله وعده رښتیا کړه او موسی ﷺ مو خپلې مور ته روغ رمټ ورستون کړ، دا د دې دپاره چې:

الف: ترڅو پرې هغه خپلې سترګې یخې کړي او پرې خوشاله شي.

ب: ترڅو وربانديې د فراق د غمه بې غمه شي.

ج: ترڅو پرته د تشویش او اندېښنې خپل ماشوم د خپله خانه سره وساتي.

د: بالآخره ترڅو هغه پوه شي چې یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده، ډېر ژر به راته دوهمه وعده هم پوره کړي او دغه ماشوم به پیغمبر وګرځوي.

۷ـ ای پیغمبره! د ذکرې شوې وعدې غوندې د الله ﷻ هره یوه وعده ضرور رښتیا کېدونکې ده، نو ډېر ژر به مرې بېرته راژوندي کړي او خپله وعده به رښتیا کړي، مګر د خلکو اکثریت نه پوهېږي او باور وربانديې نه کوي.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا﴾ کښې د ﴿فَارِغًا﴾ کلمه د "فَرَاغ" ـ لکه "شَرَاب" ـ څخه

اشتقاقه شوې ده، "فراغ" د شُغل (مشغولتیا) په مقابل کښې استعمالیږي[1] چې مونږ ترې په خالیتوب سره تعبیر کوو.

پاتې شوه دا خبره چې هغه څه شی وه د کوم څخه چې د موسی ﷺ د مور زړه فارغ او خالي ګرځېدلی وه؟ نو د دغه شي په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[2]، خو مونږ ته دغه قول بهتر برېښي کوم چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روایت شوی دی[3]. هغه دا چې: د موسی ﷺ د مور زړه د بل هر شي څخه خالي شو او بل هیڅ شي پکښې خطور نه کاوه سوازي د خپل زوی یادښت پکښې تاوېده راتاوېده او بس. یا په بل عبارت: هغه د خپل زوی د فراق د کبله د ډېر لوی تشویش او ډېرې غټې فکرمندۍ سره مخامخه شوه چې خپل زوی ترې بالکل نه هېرېده.

په دې تفسیر باندې وروستنی متصل کلام دلالت کوي چې: ﴿إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ﴾ یعني که د الله ﷻ کومک د هغې سره ملګرتیا نه وی کړی نو هغې به ضرور خپل غم خلکو ته په ډاګه کړی وی.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د موسی ﷺ مور ته خو په ﴿وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ [القصص: ۷] سره ډاډ او وعده ورکړه شوې وه، لکه چې شرحه یې لږ وړاندې تېره شوه _والحمد لله ﷻ، نو په کار وه چې هیڅ تشویش یې نه وی کړی؟

مونږ وایو چې:

الف: د ځینو مفسرینو[4] د صورت حال د بیان څخه داسې معلومیږي چې الهامي وحې هومره اطمنان سرې ته نه بښي څومره اطمنان چې د نبوت وحې یوه پیغمبر ته بښي.

د همدې کبله کله چې موسی ﷺ د خپل امت سره د دریاب او د فرعون د لښکر ترمنځ محاصره شو نو هیڅ وارخطا نه شو او د خپلو ملګرو تشویش یې رد کړ چې: ﴿قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ﴾ [الشعراء: ۶۲] یعني دغسې نه ده چې مونږ به د فرعون د لښکریانو په قبضه کښې واقع شو، یقیناً زما سره خپل رب ﷻ ملګری دی نو ژر دی چې د نجات لاره به راوښایي.

د دوی د صورت حال د بیان مهم ټکي دا دي:

اول: د موسی ﷺ مور په داسې کور کښې استوګنه درلوده چې د رود نیل په غاړه اباد وه.

دوهم: هغې ته الله ﷻ د هغې د ماشوم په هکله الهام کړی وه چې: د تالاشي کوونکو د درتګ په وخت کښې په عجلې سره خپل ماشوم د یوه داسې صندوق په ذریعه په دریاب کښې لاهو کړه کوم

---

(۱) مفردات الراغب ص ۳۹۱
(۲) تفسیر روح المعاني ج ۲۰ ص ۴۸
(۳) تفسیر القرطبي ج ۱۳ ص ۲۵۵
(۴) تفسیر ابن کثیر ج ۳ ص ۱۸۰

نه چې تا د ښه اوږده پړي په وسيله د ساحل پورې ارتباط ورکړی وي او تړلی دې وي. کله چې د کور تالاشي ختمه شي نو د صندوق سره مربوط پړی خپل خان ته راکاږه او د صندوق څخه خپل ماشوم را اوچت کړه.

دريم: هغې د خپل ماشوم د حفاظت دپاره د همدغې نقشې د عملي کولو څخه کار واخست خو بو خل يې د همدغې نقشې په تعميل کښې په ساحل پورې د صندوق تړل او بندول هېر شوه.

څلورم: کله چې تالاشي ختمه شوه او هغې وغوښتل چې پړی راکش کړي او خپل ماشوم د درياب څخه راوباسي نو ګوري چې مربوط پړی موجوديت نه لري او صندوق د ماشوم سره اوبو وړی دی، چې تړل يې ورڅخه هېر شوي وه.

پنځم: نو هغه د سخت اضطراب سره مخامخه شوه، نو که د الله ﷻ نصرت نه وی هغې به خپل خان پخپله رسوا کړی وی چې: زه هغه غمژنه بوره ښځه يم چې خپل زوی مې په خپل لاس په درياب کښې لاهو او غرق کړ.

شپږم: نو هغې چيغه پورته نه کړه او د زړه براس يې فقط په همدې وويست چې خپله لور يې د معلوماتو په راغونډولو پسې ولېږله.

ب: که څه هم د موسی ﷺ مور په الهي الهام باندې ډاډه شوې وه مګر کله يې چې د خپل ماشوم جدايي په خپلو سترګو وليده نو په غير اختياري توګه د اضطراب سره مخامخه شوه، او دا ځکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ»[1] يعني خبرېدل د ليدلو غوندې نه دي بلکې د ليدلو اثر د خبرېدلو څخه زيات دی.

که بالفرض د موسی ﷺ مور ته ذکر شوی الهام نه وی شوی او ډاډ نه وی ورکړی شوی، نو د خپل زوی په جدا کېدلو سره به يې زړه ترق چاودی وی.

د هغې حالت هوبهو د مريمې رضی‌الله‌عنها حالت ته ورته وه، چې په بې پلاره ماشوم زېږېدلو سره ورته د الله ﷻ د پلوه بشارت ورکړی شوی وه خو د دې سره-سره کله يې چې د ماشوم زېږېدنه په خپلو سترګو وليده نو د خولې څخه يې دا اواز پورته شو چې: ﴿ يَٰلَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا ﴾ [مريم:۲۳] يعني ای کاش! چې زه د دې څخه لا وړاندې مړه شوې وی او هيچا مې نوم په خوله نه وی اخستی.

مونږ ته همدغه دوهم جواب راجح برېښي، والله ﷻ اعلم وعلمه اکمل.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳- که څوک وايي چې: د ﴿ فَبَصُرَتْ بِهِۦ عَن جُنُبٍ ﴾ څخه ښکاره کېږي چې د موسی ﷺ خور خپل ورور د لرې څخه وليد او خپل خان يې ورباندې ناګاره کړ چې زه خو لا هغه نه پېژنم او نه د هغه په پلټنې پسې راوتلې يم، حال دا چې د ﴿ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ ﴾ [القصص: ۸] څخه معلومېږي چې ماشوم به د فرعون په کور کښې موجوديت درلود. نو پوښتنه دا ده چې ايا د فرعون کور

(۱) مسند احمد حنبل ج۱ ص۲۶۱

(شاهي ارګ) ته هغه ورغلي وه او هلته يې د ورايه ځپل ورور وليد؟

مونږ وايو چې: کله چې ماشوم د ټولو زنانه وو د تيونو څخه ځپله خوله بنده کړه نو هلته بيا لاندې کيفيتونه پېښ شوه[1]:

الف: د فرعون مېرمنې هغه د خدمتګارانو په ذريعه بازار ته وويست چې که هلته ورته کومه زنانه مونده شي او ماشوم يې تی واخلي، نو په بازار کښې ورباندې د خپلې خور سترګې ولګېدلې.

ب: د موسی ﷺ خور خدمتګاران رهبري کړه آن تر دې چې لاهو شوی ماشوم يې ځپل کور ته ورووړ او د خپلې مور په غېږ کښې يې واچاوه.

ج: د فرعون مېرمن چې د قيصې څخه خبره شوه نو د موسی ﷺ مور يې ځپل ځان ته راوغوښتله او غوښتنه يې تري وکړه چې ته همدلته اوسېږه او دغه ماشوم ته تی ورکوه، چې زما د سترګو تور دی.

د: هغې دا وړانديز قبول نه کړ او ويې ويلې چې زه ځپل کور اور لرم زه دلته نه شم پاتې کېدلی، هو! که تاسو غواړئ چې زه ستاسو ماشوم ورورزم نو ماته يې راکړئ ترڅو يې زه د ځپله ځانه سره ځپل کور ته يوسم او وخت په وخت به يې تاسو ځارنه کوئ.

ه: د فرعون مېرمنې همدا مشوره ومنله او ماشوم يې ځپلې مور ته د نابلدې ښځې په نامه ورتسليم کړ، او د ښو پربېمانه تحفو سره يې بېرته کور ته رخصت کړ.

و: د بېلتون او وصال ترمنځ دېر لږ وخت وه، لکه يوه شپه او ورځ يا په مثل د دې.

ز: د ځينو علماوو کرامو څخه روايت دی چې فرعون د موسی ﷺ مور ته په يوه شپه او ورځ کښې يو دينار د استمرار په توګه ورکاوه[2]، والله ﷻ أعلم.

يوه بله پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَهُمْ لَهُ نَٰصِحُونَ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمير هغې کورنۍ ته راجع دی په کومه کښې چې د موسی ﷺ مور شامله وه، او د "لَهُ" ضمير ماشوم (موسی ﷺ) ته راجع دی. نو حاصل يې داسې راځېژي لکه چې د موسی ﷺ خور اعتراف کړی وي چې زه دغه ماشوم پېژنم او مور يې هم راته معلومه ده. حال دا چې لږ وړاندې په درېيمه توضيح کښې تېر شوه چې هغې په ځپل ورور باندې ځپل ځان ناګاره کړی وه چې دا هيڅ نه پېژنم؟

مونږ وايو چې: د هغې د خبرو څخه فرعونيانو هم ذکر شوی اعتراضي مفهوم اخستی وه، نو د وينا وروسته يې سمدستي د استنطاق لاندې ونيوه چې هله ژر شه چې د دغه ماشوم مور راته په ګوته کړه چې څوک ده.

خو هغې د هوښيارۍ څخه کار واخست او هغوی ته يې په دې قناعت ورکړ چې په "لَهُ" کښې زما مطلب ماشوم نه دی لکه چې تاسو تري مخالف مطلب اخستی دی. بلکې زما مطلب پاچا دی[3].

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۸۱
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۳۹۶
(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۴۳۴؛ تفسير الخازن ج۴ ص۵۴۸

یا په بل عبارت: کومې کورنۍ ته چې زه تاسو وربولم هغوی د پاچا (فرعون) دپاره ډېر خیرخوا او خواخوږي دي، که هغوی خبر شي چې د دغه ماشوم په ژړا باندې پاچا غمژن دی نو د هغه به ډېره ښه پالنه وکړي او پاچا به د غمه وژغوري.

یادونه

۵ـ که څوک غواړي چې د موسی ﷺ قیصه مفصله او مرتبه ولولي نو ځینو اوږدو کتابونو[۱] ته دې مراجعه وکړي، چې دا کتاب د اوږدو او بې ضرورته موضوعاتو په بیان باندې ډېره ږدي.

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ ٱلْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِن شِيعَتِهِۦ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِۦ ۖ فَٱسْتَغَٰثَهُ ٱلَّذِى مِن شِيعَتِهِۦ عَلَى ٱلَّذِى مِنْ عَدُوِّهِۦ فَوَكَزَهُۥ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ۖ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۖ إِنَّهُۥ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى فَٱغْفِرْ لِى فَغَفَرَ لَهُۥٓ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾ فَأَصْبَحَ فِى ٱلْمَدِينَةِ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا ٱلَّذِى ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۥ ۚ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰٓ إِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّآ أَنْ أَرَادَ أَن يَبْطِشَ بِٱلَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِى كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًۢا بِٱلْأَمْسِ ۖ إِن تُرِيدُ إِلَّآ أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾﴾

[۱۴] او کله چې موسی ﷺ خپل قوت ته ورسېد او (په عقل باندې) برابر (پوخ) شو، نو مونږ ورته حکم (د فیصلو توان) او علم (دواړه) ورکړه. او همدغه ډول مونږ محسنانو (نېکانو) ته (د قیامت تر ورځې پورې) جزا ورکوو.

[۱۵] او موسی ﷺ (د بهر څخه) ښار (مصر) ته د ښار د اهل (اوسېدونکو) څخه د غفلت (ناخبرۍ) په وخت کښې ورننووت. نو هلته یې دوه سړي مونده کړه چې دواړه سره په جنګ (اخته) وه، (په دواړو کښې) دغه (یو سړی) د موسی ﷺ د ډلې (قوم) څخه وه او دغه (بل سړی) د ده ﷺ د دښمنانو (د ډلې) څخه وه.

نو د موسی ﷺ څخه هغه سړي مدد (نصرت) وغوښت کوم چې د ده ﷺ د ډلې څخه وه، (البته

(۱) تفسیر الطبري ج۲ ص۴۱؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۴۶

په (ضد د) هغه سړي باندې کوم چې د ده ﷺ د دښمنانو (د ډلې) څخه وه. نو (د هغه په نصرت کښې) موسی ﷺ ده (دښمن سړي) ته سوک ورکړ نو په هغه باندې یې (د مرګ) حکم (د الله ﷻ فیصله) عملي کړه (هغه یې په سوک سره وواژه).

(نو) موسی ﷺ وویلې چې: دغه (کار) د شیطان د عمل (کار) څخه دی.

یقینًا شیطان (د انسان دپاره) دښمن (او) ښکاره بې لارې کوونکی (خطا کوونکی) دی.

[۱۶] (بیا) موسی ﷺ (د سوال لاسونه پورته کړه او) ویې ویلې چې: ای زما ربه! یقینًا ما په خپل ځان باندې ظلم وکړ (چې په خلاف الاولی کښې مې واقع کړ) نو ماته مغفرت وکړې.

نو الله ﷻ ورته مغفرت وکړ (او سوال یې ورته قبول کړ). یقینًا چې الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

[۱۷] (بیا) موسی ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! په دې سبب چې تا په ما باندې (ډېر) انعامونه کړي دي (او د توبې د قبول انعام دې هم راباندې وکړ) نو زه به هیڅکله د مجرمانو (عاصیانو) مددګار ونه ګرځم (زه به همېشه د مظلومانو او کمزورو سره نصرت او مدد کوم).

[۱۸] نو موسی ﷺ (د دغه قتل په سبب) په ښار (مصر) کښې داړېدونکی وګرځېد چې څارنه یې کوله (چې د دې قتل نتیجه به څه کېږي)، نو (په عین وخت کښې) ناڅاپه ورته هغه سړي د مدد غوښتنې اواز وکړ کوم چې (فقط) پرون یې ترې نصرت غوښتی وه (او د نصرت په نتیجه کښې قتل واقع شوی وه).

نو موسی ﷺ (د مدد کولو څخه وړاندې) ورته وویلې چې: یقینًا ته هرومرو ښکاره بې لارې سړی یې (د پرونې جنګ لانجه دې لا ختمه نه ده چې نن په بل جنګ باندې اخته شوی یې).

[۱۹] نو (بیا) یې چې کله اراده وکړه چې په هغه (سړي) باندې غوټه وکړي (راونیسي) کوم چې د دواړو دپاره دښمن وه، نو (همدغه) دښمن وویلې چې:

ای موسی! ایا ته غواړې چې ما هم داسې ووژنې لکه چې پرون دې یو نفس (سړی) وژلی وه؟ ته (د بل هیڅ شي) اراده نه لرې مګر د دې چې ته (د مصر) په ځمکه کښې (لوی) جبر کوونکی (ظالم) وګرځې، او (همدارنګه) ته اراده نه لرې (ته نه غواړې) چې د اصلاح کوونکو څخه وګرځې (جوړ شې، نو د خپلو کړو وړو نتائجو ته منتظر اوسه).

د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د موسی ﷺ د طفولیت دورې ته اشاره شوې ده او په دې ایتونو کښې د هغه د ځوانۍ په هغو حالاتو باندې رڼا اچولې شوې ده کومو چې د نبوت د ورکړې دپاره د مقدمې شکل درلود، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! موسی ﷺ خپله د طفولیت دوره د فرعون په کور کښې او د همده تر اشراف لاندې تېره کړه. نو:

۱ـ کله چې موسی ﷺ بدني قوت او ځوانۍ ته ورسېد او عقل یې هم تکامل وکړ (ښه پوره

هوښيار شو) نو مونږ ورته په منازعاتو او شخړو کښې د حکم کولو او فيصلو توان ورکړ، او په دې باندې علاوه پوهه او لدني علم مو هم ورپېرزو کړ.

او دا څکه چې موسی ﷺ د نېکانو څخه وه او مونږ نېکانو ته د قيامت تر ورځې پورې دغسې غوره جزا او اجرونه ورکوو.

۲۰ـ موسی ﷺ ښه پوهېده چې فرعونيان په باطله لاره باندې روان دي او په دې باندې علاوه په بني اسرائيلو باندې د ډېر زيات ظلم او تېري څخه کار اخلي. نو په همدغه انديښمن حال کښې يو وخت د لاندې کيفيت سره مخامخ شو:

الف: يو خلې په داسې وخت کښې د ښهر څخه ښار ته ورننووت چې ښاريان ناخبره وه او څه ګڼه ګوڼه نه وه (او يا ټول د غرمې په خوب ويده پراته وه).

ب: هلته يې دوه کسان مونده کړه چې دواړه په جګړه اخته دي، په دغه وخت کښې شاوخوا د خلکو څخه خالي وه، يوازې دوه جنګيان هلته حاضر وه او دريم تن موسی ﷺ وه چې د هغوی ننداره يې وکړه.

ج: په دغو دواړو جنګيانو کښې يو تن د موسی د ډلې او قوم څخه وه چې په ښار کښې يې د مظلومانو په شکل ژوند کاوه، او بل تن د ده ﷺ د دښمنانو څخه وه چې د فرعونيانو او ظالمانو څخه وه.

د: په همدغه حال کښې د موسی ﷺ څخه خپل قومي مظلوم کومک وغوښت چې د دغه ظالم په مقابل کښې زما سره مدد وکړه او د ده د ظلم څخه نجات راکړه.

هـ: موسی ﷺ خپل قومي ته د نجات په غرض او خپل دښمن ته د تاديب په غرض د دواړو ترمنځ مداخله وکړه او د جنګ د ختمولو په لړ کښې يې خپل دښمن ته يو سوک ورکړ چې دغه مظلوم پرېږده او نور يې مه زوروه.

و: موسی ﷺ نوموړي په کومه وژونکې وسله باندې ونه واهه، خو د هغه دپاره الله ﷻ د سوک څخه وژونکې وسله جوړه کړه او سمدستي په همدغه يوه سوک سره يې روح قبض شو.

ز: موسی ﷺ سمدستي په خپل کار باندې پښېمانه شو چې دا کار شيطاني کار وه، د دې کار په سبب به فرعونيان په خپلو ظلمونو کښې نوره اضافه وکړي.

يقينًا چې شيطان د انسانانو دپاره غټ دښمن او ښکاره بې لارې کوونکی دی، شيطان په دې کار سره غواړي چې په بني اسرائيلو باندې د ظلم او فتنې اور ته لمن ووهي او لا نور يې تازه کړي.

ح: په عين وخت کښې موسی ﷺ خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې:

اول: ای زما ربه! ما په خپل ځان ظلم او تېری وکړ چې د جنګ په ختمولو کښې مې د سوک څخه کار واخست، کاش چې د خولې په نصيحت باندې مې اکتفاء کړې وی. نو ماته مغفرت وکړې او د دغه خطا کار د جنايت څخه راتېر شې چې بني اسرائيلو ته مې د فتنې اور تازه کړ، دا قتل به پټ باتې نه شي او خلک به ورباندې خبر شي.

ای پیغمبره! د موسی ﷺ رب ﷻ د خپل مخلص بنده سوال قبول کړ او مغفرت يې ورته وکړ او دا ځکه چې: يقيناً د موسی ﷺ رب ﷻ آن د قيامت تر ورځې پورې پوازې همدی ﷻ بښونکی او مهربان دی، نو خپل بنده (موسی ﷺ) ته يې په مغفرت باندې علاوه نورې مهربانی هم ورپېرزو کړې او د دښمن څخه يې نجات ورکړ.

دوهم: موسی ﷺ دا هم وويلې چې: ای زما ربه! په دې سبب چې تا په ما باندې لوی انعام وکړ او مغفرت دې راپېرزو کړ، او نور نعمتونه دې هم زښت ډېر راکړي دي: نو زه به په راتلونکې کښې هيڅکله د جنايتکارانو کومکي جوړ نه شم. او همېشه به د مظلومانو پلوي کوم.

۳ـ د نوموړي فرعوني سړي د وژلو څخه وروسته د موسی ﷺ سره ډار پيدا شو او د اوضاع څارنه اوترقب يې کاوه (غوږ يې نيولی وه) چې د دغه مقتول په هکله به څوک قاتل نيولی کېږي؟ ايا دا کار به بني اسرائيلو ته په ضرر تمام نه شي؟

موسی ﷺ په همدې چرتونو کښې وه چې:

الف: بله ورځ موسی ﷺ گوري چې يو سړی ورته ناري وهي او د کومک غوښتنه ترې کوي، البته چې دا هغه سړی دی کوم چې پرون (يوه ورځ وړاندې) يې ترې نصرت غوښتی وه او په نتيجه کښې په سوک سره د يوه قبطي په وژلو باندې تمام شوی وه.

ته به وايې چې نوموړی ورته نن بيا دعوت ورکوي چې هله راشه دغه بل قبطي (فرعوني) سړی هم په يوه سوک سره د دنيا څخه رخصت کړه او ما ترې خلاص کړه.

ب: موسی ﷺ نوموړی تهديد کړ چې: يقيناً ته په ځرګنده ګمراهی کښې اخته يې، د جنګ څخه په غير ستا بل کار نشته، پرون دې د يوه فرعوني سره لاس اچولی وه او نن د بل فرعوني سره په جنګ اخته يې. ته نور څه نه غواړې فقط همدا غواړې چې په مصر کښې په بني اسرائيلو (سبطيانو) باندې ظلم او تېری لا اضافه کړې او فرعونيان (قبطيان) ورته لا په غُصه کړې.

ج: موسی ﷺ د ذکر شوي تهديد سره-سره اراده وکړه چې همغه کس ته لاس ورواچوي او د جنګ څخه يې کښنوي، کوم چې د دواړو دښمن وه. البته دا د دې دپاره چې خپل قومي (سبطي) ته نجات ورکړي او جنګ ختم کړي.

د: خو کله چې همدغه د دواړو دښمن (قبطي) خپل طرف ته د موسی ﷺ په حرکت باندې پوه شو نو داسې خطاب يې ورته وکړ چې:

هـ: ای موسی! ته غواړې چې نن ما ووژنې لکه چې پرون دې هغه بل سړی وژلی دی او په يوه سوک سره دې د هغه ژوند ته خاتمه ورکړې ده؟ ای موسی! ته پرته د دې چې د مصر په ځمکه کښې يو غټ ظالم او جابر جوړ شې نور څه نه غواړې، ته اراده نه لرې چې دوه جنګيان اصلاح کړې او جنګ ختم کړې بلکې ته د يو جنګي په وژلو سره د جنګ ختمول غواړې. او په ځمکه کښې فساد خورول.

۴ـ ای پيغمبره! د دغه قبطي خبره سمدستي په ټول ښار کښې خوره شوه، چې د پرونی وژل شوي سړي قاتل بل څوک نه فقط موسی ﷺ دی، آن تر دې چې فرعون هم وربانديې خبر شو.

توضیحات

۱_ د ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ﴾ الآیة غوندي یو ایت وړاندې په [یوسف: ۲۲] کښې تېر شوی دی او څومره تحقیق چې پکښې مونږ ته ضرور څرګند شوی وه هغه مو د الله ﷻ په توفیق همځته لیکلي دي او بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، یوازې همدا یوه خبره وړاندې وراضافه کوو چې دلته د ﴿وَٱسْتَوَىٰٓ﴾ جمله اضافه نازله شوې ده چې هلته نه ده نازله شوې.

ځینې مفسرین کرام وایي چې دا جمله د ﴿بَلَغَ أَشُدَّهُۥ﴾ جملې دپاره تفسیر واقع شوې ده[1] مګر مونږ ته په دې مقام کښې دا هم څه لرې نه برېښي چې په اوله جمله کښې جسمي قوت ته اشاره وي او په دوهمه جمله کښې عقلي قوت ته، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

او هر کله چې موسی ﷺ خپل جسمي قوت (زلمیتوب) ته ورسېد او په عقل باندې هم ښه پوره شو مونږ ورته د نبوت د ورکړې څخه وړاندې د فیصلو توان او ډول-ډول علوم او مهارتونه ورکړه، او همداسې کار مونږ د قیامت تر ورځې پورې د ټولو نېکوکارانو سره کوو.

دا قیصه په کوم ښار کښې پېښه شوې وه؟

۲_ په ﴿وَدَخَلَ ٱلْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا﴾ کښې علماوو کرامو متعددې خبرنې کړې دي[2] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ٱلْمَدِينَةَ﴾ څخه د "مُنُف" ښار مطلب دی چې د مصر د مربوطاتو څخه دی. او دا ځکه چې یوه ورځې فرعون هلته سفر کړی وه نو موسی ﷺ هم همغه ښار ته حرکت وکړ او په داسې وخت کښې وررورسېد چې ښاریان د قیلولې (غرمې) په خواړه خوب باندې ویده وه او لارې کوڅې د خلکو څخه خالي پرتې وې، یوازې دوه نفره هلته موجود وه او هغه دواړه هم سره په جنګ اخته وه[3].

ب: د ﴿ٱلْمَدِينَةَ﴾ څخه پخپله د "مصر" ښار مراد دی. او دا ځکه چې موسی ﷺ خو د فرعون په شاهي ارګ کښې اوسېده چې د دغه ښار څخه بهر واقع وه، نو یو ځل د غرمې په وخت او یا د ماښام په تیاره کښې د قصر (ماڼۍ) څخه ښار ته ورداخل شو او د دوه وو جنګیانو سره مخامخ شو[4].

دا هم څه لرې نه ده چې ذکرې شوې پېښې د ښار په کومه کوڅه کښې صورت نیولی وي، چې په هغه وخت کښې به د خلکو د ګڼې ګونې څخه خالي وه.

تبصره

۳_ مونږ ته دوهمه څېړنه متبادره او ظاهره برېښي او په دې باندې علاوه په لاندې ایتونو کښې هم راتله بهتره برېښي چې د ﴿ٱلْمَدِينَةَ﴾ څخه د مصر ښار مراد کړی شي:

---

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۵۱

[2] تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۸، اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲۲۵، التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۳۲

[3] المحرر الوجیز ج۱۲ ص ۱۵۰

[4] تفسیر ابي السعود ج۷ ص۶؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۸۲

الف: ﴿فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا﴾ [القصص:۱۸].

ب: ﴿وَجَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ﴾ [القصص: ۲۰].

۴_ په ﴿فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ﴾ کښې ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې د دوی دواړو جنګ لامل دا وه چې فرعوني سړي غوښتل چې په اسرائيلي سړي باندې د سون لرګي پخلنځي (مطبخ) ته ورسوي، خو هغه د دغه کار څخه منعه وکړه چې لرګي نه په شا کوم. فرعوني سړی د فرعون خباز (ډوډۍ پخوونکی) وه[۱]، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال.

وکز څه معنی؟

۵_ په ﴿فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ﴾ کښې د ﴿فَوَكَزَهُ﴾ کلمه د "وَكْزٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "وَكْزٌ" دېته وايي چې څوک د خپل لاس ګوتې خپل ورغوي ته ورقات کړي او د څټک په شکل ورباندې وهل وکړي[۲]، چې په پښتو کښې ترې مونږ په سوک وهلو سره تعبير کوو.

سوال جواب

۶_که څوک وايي چې: په ﴿فَقَضَىٰ عَلَيْهِ﴾ کښې د "قَضَىٰ" کلمه د "قَضَاءٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د مرګ د فيصلې څخه عبارت ده، او ظاهره دا ده چې مستتر ضمير پکښې موسی ﷺ ته راجع دی لکه چې په معطوف عليها جمله ﴿فَوَكَزَهُ﴾ کښې مستتر ضمير همده ﷺ ته راجع دی. نو د مرګ فيصله خو د موسی ﷺ په واک کښې نه وه، دا خو د الله ﷻ خاصه ده؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو ذکر شوی ضمير د دغه اعتراض د وجې الله ﷻ ته راجع ګڼلی دی[۳]، او د ضمائرو انتشار ته يې نه دي کتلي.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمير هم موسی ﷺ ته راجع وګڼلی شي، او دا ځکه چې کله د "قَضَىٰ" کلمې دپاره د "عَلَىٰ" توری متعلق واقع شي _لکه چې دلته واقع شوی دی_ نو په هغه وخت کښې "قَضَاءٌ" د فيصلې معنی نه بلکې د قتل معنی ورکوي[۴].

نو په دې تقدير به يې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې موسی ﷺ ذکر شوی جنګي قبطي سړی په سوک باندې وواهه نو ويې واژه (د الله ﷻ لخوا د مرګ فيصله يې ورباندې عملي کړه).

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: که د ذکر شوي قبطي کافر سړي وژنه موسی ﷺ ته جائزه وه نو په کار وه چې په ﴿هَٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ سره يې نه وی ياده کړې او شيطاني کار يې نه وی ګڼلی، بلکې

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۶۰

(۲) لسان العرب ج۵ ص۴۳۰

(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۵۵

(۴) القاموس المحيط ج۳ ص۲۴۱؛ لسان العرب ج۱۵ ص۱۸۷

باید چې د رحماني کار لقب یې ورکړی وی، همدارنګه په کار وه چې په ﴿ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ﴾ سره یې خپل خان نه د ظلم نسبت نه وی کړی او نه یې په ﴿ فَاغْفِرْ لِي ﴾ سره مغفرت غوښتی وی، او بالآخره نه ورته باید الله ﷻ په ﴿ فَغَفَرَ لَهُ ﴾ سره د مغفرت اعلان کړی وی.

او که وژنه یې ورته ناجائزه وه نو بیا دا پوښتنه منځته راځي چې ایا دا وژنه د هغه د عصمت سره منافي نه وه؟ پیغمبران خو ټول د ګناهونو څخه په عصمت کښې وه.

مونږ وایو چې: ذکره شوې وژنه موسی ؑ ته ګناه وه خو هغه ګناه نه چې پیغمبران ترې په عصمت کښې وه، بلکې دا هغه ډول ګناه وه د کومې څخه چې په خلاف الأولی (نه بهتر) باندې تعبیر کېږي[1]، چې پوره څېړنه یې د [البقرة:۳۷] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېره شوې ده.

باتې شوه دا خبره چې دغې وژنې ته څنګه د خلاف الأولی لقب ورکړی شو؟ نو د دې وجوه دا دي:

الف: په هغه وخت کښې خو موسی ؑ ته د جهاد امر نه وه ورکړی شوی او د ده ؑ د عالي شان سره مناسبه وه چې بې د اجازې یې دغه قتل ته اقدام نه وی کړی او تر هغه وخته پورې یې ورته انتظار کړی وی ترڅو ورته دعوت صورت نیولی وی او د الله ﷻ د پلوه یې اجازه ترلاسه کړې وی.

په دې تقدیر دغه خلاف الأولی کار کټ مټ د یونس ؑ خلاف الأولی کار ته ورته ګڼلی کېږي، چې بدون د اجازې د خپل قوم د منځه بهر شو او الله ﷻ ورته د ماهي ګېډه تر څه وخته پورې بندیخانه وګرځوله، چې څه شرحې ته یې په [الأنبياء:۸۷] ایت کښې اشاره شوې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ او څه نور وضاحت یې په [الصافات: ۱۴۰] ایت کښې راروان دی.

ب: موسی ؑ ته په کار وه چې بدون د سوک وهلو څخه یې جنګ خلاص کړی وی، او که په سوک وهلو یې خلاصولی نو بیا ورته په کار وه چې د سوک په وهلو کښې یې احتیاط کړی وی چې ډېر قوي سوک یې نه وی ورکړی، او یا به یې د بدن په هغه اندام باندې نه وی وهلی د کوم په وهلو کښې چې د مرګ خطر وه.

ج: بالآخره په دغه وخت کښې دا ډار موجود وه چې د فرعوني کافر سړي وژنه د بني اسرائیلو (سبطیانو) دپاره غټه فتنه جوړه شي.

یا په بل عبارت: هلته د دې خطره وه چې د دغه قتل د کبله د هغوی د غټانو په وژلو باندې هم د نارینه وو ماشومانو غوندې شروع شوې وی او دا غلې فتنه د موسی ؑ په لاس راپورته شوې وی.

سوالونه او جوابونه

۸ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: په ﴿ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ ﴾ کښې به موسی ؑ کوم نعمت ته اشاره کړې وي؟

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۳۴

مونږ وایو چې: د دغه نعمت په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۱] لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: دلته هغو نعمتونو ته اشاره ده کوم چې په هغه ﷺ باندې د تولد څخه وروسته د الله ﷻ پلوه ورنازل شوي وه، چې په دریاب کښې یې د غرق څخه بچ کړه، د وژلو څخه یې نجات ورکړ چې د بني اسرائیلو د نورو ماشومانو غوندې ذبحه نه کړی شو، او بالآخره د هغه چا په غېږ کښې یې تربیه کړ کوم چې د ده په وژنې پسې تاند واهه.

دوهم: دلته هغه قوت (زور) ته اشاره ده، کوم چې الله ﷻ موسی ﷺ ته وربښلی وه چې د یو سوک په اثر یې د قبطي ژوند ته خاتمه ورکړه، په هغه وخت کښې دومره قوت بل چا نه درلود.

دریم: دلته د مغفرت لوی نعمت په نظر کښې نیولی شوی دی، چې د قبطي په وژنه کښې د خلاف الاولی مرتکب شو او الله ﷻ ورته مغفرت وکړ.

زمونږ په فکر په ذکره شوې جمله کښې ټولو الهي نعمتونو ته اشاره ده چې د شمېر لاندې نه واقع کېږي او د علماوو کرامو به هم حصر مطلب نه وي بلکې هر چا به یې یوه-یوه مثال ته اشاره کړې وي.

ب: که څوک وایي چې: ایا ذکره شوې جمله ﴿ بِمَآ أَنۡعَمۡتَ عَلَيَّ ﴾ د خلاف الأولی مغفرت ته شامله ګڼل کېدلی شي حال دا چې په دغه وخت کښې خو لا ورته نبوت نه وه ورکړی شوی چې د وحې په ذریعه ورته معلومات شوی وی چې د همدې کېله یې د خپل دعوت په دوران کښې د فرعون د یو اعتراض په جواب کښې وویلې چې: ﴿ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكۡمٗا وَجَعَلَنِي مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴾ [الشعراء: ۲۱] یعنې هو، ما قبطي وژلی وه خو په هغه وخت کښې زه د شریعت څخه ناخبره وم، نو ستاسو څخه وتښتېدلم او خپل رب ﷻ راته د نبوت حکم وبانښه او د پیغمبرانو د جملې څخه یې وګرځولم.

نو پوښتنه دا ده چې: موسی ﷺ په څه پوه شو چې الله ﷻ ورته یو بل نعمت هم ورکړی دی چې د خلاف الأولی ګناه مغفرت یې ورته کړی دی؟

مونږ وایو چې: څه لرې نه ده چې الله ﷻ به په الهام سره خبر کړی وي او یا به یې ورته په خوب کښې معلومات ورکړي وي[۲]، چې د خلاف الأولی ګناه مغفرت درته وکړی شو. والله ﷻ أعلم.

ج: که څوک وایي چې: د ﴿ فَلَنۡ أَكُونَ ظَهِيرٗا لِّلۡمُجۡرِمِينَ ﴾ څخه د اشارې په توګه داسې معلومېږي چې موسی ﷺ نوموړی اسرائیلي سړی -چې په جنګ اخته وه- د مجرمینو څخه وباله، حال دا چې هغه خو مظلوم وه چې په نجات ورکولو کښې یې قبطي ووژل شو؟

مونږ وایو چې:

اول: د "المُجْرِمِين" کلمه د "مُجْرِم" جمعه ده چې د "إِجْرَام" څخه اشتقاقه شوې ده. نو په دې مقام کښې د ګناه کسب کولو معنی نه ورکوي ترڅو اعتراض وارد شي. بلکې دلته یې معنی دا ده چې

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۹۹؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۹؛ البحر المحیط ج۸ ص۲۹۳
(۲) روح المعاني ج۲۰ ص۵۵

بل څوک په ګناه کښې واقع کړي[۱]. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: زه به په راتلونکي کښې د هغه چا کومک ته اقدام ونه کړم چې نور خلک په ګناه کښې واقع کوي، لکه چې زه د دغه اسرائیلي سړي په سبب په خلاف الأولیٰ ګناه کښې واقع شوم.

د قتادة رحمه الله د کلام حاصل دی چې: موسی علیه السلام مجرمانو سره د عدم نصرت وعده وکړه خو "إن شاء الله" یې ونه ویلې، د همدې کبله د نوموړي اسرائیلي مجرم په نصرت کښې یو ځل بیا واقع شو[۲]، لکه چې د همدې مجموعې په [۱۹] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: همدغه اسرائیلي سړی کافر وه او د مجرمینو څخه وه[۳]، نو موسی علیه السلام ژمنه وکړه چې بیا به هېڅکله د کافرانو سره مرسته ونه کړم که څه هم زما خپل قومي (اسرائیلي) وي.

دریم: موسی علیه السلام خپل رب جل جلاله ته کلکه وعده ورکړه چې په راتلونکي کښې به هم زه د مجرمانو او متکبرانو مرستې ته ور ونه دانګم او د کمزورو او مظلومانو مرسته به کوم[۴].

خو ای زما ربه! ماته د همدغه کار دپاره توفیق راکړه او هم راسره کومک وکړه چې د دوهم ځل دپاره په خلاف الأولیٰ ګناه کښې واقع نه شم.

تبصره

۹ـ الله جل جلاله د خپل کتاب (قرآن کریم) په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي، خو مونږ ته د سیاق او سباق (وړاندې ورپسې) په نظر کښې نیولو سره دریم جواب په زړه پورې برېښي.

یادونه

۱۰ـ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر اثار راغونډ کړي دي چې مسلمان باید د مجرم او جنایتکار سره مرسته ونه کړي[۵]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ په دې موضوع کښې په هغه بحث اکتفاء کوو کوم چې د [هود:۱۱۳] ایت لاندې په دې کتاب کښې تېر شوي دي، والحمد لله جل جلاله والمنة والشکر.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقۡتُلَنِي كَمَا قَتَلۡتَ نَفۡسٗا بِٱلۡأَمۡسِ﴾ کښې د ﴿قَالَ﴾ د کلمې مستتر ضمیر چاته راجع دی، یا په بل عبارت: هغه کس څوک وه چې په موسی علیه السلام باندې یې د قتل اتهام ولګاوه؟

مونږ وایو چې:

---

[۱] روح المعاني ج۲۰ ص۵۵
[۲] تفسیر الطبري ج۲۰ ص۴۷
[۳] تفسیر البغوي ج۳ ص۴۳۹
[۴] تفسیر ابي السعود ج۷ ص۷
[۵] تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۶۳؛ الدر المنثور ج۶ ص۳۹۹

الف: د علماوو کرامو اکثریت وایي چې دا د اسرائیلي د قول حکایت دی، چې په ﴿ قَالَ ﴾ کښې ضمیر همده ته راجع دی[۱]. د نوموړي د مرستې دپاره موسی ﷺ د دواړو جنګیانو لوري ته حرکت وکړ خو هغه په خپل خیال کښې خطا شو او ګومان یې وکړ چې دا خل به ما په سوک باندې وهي، چې راته په غُصه دی او د ﴿ إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴾ خطاب یې راته وکړ.

دوی وایي چې جنګي اسرائیلي په موسی ﷺ باندې د قتل ادعاء وکړه او سمدستي یې خپلې پټې سپکې کړې او وتښتېد چې خپل خان د سوک د وهلو څخه بچ کړي.

لنډه دا چې قبطي جنګي او یا نورو قبطیانو ذکره شوې ادعاء واورېده او په ټول ښار کښې یې: سترګو په رپ کښې خوره کړه، آن تر دې چې د فرعون کابینه هم ورباندې خبره شوه، او پرېکړه یې وکړه چې که دا کار حقیقت لري نو باید چې موسی ﷺ اعدام شي.

ب: لږ علماء کرام وایي چې ذکر شوی ضمیر قبطي ته راجع دی او په موسی ﷺ باندې د قتل ادعاء همده کړې ده[۲]. پاتې شوه دا خبره چې قبطي چا خبر کړ چې د مقتول قاتل بل څوک نه دی بلکې موسی ﷺ دی او بس؟ نو د دې جواب دا دی چې: ذکر شوي اسرائیلي د قتل خبره د خپلو اسرائیلیانو څخه نه وه پټه کړې او د افتخار دپاره یې ورته رسولې وه چې داسې کار صورت نیولی دی؛ نو په نتیجه کښې ورباندې د همدغه قبطي په شمول نور قبطیان هم خبر شوي وه[۳].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه مونږ ته دا هم څه لرې نه برېښي چې قبطي به د تهدید په توګه په موسی ﷺ باندې د قتل اتهام لګولی وي، لکه چې خلک په جنګونو کښې عمومًا یو تربله دغسې دروغجن اتهامات لګوي، خو دا بېله خبره وه چې په دې مقام کښې اتهام حقیقت درلود.

لنډه دا چې همدغه د قبطي اتهام په ټول ښار کښې خور شو، او چې کله موسی ﷺ وتښتېد نو ټول خلک ورباندې متیقن شوه چې قاتل همدی دی.

تبصره

۱۲ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې قرآن کریم دوهم قول ته ترجیح ورکوي او دا څکه چې:

الف: د ضمیر دپاره د بعیدې مرجع څخه قریبه مرجع بهتره ده، نو په دې مقام کښې که وګنو چې موسی ﷺ ته د قاتل لقب د اسرائیلي د پلوه ورکړی شوی وه نو د ﴿ قَالَ ﴾ ضمیر به بعیدې مرجع ته راجع شي کومه چې وراندې په ﴿ ٱلَّذِى ٱسْتَنصَرَهُۥ بِٱلْأَمْسِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِى ﴾ کلمه ده.

او که همدغه لقب د قبطي د پلوه ورکړی شوی وګڼو نو ذکر شوی ضمیر به متصلې نژدې مرجع ته راجع شي کومه چې په ﴿ بِٱلَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا ﴾ کښې د "ٱلَّذِي" کلمه ده.

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۹۳؛ روح المعاني ج۲۰ ص۵۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۰۱؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۳۶
(۳) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۶۸۴

ب: د ﴿يَٰمُوسَىٰٓ أَتُرِيدُ أَن تَقۡتُلَنِي﴾ الآية په ډېر ستغ او تريخ مضمون باندې مشتمل دی چې د نبطي کافر دښمن د خولې سره ډېر ښه تناسب لري.

اسرائيلي سړی که هرڅومره ناشکره وه، وه به، خو شايد چې ناشکري به يې دغه حد ته نه وي رسېدلې چې په ذکره شوې ستغې خطابې باندې هغه څوک مخاطب کړي کوم چې لږ وخت وړاندې د ده په نصرت کښې د قتل مرتکب شوی وه.

﴿وَجَآءَ رَجُلٞ مِّنۡ أَقۡصَا ٱلۡمَدِينَةِ يَسۡعَىٰ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّ ٱلۡمَلَأَ يَأۡتَمِرُونَ بِكَ لِيَقۡتُلُوكَ فَٱخۡرُجۡ إِنِّي لَكَ مِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ۝٢٠ فَخَرَجَ مِنۡهَا خَآئِفٗا يَتَرَقَّبُۖ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝٢١ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلۡقَآءَ مَدۡيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّيٓ أَن يَهۡدِيَنِي سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ۝٢٢﴾

[۲۰] او (يو) سړی د ښار (مصر) د لرې څنډې څخه په داسې حال کښې ورغی چې په ځغاسته درروان وه.

(دغه) سړي وويلې چې: ای موسی! يقيناً (د حکومت) مشران ستا په هکله مشوره کوي چې تا (د فرعوني مقتول په کسات کښې) قتل کړي.

نو (د ښار څخه) بهر ووځه، بې شکه زه ستا دپاره د ناصحانو (خير غوښتونکو) د ډلې څخه يم (بل څه مطلب نه لرم).

[۲۱] نو موسی ﷺ (د ناصح نصيحت قبول کړ او) د ښار څخه (په فوري لاره باندې په ځغاسته) په داسې حال کښې بهر شو چې ډارېدونکي وه (او) څارنه يې کوله (چې پوليس مې مخ ونه نيسي).

(په دې باندې علاوه د سوال لاسونه يې پورته کړه او) ويې ويلې چې: ای زما ربه! ماته د ظالم قوم (فرعونيانو) څخه نجات راکړې.

[۲۲] او کله يې چې د مدين ښار طرف ته مخه کړه نو ويې ويلې چې: زه خپل رب ﷻ ته أميد کوم چې برابره لاره راته وښايي (او د نجات ځای ته مې روغ رمټ ورسوي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوی دی چې حاصل يې داسې راځېږي: ای پيغمبره! کله چې په ټول مصر کښې دا خبره خوره شوه چې د وژلي شوي سړي قاتل موسی ﷺ دی، او د فرعون د مجلس غړو ته هم ورسېده نو بيا لاندې کيفيتونه پېښ شوه:

۱ـ موسی ﷺ ته د مصر د لرې څنډې څخه يو سړی په ځغاسته ورغی او ورته يې وويلې چې:

الف: يقيناً د فرعون د کابينې غړو ستا په هکله مجلس دائر کړی دی او غواړي چې تا د وژلي شوي سړي په کسات کښې قتل کړي، يا په بل عبارت: پروني وژلی شوی سړی په تاباندې درتپې.

ب: نو ستا په هکله زما مشوره دا ده چې د دې ښار څخه ووځه او چرته بل وطن ته وتښته، زما

په دې خبره کښې نور هیڅ مطلب نشته زه فقط ستا دپاره د خیر غوښتونکو څخه یم او بس.

۲ـ موسی ﷺ د ذکر شوې خیرخوا نصیحت ومانه او د هغه خبره یې سمدستي عملي کړه چې:

الف: په داسې حال کښې د ښار (مصر) څخه بهر شو چې د فرعوني پولیسو څخه په دار کښې واقع وه، چې په لاس باندې ورنه شم، او همدارنګه د وتلو په حال کښې یې هرې خوا ته خار کاوه چې د دوی په محاصره کښې واقع نه شم، او لاره مې بنده نه کړي.

ب: خو په عین حال کښې یې خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړي وه چې: ای زما ربه! ما د ظالم قوم (فرعونیانو) څخه نجات راکړې.

۳ـ الله ﷻ د موسی ﷺ سوال قبول کړ او د نجات دپاره یې د مدین ښار په لاره وربرابر کړ.

کله یې چې د همدغه ښار په طرف مخه کړه او ورمخامخ شو نو په داده زړه سره یې داسې وویلې چې: زه خپل رب ﷻ ته اُمید لرم چې برابره لاره راته وښایي، چې د امن خای ته ورباندې ورسېږم او د فرعونیانو څخه نجات مونده کړم.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَا ٱلْمَدِينَةِ ﴾ کښې د ﴿ رَجُلٌ ﴾ کلمه د چا څخه عبارت ده؟ یا په بل عبارت: هغه څوک وه چې موسی ﷺ ته یې په ډېره بیړه سره د فرعون د جرګې خبره ورورسوله؟

مونږ وایو چې: د نوموړي سړي په هکله اکثرو مفسرینو کرامو دې ته ترجیح ورکړې ده چې دا هغه سړی وه د کوم ذکر چې په [المؤمن:۲۸] ایت کښې نازل شوی دی[۱]، کوم چې د فرعون د تره زوی وه[۲] حتی د کابینې او شورا غړی یې هم وه[۳]، والله ﷻ اعلم.

تلقاء څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ ﴾ کښې د ﴿ تِلْقَآءَ ﴾ کلمه د "لَقِيَ يَلْقَى لِقَاءً" دپاره نادر مصدر دی چې د "تِبْيَانٌ" څخه په غیر بل نظیر نه لري[۴]. که څه هم "تِلْقَاء" د پیوستون معنی ورکوي مګر په دې مقام کښې ترې علماوو کرامو د "طرف" معنی اخستې ده[۵].

نو د مدین ښار (چې د ابراهیم ﷺ د زوی په نامه نومولی شوی دی) د مصر څخه اته منزله لرې پروت دی چې په هغه وخت کښې د فرعون د تسلط لاندې نه وه او موسی ﷺ یې لاره نه پېژانده، مګر الله ﷻ په خپل فضل د هغه طرف ته ورمخامخ کړ[۶].

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۵۱؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۰
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۳۹۹
(۳) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۶۸۵
(۴) لسان العرب ج۱۵ ص۲۵۴
(۵) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۵۷
(۶) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۶۶

دواړه هجرتونه تقریباً متشابه وه

۳ـ د مکې معظمې څخه مدینې منورې ته د نبي کریم ﷺ هجرت او د مصر څخه د مدین ښار ته د موسی ؑ هجرت په لاندې وجوهو کښې متشابه او غیر متشابه نسبتونه لري:

الف: د نبي کریم ﷺ کور د قریشو مشرکانو د پلوه د محاصرې لاندې نیولی شوی وه او په خپل کور کښې محاصره وه خو الله ﷻ ورته په خپل فضل سره نجات ورکړه لکه چې څه بیان یې د [الأنفال: ۳۰] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

او موسی ؑ د مصر په ښار کښې د فرعونیانو د محاصرې لاندې واقع شوی وه چې د ښار ټولې لویې لارې د فرعوني پولیسو د پلوه بندې کړی شوې وې، خو الله ﷻ موسی ؑ ته د یوې فرعي لارې په ذریعه د مصر څخه د وتلو توان ورکړ.

ب: د نبي کریم ﷺ په هکله د مکې مشرکانو د قتل (وژلو) فیصله کړې وه او د موسی ؑ په ارتباط د فرعون کابینه (د شورا غړي) همدې فیصلې ته رسېدلي وه.

ج: د نبي کریم ﷺ هجرت د نبوت د ورکړې څخه وروسته صورت نیولی وه او د موسی ؑ هجرت د نبوت د ورکړې څخه وړاندې تحقق موندلی وه.

د: نبي کریم ﷺ په دغه سفر کښې یو ملګری (ابو بکر ؓ) درلود، او موسی ؑ په سفر کښې یوازې وه او ملګری یې نه درلود.

هـ: دوی دواړو (نبي کریم ﷺ او ابو بکر ؓ) د سورلۍ اوښان درلوده، خو موسی ؑ پیاده وه.

و: نبي کریم ﷺ ته الله ﷻ ځای ښودلی وه چې مدینې منورې ته هجرت وکړه، او موسی ؑ ته خپل هجرت ځای نه وه ښودلی شوی خو الله ﷻ په خپل فضل سره د مدین ښار ته ورساوه.

ز: نبي کریم ﷺ د لارې د ښوودنې دپاره یو مزدور نیولی وه چې د لارې په پېژاندلو کښې پوره ماهر وه[1] او عبد الله بن ارقط نومېده[2]، خو موسی ؑ لاره ښودونکی نه درلود او الله ﷻ ورته په غیبي توګه هدایت کاوه.

ح: نبي کریم ﷺ د خپل هجرت په اتم کال بېرته مکې معظمې ته ورتاو شو چې الله ﷻ ورته فتحه کړه، او موسی ؑ د راجح روایت په بنیاد[3] لس کاله وروسته بېرته مصر ته ورستون شو چې په لاره کښې الله ﷻ د نبوت په تاج باندې سرلوړی کړ.

﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدۡيَنَ وَجَدَ عَلَيۡهِ أُمَّةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسۡقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمۡرَأَتَيۡنِ تَذُودَانِۖ قَالَ مَا خَطۡبُكُمَاۖ قَالَتَا لَا نَسۡقِي حَتَّىٰ يُصۡدِرَ ٱلرِّعَآءُۖ وَأَبُونَا شَيۡخٞ

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۵۵۴
(۲) سیرت ابن هشام ج۲ ص۱۰۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۸۷

كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰٓ إِلَى ٱلظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ
﴿٢٤﴾ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا تَمْشِي عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا
سَقَيْتَ لَنَا ۚ فَلَمَّا جَآءَهُۥ وَقَصَّ عَلَيْهِ ٱلْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ ۖ نَجَوْتَ مِنَ ٱلْقَوْمِ
ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا يَٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ ۖ إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ ٱلْقَوِيُّ
ٱلْأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ٱبْنَتَيَّ هَٰتَيْنِ عَلَىٰٓ أَن تَأْجُرَنِي ثَمَٰنِيَ
حِجَجٍ ۖ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ ۖ وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ ۚ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ
ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذَٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ ۖ أَيَّمَا ٱلْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا
عُدْوَٰنَ عَلَيَّ ۖ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾ ﴾

[۲۳] او کله چې موسی ﷺ د مدین اوبو (څا) ته ورسېد نو په هغه باندې یې د خلکو څه برخه ډله په داسې حال کښې مونده کړه چې (ګډې) یې خړوبولې.

او د دوی څخه نژدې (دوی ته نا رسیده) یې دوه زنانه موندې کړې چې (خپلې ګډې) یې (د خلکو د ګډو څخه) را ایسارولې (چې ورسره خلطې نه شي).

موسی ﷺ (دغو دواړو زنانه وو ته) وویلې چې: ستاسو څه حال دی؟ (په تاسو څه باعث دی چې خپلې ګډې د خړوبولو څخه را ایساروئ؟).

(دغو دواړو په جواب کښې) وویلې چې: مونږ دواړه تر هغه خپلې ګډې نه خړوبوو ترڅو چې شپانه (نارینه د خپلو ګډو د خړوبولو څخه) فارغ شي (او کورونو ته ستانه شي).

او (دا یې هم وویلې چې:) زمونږ پلار لوی بوډا (ډېر سپین ږیری) دی.

[۲۴] موسی ﷺ (د زړه سوي د امله) دواړو ته (د بل کوهي څخه ګډې) خړوبې کړې، (او بیا (د ونې) سوري ته ورتاو شو نو (خپل رب ﷻ ته یې سوال وکړ او) ویې ویلې چې:

ای زما ربه! زه هغه شي ته محتاج یم چې ته یې (نن ورځ) ماته رانازل کړې، هره یوه ښېګڼه چې وي (زه د هر حیثه فقیر یم).

[۲۵] نو موسی ﷺ ته (د دغو دواړو زنانه وو څخه) یوه زنانه ورغله چې د حیاء په حال کښې به تلل کول (او ورته یې) وویلې چې: یقیناً زما پلار تا د دې دپاره بللې چې تاته زمونږ دپاره ستا د خړوبولو مزدوري درکړي.

نو موسی ﷺ (دعوت قبول کړ او) کله چې هغه ته ورغی او (خپل ټول) بیان (قیصه) یې ورباندې

بیانه کړه (نو) شعیب ﷺ (ورته ډاډ ورکړ او) ورته ویلې چې دارېږه مه. ته د ظالم قوم څخه خلاص شوې (او نجات دې مونده کړ).

[۲۶] (د هغوی څخه) یوې زنانه وویلې چې: ای زما پلاره! دغه (سړی د ګډو څرولو دپاره) مزدور ونیسه (او دا ځکه چې:) یقیناً بهتر هغه څوک چې ته یې (د ګډو دپاره) مزدور نیسې قوتناک (او) امانتګر سړی دی (او دغه دواړه صفتونه په دغه سړي کښې شته).

[۲۷] شعیب ﷺ وویلې چې: (ای موسی!) زه اراده لرم چې د خپلو دغو دواړو لورانو څخه یوه لور په دې شرط په نکاح درکړم چې ته زما دپاره آته کاله مزدوري (شپني) وکړې.

نو که لس کاله دې پوره کړه نو دا به ستا د پلوه (احسان) وي، او زه اراده نه لرم چې په تاباندې (د لسو کلونو په پوره کولو سره) مشقت واچوم.

ژر دی چې که د الله ﷻ اراده وي ته به ما د صالحانو (د ډلې) څخه مونده کړې.

[۲۸] موسی ﷺ وویلې چې دغه (لوظ او عهد) به زما او ستا ترمنځ (مقرر) وي (نو) د دواړو نېټو څخه هره یوه نېټه چې ما پوره کړه نو په ماباندې به (ستا د پلوه کوم) تجاوز (او تېری) نه وي.

او الله ﷻ په هغه خبرو اترو باندې چې مونږ (زه او ته) یې وایو څارونکی (او شاهد) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون (د موسی ﷺ د هجرت بیان) تعقیب شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! کله چې موسی ﷺ د مصر د حدودو څخه خارج شو او د مدین د ښار حدودو ته ورداخل شو نو هلته د لاندې حالاتو سره مخامخ شو:

۱ـ د مدین په مربوطاتو کښې په یوه ځای کښې ګوري چې خلک راغونډ شوي دي او د یوې څاه څخه اوبه راوباسي او خپلې ګډې ورباندې خړوبوي.

په دې وخت کښې هلته دوه زنانه هم ګوري چې خپلې ګډې یې د خلکو د ګنې ګوڼې څخه لږ څه وړاندې په یوه ګوښه کښې ایسارې کړې دي او نه یې پرېږدي چې هغه اوبه خور ته ورشي په کوم باندې چې د خلکو ګډې لګیا دي اوبه څښي.

لنډه دا چې دوی دواړه منتظرې وې چې د خلکو ګډې خړوبې شي او د څاه شاوخوا فارغه شي نو دوی به هلته ورشي او خپلې ګډې به خړوبې کړي.

۲ـ د موسی ﷺ په دغو دواړو زنانه وو باندې زړه وسوزېد او پوښتنه یې ترې وکړه چې ستاسو دواړو څه حال دی؟ په تاسو باندې څه باعث دی چې خپلې ګډې د خلکو د ګډو سره نه ضمیمه کوئ، ترڅو ستاسو ګډې هم خړوبې شي؟

۳ـ هغوی دواړو موسی ﷺ ته جواب ورکړ چې:

الف: مونږ نه غواړو چې د شپنو سره اختلاط وکړو او د اوبو په خړوبولو کښې ورسره شریکې شو.

ب: مونږ تر هغه وخته پورې انتظار وباسو او خپلې ګډې د خوړېدلو څخه په پنډغالي کښې رااېساروو ترڅو چې شپانه خپلې ګډې خړوبې کړي او د څا څخه بهرته ستانه شي او څا فارغه شي.

ج: مونږ ځکه د ګډو خړوبول په خپله غاړه اخستي دي چې مونږ دواړه وړور نه لرو چې ګډې رانه خړوبې کړي او پلار مو زوړ بوډا دی چې د خړوبولو توان نه لري، که مونږ یا وړور درلودی او یا مو پلار ځوان وی نو مونږ به دغه کار په غاړه نه وی اخستی.

۴ـ نو موسی ﷺ د ذکرو شوو دواړو زنانه وو دپاره د یوې بلې څا څخه ګډې خړوبې کړې دکومې په خوله باندې چې د غټې درنې ډبرې سرپوښ اېښودل شوی وه.

۵ـ بیا موسی ﷺ د یوه پردیس سړي په شکل د یوې ونې سوري ته ورتاو شو او وږی او ستړی ستومانه هلته کېناست. په همدغه حال او په همدغه وخت کښې یې خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې: ای زما ربه! هره یوه ښېګڼه چې ته نن ورځ ماته د خپلو غیبي خزانو څخه رانازله کړې نو زه ورته ډېر زیات اړ او محتاج یم. یا په بل عبارت: زه نن ورځ د هر حیثه احتیاج یم، هر یو احتیاج چې راته عنایت کړې نو هغه به ستا ډېره لویه مهرباني او پېرزوینه وي.

۶ـ نو سمدستي الله ﷻ د موسی ﷺ د اړتیاوو د پوره کولو ډېره کېښودله چې:

الف: ذکرو شوو دواړو زنانه وو خپلې ګډې د خپل عادت په خلاف د خړوبولو څخه وروسته خپل کور ته ورستنې کړې، او خپل پلار ته یې د ګړندیو راستنېدلو وجه په تفصیل سره بیانه کړه، چې یوه نابلده او ناآشنا سړي راته په عجیبه طریقه سره ګډې خړوبې کړې او دا دی د نورو خلکو څخه وړاندې مونږ خپل کور ته خپلې ګډې راورسولې.

ب: د زنانه وو پلار خپلې یوې لور ته وظیفه وکړه چې په زغرده لاړه شه هغه پردیس سړی دلته راوله کوم چې تاسو دواړو ته یې ګډې خړوبې کړې دي، ترڅو هغه ته د خړوبولو مزدوري ورکړم.

ج: دغه موظفه زنانه په ډېره حیاناکه توګه موسی ﷺ ته ورغله او ورته یې وویلې چې:

د: یقیناً زما پلار تا د دې دپاره بلي ترڅو تاته د هغه کار مزدوري درکړي کوم چې تا زمونږ د ګډو په خړوبولو کښې ترسره کړی وه، نو هیله ده چې زما د پلار د بلنې اجابت وکړې او هلته ورشې، که بالفرض ته د خړوبولو مزدوري نه اخلې نو دا خبره به د همغه په حضور کښې وکړې.

۷ـ موسی ﷺ د ذکرې شوې زنانه راوړی دعوت قبول کړ، او د هغې د پلار د ملاقات په نیت هلته ورروان شو.

کله چې هلته ورسېد نو په هغه باندې یې خپله ټوله قیصه د اول څخه تر آخره پورې بیانه کړه چې زه د ظالم قوم څخه راوتښتېدلم او دا دی اوس دغه ځای ته په نابلدتیا کښې راورسېدلم.

۸ـ د زنانه وو پلار د موسی ﷺ ټوله قیصه په ښه دقت سره په سړه سینه واورېده او په پای کښې یې داډ ورکړ چې اوس نو ډارېږه مه. یقیناً ته نن ورځ د ظالم قوم د ظلم څخه بچ شوې، په دې وطن کښې د هغه هیڅ سلطه نشته او دا وطن د هغه په قلمرو کښې شامل نه دی.

۹ـ په دې منځکښې د ذکرو شوو زنانه وو څخه یوې زنانه خپل پلار ته وړاندیز وکړ چې:

الف: ای زمونږ پلاره! دغه پردیس سړی د ګډو دپاره مزدور ونیسه او دا څکه چې:

ب: د یو پلوه همدغه پردیس د هر زیات محتاج دی چې د احتیاج څخه به خلاص شي او د شپې تېرولو ځای به مونده کړي، او د بله پلوه مونږ هم مزدور ته اړتیا لرو، او بهتر مزدور هغه دی کوم چې د مزدورۍ د باره وتلی شي او قوت لري او هم د امانتدارۍ خاوند وي.

نو دغه دواړه صفتونه په دغه پردیس سړي کښې شته دي، هیله ده چې زما وړاندیز منظور کړې.

۱۰ـ د زنانه وو پلار د خپلې لور وړاندیز په ښه وقت سره واورېد او په زړه کښې یې وساته، بلکې موسی ﷺ ته یې داسې صورت حال وړاندې کړ چې په ذکر شوي پېشنهاد باندې مشتمل وه، هغه داسې چې:

الف: زه اراده لرم چې تاته د خپلو دغو دواړو لورګانو څخه یوه لور په نکاح باندې درکړم چې زما د کور دپاره د محارمو څخه وګرځې.

ب: خو دا پکښې شرط ده چې ته زما سره دلته اته کاله تېر کړې او دلته به زما مزدوري کوې. هو! که په خپله خوښه دې په اتو کالو باندې دوه کلونه نور هم وراضافه کړه او لس کاله دې زما مزدوري وکړه نو دا به ستا د پلوه احسان وي، زما د پلوه د دغو دوه وو کالو کوم شرطیت او لزوم نشته.

زه اراده نه لرم چې په تاباندې سختې ډرولم او د مشکلاتو سره دې مخ کړم زما نیت دې چې په تاباندې اساني درولم.

نو د دوه وو اضافه کلونو د تېرولو په هکله به هم زه د خپل لوظ څخه ونه ګرځم چې هله ژر شه لس کاله پوره کړه.

ج: که د الله ﷻ اراده او خوښه وي نو زه به په یوه کار کښې هم تاته مشکلات ایجاد نه کړم او په ټولو اوضاعو کښې به زه د صالحانو او نېکانو څخه جوړ شم.

۱۱ـ موسی ﷺ ذکر شوي وړاندیز قبول کړ او ویې ویلې چې:

الف: دغه به زما او ستا ترمنځ لوظ او وعده وي، چې نه به ترې ته پښېمانه کېږې او نه به ترې زه بې لوظي او بې وفایي کوم.

ب: په هره یوه وعده باندې چې ما راتګ وکړ په ماباندې به ستا د پلوه کوم تجاوز او تېری نه وي، یا په بل عبارت: اته کاله مزدوري کول په ماباندې حتمي دي او نور دوه کاله زما د خوښې پورې مربوط دي.

ج: کومې خبرې او وعدې چې ما او تا یو تړله وکړې په هغو باندې الله ﷻ شاهد دی او همدی ﷻ د ټولو افعالو او اقوالو څارونکی او مراقب دی، هر څه د همده ﷻ په تصرف او ملکیت کښې دي.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ﴾ الآية کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿وَرَدَ﴾ کلمه د "وُرُوْدْ" څخه اشتقاقه شوي ده چې په دې مقام کښې د "دُخُوْلْ" په معنی نه

بلکې د "وُصُول" (پیوستون) په معنی سره ده(۱).

ب: په ﴿ مَآءَ مَدۡيَنَ ﴾ کښې د ﴿ مَآء ﴾ د کلمې څخه د چینې یا کاریز اوبه مطلبې نه دي بلکې د اُوبو ځا (کوهی) ترې مطلب دی(۲).

ج: په ﴿ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلنَّاسِ ﴾ د کلمې څخه د خلکو هغه ټولګی مراد دی کوم چې د نارینه وو او زنانه وو دواړو څخه تشکیل شوی وي، که بالفرض یوازې نارینه ترې مطلب وی نو د یو پلوه به دغه کلمه ﴿ مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ نه وی نازله شوې او یوازې د ﴿ أُمَّةً ﴾ په نزول به اکتفاء شوې وی چې په متفق الصفة ټولګي باندې دلالت کوي. او د بله پلوه به موسی علیه السلام دواړو زنانه وو ته یوښتنه نه وی راجع کړې چې تاسو دواړه په هغې ډله کښې ولې نه شاملېږئ او دا خکه چې په دغه صورت کښې خو به د عدم شمول وجه معلومه وی چې هغوی د څرمې نارینه وه، او دوی دواړو نه غوښتل چې د نارینه وو په ډله کښې فقط دوه تنه اشتراک وکړي.

د: د ﴿ يَسۡقُونَ ﴾ کلمه د "سَقۡيٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د څروبولو معنی ورکوي خو دا خبره څرګنده نه ده چې شپنو به څه ډول حیوانات څروبول؟ خو ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې هغوی ګډې څروبولې(۳) نه اوښان او خره او یا نور.

ه: د ﴿ تَذُودَانِ ﴾ کلمه د "ذَوۡدٌ" ـ لکه "ضَرۡبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د شړلو معنی ورکوي(۴) خو په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په منعه کولو او ایسارولو باندې تفسیره کړې ده(۵). یعنې هغوی دواړو د ځا څخه لرې په یوه ګوښه کښې خپلې ګډې ایسارې کړې وې ترڅو شپانه د څروبولو څخه فارغ شي نو بیا به دوی د خپلو ګډو د څروبولو بندوبس کوي.

و: په ﴿ يُصۡدِرَ ٱلرِّعَآءُ ﴾ کښې د ﴿ يُصۡدِرِ ﴾ کلمه د "صَدۡرٌ" ـ لکه "ضَرۡبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د انصراف او رخصت کېدلو معنی ورکوي(۶)، د همدې کبله هغه طواف ته د طواف الصدر لقب ورکړې شوی دی کوم چې د حاجیانو د پلوه د رخصت کېدلو په وخت کښې صورت نیسي.

یعنې مونږ تر هغه وخته پورې خپلې ګډې راایساروو ترڅو چې شپانه د خپلو ګډو د څروبولو څخه فارغ شي او بېرته خپلو کورونو ته ستانه شي.

ز: که څوک وایې چې دغو زنانه وو د شپنو د فراغت څخه وروسته خپل ګډې په څه ډول څروبولې؟ مونږ وایو چې: د دوی دواړو د څروبولو په هکله علماوو کرامو لاندې صورتونه لیکلي دي(۷):

---

(۱) روح المعاني ج ۲۰ ص ۵۹؛ اللباب في علوم الکتاب ج ۱۵ ص ۲۳۴
(۲) البحر المحیط ج ۸ ص ۲۹۶
(۳) تفسیر القرطبي ج ۱۳ ص ۲۶۹؛ تفسیر الطبري ج ۲۰ ص ۵۵
(۴) مفردات الراغب ص ۱۸۵
(۵) المحرر الوجیز ج ۱۲ ص ۱۵۷؛ الدر المنثور ج ۶ ص ۴۰۴
(۶) مفردات الراغب ص ۲۸۳
(۷) تفسیر الطبري ج ۲۰ ص ۵۷؛ الدر المنثور ج ۶ ص ۴۰۷

اول: دوی دواړو به خپلې ګډې په هغو اوبو باندې خړوبولې کومې به چې د شپنو څخه اضافه شوې وې او د اوبو په اخوړونو کښې به باقي پاتې وې[1] او که د هغوی څخه به هلته اوبه پاتې نه شوې نو د دوی دواړو ګډې به په هغې ورځ نه خړوبېدلې.

دوهم: د دغې ځا بوقه سپکه وه، دوی دواړو کولی شوه چې د شپنو د فراغت څخه وروسته د خپلو ګډو دپاره د ځا څخه اوبه رااوچتې کړې.

ح: که څوک وايي چې: د ذکرو شوو زنانه وو جواب خو په ﴿ لَا نَسْقِى حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ ﴾ سره پوره کېده نو په څه منظور هغوی په خپل جواب باندې د ﴿ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴾ جمله اضافه کړه؟

مونږ وايو چې: دا جمله يې د دې دپاره اضافه کړه ترڅو موسی ﷺ په خپل مجبوريت باندې خبر کړي چې مونږ دواړه د ترحم وړې ياستو، که زمونږ پلار څه توان درلودی او ډېر زيات بوډا نه وی نو په مونږ باندې به يې ګډې نه وی خړوبې کړې.

ط: که څوک وايي چې: دغه ډېر عمرې بوډا څوک وه؟ يا په بل عبارت: دغه دواړه زنانه د چا لورګانې وې؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د دغه شخص په تعين کښې متعدد اقوال کړي دي[2]، مګر مشهوره دا ده چې دغه دواړه زنانه د شعيب ﷺ لورګانې وې[3] چا ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ﴾ [هود:۸۴] يعنې او مونږ د مدين ښار ته د دوی (خواخوږی نسبي) ورور شعيب ﷺ (د پيغمبر په صفت) وراستولی وه.

ي: که څوک وايي چې: ايا شعيب ﷺ ته مناسبه وه چې په خپلو لورګانو باندې شپنې وکړي؟

مونږ وايو چې: ځينو مفسرينو کرامو[4] د دې پوښتنې په جواب کښې ليکلي دي چې مناسب او غير مناسب کارونه د وطنونو په اختلاف سره فرق کوي، يو کار په يوه وطن کښې غير مناسب وي خو عين کار په بل وطن کښې ډېر ښه مناسب وي او څه د عيب ګوته ورته نه نيوله کېږي، نو په زنانه وو باندې شپنې کول هلته د مدين په ښار کښې غير مناسب کار نه وه.

خو کوم جواب چې پخپله د ايتونو څخه څرګندېږي هغه دا دی چې: دغه کار په اضطراري حالت کښې صورت نيولی وه، چې مزدور (شپانه) مزدوري (شپنې) پرېښې وه او شعيب ﷺ په همدې هڅه کښې وه چې بل مزدور مونده کړي، د همدې کبله ورته خپلې يوې لور وړانديز وکړ چې: ﴿ يَٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ ﴾ ای پلاره! همدغه سړی د مزدور (او شپانه) په حيث ونيسه.

او پوره واضحه ده چې د اضطرار په حال کښې خو غير مناسب لا څه چې غير جائز کارونه هم جواز مونده کوي (لکه چې په دغه حال کښې د مرداري غوښې خوړل هم جائز دي).

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۶۹؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۵۸
(۲) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۷۰؛ زاد المسير ج۶ ص۹۶
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۶۱
(۴) البحر المحيط ج۸ ص۲۹۷؛ التفسير الكبير ج۲۴ ص۲۴۰

د خړوبولو صورت

۲ـ په ﴿ فَسَقَىٰ لَهُمَا ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې موسی علیه السلام د شپنو څخه د نویت غوښتنه وکړه چې هغوی یې اجابت وکړ نو د زنانه وو ګډې یې خړوبې کړې[۱].

خو مونږ ته دا صورت ډېر بعید بریښي او دا ځکه چې د هغو شپنو به د کومو چې په خپلو وطندارانو ناتوانه زنانه وو باندې زړونه نه سوزېدل او نوبت یې نه ورکاوه په یو پردیس او نا اشنا سړي څنګه زړونه سوزولي وي او نوبت به یې ورکړی وي؟!

او ځینو مفسرینو کرامو پکښې نور صورتونه لیکلي دي[۲] چې یو هم مونږ ته د موسی علیه السلام د حال سره مناسب ښکاره نه شو، نو د همدې کبله مو هغه صورت خوښ کړ کوم چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی[۳] او حاصل یې په لاندې سوال جواب کښې لوستلی شئ:

موسی علیه السلام: په تاسو دواړو زنانه وو باندې څه باعث دی چې خپلې ګډې د خلکو د ګډو سره نه ضمیمه کوئ چې خړوبې شي؟

زنانه: مونږ دواړه تر هغه وخته پورې خپلې ګډې را ایساروو ترڅو چې خلک خپلې ګډې خړوبې کړي او ځا مونږ ته فارغه شي.

مونږ د باعزته ټوډا سړي لورګانې یاستو چې د نارینه وو سره اختلاط نه خوښوو، او په دې باندې علاوه پلار مو کمزوری دی، ګډې نه څرولی شي اونه یې خړوبولی شي.

موسی علیه السلام: دلته نژدې بل کوهی (د اوبو بله ځا) شته؟

زنانه: هو، دلته بله ځا هم شته خو د هغې خوله په داسې غټه ډبره باندې پټه (بنده) ده چې یوه ډله سړي یې ترې پورته کولی شي او بس. د لږو کسانو ورباندې زور نه رسېږي چې ترې اوچته یې کړي.

موسی علیه السلام: تاسو دواړه دغه ځا ماته راوښایئ (راپه ګوته یې کړئ).

دواړو زنانه وو موسی علیه السلام په نوموړې ځا باندې ودراوه چې دغه ده.

نو موسی علیه السلام یوازې په یوه سر ډبره اوچته کړه او په یوه قوي بوقه باندې یې ټولې ګډې خړوبې کړې او بیا یې بېرته د ځا خوله په همغې درغنې باندې بنده کړه.

څو نکات

۳ـ په ﴿ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا تَمْشِى عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ ﴾ الآیة- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د ﴿ فَجَآءَتْهُ ﴾، ﴿ تَمْشِى ﴾ دواړو جملو سره ارتباط لري. یا په بل عبارت: د ذکر شوې زنانه تګ (مزل) د یوې حیاناکې پېغلې په شکل وو چې په څېټې کښې یې خپل ځان ښه پوره نغښتی وه او د بې باکه پېغلې په شان یې په ناز او نخرو

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۳۹

(۲) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۸، المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۵۸

(۳) الدر المنثور ج۶ ص۴

مزل نه کاوه چې د چا توجه خپل ځان ته راواړوي.

ب: همدارنګه د هغې پیغام رسونې هم د ادب او حیاء ځخه نمایندګي کوله. د ښه وضاحت دپاره لاندې اشاراتو ته متوجه شئ:

اول: هغې فقط په ضروري خبرو باندې اکتفاء وکړه حتی چې خپلې خبرې یې د "ای فلانکیه!" په ویلو باندې هم شروع نه کړې بلکې مستقیمًا یې په مطلب باندې پیل وکړ چې: ﴿ إِنَّ أَبِي ﴾ الآية.

دوهم: هغې د دعوت نسبت خپل پلار ته وکړ چې زه نه بلکې زما پلار تاته دعوت درکوي چې: ﴿ يَدْعُوكَ ﴾.

دریم: هغې د دعوت غرض په ډېرو صریحو الفاظو کښې بیان کړ چې دغه دعوت د دې کبله صورت نیولی دی چې تاته د ګډو د څړوبولو مزدوري درکړي: ﴿ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ﴾.

دا ټول د دې دپاره چې د مسافر نااشنا سړي په زړه کښې څه بل خیال پیدا نه شي.

ج: که څوک وایي چې: ایا د موسی ﷺ د مېړانې او پاکیزه خاصیت سره دا مناسبه وه چې په ثوابي څړوبولو باندې مزدوري واخلي او د همدې غرض دپاره دعوت قبول کړي؟

مونږ وایو چې: ذکرو شوو دواړو زنانه وو لا د وړاندې ځخه موسی ﷺ ته خپل پلار معرفي کړی وه چې: ﴿ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴾ او زمونږ پلار ډېرعمری بوډا دی. نو موسی ﷺ د دې دپاره دعوت قبول کړ چې هغه ته خپل ټول حالات شرحه کړي او د هغه د تجربو ځخه ګټه پورته کړي د همدې کبله یې د رسېدلو سره سم د خپلو حالاتو په شرحه باندې پیل وکړ: ﴿ فَلَمَّا جَآءَهُۥ وَقَصَّ عَلَيْهِ ٱلْقَصَصَ ﴾ الآية.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه موسی ﷺ هم نه غوښتل چې د ذکرې شوې بلونکې پیغلې سره بې ضرورته خپلې خبرې اوږدې کړي، د همدې کبله یې هغې ته جواب ورنه کړ چې زه په ثوابي عمل باندې مزدوري نه اخلم ترڅو د هغې سره خبرې د ضرورت ځخه اضافه نه شي. یا په بل عبارت: موسی ﷺ غوښتل چې د مزدورۍ نه اخستلو موضوع د هغې د پلار سره مطرحه کړي چې اصلاً وړاندیز هم د همغه د پلوه صورت نیولی وه.

د همدې کبله کله چې موسی ﷺ د شعیب ﷺ کور ته ورسېد نو هلته یې د سختې لوږې سره‌سره د خوراک او څښاک ځخه لاس ونیوه، البته د دې داره چې دا د څړوبولو اجرت (مزدوري) ونه ګرځي او ثواب یې ضائع نه شي. خو کله چې ورته شعیب ﷺ داډ ورکړ چې دا اجرت نه دی بلکې مېلمه پالنه ده چې ماته د خپلو پخوانیو پلرونو ځخه راپاتې ده «فَجَلَسَ وَأَكَلَ»[1] یعنې نو بیا خوراک او څښاک ته کېناست او خپل ځان یې موړ کړ.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د شعیب ﷺ لور په څه پوه شوه چې موسی ﷺ قوتناک او امانتدار دی؟

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۲

یا په بل عبارت: هغې په کوم دلیل خپل پلار ته د موسی ﷺ په هکله په ﴿ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَـْٔجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ ﴾ کښې د "قوي" او هم د "أمين" لقبونه ورکړه؟

مونږ وایو چې: هغې ته د موسی ﷺ قوت هغه وخت څرګند شوی وه کله یې چې په یوه سر د کوهي د خولې څخه هغه درنه ډېره اوچته کړه کومه به چې په عادي توګه لسو تنو اوچتوله[1]، لکه چې څه مربوط بیان یې لږ وړاندې په دوهمه توضیح کښې تېر شو، والحمد لله ﷻ.

او امانتداري یې ورته په هغه وخت کښې په اثبات ورسېدله کله چې نوموړې زنانه او موسی ﷺ دوه په دوه د بیدیا څخه د شعیب ﷺ کور ته ور روان وه او دا څکه چې:

د لارې په اوږدو کښې د موسی ﷺ ټولو حرکاتو او سکناتو (ټولو کړو وړو) د ده ﷺ د امانتدارۍ څخه نمایندګي کوله، آن تر دې چې موسی ﷺ نوموړې ته توصیه وکړه چې ته په ما پسې وروسته راځه او د لارې ښودانه راته کوه چې هغې خوا ته یا دې خوا ته تاو شه، ترڅو په تا باندې زما نظر ونه نښلي، البته دا ښودانه هم باید په خوله نه بلکې د یوې ګټکۍ په غورځولو سره صورت ونیسي[2].

لاندې څو ټکو ته توجه په کار ده

۵ـ په ﴿ قَالَ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ ﴾ الآية- کښې لاندې څو ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په دې کښې علماء کرام اختلاف لري[3]، چې په ذکرو شوو دواړو پېغلو کښې مشره څه نومېده، او کشرۍ څه نوم درلود؟.

همدارنګه په دې کښې هم سره مختلف دي چې موسی ﷺ مشره په نکاح واخستله اوکه کشرۍ سره یې د نکاح عقد صورت ونیوه؟.

څرنګه چې دا چندان ګټور بحث نه دی نو مونږ ترې صرف نظر کوو او فقط همدومره لیکو چې:

د ایتونو په ذکره شوې مجموعه کښې د "إِحْدَى" کلمه درې خله تکراره شوې ده: ﴿ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا ﴾، ﴿ قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا ﴾، ﴿ إِحْدَى ابْنَتَيَّ ﴾.

نو مونږ ته داسې ذهن ته راځي ـوالله ﷻ أعلمـ چې د دغې کلمې څخه به په درېواړو ځایونو کښې یوه انجلۍ مراده وي، یا په بل عبارت: موسی ﷺ به همغه انجلۍ په نکاح باندې اخستې وي کومې چې ورته د خپل پلار پیغام وروړی وه، او کومې چې خپل پلار ته مشوره ورکړې وه چې موسی ﷺ د خپلو ګډو دپاره مزدور ونیسي. برابره خبره ده چې د هغې صفوراء نوم وه او که شرفاء نومېده، او هم برابره خبره ده چې هغه کشره او که مشره وه.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۵۷

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۸۵

(۳) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۷۳؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۵۵۹؛ تفسیر الطبري ج ۲۰ ص۶۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۸۵

ب. د ﴿إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنۡ أُنكِحَكَ إِحۡدَى ٱبۡنَتَيَّ﴾ د کلماتو څخه په تبادر سره فهمېږي چې شعیب ﷺ به لومړي سر کښې موسی ﷺ ته فقط وعده ورکړې وه چې یوه لور به ورته منکوحه وګرځوي، او د نکاح عقد صورت نه وه نیولی، که نه نو ضرور به یې یوه لور تعین کړې وی ځکه چې په عقد کښې د منکوحې تعین ضرور دی.

بالمقابل موسی ﷺ هم د شعیب ﷺ سره د اتو کالو شپني کولو لوظ وکړ، هسې نه چې شپني کول د مهر په حیث وټاکل شوه.

هو! د دغو دواړو متبادلو وعدو او توافق څخه به وروسته د نکاح عقد صورت نیولی وی او د مهر په هکله به هم د شعیب ﷺ د شریعت په مطابق تصمیم نیولی شوی وی، والله ﷻ اعلم.

د همدې کیله مونږ په دې مقام کښې دا مسئله نه مطرحه کوو چې شپني کول مهر ګرځېدلی شي او که نه؟، که څوک غواړي چې په همدغې مسئله کښې د محمدي (ﷺ) شریعت حکم ولولي نو څېنو اړوندو کتابونو[1] ته دې مراجعه وکړي.

ج. که څوک وایي چې: کله چې موسی ﷺ د نکاح په مهر کښې شپني نه وه کړې نو تر لسو کالو پورې یې مزدوري څه شی وه؟

مونږ وایو چې: موسی ﷺ د خپلې مېرمنې په شمول فقط په ګېډه مزدور وه، لکه چې د لاندې حدیث څخه یې د اشارې په توګه څه وضاحت څرګندېږي:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ د همدې سورت (القصص) په قرائت باندې شروع وکړه کله چې د موسی ﷺ قیصې ته راورسېد نو ویې فرمایل چې: «إِنَّ مُوسَى ﷺ آجَرَ نَفْسَهُ ثَمَانِيَ سِنِينَ أَوْ عَشْرًا عَلَى عِفَّةِ فَرْجِهِ وَطَعَامِ بَطْنِهِ»[2] یعنې یقیناً موسی ﷺ د خپل عورت د پاک ساتلو او د خپلې ګېډې د خوراک په غرض خپل ځان اته کاله یا لس کاله د شعیب ﷺ دپاره د شپانه په حیث مزدور وګرځاوه.

د: په ایت شریف کښې مونږ ته ارشاد دی چې:

اول: مؤمن ته جائزه ده چې کله صالح سړی مونده کړي نو د خپلو اړوندو زنانه وو څخه د کومې یوې وړاندیز ورته وکړي او د شعیب ﷺ په قدم لاړ شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې د یوه حدیث مضمون ولولی[3]:

کله چې حفصه بنت عمر رضي الله عنها کونډه شوه او عدت یې تېر شو نو خپل پلار (عمر ﷺ) عثمان ﷺ ته د هغې د نکاح کولو وړاندیز وکړ چې د هغه د پلوه منفي جواب ورکړی شو.

بیا یې ابو بکر ﷺ ته د هغې د نکاح وړاندیز وکړ چې د ده د پلوه په سکوت سره جواب شو.

بالآخره د نبي کریم ﷺ په مطالبې سره نوموړې بي بي رضي الله عنها د أمهات المؤمنین په ډله کښې شامله شوه.

---

(۱) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۲ ص۲۷۷
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۳۰۱؛ سنن ابن ماجه ص۱۵۵
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۷۶۷

دوهم: څرنګه چې د شعيب ﷺ لور خپل پلار ته په ډېر باريکې اشارې سره مشوره ورکړه چې موسى ﷺ خپل زوم جوړ کړي، نو د دې امت مؤمنانو زنانه وو ته جائزه ده چې همغې پسې اقتداء وکړي او خپلو وليانو ته په اشاراتو سره د مېړه په انتخاب کښې خپل رضايت څرګند کړي، او يا کوم صالح سړي ته په خپله خوله د نکاح د عقد وړانديز وکړي.

د سېرت ځينو کتابونو د هغو زنانه وو تعداد نهه ښودلی دی کومو چې نبي کريم ﷺ ته دغه ډول وړانديزونه کړي وه[1]. پاتې شوه دا خبره چې ايا نبي کريم ﷺ د دغو وړانديز کوونکو زنانه وو څخه کومه يوه د أُمهات المؤمنين په ډله کښې شامله کړې ده او که نه؟ نو په دې کښې اختلاف دی! ځينې علماء کرام وايي چې: هو، زينب بنت خزيمه رضي الله عنها د همدې جملې څخه وه کومه چې د نبي کريم ﷺ په حيات کښې وفاته شوې ده، او ځينې نور وايي چې: نبي کريم ﷺ د دغسې زنانه وو څخه د يوې وړانديز هم نه دی قبول کړی.

هـ: د ګډو څرول (شپني کول) د ټولو پيغمبرانو سنت دی، لکه چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: هيڅ پيغمبر نه دی مبعوث شوی مګر ګډې يې څرولې دي (شپني يې کړې ده).

صحابه کرامو ﷺ عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! تا هم ګډې څرولې دي؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ كُنْتُ أَرْعَاهَا عَلَى قَرَارِيطَ لِأَهْلِ مَكَّةَ»[3] يعني هو، ما هم د مکې د اهل (خلکو) دپاره په څو قيراطونو (يوه ګډه په يوه قيراط) باندې او يا په "قراريط" نومي مقام کښې څرولې دي.

و: که څوک وايي چې: موسى ﷺ څو کاله شپني وکړه؟ يا په بل عبارت: په ﴿عَلَىٰٓ أَن تَأْجُرَنِي ثَمَٰنِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ﴾ کښې موسى ﷺ واجبي وعده پوره کړه که اختياري؟

مونږ وايو چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې په خپله اختياري وعده باندې ودرېد او پوره لس کاله يې د شعيب ګډې وڅرولې[4].

وکيل څه معنی؟

۶_ په ﴿وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ﴾ کښې د "وکيل" کلمه د هغه چا دپاره وضعه شوې ده کوم نه چې يو کار ورو سپارلی شي، خو د شاهد او حافظ د معناوو دپاره متضمنه ده[5]. په دې مقام کښې د شاهد معنی په زړه پورې برېښي. يعني زما او ستا په خبرو او معاهدو باندې الله ﷻ شاهد دی.

﴿فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓا۟ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا لَّعَلِّىٓ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ

(۱) سنن ابن ماجه ص۱۷۶
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۵۰۰؛ تفسير البغوي ج۳ ص۵۳۷؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۰۸
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۳۰۱؛ سنن ابن ماجه ص۱۵۵
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۴۰۹؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۴۹
(۵) روح المعاني ج۲۰ ص۶۸

﴿٢٩﴾ فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِيَ مِن شَٰطِئِ ٱلْوَادِ ٱلْأَيْمَنِ فِي ٱلْبُقْعَةِ ٱلْمُبَٰرَكَةِ مِنَ ٱلشَّجَرَةِ أَن
يَٰمُوسَىٰٓ إِنِّيٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٠﴾ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ
وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَٰمُوسَىٰٓ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ ٱلْءَامِنِينَ ﴿٣١﴾ ٱسْلُكْ يَدَكَ
فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ وَٱضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهْبِ فَذَٰنِكَ
بُرْهَٰنَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦٓ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ
إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَأَخِي هَٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا
فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِيٓ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ
وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَٰنًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِـَٔايَٰتِنَآ أَنتُمَا وَمَنِ ٱتَّبَعَكُمَا ٱلْغَٰلِبُونَ ﴿٣٥﴾

[۲۹] نو هر کله چې موسی ﷺ (معهوده تاکلې) نېټه (په اکمله وجه) پوره کړه، او د خپل اهل (ښځې) سره (مصر ته) روان شو، نو د طور غره د طرفه يې اور وليد.

(او) خپل اهل ته يې وويل چې تاسو (همدلته) درنګ وکړئ (ايسار شئ)، يقيناً ما اور وليد (زه هلته ورځم) شايد چې تاسو ته ترې (د لارې د موندلو) خبر راوړم، (او) يا د اور څخه سوی لرګی راوړم (چې اور وربورې نښتی وي)، ښايي چې تاسو (ترې دلته) اور بل کړئ (او ورباندې تاوده شئ).

[۳۰] نو کله چې موسی ﷺ اور ته ورغی (هلته ورباندې) د وادي د ښي څنډې څخه په مبارک ځای کښې د ونې څخه (په بلا کيفه توګه) اواز وکړی شو چې:

ای موسی! يقيناً زه (خبرې کوونکی) همدا زه الله ﷻ يم (چې) د ټولو عالمونو رب (تربيه کوونکی) يم.

[۳۱] او (بل دا چې: ای موسی!) خپله همسا وغورځوه، نو (دستي يې وغورځوله او اژدها ترې جوړه شوه)، کله چې موسی ﷺ خپله همسا وليده چې خوځېږي لکه چې دا نری مار وي (او په تېزۍ سره لکه د نري مار حرکت کوي) نو په داسې حال کښې يې ترې مخ واړاوه چې بېرته تښتېدونکی وه او (ورباندې) راتاو نه شو.

(په عين وخت کښې الله ﷻ مخاطب کړ چې:) ای موسی! (اژدها ته) مخ ورواړوه او (ترې) دارېږه مه، يقيناً ته د امن درلودونکو د (ډلې) څخه يې.

[۳۲] (ای موسی!) خپل لاس دې په ګرېوان کښې ننباسه چې بدون د مرضه به تک سپين راووځي (دا دې بله معجزه شوه).

او خپل وزر (خپل لاس) خپل خان ته وصل کړه (په زړه باندې یې) د ډار د امله (کېږده چې ډار دې لرې شي او زړه دې ارام ونیسي).

نو دغه دواړه معجزې (همسا، سپین لاس) ستا د رب ﷻ د پلوه (ستا د نبوت د اثبات دپاره) فرعون او د ده (د شورا) مشرانو ته قاطع دلیلونه دي (ته هغوی توحید ته دعوت کړه خکه چې) یقیناً دوی (فرعونیان) فاسق قوم دی.

[۳۳] موسی ؑ وویلې چې: ای زما ربه! یقیناً ما د فرعونیانو څخه یو نفر (کس) وژلی دی نو زه ډارېږم چې (د هغه په کسات کښې به) ما ووژني.

[۳۴] او (بل دا چې زه فصیح نه یم او) ورور مې هارون ؑ همدی زما څخه د ژبې (بیان) د حیثه فصیح دی نو هغه هم زما سره د کومکي په حیث پیغمبر وګرځوه ترڅو ما د صادقیت مقام ته ورسوي. یقیناً زه ډارېږم چې فرعونیان به مې (د عدم فصاحت د امله) دروغژن وګڼي (دروغژن به ورته څرګند شم).

[۳۵] الله ﷻ (ورته) وویلې چې: ډېر ژر به ستا مټ ستا په ورور (هارون ؑ) سره قوي کړم، او تاسو دواړو ته به سلطه (غلبه) وګرځوم (درکړم).

نو فرعونیان به تاسو دواړو ته (د ضرر او قتل د حیثه) در وصل نه شي (کسات به درڅخه وانخستلی شي).

(لنډه دا چې:) زمونږ د معجزاتو په سبب تاسو دواړه او هغه کسان کوم چې ستاسو پیروي کوي (په فرعونیانو باندې) غلبه موندونکي یاست.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د موسی ؑ د سفر وروستنی کړی بیانه شوې ده چې حاصل یې داسې راځي: ای پیغمبره! شعیب ؑ او موسی ؑ دواړه په خپلو لوظونو او عهدونو باندې کلک ودرېده، او یوه هم ترې تخلف ونه کړ نو بیا لاندې حالاتو صورت ونیوه:

۱ـ موسی ؑ د خپلې مېرمنې سره د مصر په لور روان شو ترڅو د لسو کالو څخه وروسته د خپلې مور او نورو اقاربو سره ملاقات وکړي.

خو د سفر په اوږدو کښې د طور مقام ته په داسې حال کښې ورسېد چې د یو پلوه ترې مصر ته غزېدلې لاره خطا شوې وه او د بله پلوه تکه توره سړه شپه وه، نو دوی دواړه هم د لارې موندلو ته محتاج وه او هم یې اور ته ضرورت درلود چې په سړه شپه کښې ورباندې خانونه تاوده کړي.

۲ـ په عین وخت کښې موسی ؑ د طور د غره پلو ته رڼا ولیده نو خپل اهل (مېرمن) یې مخاطبه کړه چې:

الف: ما هاغلته اور (رڼا) ولیده نو تاسو همدلته ځای په ځای تم شئ ترڅو زه هلته ورشم شاید چې:

ب: زه تاسو ته د لارې د موندلو خبر راوړم چې مصر ته غزېدلې لاره هغه ده او یا دغه ده.

ج: یا به په سوي اوچوکي کښې اور راوړم، ښایي چې تاسو به ورباندې تاوده شئ:

د: بالآخره یا به لا دواړه مطلبونه تر لاسه کړم.

نو ناسو ته په کار دي چې د همدې خایه حرکت ونه کړئ، او خای په خای کېنئ.

۲ـ کله چې موسی ﷺ د اور په لور روان شو او هلته ورغی نو حالات هغسې نه وه لکه څنګه چې موسی ﷺ اټکل کړی وه، بلکې حالات داسې وه چې:

الف: د هغه مبارک میدان د ښي طرف څخه چې موسی ﷺ د اور په ګومان ورغلی وه بلکې هلته د بوټې شنې ونې څخه وریاندې په بلاکیفه توګه اواز وکړی شو چې:

ب: ای موسی! یقیناً زه همدا زه الله ﷻ یم، همدا زه د ټولو عالمونو پالونکی یم، او هرڅه همدا زما په واک او اختیار کښې دي.

ج: ای موسی! ته د نبوت دپاره ما انتخاب (غوره) کړې او تاته مې په خپل کامل علم کښې متعدد معجزات هم درکړي دي. د مثال په توګه:

د: ته خپله همدغه همسا وغورځوه کومه چې تا په خپل لاس کښې نیولې ده او ښه یې پېژنې چې د لرګي څخه ده، او بیا ورته وګوره چې د هغې څخه څه شی جوړېږي؟.

ه: د همسا د غورځولو سره سم د هغې څخه غټ ښامار جوړ شو چې ډېر په تېزۍ سره څغاست. یا په بل عبارت د دغه ښامار تېزي او سرعت د نري مار وه او غټوالی یې د لوی اژدها وه.

و: موسی ﷺ د اژدها څخه ډېر زیات وډار شو حتی چې مخ بېرته ستون شو او مخ بېرته روان شو، او سترګې یې هم ورته نه وراړولې.

ز: په عین حال کښې الله ﷻ مخاطب کړ چې: ای موسی! اژدها ته مخ ورواړوه او ترې تښته مه، او مه ترې ډارېږه، او دا خکه چې: یقیناً ته د امن درلودونکو کسانو څخه یې، تاته هیڅ ضرر نشته.

ح: ای موسی! ستا د معجزاتو بل مثال دا دی چې ته خپل لاس په ګرېوان کښې ننباسه چې په داسې حال کښې تک سپین راووځي چې هیڅ ډول مرض به ورپورې نه وي، بلکې د معجزې په توګه به روڼ جوړ شي. او بیا خپل همدغه لاس په دوهم ځل خپل ګرېوان ته ننباسه چې دا ځل به په عادي حال سره ترې رابهر شي.

ط: موسی ﷺ د دغې معجزې ننداره هم وکړه چې تکی په تکی تطبیق شوه.

ي: همدارنګه الله ﷻ په دغه وخت کښې موسی ﷺ ته د ډار د مخنیوي دپاره یوه ډېره مهمه طریقه هم وروښودله چې:

ای موسی! د ډار د کبله خپل لاس خپل خان ته ضمیمه کړه او په زړه باندې یې کېږده، چې سدستي به ارام ونیسې او د اضطراب څخه به خلاص شې.

د همدغې طریقې څخه کار اخله، برابره خبره ده چې تاته د اژدها د کبله او یا د بل شي د کبله ډار متوجه شوی وي.

یا: ای موسی! دغه دواړه معجزې (د همسا معجزه او د سپین لاس معجزه) ستا د رب ﷻ د پلوه ستا د نبوت د اثبات دپاره دوه دلایل دي چې په هر یوه باندې ستا حقانیت او صداقت څرګندېږي،

نو دغه دواړه معجزې درسره واخله او فرعون او د ده د مجلس اراکینو (د شورا اعضاوو) ته لاړ شه. هغوی ته دعوت ورکړه چې د وحدانیت عقیدې ته راوګرځي او فسق فجور پرېږدي، یقیناً چې هغوی فاسق قوم دی، دعوت یې ضرور دی.

۴ـ بیا موسی ﷺ د خپل رب ﷻ په حضور کښې خپل احتیاجات وړاندې کړه چې:

الف: ای زما ربه! ما خو د فرعونیانو څخه یو نفر وژلی وه، د همدې کبله مې لس کاله عمر په جلاوطنۍ کښې تېر کړ. نو زه دارېږم چې هغوی به ما د کسات په توګه ووژني او د دې موقع به رانه کړي چې زه هغوی ته د توحید دعوت ورکړم.

ب: په دې باندې علاوه زما ژبه لږ څه غوټه لري او په ښه فصاحت سره خبري نه شم کولی نو زه دارېږم چې ما به دروغژن وګڼي او همدا زما د ژبې نښتل به د عدم قبول دپاره بهانه ونیسي، او یا به زه ونه توانېږم چې د استدلال په موقع هغوی ته قناعت ورکړی شم.

نو هیله ده چې زما ورور (هارون ﷺ) زما سره د پیغمبر په حیث هغوی ته ور ولېږې او د نبوت تاج هغه ته هم وریه سر کړې، چې هغه زما څخه د ژبې د چلښت د حیثه زیات فصیح دی، نو کله چې زه د خپل حقانیت په څرګندونه کښې کمزوری کېږم هغه به مې کومک کوي او زما څخه به د تکذیب مخنیوی کوي.

۵ـ الله ﷻ د موسی ﷺ سوالونه قبول کړه او ورته یې وویلې چې:

الف: ژر دی چې ستا مټ به ستا په ورور سره قوي کړم او هغه ته به هم د نبوت تاج وریه سر کړم.

ب: ژر دی چې زه به تاسو دواړو ته سلطه درکړم نو فرعونیان به ونه توانېږي چې تاسو دواړو ته د ضرر رسوني په حیث درورسېږي (درنژدې شي)، او د مقتول کسات درڅخه واخلي. البته د دې کبله چې ستاسو سره زمونږ معجزات موجود دي چې هغوی یې په مقابل کښې جرئت نه شي کولی.

نو د همدغو معجزاتو په سبب تاسو دواړه او هغه څوک غلبه درلودونکی دی کوم چې ستاسو دواړو پیروي کوي.

توضیحات

۱ـ د دې ایتونو په ارتباط د "طه" او "النمل" په سورتونو کښې څه وضاحتونه تېر شوی دی ـوالحمد لله ﷻـ بیا واضحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو.

جَذْوَة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ ﴾ کښې د ﴿ جَذْوَةٍ ﴾ کلمه د هغه نیم سوي لرګي یا اوچوکي څخه عبارت ده د کوم په سر پورې چې اور نښتی وي، او د انتقال دپاره مساعد وي[۱] د همدغه اور څخه په [طه: ۱۰] ایت کښې په "قَبَس" سره تعبیر شوی دی، د همدې کبله ځینې علماء کرام وایي چې د

(۱) مفردات الراغب ص۸۸

ډلوژه او "قَبَسَةٌ" او هم "جَمْرَةٌ" (سکروټه) درې واړه کلمې مترادفې دي او یوه معنی ورکوي[۱].

الاَیْمَن څه معنی؟

۲ـ په ﴿ نُودِيَ مِن شَاطِئِ ٱلْوَادِ ٱلْأَيْمَنِ ﴾ کښې د "أَيْمَن" کلمه متعددې معناوې لري[۲]، خو په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې معناوو سره تفسیره کړې ده[۳]:

الف: دلته هغه "أَيْمَن" مطلب دی چې په مقابل کښې یې "أَيْسَر" (کیڼ) استعمالېږي. یعنې موسی ﷺ ته د وادي د هغې څنډې څخه اواز وکړی شو کومه چې د موسی ﷺ په ښي طرف کښې واقع وه.

ب: دلته د میمون (مبارک) معنی ورکوي د کوم په مقابل کښې چې د "أشام" کلمه استعمال مومي چې د بې برکته معنی ورکوي. یعنې موسی ﷺ ته د وادي (میدان) د مبارکې څنډې څخه اواز وشو.

که څه هم ډېرو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې لومړنۍ معنی بعیده ګڼلې ده[۴]، مګر مونږ ته قرینه برېښي او دا خکه چې د برکت معنی د ﴿ فِى ٱلْبُقْعَةِ ٱلْمُبَٰرَكَةِ ﴾ څخه څرګندېږي، او د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

یادونه

۴ـ د ﴿ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ﴾ کلمات په [النمل: ۱۰] ایت کښې هم نازل شوي دي او هلته یې د الله ﷻ په توفیق ډېره ښه شرحه موندلې ده، چې بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو، هیله ده چې هلته مراجعه وکړی شي.

متعدد تفسیرونه

۵ـ د ﴿ وَٱضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهْبِ ﴾ جمله علماوو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسیره کړې ده، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: که څه هم د "جَنَاح" کلمه د وزر دپاره وضعه شوې ده، مګر په دې مقام کښې ترې لاس مطلب دی[۵]، او د ﴿ مِنَ ٱلرَّهْبِ ﴾ څخه هغه ډار مراد دی کوم چې موسی ﷺ ته د لاس د سپینوالي د کبله پیدا شوی وه چې دغه به د کوم مرض د کبله صورت نیولی وي[۶]، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای موسی! د هغه ډار د مخنیوي د کبله چې درپېښ شوی دی ته خپل لاس خپل خان ته ضمیمه کړه او په خپل ګرېوان کښې یې د دوهم ځل دپاره ننباسه نو ډېر ژر به په خپل عادي رنګ سره راووځي او ستا تشویش به اوچت شي.

---

(۱) القاموس المحیط ج۱ ص۴۶۵
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۴۶۱
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۷۳
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۰۴
(۵) مفردات الراغب ص۹۸
(۶) زاد المسیر ج۶ ص۹۹

دا تفسیر خکه غوره نه برېښي چې الله ﷻ په ﴿ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ ﴾ کښې د ﴿ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ ﴾ کلمات په صراحت سره موسی ﷺ ته اورولی وه نو د دغه صراحت څخه وروسته د موسی ﷺ تشویش هیڅ معنی نه لري او څوک ورباندې باور نه شي کولی.

ب: مرغه د اضطراب په حال کښې خپلې وزرې غوړوي او الوتنې ته خپل ځان جوړوي، او د اطمنان او ارامۍ په وخت کښې خپلې وزرې خپل ځان ته ضمیمه کوي.

نو دا جمله د اطمنان او ارامۍ څخه کنایې ده، ته به وایې چې موسی ﷺ ته ارشاد شوی وي چې د اژدها (ښامار) څخه مه ډارېږه او ارام او مطمئن اوسه هغه تا ته څه ضرر نه رسوي او نه یې درته رسولی شي[۱].

په دې تفسیر سره ذکره شوې جمله د ﴿ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ ﴾ دپاره تاکید ګرځي او پوره واضحه ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

ج: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) وایي چې: په دې جملې سره الله ﷻ موسی ﷺ ته یوه ډېره مهمه توصیه کړې ده[۲] چې ای موسی! په هر ځای او هر وخت کښې چې ته د ډار سره مخامخ شوې نو خپل لاس دې په خپله سینه (خپل زړه) باندې کېږده، سمدستي به دې خوف او ډار د منځه لاړ شي او اطمنان او ارام به دې نصیب شي.

مونږ ته همدغه تفسیر غوره برېښي چې هم د ارشاداتو د مقام سره مناسب دی او هم پکښې تاسیس دی.

د ډار په وخت کښې مونږ ته څه په کار دي؟

۶_ مونږ (ټولو مسلمانانو) ته د قیامت تر ورځې پورې په کار دي چې د خوف او ډار په وخت کښې د موسی ﷺ غوندې په ذکر شوی ارشاد باندې عمل وکړو او خپل لاس په زړه باندې کېږدو او خپل ځان ته یې ضمیمه کړو، الله ﷻ ته اُمید دی چې خوف به مو لرې شي او زړه به مو ارام او اطمنان مونده کړي[۳].

یوه عجیبه قیصه

۷_ یوه ورځې د پنځم خلیفه (عمر بن عبد العزیز) رحمه الله په وړاندې یوه لیکونکي تیز واچاوه (په باد سره یې اودس مات شو)، لیکونکی ډېر وارخطا شو او ډار ورسره پیدا شو چې د خلیفه د تهدید لاندې به واقع شي، نو خپل قلم یې وغورځاوه او د خپله خایه اوچت شو، تا به ویل چې د دغه خایه خپلې پښې سپکوي او تښتي.

نو خلیفه رحمه الله ورته په ﴿ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ ﴾ سره توصیه وکړه چې:

---

(۱) تفسیر الطبري ج ۲۰ ص۷۳؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۶۶
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۸۸؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۵
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۸۴

ابن خلق (۲۰) ای لیکونکیه! قلم دې ببرته را اوچت کړه، او مه دارېږه او مه وارخطا کېږه، خپل لاس په خپل زړه باندې کېږده چې اطمنان او ارام دې نصیب شي. ته په دې باندې پوه شه، کوم شی چې ما ستا څخه واورېد هغه مې د خپلې خانه دومره ډېر اورېدلی دی چې په هغې اندازه مې د بل چا څخه نه دی اورېدلی (۱)، یا په بل عبارت دا کار پخپله زما څخه هم کېږي.

داسې معلومېږي چې خلیفه رحمه‌الله به د نبي کریم ﷺ هغه ارشاد ته اشاره کړې وي کوم چې د یوه اورده حدیث برخه ده چې: «ثُمَّ وَعَظَهُمْ فِيْ ضِحْكِهِمْ مِنَ الضَّرْطَةِ» یعنې بیا نبي کریم ﷺ صحابه کرامو ؓ ته د تیز د کبله د دوی د خندا په هکله وعظ وکړ او ویې فرمایل چې: «إلى مَا يَضْحَكُ أحَدُكُمْ مِنْ مَا يَفْعَلُ» (۲) ستاسو یو کس څه شي ته (د څه دپاره) د هغه فعل څخه خاندي کوم چې پخپله یې کوي (نو لکه څنګه چې په خپل خان نه خاندي په کار دي چې په بل چا باندې هم ونه خاندي).

معانقة څه ته وایي؟

۸_ د قرائت د علماوو کرامو په اصطلاح په ﴿ فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا ۚ بِـَٔايَـٰتِنَآ أَنتُمَا ﴾ الآية کښې د ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ په کلماتو باندې د دوه وو وقفونو معانقه ده، چې پیل یې هم د وقف څخه دی او ختم یې هم په وقف باندې کېږي.

یا په بل عبارت: جائزه ده چې په ﴿ إِلَيْكُمَا ﴾ باندې وقف وکړی شي او ذکر شوي ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ کلمات د وروستني کلام سره تعلق ونیسي، یعنې: ای موسی! تاسو دواړه او هغه څوک چې ستاسو پیروي کوي زمونږ د معجزاتو په سبب برلاسی او غالب یاست.

او دا هم جائزه ده چې په ذکرو شوو کلماتو ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ باندې وقف وکړی شي، نو په دې تقدیر به د لومړني کلام سره تعلق مونده کړي. یعنې: ای موسی! زمونږ د ایتونو او معجزاتو په سبب به تاسو دواړو ته فرعونیان د ضرر په حیث در ونه رسېږي چې د مقتول کسات درڅخه واخلي.

ذکرو شوو علماوو کرامو په قرآن کریم کښې د معانقې د پېژاندلو دپاره د وقفونو په سرونو باندې د درېو ټکو اینسودل علامه ګرځولې ده، نو ذکره شوې معانقه په قرآن کریم کښې داسې لیکي چې: "إِلَيْكُمَا ... بِآيَاتِنَا ..." الآية.

﴿ فَلَمَّا جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِـَٔايَـٰتِنَا بَيِّنَـٰتٍ قَالُوا۟ مَا هَـٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهَـٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّىٓ أَعْلَمُ بِمَن جَآءَ بِٱلْهُدَىٰ مِنْ عِندِهِۦ وَمَن تَكُونُ لَهُۥ عَـٰقِبَةُ ٱلدَّارِ ۖ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۰۸
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۳۷؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۲

مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرِى فَأَوْقِدْ لِى يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ فَٱجْعَل لِّى صَرْحًا لَّعَلِّىٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ
مُوسَىٰ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٣٨﴾ وَٱسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ
وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ فَٱنظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ وَيَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ لَا
يُنصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَأَتْبَعْنَٰهُمْ فِى هَٰذِهِ ٱلدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ هُم مِّنَ ٱلْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

[۳۶] نو کله چې موسی ﷺ زمونږ د واضحه معجزو سره فرعونیانو ته ورغی (نو) دوی وویلې چې: دغه (هره یوه معجزه) نه ده مګر جادو دی چې (په الله ﷻ باندې) په دروغو تپل شوی دی.

او مونږ دغه (دین) په خپلو لومړنیو (پخوانیو) پلرونو کښې نه دی اوریدلی (په هغوی کښې کوم پیغمبر نه دی تیر شوی).

[۳۷] او موسی ﷺ وویلې چې: زما رب ﷻ په هغه چا باندې ډیر ښه پوهیږي کوم چې د ده ﷻ د نزده یې هدایت (دین) راوړی دی.

او (زما رب ﷻ) په هغه چا باندې (هم ډیره ښه پوهه لري) د چا دپاره چې د دنیا (او آخرت) انجام دی، یقیناً شان دا دی چې ظلم کوونکی قوم فلاح (کامیابي) نه مومي.

[۳۸] او فرعون وویلې چې: ای د مشرانو ډلې! زه تاسو ته د خپل ځان څخه پرته په بل هیڅ معبود باندې علم نه لرم (تاسو زما څخه په غیر بل معبود نه لرئ).

نو ماته (ای هامانه!) په خټه باندې اور بل کړه (خامې خښتې پخې کړه).

نو ماته دنګه ماڼۍ وګرځوه (جوړه کړه) شاید چې زه د موسی ﷺ معبود ته وروخیژم (د هغه سره وګورم که بالفرض په اسمان کښې موجودیت ولري).

او یقیناً زه هرومرو په موسی ﷺ باندې ګومان کوم چې د دروغژنانو د ډلې څخه دی (چې خپل ځان ته په دروغو د پیغمبر لقب ورکوي).

[۳۹] او (د معجزاتو د ظهور څخه وروسته هم) فرعون (د حق د قبول څخه) په ناحقه په ځمکه کښې تکبر وکړ او د ده لښکر (هم تکبر اختیار کړ).

او دوی (ټولو) ګومان وکړ چې یقیناً دوی به مونږ ته راجع نه کړی شي (بیا راژوندي نه کړی شي).

[۴۰] نو مونږ فرعون او د ده لښکر (په غضب سره) ونیوه نو (ټول) مو په دریاب کښې وغورځول.

نو (ای پیغمبره!) ته وګوره چې د ظالمانو انجام څنګه شو؟ (ټول غرق شوه).

[۴۱] او فرعونیان مونږ (په کفر کښې) امامان ګرځولي وه چې اور (دوزخ) ته به یې بلل کول (نو په دنیا کښې مو غرق کړه) او د قیامت په ورځ به ورسره (هم) کومک ونه کړی شي (چې څوک د

عذاب څخه نجات ورکړي).

[۴۲] او مونږ په دغې دنیا کښې په فرعونیانو پسې لعنت تابع وګرځاوه (چې د قیامت د ورځې پورې وربانديې لعنت ویل کېږي).

او دوی د قیامت په ورځ د بدرنګو کړی شوو څخه دي (او د هر خیر څخه د لرو کړی شوو څخه دي).

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د موسی ﷺ د هغو حالاتو څخه ځینې حالات قرائت کړه کوم چې هغه ﷺ ته د دعوت په مرحلې کښې پېښ شوي وه هغه دا چې:

۱ـ نو کله چې موسی ﷺ فرعونیانو ته د یوه پیغمبر په حیث ورغی او د خپل رسالت د اثبات دپاره یې واضحه معجزات ورڅرګند کړه نو هغوی یې دعوت قبول نه کړ، او بهانه یې ونیوه چې:

الف: دغه خوارق (چې موسی ﷺ ورته د خپل نبوت دلایل وایي) بل شی نه دی مګر فقط جادو دی او په دروغو سره الله ﷻ ته نسبت ورکول کېږي ترڅو وربانديې خلک تېر باسي.

ب: او همدارنګه مونږ د دغه شخص (موسی ﷺ) په څېر د کس په اړه په خپلو پخوانیو پلرونو کښې هیڅ نه دي اورېدلي چې پکښې تېر شوی وي، که بالفرض حقیقت یې درلودی نو ضرور به یې په پخوانیو کښې امثال تېر شوي وی.

لنډه دا چې مونږ یې نه د نبوت دعوه منو او نه د دغې دروغینې دعوې دلیل قبلوو.

۲ـ دا خو د فرعونیانو خبره وه چې وړاندې قرائت شوه، د موسی ﷺ خبره دا وه چې:

الف: زما رب ﷻ هغه څوک ډېر ښه پېژني کوم چې د ده ﷻ د پلوه په حقه رالېږلی شوی وي، که بالفرض زه په دروغو سره د نبوت دعوه ګېر یم نو ضرور به ماته سزا راکړي.

ب: همدارنګه زما رب ﷻ په هغه چا باندې هم ښه پوره عالم دی چا چې آخرت ګټلی دی او په حقه روان دی.

نو په آخرت کښې به ښه پوره واضحه شي چې تاسو په حقه یاست او که زه په حقه یم؟ لنډه دا چې ظالمان نه په دنیا کښې کامیابي مونډلی شي او نه په آخرت کښې، نو په آینده کښې به څرګنده شي چې د دواړو دارینو کامیابي د چا په برخه ده، زما او که ستاسو؟ او هم به واضحه شي چې ظالمان تاسو یاست او که زه؟.

۳ـ بیا د خلکو د اغفال دپاره فرعون خپل وزیر (هامان) مخاطب کړ چې:

الف: ای هامانه! هله ژر شه بتې جوړې کړه او په خامو خښتو باندې اور بل کړه چې پخې شي.

ب: بیا ترې یوه ښه لوړه ماڼۍ جوړه کړه ترڅو زه پکښې د موسی ﷺ معبود ته وراوچت شم، او خبرې ورسره وکړم، چې ایا موسی ﷺ په رښتیا هغه رالېږلی دی؟

یا په بل عبارت: که بالفرض رښتیا د موسی ﷺ رب زما څخه په غیر بل رب وي نو هغه به ضرور په اسمان کښې وي، په ځمکه کښې خو زما څخه په غیر بل رب نشته.

ج: دا کار خکه ضرور دی چې زه گومان کوم چې موسی ﷺ د دروغژنانو د ډلې څخه دی نو لازمه ده چې دروغ او رښتیا یې خپل خان ته معلوم کړم.

۴_ ای پیغمبره! ذکره شوې حیله او بهانه د فرعون د پلوه صرف د خلکو د اغفال دپاره په کار واچوله شوه، که نه نو اصلاً نوموړي د حق څخه تکبر کاوه، همدارنگه د ده لښکر هم په خکه کښې تکبر کوونکی وه، نه یې غوښتل چې حق ته تسلیم شي.

بلکې کومه کړنلاره چې فرعونیانو غوره کړې وه هغوی ته هم په خپلو زړونو کښې ناحقه ښکارېده، خو د عناد د کبله وربانديې کلک وه.

او د عناد وجه یې دا وه چې هغوی ته دنیاوي عیش او عشرت نهایي هدف بریښېده د هغوی گومان وه چې د قبرونو څخه به را پورته نه کړی شي او مونږ ته به رجوع ونه کړي او نه به د حساب کتاب سره مخامخ شي.

۵_ نو د همدې کبله مونږ هغوی ته د تکبر او کفریاتو جزا ورکړه چې ټخپله فرعون او د ده لښکر مو ټول په غضب سره ونیوه او په دریاب کښې مو ورغورخول.

۶_ ای پیغمبره! ته گوره چې د ظالمانو عاقبت څنگه شو چې ټول د خرمې په دریاب کښې غرق کړی شو؟ او د قیامت د ورځې عذاب خو لا ورته پاتې دی چې د بیا راژوندي کېدلو څخه وروسته به ورسره ملاقي شي.

۷_ مونږ هغوی په خپل وخت کښې د کفر امامان گرځولي وه چې خلک به یې دوزخ ته دعوتول، او نن هم په پټه خوله دوزخ ته بلنه کوي خو صرف هغه کسان یې دعوت او بلنې ته لبیک وایي کوم چې د همدوی په قدم بانديې روان دي او د هغوی په شان حقائق د پښو لانديې کوي او بس.

نو د قیامت په ورځ به نه د فرعونیانو سره او نه د دوی د پیروانو او شاگردانو سره نصرت وکړی شي او نه به څوک مونده کړي چې د دائمي دوزخ څخه نجات ورکړي.

۸_ نو د قیامت د ورځې پورې د فرعونیانو د کفریاتو پېټی درنېږي او د خپلو شاگردانو د کفریاتو په هکله بې ونډې نه پاتې کېږي.

په دې بانديې علاوه په دنیا کښې مونږ د مؤمنانو د پلوه په هغوی پسې د لعنت ښېراوې پیروې گرځولي دي چې هرڅوک وربانديې لعنت استوي.

هغوی د قیامت په ورځ د بد شکله کړی شوو څخه دي چې د یو پلوه به وربانديې هملته هم لعنت ویل کېږي او د بله پلوه به یې څېرې او شکلونه هم د ملعونیت او معذبیت څخه نمایندگي کوي، چې سترگې به یې تکې شنې گرځېدلې وي او په زولنو او غورابونو کښې به تړلی شوي وي او داسې نور.

توضیحات

۱_ په ﴿ قَالُواْ مَا هَـٰذَآ ﴾ کښې د "هَـٰذَا" کلمه د مذکور په اعتبار سره خوارقو او بیناتو ته اشاره ده چې د ﴿ إِلَّا سِحۡرٌ مُّفۡتَرًى ﴾ کلمات وربانديې دلالت کوي.

یعني کفارو (فرعونیانو) وویلې چې دغه خوارق (چې موسی ﷺ یې د خپل نبوت دلایل بولي) ټول جادو دی او په دروغو سره وربانديې د معجزاتو نوم ایښودلی کېږي.

او په ﴿ وَمَا سَمِعْنَا بِهَـٰذَا ﴾ کښې د "هَـٰذَا" کلمه هغه حق دین ته اشاره ده د کوم دپاره چې موسی ﷺ دعوت چلاوه، په همدې بانديې د ﴿ فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ کلمات دلالت کوي.

یعني دغه توحیدي دین چې موسی ﷺ ورته دعوت چلوي او خپل ځان ته د پیغمبر لقب ورکوي مونږ نه په پخوانیو پلرونو کښې د دغه غونديې دین اورېدلی دی او نه مو دا اورېدلي دي چې د ده غونديې ورته چا دعوت چلولی دی.

په یاد ولرئ

په یاد ولرئ! چې فرعونیانو د توحید (حق دین) د اورېدلو څخه عناداً انکار وکړ چې په پخوانیو پېړیو کښې نه دی تېر شوی، که نه نو د یوسف ﷺ په نبوت او د ده ﷺ په حق دین بانديې خو واړه او زاړه ټول خبر وه او ټولو اورېدلی وه.

د همدې کبله د استدلال په مقام کښې یوه مؤمن سړي د هغوی توجه داسې ورواړوله چې: ﴿ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ يُوسُفُ مِن قَبْلُ بِٱلْبَيِّنَـٰتِ ﴾ [غافر:۳۴] یعني او یقیناً تاسو ته د موسی ﷺ څخه وړانديې یوسف ﷺ په څرګندو معجزو سره راغلی وه.

یادونه

۲ـ کوم مضمون ته چې موسی ﷺ د دعوت په اول وخت کښې د فرعون په وړاندي اشاره کړې وه چې ﴿ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴾، همغه مضمون په پای کښې تحقق وموند چې الله ﷻ ورته په ﴿ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾ [۴۰] سره اشاره کړې ده. یعني نو ته وګوره چې د ظالمانو عاقبت څنګه شو؟ ایا همغسې نه شو لکه څنګه چې ورته موسی ﷺ په ابتداء کښې اشاره کړې وه؟ همدارنګه د هر پیغمبر خبره هرومرو تحقق مونده کوي هم په دنیا کښې او هم په آخرت کښې، نو د دې امت کفارو ته هم په کار دي چې د پیغمبر ﷺ په خبره باور وکړي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرِى ﴾ د کلماتو څخه اشارةً څرګندېږي چې فرعونیانو د فرعون څخه په غیر نور معبودان نه درلوده، حال دا چې خپل قوم ورته د "آلِهَة" کلمه مضافه کړې ده چې د معبودانو په تعدد بانديې دلالت کوي، الله ﷻ د هغوی څخه حکایت کړی دی چې: ﴿ وَيَذَرَكَ وَءَالِهَتَكَ ﴾ [الأعراف:۱۲۷] یعني فرعونیانو فرعون ته وویلې چې: ایا ته موسی ﷺ او د ده قوم پرېږدې چې په ځمکه کښې فساد وکړي حال دا چې دوی ټولو ستا عبادت هم پرېښی او ستا د متعددو معبودانو عبادت یې هم د پښو لاندې کړی دی؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي سوال جواب د الله ﷻ په توفيق د همدغه [الأعراف:۱۲۷] ايت لاندې تېر شوی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، يوازې لاندې معلوماتورباندې وراضافه کوو:

الف: فرعون عوام خلک د دې لايق نه ګڼل چې د ده په عبادت کوونکو کښې شامل شي[1] نو هغوی ته يې څه بوتان ټاکلي وه او خپل خان يې فقط د خواصو معبود ګرځولی وه چې په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ ﴾ کښې يې ترې په ﴿ ٱلۡمَلَأُ ﴾ سره تعبير کړی دی. يعنې د شورا غړي او د مجلس ارکان او مشران.

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې: فرعون د دعوت په ابتدايي مرحله کښې خپل قوم ته ويلي وه چې: ﴿ مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي ﴾ زه علم نه لرم چې تاسو ته به زما څخه په غير بل معبود وي چې تاسو يې عبادت وکړئ. خو د دعوت په وروستنۍ مرحله کښې يې څلوېښت کاله وروسته خپل ځان ته د أعلى رب (لوی رب) لقب ورکړ[2]، الله ﷻ د فرعون د خولې څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ فَقَالَ أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴾ [النازعات:۲۴] يعنې فرعون خپل رعيت راغونډ کړ او په لوړ اواز سره يې ورته وويلې چې: زه ستاسو لوی رب يم، نو د دې څخه وروسته الله ﷻ د دنيا او آخرت دواړو په عذابونو باندې اخته کړ.

يو ځل کتل يې بې ګټې نه دي

۴_ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الشعراء:۲۳] ايت لاندې څه تحقيق ليکلی دی چې فرعون د الله ﷻ په ارتباط څه عقيده درلوده؟ چې په دې مقام کښې د ذکر شوي تحقيق لوستل بې ګټې نه دي، هيله ده چې هلته مراجعه وکړی شي.

د پخو خښتو صنعت

۵_ علماء کرام د ﴿ فَأَوۡقِدۡ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ ﴾ څخه فهموي چې د خښتو د پخولو صنعت په ړومبي ځل فرعون خپل وزير (هامان) ته وروښود، چې پخوا د هيچا زده نه وه[3]، که بالفرض دغه صنعت رواج درلودی او د خلکو زده وی نو فرعون به ورته د ذکر شوي عبارت په عوض په دې عبارت سره امر کړی وی چې: "إطْبَخْ لِيَ الآجُرّ" ماته خامې خښتې پخې کړه، او دې ته به څه اړتيا نه وی چې هغه ته په ختو باندې د اور بللو امر وکړي، والله ﷻ أعلم.

دروغينه مانۍ

۶_ که څوک وايي چې: د ﴿ فَٱجۡعَل لِّي صَرۡحٗا لَّعَلِّيٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې فرعون بالکل ليونی وه، ايا دا د ليونې خبره نه ده چې خپل وزير يې د داسې مانۍ په جوړولو باندې مکلف کړ چې تر اسمانه اوچته وي؟ همدارنګه وزير (هامان) هم په ليونتوب کښې د نومړي

(۱) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۱۴
(۲) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۲۸۸؛ تفسير المراغي ج۲۰ ص۶۰
(۳) البحر المحيط ج۸ ص۳۰۶؛ التفسير الكبير ج۲۴ ص۲۳۵

څخه کم نه وه چې د ذکرې شوې دروغینې ماڼۍ په جوړولو یې شروع کوله.
ایا هامان ته په کار نه وه چې د هسکې ماڼۍ په عوض یې نوموړی لیونی آمر د یوه داسې غره څوکې ته خېژولی وی چې د اوچتې ماڼۍ څخه څو چنده اوچت او لوړ وه؟
مونږ وایو چې: د ذکرې شوې پوښتنې د جوابولو دپاره متعددو جوابونو صورت نیولی دی لاندې مثالونه یې ولولئ:
الف: ځینې علماء کرام وایي چې د فرعون د ﴿ صَرۡحًا ﴾ د کلمې څخه رصدخانه مطلب وه[1] چې: ای هامانه! ماته یوه رصدخانه جوړه کړه او ښه قوي دوربینونه پکښې ولګوه ترڅو زه په اسمان کښې د موسی ﷺ د رب پلټنه وکړم او هلته یې پکښې وګورم.
ب: فرعون دغه امر په خپل وزیر باندې د دې دپاره صادر کړی وه چې په موسی ﷺ پورې خندنی او مسخرې وکړي، او وزیر هم د خپل پاچا په مطلب باندې پوه وه[2].
ج: که څه هم ذکر شوي دواړه جوابونه هم د سوال مخنیوی کولی شي خو کوم جواب چې غوره برېښي هغه دا دی چې کله فرعون د موسی ﷺ د معجزاتو په مقابل کښې فاحشه ماتې وخوړه او خطر ورسره پیدا شو چې عوام به یې د ربوبیت څخه انکار کړي، نو د دوی د اغفال دپاره یې خپل وزیر ته د ماڼۍ د جوړولو پروژه توصیه کړه، ترڅو عوام په غوږ ووهي چې زما او د موسی ﷺ مقابله پای ته نه ده رسېدلې، بلکې زه غواړم چې د هغه د رب سره پخپله وګورم او خبرې ورسره وکړم، البته په هغه صورت کښې که بالفرض موسی ﷺ زما څخه په غیر بل رب ولري.
نو ای خلکو! تاسو بې غمه په خپل دین باندې کلک اوسئ، زه به ډېر ژر دغه معضله حل کړم او تاسو ته به خبر درکړم.

عوامو په دې خبره څنګه باور وکړ؟

۷ـ پاتې شوه دا خبره چې عوامو په دغسې طفلانه خبره باندې څنګه باور وکړ او د فیصلې په انتظار غافل کېناستل؟ نو د دې جواب دا دی چې:
د حکامو په مقابل کښې که څه هم خلک د ډار د امله ساکت پاتې کېږي او په طفلانه کارونو باندې یې اعتراض نه کوي او خپل ځانونه په ناپوهۍ باندې وهي، خو اکثره خلک داسې وي چې د خپلو حکامو په ډېرو څرګندو دروغو باندې هم باور کوي او د ړانده تقلید په بنیاد په ښکرورو دروغو باندې یې د رښتیاوو ګومان کوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:
الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس: ۹۲] ایت لاندې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روایت یوه برخه د ځینو مفسرینو کرامو څخه نقل کړې ده[3] چې کله فرعون په دریاب کښې غرق شو نو بني

(۱) تفسیر البیضاوي في هذا المقام
(۲) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۶۹۴
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۶۷

اسرائیلو باور ونه کړ چې هغه به مړ شوی وي، په اصطلاح د دوی خیال وه چې اوس به د دریاب په داخل کښې خپل الوهیت چلوي، او د فرعون مړینه ورته محاله برېښېدله.

نو الله ﷻ دریاب ته امر وکړ چې د فرعون لاش وچې ته وغورځوي ترڅو د بني اسرائیلو باور راشي چې رښتیا مړ شوی دی او ژوندی پاتې نه دی.

ب: د پاکستان د اټک په سیمه کښې د اباسیند په غاړه د اکبر پاچا د زمانې څخه یوه قلا ولاړه ده، د دې قلا په ارتباط په خلکو کښې خوره ده چې د دې قلا د داخل څخه د ځمکې په تل کښې نوموړي پاچا څو زره میله اوږد تونل غزولی وه او آن ډیلې ته یې رسولی وه چې هغه به پکښې تګ راتګ کاوه او هیڅوک به وریاندې نه خبرېده.

په دغو خرافاتو باندې تر نن ورځې[۱] پورې هم خلک باور کوي. څه لرې نه ده چې ذکره شوې طفلانه خبره به نوموړي پاچا د خپل زور د ښودولو په غرض په خپل رعیت کښې خوره کړې وي چې د بغاوت خیال یې په سرونو کښې ونه ګرځي.

تبصره

۸ـ په ذکرو شوو درېواړو جوابونو کښې د دوهم او درېم جواب غوښتنه دا ده چې ذکره شوې دروغینه مانۍ دې نه وي جوړه شوې ، او د جوړولو تپ او لاش دې محض د تمسخر او یا اغفال دپاره صورت نیولی وي او بس.

اما نظر اولني جواب ته پکښې علماء کرام اختلاف لري[۲]. ځینې وایي چې دا مانۍ جوړه کړې شوه او بیا الله ﷻ په قدرتي توګه راچپه کړه چې فرعونیانو ته یې درانه مالي او نفسي تاوانونه ورسول. خو ځینې نور وایي چې هغه سرته ونه رسېدله او کار یې ناتمام پاتې شو، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

د حدیث شریف یو مصداق

۹ـ په ﴿ فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ ﴾ کښې د حدیث شریف یوه مصداق ته اشاره شوې ده هغه دا چې: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې الله ﷻ فرمایي: «الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا قَذَفْتُهُ فِي النَّارِ»[۳] یعنې حقیقي لویې او پاچاهي زما څادر دی، او د شان عظمت زما لنګ دی (دغه دواړه په ما پورې اختصاص لري)، نو هرڅوک چې زما سره د دغو دواړو څخه په یوه کښې منازعه وکړي او خپل ځان ته یې ثابت وګڼي نو زه به یې په اور (دوزخ) کښې واچوم، او په ذلت به یې اخته کړم.

څرنګه چې فرعون خپل ځان حقیقي واکدار ګاڼه او خپل ځان ته د شان په عظمت باندې قائل وه

---

(۱) ۱۳۷۹/۱/۱ هـ ش

(۲) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۷۸؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۵۳؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۸۹

(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۲۱۰

چې خپل خان بې د اعلی رب په نامه باله، نو الله ﷻ ورسره هغه څه وکړه کومو ته چې په ایتونو کښې اشاره شوې ده.

قبح څه معنی؟

۱۰_ په ﴿ وَيَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ هُم مِّنَ ٱلْمَقْبُوحِينَ ﴾ کښې د "مَقْبُوحِين" کلمه د اشتقاق په لحاظ سره لاندې دوه احتماله درلودلی شي[1]:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې: دا کلمه د "قُبح" _لکه "رُشد"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د حسن په ضد کښې استعمالېږي چې مونږ ترې په بدرنګۍ سره تعبیر کوو. یعني فرعونیان به د قیامت په ورځ د هغو کسانو د ډلې څخه وي کوم به چې ډېرې بدرنګې څېرې ولري چې سترګې به یې شنې وي او ژبې به یې راوتلې وي، او هم به یې یوه شونډه ککرې ته پورته شوې وي او بله به یې ښکته نامه ته رسېدلې وي او داسې نور[2].

ب: ځینې علماء کرام وایي چې دغې کلمې د "قَبْح" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاق موندلی دی چې د لرې کولو معنی ورکوي یعنې هغوی به د قیامت په ورځ د هر خیر څخه لرې کړی شوي وي[3]، نه به د الله ﷻ رحمت مونده کړي او نه به یې د کوم شفاعتګر شفاعت په برخه شي او داسې نور.

زمونږ په نزد ذکر شوي دواړه اشتقاقونه سره څه منافات نه لري نو که د بدلیت په لحاظ سره دواړه مراد کړی شي ډېره ښه خبره ده.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾

[۴۳] او یقینًا مونږ موسی ﷺ ته د هغه څخه وروسته کتاب (تورات) ورکړی وه چې مونږ رومبنی پېړۍ هلاکې کړې وې (لکه عادیان او ثمودیان او نور).

(البته) په داسې حال کښې چې (نوموړی کتاب) د خلکو دپاره د بصیرتونو درلودونکی او لار ښودونکی وه، او (هم ورته زمونږ د پلوه) رحمت وه.

(دا د دې دپاره چې:) شاید دوی پند قبول کړي (او ګټه ترې پورته کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو باندې د موسی ﷺ د دعوت د اولنۍ مرحلې بیان ختم شو چې د فرعونیانو په غرق باندې پای ته رسېدلی وه.

---

[1] لسان العرب ج۲ ص۵۵۲
[2] البحر المحیط ج۸ ص۳۰۷
[3] تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۹۰؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۱۶

په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ د دعوت دوهمې مرحلې ته اجمالي اشاره شوې ده، دغه مرحله یوازې بني اسرائیلو پورې اختصاص لري او د تورات په ورکړه پیل کېږي، نو خلاصه یې داسې راځېژي چې:

ای پیغمبره! د فرعونیانو د غرق څخه وروسته مونږ موسی ﷺ ته تورات ورکړ چې د خلکو اذهانو ته یې بصیرتونه وربښل او په ضروریاتو باندې یې ورته رڼا اچوله او همدارنګه دغه کتاب د الله ﷻ د پلوه یو رحمت وه چې د ده ﷻ د رضامندۍ د حاصلولو لاره یې واضحه کوله.

د دې کتاب ورکړې ته په هغه وخت کښې څکه ضرورت وه چې مونږ پخوانۍ پېړۍ هلاکې کړې وې لکه عادیان او ثمودیان او نور، او د پخوانیو پیغمبرانو د نبوت پلوشې تتې شوې وې.

که بالفرض پخوانیو پېړیو په خپلو خپلو پیغمبرانو باندې ایمان راوړی وی نو وروستنیو خلکو ته به یې الهي دین ژوندی ساتلی وی او د جدید شریعت نزول ته به اړتیا نه وی پېښه شوې.

نو د دغه ضرورت په موقع مونږ نوموړی کتاب د دې دپاره نازل کړ ترڅو پرې خلک عمل وکړي او د پخوانیو پېړیو د هلاک څخه عبرت واخلي.

﴿ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى ٱلْأَمْرَ وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّـٰهِدِينَ ﴿٤٤﴾ وَلَـٰكِنَّآ أَنشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ ۚ وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتِنَا وَلَـٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَـٰكِن رَّحْمَةً مِّن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا۟ رَبَّنَا لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايَـٰتِكَ وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾

[۴۴] او (ای پیغمبره!) ته خو (د غره) په غربي څنډه کښې (حاضر) نه وې کله (او چرته) چې مونږ موسی ﷺ ته (د تورات د ورکړې) کار انجام کړ، او نه ته (هلته په همدغه کار باندې) د شاهدانو د جملې څخه وې.

[۴۵] او مګر مونږ (د برې) پېړۍ (خلک) پیدا (او فنا) کړه، نو په دوی باندې د ژوند موده اوږده شوه (الهي دین یې تحریف او تغیر کړ نو تاته مو د هغه د تصحیح دپاره وحې وکړه).

او (ای پیغمبره!) ته د مدین (ښار) په اهالیوو کښې اوسېدونکی (هم) نه یې، چې (د هغوی څخه د زده کړې د املې د خپلې زمانې) په خلکو باندې زمونږ ایتونه قرائت کوې (چې موسی ﷺ او شعیب ﷺ څنګه معاهده وکړ؟).

او مګر مونږ (د پیغمبرانو) لېږونکي یاستو (ته مو هم خلکو ته استولی یې او وحې درته کوو).

[۴۶] او (ای پیغمبره!) ته د طور (د غره) په څنډه کښې (هم هلته حاضر) نه وی کله چې مونږ موسی ﷺ ته په بلاکیفه توګه) اواز وکړ (او د نبوت تاج مو وربه سر کړ).
او مګر (تاته دغه معلومات) د خپل رب ﷻ د رحمت (او مهربانۍ) د کبله (درکړی شوی) دی، (البته دا) د دې دپاره چې داسې قوم (د الهي عذابه) ووار کړې چې ستا څخه وړاندې (په نژدې زمانه کښې) داروونکی (پیغمبر) نه دی ورغلی.
شاید چې دوی پند واخلي (او مستقیمې لارې ته راجع شي).
[۴۷] او (ای پیغمبره! مونږ به ته د پیغمبر په صفت خلکو ته نه وی لېږلی) که چرته (دا خبره موجوده) نه وی چې (کله) خلکو ته د هغو (جنایتونو په سبب) مصیبت ورسېږي کوم چې د دوی لاسونو وړاندې کړي دي نو دوی به ووایي چې:
ای زمونږ ربه! مونږ ته دې ولې پیغمبر نه لېږه چې مونږ ستا د ایتونو (احکامو) پیروي کړې وی او مونږ د مؤمنانو (د ډلې) څخه ګرځېدلي وی (نو ستا په لېږلو سره مو د ذکر شوي اعتذار مخه بنده کړه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنې ایت کښې د تورات ضرورت ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې د یو پلوه د قرآن کریم ضرورت ته اشاره کېږي او د بله پلوه د نبوت په اثبات باندې دلایل اقامه کړی شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! ته په حقه د الله ﷻ د پلوه د خلکو د هدایت دپاره استولی شوی یې، او پخپله همدغه قرآن کریم (چې تاته درکړی شوی دی) په دې دلالت کوي چې ته د نبوت په ادعاء کښې رښتینی یې او دا ځکه چې:
۱ـ د طور د غره په غربي څنډه کښې خو تا موجودیت نه درلود چرته چې مونږ موسی ﷺ ته د تورات د ورکړې کار ترسره کړ او نه ته هلته د حاضرینو څخه وې چې دغه کار ستا د سترګو لاندې انجام شوی وي او بالآخره نه ته د هغو اویا نفرو د جملې څخه یې کوم چې د موسی ﷺ سره د طور غره ته تللي وه.
نو که بالفرض ته په حقه پیغمبر نه وی او په وحې سره تاته مونږ معلومات نه وی درکړي نو تابه د غیبو څخه څنګه اخبار کړي وی چې د تورات ورکړې صورت نیولی وه او که نه، او که صورت یې نیولی وه نو دغه کار په څه ډول انجام شو؟.
هو! په ذکره شوې موقع کښې خو ته حاضر نه وې چې واقعات دې په سترګو لیدلي وی، مګر مونږ تاته نبوت درکړ او ستا نبوت ته په دغه وخت کښې خلکو ضرورت هم درلود او دا ځکه چې:
مونږ د موسی ﷺ د وفات څخه وروسته ډېرې پېړۍ خلک پیدا کړه او په خمکه کښې یې اوږده عمرونه تېر کړه خو دوی په خپل منځکښې تورات معمول ونه ساته او په تحریف سره یې حق او باطل ګډوډ کړه. نو خلک احتیاج شوه چې الهي حق دین ورته یو خل بیا تجدید کړی شي، او حق د باطل څخه جدا کړی شي. نو:

ای پیغمبره! د دې کار د سر ته د رسولو دپاره مو تاته وحې وکړه او په هغو واقعاتو باندې مو مو بهو خبر کړې کومو چې په زرګونو کلونه وړاندې صورت نیولی وه، که بالفرض ته په حقه پیغمبر نه وی نو د دغو واقعاتو یوه ذړه کوچنۍ کړۍ به دې هم نه وی بیانه کړې.

۲ـ همدارنګه: ای پیغمبره! ته خو د مدین په ښار کښې هم اوسېدلی نه یې چې هغه واقعات دې په سترګو لیدلي وی کوم چې د موسی ﷺ او شعیب ﷺ ترمنځ تېر شوي دي، ایا ته د هغوی دواړو په معاهده کښې حاضر وې؟

ته هلته حاضر نه وې مګر مونږ د خلکو د هدایت دپاره د پیغمبرانو لېږونکي یاستو او ته د همدې ذلې څخه یو لوړ رتبه پیغمبر یې.

۳ـ همدارنګه: ای پیغمبره! ته د طور د غره په څنډه کښې هغه وخت هم حاضر نه وې چې کله مونږ موسی ﷺ ته ابتدایي وحې وکړه او په بلا کیفه توګه مو ورباندې اواز وکړ چې: ﴿ إِنِّيٓ أَنَا ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ یقیناً زه او همدا زه (خبرې کوونکی) الله ﷻ یم (او) رب العالمین یم.

رښتیا چې تا هلته په هغه وخت کښې موجودیت نه درلود مګر تاته ستا خپل رب ﷻ د رحمت د کبله نبوت درکړ او په غیبي ضروري علومو باندې یې پوه کړې.

البته دا د دې دپاره چې: ته هغه قوم د الله ﷻ د عذابه ودار کړې کوم ته چې په نژدې وخت کښې ستا څخه وړاندې هیڅ ډاروونکی نه دی ورغلی، شاید چې دوی ستا دعوت قبول کړي او په دنیا او آخرت کښې ترې ګټه پورته کړي.

۴ـ ای پیغمبره! ستا د دعوت په مقابل کښې د خلکو عکس العمل مونږ ته لا په ازل کښې معلوم وه چې څوک ورباندې ایمان راوړي او څوک ورڅخه انکار کوي.

خو که چرته د دې خبرې مخنیوی مطلب نه وي چې کله منکرانو ته د دوی د انکار د امله او د هغه جنایاتو د امله مصیبت او عذاب ورسېږي کوم چې د دوی خپلو لاسونو کړي دي او پخپله یې مرتکب شوي دي، نو دوی به ووایي چې:

ای زمونږ ربه! مونږ ته دې ولې په دنیا کښې پیغمبر نه را استاوه، چې مونږ یې پیروي کړې وی او ستا احکام مو په سر او سترګو قبول کړي وی او بالآخره د مؤمنانو د ډلې څخه شمېرل شوي وی.

ای زمونږ ربه! زمونږ عقلونه دومره صاف او روښانه نه وه چې مونږ ورباندې حق د باطل څخه جدا کړی وی او په سمه لاره روان شوي وی.

که بالفرض د دغې خبرې مخنیوی مطلب نه وی نو مونږ به ورته د پیغمبر په حیث نه وی وراستولی چې قرآني ایتونه ورباندې قرائت کړې، بلکې د دوی ایمان او انکار به مو تکویني دلایلو ته سپارلی وی او بس.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ غیبي معلومات په درېوو ګروپونو باندې ویشلي دي

ابن خلق (۲۰) گروپ په مستقله توگه د نبوت په حقانیت باندې دلالت کوي.

بې هر گروپ په نزول کښې د وقوعي ترتیب مراعات نه دی کړی شوی ترڅو د همدې کېله د درېواړو گروپونو په مجموعه درېواړو باندې څوک د یوه دلیل گومان ونه کړي، گروپونه دا دي:

الف: ﴿ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى ﴾ الآية.

ب: ﴿ وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ ﴾ الآية.

ج: ﴿ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا ﴾ الآية.

ځینو علماوو کرامو لومړنی گروپ په هغو حالاتو باندې تفسیر کړی دی کومو چې موسی ﷺ ته د نبوت د ورکړې په وخت کښې صورت نیولی وه، او درېیم گروپ یې هغو حالاتو ته اشاره گڼلې ده کوم چې هغه ﷺ ته د تورات د ورکړې په وخت کښې متحقق شوي وه[1]. که څوک یې تفصیل غوښتونکی نو همدلته دې مراجعه وکړي، مگر مونږ ته د ذکرو شوو دواړو گروپونو تفسیرول بالعکس غوره برېښي او دا ځکه چې:

د درېیم گروپ بیان په ﴿ نَادَيْنَا ﴾ باندې مشتمل دی او د نبوت د ورکړې په بیان کښې د ﴿ نُودِىَ ﴾ کلمه نازله شوې ده ـ لکه چې لږ وړاندې په [القصص: ۳۰] کښې تېره شوه ـ، او پوره واضحه ده چې د ﴿ نَادَيْنَا ، نُودِىَ ﴾ دواړه کلمې د یوه مصدر "مُنَادَاةٌ" څخه اشتقاقي شوې دي.

اما د تورات د ورکړې په بیان کښې چې په [الأعراف:۱۴۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، نه د "نَادَيْنَا" کلمه نازله شوې ده او نه د "نُودِيَ".

شاهدان څوک وه؟

۲ـ په ﴿ وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴾ د کلمې څخه هغه جرگه مطلب ده کومه چې موسی ﷺ د خپل خانه سره د طور غره ته بیولې وه ترڅو د تورات ورکړه په خپلو سترگو وگوري او بیا د بني اسرائیلو د قناعت دپارهورباندې شهادت ورکړي[2]، همدغې جرگې ته په [البقرة: ۵۵] ایت کښې اشاره شوې ده.

موسی ﷺ د طور غره ته د خپل قوم څخه درې خلې اویا کسیزې جرگې بیولې وې چې پوره تفصیل یې د [الأعراف:۱۵۵] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ علی ذلک.

نو د ایت شریف مطلب داسې راځي چې: ای پیغمبره! ته خو د هغې اویا کسیزې جرگې غړی هم نه وې د کومې په حضور کښې چې موسی ﷺ ته تورات ورکړی شوی وه.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴾ د جملې مضمون خو د ﴿ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ

(۱) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۱۶؛ تفسير اللباب ج۱۵ ص۲۶۵
(۲) تفسير روح المعاني ج۲۰ ص۸۶

ٱلْغَرْبِيِّ﴾ د جملې څخه په ډاګه څرګندېږي څکه چا چې د تورات د ورکړې په وخت کښې هلته شتون نه درلود نو ضرور به هغه د شاهدينو او حاضرينو څخه هم نه وه.

نو پوښتنه دا ده چې: د دغه يو مضمون په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم د دغه سوال د جوابولو دپاره ځينو علماوو کرامو بل جواب غوره کړی دی[۱]، مګر کوم جواب چې متبادر دی هغه دا دی چې: په دې مقام کښې تخصيص بعد تعميم په نظر کښې نيولی شوی دی چې هلته مطلق موجوديت نفي شوی دی او دلته هغه موجوديت منفي ګرځولی شوی دی کوم چې د شهادت دپاره صورت نيولی وي، نو د دواړو جملو حاصل داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! تا خو د تورات د ورکړې په وخت کښې نه د طور غره په غربي څنډه کښې موجوديت درلود، او نه ته د هغې جرګې غړی وې کومه چې د صحنې د ليدلو دپاره هلته بېولی شوې وه.

د تعميم څخه وروسته د تخصيص قاعده په [البقرة:۹۸] ايت کښې هم اجراء شوې ده چې د پرښتو د ذکر څخه وروسته خاص د جبرائيل ﷺ او مکائيل ﷺ نومونه نازل شوي دي او بس.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِيٓ أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا﴾ کښې د ﴿عَلَيْهِمْ﴾ ضمير چاته راجع دی؟

مونږ وايو چې:

الف: په ﴿أَهْلِ مَدْيَنَ﴾ کښې د "أَهْلِ" کلمې ته راجع دی کومه چې ډېر نژدې په صراحت سره ذکره ده، مګر د ﴿تَتْلُواْ﴾ کلمه د هغه تلاوت (قراءة) څخه نه ده اشتقاقه شوې کوم چې د تعليم او ښودانې په توګه وي، بلکې د هغه تلاوت څخه يې اشتقاق موندلی دی کوم چې د تعلم او زده کړې په توګه صورت نيولی وي[۲].

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ای پيغمبره! تا خو د مدين ښار په خلکو کښې هم اوسېدانه نه ده کړې چې د هغوی څخه دې زمونږ ايتونه او د موسی ﷺ هغه حالات زده کړي وي کوم چې په هغه ﷺ باندې په نوموړي ښار کښې تېر شوي وه.

ب: خو مونږ ته دا متبادره برېښي چې ذکر شوی ضمير د دې زمانې کفارو ته راجع وګڼل شي[۳] که څه هم دوی دلته نژدې په صراحت سره مذکور نه دي مګر حکماً مذکور ګڼلی کېږي چې د کلام سوق د دې دپاره راروان دي چې همدوی د نبي کريم ﷺ په نبوت باندې قناعت وکړي او ايمان ورباندې راوړي.

يعني ای پيغمبره! ته خو د مدين د ښار د اوسېدونکو څخه هم نه يې چې هلته دې د موسی ﷺ

---

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۱۶
(۲) البحر المحيط ج۸ ص۳۰۹
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۲۶۴؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۴۷

حالات په خپلو سترګو باندې لیدلي وي او یا دې هلته د هغه ﷺ قیصې اورېدلې وي، او بیا هدغه زده کړې شوي یا لیدلي شوي حالات د خپلې زمانې په کفارو باندې قرائت کوي چې داسې بې وکړه او داسې یې وویلې.

که بالفرض ته د نوموړي ښار د اوسېدونکو څخه وې نو کفارو به څق درلود چې ستا غیبي معلومات یې ستا د نبوت دلایل نه وی ګڼلي.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: د ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ ﴾ څخه د "فترة الوحي" د زمانې موجودیت معلومېږي چې بالکل به د پیغمبر د لېږلو څخه خالي وه لکه چې په [المائدة:۱۹] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی، حال دا چې په بل ایت کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴾ [فاطر:۲۴] یعنې هیڅ ټولګی نه وه مګر داروونکی پکښې تېر شوی دی، چې د فترت زمانه پکښې منفي شوې ده؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال د جوابولو دپاره څینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[1]، خو کوم شی چې سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي هغه دا دي چې: په دې ایت کښې چې بحث پکښې روان دی د ﴿ نَذِيرٌ ﴾ د کلمې څخه پیغمبر مطلب دی، د همدې کبله دلته د "نذیر" اتیان (ورتګ) منفي شوی دی، او متبادره دا ده چې اتیان په پیغمبر پورې اختصاص لري او د ده څخه په غیر بل داعي ته شامل نه برېښي.

اما هلته د ﴿ نَذِيرٌ ﴾ د کلمې څخه مطلق داعي إلى التوحید مطلب دی چې پیغمبر او بل داعي دواړو ته شمولیت لري، د همدې کبله هلته د "أتى" کلمه نه بلکې د ﴿ خَلَا ﴾ کلمه نازله شوې ده چې دواړو ته په تبادر سره شاملېږي.

او پوره واضحه ده چې د فترة زمانه که څه هم د پیغمبرانو د لېږلو څخه خالي وه مګر د دعاة إلى التوحید څخه خالي نه وه.

د دغسې داعیانو ډېر بارز مثال د سیرت کتابونو زید بن عمرو بن نفیل ﷺ ښودلی دی[2] که څوک یې د پوره سوانحو لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

یو نحوي تحلیل

۶_ د "لَوْلا" کلمه په عربي کلام کښې په لاندې دوه وو معناوو سره استعمالېږي[3] چې:

اول: د امتناع دپاره، چې یو شی د بل شي د کبله صورت ونه نیسي. لکه "لَوْلا عَلِيٌّ لَهَلَكَ عُمَرُ".

---

(۱) روح المعاني ج ۲۰ ص ۸۷
(۲) سیرت ابن هشام ج ۱ ص ۲۴۴
(۳) شرح ابن عقیل علی الفیه ابن مالک في النحو ج ۲ ص ۳۰۸

که علي نه وی نو عمر به هلاک شوی وی، یعنې د عمر هلاک څکه صورت ونه نیوه چې علي موجود وه، که نه نو د عمر هلاکت یقیني وه.

دوهم: بل د تحضیض دپاره، چې په تېزولو باندې دلالت کوي.

نو په ﴿ وَلَوْلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ ﴾ کښې د "لَوْلا" کلمه امتناعیه ده او په ﴿ لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولاً ﴾ کښې د "لَوْلا" کلمه تحضیضیه ده.

نو په همدې بنیاد د دې ایت شریف ﴿ وَلَوْلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُواْ رَبَّنَا لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ ءَايَـٰتِكَ وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ نحوي تحلیل په لاندې تفصیل سره صورت نیسي:

الف: د "لَوْلا" توری د امتناع دپاره دی.

ب: د "أنْ" توری مصدریه دی چې خپل مدخول د مصدر په تاویل سره اړوي.

ج: د ﴿ تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ﴾ جمله معطوف علیها ده.

د: د ﴿ رَبَّنَا ﴾ کلمه منادی ده چې د نداء توری (يَا) ورسره مقدر دی.

هـ: د "لَوْلا" توری د تحضیض دپاره دی.

و: د ﴿ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولاً ﴾ جمله تحضیضیه ده.

ز: ﴿ فَنَتَّبِعَ ءَايَـٰتِكَ ﴾ الآية د تحضیض جواب دی.

ح: تحضیضیه جمله د خپل جواب سره د نداء جواب دی.

ي: نداء د منادی او خپل جواب سره د ﴿ فَيَقُولُوا ﴾ دپاره مقوله ګرځي.

یا: ﴿ فَيَقُولُوا ﴾ د خپلې مقولې سره په ﴿ تُصِيبَهُم ﴾ جمله باندې عطفه ده.

یب: ﴿ تُصِيبَهُم ﴾ د خپلې معطوفې جملې سره د "أنْ" تورې دپاره مدخول دی چې دواړه د مصدر په تاویل سره مبتدأ ګرځېدلې دي.

یج: د دغې مبتدأ خبر مقدر دی چې په "مَوْجُوْدٌ" سره ترې تعبیر کوو.

ید: مبتدأ او مقدر خبر جمله اسمیه امتناعیه شوه.

یه: د دغې امتناعیه جملې جوابیه جمله مقدره ده چې په "مَا أَرْسَلْنٰكَ" سره ترې تعبیر کوو.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! که چرته دا خبره موجوده نه وی چې کله کفارو ته د خپلو کړو وړو (کفریاتو) د کبله په دنیا یا آخرت کښې څه مصیبت ورسېږي او په عذاب باندې مبتلا شي نو دوی به ضرور ووایي چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته دې ولې د خپل پیغمبر په ذریعه شریعت نه رالېږه چې مونږ یې پیروي کړې وی او د مؤمنانو د ډلې څخه شمېرل شوي وی (په عذاب باندې نه وی اخته شوي، که چرته ذکرې شوې خبرې موجودیت نه درلودی) نو مونږ به ته هغوی ته د پیغمبر په حیث نه وی وراستولی.

دغه مضمون په ډېرو ایتونو کښې منعکس شوی دی، د مثال په توګه د [طه:۱۳۵] ایت هم په عین مضمون باندې دلالت کوي، هیله ده چې د ښه وضاحت دپاره یو خل هلته مراجعه وکړی شي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: ذکر شوی مطلب بدون د ﴿ تُصِيبَهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ﴾ عبارت څخه ترلاسه کېدلی شو که چرته: "وَلَوْلَا أَن يَقُولُوا" ـتر آخره پورې ـ نازل شوی وی، نو د ذکر شوي عبارت په اضافه نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ اعلمـ: د ذکر شوي عبارت په نزول کښې دې ته اشاره ده چې:

الف: کفارو ته د خپلو کړو وړو مصیبت (عذاب) ضرور رسېدونکی دی.

ب: کفار په خپل کفر کښې دومره کلک دی چې د پیغمبر د عدم ارسال په صورت کښې به د ندامت او پښېمانۍ د کبله اعتذار وړاندې نه کړي بلکې د تعذیب د کبله به یې وړاندې کړي.

که بالفرض دوی د تعذیب څخه نجات موندونکي کړي نو خپلو کفریاتو ته به ادامه ورکړي، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ ﴾ [الأنعام:۲۸] یعني که بالفرض د محشر د میدان څخه کفار بېرته دنیا ته ورتاو کړی شي (په دوزخ کښې وروانچولی شي) نو هرومرو ضرور به دوی هغو کارونو ته بېرته وروګرځي چې دوی ترې په اول خل منعه کړی شوي وه او دوی یې مرتکب شوي وه، دوی په دغې خبرې کښې دروغژنان دي چې که مونږ بېرته دنیا ته واستولی شو نو مونږ به صحیح مسلمانان وګرځو.

﴿ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ مِنْ عِندِنَا قَالُوا۟ لَوْلَآ أُوتِىَ مِثْلَ مَآ أُوتِىَ مُوسَىٰٓ ۚ أَوَلَمْ يَكْفُرُوا۟ بِمَآ أُوتِىَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ۖ قَالُوا۟ سِحْرَانِ تَظَٰهَرَا وَقَالُوٓا۟ إِنَّا بِكُلٍّ كَٰفِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَأْتُوا۟ بِكِتَٰبٍ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَآ أَتَّبِعْهُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِن لَّمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَكَ فَٱعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَآءَهُمْ ۚ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ ٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ بِغَيْرِ هُدًى مِّنَ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ ٱلْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ ﴾

[۴۸] نو کله چې زمونږ د نزده (طرفه) مشرکانو ته حق ورغی (ور ورسېد) نو دوی وویلې چې: ولې محمد ﷺ ته د هغه شي په مثل شی ورنه کړی شو کوم چې موسی ؑ ته ورکړی شوی وه (ولې قرآن په یو خل نازل نه شو او ولې د اژدها معجزه ورنه کړی شوه؟ او داسې نور).

(ای پیغمبره! دوی دا خبره کوي) او ایا دوی ستا څخه وړاندې په هغه شي باندې نه وه کافر شوي کوم چې موسی ﷺ ته ورکړی شوی وه؟

(هغه دا چې:) دوی وویلې چې: (قرآن او تورات دواړه) دوه سحرونه دي چې یو ترېله کومک کوي (یو بل تائیدوي).

او دوی (دا هم) وویلې چې: یقیناً مونږ په هر یوه سره کافر یاستو (ترې انکار کوو).

[۴۹] ته (ورته) ووایه چې: نو تاسو د الله ﷻ د نزده (له طرفه) یو (داسې) کتاب راوړئ چې د دغو دواړو کتابونو (قرآن، تورات) څخه ښه لارښوونکی وي، ترڅو یې زه پیروي وکړم.

که تاسو (په خپله خبره کښې) رښتیني یاست (نو دغه کار وکړئ).

[۵۰] نو که چرته یې (ستا د وړاندیز) اجابت ونه کړ (او هیڅکله به یې ونه کړي) نو ته پوه شه چې: یقیناً مشرکان د خپلو خواهشاتو پیروي کوي (او اعتراض یې په حقیقت ولاړ نه دی).

او د هغه چا څخه زیات بې لارې څوک دی کوم چې د الله ﷻ د طرفه د هدایت څخه په غیر د خپلو خواهشاتو پیروي کوي.

یقیناً الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي (او هرڅوک چې د خپلو خواهشاتو پیروي کوي هغه د ظالمانو څخه دي).

[۵۱] او بې شکه مونږ د حق خبره (د قرآن کریم په ټوټه-ټوټه نزول سره) مشرکانو ته بیا- بیا پیوسته کړې (بیانه کړې) ده، شاید چې دوی پند واخلي (او حق ته غاړې کېږدي هسې نه چې د اعتراض دپاره یې پلمه او بهانه جوړه کړي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ د نبوت دلایلو ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې په همدې هکله د کفارو اعتراضات جواب شوي دي.

۲ـ هلته د ایمان د نه راوړلو د هغې بهانې بیان وه چې هغوی به وړباندې د پیغمبر د نه استولو په صورت کښې د قیامت په ورځ استدلال کولی.

او دلته د ایمان د نه راوړلو هغه پلمه بیانه شوې ده په کومې باندې چې هغوی د پیغمبر د استولو په صورت کښې استدلال نیسي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په قرآن کریم کښې د عنادي کفارو حالات په خپل اُمت باندې قرائت کړه چې:

۱ـ که بالفرض مونږ هغوی ته د پیغمبر په صفت ته نه وی وراستولی نو د قیامت په ورځ به یې د نجات دپاره په اعتذار کښې هغه بهانه وړاندې کړې وی کومې ته چې په وړاندېنې ایت کښې اشاره شوې ده. خو نن ورځ چې زمونږ د پلوه هغوی ته حق دین ورغی او ته مو د پیغمبر په صفت ور واستولې نو اوس د ایمان نه راوړلو دپاره بله بهانه نیسي او وایي چې:

۲- مونږ باور نه کوو چې دا (محمد ﷺ) په حقه پیغمبر دی او دا څکه چې ده ته هغه شیان نه دي ورکړي شوي کوم چې موسی ﷺ ته ورکړي شوي وه. مثلاً:

الف: په موسی ﷺ باندې په یوه ځل سره تورات نازل شوی وه، او په ده ﷺ باندې په دفعاتو سره او ټوټه-ټوټه خپل کتاب نازلېږي.

ب: هغه ﷺ ته داسې معجزات ورکړي شوي وه کوم چې ده ﷺ ته نه دي ورکړي شوي، د مثال په توګه: د هغه د همسا څخه اژدها جوړېده، او لاس یې سپین ځلېده او هم په هغه باندې مَن او سَلوی نازل شوې وه او د وچې ډبرې څخه ورته د اوبو چینې راخوټېدلې وې او داسې نور؛ حال دا چې دغه معجزات یو هم ده (محمد ﷺ) ته نه دي ورکړي شوي.

که بالفرض دا (محمد ﷺ) په حقه پیغمبر وي نو د موسی ﷺ غوندې معجزات ولې نه ورکول کېږي او قرآن کریم ورباندې ولې په یو ځل نازل نه شو؟، نو معلومه شوه چې نوموړی د نبوت په دعوه کښې دروغژن دی، العیاذ بالله ﷻ.

دوی وایي چې: که محمد ﷺ ته د موسی ﷺ غوندې معجزات ورکړي شوي وی او قرآن کریم ورباندې په دفعاتو نه، بلکې په یو ځل نازل شوی وی، نو مونږ به وربانډې ضرور ایمان راوړی وی.

۳- ای پیغمبره! د کفارو ذکر شوی اعتراض د الزام په توګه داسې جواب کړه چې:

ایا دوی ستا د مبعوثیت څخه وړاندې په هغو معجزاتو باندې کفر نه وه اختیار کړی کوم چې موسی ﷺ ته ورکړي شوي وه او د هغه کتاب څخه یې انکار نه وه کړی کوم چې په موسی ﷺ باندې په یو ځل نازل شوی وه؟. د مشرکانو خبره به هلته په ځای وی چې دوی وړاندې په موسی ﷺ باندې ایمان راوړی وی او د هغه ﷺ په معجزاتو باندې یې باور کړی وی او د هغه کتاب یې منلی وی.

یا په بل عبارت: که ذکره شوې بهانه هغه څوک ونیسي چې په موسی ﷺ باندې یې ایمان راوړی وه یو څه وجه به ولري، اما د مشرکانو دپاره خو دغه بهانه په هر اړخیزه توګه ښکاره باطله ده.

نو حقیقت دا دی چې: که تاته د الله ﷻ د پلوه د موسی ﷺ غوندې کتاب او معجزات درکړي شي هم، دوی به دربانډې ایمان رانه وړي.

۴- د همدې کبله مشرکان وایي چې: دغه دواړه کتابونه (قرآن او تورات) یو هم الهي کتاب نه دی بلکې دواړه دوه سحرونه او د دروغو کتابونه دي چې یو د بل دروغ تاییدوي او یو تربله سره کومک کوي نو مونږ یو هم نه منو او د هر یوه څخه انکار کوونکي یاستو.

۵- نو ای پیغمبره! ته مشرکانو ته ووایه چې: هر کله تاسو نه تورات منئ او نه قرآن کریم د الهي کتاب په صفت پېژنئ، نو مهرباني وکړئ تاسو د الله ﷻ د نزده یو کتاب راوړئ چې هغه د تورات او قرآن کریم دواړو څخه ښه هدایت کوونکی او په لاره باندې ښه سموونکی وي، ترڅو زه هم د هغه پیروي وکړم. که تاسو په خپله خبره کښې رښتیني یاست هلئ ژر شئ بل غوره کتاب راوړئ!.

یا په بل عبارت: چې تاسو زما د غوره کتاب پیروي نه کوئ زه به ستاسو د غوره الهي کتاب پیروي وکړم خو که تاسو یې راوړئ.

۶_ مشرکان به هیڅکله ستا د وړاندیز اجابت ونه کړي شي او بل غوره الهي کتاب به رانه وړی شي. نو کله یې چې تاته اجابت ونه کړ او ستا د کتاب (قرآن کریم) انکار ته یې هم ادامه ورکړه نو ته پوه شه _بلکې هر هوښیار سړی دې پوه شي_ چې مشرکان (کفار) په عنادي توګه نه غواړي چې د الهي کتاب پیروي وکړي.

هغوی د هیڅ حق پیروي نه کوي صرف د خپلو خواهشاتو پیروي کوي او د موسی ﷺ خوارق محض د پلمې او بهانې د کبله یادوي او بس.

۷_ نو د هغه چا څخه زیات ګمراه او زیات بې لارې څوک دی کوم چې بدون د الله ﷻ د هدایته د خپل خواهش پیروي کوي؟

۸_ ستا همدا ذکر شوی واضحه استدلال کفایت کوي چې ظالمان (کفار) ورباندې هدایت موندل کړي او ایمان پرې راوړي، خو دا کار څکه صورت نه نیسي چې یقیناً الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي چې حق د پښنو لاندې کوي او په ضلالت پسې هڅه کوي.

۹_ ای پیغمبره! د کفارو ذکر شوی اعتراض زموږ د پلوه د تحقیق په توګه داسې جواب کړه چې: د قرآن کریم په وقفه ئیز نزول کښې (برسېره په دې چې موږ ستا د امیتوب حال په نظر کښې نیولی دی) د خلکو دپاره مو هم پکښې زیاتې فایدې او ګټې نغښتې دي، چې د قرآن کریم د اولنیو مخاطبینو اکثریت لیک او لوست نه لرې نو په وقفه ئیز نزول کښې ورته د قرآن کریم حفظ او فهم دواړه اسانېږي، او هم ورباندې د تشریعي احکامو تعمیل مشکل نه ګرځي او داسې نور.

نو کفارو ته په کار دي چې د دغه ډول نزول شکریه وکړي او پند ترې واخلي هسې نه چې د اعتراض پلمه یې وګرځوي او خپل کفر پرې لا قوي کړي.

توضیحات

۱_ موږ د الله ﷻ په توفیق ذکر شوي ایتونه د لاندې نکاتو په ملحوظ تفسیر کړي دي:

الف: د جمعي ټول ضمائر مو پکښې د مشرکانو څخه عبارت ګڼلي دي، او حاصل مو هغسې راویستلی دی کوم چې په خلاصه مطلب کښې لیکلی شوی دی، او دا څکه چې د یو پلوه د وړاندې څخه د همدوی (مشرکانو) د قناعت دپاره بحث را روان دی، او د بله پلوه په دې تفسیر سره ضمائر د انتشار څخه بچ پاتې کېږي.

اما ځینو علماوو کرامو پکښې ځینې ضمائر مشرکانو ته راجع ګڼلي دي او ځینې نور یې د اهل الکتابو څخه عبارت بللي دي[1]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

ب: موږ په ﴿ بِمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د "مَا" د کلمې څخه تورات او معجزات دواړه مراد اخستي دي، چې د یو پلوه د تخصیص دپاره څه دلیل په لاس کښې نشته او د بله پلوه په تعمیم کښې فائده ډېره ده.

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۲۹۴

ابن خلق (۲۰)
اما ځینو علماوو کرامو د ذکرې شوې کلمې څخه یوازې تورات مراد اخستی دی[۱] او ځینو لا د تورات او انجیل دواړو پورې اختصاص ورکړی دی[۲]، خو د تخصیص دپاره یې دلیل نه دی ذکر کړی، که څوک غواړي چې پخپله یې ولولي نو هملته دې مراجعه وکړي.

ج: په ﴿ سِحۡرَانِ تَظَٰهَرَا ﴾ کښې مونږ د مثنی دواړه ضمیرونه هغو دوه ډوله شیانو ته راجع اخستی دی کوم چې موسی ﷺ او نبي کریم ﷺ ته ورکړی شوي وه، لکه تورات، قرآن او معجزات.

اما ځینو علماوو کرامو ذکر شوي دواړه ضمیرونه پخپله موسی ﷺ او نبي کریم ﷺ ته راجع اخستي دي[۳]، او ځینو پکښې نور احتمالات هم لیکلي دي[۴]، علاقمندان دې هملته مراجعه وکړي. که څه هم په دغه صورت کښې په اصل مطلب باندې چندان اثر نه پرېوځي خو مونږ څکه خوښ نه کړ چې د ﴿ قُلۡ فَأۡتُواْ بِكِتَٰبٖ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ هُوَ أَهۡدَىٰ مِنۡهُمَآ ﴾ جمله د ضمائرو هغه ډول ارجاع ته ترجیح ورکوي کومه چې مونږ خوښه کړې ده.

یعنې ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې کله تاسو په قرآن کریم او تورات دواړو باندې کافر یاست او په دواړو باندې د جادو نومونه ږدئ نو تاسو د الله ﷻ د نزده داسې کتاب راوړئ کوم چې د دغو دواړو کتابونو څخه ډېر ښه هدایت کوونکی وي ترڅو یې زه هم پیروي وکړم.

ستاسو ذکر شوي نوم اېښودل خو به هلته په ځای خبره وی چې تاسو بل ښه کتاب راوړلی شوی، خو خبره دغسې نه ده، تاسو د یوه ایت د راوړلو څخه عاجز یاست پاتې خو لا تول قرآن یا تول تورات.

سوال جواب

د: که څوک وایي چې: مشرکانو په کوم وخت کښې تورات او قرآن دواړه په ګډه د جادو په نومونو باندې یاد کړي وه؟

مونږ وایو چې: یو ځل مشرکانو د یهودو مشرانو او علماوو ته یوه جرګه لېږلې وه ترڅو د نبي کریم ﷺ په هکله د هغوی نظر واخلي چې ایا په تورات کښې یې ذکر شته او که څنګه؟

هغوی جرګې ته جواب ورکړ چې: هو، محمد ﷺ زمونږ په کتاب (تورات) کښې په همغه صفت باندې یاد شوی دی د کوم چې درلودونکی دی.

(شاید چې اهل الکتابو به څکه حقیقت ویلی وي چې دا قیصه د هجرت څخه وړاندې پېښه شوې وه او د هغوی ګومان نه وه چې د نبي کریم ﷺ دعوت به مونږ پورې رارسېږي او هجرت به صورت نیسي که نه نو د حققیت پټول خو د هغوی عادت وه).

کله چې مشرکانو د خپلې جرګې د پلوه د هغوی پیغام واورېد نو د تورات او قرآن دواړو څخه

---

[۱] تفسیر الطبري ج۲۰ ص۸۳
[۲] البحر المحیط ج۸ ص۳۱۱
[۳] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۲: تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۹
[۴] تفسیر الطبري ج۲۰ ص۸۳

یې انکار وکړ او په دواړو باندې یې د جادو نومونه کېښودل، لکه چې په ایت شریف کښې نږې الله ﷻ حکایت کړی دی[۱].

توصیل څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ ﴾ کښې د ﴿ وَصَّلْنَا ﴾ کلمه اصلاً د "وَصْل" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پیوستون معنی ورکوي[۲] او باب یې (تفعیل) په تکثیر باندې دلالت کوي او "الْقَوْل" د حق څخه عبارت دی چې د قرآن کریم په ایتونو کښې په متکرر ډول سره بیان شوی دی[۳].

د همدې کېله ذکره شوې کلمه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په "بَيَّنَّا" سره تفسیره کړې ده[۴]. یعنې مونږ په قرآن کریم کښې حقایق په یو ځل نه بلکې بیا-بیا بیان کړي دي چې یو ځل بیان یې د بل ځل د بیان څخه فاصله نه لري، یا په بل عبارت: د حقایقو بیان مو ژوندي ساتلي دي ترڅو ترې خلک ګټه واخلي او د کفریاتو څخه اجتناب وکړي.

لنډه دا چې د قرآن کریم تدریجي نزول د خلکو دپاره ډېر ګټور دی خو کفار په خپله ګټه نه پوهېږي او اعتراضورباندې کوي.

یادونه

۳ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الفرقان:۳۲] ایت لاندې د قرآن کریم د تدریجي نزول ډېرې ګټې ذکرې کړې دي، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِهِۦ هُم بِهِۦ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦٓ إِنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِۦ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا۟ وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُوا۟ ٱللَّغْوَ أَعْرَضُوا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ لَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾

[۵۲] هغه کسان کومو ته چې مونږ د قرآن کریم (د نزول) څخه وړاندې کتاب ورکړی دی، دوی په قرآن کریم باندې ایمان راوړي (او باور ورباندې کوي).

[۵۳] او کله چې په دوی باندې قرآن کریم قرائت کړی شي نو دوی وایي چې مونږ پرې ایمان راوړی دی، یقیناً دا (قرآن کریم) زمونږ د رب ﷻ د پلوه په حقه (رښتیا) نازل شوی دی، بې شکه مونږ د ده (د نزول) څخه مخکښې (ورته) غاړه اېښودونکي وو.

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۹۱
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۷۲۶
(۳) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۸۷
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۹

[۵۴] دغه کسان چې دي دوی ته به خپل اجر (او ثواب) په دې سبب دوه کرتې ورکړی شي چې دوی (په حق دین باندې) صبر کړی وه (او ثابت قدمه پاتې وه).

او (هم په دې سبب) چې دوی په نېکۍ سره د بدۍ مخنیوی کوي، او د هغو مالونو څخه کوم چې مونږ ورروزي کړي دي (زمونږ په لاره کښې) انفاق کوي.

[۵۵] او کله چې دوی (د عبث ویونکو څخه) عبث خبرې واوري نو دوی ترې مخونه اړوي، او (هغوی ته) وايي چې مونږ لره خپل عملونه دي او تاسو لره خپل عملونه دي (زمونږ په عملونو باندې تاسو نه نیولی کېږئ).

په تاسو باندې دې (زمونږ د پلوه د متارکې) سلام وي، مونږ جاهلان (د جاهلانو دین) نه غواړو (او نه د دوی غوندې سپکې سپورې خبرې کوو).

شان نزول او ارتباط

د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې علماوو کرامو متعدد روایات لیکلي دي[۱]، چې نبي کریم ﷺ ته د اهل الکتابو یوه جرګه ورغله او خپل ایمان یې په هغو کلماتو سره څرګند کړ کومې چې په ایتونو کښې نازلې شوې دي.

اما د دغې جرګې په کمیت کښې روایات مختلف دي چې په ځینو کښې اویاکسېزه، او په ځینو کښې څلوېښت کسیزه ښودلې شوې ده، او په ځینو کښې نور عددونه په ګوته شوي دي.

همدارنګه د ذکرې شوې جرګې په کیفیت کښې هم روایتونه اختلاف لري چې ځینو دحبشې او ځینو د نجران او ځینو د شام او بالآخره ځینو د مختلفو افرادو څخه مخلوطه ښودلې ده.

په دې کښې هم اختلاف دی چې دا جرګه د هجرت څخه وړاندې مکې معظمې ته ورغلې وه او که د هجرت څخه وروسته یې په مدینه منوره کښې صورت نیولی وه؟.

مونږ ته داسې برېښې ـوالله ﷻ اعلمـ چې نبي کریم ﷺ ته به متعددې جرګې ورغلې وي خو علماوو کرامو به ځینو یوه جرګه ذکره کړې وي او ځینو به د بلې جرګې نوم اخستی وي، او د ایتونو مضمون او مفهوم عام دی ټولو جرګو ته شاملېږي حتی هغې جرګې ته هم شامل دی کومې چې په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راووړ او کله چې د ده ﷺ د حضور څخه رخصت شوه نو ابو جهل ورته ډېرې سخې او سپورې خبرې وکړې چې تاسو ډېره بې عقله او بې خیره جرګه یاست چې خپل قوم د معلوماتو دپاره رااستولي وئ خو تاسو د هغوی د مشورې څخه پرته ایمان راووړ او د خپل پلرني دین څخه تېر شوئ او داسې نور. نوموړې جرګې ابو جهل ته بالمثل سخ او سپور جواب ورنه کړ بلکې په هغې وینا باندې یې اکتفاء وکړه کومه چې الله ﷻ د دوی د خولو څخه مونږ ته حکایت کړې ده چې: ﴿وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ﴾ الآية[۲]. یعني زمونږ دپاره خپل عمل دی او ستاسو دپاره

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۳؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۴۹؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲۷۱

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۴

خپل عمل دی که بالفرض مونږ بدکار کړی وي نو ضرر به یې هیڅکله تاسو ته راجع نه شي او تاسو به وربانديې ونه نيول شئ، مونږ په همدغه جواب باندې اکتفاء کوو او د بالمثل جواب څخه ډډه کوو.

همدارنګه دغه مفهوم هغه ټولګي ته هم شمولیت لري کوم چې د جرګې په شکل نه بلکې د مدينې منورې د اوسېدونکو په صورت کښې نبي کريم ﷺ ته ورغلي وه او هلته په ايمان باندې مشرف شوی وه، لکه عبد الله بن سلام ﷺ او د ده ملګري ﷺ.

لنډه دا چې ذکر شوي ټول وفدونه او ټولګي د ایتونو دپاره مصداقات ګڼلی کېږي او سلفو صالحينو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۱].

اما د ایتونو د ارتباط وجه دا ده چې: د وړاندېنیو ایتونو په اولنی توضیح کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې د مکې معظمې مشرکانو د معلوماتو دپاره اهل الکتابو ته یوه جرګه لېږلې وه خو کله چې ورته خپلې جرګې د هغوی د خولې څخه حقیقت ورووړ نو د قرآن او تورات دواړو څخه انکاري شوه.

په دې ایتونو کښې دېته اشاره کېږي چې د اهل الکتابو ځینې کسانو ذکر شوی حقیقت د نبي کريم ﷺ په حضور کښې په خپلو خولو باندې هم څرګند کړ اما اکثریت ترې منحرف شوه او خپل پخوانی نظر یې د پښو لاندې کړ، نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! کومو کسانو ته چې د قرآن کريم څخه وړاندې مونږ کتاب ورکړی دی او هغوی دخپل کتاب په مقتضی کلک ولاړ دي او تحریف یې نه دی ورکړی نو:

۱ـ هغوی د قرآن کريم په هکله داسې نظر لري:

الف: هغوی وربانديې په پوره اخلاص سره ایمان راوړي او پوره باور کوي چې بې شکه دا الهي کتاب دی.

ب: کله چې په هغوی باندې د قرآن کريم څه ایتونه قرائت کړی شي نو وايي چې مونږ په دغه قرآن کريم باندې ایمان راوړی دی چې یقیناً همدا قرآن کريم زمونږ د رب ﷻ د پلوه د خلکو د هدایت دپاره په حقه نازل شوی دی او دا هغه کتاب دی د کوم د نازلېدلو وعده چې مونږ ته پخوا راکړه شوې وه.

ج: نو د همدې کبله مونږ په همدې کتاب (قرآن کريم) باندې د ده د نزول څخه وړاندې ایمان راوړی وه او مونږ ورته لا د وړاندې څخه غاړه ایښودونکي وه، چې په سر او سترګو به یې منو.

۲ـ ای پیغمبره! د اهل الکتابو ذکرو شوو کسانو ته به زمونږ د پلوه دوه کرته او دوه چنده اجر ورکړی شي او دا ځکه چې:

الف: دوی په قرآن کريم باندې د نزول څخه وړاندې هم ایمان راوړی وه او د نزول څخه وروسته هم وربانديې معتقد پاتې شوه. دوی په خپل کتاب باندې هم حقاني ایمان راوړی وه او عمل یې

(۱) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

ورباندې کړی وه او قرآن کریم یې هم په خپلو ځانونو باندې عقیدةً او عملاً تطبیق کړ.
یا په بل عبارت: لکه څنګه چې په پخواني کتاب باندې صابر او ثابت وه همدارنګه قرآن کریم ته هم په صبر سره وفادار پاتې شوه.

ب: د همدې کبله دوی د بدۍ جواب په بدۍ سره نه بلکې په نېکۍ سره ورکوي او د ښو خاصیتونو څخه کار اخلي (په نېک خوی سره د بد خوی مخنیوی کوي).

ج: دوی د هغو مالونو څخه چې مونږ ورپېرزو کړي دي په فقیرانو باندې او زمونږ په لار کښې انفاق کوي، او د بخل (سوګنتی) څخه ځانونه ساتي.

د: دوی چې کله د بد خویه خلکو څخه عبث او بې باکه خبرې واوري نو مخ ترې اړوي او بالمثل (ورته) مقابله ورسره نه کوي، چې په عبثیاتو شروع وکړي.

هـ: د بدخویه خلکو په مقابل کښې د دوی جواب دا وي چې:

اول: کوم عملونه چې مونږ کوو دا زمونږ د خپلو ځانونو دپاره دي، نو که ګټور وي خپلو ځانونو ته به ګټه ورسوو او که ضرري وي نو خپلو ځانونو ته به مو ضرر رسولی وي، تاسو زمونږ په کړو وړو باندې نه نیول کېږئ.

دوهم: کوم عملونه چې تاسو کوئ د هغو ګټه او ضرر صرف تاسو ته راجع دی او بس، مونږ پورې څه ارتباط نه لري.

درېم: زمونږ د پلوه په تاسو باندې د متارکې سلام دی مونږ ستاسو سره خبره نه اوږدوو او د جاهلانو او ناپوهانو لاره نه خپلوو، نو نه مو خبرې منو او نه درته بالمقابل بالمثل پوچ او ستغ جوابونه درکوو.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۳۲] ایت لاندې لیکلي دي چې په عرف کښې د "اِسلام" کلمه په محمدي (ﷺ) شریعت پورې خاصه کړی شوې ده، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: ځینې علماء کرام دغه اختصاص نه مني[۱]، دوی وایي چې: هر اسماني دین د "اِسلام" په نامه بلل کېږي، او همدارنګه "مُسْلِم" د هر هغه چا لقب دی چې د الله ﷻ په وحدانیت معتقد وي او د الهي وحې تصدیق کوي نور که د هر پیغمبر امتي وي په دغه لقب باندې څه اثر نه غورځوي.

ب: ځینو علماوو کرامو په عدم اختصاص باندې زښت ډېر ایتونه راغونډ کړي دي[۲]، او ځینو د دواړو طرفینو (اختصاص او عدم اختصاص) دلایل رانقل کړي دي[۳]، که څوک یې د لوستلو شوق لري همغلته دې مراجعه وکړي.

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۳۱۴؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۲۱
(۲) تفهیم القرآن ج۳ ص۸۸۵
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۹۴

ماثور تفسیر

۲_ د ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُواْ ﴾ جمله نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې داسې ښه تفسیره کړې ده چې فرمايلي يې دي چې: «وَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنَ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِي فَلَهُ أَجْرَانِ»[۱] یعنې او د اهل الکتابو څخه هر سړی چې په خپل پیغمبر باندې ایمان راوړي او تر هغه ژوندی پاتې شي چې په ما باندې هم ایمان راوړي نو دغه سړي ته د الله ﷻ په نزد دوه اجرونه دي.

یادونه

۳_ په ﴿ وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ ﴾ کښې د افعالو ښه والي ته اشاره ده چې د بدخويانو د بد خوی مخه په نېک خوی سره نیسي. همدا مطلب یوه پښتون شاعر په خپل شعر کښې داسې ځای په ځای کړی دی چې[۲]:

په ښه خوی د بدخويانو بې پروا یم :: په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا یم

دا هم څه لرې نه ده چې د "الْحَسَنَة" څخه طاعت او عبادت مراد وي، او د "السَّيِّئَة" څخه گناه او عصیان مطلب وي، یعنې ذکر شوي اهل الکتاب خپل گناهونه د طاعتونو په سبب د منځه وړي.

د دې ډول د منځه وړلو پوره بیان د احادیثو په رڼا کښې د [هود:۱۱۴] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ وله الشکر والمنة.

او په ﴿ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغْوَ ﴾ الآية- کښې د اقوالو ښه والي ته اشاره ده چې د بدې خبرې جواب په بدې خبرې سره نه ورکوي.

د ذکرو شوو دواړو جملو مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ [فصلت:۳۳] یعنې د هغه چا څخه د قول د حیثه څوک ډېر ښایسته دی کوم چې الله ﷻ ته دعوت چلوي او صالح عمل کوي او هم وايي چې یقیناً زه د غاړې ایښودونکو څخه یم.

د متارکې سلام

۴_ په ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي ٱلْجَٰهِلِينَ ﴾ کښې د ﴿ سَلَٰمٌ ﴾ د کلمې څخه مسنونه سلام مطلب نه دی چې په احترام باندې دلالت کوي بلکې د متارکې (پرېښودلو) سلام ترې مراد دی چې پوره بیان یې د [مریم:۴۷] ایتونو لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ وله الشکر والمنة.

سلمان الفارسي ؓ په اسلام مشرف شو

۵_ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۳] د سلمان الفارسي ؓ په اسلام باندې د مشرف

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۶۱

(۲) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۱۰۱

(۳) الدر المنثور ج۶ ص۴۲۳؛ سیرت ابن هشام ج۱ ص۲۳۴

کېدلو ډېره اوږده، عجیبه او خوندوره قیصه لیکلې ده، مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړه، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هیله ده چې همغې ته مراجعه وکړي.

﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَآءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُوٓا۟ إِن نَّتَّبِعِ ٱلْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَآ ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا ءَامِنًا يُجْبَىٰٓ إِلَيْهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَىْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾﴾

[۵۶] یقیناً ته هغه چاته هدایت نه شې کولی (د ایمان راوړلو توفیق نه شې ورکولی) کوم چې تاته محبوب دی (او ستا زړه غواړي چې په ایمان باندې مشرف شي). او مګر الله ﷻ هغه چاته هدایت کوي (د ایمان راوړلو توفیق ورکوي) کومو ته یې چې اراده وشي.

او الله ﷻ په هدایت موندونکو (توفیق موندونکو) باندې ډېر ښه پوهېږي (ډېر ښه یې پېژني).

[۵۷] او کفار وايي چې: که مونږ تا سره د هدایت (دعوت) پیروي وکړو نو مونږ به د خپلې ځمکې (مکې معظمې) څخه (د ټولو عربو د پلوه) وتښتولی شو (نو مونږ دعوت نه قبلوو).

ایا مونږ د دوی دپاره حرم شریف د امن خاوند (ځای) نه دی ګرځولی چې د هر شي (هر ډول میوجات ورته (د هره طرفه د دې دپاره) ورغونډولی کېږي ترڅو مونږ د خپله نزده (ورته روزي ورکړو) روزي ورکول.

(دا کار مونږ کوو) مګر د دوی اکثریت نه پوهېږي (د دوی خیال دی چې دا د کفر برکت دی خو داسې نه ده، که دوی ایمان راوړي نو نعمتونه به یې لا اضافه شي).

شان نزول

ذکر شوې دواړه ایتونه سره په شان نزول کښې جداجدا دي چې تفصیل یې دا دی:

۱ـ تقریباً ټول علماء متفق دي چې لومړنی ایت شریف د ابو طالب (د نبي کریم ﷺ تره) په هکله نازل شوی دی[۱] چې څه بیان یې د الله ﷻ په توفیق د [التوبة:۱۱۳] ایت لاندې تېر شوی دی او څه بیان یې دا دی:

الف: د نبي کریم ﷺ تره (ابو طالب) مریض وه (چې د همدغه مرض په وجه وفات هم شو) نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ أَشْهَدُ لَكَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[۲] یعنې ای کاکا! ته د توحید کلمه ووایه او د شرک څخه براءت څرګند کړه چې زه ستا دپاره په همدغې کلمې سره د الله ﷻ په حضور کښې د قیامت په ورځ شاهدي ووایم او د مغفرت شفاعت درته وکړم.

ابو طالب جواب ورکړ چې: که د قریشو د پیغور خبره نه وی (دوی به ووایي چې بې ثباتي او

---

[۱] تحفة الأحوذي شرح جامع الترمذي ج۹ ص۳۵

[۲] جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۴

وارخطايي ورباندې باعثه شوه څکه يې د توحيد کلمه وويلې) نو ما به ستا سترګې په ذکرې شوې کلمې سره يخې کړې وی او ته به مې ورباندې خوشاله کړی وی، خو د پيغور د کبله دا کار نه شم کولی، نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو.

ب: په يوه بل اوږده حديث کښې نبي کريم ﷺ خپل تره مخاطب ګرځوي چې: «يَا عَمِّ! قُلْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ كَلِمَةً أَشْهَدُ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللهِ» يعنې نبي کريم ﷺ خپل تره ابو طالب ته د مرض الموت په حال کښې په مکرر ډول سره د توحيد کلمه وړاندې کړه، مګر هغه ورباندې تلفظ ونه کړ او منعه يې ترې وکړه، د هغه وروستنی خبره دا وه چې: «عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ»[۱] يعنې زه د عبد المطلب په دين باندې يم د شرکي عقيدې څخه لاس نه اخلم، نو الله ﷻ ذکر شوی لومړنی ايت شريف نازل کړ.

۲ـ يوه ورځې الحارث بن عثمان بن عبد مناف نبي کريم ﷺ ته وويلې چې مونږ ښه پوهېږو چې ستا خبرې حقې دي خو څکه ايمان نه راوړو چې که مونږ دا کار وکړو نو ټول عرب به زمونږ په خلاف لاسونه يو کړي او د مرغانو غوندې به مو په منبوکو کښې د خپلې ځمکې (مکې معظمې) څخه والوزوي، مونږ خو د ټولو عربو زور نه لرو؛ نو الله ﷻ ذکر شوی دوهم ايت شريف نازل کړ[۲].

سوال جواب

که څوک وايي چې: دوهم ايت خو د ﴿ وَقَالُوا ﴾ په کلمې سره شروع شوی دی چې د جمعې په ضمير باندې مشتمله ده، نو د څه حکمت په بنياد د شان نزول په مطابق په "وَقَالَ" مفرده کلمه سره شروع نه شو؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: که څه هم په دواړو ايتونو کښې متعين اشخاص مطلب نه دي بلکې د مفهوم عموم په نظر کښې نيولی کېږي، خو دا هم څه لرې نه ده چې د ذکر شوي "الحارث" سره به نورو همنظرو خلکو هم هلته موجوديت درلود.

ارتباط

اما د ارتباط وجه يې دا ده چې: په وړاندېنيو ايتونو کښې الله ﷻ د اهل الکتابو د ځينو جرګو حال نازل کړی دی چې په يوه ملاقات سره يې په نبي کريم ﷺ باندې ايمان راوړ او په ايمان سره مشرف شوه. نو څه لرې نه ده چې د نبي کريم ﷺ مبارک زړه غوښتي وي چې: ای کاش! چې زما په حقانيت باندې زما اقاربو او قوميانو هم د اهل الکتابو غوندې علم راغلی وی او په ايمان باندې مشرف شوي وی، دوی خو ما سره په يوه ښار کښې اوسېږي او د نبوت دلايل روزمره ګوري او د قرآن کريم ايتونه روزمره اوري.

نو په ذکرو شوو دواړو ايتونو کښې نبي کريم ﷺ ته تسلي ورکړی شوه چې ستا اقارب او قوميان

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۴۰؛ مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۱۷۰

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۸

هم ستا په صداقت باندې ښه پوهېږي خو دوی خپنې د عناد د کبله او خپنې د پیغور او بالآخره خپنې د عربو د اختطاف د ډاره په تا باندې ایمان نه راوړي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! کوم کار چې ستا په توان کښې دی هغه دا دی چې ته ټولو خلکو ته عموماً او خپلو اقاربو او قومیانو ته خصوصاً الهي احکام ابلاغ کړې، چې دا کار تا په ډېره ښه توګه ترسره کړی دی، نو د هغوی په کافر پاتې کېدلو باندې دومره مه غمژن کېږه چې خپل ځان د هلاکت په خطر کښې واچوې.

ستا په توان کښې دا نشته چې چاته د هدایت توفیق ورکړې او په ایمان باندې یې مشرف کړې، که څه هم تاته ډېر محبوب وي او زړه دې غواړي چې په ایمان مشرف شي؛ مګر دا کار فقط الله ﷻ کولی شي او بس، چې د ایمان توفیق ورکړي او مطلب ته یې ورسوي. او دا ځکه چې:

۲ـ یوازې الله ﷻ په هغو کسانو باندې ډېر ښه علم لري کوم چې هدایت موندلو ته مستعد وي او د دې لیاقت لري چې په ایمان سره مشرف شي او هدایت مونده کړي.

البته دوی هغه کسان دي چې د هدایت موندلو پسې هڅه کوي او په همدې لټه کښې وي چې حق مونده کړي او منګولې ورباندې خښې کړي، نو په همدې بنیاد لاندې کسان هدایت نه شي موندلی:

الف: څوک چې ایمان راوړل عیب ګڼي او ډارېږي چې که ایمان راوړو نو د خلکو د پېغور لاندې به واقع شو چې فلانی د دوزخ د ډاره ایمان راووړ، زمونږ دوزخ قبول دی خو پېغور نه قبلوو.

ب: څوک چې د ایمان راوړلو د امله د خلکو څخه ډارېږي چې که ایمان راوړو نو د هره طرفه به راباندې خلک راټول شي او ښکې به مو وباسي او بالآخره د خپله وطنه به مو وتلو ته مجبور کړي، زمونږ دوزخ قبول دی خو د خلکو غُصه نه شو قبلولی.

۳ـ ای پیغمبره! ایا ذکر شوي مکیان نه ګوري او نه پوهېږي چې:

الف: مکه معظمه ورته چا د امن ځای ګرځولی ده؟ چې چارچاپېره خلک نه د عیب لګولو څخه او نه د لوټ (غارت) څخه مامون دي، او نه د اطمنان او ډاډ ژوند لري، ایا دا مامونیت ورته مونږ نه دی ورکړی؟

ب: ایا مکیانو ته مونږ د میوجاتو پراخي نه ده ورپه برخه کړې چې د هره طرفهورباندې د هر جنس میوجاتو انتقالات جریان لري؟

ج: که ذکر شوي مکیان ایمان راوړي او د نعمت شکرګزاري وکړي نو ایا مونږ به یې امنیت او اطمنان لا اضافه نه کړو؟ ایا د میوجاتو پراخي به یې زیاته نه کړو؟

نو کله چې دوی ته مونږ د کفر په حال کښې امنیت او اطمنان ورکړی دی. د اسلام په حال کښې خو به وربانډې ضرور اضافه وکړو.

نن ورځ دوی د کفر امامان او مشران دي، په هغه وخت کښې به دوی د اسلام امامان او مشران

جوړ شي او عزت او احترام به يې په ټولو عربو کښې لا پسې زيات شي.

د: خو د دوی اکثريت نه پوهېږي، چې اسلام ورته ذلت او حقارت برېښي او کفر د عزت او احترام موجب ګڼي، حال دا چې خبره بالعکس ده.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾ کښې الله ﷻ د نبي کريم ﷺ څخه هدايت نفي کړی دی چې ته چاته هدايت نه شې کولی حال دا چې په بل ايت کښې يې ورته ثابت کړی دی چې: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهْدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ [الشورى:۵۲] يعنې او يقيناً ته خلک برابرې لارې ته هدايت کوې. نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه دواړه ايتونه سره څه تضاد نه لري؟

مونږ وايو چې: بندګانو ته د الله ﷻ هدايت په څلور ډوله دی[۱]:

الف: يو دا چې هر مکلف ته يې عقل، حواس او پوهه ورکړې ده.

ب: بل هدايت د دعوت په معنی سره دی چې د پيغمبرانو په رالېږلو او د کتابونو په نازلولو سره يې خلک حقې لارې ته دعوت کړي دي.

ج: بل هدايت د توفيق معنی ورکوي چې په ايمان راوړلو او د نېکو کارونو په کولو سره يې مطلب ته وصل کړي.

د: بل هدايت د قيامت په ورځ د جنت د لارې د ښودلو څخه عبارت دی، چې جنتيانو ته به هلته ورکړی شي.

په ذکرو شوو څلورو واړو هدايتونو کښې يوازې دوهم ډول هدايت بندګان هم کولی شي چې د حق دين دپاره دعوت وچلوي، او متباقي درېواړه هدايتونه په الله ﷻ پورې اختصاص لري او د بندګانو څخه منفي دي.

په همدې بنياد په دغه ايت شريف کښې چې د بحث لاندې دی د ﴿ لَا تَهْدِي ﴾ کلمه د هغه "هداية" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د توفيق معنی ورکوي، او په ذکره شوې شمېره کښې درېيم نمبر دی، او په [الشورى:۵۲] ايت کښې د "تَهْدِي" کلمه د هغه "هداية" څخه اخستلې شوې ده کوم چې د دعوت معنی ورکوي او په پورتنۍ شمېره کښې دوهم نمبر دی.

د ابو طالب وفات

۲ـ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو د ابو طالب په هکله څېړنې کړې دي، د ځينو په نظر نوموړی مسلمان وفات شوی دی[۲] او ځينې نور وايي چې د کفر په حال کښې د دنيا څخه تللی دی[۳]. که څه هم د شان نزول د رواياتو غوښتنه دا ده چې نوموړی به د کفر په حال کښې مړ شوی

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۳۶

(۲) تفسير نمونه لاهل التشيع ج۵ ص۱۹۳، ج۱۶ ص۱۲۱

(۳) تفسير الخازن ج۴ ص۵۷۲؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۹۵؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۱۸

دي خو د سيرت ځينو كتابونو ليكلي دي چې هغه د توحيد كلمه ووېلې مګر نبي كريم ﷺ وانه وريدله[۱]، والله ﷻ أعلم.

زمونږ په فكر په دې موضوع كښې سكوت بهتر دى او مونږ په دې هكله څه مكلفيت هم نه لرو، الله ﷻ ته د قيامت په ورځ هر څوك ورځي او د هر چا سره به مطابق چال چلند كوي.

په ياد ولرئ

۳_ په ياد ولرئ چې په ﴿ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ ﴾ كښې د "مُهْتَدِين" كلمه د مقام په لحاظ اصلاً د هغه هدايۀ څخه اشتقاقه شوې ده كوم چې د ذكرو شوو څلور ګونو معناوو څخه په دريمه معنى باندې دلالت كوي[۲]، يعنې الله ﷻ هغه كسان ډېر ښه پېژني د كومو چې د هدايت استعداد باقي دى او د توفيق وركولو لياقت لري، د همدوى د جملې څخه د اهل الكتابو هغه وفدونه او جرګې هم دي كومو ته چې په وړاندېنيو ايتونو كښې اشاره شوې ده.

جِبَايَة څه معنى؟

۴_ په ﴿ يُجْبَىٰٓ إِلَيْهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَىْءٍ ﴾ كښې د ﴿ يُجْبَىٰ ﴾ كلمه د "جِبَايَةٌ" _لكه "كِتَابَةٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د راغونډولو معنى وركوي د همدې كبله د اوبو حوض (ډنډ) ته "جَابِيَةٌ" وايي چې په خپل ځان كښې د اوبو راغونډوونكى دى[۳].

يعنې ايا مونږ مكه معظمه د خپلو اوسېدونكو دپاره حرم نه دى ګرځولې چې ښكار كول پكښې حرام دي؟! او د امن ځاى مو نه دى ګرځولې چې په بې غمۍ سره ورته د هره طرفه هر ډول ميوجات ورروان دي او د هر ډول چور چپاول څخه پكښې امنيت دى؟!.

﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَٰكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّنۢ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَكُنَّا نَحْنُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ ٱلْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِىٓ أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِى ٱلْقُرَىٰٓ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَٰلِمُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ فَمَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰٓ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَفَمَن وَعَدْنَٰهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَٰقِيهِ كَمَن مَّتَّعْنَٰهُ مَتَٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ مِنَ ٱلْمُحْضَرِينَ ﴿٦١﴾ ﴾

---

(۱) سيرت ابن هشام ج۲ ص۲۶
(۲) روح المعاني ج۲۰ ص۹۶
(۳) مفردات الراغب ص۸۵

[۵۸] او مونږ د داسې ښارونو څخه څومره ډېر هلاک کړي دي چې په خپل معاش (د ژوند په سامان آلاتو) کښې به يې سرکشي (او طغيان) کاوه.
نو (د هلاکو شوو سرکشانو) مساکن دغه دي چې د دوی څخه وروسته پکښې استوګنه نه ده کړې شوې مګر لږ وخت (چې مسافران او يا سياحان هلته ورغلي وي).
او مونږ همدا مونږ باقي پاتې کېدونکي ياستو (نور ټول موجودات فاني کېدونکي دي).
[۵۹] او (ای پيغمبره!) ستا رب ﷻ تر هغه پورې د ښارونو هلاکوونکی نه دی ترڅو چې د هغوی په مرکزي ښار کښې داسې پيغمبر واستوي چې په (اهاليوو) باندې يې زمونږ ايتونه قرائت کړي (او توحيد ته يې دعوت کړي).
او مونږ د ښارونو هلاکوونکي نه ياستو مګر په داسې حال کښې چې اهل يې ظالمان وي (او دپيغمبر دعوت قبول نه کړي).
[۶۰] او (د مکيانو په شمول ای خلکو!) تاسو ته چې هر شی درکړی شوی دی هر (دنياوي) شی چې وي نو (هغه) د نژدې (حقير) ژوند متاع او ښايست دی (ډېر ژر به د زوال سره مخامخ شي).
او هر شی چې (ستاسو دپاره) د الله ﷻ په نزد دی (نو هغه) بهتر او دائم دی.
ايا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؛ (چې فاني شي ته په باقي شي باندې ترجيح ورکوئ)؟
[۶۱] ايا نو هغه څوک چې مونږ ورسره ښايسته وعده کړې ده چې نوموړی ورسره (هرومرو) ملاقي کېدونکی دی، د هغه چا غوندې دی کوم ته چې مونږ متاع ورکړې ده د نژدې (حقير) ژوند متاع؟، بيا هغه (همدغه کس) د قيامت په ورځ (زمونږ په وړاندې د حساب کتاب دپاره) د حاضر کړی شوو څخه دی (چې د خپلو کړو وړو سزا به وړمومي؛ ايا دا دواړه يو برابر دي؟).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د مشرکانو د ايمان نه راوړلو بهانه رده شوې وه چې مونږ د عربو د ډاره ايمان راوړلو ته اقدام نه کوو، په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوی دی او ذکر شوې بهانه په نورو وجوهو سره هم رده شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:
ای پيغمبره! د مکې مشرکانو ته په کار دي چې د مسلمانېدلو په صورت کښې د عربي کفارو څخه د لاندې وجوهو د کبله ونه ډار شي:
۱ـ د مکې په مشرکانو باندې به د اسلام د قبول په صورت کښې د عربي کفارو د پلوه لا څه چې د هيچا د پلوه تېری ونه کړی شي چې د خپل وطن څخه يې وشړي او دا ځکه چې:
الف: مونږ څومره ډېر متکبر ښارونه هلاک کړي دي، لکه عاديان، ثموديان او نور.
ب: د هلاکو شوو قومونو مساکن دوی په خپلو سترګو ګوري چې د هلاک څخه وروسته کنډوالې پراته دي، او په پټه خوله نورو کفارو ته وعظ کوي چې د هغوی کړنلاره خپله نه کړي.
ج: د هغوی په کنډوالو کورونو کښې د لږ وخت دپاره يوازې هغه څوک اوسېږي چې د لارې مسافر وي او هلته دمه جوړه کړي، او يا هغه څوک چې د عبرت اخستلو دپاره پکښې لږ وخت تم

شي، بل څوک پکښې استوګنه نه کوي.
د: نو که د مکې مشرکان په ایمان مشرف شي مونږ به متکبرانو عربي قبائلو ته وسه ورنه کړو چې تالا ترغه یې کړي او د خپله وطنه یې وشړي لکه چې دوی ګومان کوي، بلکې په دې صورت کښې به د دوی مشري او امنیت لا قوي او مستحکم وګرځوو.
۲_ زمونږ څخه په غیر نور ټول قوتونه بلکې ټول موجودات فاني کېدونکي دي او فقط همدا مونږ باقي پاتې کېدونکي یاستو، او د عارضي قوتونو څخه ډار څه په کار نه دی؟.
۳_ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ د ښارونو او قومونو تر هغه پورې هلاکوونکی نه دی ترڅو چې د هغوی په مرکزي ښار کښې پیغمبر واستوي، او په چاپیریال باندې یې زمونږ ایتونه قرائت کړي.
یا په بل عبارت: مونږ د ښارونو او قومونو په هیڅ حال هلاکوونکي نه یاستو مګر په داسې حال کښې چې اهل یې ظالمان وي او د پیغمبر د دعوت څخه خپل انکار ته ادامه ورکړي.
نو په کار دي چې د مکې معظمې اوسېدونکي په خپل هلاک باندې د اسلام راوړلو په حال کښې نه بلکې کفر ته د ادامې په حال کښې ودار شي.
۴_ په دې باندې علاوه: ای د مکې معظمې اوسېدونکو! که بالفرض المحال د اسلام د قبول په صورت کښې عربي قبائل تاسو رښتیا د وطنه وشړي هم باید تاسو د اسلام د قبول څخه امتناع ونه کړئ، ځکه چې کوم شی چې تاسو ته درکړی شوی دی مشرې ده او که امنیت دی، یا عزت او وقار دی دا ټول د فاني او حقیر ژوند پورې اختصاص لري چې د څو ورځو څخه زیات دوام نه شي کولی، دا د همدې ژوند ډول او سنګار دی.
بالمقابل کوم شی چې تاسو ته د اسلام د قبول په صورت کښې د الله ﷻ په نزد ساتلی شوی دی، هغه هم بهتر دی او هم دوامدار او باقي دی.
نو ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ چې ترڅو په فانیاتو باندې باقیاتو ته ترجیح ورکړئ؟
۵_ نو په همدې بنیاد تاسو د لاندې دوه وو کسانو په حال کښې فکر وکړئ:
الف: یو هغه څوک چې بل چا نه بلکې مونږ ورته ډېره ښایسته او نېکه وعده ورکړې وي چې نوموړی ورسره ضرور ملاقي کېدونکی وي او د تخلف امکان نه لري.
ب: بل هغه څوک چې مونږ ورته په دغه فاني او حقیر ژوند کښې ښه ډېر د ژوند اسباب ورکړي دي چې فقط همدلته ترې ښه پراخه استفاده کوي او بس، حال دا چې نوموړي کس د آخرت دپاره هیڅ څوری نه وي تیار کړی او خالي لاس آخرت ته سفر وکړي او د حساب کتاب دپاره د هغې دلې څخه وګرځي کوم چې د الله ﷻ په وړاندې حاضر کړی شوي وي.
نو ایا دغه دواړه کسان یو برابر دي؟ په کار دي چې د مکیانو په شمول هیڅوک په فانیاتو باندې خپل ځان د باقیاتو څخه محروم نه کړي.

توضیحات

۱_ مونږ په ګڼ شمېر ځایونو کښې د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې په نصوصو کښې د مورد

خصوص اعتبار نه لري بلکې مطلب پکښې د مفهوم تعمیم وي، نو په همدې بنیاد ذکر شوې اینونه د قیامت تر ورځې پورې هغو ټولو کسانو ته شامل دي کوم چې د دنیاوي فانیاتو د کبله د مسلمانېدلو څخه انکار وکړي او خپل ځان د ایمان څخه محروم وګرځوي.

په یاد ولرئ

۲ـ په یاد ولرئ چې: په ﴿ لَمْ تُسْكَن مِّنۢ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ کښې د ﴿ قَلِيلًا ﴾ کلمه یا د "زَمَانًا" دپاره او یا د "سُكْنَى" دپاره صفت ده، یعنې د هلاک کړی شوو کفارو څخه وروسته د هغوی په ښارونو کښې هیڅ زمانه او یا هیڅ ډول استوګنه نه ده کړی شوې مګر لږه زمانه او یا لږه استوګنه، چې هلته څوک په لاره تېرېدونکی وي او یا د عبرت اخستلو او یا د نندارې کولو دپاره د سیاحت په توګه هلته ورشي.

ام القرى څه معنی؟

۳ـ په ﴿ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِىٓ أُمِّهَا ﴾ کښې د ﴿ أُمِّهَا ﴾ ضمیر د ﴿ ٱلْقُرَىٰ ﴾ کلمې ته راجع دی چې د "أُمُّ الْقُرَىٰ" عبارت ترې جوړېږي.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۹۲] ایت لاندې لیکلي دي چې د مکې معظمې د القابو څخه یو لقب "أُمُّ الْقُرَىٰ" هم دی، چې په دې مقام کښې څینو علماوو کرامو د "أُمُّ الْقُرَىٰ" څخه همدغه مکه معظمه مراده کړې ده[۱]، مګر د مقام په لحاظ بهتره بریښي چې دلته به مطلق مرکزي ښار مطلب وي چې د دنیا ټولو مرکزي ښارونو ته شامل شي، په کومو کښې چې په پخوانیو زمانو کښې پیغمبران علیهم السلام استولی شوي وه.

شاید چې په مرکزي ښارونو پورې به د پیغمبرانو استولو خکه تخصیص موندلی وي چې هلته عادةً مشران اوسېږي، او خلک (عوام) په کفر او اسلام کښې د همدوی پیروي کوي، لکه چې په یو اورېده حدیث کښې نبي کریم ﷺ د رومیانو مشر ته داسې لیک استولی وه چې: «أَسْلِمْ تَسْلَمْ يُؤْتِكَ اللهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْيَرِيسِيِّينَ»[۲] یعنې ای د رومیانو مشره! مسلمان شه چې د خطراتو څخه سالم او روغ پاتې شې، او الله ﷻ درته دوه کرته اجر درکړي (خکه چې ته د اهل الکتابو څخه یې)، نو که د اسلام څخه مخ تاو کړې او قبول یې نه کړې، نو په تاباندې د دهقانو (عوامو) ګناه هم ده (ستا په ذریعه به ټول رعیت بې لارې پاتې شي).

﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ۝٦٢ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغْوَيْنَآ أَغْوَيْنَٰهُمْ كَمَا غَوَيْنَا ۖ تَبَرَّأْنَآ إِلَيْكَ ۖ مَا كَانُوٓا

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۵

إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ٱدْعُوا۟ شُرَكَآءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَهُمْ وَرَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ
لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَآ أَجَبْتُمُ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ
عَلَيْهِمُ ٱلْأَنۢبَآءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَآءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَأَمَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا
فَعَسَىٰٓ أَن يَكُونَ مِنَ ٱلْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

[۶۲] او هغه ورځ (یاده کړه) چې الله ﷻ (بالذات یا بالواسطه) کفارو ته اواز وکړي نو (د تخجیل دپاره ورته) ووايي چې زما هغه شریکان چرته دي کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې ګومان به مو کاوه؟ (چې دوی ما سره په عبادت کښې برخه لري).

[۶۳] هغه (ګمراه کوونکي) کسان به ووايي په کومو باندې به (چې د ګمراه کړی شوو کسانو په نزد هم) د تعذیب خبره ثابته شوې وي چې: ای زمونږ ربه! دغه (کسان) هغه کسان دي کوم چې مونږ ګمراه کړي وه، مونږ ورته د ګمراهۍ دعوت ورکړی وه (نو دوی په خپل اختیار ګمراه شوه) لکه څنګه چې مونږ (په خپل اختیار) ګمراه شوي وو (نو مونږ د دوی په ګمراهۍ پړه نه یاستو).

مونږ (د دوی څخه) تاته خپله بېزاري اعلانوو، (او دا ځکه چې:) دوی (په دنیا کښې) نه وه چې زمونږ عبادت (اطاعت) به یې کاوه (بلکې دوی د خپلو خواهشاتو عبادت کوونکي وه).

[۶۴] او (کفارو ته) به وویلی شي چې خپل شریکان (باطل معبودان خپل شفاعت ته) دروبلئ.

نو دوی به یې ورویلي خو هغوی به ورته اجابت ونه کړي (بلنه به یې قبوله نه کړي او نه به یې قبلولی شي).

او (په عین حال کښې) به (ټول) کفار عذاب وګوري او (ټول به متقین شي چې نجات نشته نو په حسرت سره به ووايي چې:) کاش چې یقینًا دوی (په دنیا کښې) وی چې سمه لاره یې موندلې وی.

[۶۵] او هغه ورځ (یاده کړه) چې الله ﷻ کفارو ته اواز وکړي نو ورته ووايي چې: (ای کفارو!) هغه څه خبره ده په کومې سره چې تاسو پیغمبرانو ته جواب ورکړی وه؟ (په دوی باندې مو ولې ایمان رانه وړ؟).

[۶۶] نو په دوی باندې به په دغې ورځ کښې (د خپل انکار) دلایل خلط ملط (مشتبه) شي، نو دوی به (په همدې هکله) یو تربله پوښتنې هم ونه کړي (دوی به پوهېږي چې د هیڅا سره جواب نشته).

[۶۷] نو هر هغه څوک چې (د کفر څخه) توبه وباسي او ایمان راوړي او صالح عمل وکړي نو امید دی چې (د قیامت په ورځ به) دوی د فلاح موندونکو د ډلې څخه وګرځي (دوی دې همدا امید وکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د وروستني ایت مضمون دا وه چې ایا مؤمن او کافر یو برابر دي؟.

په دې ایتونو کښې د همدغې پوښتنې جواب نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! د قیامت په ورځ به د مؤمن او کافر تفاوت ډېر ښه ځرګند شي چې کفار به د عذابونو او خجالتونو سره مخامخ شي او مؤمن ته به د عذابونو څخه نجات او کامیابي وربه برخي شي چې د دوارو لړ تفصيل دا دی:

۱ـ ته خو هغه ورځ یاده کړه چې الله ﷻ کفارو ته علی رُؤس الأشهاد (د ټولو خلکو په وړاندې) د تخجیل او شرمولو دپاره اواز وکړي او ورته ووايي چې: ای کفارو! زما په عبادت کښې هغه شریکان نن ورځ چرته دي چې تاسو ته د عذاب څخه نجات درکړي لکه چې تاسو همدغسې ګومان کاوه؟. تاسو خو د همدغې ورځې دپاره د هغوی په عبادت باندې مشغول وئ، نو دوی به د سخت خجالت سره مخامخ شي.

۲ـ په ذکر شوي خجالت باندې علاوه بل خجالت به یې دا وي چې په دغې ورځ کښې به هغه کسان (په کومو باندې چې د عذاب خبره ثابته شوې ده، کوم چې نن ورځ د خلکو په ګمراه کولو باندې بوخت دي او د کفر مشران او امامان دي) خپلو پیروانو او کشرانو ته اشاره وکړي او وبه وايي چې:

الف: ای زمونږ ربه! دغه ډله هغه کسان دي کوم چې مونږ ګمراه کړي وه، او ګمراهۍ ته مو دعوت ورکړی وه. یا په بل عبارت: مونږ دوی کفر ته دعوت کړي وه مګر زور موورباندې نه وه کړی، نو دوی هم په خپل اختیار سره ګمراه شوي دي لکه څنګه چې مونږ په خپل اختیار سره ګمراهي قبوله کړې وه، مونږ په ګمراهۍ کښې یو برابر یاستو.

ب: ای زمونږ ربه! مونږ تاته د دوی څخه خپله بېزاري وړاندې کوو، د دوی په ګمراهۍ باندې مونږ ونه نيسې، هرڅوک پوهېږي او کار یې.

ج: لنډه دا چې دوی په دنیا کښې زمونږ عبادت نه دی کړی بلکې دوی د خپلو خواهشاتو عبادت کوونکي وه.

۳ـ په دغې ورځ کښې به عابدینو (کفارو) ته وویلی شي چې تاسو خپلو معبودانو او شریکانو ته دعوت ورکړئ چې د عذاب مخه درڅخه واړوي او نجات درکړي.

هغوی به دعوت ورکړي مګر معبودان به یې اجابت ونه کړي او نه به یې اجابت کولی شي، چې خپله بېزاري به یې لا د وړاندې څخه اعلانه کړې وي.

۴ـ په عین حال کښې به عابدین او معبودين دواړه جانبه عذاب وګوري چې په زغرده به ورروان وي، او نجات به ترې ممکن نه وي.

نو په دغه وخت کښې به ټول د حسرت اواز پورته کړي چې: ای کاش! چې دوی په دنیا کښې به حقه لاره باندې تللي وی، او کفر یې نه وی غوره کړی.

۵ـ ای پیغمبره! هغه ورځ هم خپل امت ته یاده کړه چې کله الله ﷻ کفارو ته د تخجیل دپاره علی رؤس الأشهاد (د ټولو خلکو په وړاندې) اواز وکړي او ورته ووايي چې: ای کفارو! تاسو پیغمبرانو ته په دنیا کښې څه جواب ورکړی وه البته کله چې هغوی تاسو ته د حقې لارې دعوت درکاوه؟

نو کفار به د جواب ځخه د زړه په سترګو ړانده شي او د همدې حیثه به ورباندې توره تیاره جوړه شي، چې د سکوت ځخه په غیر به بله چاره ونه لري.
حتی دوی به په دغه وخت کښې یو تربله پوښتنه هم نه کوي چې جواب زده کړي او دا خکه چې هیڅوک به جواب نه لري او ټول به د جواب په نه درلودلو کښې یو برابر وي.
ع ای پیغمبره! په دغې ورځ کښې به نجات او کامیابي د مؤمنانو په نصیب وي او دا خکه چې دوی به په لاندې قاعده کښې شامل وي:
هرڅوک چې د کفر ځخه توبه تائب شي او خپل ایمان ته ادامه ورکړي او په دې باندې علاوه صالح عمل هم وکړي، نو په کار دي چې همدغه کسان امید او هیله وکړي چې دوی د مفلحانو او کامیابانو ځخه وګرځي.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي:
الف: که څوک وایي چې: په ﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ ﴾ الآية- کښې عابدینو او کشرانو ته سوال راجع کړې شوی دی چې ستاسو په خیال زما شریکان چرته دي ترڅو ستاسو په درد وخوري؟. نو د دغې پوښتنې جواب دلته کوم یو دی؟
مونږ وایو چې: د دغې پوښتنې جواب په دې مقام کښې مقدر دی خو په نورو ایتونو کښې ورباندې صراحت شوی دې، لاندې مثالونه یې ولولئ:
اول: ﴿ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ أَضَلُّونَا فَـَٔاتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ ٱلنَّارِ ﴾ [الأعراف:۳۸] یعني د قیامت په ورځ به عابدان (کشران) کافران ووایي چې: ای زمونږ ربه! مونږ دغو (مشرانو او معبودانو) ګمراه کړي یاستو، نو ته دوی ته د اور ځخه غبرګ عذاب ورکړه (زمونږ په عوض هم دوی معذب کړه).
دوهم: ﴿ قَالُوا۟ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا۟ مِن دُونِكَ ﴾ [النحل:۸۶] یعني مشرکان به د قیامت په ورځ خپلو معبودانو او مشرانو ته اشاره وکړي او وبه وایي چې ای زمونږ ربه! دغه دي زمونږ هغه شریکان (معبودان او مشران) کومو ته به چې مونږ په دنیا کښې عبادت کوونکي وو د کومو به چې مونږ ستا ځخه پرته عبادت کاوه او بلل به مو، نو زمونږ په عوض همدوی معذب کړه.
ب: که څوک وایي چې: په دغه مقدر جواب باندې په دې مقام کښې کومې جملې دلالت کوي؟
مونږ وایو چې: په همدغه مقدر جواب باندې د معبودانو او مشرانو هغه خبره دلالت کوي کومه چې الله ﷻ د هغوی د خولو ځخه دلته راحکایته کړې ده چې: ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَغْوَيْنَآ ﴾ الآية- یعني کله چې عابدین او کشران په خپلو معبودینو او مشرانو باندې ملامته ورواچوي چې ای ربه! هغوی ملامته دي نو هغوی معذب کړه، نو هغوی به د خپلو ځانونو ځخه د دفاع په خاطر ووایي چې دوی په خپل اختیار ګمراه شوي دي مونږ ورباندې د زور ځخه کار نه دی اخستی بلکې فقط دعوت مو ورکړی وه او دوی پخپله خوښه قبول کړی وه.

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ ﴾ کښې د موصول ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ څخه څوک مراد دي، او د ﴿ ٱلْقَوْلُ ﴾ څخه کوم قول مطلب دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ موصول خو ځينې علماوو کرامو يوازې په شيطانانو سره[۱] او ځينو يوازې په ګمراه کوونکو انسانانو سره[۲] او بالآخره ځينو د دواړو ډلو په مجموعې سره تفسير کړی دی[۳]، چې ابليس او د ده انسي او جني کومکيان پکښې ټول شامل دي.

مونږ ته همدغه درېيم تفسير بهتر برېښي، چې د تخصيص دپاره راته څه وجه څرګنده نه شوه.

او د ﴿ ٱلْقَوْلُ ﴾ څخه د الله ﷻ دا قول مراد دی چې: ﴿ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾ [هود:۱۱۹][۴] يعنې ای پيغمبره! ستا د رب ﷻ خبره تمامه شوې (فيصله شوې) ده چې هرومرو به زه دوزخ د پيريانو او خلکو (انسانانو) د جملې څخه په ټولو (کفارو) باندې ډک کړم.

د: که څوک وايي چې: دوزخ ته داخلېدل خو په کفري مشرانو پورې اختصاص نه لري بلکې کشران پکښې هم شامل دي نو ايا د ﴿ ٱلْقَوْلُ ﴾ څخه د ذکر شوي ايت شريف اراده کول صحت لري؟

مونږ وايو چې: کله چې کفري پيروان د خپلې ګمراهۍ پړه او ملامته په کفري مشرانو باندې واچوي نو نظر د دوی خيال او ګومان ته به فقط د کفري مشرانو تعذيب فيصله شوی وګڼل شي، دوی به اټکل کوي چې مونږ به نجات مونده کړو او اعتذار به مو ځای ونيسي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: هغه کسان به ووايي په کومو باندې چې د پيروانو کافرانو په ګومان دوزخ ته د داخلېدلو خبره فيصله شوې وي (حال دا چې دا فيصله ټولو ته شامله ده).

يادونه

۲ـ الله ﷻ د ټولو ګمراه کوونکو د مشر (ابليس عليه اللعنة) د خولې څخه په [إبراهيم:۲۲] ايت کښې ښه اوږد مضمون راحکايت کړی دی چې په آخرت کښې به يې خپلو پيروانو ته واوروي، نو د دې مقام د ښه وضاحت دپاره يې يوځل کتل ګټور پرېووځي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ ٱلْأَنۢبَآءُ ﴾ کښې د ﴿ فَعَمِيَتْ ﴾ د کلمې نسبت د ﴿ ٱلْأَنۢبَآءُ ﴾ کلمې ته شوی دی چې دلته د حجتونو معنی ورکوي[۵]، حال دا چې ړوندوالی د ژوندیو شيانو صفت دی؟

---

(۱) تفسير الطبري ج۲۰ ص۹۸
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۴۵۲
(۳) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۹۷؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۷۹
(۴) البحر المحيط ج۸ ص۳۱۸
(۵) تفسير القرطبي ج۳ ص۳۰۴

مونږ وايو چې: د "عَمِيَ" کلمه چې د ﴿ فَعَمِيَتْ ﴾ کلمه تري اشتقاقه شوې ده کله-کله د اشتباه او التباس په معنی باندې هم استعمالېږي[1]، لکه چې يو صحابي ﷺ وايي چې: «انْطَلَقْنَا فِي قَابِلٍ حَاجِّينَ فَعَمِيَ عَلَيْنَا مَكَانُهَا»[2] يعني مونږ د نبي کريم ﷺ سره د حديبيه په مقام کښې د بوې وني لاندې بيعت وکړ خو بل کال چې مونږ حج ته تللو او په هغه ځاى باندې ورغلو نو په مونږ باندې د ونې ځاى مشتبه او خلط ملط شو، ومو نه شو کړى چې وېې پېژنو.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: د قيامت په ورځ به کفار د خپل کفر او شرک دپاره څه بهانې وړاندې کړي چې مونږ ملامته نه ياستو بلکې زمونږ مشران ملامت او پړه دي، مگر کله چې د هغوى څخه د پيغمبرانو په هکله پوښتنه وکړى شي چې تاسو دوى ته څه جواب ويلى وه او د دوى دعوت مو په کوم دليل رد کړى وه؟ نو په دوى باندې به ټول دلايل ګډوډ شي او هيڅ بهانه به هم جوړه نه کړى شي او نه به په دې هکله سره يوتربله وپوښتي چې دغې پوښتنې ته څه جواب ورکړو؟.

﴿ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ ۗ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ ۚ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ ۖ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۶۸] او (اى پيغمبره!) ستا رب ﷻ هغه شى پيدا کوي کوم ته يې چې اراده وشي او (هغه شى) غوره ګرځوي (کوم ته يې چې اراده وشي).

(يا په بل عبارت:) بنيادمانو ته (د يو شي) غوره ګرځول نشته (او نه غوره شى پېژاندلى شي).

الله ﷻ ته پاکي ده او همدى ﷻ د هغو شيانو (بوتانو) څخه ډېر اوچت دى کوم چې مشرکان يې (ورسره په عبادت کښې) شريکوي (او د معبوديت او شافعيت دپاره غوروالى ورکوي).

[۶۹] او ستا رب ﷻ په هغو شيانو باندې پوهېږي کوم چې د بنيادمانو سينې (زړونه) يې پټ ساتي او په هغو شيانو باندې (هم پوهېږي) کوم چې دوى يې ښکاره کوي.

[۷۰] او ستا رب ﷻ الله ﷻ چې دى په حقه بل معبود نشته مگر همدى ﷻ دى (او بس) خاص همده ﷻ ته په اولنۍ او وروستنۍ (دواړو) کورونو کښې جنس حمد (ټول حمدونه) دي، او خاص همده ﷻ ته حکم دى (فيصله د همده ﷻ په اختيار کښې ده).

او (اى خلکو!) خاص همده ﷻ ته به تاسو (د مرګ څخه وروسته د فيصلو دپاره) ورو‌ګرځولى شئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون په دې خبره باندې هم مشتمل وه چې کفار به د قيامت په ورځ د

(۱) مفردات الراغب ص۳۶۱، لسان العرب ج۱۵ ص۱۰۰

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۱۷۰

خپلې عقيدې او خپلې مفکورې په غلطۍ باندې پوه شي، او په دې ايتونو کښې د هغوی د غلطيا وجې ته اشاره شوې ده.

يعنې اى پيغمبره! مشرکان د دې حق نه لري چې د مخلوقاتو څخه کوم شي ته يا کوم چا ته بهتري ورکړي او د عبادت په استحقاق ورته قائل شي. او دا ځکه چې:

۱ـ يوازې ستا رب ﷻ هغه شى پيدا کوي کوم ته يې چې اراده وشي او هغه شي ته بهتري ورکوي کوم ته يې چې اراده وشي. يا په بل عبارت: لکه څنګه چې پيدا کول ستا د رب ﷻ پورې اختصاص لري همدارنګه غوره او بهتر ګرځول هم د همده ﷻ کار دى او بس.

۲ـ ستا رب ﷻ په خپلو مخلوقاتو کښې ځينو ته په ځينو نورو باندې بهتري ورکوي خو دا بهتري يې يوه مخلوق ته هم نه ده ورکړې چې د خپل اقدس ذات سره يې په عبادت کښې شريک وګرځوي.

۳ـ نو په همدې بنياد مشرکان دا حق نه لري او د دې جواز ورته نشته چې ځينې مخلوقات د عبادت په استحقاق سره بهتر وګرځوي، بلکې الله ﷻ لره په عبادت کښې د اشتراک څخه پاکي ده او د هغو خيالاتو څخه اوچت دى د کومو چې مشرکان په همدې هکله مرتکب شوي دي.

۴ـ اى پيغمبره! د مشرکانو کفريات په شرک پورې انحصار نه لري بلکې ستا رب ﷻ د دوی په هغو باطلو اعتقاداتو او هغو ناحقه عداوتونو باندې پوهېږي کوم چې دوی يې په خپلو زړونو کښې پټ ساتي، او هغه جنايات يې ورته هم معلوم دي کوم چې دوی يې ښکاره کوي.

۵ـ لهذا دا چې:

الف: څوک چې مخلوقات پيدا کوي او يا کوم يوه مخلوق ته بهتري ورکوي هغه فقط الله ﷻ دى او بس.

ب: په حقه سره معبود هيڅوک او هيڅ شى نه دى مګر الله ﷻ دى او بس.

ج: په دنيا او آخرت کښې ټولې ستاينې الله ﷻ پورې مختصې دي او بس. دا ځکه چې ټول ښايسته صفات په همده ﷻ پورې اختصاص لري، او د مخلوقاتو څخه يې چې چاته اراده وشي د ښو صفاتو خاوند يې جوړوي مګر د معبوديت صفت يې هيڅ مخلوق ته نه دى ورکړى او نه يې ورکوي.

د: په ټولو مخلوقاتو کښې چې کوم حکم نافذ دى (روزمره پکښې چلېږي) هغه فقط د الله ﷻ حکم دى او بس.

هـ: بالآخره: اى مکلفينو! تاسو ټول به د مرګ څخه وروسته خاص الله ﷻ ته ورتاو کړی شئ او هر چاته به موافقه جزا يا سزا ورکړي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ﴾ کښې د "يَخْتَارُ" کلمه د "اختيار" څخه اشتقاقه شوې ده، اختيار په لاندې دوه وو معناوو باندې استعمالېږي[1]:

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۱۲۰

الف: یو هغه اختیار دی په کوم باندې چې د یوه شي موجودیت مرتبېږي، چې د ارادې معنی ورکوي، او په مقابل کښې یې اضطرار استعمالېږي لکه د ګوزن وهلي سړي لاس چې بلا اختیاره په اضطرار سره حرکت کوي.

ب: بل هغه اختیار دی کوم چې یوه موجود شي ته د ترجیح او تفضیل معنی ورکوي او په مقابل کښې یې د تحقیر کلمه استعمالېږي.

په دې مقام کښې اولنۍ معنی مراده نه ده بلکې دلته دوهمه معنی مطلب ده، او دا څکه چې په دې معنی باندې د ﴿ يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُ ﴾ جمله دِلالت کوي چې د "مَا يَشَاءُ" معنی "مَا يُرِيْدُ" ده.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! لکه څنګه چې ستا رب ﷻ هغه شیان پیدا کوي کومو ته یې چې اراده وشي همدارنګه هغه موجوداتو ته بهتري او ترجیح هم ورکوي کومو ته یې چې د فضیلیت ورکولو اراده وشي.

خِيَرَة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ مَا كَانَ لَهُمُ ٱلۡخِيَرَةُ ﴾ کښې د ﴿ ٱلۡخِيَرَةُ ﴾ کلمه د "إِخۡتِيَار" د کلمې سره په ذکرو شوو دواړو معناوو کښې مرادفه ده[1]، نو علماوو کرامو د دغې جملې مضمون په درې ډوله اخستی دی[2] هغه دا چې:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې: دا جمله د ﴿ وَيَخۡتَارُ ﴾ د جملې سره اتباط لري چې د "ما" توری پکښې د نفې دپاره نه دی بلکې د "يَخۡتَارُ" دپاره مفعول دی، او هم د ﴿ ٱلۡخِيَرَةُ ﴾ کلمه د "إِخۡتِيَار" د کلمې دوهمه معنی ورکوي[3]. یعنې ستا رب ﷻ د خپلو بندګانو دپاره هغه شی غوره کوي کوم چې د دوی دپاره غوره او بهتر وي.

دا تفسیر د معتزله وو د عقیدې سره دومره فرق لري چې هغوی غوره او اصلح په الله ﷻ باندې واجب ګڼي، او اهل السنة والجماعة وایي چې: په الله ﷻ باندې د هیڅ شي وجوب او لزوم نشته، هو! که په خپل فضل او رحم سره کوم شی په خپل اقدس ذات باندې لازم کړي، (لکه چې د ساکښانو روزي یې په خپل اقدس ذات باندې لازمه کړې ده) نو دا بېله خبره ده.

ب: ځینې نور وایي چې: د "ما" توری موصول نه دی بلکې د نفې دپاره دی، د ﴿ ٱلۡخِيَرَةُ ﴾ کلمه د "اختیار" اولنۍ معنی ورکوي[4]. یعنې بندګانو ته هغه اختیار نشته په کوم باندې چې یو شی موجودېږي بلکې د هر شي موجودیت د الله ﷻ په اراده پورې توقف لري. برابره خبره ده چې اعیان وي او که اعراض.

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۲۶۶؛ القاموس المحیط ج۲ ص۱۳۲

(۲) تفسیر البیضاوي في هذا المقام: کما في حواشي الشیخ زاده ج۳ ص۵۲۰

(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۲۷

(۴) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۲

په دې تفسير سره ذکر شوې جمله د ﴿ يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُ ﴾ د جملې دپاره تاکيد واقع کيږي چې هر شي ته الله ﷻ وجود ورکوي او بندګان کوم شي ته وجود نه شي ورکولی.

ج: د ﴿ ٱلۡخِيَرَةُ ﴾ کلمه د "اختيار" دوهمه معنی ورکوي او د "ما" توری د نفي دپاره دی. يعني بندګان حق نه لري چې په مخلوقاتوکښې يوه ته په بل باندې بهتري ورکړي، دا کار صرف الله ﷻ پورې اختصاص لري.

په دې تفسير سره دا جمله د "يَخۡتَارُ" دجملې مضمون تاکيدوي او د مشرکانو کړنلاره ردوي چې خپلو بوتانو (باطلو معبودانو) ته يې په معبوديت او شفاعتګرۍ سره په نورو مخلوقاتو باندې بهتري ورکړې وه.

همدارنګه د مشرکانو هغه اعتراض هم پکښې جوابيږي کوم چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٖ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ ﴾ [الزخرف:۳۱] يعني دغه قران ولې د دغو دوه وو ښارونو (مکه او طائف) څخه په يوه لوی سړي (لوی مشر) باندې نازل نه شو، (که بالفرض دا حقاني کتاب وی نو دغسې کار به شوی وی).

مونږ ته همدغه دريم تفسير په زړه پورې بريښي چې د سباق او سياق (وړاندې ورسته) سره ډېر ښه پيوند اخلي، او ځينو علماوو کرامو ډېر ښه تشريح کړې دی[۱]، نو که د چا زيات تفصيل ته زړه نه په تنګيږي نو هملته دې مراجعه وکړي.

يادونه

۳ـ که څوک غواړي چې د هغو شيانو څه مثالونه د نظره تېر کړي کومو ته چې الله ﷻ بهتري ورکړې ده نو ځينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۲] چې ډېر ښه تفصيل يې ورکړی دی، الله ﷻ دې ورته اجرونه ورکړي.

د استخارې ارشاد

۴ـ ايت شريف مونږ ته دا ارشاد کوي چې په کارونو کښې استخاره وکړو او د الله ﷻ څخه پکښې خير وغواړو. په کار کښې د خير غوښتلو طريقه په لاندې ټکو کښې واضحه کيږي:

الف: څوک چې د يو کار د کولو اراده وکړي نو بايد چې دوه رکعته نفلي لمونځ وکړي او بيا د استخارې دعاء ولولي، لکه چې نبي کريم ﷺ په صحابه وو کرامو ؓ ته همدغسې توصيه کوله[۳].

ب: د استخارې دعاء په هغو کارونو پورې ځانګړې نه ده چې په کولو کښې يې د خير طرف شکي او يا مرجوح وي. نو په کار دي چې د هغو کارونو په هکله هم استخاره وکړی شي د کومو د خير طرف چې راجح وي او يا پکښې يقيني وي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۱۰۳
(۲) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۱۲۲
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۱۰۹

په همدې مضمون باندې يو حديث شريف ډېره ښه رڼا اچوي چې: كله چې زينب بنت جحش رضي الله عنها ته زيد ﷺ طلاق ورکړ او عدت يې ختم شو نو نبي کريم ﷺ ورته همدغه زيد ﷺ د قاصد په حيث ورولېږه ترڅو د هغه ﷺ سره نکاح وکړي او په أمهات المؤمنين کښې خپل خان شامل کړي.

د بلنې په جواب کښې هغې رضي الله عنها وويلې چې: «مَا أَنَا بِصَانِعَةٍ شَيْئًا حَتَّى أُوَامِرَ رَبِّي. فَقَامَتْ إِلَى مَسْجِدِهَا»[1] يعنې زه تر هغه د يو شي کوونکې نه يم ترڅو چې د خپل رب ﷻ سره مشوره وکړم. نو سمدستي د خپل کور جومات ته پورته شوه چې دوه رکعته لمونځ وکړي او د استخارې دعاء ولولي.

نو د استخارې څخه وورسته يې قاصد (خپل پخواني مېړه زيد ﷺ) ته د "هو" جواب ورکړ، همدې قيصې ته په [الأحزاب:۳۷] ايت کښې اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ج: د استخارې دعاء دا ده چې: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ. اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي ـ أَوْ قَالَ: فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ ـ فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ. وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي ـ أَوْ قَالَ: فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ ـ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِيَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ»[2].

د: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي «فَيُسَمِّيهِ»[3] يعنې استخاره کوونکی چې په «هَذَا الْأَمْرَ» سره هر کار ته اشاره کوي نو هغه دې په نامه باندې ياد کړي، چې زه په دغه کار کښې د خير غوښتنه کوم.

سوال جواب

ه: که څوک وايي چې په ذکره شوې دعاء کښې په دوه ځايونو کښې راوي شک کړی دی چې په دواړو ځايونو کښې يې ورته په «أَوْ قَالَ» سره اشاره کړې ده، نو پوښتنه دا ده چې: استخاره کوونکی بايد څرنګه تلفظ وکړي ترڅو د شک څخه بهر شي؟

مونږ وايو چې: بايد نوموړی په لاندې دوه وو طريقو سره خپل ځان د شک څخه وباسي:

اول: چې په دواړو ځايونو کښې د «أَوْ قَالَ» په کلماتو باندې تلفظ ونه کړي او وړاندې ېړته کلمات مجموعًا ولولي او داسې ووايي چې: "...اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ... وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ...".

ځينو مفسرينو کرامو ذکره شوې دعاء په همدغه شکل سره روايت کړې هم ده[4].

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ص۴۶۱
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۵۶، ج۲ ص۹۴۴، ۱۰۹۹
(۳) سنن ابن ماجه ص۹۸
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۴۳۴

دوهم: په دې طريقې کښې هم په دوارو خايونو کښې د «أَوْ قَالَ» کلمات د تلفظ څخه وغورځوي خو بيا يو ځل د «أَوْ قَالَ» څخه وړاندې کلمات ولولي او بل ځل د «أَوْ قَالَ» څخه وروسته کلمات ولولي، مثلاً ووايي چې: "... اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي" او بيا ووايي چې: "اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ..." تر آخره پورې.

همدغه ډول ته د صحيح البخاري ځينو حواشيو اشاره کړې ده[1].

و: په کار ده چې ذکره شوې دعاء درې کرته ولولي لکه چې عبد الله بن زبير ﷺ کله غوښتل چې کعبه شريفه ترميمه کړي نو ويې ويلې چې: «إِنِّي مُسْتَخِيرٌ رَبِّي ثَلاثًا ثُمَّ عَازِمٌ عَلَى أَمْرِي»[2] يعني: يقيناً زه د خپل رب ﷻ څخه درې کرته خير غواړم (درې کرته د استخارې دعاء لولم) بيا په خپل کار باندې بريد کوونکی (شروع کوونکی) يم.

ز: په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو څه نور معلومات هم ليکلي دي[3]؛ هغه دا چې:

اول: بايد ذکره شوې دعاء اوه کرته ولوستله شي؛ هغوی په همدې هکله يو حديث هم رانقل کړی دی، خو مونږ د احاديثو په کتابونو کښې تر اوسه پورې نه دی موندلی.

دوهم: بايد د دوه رکعته نفلي لمانځه په لومړي رکعت کښې ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْكَٰفِرُونَ ﴾ سورت او په دوهم رکعت کښې د ﴿ قُلْ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ﴾ سورت ولولي.

دریم: ځيني علماء کرام وايي چې بايد په لومړني رکعت کښې دغه ايت ولولي: ﴿ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ﴾ الآية په کوم کښې چې بحث روان دی، او په دوهم رکعت کښې دا ايت قرائت کړي چې: ﴿ وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ ﴾ [الأحزاب: ۳۶].

زمونږ په فکر که په دغو دوارو قولونو باندې عمل وکړی شي نو ښه به وي، داسې چې په لومړي رکعت کښې د ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْكَٰفِرُونَ ﴾ سورت سره همدغه ايت يو ځای کړي په کوم چې بحث روان دی او په دوهم رکعت کښې د "إخلاص" سورت سره د "الأحزاب" ايت ملګری کړي.

څلورم: د استخارې کولو څخه وروسته بايد سړی خپل زړه ته وګوري چې کوم لور ته مايل دی، هر طرف ته چې مايل وي نو ـ إن شاء الله ﷻ ـ په همغه طرف کښې خير دی.

ح: په خلکو کښې دا غلطه خبره مشهوره ده چې د استخارې کولو څخه وروسته بايد سړی ويده شي ترڅو ورته په خوب کښې معلومات ورکړی شي چې په کوم طرف اقدام وکړي.

زمونږ په فکر د زړه ميلان هم چندان اعتبار نه لري بلکې الله ﷻ ته اميد دی چې بهتر لوری به ورته اسان کړي او خنډونه به يې د مخې لرې کړي او بالمقابل په غير بهتر لوري کښې به ورته خنډونه او موانع پيدا کړي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۴۴

(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۴۳۰

(۳) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۰۷

لنډه دا چې د استخارې کولو څخه وروسته باید سړی په اطمنان او ډاډ سره په معهود کار باندې اقدام وکړي إن شاء الله ﷻ چې په همدغه کار کښې به نا امیده نه شي. د همدې کبله نبي کريم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ اسْتِخَارَتُهُ اللهَ... وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ اللهِ»[۱] یعنې د بنیادم د نېکبختی څخه دا ده چې د الله ﷻ څخه د خیر غوښتنه وکړي، او بالمقابل د بنیادم د بدبختی څخه دا ده چې د الله ﷻ څخه د خیر غوښتنه پرېږدي.

﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾﴾

[۷۱] (ای پیغمبره!) ته ورته ووايه چې: تاسو ماته خبر راکړئ، که (بالفرض) الله ﷻ په تاسو باندې د قیامت تر ورځې پورې شپه دائمه (همېشه) وګرځوي، نو داسې معبود څوک دی چې د الله ﷻ څخه په غیر تاسو ته رڼا (ورځ) راولي؟

ایا نو تاسو (د وحدانیت دلایل) نه اورئ؟

[۷۲] (دا هم ورته) ووايه چې: تاسو ماته خبر راکړئ، که (بالفرض) الله ﷻ په تاسو باندې تر قیامت د ورځې پورې ورځ دائمه (همېشه) وګرځوي، نو داسې معبود څوک دی چې د الله ﷻ څخه په غیر تاسو ته داسې شپه راولي چې تاسو پکښې ارام وکړئ؟.

ایا نو تاسو (د الله ﷻ د قدرت دلایل) نه ګورئ؟ (او خانونه مو ورباندې تپ رانده اچولي دي).

[۷۳] او الله ﷻ د خپل رحمت د کبله ستاسو دپاره شپه او ورځ د دې دپاره ګرځولي (پیدا) کړي دي چې په شپه کښې ارام وکړئ او (په ورځ کښې) د الله ﷻ فضل (حلال مال) ولټوئ (کار او کسب وکړئ)، او (بل د دې دپاره چې) شاید تاسو شکر وکړئ (او د خپل رب ﷻ پیغمبر ومنئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې دا مضمون شامل وه چې ټول حمدونه په دنیا او آخرت کښې په الله ﷻ پورې اختصاص لري، د دې ایتونو مضمون دا دی چې ټول شکرونه هم په همده ﷻ پورې مختص دي. نو د مطلب خلاصه یې داسې راخېژي چې:

[۱] مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۳۵۷

ای پیغمبره! خپل امت ته د الله ﷻ نعمتونه ورپه یاد کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ تاسو ماته خبر راکړئ چې:

که بالفرض الله ﷻ په تاسو باندې شپه دوامداره وګرځوي او آن د قیامت تر ورځې پورې یې اوږده کړي چې بالکل دریاندې لمر راونه خېژوي، نو په دغه صورت کښې د الله ﷻ څخه په غیر بل کوم معبود دی چې په تاسو باندې رڼا راولي او توره شپه دریاندې روښانه کړي؟

پوره واضحه ده چې دا کار د بل هیڅ معبود د لاسه پوره نه دی، نو ایا تاسو اوس هم د الله ﷻ د وحدانیت دلایل نه اورئ؟

۲ـ ای پیغمبره! دا هم ورته ووایه چې تاسو ماته خبر راکړئ چې:

که بالفرض الله ﷻ ـبالعکسـ په تاسو باندې ورځ تر قیامته پورې اوږده کړي چې لمر ته بالکل غروب ورنه کړي او په دوامداره توګه یې درته په سرونو باندې وچورلوي، نو په دغه صورت کښې د الله ﷻ څخه په غیر بل کوم معبود شته چې په تاسو باندې شپه راولي او لمر ته غروب ورکړي ترڅو تاسو پکښې ارام وکړئ او خپله دمه پکښې جوړه کړئ؟

پوره څرګنده ده چې دلته هم جواب منفي دی او هیڅوک او ستاسو هیڅ معبود به دریاندې شپه رانه وستلی شي، نو ایا تاسو اوس هم د الله ﷻ د کامل قدرت دلایلو ته نه ګورئ او خپل خانونه مو وریاندې تېپ رانده اچولي دي.

۳ـ لنډه دا چې الله ﷻ د خپل لوی رحمت د پلوه ستاسو دپاره شپه او ورځ پیدا کړي دي چې وار په وار دریاندې تېرېږي او راتېرېږي، ترڅو په شپه کښې ارام وکړئ او په ورځ کښې د الله ﷻ فضل ولټوئ او د حلال رزق د کسب کولو دپاره په هڅه کښې شئ.

په تاسو باندې د الله ﷻ نعمتونه دومره ډېر او زیات دي چې تاسو یې د شمېر لاندې نه شئ واقع کولی، خو د دغو دوه وو لویو نعمتونو ذکر تاسو ته د دې دپاره وکړی شو چې د همدغو دوه وو نعمتونو شکریه هم د ایمان راوړلو دپاره کفایت کوي، نو تاسو ته په کار دي چې د الله ﷻ نعمتونه هېر نه کړئ او په سوچه عبادت سره یې یاد کړئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿أَرَءَيْتُمْ﴾ کلمه د "أَخْبِرُونِي" معنی ورکوي[1] چې څه تحلیل یې د [الأنعام: ۴۰] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ والمنة.

سَرْمَد څه معنی؟

۲ـ که څه هم په دواړو ایتونو کښې د ﴿سَرْمَدًا﴾ کلمه ځینو مفسرینو کرامو تحلیله کړې ده چې د "م" توری پکښې زائد دی او اصلي حرفونه یې "س، ر، د" دي چې د پیوستون او عدم انقطاع

---

(۱) روح المعاني ج ۲۰ ص ۱۰۶

معنی ورکوي[۱]، مګر مونږ ته د أهل اللغة قول بهتر برېښي چې نوموړي کلمه د زماني همېشوالي وضعه شوې ده برابره خبره ده چې شپه وي او که ورځ[۲].

یو نحوي تحلیل

۳_ د دواړو ایتونو په ﴿ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم ﴾ کلماتو کښې نحوي تحلیل په لاندې ډول دی:

الف: د "مَن" کلمه مبتدأ ده.

ب: د ﴿ إِلَٰه ﴾ کلمه موصوفه ده، چې یو صفت یې د ﴿ غَيْرُ ٱللَّهِ ﴾ کلمه ده او بل صفت یې د خپلو متعلقاتو سره د ﴿ يَأْتِيكُم ﴾ جمله ده.

ج: موصوف د دواړو صفتونو سره د مبتدأ خبر دی.

نو د معنی معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای کفارو! د الله ﷻ څخه پرته غیر ستاسو په معبودانو کښې هغه کوم یو معبود دی چې د دائمي شپې په صورت کښې درباندې رڼا راولي او یا د دائمي ورځې په صورت کښې درباندې شپه راولي؟

﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا۟ بُرْهَٰنَكُمْ فَعَلِمُوٓا۟ أَنَّ ٱلْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾ ﴾

[۷۴] او (ای پیغمبره!) هغه ورځ (وریاده کړه) چې کله الله ﷻ (بالذات یا بالواسطه) مشرکانو ته (د ټولو خلکو په وړاندې) اواز وکړي نو (ورته) ووایي چې: زما هغه شریکان (نن ورځ) چرته دي (په کومو باندې) چې تاسو (په دنیا کښې) ګومان کاوه (چې زما سره په عبادت کښې برخوال دي)؟

[۷۵] او مونږ به (په دغې ورځ کښې) د هر ټولګي څخه شاهد (د هغوی پیغمبر) راوباسو، نو (بیا به مشرکانو ته) ووایو چې تاسو (په خپلو شرکیاتو باندې) خپل برهان (او دلیل) راوړئ.

نو دوی به (هلته) پوه شي چې یقینًا (په الوهیت کښې) حق خاص الله ﷻ لره دی، او د دوی څخه به هغه بوتان (د کومکیانو په حیث) ورک شي کوم چې دوی به (په دنیا کښې) په دروغو جوړول (چې دا په الوهیت کښې شریکان دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغو پوښتنو ذکر وه د کومو د جواب څخه چې مشرکان په دنیا کښې عاجزان دي، په دې ایتونو کښې د هغې پوښتنې ذکر دی د کومې د جواب څخه به چې هغوی

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۳۲۱؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۲۸؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۵۲۰
(۲) لسان العرب ج۳ ص۲۱۲

د قیامت په ورځ عاجزان وګرځي. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کفارو څه نور اُخروي حالات هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ ورته یاده کړه چې الله ﷻ به د قیامت په ورځ د کفارو څخه پوښتنه وکړي او ورته وبه وایي چې: ای کفارو! نن ورځ زما هغه د عبادت شریکان چرته دي په کومو باندې چې تاسو په دنیا کښې ګومان کاوه؟

نو هغوی به د ذکرې شوې پوښتنې په وړاندې هک پک ودرېږي، نه به د خپلې ادعاء دپاره کوم دلیل په لاس کښې لري او نه به وړباندې کوم شاهد تېرولی شي، نو د انکار څخه پرته به بله لار ونه لري خو انکار به هم ورته څه په ګټه تمام نه شي او خپل اندامونه به یې انکار تکذیب کړي.

۲ـ په عین حال کښې به مونږ د هر امت څخه د هغوی پیغمبر د شاهد په حیث راوباسو او په هغوی به شاهدي ورکړي چې مونږ ورته الهي ارشادات رسولي وه خو هغوی وړباندې کافر پاتې شوي وه.

۳ـ نو یو ځل بیا به مونږ کفارو ته ووایو چې: کله تاسو ته هم په اثبات ورسېدله چې یقیناً تاسو زمونږ د حقې لارې په مقابل کښې بله لاره غوره کړې وه او د عبادت دپاره مو بوتان درولي وه، نو هلئ ژر شئ د خپلې کړنلارې د اثبات او حقانیت دپاره خپل دلیل او برهان وړاندې کړئ!

۴ـ نو هلته به کفار متیقن شي او په داسې پوهه باندې به پوه شي چې انکار به ورسره نه شي یوځای کولی، نو نتیجه به یې داسې راوځېږي چې:

الف: بې شکه حق الله ﷻ لره دی، د همده ﷻ وینا حقه ده، او مونږ په دروغو روان وو (د الوهیت حق په همده ﷻ پورې اختصاص لري او بس).

ب: د کفارو څخه به هغه ټول دروغ ورک شي او هیڅ ګټه به ورته ونه شي رسولی کوم چې نن ورځ ذوی لګیا دي چې جوړوي یې، او خپلو ځانونو ته وړباندې اطمنان ورکوي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ﴾ الآية غوندې یو ایت لږ وړاندې په [۶۷] ایت کښې تېر شوی دی، نو ایا دا تکراري نزول نه دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم د دواړو ایتونو په کلماتو او حروفونو کښې څه فرق نشته او ظاهراً تکرار بربښي خو په حقیقت کښې تکرار نه دی بلکې د دواړو ایتونو فرق ته د دواړو د ارتباط په وجوهو کښې اشارې شوې دي، هغه دا چې:

هلته د مشرکانو په خجالت او سپکاوي کښې خبره راراونه وه حتی د قیامت په ورځ به ورته په همدې منظور د ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ﴾ خطاب متوجه کړی شي. او دلته د هغوی د حجت د نه درلودلو موضوع مطرحه ده چې په همدې لحاظ به د قیامت په ورځ هم په ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ ﴾ سره مخاطب وګرځولی شي، بلکې په صراحت سره به ورته وویلی شي چې: ﴿ هَاتُوا بُرْهَـٰنَكُمْ ﴾ یعنې که تاسو د خپلو شرکیاتو دپاره څه حجت لرئ نو راوړاندې یې کړئ.

یادونه

۲ـ په ﴿ وَنَزَعْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ﴾ کښې د "شهید" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [هود:۱۸] ایت لاندې پوره شرحه شوې ده، خو په دې مقام کښې علماء کرام وایي چې ذکره شوې کلمه د هر امت د پیغمبر څخه عبارت ده[۱]. یعنې برسېره په دې چې مشرکان به د قیامت په ورځ د خپلو خانونو د نجات دپاره څه برهان ونه لري خو سره د دې به په هرې ډلې باندې خپل خپل پیغمبر ﷺ د شاهد په توګه هم شهادت ورکړي، چې ما ورته د احکامو ابلاغ کړی دی خو دوی په کفر کلک وه.

﴿ إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ ۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا ۖ وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾ قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِي ۚ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا ۚ وَلَا يُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾ ﴾

[۷٦] یقینًا قارون د موسی ﷺ د قوم (بني اسرائیلو) څخه وه، نو په دوی باندې یې تېری وکړ، او مونږ نوموړي ته د ګنو خزانو څخه هومره ورکړې وې چې یقینًا د هغو کلیګانو د قوت خاوند ټولګي ته میلان ورکاوه (چې سقوط ورکړي، ورباندې درنبدلې).

(ته) هغه وخت (یاد کړه) چې کله ورته خپل قوم وویلې چې:

(ای قارونه! د خزانو په ډېروالي دومره) مه خوشالېږه (چې آخرت درڅخه هېر شي) یقینًا الله ﷻ (دغسې) خوشالي کوونکی نه خوښوي.

[۷۷] او ته په هغو (مالونو) کښې وروستنی کور ولټوه کوم چې الله ﷻ تاته درکړي دي (ثوابونه ورباندې وګټه). او ته د دنیا څخه خپله برخه مه هېروه (کومه چې ستا په آخرت کښې په درد خوري) او (د الله ﷻ د مخلوق سره) احسان کوه لکه څنګه چې الله ﷻ ستا سره احسان کړی دی. او ته په ځمکه کښې فساد مه کوه، یقینًا چې الله ﷻ فساد خوروونکي نه خوښوي.

[۷۸] قارون (د خپل قوم په جواب کښې) وویلې چې: یقینًا کوم شی چې ماته راکړی شوی دی هغه د داسې علم په بنیاد (ولاړ) دی کوم چې زما په نزد دی (د کوم چې زه درلودونکی یم (او یا هغه زما په نظر د الهي علم په بنیاد راکړی شوی دی چې زه یې لیاقت لرم).

[۱] تفسیر الطبري ج۲۰ ص۱۰۴

(ای پیغمبره!) ایا (نوموړي دغسې جواب وکړ) او نه پوهېده چې یقیناً الله ﷻ د ده څخه وړاندې د پېړیو څخه هغه څوک هلاک کړي دي کوم چې د نوموړي څخه د قوت د حیثه کلک وه او د مالونو د جمعه کولو د حیثه ترې زښت زیات وه.

او (ای پیغمبره!) د (ذکرو شوو په غضب سره هلاکو شوو) مجرمانو څخه به (د قیامت په ورځ) د دوی د ګناهونو په باب پوښتنه ونه کړی شي (او په دوزخ کښې به وروغورځولی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

مونږ د الله ﷻ په توفیق د دې سورت (القَصص) په سریزه کښې لیکلي دي چې په دې سورت کښې دوه قیصو ته اشاره شوې ده، چې یوه د حکومتي سلطي قیصه ده لکه د فرعون، او بله د مالي سلطې قیصه ده لکه د قارون؛ دغه دواړه ډوله سلطې د الله ﷻ د قدرت مخنیوی نه شي کولی او خپلو خاوندانو ته د الهي عذاب څخه نجات نه شي ورکولی.

د سورت د پیل څخه تر وړاندېنیو ایتونو پورې د فرعوني سلطې او د نورو مربوطاتو بیان ختم شو نو په دې ایتونو کښې د قارون د مالي سلطې بیان پیل شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! لکه څنګه چې فرعون ته خپلې حکومتي سلطې او قوت څه ګټه ونه شوه رسولی، همدارنګه مالي سلطه او د مال ډېروالی هم چاته په ګټه نه تمامېږي چې د الله ﷻ د عذاب مخه ترې واړوي، نو د مثال په توګه په خپل اُمت باندې د قارون قیصه په لنډه توګه قرائت کړه چې څینې مهم ټکي یې دا دي:

۱ـ قارون بل څوک نه وه بلکې د موسی ﷺ د قومیانو څخه وه، هغه ته په کار وه چې د هر چا څخه وړاندې یې ورته اطاعت کړی وی او افتخار یې حاصل کړی وی.

خو نوموړی په موسی ﷺ باندې لا څه چې په خپل ټول قوم باندې یې هم بغاوت وکړ او ټول یې حقیر او سپک وګڼل، چې زه ډېر مالونه لرم او تاسو زما سره سیالي نه شئ کولی.

۲ـ د بغاوت او تکبر وجه یې دا وه چې:

الف: مونږ نوموړي ته دومره ډېره شتمني ورکړې وه چې زښتې ډېرې کوټې او تحویلخانې ورباندې ډکې وې، او ټولې قلف او مهرولاک وې.

ب: آن تر دې چې د تحویلخانو کلیګانې یې په یوه غټ قوتناک ټولګي باندې درنېدلې او نژدې وې چې هغوی یې اوچتې نه شي کړی.

۳ـ نوموړي ته موسی ﷺ لا څه چې خپل قوم هم نصیحتونه وکړه او د تکبر او بغاوت څخه یې منعه کړ چې:

الف: ای قارونه! په خپلو شتمنیو او مالونو باندې دومره خوشالي مه کوه چې الله ﷻ درڅخه هېر شي او د ده ﷻ په مخلوق باندې بلکې په خپل قوم باندې تکبر وکړې او هغوی حقیر او سپک وګڼې. یقیناً الله ﷻ دغه ډول خوشالي کوونکي نه خوښوي چې د شکر په عوض تکبر او

بغاوت کوي، نو د الله ﷻ د غضبه وړ دار شه.

ب: کومه شتمنې چې الله ﷻ تاته درکړې ده د هغې په ذريعه آخرت وګټه، او د وروستني کور غم وخوره، نو د الله ﷻ په لاره کښې يې ولګوه او فقيرانو ته خيراتونه ورکړه ترڅو ستا دپاره د آخرت زخيره او پانګه وګرځي.

ج: ته د دنيا څخه خپله برخه مه هېروه، په دنيا کښې ستا برخه فقط هغه ده چې يا يې د آخرت دپاره انفاق کړې او د الله ﷻ رضامندي وړباندې حاصله کړې، او يا يې وخورې او په خپل ځان او خپل عيال باندې يې په مشروعه طريقه مصرف کړې.

د دغو دوارو ډولونو څخه په غير نوره شتمني ستا برخه نه ده بلکې ستا د وارثانو برخه ده چې هغوی ته به د ميراث په توګه پاتې شي.

د: ته په خپل مالي قوت سره د الله ﷻ د مخلوق سره ښېګڼې وکړه لکه څنګه چې الله ﷻ ستا سره احسان کړی دی او د نورو خلکو په نسبت يې ډېره شتمني درکړې ده، الله ﷻ ته لکه څنګه چې ورکول اسان دي همدارنګه بېرته اخستل هم ورته کوم مشکل کار نه دی.

ه: بالآخره ته د خپلې شمتنۍ په ذريعه په ځمکه کښې فساد مه کوه چې تکبر او بغاوت ته پکښې ادامه ورکړې، او دا ځکه چې الله ﷻ مفسدان نه خوښوي.

۴ـ قارون د خپل قوم خواخوږي او نصيحتونه رد کړه چې: زما کړنلاره الله ﷻ ته معلومه ده، نو کله يې چې د خپل علم سره-سره ماته پرېمانه شتمني راکړې ده نو ځرګنده شوه چې الله ﷻ زما څخه راضي دی او زما کړنلاره ورته مقبوله ده؛ بلکې زه د شتمنيو په راغونډولو کښې هغه لياقت او پوهه لرم کومه چې د بل چا سره نشته.

تاسو خپل نصيحتونه بېرته واخلئ: زه د خپلې تګلارې بدلوونکی نه يم، زه به هيڅکله د الله ﷻ د غضب لاندې واقع نه شم.

۵ـ ای پيغمبره! قارون د خپل قوم نصائح رد کړه، ايا په دغه حال کښې نوموړی نه پوهېده چې: يقيناً الله ﷻ د قارون څخه وړاندې د ډېرو پېړيو کفار او ناشکران هلاک کړي دي، حال دا چې هغوی د قارون څخه هم د قوت او پيروانو د حيثه زيات وه او هم يې د نوموړي څخه مالونه او شتمنۍ ډېرې راغونډې کړې وې خو کله چې الله ﷻ ورته په غضب شو نو نه ورته قوت ګټه ورسولی شوه او نه ورته شتمنيو نجات ورکړی شو.

يا په بل عبارت: که بالفرض د قوت زيادت او د شتمنيو کثرت د الله ﷻ د رضامندۍ نښه وی نو ذکر شوي قومونه او پېړۍ به الله ﷻ په غضب سره نه وی هلاکې کړی، او نه به يې د هغوی نوغې ويستلې وی.

۶ـ ای پيغمبره! که څه هم د پخوانيو هلاکو شوو پېړيو دنياوي عذاب په هلاک سره اختتام ومونده مګر همدغه ډول هلاک د أخروي عذاب د اثبات دپاره ښه پياوړی دليل وګرځيد.

د همدې کبله به هلته مجرمان او جنايتکاران دوزخ ته ورواچولی شي حال دا چې د جناياتو

پوښتنه به یې د اثبات پاره هیڅ صورت ونه نیسي، چې په دنیاوي عذاب سره په ثبوت رسېدلی دی هو! که د تهدید دپاره وپوښتلی شي نو هغه بېله خبره ده.

توضیحات

۱ـ په ﴿ إِنَّ قَٰرُونَ كَانَ مِن قَوۡمِ مُوسَىٰ ﴾ کښې د ﴿ مِن قَوۡمِ مُوسَىٰ ﴾ کلمات ناطق دي چې قارون د موسی ﷺ د قوم (بني اسرائیلو) څخه وه، پاتې شوه دا خبره چې د موسی ﷺ سره یې د قرابت څه اړیکه درلوده؟ نو په دې کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۱]، خو د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول د اکثرو علماوو په نزد نوموړی د موسی ﷺ د تره زوی کېده[۲].

د څو لغاتو معناوې

۲ـ په ﴿ إِنَّ قَٰرُونَ ﴾ الآیة کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ فَبَغَىٰ عَلَيۡهِمۡ ﴾ کښې د "بَغَی" کلمه د "بَغْي" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د حد څخه د تجاوز معنی ورکوي[۳]، او د قارون په متعددو حالاتو باندې صادقېږي[۴] لکه:

اول: قارون په خپلو قومیانو باندې تکبر کاوه او په سپک نظر یې ورته کتل.

دوهم: نوموړي ورباندې ظلم کاوه او هغه حقوق یې نه ورکول کوم چې الله ﷻ د هغه په شمتنی کښې ورته فرض کړي وه.

دریم: نوموړي به خپل قومیان په تنګ لاسي او فقر سره کنځل او داسې نور.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: قارون د موسی ﷺ د قوم څخه وه لکه څنګه چې د مکې قریش د نبي کریم ﷺ د قوم څخه دي، نوموړي به ورباندې تېری کاوه لکه چې مکیان او قریش په مسلمانانو باندې تېری کوي او په نبي کریم ﷺ باندې ایمان نه راوړي.

نو لکه څنګه چې قارون ته مالي قوت او د موسی ﷺ قرابت د الهي عذاب څخه نجات ورنه کړی شو همدارنګه به مکیانو ته مالي قوت او د نبي کریم ﷺ سره قرابت د الهي عذاب څخه نجات ورنه کړی شي. لکه څنګه چې هغوی ته خپل اسراف د هلاکت سبب جوړ شو همدارنګه به دوی ته هم د حد څخه تجاوز کول د هلاکت سبب وګرځي، نو دوی ته په کار دي چې د هغوی څخه عبرت واخلي.

ب: په ﴿ مِنَ ٱلۡكُنُوزِ ﴾ کښې د "كُنُوز" کلمه د "كَنْز" جمعه ده، د الله ﷻ په توفیق د "كَنْز" شرحه د [التوبة: ۳۴] ایت لاندې تېره شوې ده چې د مالونو هغې مجموعې ته وضعه شوې ده کومه چې د حاجت څخه اضافه وي. نو ذکره شوې کلمه د مالونو د متعددو او مختلفو مجموعاتو معنی ورکوي.

ج: په ﴿ إِنَّ مَفَاتِحَهُۥ ﴾ کښې د "مَفَاتِح" کلمه ـلکه څنګه چې د [الأنعام: ۵۹] ایت لاندې د الله ﷻ

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۱۱
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۸
(۳) مفردات الراغب ص۵۳؛ لسان العرب ج۱۴ ص۷۸
(۴) البحر المحیط ج۸ ص۴۲۳؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۱۱؛ التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۱۳

په توفیق شرحه شوې ده_ لاندې دوه احتماله لري:

اول: چې د "مَفْتَحٌ" _لکه "مَقْتَلٌ"_ جمعه شي نو د خزانو معنی به ورکړي.

دوهم: چې "مِفْتَحٌ" _لکه "مِنْبَرٌ"_ جمعه وګڼله شي نو د کلیګانو معنی به ورکړي.

په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د اولنۍ معنی اراده کول بهتر ګڼلي دي[1] او ځینو ته دوهمه معنی ښه ښکاره شوې ده[2]، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

د: په ﴿ لَتَنُوٓأُ ﴾ کښې د "تَنُوءُ" کلمه د "نَوْءٌ" _لکه "قَوْلٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې متعددي معناوې لري، خو یوه معنی یې بل شي ته میلان ورکول او غورځولو ته ورنژدې کول دي[3]، چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

هـ: په ﴿ بِٱلۡعُصۡبَةِ ﴾ کښې د "عُصْبَةٌ" کلمه وړاندې د [یوسف:۸] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق شرحه شوې ده چې د یوې پیاوړې ډلې معنی ورکوي؛ خو د افرادو په تعداد کښې یې اختلاف دی، ځینو یې تعداد تر څلوېښتو نفرو پورې ښودلی دی او ځینې وایي چې افراد یې اویا نفره دي[4]. احتمال لري چې د مقام د غوښتنې په لحاظ به دلته همدغه اویا نفري ډله مراد وي، والله ﷻ أعلم.

نو د معنی حاصل به یې داسې را وځېژي چې: مونږ قارون ته د مالونو د مجموعاتو څخه دومره ډېرې مختلف النوع مجموعې ورکړې وې، چې د هغو د صندوقونو کلیګانو اویا کسیزه قوتناکه ډله سقوط ته ورکړوله. یا په بل عبارت د ګلیګانو وزن یې دومره زیات وه چې ذکرې شوې ډلې په سختۍ سره اوچتولی شوې.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنۡيَا ﴾ کښې قارون ته خپل قوم د کومې برخې د نه هېرولو توصیه وکړه؟

مونږ وایو چې: ذکره شوې جمله علماوو کرامو په دوه ډوله تفسیره کړې ده، او څه لرې نه ده چې د بدلیت په اعتبار سره دواړه مراد کړی شي، هغه دا چې:

الف: ای قارونه! مونږ تاته داسې نه وایو چې ته خپله ټوله شتمني د آخرت دپاره مصرفه کړه او د دنیا څخه هیڅ څکه مه کوه، بلکې مونږ وایو چې د دنیا څخه خپله برخه هم مه هېروه چې خپل نفس او عیال هم په تا باندې حق لري، دوی ته خپل حق ورکړه.

ب: د دنیا څخه خپله هغه برخه مه هېروه کومه چې تاته په درد خوري او د مرګ څخه وروسته تاته په ګټه تمامېږي.

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۲۹۰
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۹
(۳) القاموس المحیط ج۴ ص۴۵۵؛ لسان العرب ج۱ ص۱۷۴
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۴

د قارون جواب

۴_ قارون د خپلو قومیانو د نصائحو په مقابل کښې فقط همدومره جواب ورکړ چې: ﴿ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِيٓ ﴾؛ د دې جملې یا د دې جواب په تفسیر کښې علماوو کرامو متعدد اقوال لیکلي دي[۱] چې په لاندې دوه وو صورتونو کښې خلاصه کېږي[۲]:

الف: په ذکره شوې جمله کښې د ﴿ عِلْمٍ ﴾ څخه د الله ﷻ علم مطلب دی او د ﴿ عِندِيٓ ﴾ کلمه په ﴿ أُوتِيتُهُۥ ﴾ پورې تعلق نیسي او د "نَظَرِيْ، عَقِيْدَتِيْ" معنی ورکوي. یعنې کومه شتمني چې ماته راکړه شوې ده زما په نظر او زما په عقیده هغه ماته د الله ﷻ د علم په بنیاد راکړه شوې ده، چې زه یې لیاقت لرم او الله ﷻ زما د کړنلارې څخه راضي دی.

ب: د ﴿ عِلْمٍ ﴾ څخه د نومړي خپل علم مراد وه او د ﴿ عِندِيٓ ﴾ کلمه دمتعلق په اعتبار سره د ﴿ عِلْمٍ ﴾ صفت واقع شوې ده، یعنې کومه شتمني چې ماته راکړه شوې ده هغه د داسې علم په بنیاد ولاړه ده چې یوازې زه ورباندې موصوف یم (زما زده او د بل چا نه زده).

پاتې شوه دا خبره چې هغه کوم علم وه چې قارون ورته په خپل ځان پورې اختصاص ورکاوه؟، نو د هغه په تعین کښې علماوو کرامو ګڼ صورتونه ښودلي دي[۳]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: په بني اسرائیلو کښې په تورات باندې قارون ډېر ښه پوهېده، نومړی د هغو اویا کسانو څخه هم وه کوم چې موسی ﷺ د مناجات دپاره د طور غره ته بیولي وه[۴].

دوهم: نومړی په تجارتي او اکتسابي علومو کښې پوره ماهر وه.

دریم: نومړي د دفن کړی شوو خزانو په راویستلو کښې بشپړ مهارت درلود، حتی چې د یوسف ﷺ دفن کړی شوې خزانې یې راویستلې وې[۵].

څلورم: د نومړي د کیمیاء علم زده وه چې د اوسپنې او نورو فلزاتو څخه به یې سره زر او سپین زر جوړول.

د دې ایت یو نظیر

۵_ کوم مضمون چې الله ﷻ قارون د خولې څخه راحکایت کړی دی په هغه باندې په هره زمانه کښې ناشکره انسان قول کوي، او د خپلو شتمنیو او خوشالیو دپاره یوه بهانه او بله بهانه تراشي ترڅو د الله ﷻ د احساناتو څخه خپلې اوږې خالي کړي. الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَٰنَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَٰهُ نِعْمَةً مِّنَّا قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلْمٍ ﴾ [الزمر: ۴۹] یعنې نو کله چې انسان ته

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۱۳
(۲) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹۰
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۳۱۵
(۵) روح المعاني ج۲۰ ص۱۱۰

ضرر ورسېږي نو مونږ بلې، بیا چې کله مونږ ورته د خپله پلوه نعمت ورکړو او ضرر ترې لرې کړو نو سمدستي وايي چې: یقیناً دغه نعمت ماته د علم په بنیاد راکړې شوی دی، چې زه یې مستحق وم او یا یې ما د تحصیل په طریقه باندې علم درلود چې خپل ځان ته مې راجلب کړ.

تبصره

٦ـ څه ضرورت نشته چې مونږ زیار وباسو او د قارون خبرو ته رښتیاني مصداقات مونده کړو ترڅو هغه څوک د دروغو څخه بچ کړو کوم چې د موسی ﷺ نبوت دروغ ګڼي، او په الله ﷻ باندې یې د دروغو څخه ډډه نه کوله.

څه لرې نه ده چې نوموړي دخپلو ناصحانو په وړاندې په دروغو سره د مختلفو علومو دعوه کړې وي ترڅو نصائح رد کړي او د الله ﷻ د احساناتو څخه په پلمو باندې خپلې اوږې سپکې کړي، چې ماته دغه شی معلوم دی او په هغه باندې پوهېږم.

ایا د کیمیاء علم حقیقت لري؟

۷ـ د کیمیاء د علم په هکله علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشلی شوې دي:

الف: ځینې وايي چې: دغه علم هیڅ تحقق نه شي موندلی چې په فلزاتو کښې په کسب او صنعت سره بدلون صورت ونیسي، څوک یې چې دعوه کوي هغوی ټول دروغ وايي[1]، دا علم د عنقاء مرغه په شان مفهوم لري خو مصداق یې نه پخوا تېر شوی دی او نه به په راتلونکي کښې موجود شي.

ب: ځینې نور وايي چې: دغه علم مصداق درلودلی شي او ممکنه ده چې په صنعت او کسب سره په فلزاتو کښې بدلون صورت ونیسي[2].

د کیمیاء د علم په باب ځینو مفسرینو کرامو[3] ډېر اوږد بحث لیکلی دی او د نفي او اثبات دپاره یې د دواړو جانبو دلایل ذکر کړي دي، که څوک یې د لوستلو شوق لري او په عربي ژبه پوهېږي نو هملته دې مراجعه وکړي.

په یاد ولرئ

۸ـ په یاد ولرئ چې ذکر شوي پنځه فقره نیز نصیحت به قارون ته د خپل قوم د پلوه د هغو تېرېو په مقابل کښې ورکړی شوی وي کومو ته چې الله ﷻ په ﴿ فَبَغَىٰ عَلَيۡهِمۡ ﴾ کښې اشاره کړې ده.

دا هم څه لرې نه ده چې موسی ﷺ به نوموړي ته د خپل قوم څخه د احتساب یوه جرګه ورلېږلې وي او هغوی به ورته پنځه فقره نیز نصیحت وړاندې کړی وي، چې د همدغه ټولګي او جرګې څخه په راتلونکي ایت کښې په ﴿ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ ﴾ سره تعبیر شوی دی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۹۹

(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۵؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۱۸۲

(۳) روح المعاني جع۲۰ ص۱۱۳ـ۱۲۰

په هر تقدیر، کله چې قارون دالله ﷻ د بندګۍ څخه خپلې اوږې خالي کړې نو خپل خان بې د هغو ټولو مکلفیتونو څخه فارغ وګاڼه کوم چې نوموړي ته په ذکر شوې پنځه فقره نیز نصیحت کښې متوجه کړی شوي وه.

دا د قارون په جواب کښې شامل نه دی

۹ـ په ایت شریف کښې په ﴿ عَلَىٰ عِلۡمٍ عِندِيٓ ﴾ باندې تام وقف دی چې د قارون جواب وړباندې اختتام موندلی دی، او په ﴿ أَوَلَمۡ يَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ ﴾ الآیة سره بل کلام پیل شوی دی چې د قارون په زیات غفلت او جهالت باندې دلالت کوي.

یا په بل عبارت: په دغه کلام سره د قارون جواب رد شوی دی چې که نوموړي علم او پوه درلودلی نو د پخوانیو هلاکو شوو قومونو څخه به یې عبرت اخستی وی، او که شتمني د الله ﷻ د رضامندۍ علامه وی نو الله ﷻ به هغوی په غضب سره نه وی هلاک کړي، خو نوموړي علم نه درلود او نه ترې الله ﷻ راضي وه، خو په دروغو یې دعوه ګیر وه.

پوښتنې او جوابونه

۱۰ـ په ﴿ وَلَا يُسۡـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴾ کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي: ظاهره دا ده چې ذکره شوې جمله د هلاکو شوو قومونو د اُخروي عذاب څخه کنایي ده او په ﴿ ذُنُوبِهِمُ ﴾ کښې ما بعد ﴿ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴾ ته ضمیر راجع دی، نو اضمار قبل الذکر لازم شو چې نحویان یې نه خوښوي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴾ کلمه په ﴿ وَلَا يُسۡـَٔلُ ﴾ باندې مرفوعه ده او په رتبه کښې د ﴿ ذُنُوبِهِمُ ﴾ څخه وړاندې ده که څه هم په لفظ کښې ترې وروسته ده، د دغسې اضمار قبل الذکر څخه نحویان ډډه نه کوي.

نو حاصل به داسې را وخېژي چې: د قیامت په ورځ به په الهي عذاب او غضب باندې هلاکو شوو قومونو څخه د جنایاتو په هکله پوښتنه ونه کړی شي، او دا ځکه چې په غضب سره هلاکت به یې د جنایاتو ثبوت وي. ته به وایې چې په دوی باندې به د (دزد با پشتاره) متل صادقېږي.

ب: که څوک وایي چې: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَقِفُوهُمۡۖ إِنَّهُم مَّسۡـُٔولُونَ ﴾ [الصافات:۲۴] یعنې ای پرښتو! کفار ودروئ چې یقیناً دوی سوال کړی شوي دي، د جنایاتو په هکله ترې پوښتنې صورت نیسي، نو ایا دغه دواړه ایتونه په متناقض مضمون باندې دلالت نه کوي؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال په هکله د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۶] ایت لاندې جواب تېر شوی دی چې منفي پوښتنه د معلوماتودپاره ده او مثبته پوښتنه د تهدید او توبیخ دپاره ده، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو خو دلته وړباندې وراضافه کوو چې: د کفارو څخه د پوښتنې

نفي او اثبات به د قیامت په ورځ د مواقفو په اعتبار سره هم صورت ونیسي، چې په ځینو کښې به
ربوښتلی شي او په ځینو کښې به ونه پوښتلی شي، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

﴿فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ ۖ قَالَ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا يَٰلَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ
أُوتِىَ قَٰرُونُ إِنَّهُۥ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيْرٌ
لِّمَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا وَلَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلصَّٰبِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلْأَرْضَ
فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ وَأَصْبَحَ
ٱلَّذِينَ تَمَنَّوْا۟ مَكَانَهُۥ بِٱلْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ
عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ ۖ لَوْلَآ أَن مَّنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ۖ وَيْكَأَنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٨٢﴾﴾

[۷۹] نو قارون په خپل قوم باندې په خپل ډول (او سنګار) کښې ور ووت.

(نو) هغو کسانو وویلې کومو چې نږدې (حقیر) ژوند اراده کاوه (او خوښاوه) چې: ای کاش! چې مونږ ته (هم) د هغو (شیانو) غوندې (شیان) وی کوم چې قارون ته ورکړی شوي دي، یقیناً قارون د لويې برخې خاوند دی.

[۸۰] او هغو کسانو وویلې کومو ته چې علم ورکړی شوی وه چې: افسوس دی تاسو لره (د قارون د مالونو ارمان مه کوئ او دا خکه چې) د الله ﷻ اجرونه (او ثوابونه) د هغه کس دپاره ډېر غوره دي چې ایمان یې راوړی وي او صالح عمل یې کړی وي (چې دا باقي دی او هغه فاني دی. خو) د نوموړي خبرې سره نه ملاقي کېږي مګر صبر کوونکی (چې قناعت درلودونکی وي او بس).

[۸۱] نو (په نتیجه کښې) مو په قارون او د ده په کور سره ځمکه کښنوله (تول مو په ځمکه کښې خسف کړه).

نو د قارون دپاره نه کوم ټولګی وه چې د الله ﷻ څخه پرته یې ورسره نصرت (او مدد) کړی وی او نه (پخپله) د انتقام اخستونکو څخه وه (چې پخپله یې خپل ځان ته نجات ورکړی وی).

[۸۲] او هغه کسان چې پرون یې د قارون د مرتبې (مقام) آرزو کوله داسې وګرځېدل چې ویلې به یې چې تعجب دی چې یقیناً الله ﷻ د خپلو بندګانو څخه هغه چاته روزي پراخه وي کومو ته یې چې اراده وشي، او (هغه چاته یې) تنګوي (کومو ته یې چې اراده وشي)، که چرته په مونږ باندې د الله ﷻ احسان نه وی (او د قارون مقام ته یې رسولي وی) نو مونږ به یې هم (نن ورځ په ځمکه کښې خسف کړي وی.

تعجب دی چې یقیناً شان دا دی چې کافران (په دنیا او آخرت کښې) فلاح نه شي موندلی (ضرور ع 24
د ناکامۍ سره مخامخ کېدونکي دي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د قارون د قیصې پاتې نکات ذکر شوي دي او قیصه یې پای ته رسېدلې ده، نو حاصل یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! اوس د قارون د قیصې انجام او نتیجه په خپل امت باندې قرائت کړه. هغه دا چې:

۱_ کله چې قارون د خپل قوم د خواخوږو خلکو نصائح رد کړه او خپل بغاوت ته یې ادامه ورکړه نو په خپل قوم باندې په ډېر زیات ډول او سنګار او کبر او غرور کښې ورووت، او د خپل بغاوت څرګندونه یې وکړه، نو د دغه حالت په لیدلو سره خلک په دوه وو ډلو باندې ووېشلی شوه چې:

الف: کومو خلکو چې دا حقیر ژوند خوښاوه نو هغوی د ډېر تاثیر لاندې واقع شوه او د قارون غوندې حال یې د خپلو خانونو دپاره هم خوښ کړه او آرزو یې وکړه چې:

اې کاش چې مونږ هم د قارون غوندې شتمني درلودی او لکه څنګه چې هغه ته هر ډول مالونه ورکړی شوي دي همدارنګه مونږ ته هم راکړی شوي وی. او دا ځکه چې نوموړی د ډېرې لویې برخې خاوند دی او مونږ ترې محروم پاستو.

ب: بالمقابل د قارون ذکر شوي ډول او سنګار د علم په خاوندانو باندې هیڅ اثر ونه غورځاوه او خپل ثبات او استقامت یې د لاسه ورنه کړ بلکې غولېدلي او دنیا خوښوونکي ډلې ته یې داسې نصیحت وکړ چې:

اول: تاسو ته افسوس او حسرت دی چې د قارون د ډول او سنګار تر اغېز لاندې واقع شوئ او په سترګو کښې درته د لویې درلودونکی څرګند شو.

دوهم: تاسو ته ځکه افسوس دی چې د قارون ډول او سنګار ټول دنیاوي حالات دي چې په نن سبا کښې د منځه تلونکي دي، د دغسې فاني حالاتو ارمان په کار نه دی، چې د الله ﷻ د اجر او رضامندۍ څخه خالي وي.

دریم: د الله ﷻ اجر او رضامندي د هغو کسانو دپاره چې ایمان یې راوړی وي او نېک عمل یې ورسره ملګری کړی وی د قاروني حالاتو څخه ډېر بهتر دي، چې همېشه دي او د فنا لاندې نه واقع کېږي، نو په کار دي چې سړی د دغو حالاتو ارمان او اُمید وکړي. یا په بل عبارت: هغه لویه برخه نه ده بلکې دغه لویه برخه ده.

څلورم: خو دغې لویې برخې ته نه شي رسېدلی مګر هغه کسان کوم چې صبر کوونکي وي او ثبات او استقامت د لاسه ورنه کړي.

۲_ نو کله چې د قارون کبر او غرور اوج ته اوچت شو مونږ نوموړی ژوندی خسف کړ او ځمکې ښکته راښکود.

نوموړی لا څه چې د هغه کور او ښکلې مانۍ هم ځمکې راښکوده او خپلې ګېډې ته یې کش کړه، نو په سات ګړۍ کښې د ځمکې په مخ باندې نه قارون ولېدل شو او نه د هغه ښکلی کور او نه یې مالونه باقي پاتې شوه.

۳ـ ای پیغمبره! د خسف په وخت کښې د قارون هیڅ شی او هیڅوک په کار نه شوه، نه یې داسې کوم ټولګی ودرلودلی شو چې نوموړي ته د الله ﷻ د غضب په مقابل کښې نصرت ورکړي چې نجات یې په نصیب شي او نه یې وکړی شو چې انتقام واخلي او خپل ځان د الهي عذابه بچ کړي.

۴ـ هوا کومو خلکو چې پرون د قارون د مقام ارمان کاوه چې کاش مونږ هم د هغه غوندې شتمني درلودی، هغوی په خپله وینا باندې پښېمانه شوه او په تعجب سره یې وویلې چې:

الف: مونږ په خپل خیال کښې خطا شوي وو چې د قارون حال مو د لویې برخې په نامه یاداوه. مونږ اوس پوه شو چې الله ﷻ دنیاوي مالونه دوست او دښمن دواړو ته ورکوي، دا خو د مراتبو د اوچتوالي دلایل نه دي.

ب: عجیبه ده چې الله ﷻ هغه چاته روزي پراخوي کوم ته یې چې اراده وشي، برابره خبره ده چې هغه یې دوست وي او که دښمن. همدارنګه د خپلې ارادې مطابق د خپلو بندګانو د جملې څخه په هغو کسانو باندې یې تنګوي کومو ته یې چې اراده وشي.

ج: نو شتمني د عزت علامه نه ده او فقیري د ذلت دلیل نه دی، بلکې الله ﷻ څوک په هغه ازمایي او څوک په دې.

د: که په مونږ باندې الله ﷻ احسان او فضل نه وی کړی او هومره شتمني یې راکړې وی څومره یې چې قارون ته ورکړې وه نو نن ورځ به یې مونږ هم په ځمکه کښې ژوندي ننویستلي وی؛ لله ﷻ الحمد والشکر چې د دغسې شتمنۍ څخه یې وساتلو او زمونږ امید یې پوره نه کړ.

هـ: تعجب دی چې کفار نه شي کامیابېدلی که څه هم دول او سنګار یې ډېر زیات شي، چې په انجام کښې د ناکامۍ سره مخامخ کېدونکي دي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِي زِينَتِهِۦ ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو د "زِينَتِه" کلمې په شرحه کښې دا موضوع څېړلې ده چې قارون د څومره غلامانو، څومره وینځو او څومره زیوراتو سره په خپل قوم باندې ورروتلی وه[1]؟ مونږ ځکه دلته رانقل نه کړه چې کوم صحیح حدیث مو پکښې د نظر لاندې رانغی، که څوک یې د لوستلو تابیا لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په ﴿ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا ﴾ سره څوک مطلب دي؟ یا په بل عبارت: د قاروني شتمنیو ارمان مسلمانانو کړی وه او که کفارو او منافقانو؟

مونږ وایو چې:

الف. ځینې علماء کرام وایي چې دغه ارمان مؤمنانو کړی وه چې د بشري خاصیت د کبله یې

[1] الدر المنثور ج۶ ص۴۴۰؛ تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۳۱۶

ورځخه صورت نیولی وه، او یا به یې دا مطلب وه چې: ای کاش! چې مونږ د غسې شتمنې درلودې چې په جهاد کښې مو مصرفه کړې وې[۱].

ب: او ځینې نور وایې چې ذکر شوی ارمان د کفارو او منافقانو څخه حکایت شوی دی[۲]، خود اینونو څخه د اول قول ترجیح څرګندیږي او دا څکه چې:

اول: که ذکر شوی ارمان کفارو کړی وی نو دوهمې ځلې څخه به د ﴿ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ ﴾ په عوض په "أُوتُوا الإِيمَانَ" سره تعبیر شوی وی.

دوهم: که ارمان کوونکې کفار وی نو دوی به د خسف څخه وروسته د ﴿ وَيۡكَأَنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴾ کلمات نه وی ویلي، والله ﷻ أعلم.

د قارون کور هم خسف شو

۳ـ په ﴿ فَخَسَفۡنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلۡأَرۡضَ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې د قارون کور هم په ځمکه کښې خسف شو، چې دروازې یې د سرو زرو څخه جوړې وې او هم یې د کور په داخل کښې سره زر فرش کړی شوي وه[۳].

علماوو کرامو د هغه د کور د خسف دوه وجې ښودلې دي ـ والله ﷻ أعلم ـ هغه دا چې:

الف: کوم خلک چې د قارون سره همعقیده وه او په فسق او فجور کښې ورسره ملګري وه هغوی به نوموړي ښایسته کور کښې استوګنه درلوده، نو الله ﷻ ورباندې کور خسف کړ او د قارون په انجام باندې یې اخته کړه[۴].

ب: د قارون د خسف څخه وروسته به منافقانو ویلی چې موسی ﷺ غواړي چې د هغه کور په خپل تصرف کښې راولي او د میراث په توګه ورباندې قبضه وکړي چې د هغه د تره زوی دی، نو الله ﷻ درې ورځې وروسته نوموړی کور خسف کړ او د منافقانو اشتباه یې جوابه کړه[۵].

یو لغوي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَيۡكَأَنَّ ٱللَّهَ ﴾، ﴿ وَيۡكَأَنَّهُۥ ﴾ کښې علماوو کرامو د "وَيۡكَأَنَّ" کلمه په ګنو طریقو سره تحلیله کړې ده چې شمېره یې تقریبًا اوو ته رسیږي[۶]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همغه دې مراجعه وکړي، خو مونږ ته چې کوم تحلیل د مقام سره ښه مناسب بریښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو[۷].

---

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۱۲۲

(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۳۲

(۳) الدر المنثور ج۶ ص۴۴۱

(۴) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۱۱۶

(۵) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۳۱۸؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۱۵

(۶) لسان العرب ج۱۵ ص۴۱۸؛ القاموس المحیط ج۴ ص۶۶۵؛ مفردات الراغب ص۵۷۲؛ تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۲۴

(۷) روح المعاني ج۲۰ ص۱۲۴

الف: د "وَيْ" کلمه د تعجب او پښېمانتیا دپاره وضعه شوې ده.

ب: د "كَأَنَّ" کلمه که څه هم اصلاً د تشبیه دپاره وضعه شوې ده، خو په دې مقام کښې د تحقیق معنی ورکوي.

نو په دواړو جملو کښې به یې حاصل داسې راوخېژي چې: تعجب دی چې یقینًا الله ﷻ د خپلې ارادې مطابق د چا دپاره پراخه روزي ورکوي او په چا باندې یې تنګوي. تعجب دی چې بې شکه شان دا دی چې کفار کامیابي نه شي موندلی او آخرنی نتیجه یې ناکامي ده.

د قارون په باب څه معلومات

۵_ ځینو مفسرینو کرامو د قارون په باب زښت ډېر معلومات لیکلي دي[۱] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مګر مونږ ته چې د کومو معلوماتو ذکر ضروري برېښېدلی دی هغه دا دی:

الف: قارون د موسی ﷺ د نبوت څخه وړاندې هم په مصر کښې لوی سرمایه دار وه او د ټولو خلکو څخه یې غټه پانګه درلوده[۲]؛ د همدې کبله الله ﷻ نوموړی د دربوو کفري مشرانو څخه شمېرلی دی چې: ﴿ ...إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴾ [غافر:۲۴] یعنې مونږ موسی ﷺ د خپلو ښکارندو معجزاتو سره فرعون او هامان او بالآخره قارون ته لېږلی وه، ترڅو دوی درېواړه ورباندې ایمان راوړي او نور خلک د دوی پیروي وکړي؛ خو دغو درېواړو ورباندې ایمان رانه وړ او درېواړو د دروغژن او جادوګر په نامه وباله.

ب: که څوک وایي چې: د قارون د خسف واقعه په مصر کښې د فرعونیانو د غرق څخه وړاندې پېښه شوې ده او که وروسته یې د سینا په ټاپو کښې صورت نیولی دی؟

مونږ وایو چې: د [القصص:۷۸] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلی شوي دي چې قارون د تورات عالم وه، او تورات خو د فرعون د غرق څخه وروسته نازل شوی دی، او همدارنګه نوموړی د هغو اویا کسانو د ډلې څخه وه کومه چې موسی ﷺ د خپله خانه سره د طور غره ته بیولي وه. نو ذکره شوې واقعه د فرعونیانو د غرق څخه وروسته واقع شوې ده[۳].

ج: که څوک وایي چې: وړاندې تېر شوه چې قارون د کفري او شرکي مشرانو څخه وه او د فرعونیانو سره همعقیده وه، نو پوښتنه دا ده چې نوموړی څنګه د غرق څخه بچ پاتې شو، حال دا چې هلته خو یوازې مسلمانانو د غرق څخه نجات موندلی وه او بس؟

مونږ وایو چې: که څه هم قارون په اولنیو وختونو کښې د کفري مشرانو څخه وه مګر په وروستنیو وختونو کښې یې په منافقت سره ایمان راوړی وه[۴]، او په همدغه ظاهري ایمان باندې د

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۶؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۵۸۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۰۰
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۴ ص۷۶
(۳) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹۳
(۴) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۴

غرق شخه بچ شو، لکه څنګه چې سامري ته همدغه ظاهري ایمان د غرق څخه نجات ورکړ.

که بالفرض قارون په منافقت سره ایمان نه وی راوړی نو خپل قوم به ورته هغه پنځه فقره نیز نصیحت نه وی ورانديږ کړی کوم چې باید یوه مسلمان ته وړاندي کړی شي که څه هم په باطن کښې کافر وي، کوم ته چې په [القصص: ۷۶_ ۷۷] ایتونو کښې اشاره شوې ده.

لنډه دا چې د دریاب څخه هغه ټول کسان روغ رمټ پوریوتلي وه کومو چې په موسی ﷺ باندې ایمان راوړی وه، برابره خبره ده چې حقیقي ایمان وه او که د منافقت په توګه یې صورت نیولی وه.

یا په بل عبارت: د ذکر شوي نجات موندونکي ټولګي یوه نظیر ته نبي کریم ﷺ په خپل یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «لَا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ»[1] یعنې دغه داسې ټولګی دی چې د دوی په سبب د دوی د مجلس کیناستونکی نه بدبخته کیږي، که څه هم هلته د ذکر د اوریدلو دپاره ناست نه وي، بلکې د بل غرض دپاره ورپېښ شوی وي.

د: که څوک وایي چې: قارون خپل باطني خبث (منافقت) په څه سره څرګند کړ چې د خسف سبب ورته جوړ شو؟

مونږ وایو: که څه هم علماوو کرامو د نوموړي د منافقت د څرګندونې دپاره متعدد صورتونه لیکلي دي[2] مګر مونږ یوازې د یوه صورت په ذکر باندې اکتفا، کوو هغه دا چې[3]:

اول: موسی ﷺ قارون مکلف کړ چې د شرعي حکم په بنیاد د خپل مال زکات ورکړي، نوموړي د زکات د فرضیت څخه انکار وکړ چې دا الهي حکم نه دی بلکې ته غواړې چې په همدې حیلې سره زما څخه څه مال ترلاسه کړې.

بیا یې د موسی ﷺ د بدنامولو په موخه او د عوامو د ملګري کولو دپاره په لاندې ډول یوه دسیسه ترتیبه کړه چې:

دوهم: یوې ښځې ته یې ښه ډېر مال د رشوت په توګه ورکړ ترڅو هغه د بني اسرائیلو په یوه لویه اجتماع کښې په موسی ﷺ باندې دا تور ولګوي چې د هغې سره یې غیر شرعي جنسي ارتباط نیولی دی.

دریم: بله ورځ موسی ﷺ د زنا په هکله خلکو ته خطابه ورکوله چې قارون وریاندې غږ وکړ چې: ای موسی! دغه شرعي حکم په تاباندې هم اجراء کېدونکی دی او که ته ترې وتلی یې؟

څلورم: موسی ﷺ جواب ورکړ چې: دا شرعي حکم دی، زما په شمول په ټولو مؤمنانو باندې باید اجراء کړی شي.

پنځم: قارون وویلې چې: خلک وایي چې تا د فلانکۍ ښځې سره ذکر شوی غیر شرعي عمل ترسره کړی دی؛ او د خپلې خبرې د تصدیق دپاره یې سمدستي ذکره شوې زنانه راوغوښتله ترڅو

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۶
(۲) الجواهر للطنطاوي ج۱۴ ص۷۲
(۳) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۱۱۶

د ټولو خلکو په وړاندې اعتراف وکړي.

شپږم: موسی ﷺ ذکرې شوې ښځې ته سوګند ورکړ چې: ستا دې په هغه اقدس ذات باندې قسم وي چې په ما باندې یې تورات نازل کړی دی چې ایا دغه کار ربښتیا صورت نیولی دی؟

اووم: دغې ښځې ذکره شوې ټوله نقشه افشاء کړه چې: زه قارون لمسولې یم او دومره-دومره مال یې راکړی دی ترڅو په تا باندې په لویه اجتماع کښې بهتان ولګوم، خو زه د الله ﷻ څخه ډارېږم او د بهتان څخه ډډه کوم، او ربښتیانې خبره مې تاسو ته وکړه چې دا دسیسه ده، حقیقت نه دی.

اتم: موسی ﷺ سمدستي الله ﷻ ته په سجده شو او د قارون د هلاکت سوال یې وکړ.

نهم: الله ﷻ د موسی ﷺ سوال قبول کړ او وحې یې ورته وکړه چې: د قارون په هکله مې ځمکه ستا په اختیار کښې درکړه، ته چې ورته هرڅه امر وکړې هغه به سمدستي اجراء کړي.

لسم: نو موسی ﷺ ځمکې ته امر وکړ چې قارون خپلې ګېډې ته درکش کړه او خسف یې کړه، نو ځمکې في الحال خپل ځان ته راښکود او خسف یې کړ.

ه: څه لرې نه ده چې نبي کریم ﷺ به په دغه حدیث شریف کښې قارون ته اشاره کړې وي چې فرمایلي یې دي: «بَيْنَمَا رَجُلٌ يَجُرُّ إِزَارَهُ مِنَ الْخُيَلَاءِ خُسِفَ بِهِ فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِي الْأَرْضِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»[۱] یعنې په پخوانیو زمانو کښې یو سړی وه چې د تکبر دکبله به یې خپل لنګ په ځمکه باندې راښکود، نو د همدغه تکبر د کبله خسف کړی شو، نو نوموړی به د قیامت تر ورځې پورې په اواز کولو (شرنګهار) سره په ځمکه کښې ښکته روان وي.

راغورځولی شوي مړي

۶_ قارون او د ده ملګري خو ځمکې ژوندي راښکوده او په خپله ګېډه کښې یې پټ کړه، مګر کله-کله د دې برعکس خینو خلکو ته ځمکه په خپله ګېډه کښې ځای نه ورکوي او دفن کړی شوی مړی بېرته خپل مخ ته راغورځوي، د مثال په توګه:

الف: د نبي کریم ﷺ د وحې یو لیکونکی مرتد شو او کفارو ته ور وتښتېد، خو چې کله مړ شو خلکو درې ځله دفن کړ او ځمکې په هر ځل د خپلې ګېډې څخه خپل مخ ته راګوزار کړ[۲]، بالآخره د یوه مردار خاروي په شکل د نوموړي لاش د مرغانو خوراک شو.

ب: همدارنګه د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې یو په ناحقه قاتل هم چې کله مړ شو درې ځله دفن کړی شو خو په هر ځل به ځمکې راګوزاراوه[۳]، چې بالآخره د غره په یوه کنده کښې د ځمکې په مخ پرېښودل شو.

همدا مضمون د [النساء:۹۴] ایت په شان نزول کښې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۲۹۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۳۴۵

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۴۳

(۳) سنن ابن ماجه ص۲۸۱

﴿ تِلْكَ ٱلدَّارُ ٱلْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي ٱلْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا ۖ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى ٱلَّذِينَ عَمِلُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾

[۸۳] دغه وروستنی کور مونږ د هغو کسانو دپاره ګرځوو (ورکوو) کوم چې په ځمکه کښې نه د تکبر اراده لري او نه د فساد (او نه پکښې تکبر او فساد عملي کوي).
(د دنیا نعمتونه هر چاته ورکوو) او (نېک) عاقبت د پرهېزګارانو دپاره (خاص کړی شوی) دی.

[۸۴] هرڅوک چې په نېکۍ سره راتګ وکړي نو هغه ته (د الله ﷻ په نزد) د نیکۍ څخه بهتره (جزا) ده.
او هرڅوک چې په بدۍ سره راتګ وکړي نو هغو کسانو ته به جزا ورنه کړی شي کومو چې بد عملونه (او کارونه) کړي دي مګر د هغو (مثل) کوم چې دوی (په دنیا کښې) دي چې عملي کوي به (او ادامه ورکوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنۍ ایتونه په دې مضمون باندې هم مشتمل وه چې الله ﷻ د خپلې ارادې مطابق چاته روزي پراخوي او چاته یې تنګوي، په دې ایتونو کښې همدغه مضمون تعقیب او تکمیل شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! مونږ خپل نعمتونه په لاندې ډول بندګانو ته ورکوو:

۱ـ دغه وروستنی کور (جنت) مو خپلو هغو بندګانو ته ځانګړی کړی دی چې په ځمکه کښې د فرعون او قارون غوندې تکبر او فساد نه کوي، بلکې اراده هم نه لري چې تکبر او فساد دې ورته مونده کړي او په دې ځمکه کښې دې خور شي.

۲ـ اما د دنیا نعمتونه خپلو دوستانو ته هم ورکوو او خپل دښمنان (مفسدان او متکبران) ترې هم بې برخې نه پرېږدو خو په دومره توپیر سره چې دنیاوي نعمتونه مفسدانو ته په بد عاقبت تمامېږي، او متقیانو ته د نېک عاقبت نتیجه ورکوي؛ نو په همدې بنیاد:

الف: هر څوک چې په نیکۍ سره راتګ وکړي او خپله تقوی پکښې منعکسه کړي نو د هغه دپاره د نېکۍ څخه بهتر اجر دی چې اقلاً لس چنده به ورکړی شي.

ب: او هرڅوک چې په بدۍ سره راتګ وکړي او خپل فساد او تکبر ته پکښې انعکاس ورکړي نو دغو کسانو لره چې بد عملونه یې کړي دي هیڅ جزا به ورنه کړی شي مګر مثل د هغو اعمالو چې دوی یې په دنیا کښې مرتکب شوي وه. یا په بل عبارت: د احسان په موقع کښې الله ﷻ د جزا چندونه اضافه کوي مګر د ګناه په هکله د بالمثل جزا څخه زیادت نه کوي.

توضیحات

۱ـ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۱۶۰] ایت لاندې په دې موضوع کښې څه تحقیق تېر شوی دی چې د نېکۍ جزا اقلاً لس چنده ده او د بدۍ جزا د هماغه یو چند څخه اضافه نه ده، چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو فقط لاندې سوال جواب وریاندې اضافه کوو:

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د یوې ګړۍ کفر او د تل ترتله (ابد الآباد) دوزخ مماثلت د کوم معیار په بنیاد ولاړ دی؟

مونږ وایو چې[1]:

الف: د جزا او د جنایت په مماثلت باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس.

لکه څنګه چې په حدودو کښې د مماثلت معیار د جنایت موده نه ده، بلکې بشري قوانین او حکومتونه هم د یوې ګړۍ بغاوت دپاره کله اعدام او کله دائمي حبس جزا ټاکي، همدارنګه د کفري جنایت او جزا دپاره زمانه معیار نه شي ګرځېدلی، ترڅو اعتراض وارد شي.

ب: د الله ﷻ د عظیم شان سره هر یو جنایت د دې وړ دی چې دائمي او تلپاتې جزا ورته وټاکلی شي؛ مګر دا د الله ﷻ مهرباني او فضل دی چې د کفر څخه په غیر نورو جنایاتو ته یې ابد الآباد جزاوې نه دي ټاکلې، بلکې دغه ډول جزا ته یې فقط په کفر پورې اختصاص ورکړی دی، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِۦ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ [النساء:۴۸] یعنې یقیناً الله ﷻ دا جنایت نه بښي چې شریک ورسره ودرول شي، او د دغه جنایت څخه راټیټ هغه چاته مغفرت کوي کومو ته یې چې اراده وشي.

ج: څرنګه چې کفار په کفري عقیده باندې عزم درلودونکي دي، که بالفرض دوی تل ترتله ژوندي پاتې شي هم د کفر څخه به لاس وانخلي، نو جزا یې هم ابد الآباد وګرځولی شوه.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَوْ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴾ [الأنعام:۲۸] یعنې کفار به د قیامت په ورځ وايي چې: که مونږ بېرته دنیا ته ورتاو کړی شو نو مونږ به کفر اختیار نه کړو (خو خبره داسې نه ده)، او دا څکه که بالفرض دوی بېرته دنیا ته تاو کړی شي نو دوی به بیا هغو کارونو ته وروګرځي دکومو څخه چې دوی منعه کړی شوي وه، او یقیناً کفار به خپلې دغې خبرې کښې دروغژنان دي.

د: د الله ﷻ صفات او تنزیهات ازلي او ابدي دي نو څوک چې وریاندې کافر شي په کار دي چې په ابدي جزا باندې اخته کړی شي.

هـ: د الله ﷻ صفات او تنزیهات محدودیت نه لري بلکې غیر متناهي دي نو په کار دي چې انکار

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۱۲۷؛ التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۲۱

کوونکو ته هم غیر محدوده او غیر متناهي جزا ورکړی شي، او د ابد الآباد دپاره په دوزخ کښې واچولی شي، العیاذ بالله ﷻ.

﴿إِنَّ ٱلَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍۚ قُل رَّبِّيٓ أَعْلَمُ مَن جَآءَ بِٱلْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنتَ تَرْجُوٓاْ أَن يُلْقَىٰٓ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبُ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَۖ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ إِلَيْكَۖ وَٱدْعُ إِلَىٰ رَبِّكَۖ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَۘ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۚ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُۥۚ لَهُ ٱلْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾﴾

[۸۵] یقینًا هغه اقدس ذات ﷻ چې په تا باندې یې قرآن کریم فرض کړی (نازل کړی) دی هرومرو د بېرته ورګرځېدلو ځای (مکې معظمې) ته همغه ستا وراړونکی دی (ضرور به تا هلته بو ځل بیا به اطمنان سره ورداخل کړي).

(ته مطمئن اوسه، ته فقط همدا) وایه چې زما رب ﷻ په هغه چا باندې ډېر ښه پوه دی کوم چې په هدایت سره راتګ کوي (په شریعت باندې سم چلېږي) او په هغه چا باندې هم ډېر ښه پوه دی کوم چې په ښکاره ګمراهۍ کښې وي (په غلطه لاره روان وي).

[۸۶] او (ای پیغمبره!) تا (د قرآن کریم د نزول نه وړاندې) امید نه درلود چې تاته به کتاب (قرآن کریم) درواچولی شي (درنازل شي)، مګر د خپل رب ﷻ د لوی رحمت د کبله (تاته قرآن کریم درنازل کړی شو)، نو هرومرو او هیڅکله د کفارو دپاره کومک کوونکی مه کېږه.

[۸۷] او مشرکان دې تا د الله ﷻ د ایتونو نه (په فریب سره) وانه ړوي (البته) د هغه نه وروسته چې تاته درنازل کړی شو (چې دعوت ورته ونه چلوې).

او (ای پیغمبره!) خپل رب ﷻ ته (په دوامداره توګه) دعوت وچلوه، او هرو مرو او خامخا د مشرکانو نه مه کېږه (خپلې توحیدي عقیدې ته ادامه ورکړه).

[۸۸] او ته د الله ﷻ سره بل معبود مه بله (په عبادت کښې یې ورسره مه شریکوه او دا ځکه چې:) په حقه معبود نشته مګر همدی ﷻ دی او بس، هر شی عدم (فنا) موندونکی دی مګر اقدس ذات ﷻ (چې ازلي او ابدي دی).

خاص همده ﷻ ته حکم دی (فیصله د همده ﷻ په واک کښې ده) او خاص همده ﷻ ته به تاسو (د فیصلو دپاره) بېرته ورتاو کړی شئ.

شان نزول او ارتباط

کله چې نبي کریم ﷺ د هجرت په سفر کښې د ثور غار نه د شپې ووت او د جُحفې مقام نه

ورسېد چرته چې مکې معظمې ته لاره ببله شوې ده، نو مکه معظمه یې په مبارک زړه کښې ږګرځېده او خپل اصلي ټاټوبي ته یې شوق او رغبت تاو راتاو شو.

نو الله ﷻ ذکر شوی اولنی ایت شریف نازل کړ، او وعده یې ورکړه چې ته به ضرور بېرته خپل اصلي ټاټوبي ته راوګرځولی شي (تشویش مه کوه).

اما د ارتباط دپاره یې باید لاندې څو ټکي په پام کښې ونیولی شي:

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې اُخروي کامیابي متقیانو پورې مختصه ګرځولې شوې ده، او په دې ایتونو کښې دنیاوي نېک عاقبت ته هم په همدوی پورې اختصاص ورکړی شوی دی، او نبي کریم ﷺ ته د یوه مثال په شکل اشاره شوې ده.

۲ـ د سورت د اول سر څخه د فرعونیانو او قارونیانو د ناکامی بیان او د موسی ؑ د کامیابی بیان پیل شوی وه چې همدلته پای ته ورسېد.

په دې ایتونو کښې په ذکرو شوو بیاناتو باندې یوې تبصرې ته اشاره شوې ده چې نبي کریم ﷺ پکښې څو نکتو ته متوجه کړی شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي.

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د ذکرو شوو بیاناتو په نظر کښې نیولو سره دغو ارشاداتو ته متوجه شه:

۱ـ یقیناً کوم اقدس ذات ﷻ چې په تاباندې یې قرآن کریم درنازل کړی دی هغه ﷻ داسې نه دی چې تا به د کامیابی پړاو ته ونه رسوي او په نیمایي لاره کښې به دې پرېږدي. نو:

الف: همغه اقدس ذات ﷻ مکې معظمې ته د کامیابی په حال کښې بېرته ستا وروستنونکی دی، ته به لږ څه وخت وروسته په ښه قوت سره بېرته هلته وروګرځې، او په ډاګه به ور داخل شې چې د هیچا څخه به نه ډارېږې بلکې مشرکان به ستا څخه ډارېږي، نن ورځ ته د هغوی څخه پټ ګرځې او هلته به هغوی ستا څخه پټېږي.

ب: ته د خپل خان او خپلو ملګرو د اطمنان دپاره وایه چې: زما رب ﷻ هغه څوک ډېر ښه پېژني کوم چې په سمه لاره باندې روان دی او هغه هم ورته ډېر ښه معلوم دی کوم چې په څرګنده ګمراهی کښې اخته دي، نو د هر چا سره به د هغه د حال مطابق چال چلند وکړي.

۲ـ ای پیغمبره! د قرآن کریم د نزول څخه وړاندې خو تا دا امید نه درلود چې تاته به نبوت درکړی شي او د کتاب خاوند به وګرځولی شې.

تا ذکر شوی امید نه درلود مګر ستا د رب ﷻ رحمت او فضل وه چې تاته یې د غیبو څخه کتاب درکړ نو:

الف: په یاد ولره! چې دا کتاب به ستا رب ﷻ د لوړې کامیابی مقام ته ورسوي او تاته به په دیني دښمنانو باندې غلبه درکړي، لکه څنګه یې چې موسی ؑ ته د خپل وخت په دښمنانو (فرعونیانو او قارونیانو) باندې غلبه ورکړې وه.

ب: هرومرو او خامخا ته کفارو ته کومکي مه جوړېږه چې په دین کښې ورته مداهنت او سستي وکړي او کفر تقویه کړي.

ته خپل دریغ همدغسې مضبوط او قوي ولره ترڅو ستا د استقامت او ثبات څخه ستا امت عبرت واخلي او کفارو ته میلان ونه کړي.

ج: یا په بل عبارت: ستا استقامت باید دومره کمزوری نه شي چې کفار تري گټه پورته کړي او تا د الله ﷻ د احکامو څخه واړوي، چې یا پکښې تخفیف وکړي او یا ورته د خینو څخه تېر شي.

د: الهي احکام او اېتونه تاته د دې دپاره نه دي درنازل کړی شوي چې ته پکښې تغیر واقع کړې، بلکې ستا دنده دا ده چې هوبهو یې په څمکه کښې پیاده کړې، او نه یې باید ستا څخه څوک د بدلون رابدلون تمه وکړي.

هـ: ته د خپل رب ﷻ توحید ته په قوي عزم سره دعوت وچلوه او هرومرو او هیڅکله د مشرکانو څخه مه گرځه چې په عزم کښې دې سستي واقع شي، او نه دې دغه کار ستا د پیروانو څخه صورت ونیسي.

و: یا په بل عبارت: ته هیڅکله د الله ﷻ سره بل معبود مه بله او په عبادت کښې اشتراک مه ورکوه، او نه دې دا کار ستا پیروان وکړي، او بالآخره نه دې څوک ستا څخه تمه وکړي چې ته به خپل دریغ بدل یا نرم کړې. او دا څکه چې:

ز: په حقه هیڅ معبود نشته مگر همدی ﷻ دی او بس.

ح: هر شی هلاکېدونکی او د زوال سره مخامخ کېدونکی دی مگر د ده ﷻ اقدس ذات د هلاک او زوال څخه پاک او منزه دی، نو خاص همدی ﷻ د عبادت مستحق دی او بس.

ط: نهایي فیصله او حقیقي حکم همده ﷻ پورې اختصاص لري.

ي: خاص همده ﷻ ته به تاسو ټول (ای انسانانو او پیریانو!) ورتاو کړی شئ نو ستاسو په ټولو کړو وړو کښې به په عدل او انصاف سره فیصله وکړي.

توضیحات

۱- په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾ کښې د ﴿ فَرَضَ ﴾ کلمه اکثرو مفسرینو کرامو په "أنزل" سره تفسیره کړې ده[۱]، شاید چې د دې وجه به دا وي چې لکه څنگه چې د قرآن کریم تعمیل په خلکو باندې فرض او قطعي الاداء دی همدارنگه یې په نبي کریم ﷺ باندې ټول رانازلول او تکمیلول هم د الله ﷻ په نزد حتمي او ضروري وه.

نو نن چې ته د مکې معظمې څخه وشړلی شوې څوک دې دا سې خیال و نه کړي چې د قرآن کریم نازلولو مخه بنده کړی شوه او کار یې نیمگړی پاتې شو.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۸

معاد څه معنی؟

۲_ په ﴿ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ ﴾ کښې علماوو کرامو د ﴿ مَعَادٍ ﴾ کلمه په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده، چې تقریبًا اتو معناوو ته رسېږي[1]، خو کومه معنی چې مونږ ته غوره برېښي او د ایتونو د سباق او شان نزول سره بهتر تړاو درلودلی شي هغه دا ده چې په دې مقام کښې د ﴿ مَعَادٍ ﴾ کلمه په مکه معظمه سره تفسیره شي[2].

مکې معظمې ته دغه لقب ځکه ورکول شوی دی چې:

الف: د "مَعَاد" کلمه د "عَود" _لکه "قَوْل"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې ورګرځېدلو او ورتاوېدلو معنی ورکوي، نو مکه معظمه هم د خلکو دپاره د حج او عمرې په غرض د بیا_بیا ورتاوېدلو ځای دی[3].

ب: او که د "عَادَة" څخه اخستلی شوې وګڼله شي چې د خوی او اموخت (محبت) په معنی دلالت کوي[4]، نو مکه معظمه هم د نبي کریم ﷺ د زېږېدو ځای وه چې هملته لوی شوی وه او محبت یې ورسره هم درلود، لکه چې هر انسان خپل اصلي ټاټوبي سره مینه او محبت لري.

عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې: نبي کریم ﷺ د خپل هجرت په وخت کښې مکه معظمه مخاطبه کړه چې: «أَلَنتِ أَحَبُّ بِلادِ اللهِ إِلى اللهِ وَأَنتِ أَحَبُّ بِلادِ اللهِ إِليَّ وَلَوْلَا أَنَّ الْمُشْرِكِيْنَ أَخْرَجُوْنِيْ لَمْ أَخْرُجْ مِنْكِ»[5] یعنې ای مکې! ته د الله ﷻ په ښارونو کښې الله ﷻ ته محبوب ښار یې او ته د الله ﷻ په ښارونو کښې ماته هم محبوب ښار یې، که چرته زه مشرکانو ستا څخه نه وی ویستلی نو یقینًا زه به ستا څخه نه وی وتلی او په خپله خوښه به درڅخه نه وی خارج شوی.

یادونه

۳_ په لاندې جملو کښې نبي کریم ﷺ ته خطاب متوجه دی:

الف: ﴿ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَٰفِرِينَ ﴾ [القصص:۸۶].

ب: ﴿ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ [القصص:۸۷].

ج: ﴿ وَلَا تَدْعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾ [القصص:۸۸].

او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۴۷] ایت لاندې نبي کریم ﷺ ته د دغه ډول خطاب د متوجه کولو څه حکمتونو ته اشاره کړې ده، نو هیله ده چې هلته یو وار مراجعه وکړی شي.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۰۳؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۹؛ تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۳۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۳
(۳) روح المعاني ج۲۰ ص۱۲۸
(۴) تفسیر الطبري ج۲۰ ص۱۲۶
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۵

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ﴾ کښې د ﴿ هَالِكٌ ﴾ کلمه د اسم فاعل صیغه ده چې د مضارع غوندې په حال یا استقبال باندې دلالت کوي؛ یعنې هر شی في الحال (سمدستي) فاني کېدونکی او د عدم درلودونکی دی، او یا به په راتلونکې کښې د فناء او عدم درلودونکی وګرځي.

نو پوښتنه دا ده چې په دې مقام کښې کومه معنی مراده ده؟ په داسې حال کښې چې د اولنۍ معنی څخه د "وحدة الوجود" بوی پورته کېږي، او دوهمې معنی ته په کتلو سره باید جنتونه او دوزخونه او د دغو امثال هم باید فنا کېدونکي وګرځي او ابدي وجود ونه لري.

مونږ وایو چې: د ذکر شوي عبارت څخه د بدلیت په لحاظ دواړه معناوې مرادول صحت لري، او دا څکه چې:

هر شی په نظر سره خپل ذات ته سمدستي د عدم درلودونکی دی او هم په راتلونکې کښې د فناکېدلو او معدومېدلو قابل دی، او په نظر سره د الله ﷻ ارادې ته هر شی په عارضي توګه موجود دی او د موجودیت د ادامې قابلیت لري.

د دغې عمومي قاعدې څخه یوازې الله ﷻ بهر دی، چې وجود یې ذاتي دی او ازلي او هم ابدي دی.

نو جنتونه او دوزخونه او امثال یې نظر خپلو-خپلو ذواتو ته معدوم دي او په نظر سره د الله ﷻ ارادې ته په عارضي توګه موجود دي.

همدارنګه نظر خپلو-خپلو ذواتو ته د ابدیت قابل نه دي او په نظر سره د الله ﷻ ارادې ته د دوام قابل لا څه چې دائمي او ابدي دي.

اما د وحدة الوجود معتقدین خو د الله ﷻ څخه په غیر بل هیڅ شي ته په موجودیت قائل نه دي؛ دوی وايي چې دا محض خیالات او اوهام دي[1].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ذکر شوي ایت کښې د ﴿ إِلَّا وَجْهَهُ ﴾ استثناء څه معنی ورکوي؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینو علماوو کرامو د ﴿ وَجْهَهُ ﴾ څخه د الله ﷻ رضامندي مراده کړې ده. یعنې هر شی (هر عمل) ضائع دی پرته د هغه عمل څخه چې په هغه کښې د الله ﷻ رضامندي په نظر کښې نیولې شوې وي[2].

---

(۱) شرح العقائد النسفیه ص۹

(۲) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹۸

که څه هم دغه جواب په خپل ذات کښې صحیح دی مګر په دې مقام کښې یې د تفسیر په حیث منل مشکل دي، ځکه چې په دې جواب کښې د ﴿ كُلُّ شَيْءٍ ﴾ کلمات یوازې په عمل پورې خاص کړې شوي دي چې د تخصیص دپاره یې هیڅ دلیل نشته.

ب: اکثره علماء کرام دلته د ﴿ وَجْهَهُ ﴾ څخه د الله ﷻ اقدس ذات مرادوي[۱]، یعنې هر شی فاني کېدونکی دی مګر یوازې د الله ﷻ اقدس ذات ازلي او ابدي دی.

همدا جواب په لاندې وجو سره تائید مومي:

اول: په ﴿ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴾ [الرحمن:۲۷] کښې د ﴿ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴾ کلمات د ﴿ وَجْه ﴾ دپاره صفت واقع شوی دی، حال دا چې عین کلمات په ﴿ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴾ [الرحمن:۷۸] کښې د "رَبّ" دپاره صفت واقع شوی دی.

نو معلومه شوه چې په لومړي ایت کښې به د ﴿ وَجْه ﴾ څخه تربیه کوونکی اقدس ذات مطلب وي لکه څنګه چې په دوهم ایت کښې وربانديې صراحت شوی دی.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا الشَّاعِرُ كَلِمَةُ لَبِيدٍ: أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللهَ بَاطِلُ»[۲] یعنې ډېره رښتیا خبره چې یو شاعر یې وایي د لبید شاعر خبره ده هغه دا چې: اګاه اوسئ چې د الله ﷻ څخه په غیر هر شی باطل دی او زوال موندونکی دی.

نو نبي کریم ﷺ ځکه ذکر شوې کلمې ته د «أَصْدَقُ كَلِمَةٍ» لقب ورکړی دی ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د همدغه ایت مضمون پکښې اداء شوی دی په کوم چې بحث روان دی، حال دا چې په همدغه شعري کلمه کښې د "مَا خَلَا اللهَ" په عوض "مَا خَلَا وَجْهُ اللهِ" نه دی ویل شوی.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: په دې مقام کښې که د ﴿ وَجْهَهُ ﴾ څخه "ذَاتَهُ" مطلب وي نو په دې کښې څه حکمت دی چې همدغسې نازل نه کړې شو، او صراحت وربانديې ونه کړې شو؟

مونږ وايو چې: د "وَجْه" کلمه په استعمالاتو کښې په اشرف ذات باندې دلالت کوي، نو په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې په نزول سره د استثناء دلیل ته اشاره شوې ده[۳]، یعنې اقدس ذات ﷻ ځکه د ذکرې شوې کلیه قاعدې څخه وتلی دی چې په ټولو ذواتو باندې باعظمته او باعزته دی، چې وجود یې ذاتي دی او د ده ﷻ څخه په غیر د نورو ټولو موجوداتو وجودونه د همده ﷻ د پلوه ورکړې شوي دي (د ټولو وجودونه سوالي دي).

یا په بل عبارت: لکه څنګه چې یو لوڅ بربنډ فقیر په سوالي جامې سره د فقر څخه نه خلاصېږي

(۱) روح المعاني ج ۲۰ ص ۱۳۰؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۰۳؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۹
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۵۴۱
(۳) مفردات الراغب ص ۵۵۰

او د جامې مالک نه ګڼلی کېږي، همدارنګه ټول مخلوقات د خپلو-خپلو وجودونو مالکان نه دي او ساټ په ساټ د زوال په خطر کښې واقع دي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وایي چې: د ﴿ وَجْهَهُ ﴾ څخه د اقدس ذات مرادول خو تاویلي معنی ده، نو ایا دا به بهتره نه وه چې په خپله اصلي معنی باندې پرېښودله شوې وی او تاویل نه وی ورکړی شوی لکه چې سلفو صالحینو د الله ﷻ په اسماء او صفاتو کښې همدغه طریقه غوره ګڼلې ده؟

نو د معنی حاصل به یې داسې را ختلی وي چې: هر شی هلاکېدونکی او زوال موندونکی دی مګر یوازې د الله ﷻ مخ د دې قاعدې څخه وتلی دی، هغه مخ چې څنګه د همده ﷻ د شان سره مناسب وي.

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۱۵] ایت او د [الأعراف:۵۴] ایت لاندې لیکلی شوي دي چې د متعارفې معنی اراده کول تاویل نه دی، که څه هم هغه مجازي او یا کنایي معنی وي، نو د "وَجْه" څخه د "اشرف ذات" اراده کول غیر متعارفه معنی نه ده ترڅو تاویلي وګڼلی شي.

د همدې کبله د حدیبیه په صلحه کښې نبي کریم ﷺ ته د قریشو استازي (عروة بن مسعود) په خپله وینا کښې وویلې چې: "فَإِنِّي وَاللهِ لَأَرَى وُجُوهًا وَإِنِّي لَأَرَى أَشْوَابًا مِنَ النَّاسِ خَلِيقًا أَنْ يَفِرُّوا وَيَدَعُوكَ"[۱] یعني ای محمده! که ته زمونږ سره جنګ وکړې، نو یقینًا زه ستا په ملګرو کښې خینې مخور (ذوات) ګورم (چې تا به یوازې پرېښږدي)، او یقینًا زه پکښې خینې نور داسې ګډوډ خلک هم ګورم چې په جنګ کښې به ستا څخه وتښتي او تا به یوازې پرېږدي.

بلکې د عربي ژبې څخه علاوه د پښتو ژبې په شمول په ټولو ژبو کښې دغه ډول استعمال په کثرت سره اورېدل کېږي.

د الله ﷻ په فضل او توفیق د "القصص" سورت پښتو ترجمه او تفسیر بشپړ شو.

د همده ﷻ څخه نور اضافه توفیق او فضل غواړو.

آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

۱۴۲۱/۱/۲۲ هـ ق - ۱۳۷۹/۲/۶ هـ ش - ۲۰۰۰/۴/۲۶م.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۷۸

العنكبوت (۲۹)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم (العنکبوت) د راتلونکي [۴۱] ایت سره تړاو لري.

۲_ د دې سورت د ایتونو ټوله شمېره فقط نهه شپېتو (۶۹) ته رسېږي[۱].

۳_ د کلمو شمېره یې یو زرو نهه سوه یو اتیا (۱۹۸۱)، او د حرفو شمېره یې څلور زره یو سلو پنځه نوي (۴۱۹۵) ته رسېږي[۲].

۴_ علماء کرام د دې سورت په ایتونو کښې د مکیتوب یا مدنیتوب له لحاظه په لاندې ډول اختلاف لري:

الف: ځینې وایي چې په دې سورت کښې ځینې ایتونه مدني دي چې د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي[۳]، ځکه چې:

اول: د دې سورت په ځینو ایتونو کښې ـلکه شپږم او نهه شپېتم ایتونهـ د جهاد ذکر نازل شوی دی او پوره واضحه ده چې جهاد خو د هجرت څخه وروسته فرض شوی دی.

دوهم: د دې سورت په یوولسم ایت کښې د منافقانو ذکر ته اشاره شوې ده او پوره څرګنده ده چې منافقت خو په مدینه منوره کښې وده کړې ده.

دریم: بالآخره په [۵۶] ایت کښې یې د هجرت ترغیب نازل شوی دی.

اما د سورت اکثریت ایتونه یې د مکیتوب غوښتنه کوي.

نو د دغو دلایلو په بنیاد ذکر شوی سورت د مدني او مکي ایتونو دواړو مجموعه تشکیلوي.

ب: ځینې نور علماء کرام وایي چې: د دغه سورت ټول ایتونه مکي دي[۴]، او د جهاد څخه په دې مقام کښې وسلوال جهاد مطلب نه دی ترڅو د سورت په مدنیتوب باندې دلالت وکړي بلکې دلته ترې د فتنو په مقابل کښې مقاومت او استقامت مراد دی چې د نبي کریم ﷺ د مبعوثیت سره جوخت په مکه معظمه کښې پیل شوی دی.

او دلته د منافقت څخه هغه منافقت مراد نه دی کوم چې په مدینه منوره کښې وده کړې وه، بلکې دلته د هغو ضعیفو مسلمانانو ایمان ته اشاره ده کومو چې د کفارو د تعذیبونو د کبله ایمان نه شو په ډاګه کولی او د فتنو تحمل یې نه شو کولی.

او بالآخره په دې سورت کښې د حبشې هجرت ته مسلمانان ترغیب کړی شوي دي کوم چې د مدینې منورې د هجرت څخه وړاندې یې صورت نیولی وه.

الله ﷻ د ښه پوهېږي خو مونږ ته همدغه دوهم نظر راجح برېښي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۳ ص۳۲۳؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۲
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۳۰۵
(۳) زاد المسیر ج۶ ص۱۱۹؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹۹
(۴) في ظلال القرآن ج۵ ص۲۷۱۸

د دې سورت محوري موضوع

۵_ د دې سورت محورې موضوع په لاندې ټکو کښې خلاصه کېدلی شي:

الف: رښتینی ایمان صرف د خولې اقرار نه دی، ترڅو چې ورسره د فتنو په مقابل کښې مقاومت ملګری نه شي.

ب: د کفارو د تعذیب په مقابل کښې ټولو پیغمبرانو علیهم السلام او د دوی پیروانو د ثبات او استقامت څخه کار اخستی دی لکه نوح ﷺ، ابراهیم ﷺ او نور، نو په کار ده چې په همدوی پسې اقتداء وکړی شي.

ج: د کفارو تعذیب صورت نیسي خو په نتیجه کښې دوی د ناکامی او هلاکت سره مخامخ کېدونکي دي، لکه چې فرعونیان، عادیان، ثمودیان او نور ورسره مخامخ شوه.

لنډه دا چې د کفارو باطل معبودان د غنې د کور غوندې دي چې نه دوی ته په یخنی کښې په درد خوري او نه ورته په ګرمی کښې په کار ورځي.

د: د خپل ایمان د حفاظت په ارتباط باید مؤمنان هر ډول کړاوونه وګالي که څه هم دوی ته د خپل اصلي وطن څخه په هجرت تمام شي، او دا ځکه چې ټوله ځمکه د الله ﷻ ملکیت دی او په هر ځای کښې همدی ﷻ د روزی ورکوونکی وي.

د دواړو سورتونو تناسب

۶_ د "القصص" او "العنکبوت" دواړو سورتونو په مضامینو کښې ډېر نژدېوالی پروت دی، لاندې څو مثالونه یې د نظره تېر کړئ:

الف: هلته هغه کړاوونو ته اشاره شوې وه کوم چې د فرعون د پلوه په مسلمانانو باندې تحمیل شوي وه خو په نتیجه کښې یې د فرعونیانو په غرق سره اختتام مونده کړ. او دلته څه نورو کړاوونو ته اشاره شوې ده چې په نتیجه کښې د مسلمانانو په کامیابی سره تمام شوي دي، لکه د نوح ﷺ په زمانه کښې، یا د ابراهیم په زمانه کښې او داسې نور.

ب: هلته د دریاب څخه د موسی ﷺ او د ده د ملګرو د سالم او روغ رمټ پورېوتلو بیان نازل شوی وه، او دلته د ابراهیم ﷺ اور ته اشاره شوې ده چې د الله ﷻ په فضل ترې روغ او سالم راووت.

ج: هلته د سالمې عقیدې د تثبیت دپاره په یوه طریقه سره دلایل نازل شوي وه او دلته د همدې مطلب دپاره په بله طریقه سره براهین وړاندې کېږي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا
ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ

يَعْمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَسْبِقُونَا ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾ مَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ ٱللَّهِ فَإِنَّ
أَجَلَ ٱللَّهِ لَءَاتٍ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٥﴾ وَمَن جَٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَٰهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ
عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٦﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱]

[۲] ایا خلک ګومان کوي چې د دې وینا په ویلو سره به پرېښودل شي چې مونږ ایمان راوړی دی، حال دا چې دوی به په امتحان کښې وانه چولی شي (ترڅو د ذکرې شوې وینا صدق او کذب څرګند شي)؟

[۳] او یقیناً مونږ هغه کسان هم امتحان کړي وه کوم چې د دوی څخه وړاندې (تېر شوي) دي (نو دوی به هم امتحان کړو).

نو هرومرو ضرور به الله ﷻ هغه کسان معلوم کړي کومو چې (ذکره شوې وینا په) رښتیا سره کړي وي، او هرومرو او ضرور به الله ﷻ دروغژنان هم معلوم کړي.

[۴] ایا هغه کسان ګومان کوي کوم چې (د کفر په شمول) جنایات کوي چې دوی به زمونږ څخه وړاندې شي (دوی به زمونږ د ارادې مخه بنده کړي)؟.

هغه شی ډېر بد دی چې دوی ورباندې حکم کوي (چې زمونږ د ارادې په وړاندې به خنډ واقع شي).

[۵] هرڅوک چې د الله ﷻ سره د ملاقات (د قیامت د ورځې) څخه ډاربږي (او هلته د نجات تمه لري) نو (دوی دې په اطمنان سره نېک اعمال کوي او دا څکه چې:) یقیناً د الله ﷻ (ټاکلې شوې) نېټه راتلونکې ده (هیڅ مخالفت پکښې نشته) او الله ﷻ (د ټولو اقوالو) اورېدونکی (دی او په ټولو افعالو باندې) پوه دی.

[۶] او هرڅوک چې جهاد وکړي (د الله ﷻ په لاره کښې مشکلات وګالي) نو یقیناً هغه د خپل ځان دپاره جهاد وکړ (ګټه یې همده ته راجع ده، او دا څکه چې:) یقیناً الله ﷻ ضرور د ټولو عالمونو څخه بې پروا دی.

[۷] او هغه کسان کوم چې ایمان راوړي او نېک عملونه وکړي نو هرومرو ضرور به ترې مونږ ګناهونه ورژوو، او هرومرو ضرور به جزا ورکړو د هغه ښایسته عمل (مطابقه) کوم چې دوی وه چې (هغه) به یې (په دنیا کښې) کاوه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې سورت وروستنې ایتونه په لاندې مطالبو باندې هم مشتمل وه:

الف: د دعوت په هکله سستي کول په غیر مستقیمې طریقې باندې د مشرکانو سره کومک کول دي، نو مؤمنان ترې باید په جدي توګه ځانونه وساتي.
ب: د الله ﷻ څخه په غیر د هیڅا څخه ډار په کار نه دی، چې دا ټول فاني دي او یوازې الله ﷻ ازلي او ابدي دی او یوازې همده ﷻ ته به ټول راجع کړی شي.
او دغه سورت همدغو مطالبو ته په اشارې سره شروع شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:
۱_ خلکو ته ووایه چې:
الف: دا قرآن کریم داسې کتاب دی چې د خپل ځان حقانیت پخپله په اثبات رسوي، نو په دې کتاب باندې ایمان راوړونکي کسان دې ته اړ نه دي چې په همدې ارتباط څه زیار وباسي او زحمتونه وګالي. او دا خکه چې:
ب: دا کتاب د هغو تورو څخه ترکیب شوی دی د کومو څخه چې د خلکو خبرې روزمره ترکیب مومي لکه "ا، ل، م" او داسې نور، خو سره د دې که بالفرض ټول مخلوقات سره لاس یو کړي ترڅو د دې کتاب د ایتونو غوندي یو ایت جوړ کړي نو هیڅکله به په دغه مطلب باندې بریالي نه شي.
نو ایا دا ممکنه ده چې ټول مخلوقات دې د یوه ایت د جوړولو څخه عاجز وي او یوازې نبي کریم ﷺ دې په یوه ځان (تنها) ټول کتاب جوړ کړی وي؟
ج: هو! خلک په دې کتاب باندې د عمل او باور په ساحه کښې ثبات او استقامت ته اړ دي چې د کفارو د پلوه تعذیبونه وګالي او اجرونه وګټي. او دا خکه چې:
د: ایا خلک دا ګومان کوي چې دوی به په همدې وینا پرېښودلی شي چې: "آمَنَّا" مونږ په دغه کتاب ایمان راوړی دی، او په دوی باندې به هیڅ امتحان او ازموینه ونه کړی شي او د دې کتاب د تعمیل په هکله به د هیڅ مشکلاتو سره مخامخ نه کړی شي؟
۲_ دغسې نه ده، زمونږ دا عادت نه دی چې یوازې د "آمَنَّا" په ویلو باندې مونږ څوک پرېږدو، دا زمونږ پخوانۍ طریقه ده، د همدې کبله مونږ د دې زمانې د خلکو څخه وړاندې د نورو زمانو خلک هم یوازې د "آمَنَّا" په ویلو باندې نه دي پرېښي بلکې د امتحان لاندې مو واقع کړي دي.
۳_ نو د همدغې طریقې په بنیاد: به الله ﷻ هرومرو او ضرور د دې زمانې خلک هم د امتحان لاندې واقع کړي ترڅو ورته ښه پوره جوته شي _لکه چې په ازل کښې ورته جوته وه_ چې څوک د "آمَنَّا" په ویلو کښې د عملي ساحې په اړوند رښتیني دي او څوک په همدې ارتباط دروغژنان دي.
یا په بل عبارت: ترڅو په خپل ازلي علم باندې علاوه یو ځل بیا د هغه علم په مطابق پوه شي چې څوک د ایمان په دعوه کښې رښتیني دي او څوک دروغژنان دي. او ترڅو خلکو ته هم هر یوه ته د خپل خپل ځان وزن معلوم شي چې د ایمان په هکله یې څومره مقاومت درلود.

۴_ دا د یو پلوه، او د بله پلوه: ایا هغه کسان کوم چې په جنایاتو او کفریاتو کښې اخته دي او روزمره په مؤمنانو باندې تیري او ظلمونه کوي، دا گومان کوي چې د خپلو تېریو د کبله به زمونږ د ارادې په وړاندې خنډ واقع شي او وبه کړی شي چې د اسلام د پرمختګ مخه بنده کړي؟!

دوی به هیڅکله دا کار ونه کړی شي، او دا ډېر بد حکم او ناکاره فیصله ده چې دوی ورته په خپلو خیالونو کښې ځای ورکړی دی او ورته په تمه دي.

۵_ ای پیغمبره! په مؤمنانو باندې د ښه اطمنان او ډاډینې دپاره لاندې مطالب قرائت کړه چې زړونه یې ارام مونده کړي او حوصلې یې پیاوړې شي:

الف: هرڅوک چې د الله ﷻ څخه ډارېږي او د همده ﷻ د ثوابونو امید لري نو هغوی دې مطمئن اوسي، چې د الله ﷻ وعده (د قیامت ورځ) هرومرو او ضرور راتلونکې ده، نو دوی به ډېر ژر په خپلو غوښتنو باندې کامیاب او سرلوړي شي. او دا څکه چې:

اول: الله ﷻ د هغو ټولو سپورو او ستغو خبرو اورېدونکی دی په کومو باندې چې دوی د کفارو د کبله مخاطب ګرځولی شوي دي او یا ګرځولی کېږي.

دوهم: همدارنګه الله ﷻ په هغو ټولو نادودو او ظلمونو باندې پوه دی کوم چې د کفارو د پلوه ورباندې اجراء کېږي، نو هیڅ قول او هیڅ عمل به یې بې جزا پرېنږدي.

ب: او هرڅوک چې د ذکرو شوو نادودو په زغملو باندې برسېره د الله ﷻ په لاره کښې د اسلامي دعوت په چلولو کښې جهاد وکړي او مشقتونه وګالي نو یقیناً هغوی دا کار د خپلو خانونو د ګټې دپاره وکړ، چې ټولې ښېګڼې یې همدوی ته راجع دي او بس. او دا څکه چې یقیناً الله ﷻ د دوی په شمول د ټولو عالمونو څخه بې پروا دی او هیچا ته احتیاج نه دی.

ج: لنډه دا چې هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وي او صالح اعمال یې کړي وي نو هرو مرو او ضرور به مونږ د هغوی څخه خطاګانې او ګناهونه ورژوو او عفوه به ورته وکړو او هم به ورته د هغه عمل ډېره ښایسته جزا ورکړو کوم چې دوی یې عملي کوي.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿الٓمٓ﴾ او د نورو امثالو په هکله په وړاندېنیو سورتونو کښې څه حکمتونه او بیانات لیکلي دي چې نور څه ورباندې نه ورزیاتوو.

مګر په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د همدغو تورو په نزول کښې څه نور حکمتونه هم اضافه کړي دي[1]؛ که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همته دې مراجعه وکړي، مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړه.

۲_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[2] د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې د متعددو مؤمنانو

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۲۶

(۲) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۹۹؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۲۹؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۶۰؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۱۹

نومونه اخستي دي لکه عمار بن یاسر ﷺ او داسې نور، مګر د ایت شریف مفهوم عام دی او د قیامت تر ورځې پورې هغه ټولو مؤمنانو ته شمولیت لري کوم چې د کفارو د پلوه د تعذیب لاندې واقع کېږي؛ لکه چې لاندې حدیث شریف په همدې مطلب باندې دلالت کوي:

خباب بن الأرت ﷺ د هغو صحابه وو کرامو ﷺ څخه وه کومو چې د بعثت په لومړنیو وختونو کښې ایمان راوړی وه او د کفارو د پلوه یې ډېر اذیتونه لیدلي وه.

د نوموړي د کلام مضمون دی چې یوه ورځې مونږ نبي کریم ﷺ ته ورغلو په داسې حال کښې چې هغه ﷺ د کعبې شریفې د سوري لاندې څادر اغوستی وه، او عرض مو ورته وکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ د کفارو د اذیتونو څخه ډېر په تنګ یاستو، نو ایا زمونږ دپاره د الله ﷻ څخه د نصرت غوښتنه نه کوي ترڅو مونږ ته نجات راکړي؟.

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «قَدْ كَانَ مَنْ قَبْلَكُمْ يُؤْخَذُ الرَّجُلُ فَيُحْفَرُ لَهُ فِي الْأَرْضِ فَيُجْعَلُ فِيهَا فَيُجَاءُ بِالْمِنْشَارِ فَيُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ فَيُجْعَلُ نِصْفَيْنِ وَيُمْشَطُ بِأَمْشَاطِ الْحَدِيدِ مَا دُونَ لَحْمِهِ وَعَظْمِهِ فَمَا يَصُدُّهُ ذَٰلِكَ عَنْ دِينِهِ وَاللهِ لَيَتِمَّنَّ هَذَا الْأَمْرُ حَتَّى يَسِيرَ الرَّاكِبُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَى حَضْرَمَوْتَ لَا يَخَافُ إِلَّا اللهَ وَالذِّئْبَ عَلَى غَنَمِهِ وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ»[1] یعنې: یقیناً ستاسو څخه وړاندې داسې خلک تېر شوي دي چې یو سړی به ونیولی شو او په ځمکه کښې به ورته ژور خای وکنودل شو او پکښې به واچولی (ودرولی) شو، بیا به یې په سر باندې د اوسپنې اره کېښودله شوه او دوه ټوټې به واچولی شو. او داسې هم پېښ شوي دي چې د اوسپنې په ګومنځه باندې به یې غوښې د هډوکو او پلو څخه ګومنځ کړی شوې، خو دغو کارونو به نوموړی د دین څخه نه شو اړولی او ثبات یې نه شو ورخرابولی. په الله ﷻ سوګند دی چې دغه کار (اسلام) به هرومرو تمام شي او نتیجې ته به ورسېږي حتی چې یو سورېدونکی به یوازې د صنعاء څخه حضرموت ته روان وي او نوموړی به نه ډارېږي مګر د الله ﷻ څخه او د شرمخ څخه په خپلو ګډو باندې، خو تاسو توندي کوئ او په عجله سره نجات غواړئ.

یادونه

۳ـ د ذکرو شوو ایتونو مضمون د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې هم نازل شوی دی، نو د ښه وضاحت دپاره باید د [البقرة:۲۱۴] او د [آل عمران:۱۴۲، ۱۸۶] ایتونو ته مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د الله ﷻ ټول صفات ازلي او ابدي دي حال دا چې په دې مقام کښې د ﴿فَلَيَعْلَمَنَّ﴾، ﴿وَلَيَعْلَمَنَّ﴾ دواړو کلمو څخه د علم د حدوث وړمه پورته کېږي؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د همدغه سوال دپاره د [البقرة:۱۴۳] ایت لاندې ښه تحقیقي جوابونه تېر شوي دي چې دلته رانقلول یې کتاب اوږدوي، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۲۷؛ مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۴۵۱

هېر مو نه شي!

۵_ هېر مو نه شي چې په ﴿ مَن كَانَ يَرْجُوا لِقَآءَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ يَرْجُوا ﴾ کلمه د "رجاء" څخه اشتقاق شوې ده چې د ډار معنی ورکوي، او شرحه يې د الله ﷻ په توفيق د [يونس:۷] ايت لاندې تېره شوې ده.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې جمله شرطيه جمله ده چې جزائيه جمله يې مقدره ده چې په "فَلْيَطْمَئِنَّ" سره ترې تعبير کولی شو او په همدغې مقدرې جملې باندې د ﴿ فَإِنَّ أَجَلَ ٱللَّهِ لَآتٍ ﴾ جمله دلالت کوي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: هرڅوک چې د الله ﷻ د ملاقات (د قيامت د ورځې) څخه ډارېږي نو هغه دې په پوره ډاډ سره نېک عملونه کوي، او دا څکه چې الله ﷻ د هر شي دپاره نېټه ټاکلې ده او د الله ﷻ نېټه وروسته کېږي خو دروغ کېږي نه، بلکې ضرور راتلونکې ده، نو په کار دي چې څوک ورته بې حوصلې نه شي.

﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآ ۚ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِى ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٩﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِىَ فِى ٱللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ وَلَئِن جَآءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ ۚ أَوَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴿١١﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّبِعُوا۟ سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَٰيَٰكُمْ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنْ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَىْءٍ ۖ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ۖ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾

[۸] او مونږ انسان ته د خپل مور او پلار په نسبت ښايسته توصيه کړې ده (چې اطاعت يې وکړي) او (دا موهم ورته ويلي دي چې: ای انسانه!) که (بالفرض) هغوی دواړه ستا په هکله کوښښ وکړي (تا وهڅوي) چې ته زما سره (په عبادت کښې) هغه شی (بوت) شريک کړې (شريک وګڼې) د کوم په موجوديت چې تاته علم نشته (او نه پرې هغوي علم لري)، نو (په دغه صورت کښې) د دواړو اطاعت مه کوه (او خبره يې مه منه. او دا څکه چې:

خاص ماته ستاسو (تولو) رجوع ده نو زه به مو په هغو کارونو باندې خبر کړم (جزا يا سزا به درکړم) کوم چې تاسو ياست چې کوئ يې.

[۹] او هغه كسان چې ايمان يې راوړى دى او نېک عملونه يې کړي دي هرومرو ضرور به مونږ هغوی (د قيامت په ورځ) د صالحانو په ډله کښې داخل کړو.

[۱۰] او د خلکو څخه ځينې هغه څوک دي چې وايي: مونږ په الله ﷻ باندې ايمان راوړى دى (چې شريک نه لري).

نو کله چې ورته د الله ﷻ (په وحدانيت) کښې اذيت ورسېږي نو (سمدستي د توحيد عقيده پرېږدي او) د خلکو فتنه (تعذيب) د الله ﷻ د تعذيب غوندې گڼي (حال دا چې دا دائمي دى او هغه موقت دى). او كه چرته ستا د رب ﷻ د پلوه (مؤمنانو ته) نصرت ورشي (او د غنيمت خاوندان جوړ شي) نو هرومرو او ضرور به هغوى ووايي چې يقينًا مونږ (د آمنّا په ويلو سره) ستاسو سره وو (نو مونږ ته په غنيمت كښې برخه راكړئ).

ايا (دوى به دا خبره كوي) او (ايا) الله ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوه نه دى كومو چې د عالمونو په سينو كښې (پټ) دي؟

[۱۱] او هرومرو او ضرور به الله ﷻ هغه كسان معلوم كړي كومو چې (په اخلاص سره) ايمان راوړى دى، او هرومرو او ضرور به منافقان هم معلوم كړي (چې په ايمان راوړلو كښې مخلص نه دي).

[۱۲] او هغه كسان كومو چې كفر غوره كړى دى هغو كسانو ته وايي كومو چې ايمان راوړى دى چې زمونږ د لارې (دين) پيروي وكړئ او ستاسو گناهونه دې ضرور مونږ (په اوږو) اوچت كړو (ستاسو گناهونه دې زمونږ په غاړو وي). حال دا چې نوموړي كفار د دوى د گناهونو څخه د هيڅ شي پورته كوونكي نه دي؛ يقينًا هغوى (په دغې وعده كښې) ضرور دروغژنان دي.

[۱۳] او هرومرو ضرور به هغوى خپل (پخواني) گناهونه اوچت كړي او (څه نور) گناهونه به (هم) د خپلو (پخوانيو) گناهونو سره اوچت كړي (د كومو چې د گمراه كولو د كبله مرتكب شوي دي).

او هرومرو او ضرور به د هغوى څخه د قيامت په ورځ د هغه (قول) پوښتنه هم وكړى شي كوم چې هغوى دي چې دروغ جوړوي (چې: ستاسو گناهونه دې زمونږ په غاړه وي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون په دې باندې هم مشتمل وه چې په مؤمنانو باندې د ايمان په هكله امتحان هرو مرو راتلونكى دى، خو د امتحان ډولونه نه وه ښودلي شوي چې دوى به د څه ډول امتحان لاندې واقع كېږي. په دې ايتونو كښې د امتحان ځينو مثالونو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! په خپل امت باندې د امتحانونو او ازمېښتونو ځينې مثالونه قرائت كړه چې:

۱ ـ ځينې خلک د ايمان راوړلو په هكله د مور او پلار د امتحان لاندې واقع كېږي چې:

الف: خپل مور او پلار يې مخاطب كړي چې: هله ژر شه بېرته كفر او بوت پرستى ته راوگرځه، كه نه نو ته زمونږ د پلوه عاق يې، كه ته دا كار ونه كړې نو په لوى لاس به خپل خان په عاصيانو

کښې شامل کړي، ایا دا د اسلام حکم نه دی چې ته د مور او پلار اطاعت وکړې، ایا په تاباندې د دوی اطاعت واجب نه دی؟

ب: رښتیا چې مونږ هر انسان ته کلکه توصیه کړې ده چې د والدینو اطاعت وکړي او دوی دواړه خوشاله وساتي، خو د دې سره‌سره دا توصیه مو هم ورته کړې ده چې:

ج: ای انسانه! که ستا والدین هڅه وکړي چې ته کفر ته واوړې او پرته له دلیله زمونږ سره په عبادت کښې په شریک باندې قائل شې، نو په دغه صورت کښې په تاباندې د هغوی دواړو اطاعت واجب نه دی بلکې تاته توصیه ده چې د اطاعت څخه به یې خپل خان ژغورې او غوښتنه به یې نه قبلوې. او دا خکه چې:

د: د قیامت په ورځ ستاسو څخه یوازې زما د اطاعت او عصیان په هکله پوښتنه او ګویګنه کېږي او بس، نو په دغې ورځ کښې ستاسو ټولو یوازې ماته رجوع ده چې د فیصلو په ترځ کښې به مو په هغو کړو وړو باندې خبر کړو کوم چې تاسو په دنیا کښې کړي وي.

یا په بل عبارت: د مور او پلار اطاعت هله ضرور دی چرته چې مونږ ضرور کړی وي، او زمونږ عصیان پکښې شامل نه وي، که نه نو په دغه صورت کښې خو هیڅ جواز نه لري.

ه: په همدې بنیاد هرڅوک چې ایمان راوړي او نېک عملونه وکړي که څه هم د مور او پلار په عدم رضایت باندې ورته تمام شي، نو هرو مرو او ضرور به مونږ دغه کسان د صالحانو په ټولګې کښې شامل کړو او جنت به ورکړو.

۲ـ ځینې خلک د ایمان په هکله د کفارو د لاسه د تعذیب د امتحان لاندې واقع کېږي چې مربوط بیان یې دا دی:

الف: په خلکو کښې داسې ډله هم شته چې د ېر په اسانۍ سره "آمَنَّا بِاللهِ" وایي چې: مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی چې په عبادت کښې شریک نه لري او محمد ﷺ په حقه پیغمبر دی.

ب: خو کله چې په همدې هکله ورته اذیت ورسېږي او د کفارو د پلوه د تعذیب لاندې واقع شي نو سمدستي بېرته کفر ته ورګرځي او د معذبیت توان پکښې نه وي. یا په بل عبارت: سمدستي کفر غوره کوي او خپل خان د ابدي الهي عذاب مستحق جوړوي، سمدستي د بندګانو (کفارو) موقت عذاب ته په الهي ابدي عذاب باندې ترجیح ورکوي.

ج: ای پیغمبره! که چرته هرومرو مسلمانانو ته ستا د رب ﷻ د پلوه نصرت ور ورسېږي او په دښمنانو باندې بری مونده کړي، چې د غنیمتونو خاوندان جوړ شي، نو ذکره شوې بې استقامته او بې صبره ډله خلک به هرومرو ضرور هغوی ته ووایي چې: مونږ ایمان راوړی وه او "آمَنَّا بِاللهِ" مو ویلې وه، مونږ خو ستاسو ملګري یاستو نو مونږ ته هم په غنیمتونو کښې برخه ورکړئ.

د: دغه ډله غواړي چې د "آمَنَّا بِاللهِ" په ویلو باندې مؤمنان وغولوي خو دا کار هیڅکله نه شي کولی، او دا خکه چې: ایا الله ﷻ په هغه شي باندې د ېر ښه پوه نه دی کوم چې د همدغې ډلې په شمول د ټولو عالمونو په زړونو کښې پټ دي؟

الله ﷻ د ېر ښه پوه دی، چې د همدغه مضمون په نزول باندې يې ورباندې مؤمنان هم پوه کړه او د دوی د چل مخه يې ونيوه.

هـ: دغسې نه ده لکه چې دغه ډله خيال کوي، بلکې هرومرو او ضرور به الله ﷻ هغه خلک معلوم کړي کومو چې رښتيانی ايمان راوړی دی، او هرومرو او ضرور به الله ﷻ منافقت شکله خلک هم معلوم کړي چې مؤمنان به يې ښه وپېژني، او دوی ته به هم خپل ځانونه ښه پوره څرګند شي چې د ايمان سره يې اخلاص درلود او که نه.

٢ـ ځينې خلک د ايمان په ارتباط د يوه بل امتحان لاندې واقع کېږي چې تفصيل يې دا دی:

الف: هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی او غواړي چې نور خلک هم د خپلو ځانونو غوندې په ګمراهۍ اخته کړي، هغو کسانو ته وايي کومو چې په الله ﷻ باندې ايمان راوړی دی چې: تاسو دغه لاره پرېږدئ کومه چې تاسو تازه غوره کړې ده، او زمونږ د لارې پيروي وکړئ او زمونږ غوندې بوتانو ته په الوهيت قول وکړئ، که بالفرض تاسو ته په هر وخت کښې زمونږ په لاره کښې نه خطر متوجه شو او تاسو عاصيان وشمېرل شوئ نو هرومرو او ضرور به مونږ ستاسو جنايتونه په خپلو اوږو بار کړو. يا په بل عبارت: ستاسو ګناه دې زمونږ په غاړه وي، تاسو بالکل په خاطرجمعۍ سره زمونږ لارې ته راواوړئ.

ب: ای پيغمبره! د قيامت په ورځ هرڅوک په خپله ګناه باندې پخپله نيولی کېږي، نو ذکره شوې کفري دعوتي ډله هم نه شي کولی چې د بل چا يا د مرتدانو د ګناه متحمل شي بلکې د هغوی د جناياتو څخه د ډېر لږ جنايت تحمل هم نه شي کولی.

نو يقيناً دوی په خپله وينا کښې دروغژنان دي لکه څنګه چې په بوت پرستۍ او کفر کښې دروغژنان دي.

ج: هو! د همدغې ګمراه کوونکې ډلې به ـ د خپلو ګمراهيو د پېټي سره‌سره ـ د ګمراه کولو د جنايت پېټی هم په اوږو بار شي، خو دا په دې معنی نه چې د ګمراه کړی شوو کسانو د ګناه پېټی به سپک کړي لکه څنګه چې دوی دروغينه وعده ورکوي.

د: بلکې د قيامت په ورځ به ترې په خپلو کفرياتو باندې علاوه د دغو دروغو پوښتنه هم وکړی شي د کومو په ذريعه يې چې نور خلک کفر او ارتداد ته په دنيا کښې هڅولي وه، او دروغينې وعدې يې ورکړې وې.

توضيحات

١ـ په ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا﴾ الآية. کښې چې کوم امتحان ته اشاره شوې ده په هغه باندې سعد بن ابي وقاص ﷺ مبتلا شوی وه، چې کله نوموړی په ايمان باندې مشرف شو نو خپله مور (جميله) ورباندې په غصه شوه[١]، چې مونږ يې په لاندې تکو کښې لنډ مطلب ليکو:

[١] جامع الترمذي ج٢ ص١٥٤؛ اسباب النزول للواحدي ص٢٣٠

جمیله: ای سعده! زه خبره شوې یم چې تا خپل پلرنی دین پرېښی دی او بل دین دې غوره کړی دی.
سعد: هو، زه په ایمان مشرف شوی یم او هغه دین مې قبول کړی کوم چې محمد ﷺ راوړی دی.
جمیله: ضرور به ته دغه دین پرېږدې او خپلې اصلي پخواني دین ته به را اوړې، که نه نو زه به نه څه وخورم او نه به څه وڅښم ترڅو چې د لوږې او تندې څخه مړه شم او تا ته خلک د مور د قاتل لقب درکړي، چې ای هغه څوکه چې خپله مور دې ووژله!.
سعد: ای مورې! دا کار مه کوه څکه چې زه په هیڅ وجه د دغه دین پرېښودونکی نه یم.
جمیله: زه (خپل) د نه خوراک اعتصاب ته ادامه ورکوم.
نو تر دوه وو یا درې ورځو پورې یې ادامه ورکړه چې د ډېر زیات مشکل سره مخامخه شوه.
سعد: ای زما مورې! په الله ﷻ باندې سوګند یادوم چې زه به دغه دین پرېنږدم، که څه هم ستا یو سل ارواګانې وي او یوه-یوه ستا د بدن څخه جدا شي. نور نو ستا خوښه چې خپل اعتصاب ته ادامه ورکوې او که په خوراک او څښاک باندې پیل کوې.
کله چې دغه زنانه (جمیله) د خپل زوی د ارتداد څخه نااميده شوه نو په خوراک او څښاک باندې یې پیل وکړ او سعد ﷺ د امتحان څخه کامیاب راووت.
۲ـ که څه هم د ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا ﴾ الآیة- په شان نزول کښې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې په مکه معظمه کښې یوه ډله خلک وه چې ایمان یې راوړی وه خو د کفارو (مشرکانو) د تعذیب تحمل یې ونه شو کړی او بېرته کافر شوه او په امتحان کښې ناکام شوه[۱]؛ مګر څرنګه چې سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۲] نو څه لرې نه ده چې د همدې ایت شریف د مصداقاتو څخه هغه پېښې هم وګڼلی شي کومو چې په مدینه منوره کښې صورت نیولی وه او د الله ﷻ په توفیق ورته د [الحج: ۱۱] ایت لاندې اشاره شوې ده.

هېر مو نه شي

۳ـ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب هېر نه کړی شي:
الف: په ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا ﴾ الآیة کښې د ﴿ مَن ﴾ کلمې څخه هغه کسان مطلب دي کوم چې د مشرکانو د اذیت د کبله قلباً په خپل ایمان باندې پښېمانه شوي وه او کفر ته بېرته ستانه شوي وه.
نو هغه کسان په دغې ډلې کښې شامل نه دي کومو چې د هغوی د اذیتونو د کبله یوازې په ژبه باندې په کفري خبرې تلفظ کړی وه حال دا چې زړونه یې په ایمان باندې مطمئن وه، چې پوره شرحه یې د الله ﷻ په توفیق د [النحل: ۱۰۶] ایت لاندې تېره شوې ده.

(۱) تفسیر الطبري ج ۲۰ ص ۱۳۲؛ زاد المسیر ج ۶ ص ۱۲۳
(۲) تفسیر القاسمي ج ۱ ص ۲۷؛ تفسیر المنار ج ۹ ص ۶۴۲

ب: د ﴿ وَلَئِن جَآءَ نَصۡرٌ مِّن رَّبِّكَ ﴾ الآية مفهوم عام دی، لاندې دواړه صورتونه هم پکښې شمولیت لري:

اول: که بالفرض الله ﷻ د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې مؤمنانو ته دومره نصرت ورکړی وی چې د غنیمتونو خاوندان ګرځېدلي وی، نو ذکرو شوو کسانو به ضرور د ﴿ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمۡ ﴾ په کلماتو باندې تلفظ کړی وی، چې مونږ خو ستاسو ملګري او مؤمنانو وو مونږ ته په غنیمت کښې برخه راکړئ. نو څرنګه چې هلته دغه ډول نصرت صورت ونه نیوه نو ذکرې شوې وینا هم تحقق مونده نه کړه، که نه نو هغوی ورته چمتو وه.

دوهم: کله چې الله ﷻ په مؤمنانو باندې په مدینه منوره کښې دغه ډول نصرت ورنازل کړ او د غنیمتونو خاوندان یې وګرځول نو څه لرې نه ده چې عین خبره حقیقتًا هلته منافقانو کړې وي او په ذکرو شوو کلماتو باندې یې خولې ښوروليې وي، لکه چې د [النساء:۱۳۸] ایت د ارشاداتو څخه څرګندېږي.

ج: په ﴿ وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ ﴾ کښې د "مُنَافِقِين" د کلمې څخه په دې مقام کښې هغه کسان مطلب دي کومو چې حقیقتاً ایمان راوړی وه خو د اذیتونو په مقابل کښې یې مقاومت ونه شو کړی او بېرته کفر ته ورواوښتل.

څرنګه چې دغه ډله خلک په خوی خاصیت او د ﴿ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمۡ ﴾ د کلماتو په ویلو کښې د حقیقي منافقانو سره متحد وه نو ځکه ترې د ﴿ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ ﴾ په نامه تعبیر وکړی شو.

حقیقي منافقین هغه کسان دي کومو چې یوازې په خوله ایمان راوړی وي او په زړه کښې په کفر باندې کلک وي، چې پوره شرحه یې د [البقرة:۸] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ والشکر.

۴- په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ الآية کښې یوه بل ډول امتحان ته اشاره ده هغه دا چې:

کله به د مشرکانو د پلوه په ځینو کسانو باندې د تعذیب صورت اغېزمن واقع نه شو نو بیا به یې کفر ته د دروغینو وعدو په ورکولو سره دعوت چلاوه، چې که بالفرض بوت پرستي ګناه وګڼله شي او په راتلونکي کښې تاسو ته څه مسؤلیت راجع کړی شي نو هغه مسؤلیت مونږ په غاړه اخلو او تاسو ته وعده درکوو چې تاسو به ورباندې نه نیولی کېږئ، تاسو په پوره اطمنان سره په خپل پلرني دین باندې کلک پاتې شئ او ایمان مه راوړئ، او که ایمان مو راوړی وي نو بېرته ترې وګرځئ.

کومو کفارو (د کفر مشرانو) چې د ذکرې شوې دروغینې وعدې څخه کار اخست، د هغوی نومونه ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[1].

خو الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې په دغه امتحان کښې به څومره او څوک-څوک ناکام شوي وي او څومره او څوک به ترې کامیاب او بریالي وتلي وي؟، د دې خبرې په هکله چا څه معلومات نه دي درکړي چې مونږ دلته رانقل کړي وی.

---

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۱۴۱

يادونه

۵ـ نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې د ﴿ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالاً مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ﴾ الآية ډېر ښه تفسير كړى دى چې: «وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا»[1] يعنې او هرڅوک چې گمراهۍ ته بلنه وكړي نو په دغه بلوونكي باندې د گناه څخه د هغه چا د گناهونو په مثل وربار ېږي كومو چې د نوموړي پيروي كړې ده او د هغه دعوت يې قبول كړى دى، خو دغه باربدنه د پيروانو د گناهونو څخه هيڅ شى نه كموي. بلكې دغه سرباري گناهونه د گمراه كولو نتيجه ده.

امتحانونه او بدلون

۶ـ په ذكرو شوو ايتونو كښې الله ﷻ د هغو امتحانونو مثالونه نازل كړي دي كومو چې د قرآن كريم د نزول په زمانه كښې په مكه معظمه كښې صورت نيولى وه.

مگر د زمانو په بدلون سره د امتحانونو ډولونه هم بدلېږي رابدلېږي، د مثال په توگه نن ورځ[2] د افغانستان اسلامي حكومت د يوه خاص امتحان سره مخامخ دى، هغه دا چې كفري ممالكو وربانديې اقتصادي بنديزونه لگولي دي ترڅو يې دې ته مجبور كړي چې په غير شرعي توگه مخلوط تعليمي نظام پلى كړي او ښځو ته د سړيو سره يو ځاى د زده كړې حق وركړي، او هم يې په همدغې غير شرعي توگه په رسمي دوائرو كښې وټاكي.

الله ﷻ دې توفيق وركړي چې د اسلام دښمنه ټولنو د دسيسو په مقابل كښې خپل استقامت ته ادامه وركړي او د مداهنت څخه كار وانخلي، اميد دى چې په نتيجه كښې به مطلب ته ورسېږي.

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٤﴾ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَصْحَٰبَ ٱلسَّفِينَةِ وَجَعَلْنَٰهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٥﴾ وَإِبْرَٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ ۖ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَٰنًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَٱبْتَغُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ٱلرِّزْقَ وَٱعْبُدُوهُ وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥٓ ۖ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِن تُكَذِّبُوا۟ فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ۖ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٨﴾ ﴾

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۴۱

(۲) ۱۳۷۹/۲/۲۴ - ۱۴۲۱/۳/۱۰ هـ ق

[۱۴] او بې شکه مونږ نوح ﷺ خپل قوم ته (د پیغمبر په حیث) لیږلی وه، نو په هغوی کښې یو زر کاله پاتې شو (او دعوت یې پکښې چلاوه) مګر پنځوس کاله
نو (د نهه نیم سوه کاله دعوت څخه وروسته) هغوی په داسې حال کښې طوفان ونیول چې دوی ظالمان (او کافران) وه (د دعوت څخه یې ګټه پورته نه کړه).

[۱۵] نو مونږ نوح ﷺ ته او د بیړۍ ملګرو (سورلیو) ته نجات ورکړ او بیړۍ مو د ټولو عالمونو دپاره (د خپل کامل قدرت) نښه وګرځوله.

[۱۶] او (مونږ) ابراهیم ﷺ (هم د پیغمبر په حیث لیږلی وه) کله چې هغه ﷺ خپل قوم ته وویلې چې: (خاص) د الله ﷻ عبادت وکړئ او د همده ﷻ څخه ویدار شئ (په عبادت کښې ورسره شریک مه دروئ).
دغه (تګلاره) ستاسو دپاره زیاته ګټوره ده که تاسو یاست (چې په څه باندې) پوهیږئ (نو همدغه تګلاره تعقیب کړئ).

[۱۷] یقینًا تاسو د الله ﷻ څخه په غیر د (بل شي نه بلکې د ناتوانه) بوتانو عبادت کوئ، او (په الله ﷻ باندې) دروغ جوړوئ (تړئ).
بې شکه هغه کسان د کومو چې تاسو د الله ﷻ څخه پرته عبادت کوئ هغوی ستاسو دپاره د روزۍ (درکولو) توان نه لري، نو تاسو د الله ﷻ په نزد روزي ولټوئ او عبادت یې وکړئ او همده ﷻ ته شکر ګزاري وکړئ چې تاسو به خاص همده ﷻ ته ور وګرځولی شئ.

[۱۸] او که تاسو (زما) تکذیب وکړئ نو (ماته هیڅ ضرر نه شئ رسولی او دا خکه چې) ستاسو څخه مخکښې ډیرو اُمتونو (د خپلوخپلو پیغمبرانو) تکذیب کړی دی (نو یوازې پخپله په عذاب اخته شوه) چې په پیغمبر باندې خو نه دي مګر څرګند ابلاغ دی (او دا ما په ښه طریقه باندې ترسره کړی دی والحمد لله ﷻ).

ارتباطونه او د مطلب خلاصه

الف: وراندې الله ﷻ په اجمالي توګه اشاره کړې وه چې: ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ [العنکبوت: ۳] یعني او یقینًا مونږ هغه کسان هم د ازموینې لاندې واقع کړي وه کوم چې د دې زمانې د خلکو څخه مخکښې تیر شوي دي.
په دې ایتونو کښې د ذکر شوي ایت شریف اجمال ته لږ څه تفصیل ورکړی شوی دی.
ب: وراندې د امتونو د امتحاناتو مثالونه ښودلی شوي وه او دلته د پیغمبرانو د امتحاناتو په مثالونو باندې پیل شوی دی، او د ځو متعددو پیغمبرانو نومونه اخستلی شوي دي.
ج: بالآخره دلته د امتحانونو په ذکرو شوو ډولونو باندې علاوه څه نورو ډولونو ته یې هم اشاره شوې ده، لکه اوږد دعوت، په اور کښې غورځول او داسې نور.
نو حاصل یې داسې راځیږي چې:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د ښه وضاحت دپاره د اطمنان او تسکین په خاطر د ځې پیغمبرانو حالات قرانت کړه چې د دعوت په اوږدو کښې یې څومره مشکلات ګاللي دي او په پای کښې یې څومره لوی برې او کامیابي په برخه شوې ده. هغه دا چې:

۱_ موږ نوح ﷺ خپل قوم ته د کفریاتو د مخنیوي په خاطر او د توحید د اشاعت دپاره لیږلی وه چې د دعوت پیل او انجام یې په لاندې ډول صورت ومونډ:

الف: نوح ﷺ په خپل قوم کښې د یو زر کلونو څخه فقط پنځوس کاله کم دعوت وچلاوه او ډېر مشکلات یې وګالل. همدارنګه په همدغې اوږده دعوتي موده کښې د وخت مؤمنان هم د کفارو پلوه د امتحان په توګه د زښتو زیاتو تعذیبونو سره مخامخ شوه او خپل استقامت یې خراب نه کړ.

ب: د نهه نیم سوه کاله اوږده دعوت په اثر هم هغوی د خپلو کفریاتو او شرکیاتو څخه لاس وانخست، نو په نتیجه کښې هغوی د خپل ظلم او کفر د کبله طوفان ونیوه او د څرمې تول پوښا شوه.

ج: خو موږ فقط نوح ﷺ او هغه چا او همدارنګه هغه شي ته د طوفان څخه نجات ورکړ کوم چې ورسره په بېړۍ کښې پورته شوي وه او اندیوالي یې ورسره کلکه کړې وه.

د: موږ د نجات ذکره شوې بېړۍ آن د قیامت تر ورځې پورې د ټولو عالمونو دپاره د خپل کامل قدرت یوه نښه وګرځوله، چې ډېرو خلکو په خپلو سترګو سره د جودي غره په څوکه ولاړه ولیدله. او نورو ته موږ د پیغمبرانو په ذریعه خبر ورکړ او په کیفیت باندې مو پوه کړه.

۲_ همدارنګه موږ ابراهیم ﷺ هم خپل قوم ته د پیغمبر په حیث ورلیږلی وه چې د دعوتي جملو مثالونه یې دا دي:

الف: ابراهیم ﷺ خپل قوم ته وویلې: ای زما قومه! تاسو فقط او فقط د الله ﷻ عبادت وکړئ او د همده ﷻ څخه وډار شئ او په عبادت کښې ورسره شریک او شریکان مه دروئ.

ب: دغه عقیده او تګلاره ستاسو دپاره په دنیا او آخرت کښې په ګټه تمامېږي، چې په دواړو دارینو کښې به پرې د الهي عذابه په امن کښې پاتې شئ او هم به د اجرونو مستحق وګرځئ.

ج: که تاسو یاست چې په خپل خیر او شر باندې پوهېږئ نو ذکره شوې توصیه عملي کړئ.

د: ای زما قومه! یقیناً تاسو د الله ﷻ څخه په غیر د بل شي عبادت نه کوئ بلکې د بوتانو عبادت کوئ چې تاسو په خپلو لاسونو باندې جوړ کړي دي او د ګټې او ضرر هیڅ توان پکښې نشته. بلکې تاسو دروغ جوړوئ چې همدغه د عبادت مستحق ګڼئ او د خیر او شر توان ورته اثباتوئ، نو زه تاسو ته ارشاد کوم چې د دغه باطل خط السیر څخه لاس واخلئ او دا څکه چې:

هـ: یقیناً هغه باطل معبودان چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ د دې ملکیت او توان نه لري چې تاسو ته روزي درکړي او ستاسو ارتیاوې پوره کړي. بلکې هغوی پخپله په هر آن کښې الله ﷻ ته احتیاج دي.

و: نو تاسو د دغو محتاجانو څخه د خپلو ارتیاوو پوره کول مه غواړئ بلکې د الله ﷻ په نزد روزي ولټوئ او همده ﷻ ته د خپلو احتیاجاتو په هکله دسوال لاسونه پورته کړئ.

ز: بلکې خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ او د هغو بې شمېره نعمتونو شکريه يې وکړئ کوم يې چې تاسو ته درپېرزو کړي دي. او دا څکه چې:

ح: تاسو د الله ﷻ څخه هيڅ د تښتېدلو لاره نه لرئ، ستاسو رجوع خاص همده ﷻ ته لازمه ده چې هلته به د خپلو کړو وړو د مجازات سره مخامخ شئ.

۳ـ ای زما قومه! که تاسو زما دعوت قبول نه کړئ او خپلو کفرياتو ته ادامه ورکړئ نو ماته هيڅ ضرر نشته څکه چې:

الف: ستاسو څخه وړاندې هم ډېرو اُمتونو د خپلو خپلو پيغمبرانو دعوتونه نه دي قبول کړي خو په نتيجه کښې پيغمبرانو نجات موندلی دی او يوازې د دعوت نه قبلوونکي په عذاب باندې اخته شوي دي، تاسو خو د نوح ﷺ د قوم حالات درپه زړه کړئ.

ب: زما په غاړه خو ستاسو په ارتباط بل شی واجب نه دی يوازې دعوت او د احکامو ابلاغ زما وجيبه ده، چې د الله ﷻ په توفيق زه يې د اداء کولو څخه بريالی راووتلم، نور نو تاسو پوهېږئ او کار مو.

توضيحات

۱ـ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرام د نوح ﷺ د تولو عمر په هکله متعدد اقوال ليکلي دي چې تقريباً پنځو قولونو ته رسېږي[1]، مونږ په هغه قول باندې اکتفاء کوو کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:۵۹] ايت لاندې ليکلي دي چې تول عمر يې د (۱۴۵۰) کالو په شاوخوا کښې وه، والله ﷻ أعلم.

نوح ﷺ د خپل عمر لويه برخه (۹۵۰) کاله په دعوت کښې تېره کړې ده او په دغه اوږده دعوت کښې يې ډېر مشکلات ګاللي دي، شايد چې په دغو مشکلاتو ګاللو کښې به هغه کسان هم بې برخې نه وي پاتې شوي کومو چې ورباندې په خپله زمانه کښې ايمان راوړی وه او بيا ورسره د نجات په بېړۍ کښې سواره شوي وه، وجزاهم الله خير الجزاء.

يوه عجيبه عبرتي خبره

۲ـ انس بن مالک ﷺ وايي چې: د نوح ﷺ سره د مرګ په وخت کښې ملک الموت ﷺ داسې سوال جواب وکړ:

ملک الموت ﷺ: ای ډېر اوږد عمره پيغمبره! دا راته ووايه چې دنيا او دلته د ژوند مزه درته څنګه بريښي؟

نوح ﷺ: «كَرَجُلٍ دَخَلَ بَيْتًا لَهُ بَابَانِ فَوَقَفَ فِيْ وَسَطِ الْبَيْتِ هُنَيْهَةً ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ الآخَرِ»[2] يعني

(۱) زاد المسير ج۶ ص۱۲۴
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۴۵۶

ماته خېل خان داسې برېښي لکه چې يو سړی يوې داسې کوټې ته ورداخل شي چې دوه دروازې ولري، نو په داخل کښې يې ساتګوټی (ډېر لږ وخت) وډرېږي او بيا ترې د بلې دروازې څخه ووځي.

طوفان څه معنی؟

۳ـ په ﴿ فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ ﴾ کښې د "طوفان" په کلمه کښې "الف" او "نون" زائد دي او اصلي حروف يې "ط، و، ف" دي. دغه کلمه په اصل کښې هرې هغې حادثې ته وضعه شوې ده کومه چې په انسانانو باندې احاطه وکړي او د تېښتېدلو لاره ترې ورکه کړي، خو په هغو اوبو کښې ډېره استعمالېږي کومې چې په هر شي باندې وروخېژي او هر شی ډوب کړي[۱].

په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده، چې په دغه وخت کښې د اوبو څخه يوازې بېړۍ او د بېړۍ سورلېو نجات مونده کړ او نور هر شی په اوبو کښې ډوب شو، چې بشپړ بيان يې د "هود" په سورت کښې تېر شوی دی، والحمد الله ﷻ.

﴿ أَوَلَمْ يَرَوْاْ كَيْفَ يُبْدِئُ ٱللَّهُ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥٓ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سِيرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُواْ كَيْفَ بَدَأَ ٱلْخَلْقَ ۚ ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشْأَةَ ٱلْءَاخِرَةَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَيَرْحَمُ مَن يَشَآءُ ۖ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فِى ٱلسَّمَآءِ ۖ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَلِقَآئِهِۦٓ أُوْلَٰٓئِكَ يَئِسُواْ مِن رَّحْمَتِى وَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾ ﴾

[۱۹] (کفار د قيامت څخه منکران دي او) ايا دوی نه ګوري (نه پوهېږي) چې الله ﷻ په اول خل څنګه پيدا کول کوي؟

بيا الله ﷻ پيدا کول اعاده کوي (مخلوقات پيدا کوي لکه چې په اول خل يې پيدا کړي دي، او دا څکه چې) يقيناً دغه کار (پيدا کول او اعاده کول) په الله ﷻ باندې اسان دي (هيڅ اشکال ورته نه لري).

[۲۰] (ای پيغمبره! کفارو ته) ووايه چې: تاسو په ځمکه کښې وګرځئ نو وګورئ چې الله ﷻ (په لومړي خل) پيدا کول څنګه پيل کړي دي؟

بيا به الله ﷻ (همدارنګه مخلوقات) پيدا کړي وروستني پيدا کول (او قيامت به قائم کړي)، بې شکه الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی.

(۱) مفردات الراغب ج۰ ۳۲۰؛ القاموس المحيط ج۳ ص۱۱۰

[۲۱] الله ﷻ هغه څوک معذبوي کوم ته یې چې اراده وشي او په هغه چا باندې رحم کوي کوم ته یې چې اراده وشي. او تاسو به خاص همده ﷻ ته ورواړولی شئ.

[۲۲] او تاسو نه په ځمکه کښې (د الله ﷻ) عاجز کړخوونکي یاست او نه په اسمان کښې (تاسو به ترې په هیڅ ځای کښې خلاصون مونده نه کړئ)، او (همدارنګه) تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست شته او نه نصرت کوونکی (چې په دوستۍ او یا په زور سره د عذابه نجات درکړي).

[۲۳] او هغه کسان کومو چې د الله ﷻ په ایتونو او د ده ﷻ په ملاقات (د قیامت په قیام) باندې کفر غوره کړی دی، دغه کسان زما د رحمت څخه نااُمیده دي (هلته به ناامیده وګرځي) او دغه کسان چې دي همدوی لره (زما په نزد) دردناک عذاب دي.

ارتباط

د ایتونو په دغې مجموعه کښې د الله ﷻ د پلوه د ابراهیم ﷺ په کلام باندې یوه عبرتي تبصره نازله شوې ده، او نبي کریم ﷺ ورباندې مخاطب ګرځولی شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په کار دي چې کفار عمومًا او قریش خصوصًا د ابراهیم ﷺ د هغه نصیحت څخه عبرت واخلي کوم ته چې په وړاندې ایتونو کښې اشاره شوې ده، هغه دا چې:

۱ـ د بوتانو د لاسه هیڅ شی پوره نه دی او (د روزۍ په شمول) هر شی د الله ﷻ په واک او اختیار کښې قرار لري.

۲ـ چې کفار ترې عبرت نه اخلي نو: ایا دوی نه ګوري چې الله ﷻ پیدا کولو ته څنګه د نشت څخه صورت ورکوي، او د عدم څخه هغو شیانو ته موجودیت ورکوي کومو ته یې چې اراده وشي او دغه سلسله د دوی تر سترګو لاندې روانه ده او د دوی په خپلو ځانونو کښې تطبیق ده؟.

۳ـ کله چې هغوی ښه پوهېږي چې دغه کار یوازې د الله ﷻ پورې اختصاص لري او د ده ﷻ څخه په غیر هیڅوک توان نه لري چې څه شي ته موجودیت ورکړي، نو هغوی ته په کار دي چې دا عقیده هم خپله کړي چې ضرور به الله ﷻ د فنا کولو څخه وروسته یو ځل بیا مخلوقات بېرته راژوندي کړي. یا په بل عبارت: هغوی خو په ابتدایي ژوند باندې علم لري چې هر شي ته د الله ﷻ د پلوه ورکړې شوی دی، نو باید چې دوهم ځل ژوند ورباندې قیاس کړي. او دا ځکه چې:

۴ـ نظر بشري قدرت ته اعاده د ابتداء څخه اسانه ده، اما نظر د الله ﷻ کامل قدرت ته دغه دواړه کارونه (ابتداء او اعاده) هر یو ډېر اسان دي هیڅ مشکل پکښې نشته.

۵ـ نو ای پیغمبره! یو ځل بیا دغه حقائق خلکو ته قرائت کړه چې:

الف: ای خلکو! تاسو لاړ شئ او په ځمکه کښې سیاحت وکړئ او ښکته پورته پکښې وګرځئ ترڅو وګورئ چې الله ﷻ په څومره ډېرو مختلفو کیفیتونو سره مخلوقات پیدا کړي دي چې په شکلونو او نورو صفاتو کښې یو تربله څومره توپیر لري؟ ایا د همده ﷻ څخه پرته بل څوک دا کار کولی شي؟

ب: نو تاسو ته په کار دي چې د خپل سیاحت په نتیجه کښې په دې خبره باندې هم عقیده وکړئ چې په وروستني پیدا کولو کښې به یو ځل بیا الله ﷻ خپل مخلوقات په مختلفو کیفیتونو سره راژوندي کړي، او دا ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې قدرت درلودونکی دی.

۶ـ کله چې الله ﷻ یو ځل بیا د قیامت په ورځ مخلوقات راژوندي کړي نو هلته به د خپل کامل قدرت او کاملې واکدارۍ ځرګندونه په لاندې ډول سره وکړي:

الف: هغه څوک به معذب کړي کوم ته یې چې اراده وشي او په هغه چاباندې به رحم او مهرباني وکړي کوم ته یې چې اراده وشي.

ب: خاص همده ﷻ ته به تاسو ټول وروګرځولی شئ او هیڅوک به په قبر کښې پاتې نه شئ چې د حساب کتاب دپاره حاضر نه کړی شئ.

ج: لنډه دا چې: ای انسانانو! تاسو داسې نه یاست چې الله ﷻ عاجز وګرځوئ او وربانديې زوروړ شئ، چې په ځمکه یا آسمان کښې ترې پټ شئ او حساب کتاب ته حاضر نه شئ.

د: همدارنګه تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست شته او نه درته کومک کوونکی شته، چې په ځمکه یا اسمان کښې پنا درکړي او د حساب کتاب څخه مو بچ کړي.

۷ـ ای پیغمبره! په دنیا کښې هم ټول مؤمنان زما رحمت ته هیله مند دي او د قیامت په ورځ به هم ورته همدوی په تمه وي او خاص په همدوی باندې به ورعنایت کړی شي.

اما هغه کسان چې کفر یې غوره کړی دی او د الله ﷻ د دلایلو او هم د قیامت د ورځې څخه انکار کوي، همدغه ډله خلک په دنیا کښې زما د رحمت پرواګېر نه دی او د قیامت په ورځ به ترې ناامید وګرځي او همدغې ډلې ته هلته دردناک عذاب دی.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: ظاهره داسې برېښي چې د ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾ جمله د ﴿ يُبْدِئُ ٱللَّهُ ٱلْخَلْقَ ﴾ په جمله باندې عطفه ده، حال دا چې په دې تقدیر مطلوبه معنی د منځه ځي او دا ځکه چې کفارو خو د بیا پیدا کولو راګرځول نه دي لیدلي، بلکې دوی خو ترې انکار کوي؟

مونږ وایو چې: دغه جمله په هغې جملې باندې عطفه نه ده ترڅو اعتراض وارد شي بلکې دا جمله د ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ ﴾ په جمله باندې عطفه ده او حاصل یې هغسې راځېږي لکه څنګه چې وراندې د مطلب په خلاصه کښې ورته اشاره شوې ده.

۲ـ دا د یوه پلوه، او د بله پلوه نبي کریم ﷺ په یوه اوږده قدسي حدیث کښې دا جمله ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴾ ډېره ښه تفسیره کړې ده چې فرمایلي یې دي چې: «عَطَائِي كَلَامٌ وَعَذَابِي كَلَامٌ إِنَّمَا أَمْرِي لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»[۱] یعنې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ماته هر شی اسان

[۱] جامع الترمذي ج۲ ص۷۶

دی او دا خکه چې زما ورکړه فقط کلام دی او زما عذاب هم فقط کلام دی، هغه دا چې: یقیناً یوه شي ته چې کله زه اراده وکړم نو هغه ته فقط همدومره وایم چې "شه" نو هغه سمدستي همغسې کېږي څنګه چې ورته ما امر کړی وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ﴿ قُلْ سِيرُواْ ﴾ الآية- مضمون خو په وړاندېني ایت ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْاْ كَيْفَ ﴾ الآية- کښې اداء شوی دی، نو په تکراري نزول کښې یې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د دواړو ایتونو مضمون تکراري نه دی بلکې په اولني ایت کښې بنیادمان د خپلو ځانونو پیدایښت ته متوجه کړی شوي دي چې څنګه د خاورو یا نطفو څخه په متعددو مراحلو سره د سړیتوب مرحلې ته رسولی شوي دي. او په دوهم ایت کښې هغوی متوجه کړی شوي دي چې د الله ﷻ د کامل قدرت نښانې د نورو مخلوقاتو په پیدایښت کښې د نظره تېرې کړي.

ترڅو په دغو دواړو فکرونو باندې د بیا راژوندي کولو موضوع قیاس کړي، ته به وایې چې په ذکرو شوو دواړو ایتونو کښې هغه ایت شریف ته اشاره شوې ده په کوم کښې چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَـٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾ [فصلت:۵۳] یعنې: ژر دی چې مونږ به انسانانو ته د خپل قدرت دلایل په اطرافو کښې او هم د دوی په ځانونو کښې ورولیده کړو، ترڅو دوی ته حقیقت ښه څرګند شي.

﴿ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُواْ ٱقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنجَىٰهُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلنَّارِ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا ٱتَّخَذْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَـٰنًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّـٰصِرِينَ ﴿٢٥﴾ ۞ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ۘ وَقَالَ إِنِّى مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّىٓ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِ ٱلنُّبُوَّةَ وَٱلْكِتَـٰبَ وَءَاتَيْنَـٰهُ أَجْرَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾ ﴾

[۲۴] نو د ابراهیم ﷺ د قوم جواب هیڅ نه وه مګر دا چې دوی (یو تربله) وویلې چې: ابراهیم ﷺ (د قتل په یوې ذریعې سره) قتل کړئ او یا یې په اور باندې وسوزئ (چې بیا دوی همدغه د اور سوزل غوره کړه).

خو الله ﷻ ورته د اور څخه نجات ورکړ (چې ویې نه شو سوزولی)، یقیناً په دغه (نجات) کښې د داسې قوم دپاره چې یقین کوي د قدرت ډېرې (لویې) نښې شته دي.

[۲۵] او د نجات څخه وروسته ابراهیم ﷺ خپل قوم ته وویل چې: یقیناً تاسو [illegible] په غیر په مقابل کې د دنیوي ژوند ... ستاسو تر منځ د دوستۍ [illegible] د لاسه پوره نه دي، بیا به د قیامت په ورځ ستاسو ځینې د ځینو نه انکار کوي او ځینې به ځینو ته لعنت وایي
او ستاسو د تلو استوګنځای اور دی. او تاسو لپاره به هیڅ کومک کوونکی نشته.

[۲۶] نو ابراهیم ﷺ ته په ټولو کې یوازې لوط ایمان راوړ چې ورور زوی یې و او پیغمبر دی او خپله پخوانۍ توحیدي عقیده یې ورباندې تائید کړه.
او ابراهیم ﷺ وویل چې: یقیناً زه د خپل رب ﷻ لور ته هجرت کوونکی یم (له عراقه شام ته) [illegible] دیاره دا وطن پرېږدم، یقیناً زما رب ﷻ همغه د کلکې ارادې والا او د حکمت څښتن دی.

[۲۷] او موږ ابراهیم ﷺ ته (زوی) اسحاق ﷺ او (لمسی) یعقوب ﷺ وروبښل او موږ د ده ﷺ په اولاده کې د ده څخه وروسته نبوت او آسماني کتاب ورکړ او په همدې سره مو اختصاص ورکړی، او موږ ابراهیم ﷺ ته په دنیا کې اجر ورکړ
او یقیناً همغه ﷺ د قیامت په ورځ کې د صالحانو د اعلی خلکو څخه دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

کله چې همغه تبصره ختمه شوه کومه چې د ابراهیم ﷺ په اصلاحي کلام کې تعبیر شوې وه نو په دې آیتونو کې د اصلاحي کلام په مقابل کې د کفارو د غبرګون بیان (ټال) شوی دی چې حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې دا نکات قرائت کړه چې:
۱ـ کله چې د وخت کفار مشرکان د ابراهیم ﷺ د اصلاحي کلام په مقابل کې د دلیلونو مخامخ شول او ویې نه شو کړای چې د خپل لاره ورته موندل کړي، نو لاندې صورت حال پېښ شو:
الف: د مشرکانو تهاجم جواب دا وو چې په خپلو منځو کې یې ورته مشوره وکړه چې ابراهیم ﷺ سره د دې څخه په غیر بل چاره نشته مه کوئ چې یا یې ووژنئ، په هر حال سره چې وي او یا یې په یوه خاص ډول سره ووژنئ چې په اور کې یې وسوځوئ او داسې یې وکړل چې لکه څنګه چې تو موږ زموږ نبوته ورته کړي دي او د بیانونو د آیت د کیسه یې تفصیل ښودل.
ب: بیا د تولو وروستني ورکړه دا شوه چې ابراهیم ﷺ په اور باندې ورته کړي وو د هغه خبر یې وکړی وسوځوئ چې د همدې عمل د ترسره کولو دپاره یې ورته عظیم الشان اور هم تیار کړ او موږ پیغمبر یې پکې ورواچاوه.
ج: خو الله ﷻ ورته د اور د سوځولو څخه نجات ورکړ او اور یې ورباندې سړه او د سلامتۍ درلودونکی وګرځاوه.

د: یقیناً په دغه اعجازي نجات کښې د قیامت تر ورځې پورې د هغه قوم دپاره دهر ستر قدرتي دلایل پراته دي کوم چې په حقیقي معناوو کښې ایمان راوړي. او دا ځکه چې: دوی پوهېږي چې مؤمنان د امتحان سره مخامخ کېږي خو په نتیجه کښې کامیابي د همدوی په برخه وي او دښمنان یې د خجالت او شرمندګۍ سره مخامخ کېږي.

۲_ کله چې ابراهیم ﷺ د مشرکانو د اور څخه نجات موندلی کړه او روغ رمټ ترې راووت نو بیا یې وروستني نصائح هغوی ته داسې متوجه کړه چې:

الف: ای مشرکانو! تاسو په دې حقیر ژوند کښې د الله ﷻ څخه په غیر بوتان د معبودانو په صفت د دې دپاره نیولي دي چې:

اول: تاسو ورسره مینه او محبت لرئ او هم خیال کوئ چې په عبادت سره هغوی هم ستاسو سره مینه او محبت لري او که ضرورت ورته پېښ شو نو شفاعت به مو وکړي.

دوهم: تاسو د بوتانو عبادت په خپلو منځو کښې هم د مینې او محبت ذریعه ګرځولې دی چې تول ورباندې راټول یاست او په اتفاق سره مو دغه لاره غوره کړې ده.

ب: خو په یاد ولرئ چې د قیامت په ورځ به ستاسو ذکر شوې محبت په دښمنۍ باندې بدل شي او دا ځکه چې: هلته به تاسو د خپلو معبودانو څخه انکار وکړئ او هغوی به ستاسو د عبادت څخه منکر شي، همدارنګه به هلته مشران په کشرانو باندې په غُصه وي او کشران به په مشرانو ته غابښ چیچي، او هم به هلته تاسو ټول عابدین او معبودین، او هم کشران او مشران یو پر بل لعنت راباست، او د بغض او دښمنۍ ځرګندونه به کوئ.

ج: هلته به تاسو د ټولو وروستنی کور دوزخ وي چې ستاسو هیڅوک به ترې نجات موندلی نه کړي.

د: هلته به نه ستاسو د یوه کس دپاره مددګاران موندلی شي چې نجات ورکړي او نه به یوه ډله په دغه مطلب باندې بریالی شي.

۳_ په پای کښې ابراهیم ﷺ د سخت امتحان څخه بریالی راووت او ټول مشرکان په خپله شرکي عقیده باندې کلک پاتې شوه او هیڅوک ورباندې ایمان رانه وړو، نو:

الف: یو ورباندې لوط ﷺ خپله پخوانۍ توحیدي عقیده تقویه کړې وه چې د ده نبوت یې قبول کړی وه، او بل ورباندې بي بي ساره رضي الله عنها مؤمنه (معتقده) شوه. نو د دوی دواړو څخه پرته په ټوله جامعه کښې دریم کس ایماندار موندلی نه شو.

ب: نو ابراهیم ﷺ د الله ﷻ په اجازه قصد وکړ چې د دغو مشرکانو د سیمې څخه هجرت وکړي.

ج: نو د همدې کبله یې وویلې چې: یقیناً زه د دغې سیمې څخه هغې ځای ته هجرت کوونکی یم کوم چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه ټاکلی شوی دی، چې د شام منطقه ده.

یقیناً زما رب ﷻ همدی د کلکې ارادې خاوند دی چې د مشرکانو ټولې دسیسې یې شنډې کړې، او همدی د حکمت څښتن دی چې د هجرت ځای یې راته وټاکه.

۴_ ای پیغمبره! که څه هم ابراهیم ﷺ د ډېرې بې کسۍ په حال کښې هجرت وکړ مګر:

الف: مونږ ورته ښه پراخه زوزات وبانبه چې د بي بي ساري ﷺ د ګيډې څخه مو ورته اسحق ﷺ
د زوی په حيث او يعقوب ﷺ مو ورته د لمسي په حيث وربېرزو كړ.

ب: او هم مو د هغه ﷺ په اولاده كښې نبوت او اسماني كتاب وګرځاوه، چې وروستني
پيغمبران د هغه ﷺ په اولاده كښې مبعوث شوي دي او ټول اسماني كتابونه (لكه تورات، انجيل،
زبور او قرآن) په همدوی باندې ورنازل شوي دي.

ج: همدارنګه مونږ ابراهيم ﷺ ته په دې نړدې دنيا كښې د مشكلاتو د ګاللو اجر وركړ، چې
وروستني ټول امتونه يې په نېک نامه يادوي او درود ورباندې استوي.

د: بالآخره نوموړی په آخرت كښې د صالحانو د ډلې څخه دی، چې دا د اولو العزمو پيغمبرانو
ډلې څخه عبارت ده.

توضيحات

۱ـ د ابراهيم ﷺ كومې قيصې ته چې په دې مقام كښې اشاره شوې ده هغه په [الأنبياء] سورت
كښې ښه مفصله نازله شوې ده، هيله ده چې د زيات تفصيل دپاره همغلته مراجعه وكړی شي.

يو نحوي تحليل

۲ـ مفسرينو كرامو په ﴿إِنَّمَا ٱتَّخَذْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَٰنًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾ كښې:
اعراب په لحاظ متعدد تحليلونه كړي دي[1]. خو كوم تحليل چې مونږ ته غوره او لنډ برېښېدلی
دی هغه په لاندې ټكو ولاړ دی:

الف: په ﴿إِنَّمَا﴾ كښې د "مَا" توری موصول نه دی بلكې د "إِنَّ" د عمل دپاره كافه دی.

ب: د ﴿ٱتَّخَذْتُم﴾ كلمه دوه وو مفعولو ته متعدي ده، چې اول مفعول يې د ﴿أَوْثَٰنًا﴾ كلمه ده او
دوهم مفعول يې د "آلِهَةً" مقدره كلمه ده چې د ﴿مِّن دُونِ ٱللَّهِ﴾ كلمات ورباندې دلالت كوي.

ج: د ﴿مَّوَدَّةَ﴾ كلمه د ﴿بَيْنِكُمْ﴾ د كلمې دپاره مضافه ده. او هم منصوبه ده چې د ﴿ٱتَّخَذْتُمْ﴾
دپاره مفعول له واقع شوې ده.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای مشركانو! يقينًا تاسو بوتان د الله ﷻ څخه پرته غير
معبودانو په صفت د دې كبله نيولي دي چې په نړدې او حقير ژوند كښې ستاسو د منځ د دوستۍ
او محبت اسباب دي، تاسو په همدغه كار باندې يو تر بله خپلې دوستۍ ټينګوئ، خو په یاد ولرئ
چې دغه دوستي به مو د قيامت په ورځ په دښمنۍ او عداوت باندې بدله شي.

متعدد تفسيرونه

۳ـ كه څوک وايي چې: په ﴿ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا﴾

(۱) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۱۴۶

وَمَأْوَنكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴾ کښې د "كُمْ" په څلورو ضمائرو سره څوک مخاطب دي؟

مونږ وايو چې: په دغو ضمائرو کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: دغه ضمائر یوازې عبادت کوونکو ته راجع دي چې د قيامت په ورځ به مشران کفار په کشرانو کفارو باندې پړه وراچوي او لعنت به ورته غواړي او کشران به بالعکس مشرانو ته د ملامتئ ګوته ونيسي. لکه چې همدا مضمون په [الأعراف:۳۹] ايت کښې تېر شوی دی، او په [الأحزاب:۶۸] او [سبا:۳۳] ايتونو کښې راروان وي.

ب: دغه ضمائر د عابدينو او معبودينو دواړو مجموعې ته متوجه دي، يعني د قيامت په ورځ به دغه دواړه ډلې يوه په بلې باندې پړه اچوي او د الله ﷻ د رحمت څخه به ورته لرېوالی غواړي. لکه چې همدا مضمون په [النحل:۸۶] او [مريم:۸۲] ايتونو کښې تېر شوی دی.

تبصره

۴_ څرنګه چې ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري او په نورو ايتونو کښې په ثبوت باندې هم رسېدلي دي، نو مونږ ته بهتره برېښي چې د بدليت په لحاظ سره دواړه اراده کړی شي.

لومړنی هجرت کوونکی څوک دی؟

۵_ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنبياء:۷۱] ايت لاندې د ابراهيم ﷺ د هجرت په هکله بنه ګټور معلومات ليکلي دي خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې[1]:

الف: لومړی کس چې د خپلې مېرمنې سره يې د الله ﷻ په لاره کښې د کفارو د لاسه هجرت کړی دی، هغه ابراهيم ﷺ دی، چې خپله مېرمن (ساره رضي الله عنها) ورسره ملګرې وه او د عراق څخه يې شام شريف ته في سبيل الله ﷻ هجرت وکړ.

ب: لومړی کس چې په انفرادي توګه يې هجرت په نصيب شوی دی هغه لوط ﷺ دی، چې د ابراهيم ﷺ وراره وه او په ذکر شوي هجرت کښې ورسره ملګری وه.

ج: لومړی سړی چې د خپلې ماندينې سره په هجرت بريالی شوی دی او د آخر الزمان پيغمبر ﷺ د امتيانو څخه دی هغه عثمان ؓ دی، چې خپله ماندينه (رقية بنت محمد ﷺ) ورسره ملګرې وه او د مکې معظمې څخه يې حبشې ته هجرت وکړ.

د: لومړی هغه ځمکه چې هغې ته في سبيل الله هجرت صورت نيولی دی هغه د شام ځمکه ده، چې د ابراهيم ﷺ او د ده مېرمن (ساره رضي الله عنها) او هم يې وراره (لوط ﷺ) هلته هجرت کړی وه، خو کله چې قيامت نژدې شي يو ځل به بيا د شام ځمکه د هجرت ځمکه وګرځي. د بنه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۳۹؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۶۵

اول: یوه ورځې یوه صحابي ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل (چې د فتنو په وخت کښې) مونږ ته څه امر کوې؟ (چې چرته لاړ شو؟).

نبي کریم ﷺ وویلې چې: «هَا هُنَا وَنَحَا بِيَدِهِ نَحْوَ الشَّامِ»[1] یعنې شام طرف ته یې په خپل مبارک لاس سره اشاره وکړه چې تاسو دغه طرف ته پنا یوسئ او دغه ښار ته هجرت وکړئ.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَتَكُونَنَّ هِجْرَةٌ بَعْدَ هِجْرَةٍ إِلَى مُهَاجَرِ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ»[2] یعنې په یقین سره هرومرو او ضرور به ستاسو د پلار (ابراهیم ﷺ هجرت ځای (شام) ته د یوه هجرت څخه وروسته بل هجرت صورت ونیسي (بیا-بیا به هلته هجرت وکړی شي).

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ﴾ کښې د "لَهُ" په عوض "بِهِ" نازل نه کړی شو لکه چې په اکثره ترکیبونو کښې د ایمان متعلق د "ب" توری واقع کېږي؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې دا د دې دپاره ترڅو تول خلک په غوږ ووهلی شي چې لوط ﷺ لا د وړاندې څخه مؤمن او موحد وه، خو د ابراهیم ﷺ نبوت ته د ظهور سره سم تسلیم شو او غاړه یې ورته کېښودله.

که بالفرض د "لَهُ" په عوض "بِهِ" نازل شوی وی نو ذکره شوې نکته به پټه پاتې وی او چا به ګومان کړی وی چې لوط ﷺ به په خپل تره (ابراهیم ﷺ) باندې تازه ایمان راوړی وي او پخوا به ایماندار نه وه، حال دا چې دا مطلب غلط دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په دې مقام کښې الله ﷻ د ابراهیم ﷺ په اولاده کښې د اسماعیل ﷺ نوم یاد نه کړ حال دا چې اسحق ﷺ د هغه څخه کشر وه؟

مونږ وایو: ځینو علماوو کرامو ذکر شوې سوال ته متعدد جوابونه کړي دي[3] مګر مونږ په هغه جواب باندې اکتفاء کوو کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنبياء:۷۲] ایت لاندې لیکلي دي، چې په دې مقام کښې د هجرت برکاتو ته اشاره شوې ده، او د اسماعیل ﷺ مور (هاجره رضي الله عنها) مهاجره نه وه او د اسحق ﷺ مور (ساره رضي الله عنها) مهاجره وه.

په یاد ولرئ

۸_ په یاد ولرئ کوم شي ته چې په ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُ أَجْرَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا ﴾ کښې د "أجر" په کلمې سره اشاره شوې ده هغه په [النحل:۱۲۲] ایت کښې په ﴿ حَسَنَةً ﴾ سره یاد شوی دی، نو هیله ده چې محترم

---

[1] ترمذي ج۲ ص۴۲

[2] ابن حنبل ج۲ ص۳۸۵_۶۳۹

[3] روح ج۲۰ ص۱۵۲

لوستونکي په دې مقام د ښه پوهېدلو دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړي، چې مونږ پکښې مناسب تحقیق کړی دی، والحمد لله ﷻ والشکر له.

﴿ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ
ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢٨﴾ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ
ٱلْمُنكَرَ ۖ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱئْتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ
ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾ وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَآ
إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ قَالُوٓا۟ إِنَّا مُهْلِكُوٓا۟ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ ۖ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا۟ ظَٰلِمِينَ
﴿٣١﴾ قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا ۚ قَالُوا۟ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَن فِيهَا ۖ لَنُنَجِّيَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ
كَانَتْ مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّآ أَن جَآءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِىٓءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ
ذَرْعًا وَقَالُوا۟ لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ ۖ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا ٱمْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ
ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٣٣﴾ إِنَّا مُنزِلُونَ عَلَىٰٓ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟
يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَد تَّرَكْنَا مِنْهَآ ءَايَةًۢ بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۲۸] او (مونږ) لوط ﷺ (د پیغمبر په حیث لېږلی وه)، کله یې چې خپل قوم ته وویلې چې: یقینًا تاسو ضرور (دېر) بې شرمه کار ته ورتګ کوئ (البته داسې بې شرمه کار) چې ستاسو څخه وړاندې ورته د عالمونو څخه یوه کس هم اقدام (سبقت) نه دی کړی.

[۲۹] ایا تاسو یقینًا ضرور سړیو (نارینه وو) ته (د شهوت رانی دپاره) ورتګ کوئ؟ او (یقینًا) تاسو (په قتل او غصب سره) لارې شکوئ؟ او په خپلو مجالسو کښې (په ډاګه) بدکار (ناآشنا) کار ته ورتګ کوئ؟

نو د لوط ﷺ د قوم جواب نه وه مګر دوی وویلې چې: مونږ ته د الله ﷻ عذاب راوله که چرته ته (په دې خبره کښې) د رښتیا ویونکو څخه یې (چې په مونږ باندې به الهي عذاب رانښکته شي).

[۳۰] لوط ﷺ وویلې (خپل رب ﷻ ته یې د سوال لاسونه پورته کړه) چې: ای زما ربه! ماته په فساد کوونکي قوم باندې نصرت راکړې (چې ټول هلاک شي او د ځمکې مخ ترې پاک شي).

[۳۱] (الله ﷻ ذکر شوی سوال قبول کړ) او کله چې زمونږ لېږلی شوي (د پرښتو ټولګی) ابراهیم ﷺ ته په زیري سره ورغی، نو (د زوی او لمسي د زیري ورکولو څخه وروسته یې ورته)

وویلې چې: یقیناً مونږ د دغه ښار د اهل هلاکوونکي یاستو (د خبیثانو ښار ته یې اشاره وکړه)، یقیناً د دې ښار اهل ظالمان دي (په عقیدوي او عملي ظلم باندې اخته دي).

[۳۲] ابراهیم ﷺ وویلې چې: یقیناً په دې ښار کښې (خو) لوط ﷺ (هم) اوسېږي (نو د هغه حال به څنګه شي؟).

د پرښتو ټولګي وویلې چې: مونږ په هغو (ټولو) کسانو باندې ښه پوه یاستو کوم چې په (دغه) ښار کښې اوسېږي، (نو) هرومرو او ضرور به مونږ لوط ﷺ او د ده ﷺ کهول ته نجات ورکړو، مګر د ده ﷺ ماندینه، چې دا (په عذاب کښې) د پاتې کېدونکو څخه ده.

[۳۳] او هر کله چې زمونږ لېږلی شوي (د پرښتو ټولګی) لوط ﷺ ته ورغله نو هغه ﷺ د دوی په سبب غمژن شو او (همدارنګه) د همدوی د کبله د قدرت د حیثه تنګ (کمزوری) شو (د دوی حفاظت توان یې په خپل ځان کښې ونه لید).

(پرښتو اطمنان ورکړ) او (ورته یې) وویلې چې: ډارېږه مه، او غمژن کېږه مه (او دا ځکه چې یقیناً مونږ تاته او ستا کهول ته نجات درکوونکي یاستو، مګر ستا ماندینه، چې دا (په عذاب کښې) د پاتې کېدونکو څخه ده.

[۳۴] یقیناً مونږ د دغه ښار په اهالیوو باندې د اسمان (د طرف) څخه (په دې سبب) د عذاب ورنازلوونکي یاستو چې دوی (په دوامداره توګه) فسق (فجور) کوي (او ستا دعوت یې رد او تکذیب کړ).

[۳۵] (نو مونږ دغه ښار سرچپه کړ) او (د خپل قدرت) واضحه نښه مو ترې (په دنیا کښې) پرېښودله (البته) د داسې قوم دپاره چې د عقل څخه کار اخلي (او د زړه په سترګو کتل کولی شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د ابراهیم ﷺ د قیصې په تعقیب د لوط ﷺ قیصې ته اشاره شوې ده چې د پیغمبرانو د امتحانونو په سلسله کښې د یوه بارز او څرګند امتحان مثال دی، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د امتحاناتو په لړۍ کښې د لوط ﷺ قیصه هم قرائت کړه چې عبرت ترې واخلي، هغه دا چې:

۱ ـ مونږ لوط ﷺ خپل قوم ته د پیغمبر په حیث ورواستولی وه، ترڅو هغوی د شرک او کفر څخه وژغوري او توحیدي عقیدې ته یې دعوت کړي.

نو ته هغه وخت یاد کړه چې لوط ﷺ په دعوت باندې علاوه هغوی ته وویلې چې:

الف: ای زما قومه! عجیبه ده چې یقیناً تاسو په کفر باندې برسېره د هر بې شرمه کار ته ورتګ کوئ او د هر لوی جنایت مرتکب کېږئ.

ب: دغه دومره بد او ناکاره عمل دی چې ستاسو څخه وړاندې ورته د ټولو عالمونو څخه هیڅا

اقدام نه دی کړی او په هیڅ جنس کښې دغه ډول عمل سابقه نه لري. د مثال په توګه: نه په سپیو کښې، نه په خرو کښې او نه په نورو اجناسو کښې دغه عمل صورت نیولی دی.

ج: یا په بل عبارت: ایا تاسو سړیو (نارینه وو) ته د جنسي ارتباط په غرض ورتګ کوئ.

د: په دې باندې علاوه تاسو لارې پرې کوئ او په لاره باندې د تېرېدونکو په مال او عزت باندې صرفه نه کوئ، او بې عزتي ورارووئ، او هم یې په وژلو باندې تهدیدوئ.

ه: همدارنګه په خپلو مجالسو کښې د انسان د فطرت سره ناآشنا کارونه اجراء کوئ، چې په ګټکیو باندې ویشتل کوئ او خپل عورتونه بربندوئ او داسې نور.

و: ای زما قومه! زه لکه چې ستاسو د عقیدوي سمون دپاره دلته رالېږلی شوی یم، ستاسو عملي سمون هم زما دنده او فریضه ده، نو دا دی ما خپله فریضه د الله ﷻ په توفیق اداء کړه نو تاسو ته په کار دي چې په هره ساحه کښې زما نصیحت قبول کړئ که نه نو په تاسو باندې به الهي عذاب درنازل شي او بنیاد به مو وباسي، او بیا به هیڅ مددګار مونده نه کړئ.

۲ـ ذکر شوي قوم لوط علیه السلام دروغژن وباله او په ډاګه یې ورته وویلي چې: که ته د صادقانو څخه یې نو ژر شه په مونږ باندې الهي عذاب رانښکته کړه، مونږ به هیڅکله خپل خط السیر بدل نه کړو.

۳ـ کله چې لوط علیه السلام د خپل قوم د پلوه په قطعي توګه جواب شو او د هغوی د عقیدې او عمل د سمون څخه نااُمید شو نو خپل رب ﷻ ته یې د سوال لاسونه پورته کړه چې:

ای زما ربه! ماته په دغه فساد اچوونکي قوم باندې نصرت راکړه او د ځمکې یې هلاک کړه، زما اُمید نشته چې د دغو په اولاده کښې به څوک مونده شي چې دعوت قبول کړي.

۴ـ الله ﷻ د لوط علیه السلام سوال قبول کړ او د ذکر شوي قوم د هلاک دپاره یې د پرښتو یو ټولګی مکلف کړ، چې څه کیفیت یې دا دی:

الف: الله ﷻ د پرښتو ذکر شوي ټولګي ته د دوه وو کارونو په اجراء کولو باندې امر کړی وه:

اول: چې ابراهیم علیه السلام ته زیری ورکړي چې الله ﷻ به ورته زوی ورکړي او برسېره په دې په خپل ژوند کښې به یې په لمسي باندې هم سترګې یخې شي.

دوهم: بل دا چې د لوط علیه السلام قوم هلاک کړي او بالکل یې بنیاد وباسي.

ب: کله چې ذکر شوي ټولګي ابراهیم علیه السلام ته زیری او بشارت ورکړ نو بیا یې په خپل دوهم ماموریت باندې هم خبر کړ چې مونږ مکلف کړی شوي یاستو چې د دغه ښار اوسېدونکي پوپنا کړو، او د لوط علیه السلام د قوم په طرف یې اشاره وکړه. او دا ځکه چې د دغه ښار اوسېدونکي ظالمان دي او د اصلاح استعداد یې بالکل د خاورو سره برابر کړی دی.

ج: ابراهیم علیه السلام بشارت د الله ﷻ په حمد سره قبول کړ خو په دوهم ماموریت کښې یې ذکر شوي ټولګي ته خپله خواشیني څرګنده کړه چې: یقیناً په دغه ښار کښې لوط علیه السلام هم اوسېږي او تاسو د ټولو اوسېدونکو د هلاک فرمان راوړی دی، نو پوښتنه دا ده چې:

د: د هغه په هکله ستاسو ماموریت څه دی؟ ایا د هغه په وړاندې ټول ښار پوپنا کوئ او که هغه

ته د نجات ورکولو څخه وروسته ورسره ذکر شوی عمل ترسره کوئ؟

هـ: د پرښتو ټولګي جواب ورکړ چې: ته هیڅ تشویش مه کوه، مونږ په هغو خلکو باندې ډېر ښه پوهېږو کوم چې په دغه ښار کښې اوسېږي، مونږ هغه څوک پېژنو چې د هلاک وړ دي او هغه څوک هم راته معلوم دي چې نجات یې په برخه دی.

و: نو هرومرو او ضرور به مونږ لوط ﷺ ته او د ده کور کهول ته نجات ورکړو او نور ټول اوسېدونکي به هلاک کړو.

ز: هو! د لوط ﷺ په کورنۍ کښې یوه کسه نجات موندونکې نه ده چې هغه د ده ﷺ ماندینه ده، د دې په هکله زمونږ معلومات دا دي چې دغه زنانه په عذاب کښې د پاتې کېدونکو په ډله کښې شامله ده چې د نور قوم غونډې په خپله کفري عقیده باندې کلکه ده.

۵ـ کله چې د پرښتو ټولګی د ابراهیم ﷺ څخه د لوط د قوم په طرف رخصت شو او هلته ورسېد نو بیا لاندې کیفیت پېښ شو:

الف: څرنګه چې ذکر شوی ملکي ټولګی لوط ﷺ ته د ښایسته هلکانو په څېرو کښې ورغی او وریاندې مېلمانه شوه حال دا چې هغه ﷺ ته د خپل قوم عادت او خاصیت ډېر ښه معلوم وه، نو:

ب: د دغه ټولګي په سبب سره ډېر غمژن شو او د همدوی په سبب ډېر زړه تنګی شو، چې په څه شان سره به خپلو مېلمنو ته د فاجر قوم څخه نجات ورکړي، او په خپل خان کښې یې د هغوی د آبرو ساتلو توان ونه ولید.

ج: نو د همدې کبله یې ورته ډېرې زارۍ وکړئ چې: ای زما قومه! دا زما مېلمانه دي، ما خپلو مېلمنو ته مه خجالت کوئ او د دوی په وړاندې مې مه شرموئ، چې بې عزتي ورواړوئ.

د: مګر فاجر قوم د ده زارۍ ونه منلې او د ده سوال یې قبول نه کړ، نو په ډېر اضطرار سره یې وویلې چې: ای کاش! چې ما څه قوت درلودی، ترڅو مې د خپلو مېلمنو څخه دفاع کړې وی.

هـ: په عین وخت کښې د پرښتو ټولګي خپل خانونه لوط ﷺ ته ور وپېژاندل چې مونږ ملکي ټولګی یاستو، دغه فاجر قوم به هیڅکله ستا بې عزتي او سپکاوی ونه کړی شي، نو ته مه دارېږه او مه غمژن کېږه.

و: بلکې مونږ د دغه فاجر قوم سره د بل کار کوونکي نه یاستو بې د دې چې دوی ټول پوپنا کړو.

ز: یقیناً مونږ تا او ستا د کورنۍ ټولو غړو ته نجات ورکوونکي یاستو نو ته په همدې منظور د خپلې کورنۍ ټول غړي شپې د شپې د دغه ښار څخه وباسه، چې د سهار مهال د دغه قوم د هلاک دپاره ټاکلی شوی دی.

ح: مګر یوازې ستا ماندینه د نجات درلودونکو څخه نه ده، او مونږ ورته نجات نه ورکوو، چې یقیناً دغه زنانه په عذاب کښې د پاتې کېدونکو د ډلې څخه شمېرلې شوې ده.

ط: ای لوطه! مونږ دغه ښار په اوسېدونکو باندې د اسمان د طرفه د دې کبله د عذاب ورنازلونکي یاستو چې دوی په دوامداره توګه فسق کوي او د جنایاتو څخه لاس نه اخلي.

۶_ ای پیغمبره! کله چې تاکلې شوی وخت راورسېد نو مونږ دغه فاجر قوم ټول هلاک کړ او د دوی ښار مو کنډواله وګرځاوه. او په پای کښې مو د قیامت تر ورځې پورې د تاریخ په اوږدو کښې د خلکو دپاره د خپل کامل قدرت یوه څرګنده او عظیم الشانه نښه پرېښودله، چې د عقل خاوندان ترې کار واخلي.

توضیحات

۱_ څرنګه چې د لوط ﷺ قیصه په وړاندېنیو سورتونو لکه "الأعراف"، "هُود" ، "الحِجْر" او داسې نورو کښې خای په خای نازله شوې ده نو که په دې مقام کښې د تفسیر په هکله چاته څه مشکل وربېښ شي هیله ده چې هملته مراجعه وکړي، الله ﷻ ته امید دی چې مشکل به یې حل شي.

په یاد ولرئ

۲_ په یاد ولرئ چې د ﴿ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ ﴾ جمله د ﴿ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ ﴾ جملې دپاره تفسیر واقع شوې ده، یعنې ایا تاسو داسې فاحش جنایت ته ورتګ کوئ چې په ټولو عالمونو کښې سابقه نه لري، چې هغه نارینه وو ته بلکې سړیو ته د شهوت په حیث ورتګ دی.

اما د ﴿ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ ﴾ په جمله کښې علماء کرامو[1] متعدد تفسیرونه کړي دي لکه:

الف: تاسو د انسان د نسل لاره قطعه کوئ چې نارینه وو ته ورتګ کوئ، او زنانه پرېږدئ چې د بنیادمانو دپاره د کښت او زراعت مثال لري.

ب: تاسو د مسافرانو لاره قطعه کوئ چې خپل قبیح او فاحش جنایت وربانديې تحمیلوئ، نو د همدغه ډار د کبله هغوی ستاسو د ښارونو په لاره باندې نه درځي.

ج: تاسو د مسافرانو مالونه په غصب سره اخلئ او په قتل او وژلو باندې دریغ نه کوئ.

که څه هم ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري، د بدلیت په لحاظ د ټولو اراده کول څه بدکار نه دی، مګر مونږ ته درېیمه معنی په زړه پورې برېښي، والله ﷻ أعلم.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په یاد ولرئ چې ذکره شوې جمله د ﴿ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ ﴾ په جمله باندې عطفه ده، او د ذکر شوي خبیث قوم یوه بل جنایت ته پکښې اشاره شوې ده، او په نژدې جمله باندې عطفه نه ده چې د استفهام لاندې واقع شي.

منکر یعنې څه؟

۳_ په ﴿ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ ٱلْمُنكَرَ ﴾ کښې د "نادي" کلمه د "ندو" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده. څرنګه چې د "ندو" لفظ د اجتماع دپاره وضعه شوی دی نو ذکره شوې کلمه د هغه خای دپاره نوم ګرځولی شوې ده چېرته چې خلک د کیناستلو یا شورې دپاره غونډېږي، دغه ځای ته

[1] روح المعاني ج۲۰ ص۱۵۳

"دَارُ النَّدْوَة" هم وايي لکه چې مشرکانو په همدې نامه باندې په مکه معظمه کښې يو خای درلود[۱].

او په همدغه عبارت کښې د ﴿ ٱلْمُنكَرَ ﴾ کلمه د مقام په لحاظ سره علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[۲] نو لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: دلته دغه کلمه د تيزونو څخه عبارت ده. يعنې تاسو په خپلو مجالسو کښې په ډاګه تيزونه خوشې کوئ.

ب: دلته د مسخرو معنی ورکوي. يعنې تاسو په خپلو مجالسو کښې په مسافرينو باندې مسخرې او خندنې کوئ.

ج: دلته دغه کلمه د ګټکيو د ويشتلو څخه عبارت ده. يعنې تاسو په خپلو مجالسو کښې يو تربله په ګټکيو باندې ويشتل کوئ او يا همدغه عمل د مسافرينو سره اجراء کوئ.

وروستنيو دواړو تفسيرونو ته نبي کريم ﷺ هم اشاره کړې ده البته کله چې ترې په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْمُنكَرَ ﴾ د کلمې د تفسير په هکله پوښتنه وشوه، هغه دا چې:

«كَانُوا يَخْذِفُونَ أَهْلَ الطَّرِيقِ وَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ»[۳] يعنې کوم منکر عمل ته چې د لوط ؑ قوم په خپلو مجالسو کښې ورتګ کاوه، هغه د دې څخه عبارت وه چې: هغوی به اهل الطريق (مسافران) په ګټکيو باندې ويشتل او په هغوی باندې به يې ملنډې وهلې.

د: د "مُنكَر" کلمه په دې مقام کښې د دې څخه عبارت ده چې هغوی به فاحش عمل (نارينه وو ته ورتګ) په خپلو مجالسو کښې اجراء کاوه، او په ډاګه به يې مرتکب ګرځېدل، تا به ويل چې يو خر په بل خره باندې ښېږي.

تبصره

۴ـ زمونږ په فکر په ذکرو شوو څلورو واړو تفسيرونو کښې قوي تفسيرونه هغه دي کوم چې د نبي.کريم ﷺ څخه روايت شوي دي چې دوهم او درېم دي، اما دا هم ورسره څه منافات نه لري چې لومړنی او څلورم تفسير د بدليت په لحاظ اراده کړی شي، شايد چې په حديث شريف کښې به د منکر فقط مثالونو ته اشاره شوې وي او حصر به په کښې مطلب نه وي، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د څه وجې په بنياد الله ﷻ د لوط ؑ د خولې څخه د خپل قوم د عملي جناياتو د مخنيوي په هکله دعوت راحکايت کړی دی او د هغوی د کفرياتو په اړه يې څه نه دي راحکايت کړي؟

---

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۲۵۰

(۲) تفسير الطبري ج۲۰ ص۱۴۵؛ البحر المحيط ج۸ ص۳۵۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۲۶۰

مونږ وایو چې: د لوط ﷺ د عقیدوي دعوت په هکله د ابراهیم ﷺ د عقیدوي دعوت په حکایت باندې اکتفاء کړی شوې ده، چې په [العنکبوت:۱۶] ایت کښې یې صورت نیولی دی.
او دا ځکه چې د یو پلوه ټول پیغمبران په عقیدوي دعوت کښې متحد دي، او د بله پلوه دغه دواړه پیغمبران په یوه زمانه کښې تېر شوي دي. حتی ځینې لا وایي چې: لوط ﷺ د خپیشانو ښار ته د ابراهیم ﷺ د نائب په حیث استولی شوی وه[1].

یو تفسیري تحلیل

۵- په کار دي چې د ﴿ سِيٓءَ بِهِمۡ وَضَاقَ بِهِمۡ ذَرۡعٗا ﴾ په تفسیر کښې لاندې تحلیل په پام کښې ونیولی شي:
الف: په ﴿ بِهِم ﴾، ﴿ بِهِم ﴾ کښې د "ب" دواړه توري د سببیت د پاره دي، او د "هُم، هُم" دواړه ضمیرونه د پرښتو ټولګي ته راجع دي.
ب: د ﴿ ذَرۡعٗا ﴾ کلمه د "ضَاقَ" کلمې د نسبت ځخه د تمیز په حیث منصوبه ده.
دا د یو پلوه، او د بله پلوه د "ذَرۡع" کلمه[2] د "ذِرَاع" سره مرادفه ده چې تر څنګلې پورې لاس ته وضعه شوې ده چې په اکثرو وختونو کښې د یو ګز د پاره معیار ګرځولی کېږي.
خو کله چې نوموړې کلمه د تنګوالي دنسبت ځخه تمیز واقع شي -لکه چې دلته واقع شوې ده- نو د کمزورۍ معنی ورکوي.
نو د ذکرو شوو نکاتو په نظر کښې نیولو سره یې مضمون داسې راځېږي چې: لوط ﷺ د پرښتو په سبب غمژن کړی شو او د همدوی په سبب د قدرت د حیثه کمزوری شو چې د مېلمنو د حفاظت توان یې ونه درلود.
همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ لَوۡ أَنَّ لِي بِكُمۡ قُوَّةً أَوۡ ءَاوِيٓ إِلَىٰ رُكۡنٖ شَدِيدٖ ﴾ [هود: ۸۰] یعنې لوط ﷺ وویلې چې: که ما لره ستاسو په مقابله کښې قوت وی او یا مې یوه قوتناک طرف ته پنا وړې وی (نو ما به ستاسو سره دغسې او هغسې کړي وی).

﴿ وَإِلَىٰ مَدۡيَنَ أَخَاهُمۡ شُعَيۡبٗا فَقَالَ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱرۡجُواْ ٱلۡيَوۡمَ ٱلۡأٓخِرَ وَلَا تَعۡثَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُفۡسِدِينَ ۝٣٦ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتۡهُمُ ٱلرَّجۡفَةُ فَأَصۡبَحُواْ فِي دَارِهِمۡ جَٰثِمِينَ ۝٣٧ وَعَادٗا وَثَمُودَاْ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمۡۖ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَعۡمَٰلَهُمۡ فَصَدَّهُمۡ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَكَانُواْ مُسۡتَبۡصِرِينَ ۝٣٨ وَقَٰرُونَ وَفِرۡعَوۡنَ

[1] التفسير الكبير ج۲۵ ص۵۸
[2] مفردات الراغب ص۱۸۰؛ لسان العرب ج۸ ص۹۷

وَقَـٰرُونَ ... وَلَقَدْ جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَـٰتِ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا كَانُوا۟ سَـٰبِقِينَ ﴿٣٩﴾ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنۢبِهِۦ ۖ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُم مَّنْ أَخَذَتْهُ ٱلصَّيْحَةُ وَمِنْهُم مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ ٱلْأَرْضَ وَمِنْهُم مَّنْ أَغْرَقْنَا ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَـٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾ ﴾

[۳۶] او د مدین ښار ته (مونږ) د دوی (خواخوږی) ورور شعیب ﷺ (د پیغمبر په حیث لیږلی وه)، نو (هغوی ته یې) وویلې چې: ای زما قومه! (خاص) د الله ﷻ عبادت وکړئ او د وروستۍ ورځې امید وکړئ (وریاندې معتقد شئ)، او (بالآخره) په ځمکه کښې د مفسدانو په حیث مفسدانه حرکت مه کوئ.

[۳۷] نو هغوی یې تکذیب وکړ، نو (د) زلزلې (عذاب) ونیوه. نو په خپلو کورونو کښې په زنګنونو باندې پریوتلي وګرځېدل (ټول پوپنا شوه).

[۳۸] او عادیانو او ثمودیانو لره (هم الهي عذاب ونیول او هلاک شوه) او یقیناً تاسو ته د هغوی هلاک د هغوی د استوګنځایونو (ښارونو) څخه ښه پوره څرګند ېږي (چې کنډوالې پراته دي).

(هغوی ته پیغمبرانو دعوت ورکړ) او شیطان ورته خپل (قبیح) اعمال ښایسته کړه نو د (حق) لارې څخه یې په داسې حال کښې واړول چې هغوی بینایان (هوښیاران) وه (خو د خپلې هوښیارۍ څخه یې کار وانخست).

[۳۹] او قارون او فرعون او هامان (هم مونږ هلاک کړي دي) حال دا چې هغوی ته موسی ﷺ د څرګندو معجزاتو سره ورغلی وه، نو هغوی په ځمکه کښې تکبر وکړ (او حق یې قبول نه کړ) حال دا چې هغوی (په الله ﷻ باندې) وړاندې کېدونکي نه وه (چې د ارادې مخه یې ورته بنده کړې وی او خپلو ځانونو ته یې نجات ورکړی وی).

[۴۰] نو (د کفارو څخه) هر یو مونږ په خپله خپله ګناه باندې نیولی دی. نو د دوی څخه ځینې هغه کسان دي چې مونږ وریاندې د ډېر سخت باد ورلېږلی دی (چې ډبرې به یې رغړولې)، او د دوی څخه ځینې هغه کسان دي چې هغوی لره تېز اواز ونیول (او هلاک شوه) او ځینې د دوی څخه هغه څوک دي چې مونږ پرې ځمکه خسف کړه او (بالآخره) ځینې یې هغه څوک دي چې مونږ غرق کړه او (په دغو ټولو صورتونو کښې) الله ﷻ نه وه چې په کفارو باندې یې تېرى کړی وی مګر هغوی چې وه پخپله یې (په خپلو ځانونو) ظلم (او تېرى) وکړ.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د ځینو پیغمبرانو نمونه اخستلی شوې دي او ځینو ته اشارې شوې دي.

د خپلو-خپلو کفري قومونو د پلوه یې کړاوونه ګاللي دي خو په نتیجه کښې الله ﷻ همغوی ته کامیابي ورکړې ده او کفري قومونه یې هلاک کړي دي. نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

اې پیغمبره! په خپل اُمت باندې د څو نورو پیغمبرانو څه لنډ حالات هم قرائت کړه چې عبرت ترې واخلي هغه دا:

۱_ مونږ د مدین ښار ته د هغوی خواخوږي ورور شعیب ﷺ د پیغمبر په صفت وراستولی وه ترڅو د هغوی عقیدوي او عملي کړه وړه رهبري کړي، نو د همدې کبله یې هغوی مخاطب کړه چې:

الف: اې زما قومه! تاسو خاص د الله ﷻ عبادت وکړئ او د بوتانو او غیر الله د عبادت څخه په جدي توګه ځانونه په څنګ کړئ.

ب: تاسو وروستنۍ ورځ په نظر کښې ونیسئ او د همغې دپاره څوري تیار کړئ، دغه ورځ ضرور راتلونکې ده او هیڅکله به تاسو د هغې څخه بچ پاتې نه شئ.

ج: تاسو په ځمکه کښې د فساد کوونکو په حیث حرکت مه کوئ چې یا په کیل او وزن کښې کمبود واقع کړئ او یا په غلا او دوکې سره د خلکو مالونه وخورئ.

۲_ نو نتیجه دا شوه چې هغوی د شعیب ﷺ د خواخوږي مراعات ونه کړ او د ده ﷺ نصائح یې نه د عقیدې په هکله او نه د اعمالو په ارتباط پیاده کړه، بلکې د هغه ﷺ نبوت یې تکذیب کړ، او رد برد ترې انکاري شوه.

د همدې کبله هغوی لره زلزلې ونیوه او په خپلو کورونو کښې په زنګنونو باندې پرېوتلي وګرځېده، او ټول د ځرمې پوپنا او هلاک شوه.

۳_ همدارنګه مونږ عادیانو ته هود ﷺ د پیغمبر ﷺ په حیث ورلېږلی وه خو هغوی قبول نه کړ، نو یو تېز باد مو ورباندې وچلاوه چې ټول یې هلاک کړه او د خرما د ونو د ډډونو په شان یې په ځمکه باندې وغورځول.

۴_ ثمودیانو ته مو هم صالح ﷺ د دوی خواخوږي ورور د پیغمبر په صفت وراستولی وه چې هغوی یې هم تکذیب وکړ او په یوې تېزې چیغې سره مو د هغوی بنیاد وویست او ټول مو هلاک کړه.

۵_ د عادیانو او ثمودیانو پوپنا کول خو تاسو ته د هغوی د کنډوالو کورونو څخه ښه په وضاحت سره څرګندېږي، البته کله چې تاسو شام ته په سفر سره ځئ او یا ترې بېرته مکې معظمې ته راستنېږئ.

۶_ اې پیغمبره! ذکرو شوو کافرو قومونو سترګې درلودې، هغوی کولی شوه چې په خپلو ځانونو او په ځمکې او اسمانو کښې یې د الله ﷻ د کامل قدرت ښې نښانې لیدلې وی او عبرت یې ترې اخستی وی.

خو په هغوی باندې شیطان سترګې پټې کړې او خپل کړه وړه یې ورته ښایسته وبرېښول، چې په نتیجه کښې یې د سمې لارې څخه واړول او د زړه په سترګو باندې یې رانده کړه (د خپلو عقلونو

څخه یې کار وانخست). یا په بل عبارت: د سر په سترګو بینا وه او د زړه په سترګو ړانده وه.

۷_ مونږ قارون او فرعون او هم هامان درېواړه په عذاب کښې سره ونیوه، چې درېواړو ته موسی ﷺ د څرګندو معجزاتو سره ورغلی وه او حقې لارې ته یې دعوت کړي وه خو هغوی په ځمکه کښې تکبر او سرکشي وکړه او په خپلو ګمراهیو باندې یې علاوه نور د بر خلک یې بې لارې کړه، بلکې د هغوی اراده وه چې د الله ﷻ د دین رڼا مړه کړي او د کامیابۍ مخه یې بنده کړي؛ د هغوی دا خیال عبث وه او ویې ونه شو کړی چې په الله ﷻ باندې سبقت وکړي او په زور ازمایی کښې وریاندې برلاسي جوړ شي.

۸_ ای پیغمبره! لنډه دا چې مونږ هر یو هلاک شوی کافر او همدارنګه د دوی هره یوه هلاک شوې کافره ډله په خپلو خپلو ګناهونو سره نیولي دي بلکې د حکمت په غوښتنه مو په ډول ډول آفتونو سره هلاک کړي دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: نو ځینې هغه کسان دي چې مونږ وریاندې تېز باد ورواستاوه لکه عادیان، او یا مو وریاندې د ډبرو د قرتکانو باران وکړ لکه د لوط ﷺ قوم او نور.

ب: ځینې هغه کسان دي چې هغوی لره تېزې چیغې ونیوه او زړونه یې ترق وروچول، لکه ثمودیان او نور.

ج: ځینې هغه کسان دي کوم چې مونږ وریاندې ځمکه کښنوله او په ځمکه کښې مو خسف کړه، لکه قارون او د ده ملګري.

د: بالآخره ځینې هغه کسان دي چې مونږ په اوبو کښې غرق کړه، لکه د نوح ﷺ قوم، یا فرعونیان او داسې نور.

۹_ لنډه دا چې الله ﷻ داسې نه دی او نه داسې وه چې په هلاکو شوو کافرو قومونو باندې یې ظلم او تېری کړی وی، مګر هغوی وه چې په خپلو خپلو ځانونو باندې یې ظلمونه کړي وه چې د پیغمبرانو دعوت یې قبول نه کړ او عقیدةً او عملاً یې الهي دین پیاده نه کړ.

توضیحات

۱_ په ذکر شوو ایتونو کښې چې د هلاکو شوو قومونو کومو عبرتي ځینو قیصو ته اشاره شوې ده، هغه په تېر شوو سورتونو (لکه "الأعراف" او "هُود" او نورو) کښې مشرحې نازلې شوې دي، نو هیله ده چې د زیات تفصیل دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

یو نحوي تحلیل

۲_ د ﴿ وَعَادًا وَثَمُودَا ﴾ کلمې په مقدر عامل سره منصوبې دي چې مونږ ترې په "أخذ العذاب" سره تعبیر کوو، په همدغه مقدر عامل باندې په وړاندېنې نژدې ایت کښې د ﴿ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ ﴾ جمله دلالت کوي. یعنې عادیان او ثمودیان هم الهي عذاب ونیول او ټول یې د ځرمې یوینا کړه.

حاصب څه معنی؟

۳_ په ﴿ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا ﴾ کښې د "حَاصِب" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الإسراء:۶۸] ایت لاندې شرحه کړې ده چې د هغه قوي باد دپاره وضعه شوې ده کوم چې په قرتکانو باندې ويشتل کوي.

که څه هم ذکره شوې کلمه د لوط ؑ د قوم په هکله نازله شوې ده چې: ﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّآ ءَالَ لُوطٍ ﴾ [القمر:۳۴] يعنې: يقينًا مونږ د لوط ؑ په قوم باندې کاڼي ورورونکی باد ورولېږه (چې ټول پوپنا شوه) مګر د لوط ؑ کهول (ټبر) نجات ومومند (البته د کاڼو باران د ښارونو د سرچپه کولو څخه علاوه وه).

خو څه لرې نه ده چې په ذکر شوې هلاک شوې ګروپ کښې عاديان هم شامل وي چې متعددې ورځې ورباندې سخت باد چلېدلی وه، چې پوره بيان يې د "الحاقة" په سورت کښې نازل شوی دی، او هم څه لرې نه ده چې قرتکاڼي به يې هم ورباندې وررغړولي وي، والله ﷻ اعلم.

﴿ مَثَلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًا ۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ ٱلْبُيُوتِ لَبَيْتُ ٱلْعَنكَبُوتِ ۖ لَوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾ خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۱] د هغو کسانو مثال کومو چې د الله ﷻ څخه په غير دوستان نيولي دي (په عدم ګټه کښې) دغې د مثال غونډې دي چې (په ډېر مشقت سره) کور جوړوي (خو نه پرې د لمر او يخنۍ چاره صورت نيسي او نه څه مقاومت لري).

او (دا څکه چې) يقينًا د ټولو کورونو ډېر کمزوری هرومرو د غنې کور دی، که مشرکان (په واقعي پوهې باندې) پوهېدلی (نو بوتانو ته به يې د الوهيت لقب نه وی ورکړی چې د ګټې او ضرر دوارو توان نه لري).

[۴۲] يقينًا الله ﷻ په هغو شيانو باندې پوهېږي (هغه پېژني) کوم چې هغوی يې د الله ﷻ څخه په غير بلنه (عبادت) کوي، (خو د دې سره-سره تر څه وخته پورې يې ترې عذاب ټال کړی دی) او (دا څکه چې) الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او هم) د حکمت څښتن دی.

[۴۳] او دغه مثالونه مونږ د خلکو (د پوه کولو) دپاره وهو (بيانوو)، او دا په عقلونو کښې نه راولي مګر د (ربنتياني) پوهې درلودونکي.

[۴۴] الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په حقه پیدا کړي دي (عبثیات نه دي)، یقیناً په دغه (ذکر شوي بیان) کښې د مؤمنانو دپاره (د الهي قدرت) ډېره لویه نښه (پرته) ده.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په هغه حقیقت باندې صراحت شوی دی کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه، هغه دا چې: بوتان (باطل معبودان) ناتوانه دي او خپلو عابدینو ته هیڅ ګټه نه شي رسولی، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ښه وضاحت دپاره خپل امت ته د بوتانو ناتوانۍ په یوه مثال کښې انځور کړه:

۱ـ هغه کسان چې د الله ﷻ څخه په غیر د باطلو معبودانو په عبادت باندې مشغول دي ترڅو ورته په درد وخوري، داسې مثال لري لکه غنه چې زیار وباسي ترڅو د خپل ځان دپاره کور جوړ کړي.

۲ـ حال دا چې په ټولو کورونو کښې بې مزې او کمزوری کور د غنې کور دی، چې نه د لمر د وړانګو مخنیوی کولی شي او نه ورباندې د سړوښې مخه نیوه کېږي، او نه د باد یا بل شي په مقابل کښې مقاومت کولی شي.

۳ـ همدارنګه د باطلو معبودانو عبادت نه عابدینو ته څه ګټه جلبولی شي او نه ترې د مصیبتونو مخه اړولی شي او نه څه مقاومت کولی شي.

که بالفرض څه بې د لاسه پوره وی نو د ذکرو شوو هلاکو شوو کفارو قومونو څخه به یې کوم یوه ته د الهي عذاب څخه نجات ورکړی وی، نو په ټولو دوستانو کښې د باطلو معبودانو په شان کمزوري او ناتوانه دوستان نشته.

که کفار (مشرکان) پوهېدلی او د زړونو سترګې یې بینا وی نو د دغسې ناتوانه دوستانو په دوستۍ باندې به یې اعتماد نه وی کړی او د شرکیاتو څخه به یې خانونه بچ ساتلي وی.

۴ـ ای پیغمبره! مونږ دغه امثال خلکو ته د دې دپاره بیانوو چې شرعي مطالب ورته پوره ځرګند شي او سرونه یې ورباندې خلاص شي. خو د دغو امثالو څخه یوازې هغه کسان ګټه پورته کوي کوم چې د خپلو عقلونو څخه کار اخلي او هم پوهه درلودونکي وي.

که نه نو همدغه امثال د هغو کسانو دپاره د کفر او ضلالت د لا زیادت سبب جوړېږي کوم چې د عقلونو څخه کار نه اخلي او خپل خانونه یې ورباندې ګول اچولي وي.

دوی ورباندې د عیب ګوته ږدي او د عبثیاتو څخه یې ګڼي حال دا چې الله ﷻ ټولې ځمکې او ټول اسمانونه بلکې ټوله دنیا په حقه او د حکمت په بنیاد پیدا کړې ده، او د عبثیاتو څخه پاکه او خالي ده.

۵ـ ای پیغمبره! په همدغه حقاني پیدایښت باندې د دنیا په هر وړوکي او غټ جزء کښې د الهي قدرت او وحدانیت ډېره لویه نښه او دلیل نغښتی دی چې د ایمان راوړلو دپاره کفایت کوي، مګر

بوازې مؤمنان ترې د خپل اطمنان دپاره استفاده کوي او یا ترې هغه کسان د ایمان راوړلو دپاره هم ګټه پورته کوي کوم چې د ایمان راوړلو په تکل کښې وي او د حقې لارې موندلو پسې تاند وهي.

توضیحات

۱ـ په ﴿كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ﴾ کښې د "عَنكَبُوت" کلمه رباعي مزید فیها کلمه ده چې وزن یې د "فعللوت" دی او مذکر او موئث پکښې یو برابر دي[1]، "عَنكَبُوت" د هغه کوچني ساکښ نوم دی چې د خپلې ګېډې څخه د ډېر نري-نري تارونه وباسي او د ځاګانو په خولو او د کوټو په کونجونو او یا نورو خایونو کښې ترې کورونه جوړوي.

دغه ساکښ ته په پښتو کښې غنه یا جولاګۍ وايي، او کور یې د غنې یا د جولاګۍ د جال په نامه یادېږي.

۲ـ په ﴿وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ﴾ کښې د مشرکانو هغه اعتراض د اشارې په توګه رد شوی دی د کوم په رد باندې چې په [البقرة:۲۶] ایت کښې صراحت شوی دی. هغه دا چې: که دا کتاب (قرآن کریم) د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل شوی وی نو په دې کښې به د حقیرو او کوچنیو ساکښانو (لکه مچ او غنې) نوموونه نه وی نازل شوي.

د رد حاصل یې د الله ﷻ په توفیق همدلته ښه پوره شرحه شوی دی چې بیا لیکلو ته یې ارتیا نه ګورو، اما په دې مقام کښې یې خلاصه دا ده چې:

مونږ دغه ډول مثالونه د خلکو د پوه کولو دپاره بیانوو چې په معقولو شیانو باندې یې د محسوسو شیانو په خبره کښې سرونه خلاص شي او د زړه د کومې ورباندې پوه شي. مګر هغه کسان ترې معکوسه نتیجه اخلي او د اعتراض په نظر ورته ګوري کوم چې د عقلونو څخه کار نه اخلي او په اهمیت باندې یې نه پوهېږي، او یا یې ورباندې خپل خانونه رانده کانه اچولي دي، ته به وایې چې په هیڅ شي باندې نه پوهېږي.

د الله ﷻ په توفیق د شلمې سپارې پښتو ترجمه او تفسیر ختم شو.

د الله ﷻ څخه هیله کوو چې لا نور زیات توفیق راکړي چې نشاط مو اضافه کړي او مرسته راسره وکړي. آمین یا رب العالمین.

۱۴۲۱/۴/۴ هـ ق - ۱۳۷۹/۳/۱۶ هـ ش - ۲۰۰۰/۶/۶ م

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص ۶۲۶ـ۶۳۲.

﴿ ٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَـٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ۗ وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۴۵] هغه شی (په خپل اُمت باندې) تلاوت کړه کوم چې تاته وحې کړی شوی دی چې د کتاب (قرآن کريم) څخه عبارت دی، او لمونځ ودروه. (او ستا اُمت دې هم تلاوت وکړي او لمونځونه دې ودروئ او دا ځکه چې) يقيناً لمونځ (چې په تلاوت باندې هم مشتمل دی) د بې شرمه کار او (په شريعت کښې) د ناآشنا کار څخه (خلک) منعه کوي، او ضرور (په دغې باره کښې) د الله ﷻ ذکر (د بل هر شي څخه په تاثير کښې) لوی دی.

او (په خاصه توګه په دې لحاظ چې) الله ﷻ په هغو کارونو باندې پوهېږي کوم چې تاسو يې (په مهارت سره) اجراء کوئ (نو ضرور به د قيامت په ورځ سزا يا جزا درکړي).

ارتباطات او توضيحات

۱ـ وړاندېنې ايتونه په دې باندې مشتمل وه چې په قرآني امثالو باندې هغه خلک پوهېږي کوم چې د عقل څخه کار اخلي، او هغه کسان ترې ګټه او عبرت پورته کوي کوم چې د ربښتياني ايمان درلودونکي وي.

په دې ايتونو کښې نبي کريم ﷺ ته توصيه شوې ده چې په مؤمنانو باندې د قرآن کريم ايتونه بيا ـ بيا ولولي چې د عبرت اخستلو دپاره ګټور تماميږي. همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَذَكِّرْ فَإِنَّ ٱلذِّكْرَىٰ تَنفَعُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ [الذاريات:۵۵] يعنې اى پيغمبره! مؤمنانو ته بيا ـ بيا د الهي ارشاداتو يادونه کوه او دا ځکه چې بيا ـ بيا يادونه مؤمنانو ته په ګټه تماميږي.

۲ـ هلته د متعددو پيغمبرانو په قيصو سره د هغوی د مشکلاتو د ګاللو ذکر نازل شوی وه. په دې ايتونو کښې نبي کريم ﷺ ته ارشاد شوی دی چې د مشکلاتو په زغم کښې هغوی پسې اقتداء وکړي او د کومک غوښتلو دپاره د لمانځه د اقامت څخه کار واخلي، ته به وايې چې دلته د بل ايت مضمون منعکس شوی دی، چې: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱسْتَعِينُوا۟ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴾ [البقرة:۱۵۳] يعنې اى مؤمنانو! تاسو د جهاد د مشکلاتو د زغم پاره په صبر او لمانځه سره د الله ﷻ څخه کومک وغواړئ.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: ﴿ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ﴾ جمله د وړاندېنيو دواړو جملو "اتْلُ، أَقِمْ" دپاره د استدلال مقام لري، حال دا چې په هغو دواړو جملو سره نبي کريم ﷺ مخاطب کړی شوی دی چې د فحشاء او منکر دارتکاب څخه معصوم وه؟

موږ وايو چې: ذکره شوې جمله د هغې مقدرې جملې دپاره د استدلال حيثيت لري په کومې باندې چې ذکرې شوې دواړه جملې دلالت کوي، چې موږ ترې په "وَلْيَتْلُوْا، وَلْيُقِيْمُوا الصَّلٰوةَ" سره

تعبیر کوو. یعنې مؤمنان دې هم ستا غوندې د قرآن کريم بيا- بيا تلاوت ته او د لمانځه اقامت ته ادامه ورکړي او دا ځکه چې لمونځ (چې په تلاوت باندې هم مشتمل دی) د بې شرمه او په شريعت کښې د ناآشنا کارونو څخه منعه کول کوي.

لمونځ خير ته بلونکی دی

۴ـ لمونځ لکه څنګه چې د فحشاء او منکراتو څخه منعه کوونکی دی همدارنګه په نېکو او معروفو کارونو باندې امر کوونکی هم دی، لکه چې الله ﷻ د شعيب ؑ په قيصه کښې فرمايلي دي چې: ﴿ قَالُواْ يَٰشُعَيۡبُ أَصَلَوٰتُكَ تَأۡمُرُكَ أَن نَّتۡرُكَ مَا يَعۡبُدُ ءَابَآؤُنَآ ﴾ [هود:۸۷] يعنې د مدين ښاريانو شعيب ؑ ته وويلې چې: ای شعيبه! ايا تاته خپل لمونځ امر کوي چې مونږ د هغو بوتانو عبادت پرېږدو د کومو چې زمونږ پلرونو عبادت کاوه؟

د همدې ايت [هود:۸۷] په تفسير کښې سفيان عليه الرحمة وايي چې: "وَاللهِ تَأمُرُهُ وَتَنْهَاهُ"[۱] يعنې په الله ﷻ سوګند دی چې لمونځ خپل لمونځ کوونکي ته په معروفو باندې امر کوي او د منکراتو څخه يې منعه کوي.

نو څه لرې نه ده چې مونږ لمانځه ته د "داعي إلى الخير" (خير ته د بلونکي) لقب ورکړو.

يوه پوښتنه او دهغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: ځينې خلک لمونځونه کوي خو د دې سره-سره د فحشاء او منکراتو مرتکب ګرځي، نو ايا په دغسې کسانو سره د ايت شريف عمومي مفهوم ته څه تاوان نه رسېږي؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[۲] خو کوم جوابونه چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه فقط دوه جوابه دي، او څه لرې نه ده چې د بدليت په لحاظ سره دواړه اراده کړی شي، هغه دا چې:

الف: لمونځ د داسې اقوالو او افعالو مجموعه ده چې سړي ته د حال په ژبه د خيريه کارونو دپاره دعوت ورکوي، او د منکراتو څخه ورته د اجتناب توصيه کوي، يا په بل عبارت: د لمونځ کوونکي سره مناسبه نه ده چې د فواحشو او منکراتو مرتکب جوړ شي.

نو په دغه لحاظ سره لمونځ د هر چا دپاره داعي الى الخير دی خو څوک يې دعوت قبلوي او څوک يې نه قبلوي.

الله ﷻ ټول پيغمبران عليهم السلام د دعوت الى الخير دپاره رالېږلي دي او ټول کتابونه يې د همدې مطلب دپاره نازل کړي دي، خو د تاريخ په اوږدو کښې يې چا دعوت ته په لبيک سره جواب ورکړ او چا شا ورواړوله.

په همدغه جواب باندې لاندې دوه اثار هم دلالت کوي:

---

[۱] تفسير الطبري ج ۲۰ ص ۱۵۵

[۲] روح المعاني ج ۲۰ ص ۱۶۳؛ المحرر الوجيز ج ۱۲ ص ۲۲۶؛ التفسير الكبير ج ۲۴ ص ۷۶؛ تفسير القرطبي ج ۱۳ ص ۳۴۷

اول: عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمايلي دي چي: «مَنْ لَا تَنْهَهُ صَلَاتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ بِصَلَاتِهِ مِنَ اللهِ إِلَّا بُعْدًا»[۱] يعني هر چا لره چي خپل لمونځ د فحشاء او منكر څخه منعه نه كړي نو هغه ته د لمانځه په سبب د الله ﷻ د رحمت په نسبت نه زياتوي مگر لري والى. او دا خكه چي په دغه تقدير به جنايتو كښي مخ په وړاندي خي. او ساتيه سات د الهي رحمت څخه لري كيږي.

دوهم: عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمايلي دي چي: «لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يُطِعِ الصَّلَاةَ»[۲] يعني د هغه د پاره كامل لمونځ نشته كوم چي د خپل لمانځه اطاعت نه كوي. او دعوت يې نه قبلوي.

ب: دعوت الى الخير: د لمانځه خاصيت دى چي هر و مرو د سړي په اوضاعو كښي تغير پيښوي. اما دا خبره چي څومره تغير او په څه كيفيت سره؟ نو دا د لمانځه په كم او كيف پوري اړه لري. چي د اثر په وړاندي يې موانع شتون لري او كه څنگه؟ د لمونځ كوونكي خوراك او څښاك حلال دي كه حرام؟ همدارنگه د لمانځه شروط او اركان كامل دي او كه ناقص دي؟ او داسي نور.

د دې وضاحت دپاره لاندي نصوص ولولئ:

اول: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چي: «مَنْ صَلَّى لِلَّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فِي جَمَاعَةٍ يُدْرِكُ التَّكْبِيرَةَ الْأُولَى كُتِبَ لَهُ بَرَاءَتَانِ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَبَرَاءَةٌ مِنَ النِّفَاقِ»[۳] يعني هر څوك چي څلويښت ورځي په جمعي سره لمونځ اداء كړي چي اولنى تكبير تري فوت نه شي، نو هغه ته به د دوو شيانو څخه نجات وليكلى شي، چي يو د دوزخ څخه نجات دى او بل د نفاق څخه نجات او خلاصون دى.

دوهم: يوه ورځ يوه سړي د نبي كريم ﷺ په حضور كښي عرض وكړ چي: اى د الله رسوله فلانى سړى د شپي لمونځونه كوي او چي څنگه سبا كړي نو بيا غلاوي كوي.

نبي كريم ﷺ جواب وركړ چي: «إِنَّهُ سَيَنْهَاهُ مَا تَقُولُ»[۴] يعني يقيناً شان دا دى چي ډير زر به دغه لمونځ نوموړى سړى د هغه شي څخه منعه كړي چي ته يې وايې. يا په بل عبارت كه همدغه لمانځه ته ادامه وركړي نو د غلا كولو څخه به يې منعه كړي.

د لمانځه يو نظير

۶ـ نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چي: «مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِ النَّارَ»[۵] يعني هر څوك چي شاهدي ووايي چي په حقه معبود نشته مگر يو الله ﷻ دى او يقيناً محمد ﷺ د الله ﷻ پيغمبر دى، نو الله ﷻ به ورباندي د دوزخ اور حرام كړي.

خو د لاندي حديث څخه څرگنديږي چي ذكر شوى حديث د موانعو په عدم باندي مشروط دى

(۱) تفسير الطبري ج ۲ ص ۱۵۵
(۲) تفسير الطبري ج ۲ ص ۱۵۵
(۳) جامع الترمذي ج ۱ ص ۵۶
مسند احمد بن حنبل ج ۲ ص ۴۵۲
جامع الترمذي ج ۲ ص ۹۳

که څه هم په عبارت کښې پرې صراحت نه دی شوی، چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «يُعَذَّبُ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ التَّوْحِيدِ فِي النَّارِ حَتَّى يَكُونُوا فِيهَا حُمَمًا ثُمَّ تُدْرِكُهُمُ الرَّحْمَةُ فَيُخْرَجُونَ»[۱] يعنې د توحید د خاوندانو څخه به ځینې خلک په اور (دوزخ) کښې معذب کړی شي آن تردې چې پکښې به سکاره وګرځي، بیا به د الله ﷻ رحمت وروړسېږي نو د دوزخ څخه به وویستلی شي.

۷ـ لنډه دا چې لمونځ د مراتبو په اختلاف سره ډېر لوی داعي إلى الخير دی، د همدې کبله نبي کریم ﷺ د مرګ په حال کښې (چې اواز یې ډېر کمزوری وه) وویلې چې: «الصَّلَاةَ الصَّلَاةَ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»[۲] یعنې ای زما اُمته! د لمانځه حفاظت وکړئ، د لمانځه حفاظت وکړئ، او هم د هغو مراعات وکړئ چې ستاسو ښې لاسونه یې مالکان شوي دي.

دوه ډوله تفسير

۸ـ علماوو کرامو د ﴿وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾ جمله په متعددو طریقو سره تفسیره کړې ده[۳]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د "ذِكْرٌ" کلمه معلوم مصدر دی چې مفعول یې مقدر دی، او د "أَكْبَرُ" د کلمې مفضل علیه مقدر دی، چې مونږ ترې داسې تعبیر کوو چې: "وَلَذِكْرُ اللهِ إِيَّاكُمْ أَكْبَرُ مِنْ ذِكْرِكُمْ إِيَّاهُ ﷻ"[۴]. یعنې ای بندګانو! که تاسو الله ﷻ په عبادت سره یاد کړئ نو الله ﷻ به تاسو په احساناتو سره یاد کړي، حال دا چې ستاسو د ذکر څخه د الله ﷻ ذکر ډېر بهتر دی، دا ځکه چې ستاسو ذکر د بندګۍ څخه نمایندګي کوي او د الله ﷻ ذکر د الوهیت څخه نمایندګي کوي او د اجرونو او احساناتو د ورکړې معنی ورکوي چې ستاسو دپاره لویه کامیابي ده، نو تاسو ته په کار دي چې خپلې کامیابۍ پسې تاند ووهئ.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده قدسي حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ»[۵] یعنې الله ﷻ فرمایي چې که یو بنده ما د خپله خانه سره په بندګۍ او عبادت سره یاد کړي زه به یې د خپله خانه سره په رحمت او احسان سره یاد کړم، او که ما په یوه ټولګي کښې په عبادت سره یاد کړي زه به یې د دوی د ټولګي څخه په بهتر ټولګي کښې په انعام سره یاد کړم؛ نو په هر تقدیر د بنده دپاره زما ذکر بهتر او ګټور دی.

ب: د "ذِكْرٌ" د کلمې فاعل مقدر دی (دا مجهول مصدر دی) او د "أَكْبَرُ" د کلمې دپاره مفضل علیه مقدر دی[۶]، نو مونږ ترې داسې تعبیر کوو چې: "وَلَذِكْرُ اللهِ أَكْبَرُ مِنَ التِّلَاوَةِ وَالإِقَامَةِ" یعنې ای

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۷
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۲۲۵
(۳) تفسير القرطبي ج۱۳ ص۳۴۹؛ تفسير الخازن ج۵ ص۲۰؛ زاد المسير ج۶ ص۱۳۳
(۴) تفسير الطبري ج۲۰ ص۱۵۸
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۰۱
(۶) تفسير ابي السعود ج۷ ص۴۲؛ نظم الدرر ج۵ ص۵۶۴

بندګانوا د فحشاء او منکر څخه د منعه کولو په اړوند د قرآن کريم د تلاوت او د لمانځه د اقامت څخه د الله ﷻ ذکر ډېر لوی دی، چې کله تاسو د الله ﷻ عظيم شان دریه زړه کړئ نو د منکراتو څخه په اجتناب درکولو کښې به درته زیات اغېزمن او ګټور واقع شي، حتی چې د قرآن کريم تلاوت او د لمانځه اقامت هم د دې کبله د منکراتو مخنيوی کوي چې دغه دواړه د الله ﷻ په ذکر باندې مشتمل دي. نو تاسو ته په کار دي چې هيڅکله الله ﷻ هېر نه کړئ، چې د ګناهونو څخه په اجتناب کښې درسره کومک وکړي.

په دې مقام کښې ځینو مفسرینو ګرامو[1] د احادیثو یوه لویه مجموعه راغونډه کړې ده چې د ذکر الله ﷻ په افضلیت کښې روایت شوي دي، هيله ده چې لوستونکي يې يو ځل له نظره تېر کړي

تبصره

۹ـ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه يو تربله سره څه منافات نه لري، ممکنه ده چې د بدليت په لحاظ دواړه اراده کړی شي، اما کوم تفسير چې ـزموږ په فکرـ د مقام غوښتنه ده او متصله ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ﴾ جمله وروسته ورباندې دلالت کوي هغه دوهم تفسير دی. نو حاصل به يې داسې راوځي چې: ای بندګانوا د الله ﷻ ذکر د منکراتو څخه د اجتناب دپاره ډېر ښه مؤثر دی، خصوصاً په دې لحاظ چې تاسو ايمان ولرئ چې الله ﷻ په هغو ټولو کارونو باندې پوهېږي کوم چې تاسو يې په دنيا کښې اجراء کوئ او پکښې اخته یاست، نو د قيامت په ورځ به ضرور سزا يا جزا درکړي.

﴿وَلَا تُجَٰدِلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ ۖ وَقُولُوٓا۟
ءَامَنَّا بِٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمْ وَٰحِدٌ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾
وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ ۚ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يُؤْمِنُونَ بِهِۦ ۖ وَمِنْ
هَٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤْمِنُ بِهِۦ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنتَ تَتْلُوا۟ مِن قَبْلِهِۦ
مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ۖ إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ فِى
صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٩﴾ وَقَالُوا۟ لَوْلَآ
أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَٰتٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۖ قُلْ إِنَّمَا ٱلْءَايَٰتُ عِندَ ٱللَّهِ وَإِنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾
أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ

---

(۱) تفسير المظهري ج۷ ص۲۰۴، تفسير البغوي ج۳ ص۴۶۹

لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۝ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ ۗ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

[۴۶] او (ای مؤمنانو!) تاسو د اهل الكتابو (يهود او نصاراوو) سره مجادله مه كوئ مگر په هغې طريقې سره كومه چې ډېره ښايسته (بهتره) وي. مگر د دوی (د جملې) څخه د هغو كسانو سره (په سختې سره هم مجادله كولی شئ) كومو چې (په كفر باندې علاوه نور) ظلم كړی وي (چې د هغوی د پلوه سخته مجادله پيل شي).

او (ښه طريقه دا ده چې هغوی ته) تاسو ووایاست چې مونږ په هغه كتاب ايمان راوړی دی كوم چې مونږ ته نازل شوی دی او كوم چې تاسو ته درنازل شوی دی، او زمونږ معبود او ستاسو معبود (يكې) يو دی، او مونږ خاص همده ﷻ ته غاړې اينبودونكي ياستو (مونږ او تاسو سره ډېر نژدې ياستو).

[۴۷] او (ای پيغمبره!) همدارنگه (د پخوانيو كتابونو غوندې) مونږ تاته هم كتاب (قرآن كريم) درنازل كړی دی (چې هيڅ شک او شبه پكښې نشته).

نو هغه كسان كومو ته چې مونږ كتاب وركړی دی په دې (قرآن كريم) باندې باور كوي، او د دغو خلكو (مشركانو) څخه (هم) ځينې هغه كسان دي چې باور ورباندې كوي. (خو د دغو باور كوونكو اكثريت عناداً ترې انكاري دي)، او زمونږ په ايتونو سره په عنادي توگه انكار نه كوي مگر (كلک) كافران.

[۴۸] او (ای پيغمبره!) د دې (قرآن كريم) څخه وړاندې، ته نه وې چې څه كتاب (ليک) ولولې، او (ته نه وې) چې په خپل ښي لاس سره څه ليكنه وكړې.

په دغه وخت كښې (چې تا پخوا لوست كولی شوی او يا دې اوس ليكنه كولی شوی) هرو مرو به (د حق) باطلوونكو (ستا په نبوت كښې) څه شک كړی وی (او د شک دپاره به يې ړنده وجه درلودلې وی).

[۴۹] (دغسې نه ده) بلكې دا (قرآن كريم) د هغو كسانو په سينو كښې واضحه دلايل دي كومو ته چې علم وركړی شوی دی (او د جحود څخه بچ پاتې دي). او زمونږ په ايتونو سره جحود نه كوي (په عنادي توگه نه كافر كېږي) مگر (د حق څخه) تېری كوونكي (ظالمان).

[۵۰] او اهل الكتاب (د مشركانو په اشاره) وايي چې په محمد ﷺ باندې د خپل رب ﷻ د پلوه ولې ايتونه (زمونږ د پيغمبرانو غوندې معجزات) نه دي نازل شوي (كه نومونړی په رښتيا پيغمبر وي نو دغه كار به شوی وی).

ته (ورته په جواب كښې) ووايه چې: يقيناً ايتونه (معجزات) د الله ﷻ په نزد دي (زما په نزد نه دي) او يقيناً زه فقط ښكاره ډاروونكی يم (او بس).

[۵۱] (ای پيغمبره!) ايا (اهل الكتاب ذكره شوې غوښتنه كوي) او دا خبره ورته كفايت نه كوي

چې یقیناً مونږ په تاباندې داسې کتاب (قرآن کریم) نازل کړی دی چې (روزمره) ورباندې (په معجزانه توګه) لوستل کېږي.

بې شکه په دغه (معجزانه نازولو) کښې د داسې قوم دپاره چې ایمان راوړي (او عناد نه وي نیولي) هرومرو لوی رحمت او لوی پند دی.

[۵۲] (بیا ورته) ووایه چې: زما او ستاسو ترمنځ الله ﷻ د شاهد په حیث بس دی، چې په هغو (ټولو شیانو) باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې موجودیت لري.

او هغه کسان کوم چې په باطلو عقیده لري او په الله ﷻ باندې کافر کېږي (عقیده ورباندې نه کوي) دغه کسان همدوی زیانکاران (او تاوانیان) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني ایت په مضمون کښې دا خبره هم شامله وه چې لمونځ د مؤمنانو دپاره داعي الی الخیر دی. په دې ایتونو کښې د یو پلوه هغوی ته د اشارې په توګه توصیه شوې ده چې تاسو د نورو خلکو دپاره داسې دعوت کوونکي وګرځئ لکه څنګه چې ستاسو دپاره لمونځ دعوت کوونکی دی، او د بله پلوه پکښې څه ارشادات نازل شوي دي چې باید د دعوت په اوږدو کښې ترې کار واخستلی شي ترڅو د دعوت په وړاندې څه خنډ پېښ نه شي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه مؤمنانو ته ابلاغ کړه چې:

۱ـ تاسو د دعوت په جریان کښې د مخاطبینو حال په پام کښې ونیسئ او دعوت ته ادامه ورکړئ. د مثال په توګه:

الف: تاسو د اهل الکتابو سره بحث او جګړه مه کوئ مګر په هغې طریقې سره کومه چې ډېره ښه او د هغوی د حال سره موافقه وي. یا په بل عبارت: هغوی ته داسې دعوت مه ورکوئ لکه څنګه چې بې کتابه کفارو ته دعوت ورکوئ، چې بالکل د اسماني ادیانو څخه انکار کوونکي وي.

ب: هو! د اهل الکتابو څخه د هغې ډلې په دعوت کښې په تاسو باندې په سټغو او سپورو خبرو په وراورولو کښې څه باک نشته کومې چې ـ برسېره پر کفر ـ په تاسو باندې ظلم کړی وي او سپورې او سټغې خبرې یې درته اورولې وي، او تاسو هغوی ته بالمثل جواب ورکړئ.

ج: د دعوت کومه طریقه چې د اهل الکتابو سره موافقه ده او ښایسته طریقه ده، هغه دا ده چې تاسو هغوی ته د دعوت په جریان کښې ووایاست چې:

اول: ای اهل الکتابو! مونږ په هغه کتاب باندې ایمان راوړی دی کوم چې تاسو ته درنازل شوی وه، او مونږ هغه څوک د پیغمبر په صفت پېژنو کوم چې تاسو ته د پیغمبر په صفت دراستولی شوی وه، لکه موسی ؑ او عیسی ؑ او داسې نور.

نو تاسو هم زمونږ غوندې په هغه کتاب باندې ایمان راوړئ چې مونږ ته نازل شوی دی چې د قرآن کریم څخه عبارت دی، او په هغه پیغمبر باندې عقیده وکړئ چې مونږ ورباندې معتقد یاستو.

دوهم: مونږ او تاسو د توحید په عقیده کښې متحد یاستو، تاسو هم د الله ﷻ سره په عبادت کښې بوتان نه شریکوئ او مونږ هم همدغه عقیده لرو.

دریم: په همدې بنیاد مونږ د همدغه واحد لا شریک الله ﷻ حکم ته غاړې اېښودونکي یاستو.

نو په تېرو شوو زمانو کښې د تېرو شوو پیغمبرانو شریعتونه حقې لاري وې، او په دې زمانه کښې پخواني شریعتونه منسوخ ګرځېدلي دي او د اطاعت حقه لاره همدا یوه لاره ده کومې ته چې مونږ تاسو رابلو چې د محمدي (ﷺ) شریعت څخه عبارت ده.

نو هیله ده چې تاسو هم زمونږ غوندې الهي احکامو ته غاړې اېښودونکي وګرځئ او د آخر الزمان پیغمبر ﷺ شریعت قبول کړئ.

۲ـ ای پیغمبره! حقیقت همدا دی، لکه څنګه چې مونږ په پخوانیو زمانو کښې پیغمبرانو ته کتابونه او شریعتونه ورنازل کړي وه همدارنګه مو په دې زمانه کښې همدا تاته کتاب او شریعت درنازل کړی دی. نو هلته خاص په هغو شریعتونو کښې زمونږ رضامندي نغښتې وه او نن ورځ ـ تر قیامته پورې ـ زمونږ رضامندي ستا د شریعت په تعمیل کښې نغښتې ده اوبس.

۳ـ دغه خو یو ښکاره حقیقت دی، پاتې شوه دا خبره چې دغه حقیقت څوک قبلوي او څوک یې نه قبلوي، نو هغه په خلکو پورې اړه لري نو:

الف: هغه کسان کومو ته چې مونږ پخواني کتابونه ورکړي وه هغوی په دغه کتاب (قرآن کریم) باندې د حقانیت عقیده لري، او دا ځکه چې په پخوانیو کتابونو کښې د تحریف سره‌سره داسې دلایل شته چې د حقانیت د اثبات دپاره یې کفایت کوي، مګر ـ د بده مرغه ـ هغوی په عنادي توګه کفر غوره کړی دی.

ب: په دې باندې علاوه، که څه هم د دغو مشرکانو د جملې څخه ځینې په جهلي توګه کافر دي مګر د دوی ځینې کسان هم د قرآن کریم په حقانیت باندې قلباً قناعت لري خو د دې سره‌سره په عنادي توګه په کفر باندې کلک دي.

لنډه دا چې دا کتاب زمونږ د پلوه په داسې دلایلو باندې مشتمل دی کوم چې د حق د پېژاندلو دپاره کفایت کوي، نو په همدې بنیاد زمونږ د دلایلو څخه انکار نه کوي مګر هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی او په عنادي توګه ورباندې کلک ولاړ دي.

۴ـ ای پیغمبره! د دې کتاب د حقانیت او ستا د صداقت یو دلیل دا دی چې: د دې کتاب د نزول څخه وړاندې تا نه کوم کتاب لوستی دی او نه دې لوستل زده وه، او بل دلیل یې دا دی چې: تا په خپل لاس سره پخوا هیڅ کتاب نه دی لیکلی او نه دې لیکل زده وه، حتی اوس هم لیک او لوست نه شې کولی.

که بالفرض تا کوم کتاب لوستی وی او یا په لیک او لوست باندې پوهېدلی، نو په دغه وخت کښې به د باطلو خاوندانو او د حق د پښو لاندې کوونکو څه رنده وجه درلودی چې د دې کتاب (قرآن کریم) په حقانیت او ستا په صداقت کښې یې څه شک او شبه وکړي. د مثال په توګه:

الف: مشرکانو به ویلي چې دا کتاب (قرآن کریم) حقاني کتاب نه دی بلکې د اهل الکتابو د کتابونو څخه لیکلی شوی او زده کړی شوی دی.

ب: اهل الکتابو به ویلي چې آخر الزمان پیغمبر زمونږ په کتابونو کښې أمي ښودلی شوی دی، او دا (محمد ﷺ) أمي نه دی بلکې لیک او لوست کولی شي، نو معلومه شوه چې نوموړی د نبوت په دعوت کښې دروغژن دی.

۵ـ لنډه دا چې: دا کتاب (قرآن کریم) داسې کتاب نه دی چې د شک او شبهې دپاره پکښې د کوتې اینښودلو ځای مونده کړی شي، بلکې دا کتاب د ایتونو د تعدد په لحاظ د واقعي علم د خاوندانو په زړونو کښې واضحه دلایل دي، چې د یو پلوه په خپل حقانیت باندې دلالت کوي او د بله پلوه ستا صداقت هر چاته په ډاګه ګرځوي.

آن تر دې چې په همدې حقیقت باندې ظالمان (عنادي کفار) هم پوهېږي، مګر د عناد او د تکبر د کبله ترې په قصدي توګه انکار کوي او ځرګند دلایل تر پښو لاندې کوي.

۶ـ د همدې کبله د اهل الکتابو عنادي کفار د مشرکانو په اشاره وايي چې: دا (محمد ﷺ) په حقه پیغمبر نه دی که نه نو په ده باندې د خپل رب ﷻ د پلوه هغه ډول معجزات ولې نازل نه کړی شوه کوم چې زمونږ په پیغمبرانو باندې په پخوانیو زمانو کښې نازل کړی شوي وه؛ یا په بل عبارت: نوموړی ولې د خپلې همسا څخه ښامار نه شي جوړولی او داسې نور.

۷ـ ای پیغمبره! دغو عنادیانو ته په جواب کښې ووایه چې:

الف: د معجزاتو نازلول او هم د معجزاتو د ډول تشخیصول صرف د الله ﷻ کار دی او بس، همدی ﷻ اختیار لري چې معجزات نازلوي او که نه؟ که نازلوي یې نو څه ډول معجزات نازلوي؟.

ب: زما دنده (مکلفیت) یوازې او یوازې د احکامو ابلاغ دی، نو یقیناً زه ستاسو دپاره ځرګند داروونکی یم او بس.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د الله ﷻ په نزد معجزات زښت ډېر دي، اهل الکتابو ته په ورنازلو شوو معجزاتو کښې انحصار نه لري.

ج: ایا ذکرو شوو عنادي کفارو ته ستا د صداقت د اثبات دپاره دا خبره کفایت نه کوي چې: یقیناً مونږ په تاباندې معجز کتاب درنازل کړی دی، چې روزمره ورباندې ستا د پلوه قرائت کېږي؟ بې شکه په دغه معجز کتاب کښې د الله ﷻ د پلوه ډېر لوی رحمت او لوی پند نغښتی دی، مګر هغه قوم ترې استفاده کولی شي کوم چې د قرآن کریم په واقعیت باندې عقیده کوي، او څوک چې ورته د عناد په نظر ګوري هغوی ترې د ګټې د پورته کولو څخه بې برخي دي.

د: ای پیغمبره! کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

ای کفارو! کله چې تاسو زما د صداقت د اثبات دپاره قرآن کریم کافي نه بولئ نو باید چې الله ﷻ خو زما او ستاسو ترمنځ د شاهد په حیث کافي وبولئ؛ ایا تاسو د الله ﷻ شهادت هم نه قبلوئ حال دا چې الله ﷻ په هغو ټولو شیانو باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو او ځمکه کښې موجودیت لري؟.

که بالفرض المحال زه د نبوت په دعوه کښې دروغژن وی نو الله ﷻ به هرو مرو زه رسوا کړی وی او روزمره به یې زما تائید نه وی کړی (د اسلام د پرمختګ مخه به یې بنده کړې وی او اسلامي ټولنه به یې د کمزورۍ په لور سوق کړې وی).

۸ـ نو د ذکر شوي استدلال نتیجه دا راخېژي چې: کفار په باطله عقیده کلک دي او کوم کسان چې په باطلو باندې عقیده کوي او د الله ﷻ څخه انکاري وي نو همغوی زیانکاران او تاوانیان دي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَا تُجَٰدِلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ الآیة کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې پیدا کېږي:

الف: که څوک وایي چې: تاسو ته د دې سورت په سریزه کښې راجحه برښېښدلې وه چې دا سورت مکي دی، حال دا چې دغه ایت یې مدني توب ته ترجیح ورکوي، ځکه چې د اهل الکتابو سره د مجادلې خطره په مدینه منوره کښې موجوده وه چې د هغوی اصلي ټاټوبی وه، نه په مکه معظمه کښې چې د مشرکانو استوګنځای وه؟

مونږ وایو چې: په دې ایت شریف کښې مؤمنانو ته د مجادلې طریقه ښودلې شوې ده او پوره واضحه ده چې د هجرت څخه وړاندې هغوی په خپلو سفرونو کښې د اهل الکتابو سره ځای په ځای د بحث سره مخامخ کېدل[۱]، نو ایت شریف د سورت مدني بودن ته ترجیح نه شي ورکولی.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: د حق په مقابل کښې مجادله کوونکي اهل الکتاب خو ټول ظالمان دي، نو د ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡهُمۡ ﴾ استثناء څه معنی لري؟

مونږ وایو چې: دلته د ظلم څخه په کفر باندې علاوه نور ظلم مطلب دی[۲]، لکه چې سڅغې سپورې خبرې وکړي او خپل عناد په ډاګه کړي، نو په دې صورت کښې مؤمنانو ته اجازه ورکړی شوه چې بالمثل جواب ورواوروي.

عجیب جواب

۲ـ په ﴿ وَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا ﴾ الآیة کښې عجیب جواب مرموز دی، کوم چې په یوه حدیث کښې وړاندې رانا اچولې شوې ده، هغه دا چې:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ وَقُولُوا ﴿ آمَنَّا بِاللهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا ﴾ الآيَة»[۳] یعنې تاسو د اهل الکتابو په اقوالو کښې صرف په هغو اقوالو باندې عقیده وکړئ کوم چې په ما أنزل الله کښې شامل وي، او په اجمالي توګه ووایاست چې مونږ پرې ایمان راوړی دی، اما د ما أنزل الله څخه په غیر مه د هغوی تصدیق کوئ او مه تکذیب کوئ (هلته

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۲۹
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۲
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۳۶۹

سکوت غوره کړئ) ترڅو په لاشعوري توګه يا د دروغو تصديق ونه کړئ او يا رښتياوو ته د دروغو لقب ورنه کړئ، او دا څکه چې هغوی ما أنزل الله تحريف کړی دی.

دوه ډوله تفسير

۳ـ مفسرين کرام د ﴿ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦۖ وَمِنۡ هَٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤۡمِنُ بِهِۦ ﴾ په تفسير کښې په لاندې دوه وو ګروپونو ويشلي شوي دي:

الف: ځينې وايي چې د ﴿ فَٱلَّذِينَ ﴾ څخه د پخوانيو زمانو مسلمانان اهل الکتاب مطلب دي[1]، او په ﴿ وَمِنۡ هَٰٓؤُلَآءِ ﴾ سره هغو مسلمانانو ته اشاره شوې ده کوم چې د اهل الکتابو څخه په ايمان مشرف شوي وه، لکه عبد الله بن سلام ﷺ او نور.

يعني پخوانيو اهل الکتابو ـ چې خپل کتاب يې لانه وه تحريف کړی ـ د دې قرآن کريم په حقانيت باندې ايمان راوړی وه، او ستا د زمانې د اهل الکتابو څخه هم ځينې په ايمان باندې مشرف شوي دي، دغه او هغه د دې خبرې دليل دی چې ته د نبوت په دعوه کښې رښتينی يې.

ب: ځينې نور وايي چې د ﴿ فَٱلَّذِينَ ﴾ څخه مسلمانان اهل الکتاب مراد دي[2]، او د ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ ﴾ څخه مشرکان او نور کفار مطلب دي.

نو په دې تفسير سره يې حاصل داسې راځي چې: ای پيغمبره! د اهل الکتابو څخه چې کوم کسان په ايمان مشرف شوي دي، لکه عبد الله بن سلام ﷺ او نور، هغوی عقيده لري چې دا کتاب (قرآن کريم) په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی، او د دوی څخه په غير د مشرکانو او نورو کفارو څخه به هم ځينې کسان په ايمان مشرف شي او ايمان به درباندې راوړي، نو دغه او هغه کفايت کوي چې ستا صداقت درباندې په اثبات ورسېږي.

تبصره

۴ـ په دې مقام کښې مونږ خپل نظر په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: په لومړني تفسير کښې دا کمی دی چې د ﴿ فَٱلَّذِينَ ﴾ موصول څخه پخواني اهل الکتاب اراده کول متبادر نه دي، ظاهره دا ده چې دلته د همدې زمانې اهل الکتاب مطلب دي چې بحث پکښې روان دي.

په دې باندې علاوه، که بالفرض دلته پخواني اهل الکتاب مراد وی نو د ﴿ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦ ﴾ په عوض به "آمَنُوا بِهِ" نازل شوی وی، چې په تېره شوې زمانې باندې يې دلالت کړی وی.

ب: دوهم تفسير څکه کمزوري برېښي چې د ﴿ فَٱلَّذِينَ ﴾ موصول عام دی، نو يوازې په مسلمانانو اهل الکتابو پورې تخصيص ورکول هيڅ دليل نه لري.

---

(۱) تفسير الطبري ج۲۱ ص۴

(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۱۷

ج: زمونږ په نظر دغه موصول د دې زمانې ټولو اهل الکتابو ته شامل دی، برابره خبره ده چې په ایمان باندې مشرف شوي وي او که په خپل کفر باندې کلک وي.

د: نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېږي چې:

ای پیغمبره! لکه څنګه چې اهل الکتابو ته مونږ په حقه کتاب ورنازل کړی وه همدارنګه مو تا ته هم په حقه قرآن کریم درنازل کړی دی، په دغه حقیقت باندې ټول اهل الکتاب عقیده لري او په خپل کتاب کښې شواهد ګوري، حتی تا د خپلو ځامنو په شان پېژني، چې په حقه د الله ﷺ د پلوه وراستولی شوی یې، خو اکثریت یې په عنادي توګه جحود او انکار غوره کوي.

اما د اهل الکتابو څخه په غیر نور کفار په دوه وو ګروپونو ویشلي شوي دي، چې ځینې عناد نیولي دي او په معجزاتو سره ورته ستا نبوت په اثبات رسېدلی دی خو په کفر کلک دي، او ځینې نور د جهالت د کبله په کفر ولاړ دي او تر اوسه پورې یې لا ته نه یې پېژاندلی.

هـ: مونږ څکه ذکر شوی تفسیر غوره کړ چې په همدې تفسیر باندې په ﴿ وَمَا يَجْحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ ﴾ کښې د ﴿ يَجْحَد ﴾ کلمه دلالت کوي، چې د "جُحُود" ـ لکه "قُعُود" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او "جُحُود" د هغه انکار معنی ورکوي د کوم سره چې علم ملګری وي[۱].

یا په بل عبارت: "جُحُود" د یوه شي هغو نفي کولو ته وضعه شوی دی کوم چې په زړه کښې ثابت وي، او یا د یوه شي هغه اثبات ته ویل کېږي کوم چې په زړه کښې منفي وي[۲].

د "جُحُود" د کلمې څه شرحه د الله ﷻ په توفیق د [النمل:۱۴] ایت لاندې تېره شوې ده.

نبي کریم ﷺ لیکونکی او لوستونکی نه وه

۵ـ د ﴿ وَمَا كُنتَ تَتْلُواْ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ﴾ الآیة- په ارتباط ټول علماء کرام د اجماع په توګه متفق دي چې نبي کریم ﷺ د نبوت څخه وړاندې لوستونکی او لیکونکی نه وه.

اما د نبوت څخه وروسته د ځینو علماوو کرامو په عقیده، په معجزانه توګه نبي کریم ﷺ لیکونکی او لوستونکی ګرځېدلی وه. یا په بل عبارت: اُمیتوب یې یوه معجزه وه او لیکونکی جوړېدل یې بله معجزه وګرځېده.

خو په ذکر شوي ایت شریف کښې د ﴿ وَلَا تَخُطُّه ﴾ کلمه په ډاګه دلالت کوي چې د نبوت څخه وروسته هم لیکونکی او لوستونکی نه دی جوړ شوی. دا څکه چې دغه کلمه د مضارع صیغه ده چې په حال او استقبال دواړو باندې دلالت کوي، نو لیکنه یې په دواړو کښې نفي شوې ده.

که څوک په دې موضوع کښې اوږد بحث غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۳]، چې د نفي او اثبات دواړو دلایل پکښې شته دي.

---

(۱) لسان العرب ج۳ ص۱۰۶

(۲) مفردات الراغب ص۸۶

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۱۷؛ روح المعاني ج۲۱ ص۴؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۳۱

دلته کوم علم مطلب دی؟

۶_ په ﴿ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ ﴾ کښې د "علم" څخه نافع علم مراد دی کوم چې مؤمنانو ته ورکړې شوی دی او په سينو کښې ثابت او راسخ دی[1]، د همدې کبله په ایت شريف کښې ﴿ صُدُورِ ﴾ کلمه اضافه نازله شوې ده، ترڅو د علم په ثبوت او رسوخ باندې دلالت وکړي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: اهل الکتابو ته عموماً او ځينو نورو کفارو ته خصوصاً د قرآن کريم د حقانيت علم ورکړې شوی وه، خو د هغوی په سينو کښې يې ځای ونه نيوه او ګټه يې ترې وانخستله بلکې جحود (انکار) يې ورسره ملګری کړ. اما مؤمنانو ته چې په همدې هکله کوم علم ورکړې شوی دی دا نافع علم دی چې د دوی په سينو کښې يې ځای نيولی دی او انکار ورسره نه دی ملګری، که بالفرض المحال دوی دا کار وکړي نو بيا به دوی هم ظالمان وي او خپل علم به يې په مناسب ځای کښې نه وی استعمال کړی او مناسبه ګټه به يې ترې نه وی اوچته کړې.

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِّن رَّبِّهِ ﴾ الآية کښې د ﴿ وَقَالُوا ﴾ ضمير چاته راجع دی؟ يا په بل عبارت: نبي کريم ﷺ ته د معجزاتو فرمايش چا ورکړی وه؟

مونږ وايو چې: ځينو مفسرينو کرامو فرمايش ورکوونکي مشرکان ګڼلي دي[2] او ذکر شوی ضمير يې همدوی ته راجع اخستی دی، چې د فرمايشاتو مثالونو ته يې په [الإسراء: ۹۰] ايت کښې اشاره شوې ده.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دې مقام کښې به ذکر شوی ضمير اهل الکتابو ته راجع وي او د فرمايشي معجزاتو غوښتونکي به همدوی وي. او دا ځکه چې:

الف: په ﴿ وَقَالُوا ﴾ کښې د عاطف "و" توری دلالت کوي چې دغه ضمير اهل الکتابو ته راجع دی چې د وراندې څخه په همدوی کښې بحث را روان دی.

هو! څه لرې نه ده چې دوی به فرمايش ته مشرکانو لمسولي وي ترڅو څه بهانه ترلاسه کړي.

ب: همدارنګه د ﴿ آيَاتٌ ﴾ کلمې څخه معلومېږي چې دلته فرمايش کوونکي اهل الکتاب دي، او دا ځکه چې د [الإسراء: ۹۰] ايت څخه څرګندېږي چې مشرکانو د نبي کريم ﷺ څخه د معجزاتو مجموعه نه وه غوښتې، بلکې په انتخابي توګه يې د يوې معجزې فرمايش ورکړی وه چې يا دا وکړه او يا دا وکړه. اهل الکتابو ته او خاصتاً يهودانو ته نهه معجزې ورکړی شوې وې نو هغوی به عنادي توګه فقط همدغه نهه معجزې په نبوت باندې د دلالت دپاره معيار ګرځولې وې، چې که نه په حقه پيغمبر يې نو د موسی ﷺ په شان نهه ګونې معجزې څرګندې کړه او يا اقلاً د دغو څخه څو

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۴۷۱؛ تفسير القرطبي ج۱۲ ص۳۵۴
(۲) تفسير الطبري ج۲۱ ص۶

معجزې د څرګندولو دپاره انتخاب کړه، کله چې ته نه دا کوې او نه هغه، نو معلومه شوه چې ته د نبوت په دعوه کښې صادق نه یې.

په نبوت باندې د الله ﷻ شهادت

۸_ په ﴿ قُلۡ كَفَىٰ بِٱللَّهِ بَيۡنِي وَبَيۡنَكُمۡ شَهِيدٗا ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ د نبي کريم ﷺ په نبوت باندې شهادت ورکوې.

مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۱۹] ايت لاندې د الهي شهادت ډولونه ليکلي دي، چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

دا هم د الله ﷻ شهادت دی چې روزمره د نبي کريم ﷺ د دين پلوشې زياتوي، که بالفرض المحال نبي کريم ﷺ د نبوت په دعوه کښې دروغژن وی نو د شرمندګۍ سره به يې مخامخ کړی وی بلکې ژوندی به يې نه وی پرېښی. لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ ثُمَّ لَقَطَعۡنَا مِنۡهُ ٱلۡوَتِينَ ﴾ [الحاقة:۴۶] يعنې که بالفرض المحال نبي کريم ﷺ په مونږ باندې ځينې خبرې دروغې تړلې وی نو هرو مرو به مونږ د نبي لاسه څخه نيولی وی او بيا به مو د ده شارګونه پرې کړي وی (ژوندی به مو نه وی پرېښی چې دورغ وتړي).

ب: ځينو علماوو کرامو ليکلي دي[1] چې يوه ورځې مسيلمة الکذاب (چې په دروغو يې د نبوت دعوه کړې وه) د يوه سړي په ګړه سترګه باندې لاس راکش کړ (ترڅو سمه شي) نو سمدستي د نومونړي سړي سترګه ړنده شوه (او ذکر شوی دروغژن شرمنده شو).

﴿ وَيَسۡتَعۡجِلُونَكَ بِٱلۡعَذَابِ وَلَوۡلَآ أَجَلٞ مُّسَمّٗى لَّجَآءَهُمُ ٱلۡعَذَابُ وَلَيَأۡتِيَنَّهُم بَغۡتَةٗ وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ ۝٥٣ يَسۡتَعۡجِلُونَكَ بِٱلۡعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةُۢ بِٱلۡكَٰفِرِينَ ۝٥٤ يَوۡمَ يَغۡشَىٰهُمُ ٱلۡعَذَابُ مِن فَوۡقِهِمۡ وَمِن تَحۡتِ أَرۡجُلِهِمۡ وَيَقُولُ ذُوقُواْ مَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ۝٥٥ ﴾

[۵۳] او (ای پيغمبره!) ستا څخه مشرکان په عذاب سره عجله (تادي) غواړي (چې هله ژر شه! راباندې رانازل يې کړه).

او که نومولې شوې (ټاکلې شوې) نېټه نه وی نو ضرور به دوی ته عذاب ورغلی وی (هر شی په خپل وخت کښې تحقق مومي). او هرومرو ضرور به دوی ته په ناڅاپي توګه عذاب ورشي حال دا چې دوی به (يې په ورتګ) شعور نه لري.

[۵۴] (ای پيغمبره!) ستا څخه مشرکان په عذاب سره عجله (تادي) غواړي. او يقيناً دوزخ په کفارو باندې احاطه کوونکی دی (هيڅکله به ترې نجات مونده نه کړی شي).

---

[1] النبراس شرح شرح العقائد ص۲۷۲

[۵۵] هغه ورځ (یاده کړه) چې کفارو لره به عذاب پټ کړي، هم د دوی له پاسه او هم د دوی د پښو د پلوه (د هرې خوا به وربانديې احاطه وکړي)، او الله ﷻ به (ورته) ووايي چې د هغو کړو وړو (جزا) وڅکئ کوم چې تاسو په دنیا کښې وئ چې کول به مو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ایتونو کښې د قرآن کریم حقانیت په دلایلو سره په اثبات ورسېد، او په دې ایتونو کښې د مشرکانو عکس العمل حکایت شوی او رد شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! څرنګه چې مشرکان د قرآن کریم د حقانیت دلایل نه شي ردولی نو د ایمان د نه راوړلو دپاره لاندې بهانه نیسي:

۱ـ ستا څخه د عذاب په نزول سره عجله کوي او وایي چې:

الف: که دا قرآن کریم حقاني کتاب وي او ته په حقه پیغمبر یې نو په مونږ باندې ولې الهي عذاب نزول نه مومي، حال دا چې مونږ نه دا کتاب منو او نه په تاباندې عقیده لرو.

ب: ایا الله ﷻ قدرت نه لري چې مونږ ژوندي پرېنږدي او په عذاب سره مو پوپنا کړي؟، نو کله چې مونږ بنه په خوشالۍ کښې ژوند کوو نو معلومه شوه چې مونږ په حقه یاستو او ته په خپله دعوه کښې دروغژن یې.

۲ـ ته ورته په جواب کښې ووایه چې:

الف: ستاسو د ژوندي پاتې کېدلو وجه دا نه ده چې ستاسو دین (بوت پرستي) حق دی، بلکې وجه یې دا ده چې تاسو ته د عذاب د نزول نېټه نه ده رسېدلې او د الله ﷻ په نزد هر شي په خپل ټاکلي وخت سره تحقق مونده کوي، نه وړاندې کېږي او نه وروسته کېږي.

که دغه خبره نه وی نو ستاسو د غوښتنې سره سم به په تاسو باندې عذاب درنازل شوی وی.

ب: هو! کله چې ټاکلې نېټه راورسېږي نو په ناڅاپي توګه به دربانديې عذاب درنازل شي چې په هغه وخت کښې به یې تاسو هیڅ غوښتنه نه کوئ بلکې په نازلېدلو باندې به یې بالکل شعور هم نه لرئ.

۳ـ ای پیغمبره! مشرکان خو ستا څخه د عذاب په نزول سره عجله کوي حال دا چې هرو مرو او ضرور به په دوی باندې عذاب ورنازلېږي، که بالفرض په دنیا کښې د عذاب د نېټې د رسېدلو څخه وړاندې مړه شي هم د عذاب څخه نجات نه شي موندلی. او دا ځکه چې:

الف: یقینًا دوزخ په کفارو باندې احاطه کوونکی دی، برابره خبره ده چې په دنیا کښې یې عذاب لیدلی وی او که نه.

ب: ته خو مشرکانو ته هغه ورځ وریه یاده کړه چې د هره طرفه وربانديې دوزخي عذابونه احاطه وکړي، چې د پاسه به هم وربانديې عذاب ورنازلېږي او د پښو د پلوه به یې هم رانیسي، او په اور باندې علاوه ماران او لړمان به هم وربانديې مسلط کړی شوي وي.

ج: په همدغه حال کښې به د تخجيل دپاره دوی ته د الله ﷻ د پلوه ووېلی شي چې هغه عذاب وڅکئ او خوند ترې واخلئ کوم چې په دنيا کښې تاسو د خپلو ځانونو دپاره ګټلی وه.

توضيحات

۱ـ د ﴿ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ ﴾ څخه څرګندېږي چې مشرکانو مستقيمًا نبي کريم ﷺ مخاطب ګرځولی وه چې: که ته د نبوت په دعوه کښې رښتينی يې او زمونږ په هکله دې د تعذيب خبره رښتيا وی نو هله ژر شه موعود عذاب په مونږ باندې رانښکته کړه، که نه نو ته دروغژن يې.

خو په غير مستقيمه توګه هغوی ذکر شوی سوال الله ﷻ ته راجع کاوه لکه چې په بل ځای کښې ورباندې صراحت شوی دی. هغه دا چې: ﴿ وَإِذْ قَالُوا۟ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الأنفال:۳۲] يعني او (ای پيغمبره!) هغه وخت ياد کړه چې مشرکانو ووېلې چې: ای الله! که چرته دغه (قرآن کريم) ستا د نزد څخه همدا حق وي نو په مونږ باندې د اسمانه کاڼي راووروه او يا مونږ ته دردناک عذاب راوله (راباندې رانازل يې کړه).

دلته کوم عذاب ته اشاره ده؟

۲ـ د ﴿ وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴾ په تفسير کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ويشلي شوي دي:

الف: ځينې وايي چې دلته أخروي عذاب مطلب دی[۱] چې وروسته ضرور راتلونکی دی، نو په دې تفسير سره دوهم ايت د لومړي ايت دپاره بيان او تاکيد واقع کېږي.

ب: ځينې نور وايي چې دلته دنياوي عذاب مراد دی[۲] چې يو ځل د بدر په غزا کښې متحقق شوی دی، او په دوهم ايت کښې أخروي عذاب ته اشاره ده.

مونږ ته همدغه دوهم تفسير راجح برېښي چې په تاسيس باندې مشتمل دی، او په اولنی تفسير کښې تاکيد دی، د تاکيد څخه خو تاسيس غوره وي.

د ايت شريف يو نظير

۳ـ د ﴿ يَوْمَ يَغْشَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ ﴾ مضمون په بل ايت شريف کښې داسې منعکس شوی دی چې: ﴿ لَهُم مِّن جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِن فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ ﴾ [الأعراف:۴۱] يعني کفارو لره به د دوزخ څخه د اور فرش وي، او د پاسه به ورباندې د اور برستنې وي (چې د هره طرفه به يې ورباندې احاطه کړې وي).

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د ﴿ ذُوقُوا۟ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې کفارو ته به د خپلو اعمالو

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۱۸
(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۳۴

ښځه عذاب جوړ شي، نو ايا د ايت شريف ښځه دغه ډول مطلب اخستل صحت لري؟

مونږ وايو چې: ايت شريف په دوه وو طريقو سره تفسير کېدلی شي چې د دواړو طريقو مطلب يو دی. هغه دا چې:

الف: چې اعمال د جزا او عذاب ښځه کنايه شي. يعني د خپلو اعمالو جزا وڅکئ.

ب: چې الله ﷻ د کفارو اعمال د عذاب په شکل واړوي. لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَنْ آتَاهُ اللهُ مَالًا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مُثِّلَ لَهُ مَالُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَقْرَعَ»[1] يعني د چاته چې الله ﷻ مال ورکړی وي خو نوموړی يې مفروضه زکات ورنه کړي، نو خپل مال به ورته د ګنجي منګور په شکل واړولی شي چې د قيامت په ورځ به يې په غاړه کښې پروت وي او په ونګيو به ورته چک ورکوي چې زه خو ستا خزانه او ستا مال يم (ولې اوس راپورې په تنګ يې).

﴿ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ أَرۡضِي وَٰسِعَةٞ فَإِيَّٰيَ فَٱعۡبُدُونِ ۝ كُلُّ نَفۡسٖ ذَآئِقَةُ ٱلۡمَوۡتِۖ ثُمَّ إِلَيۡنَا تُرۡجَعُونَ ۝ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلۡجَنَّةِ غُرَفٗا تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ نِعۡمَ أَجۡرُ ٱلۡعَٰمِلِينَ ۝ ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ۝ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٖ لَّا تَحۡمِلُ رِزۡقَهَا ٱللَّهُ يَرۡزُقُهَا وَإِيَّاكُمۡۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ۝ ﴾

[۵۶] ای زما هغو بندګانو چې ايمان يې راوړی دی! يقيناً زما ځمکه پراخه ده، نو خاص ما ته نو خاص زما عبادت وکړئ.

[۵۷] هر نفس د مرګ څکونکی دی (مړ کېدونکی دی)، بيا به (د قيامت په ورځ) خاص مونږ ته راجع کړی شئ.

[۵۸] او هغه کسان چې ايمان يې راوړی دی او نېک عملونه يې کړي دي، هرومرو ضرور به مونږ هغوی د جنت ښځه په داسې ماڼيو کښې واوسوو چې لاندې به ترې (ځلور ډوله) ويالې بهيږي (البته) په داسې حال کښې چې دوی به پکښې همېشه وي.

د (نېک) عمل کوونکو اجر ډېر ښه دی (چې ذکر شوی جنت دی).

[۵۹] (نېک عمل کوونکي) هغه کسان دي کوم چې (په مشقتونو باندې) يې صبر کړی وي او په خپل رب ﷻ باندې توکل (او اعتماد) کوي.

[۶۰] او په ځمکه باندې د خوځېدونکو ښځه زښتو ډېرو ته کوم چې خپله روزي نه اوچتوي (او نه يې زخيره کوي) الله ﷻ ورته روزي ورکوي، او تاسو ته هم (روزي درکوي نو تشويش مه کوئ) او همدی ﷻ (ستاسو د ټولو اقوالو) اورېدونکی (او په ټولو کړو وړو باندې مو) پوهېدونکی دی.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۵۵

ارتباط او د مطلب خلاصه

کله چې په وړاندېنیو ایتونو کښې مشرکانو ته ابلاغ کړی شوه چې دوی به ضرور په دنیا او آخرت دواړو کښې د الهي عذاب سره مخامخ شي، نو هغوی په مؤمنانو باندې خپل ظلم او تېری ته زور ورکړ او د عبادت په وړاندې یې لا خنډ وګرځېدل.

نو الله ﷻ ورته په هجرت کولو سره توصیه وکړه او ذکر شوي ایتونه یې نازل کړه چې د مطلب خلاصه یې په لاندې ډول راځېږي:

ای پیغمبره! څرنګه چې په مؤمنانو باندې د مشرکانو د پلوه فشار او ظلم ډېر زیات شوی دی چې د خپل رب ﷻ عبادت ته یې نه پرېږدي، نو زما د پلوه ورته ابلاغ کړه چې:

۱ـ ای زما هغو بندګانو چې ایمان یې راوړی دی او همدا ایمان ورته د اور سره سکروټه جوړ شوی دی! تاسو لاندې ارشادات او وصایا په نظر کښې ونیسئ:

الف: یقیناً زما ځمکه پراخه ده، تاسو د دغه وطن څخه هجرت وکړئ او هغه وطن ته لاړ شئ چې هلته د مشرکانو سلطه موجودیت نه لري، او د عبادت مخه مو نه شي بندولی.

ب: تاسو خاص زما عبادت وکړئ او زما په بندګۍ باندې کلک اوسئ، نو د ځمکې په هره ټوټه کښې چې تاسو ته زما عبادت کول اسان وي او مانع وجود نه لري هملته استوګنه غوره کړئ.

ج: د خپل وطن څخه په انتقال او د خپلو اقاربو څخه په جدا کېدلو مه غمژن کېږئ، او دا ځکه چې هر سا لرونکی مړ کېدونکی دی، چې هرو مرو به یوه ورځ د خپلوانو او محبوبانو څخه جدا شي او د دار الفناء څخه به دار البقاء ته منتقل شي.

د: په دې باندې علاوه، د قیامت په ورځ به بیا تاسو ټول زمونږ حضور ته د حساب کتاب دپاره راجع کړی شئ، او وړاندېني او وروستني به سره د محشر په یوه میدان کښې حشر کړی شئ، نو ستاسو جدایي دائمي نه ده بلکې موقته ده.

۲ـ ای پیغمبره! د دې دپاره چې په مؤمنانو باندې هجرت دروند تمام نه شي، زمونږ د پلوه لاندې زیري ورکړه:

الف: کومو کسانو چې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي او برسېره په دې د الله ﷻ په لاره کښې یې هجرت په نصیب شوی وي، نو هرومرو او ضرور به مونږ هغوی ته د خپلو کورونو په عوض د جنت څخه په داسې اوچتو بنګلو او ماڼیو کښې اوسېدانه ورپه برخه کړو چې د ونو لاندې به یې څلور ډوله ویالې روانې وي، چې سوچه اوبه، شوده، شات او شراب به په بېلو-بېلو ویالو کښې روان وي.

ب: په دې باندې علاوه، هغوی به په ذکرو شوو ماڼیو کښې همېشه وي او هیڅکله به ترې بهر نه کړی شي. یا په بل عبارت: فاني کور به ورته په دائمي کور باندې بدل کړو.

نو د نېکو عملونو دپاره دا ډېر ښه خوندور اجر او ثواب دی چې هملته به ترې ابدي استفاده وکړي.

ج: خو نېکعملان (د صالح عمل خاوندان) هغه څوک دي چې:

اول: د بې وطنۍ او د خپلوانو څخه په جدايي باندې صبر کوي او د سفر مشقات زغمي.

دوهم: چې فقط په خپل رب ﷻ باندې توکل او اعتماد کوي او يوازې همدی ﷻ خپل کارساز او روزي رسان گڼي، او دا څکه چې:

د: څومره ډېر ساکښان او په ځمکه باندې خوځېدونکي حيوانات خپله روزي نه اوچتوي چې د يو ځای څخه يې يوسي او په بل ځای کښې يې زخيره کړي خو د دې سره- سره الله ﷻ ورته روزي ورکوي، او ښه ماره يې ساتي.

ای مهاجرو مخلصو بندگانو! تاسو پوه شئ چې همدغه د هر شي روزي رسان الله ﷻ ستاسو روزي رسان هم دی او تاسو ته هم روزي درکوي، که څه هم تاسو د خپلو ځانونو سره د هجرت په وخت کښې څه خوري او روزي نه وي اوچته کړې او دار الهجرة ته مو نه وي انتقاله کړې.

ه: تاسو پوره ډاډه اوسئ، همدا الله ﷻ په هر وخت کښې ستاسو سوالونه اوري او د قبول مقام ته يې رسوي، او همدارنگه ستاسو په ټولو حالاتو باندې پوه دی او احتياجات مو درپوره کوي، نو هيڅ تشويش مه کوئ او په ډاډه زړه د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړئ او خپل ځانونه جهاد ته چمتو کړئ.

توضيحات

۱ــ که څه هم ذکر شوي ايتونه د قيامت تر ورځې پورې د ټولو مؤمنانو دپاره توصيه او ارشاد دی، خو د نزول په وخت کښې صحابه کرامو ﷺ ذکر شوی ارشاد عملي کړ چې حبشې ته يې هجرت پيل کړ او بيا يې د نبي کريم ﷺ په شمول مدينې منورې ته هجرت شروع او تمام کړ[۱] والحمد لله ﷻ.

د هجرت ترغيبات

۲ــ په ذکرو شوو ايتونو کښې د في سبيل الله هجرت دپاره زښت ډېر ترغيبات نازل شوي دي، لاندې مثالونه يې ولولې:

الف: الله ﷻ خپل بندگان مستقيمًا مخاطب گرځولي دي، چې ﴿ يَـٰعِبَادِيَ ﴾ يې نازل کړی دی او "قُلْ يَاعِبَادِي ، يَاأَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ" يا د دې امثال کلمات يې نه دي نازل کړي.

ب: په ﴿ إِنَّ أَرْضِي وَٰسِعَةٌ ﴾ کښې مؤمنان پوه کړی شوي دي چې تاسو خاص د الله ﷻ په عبادت باندې مکلفيت لرئ او په کوم خاص وطن کښې اوسېدل ستاسو مکلفيت نه دی.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «الْبِلَادُ بِلَادُ اللهِ وَالْعِبَادُ عِبَادُ اللهِ فَحَيْثُمَا أَصَبْتَ خَيْرًا فَأَقِمْ»[۲] يعنې ټول ښارونه د الله ﷻ ملکيت دی، او ټول بندگان د الله ﷻ بندگان دي، نو په هر ښار کښې چې ته خير (ښېگڼې) ته رسېږې (لاس ته درځي) نو هملته اوسېږه.

همدارنگه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «سَافِرُوا تَصِحُّوا وَاغْزُوا تَسْتَغْنُوا»[۳] يعنې په ځمکه کښې

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۱۹
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۳۵۰
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۲۲

سفرونه وکړئ چې صحت (د بدن روغوالی) لاس ته درشي، او د الله ﷻ په لاره کښې غزاګانې وکړئ چې د احتیاج څخه خلاص شئ.

ج: په ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د خپل وطن پرېښودل حتمي دی چې هرڅوک به یوه ورځ بلا اختیاره په مرګ سره ترې جدا کېږي، خو په هغه وخت کښې به پکښې اجر او ثواب موجودیت ونه لري. نو بندګانو ته په کار دي چې حتمي واقع کېدونکې جدایي د هجرت په بنیاد په اختیار سره قبوله کړي چې د اجرونو مستحقین وګرځي.

د: په ﴿ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې په هجرت کښې د خپلو قومیانو څخه جدا کېدل شته خو دا موقته جدایي ده، چې د قیامت په ورځ به وراندېنې او وروستني ټول د الله ﷻ په حضور کښې غونډېږي.

هـ: په ﴿ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ ٱلْجَنَّةِ غُرَفًا ﴾ کښې في سبیل الله مهاجرینو ته وعده ورکړه شوې ده چې دوی ته به د دنیاوي فاني کورونو په عوض جنتي دائمي کورونه او ماڼۍ ورکړی شي، چې د سرو زرو او سپینو زرو څخه به پکښې کارېدلې وي.

و: په ﴿ وَكَأَيِّن مِّن دَآبَّةٍ ﴾ الآية کښې د رزق تضمین ورکړی شوی دی او د اطمنان دپاره د ساکښانو روزي ورکولو ته متوجه کړی شوي دي چې عبرت ترې واخلي او هجرت کولو ته زړه نازړه نه شي. همدا مضمون نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې داسې منعکس کړی دی چې: «لَوْ أَنَّكُمْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا»[1] یعني که چرته تاسو په الله ﷻ باندې حقاني (واقعي) توکل وکړئ نو الله ﷻ به تاسو ته داسې روزي درکړي لکه مرغانو ته یې چې ورکوي (هغه دا چې) سهار وږې ګېډې روان شي چې نه ورسره روزي وي او نه یې څه زخیره کړي وي خو د شپې د مخې ګېډور (ماړه) خپلو جالو ته ورستنېږي.

زخیره کوونکي ساکښان

۳ـ ځینو علماوو کرامو د هغو ساکښانو نمونه اخستي دي کوم چې د بلې ورځې دپاره روزي زخیره کوي، لکه سفیان بن عیینه رحمه الله وایي چې: "لَيْسَ شَيْءٌ يَخْبَأُ إِلَّا الْإِنْسَانُ وَالْفَارَةُ وَالنَّمْلَةُ"[2] یعنې پرته د انسان، مږک او میږي څخه بل هیڅ شی د راتلونکې ورځې دپاره روزي نه زخیره کوي.

د پښتو څو اشعار

۴ـ یوه پښتون شاعر د ذکرو شوو مضامینو څخه ځینې مضامین په خپلو اشعارو کښې داسې ځای په ځای کړي دي[3] چې:

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۰۷
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۷۳؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۳۸
(۳) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۲۵۴

بدلوې په دنیا دین او ایمان ولې؟ :: نه پوهېږې په خپل سود او په زیان ولې؟
همېشه په ځای د شکر شکایت کړې :: منکرېږې په عطاء د سبحان ولې؟
مدام اوښکې تویوې د رزق له غمه :: در ګوهر په بها پلورې ارزان ولې؟
چې په هر ښکاسامان د هر سبا کړې :: کوروکر شوې د محشر په سامان ولې؟
چې ښخوا تر قضا څپله رضا غواړې :: بېهوده په لوټو ولې اسمان ولې؟
په ژوند ومره چې د مرګ له غمه خلاص شې :: اسان کار دې کړ په ځان باندې ګران ولې؟
غیرې مینې دې په زړه باندې انبار کړې :: په کعبه کښې تنباسې بوتان ولې؟
زړه د نفس په پېروي درخخه لاړ شو :: د خبیث په لاس دې ورکړ قرآن ولې؟
چې یوسف د حبشې په بها مومې :: د مطلوب په بها نه پلورې خان ولې؟
بد د بدو پښېمانې کاندې رحمانه :: نه په خپلو بدو نه شوې پښېمان ولې؟

﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ ٱللَّهُ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ لَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّن نَّزَّلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ مِنۢ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ۚ قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾ وَمَا هَٰذِهِ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَآ إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ۚ وَإِنَّ ٱلدَّارَ ٱلْءَاخِرَةَ لَهِىَ ٱلْحَيَوَانُ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾﴾

[۶۱] او که ته د کفارو (مشرکانو) څخه سوال وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي او لمر او سپوږمۍ (چا) مسخر کړي دي؟

نو هرومرو ضرور به هغوی (په جواب کښې) ووايي چې: (دا کارونه الله ﷻ (کړي دي).
نو (د دې اعتراف سره سره دوی) کوم پلو ته (د حق څخه) اړولی کېږي؟

[۶۲] الله ﷻ (بر سېره په پیدا کولو باندې) د خپلو بندګانو څخه هغه چاته روزي پراخوي کوم ته یې چې اراده وشي. او (هغه) چاته یې تنګوي (کوم ته یې چې اراده وشي دغه کارونه په همده ﷻ پورې خاص دي)؛ یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (او هر څه ورته معلوم دي).

[۶۳] او که ته د هغوی (کفارو) څخه پوښتنه وکړې چې هغه څوک دی چې د اسمانه اوبه (باران) نازلوي نو ځمکه ورباندې د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته ژوندۍ جوړوي؟

نو هرومرو ضرور به هغوی (په جواب کښې) ووايي چې (دا کارونه) الله ﷻ (کړي دي او کوې یې) (نو ته) الحمد لله ووایه (چې هغوی خپل ځانونه پخپله ملامته کړه). بلکې د هغوی (اکثریت) عقل څخه کار نه اخلي (که نه نو په عبادت کښې به یې د الله ﷻ سره بوتان نه وی شریکان کړي)

[۶۴] او دغه نږدې (حقیر) ژوند نه دی مگر (بې گټې) مشغولتیا او لوبې دي، او یقینًا وروستنی کور ضرور همدا ژوند دی (ابدي دی زوال نه لري)، که کفار (په خپله گټه او تاوان) پوهېدلی (نو فاني کور ته به یې په باقي کور باندې ترجیح نه وی ورکړې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د ایتونو په وړاندېنۍ مجموعه کښې د مشرکانو د عناد یوه مثال ته اشاره شوې وه چې د مؤمنانو د عبادت مانع گرځېدلې وه، نو الله ﷻ د ایتونو په وروستۍ مجموعه کښې هغوی ته د نجات لاره وښودله او د هجرت په هکله یې ارشادات او ترغیبات ورنازل کړه.

کله چې دغه ارشادات او ترغیبات هم ختم شوه نو په دې ایتونو کښې د کلام مخ بېرته وړاندېنۍ موضوع ته واړولی شو او د مشرکانو د عناد او تکبر بلکې د هغوی د استدلال د کاواکۍ او تناقض بیان نازل شو، چې خلاصه یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کفارو (مشرکانو) د کلام د تناقض ځرگندونې په غرض لاندې مثالونه قرائت کړه:

۱ـ که ته مشرکانو (بوت پرستانو) ته پوښتنه زاجع کړې او ورته ووایاست چې: ای مشرکانو! تاسو چې خپلو بوتانو ته په عبادت کښې په اشتراک باندې قائل یاست نو د دې خبرې جواب راکړئ چې:

الف: هغه څوک دی چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړي دي؟

ب: هغه څوک دی چې لمر او سپوږمۍ یې مسخر کړي دي او په کار باندې یې اچولي دي؟

ایا ستاسو بوتان په خلق یا په تسخیر کښې څه برخه لري چې تاسو ورته په عبادت کښې په برخه درلودلو باندې قائل یاست؟

۲ـ نو هغوی به هرو مرو او ضرور په جواب کښې ووایي چې دا کارونه یوازې الله ﷻ کړي دي او لا کوي یې، زمونږ بوتان پکښې هیڅ برخه نه لري.

ښه نو د دغسې واضحه دلیل سره- سره مشرکان څنگه د حق څخه باطل ته اړولی کېږي، د هغوی د عقایدو د تصحیح دپاره خو همدغه یو سوال جواب هم کفایت کاوه.

۳ـ که ته د هغوی څخه سوال وکړې چې ساکښانو ته روزي څوک ورکوي؟ ایا ستاسو باطل معبودان کوم یوه ساکښ ته د روزۍ ورکولو توان لري؟

په دغه سوال کښې هم جواب منفي دی او هغوی یو وړوکی مثال هم نه شي موندلی چې د هغوی بوتان یې په روزي رسونه کښې برخوال وي.

بلکې حقیقت دا دی چې: یوازې الله ﷻ د خپلو بندگانو څخه هغه چاته پراخه روزي ورکوي کوم ته یې چې خوښه شي، او په هغه چا باندې یې تنگوي کوم ته یې چې اراده وشي، بل هیڅوک او هیڅ شی پکښې مداخله نه شي درلودی. او دا ځکه چې: یقینًا یوازې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی او د هر ساکښ احتیاجات او اړتیاوې ورته معلومې دي، او بس.

۴_ که ته د هغوی څخه پوښتنه وکړې چې د اسمانه اوبه چا نازلې کړې دي او په شپېږشپېږ بارانونه څوک وروي، چې مړه او وچه کلکه ځمکه ورباندې تکه شنه او زرغونه ګرځوي؟

د دغه سوال په جواب کښې به هم مشرکان بل هیڅ ونه شي ویلی بې د دې چې هرومرو او ضرور دغه کار یوازې الله ﷻ کوي او بس، چې د ده ﷻ څخه په غیر هیڅوک د اسمانه یو ځاڅکی هم نه شي راکوزولی.

۵_ ای پیغمبره! په دغه وخت کښې د "الحمد لله" په ویلو سره د الله ﷻ حمد او ثناء ووایه چې مشرکانو په خپلو خولو خپل ځانونه ملامت کړه. او دا ځکه چې:

الف: د عبادت غوښتنه دا ده چې د مشرکانو بوتان دې د اسمانونو او ځمکو په پیداکولو کښې، د لمر او سپوږمۍ په تسخیرولو کښې، د روزیو په ورکولو کښې او د باران په نازلو کښې برخوال وي. حال دا چې هغوی پخپله اعتراف کوي چې په دغو شیانو کښې هیڅ برخه نه لري، خو د دې سره-سره په عبادت کښې یې برخوال ګڼي.

ب: په دغه تناقض او د استدلال په دغې کاواکۍ هرڅوک پوهېږي، او هر عاقل یې درک کولی شي، که هغوی د عقل څخه کار واخلي پخپله به هم ورباندې پوه شي، خو اکثریت یې د عقل څخه کار نه اخلي.

۶_ هغوی فاني دنیا اصلي هدف ګرځولې ده، حال دا چې:

الف: دغه حقیر او نژدې ژوند خو بل شی نه دی مګر بې مطلبه مشغولیتا او بې فایدې لوبې دي، چې د هر ژر د فنا سره مخامخ کېدونکي دي.

ب: اما وروستنی کور په حقیقت کښې همغه کور دی او واقعي ژوندون همغه ژوندون دی چې فنا او زوال ورباندې نه ورځي.

ج: که بالفرض مشرکانو (کفارو) د خپلو عقلونو څخه کار اخستلی او پخپله ګټه او تاوان پوهېدلی، نو فاني دنیا ته به یې په باقي دنیا باندې ترجیح نه وی ورکړې.

توضیحات

۱_ موږ د الله ﷻ په توفیق په ﴿ إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ﴾ کښې د "لَهو" او "لَعِب" دواړه کلمې د [الأنعام:۳۲] ایت لاندې پوره توضیح کړې دي، او کوم اعتراض چې د خلکو ذهن ته ورځي هغه مو جواب کړی دی، چې بیا لیکل یې څه ګټه نه لري؛ نو هیله ده چې لوستونکي هلته یو ځل مراجعه وکړي.

یو صرفي تحلیل

۲_ په ﴿ وَإِنَّ ٱلدَّارَ ٱلْآخِرَةَ لَهِيَ ٱلْحَيَوَانُ ﴾ کښې د "حَيَوَان" کلمه په اصل کښې "حَيَيَان" وه خو په غیر قیاسي توګه دوهمه "ي" په "و" باندې بدله شوه او د "حَيَوَان" کلمه ترې جوړه شوه[1].

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۳

پاتې شوه دا خبره چې دا څه صیغه ده؟ نو د دې جواب دا دی چې:

الف: ځینې علماء کرام وايي چې "حَيَوَانٌ" صفت نه دی بلکې مصدر دی او آخرني کور ته د مبالغې په توګه دغه لقب ورکړی شوی دی[۱] چې ابدي کور دی او زوال ورباندې نه عارضېږي. یا په بل عبارت: ذکر شوی کلام د "زَيْدٌ عَدْلٌ" د قبیلې څخه دی چې د مبالغې په توګه زید ته د عدل لقب ورکړی شوی دی.

ب: ځینې نور وايي چې: ذکره شوې د "حَيَوَان" کلمه مصدر نه ده بلکې صفت ده[۲]، او هغه شي ته وضعه شوې ده کوم چې د ژوند مَقَرّ (د قرار نیولو ځای) وي؛ خو د ژوند مَقَرّ په دوه ډوله دی:

اول: یو هغه مَقَرّ دی کوم چې په ژوند باندې موصوف وي او ژوندی وي (حواس ولري) او د زوال سره مخامخ کېږي.

دوهم: بل هغه دی کوم چې په ابدي توګه باقي وي او هیڅ زوال ورباندې نه ورځي.

په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده، چې په آخرت کښې نه مؤمنانو ته زوال شته او نه کفارو ته، بلکې دا دائمي کور دی.

تبصره

۳ـ څرنګه چې ذکر شوي دواړه تحلیلونه صرف په طریقه کښې اختلاف لري او په مطلب او مصداق کښې دواړه متحد دي، نو هر یو چې څوک غوره کړي باک یې نشته، خو مونږ ته دوهم تحلیل راجح برېښي، والله ﷻ اعلم.

﴿ فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾ ﴾

[۶۵] نو کله چې مشرکان په بېړۍ کښې سواره شي (او بېړۍ طوفاني شي) نو دوی الله ﷻ په داسې حال کښې بلي چې خاص الله ﷻ ته د خپل دین (اعتقاد) سوچه کرخوونکي وي. نو هر کله چې الله ﷻ ورته وچې ته نجات ورکړي نو ناڅاپه دوی (ورسره په عبادت کښې) شریکان دروي.

[۶۶] ترڅو (د دغه کار نتیجه دا شي چې) مشرکان په هغه شي سره ناشکري وکړي کوم چې مونږ

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۶۳

(۲) مفردات الراغب ص۱۳۶؛ القاموس المحیط ج۱ ص۷۵۴

ورته ورکړي وه (چې د نجات څخه عبارت دی)، او ترڅو (د بوتانو په عبادت سره په خپل ګومان کښې داخلي (یا د ژوند څخه مستفید شي)؛ نو ډېر ژر به دوی (په خپل عاقبت باندې) پوه شي.

[۶۷] ایا مشرکان نه ګوري (نه پوهېږي) چې یقیناً مونږ (ورته) حرم د امن ځای ګرځولی دی، حال دا چې خلک د دوی په چاپېریال کښې تښتولی کېږي (چور کېږي او وژل کېږي).

ایا نو مشرکان په باطلو (بوتانو) باندې ایمان راوړي او د الله ﷻ په نعمت باندې ناشکري کوي؟

[۶۸] او د هغه چا څخه زیات ظلم کوونکی څوک دی، چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي، او یا هغه وخت حق ته د دروغو نسبت وکړي کله چې ورته ورشي.

ایا په دوزخ کښې د کفارو دپاره د اوسېداني ځای نشته (بلکې شته)؟!

[۶۹] او هغه کسان کوم چې زمونږ (په دین) کښې زیار باسي (هر ډول زیار چې وي) ضرور هرو مرو به مونږ ورته لارې وروښایو (موثرې طریقې به ورزده کړو).

او یقیناً الله ﷻ د محسنانو (ښایسته کارکوونکو) سره (په مرسته او نصرت سره) ملګری دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د یو پلوه د مشرکانو د اقوالو څو مثالونه راحکایت شوي وه چې د هغوی د عقایدو سره یې تناقض درلود، او په دې ایتونو کښې یې یوه فعلي تناقض ته اشاره شوې ده چې د هغوی د عقایدو سره تناقض لري. او د بله پلوه هلته د مشرکانو په حالاتو کښې د ﴿ لَا يَعْقِلُونَ ﴾ کلام نازل شوی وه او په دې ایتونو کښې په همدغه کلام باندې استدلال اقامه کړی شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د مشرکانو د افعالو څخه د یوه فعل مثال هم په خپل امت باندې قرائت کړه کوم چې د هغوی د عقیدې سره متناقض دی او د هغوی د بې عقلۍ او بې علمۍ څخه نمایندګي کوي هغه دا:

۱ـ په هغه وخت کښې چې هغوی په بېړۍ کښې سواره شي او بېړۍ طوفاني وګرځي، نو په ډېر اخلاص سره الله ﷻ ته سوالونه کوي او د هلاک او غرق څخه ترې نجات غواړي. په دغه وخت کښې هغوی خپل باطل معبودان ټول هېروي، ته به وایې چې هیڅکله یې بوت پرستي نه ده کړې.

خو کله چې الله ﷻ هغوی ته نجات ورکړي او روغ رمټ یې وچې ته پوریباسي، نو سمدستي په ناځاپي توګه بدون د تفکره هغوی خپلې پخوانۍ بوت پرستۍ ته بېرته وګرځي او د توحیدي عقیدې په عوض شرکي عقیده خپلوي، ته به وایې چې هیڅکله یې په اخلاص سره الله ﷻ نه دی بللی.

۲ـ د ذکر شوې کړنلارې نتیجه دا جوړېږي چې هغوی برسېره په کفر او شرک باندې، د هغه نعمت ناشکري هم کوي چې مونږ ورته تازه په تازه ورکړ او د غرق څخه مو نجات ورکړ.

او بله نتیجه یې دا راځېږي چې مشرکان څو ورځې او شپې د فاني دنیا څخه څه لنډه او تنګه استفاده وکړي، او په اجتماعي میلو سره بوت پرستۍ ته ادامه ورکړي.

نو دغو سادګانو او بې عقلانو ته به ډېر ژر څرګنده شي او پوه به شي چې هغوی د ګمراهۍ په

ځومره غټه کنده کښي لویدلي دي، خو دغه پوهه او ندامت به ورته څه ګټه ونه شي رسولی.

۳ـ ای پیغمبره! ایا مشرکان نه پوهیږي او د زړه په سترګو نه ګوري چې مونږ حرم شریف د همدوی دپاره د امن ځای ګرځولی دی؟ که نه نو د همدوی په شاوخوا کښي امنیت نشته او خلک تښتول کیږي او وژل کیږي. مونږ خو کولی شو چې په همدغه وچه کلکه ځمکه کښي یې د قارون غوندې خسف کړو، زمونږ قدرت خو په دریاب پورې منحصر نه دی. لکه چې په دریاب کښي ورته بوتانو نجات نه شو ورکولی همدارنګه په وچه کښي هم د هغوی د نجات څخه عاجز دي.

نو مشرکانو ته په کار دي چې په وچه او لمده دواړو کښي اخلاص د لاسه ورنه کړي او توحیدي عقیده خپله کړي.

عجیبه ده، نو ایا هغوی په باطلو (معبودانو بوتانو) باندې ایمان راوړي او په عبادت کښي ورته په اشتراک قول کوي، او د الله ﷻ په بې شمیره نعمتونو باندې ناشکري کوي؟

۴ـ ای پیغمبره! د هغه چا څخه ستر ظالم څوک دی چې په بل چا باندې نه بلکې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او وایي چې زه پیغمبر یم، حال دا چې پیغمبر نه وي او نه ورته وحې کیږي.

همدارنګه ایا د هغه چا څخه لوی ظالم بل څوک دی چې حق ته د وررسېدلو سره سم د دروغو نسبت وکړي او په تکذیب باندې یې لاس پورې کړي.

نو که بالفرض المحال زه په دروغو باندې خپل ځان پیغمبر وتراشم نو زما څخه به غټ ظالم بل نه وي، او که تاسو حق (زما نبوت) تکذیبوئ نو تاسو به غټ‌غټ ظالمان یاست.

۵ـ نو ایا په دوزخ کښي دکفارو دپاره عمومًا او د غټو‌غټو ظالمانو دپاره خصوصًا استوګنځای نه دی تیار کړی شوی؟ هو! ورته تیار کړی شوی دی او همدا سزا ورسره موافقه او مطابقه ده.

۶ـ بالآخره هغو کسانو ته کوم چې زمونږ د دین په هکله جهاد کوي، هر ډول جهاد چې وي، مونږ وعده ورکوو چې هرومرو او ضرور به د خپلې رضامندۍ لارې وزده کړو او په همدې ارتباط به داسې مهارتونه وربېرزو کړو چې په کسبي توګه به یې نه وي زده کړي.

په دې باندې علاوه، یقینًا الله ﷻ د ټولو احسان کوونکو او مخلصانو سره ملګری دی نو ضرور به ورته په دښمنانو او غلیمانو باندې غلبه او نصرت هم ورکړي.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۴۱] ایت لاندې د عکرمه ﷛ د مسلمانېدلو قیصه لیکلې ده، چې د ﴿ فَإِذَا رَكِبُواْ فِي ٱلْفُلْكِ ﴾ الآیة سره قوي ارتباط لري، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

د ایت شریف نظائر

۲ـ د ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا ﴾ الآیة په مضمون باندې الله ﷻ نور ایتونه هم نازل کړي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرۡكُمۡ وَيُثَبِّتۡ أَقۡدَامَكُمۡ ﴾ [محمد:۷] يعني اى هغو کسانو کومو چې ايمان راوړى دى، که تاسو د الله ﷻ د دين سره کومک او نصرت وکړئ نو الله ﷻ به ستاسو سره نصرت او کومک وکړي او قدمونه به مو ثابت کړي.

ب: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ﴾ [محمد:۱۷] يعني او هغه کسان کومو چې سمه لاره موندلې ده او سيده ورباندې روان دي، الله ﷻ به هغوى ته هدايت (رڼايي) ورزياته کړي او خپله پرهيزګاري به يې ورته دوامداره ورکړي.

د نصرت ضمني وعده

۳ـ دا سورت په دې باندې پيل شوى وه چې هرومرو او ضرور به مؤمنان د زمانې په اوږدو کښې د امتحان سره مخامخ کېږي، لکه چې د نوح ﷺ او د ابراهيم ﷺ په شمول ټول پيغمبران د ازمېښتونو سره مخامخ شوي دي، خو د سورت په وروستني ايت کښې الله ﷻ هغوى ته په ضمني او اشاري توګه وعده ورکړه چې نصرت او کاميابي ستاسو په برخه ده، تاسو مطمئن او ډاډه اوسئ، الله ﷻ ستاسو ملګرى دى.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه په ذکر شوي ايت شريف کښې دې ته هم اشاره ده چې په تاسو باندې د مشکلاتو درنازلول په کفارو باندې د مشکلاتو د ورنازلو غوندې د الله ﷻ د غضب ښخه نمايندګي نه کوي، بلکې دا ستاسو د درجاتو د لوړوالي او د اجرونو د ډېروالي په بنياد صورت نيسي. که بالفرض د غضب ښخه يې نمايندګي کولى نو الله ﷻ به ستاسو سره ملګرى نه وى، او خپل نصرت به يې نه وى درپېرزو کړى.

د ايت شريف يو مصداق

۴ـ مونږ د افغانستان په جهاد کښې د ذکر شوي ايت شريف يو مصداق په خپلو سترګو وليد، هغه دا چې افغان مجاهدينو نه عسکري زده کړه کړې وه او نه يې د وسلې کارول زده وه، بلکې زيات شمېر يې په ليک او لوست باندې نه پوهېده.

خو د جهاد په اوږدو کښې الله ﷻ د وسلې په استعمال او د جنګ په تکتيک کښې دومره مهارت ورپېرزو کړ، تابه ويل چې په دغه شق کښې يې شل کاله تحصيل کړى دى، او په دې باندې علاوه د ډېرو ليک او لوست هم زده شو، او په سياسي چارو کښې هم د زياتې پوهې خاوندان وګرځېدل.

د العنکبوت سورت د الله ﷻ په توفيق او د همده ﷻ په نصرت او کومک پاى ته ورسېد.

د همده ﷻ ښخه لا نور زيات توفيق غواړو.

نېټه: ۱۴۲۱/۴/۱ هـ ق - ۱۳۷۹/۵/۱۰ هـ ش - ۲۰۰۰/۷/۱م

الروم (۳۰)

سریزه

۱_ دا سورت د "الرُّوم" سورت نومېږي چې همدغه کلمه د دې سورت په لومړي ایت کښې نازل شوې ده، نو دا هغه سورت دی په کوم کښې چې د مغلوبیت څخه وروسته د رومیانو غالبیت ته اشاره شوې ده.

۲_ دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۱].

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د دې سورت د ایتونو ټوله شمېره فقط (۶۰) ایتونو ته رسېږي[۲].

ب: د کلماتو شمېر یې (۸۱۹)، او د حرفونو شمېر یې (۳۵۳۴) دی[۳].

د دې سورت محتویات

۴_ په دې سورت کښې هم د نورو مکي سورتونو په شان عقیدوي احکام نازل شوي دي، لکه د الله ﷻ توحید، د قیامت د ورځې قیام او داسې نور، مګر دلته زیات زور په دې باندې اچولی شوی دی، چې د هر شي موجودیت (برابره خبره ده چې عزت وي او که ذلت) په الله ﷻ پورې مختص دی، او د ده ﷻ څخه په غیر د هیڅ په قدرت باندې کوم شي وجود نه شي موندلی[۴].

د دواړو سورتونو تناسب

۵_ دا سورت (الرُّوم) او وړاندی سورت (العنکبوت) سره یو تربله ډېرې نژدې اړیکې لري؛ هلته د عقیدوي احکامو دلایلو ته په اجمال سره اشاره شوې وه او دلته همدغه دلایل تفصیلوار نازل شوي دي، نو دا سورت د هغه سورت دپاره د متمم مثال لري.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓ ۝١ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ۝٢ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ۝٣ فِي بِضۡعِ
سِنِينَۗ لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ۝٤ بِنَصۡرِ ٱللَّهِۚ يَنصُرُ
مَن يَشَآءُۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ۝٥ وَعۡدَ ٱللَّهِۖ لَا يُخۡلِفُ ٱللَّهُ وَعۡدَهُۥ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ
لَا يَعۡلَمُونَ ۝٦ يَعۡلَمُونَ ظَٰهِرٗا مِّنَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَهُمۡ عَنِ ٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ غَٰفِلُونَ ۝٧ ﴾

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۴۷۸
(۲) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۱۵
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۳۸۱؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۳۱
(۴) نظم الدرر ج۵ ص۵۸۲

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] روميان (اهل الكتاب، د فارسيانو د پلوه) مغلوب کړی شوه.

[۳] (البته) د عربو ځمکې ته په نژدې (ځمکه) کښې، حال دا چې همدوی (روميان) به د خپل مغلوبيت څخه وروسته (په فارسيانو باندې) ژر غلبه ترلاسه کړي.

[۴] (البته) د څو کلونو په اوږدو کښې، (او دا ځکه چې) د روميانو د غلبې څخه وړاندې او وروسته (په دواړو حالاتو کښې) حکم (او فيصله) الله ﷻ پورې اختصاص لري (هلته يې مغلوب کړه او بيا به يې غالب کړي).

او په دغه وخت کښې به (چې روميان غالب وګرځولی شي) مؤمنان خوشالي کوي (او مشرکان به خپه وي).

[۵] (همدارنګه به مؤمنان) د الله ﷻ په نصرت سره (هم خوشالي کوي کوم به چې ورسره مستقيماً وکړی شي). الله ﷻ د هغه چا سره نصرت کوي کوم ته يې چې اراده وشي، او همدی ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د زياتې مهربانۍ څښتن دی.

[۶] (د ذکر شوو نصرتونو وعده بل چا نه بلکې الله ﷻ کړې ده) د الله ﷻ وعده کول. الله ﷻ په خپله وعده کښې خلاف نه کوي، مګر اکثره خلک نه پوهېږي (او د الله په وعده باندې باور نه لري).

[۷] د خلکو اکثريت د حقير (او نژدې) ژوند څخه په ظاهر باندې پوهېږي حال دا چې دوی د وروستني ژوند څخه بې خبره (او غافل) دي (چې د دې ژوند په تعقيب ورروان دی).

ارتباط

وړاندېنۍ سورت مؤمنانو ته د نصرت د وعدې په ورکولو باندې ختم شوی وه، او دا سورت د نصرت يوه مثال ته په اشارې سره پيل شوی دی چې لږ وروسته به -ان شاء الله ﷻ- ورباندې رڼا واچوله شي.

شان نزول

علماوو کرامو د ذکرو شوو ايتونو شان نزول ډېر ښه مشرح ليکلی دی چې مونږ يې په لاندې څو ټکو باندې اکتفاء کوو:

۱_ د هجرت څخه تقريباً پنځه کاله وړاندې په هغه جنګ کښې فارسيانو (مشرکانو) په روميانو (اهل الکتابو) باندې غلبه وموندله کوم چې د هغوی ترمنځ يې دولس کلنه سابقه درلوده.

۲_ کله چې د غلبې ذکر شوی خبر مکې معظمې ته ورسيد نو د مکې مشرکان ورباندې ډېر خوښ او خوشاله شوه، چې زمونږ همعقيده خلک په خپلو حريفانو باندې د غلبې خاوندان وګرځېدل او هغوی ته يې داسې فاحشه ماتې ورکړه چې بيا به په ټول عمر کښې سرونه راپورته نه کړي.

۳_ مشرکانو به مؤمنان په غوږ باندې وهل چې اهل الکتاب هيڅکله غلبه نه شي موندلی، په

نن سبا کښې به مونږ (د مکې مشرکان) هم ستاسو اهل الکتابو (اهل القرآن) بېخ او بنیاد وباسو او د همېشه دپاره به مو د ځمکې د مخ څخه تغر ټول کړو، لکه څنګه چې زمونږ وروڼو (فارسیانو) د رومیانو (اهل الکتابو) تغر د ځمکې د مخه ټول کړ.

۴ـ بالمقابل د ذکر شوي خبر په اورېدلو سره او د مشرکانو د سپکو سپورو خبرو په اورولو سره مؤمنان ډېر خپه شوه او زښت ډېر وزورېدل، نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او ډاډ یې ورکړ، چې خلاصه یې په لاندې ډول سره راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" لوستلو څخه وروسته مؤمنانو ته ډاډ ورکړه چې:

۱ـ الله ﷻ په نصرت سره ستاسو ملګری دی، د همدې کبله یې دربانديې داسې معجز کتاب (قرآن کریم) نازل کړی دی چې خپل حقانیت پخپله په اثبات رسوي. د مثال په توګه:

الف: دغه قرآن کریم د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې د ټولو خلکو خبرې ترکیب مومي، لکه "الف، لام، میم" او داسې نور، خو د دې سره- سره ټول مخلوقات یې د سیالی څخه عاجز دي، که بالفرض ټول مخلوقات سره لاسونه یو کړي چې د دې کتاب د یوه ایت غوندې یو ایت جوړ کړي نو دا کار به یې د وسې پوره نه شي.

دا د دې خبرې دلیل دی چې قرآن کریم بشري کتاب نه دی بلکې الهي کتاب دی، که نه نو به یوه وړوکي برخه کښې خو به بې سیالی او بې مثله نه وی پاتې شوی.

ب: همدارنګه دا قرآن کریم په داسې مضامینو باندې مشتمل دی چې په هغو باندې پوهېدل د هیچا په توان کښې نشته. د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال د نظره تېر کړئ:

نن ورځ رومیان د فارسیانو (مشرکانو) د پلوه مغلوب کړی شوه او ډېره زیاته فاحشه ماتې یې وخوړه. د رومیانو فاحشه ماتې د عربو څخه پټه نه ده او دا خکه چې د دوی د ماتې خوړلو موقعیت د عربي نړۍ سره نژدې پروت دی، او چندان لرېوالی ترې نه لري.

خو په یاد ولرئ چې د څو کالو په اوږدو کښې به همدغه مغلوب او فاحش شکست خوړونکې رومیان بېرته په فارسیانو باندې غالب وګرځي او پخوانی برم او قوت به د دوهم ځل دپاره ترلاسه کړي. او دا خکه چې:

۲ـ ټول واک او اختیار په الله ﷻ پورې اختصاص لري، که د چا مغلوبیت په برخه کېږي او که چاته غالبیت لاس ته ورځي دا دواړه د همده ﷻ په اراده باندې څرخېږي او بس.

نن ورځ چې رومیانو شکست وخوړ دا هم د الله ﷻ اراده وه او سبا چې غلبه ترلاسه کوي هغه به هم د الله ﷻ په اراده صورت ونیسي.

۳ـ ای پیغمبره! مؤمنانو ته بشارت او زیری ورکړه، کله چې څو کاله وروسته رومیان غلبه مونده کړي په عین ورځ کښې به مؤمنان د الله ﷻ په نصرت سره فائز شي. یا په بل عبارت: په دغې

ورځ کښې به مؤمنانو ته دوه خوشالي لاس ته ورشي، چې د يو پلوه به د اهل الکتابو (روميانو) په غلبه باندې خوشاله وي او د بله پلوه به په خپل الهي نصرت باندې خوشالېږي چې په مشرکانو باندې به برلاسي وګرځي. او دا ځکه چې:

الف: نصرت يوازې د الله ﷻ په واک او اختيار کښې دی او بس، نو د همغه چا سره نصرت کوي کوم ته يې چې اراده وشي، چې هيڅوک يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

ب: فقط الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی او همدی ﷻ په خپلو مخلوقاتو باندې ډېر مهربان دی.

۴ـ بايد مؤمنان په ذکر شوي بشارت باندې مطمئن او خوشاله شي ځکه چې دا بشارت د بل چا نه بلکې د الله ﷻ بشارت او وعده ده او الله ﷻ هيڅکله په وعده کښې بې وفايي او خلاف نه کوي، مګر د خلکو اکثريت نه پوهېږي او په الله ﷻ باندې ګومان کوي چې په خپله وعده به وفا ونه کړي.

۵ـ د خلکو اکثريت ځکه ذکر شوی ګومان کوي چې:

الف: خلک د دې حقيرې او نژدې دنيا ظاهر ته ګوري او په همدغه باندې د هر شي په هکله فيصله کوي، د دوی خيال دی چې ماتې خوړلې روميان به د قوت خاوندان جوړ نه شي او غلبه موندونکي فارسيان به د کمزورۍ سره مخامخ نه شي.

ب: د خلکو د اکثريت ټول او تله په ظاهر باندې ولاړه ده، چې په غيبي اُمورو علم نه لري او کوم کتاب (قرآن کريم) چې ورته په غيبي علومو باندې اطلاع ورکوي په هغه باندې دوی معتقد نه دي، د همدې کبله د ټولو اُخروي کارونو څخه غافل او ناخبره دي.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾ سره کومې ځمکې ته اشاره ده، يا په بل عبارت: روميان په کومه ځمکه کښې مغلوب وګرځېدل؟

مونږ وايو: که څه هم علماوو کرامو د ذکرې شوې ځمکې په تشخيص کښې متعدد اقوال کړي دي(۱) خو مونږ ته بهتره برېښي چې د ﴿ ٱلۡأَرۡضِ ﴾ څخه به د عربو ځمکه مطلب وي او کومه ځمکه چې د دوی ځمکې ته نژدې واقع ده نو هغه د شام ځمکه ده(۲)، يعنې روميان د شام په ځمکه کښې مغلوب وګرځېدل چې عربي ځمکې ته نژدې واقع ده.

شايد چې د ﴿ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ ﴾ په نزول کښې به دېته اشاره وي چې د روميانو مغلوبيت په داسې سيمه کښې صورت نيولی دی چې د دوی ځمکې ته نژدې ده او دوی يې په څرنګوالي ښه پوره خبر او واقف دي، چې د بېرته د غالب کېدلو هيڅ شيمه پکښې پاتې نه ده، خو د دې سره-سره په څو کالو کښې به دوی بېرته په پښو ودرېږي او په خپلو حريفانو (فارسيانو مشرکانو) باندې به غالب وګرځي، او د کفارو اټکل به د خاورو سره برابر شي.

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۱۴۲
(۲) تفسير الکشاف ج۳ ص۴۶۶

بضع څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فِي بِضْعِ سِنِينَ ﴾ کښې د "بِضْع" کلمه د الله ﷻ په توفیق د یوسف ﷺ په تفسیر کښې شرحه شوې ده خو په دې مقام کښې دریاندې لاندې وضاحت ور اضافه کوو.

په عربي ژبه کښې قاعده ده چې د یوه څخه نیولې تر دریوو عدد پورې د "بَعْض" یا "نَفَر" کلمه استعمالوي او د څلورو څخه نیولې تر نهه عدد پورې د "بِضْع" کلمه استعمال موي[۱].

په ذکر شوي استعمال باندې لاندې حدیث شریف هم دلالت کوي چې:

کله چې ذکرې ایتونه نازل شوه او کفارو درونع وګڼل نو نوی د ابو بکر ﷺ سره دا شرط کیږو چې که په راتلونکو پنځو کالو کښې رومیان په فارسیانو باندې غالب شوه نو هغوی به ابو بکر ﷺ ته دومره‌دومره اوښان ورکوي او که غالب نه شوه نو بالعکس هغوی به د ابو بکر ﷺ څخه دومره‌دومره اوښان اخلي. نو نبي کریم ﷺ ابو بکر ﷺ مخاطب کړ چې: «أَلَا احْتَطْتَ يَا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّ الْبِضْعَ مَا بَيْنَ الثَّلَاثِ إِلَى التِّسْعِ»[۲] یعنې: ای ابا بکره! د احتیاط څخه دې ولې کار وانخستو چې پنځه کاله دې ور سره شرط کړه او دا ځکه چې د "بِضْع" کلمه خو په هغه عدد باندې اطلاق کیږي کوم چې د دریوو څخه نیولې تر نهو پورې په منځکښې واقع وي؟ احتیاط دا وه چې تر نهو کالو پورې دې ور سره نیټه اوږده کړې وی.

په ځینو روایاتو کښې شته چې نبي کریم ﷺ ورته وویلي چې: «فَزَايِدْهُمْ فِي الْخَطَرِ وَمَادِّهِمْ فِي الْأَجَلِ»[۳] یعنې ای ابو بکره! شرط ور سره زیات کړه او موده ور سره اوږده کړه نو ابو بکر ﷺ هم تر لسو اوښانو په عوض سل اوښان شرط کړه او موده یې ور سره تر نهو کالو پورې اوږده کړه.

که څوک غواړي چې په همدې موضوع کښې اوږد بحث د نظره تیر کړي نو ځینو اوږدو کتابو ته دې مراجعه وکړي[۴].

سوالونه او جوابونه

۳ـ په دې مقام کښې د سړي په زړه کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: په دې مقام کښې د ﴿ بِضْعِ ﴾ څخه څو کاله مراد دي؟ یا په بل عبارت: د ایت شریفه نازلېدو څخه څو کاله وروسته رومیان په فارسیانو (مجوسیانو) باندې غالب وګرځېدل او خلک یې تر هغه چې قرآن کریم رښتیا ویلي وه؟

مونږ وایو چې: په ایت کښې د ﴿ بِضْعِ ﴾ کلمه د اوو (۷) کالو څخه عبارت ده[۵]. یعنې تر...

(۱) لسان العرب ج۹ ص۳۴۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۴
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۴۷۶
(۴) تفسیر المظهري ج۷ ص۲۱۹؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۴۳
(۵) الدر المنثور ج۶ ص۴۸۰؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۴

خبره چې دغه اوه کاله د کوم کال څخه پیل او په کوم کال باندې ختم شوه؟ نو په دې کښې علماء کرام په دوه وو برخو ویشلي شوي دي چې:

اول: ځینې وایي چې: دغه اوه کاله د حدیبې د صلحې په کال پوره شوه چې د هجرت په شپږم کال باندې یې صورت نیولی وه[١].

په دې قول سره به ذکر شوی ایت شریف د هجرت څخه یو کال وړاندې نازل شوی وي (په همدغه کال به رومیان مغلوب ګرځېدلي وي).

دوهم: ځینې نور وایي چې اوه کاله د بدر د غزا په موقع بشپړ شوه چې د هجرت په دوهم کال پېښه شوې ده[٢].

د دې قول په بنیاد به ذکر شوي ایتونه د هجرت څخه پنځه کاله وړاندې نازل شوي وي (په همدغه کال کښې به رومیانو شکست خوړلی وه).

مونږ ته همدغه دوهم قول په زړه پورې برېښي، لکه چې د ابو سعید الخدري ﷺ څخه روایت دی چې: «فَنَصَرَنَا اللهُ عَلَى مُشْرِكِي الْعَرَبِ وَنَصَرَ اللهُ أَهْلَ الْكِتَابَ عَلَى الْمَجُوْسِ»[٣] یعنې د بدر په غزا کښې مونږ د عربي مشرکانو سره په جنګ شوو او رومیان د فارسیانو سره په جګړه بوخت شوه، نو الله ﷻ مونږ ته په عربي مشرکانو باندې نصرت راکړ او رومیانو (اهل الکتابو) ته یې په فارسي مشرکانو (اور پرستانو) باندې نصرت ورکړ. نو په دغه ورځ کښې مونږ د یو پلوه په خپل نصرت باندې خوشاله شو او د بله پلوه د اهل الکتابو په غلبې باندې خوښ شو، لکه چې الله ﷻ زمونږ څخه حکایت کړی دی چې: ﴿وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ۝ بِنَصْرِ اللَّهِ﴾ او په دغې ورځ کښې به مؤمنان د الله ﷻ په نصرت باندې خوشالي کوي.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ د ذکرو شوو اوو کالو څخه د ﴿بِضْعِ﴾ په کلمې سره تعبیر نازل کړ او مستقیمًا یې ورته اشاره ونه کړه چې اوه کاله وروسته به نوموړې غلبه سرچپه شي؟

مونږ وایو ـ او الله ﷻ د ښه پوهېږي ـ شاید چې د ﴿بِضْعِ﴾ کلمې په نزول کښې به دا مطلب وي ترڅو د قرآن کریم یوه بل اعجاز ته اشاره وکړی شي چې:

رومیان خو به د راتلونکو درېوو کالو څخه وروسته د څو کالو په اوږدو کښې په خپلو حریفانو باندې غلبه مونده کړي نو که څوک د قرآن کریم د غیب ویلو سره سیالي کولی شي هغه دې مهرباني وکړي او په دغو څو کالو کښې د غلبې کال مشخص کړي چې په دغه کال به یې غلبه په برخه شي.

نو کله چې هیڅوک نه د غلبې په صورت نیولو علم لري او نه یې وخت تشخیصولی شي معلومه

(١) تفسیر الخازن ج۵ ص٣٢
(٢) اسباب النزول للواحدي ص٢٣٢
(٣) تفسیر الطبري ج٢١ ص١٧

شوه چې دا الهي کتاب دی او بشري کتاب نه دی. نو څنګه یې چې په ذکره شوې غیب ویلو کښې دروغ نشته همدارنګه یې د قیامت د ورځې د قیام او د قبرونو څخه د مړو په بیا راژوندي کېدلو او د نورو اخروي امورو په اخباراتو کښې هم دروغ نشته.

یادونه

۴_ علماوو کرامو لیکلي دي چې: کله رومیان په خپلو حریفانو باندې غالب شوه او د قرآن کریم خبره ریښتیا واقع شوه نو: «وَأَسْلَمَ عِنْدَ ذٰلِكَ نَاسٌ كَثِيرٌ»[۱] یعنې او په دغه وخت کښې ډېر خلک مسلمانان شوه او په ایمان باندې مشرف وګرځېده.

﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِم ۗ مَّا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ ۖ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَىٰ أَن كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾ ﴾

[۸] ایا (کفار په غفلت کښې پراته دي) او په خپلو زړونو کښې تفکر نه کوي؟ چې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې او هغه شیان چې د دغو (دواړو) ترمنځ (موجود) دي، نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره (د حکمتونو په مطابق) او په ټاکلو شوو نېټو سره (چې هیڅ شی دائمي نه دی).
او یقیناً د خلکو څخه ډېر د خپل رب ﷻ په ملاقات (د قیامت په قیام) سره انکار کوونکي دي (او دلایل یې د پښو لاندې کړي دي).

[۹] ایا (کفار غفلت کوي) او په ځمکه کښې (عبرتي) سیر نه کوي؟ نو چې وګوري چې د هغو کسانو (کفارو) عاقبت څنګه شو کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي؟ (لکه عادیان، ثمودیان او نور).

هغوی د دوی څخه د قوت د حیثه کلک وه او ځمکه یې (د دوی څخه زیاته) اړولې وه (او حاصلات یې ترې اخستي وه)، او (هم) یې ځمکه د هغه څخه زیاته اباده کړې وه کومه چې دوی اباده کړې ده. او (په دغو مادي نعمتونو باندې علاوه) هغوی ته خپل پیغمبران په معجزاتو (او دلایلو) سره ورغلي وه.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۴

نو الله ﷻ نه وه چې په هغوی باندې تېری (او ظلم) وکړي او لکن (پخپله) دوی وه چې په خپلو ځانونو باندې یې تېری (او ظلم) وکړ (هغه دا چې):

[۱۰] بیا د هغو کسانو عاقبت (په دنیا او آخرت کښې) ناکاره جوړ شو کومو چې ناکاره (او بد کارونه) کول، چې د الله ﷻ ایتونو ته یې د دروغو نسبت وکړ او دوی وه چې په ایات الله باندې به یې مسخرې کولې (او ملنډې به یې ورباندې وهلې).

ارتباط د مطلب خلاصه

د وړاندېني وروستني ایت مضمون دا وه چې کفار یوازې د نژدې دنیا ظاهر ته ګوري او د راتلونکې دنیا څخه غافل دي کومه چې د دې دنیا په تعقیب راروانه ده، په دې ایتونو کښې هغو وجوهو ته اشاره شوې ده په کومو باندې چې هغوی د غفلت د خوبه راببداریدلی شي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ایا کفار خپل غفلت ته ادامه ورکوي او د لاندې وجوهو څخه استفاده نه کوي ترڅو د غفلت د خوبه راببدار شي:

الف: الله ﷻ اسمانونه او ځمکې او هغه شیان کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجودیت لري، نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره چې د حکمتونو څخه ډک دي او د حساباتو د تصفیه کولو دپاره یې د قیامت قیام ضرور دی.

ب: په دې باندې علاوه دغه ټول مخلوقات یې دلته د دوام دپاره نه دي پیدا کړي بلکې د هر شي د بقاء دپاره نېټه معینه ده، کله چې معینه نېټه پوره شي نو بیا د سترګو د رپ په اندازه هم بقاء نه شي درلودلی. یا په بل عبارت: لکه چې په دنیا کښې هر شی ټاکلی عمر لري همدارنګه ټوله دنیا هم د ټاکلي عمر درلودونکې ده، او په پای کښې به ضرور او هرومرو د زوال او فناء سره مخامخ کېږي.

لنډه دا چې د غفلت د خوبه د راببداریدلو دپاره ډېر وجوه شته خو د خلکو اکثریت د خپل رب ﷻ سره په ملاقات او د قیامت په قیام عقیده نه لري، او د ذکرو شوو وجوهو څخه قصداً استفاده نه کوي او خپل کفر ته ادامه ورکوي.

۲ـ ایا کفار خپل غفلت ته ادامه ورکوي او په ځمکه کښې فکري سیر نه کوي ترڅو د زړه له کومې پوه شي چې د هغو کفارو عاقبت څنګه شو کوم چې د دوی څخه پخوا تېر شوي وه؟ ایا هغوی ژوندي پاتې شوه؟ حال دا چې:

الف: هغوی د دوی په پرتله په قوت کښې سخت او کلک وه.

ب: هغوی د ځمکې څخه د دوی په نسبت زیات حاصلات اخستي وه او زیاتې ګټې یې ترې پورته کړې وې.

ج: هغوی په ځمکه کښې د دوی څخه زیاته ابادي کړې وه او هم د دوی څخه د هغوی عمرونه اوږده وه.

د: هغوی ته خپل پیغمبران د معجزو سره ورغلي وه، خو هغوی قبول نه کړه او په خپل کفر او انکار باندې کلک پاتې شوه. یا په بل عبارت: الله ﷻ په هغوی باندې ظلم او تېرى نه وه کړى بلکې رحم او مهرباني یې وریاندې کړې وه چې د هدایت اسباب یې ورته ټول ورکړي وه، خو هغوی ترې استفاده ونه کړه او په خپلو ځانونو یې ظلم وکړ، چې د پیغمبرانو تکذیب ته یې ملاوې وتړلې او ملنډې یې وریاندې ووهلې.

۳ـ په پای کښې د هغو کسانو عاقبت بد او ناکاره وګرځېد کومو چې بدې کولې او د ګمراهۍ لار یې غوره کړې وه، هغه دا چې:

الف: د الله ﷻ ایتونه یې تکذیب کړه، او د پیغمبرانو د قبول څخه انکاري شوه.

ب: په الهي ایتونو او پیغمبرانو باندې یې ملنډې وهلې او خندنې یې ورپورې کولې.

۴ـ نو ایا د دې زمانې کفار څه ګومان کوي چې د دوی عاقبت به د هغوی په څېر ونه ګرځي حال دا چې دوی هم د هغوی غوندې د الهي ایتونو (دلایلو) څخه انکار کوي او په الهي پیغمبر باندې ملنډې وهي او ورپورې خاندي؟

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د ﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِم مَّا خَلَقَ اللَّهُ ﴾ الآية څخه مطلوبه معنی د ﴿ فِيٓ أَنفُسِهِم ﴾ د کلماتو څخه په غیر هم ترلاسه کېدلی شوه، او دا ځکه چې تفکر خو په نفسونو (زړونو) کښې صورت نیسي او بس، نو پوښتنه دا ده چې د دغو کلماتو په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې:

الف: دغه کلمات د تفکر په فراغت او قوت باندې دلالت کوي، یعنې په ښه قوي فراغت او قوت سره تفکر وکړئ چې: ایا مخلوقات عبث پیدا کړی شوي دي؟

د ذکرو شوو کلماتو نظیر د عربو دا قول دی چې: "أَضْمِرْهُ فِيْ نَفْسِكَ"[۱] یعنې دغه خبره په زړه کښې ښه کلکه وساته.

ب: د ﴿ فِيٓ أَنفُسِهِم ﴾ کلمات په ﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا ﴾ پورې د ظرف په لحاظ نه بلکې د مفعول په لحاظ تعلق نیسي[۲]، او د ﴿ مَّا خَلَقَ اللَّهُ ﴾ الآية، جمله مستانفة ده. یعنې ای کفارو! د هر شي څخه وړاندې تاسو په خپلو ځانونو او نفسونو کښې په دقت سره فکر وکړئ چې: ایا د ژوند مختلف مراحل (لکه ظالمیت، مظلومیت او داسې نور) به یې تصفیه ونه لري او ټول خلک به په ژوند او مرګ کښې یو برابر وي؟

۲ـ په ﴿ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾ کښې چې کوم انجام ته اشاره شوې ده هغه باندې په ﴿ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَىٰ ﴾ کښې صراحت شوی دی.

(۱) تفسير الكشاف ج۳ ص۴٦۸
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۲۳

یعنې د هغو خلکو عاقبت په دنیا او آخرت کښې بدرنګی شو کومو چې بدي غوره کړې وه او د خپلو پیغمبرانو علیهم‌السلام نصائحو او ارشاداتو ته یې اعتناء نه کوله، په دنیا کښې په الهي غضب سره هلاک کړی شوه او د آخرت بدي خو یې څرګنده ده چې دوزخ او د دوزخ عذابونه او کړاوونه دي.

﴿ اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهٗ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ
الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُم مِّن شُرَكَآئِهِمْ شُفَعَـٰٓؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَآئِهِمْ كَـٰفِرِينَ ﴿١٣﴾
وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّـٰلِحَـٰتِ
فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِـَٔايَـٰتِنَا وَلِقَآئِ الْأٓخِرَةِ
فَأُولَـٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾ فَسُبْحَـٰنَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾
وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَـٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ
الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾ ﴾

[۱۱] الله ﷻ اول ځل مخلوقات پیدا کوي بیا یې (د مره کېدلو څخه وروسته دوهم ځل) پیدا کوي (او ژوندي کوي یې) بیا به تاسو خاص الله ﷻ ته (د حساباتو د تصفیه کولو دپاره) راجع کړی شئ.

[۱۲] او (هغه وخت) چې د قیامت ورځ قائمه شي (او د حساباتو تصفیه پیل شي نو) په دغه وخت کښې به مجرمان (کافران) ناامیده (چپ او لا جوابه) شي.

[۱۳] او کفارو لره به د خپلو شریکانو (باطلو معبودانو) څخه هیڅ شفاعت کوونکی نه وي او (هم) دوی به په خپلو شریکانو (د باطلو معبودانو په عبادت سره) کافران (انکاریان) شي (چې مونږ یې هیڅ عبادت نه دی کړی).

[۱۴] او (هغه وخت) چې د قیامت ورځ قائمه شي په دغه وخت کښې به خلک (په عمده توګه په دوه وو ډلو) جدا-جدا شي.

[۱۵] نو هر هغو کسانو چې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي نو دوی به په (عظیم الشان) باغ (جنت) کښې (په دوامداره ډول) خوشاله ګرځولی کېږي (او هم به ښایسته کول کېږي).

[۱۶] او هر هغو کسانو چې کفر غوره کړی وي او زمونږ ایتونو ته او (هم) د وروستنۍ ورځې سره ملاقي کېدلو ته یې د دروغو نسبت کړی وي، نو دغه کسان په عذاب کښې (د همېشه دپاره) حاضر کړی شوي وي.

[۱۷] نو (تسبیح ووایاست) د الله ﷻ تسبیح (البته) کله چې تاسو په ببګاه کښې داخلېږئ او کله چې په سبا کښې داخلېږئ.

[۱۸] او خاص الله ﷻ ته په اسمانونو او ځمکو کښې حمد (او ثناء) ده، (نو تاسو د تسبیحاتو سره تحمیدات هم ملګري کړئ).

او (همدارنګه تاسو) د ورځې په آخر (مازیګر) کښې (تسبیحات ووایاست) اوْ هم کله چې تاسو د ماسپښین په وخت کښې داخلېږئ.

[۱۹] الله ﷻ (د کامل قدرت درلودونکی دی چې) ژوندی د مړي څخه وباسي او مړی (بې روحه شی) د ژوندي څخه راوباسي، او (هم) ځمکه د هغې د مړه کېدلو (وچېدلو) څخه وروسته (بیا) ژوندۍ کوي (زرغونوي)، او همدارنګه به تاسو (د الله ﷻ د پلوه د قبرونو څخه) وویستل شئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني متصل ایت مضمون په دوه ټکو مشتمل وه، یو د کفار بد عاقبت او بل یې د الله ﷻ د ایتونو تکذیب او استهزاء.

په دې ایتونو کښې په لومړي ټکي باندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده او د دوهم ټکي د رد دلایل نازل شوي دي، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د وړاندېنیو مضامینو په ارتباط په خپل امت باندې دا مطالب قرائت کړه:

۱ ــ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: ټول مخلوقات یې د ابتداء څخه پیدا کړي دي او په پیدا کولو کښې ورسره د هیچا او هیڅ شي اشتراک نشته.

ب: د فنا کولو څخه وروسته به الله ﷻ بیا د پیدا کولو اعاده وکړي او بیا به یې موجود کړي، خو دومره توپیر به ولري چې لومړي ځل پیدا کولو په تدریج سره صورت نیولی وه او دوهم ځل به په یو ځل (پرته د تدریجه) صورت ونیسي.

ج: بیا به نو تاسو ــ ای انسانانو او پیریانو ــ د الله ﷻ حضور ته د حساباتو د تصفیه کولو دپاره راجع کړی شئ.

۲ ــ کله چې د قیامت قیام صورت ونیسي او د حساباتو تصفیه پیل شي نو:

الف: په دغه وخت کښې به کفار د ډېرې حیرانتیا د کبله چپ پاتې شي او د هره طرفه به یې د خیر او ښېګنې تمه وشکېږي، او دا ځکه چې:

ب: په دنیا کښې خو کفارو په دې منظور د خپلو باطلو معبودانو عبادت کاوه چې په سخته کښې به ورته په درد وخوري، مګر په دغې ورځ کښې به ترې ناامیده شي او دا ځکه چې د معبودانو څخه به د خپلو خانونو دپاره هیڅ شفاعت کوونکی مونده نه کړي.

ج: کله یې چې د شفاعت تمې پرې شي نو سمدستي به یې د اشتراک څخه انکار وکړي، حتی د عبادت څخه به یې د سوګند په یادولو سره انکاري شي.

۳ ــ ای پیغمبره! کله چې د قیامت ورځ قائمه شي او حسابات تصفیه شي نو خلک به په دوه د

گروپونو باندې ووېشلی شي، چې یوه ډله به د مؤمنانو او بله ډله به د کفارو څخه تشکیله شي، چې تفصیل یې دا دی:

الف: نو هر څا چې په دنیا کښې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي نو هغوی به په جنتونو او میوجاتو کښې خوشاله کړی شي او په دائمي توګه به پکښې ښایسته ساتلی کېږي.

ب: بالمقابل هغه کسان کومو چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کړی وي او هم یې په دنیا کښې د قیامت په ملاقات (د قیامت په ورځ او د مرګ څخه وروسته په بیا ژوندون) عقیده او باور نه درلود، نو هغوی به د دوزخ په عذابونو کښې د همېشه دپاره حاضر کړی شوي وي چې هیڅکله به ترې غائب نه کړی شي، او نه به وربانديې عذابونه څه تخفیف کړی شي.

۴ـ ای مؤمنانو! کله چې دغسې سخته ورځ راتلونکې ده نو:

الف: تاسو الله ﷻ ته پاکي اثباتوئ البته کله چې په بېګا کښې داخلېږئ او هم د ماښام او ماسخوتن لمونځونه کوئ.

ب: د الله ﷻ تسبیحات وایئ کله چې تاسو په سبا کښې داخلېږئ، او هم د سبا لمونځ اداء کړئ.

ج: خاص الله ﷻ ته حمد او ثناء ده، په اسمانونو کښې او هم په ځمکو کښې، نو تاسو هم په هر وخت کښې د تسبیحاتو سره تحمیدات په دوامداره توګه ملګري کړئ، او د اهل السموات او اهل الارض سره خپلې اندېوالی ته ادامه ورکړئ.

د: د ورځې په آخر کښې هم د الله ﷻ تسبیحات ووایاست او هم د مازیګر لمانځه ته ادامه ورکړئ.

هـ: بالآخره تاسو په هغه وخت کښې هم د الله ﷻ تسبیحات ووایاست کله چې تاسو د لمر په زوال کښې داخلېږئ، او په همدغه وخت کښې د ماسپښین لمونځ هم دائمًا اداء کړئ.

ترڅو الله ﷻ تاسو ته جنتونه درکړي او د دوزخ د عذابونو څخه مو بچ وساتي.

۵ـ د الله ﷻ وعده حقه ده او د قیامت ورځ به هرومرو قیام ومومي او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ هغه مقتدر اقدس ذات دی چې ژوندی شی د مړي څخه راوباسي، لکه چرګوړی د هګۍ څخه او یا په معنوي حیات سره ژوندی شی (مؤمن) د مړي (کافر پلار) څخه او داسې نور.

ب: همدارنګه ـ بالعکس ـ الله ﷻ مړی د ژوندي څخه راوباسي. یا په بل عبارت: د چرګې څخه هګۍ راوباسي او د مؤمن څخه کافر زېږوي.

ج: الله ﷻ وچه کلکه (مړه) ځمکه د هغې د وچوالي څخه وروسته راژوندۍ کوي او نباتات ترې رازرغونوي.

نو ای انسانانو! همدارنګه به تاسو هم د قیامت د قیام په وخت کښې د الله ﷻ د پلوه د قبرونو څخه رابهر کړی شئ او د حساب کتاب دپاره به د ده ﷻ په حضور کښې ودرولی شئ.

توضیحات

۱ـ په ﴿ يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُبْلِسُ ﴾ کلمه د "إِبْلاس" څخه اشتقاقه شوې ده، مونږ د

الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۴۴] ایت لاندې د "اِبْلاس" متعددې معناوې کړې دي، لکه نااميده کېدل او د اعتذار څخه چپ پاتې کېدل او داسې نور، نو بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، دغه ټولې معناوې په دې مقام کښې هره یوه په زړه پورې برېښي.

د دوه وو لغاتو معناوې

۲ـ په ﴿ فَهُمْ فِى رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴾ کښې د ﴿ رَوْضَةٍ ﴾ کلمه د هغه میوه لرونکي باغ دپاره وضعه شوې ده کوم چې ډېر تروتازه او سپېڅلي وي[1] چې دلته ترې جنت مراد دی.

او د ﴿ يُحْبَرُونَ ﴾ کلمه پکښې د "حِبْر" ـ لکه "عِلْم" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نعمتونو د اثارو او هم د خوشالیو او ښايست (ډول او سنګار) معنی ورکوي[2].

نو حاصل يې داسې راخېژي چې: باعمله مؤمنانو ته به د قیامت په ورځ په عظیم الشان باغ کښې په دوامداره توګه نعمتونه ورکول کېږي او د تل دپاره به پکښې خوشاله او ښايسته أوسولی کېږي.

يادونه

۳ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران:۲۴] ایت لاندې دا موضوع ښه تحقیقه کړې ده چې عاصیان مؤمنان هم جنتیان دي او د همدوی په ډله کښې شامل دي، چې بيا تحقيقولو ته يې اړتيا نه ګورو، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

د تسبيح او تحميد فضائل

۴ـ په ﴿ فَسُبْحَانَ ٱللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ ﴾ الآية کښې مونږ ته ارشاد شوی دی چې د خپل رب ﷻ په تسبيحاتو او تحميداتو باندې خپلې ژبې لمدې وساتو، ترڅو راته الله ﷻ د دوزخ څخه نجات راکړي او جنت ته مو داخل کړي.

د تسبيحاتو او تحميداتو د فضائلو په باب زښت ډېر احادیث روايت شوي دي، لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايي چې: «مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ»[3] يعنې هر څوک چې د الله ﷻ تسبيحات د ده ﷻ د تحميداتو سره په ورځ کښې سل کرته ووايي نو ګناهونه به يې ترې توی شي اګر که د درياب د ځګونو په اندازه زيات وي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «كَلِمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ»[4] يعنې دوه کلمې دي چې ډېر مهربان الله ﷻ ته

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۳۹۳
(۲) القاموس المحيط ج۱ ص۵۷۳؛ مفردات الراغب ص۱۰۴
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۴۸
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۲۹

مجوبي دي، په ژبه باندې سپکې دي خو د قیامت د ورځې په تله کښې درنې دي، چې یوه کلمه د «سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ» څخه او بله د «سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ» څخه عبارت ده.

د لمانځه پنځه وختونه

۵ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په روایت د ذکر شوي ایت شریف نه په لاندې ډول سره د پنځو لمونځونو وختونه استنباط کړي دي[1]:

الف: د ﴿حِينَ تُمْسُونَ﴾ څخه د ماښام او ماسخوتن وختونه مطلب دي.

ب: د ﴿وَحِينَ تُصْبِحُونَ﴾ څخه د سهار وخت مراد دی.

ج: د ﴿وَعَشِيًّا﴾ څخه د مازیګر وخت اخستل کېږي.

د: د ﴿وَحِينَ تُظْهِرُونَ﴾ څخه د ماسپښین وخت اراده کېږي.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د رئیس المفسرین رضي الله عنه په حصر مطلب نه وي بلکې محض مثالونه به یې ښودلي وي، چې پنځه لمونځونه د تسبیحاتو او تحمیداتو د هر ګټور صورتونه دي.

نو سړي ته په کار دي چې په ذکرو شوو وختونو کښې -چې حالات پکښې بدلېږي رابدلېږي او د الهي کامل قدرت نمایندګي کوي- په لمونځونو باندې علاوه، خپل رب ﷻ یاد کړي او خپله ژبه وربانديې لمده وساتي.

یادونې

۶ـ په دې مقام کښې باید لاندې ټکي په ذهن کښې وساتلی شي:

الف: په ﴿حِينَ تُمْسُونَ﴾ کښې د ﴿تُمْسُونَ﴾ کلمه اصلاً د "مَسَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، د "مَسَاء" اطلاق کله-کله په هغه وخت باندې هم کېږي کوم چې د مازیګر د لمانځه څخه آن د شپې تر نیمايي پورې امتداد پیدا کوي[2].

په ذکر شوي روایت کښې د همدغه اطلاق په بنیاد د ذکرې شوې کلمې په تفسیر کښې د ماسخوتن د لمانځه وخت هم شامل ګڼلی شوی دی.

ب: که څه هم د "عَشِيًّا" کلمه د ورځې آخر ته وضعه شوې ده چې د مازیګر تر لمانځه پورې اختصاص پیدا کوي[3]، مګر کله-کله یې په هغه وخت باندې هم اطلاق کېږي کوم چې د زوال څخه آن تر سبا پورې غزېدلی دی[4].

نو دغه اطلاق ته په کتلو سره جائزه ده، چې د ماسخوتن د لمانځه وخت د "عَشِيًّا" د کلمې په تفسیر کښې شامل وګڼل شي.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۵۵
(۲) لسان العرب ج۱۵ ص۲۸۱
(۳) لسان العرب ج۱۴ ص۶۰
(۴) مفردات الراغب ص۳۳۷

ځ: موږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾ دواړو جملو د
[ال عمران: ۲۷] ایت لاندې ښې پوره شرحه کړې دي هیله ده چې هلته یې څل مراجعه وکړی شي

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ
خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي
ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ
أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ
وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ
آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ
مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ
وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ وَلَهُ مَنْ فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ
أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾﴾

[۲۰] او د الله ﷻ (د کامل قدرت) د دلایلو څخه دا ده چې تاسو یې دخاورو څخه پیدا کړي یاست بیا (اوس) تاسو (په تدریج سره) بنیادمان یاست چې په ځمکه کښې خورېږئ.

[۲۱] او د الله ﷻ (د کامل قدرت) د دلایلو څخه دا هم ده چې ستاسو دپاره یې همدا ستاسو د نفسونو (جنس) څخه جوړې (ماندینې) پیدا کړې دي، ترڅو تاسو دوی ته میلان وکړئ (او ارام او اطمنان حاصل کړئ)، او الله ﷻ ستاسو (مېړونو او ماندینو) ترمنځ محبت او مهرباني ګرځولې (اچولې) ده.

یقینًا په دغه (کار) کښې د داسې قوم دپاره هرومرو (د قدرت) لویې نښې دي کوم چې (د الله ﷻ په مصنوعاتو کښې) تفکر (سوچ) کوي.

[۲۲] او د الله ﷻ د (قدرتي) دلایلو څخه د اسمانونو او ځمکو پیداکول هم دي او ستاسو د ژبو (لغاتو) او د رنګونو (څېرو) اختلاف (هم دی).

یقینًا په دغه (خلق او اختلاف) کښې د پوهانو دپاره ډېر (لوی) دلایل (نښېتې) دي.

[۲۳] او د ده ﷻ د(قدرتي) دلایلو څخه په شپه او ورځ کښې ستاسو خوب دی او (هم) د الله ﷻ د فضل (حلال مال) څخه ستاسو پلټنه (ده).

یقینًا په دغه (کار کښې د داسې قوم دپاره (د قدرت) لوی دلایل (نغښتي) دي کوم چې غوږ ږدي (او د زړه په غوږو خبره اوري).

[۲۴] او د ده ﷻ (د قدرت) د دلایلو څخه دا هم ده چې تاسو ته (په اسمان کښې) برېښنا درښايي (دربنکاره کوي) په داسې حال کښې چې تاسو ډارېدونکي یاست (چې تکه راونه لوېږي) او (هم) تمه کوونکي یاست (چې وربښت به درباندې وورېږي).

او (د قدرتي دلایلو څخه دا هم شمېرل کېږي چې) الله ﷻ د اسمان (د طرف) څخه اوبه (باران) رانښکته کوي، نو په همدې (باران) سره ځمکه د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته ژوندۍ کوي.

یقینًا په دغو (برېښنا او هم په باران) کښې د داسې قوم دپاره پوره دلایل (پټ) دي کوم چې د عقل څخه کار اخلي.

[۲۵] او د ده ﷻ د (قدرتي) دلایلو څخه دا هم ده چې اسمان او ځمکه یې په خپل امر (حکم) سره باقي پاتې کړې دي (چې بقاء ته تر ټاکلي وخته پورې ادامه وکړي).

بیا چې کله (نېټه پوره شي او) تاسو (د حشر دپاره) په معجزانه بللو سره د ځمکې څخه وروبولي (چې راپورته شئ) نو تاسو به ناڅاپه (د قبرونو څخه) راووځئ.

[۲۶] او خاص الله ﷻ ته هغه څوک (او هغه شی) دي چې په اسمانونو او ځمکه (کښې موجود) دي، (دغه) ټول یوازې الله ﷻ ته اطاعت کوونکي (غاړې ایښودونکي) دي.

[۲۷] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې اول ځل پیدا کول کوي، بیا به (د قیامت په ورځ) پیدا کول اعاده کړي، او دا (اعاده کول) په الله ﷻ باندې (نظر ستاسو عاداتو ته) ډېر اسان دي.

او (په واقع کښې ورته پیدا کول او اعاده کول یو برابر دي او دا ځکه چې) خاص همده ﷻ ته په اسمانونو او ځمکو کښې ډېر لوړ شان (او صفت) دی (چې په دواړو کښې مثل او سیال نه لري)، او همدی ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو موضوع تعقیب شوې ده او په حشر او نشر باندې د الله ﷻ څو نورو دلایلو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په بعث بعد الموت باندې د الله ﷻ د کامل قدرت څو نور دلایل په خپل امت باندې قرائت کړه، هغه دا چې:

۱ـ د الله ﷻ د کامل قدرت د دلایلو څخه یو دلیل دا دی چې تاسو یې د یو اصل (آدم ﷺ) په لحاظ د خاورو څخه پیدا کړي یاست البته د هغو خاورو څخه چې وړاندې پکښې د حیات او ژوند هیڅ اثرات موجود نه وه، بیا الله ﷻ د همدغه یو نفس (آدم ﷺ) څخه په توالد او تناسل سره تاسو

رابهر کړئ او په ځمکه کښې یې خواره واره کړئ، چې ښې ښایسته ځېرې لرئ او په ځمکه کښې ګرځئ راګرځئ.

ایا همدغه اقدس ذات نه شي کولی چې ستاسو د خاورې شوو بدنونو څخه دوهم ځل تاسو پیدا کړي او ښې ښایسته ځېرې درکړي؟

۲ـ د ده ﷻ د کامل قدرت د دلایلو څخه دا هم ده چې:

الف: الله ﷻ ستاسو د خپلو نفسونو څخه ستاسو دپاره جوړې (ښځې) پیدا کړې دي، د دې دپاره چې تاسو د هغوی سره سکون مونده کړئ او په ارامۍ او اطمنان باندې په دنیا کښې ژوند وکړئ.

ب: همدارنګه الله ﷻ ستاسو (د مېړونو او ماندینو) ترمنځ دوستي او محبت او هم مهرباني او زړه سوی اچولی دی.

یقینًا په دغه مذکور بیان کښې د داسې قوم دپاره کوم چې د تفکر او سوچ څخه کار اخلي، د الهي قدرت د ډېرې لویې نښې نغښتې دي. نو خلکو ته په کار دي چې د عقیدې د تصحیح په غرض ترې ګټې او فایدې اوچتې کړي.

۳ـ د الله ﷻ د کامل قدرت د دلایلو څخه دا هم ده چې:

الف: الله ﷻ اوه واره اسمانونه پیدا کړي دي چې بدون د ستنو څخه یې درولي دي، او هم یې اوه واره ځمکې پیدا کړې دي او د معیشت په رنګارنګ ضروریاتو باندې یې مشتملې ګرځولې دي.

ب: د الله ﷻ د کامل قدرت د نښو څخه دا هم ده چې تاسو ته یې بېلا بېلې ژبې درزده کړې دي، چې څوک په یوه ژبه او څوک په بله ژبه خبرې کوئ. او هم ستاسو رنګونه او ځېرې یې بدلې رابدلې پیدا کړې دي، چې ستاسو یو کس هم د بل کس په ځېره باندې نه دی، بلکې هرڅوک یې په خانګړې ځېره باندې پیدا کړی دی چې نه پخوا چاته ورکړه شوې وه او نه به وروسته چاته ورکړی شي.

یقینًا په ذکر شوي بیان کښې د پوهانو دپاره د الهي قدرت زښت ډېر دلایل نغښتي دي، په کار دي چې الله ﷻ ورباندې وپېژاندل شي.

۴ـ د الله ﷻ د کامل قدرت د نښو څخه لاندې کیفیات هم دي:

الف: د شپې د پلوه ستاسو ویده کېدل هم د قدرت نښه ده چې غرې مو ارام نیسي او استراحت کوئ، که بالفرض تاسو خوب نه درلودلی نو د همېشه دپاره به ستړي ستومانه وی.

ب: او د ورځې د پلوه ستاسو بیدارېدل هم لویه قدرتي نښه ده چې په کار او کسب باندې مشغولېږئ او حلال رزق (د الله ﷻ فضل) ترلاسه کوئ، که بالفرض تاسو د ورځې هم د شپې غوندې ویده وی نو د معیشت اسباب به مو ګډ وډ شوي وی.

یقینًا په ذکرو شوو کیفیاتو کښې د داسې قوم دپاره د قدرت ستر او عظیم الشان دلایل پراته دي کوم چې خبرې ته د زړه په غوږونو غوږ نیونه کوي.

۵ـ د الله ﷻ د کامل قدرت د نښو څخه دا هم ده چې:

الف: الله ﷻ تاسو ته په اسمان کښې بریښناوې درلیدل کوي، په داسې حال کښې چې تاسو د یوه

پلوه ورته تمه کوونکي یاست چې وربښت او باران راروان دی او د بله پلوه دارېدونکي یاست چې تندر (تکه) درباندې راپرېنوځي. ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک برېښنا پیدا کولی شي؟

ب: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د بل طرفه نه بلکې د اسمان د طرفه اوبه (باران) رانبکته کوي، نو په همدغه باران سره مړه (وچه کلکه) ځمکه راژوندۍ کوي چې ډول-ډول نباتات ترې رازرغونوي او په باغونو باندې یې تکه شنه جوړوي، ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک دغه کار کولی شي؟

یقینًا په دغه ذکر شوي کار کښې د داسې قوم دپاره د قدرت ډېر لوی دلایل نغښتي دي کوم چې د عقل څخه کار اخلي او شوده بوده نه وي.

۶_ د الله ﷻ د کامل قدرت د دلایلو څخه دا هم ده چې خاص د همده ﷻ په امر او حکم سره اسمان او ځمکه (دواړه) تر ټاکلي وخته پورې باقي پاتې دي او نه فنا کېږي، بیا نو کله چې د اسمان او ځمکې د فنا کېدلو وخت پوره شي نو سمدستي به دواړه د زوال سره مخامخ کړي.

کله چې د اسمان او ځمکې نظام د منځه لاړ شي او د قیامت ورځ قائمه شي نو الله ﷻ به تاسو ټول د ځمکې څخه د راپورته کېدلو په منظور راوبلي چې: ای زړو هډوکو او ورستو غوښو! تاسو ټول راژوندي شئ؛ او د الله ﷻ حضور ته د خپلو حساباتو د تصفیه کولو دپاره د قبرونو څخه رااوچت شئ؛ نو سمدستي به په ناڅاهانه توګه تاسو ټول رااوچت شئ؛ او د خپلو قبرونو څخه به راووځئ.

ایا د الله ﷻ څخه پرته بل څوک دا کار کولی شي؟ بل هیڅوک یې توان نه لري، ځکه چې:

۷_ هرڅوک چې په اسمانونو کښې او یا په ځمکو کښې دي، او همدارنګه هر شی چې په دغو دواړو کښې موجودیت لري، د ټولو ملکیت الله ﷻ پورې اختصاص لري او ټول خاص الله ﷻ ته غاړه ایښودونکي دي او فقط د همده ﷻ د امر تابع دي او بس.

۸_ بالآخره الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: د پیدا کولو شروع همده ﷻ پورې خاصه ده او بل هیڅوک توان نه لري چې یو ډېر وړوکي شي ته وجود ورکړي.

ب: د ټولو شیانو د موجودیت څخه وروسته به الله ﷻ ټول فنا کړي او بیا به یې د فنا او زوال څخه وروسته یو ځل بیا اعاده کړي او بیا به یې موجود کړي، حال دا چې دغه (بیا وجود ورکول) په الله ﷻ باندې د اول پیدا کولو څخه ډېره اسانه ده.

یا په بل عبارت: که څه هم د الله ﷻ په نزد د خلق ابتداء او یا یې اعاده _دواړه_ څه تفاوت نه لري چې هر یو د "کن" په امر سره صورت نیسي، مګر نظر ستاسو عُرف او عادت ته ابتداء د اعادې څخه اسانه ده؛ نو څرنګه چې تاسو د خلق د ابتداء څخه منکر نه یاست چې یوازې د الله ﷻ د کامل قدرت په بنیاد یې تحقق موندلی دی، نو تاسو ته څه مناسب دي چې د اعادې څخه انکاري یاست؟!

ج: لنډه دا چې خاص الله ﷻ ته ډېر لوی او عظیم شان دی چې هیڅوک او هیڅ شی یې مثل او سیال نه شي ګرځېدلی.

د: همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، چې د ارادې په وړاندې يې هيڅ شی څه خنډ نه شي جوړېدلی.

ه: همدی ﷻ د حکمت څښتن دی، چې د کامل قدرت سره-سره کفارو ته په دنيا کښې د ژوند کولو فرصت ورکوي، ترڅو فکر وکړي او د کفر څخه لاس واخلي.

توضيحات

۱ـ د ﴿ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ﴾ ايت شريف په لاندې دوه ډوله سره تفسير کېدلی شي:

الف: چې ﴿ مَنَامُكُم ﴾، ﴿ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ﴾ په ﴿ بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ ﴾ دواړو پورې تعلق ونيسي، يعنې: د الهي قدرت څخه په شپه او ورځ کښې ستاسو خوب او ستاسو حلال رزق پلټنه ده.

که څه هم خوب په شپه کښې ډېر وي او کسب په ورځ کښې زيات وي، مګر دواړه په دواړو کښې صورت نيسي اوبالکل ترې نه خالي کېږي.

ب: چې ﴿ مَنَامُكُم ﴾ په ﴿ بِٱلَّيْلِ ﴾ سره مربوط وګڼل شي او ﴿ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ﴾ په ﴿ وَٱلنَّهَارِ ﴾ پورې تعلق ونيسي ته به وايې چې داسې نازل شوی دی چې: "وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ".

مونږ ته همدغه دوهم تفسير غوره برېښي، چې په بل ايت شريف کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ ﴾ [القصص:۷۳] يعنې او د الله ﷻ د رحمت څخه دا هم ده چې تاسو ته يې شپه او ورځ (دواړه داسې) ګرځولي دي چې تاسو پکښې ارام وکړئ او د دې دپاره چې تاسو پکښې د الله ﷻ فضل (حلال رزق) ولټئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې په ﴿ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ أَهْوَنُ ﴾ کلمه د اسم تفضيل صيغه ده نو بايد چې حاصل يې داسې راوځېژي چې: په الله ﷻ باندې د ابتدايي خلق څخه د خلق اعاده ډېره اسانه ده؛ حال دا چې دا مطلوبه معنی نه ده، ځکه چې الله ﷻ ته هر څه اسان دي؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو ذکر شوی سوال په متعددو لارو سره جواب کړی دی[۱]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ عَلَيْهِ ﴾ ضمير "خَلْق" ته راجع دی چې د مخلوق په معنی سره دی. يعنې اعاده په مخلوق باندې اسانه ده چې په يو ځل صورت نيسي، او ابتدايي خلق ورباندې سخت دی چې مختلف مراحل ورباندې تېرېږي، لکه نطفه او علقه او داسې نور.

(۱) تفسير الکشاف ج۳ ص۴۷۶؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۰۳؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۵۶

ب: ذکر شوی ضمیر الله ﷻ ته راجع دی خو د ﴿ أَهْوَنُ ﴾ کلمه تفضیلي معنی نه ورکوي بلکې د «هَیِّن» په معنی سره ده. یعني اعاده هم په الله ﷻ باندې اسانه ده لکه چې ابتداء ورباندې اسانه ده.
مونږ ته دغه دواړه جوابونه غوره نه برېښي ځکه چې دواړه غیر متبادر دي.
ج: نوموړی ضمیر الله ﷻ ته راجع دی او د ﴿ أَهْوَنُ ﴾ کلمه په خپلې تفضیلي معنی سره باقي ده، مګر تفضیلیت یې په نظر سره د خلکو معتقداتو او عادتونو ته صورت نیولی دی.
یعني ای کفارو! تاسو په ابتدایي خلق باندې اعتراف کوئ چې د الله ﷻ په قدرت سره یې تحقق موندلی دی، او د اعادې څخه انکاري یاست، حال دا چې نظر ستاسو معتقداتو او عاداتو ته د ابتداء څخه اعاده ډېره اسانه ده.
مونږ ته همدغه درېیم جواب په زړه پوری برېښي چې د ﴿ وَلَهُ ٱلْمَثَلُ ٱلْأَعْلَىٰ ﴾ تعقیب ورباندې د اشارې په توګه دلالت کوي، یعني که څه هم ستاسو په معتقداتو او عاداتو کښې د ابتداء څخه اعاده اسانه ده خو د الله ﷻ عالي شان دغسې نه دی، بلکې ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴾ [الشوری: ۱۱] الله ﷻ لره هیڅ مثل نشته، نو هر څه ورته اسان دي.

﴿ ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ ۖ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن شُرَكَآءَ فِى مَا رَزَقْنَٰكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ ٱتَّبَعَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ أَهْوَآءَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ فَمَن يَهْدِى مَنْ أَضَلَّ ٱللَّهُ ۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۸] الله ﷻ ستاسو دپاره (ای مشرکانو!) د خپلو نفسونو څخه (د توحید د اثبات په ارتباط یو) مثال وهي (بیانوي، نو غوږ ورته کېږدئ، هغه دا چې):
ایا تاسو ته د هغو (غلامانو) څخه څه شریکان شته کوم چې ستاسو ښي لاسونه یې مالکان شوي دي، (البته) په هغه مال کښې کوم چې مونږ تاسو ته روزي کړی دی (او تاسو یې حقیقي مالکان او پیدا کوونکي نه یاست)، داسې شریکان چې تاسو (او هغوی د) مال (په تصرف) کښې یو برابر یاست (حتی چې) تاسو د هغوی څخه داسې دارېږئ لکه څنګه چې د خپلو خانونو (سیالانو) څخه دارېږئ (او بدون د اجازې یې تصرف نه شئ کولی)؟
(یوره واضحه ده چې دلته ستاسو جواب منفي دی، نو په کوم دلیل د الله ﷻ سره په عبادت کښې د بوتانو په اشتراک قائل یاست حال دا چې خپلو خانونو ته ورباندې قول نه شئ کولی؟).
(ای پیغمبره!) مونږ د داسې قوم دپاره (د توحید) دلایل دغه ډول (تفصیلوار) بیانوو کوم چې د عقل څخه کار اخلي.

[۲۹] بلکې هغه کسان کومو چې ظلم غوره کړی دی، بدون د علمه (او بدون د دليله) د خپلو خواهشاتو پيروي کوي (هسې نه چې دلايل نه دي ورکړی شوي).

نو هغه چاته به څوک هدايت وکړي کوم چې الله ﷻ گمراه کړي وي (څوک ورته هدايت نه شي کولی) او نه ورته (د عذاب څخه) کومک کوونکی شته.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې په عمده توگه دوه مطلبونه په دلايلو سره په اثبات ورسولی شوه، يو د الله ﷻ توحيد او بل د ده ﷻ په اعاده (بعث الموت) باندې کامل قدرت.

بيا د خلکو د قناعت دپاره لومړی مطلب ـ د مخلوقاتو د عاداتو مطابق ـ په وړاندېني ايت کښې په مثال کښې وښودل شو چې: ﴿ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ﴾، او په دې ايتونو کښې دوهم مطلب په همدغسې يو مثال کښې ښودل کېږي چې حاصل يې داسې راځېږي:

۱ـ ای پيغمبره! د الله ﷻ د پلوه خلکو (مشرکانو او کافرانو) ته ووايه چې:

الف: الله ﷻ ستاسو د قناعت دپاره يو مثال بيانوي، کوم چې همدا ستاسو په خانونو پورې ارتباط نيسي نو غوږ ورته کېږدئ. هغه دا چې:

ب: ايا تاسو په هغو مالونو کښې کوم چې مونږ تاسو ته روزي کړي دي، او تاسو مو د هغو مجازي مالکان گرځولي ياست، داسې شريکان درلودلی شئ کوم چې ستاسو مملوکان وي؟

ج: يا په بل عبارت: ايا ستاسو مملوکان (غلامان) ستاسو سره ستاسو په مالونو کښې شريکان گرځېدلی شي؟ او يا تاسو هغوی د خپلو ځانونو سره د داسې شريکانو په حيث منلی شئ چې تاسو او هغوی په مالکيت کښې يو برابر شئ، حتی چې تاسو په خپلو مالونو کښې د هغوی د اجازې پرته ازاد تصرف نه شئ کولی، او داربېږئ چې هغوی به خپه شي او خپله برخه به جدا کړي؟

د: پوره واضحه ده چې په ذکر شوي تصويري مثال کښې ستاسو جواب منفي دی.

هـ: کله چې تاسو خپل مجازي مملوکان د شريکانو په حيث نه شئ قبلولی او نه ستاسو سره هغوی په ربېتيانی توگه شريکان جوړېدلی شي، بلکې دا دول شرکت په تناقض باندې مشتمل دی، چې بايد غلامان هم مالکان شي او هم مملوکان، حال دا چې تاسو او هغوی په بشريت کښې يو برابر ياست.

نو پوښتنه دا ده چې: د الله ﷻ سره د ده ﷻ حقيقي مملوکان (مخلوقات) څنگه په عبادت کښې شريکان بولئ، حال دا چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ﴾ هيڅ مثل او سيال نه لري؟

۲ـ ای پيغمبره! مونږ دغه رنگ په واضحه توگه د خپل وحدانيت دلايل بيانوو، خو صرف هغه قوم ترې استفاده کولی شي کوم چې د عقل څخه کار اخلي او په صحيحو معناوو کښې هوښياران دي.

۳ـ نو کوم کسان چې په کفر او شرک باندې کلک دي د دې وجه دا نه ده چې هغوی ته د توحيد

دلایل نه دي ښودلي شوي، بلکې وجه يې دا ده چې کفار (ظالمان) په دلایلو باندي پښې ږدي، او بدون د علمه او بدون د دلیله د خپلو خواهشاتو پیروي کوي (په ګړه لاره باندې کلکېږي).
ځکه يې الله ﷻ په همغې کړې لاره باندې روانوي کومه چې هغوی د خپلو ځانونو دپاره غوره کړې ده (الله ﷻ حق پلټونکو ته هدایت کوي او بس). نو څوک دی چې الهي ګمراه کړی شوو ته هدایت وکړي؟ او یا ورسره د عذابونو څخه په نجات کښې کومک وکړي؟
لنډه دا چې دغسې هوا پرستانو ته نه هدایت کوونکي شته او نه کومک کوونکی.

توضیحات

په دې مقام کښې لاندې درې نحوي تحلیلونه ولولئ[۱]:
الف: په ﴿ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن شُرَكَآءَ فِي مَا رَزَقْنَٰكُمْ ﴾ کښې د ﴿ مِّن شُرَكَآءَ ﴾ کلمه د "مِن" په زیادت سره موخره مبتدأ ده، او د "لَكُمْ" کلمه د متعلق (ثابت) په لحاظ سره مقدم خبر دی.
ب: په ﴿ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ ﴾ کښې د "وَهُمْ" کلمه مقدره ده چې په "أَنتُمْ" باندې عطفه ده، ظهور يې داسې راځېږي چې: "فَأَنتُمْ وَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ".
دا جمله د وړاندېني انکاري استفهام جواب دی.
نو د واړو تحلیلونو د معنی حاصل هغسې راځېږي کوم ته چې وړاندې د مطلب په خلاصه کښې اشاره شوې ده.
ج: د ﴿ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ ﴾ جمله د ﴿ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَآءٌ ﴾ جملې دپاره تفسیر او بیان واقع شوې ده.
دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ أَنفُسَكُمْ ﴾ څخه احرار (ازاد) کسان مطلب دي، یعنې چې ستاسو غلامان ستاسو سره داسې مساوي او برابر وي لکه څنګه تاسو ازاد شریکان یو تربله سره برابر او مساوي یاست، حتی چې یو شریک هم د بل شریک د رضایت څخه په غیر تصرف نه شي کولی، او یو تربله سره ډارېږئ چې په غُصه به شي او شرکت به تجزیه کړي (خپله ونډه به جدا کړي او تصرف کوونکي به د ملامتې لاندې واقع کړي).
۲ـ برسېره پر دې چې د ذکرو شوو ایتونو مضمون په [النحل:۷۱] ایت کښې منعکس شوی دی، یو نظیر يې د [النحل:۵۶] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوی هم دی، والحمد لله ﷻ.
﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَٱتَّقُوهُ

[۱] تفسیر روح المعاني ج۲۱ ص۳۷

وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُواْ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿۳۱﴾ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ
وَكَانُواْ شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿۳۲﴾ ﴾

[۳۰] نو (ای پیغمبره!) خپل مخ دې الهي دین ته ودروه (خپله ټوله توجه ورواړوه) په داسې حال کښې چې (د ټولو باطلو ادیانو څخه) څنګ کوونکی یې (او ستا امت دې هم همدغسې کار وکړي او دا څکه چې دا دین) د الله ﷻ هغه دین دی چې ټول خلک یې په همدغه دین باندې (همدغه دین ته) مستعد پیدا کړي دي، مستعد پیدا کول.

د الله ﷻ پیدا کولو ته هیڅ بدلون نشته (چې څوک بې استعداده پیدا کړي)، دغه برابر (او مستقیم) دین دی (چې د عقل او فطرت سره موافق دی)، او مګر اکثره خلک نه پوهېږي (چې د دغه برابر دین څخه انحراف کوي).

[۳۱] (ای پیغمبره!) په داسې حال کښې (تاسو حق دین ته توجه واړوئ) چې خاص الله ﷻ ته (د عقیدې په سمون او د عمل په اخلاص سره) رجوع کوونکي یاست.

او تاسو د الله ﷻ (د عذاب) څخه (خانونه) وساتئ (ترې ودار شئ) او تاسو لمونځونه ودروئ، او د مشرکانو څخه مه جوړېږئ (چې نه یې عقیده سمه ده او نه عمل).

[۳۲] (البته) د هغو کسانو څخه چې خپل (فطري) دین یې شندلی دی او دوی ډلې-ډلې جوړ شوي دي، (دوی ټول په باطلو لارو باندې روان دي خو د دې سره-سره) هره یوه ډله په هغه دین باندې خوښه ده کوم چې د هغې په نزد دی (ورباندې روانه ده).

ارتباطونه او د مطلب خلاصه

۱ــ د سورت د اول سر څخه تر دې خایه پورې الله ﷻ خپل وحدانیت او د قیامت په قیام باندې خپل کامل قدرت په متعددو دلایلو سره په اثبات ورسول، او په مثالونو کښې یې هم تشریح کړل. په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده چې تا خپله فریضه اداء کړه او دومره دلایل دې کفارو ته واورول چې د ایمان د راوړلو دپاره کفایت کوي، اوس د مؤمنانو حال ته متوجه شه او په دین باندې د استقامت او ثبات توصیه ورته وکړه.

۲ــ وړاندېنې نږدې ایتونه د ﴿ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْأٓيَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾ په جمله باندې هم مشتمل وه چې د دلایلو څخه هوښیاران استفاده کوي او بس. په دې ایتونو کښې اشاره شوې ده چې د اسلام دین فطري او معقول دین دی، هغه څوک ترې مخ اړوي کوم چې د عقل څخه کار نه اخلي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د دعوت په هکله خو تا خپله فریضه په کامله توګه اداء کړه نو اوس لاندې مطالب په پام کښې ونیسه:

۱ـ ته خپله ټوله توجه د اسلام دین ته واړوه او په همدې باندې کلک اوسه، او هم دې ستا امت په دین باندې کلک شي او منکولې دې ورباندې ښخې کړي.

۲ـ یا په بل عبارت: تاسو ټول د هغه دین پیروي وکړئ کوم چې د الله ﷻ دین دی او خلک يې ورباندې پیدا کړي دي (خلکو ته يې طبعي ګرځولی دی) نو د دغه طبعي او فطري دین پیروي په خلکو اسانه ده.

۳ـ د الله ﷻ خلق (پیدا کولو) ته هیڅ تبدیل نشته، نو د قیامت تر ورځې پورې د خلکو پیدابښت ته په همدغې طریقې سره ادامه ورکوي، چې د الهي دین پیروي ورته طبعي ګرځوي.

۴ـ دغه د توحید دین برابر او مستقیم دین دی چې د عقل او طبیعت دواړو سره موافق دی، مګر اکثره خلک نه پوهېږي او د طبعي او عقلي دین څخه انحراف کوي او په غیر عقلي او غیر طبعي ادیانو پورې کلک نښلي.

۵ـ ای پیغمبره! تاسو ټول په داسې حال کښې په خپل الهي دین باندې کلک اوسئ چې خاص الله ﷻ ته په توبه او د عمل په اخلاص سره رجوع کوونکي او د لاندې صفاتو درلودونکي یاست:

الف: خاص د الله ﷻ څخه وډار شئ او د عذاب څخه يې ځانونه وساتئ.

ب: تاسو خپل لمونځونه د ټولو حقوقو سره ودروئ ترڅو ستاسو سره په تقوی کښې کومک وکړي او د جنایاتو څخه مو منعه کړي.

ج: تاسو د مشرکانو څخه مه جوړېږئ چې شرکي او کفري عقیده خپله کړئ او خپل نېک اعمال ټول ضائع کړئ.

د: یا په بل عبارت: د هغو کسانو څخه مه جوړېږئ کومو چې خپل حق عقلي او طبعي دین ټوټه-ټوټه کړی دی، چې په ځینو برخو باندې يې ایمان راوړي او په ځینو نورو برخو باندې يې کفر غوره کوي، څوک د یو بوت عبادت کوي او څوک بل بوت ته په سجده پرېوځي. نو د همدې کبله هغوی په متعددو ډلو باندې وېشلي شوي دي چې یوه ډله يې هم په سمه لاره روانه نه ده، تاسو د ټولو څخه خپل ځانونه په ځنګ وساتئ.

خو د دې سره-سره هر یو ټولګی او هره یوه ډله په همغه دین باندې خوشاله ده او ورباندې راضي ده کوم يې چې خوښ کړی دی، او هم ورته خپل دین د ټولو ادیانو څخه بهتر برېښي.

توضیحات

۱ـ که څه هم په ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ﴾ کښې د ﴿ فَأَقِمْ ﴾ په ضمیر سره یوازې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی مګر په حقیقت کښې دغه خطاب بالتبع ټول امت ته شامل دی.

یعنې ای پیغمبره! ته د خپل امت په شمول خپله توجه په دین پورې کلکه کړه او په همدې باندې په قوت سره ودرېږه.

۲ـ علماوو کرامو د ﴿ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ﴾ په ارتباط اوږده

بیانات لیکلي دي[۱] که څوک د اوږدو بیاناتو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي خو کوم مطالب چې مونږ ته د ایت شریف سره ډیر نژدې برېښېدلي دي هغه په لاندې تکو کښې خلاصه کوو:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۱۴] ایت لاندې د "ف، ط، ر" په اشتقاقي معنی کښې څه تحقیق لیکلی دی چې دغه توری په یوه شي کښې د درز (چاود) په پیدا کولو باندې دلالت کوي؛ او الله ﷻ خپل اقدس ذات په ﴿ فَاطِرِ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د ﴿ فَاطِرِ ﴾ په کلمې سره ځکه ستایلی دی چې اسمانونه او ځمکې يې د عدم په چاودولو او د منځه په وړلو سره موجود کړي دي.

ب: "فِطْرَةٌ" کلمه د "قِبْلَةٌ" په وزن د مصدر صیغه ده، په دغه وزن باندې مصدر د نوعې (ډول) دپاره استعمالېږي. هغه دا چې:

ج: که څه هم بنیادم په خوراک او څښاک او ځینو نورو طبعي استعدادونو کښې د ځارویو څخه څه تفاوت نه لري، الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ [طه:۵۰] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته يې مناسب شکل ورکړی دی او بیا يې ورته د خپل شکل څخه د استفادې لاره هم ښودلې ده، چې داسې خوراک او څښاک کوه او په دې ډول سره ګرځه راګرځه او داسې نور؛ مګر الله ﷻ د خپل اقدس ذات په پېژاندلو باندې د مکلفیت استعداد یوازې د بنیادم په خلقت (پیدایښت) کښې ایښی دی او بس، او نورو ځارویو ته يې نه دی ورکړی، نو د بنیادم پیدایښت یوه خاصه نوعه (ډول) پیدایښت دی.

د: کوم استعدادي قوت چې په اساني سره پرې اثرات مرتبېږي او د خلقت سره موافق وي هغه په دې نومونو یادېږي[۲]: "مِزَاج، طَبِيْعَة، قَرِيْحَة، سَجِيَّة، غَرِيْزَة، فِطْرَة، سَلِيْقَة". خو د "فِطْرَة" کلمه خاص په هغه استعدادي قوت پورې اختصاص لري په کوم باندې چې د الله ﷻ د پېژاندنې اثر ترتب مومي.

نو مونږ وایو چې د انسان دپاره د الله ﷻ پېژاندنه فطري شی دی، او که ووایو چې دا یو طبعي شی دی، هم باک يې نشته.

نو د ذکر شوي وضاحت په بنیاد په ﴿ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "فِطْرَتَ" کلمې اضافت د تخصیص دپاره نه بلکې د تشریف دپاره دی لکه چې په بَيْتُ اللهِ کښې د "بَيْت" اضافت همدغه مطلب افاده کوي.

هـ: همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، ثُمَّ يَقُولُ: اقْرَءُوا ﴿ فِطْرَةَ اللهِ الَّتِي ﴾ الآيَة»[۳] یعنې: هیڅ مولود نه دی مګر په "فِطْرَة" باندې تولد کېږي (د الله ﷻ د پېژاندلو استعداد پکښې ایښودل شوی وي)؛ بیا نبي کریم ﷺ وفرمایل چې تاسو د اطمنان دپاره دغه ایت شریف ﴿ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ﴾ الآية ولولی:

و: ډېرو علماوو کرامو د ﴿ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه په مقدر عامل "اتبعوا" سره منصوبه ګڼلې ده او د

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۲۷؛ تفسير ابي السعود ج۷ ص۶۰؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۴
(۲) لسان العرب ج۲ ص۵۸۸، ج۵ ص۵۶، ۲۸۷، ج۱۴ ص۳۷۲؛ مفردات الراغب ص۴۱۶
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۶

بندګانو د حال سره یې تعلق ورکړی دی[۱]، یعنې ای بندګانو! تاسو د فطرة الله پیروي وکړئ او د خپل فطري استعداد په بنیاد په دین باندې کلک اوسېږئ.

خو مونږ ته دا ډول تفسیر په زړه پورې نه برېښي چې په عین مضمون باندې د ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ﴾ جمله دلالت کوي.

مونږ ته بهتره برېښي چې مقدر عامل به یې د "فَطَرَ" کلمه وي، او د الله ﷻ د عالي شان بیان به پکښې مرموز وي، ته به وایې چې داسې نازل شوی دی چې "فَطَرَ اللهُ النَّاسَ فِطْرَةً" یعنې ای بندګانو! تاسو په خپل دین باندې کلک شئ ځکه چې الله ﷻ خلک همدغه دین ته مساعد پیدا کړي دي، مساعد پیدا کول.

ز: ځینو علماوو کرامو دا جمله ﴿ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ﴾ په نهې سره مؤوله کړې ده[۲]، یعنې ای بندګانو! تاسو خلق الله ﴿ فِطْرَتَ اللَّهِ ﴾ مه تبدیلوئ چې د توحید لاره پرېږدئ او کفري لاره غوره کړئ.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې نوموړې جمله په خپل حال پرېښودله شي او په نهې سره تاویل ورنه کړی شي، ته به وایې چې د وراندېنۍ جملې وضاحت پکښې مرموز دی.

په دې تقدیر یې حاصل داسې راځېږي چې: الله ﷻ خلک د فطري استعداد موافق پیدا کړي دي، او الله ﷻ چې د هر ډول پیدا کولو اراده وکړي د هغه ډول څوک مخنیوی نه شي کولی، نو د خلکو پیدا کول به په همدغه فطري استعداد باندې د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري، او هیڅ بدلون به مونده نه کړي.

ح: لنډه دا چې مونږ ته د همدغه ایت شریف په اعراب او تفسیر کښې دا ایت شریف نظیر برېښي چې ﴿ سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴾ [الفتح:۲۳] یعنې الله ﷻ طریقه اینښې ده هغه طریقه چې د پخوا څخه تېره شوې ده (هغه دا چې مؤمنانو ته به په کفارو باندې غلبه ورکوي)، او ته به هیڅکله د قیامت تر ورځې پورې دالله ﷻ د طریقې (او قانون) بدلون مونده نه کړې (دا قانون دائمي دی).

ط: د دې خبرې څه شرحه د [الأعراف:۱۷۲] ایت لاندې تېره شوې ده چې "اسلام فطري دین دی او په همدې بنیاد په عالم الذر کښې د الله ﷻ په ربوبیت باندې ټولو بنیادمانو اعتراف کړی دی"، هیله ده چې په دې مقام باندې د ښه پوهېدلو دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

د ایت شریف ارشاد

۳ـ ذکر شوی ایت شریف مونږ ته دا ارشاد کوي چې باید خپلو اولادونو ته دیني روزنه ورکړو او په لوی لاس یې فطري استعداد بې نوره نه کړو چې د فسق او فجور سره یې مینه او علاقه پیدا شي.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۷۹

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۰۹؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۵۱

مونږ ته لازمه ده چې د غير شرعي كارونو او خبرو څخه د خپلو اولادونو په وړاندې په جدي توګه خپل ځانونه بچ وساتو، ترڅو هغوی ته په غير شعوري توګه د جناياتو دعوت ورنه کړو.

د ښه وضاحت دپاره د حديث شريف لاندې مضمون ولولئ:

عبد الله بن عامر ﷺ وايي چې: زه خپلې مور يوه ورځې ورو بللم چې: ها فلانكيه! دلته راشه چې څه درکړم. نو نبي کريم ﷺ زما د مور بلنه واورېدله او داسې سوال جواب يې ورسره وکړ:

نبي کريم ﷺ: ايا ستا اراده ده چې خپل زوی ته څه شی ورکړې؟

زما مور: هو، زه غواړم چې کجورې ورکړم.

نبي کريم ﷺ: اګاه اوسه! که ته خپل زوی ته څه شی ورنه کړې او ثابته شي چې د دروغو وعده دې ورکړې وه «كُتِبَتْ عَلَيْكِ كِذْبَةٌ»[1] نو په تا باندې به د يو کرت دروغو ګناه وليکله شي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ مُنِيبِينَ ﴾ کلمه د ﴿ فَأَقِمْ ﴾ د مستتر ضمير څخه حال واقع شوې ده، خو دا جمعه ده او هغه مفرده ده، او د نحويانو په نزد بايد حال او ذو الحال په إفراد او جمعيت کښې يو برابر وي؟

مونږ وايو چې: وړاندې په لومړني توضيح کښې د الله ﷻ په توفيق ليکلی شوي دي چې د ﴿ فَأَقِمْ ﴾ په کلمه کښې نبي کريم ﷺ ته د ټول امت په ملحوظ خطاب متوجه شوی دی، نو ذو الحال هم په واقع کښې مفرد نه دی بلکې جمعه ده، نو اعتراض نه واردېږي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې د لمانځه په عدم اقامت سره سړی د مشرکانو څخه جوړېږي، نو پوښتنه دا ده چې ايا د ايت شريف څخه په دغه ډول سره مفهوم اخستل صحت لري؟

مونږ وايو چې: د ﴿ وَلَا تَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ جمله يوازې د ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ د ارشاد پورې تعلق نه نيسي لکه چې معترض خيال کړی دی، بلکې دا جمله د وړاندېنيو درېوو ارشاداتو ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ﴾، ﴿ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَٱتَّقُوهُ ﴾، ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ په مجموعې پورې تړاو لري.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو په الهي حق دين باندې عقيدةً او عملاً کلک اوسئ او د مشرکانو غوندې مه کېږئ چې نه يې عقيده سمه ده او نه يې عمل او عبادت صحت لري.

يا په بل عبارت: تاسو د کفارو غوندې مه جوړېږئ چې د مشکلاتو په وخت کښې الله ﷻ ته رجوع کوونکي وي او د خوشالۍ په وخت کښې خپلو بوتانو ته رجوع کوونکي ګرځي او شرک غوره کوي.

---

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۲۵

په همدې مطلب باندې په راتلونکې ایت شریف کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلنَّاسَ ضُرٌّ دَعَوۡاْ رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيۡهِ ﴾ الآية.

یادونه

۶ـ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۱۵۹] ایت لاندې د ﴿ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمۡ وَكَانُواْ شِيَعٗا ﴾ جمله بنه پوره شرحه شوې ده چې په بیا شرحه کولو باندې یې کتاب اوږدېږي، او مونږ تر وسې-وسې کوښښ کوو چې په غیر ضروري بحثونو باندې یې اوږد نه کړو.

﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلنَّاسَ ضُرّٞ دَعَوۡاْ رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيۡهِ ثُمَّ إِذَآ أَذَاقَهُم مِّنۡهُ رَحۡمَةً إِذَا فَرِيقٞ مِّنۡهُم بِرَبِّهِمۡ يُشۡرِكُونَ ﴿٣٣﴾ لِيَكۡفُرُواْ بِمَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡۚ فَتَمَتَّعُواْ فَسَوۡفَ تَعۡلَمُونَ ﴿٣٤﴾ أَمۡ أَنزَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٗا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُواْ بِهِۦ يُشۡرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِذَآ أَذَقۡنَا ٱلنَّاسَ رَحۡمَةٗ فَرِحُواْ بِهَاۖ وَإِن تُصِبۡهُمۡ سَيِّئَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ إِذَا هُمۡ يَقۡنَطُونَ ﴿٣٦﴾ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۳] او کله چې خلکو ته بدحالي ورسېږي نو دوی خپل رب ﷻ په داسې حال کښې بلي چې خاص همده ﷻ ته رجوع کوونکي وي.

بیا چې کله الله ﷻ هغوی ته د خپله جانبه (بدون د استحقاقه) مهرباني وروڅکي (بد حالي ترې لرې کړي)، نو ناڅاپه د هغوی یوه ډله د خپل رب ﷻ سره (په عبادت کښې) شریکان نیسي.

[۳۴] ترڅو (د دغه کار نتیجه دا شي چې) هغوی په هغه (نعمت) سره کافران (او ناشکران) جوړ شي کوم چې مونږ ورته ورکړي وه.

نو (زمونږ د پلوه ورته وواېه چې: څو معدودې ورځې د نعمتونو څخه) ګټه پورته کړئ نو ډېر ژر دی چې (په خپلو غلطیاوو باندې به) پوه شئ.

[۳۵] ایا مونږ په مشرکانو باندې کوم دلیل (یا کتاب) ورنازل کړی دی نو هغه (دلیل یا کتاب) د هغو معبودانو (په حقیت او واقعیت) باندې تکلم کوي (او پرې ناطق دی) کوم چې هغوی یې (د الله ﷻ په عبادت کښې) په اشتراک قول کوي (او پرې مشرکان شوي دي)؟

[۳۶] او کله چې مونږ خلکو ته رحمت (او مهرباني) وروڅکو (ورکړو) نو دوی پرې (د بې دینۍ او تکبر) خوشالي کوي، او که دوی ته د هغو جنایاتو په سبب څه بدي ورسېږي کوم چې د دوی لاسونو مخکښې لېږلي دي (او پخپله یې مرتکب شوي دي) نو ناڅاپه دوی (د الله ﷻ د رحمت څخه) نااميده کېږي (او بې صبري کوي).

[۳۷] ایا دوی (دغه کار کوي) او (دې ته) نه ګوري (نه پوهېږي) چې یقیناً الله ﷻ هغه چا ته روزي

پراخوي کوم ته يې چې اراده وشي او (هغه چا ته يې) تنګوي (کوم ته يې چې اراده وشي، دا دواړه د حکمت په بنياد صورت نيسي).

(ای پيغمبره!) يقيناً په دغه (مذکور بيان) کښې د داسې قوم دپاره (د الهي کامل قدرت) عظيم الشانې نښې نغښتې دي، کوم چې (د الله ﷻ په وحدانيت) باور کوي (او ايمان ورياندې راوړي، همدوی ترې ګټه اخلي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون دا وه چې د اسلام دين فطري او طبعي دين دی او غير اسلامي اديان غير فطري او غير طبيعي اديان دي. په دې ايتونو کښې په همدغه مضمون باندې څه رڼا اچولې شوې ده او څه اضافه وضاحت ورکړی شوی دی چې حاصل يې داسې راځي:

۱ـ ای پيغمبره! د دې خبرې د ښه وضاحت دپاره چې "د اسلام دين فطري او طبعي دين دی" په خپل امت باندې لاندې مثال قرائت کړه:

الف: کله چې خلکو ته سختي او مشقت ورسېږي او د مشکلاتو سره مخامخ شي نو دوی ټول (کفار وي او که مؤمنان) خپل رب ﷻ په داسې حال کښې بلي چې د عقيدې په سمون او د عمل په اخلاص ورته رجوع کوي (يوازې هم ده ﷻ ته د مشکلاتو څخه د نجات سوالونه کوي). او په دغه وخت کښې خپلو باطلو معبودانو ته خپل احتياج نه وړاندې کوي، که بالفرض غير اسلامي اديان فطري او طبعي وی نو کفارو به د خپلو مشکلاتو حل کولو ته باطل معبودان وربللي وی.

ب: خو د دې سره-سره چې بيا کله الله ﷻ د خپله جانبه دوی ته رحمت او مهرباني وروڅکي او د مشکلاتو څخه نجات ورکړي، نو د خلکو څخه يوه ډله په ناڅاپي توګه د خپل رب ﷻ سره په عبادت کښې شريکان دروي، حال دا چې د همدغو شريکانو په ناتوانۍ باندې يې لږ وخت وړاندې اعتراف کاوه چې احتياج يې نه وروړاندې کاوه او پوهېدل چې د لاسه يې څه پوره نه دي.

ج: د نجات څخه وروسته د کفارو يو ټولګی په ذکر شوي اخلاص باندې باقي پاتې کېږي او اکثريت يې بيرته کفر ته ورتاوېږي. اما مؤمنان په اضطراري او غير اضطراري (دواړو) حالاتو کښې خاص خپل رب ﷻ ته رجوع کوونکي دي.

۲ـ ای پيغمبره! د ذکر شوي بيان په تعقيب لاندې مطالب قرائت کړه:

الف: ذکره شوې کړنلاره اختيارول بله نتيجه نه لري بې د دې چې کفار د هغو نعمتونو ناشکري وکړي کوم چې يوازې مونږ ورکړي دي او د دوی باطلو معبودانو پکښې هيڅ مداخله نه ده کړې او نه يې پکښې کولی شي.

ب: همدغې مشرکې او ملحدې ډلې ته زمونږ د پلوه ابلاغ کړه چې:

د څو شمارلی شوو ورځو پورې د دنيا څخه لنډه تنګه استفاده وکړئ، نو د بر ژر دی چې په خپله خطاکارۍ باندې به پوه شئ، خو په دغه وخت کښې به تاسو ته پوهېدل هيڅ ګټه ونه شي رسولی او

د الهي عذاب څخه به نجات درنه کړی شي.

۳ـ کله چې غیر اسلامي ادیان نه فطري او نه طبیعي دي او نه یې په ثبوت باندې څه عقلي دلیل شته چې د حقیقي انعام کوونکي ناشکري دې وکړی شي، نو زمونږ د پلوه کفارو ته دا پوښتنه راجع کړه چې: ایا مونږ په دوی باندې کوم دلیل او یا کوم کتاب نازل کړی دی چې د بوتانو په اثبات باندې ناطق وي؟ او د دوی په کفري او شرکي عقیده باندې دلالت وکړي؟

لنډه دا چې د کفري عقیدې په اثبات باندې نه فطري دلیل شته او نه ورباندې کوم عقلي یا نقلي دلیل شتون لري بلکې یو لک او څلېرشت زره ـزیات یا کمـ پیغمبران مونږ صرف د دې دپاره خمکې ته را استولي دي چې توحیدي عقیده خلکو ته ورزده کړي او د کفري عقیدې څخه یې وژغوري.

۴ـ او کله چې مونږ خلکو ته د خپلې مهربانۍ د مخې (بدون د استحقاقه) د خوشالیو او د نعمتونو پراخي وربېرزو کړو نو هغوی ورباندې سمدستي د تکبر او سرکشۍ خوشالي کوي او شکرگزاري یې په دماغ کښې نه گرځي.

او که چرته ورته د هغو گناهونو په سبب څه بدي او مصیبت ورسېږي کوم چې د دوی خپلو لاسونو وړاندې لېږلي دي او همدوی یې پخپله مرتکب شوي دي، نو هغوی په ناڅاپي ډول زمونږ د رحمت څخه ناامیدي کوي او د صبر څخه کار نه اخلي چې مونږ ته راجع شي او د مصیبت د لرې کولو سوال راته وړاندې کړي.

۵ـ البته دغه کړنلاره هغه خلک غوره کوي د کومو چې فطري استعداد د خاورو سره برابر شوی وي، چې نه ورباندې نعمتونه اثر غورځوي او نه د مصیبت تر اغېز لاندې واقع کېږي.

ایا ذکر شوي خلک دې ته نه گوري او په دې باندې نه پوهېږي چې د نعمتونو پراخي او تنگي دواړه د الله ﷻ په اراده باندې څرخېږي او د حکمتونو په مطابق صورت نیسي؟

۶ـ یقیناً په دغه بیان او دغو حالاتو کښې د داسې قوم دپاره د الهي قدرت عظیم الشان دلایل نغښتي دي کوم چې ایمان راوړي او د فطري استعداد په مطابق توحیدي عقیده خپلوي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: ایا په ﴿ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴾ کښې د ﴿ فَرِيق ﴾ کلمه هغو مؤمنانو ته هم شمولیت لري کوم چې د فطري توحیدي عقیدې د درلودلو سره‌سره د خوشالۍ حالات خپل مهارت یا بل کوم سبب ته منسوب کړي، او یا ووایي چې زه په دغې یا هغې دوا باندې روغ رمټ شوم؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نظر د مؤمنانو (موحدینو) ذکره شوې وینا د مجاز په توگه په تشریک باندې نومولی شي[۱]، خو حقیقتاً ورته دغه لقب نه شي ورکولی، او شرک نه گڼلی کېږي. یا په بل عبارت: ذکر شوی قول ـد ریاکارۍ غوندېـ عملي شرک دی خو عقیدوي شرک

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۲۶۰

نه دی چې د اسلامي ملت څخه وربانديې خارج شي او په کفري ملت کښې شامل وګڼلی شي (په ايت شريف کښې د همدغې کفري ډلې د حالاتو بيان مطلب دی او بس).

لنډه دا چې په عصيان باندې لکه څنګه چې د مجاز په توګه د کفر اطلاق کېږي، همدارنګه کله-کله د شرک په نامه هم يادېږي[1] خو عملي شرک، نه عقيدوي شرک.

د همدې مقام پورې اړوند څه خوندور بحث د [يوسف:۱۰۶] ايت لاندې تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ هيله ده چې د زيات تفصيل دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

يادونه

۲ـ نبي کريم ﷺ په خوشالۍ او خپګان کښې د مؤمن حال پوره څرګند کړی دی، که څوک غواړي چې نظر ورباندې واچوي نو د [هود:۹] ايت تفسير ته دې مراجعه وکړي چې هلته مونږ د الله ﷻ په توفيق په همدې موضوع کښې د نبي کريم ﷺ يو حديث رانقل کړی دی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلنَّاسَ ضُرٌّ دَعَوۡاْ رَبَّهُم مُّنِيبِينَ إِلَيۡهِ ﴾ څخه څرګندېږي چې کفار د مصيبت په وخت کښې الله ﷻ ته رجوع کوونکي ګرځي او همدا د دې خبرې دليل دی چې د اسلام دين فطري او طبعي دين دی، او د ﴿ إِذَا هُمۡ يَقۡنَطُونَ ﴾ څخه فهمېږي چې هغوی د مصيبت په حالاتو کښې د الله ﷻ څخه نااميده کېږي؛ نو ايا دغه دواړه ايتونه سره يو تربله څه منافات نه لري؟

مونږ وايو چې[2]:

الف: هلته د ﴿ ٱلنَّاس ﴾ د کلمې څخه يو: ډله مطلب ده او دلته ترې بله ډله مراده ده، چې يوه ډله هغسې کوي او بله ډله دغسې کوي.

ب: هلته د ﴿ ضُرٌّ ﴾ د کلمې څخه عظيم الشان ضرر مطلب دی، لکه په درياب کښې بېړۍ طوفاني کېدل او داسې نور، او دلته د ﴿ سَيِّئَة ﴾ د کلمې څخه عادي مشکلات مطلب دي، نو يو ايت د بل ايت سره څه تضاد نه لري.

ج: مونږ ته په جواب کښې دا هم څه لرې نه برېښي چې په دواړو ايتونو کښې به يوه زمانه مراده نه وي ترڅو تضاد لازم شي، بلکې مطلب به دا وي چې کفار د مشکلاتو په وخت کښې کله هغسې کوي او کله دغسې لاره غوره کوي، والله ﷻ أعلم بمراده في ذلک.

﴿ فَـَٔاتِ ذَا ٱلۡقُرۡبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلۡمِسۡكِينَ وَٱبۡنَ ٱلسَّبِيلِۚ ذَٰلِكَ خَيۡرٞ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجۡهَ ٱللَّهِۖ وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَآ ءَاتَيۡتُم مِّن رِّبٗا لِّيَرۡبُوَاْ فِيٓ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ فَلَا يَرۡبُواْ

(۱) التفسير الكبير ج۲۵ ص۱۲۸
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۴۳

عِندَ ٱللَّهِ ۖ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن زَكَوٰةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

[۳۸] نو (ای پیغمبره!) ته د قرابت خاوند ته خپل حق ورکړه، او مسکین ته (هم) او د لارې بچي (مسافر) ته (هم، او ستا امت دې هم دا کار وکړي).

دغه (کار) د هغو کسانو دپاره بهتر دی کوم چې د الله ﷻ رضامندي غواړي، او همدغه کسان همدوی بری (کامیابي) موندونکي دي.

[۳۹] او (ای مؤمنانو!) هغه مال چې تاسو ورکوئ کوم چې د سُودي مال څخه عبارت دی (البته د دې دپاره چې د خلکو په مالونو کښې زیات شي (وده وکړي)، نو د الله ﷻ په نزد به (دغه مال) زیات نه شي (او وده به ونه کړي).

او هغه مال چې تاسو ورکوئ کوم چې د صدقې څخه عبارت دی (نفلي وي او که فرضي وي) په داسې حال کښې چې تاسو (ورباندې) د الله ﷻ وجه (بلا کیفه مخ او رضامندي) طلبوئ، نو دغه کسان همدوی د چندونو موندونکي دي (البته په اجر او ثواب کښې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو متصلو دوه ایتونو په مضامینو کښې دوه مطلبونه هم شامل وه، یو دا چې د جنایاتو په سبب سړی په دنیا کښې هم په مصیبت اخته کېدلی شي، او بل دا چې د رزق پراخي او تنګي (دواړه) د حکمتونو په بنیاد ولاړ دي او یوازې د الله ﷻ په اختیار او ارادې پورې توقف لري.

په دې ایتونو کښې لومړی ایت په لومړي مطلب باندې رڼا اچوي او په دوهم ایت کښې دوهم مطلب ته څه وضاحت ورکړی شوی دی چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې څه وضاحتونه قرائت کړه، هغه دا چې:

۱ـ د دې دپاره چې تاسو په دنیا کښې هم د خپلو عملونو په سبب په مصیبت اخته نه شئ، نو ته او ستا امت د حقدارانو حقونه ورکړئ، لکه:

الف: د قرابت خاوندانو ته خپل حق ورکړئ، برابره خبره ده چې مالي حق وي لکه چې کوم یو خپلوان مو شل شوټ وګرځي او د خپل رزق د لاس ته راوړولو توان ونه لري او تاسو نفقه ورکړئ، او یا د صله رحمۍ حق وي لکه چې د هغوی څخه کوم یو ستاسو بنېګڼې ته اړ شي او تاسو ورسره خواخوږي وکړئ.

ب: تاسو مسکینانو ته هم مالي او اخلاقي حقونه وروسپارئ.

ج: تاسو د مسافرانو (پردیسانو) او نورو مسلمانانو حقوق هم په ډېره ښه توګه اداء کړئ.

خو په یاد ولرئ چې حقدارانو ته دغه ذکر شوي حقونه ورکول د هغو کسانو دپاره ډېر بهتر دي او د مصیبت په مخنیوي کښې ورته ډېر ګټور دي کوم چې ذکر شوي کارونه فقط او فقط د الله ﷻ د اقدس ذات دپاره ترسره کړي، او همدغه د حقوقو ترسره کوونکي کسان همدوی د فلاح خاوندان دي، او همدوی د خپلو اعمالو د بدو نتایجو څخه نجات موندونکي دي.

۲ـ د همدې کبله ستاسو مالي ورکړه لاندې دوه صورتونه درلودلی شي:

الف: چې تاسو خلکو ته څه سودي مالونه د دې دپاره ورکړئ ترڅو د هغوی په مالونو کښې زیادت وکړي او تاسو بې ترې د زیادت سره بهرته واخلئ: دغه ډول ورکړه که څه هم ستاسو په نظر د رزق د پراخۍ باعثه بریښي مګر حقیقت دا دی چې دغه ډول ورکړه د الله ﷻ په نزد بې برکته ده، او روزي ورباندې نه اضافه کېږي.

ب: کوم مال چې تاسو خلکو ته د صدقې او خیرات په توګه ورکوئ، ترڅو د الله ﷻ رضامندي حاصله کړئ او خپل ځانونه وربانديې د ګناهونو څخه تزکیه او پاک کړئ. نو دغه ډول ورکړه ستاسو دپاره با برکته او د رزق د زیادت باعثه ده.

لنډه دا چې د ذکرې شوې ورکړې خاوندان همدوی د چندونو درلودونکي دي، او په څو چنده به ورته الله ﷻ د صدقاتو بدله ورکړي او رزق به يې ورته پراخه کړي.

توضیحات

۱ـ که څه هم په ﴿ فَـَٔاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ ﴾ کښې ځینو علماوو کرامو جائزه ګڼلې ده چې د ﴿ فَـَٔاتِ ﴾ په کلمې سره هر يو اورېدونکی يا هر يو مالدار مخاطب وګرځولی شي[۱]، مګر مونږ ته بهتره بریښي چې ذکر شوی خطاب به ـ د زیات اهتمام د امله ـ نبي کریم ﷺ ته اصالةً او ټول امت ته بالتبع متوجه وي، لکه چې همدغسې يو خطاب د همدې سورت په دېرشم [۳۰] ایت کښې لږ وړاندې تېر شوی دی چې ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ ﴾ الآية.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ حَقَّهُۥ ﴾ کښې د حق څخه مطلق حق مطلب دی، برابره ده چې مالي وي يا غير مالي وي او يا اخلاقي وي[۲].

ربا څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن رِّبًا لِّيَرْبُوَا۟ فِىٓ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ ﴾ کښې د ﴿ لِّيَرْبُوَا۟ ﴾ کلمه د "رَبْواً، رِبَاءً" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د زیادت معنی ورکوي، او د "رِبَا" کلمه د همدغه باب دپاره اسم دی[۳]، يا په بل عبارت: د "رِبَا" کلمه د هغه مال څخه عبارت ده چې په اصلي عوض باندې اضافه ورکړی شوی وي او يا اضافه اخستلی شوی وي.

پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام کښې دغه مال د کوم مال څخه عبارت دی چې د الله ﷻ په نزد د زیادت درلودونکی نه دی؟ نو د دې جواب څخه وړاندې په کار دي چې يوه مقدمه په پام کښې ونیوله شي هغه دا چې

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۴۴
(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۶۲
(۳) لسان العرب ج۱۴ ص۳۰۵

مقدمه

۳ـ په دې مقام باندې د ښه پوهېدلو دپاره لاندې ټکي په حفظ کښې ساتل په کار دي:
الف: کوم مال چې څوک چاته د هبې (بخشش) په توګه ورکوي هغه لاندې ډولونه درلودلی شي:
اول: چې په ورکړه کښې د ورکوونکي نیت صرف د الله ﷻ رضامندي وي او بس.
د دې ډول ورکړې نتیجه دا ده چې الله ﷻ به ورکوونکي ته ورکړی شوی مال په چندونو سره په خپل نزد کښې اضافه کړي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ وَلَا يَقْبَلُ اللهُ إِلَّا الطَّيِّبَ فَإِنَّ اللهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ ثُمَّ يُرَبِّيهَا لِصَاحِبِهِ كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلُوَّهُ حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ»[1] یعنې هرڅوک چې د خپل پاکیزه کسب څخه د یوې کجورې په اندازه صدقه (خیرات) وکړي ـ او الله ﷻ نه قبلوي مګر پاکیزه ـ نو یقیناً الله ﷻ به یې په ښي لاس (ډېر ښه قبول) سره قبوله کړي، بیا به یې خپل خاوند ته تربیه (غټه) کړي، لکه چې ستاسو یو کس د خپلې اسپې کوتې تربیه کوي (او غټوي)، آن تر دې چې ذکره شوې یوه کجوره به ورته د غره په مثل وګرځوي.
د دغه ډول ورکړی شوي مال څخه نبي کريم ﷺ استفاده نه کوله او دا ځکه چې په دغه ډول مال سره ـ فرضي وي او که نفلي ـ د صدقه کوونکي ګناهونه وینځلی کېږي او خیری او چرک لرې. یا په بل عبارت: لکه څنګه چې په استعمال سره اوبه خیرنېږي همدارنګه په خیراتي مالونو کښې هم څه معنوي خیری صورت نیسي، چې د نبي کريم ﷺ د پاک مزاج سره یې سمون نه خوړ.
د همدې کبله کله به چې نبي کريم ﷺ ته څه شی ورووړ شو نو پوښتنه به یې وکړه چې دا هدیه ده او که صدقه؟ «فَإِنْ قِيلَ صَدَقَةٌ لَمْ يَأْكُلْ وَإِنْ قِيلَ هَدِيَّةٌ بَسَطَ يَدَهُ»[2] یعنې نو که په جواب کښې به ورته وویلی شوه چې دا صدقه ده نو هغه به یې نه خوړ (استفاده به یې ترې نه کوله) او که ورته به وویلی شوه چې دا هدیه ده نو خپل مبارک لاس به یې وروغزاوه.
دوهم: چې په ورکړه کښې د ورکوونکي نیت صرف ریاکاري وي چې خلک وریاندې آفرین ووایي او د خلکو توجه خپل ځان ته راواړوي.
په دې ډوله هبه (ورکړه) کښې څه اجر او ثواب نشته، چې پوره بیان یې د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۱۰۶] ایت لاندې تېر شوی دی.
دریم: چې په ورکړه کښې فقط د یوه دوست (یوه مسلمان ورور) خوشالول او راضي ساتل مطلب وي، دغه ډول ورکړه د تحفې او سوغات په نامه یادېږي. لکه چې نبي کريم ﷺ فرمایلي دي چې: «تَصَافَحُوا يَذْهَبُ الْغِلُّ وَتَهَادَوْا تَحَابُّوا وَتَذْهَبُ الشَّحْنَاءُ»[3] یعنې تاسو د ملاقات په وخت کښې

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۹
(۲) سنن النسائي ج۱ ص۳۶۶
(۳) الموطا للإمام مالک ص۵۶۶

مصافحه وکړئ (یو بل ته لاس ورکړئ) چې په دې کار سره ستاسو کینه د منځه ځي، او یو بل ته سوغاتونه او تحفې وکړئ چې په دې کار سره ستاسو ترمنځ محبت (مینه) پیدا کېږي او بغض (عداوت) مو د منځه ورکېږي.

څرنګه چې په هدایاوو او تحفو باندې ګناهونه نه وینځلې کېږي او خیرې پکښې صورت نه نیسي نو نبي کریم ﷺ به ترې استفاده کوله.

عائشه (أم المؤمنین رضی الله عنها) وایي چې: «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقْبَلُ الْهَدِيَّةَ وَيُثِيبُ عَلَيْهَا»[۱] یقیناً نبي کریم ﷺ وه چې هدیه به یې قبلوله او (هدیه کوونکي ته یې) ورباندې عوض هم ورکاوه.

همدارنګه نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَمَنْ أَهْدَى لَكُمْ فَكَافِئُوهُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا مَا تُكَافِئُوهُ فَادْعُوا لَهُ»[۲] یعنې او هغه څوک چې تاسو ته څه تحفه درکړي نو تاسو یې بدل ورکړئ (تاسو هم بالمقابل تحفه ورکړئ) نو که هغه څه مو ونه موندل چې نوموړي ته یې په بدل کښې سوغات کړئ نو دعاء ورته وکړئ (او د الله ﷻ څخه ورته خیر وغواړئ).

ب: د تحفې بدل او عوض د "رِبَا" په نامه باندې هم یادېږي، او دا خکه چې وړاندې په دوهمه توضیح کښې تېر شوه چې د "رِبَا" کلمه د هغه مال نوم دی کوم چې په اصلي عوض باندې اضافه ورکړی شي. څرنګه چې په تحفو او سوغاتونو کښې اصلي مطلب د یوه دوست خوشالول وي، نو عوض اخستل پرې په اصلي مطلب باندې زیادت دی.

د همدې کبله عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وایي چې: «الرِّبَا رِبَاءَانِ، فَرِبًا لَا يَصِحُّ (رِبَا الْبَيْعِ)، وَرِبًا لَا بَأْسَ بِهِ، وَهُوَ هَدِيَّةُ الرَّجُلِ يُرِيْدُ فَضْلَهَا وَإِضْعَافَهَا»[۳] یعنې سود په دوه ډوله دی، یو سود دی چې شرعاً صحت (او جواز) نه لري (چې هغه د بیو سود دی)، او بل سود دی چې څه ګناه پکښې نشته دا سود د سرې د تحفې او سوغات څخه عبارت دی چې زیادت او چندونه یې مطلب وي.

ج: که څوک وایي چې: په هغو تحفو کښې خو اخروي اجر او ثواب نشته په کومو باندې چې د عوض اخستل په نظر کښې نیولی شوي وي، چې دا کار پلورلو او پېرودلو ته ورته دی؛ نو ایا په هغو تحفو کښې هم ثواب نشته په کومو کښې چې عوض اخستل په نظر کښې نه وي نیولي شوي؟

مونږ وایو چې: په سوغاتونو (تحفو) کښې له دې حیثه چې تحفې دي مطلقاً هیڅ اجر نشته برابره خبره ده چې عوض اخستل په نظر کښې نیولی شوی وي او که نه[۴].

مګر په هغو سوغاتونو او تحفو کښې چې عوض اخستل پکښې په نظر کښې نه وي نیولی شوي بلکې د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره د یوه مسلمان ورور د زړه خوشالي او محبت وړاندې باعث وي، نو امید دی چې د همدغه حیثه به الله ﷻ سوغات ورکوونکي ته ډېر اجرونه ورکړي. په دې حیث په

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱٦
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۴۱۱
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۳۴
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص: ۳۵۰؛ الدر المنثور ج٦ ص۴۹۵

سوغات باندې هغه متل صادقېږي چې وايي "هم ثواب او هم خرما". د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ وَإِنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهٍ طَلْقٍ وَأَنْ تُفْرِغَ مِنْ دَلْوِكَ فِي إِنَاءِ أَخِيكَ»[۱] يعنې په شريعت کښې هر يو معروف کار صدقه ده او دا هم د شرعي معروف څخه ده چې ته د خپل ورور سره په پراخه مخ (تنده) ملاقي شې، او دا هم ده چې د خپلې بوقۍ څخه د خپل ورور په لوښي کښې څه اوبه ورتوی کړې (ورواچوې).

دوهم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ وَأَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ»[۲] يعنې هرڅوک چې د الله ﷻ دپاره محبت کوي او د الله ﷻ دپاره کينه (او عداوت) کوي، او هم د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره ورکړه کوي، او د الله ﷻ دپاره د ورکړې څخه منعه کوي، نو يقيناً دغه کس خپل ايمان کامل کړ.

دريم: نبي کريم ﷺ د پخوانيو قومونو څخه د يوه سړي قيصه بيانه کړې ده چې د يوه دوست ليدلو ته روان وه او په لاره کښې ورسره يوې پرښتې لاندې سوال جواب وکړ:

پرښته: ته چرته ځې؟

سړی: زه اراده لرم چې يو ديني ورور ته ورشم کوم چې په دغه ښار کښې دی.

پرښته: ايا د هغه د پلوه تاته څه نعمت او ښېګڼه رسېدلې ده چې ته يې په خپل ورتګ سره پالې؟

سړی: نه! زما سره يې ښېګڼه نه ده کړې چې زه يې وپالم، زما د ورتګ باعث فقط همدا دی چې زه ورسره صرف د الله ﷻ دپاره محبت او مينه کوم.

پرښته: نو زه تاته اطلاع درکوم چې زه د الله ﷻ رالېږلې شوی بنده يم ترڅو تاته ورسوم چې: «قَدْ أَحَبَّكَ كَمَا أَحْبَبْتَهُ فِيهِ»[۳] يقيناً الله ﷻ ته محبوب وګرځولې لکه څنګه چې تا د الله ﷻ دپاره د نوموړي سره محبت درلود.

څلورم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا أَحَبَّ عَبْدٌ عَبْدًا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا أَكْرَمَ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ»[۴] يعنې هيڅ بنده د الله ﷻ دپاره د بل بنده سره محبت نه کوي، مګر نوموړی په حقيقت کښې د خپل رب ﷻ اکرام کوي.

د "ربا" کلمه د کوم مال څخه عبارت ده؟

۴ـ د پورتنۍ مقدمې په پام کښې نيولو سره موږ وايو چې په دې مقام کښې د ﴿ رِبًا ﴾ کلمه علماوو کرامو په دوه وو معناوو سره تفسيره کړې ده:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۸۷
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۱۷
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۸۹

الف: ځینې علماء کرام وایي چې: په دې مقام کښې د ﴿ رِبًا ﴾ د کلمې څخه ظاهري معنی مراده ده چې د معاملاتو سود دی او په قطعي توګه حرام دی[1]. یعني الله ﷻ سودي مالونو ته په خپل نزد وده نه ورکوي بلکې محوه کوي یې؛ همدا مضمون په [البقرة:۲۷۶] ایت کښې تېر شوی دی.

ب: د عبد الله بن عباس رضي‌الله‌عنهما په شمول اکثره مفسرین کرام ترې دلته هغه هدایا او تحفې مرادوي د کومو په ورکړه چې د زیات عوض اخستل په نظر کښې نیولی شوی وي[2].

د قرآن کریم د نزول په زمانه کښې داسې خلکو موجودیت درلود چې په تحفو او هدایاوو کښې به یې د زیات عوض اخستل مطلب وه. د مثال په توګه:

یوه ورځې یوه اعرابي سړي نبي کریم ﷺ ته یو جونګی د تحفې په شکل ورکړ خو نبي کریم ﷺ نوموړي ته په شپږو ځوانانو اوښانو سره عوض ورکړ، خو بیا هم نوموړی خپه وه.

کله چې نبي کریم ﷺ ته د نوموړي د خپګان خبر ورسېد نو الله ﷻ یې په حمد او ثناء سره یاد کړ او بیا یې وفرمایل چې: «إِنَّ فُلَانًا أَهْدَى إِلَيَّ نَاقَةً فَعَوَّضْتُهُ مِنْهَا سِتَّ بَكَرَاتٍ فَظَلَّ سَاخِطًا وَلَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَقْبَلَ هَدِيَّةً إِلَّا مِنْ قُرَشِيٍّ أَوْ أَنْصَارِيٍّ أَوْ ثَقَفِيٍّ أَوْ دَوْسِيٍّ»[3] یعني یقیناً ماته فلاني سړي یوه اوښه د تحفې په شکل راکړې وه، خو ما ورته په شپږو ځوانانو اوښو سره د هغې عوض ورکړ، نو د دې سره-سره نوموړی خپه شو، یقیناً ما قصد وکړ چې زه به د هیچا څخه تحفه قبوله نه کړم مګر د هغه چا څخه چې قریشي یا انصاري یا ثقفي او یا دوسي وي (چې دوی په دغسې مواردو کښې نه خپه کېږي).

تبصره

۵- څرنګه چې ذکر شوې دواړه تفسیرونه سره یو تربله منافات نه لري نو بهتره دا ده چې: د ﴿ رِبًا ﴾ د کلمې څخه په ایت شریف کښې "ما یطلق علیه الربا" واخستل شي، ترڅو دواړو معناوو ته شامله شي. یعنې سود په یوه معنی سره هم د الله ﷻ په نزد کښې زیادت او برکت نه شي موندلی، خو یوازې د بیې د سود عاقبت او انجام د محوې سره هم مخامخ کېدونکی دی.

د زَكٰوة او إِضْعَاف معناوې

۶- په ﴿ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن زَكَوٰةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُضْعِفُونَ ﴾ کښې د ﴿ زَكَوٰةٍ ﴾ کلمه علماوو کرامو په صدقې (خیرات) سره تفسیره کړې ده[4] برابره ده چې فرضي وي او که نفلي.

او د "مُضْعِفُونَ" کلمه د اسم فاعل صیغه ده چې "إِضْعَاف" څخه اشتقاقه شوې ده چې د مجردو مصدر یې "ضِعْف" -لکه "عِلْم"- دی، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۳۸] ایت لاندې لیکلي دي چې د "ضِعْف" کلمه په ډېرو امثالو کښې هم استعمالېږي، دلته همدغه استعمال مراد دی.

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۴۵
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۴
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۳۱
(۴) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۴۸؛ تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۳۹

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د "إفعَال" د باب یوه خاصه دا هم ده چې فاعل د مجردو د مصدر خاوند وګرځي[۱].

نو په ذکرو شوو ملحوظاتو سره یې د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: او کوم مال چې تاسو ورکوئ هر ډول خیرات چې وي (نفلي وي او که فرضي) او ستاسو د الله ﷻ د رضامندۍ حاصلول نیت وي، نو همدغه کسان یعني همدا تاسو په ثوابونو او اجرونو کښې د چندونو خاوندان یاست.

﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۖ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَفْعَلُ مِن ذَٰلِكُم مِّن شَىْءٍ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِى ٱلنَّاسِ لِيُذِيقَهُم بَعْضَ ٱلَّذِى عَمِلُوا۟ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلُ ۚ كَانَ أَكْثَرُهُم مُّشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ ٱلْقَيِّمِ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ۖ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَن كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۥ ۖ وَمَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِأَنفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرْسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ وَلِتَجْرِىَ ٱلْفُلْكُ بِأَمْرِهِۦ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَآءُوهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَٱنتَقَمْنَا مِنَ ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ ۖ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾﴾

[۴۰] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې پیدا کړي یاست، بیا یې روزي درکړې ده، بیا مو ارواګانې قبضه وي، بیا مو (د قیامت په ورځ) راژوندي کوي.

(ای مشرکانو!) ایا ستاسو د شریکانو (باطلو معبودانو) څخه هغه څوک شته کوم چې د دغو کارونو څخه څه کار وکړي؟ (د کوم یوه کار د کولو توان لري)؟.

(کله چې جواب منفي دی نو) الله ﷻ ته (د ټولو نواقصو څخه) پاکي ده، او د هغو (شریکانو د شرکت) څخه ډېر اوچت دی کوم چې مشرکان یې ورسره (په عبادت کښې) شریکان بولي.

[۴۱] په وچه او لمده (ښارونه وي او که دریابونه) د هغو جنایاتو د کبله فساد (بې نظمي) بروز کوي (ځرګندېږي) د کومو چې د خلکو لاسونه کسب کوي، (البته دا) د دې دپاره چې الله ﷻ دوی ته

(۱) صرف العزیز ص۲۸۳

د هغو (جناياتو د جزا) څه برخه په دنيا كښې وروڅكي كوم چې دوى عملي كړي دي، شايد چې دوى (الله ﷻ ته) رجوع وكړي (او د جناياتو د ارتكاب څخه توبه تائب شي).

[۴۲] (اى پيغمبره! مشركانو ته) ووايه چې: تاسو په ځمكه سير وكړئ (پكښې وګرځئ) راوګرځئ نو وګورئ چې د هغو كسانو عاقبت (انجام) څنګه شو كوم چې وړاندې (تېر شوي) دي؟ (ايا هغوى د الهي غضب لاندې رانغله؟ او دا ځكه چې) د هغوى اكثريت مشركان (مفسدان) وه.

[۴۳] نو خپل مخ دې مستقيم دين ته ودروه (په تعميل كښې ورته بشپړه توجه وكړه، او ستا امت دې هم همداسې وكړي. البته) د داسې ورځې د راتګ څخه وړاندې چې د الله ﷻ د پلوه هغې ته بېرته ستنول نشته (ضرور راتلونكې ده)، په دغې ورځ كښې به خلك (په جدي او قوي توګه) جدا جدا شي.

[۴۴] (نو هر چا چې (په دنيا كښې) كفر غوره كړى وه په هغه باندې به (د) خپل كفر (جزا) وربان وي. او چا چې (په دنيا كښې) صالح عمل كړى وي نو د دوى د خپلو ځانونو دپاره د ارام نيولو ځايونه برابروي (دوى ته به د ارام ځاى وركړى شي).

[۴۵] (البته دا) د دې دپاره چې الله ﷻ هغو كسانو ته د خپل فضل د كبله (نېكه) جزا وركړي كومو چې ايمان راوړى وي او نېك عملونه يې هم كړي وي. يقيناً الله ﷻ كفار نه خوښوي (چې پوره څرګندونه به يې د قيامت په ورځ صورت ونيسي).

[۴۶] او د الله ﷻ (د توحيد) د دلايلو څخه دا هم ده چې الله ﷻ (په خپل كامل قدرت سره) بادونه په داسې حال چلوي چې (په باران سره) زېرى وركوونكي دي.

(البته دا د دې دپاره چې خلك خوشاله كړي) او د دې دپاره چې الله ﷻ د خپل رحمت (باران) څه برخه و وڅكي، او د دې دپاره چې د الله ﷻ په امر سره (په دريابونو كښې چې د باران څخه سرچينه اخلي) بېړۍ جارې شي (او پكښې وچلېږي)، او (هم) د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ فضل (حلال مال) څخه څه پلټنه وكړئ. او (بالآخره د) دې دپاره چې) شايد تاسو (د الله ﷻ د نعمتونو) شكريه وكړئ (او په سوچه عبادت يې مشغول شئ).

[۴۷] او يقيناً مونږ ستا څخه مخكښې (ډېر) پيغمبران خپلو قومونو ته ورلېږلي وه، نو هغوى (په خپلو خپلو وختونو كښې) د معجزاتو سره ورغله (خو قبول يې نه كړه) نو مونږ د هغو كسانو څخه (په هلاك سره) انتقام واخست كومو چې جرمونه (او جنايات) كول.

او په مونږ باندې (په دوامداره توګه) د مؤمنانو نصرت حق (او ثابت) دى (مونږ دا كار تفضلاً په خپل اقدس ذات باندې لازم كړى دى).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ د سورت د پيل څخه په محوري موضوع (عقيده) كښې بحث راروان دى، خو د څه مناسباتو د كبله په وړاندېنيو ايتونو كښې څه نور مطالب نازل شوه، كله چې هغه ختم شوه نو په دې ايتونو كښې د كلام مخ بېرته محوري موضوع ته اړولى شوى دى او لاندې نكاتو ته پكښې اشاره شوې ده:

د الله ﷻ د توحید دلایل، د شرک او کفر دنیوي او اخروي نتائج او مفاسد، نبي کریم ﷺ ته د نصرت وعده او تسلي، کفارو ته د عذاب وعید، او داسې نور؛ چې حاصل یې داسې راځېږي:

د الله ﷻ د وحدانیت په ارتباط مشرکان مخاطب کړه او پوښتنه ورته راجع کړه چې:

۲_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په دوامداره توګه لاندې کارونه کوي:

الف: تاسو یې د نشت څخه پیدا کړي یاست او درګرده د نشت څخه مو پیدا کوي.

ب: بیا په دنیا کښې تاسو ته د خپلې ارادې په مطابق روزي درکوي او ژوندي مو ساتي.

ج: بیا د ټاکلي عمر د پوره کېدلو څخه وروسته ستاسو ارواګانې قبض کوي، او بېرته مو د عدم خوا ته سوقوي.

د: بیا مو د قیامت په ورځ بېرته راژوندي کوي او د حساب کتاب دپاره مو په خپل حضور کښې دروي.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا ستاسو د باطلو معبودانو او خیالي شریکانو څخه داسې څوک شته چې د ذکرو شوو کارونو څخه کوم یو کار وکړي او یا یې وکړی شي؟

یا په بل عبارت: ستاسو په موجودیت کښې ستاسو معبودان څه مداخله کولی شي؟ ایا دوی تاسو ته روزي پراخولی یا تنګولی شي؟ یا دوی تاسو ته د مرګ څخه نجات درکولی شي؟ بالآخره: ایا دوی ستاسو د بېرته راژوندي کولو مخه نیولی شي؟

معلومه ده چې په ذکرو شوو ټولو پوښتنو کښې جواب مِنفي دی، نو تاسو په کوم دلیل او کوم استحقاق هغوی د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکان ګرځوئ حال دا چې هغوی ستاسو په هکله د هیڅ تصرف توان نه لري.

حقیقت دا دی چې الله ﷻ ته د هر ډول نواقصو څخه پاکي ده او د هغو شریکانو د اشتراک څخه ډېر اوچت دی کوم چې کفار یې ورسره د خپلو خیالاتو په مطابق شریکوي.

۳_ ای پیغمبره! د کفر او نورو جنایاتو اثرات په دنیا کښې د مرتکبینو پورې منحصر نه پاتې کېږي بلکې په دوامداره توګه په دنیا کښې ظهور کوي او نورو ته هم تجاوز کوي. د مثال په توګه:

الف: د همدغو جنایاتو او کفریاتو د بدو اثراتو په سبب ښارونه د فسادونو سره مخامخ کېږي او خلک پکښې یو د بل ګرېوان ته لاس اچوي، او یا پکښې مرضونه او آفتونه خورېږي.

ب: د همدغه سببه په دریابونو کښې بېړۍ او اُوبتلونه غرقېږي، او هم دریابونه طغیان کوي او په ښارونو او کلو باندې ورخېژي، او یا پکښې بحري جنګونه صورت نیسي او خلک پکښې د هلاکت سره مخامخ کېږي او داسې نور.

ذکر شوي اثرات د دې دپاره متحقق کېږي چې جنایتکاران د خپلو جنایاتو څه جزاوې او اثرات په دنیا کښې وګوري او وڅکي ترڅو د خپلو جنایاتو څخه لاس واخلي او مخونه ترې واړوي. یا په بل عبارت: ترڅو توبه تائب شي او خپل رب ﷻ ته وروګرځي، البته د جنایاتو جزاوې به یې د قیامت په ورځ تکمیل شي.

۴ـ ای پیغمبره! که مشرکان په ذکره شوې خبره باندې باور نه کوي او یقین یې نه راځي چې د جنایاتو په سبب په دنیا کښې آفتونه راڅرګندېږي، نو ته هغوی مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: تاسو لاړ شئ او په ځمکه کښې ورانې ویجاړې کنډوالې وګورئ او بیا ښه فکر وکړئ چې هغوی په څه سبب هلاک شوي دي؟ یا په بل عبارت: د هغو مشرکانو او کفارو عاقبت څنګه وه کوم چې وراندې تېر شوي دي؟

ب: ایا هغوی ته د خپلو جنایاتو او کفریاتو د کبله آفتونه نه وه رسېدلي؟

هو! هغوی د دې کبله هلاک شوي وه چې زیات شمېر یې مشرکان وه، او په شرک او کفر کښې امامان او مشران وه، چې په نتیجه کښې مشران او کشران په الهي عذاب باندې اخته شوه.

۵ـ ای پیغمبره! څرنګه چې دنیا د الله ﷻ په نوم اباده ده او ته آخر الزمان پیغمبر یې، ترڅو چې ستا دین په دنیا کښې پیروان ولري نو قیامت به نه قائمېږي، د دنیا بقاء ستا د دین د بقاء پورې تړلې ده؛ نو ته خپله په همدغه مستقیم دین باندې قائم اوسه او خپله ټوله توجه همدغه دین ته ورواړوه او دعوت ورته وچوله، همدارنګه ستا امت دې همدغه کار وکړي ترڅو د دین په برکت سره دغه دنیا تر ټاکلي وخته پورې باقي پاتې شي او د زوال سره مخامخه نه شي.

لنډه دا چې تاسو د خپل دین تعمیل ته ادامه ورکړئ البته د هغه څخه وړاندې چې د قیامت ورځ قائمه شي او دنیا ورانه شي. د قیامت ورځ ضرور او هرومرو په خپل وخت راتلونکې ده او د الله ﷻ د جانبه هغې ته ستنول او وروسته کول نشته.

۶ـ کله چې د قیامت ورځ قائمه شي نو په دغې ورځ کښې به ټول خلک په لاندې دوه وو ډلو سره بېل‌ـبېل شي:

الف: هر چا چې په دنیا کښې کفر غوره کړی وي نو په هغه باندې به په دغې ورځ د خپل کفر مکمله جزا ورواچوله شي، او په دائمي توګه به په دوزخ کښې وروغورځولی شي.

ب: هرڅوک چې نن ورځ ایمان راوړي او نېک عملونه کوي نو هغوی په حقیقت کښې د خپلو خانونو دپاره ارامګاه جوړوي. نو د قیامت په ورځ به په همدغې ارامګاه کښې د خوشالۍ دائمي ژوند تېروي او جنتونو ته به داخل کړی شي.

البته دا د دې دپاره چې الله ﷻ د خپل فضل څه برخه هغو کسانو ته د جزا په شکل ورکړي کومو چې په دنیا کښې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي.

۷ـ یقینًا الله ﷻ کفار نه خوښوي (که څه هم په دنیا کښې تر څه وخته پورې روزي ورکوي) دا ناخوښي به په هغه ورځ ښه پوره څرګنده شي کله چې جنتیان جنت ته داخل شي او دوزخیان دوزخ ته سر په څړۍ ورټېل وهل شي.

۸ـ اما په دنیا کښې د الله ﷻ د پلوه د کفارو د ناخوښۍ څرګندونه په بشپړه توګه صورت نه نیسي، د مثال په توګه: د الله ﷻ د نعمتونو او د قدرتي دلایلو څخه دا هم ده چې هوا ته حرکت ورکوي او د یوه ځایه یې بل ځای ته انتقالوي، دا د دې دپاره چې:

الف: دغه بادونه تاسو ته زيرى دركوونكي دي چې هغه دى باران راروان دى، سات كړى ته به راباندې راووړېږي.

ب: ترڅو الله ﷻ تاسو ته ـ د زيري په مطابق ـ د خپل رحمت (باران) څخه څه برخه دروڅكي او څه خندېه يې درپېرزو كړي.

ج: په بادونو كښې يو حكمت دا هم دى چې د الله ﷻ په امر سره ورباندې په دريابونو كښې بېړۍ چلېږي.

د: بل حكمت پكښې دا دى چې تاسو د بېړيو په ذريعه د يوې وچې څخه بلې وچې ته لاړ شئ؛ او راشئ؛ او هم تجارتي مالونه انتقال او را انتقال كړئ.

ه: بالآخره ترڅو تاسو د الله ﷻ د نعمتونو شكريه وكړئ، ستاسو كانړه زړله د كفر څخه د اسلام دين ته راوګرځي او ستاسو جنايتكاره زړله د جنايت څخه لاس واخلي. كه بالفرض الله ﷻ په دنيا كښې د كفارو د ناخوښۍ پوره څرګندونه كولى نو كفارو ته به يې د ذكرو شوو نعمتونو څخه د استفادې توان نه وي وركړى او نه به يې د ګټې پورته كولو فرصت وربښلى وى.

۹ـ اى پيغمبره! كفار د الله ﷻ د نعمتونو څخه استفاده كوي خو شكريه يې نه كوي او تاته د دروغژن نسبت كوي، نو ته ډېر مه غمژن كېږه، او دا څكه چې:

الف: مونږ ستا څخه وړاندې ډېر پيغمبران د معجزاتو سره خپلو-خپلو قومونو ته استولي وه خو ټولو قومونو په خپل-خپل وار تكذيب كړه، او ايمان يې ورباندې رانهووړ.

ب: خو نتيجه يې دا شوه چې مونږ ترې په دنيا كښې هم څه ناڅه انتقام واخست او مؤمنانو ته مو ورباندې برى وركړ، او پوره انتقام يې د قيامت ورځې ته وروسته شوى دى.

ج: د انتقام اخستل په پخوانيو كفارو پورې اختصاص نه درلود، او نه يې لري، بلكې مونږ په خپل اقدس ذات باندې تفضلاً او ترحماً لازمه كړې ده چې مونږ به د كفارو څخه انتقام اخلو او مؤمنانو ته به ورباندې نصرت وركوو.

توضيحات

۱ـ په ﴿ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِى ٱلنَّاسِ ﴾ كښې بايد لاندې نكات په نظر كښې ونيولى شي:

الف: د "فَسَاد" كلمه دېته وضعه شوې ده چې يو شى د اعتدال څخه خارج شي، برابره خبره ده چې خروج يې لږ وي او كه ډېر، چې په مقابل كښې يې د "صَلَاح" كلمه استعمالېږي[۱].

پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام كښې د نوموړې كلمې څخه څه معنى مراده ده؟ نو د دې جواب دا دى چې: ځينو علماوو كرامو خو جائزه ګڼلې ده چې دلته ترې كسبي فسادونه مراد شي،

(۱) مفردات الراغب ص۳۹۳

لکه وژل او وهل او یا غصب او غلا او نور[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته ذکره شوې کلمه په عموم سره پرېښودله شي ترڅو غیر کسبي فسادونو ته هم شامله شي، لکه غرق او طوفان او هم وچکالي او مرضونه او نور.

ب: د "بَر، بَحْر" دواړو کلمو لغوي معناوې خو څرګندې دي چې بیابان او دریاب دی، خو د مقام په لحاظ سره یې په مراد کښې په لاندې ډول اختلاف دی:

اول: ځینې علماء کرام وایي چې دلته دواړه کلمې په خپلو لغوي معناوو باندې پاتې دي، چې "بَر" د بیابان معنی ورکوي او "بَحْر" دریاب ته وضعه شوې ده[۲].

دوهم: اکثره علماء کرام وایي چې د "بَر" کلمه دلته په خپله اصلي معنی باندې پاتې ده مګر د "بَحْر" څخه اباد ښارونه مطلب دي[۳].

دغه ډول معنی په یوه اوږده حدیث کښې هم روایت شوې ده چې کله رئیس المنافقین د نبي کریم ﷺ سره غیر انساني وضعه وکړه نو سعد بن عبادة ﷺ نبي کریم ﷺ ته داډ ورکړ چې: «وَلَقَدْ اجْتَمَعَ أَهْلُ هَذِهِ الْبَحْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُوهُ»[۴] ای پیغمبره! ستا د راتګ څخه وړاندې د دغه ښار (مدینې منورې) خلکو اتفاق کړی وه چې نوموړي ته تاج ورپه سر کړي او د مشرۍ پګړۍ ورته وتړي خو د دوی دغه پلان ستا په راتګ سره شنډ شو چې نوموړی ـ رئیس المنافقین ـ وریاندې ډېر په غُصه شو، نو ځکه یې ستا سره غیر انساني وضعه وکړه.

په دې حدیث کښې د مدینې منورې د ښار څخه په «هَذِهِ الْبَحْرَةِ» سره تعبیر شوی دی.

مونږ ته غوره برېښي چې د "بَر" کلمه په خپله اصلي معنی سره پرېښودله شي او د "بَحْر" کلمه د ما يطلق عليه البحر (هر هغه شی چې د بحر اطلاق پرې کېږي) په تاویل سره ښارونو او دریابونو دواړو ته شامله شي.

دا معنی ځکه غوره ده چې فسادونه خو په بیابانونو او ښارونو پورې انحصار نه لري، په دې زمانه کښې خو بحري جنګونه د هیچا څخه پټ نه دي.

سوال جواب

ج: که څوک وایي چې: دنیاوي مصیبتونه خو صالحانو ته لا څه چې پیغمبرانو ته هم رسیدلي دي، نو ایا دغسې ېښې د ایت شریف سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال:۲۵] او [الرعد:۱۱] ایتونو لاندې ښه تحقیقي بحث تېر شو دی چې د ذکر شوي سوال د جوابولو دپاره کفایت کوي.

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۴۸
(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۶۵
(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۴۸۵؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۳۵
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۸۴۶

خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې: په ایت شریف کښې د ﴿ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ ﴾ کلمات نازل شوي دي. نو حاصل يې داسې راځېږي چې: د خلکو د ګناهونو د کبله په دنیا کښې مصیبتونه عمومیت پیدا کوي حتی هغه کسان هم ورباندې اخته کېږي کوم چې د ګناهونو نه وي مرتکب شوي، او یا هغه کسان کوم چې د ګناه څخه په عصمت کښې دي.

نبي کریم ﷺ ته د احد په غزا کښې مصيبت ورسېد خو د خپله لاسه نه بلکې د هغه ټولګي د ګناه د کبله کوم چې پوره قیصه یې د [آل عمران:۱۴۴] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ ﴾ جمله لږ وړاندې په [۳۰] ایت کښې یو ځل نازله شوې ده نو پوښتنه دا ده چې په تکراري نزول کښې یې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: دواړه خطابونه د مقام په لحاظ فرق لري، تکرار یکښې نشته، هغه دا چې:

الف: د اولني خطاب مقام دا وه چې د اسلام دین فطري دین دی، که کفار یې نه مني، نه دې مني، تاسو ورباندې کلک او قائم اوسئ؛

ب: د دوهم خطاب مقام دا دی چې د اسلام دین د فسادونو مخنیوی کوي او دنیا د ورانېدلو څخه ساتي. که کفار یې په عمل کښې نه پیاده کوي نو تاسو ورباندې پوره کلک اوسېږئ ترڅو دنیا خپل وروستني پړاو ته ورسېږي او تاکلی عمر پوره کړي.

د اسلام دین د بقاء او برکت دین دی

۳ـ د اسلام دین د بقاء او برکت دین دی چې په قوت سره یې برکتونه زیاتېږي او په کمزورۍ سره یې کمېږي. د برکتونو کمبود د انسان پورې انحصار نه لري بلکې په حشراتو او حیواناتو باندې یې هم اثر لوېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکات ولولئ:

الف: د [المائدة:۹۷] ایت په مطابق، د دنیا عمر د اسلام دین پورې تړاو لري، ترڅو چې د اسلام دین پیروان ولري دنیا به باقي وي، که نه نو ضرور به د زوال سره مخامخ کېږي او قیامت به قائمېږي.

ب: ابو هریره ؓ فرمایلي دي چې: «إِقَامَةُ حَدٍّ بِأَرْضٍ خَيْرٌ لِأَهْلِهَا مِنْ مَطَرِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»[۱] یعنې په ځمکه د یوه شرعي حد قانون (اجراء کول) د ځمکې د اهالیو دپاره د څلوېښتو شپو باران څخه ډېر ښه دی. یا په بل عبارت: د څلوېښتو شپو په باران سره ځمکه دومره برکتونه نه ښکاره کوي څومره چې د یوه شرعي حد په اجراء کولو سره یې راښکاره کوي، او دا ځکه چې د حدودو په اجراء سره جنایتکاران د اسلام د دین تعمیل ته راګرځي او د ځمکې برکت زیاتېږي.

که څه هم ذکر شوی حدیث موقوف دی مګر حکماً مرفوع ګڼلی کېږي، ځکه چې دغسې مضمون کوم صحابي د خپله خانه (بدون د اوریدلو څخه) نه شي ویلی.

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۲۵۷

ج: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ مِنْ نَصَبِ الدُّنْيَا وَأَذَاهَا إِلَى رَحْمَةِ اللهِ وَالْعَبْدُ الْفَاجِرُ يَسْتَرِيحُ مِنْهُ الْعِبَادُ وَالْبِلَادُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ»[1] يعني مؤمن بنده (چې کله مړ شي نو) د دنيا د مشقتونو او اذيتونو څخه د الله ﷻ رحمت ته ورخلاص شي (ستوماني يې ووځي)، او فاجر سړی (چې کله مړ شي نو) د هغه د شره نور بندګان او ښارونه او هم ونې او په ځمکه ګرځېدونکي ساکښان په استراحت شي (کومه بې برکتي چې د هغه د جناياتو د کبله په ځمکه خوره وه د هغې لمن ټوله شي).

د: نبي کريم ﷺ په يوه ډېر اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «ثُمَّ يُقَالُ لِلْأَرْضِ أَنْبِتِي ثَمَرَتَكِ وَرُدِّي بَرَكَتَكِ فَيَوْمَئِذٍ تَأْكُلُ الْعِصَابَةُ مِنَ الرُّمَّانَةِ وَيَسْتَظِلُّونَ بِقِحْفِهَا وَيُبَارَكُ فِي الرِّسْلِ» الحديث[2] يعني کله چې الله ﷻ دجال او زوزي مازوزي هلاک کړي او عيسى ﷺ په ځمکه کښې الهي عدالت قائم کړي نو د الله ﷻ د پلوه به ځمکې ته وويلی شي چې: ای ځمکې! خپلې ميوې دې رازرغونې کړه او خپل برکتونه دې بېرته راوګرځوه.

نو برکتونه به دومره زيات شي چې يوه ډله کسان به يو انار خوري او د پوستکي څخه به يې د خپلو خانونو دپاره سوري جوړوي او ټول به ترې لاندې خايېږي. او په شودو کښې به هم ډېر زياتوالی صورت ونيسي چې: يوه لنګه اوښه به د يوه لوی قوم دپاره کفايت کوي، او يوه لنګه غوا به يوه غټ ټولګي ته شوده ورکوي، او يوه لنګه ګډه به د يوې وړوکې کورنۍ د شودو ارتياوې پوره کوي.

يادونه

۴_ په پورتني حديث کښې د «وَرُدِّي بَرَكَتَكِ» کلمې څخه څرګندېږي چې په ابتداء کښې د ځمکې برکتونه زيات وه خو د بې عدالتۍ د کبله په ورو-ورو کم شوي دي. د همدې مطلب لاندې تائيد ولولئ:

ځينې محدثين په يوه اوږده روايت کښې وايي چې: "وُجِدَ فِي زَمَنِ زِيَادٍ أَوْ ابْنِ زِيَادٍ حُفْرَةٌ فِيهَا حَبٌّ أَمْثَالُ النُّوَى عَلَيْهِ مَكْتُوبٌ هَذَا نَبَتَ فِي زَمَانٍ كَانَ يُعْمَلُ فِيهِ بِالْعَدْلِ"[3] يعني د زياد يا ابن زياد په زمانه کښې په ځينو حفرياتو (کندو) کښې يوه کڅوړه وموندله شوه چې په هغې کښې (د غنمو) داسې دانې وې چې د اوړې د دانو په اندازه غټې وې، او ورباندې ليکلي شوي وه چې دغه په داسې زمانه کښې زرغون شوي دي په کومه کښې چې په عدل باندې عمل کېده (او د اسلام دين عملي وه).

د همدې مطلب تائيد د ځينو اقوالو څخه هم څرګندېږي[4] خو مونږ ته قوي ښکاره نه شوه نو دلته مو رانقل نه کړه، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو همته دې مراجعه وکړي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۴
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۲
(۳) مسند احمد ج۳ ص۱۵۴
(۴) روح المعاني ج۲۱ ص۴۷

صدع څه معنی؟

۵ـ په ﴿ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَصَّدَّعُونَ ﴾ کلمه د "تَفَعُّل" د باب څخه ده خو د مجردو مصدر يې "صدع" دی، او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الحجر:۹۴] ايت لاندې ليکلي دي چې د يوه کلک شي ماتول د "صدع" په نامه يادېږي، چې جدا کېدل ورسره لازم دي.

په دې مقام کښې يې د "تَفَعُّل" د باب په لحاظ د معنی حاصل داسې راخېژي چې: په دغې ورځ کښې به خلک په ډېر قوي بېلتون سره يو تربله بېل او جدا شي چې بيا به تر ابد الآباد پورې (تل ترتله) سره راغونډ نه شي، هغه دا چې يوه ډله به جنت ته لاړ شي او بله ډله به په دوزخ کښې وروغورځولی شي، العياذ بالله ﷻ.

يو نحوي تحليل

۶ـ په ﴿ مُبَشِّرَٰتٍ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ ﴾ کښې ځينو علماوو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[1] چې د ﴿ وَلِيُذِيقَكُم ﴾ جمله په څه شي باندې عطفه ده، مګر بهتره دا ده چې دا جمله په هغې جمله باندې عطفه ده کومه چې د ﴿ مُبَشِّرَٰتٍ ﴾ د کلمې څخه فهمېږي، نو صورت به يې داسې جوړ شي چې: "لِيُبَشِّرَكُمْ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ"[2]. يعنې الله ﷻ په داسې حال کښې بادونه چلوي چې زېری ورکوونکي دي، دا د دې دپاره چې تاسو ته د يو پلوه زېری درکړي او د بله پلوه د خپل رحمت (باران) څخه څه برخه در وڅکي (درنازله کړي).

يادونه

۷ـ د ﴿ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ په ارتباط د [النساء:۱۴۱] ايت لاندې ښه خوندور بحث تېر شوی دی، چې الله ﷻ د مؤمنانو نصرت په خپل اقدس ذات باندې ترحماً لازم کړی دی خو د دې سره‌سره په دنيا کښې په ځينو ځايونو کښې مؤمنان ماتې خوري. هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُۥ فِى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ يَشَآءُ وَيَجْعَلُهُۥ كِسَفًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ۖ فَإِذَآ أَصَابَ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ۝٤٨ وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْهِم مِّن قَبْلِهِۦ لَمُبْلِسِينَ ۝٤٩ فَٱنظُرْ إِلَىٰٓ ءَاثَٰرِ رَحْمَتِ ٱللَّهِ كَيْفَ يُحْىِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ

---

(۱) البحر المحيط ج۸ ص۳۹۸
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۴۲۲

شَيْءٍ قَدِيرٌ ۞ وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَّظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِۦ يَكْفُرُونَ ۞ فَإِنَّكَ لَا
تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ۞ وَمَا أَنتَ بِهَٰدِ الْعُمْيِ عَن
ضَلَٰلَتِهِمْ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ۞ ﴾

[۴۸] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې بادونه رالېږي (چلوي) نو وريځې (ورباندې) پورته کوي (پيدا کوي) نو الله ﷻ وريځې په اسمان کښې (په هوا کښې) خوروي څنګه يې چې اراده وشي (هر لور ته او په هر ډول سره).

او الله ﷻ (کله-کله) وريځې ټوټې-ټوټې ګرځوي، نو ته (په هر صورت کښې) ګورې چې څاڅکی (باران) يې د منځه راوځي (او په ځمکه ورېږي)، نو کله چې الله ﷻ په دې (باران) سره د خپلو بندګانو څخه هغه چاته (څه برخه) ورسوي کومو ته يې چې اراده وشي نو ناڅاپه هغوی خوشاله شي.

[۴۹] او (حال دا چې) يقيناً همغوی د دې څخه وړاندې چې باران وورباندې ورنازل شي (فقط) د باران د نزول څخه مخکښې هرومرو (د وربښت څخه) نااميدي کوونکي وه.

[۵۰] نو (ای اورېدونکيه!) ته د الله ﷻ د رحمت (باران) آثارو ته وګوره چې څنګه (مړه) ځمکه د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته راژوندۍ کوي (او نباتات پکښې زرغونوي).

بې شکه همدغه کار کوونکی (الله ﷻ) ضرور (د قبرونو څخه) د مړو ژوندي کوونکی (هم) دی، او همدا (الله ﷻ) په هر شي باندې د (کامل) قدرت درلودونکی دی.

[۵۱] او که چرته مونږ (په همدغې زرغونې ځمکې باندې تود يا سوړ) باد وروچلوو نو (ذکر شوي خوشالېدونکي خلک خپل) نبات (شنيلی) تک زېړ وګوري نو ضرور د خوشالۍ څخه وروسته دوی ناشکري کوي (ته به وايې چې پخوا ورته هيڅ نعمت نه وه ورکړی شوی).

[۵۲] نو (ای پيغمبره!) يقيناً ته مړو ته (خپل دعوت) نه شې ور اورولی او نه کڼو ته خپل دعوت وراورولی شې (او خاصتاً) هغه وخت چې هغوی په داسې حال کښې مخ اړونکي وي چې مخ بېرته روان وي (او تاته يې شاګانې دراړولې وي).

[۵۳] او (ای پيغمبره!) ته د ړندو د ضلالت څخه د دوی هدايت کوونکی نه يې (چې نجات ورکړې او مطلب ته يې ورسوې).

ته (خپل دعوت) نه شې ور اورولی (نجات نه شې ورکولی) مګر هغه چاته چې زمونږ په ايتونو باندې يې ايمان راوړي نو دوی (مونږ ته) غاړه اېښودونکي وي.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې د ﴿ أَن يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ ﴾ کلمات مجمل نازل شوي وه، خو په دې ايتونو کښې يې اجمال پورته شوی او څه تفصيل ورکړی شوی دی.

۲_ دا ایتونه د وړاندېنیو ایتونو غوندې د توحید په دلایلو شروع شوي او نبي کریم ﷺ ته په تسلي ورکولو ختم شوي دي.

۳_ هلته د خلکو د جنایاتو بدو اثراتو ته اشاره شوې وه او دلته د دوی بې ثباتۍ او ناپېنګۍ ته اشاره کېږي. نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې څه نور مطالب هم قرائت کړه، هغه دا چې:

۱_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په ځمکه کښې بادونه چلوي، دغه بادونه په لاندې لحاظونو سره د الله ﷻ د کامل قدرت او د ده ﷻ د وحدانیت څخه نمایندګي کوي:

الف: دغه بادونه وریځې پورته کوي، او په هوا کښې یې موجودوي، ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک وریځ موجودولی شي؟

ب: الله ﷻ بیا دغه وریځې په هوا کښې خوروي او هر لور ته یې چې اراده وشي همغه لور ته یې سوقوي.

ج: دغه وریځې کله-کله نرۍ-نرۍ او باریکه وي او کله-کله ترې الله ﷻ غټې-غټې ټوټې جوړوي، ته به وایې چې غرونه دي او یو د بل د پاسه ایښي دي.

د: بیا ته ګورې چې د همدغې وریځې د منځونو څخه د اوبو څاڅکي راوځي او په ځمکه باندې په مختلفو کیفیتونو سره راورېږي، کله نرۍ-نرۍ او کله په شېبو-شېبو او داسې نور.

هـ: کله چې الله ﷻ همدغه څاڅکي او باران د خپلو بندګانو د جملې څخه هغه چاته ورسوي کومو ته یې چې اراده وشي او وریاندې یې ووروي، نو په ناڅاپي توګه هغوی خوشاله او خوښ شي.

و: یقیناً همدغه په باران باندې خوشالېدونکي خلک د اورښت څخه مخکښې داسې ناامیده وه چې د باران د شروع پورې یې خپلې ناامیدۍ ته ادامه ورکوله. یا په بل عبارت: د عدم باران د کبله د هغوی د ناامیدۍ او په باران سره د هغوی د خوشالۍ ترمنځ څه وخت نه وي تېر شوی چې د وخت د تېرېدلو په سبب یې ناامیدي هېره شوې وي، بلکې خوشالي او ناامیدي یې سره یو تربله پیوستون لري خو د خپلې بې ثباتۍ د امله د ناامیدۍ څخه سمدستي طغیان او سرکشۍ ته ورداننګي.

۲_ نو ای کتونکیه! ته وګوره چې الله ﷻ په خپل رحمت (باران) سره څنګه مړه ځمکه د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته راژوندۍ کوي؟

او وګوره چې په روحاني باران (قرآن کریم) سره څنګه مړه زړونه په اسلام سره مشرف ګرځوي او د کفر څخه نجات ورکوي؟.

همدارنګه الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره د قبرونو څخه د مړو ژوندي کوونکی هم دی، چې د قیامت په ورځ به ټول مبعوث کړي او د حساب کتاب دپاره به یې په خپل حضور کښې ودروي، او دا ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت څښتن دی، چې د وچې ځمکې راشنه کول او د مړو راپاڅول ورته هیڅ تفاوت نه لري.

۳_ ای پیغمبره! د خلکو بې ثباتي ته وګوره چې د باران په ورېدلو سره خوشالېږي چې ځمکه به ورته نبات او شنیلي رازرغون کړي، خو د الله ﷻ شکریه نه کوي چې په توحید ورته قائل شي.

او که چرته مونږ په همغه نبات (شنیلي) باندې باد وچلوو او دوی خپل شنیلي وګوري چې تک زیړ ګرځېدلي دي، او په سات ګړي کښې به وچ کلک او پوپنا شي، نو د ذکرو شوو خوشالیو څخه وروسته بیا ناشکري کوي او د الله ﷻ څخه خپل خانونه مرور جوړوي چې دغسې دې ولې وکړه.

حال دا چې دوی ته په کار وه چې لاندې حالات یې خپل کړي وی:

الف: د وچکالۍ په وخت کښې د الله ﷻ څخه نه وی نااُمیده شوي.

ب: د باران د ورېدلو څخه وروسته په خپلو نباتاتو شکر کوونکي ګرځېدلي وی، او د الله ﷻ د نعمت شکریه یې په عبادت سره کړې وی.

ج: او د نعمت د زوال په وخت کښې باید الله ﷻ ته راجع شوي وی او سوال زارۍ یې ورته کړې وی او د خپلې بندګۍ څرګندونه یې کړې وی.

۴_ نو ای پیغمبره! په یقین سره تا کفارو ته زښت ډېر قوي دلایل واورول چې د دوی د ایمان راوړلو دپاره پوره کفایت کوي، خو ته لاندې کارونه نه شې کولی:

الف: ته مړو ته شرعي احکام نه شې اورولی او نه ته د دې دپاره استولی شوی یې چې په مړو باندې شرعي احکام تطبیق کړې، حال دا چې کفار د مړو غوندې دي چې زړونه یې مړه دي.

ب: ته هغو کڼو خلکو ته هم دعوت او رابلل نه شې وراورولی کوم چې ستا د دعوت څخه په داسې حال کښې مخ اړوونکي وي چې مخ په شا تلونکي وي او تاته هیڅ مخ نه دراړوي، او نه درباندې بېرته راتاوېږي. کفار د همدغو ذکرو شوو کڼو غوندې دي چې د دعوت څخه نفرت کوي.

ج: او ته د تېرو ړندو خلکو هم هدایت کوونکی نه یې، چې ستا هدایت قبول کړي چې د ضلالت او ګمراهۍ څخه لاس واخلي او ستا دعوتې لاره خپله کړي.

د کفارو که د سر سترګې ړندې نه دي نو د زړه سترګې یې ړندې دي او هیڅ بصیرت نه لري چې ستا د دلایلو په مزایاوو باندې پوه شي.

د: نو ته د دغو عنادي کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې مه غمژن کېږه، ستا په دعوت کښې نیمګړتیا نشته، نیمګړتیا پخپله په همدوی کښې ده او بس. او دا ځکه چې:

ه: یقیناً ته هغه چاته اورول کولی شې کومو چې هوډ نیولی وي چې زمونږ په ایتونو باندې ایمان راوړي (چې عناد ونه لري). نو دغه ډول خلک همدوی غاړه اېښودونکي دي او بس.

توضیحات

۱_ په ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا ﴾ الآية کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د "سَحَاب" کلمه د "سَحْب" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاق شوې ده، چې د راکش کولو معنی ورکوي، وریځې ته ځکه دغه نوم اېښودلی شوی دی چې په باد سره یو ځای بل ځای کشوله کېږي،

او یا همدا وریځې اوبه راکش کوي او په ځمکه باندې یې وروي(۱).

ب: د "خلال" کلمه اسم جنس ده چې تذکیر او تانیث پکښې دواړه جائز دي د همدې کبله ورته په ﴿ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾ کښې مذکر ضمیر راجع شوی دی(۲).

ج: د ﴿ كِسَفًا ﴾ کلمه د "كِسْفَةٌ" ـ لکه "قِطْعَةٌ" ـ جمعه ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء: ۹۲] ایت لاندې لیکلي دي چې نوموړې کلمه د مالوچو یا وریځو ټوټو ته وضعه شوې ده، چې په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده.

ځو نکات

۲ـ په ﴿ وَإِن كَانُواْ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْهِم مِّن قَبْلِهِۦ ﴾ الآیة کښې لاندې نکاتو ته پام ضرور دی:

الف: د "إِنْ" کلمه شرطیه نه ده بلکې د مثقل "إِنَّ" څخه مخففه شوې ده چې د تحقیق معنی ورکوي(۳).

ب: د ﴿ مِّن قَبْلِهِۦ ﴾ کلمې د ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد تجویزونه لیکلي دي(۴) که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي چې دلته رانقلول یې اوږدوالی پیدا کوي.

خو مونږ ته هغه تجویز په زړه پوری برېښي کوم چې شیخ المفسرین (ابن جریر الطبري علیه الرحمة) ته غوره برېښېدلی دی(۵) هغه دا چې:

ذکر شوی ضمیر د ﴿ أَن يُنَزَّلَ ﴾ کلمې ته راجع دی چې متصله ورسره ذکره ده او مضمون یې پکښې تاکید شوی دی. او تاکید ته د ضرورت وجه دا ده چې د ﴿ مِن قَبْلِ أَن يُنَزَّلَ ﴾ کلمات په اتصال باندې دلالت نه کوي، احتمال وه چې د باران د نزول او د نا امیدۍ ترمنځ فاصله موجوده وی او د هغوی خپله نا امیدي هېره شوې وی ځکه به باران ته خوشاله شوي وی؛ خو دغه احتمال د ﴿ مِّن قَبْلِهِۦ ﴾ په تاکید سره د منځه لاړ.

یعنې ذکر شوي خلک د باران څخه وړاندې آن د باران تر وروستو پورې نا امیدي کوونکي وه، او د باران په وربښت سره سمدستي یې خپله نا امیدي یو طرف ته کړه او په خوشالۍ مشغول شوه، ته به وایې چې هیڅکله وړاندې نا امیدي نه وه ورغلې.

د همدې تجویز تائید د عبد الله بن مسعود ﷺ په قرائت سره هم صورت نیسي چې د ده ﷺ په قرائت کښې د ﴿ مِّن قَبْلِهِۦ ﴾ کلمات نشته(۶).

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۳۰
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۵۳
(۳) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۶۴
(۴) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۳۲؛ التفسیر الکبیر ج۲۵ ص۱۳۳؛ زاد المسیر ج۶ ص۱۵۶؛ البحر المحیط ج۸ ص۳۹۹
(۵) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۵۴
(۶) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۷

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا ﴾ کښې د ﴿ فَرَأَوْهُ ﴾ بارز ضمیر خو هغه نبات ته راجع دی کوم چې اسم جنس دی او په قلیل او کثیر دواړو باندې یې اطلاق کېږي[۱]، حال دا چې د "نبات" کلمه وړاندې ذکره نه ده، نو اضمار قبل الذکر لازمېږي؟

مونږ وایو چې: وړاندې په ﴿ فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ آثَارِ ﴾ کلمه د نباتاتو څخه عبارت ده چې په "نبات" اسم جنس باندې مشتمله ده. او دا ځکه چې د الله ﷻ رحمت د باران معنی ورکوي او د باران آثار نبات یا نباتات دي.

۴ـ دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مِنْ بَعْدِهِ ﴾ د ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۲]، خو کوم شی چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې: د دغه ضمیر مرجع به هغه استبشار وي په کوم باندې چې په وړاندېني ایت کښې د ﴿ يَسْتَبْشِرُونَ ﴾ کلمه مشتمله ده.

مونږ ځکه دغه مرجع خوښه کړه چې د ﴿ يَكْفُرُونَ ﴾ د کلمې سره په ډېره ښه توګه پیوند نیسي.

د سماع الموتی موضوع

۵ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النمل: ۸۰] ایت لاندې د سماع الموتی موضوع په هغې اندازه سره څېړلې ده څومره چې مونږ ته الله ﷻ توفیق راکړی وه، په دې مقام کښې وړباندې وراضافه کوو چې: دلته هم پکښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[۳]، او ځینو پکښې ډېر احادیث او اثار راغونډ کړي دي[۴] که څوک یې د لوستلو شوق لري او اوږدو بیاناتو ته یې زړه نه په تنګېږي، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړي، مونږ ته یې دلته رانقلول چندان ګټور ونه برېښېدل.

﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِن بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِن بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۖ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ ۚ كَذَٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ الْبَعْثِ ۖ فَهَٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَٰكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۸۵

(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۳۷

(۳) روح المعاني ج۲۱ ص۵۸

(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۳۸؛ تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۸۸

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ۚ وَلَئِن جِئْتَهُم بِـَٔايَةٍ لَّيَقُولَنَّ ٱلَّذِينَ
كَفَرُوٓا۟ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿۵۸﴾ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلَّذِينَ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿۵۹﴾ فَٱصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ ٱلَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿۶۰﴾

[۵۴] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د ناتوانۍ څخه پیدا کړي یاست (په ابتدایي مراحلو کښې د هر کمزوري وئ)، بیا الله ﷻ (تاسو ته) د (مرحلنیزې) کمزورۍ څخه وروسته قوت ورکړاوه (درکړ)، بیا الله ﷻ د (مرحلنیز) قوت څخه وروسته (تاسو ته) کمزوري (بوډاتوب) او د ویښتو سپینول وګرځول (درکړه).

(او دا ځکه چې) الله ﷻ هغه شی پیدا کوي کوم ته چې (په هر کیفیت) اراده وکړي، او همدی ﷻ (په هر شي باندې) پوه (او په هر شي باندې) د قدرت څښتن دی.

[۵۵] او په کومه ورځ چې قیامت قائم شي نو مجرمان (کفار) به سوګندونه وکړي چې: دوی (په کوم ځای کښې) د یوه ساعت څخه (اضافه) وخت نه دي تال شوي (پاتې شوي).

دغه ډول دوی (په دنیا کښې وه چې د رښتیاوو څخه دروغو ته) وراړولی کېدل.

[۵۶] او هغه کسان به (ورته په جواب کښې) ووایي کومو ته چې راسخ علم او ایمان ورکړی شوی دی چې: (ای کفارو! تاسو دروغ وایاست او دا ځکه چې) تاسو خو په کتاب الله کښې (د لوح محفوظ د تاکلې مودې په مطابق) د بیا راژوندي کېدلو تر وخته پورې اوسېدلي (تال شوي) یاست (چې الله ﷻ یې په دقیقه اندازه باندې ډېر ښه پوهېږي).

نو دغه (ورځ) د بیا راژوندي کېدلو ورځ ده او مګر تاسو (په دنیا کښې وئ چې نه پوهېدئ (او باور مو ورباندې نه کاوه).

[۵۷] نو په دغې ورځ کښې به هغو کسانو ته کومو چې ظلم (کفر) غوره کړی دی د هغوی معذرت څه ګټه ونه شي رسولی او نه به هغوی داسې وي چې ترې وغوښتلی شي چې تاسو (خپل رب ﷻ) راضي کړئ (بیا به نجات درکړي).

[۵۸] او یقیناً مونږ د خلکو (د هدایت) دپاره په دغه قرآن کریم کښې د هر ډول مثالو څخه بیان کړی دی (او په هر اسلوب مو دلایل نازل کړي دي خو کفار عناد نیولي دي). او که ته ورته هر ډول معجزه ور وړې (فرمایشي وي اوکه غیر فرمایشي) نو هرومرو ضرور به هغه کسان (تاسو ته) ووایي کومو چې (عناداً) کفر غوره کړی دی چې تاسو نه یاست مګر د داسې وینا ویونکي یاست چې حقیقت نه لري (چې په جادو باندې د معجزې نوم ږدئ).

[۵۹] (ای پیغمبره!) په دغه ډول سره الله ﷻ د هغو کسانو په زړونو باندې مهر وهي کوم چې (په حقایقو) نه پوهېږي (او یا یې ورباندې خانونه ناخبره اچولي وي).

[۶۰] نو ته صبر کوه (خپله حوصله مه خرابوه) یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده (ستا بریالیتوب

راروان دي)، او هغه کسان دي تا د حقې لارې څخه وانه روي کوم چې (ستا په نبوت) يقين نه کوي (چې د خپلو خانونو غوندې دې په باطله عقيده إخته کړي).

ارتباطات او د مطلب خلاصه

۱ـ د وړاندېنيو ايتونو په تعقيب په دې ايتونو کښې لاندې مطالبو ته اشاره شوې ده:

الف: د توحيد د افاقي دلايلو څخه وروسته د توحيد انفسي دلايل.

ب: د قيامت د ورځې د حالاتو څه بيان او وضاحت.

ج: د کفارو د عناد شدت او د سورت په مضامينو باندې يوه تبصره.

د: بالآخره نبي کريم ﷺ ته تسلي او توصيه.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

اى پيغمبره! د سورت په پاى کښې په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۲ـ د الله ﷻ د پلوه ورته ابلاغ کړه چې: اى خلکو! که تاسو په خپلو ګرېوانو کښې سرونه ښکته کړئ نو په خپلو خانونو کښې به د الله ﷻ د توحيد دلايل مونده کړئ هغه دا چې:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دى چې تاسو يې مرحله په مرحله په کمزورۍ او ناتوانۍ کښې پيدا کړئ.

ب: بيا الله ﷻ تاسو د مرحلېيزې کمزورۍ څخه ويستلئ او په مرحلېيزه توګه يې قوت نه ورداخل کړئ او مرحله په مرحله يې بدنًا او عقلاً پياوړي کړئ.

ج: د مرحله ئيز قوت څخه وروسته بيا الله ﷻ تاسو د کمزورۍ حال ته ورتاو کړئ چې قوت مو په ضعف بدل شو او تور ويښتان مو تک سپين وګرځېده.

د: نو تاسو د دې خبرې جواب راکړئ چې: ايا د الله ﷻ څخه په غير بل څوک څه وسه او توان لري چې تاسو د دغسې مختلفو کيفياتو سره مخامخ کړي؟

ايا الله ﷻ د دې توان نه لري چې تاسو يو ځل بيا د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړي، او د حساب کتاب دپاره مو په خپل حضور کښې ودروي؟

هـ: بې شکه الله ﷻ هغه شی پيدا کوي کوم ته يې چې اراده وشي، په هر کيفيت او هر وخت کښې چې وي. دا ځکه چې الله ﷻ په کامل علم سره ستاسو په ټولو خاورو شوو بخرکو باندې علم لري او هم همدى ﷻ د قدرت څښتن دى چې ستاسو د بدنونو خاورو شوو برخو ته يو ځل بيا ترکيب ورکړي.

۳ـ اى پيغمبره! کله چې الله ﷻ خلک بېرته راژوندي کړي او د قيامت ورځ قائمه شي، نو کفار به په سوګندونو سره ووايي چې دوی په دنيا کښې د يوه ساعت يا د يوې ګړۍ څخه اضافه وخت نه دى تېر کړى، په دېر لږ وخت باندې يې دائمي عمر خراب او برباد شو.

لنډه دا چې کفار به په دغې ورځ کښې د حقيقت څخه داسې سرچپه روان وي لکه چې نن ورځ په دنيا کښې ترې سرچپه روان دي.

یا په بل عبارت: کفار به هلته دروغ وايي لکه چې نن ورخ دروغ وايي، او په دروغو به سوګندونه کوي لکه چې نن ورځ (په دنيا کښې) د دروغو په سوګندونو اخته دي.

۴ـ د کفارو ذکره شوې خبره به د علم خاوندان ـمؤمنان او پرښتې ـ رده کړي چې تاسو دروغ واياست او سوګوندونه مو غلط دي او دا څکه چې: تاسو د هر وخت تېر کړی دی البته هومره وخت چې په کتاب الله (لوح محفوظ) کښې تاسو ته ټاکلی شوی وه، څه مو په دنيا کښې تېر کړی دی او څو مو په قبرونو (عالم برزخ) کښې تېر کړ، آن تردې چې د قيامت تر ورځې پورې مو مقرر وخت پوره کړ. نو دغه د قيامت ورځ ده چې تاسو د قبرونو څخه راپورته شوي ياست خو تاسو په دنيا کښې وئ چې د قيامت په ورځ مو علم نه درلود او يا مو ورباندې خپل ځانونه ګول اچولي وه.

نو په دغې ورځ کښې به هغو کسانو ته د دوی معذرتونه څه ګټه ونه شي رسولی، کومو چې کفر اختيار کړی دی او په خپلو ځانونو باندې يې ظلم او تېری کړی دی.

همدارنګه به د همدغو ظالمانو څخه مطالبه ونه کړی شي چې تاسو د الله ﷻ په حضور کښې څه معذرت وړاندې کړئ، ګوندې ستاسو څخه مقبول وګرځي او د عذابه نجات درکړی شي.

يا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې به د کفارو څخه نه وړاندې کړی شوي معذرتونه ومنل شي او نه به ورته د مقبولو معذرتونو توصيه وکړی شي چې دغسې وکړئ ګوندې نجات مونده کړئ. او دا څکه چې هلته به په هغوی باندې د معذرتونو ټولې دروازې تړلې وي.

۵ـ ای پيغمبره! مونږ د خلکو د پوه کولو دپاره په دغه قرآن کريم کښې هر ډول دلايل او په هر اسلوب سره وضاحت بيان کړی دی، ترڅو ترې دوی استفاده وکړي او د قيامت په ورځ اعتذار وړاندې نه کړي. مګر خلک عناد نيولي دي، چې هيڅ ډول دليل ته غوږ نه ږدي، او په هيڅ ډول معجزې باندې قناعت نه خپلوي.

د همدې کبله کله چې ته عنادي کفارو ته معجزه وروړې، هره يوه معجزه چې وي (فرمايشي وي او که غير فرمايشي)، نو هرومرو او ضرور به هغه کسان ووايي کومو چې عنادي کفر غوره کړي دي چې ته د باطلو خاوند يې چې د سحر او جادو څخه کار اخلې او ستا پيروان هم د باطلو خاوندان دي چې د جادو او باطلو پيروي کوي، نو تاسو ټول نه ياست مګر د باطلو څښتنان ياست.

۶ـ ای پيغمبره! مونږ په دغه ډول سره د هغو کسانو په زړونو باندې مهر لګولی دی کوم چې د الله ﷻ په وحدانيت او ستا په نبوت نه پوهېږي او يا يې ورباندې خپل ځانونه ناپوه اچولي دي

۷ـ ای پيغمبره! ته د کفارو په اذيتونو باندې صبر کوه او خپله حوصله مه خرابوه، او دا څکه چې د الله ﷻ وعده حقه ده، په ټاکلي ميعاد سره به ته ورباندې غالب شې او په ټاکلي وخت سره به د قيامت ورځ قائمه شي.

او هرومرو او ضرور دې هغه کسان تا کمزوری نه او سپک نه کړي کوم چې ستا په نبوت يقين نه کوي. يا په بل عبارت: خپل ځان پوره اداره کړه چې کفار دې بې حوصلې او مضطرب نه کړی شي، او ثبات دې خراب نه کړی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ﴾ الآية کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: که څه هم د "ضَعف" کلمه د "ض" په زور یا پېښ سره د کمزورۍ معنی ورکوي[1]، خو عبد الله بن عمر ﷺ یوه ورځې همدغه ایت شریف په نبي کریم ﷺ باندې د "ض" په زوَر سره قرائت کړ، نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «مِنْ ضُعْفٍ»[2] یعنې په پېښ سره یې ولوله.

ب: د ﴿ خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ﴾ په ترکیب کښې مبالغه نغښتې ده، یعنې الله ﷻ بنیادمان په داسې کمزوري حالاتو پیدا کړي دي، ته به وایې چې کمزوري یې اصل دی او د همدې کمزورۍ څخه یې جوړښت موندلی دی.

د همدې ترکیب یو نظیر په بل ایت کښې تېر شوی دی چې: ﴿ خُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ مِنْ عَجَلٍ﴾ [الأنبياء: ۳۷] یعنې انسان دومره تونديي کوونکی دی ته به وایې چې د همدغې توندۍ څخه جوړ شوی دی.

ج: په ایت شریف کښې درې ځله د "ضَعف" کلمه نازله شوې ده: ﴿ مِّن ضَعْفٍ﴾، ﴿ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ﴾، ﴿ ضَعْفًا﴾. او دوه کرته پکښې د "قُوَّة" کلمې نزول موندلی دی ﴿ قُوَّةً﴾، ﴿ قُوَّةٍ﴾.

نو مفسرین کرام یې په تفسیر کښې تقریبًا په لاندې دوه وو ډلو ویشلي شوي دي:

یوه ډله وایي چې: د ﴿ مِّن ضَعْفٍ﴾ او ﴿ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ﴾ څخه په دواړو کلمو کښې د طفولیت (ماشومتوب) کمزوري مراده ده، او په ﴿ ضَعْفًا﴾ کښې د بوډاتوب کمزورۍ ته اشاره ده[3]. اما د "قُوَّة" دواړه کلمې د ځوانۍ د قوت معناوې ورکوي. یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د طفولیت په ضعف کښې پیدا کړي یاست او بیا یې د همدغه ضعف څخه د ځوانۍ قوت ته رسولي یاست، او بیا مو د ځوانۍ قوت بېرته د بوډاتوب په کمزورۍ بدلوي.

د بلې ډلې د بیان د طرز څخه معلومېږي چې: د "ضَعف" درېواړه کلمې د بېلې‌بېلې کمزورۍ معناوې ورکوي او همدارنګه د "قُوَّة" کلمه هم په دواړو ځایونو کښې بېل‌بېل قوت ته اشاره ده[4].

یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د خاورو او نطفو د ضَعف څخه مرحله په مرحله د جنین توب ضعف ته ورسولئ؛ او بیا یې د روح په پوکولو سره قوت درکړ او مرحله په مرحله یې د طفولیت څخه د ځوانۍ قوت ته پورته کړئ، خو بالآخره بیا یې د ضعف په مرحلو کښې د ارذل العمر ضعف ته ورښکته کړئ. ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک په تاسو باندې ذکر شوي مراحل تېرولی شي؟ ایا همدغه الله ﷻ په دې قدرت نه لري چې د مرګ د مرحلې څخه وروسته یو ځل بیا تاسو د دوهم ژوند خاوندان وګرځي؟

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۰۴

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۱

(۳) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۵۷؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۷؛ روح المعاني ج۲۱ ص۵۸

(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۳۹

تبصره

د: مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي او دا ځکه چې ذکر شوې پنځه واړه کلمې نکرې نازلې شوې دي او د عربیت قانون دا دی چې نکره کلمه چې بیا د نکارت په حال کښې ذکره شي نو په هر ځای کښې په بېله-بېله معنی باندې دلالت کوي چې یوه به د بلې څخه مغایره وي⁽¹⁾، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ فَإِنَّ مَعَ ٱلْعُسْرِ يُسْرًا ۝ إِنَّ مَعَ ٱلْعُسْرِ يُسْرًا ﴾ [الشرح:۵_۶] یعني: نو یقیناً د یوې سختۍ سره اساني شته ، یقیناً د همدغې سختۍ سره بله اساني هم شته.

د قیامت د ورځې یو نوم "السَّاعَة" دی

۲_د قیامت ورځ په ډېرو نومونو باندې یاده شوې ده چې د هغو څخه یو نوم یې "السَّاعَة" دی، لکه چې په ﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ ﴾ کښې په همدې نامه باندې یاده شوې ده.

د دې ډول نوم اېښودلو یو نظیر دا دی چې د "النَّجم" کلمه د لغت په لحاظ عامه ده مګر د غالب استعمال د کبله د "الثُّرَیَّا" ستورو (پیرونو) پورې خاصه شوې ده[2].

په همدې اړه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۳۱] ایت لاندې ښه تحقیقي بحث لیکلی دی، خو دلته ورباندې وراضافه کوو چې: څه لرې نه ده چې د دې کبله به ورته دغه نوم اېښودل شوی وي چې د دغې ورځې تحقق او موجودیت په هغه وخت کښې صورت نیسي کوم چې د دنیا د عمر وروستنۍ سات او ورستنۍ ګړۍ وي.

سوال جواب

۳_که څوک وایي چې: د ﴿ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍ ﴾ څخه په کوم ځای کښې مَکث او تالبدل مطلب دی، یا په بل عبارت: کفار به د قیامت په ورځ په کوم ځای کښې د تالبدلو څخه انکار وکړي چې مونږ پکښې د یوې ګړۍ څخه اضافه وخت نه دی تېر کړی؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو د نوموړي ځای په باب لاندې اقوال کړي دي:

الف: خینې دې ته ترجیح ورکوي چې دوی به د دنیا د عمر څخه انکار وکړي[3] چې زمونږ ټول عمر د یوې ګړۍ څخه اضافه نه وه.

ب: خینې نور وایي چې هغوی به د عالم البرزخ د عمر څخه انکاري شي[4].

ج: او خینو ته دا بهتره برېښېدلې ده چې هغوی به د دواړو شپېلیو د ما بین وخت ته د یوې ګړۍ نسبت وکړي[5] لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَا بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ

---

(1) تفسیر ابي السعود ج۹ ص۱۷۳
(2) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۸۶
(3) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۴۷
(4) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۵۷؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۸
(5) روح المعاني ج۲۱ ص۵۹

أَرْبَعُونَ»[۱] یعنې د هغو دوارو شپېلیو فاصله به څلوېښت وي چې په یوې باندې دنیا ورانېږي او په بلې باندې مړي راژوندي کېږي (الله ﷻ پوهېږي چې څلوېښت ورځې به وي یا میاشتې یا کلونه او یا نور).

تبصره

۴ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې ذکر شوي درېواړه اقوال سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې د بدلیت په لحاظ درېواړه اراده کړی شي، چې ځینې کفار به په یوه خبره سوګند کوي او ځینې په بله، او یا به په یوه حال کښې د یوې خبرې څخه انکاري وي او په بل حال کښې به د بلې خبرې څخه انکار خپلوي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د ذکرو شوو درېواړو اقوالو څخه یو هم صحت نه لري او دا ځکه چې د کفارو عمر خو په دنیا کښې او په برزخ کښې او هم د دوارو شپېلیو په ما بین کښې د یوه سات څخه زیات دی، نو پوښتنه دا ده چې ایا کفار به د قیامت په ورځ باندې په دروغو سوګندونه خوري؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو د کفارو ذکر شوي سوګند ته څه د رښتیا ګرځولو وجې برابرې کړې دي[۲]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د رښتیاتوب لارې یې ونه شي سنجولی.

خلک وایي چې: "اوښه کوم خاې دې برابر دی پاتې دې لا غاړه". کفارو په کوم خاې کښې رښتیا ویلي دي چې هلته یې خبرو ته د صدق خواوې ولټوو، ایا دوی هغه کسان نه دي چې د خپل شرک او کفر څخه به انکار وکړي؟ چې: ﴿ وَٱللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴾ [الأنعام: ۲۳] یعنې زمونږ دې په الله ﷻ باندې سوګند وي چې زمونږ رب دی چې مونږ په دنیا کښې مشرکان نه وو.

د همدې کبله ذکره شوې جمله په ﴿ كَذَٰلِكَ كَانُوا۟ يُؤْفَكُونَ ﴾ جملې سره تعقیب شوې ده، یعنې لکه څنګه چې کفار په دغې ورځ کښې د حق او حقیقت څخه تاوېږي او دروغ وایي همدارنګه به دوی په دنیا کښې وه چې د حق او حقیقت څخه به اړول کېدل.

څو نکات

۶ـ په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَٱلْإِيمَـٰنَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِى كِتَـٰبِ ٱللَّهِ ﴾ الآیة کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: هغه کسان چې کفارو ته به جواب ورکړي د پیغمبرانو او پرښتو او هم د مؤمنانو څخه عبارت دي[۳].

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۳۵؛ صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۶

(۲) تفسیر المظهري ج۷ ص۲۴۳

(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۸۷؛ البحر المحیط ج۸ ص۴۰۲

ب: که څه هم د ﴿ ٱلْعِلْمَ ﴾ کلمه په ﴿ ٱلْإِيمَٰنَ ﴾ باندې مشتمله ده مګر د زیات اهتمام دپاره وربانديې صراحت وکړی شو، لکه چې په [الرحمن:۶۸] ایت کښې د ﴿ فَٰكِهَةٌ ﴾ څخه وروسته د ﴿ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴾ په دواړو کلمو باندې صراحت شوی دی.

ج: که څه هم علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ کلمه په متعدو معناوو سره تفسیره کړې ده، لکه د الله ﷻ علم یا قضاء او یا هم حکم یا قرآن کریم او داسې نور[1]، مګر کومه معنی چې مونږ ته بهتره برېښي او په نورو معناوو باندې مشتمله ده هغه د لوح محفوظ معنی ده.

نو حاصل به یې داسې راځېږي چې: ای کفارو! تاسو چې څومره وختونه په دنیا کښې یا په قبرونو او یا د دوه وو نفخو ترمنځ تېر کړی دی هغه مونږ ته بالضبط معلوم نه دي، خو په لوح محفوظ کښې ثبت او ساتل شوي دي، مونږ په دې یقین لرو چې تاسو په دروغو سوګندونه کوئ، تاسو پوه شئ چې دغه سوګندونه به تاسو ته هیڅ ګټه ونه شي رسولی.

استعتاب څه معنی؟

۷ـ په ﴿ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾ کښې ﴿ يُسْتَعْتَبُونَ ﴾ کلمه د "استعتاب" څخه اشتقاقه شوې ده چې اصلي مصدر یې یا "عتبی" او یا "اعتاب" دی، چې تحلیل یې د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۸۴] ایت لاندې تېر شوی دی. یعنې د کفارو څخه به د قیامت په ورځ ونه غوښتل شي چې تاسو الله ﷻ په توبې سره راضي کړئ، او یا به د هغوی څخه ونه غوښتلی شي چې د خپلو خانونو څخه الهي عذاب لرې کړئ، او دا ځکه چې د دغو دواړو خبرو وخت به د قیامت په ورځ فوت شوی وي.

د ابطال او استخفاف معناوې

۸ـ په دې مقام کښې د لاندې دوه وو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴾ کښې د ﴿ مُبْطِلُونَ ﴾ کلمه د "اِبْطَال" څخه اشتقاقه شوې ده، د "اِبْطَال" د معناوو څخه یوه دا ده چې څوک داسې قول وکړي کوم چې حقیقت نه لري[2].

یعنې کله چې ته کفارو ته معجزه ورښکاره کړې چې دا د نبوت دلیل دی، نو هغوی تا او ستا پیروانو ته خطاب کوي چې تاسو داسې خبره کوئ کومه چې حقیقت نه لري، یا په بل عبارت: تاسو په جادو باندې د معجزې نوم ږدئ.

ب: په ﴿ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ ﴾ کښې د ﴿ يَسْتَخِفَّنَّكَ ﴾ کلمه د "اِسْتِخْفَاف" څخه اخستله شوې ده، "اِسْتِخْفَاف" دې ته هم وایي چې سړی بل څوک د حقې لارې څخه بې لارې کړي او په هغې باطلې لاره باندې یې د خپله خانه سره روان کړي په کومه باندې چې پخپله روان وي[3].

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۶۶؛ تفسیر البیضاوي في هذا المقام.
(۲) مفردات الراغب ص۴۹
(۳) القاموس المحیط ج۲ ص۸۵؛ لسان العرب ج۹ ص۸۰

په دې مقام کښې که څه هم نبي کريم ﷺ مخاطب کړی شوی دی خو اصلاً د ده ﷺ د اجابت امت په غوږ باندې وهل مطلب دي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د الله ﷻ وعده حقه ده او د قيامت ورځ راروانه ده، نو تاسو په خپل دريځ او خپل دين باندې کلک اوسېږي او د کفارو شبهاتو او ګوت نيونو ته هيڅ إلتفات مه کوئ، او د غانې چيچې څخه يې مه دارېږئ. هسې نه چې تاسو د هغوی د پلوه متزلزل شئ او د خپل واقعي دريځ څخه مو پښې وښيېږي او د هغوی باطل دين او باطلې عقيدې ته مو ورواوړوي.

د الروم سورت د الله ﷻ په توفيق او مهربانۍ ختم شو
مونږ د خپل مهربان رب ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو.
۱۴۲۱/۸/۱۹ هـ ق - ۱۳۷۹/۷/۵ هـ ش - ۱۰/۱۷/ ۲۰۰۰م

لقمان (٣١)

سریزه

۱_ دا سورت د "لُقمَان" سورت په نامه نومولی شوی دی چې همدغه کلمه د دې سورت په [۱۲] او [۱۳] ایتونو کښې نازله شوې ده. شاید چې د دغه نوم په انتخاب کښې به دې ته اشاره وي چې د اسلام دین فطري دین دی، هرڅوک چې د خپل عقل څخه په صحیحو معناوو کښې کار واخلي هغه به وربانديې هرومرو اعتراف وکړي او لا ورته د عوت به هم وچلوي.

ته به وایې چې کفارو ته ویل شوي وي چې: ای مشرکانو! په تاسو کښې خو د لقمان حکیم ګټور نصائح مشهور دي، ایا د هغه په نصائحو کښې د توحید نصیحت شامل نه وه؟

۲_ د دې سورت د ایتونو شمېر څلور دېرشو (۳۴) ته رسېږي[۱]، او د کلماتو شمېر یې پنځه سوه او اته څلوېښت (۵۴۸) دی او د حروفو شمېر یې دوه زره یوسلو لسو (۲۱۱۰) ته پورته شوی دی[۲].

د سورت شان نزول

۳_ د اکثرو علماوو کرامو په نزد او د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روایت په بنیاد دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی[۳].

۴_ یوه ورځې د مکې معظمې مشرکانو پوښتنه وکړه (شاید چې د نبي کریم ﷺ څخه به یې کړې وي) چې د خپل زوی سره د لقمان قیصه څنګه وه؟ او هم یې د مور او پلار سره د نېکۍ کولو په باب پوښتنه وکړه، نو ذکر شوی سورت نازل شو[۴].

د سورت محتویات

۵_ په دې سورت کښې د همغو موضوعاتو په هکله اکثره ارشادات نازل شوي دي د کومو په هکله چې په مکي سورتونو کښې ارشادات نازلېده، لکه د الله ﷻ توحید، د نبي کریم ﷺ نبوت، د قیامت ورځ او داسې نور.

د "الروم" او "لقمان" دواړو سورتونو تناسب

۶_ ذکر شوي دواړه سورتونه یو تربله کلکې اړیکې لري. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: دواړه سورتونه په ﴿ الٓمٓ ﴾ تورو باندې پیل شوي دي.

ب: په دواړو کښې څینو قدرتي دلایلو ته او د بنیادم ابتدایي خلقت ته اشاره شوې ده.

ج: په دواړو کښې د بنیادم د ناتینګۍ او بې ثباتۍ مثالونه ښودلی شوي دي.

د: په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده او داسې نور.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۸۹

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۳۵

(۳) الدر المنثور ج۶ ص۵۰۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۴۱

(۴) روح المعاني ج۲۱ ص۶۵

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿الٓمٓ ﴿١﴾ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدٗى وَرَحۡمَةٗ لِّلۡمُحۡسِنِينَ ﴿٣﴾ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤۡتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدٗى مِّن رَّبِّهِمۡۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ﴿٥﴾﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] دغه (راتلونکي ایتونه) د داسې کتاب ایتونه دي چې د حکمت والا (او محکم) دی.

[۳] په داسې حال کښې چې د محسنینو (نېکانو) دپاره (د الله ﷻ د پلوه عظیم الشان) هدایت او (ستر) رحمت دی.

[۴] (نېکان) هغه کسان دي چې لمونځونه دروي او زکاتونه ورکوي، حال دا چې همدوی په وروستنی ورځ باندې یقین (او باور) لري.

[۵] همدغه (ډله) د خپل رب ﷻ د پلوه په کامل هدایت باندې ده، او همدغه (ډله) همدوی کامیابي (او خلاصی) موندونکي دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د "الرُّوم" د سورت د وروستني ایت مضمون په دې باندې هم مشتمل وه چې:

ای پیغمبره! د کفارو په عنادي اعتراضاتو باندې خپل استقامت مه خرابوه، او په حق دین باندې کلک اوسه، او ستا اُمت دې هم همدغه ستا کړنلاره تعقیب کړي، ترڅو کفار ونه توانېږي چې تاسو د حق دریځ څخه واړوي او په باطل دریځ باندې مو روان کړي.

په دې ایتونو کښې همدغه مضمون منعکس شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د بسم الله الرحمن الرحیم د لوستلو څخه وروسته خپل اُمت ته په حق دریځ باندې د کلکو پاتې کېدلو دپاره لاندې نکات قرائت کړه:

۱ـ کوم کتاب چې تاسو ته درنازل شوی دی هغه د خپل ځان حقانیت پخپله اثباتوي او د کفارو اعتراضاتو ته پخپله جواب ورکوي. او دا څکه چې:

الف: دغه کتاب د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې د خلکو خبرې ترکیب مومي او روزمره ورباندې خبرې کوي. لکه "الف، ل، م" او داسې نور. خو د دې سره‌سره، که بالفرض المحال ټول وراندېني او وروستني مخلوقات سره لاس یو کړي ترڅو د دې کتاب د یوه ایت غونډې یو ایت جوړ کړي د وسې به یې پوره نه شي.

نو پوره څرگنده شوه چې دا بشري کتاب نه دی بلکې الهي کتاب دی.

ب: نو په همدې بنیاد دغه ایتونه چې په دې سورت کښې را روان دي د هغه کتاب ایتونه دي چې د حکمت درلودونکی دی او په حق باندې دومره محکم دي چې هیڅوک بل خواته حرکت نه شي ورکولی چې د اعتراضاتو اثر ورباندې وغورځوي.

نو په کار دي چې تاسو (د دې محکم کتاب پیروان) هم په خپل حقاني دریځ باندې کلک او مستقیم پاتې شئ او د کفارو په مقابل کښې خپل حقاني دریځ وساتئ.

۲ـ دا کتاب په ذکر شوي اعجاز باندې علاوه لاندې امتیازات هم لري:

الف: دا کتاب د ټولو خلکو دپاره د دنیا او آخرت لارښود دی.

ب: دا د الله ﷻ رحمت دی، ترڅو چې د دې کتاب پیروان په دنیا کښې موجودیت ولري نو دنیا به اباده وي، او قیامت به نه قائمېږي.

ج: که څه هم دا کتاب هدایت او رحمت دی مګر هغه کسان ترې پوره ګټه پورته کوي چې په اخلاص سره ورباندې عمل وکړي او د خپلو خانونو دپاره يې د دنیا او آخرت مشال وګرځوي.

۳ـ یا په بل عبارت: د لاندې صفاتو درلودونکي کسان د دې کتاب څخه ګټه اوچتوي:

الف: کوم کسان چې خپل لمونځونه دروي او په بدني عبادتونو کلک وي.

ب: کوم کسان چې زکاتونه ورکوي او په مالي عبادتونو باندې کلک ولاړ وي.

ج: البته چې بدني او مالي عبادتونو ته په داسې حال کښې ادامه ورکوي چې په اُخروي ژوند باندې هم په دوامداره توګه یقین او باور لري.

۴ـ ای پیغمبره! دغه کسان هغه ډله ده کومه چې د خپل رب ﷻ د پلوه په هدایت او سمه لاره باندې روانه ده، او د داسې رڼا درلودونکي دي چې د ژوند په یوه څنده کښې يې هم تیاره نشته.

او همدغه ډله په دنیا او آخرت کښې کامیاب او بریالي دي، یا په بل عبارت: همدغه ډله د حکمت او استقامت خاوندان دي، نو ورته په کار دي چې په حق دریځ باندې محکم ودرېږي او خپل استقامت وساتي.

توضیحات

د ښه وضاحت دپاره په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

۱ـ په ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْحَكِيمِ ﴾ د کلمې درېګوني معناوې د [یونس:۱] ایت لاندې لیکلی شوې دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا لیکلو ته يې اړتیا نه ګورو.

۲ـ د ذکرو شوو ایتونو متباقي توضیحات د "البقرة" د رومبنیو ایتونو د توضیحاتو څخه څه تفاوت نه لري او هلته د الله ﷻ په توفیق تېر شوي دي، بیا لیکلو ته يې څه اړتیا نشته.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْتَرِى لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَٰتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا

كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ
جَنَّاتُ النَّعِيمِ ۝ خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ ﴾

[۶] اود خلکو څخه ځینې هغه څوک دي چې د خبرو لهو (مشغولوونکي خبرې) د دې دپاره اخلي ترڅو (بندګان) د الله ﷻ د لارې څخه په داسې حال کښې بې لارې کړي چې (هغوی) بدون د علم څخه وي (نه پوهېږي)، او (همدارنګه د دې دپاره دا کار کوي چې) د الله ﷻ لار (او ایتونه) په مسخرو (خندنیو) سره ونیسي.

دغه ډله (خلک) چې دي همدوی لره سپکوونکی عذاب دی (چې هرومرو به ورسره مخامخ شي).

[۷] او کله چې په (ذکرو شوو) ځینو خلکو باندې زمونږ ایتونه تلاوت کړی شي نو په داسې حال کښې ترې مخ اړوي چې هغوی تکبر کوونکي وي، لکه چې یقینًا په دواړو غوږونو کښې یې دروند والی وي (تلاوت نه اوري).

نو (ای پیغمبره!) دغو ځینو خلکو ته په دردناک عذاب سره زیری (خبر) ورکړه.

[۸] یقینًا هغه کسان چې دي کومو چې ایمان راوړی دی او نېک (صالح) عملونه یې کړي دي د همدوی دپاره د ډېرو نعمتونو جنتونه دي.

[۹] په جنتونو کښې به (دوی) همېشه وي، الله ﷻ (وعده کړې ده) وعده کول (دا وعده حقه ده) حقه (چې هیڅ شک او شبه پکښې نشته).

او الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د حکمت څښتن دی.

شان نزولونه

د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې متعدد واقعات روایت شوي دي خو مونږ فقط د دوه وو روایتونو په لیکلو باندې اکتفاء کوو چې دواړه په النضر بن الحارث پورې ارتباط لري هغه دا:

۱ـ مقاتل علیه الرحمة وايي چې نوموړی (النضر) یو مشرک تاجر وه چې د فارس اونورو وطنونو په تجارت بوخت وه.

نوموړي به په خپلو تجارتي سفرونو کښې د عجمو لیکلې شوې قیصې په پیسو رانیولې او په مکه معظمه کښې به یې خورولې، ترڅو خلک د قرآن کریم د اورېدلو څخه منعه کړي اوخپل ځان ته یې راجذب کړي.

نوموړي به د خپل دعوت په وخت کښې خلکوته ویل چې: محمد تاسو ته د عاد او ثمود قیصې دراوروي او زه مو د رستم او اسفندیار او نورو پهلوانانو په حالاتو باندې خبروم، نو تاسو قرآن ته غوږ مه نیسئ ماته غوږ کېږدئ چې زما د ډېرې خوندورې قیصې دي. نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه[۱].

۲ـ عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وايي چې نوموړي (النضر) په خپلو سفرونو کښې یوه ډمه وینځه

---

[۱] اسباب النزول للواحدي ص ۲۳۲

خریداري کړې وه. نو کله به چې د چا د اسلام د راوړلو په اراده باندې خبر شو سمدستي به یې ذکره شوې دمه (وینځه) د هغه کور ته ورواستوله او د هغې په لاس به یې ورباندې شراب کباب نوش جان کړه او د سندرو او ګډا ننداره به یې ورته وړاندې کړه، او بیا به یې نوموړې سړي مخاطب کړ چې: دغه صحنه درته د هغه شي څخه بهتره او ګټوره ده د کوم د اورېدلو دپاره چې تاته محمد دعوت درکوي، چې لمونځ وکړه او روژه ونیسه او هم د محمد په وړاندې په جهاد کښې خپل ځان ووژنه. نو ذکر شوې ایتونه نازل شوه[۱].

تبصره

۳ـ د شان نزول د واقعاتو تعدد څه باک نه لري، څه لرې نه ده چې نوموړي (النضر) دواړه کارونه کړي وي. همدارنګه د ذکرو شوو دواړو روایتونو سره هغه روایت هم منافي نه دی کوم چې د سورت د شان نزول په هکله وړاندې په سریزه کښې لیکلی شوی دی، څه لرې نه ده چې "النضر" به دغسې کړي وي او قریشو به هغسې پوښتنه کړې وي، او بیا به د ذکر شوي سورت ایتونه لږ-لږ نازل شوي وي، والله ﷻ اعلم.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې هغه ډله ښودلې شوې ده کومه چې په قرآن کریم باندې عقیده لري او په عمل کښې یې پیاده کوي. په دې ایتونو کښې هغه خلک ښودل شوي دي چې په قرآن کریم باندې نه عقیده لري او نه ورباندې عمل کوي، بلکې دغه حکیم کتاب د خرافیاتو او واهیاتو سره برابروي.

همدارنګه په دې ایاتونو کښې د دواړو ډلو اُخروي جزاګانو ته هم اشاره شوې ده، او د دواړو انجام او عاقبت هم ټاکلی شوی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د محسنانو د ډلې په مقابل کښې اوس د مفسدانو د ډلې څه حالات په خپل امت باندې قرائت کړه. هغه دا چې:

۱ـ د خلکو د جملې څخه ځینې هغه خلک دي چې لاندې عادتونه او خاصیتونه لري:

الف: هغوی د خبرو څخه مشغولوونکې خبرې رانیسي او خلک ورباندې د قرآن کریم د اورېدلو څخه غافلان ګرځوي.

او یا په خپلو پیسو باندې دمې وینځې رانیسي او د خلکو د اغفال دپاره یې ګډوي.

ب: البته چې دغه ډله خلک د دې دپاره ذکرو شوو کارونو ته ادامه ورکوي ترڅو دوی وتوانېږي چې د الله ﷻ د لارې څخه ـ چې قرآن کریم یې بیانوونکی دی ـ خلک واړوي او کفري ډله ورباندې غټه کړي.

---

(۱) تفسیر المراغي ج۲۱ ص۷۳

ج: که څه هم هغوی د ټولو خلکو په ګمراه کولو پسې په هڅه کښې دي خو د هغوی نقشه فقط په بې علمه او بې وقوفه خلکو باندې مثمره واقع کېدلی شي، اما په مؤمنانو او مخلصانو باندې یې هیڅ اغېز نشته.

د: دغه ډله خلک په دې باندې علاوه چې په الهي لارې باندې نه یخپله تلل کوي او نه بل څوک برېږدي چې ورباندې لاړ شي، د الله ﷻ ایتونه په مسخرو او خندنیو سره نیسي، چې د بې هوده مزخرفو قیصو او خرافاتو سره یې تشبیه کوي، بلکې لا هغو ته ورباندې ترجیح ورکوي.

۲ـ ای پیغمبره! دغه ډله خلک چې دې همدوی ته د الله ﷻ د پلوه سپکوونکی عذاب ټاکلی شوی دی، چې هرو مرو او ضرور به ورباندې مبتلا شي. او دا څکه چې:

۳ـ کله په همدغو باندې زمونږ ایتونه ولوستلی شي او دعوت ورکړی شي چې عمل ورباندې وکړئ او د عیشیاتو څخه لاس واخلئ، نو:

الف: هغوی ورته سمدستي شاوې وراروي، او په داسې حال کښې ترې مخ په شا څي چې تکبر کوونکي او لويي کوونکي وي، بلکې قبول یې ورته سپکاوی او بې عزتي برېښي.

ب: هغوی د ایتونو په مقابل کښې داسې وضعه څپلوي ته به وایې چې د سره یې اورېدلي نه دي، او غوږونو ته یې هیڅ نه دي رسېدلي بلکې غوږونه یې څه درونداوالی لري، که هر څومره په لوړ اواز ورته ابلاغ کړی شي بیا هم هغوی یې نه اورېدلی برېښوي.

۴ـ نو ای پیغمبره! ذکرې شوې ډلې ته د الله ﷻ د پلوه په دردناک عذاب سره خبر ورکړه، چې نظر د دغې ډلې تالاش ته داسې برېښي چې دغه به ورته بشارت وي، چې شپه او ورځ یې په تحصیل کښې تاند وهي.

۵ـ بالمقابل یقیناً د هغو کسانو دپاره چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې ورسره ملګري کړي دي (قرآن کریم یې علماً او عملاً قبول کړی دی) د همدغو کسانو دپاره په آخرت کښې:

الف: زینت ډېر او بې شمېره نعمتونه ټاکلي شوي دي چې جنتونه ورباندې مشتمل دي.

ب: دوی به په دغو نعمتونو کښې همېشه وي او هیڅکله به ترې ونه ویستلی شي او نه به په نعمتونو باندې زوال او فنا ورشي.

ج: دا وعده بالکل حقه ده او دا څکه چې دا د بل چا وعده نه ده بلکې د الله ﷻ وعده ده، ایا په وعده کښې د الله ﷻ څخه بل څوک ښه وفاکوونکی شته؟

۶ـ ای پیغمبره! الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، کولی شي چې کفار پوپنا کړي، خو د دې سره سره حکیم هم دی نو تر یو وخته پورې د هغوی ژوندي پرېښودل د حکمت غوښتنه ده ترڅو د امتحان او ازمېښت دوره پوره کړي.

توضیحات

۱ـ که څه هم په ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡتَرِي لَهۡوَ ٱلۡحَدِيثِ ﴾ کښې د "مَن" کلمه د لفظ په لحاظ مفرده

ده او د معنی په لحاظ جمعه ده، د همدې کبله ورته په ايت شريف کښې د مفرد او جمعې (دواړه) ضمائر راجع کړی شوي دي لکه ﴿ أُذُنَيْهِ ﴾، ﴿ لَهُمْ ﴾ او داسې نور؛ خو مونږ په ترجمه او تفسير کښې د لفظ په مراعات باندې د معنی مراعات ته ترجيح ورکړې ده.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ يَشْتَرِي ﴾ کلمه د "اشتراء" څخه اشتقاقه شوې ده چې مفسرينو کرامو په دې مقام کښې په دوه وو معناوو باندې[1] تفسيره کړې ده:

الف: د يوه شي رانيول، چې په مقابل کښې يې د "بَيْع" کلمه استعمالېږي.

ب: د يوه شي غوره کول او خوښول، لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَـٰبِ يَشْتَرُونَ ٱلضَّلَـٰلَةَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّوا۟ ٱلسَّبِيلَ ﴾ [النساء:۴۴] يعني ته هغو کسانو ته نه ګورې چې هغوی ته د کتاب څخه څه برخه ورکړه شوې ده چې ګمراهي (په بيه) اخلي (خوښوي) او د دې خبرې اراده لري چې تاسو هم د هغوی غوندې سمه لاره ورکه کړئ.

مونږ ته بهتره برېښي چې د "اشتراء" څخه "ما يطلق عليه الاشتراء" (هر هغه شی چې د اشتراء اطلاق پرې کېږي) واخستل شي ترڅو پکښې ذکرې شوې دواړه معناوې شاملې شي.

لهو الحديث څه معنی؟

۲ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۳۲] ايت لاندې د "لَهْوٌ" کلمه تعريفه کړې ده چې دا د هغه شي څخه عبارت ده کوم چې سړی د اصلي مقصود څخه مشغولوي او د لږ تلذذ څخه وروسته د منځه ځي، په دې مقام کښېورباندې د ښه وضاحت دپاره وراضافه کوو چې:

الف: په ايت شريف کښې ذکره شوې کلمه د ﴿ ٱلْحَدِيثِ ﴾ کلمې ته مضافه شوې ده، نو دلته هر مشغولوونکی شی نه بلکې هرې مشغولوونکې خبرې مطلب دي، چې لاندې صورتونه پکښې تول شامل دي:

اول: د خرافي قيصو او واهياتو کتابونه، چې د دروغو څخه ډک وي.

دوهم: د عبثياتو او سندرو فيتې (کاسيټې)، برابره خبره ده چې د ټيپ فيتې وي او که د ټلويزون، او يا د کمپيوټر سي ډي ګانې وي.

درېم: سندرغاړې زنانه او سندغاړي نارينه (ډمې او ډمان)، چې په اجرت سره سرودونه ترسره کوي او يا بدون د اجرت څخه دغه کار کوي.

څلورم: بالآخره د ډمبازۍ او نڅا ټول مجالس او غونډې پکښې شموليت لري، او هم پکښې د ساز او سرود ټول سامانونه شامل برېښي.

ب: د ايت شريف مضمون په ډېرو احاديثو کښې هم روايت شوی دی، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۱۶۰

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيَشْرَبَنَّ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي الْخَمْرَ يُسَمُّونَهَا بِغَيْرِ اسْمِهَا يُعْزَفُ عَلَى رُءُوسِهِمْ بِالْمَعَازِفِ وَالْمُغَنِّيَاتِ يَخْسِفُ اللهُ بِهِمُ الْأَرْضَ وَيَجْعَلُ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ»[1] يعنې زما د امت ځنې به هرومرو او ضرور يوه ډله خلک شراب وڅښي او د خپل نامه ځنې په بدل نوم به يې نوموي (چې دا شراب نه دي بلکې بير يا شربت دی)، دغه ډله خلک به دا خاصيت هم ولري چې د دوی په سرونو باندې (د دوی په وړاندې) به د سرود سامانونه غږولی کېږي او سندرغاړې ښځې به ورته نڅولی کېږي، په دغو خلکو به الله ﷻ ځمکه خسفه کړي، او بيزوګان او خنزيران به ترې جوړ کړي.

دوهم: نبي کريم ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «...وَظَهَرَتِ الْقَيْنَاتُ وَالْمَعَازِفُ»[2] يعنې او کله چې سندغاړې ښځې او د سرود آلات (سامانونه) ځرګند شي نو په دغه وخت کښې بايد د وخت خلک د قيامت قيام ته منتظر اوسي.

دريم: په يوه اوږده حديث کښې راغلي دي چې يوه ورځې يوه ښځنوکي سړي (عمرو بن قرة) نبي کريم ﷺ ته وړاندېز وکړ چې: ای د الله رسوله! ماته داسې برېښي چې زما روزي په نغاره وهلو (او سندرو) کښې ګرځولې شوې ده، نو ماته اجازه راکړه چې خلکو ته نغاره وډنګوم او سندرې ورته ووايم ترڅو راته پيسې راکړي، خير دی نور بدکارونه او فحاشي به نه کوم.

نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: « لَا آذَنُ لَكَ وَلَا كَرَامَةَ وَلَا نُعْمَةَ عَيْنٍ كَذَبْتَ أَيْ عَدُوَّ اللهِ لَقَدْ رَزَقَكَ اللهُ طَيِّبًا حَلَالًا فَاخْتَرْتَ مَا حَرَّمَ اللهُ عَلَيْكَ مِنْ رِزْقِهِ»[3] يعنې نه به اجازه درکړم او نه به دې د سوال په قبول سره اکرام کړم، او بالآخره نه به دې درباندې سترګې يخې کړم چې خوشاله شې، ای د الله دښمنه! ته دروغ وايې چې الله ﷻ ستا روزي په حرامو کښې ګرځولې ده، بلکې الله ﷻ ستا روزي په پاکيزه او حلالو کښې ګرځولې ده (چې په همدې لارې يې حاصله کړې)، خو تا د الله ﷻ د رزق ځنې هغه رزق غوره کړی دی کوم يې چې په تاباندې حرام کړی دی.

څلورم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَأَمَرَنِي رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ بِمَحْقِ الْمَعَازِفِ وَالْمَزَامِيرِ وَالْأَوْثَانِ وَالصُّلُبِ وَأَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ»[4] يعنې زه الله ﷻ د عالمونو دپاره رحمت او هدايت رالېږلی يم، او امر يې راته کړی دی چې دغه شيان محوه او نابود کړم: د سرود سامان، د سندرو او خوش اوازۍ آلات، بوتان، د نصاراوو صليبونه، بلکې د جاهليت د زمانې ټول رواجونه او دودونه.

د ساز او سرود شرعي حکم

۳ـ په دې مقام کښې د شان نزول د روايتونو په مطابق د ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ ﴾ ځنې کفار مطلب دي، او دا ځکه چې په ايت شريف کښې ورته د کفارو خاصيتونه منسوب شوي دي لکه: ﴿ لِيُضِلَّ عَن

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۸۳۷ : سنن ابن ماجه ص۲۹۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۵
(۳) سنن ابن ماجه ص۱۸۷
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۰۷

سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، ﴿ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ﴾، ﴿ وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا ﴾، ﴿ كَأَنَّ فِىٓ أُذُنَيْهِ وَقْرًا ﴾ او داسې نور.

پاتې شوه دا خبره چې د ذکروشوو خاصیتونو څخه په غیر د ساز او سرود شرعي حکم څه دی؟، نو په دې هکله ښینو مفسرینو کرامو[۱] او ښینو فقهاوو کرامو[۲] اوږده بحثونه کړي دي خو مونږ فقط د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: "لَهْو" خو د عبثیاتو څخه ده او اصلي حکم یې تحریم دی، هوا کوم ډولونه چې ترې ویستلي شوي دي نو هغه بېله خبره ده، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «كُلُّ مَا يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ بَاطِلٌ إِلَّا رَمْيَهُ بِقَوْسٍ وَتَأْدِيبَهُ فَرَسَهُ وَمُلَاعَبَتَهُ أَهْلَهُ فَإِنَّهُنَّ مِنَ الْحَقِّ»[۳] یعنې هر هغه شی په کوم سره چې مسلمان سړی مشغولتیا کوي باطل دی (څه اجر او ثواب پکښې نشته) مګر په لندې سره د سړي غشي ویشتل او خپل آس ته ادب ورښودل (چې د جهاد سره اموخته شي) او د سړي د خپل کهول (ماندینې) سره ساتېرې کول، او دا څکه چې دغه درېواړه حق دي (اجر پکښې شته دي).

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «فَصْلُ مَا بَيْنَ الْحَرَامِ وَالْحَلَالِ الدُّفُّ وَالصَّوْتُ»[۴] یعنې د نکاح په هکله په ما بین د حلالي او حرامي کښې داریال او اواز دی (چې شهرت ته ورسوله شي او عادي سندرې پکښې وویلی شي).

ج: یوه ورځې د بي بي عائشې رضي الله عنها د خپلوانو څخه یوه انجلۍ واده شوه، نو نبي کریم ﷺ پوښتنه وکړه چې: ایا تاسو د ډولۍ سره هغه څوک واستاوه کوم چې سندرې وایي؟

بي بي جواب ورکړ چې: نه.

نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: انصار سندرو ته میلان لري، کاشکې چې هغه څوک مو ورسره استولی وی چې دا سندره یې ورته ویلې وی چې: «أَتَيْنَاكُمْ أَتَيْنَاكُمْ :: فَحَيَّانَا وَحَيَّاكُمْ»[۵] مونږ تاسو ته راغلو، مونږ تاسو ته راغلو، نو الله ﷻ دې مونږ هم ژوندي لري او تاسو دې هم ژوندي لري.

د: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَعْلِنُوا هَذَا النِّكَاحَ وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالْغِرْبَالِ»[۶] یعنې دغه شرعي نکاح تاسو اعلانه کړئ او غربال (داریال) وربانديې ووهئ.

ه: یو ځل د اختر په ورځ د بي بي عائشې رضي الله عنها په کور کښې دوه وو انجنکیانو سندرې ویلې (چې څه مهارت یې پکښې نه درلود) خو د بعاث جنګ یې پکښې ستایه.

ابوبکر الصدیق رضي الله عنه ورته په غصه شو او ورته یې وویلې چې ایا تاسو د شیطان اواز بل چرته نه،

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۶۶؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۲۴۸؛ تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۵۱

(۲) الفقه الإسلامي وادلته ج۳ ص۵۷۱

(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۲

(۴) جامع الترمذي ج۱ ص۲۰۷

(۵) سنن ابن ماجه ص۱۳۶

(۶) سنن ابن ماجه ص۱۶۷

بلکې د نبي کریم ﷺ په کور کښې اوچوتوی؟!

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: ای ابا بکره! «إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ عِيدًا وَهَذَا عِيدُنَا»[1] یقینًا د هر قوم دپاره اختر دی، او دا ورځ زمونږ اختر دی (ورته مه په غُصه کېږه).

و: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د کومې غزا څخه روغ او فاتح راستون شو، نو یوه ښځه ورته راغله او ورته یې وویلې چې: ای د الله رسوله! ما په خپل ځان نذر منلی وه که ته الله ﷻ فاتح او روغ راستون کړې، نو زه به (د کفارو او منافقانو د تخجیل دپاره) ستا په سر باندې دپاسه داریال ووهم.

نبي کریم ﷺ ورته جواب ورکړ چې: «أَوْفِي بِنَذْرِكِ»[2] یعنې ته دې خپل نذر پوره کړه (زما د سر دپاره داریال ووهه).

ز: ذکر شوی حدیث په بل روایت کښې ښه مشرح روایت شوی دی چې مونږ یې مضمون په لاندې ټکو کښې لیکو:

اول: یوه توره انجلۍ نبي کریم ﷺ ته هغه وخت ورغله چې د کومې غزا څخه راستون شوی وه.

دوهم: هغې وویلې چې: ای د الله رسوله! ما په خپل ځان نذر منلی وه که چرته الله ﷻ د غزا څخه تا روغ رمټ راستون کړې نو ستا په وړاندې به داریال ووهم، او خپله خوشالي به ځرګنده کړم.

دریم: نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «إِنْ كُنْتِ نَذَرْتِ فَاضْرِبِي وَإِلَّا فَلَا» که چرته تا نذر منلی وي نو نذر پوره کړه (داریال ووهه) او که نه نو نه (داریال مه وهه).

څلورم: نو هغې د داریال په وهلو پیل وکړ.

پنځم: په دغه وخت کښې ابو بکر ﷺ راغی، خو نوموړې خپلې خوشالۍ ته ادامه ورکړه، بیا عثمان ﷺ راغی خو بیا هم نوموړې غلې نه شوه، حتی چې د علي ﷺ په راتګ سره یې هم د خپل داریال وهل بس نه کړه.

شپږم: کله چې عمر ﷺ مجلس ته راغی نو نوموړې انجلۍ خپل داریال د ځان لاندې کېښود او د پاسه وریاندې کېناسته، تابه ویل چې خپل داریال پټوي.

اووم: نبي کریم ﷺ عمر ﷺ مخاطب کړ چې: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَخَافُ مِنْكَ يَا عُمَرُ!»[3] یعنې ای عمره! یقینًا ستا څخه شیطان دارېږي.

او دا ځکه چې زه ناست وم او نوموړې خپل داریال واهه، د ابو بکر په راتګ سره یې هم بس نه کړ، او همدارنګه د عثمان ﷺ او علي ﷺ د دواړو په حضور کښې یې هم درزاوه، نو کله چې ته راغلې ای عمره! هغې داریال ګوزار کړ.

ح: که څوک وایي چې: ایا د ذکر شوي حدیث اول او آخر سره څه تضاد نه لري چې په اول کښې یې اجازه ورکړه چې داریال ووهه، او په آخر کښې یې د شیطان په نامه یاده کړه؟

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۲۹۱؛ صحیح البخاري ج۱ ص۱۳۰ بالمضمون
(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۱۱۳
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۰

مونږ وایو چې: اجازه خو د دې دپاره وه چې خپل نذر پوره کړي (داریال ته یو درز یا دوه درزه ورکړي) هسې نه چې ادامه ورکړي، او هیڅ غلې کېږي نه، نو ځکه نبي کریم ﷺ د نوموړې انجلۍ د جواز ځخه اضافه داریال وهل د شیطان په لقب ورکولو سره رد کړ.

تبصره

۴ــ د ذکرو شوو نصوصو ځخه ځرګندېږي چې سرود اصلاً شیطاني کار دی او تحریم پکښې اصل دی. نو په کومو مواردو کښې چې د نبي کریم ﷺ د پلوه اجازه ورکړه شوې ده هغه په خپلو مواردو پورې اختصاص لري او هیڅوک د همدغې خاصې اجازې په بهانه په نورو مواردو کښې سرود جائز نه شي ګڼلی.

لنډه دا چې د دې زمانې د ساز او سرود مروج مجالس ټول ناجائز دي او ټول د فساد سرچینې دي، د ښه وضاحت دپاره یې لاندې مثالونه ولولئ:

الف: چې سندر غاړې ښځه یا هغه سندرغاړی هلک چې د ښځو لباس یې ورغوستی وي ناځي او سندرې وایي، او فاسقان او فاجران ورباندې راغونډ شوي وي.

ب: چې ټیپ شوې سندرې ورته چیلانې وي، او رقاصان ورته رقص کوي او ورته ګډېږي.

ج: چې زنانه او نارینه ګډوډ وي او ټول په اتڼ اخته وي، چې په خلکو کښې د برګ اتڼ په نامه یادېږي.

د: چې زنانه په لارې روانې وي او داریال وهي او د هیچا ځخه نه حیا ورځي او نه ترې شرمېږي.

هـ: چې په تلویزون کښې ذکرې شوې صحنې ګوري.

او داسې نور چې نن ورځ رواج دي او خلک وربانډې افتخار کوي، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَاۖ وَأَلۡقَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٖۚ وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجٖ كَرِيمٍ ۝ هَٰذَا خَلۡقُ ٱللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦۚ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ۝ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا لُقۡمَٰنَ ٱلۡحِكۡمَةَ أَنِ ٱشۡكُرۡ لِلَّهِۚ وَمَن يَشۡكُرۡ فَإِنَّمَا يَشۡكُرُ لِنَفۡسِهِۦۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٞ ۝ وَإِذۡ قَالَ لُقۡمَٰنُ لِٱبۡنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِۖ إِنَّ ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ ۝﴾

[۱۰] الله ﷻ اسمانونه بدون د ستنو ځخه پیدا کړي دي تاسو یې ګورئ (چې ستنې نه لري)، او الله ﷻ په ځمکه باندې (د غرونو) میخونه اچولي دي چې په تاسو سره به ونښورېږي (اضطراري حرکت به وکړي او استوګنه به مو وربانډې مشکله شي)، او الله ﷻ په ځمکه کښې د هرې نوعې حرکت کوونکو (ساکښانو) ځخه (ساکښان) خواره کړي دي.

او مونږ د اسمان (د پلوه) څخه اوبه (باران) نازل کړی دی نو مونږ (وربانديږ) په ځمکه کښې د هرې ګټورې نوعې څخه (نباتات) زرغون کړي دي.

[۱۱] دغه د الله ﷻ پیدا کول دي، نو (ای مشرکانو!) تاسو هغه شی راولید کړئ (راوښایست) کوم چې هغو (بوتانو) پیدا کړی دی چې (تاسو يې) بدون د الله ﷻ څخه (عبادت کوئ).

بلکې ظالمان (مشرکان) په څرګنده ګمراهۍ کښې (واقع) دي.

[۱۲] او یقیناً مونږ لقمان ته حکمت ورکړی وه چې خاص د الله ﷻ دپاره شکرګزاري وکړه.

او هرڅوک چې شکرګزاري وکړي نو بې شکه هغه د خپل خان دپاره شکرګزاري وکړه (ګټه يې همده ته راجع ده)، او هرڅوک چې ناشکري (کفران) وکړي نو (ضرر یې په همده باندې دی خکه چې) یقیناً الله ﷻ (د شکرګزارۍ څخه) بې پروا دی (او هم په ښو صفاتو) ستایل شوی دی.

[۱۳] او هغه وخت یاد کړه چې لقمان خپل زوی ته په داسې حال کښې وویل چې نوموړي ته یې وعظ کاوه چې: ای زما زوی ګوتیه! د الله ﷻ سره په شرک عقیده مه کوه (خپل خان ترې وساته)، یقیناً (د الله ﷻ سره په) شرک (باندې عقیده کول) ډېر لوی ظلم دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د قرآن کریم څخه د منحرفې ډلې ذکر وه چې د الله ﷻ سره شریکان دروي. په دې ایتونو کښې د همدغې ډلې خلکو د قناعت دپاره دوه وو ډولو دلایلو ته اشاره کېږي. یو دا چې: د خپل عقل څخه کار واخلئ او په کائناتو کښې فکر وکړئ، او بل دا چې د هوښیار سړي خبرو ته غوږ کېږدئ که څه هم پیغمبر نه وي. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د دې دپاره چې د توحید څخه منحرفه ډله په سمه لاره روانه شي، دغه دلایل ورته واوروه:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې لاندې کارونه کوي:

الف: الله ﷻ اسمانونه بدون د ستنو څخه پیدا کړي دي او بدون د ستنو څخه یې درولي دي، آیا تاسو ته د اسمانونو ستنې ښکارېږي؟ که بالفرض ستنې یې درلودی نو تاسو به لیدلې وی.

ب: الله ﷻ ځمکې پیدا کړي دي او هم یې وربانديږ د میخونو په حیث غرونه اچولي دي، چې په اضطراري حرکت سره به تاسو ته حرکت درکړي او په مخ به یې ژوند ونه کړی شئ، د همېشه دپاره به زلزله وي.

ج: الله ﷻ د هر ډول حرکت کوونکو ژوندیو ساکښانو څخه زښت ډېر په ځمکه کښې خواره کړي دي، او هر یوه ته یې پکښې مناسب خای ټاکلی دی، چې ځینې په دریاب کښې اوسېږي او ځینې د ځمکې په ګېډه کښې او هم ځینو په غرونو او ځینو په سمڅو کښې خایونه نیولي دي او داسې نور.

د: په دې باندې علاوه، مونږ د بل پلوه نه بلکې د اسمان د طرفه اوبه (باران) نازل کړي دي چې په ځمکه باندې یې ورور.

هغه ته يوازې هم دغه الله ياران سره په شريکه کښيږي د هر ډول شخه ئيانات د اوږدو چې مخلوقاتو نه گټه او ناقع واقع کيږي، او هر ډول گټې ترې رسيږي.

۲ـ اې پيغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې: دغه اسمان چې تاسو يې په وړاندې ولاړ ياست، دا ټول د الله ﷻ مخلوق دی، او همده ﷻ پيدا کړي دي چې هيڅوک او هيڅ شی ورسره پکښې اشتراک نه لري، او که تاسو په خپله شرکي عقيده کښې رښتيني ياست نو هغه شی را وښياست کوم چې ستاسو بوتانو پيدا کړي وي چې تاسو د الله ﷻ څخه په غير په معبوديت سره نيولي دي؟

۳ـ پوره واضحه ده چې د مشرکانو جواب د ذکر شويو پوښتنو په مقابل کښې منفي دی. نو څرنگه چې د مشرکانو باطل معبودان په پيدا کولو کښې برخه نه لري نو معلومه شوه چې په معبوديت کښې هم يې برخې نشته.

نو مشرکان د شرک په ارتکاب سره په خپلو ځانونو باندې ظلم کوي بلکې همدوی په څرگنده گمراهۍ کښې واقع دي.

۴ـ په دې باندې علاوه که مشرکان د خپل عقل څخه کار نه اخلي نو د هغه چا په وينا دې پېروي وکړي کوم چې همدوی ته هوښيار او د حکمت خاوند برېښي هغه دا چې:

الف: موږ لقمان ته يا عمله علم ورکړی وه، او د دې توفيق مو ورپېژندلی وه چې حق ته دعوت وچلوي.

ب: موږ نوموړي ته الهامًا توصيه کړې وه چې ته خاص د الله ﷻ د نعمتونو شکريه وکړه چې د حکمت خاوند مو گرځولی يې.

ج: موږ نوموړی په دې باندې پوه کړی وه چې د نعمتونو د شکرگزارۍ گټه او فائده همدا ته بهرته درگرځي او دا څکه چې:

هرڅوک چې شکرگزاري وکړي نو يقينًا هغه د خپل ځان دپاره شکرگزاري وکړه، او هرڅوک چې ناشکري او د نعمتونو کفران وکړي نو ضرر يې خاص همده ته راجع دی. يقينًا الله ﷻ د خلکو د شکرگزارۍ څخه بې پروا دی (هيڅ ارتيا ورته نه لري) او همدی ﷻ د ښو صفاتو درلودونکی دی، برابره ده چې څوک ورباندې اعتراف وکړي او که ترې منکر شي.

د: ته هغه وخت خلکو ته وریاد کړه چې:

اول: نوموړي لقمان بل چاته نه بلکې خپل زوی ته نصيحت کاوه او د الله ﷻ د عذابه يې داراوه.

دوهم: په ډېره نرمه لهجه (چې د مهربانۍ څخه يې نمايندگي کوله) يې ورته توصيه وکړه چې: اې زما زوی گوتيه! د الله ﷻ سره شريک يا شريکان مه دروه، د دغه کار څخه خپل ځان بچ وساته. څکه چې يقينًا شرک ډېر لوی ظلم دی، د دغه لوی ظلم مرتکب کېږه مه، چې هيڅ جبيره نه لري.

توضيحات

۱ـ د ﴿ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ﴾ کلماتو شرحه د [الرعد: ۲] ايت لاندې، او د ﴿ وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ

﴿ أَن تَمِيدَ بِكُمْ ﴾ جملې شرحه د [النحل:۱۵] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېره شوې ده، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

لقمان څوک وه؟

۲_ په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ ﴾ کښې د ﴿ لُقْمَٰنَ ﴾ په باب علماوو کرامو زښت ډېر معلومات لیکلي دي[1] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د جمهورو علماووکرامو په نزد لقمان د اولیاء الله څخه وه خو پیغمبر نه وه.

ب: نوموړی د داوُد ﷺ د زمانې په شاوخوا کښې تېر شوی دی.

ج: نوموړی د تور پوستو حبشو څخه وه او اصلي مَسکن يې سوډان وه.

د: لقمان په ګټورو خبرو باندې په ټوله دنیا کښې شهرت لري، چې د مکې معظمې مشرکانو هم د هوښیار سړي په نامه باندې پېژاند.

هـ: د نوموړي څخه د یو زرو څخه زیات نصائح رانقل شوي دي او د خلکو په ژبو باندې جاري دي او په کتابونو کښې لیکلي شوي دي[2].

و: د هغه د نصائحو څخه ځینو مفسرینو کرامو هم یوه غټه مجموعه راغونډه کړې ده[3]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

حکمت څه معنی؟

۲_ الله ﷻ د لقمان په هکله د هغو شیانو په ذکر باندې اکتفاء کړې ده چې مونږ ته په ګټه تمامېږي. هغه دا چې:

الف: الله ﷻ لقمان ته حکمت ورکړی وه، ترڅو وروستنیو خلکو ته د هغه خبرې په ګټه تمامې شي، د نوموړي په نصائحو کښې حکمت او واقعیت د ورایه برېښي.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۶۹] ایت لاندې لیکلي دي چې د ﴿ ٱلْحِكْمَةَ ﴾ کلمه تقریبًا (۲۹) معناوې لري چې په ټولو کښې "استقامت" او "ثبات" پروت دی، دلته ورباندې وراضافه کوو چې:

کله چې د نوموړې کلمې نسبت بنده ته وکړی شي نو علم او د عمل توفیق ترې مرادېږي او چې کله يې الله ﷻ ته نسبت وشي نو د هغه علم معنی ورکوي چې د معلوم (واقع) په مطابق وي[4].

ب: الله ﷻ مونږ ته د لقمان د نصائحو څخه څو مثالونه رانازل کړه، چې په اول سر کښې یې د توحید نصیحت قرار لري چې باید د شرک څخه اجتناب وکړی شي.

ج: که څه هم د لقمان نصائح د هغه په اولاد پورې اختصاص نه درلود مګر الله ﷻ د ده هغه

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۴۳؛ روح المعاني ج۲۱ ص۸۳؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۱۲

(۲) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۶۱

(۳) الدر المنثور ج۶ ص۵۰۹

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۴۴

نصائح راحکایت کړه په کومو باندې چې نوموړي خپل زوی مخاطب کړی وه.

دا د دې دپاره چې که په توحید کښې د دنیا او آخرت ښېګڼې نه وی نغښتې او شرک او کفر په تولو فساداتو باندې نه وی مشتمل، نو لقمان به وریاندې خپل ګران زوی نه وی مخاطب کړی.

د: ته به وایې چې مشرکان او کفار په غوږ باندې وهل شوي دي چې که تاسو لقمان د حکیم په صفت پېژنئ او په همدې صفت باندې په تاسو کښې شهرت لري نو د هغه خاص نصیحت هم قبول کړئ په کوم باندې یې چې خپل زوی مخاطب کړی وه.

ایا د لقمان زوی کافر وه؟

۳ـ ځینو مفسرینو کرامو په ﴿ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ لَا تُشۡرِكۡ ﴾ کلمې څخه فهم کړی ده چې احتمال شته چې د لقمان زوی به کافر او مشرک وه(۱)، خو پلار ورته نصیحت وکړ چې د شرک او کفر څخه لاس واخله.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د نوموړي زوی به موحد وه او کافر به نه وه، د همدې کبله یې په خپلو نصائحو کښې د لمانځه د ودرولو او د امر بالمعروف او نهي عن المنکر نصائح هم ورته اورولي دي، لکه چې وروسته راروان دي، نو په دې تقدیر د ﴿ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِ ﴾ معنی داسې کېږي چې توحید ته ادامه ورکړه او د شرک بالله څخه خان وساته.

﴿ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ وَهۡنًا عَلَىٰ وَهۡنٖ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيۡنِ أَنِ ٱشۡكُرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيۡكَ إِلَيَّ ٱلۡمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشۡرِكَ بِي مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ فَلَا تُطِعۡهُمَاۖ وَصَاحِبۡهُمَا فِي ٱلدُّنۡيَا مَعۡرُوفٗاۖ وَٱتَّبِعۡ سَبِيلَ مَنۡ أَنَابَ إِلَيَّۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿١٥﴾ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ فَتَكُن فِي صَخۡرَةٍ أَوۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ يَأۡتِ بِهَا ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٞ ﴿١٦﴾ يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَٱنۡهَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَحًاۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخۡتَالٖ فَخُورٖ ﴿١٨﴾ وَٱقۡصِدۡ فِي مَشۡيِكَ وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَۚ إِنَّ أَنكَرَ ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ ﴿١٩﴾ ﴾

---

(۱) روح المعاني ج۲۰ ص۸۵

[۱۴] او مونږ بنیادم ته د مور او پلار په ارتباط توصیه (کلک حکم) کړی دی (او دا خکه چې) بنیادم لره خپله مور (په خپله ګېډه کښې) په داسې حال اوچتوي چې یوه کمزوري یې په بلې کمزورۍ (د پاسه) وي (کمزوري یې روزمره زیاتېږي)، او (بیا یې په غېږه کښې په داسې حال اوچتوي چې) جدا کېدل (د تې څخه پرې کول) یې په دوه وو کالو کښې صورت نیسي.

(زمونږ توصیه ورته دا ده چې: ای بنیادمه!) ته زما دپاره شکرګزاري وکړه (چې زه ستا خالق یم) او د خپلو والدینو دپاره هم (شکرګزاري وکړه چې دوی دواړه ستا مجازي مربیان دي).

او خاص ماته (د قیامت په ورځ) ستا راګرځېدل دي (چې ترڅو درسره حساب کتاب وکړی شي).

[۱۵] او که (بالفرض) دوی دواړه ستا په هکله کوښښ وکړي چې ته زما سره (په عبادت کښې) هغه شی (بوت) شریک وګرځوې د کوم (په اشتراک او یا په موجودیت) باندې چې تاته علم نشته، نو (په دغه صورت کښې) ته د هغوی دواړو اطاعت مه کوه، خو د دې سره-سره په دنیا کښې د دواړو سره نیکي (او ښېګڼې) ملګري کړه (او دنیاوي اندیوالي ورسره مه پرېږده).

(په دې صورت کښې) ته د هغه چا پېروي وکړه کوم چې مونږ ته رجوع کوي (او تا سمې لارې ته دعوتوي، او دا خکه چې) بیا (د مرګه وروسته) خاص ماته ستاسو رجوع ده نو زه به مو په هغه شي باندې خبر کړم کوم چې تاسو یاست چې (په دنیا کښې یې) کوئ.

[۱۶] (لقمان علیه السلام خپل زوی ته وویلې چې:) ای زما زوی ګوټیه! یقینًا که چرته ستا اطاعت یا معصیت د أوري (د دانو) څخه د یوې دانې په اندازه وي، نو (بیا) د ډبرې (په داخل) کښې وي او یا په اسمانو یا په ځمکو کښې وي (په کوم لرې ځای کښې موجودیت ولري) نو هم الله ﷻ به یې (د حساب کتاب دپاره) راوړي.

یقینًا الله ﷻ ډېر باریک لیدونکی (او په ډېر باریک شي باندې) خبردار دی.

[۱۷] ای زما زوی ګوټیه! لمونځ ودروه، او (خلکو ته) په نېکۍ امر وکړه او (هم یې) د بدو (په شریعت کښې د ناآشنا کار) څخه منعه کړه، او په هغه (مصیبت) باندې صبر وکړه کوم چې تاته ورسېږي (خصوصًا د دعوت په جریان کښې).

یقینًا دغه (نصائح) د کلکو (او دائمي) کارونو څخه دي (چې په هیڅ شریعت کښې د نسخې سره نه دي مخامخ شوي).

[۱۸] او د خلکو (د تحقیر) د کبله خپل مخ مه تاوه وه (چې سم ورته نه ګورې)، او (هم) په ځمکه کښې د نخرو (او ناز) په حیث تلل مه کوه (د ځمکې څخه تواضع زده کړه).

یقینًا الله ﷻ هر یو تکبر کوونکی (او) فخر کوونکی نه خوښوي.

[۱۹] او په خپلو تللو کښې متوسط تلل کوه (مه منډې وهه او مه ډېر په ورو-ورو ځه)، او (هم) د خپل اواز څخه ټیټوالی وکړه (په لوړ اواز خبرې مه کوه).

یقینًا (په ساکښانو کښې) د اوازونو ډېر بد (او په غوږونو باندې سخت اواز) د خرو اواز (هنګېدل) دي (لوړ اواز هنګېدلو ته ورته دی).

ارتباط

په وړاندېنيو ایتونو کښې الله ﷻ د لقمان علیه‌السلام نصائح په دې پیل کړې وه چې: ای زوی ګوټیه! د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړه او د شرک څخه خپل ځان بچ وساته، چې شرک ډېر لوی ظلم دی.

الله ﷻ د لقمان علیه‌السلام د نوموړي نصیحت په تعقیب د خپله جانبه د والدینو حق نازل کړ، او بیا یې د هغه علیه‌السلام د متباقي نصائحو حکایت راتکمیل کړ، البته دا د دې دپاره ـ والله ﷻ اعلم ـ چې: الله ﷻ حقیقي مربي دی او مور او پلار مجازي مربیان دي، او د الله ﷻ شکرګزاري د دوی دواړو په شکر ګزارۍ پورې تړلې ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

۱ـ نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ لَا يَشْكُرُ النَّاسَ لَا يَشْكُرُ اللهَ»[۱] هر هغه څوک چې د خلکو شکرګزاري نه کوي هغه د الله ﷻ شکرګزاري هم نه کوي.

۲ـ نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْقَلِيلَ لَمْ يَشْكُرِ الْكَثِيرَ»[۲] یعنې هر هغه څوک چې د لږ (واړه) نعمت شکریه اداء نه کړي، هغه د ډېر (لوی) نعمت شکریه هم نه اداء کوي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د لقمان د نصائحو د حکایت څخه وړاندې په خپل اُمت باندې د مور او پلار په هکله څه ارشادات قرائت کړه چې:

۱ـ مونږ انسان (بنیادم) ته توصیه کړې ده او کلک حکم مو ورباندې کړی دی چې په ټولو ادیانو کښې باقي دی او هیڅکله منسوخ نه دی ګرځېدلی، او دا څکه چې:

الف: د بنیادم سره خپل مور او پلار (دواړو) زښت ډېر زحمتونه او مشقتونه تېر کړي دي.

ب: خاصتاً نوموړی خپلې مور د کمزورۍ په حال په خپله ګېډه کښې آن د زېږېدو تر وخته پورې اوچت کړ، چې روزمره به یې د دغه بار د امله کمزوري او ضعف اضافه کېده.

او دا څکه چې څومره چې یو ماشوم د مور په ګېډه کښې غټېږي په همغې اندازې سره یې د مور پېټی درنېږي او د یوه ضعف دپاسه په بل ضعف باندې اخته کېږي.

ج: بیا یې د ذکرې شوې کمزورۍ په انجام کښې د تولد او لنګون مشقات هم تېر کړي دي.

د: د تولد څخه وروسته یې بیا په خپله غېږ کښې اوچت کړی دی او آن تر دوه وو کالو پورې یې ورته شوده (په اصطلاح د خپل ځان غوښې) ورکړي دي.

۲ـ زمونږ د توصیې تفسیر او وضاحت دا دی چې:

الف: ای انسانه! ته زما شکریه کوه، په وحدانیت مې عقیده وکړه او شریک راسره مه دروه، چې د نشت څخه مې پیدا کړی یې او موجودیت مې درکړی دی.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷

(۲) مسند بن حنبل ج۷ ص۹۱

ب: همدارنګه ته د خپلې مور او پلار شکریه هم وکړه چې دوی دواړه ستا مجازي تربیه کوونکي دي او ستا په تربیه او روزنه کښې یې زښت ډېر مشقتونه ګاللي دي، نو اطاعت یې کوه او خبره یې منه.

ج: ای بنیادمه! ستاسو ټولو خاص ماته رجوع ده او د قیامت په ورځ به ضرور زما په حضور کښې ودرولی شئ او د ټولو حقوقو څخه به عموماً او د ذکرو شوو حقوقو څخه به خصوصاً وپوښتلی شئ.

د: که بالفرض ستا مور او پلار ستا په هکله زیار وباسي چې تا مشرک جوړ کړي او کفر ته دې دعوت کړي، چې د الله ﷻ په عبادت کښې په شریک عقیده وکړه او هغه بوتان ورسره په عبادت کښې شریکان وګڼه د کومو په عدم اشتراک باندې چې ته باور لرې او یا اقلاً د هغو په اشتراک باندې علم نه لرې، نو په دغو دواړو صورتونو کښې د هغوی (والدینو) دعوت مه قبلوه او اطاعت یې مه کوه، بلکې د هغه چا اطاعت وکړه کوم چې تا توحید ته دعوتوي.

هـ: هو! په همدغه صورت کښې هم د مور او پلار سره په دنیا کښې شرعي معروف کارونه کوه او خبره یې منه. یا په بل عبارت: کافرو والدینو سره په دنیاوي معاملاتو کښې ډېره ښه انډیوالي او ګوزاره کوه، خو د دین په هکله د هغوی پروا مه لره، دا کار عقوق الوالدین نه ګڼلی کېږي.

و: په دې صورت کښې خاص د هغه چا پیروي کوه کوم چې ماته د عقیدې په اخلاص او هم په توبې سره رجوع کوي، برابره خبره ده چې دغه کس ستا خپلوان وي او که بېګانه. او دا څکه چې:

ز: ستاسو ټولو (پلرونو او اولادونو) د قیامت په ورځ خاص ماته رجوع ده چې هلته به مو زه په هغه شي باندې خبر کړم کوم چې تاسو یاست چې په دنیا کښې یې کوئ، نو په دغې ورځ کښې به هر چاته د خپلو کړو وړو سزا یا جزا ورکړه شي.

۳ـ ای پیغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د لقمان حکیم متباقي هغه نصائح قرائت کړه کوم چې نوموړي د ډېر زړه سوي د کبله خپل زوی ته اورولي وه، هغه دا چې:

الف: ای زوی ګوټیه! که بالفرض ستا عمل دومره کوچنی وی چې د اوري یوې کوچنۍ دانې په اندازه وي، او بیا د همدغه کوچنیوالي سره-سره د یوه کاڼي په داخل کښې وي او یا د اسمانونو په بل کوم لرې ځای کښې وي او یا د ځمکو په کومه پټه برخه کښې موجودیت ولري هم، الله ﷻ به د قیامت په ورځ نوموړی عمل د محاسبې دپاره حاضر کړي، او سزا یا جزا به ورباندې مرتبه کړي.

او دا څکه چې یقیناً الله ﷻ د ډېرو باریکو شیانو لیدونکی دی او د ډېرو باریکو شیانو په حال باندې خبردار دی.

ب: ای زما زوی ګوټیه! ته په دوامداره توګه لاندې اعمال خپل کړه:

اول: د همېشه دپاره خپل لمونځ دروه او بدني عبادتونه کوه.

دوهم: په دوامداره توګه خلکو ته په نېکیو سره امر کوه، او د بدو کارونو څخه یې منعه کوه.

درېم: په هغه مصیبت باندې صبر کوه کوم چې تاته د دعوت په لاره کښې ورسېږي، ترڅو الله ﷻ اجرونه او عوضونه درکړي.

یقیناً ذکر شوي کارونه د مهمو مقصودي کارونو څخه دي چې په دوامداره توګه یې مراعات په کار دی.

ج: ته د خلکو څخه د تکبر او غرور د کبله خپل مخ مه تاوه وه چې حقیر او سپک یې وګڼې او سم ورته نه ګورې (د خپل ځان سیالان درته نه برېښي).

د: ته په ځمکه کښې په افراطي خوشالۍ سره تلل او ګرځېدل راګرځیدل مه کوه. او د همدغې ځمکې څخه تواضع زده کړه د کومې څخه چې اصلاً جوړ کړی شوی یې. یقیناً الله ﷻ هر متکبر او په نورو خلکو باندې فخر کوونکی نه خوښوي، نو پام کوه چې په دغې ډله کښې خپل ځان شامل نه کړې.

هـ: په مزل کښې منځنی مزل غوره کړه، مه ډېر په ورو ځه چې دا ډول تلل د تکبر څخه نمایندګي کوي، او مه ډېر په چالاکۍ او تېزۍ ځه چې دا ډول د وقار سره منافي دي.

و: بالآخره ای زویه! د خپل اواز څخه هم څه بښکته کړه او په ډېر زیات لوړ اواز سره خبرې مه کوه. دا ځکه چې: د ډېرو بدو اوازو څخه د خره اواز (هنګېدل) ډېر بد دي، نو پام کوه چې د خره د اواز سره خپل اواز مشابه جوړ نه کړې.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ ﴾ الآية دپاره د سعد بن ابي وقاص ﷺ هغه واقعه د شان نزول په حیث لیکلې ده چې تاسو د [العنكبوت:۸] ایت دپاره د شان نزول په حیث مفصله رانقله کړې ده[۱].

نو پوښتنه دا ده چې: ایا یوه واقعه د دوه وو بېلو بېلو ایتونو دپاره شان نزول ګرځېدلی شي؟

مونږ وایو چې: سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزولونو اطلاق کاوه[۲]، نو په همدې بنیاد هیڅ حرج نشته چې یوه واقعه د دوه وو بېلو بېلو ایتونو دپاره مصداق جوړه شي، په دې مقام کښې د نوموړي صحابي ﷺ په واقعه باندې دواړه ایتونه صدق مومي.

ماشوم ته د تي ورکولو موده

۲ـ په ﴿ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيۡنِ ﴾ کښې هغه مودې ته اشاره ده په کومه کښې چې باید یو ماشوم د خپلې مور تی وروي، خو څرنګه چې همدا موضوع مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۳۳] ایت لاندې د ضرورت په اندازه شرحه کړې ده نو په بیا شرحه کولو باندې یې کتاب نه اوږدوو.

د مور حق زیات دی

۳ـ په دې مقام کښې د ﴿ حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ وَهۡنًا عَلَىٰ وَهۡنٖ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيۡنِ ﴾ جملو څخه څرګندېږي چې د مور حق د پلار د حق په نسبت زیات دی، چې د دې کړاوونه ټکي په ټکي یاد کړی شوه. همدې

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۷۰؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۴۵

(۲) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷

مضمون ته د نبي کریم ﷺ سره د یوه صحابي ؓ په لاندې سوال جواب کښې هم اشاره شوې ده چې:

صحابي ؓ: ای د الله رسوله! زه (په خپلوانو کښې) د چا سره نیکي وکړم؟

نبي کریم ﷺ: د خپلې مور سره دې.

صحابي ؓ: بیا د چا سره؟

نبي کریم ﷺ: د خپلې مور سره دې.

صحابي ؓ: بیا د چا سره؟

نبي کریم ﷺ: د خپلې مور سره دې.

صحابي ؓ: بیا د چا سره؟

نبي کریم ﷺ: «ثُمَّ أَبَاكَ ثُمَّ الْأَقْرَبَ فَالْأَقْرَبَ»[1] یعنې بیا د خپل پلار سره دې، بیا چې څوک درته نژدې وي نو نژدې وي (بیا د نورو خپلوانو سره د درجاتو په تفاوت نیکي وکړه).

دوه ډوله تفسیر

۴ـ د ﴿ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾ کلمات مفسرینو کرامو په دوه ډوله تفسیر کړی دی:

الف: که مور او پلار زیار وباسي چې ته زما سره هغه شی شریک کړې د کوم په عدم اشتراک باندې چې ته علم لرې او یا اقلاً د کوم په اشتراک باندې چې علم نه لرې، نو په دواړو چورتونو کښې د هغوی اطاعت مه کوه او کفر او شرک مه اختیاره وه[2].

ب: دلته عدم علم د عدم موجودیت څخه کنایه دی[3]، ته به وایې چې داسې "مَا لَيْسَ بِشَيْءٍ" نازل شوی دی، یعنې: که هغوی دواړه وغواړي چې ته زما سره په عبادت کښې هغه باطل معبودان شریک وګڼې کوم چې په واقع کښې د اشتراک په صفت موجودیت نه لري، نو په دغه وخت کښې د مور او پلار اطاعت مه کوه، او د ړانده تقلید څخه اجتناب وکړه.

د معروف معنی

۵ـ په ﴿ وَصَاحِبْهُمَا فِي ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ﴾ کښې د "مَعْرُوف" کلمه په دې مقام کښې په یوه حدیث کښې ډېره ښه تفسیره شوې ده چې: اسماء بنت ابي بکر رضي الله عنهما وایي چې: د نبي کریم ﷺ د حیات په زمانه کښې یوه ورځې ماته خپله مور راغله حال دا چې هغه مشرکه وه، نو ما د نبي کریم ﷺ څخه فتوی وغوښتله چې: ای د الله رسوله! زما کافره مور راغلې ده چې فقیره هم ده (د نېکی کولو رغبت لري) نو ایا زه ورسره صله رحمي وکړم؟ (څه ورکړم چې د احتیاج مخه یې ونیسي؟).

نو نبي کریم ﷺ جواب راکړ چې: «نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ»[4] هو، د خپل مور سره دې صله رحمي وکړه.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱؛ مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۳۷

(۲) تفسیر المظهري ج۷ ص۲۵۶

(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۹۴

(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۳۵۷؛ مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۲۶۵

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: په ﴿ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٖ مِّنْ خَرْدَلٖ ﴾ کښې د "إنَّهَا" ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي ضمير د مرجع په تعين کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې ټول د وړاندېني کلام څخه حکمًا يا معنًى فهمېږي، او همدارنګه ټول اقوال تقريبًا د مطلب په إفاده کښې تفاوت نه لري، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ إِنَّهَآ ﴾ ضمير هغه مبهم ضمير دی چې نحويان يې د "ضمير القصة" په نامه يادوي چې وروسته جمله يې تفسير واقع شوې ده[۱].

ب: دغه ضمير "عمل" ته راجع دی چې د "معصية او إطاعة" په لحاظ مؤنث ګڼلی شوی دی[۲].

ج: دا ضمير "خِصلَة" ته راجع دی چې نېک او بد دواړو خصلتونو ته شموليت لري[۳].

يادونه

۷_ په ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ﴾ کښې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران:۱۸۶] ايت لاندې د ﴿ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ﴾ کلمات شرحه کړي دي، هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

تصعير څه معنى؟

۸_ په ﴿ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ ﴾ کښې د "لا تُصَعِّرْ" کلمه د "تَصْعِيْر" څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصل مجرد يې "صَعَرٌ" _لکه "شَرَفٌ"_ دی، "صَعَرٌ" د هغه مرض نوم دی کوم چې د اوښ په څټ کښې پيدا کېږي چې بيا سم نه شي کتلی[۴].

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: ته خپل مخ د خلکو د تحقير د کبله بل خوا مه تاوه وه او د خپله خانه په "صَعَرٌ" مرض باندې اخته اوښ مه جوړه وه، چې خلک درته سپک برېښي او په بهرته تندره ورته نه ګوري.

د ذکرې موضوع په ارتباط نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَأَنْ تُكَلِّمَ أَخَاكَ وَأَنْتَ مُنْبَسِطٌ إِلَيْهِ وَجْهُكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنَ الْمَعْرُوفِ»[۵] يعنې او چې ته د خپل ورور سره په داسې حال کښې خبرې کوې چې مخ دې ورته خور وي (تندره دې ورته نه وي تروه کړې) دغه کار هم د معروف څخه دی الله ﷻ به اجر درکړي.

---

(۱) البحر المحيط ج۸ ص۴۱۴: تفسير القرطبي ج۱۴ ص۶۷
(۲) نظم الدرر ج۶ ص۱۸
(۳) تفسير البيضاوي في هذا المقام
(۴) تفسير الطبري ج۲۱ ص۸۴: لسان العرب ج۴ ص۴۵۶
(۵) سنن ابي داود ج۲ ص۲۰۸

یو صرفي تحلیل

۱ـ په ﴿إِنَّ أَنكَرَ ٱلْأَصْوَٰتِ لَصَوْتُ ٱلْحَمِيرِ﴾ کښې ځینو علماوو کړامو د ﴿أَنكَرَ﴾ کلمه د شذوذ په توګه د "منکور" (اسم مفعول) دپاره د تفضیل صیغه ګڼلې ده[1] لکه څنګه چې د شذوذ په توګه د "اشغل" کلمه د "مشغول" اسم مفعول دپاره د تفضیل صیغه ده.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا به د "نُکر" دپاره د تفضیل صیغه وي، د "نُکر" کلمه صفت مشبه ده او د سخت معنی ورکوي[2]، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿يَوْمَ يَدْعُ ٱلدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكُرٍ﴾ [القمر: ۶] یعني کله چې بلونکی (د قیامت په ورځ خلک) یوه سخت او ناآشنا شي ته وبلي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: یقیناً د ژوندیو شیانو په اوازونو کښې د ډېر سخت او د غوږونو سره ناآشنا اواز د خرو اواز دی، نو پام کوه چې په اوچت اواز کښې خپل ځان د خرو سره مشابه نه کړې.

کله چې خر شیطان وګوري نو په هنګاري شروع وکړي، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاحَ الدِّيَكَةِ فَسَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّهَا رَأَتْ مَلَكًا وَإِذَا سَمِعْتُمْ نَهِيقَ الْحِمَارِ فَتَعَوَّذُوا بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهَا رَأَتْ شَيْطَانًا»[3] یعني کله چې تاسو د چرګانو اواز (د چرګانو اذان) واورئ نو د الله ﷻ څخه فضل وغواړئ ځکه چې چرګانو پرښته لیدلې ده (ترڅو تاسو ته په سوال باندې امین ووايي)، او کله چې تاسو د خره اواز (هنګاري) واورئ نو د الله ﷻ په نامه پنا وغواړئ ځکه چې یقیناً خره شیطان لیدلی دی (ترڅو تاسو د هغه د شر څخه بچ پاتې شئ).

﴿أَلَمْ تَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُۥ
ظَٰهِرَةً وَبَاطِنَةً ۗ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِى ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ
(۲۰) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُوا۟ بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ ۚ أَوَلَوْ
كَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ (۲۱) ۞ وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ
فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ ۗ وَإِلَى ٱللَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ (۲۲) وَمَن كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ
كُفْرُهُۥٓ ۚ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ (۲۳) نُمَتِّعُهُمْ
قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۲۴)﴾

[1] البحر المحیط ج۸ ص۴۱۷؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۴۵۲
[2] مفردات الراغب ص۵۲۷؛ لسان العرب ج۴ ص۴۲۰
[3] صحیح البخاري ج۱ ص۴۶۶

[۲۰] (ای بنیادمانو!) ایا تاسو ته نه گورئ (نه پوهیږئ) چې یقیناً الله ﷻ ستاسو (ښېګڼې) لپاره هغه شیان مسخر کړي دي کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه شیان (هم) کوم چې په ځمکو کښې دي، او (ایا تاسو نه پوهیږئ چې یقیناً) الله ﷻ په تاسو باندې خپل نعمتونه په داسې حال کښې پوره کړي دي چې ځرګند دي (په سترګو لیدل کیږي) او ناځرګند دي (چې په سترګو نه لیدل کیږي).

او (د دې سره سره) د خلکو څخه ځیني هغه خلک دي چې د الله ﷻ د توحید په هکله بدون د ضروري علمه او (بدون) د استدلالي هدایته او (بدون) د روښانه کتابه (الهي وحی) جګړه کوي.

[۲۱] او کله چې ورته وویلی شي (څرنګه چې تاسو په خپله عقیده برهان نه لرئ نو) د هغه شي پیروي وکړئ کوم چې الله ﷻ نازل کړی دی (او روښانه کتاب دی).

دوی (په جواب کښې) وایي چې بلکې موږ د هغه شي پیروي کوو په کوم باندې چې موږ خپل پلرونه موندلي دي (موږ د هغوی تقلید کوو).

(نو ته ورته ووایه چې) ایا (تاسو د هغوی تقلید کوئ) که څه هم شیطان وي چې هغوی ې سوزوونکي عذاب ته بللي وي؟ (ایا تاسو دوزخ ته هم ورځئ).

[۲۲] او هغه څوک چې خپل مخ الله ﷻ ته تسلیم کړي (ورته منقاد شي) حال دا چې هغه احسان کوونکی (مؤمن) هم وي، نو یقیناً هغه په ډېره محکمه کړۍ سره کلکه نیونه وکړه (چې هیڅکله به قطعه نه شي). او خاص الله ﷻ ته د ټولو کارونو انجام (او عاقبت) دی (نو هغه به یوه شي چې نیولی شوې کړی، ځومره قوي ده).

[۲۳] او (ای پیغمبره!) هرڅوک چې کفر غوره کړي نو د هغه کفر دې تا غمژن نه کړي (او دا ځکه چې) خاص موږ ته (د قیامت په ورځ) د هغوی رجوع ده نو موږ به یې په هغو عملونو (کړو وړو) باندې خبر کړو (سزا به ورکړو) کوم چې دوی یې عملي کوي.

یقیناً الله ﷻ د سینو په خاوندانو (په هغو حالاتو چې په سینو کښې قرار لري) ښه پوه دی.

[۲۴] موږ به هغوی ته (په دنیا کښې) لږ غوندې ګټه ور ورسوو، بیا به یې سخت عذاب (دوزخ) ته مجبور کړو (په خوښه او ناخوښه به یې پکښې ورګوزار کړو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندې څخه د الله ﷻ د توحید د دلایلو په بیان کښې بحث را روان دی، په همدې مناسبت د لقمان حکیم نصائح هم راحکایت کړی شوه، د نصائحو د اتمام څخه وروسته دا دی یو ځل بیا د کلام مخ د توحید دلایلو ته اړولی شوی دی او په پای کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي هم ورکړه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د توحید څه نور دلایل هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ خلکو ته د الله ﷻ د پلوه ووایه چې ای خلکو!

الف: ایا تاسو نه ګورئ چې یقیناً بل چا نه بلکې یوازې الله ﷻ تاسو ته هغه شیان مسخر کړي دي

کوم چې په اسمانونو کښې دي (لمر دی او که سپوږمۍ او نور) دا ټول ستاسو په خدمت کښې په کار مشغول دي؟

ب: ايا تاسو نه ګورئ چې هغه شيان هم د الله ﷻ دپلوه ستاسو دپاره په کار اچولی شوي دي کوم چې په ځمکه کښې موجوديت لري، نو په غره او راغه او بوټو او معادنو کښې همدا ستاسو منافع اچولی شوي دي؟

ج: ايا تاسو نه ګورئ چې الله ﷻ په تاسو باندې خپل ظاهري نعمتونه پوره کړي دي کوم چې تاسو يې په خپلو سترګو کتلی شئ؛ يا په بل عبارت: ايا الله ﷻ تاسو ته ښه پريمانه مادي نعمتونه نه دي درکړي؟

د: بالآخره ايا تاسو ته الله ﷻ هغه نعمتونه نه دي درپېرزو کړي کوم چې ستاسو د نظر لاندې نه واقع کېږي او تاسو يې په سترګو نه ګورئ لکه عقل، علم او نور؟. يا په بل عبارت: ايا الله ﷻ تاسو ته خپل معنوي نعمتونه نه دي دراستولي لکه پيغمبران او الهي کتابونه او داسې نور؟

پوره واضحه ده چې د ذکر شوو سوالونو دپاره د "هو" څخه په غير بل ځواب نشته او تاسو نه شئ کولی چې په "نه" سره يې ځواب کړئ.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا د ذکرو شوو نعمتونو شکريه د توحيد د عقيدې په خپلولو او د شرک څخه په اجتناب کولو مناسبه نه ده؟

۲ـ د ذکرو شوو دلايلو د موجوديت سره-سره د خلکو څخه ځيني دي چې:

الف: د الله ﷻ په توحيد کښې جګړې کوي او عناداً په دلايلو قناعت نه کوي، دوی په خپلو شرکياتو باندې څه علم نه لري لکه څنګه چې د اهل الحق عقيده په فطري او طبعي کيفيت باندې ولاړه ده.

ب: د هغوی سره په خپلو عقايدو باندې څه استدلالي علوم هم نشته لکه چې موحدين خپله عقيده په استدلالتو باندې هم په اثبات رسوي.

ج: د هغوی په باطلو عقايدو باندې کوم نقلي دليل هم نشته چې کوم اسماني کتاب او يا کوم پيغمبر ورباندې قول کړی وي، حال دا چې د توحيدي عقيدې په واقعيت باندې بو لک او څليرشت زره ـزيات يا کمـ پيغمبران او ټول اسماني کتابونه شهادت ورکوي.

۳ـ د همدې کبله کفار د خپلو عقايدو د اثبات دپاره استدلال نه شي قائمولی، نو کله چې هغوی ته وويلی شي چې تاسو ټول د ما انزل الله پيروي وکړئ چې حقانيت يې عقلاً او هم نقلاً په اثبات رسېدلی دی، نو وايي چې: که څه هم مونږ په خپلې عقيدې کوم دليل نه لرو مګر مونږ يې پرېښودونکي نه ياستو او دا ځکه چې زمونږ پلرونه په همدغې عقيدې باندې مړه شوي دي نو مونږ د هغوی پيروي کوو، زمونږ دپاره همدغه تقليد کفايت کوي.

۴ـ ای پيغمبره! ته ذکرو شوو کفارو ته ووايه چې: ايا تاسو په هر حال د خپلو پلرونو پيروي کوئ: اګر چې د هغوی حال دا وه چې شيطان د دوزخ سوزونکي عذاب ته وربللي وه، نو ايا په

همدغه حال کښې، هم ناسو د خپلو پلرونو پیروي او روند تقلید کوئ او په لوی لاس خپل ځانونه دوزخ ته ورواغلوئ؟

۲۲ـ ای پیغمبره! دا خو د مشرکانو او کفارو حال وه، خو بالمقابل د موحدینو حال هم په خپل امت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

هرڅوک چې خپل مخ بلکې، خپل ځان الله ﷻ ته تسلیم کړي حال دا چې، هغه نیکوکار وي او عقیده او عمل یې دواړه سم وي، نو یقیناً دغسې کس په ډېرې قوي او کلکې کړۍ پورې خپل ځان ونښلوه او ډېر قوي زنځیر یې ونیوه؛ دغه زنځیر به نه په دنیا کښې څه نواقص مونده کړي او نه به په آخرت کښې وربانديې پښېمانه شي. بلکې په همدغه قوي پړي سره به د الله ﷻ رضا او جنت ته ورسیږي او دا ځکه چې خاص الله ﷻ ته د ټولو أمورو او ټولو کارونو عاقبت او انجام دی.

۲۳ـ ای پیغمبره! کله چې د کفارو کافر پاتې کېدل د دلایلو د کمبود او یا ضعف د کبله صورت نه نیسي بلکې دوی صرف عناد نیولي دي او په ړانده تقلید باندې روان دي، نو د دوی څخه چې هرڅوک کافر پاتې شي د هغه کفر دې تا غمژن نه کړي، ستا په دعوت کښې نقصان نشته، دا د دوی خپل جهالت دی نو:

الف: د دوی ټولو خاص مونږ ته رجوع ده او د قیامت ورځ راروانه ده، نو هرومرو او ضرور به مونږ دوی ټول په هغو کړو وړو باندې خبر کړو کوم چې دوی لګیا دي کوي یې او یا یې وړاندې تېر کړي دي.

او دا ځکه چې الله ﷻ په هغو ټولو حالاتو باندې پوه دی کوم چې د سینو خاوندان دي او په زړونو کښې ساتلي شوي دي.

ب: د الله ﷻ په علم کښې همدوی ته څه عمر ټاکلی شوی دی ترڅو پکښې دوی د ابتلاء او ازمېښت لاندې واقع شي. نو د همدې کبله به مونږ ذکرو شوو کفارو ته د کفر سره-سره په دنیا کښې څه لنډه تنګه او موقته موقع ورکړو او بیا به یې غلیظ او سخت عذاب ته مجبور کړو، چې د خلاصون او تېښتېدلو لاره به هیڅ طرف مونده نه کړي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَأَسۡبَغَ عَلَيۡكُمۡ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةٗ وَبَاطِنَةٗ ﴾ په هکله مفسرینو کرامو په متعددو تفسیرونو سره بیان کړی دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ظاهري نعمتونه هغه دي چې په سترګو باندې لیدل کېږي لکه ښایسته څېره او مال او ثروت، او باطني هغه دی چې په سترګو نه لیدل کېږي لکه علم او عقل او نور شیان.

ب: ظاهري نعمتونه د مادي نعمتونو څخه عبارت دي او باطني نعمتونه د معنوي نعمتونو معنی ورکوي لکه د اسلام دین او نور.

د الله ﷻ نعمتونه دومره ډېر دي چې هیڅوک یې د احاطې لاندې نه شي واقع کولی او نه د چا په وسه کښې شته چې ټولونه یې وپېژني او یا یې په اندازه باندې پوه شي.

د همدې موضوع پوره بیان د الله ﷻ په توفیق د [إبراهيم:۳۴] ایت لاندې تېر شوی دی، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

یادونه

۲_ دا ایت شریف ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ ﴾ الآية د [الحج:۸] ایت لاندې شرحه شوی دی _والحمد لله ﷻ_. په بیا شرحه کولو باندې یې کتاب نه شو اوږدولی.

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ۚ قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْغَنِيُّ ٱلْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَٰحِدَةٍ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيْلِ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ ٱلْبَٰطِلُ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِيُّ ٱلْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۵] (ای پیغمبره!) که ته د مشرکانو څخه پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي، نو هرومرو ضرور به دوی ووایي (جواب به درکړي) چې (دا ټول) الله ﷻ (پیدا کړي دي).
(نو ته) الحمد لله ووایه (چې مشرکانو په خپله پره اعتراف وکې).
بلکې (اعتراف لا پرېږده چې) د مشرکانو اکثریت نه پوهېږي (ځانونه ورته پره نه بربښي).
[۲۶] خاص الله ﷻ پورې د هغو شیانو ملکیت اختصاص لري کوم چې په اسمانونو اوځمکو کښې دي. یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ بې پروا (او) ستایلی شوی دی (د ښو صفاتو خاوند دی).
[۲۷] او که چرته (بالفرض) هغه شی قلمونه شي کوم چې په ځمکه کښې موجودیت لري، چې د ونو څخه عبارت دي. او دریاب (سمندر) ورته مداد (د لیکلو رنګ) جوړ شي په داسې حال کښې چې (د تمامېدلو څخه) وروسته یې په نورو اوو دریابونو (سمندرونو) سره امداد وکړی شي هم، د الله ﷻ کلمات (د کلماتو لیکنه) به تمام نه شي (البته هغه کلمې کومې چې د الله ﷻ په صفاتو باندې دلالت کوي).
یقیناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن دی.
[۲۸] (ای انسانانو!) ستاسو پیدا کول او (د مرګ څخه وروسته) بیا راژوندي راپاڅول (د الله ﷻ

په نزد) نه دي مگر د یوه نفس (د پیداکولو او ژوندي راپاڅولو) غوندې دي. یقیناً الله ﷻ اورېدونکی (او) لیدونکی (بینا) دی.

[۲۹] ایا ته نه گورې (نه پوهېږې) چې یقیناً الله ﷻ شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې ننباسي، او هم یې لمر او سپوږمۍ (تاسو ته) مسخر کړي دي؛ چې هر یو تر ټاکلي مودې پورې (په خپل‌خپل مدار کښې) تلل کوي (څرخېږي).

یقیناً الله ﷻ په هغو (کړو وړو) باندې خبردار دی چې تاسو یې عملي کوئ.

[۳۰] دغه (ذکر شوي دلایل) له دې سببه (ذکر شوه چې تاسو پوه شئ) چې: یقیناً الله ﷻ همدی حق دی (ازلي او ابدي دی) او هغه شیان کوم چې مشرکان یې بدون د الله ﷻ څخه بللي (عبادت یې کوي) هغه ټول باطل دي (د معبودیت استحقاق نه لري)، او چې یقیناً الله ﷻ (د ټولو نواقصو څخه) اوچت (او) لوی دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو غوندې د الله ﷻ د توحید دلایلو ته اشارهٔ شوې ده او د علم او قدرت کمال په کښې ښودلي شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱_ ای پیغمبره! که ته کفارو ته د توحید د دلایلو په هکله یوه پوښتنه راجع کړې او ورته ووایې چې: ای مشرکانو! دا ټول اسمانونه او دا ټولې ځمکې چا پیدا کړي دي؟ نو هرومرو او ضرور به هغوی جواب درکړي چې دا ټول الله ﷻ پیدا کړي دي او هیڅوک یې په پیدا کولو کښې اشتراک نه لري. دا ځکه هغوی خپلو باطلو معبودانو ته د اسمانونو او ځمکو په پیدا کولو کښې په برخه عقیده نه لري.

۲_ نو کله چې هغوی ذکر شوی جواب درکړ نه د الله ﷻ حمد ووایه چې کفارو خپل ځانونه پخپله ملامته کړه، او دا ځکه چې کله د اسمانونو او ځمکو په پیداکولو کښې باطل معبودان برخه نه لري نو په عبادت کښې یې برخه د کومه کړه، د عبادت استحقاق خو په خلق باندې د کامل قدرت پورې تړلی دی.

لنډه دا چې مشرکان په خپله ملامته باندې پخپله اعتراف کوي، بلکې اکثریت یې نه پوهېږي او یا یې خپل ځانونه ورباندې ناخبره اچولي دي.

۳_ نو حقیقت دا دی چې د هغو شیانو پیداکول او ملکیت په الله ﷻ پورې اختصاص لري کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې موجودیت لري، او هیڅوک او هیڅ شی ورسره پکښې برخوال نه دی.

خو د دې سره‌سره یقیناً الله ﷻ د ټولو مخلوقاتو د عبادت او ستاینې څخه بې پروا دی، او دا ځکه چې بدون د مخلوقاتو د ستاینې څخه د ستاینې درلودونکی دی او د ښو صفاتو خاوند دی چې مخلوقات یې د حال په ژبه حمد او ثنا وایي.

۴_ ای پیغمبره! خلکو ته د الله ﷻ کامل علم او کامل قدرت په یوه مثال کښې واضحه کړه چې:

الف: که بالفرض د ځمکې ټولو ونو او بوټو د ښاخونو څخه قلمونه جوړ کړی شي.
ب: او د سیاب ورته مداد (د لیکلو رنګ) وګرځولی شي.
ج: د دغه یوه دریاب سره اوه دریابونه نور هم د لیکلو د رنګ په حیث یوځای شي.
د: ټولې پرښتې او انسانان او هم پیریان او نور، لیکونکي جوړ کړی شي.
هـ: ترڅو هغه کلمات ولیکي کوم چې د الله ﷻ په معلوماتو باندې دلالت کوي، او یا هغه کلمات ولیکي کوم چې د الله ﷻ د کامل قدرت څخه نمایندګي کوي.
و: نو دا ټول شیان به ختم شي او ذکر شوي کلمات به انجام او تمام ته ونه رسېږي، او دا ځکه چې دغه شیان ټول فاني او متناهي دي او د ذکرو شوو کلماتو مدلولات نه تمامېدونکي دي.
یقینًا الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، هیڅ شی یې د ارادې مخه نه شي نیولی، او همدارنګه د حکمت څښتن هم دی، چې هر کار یې په حکمت ولاړ دی.
۵ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه خلکو ته ووایه چې: ستاسو د ټولو پیداکول او ستاسو د ټولو بیا راژوندي کول د الله ﷻ کامل قدرت ته نه دي مګر د یو نفس د پیدا کولو غوندې دي.
یا په بل عبارت: د الله ﷻ په نزد ستاسو د ټولو پیداکول او ستاسو د ټولو بېرته راژوندي کول د یو سړي د پیداکولو او بیا راژوندي کولو غوندې دي چې دواړه صورتونه فقط د الله ﷻ په ارادې پورې توقف لري او بس.
یقینًا الله ﷻ د ټولو مسموعاتو اورېدونکی دی او د ټولو مبصراتو لیدونکی دی، نو لکه څنګه چې په یوه آن کښې ټول مسموعات اوري او ټول مبصرات ګوري همدارنګه په یوه آن کښې په ټولو مقدوراتو باندې قدرت هم لري، او هم په ټولو معلوماتو باندې عالم دی.
۶ـ ای پیغمبره! ایا ته نه ګورې، ایا ته علم نه لرې؟ بلکې ګورې یې او پوهېږې چې:
الف: یقینًا الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې.
ب: یقینًا الله ﷻ لمر او سپوږمۍ مسخر کړي دي چې هر یو په خپل مدار کښې تر ټاکلي وخت پورې روان دي، او هر یو په خپل مدار کښې چورلېږي.
ایا په دغو شیانو کښې د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک څه تصرف کولی شي؟
ج: ایا ته علم نه لرې؟ چې یقینًا الله ﷻ په هغو کارونو باندې خبردار دی کوم چې تاسو یې روزمره عملي کوئ او پکښې مشغول یاست.
۷ـ ای پیغمبره! دغه د الله ﷻ ذکر شوي صفات ځکه واقعیت لري چې:
الف: یقینًا الله ﷻ همدی ﷻ حق دی او ازلي او ابدي دی، ټول صفات یې رښتیا دي.
ب: او یقینًا هغه شیان چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوي او بلنه یې کوي، هغوی باطل دي، نن سبا فاني کېدونکي دي او د معبودیت په صفت باندې هیڅ واقعیت نه لري.
ج: یقینًا الله ﷻ همدی ﷻ د ټولو نواقصو څخه اُوچت دی، او همدی ﷻ د ټولو شرکیاتو څخه لوی او پاک دی.

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ ﴾ الآية په ورته مضمون باندې یو ایت وړاندې [الكهف:۱۰۹] تېر شوی دی چې مونږ هلته د الله ﷻ په توفیق یوه اندازه څرګنده کړې دی، نو بیا نه ده چې د دې ایت د ښه وضاحت په موخه ورته مراجعه وکړی شي.

خو په دې مقام کښې وړاندې وراضافه کوو چې:

په ﴿ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ﴾ څخه ځینو علماوو کرامو هغه کلمات اراده کړي دي کوم چې د الله ﷻ په معلوماتو او یا په مقدوراتو باندې دلالت کوي[1]. مګر مونږ ته داسې برېښي چې هغوی د معلوماتو او مقدوراتو نوموړنه د مثال په توګه ذکر کړي دي، که نه نو هغه کلمات ټول غیر متناهي دي کوم چې د الله ﷻ په تنزیهاتو باندې دلالت کوي او یا داسې نور.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې یوه ورځې د یهودانو د علماوو یوه ډله نبي کریم ﷺ ته په مدینه منوره کښې ورغله او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ:

یهودان: ای محمده! زمونږ سره یوه پوښتنه ده هیله ده چې جواب یې راکړې، هغه دا چې ته په ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ [الإسراء:۸۵] ایت سره څوک مرادوې؟ یا په بل عبارت: دا خطاب مونږ ته دی او که ستا خپل قوم ته دی؟. (یعني: تاسو ته نه دی درکړی شوی مګر لږ علم).

نبي کریم ﷺ: په ایت شریف کښې ټول انسانان مراد دي، چې تاسو او زما قوم ټول پکښې شمولیت لري.

یهودان: ایا ته په خپل کتاب کښې نه لولې چې مونږ ته تورات راکړی شوی دی، چې د هر شي بیانوونکی دی؟ نو مونږ ته خو د هر علم راکړی شوی دی، باید چې مونږ پکښې شمولیت ونه لرو.

نبي کریم ﷺ: «إِنَّهَا فِيْ عِلْمِ اللهِ قَلِيْلٌ وَعِنْدَكُمْ مِنْ ذٰلِكَ مَا يَكْفِيْكُمْ»[2] یقیناً تورات د الله ﷻ د علم په نسبت د هر لږ شی دی، او ستاسو په نزد د دغه علم څخه هومره اندازه ده کومه چې تاسو ته کفایت کوي. نو الله ﷻ د همدې خبرې د تصدیق دپاره دا ایت شریف ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ ﴾ الآية نازل کړ.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا دا ایت په مدینه منوره کښې نازل شوی دی، حال دا چې تاسو د دې سورت په سریزه کښې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روایت په مطابق دا سورت مکي ښودلی دی؟

مونږ وایو چې: سلفو صالحینو په مصداق باندې د شان نزول اطلاق کاوه[3]، نو څه لرې نه ده چې

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۰۰

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۵۱

(۳) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

په وړاندېنۍ روایت کښې همدغه اطلاق مطلب وي. یا په بل عبارت: د یهودو ذکره شوې قیصه د ایت شریف یو مصداق دی او څه لرې نه ده چې په عین وخت کښې نبي کریم ﷺ ایت قرائت کړی هم وي.

یادونه

۳_ که څه هم مفسرینو کرامو اوفقه کړې ده چې په ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ ﴾ الآية کښې په ﴿ أَلَمْ تَرَ ﴾ سره هغه څوک مخاطب کړی شي په کوم چې د خطاب لیاقت وي[1]، مګر موږ ته بهتره برېښي چې دلته به وړاندې نبي کریم ﷺ مخاطب وي، دا ځکه چې راتلونکی متصل ایت په ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ ﴾ سره شروع شوی دی او پوره واضحه ده چې دلته په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کښې په ک سره نبي کریم ﷺ مخاطب دی.

په هر تقدیر، په ایت شریف کښې هغه کسان په غوږ وهلی شوي دي کوم چې د توحید د عقیدې څخه انکاري دي.

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُم مِّنْ آيَاتِهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝ وَإِذَا غَشِيَهُم مَّوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ۝ ﴾

[۳۱] ایا ته نه ګورې چې بېړۍ په دریاب (سمندر) کښې د الله ﷻ په نعمت (فضل) سره د دې دپاره چلېږي چې الله ﷻ تاسو ته (د خپل کامل قدرت) څه دلایل در ولید کړي (چې په کفر اخته نه شئ او یا ترې لاس واخلئ).

یقیناً د دغو (بېړیو په چلېدنت) کښې د هر صبر کوونکي (او) شکر ګزار (بنده) دپاره (د کامل قدرت) ډېر لوی دلایل (پراته) دي.

[۳۲] او کله چې خلکو لره (په بېړۍ کښې) داسې څپې پټ کړي لکه غرونه، نو دوی الله ﷻ په داسې حال کښې بلي چې ده ﷻ ته د خپل دین (انقیاد) خالص ګرځوونکي وي (د شرک څخه بالکل بېزارې اعلانوونکي وي)، نو کله چې الله ﷻ وچې ته نجات ورکړي (او روغ رمټ یې پوربباسي) نو د دوی یوه ډله په سمه لاره باندې تلونکي وي (او متباقي بیرته کفر ته ورګرځي).

او زموږ د ایتونو (او دلایلو) څخه انکار نه کوي مګر هر تګمار (او هر) ناشکره.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د الله ﷻ د توحید د دلایلو لړۍ تعقیبه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځي:

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۰۱

ای پیغمبره! په خپل امت باندې دې د توحید څه دلایل نور هم قرائت کړه هغه دا:

۱ـ ایا ته نه ګورې او همدارنګه ستا امت نه ګوري (علم نه لري) چې یقینًا په دریاب (سمندر) کښې د الله ﷻ د نعمت او احسان په سبب بېړۍ چلېږي، که نه نو د درنو شیانو او د اوبو خو سره منافات دي چې په سر باندې یې ګرځي او پکښې ډوبېږي نه.

د بېړیو چلښت ته الله ﷻ د دې دپاره صورت ورکوي، ترڅو تاسو ته د خپل کامل قدرت نښې او د عظیم الشانه نعمتونه سلسله درولیده کړي.

۲ـ خو ای پیغمبره! د بېړیو د چلښت څخه عبرت نه اخلي او د الهي دلایلو څخه استفاده نه کوي، مګر هغه څوک چې ایمان لرونکی او د توحیدي عقیدې درلودونکی وي. یا په بل عبارت: هغه څوک ترې ګټه پورته کولی شي چې په مصائبو کښې صبر کوونکی وي او په نعمتونو او خوشالیو کښې شکرګزار وي.

د بېړۍ د طوفاني ګرځېدلو په وخت کښې الله ﷻ ته په صبر سره رجوع کوي او اجر ګټي او د طوفان څخه د نجات په وخت کښې شکر کوي او اجر ګټي.

۳ـ هو! څوک چې موحدین نه دي او خپلو ځانونو ته یې شرک غوره کړی دی نو د هغوی حال دا دی چې:

الف: کله چې دوی د سمندر څپې پټ کړي او بېړۍ طوفاني شي او د غرونو غونډې څپو سره مخامخه شي، نو په دغه وخت کښې الله ﷻ ته په داسې حال رجوع کوي چې خپل دین او انقیاد یې ورته سوچه ګرځولی وي، او یوازې د همده ﷻ څخه خپل نجات غواړي او زارۍ ورته کوي.

ب: خو څرنګه چې الله ﷻ ورته د طوفان څخه نجات ورکړي او روغ رمټ یې وچې ته پورېباسي، نو په دغه وخت کښې د بېړۍ سوربدونکي په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ووېشلی شي:

اول: ځینې کسان هغه دي چې د نجات څخه وروسته هم په مستقیمه او سمه لاره باندې روان پاتې وي، لکه څنګه چې د طوفان په وخت کښې موحدین وه همدارنګه د طوفان څخه د نجات په وخت کښې هم موحد وي او د شرکیاتو څخه خپل ځان بچ ساتي.

دوهم: ځینې نور سمدستي خپل کفري او شرکي عقیدې ته بېرته ورګرځي او هغه وعده تر پښو لاندې کوي کومه یې چې د طوفان په وخت کښې خپله کړې وه، او هم د نجات ناشکري کوي.

لنډه دا چې زمونږ په ایتونو او نعمتونو څخه انکار نه کوي مګر هر هغه څوک چې ټګ او وعده ماتوونکی او ناشکره وي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴾ کښې د "صبور" او "شکور" دواړه کلمې د مؤمن څخه عبارت دي، یعنې په ذکرو شوو افعالو کښې خاص د مؤمن دپاره د قدرت دلایل نغښتي دي چې همدی ترې ګټه پورته کوي.

همدې موضوع ته الشعبي هم اشاره کړې ده چې: "الصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ وَالشُّكْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ وَالْيَقِينُ الْإِيمَانُ كُلُّهُ"[1] يعنې صبر نيم ايمان دی، او شکر هم نيم ايمان دی، او يقين ټول ايمان دی.

او دا ځکه چې د معصيتونو څخه اجتناب صبر دی او په طاعتونو باندې ثبات او استقامت شکر دی، او کامل ايمان خو د عقيدې په شمول د ذکر شوو دواړو شيانو څخه په غير بل شی نه دی.

ظُلَلْ څه معنی؟

۲ـ په ﴿ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ ﴾ کښې د "ظُلَل" کلمه د "ظُلَّة" جمعه ده. "ظُلَّة" د هغه شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې په سر باندې سوری کوي لکه وريځ، غر او داسې نور.[2]

په دې مقابل کښې شايد چې د غره سره تشبيه مطلب وي، يعنې: کله چې هغوی داسې لوی لوی څپې پټ کړي لکه غرونه، نو په دغه وخت کښې په اخلاص سره الله ﷻ ته راجع کيږي.

د اقتصاد معنی

۳ـ په ﴿ فَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ ﴾ کښې د ﴿ مُّقْتَصِدٌ ﴾ کلمه د اقتصاد څخه اشتقاقه شوې ده، چې د مجردو مصدر يې "قصد" دی، د "قصد" کلمه د لارې استقامت ته وضعه شوې ده.[3] الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ ﴾ [النحل:۹] يعنې په الله ﷻ باندې د فضل او مهربانۍ په وجه د سمې لارې بيان دی، چې خلکو ته يې ورنازل کړي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځي: چې کله الله ﷻ طوفاني بيړۍ ته نجات ورکړي نو ځينې خلک په هغې سمې لارې باندې ثابت پاتې کيږي کومه يې چې د طوفان په وخت کښې خپله کړې وه.

د همدې جملې څخه عکرمه بن ابي جهل ﷺ هم دی چې مفصله قيصه يې د [الانعام:۴۴] ايت لاندې تېره شوې ده او ځينو مفسرينو کرامو ورته د ذکر شوي ايت شريف لاندې هم اشاره کړې ده.[4]

ختر څه معنی؟

۴ـ په ﴿ إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴾ کښې د ﴿ خَتَّارٍ ﴾ کلمه د مبالغې صيغه ده او د "خَتْرٌ" ـ لکه ضَرْبٌ ـ څخه اشتقاقه شوې ده، د "خَتْرٌ" کلمه د تکي، او د ډېرې بدې تکي، دپاره وضعه شوې ده.

په دې مقام کښې د ﴿ كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴾ کلمات د ﴿ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴾ په مقابل کښې نازل شوي دي، او رښتيا چې بې صبره خلک تکان وي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځي چې: زموږ د ايتونو او د قدرت د دلايلو څخه انکار نه کوي مګر هر ډېر تګ او ډېر ناشکره، چې د کفارو څخه عبارت دی.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۷۹

(۲) مفردات الراغب ص۵۰۱

(۳) لسان العرب ج۳ ص۳۵۳

(۴) روح المعاني ج۲۱ ص۱۰۶

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمْ وَٱخْشَوْاْ يَوْمًا لَّا يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ
عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ
ٱلْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِى
نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌۢ ﴿٣٤﴾ ﴾

[۳۳] ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ (د غضب) څخه (خپل ځانونه) په وقايه کښې کړئ، او د داسې ورځې څخه وډار شئ چې هيڅ والد (پلار) د خپل ولد څخه (د عذاب) مخنيوی نه شي کولی، او نه (په هغه) داسې مولود (ولد) وي چې هغه د خپل والد څخه د څه شي مخه نيوونکی وي، يقيناً د الله ﷻ وعده حقه ده (د قيامت قيام راتلونکی دی).

نو تاسو لره دې حقير (او سړې) ژوند ونه غولوي (چې آخرت ورباندې هېر کړئ)، او (همدارنګه هرومرو (او ضرور) تاسو دې په الله ﷻ سره (هم) غولوونکی (شيطان) ونه غولوي (او دوکه دې درنه کړي چې الله ﷻ غفور او رحيم دی).

[۳۴] يقيناً د قيامت (د قيام) علم د الله ﷻ په نزد (محفوظ) دی، او الله ﷻ باران نازلوي (او خاص همدی ﷻ ورباندې علم لري چې څه وخت او څومره نازلوي)، او الله ﷻ په هغه شي باندې هم (کامل) علم لري کوم چې په رحمونو کښې قرار لري (او ټول کيفيات يې ورته څرګند دي)، او (همدارنګه د الله ﷻ څخه په غير) هيڅ نفس (هيڅوک) علم نه لري چې هغه عمل څه دی کوم چې سبا به يې کوي، او هيڅ نفس (هيڅوک) پوهه نه لري چې په کومه ځمکه به مري.
يقيناً الله ﷻ (په هر شي) پوه دی (او په هر شي باندې) خبردار دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

الله ﷻ خلکو ته تر دې ځايه د خپل توحيد دلايل په ډول-ډول اساليبو او شکلونو بيان کړه ترڅو دوی د قناعت له لارې د توحيد عقيده خپله کړي او د کفر او شرک څخه لاس واخلي، او هم ترې اجتناب وکړي، په دې ايتونو کښې د وعظ او نصيحت په توګه دوی د توحيد عقيدې ته وربللي شوي دي، چې حاصل يې داسې راځي:

۱ـ ای پيغمبره! د الله ﷻ د پلوه د متعددو دلايلو د قرائت څخه وروسته خلکو ته د ناصح او خير غوښتونکي په حيث نصيحت وکړه چې:

الف: ای خلکو! د خپل رب ﷻ د غضب په وقايه کښې شئ او د کفري عقيدې څخه لاس واخلئ او يا ترې اجتناب وکړئ، چې د ده ﷻ عذاب ډېر سخت دی.

ب: همدارنګه د قيامت د ورځې د عذابونو او سختيو څخه وډار شئ، دا داسې ورځ ده چې

اول: هیڅ پلار به د خپلې مهربانی او عطوفت سره-سره د خپل اولاد څخه الهي عذاب دفعه نه شي کړی او مخه به يې ونه شي نیوی.

دوهم: په دغې ورځ کښې به هیڅ اولاد د خپل پلار څخه د عذاب د څه برخې مخنیوونکی هم نه وي، او هرڅوک به د خپل نجات په غم کښې اخته وي.

نو په کار ده چې هرڅوک توحیدي عقیده خپله کړي، نه دي پلرونه د اولادونو روند تقلید وکړي او نه دي اولادونه د پلرونو ړانده تقلید ته ملاوې وتړي.

ج: یقیناً د الله ﷻ هره یوه وعده حقه ده او هرو مرو ضرور رښتیا کېدونکې ده، نو د قیامت د قیام په وعده کښې يې هم دروغ نشته.

د: نو ای خلکو! تاسو دې حقیر او نژدې ژوند ونه غولوي چې په آخرت باندې يې بهتر وګڼئ او خپل ابدي ژوند وربانديې تخریب کړئ.

ه: تاسو ته په کار دي چې ثبات او استقامت د لاسه ورنه کړئ او هم هرو مرو او ضرور دې تاسو په الله ﷻ سره ډېر غولوونکی (شیطان) تېر نه باسي، چې الله ﷻ غفور او رحیم دی. او دا ځکه چې:

رښتیا چې الله ﷻ غفور او رحیم دی، خو د دې سره-سره د انتقام خاوند هم دی، او په هره خبره کښې رښتینی هم دی، او د پیغمبرانو په سلسله يې تاسو ته ابلاغ کړې ده چې شرک او کفر نه بښي، او د دې څخه په غیر يې د نورو ګناهونو مغفرت ته په خپله اراده پورې توقف ورکړی دی.

۲ــ ای خلکو! که تاسو د قیامت د قیام په هکله تاکلی وخت غواړئ چې کله به تحقق ومومي، نو دا تمه مه کوئ او دا ځکه چې قیامت د قیام علم د هغو پنځو علومو څخه دی کوم چې الله ﷻ په خپل اقدس ذات پورې مختص ګرځولي دي، پنځه علوم د لاندې علومو څخه عبارت دي:

الف: د قیامت د قیام علم د الله ﷻ پورې مختص دی.

ب: خاص الله ﷻ په ځمکه باندې باران راوروي، او خاص همدی ﷻ پوهېږي چې په کومه ځمکه او څومره وربښت ورنازلوي.

ج: خاص الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي کوم چې په رحمونو کښې موجودیت لري، چې کوم-کوم کمیات او کوم-کوم صفات (کیفیات) لري او داسې نور.

د: خاص الله ﷻ پوهېږي چې په راتلونکو وختونو کښې به څه څه کارونه پېښېږي، نو هیڅوک نه پوهېږي چې سبا ته به څه کوي.

ه: د هر شي د مرینې په ځای (او ټاټوبي) باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي اوبس، نو هیڅوک علم نه لري چې په کومه ځمکه باندې به يې روح قبض کېږي اود قدمونو (ګرځېدلو راګرځېدلو) شمېره به يې وربانديې پوره کېږي.

۳ــ ای پیغمبره! خلکو ته ورسوه چې یوازې الله ﷻ کامل علم لري او یوازې الله ﷻ د کاملې خبرتیا څښتن دی.

توضيحات

۱ـ كه څوک وايي چې د ﴿ لا يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِ ﴾ الآية مضمون دا دى چې د قيامت په ورځ اولادونه او پلرونه يو تربله ګټه نه شي رسولی، حال دا چې د [الرعد:۲۳] ايت د مضمون څخه څرګندېږي چې دوى دواړه يو تربله څه فائده اړولی شي؟

مونږ وايو چې:

الف: دلته يو بل ته ګټه رسول د ولديت او والديت په لحاظ منفي شوى دى، او هلته يې په نورو لحاظونو ثبوت موندلى دى، مونږ ورباندې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ هلته رڼا اچولې ده.

ب: هلته د مؤمنانو په هكله بحث جاري وه او دلته د كفارو په هكله بحث راروان دى، نو دواړه ايتونه سره څه منافات نه لري چې جواب ته يې اړتيا پاتې شي.

ج: بالآخره يو بل ته د ګټو رسونه د الله ﷻ په ارادې پورې توقف لري، لكه چې په [البقرة:۲۵۵] ايت كښې ورباندې صراحت شوى دى؛ نو معلومه شوه چې په همدغه ايت كښې هم ـچې بحث پكښې جريان لريـ د "إِلَّا بِإِذْنِهِ" كلمات مراد دي.

غرور څه معنى؟

۲ـ په ﴿ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ﴾ كښې د "غَرُوْر" كلمه د "غُرُوْر" ـلكه "قُبُوْل" ـ څخه اشتقاق شوې ده، چې د غولولو معنى وركوي[۱]، مثلاً چې چاته په دروغو د ښېګڼو تمه وركړى شي.

خو په دې مقام كښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او سعيد بن جبير عليه الرحمة ذكره شوې كلمه په شيطان سره تفسيره كړې ده[۲]، او په الله ﷻ سره يې د غولوني صورت دا دى چې شيطان سړى د ګناه او عصيان ارتكاب ته وهڅوي، خو د دې سره-سره په دروغو تمه هم وركړي چې عصيان او ګناه بلكې كفر به درته الله ﷻ وبښي او جزا به درنه كړي، او يا به دې باطل معبودان شفاعت وكړي.

يادونه

۳ـ ځينو مفسرينو كرامو[۳] د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ ﴾ الآية په اړه ليكلي دي چې دا د هغو پوښتنو په جواب كښې نازل شوى دى كومې چې نبي كريم ﷺ ته يوه سړي راجع كړې چې:

الف: زما ماندينه اميدواره ده، ماته خبر راكړه چې نارينه اولاد به وزيږوي او كه ښځينه؟

ب: ماته د خپل تولد نېټه معلومه ده، خو ته ماته خبر راكړه چې زه به كله مړ شم.

ج: زمونږ وطن د وچكالۍ سره مخامخ دى، ته خبر راكړه چې باران به كله په مونږ باندې رانازل كړى شي؟

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۱۱

(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۴۹۶؛ الدر المنثور ج۶ ص۵۳۰

(۳) زاد المسير ج۶ ص۱۶۸؛ تفسير البغوي ج۳ ص۴۹۶؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۵۵

نو الله ﷻ د نوموړي په جواب کښې ذکر شوي ایت شریف نازل کړ.

مګر مونږ ته د الله ﷻ په توفیق څرګندېږي چې په دې ایت شریف کښې به هغه پوښتنه هم جوابه شوې وي کومې چې د وړاندېني ایت په تعقیب د ځینو خلکو په اذهانو کښې خطور کړی وي، هغه دا چې: د کومې ورځې د عذابه چې ته مونږ داروې هغه به کله او څه وخت قائمه شي؟

د جواب حاصل يې داسې راځېږي چې: د نوموړې ورځې د قيام علم په هغو پنځو علومو کښې شامل دی کوم چې الله ﷻ په خپل اقدس ذات پورې مختص ګرځولي دي، دغه علم يې نه چاته ورکړی دی، او نه به يې وروسته ورکړي، تاسو ته په کار دي چې د عذابه يې د نجات بندوبس وکړي، او د وخت د تعين په هکله يې پوښتنه ونه کړئ.

څه ګټور معلومات

۴ـ غواړو چې د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلۡمُ ٱلسَّاعَةِ ﴾ الآية په ارتباط څه نور ګټور معلومات لوستونکو ته وړاندې کړو، هغه دا:

الف: په ذکر شوي ایت شریف کښې پنځو موضوعاتو ته اشاره شوې ده، لکه چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ»[1] يعنې د غيبو خزانې يا کونجيګانې پنځه دي، او بيا يې ذکر شوی ایت شریف د استشهاد په توګه قرائت کړ.

ب: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۵۹] ایت لاندې څه معلومات ليکلي دي چې د دې مقام سره ارتباط لري او خلاصه يې لاندې لوستلی شئ:

اول: د ﴿ مَفَاتِحُ ﴾ کلمه مو د تفسير او تصريف په لحاظ ښه پوره شرحه کړې ده.

دوهم: د "غَيْب" د کلمې تعريف او ځينې اړونده بحثونه مو ليکلي دي.

دريم: ﴿ مَفَاتِحُ ٱلۡغَيۡبِ ﴾ په ذکرو شوو پنځو کښې انحصار نه لري، اما د دغو پنځو ذکر ته د ځينو حکمتونو په بنياد تخصيص ورکړی شوی دی.

ج: د قيامت د قيام علم الله ﷻ هيچا ته نه دی ورکړی، حتی يوه ورځې جبرائيل ﷺ د دين د تعليم په بنياد د نبي کريم ﷺ څخه څو پوښتنې وکړې، نو يوه پوښتنه پکښې دا وه چې د قيامت ورځ به کله وي؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ»[2] يعنې د چا څخه چې د قيامت په هکله پوښتنه کړی شوې ده (چې زه يم) د پوښتنې کوونکي څخه (چې ته يې) وربانده ښه پوه نه دی (دواړه وربانده نه پوهېږو).

سوال جواب

د: که څوک وايي چې: د قيامت د قيام څه نښې او علامې خو په شريعت کښې ښودلی شوي

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۴
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۴

دي، نو ايا په نښو او علامو سره څه علم نه حاصلېږي؟

مونږ وايو چې: نښې د قيامت په قرب او نژدېکت باندې دلالت کوي، مګر د قيام وخت مشخص نه شي ګرځولی، چې څو کاله وروسته په کوم سات او کومه دقيقه به قائم شي.

د همدې موضوع په ارتباط د [الأعراف:۱۸۷] ايت لاندې څه نور وضاحت هم تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

ه: که څوک وايي چې: ايا د هوا او موسم پېژندلو خبره علم نه ګڼلی کېږي چې سبا ته به هلته يا دلته ورښت صورت ونيسي؟

مونږ وايو چې: د هغوی علم په آلاتو او اسبابو باندې ولاړ دی او داسې علم نه دی چې د نقيض او تخلف امکان ونه لري، د همدې کبله هوا پېژندونکي د خپلې خبرې دروغ ختل نه نفي کوي او نه يې نفي کولی شي؛ مثلاً داسې نه وايي، او نه يې ويلی شي، چې ورښت به حتمي صورت ونيسي. په همدې موضوع کښې ځينو مفسرينو کرامو ډېر ښه خوندور بحث کړی دی[۱].

يوه بله پوښتنه او د هغې جواب

و: که څوک وايي چې: ايا په ﴿ مَا فِي الْأَرْحَامِ ﴾ باندې پوهېدل په الله ﷻ پورې اختصاص موندلی شي، حال دا چې په نني عصر کښې په آلاتو او اسبابو سره د مور په رحم کښې نارينه اولاد پېژندل کېږي؟

مونږ وايو چې: همدغه پوښتنه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الرعد:۸] ايت لاندې ډېره ښه جوابه کړې ده چې د وضاحت سره يې يو ځل بيا په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

اول: په ﴿ مَا فِي الْأَرْحَامِ ﴾ کښې د "ما" توری عام مفهوم افاده کوي، حتی چې آن د نطفې حال ته هم شاملېږي، او پوره واضحه ده چې په دغه حال کښې يې نه چا د پېژندلو دعوه کړې ده او نه به يې دعوه وکړي.

دوهم: الله ﷻ په ﴿ مَا فِي الْأَرْحَامِ ﴾ باندې پوهېدل په ټولو کيفياتو باندې علم د احاطې په توګه په خپل اقدس ذات پورې مختص ګرځولی دی چې رنګ، عقل، پوهې او نورو ټولو نفساني کيفياتو ته شامل دی. خو په نني عصر کښې لا څه چې په راتلونکي عصر کښې به هم هيڅوک دعوه ونه شي کړی، چې دا ماشوم به هوښيار وي او هغه به بې عقل وي، او هغه به حليم وي او دغه به غُصناک وي او داسې نور.

دريم: په ﴿ مَا فِي الْأَرْحَامِ ﴾ باندې چې کوم علم په الله ﷻ پورې اختصاص لري هغه علم داسې باوري علم دی چې د نقيض او د دروغ ختلو احتمال نه لري، اما کوم علم چې په نني عصر کښې په

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۱۲

آلاتو او اسبابو سره صورت نیسي په هغه کښې د دروغ ختلو احتمال د منځه نه شي تلی، لکه چې د همدغې خبرې تصدیق د هغې لنډکې قیصې څخه څرګندېږي کومه چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د ذکر شوي ایت په توضیحاتو کښې لیکلې ده، او که بالفرض څوک ادعاء وکړي چې زه وربانديې په یقین سره پوهېږم نو هغه په یقین سره کافر دی.

یوه قیصه

ز: یوه ورځې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما سره یوه یهودي لاندې سوال جواب وکړ:

یهودي: زه غواړم چې تا د علم النجوم په حساب سره په درېوو خبرو باندې خبر کړم:

اول: ستا زوی به لس ورځې وروسته مړ شي.

دوهم: ته به پخپله تر هغه ژوندی یې چې په سترګو به ړوند شې.

درېم: زه به هم د روان کال تر پایه پورې ژوندی پاتې نه شم.

ابن عباس رضي الله عنهما: دا راته وایه چې چرته به مړ شې (په کومه ځمکه به دې روح قبض شي).

یهودي: په دې نه پوهېږم.

ابن عباس رضي الله عنهما: الله ﷻ رښتیا ویلي دي چې: ﴿وَمَا تَدۡرِي نَفۡسُۢ بِأَيِّ أَرۡضٖ تَمُوتُۚ﴾ یعنې او هیڅ نفس نه پوهېږي چې په کومه ځمکه به مړ شي.

په پای کښې د یهودي ذکرې شوې درېواړه خبرې رښتیا شوې[1]، خو دغه (رښتیا توب) دلالت نه کوي چې نوموړی نجومي په غیبو باندې پوهېده، بلکې د یو پلوه ذکره شوې پوهه په آلاتو او اسبابو باندې ولاړه وه، او علم غیب د هغه علم نوم دی کوم چې په آلاتو او اسبابو باندې ولاړ نه وي، او د بله پلوه، د یو ځل صدق غوښتنه دا نه ده چې هر ځل به یې خبره رښتیا وي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

یو ورځې د نبي کریم ﷺ څخه چا د کاهنانو (او نجومیانو) په هکله پوښتنه وکړه، نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې دا هیڅ شی نه دی. بیا یې ترې پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! کاهنان خو کله خبره کوي چې همغه حقه وي (هماغسې وشي لکه څنګه چې هغوی خبر ورکړی وي).

نو نبي کریم جواب ورکړ چې: «تِلْكَ الْكَلِمَةُ مِنَ الْحَقِّ يَخْطَفُهَا مِنَ الْجِنِّيِّ فَيَقُرُّهَا فِي أُذُنِ وَلِيِّهِ فَيَخْلِطُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ»[2] یعنې دغه د حق څخه هغه خبره ده چې جني (شیطان) یې د پرښتو څخه راوتښتوي نو د خپل دوست (کاهن) په غوږ کښې یې وتغوي (واچوي) نو کاهنان ورسره سل دروغه ګډ کړي.

مرګ ته ورځغلې

ح: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا قَضَى اللهُ لِعَبْدٍ أَنْ يَمُوتَ بِأَرْضٍ جَعَلَ لَهُ إِلَيْهَا حَاجَةً»[3] یعنې

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۸۲

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۸۵۷؛ صحیح مسلم ج۲ ص۲۳۳

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۳۶

کله چې الله ﷻ یوه بنده ته اراده وکړي چې په کومه ځمکه کښې ومري، نو الله ﷻ نوموړي ځمکې ته د بنده ارتیا پیښه کړي چې په ځغاسته هلته ورشي او د خپل مرګ ځای ته خپل ځان ور ورسوي.

همدا موضوع په لاندې مثالونو کښې ښه واضحه کېږي:

اول د افغانستان خلکو ته د الله ﷻ د پلوه مقرره وه چې په ټوله دنیا کښې خواره واره شي او په مختلفو ځایونو کښې د خپنو ارواګاني قبض کړی شي. دا نقشه ورباندې د دې کبله تطبیق شوه چې دوی هجرت کولو ته اړ او مجبور کړی شوه.

یا په بل عبارت: هر مړ کېدونکی د خپلې مړينې ځای ته په ځغاسته ورغی او په منډه یې خپل ځان ورورساوه، او خپنې لا ورته هلته منتظر ناست دي، خو په خپل ځان خبر نه دي.

همدارنګه د جهاد په دوران کښې د جهاد د فریضې د اداء کولو د کبله د نړۍ مجاهدینو افغانستان ته راودانګل، او بیا د افغانانو شهیدانو په شمول هر یو شهید هغه ځای ته په ځغاسته ورغی چرته یې چې د شهادت جام نوش جان کړ، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

دوهم: وایي چې یوه ورځې د سلیمان ؑ په مجلس کښې ملک الموت د یوه ناآشنا سړي په څېره ناست وه او په مجلس کښې یې یوه تن ته په ډېر زیر سره وکتل، نو هغه د وارخطایی د کبله د سلیمان ؑ سره لاندې سوال جواب وکړ:

د مجلس یو تن: دا ناآشنا سړی څوک وه چې ماته یې په دقت سره وکتل.

سلیمان ؑ: دا ملک الموت ؑ وه.

د مجلس یو تن: داسې څرګندېږي چې ملک الموت زما د روح د قبض اراده لري؛ نو ای پیغمبره! ته باد ته امر وکړه چې ما هند ته والوزوي، او هلته مې واچوي.

نو سلیمان ؑ دا کار وکړ، خو ملک الموت ورته اطلاع ورکړه چې الله ﷻ ماته د نوموړي یو تن په هکله امر وکړ چې په هند کښې یې روح قبض کړم، حال دا چې هغه دلته (په شام) کښې ناست وه، زه حیران وم چې د الله ﷻ امر به څنګه تعمیل کړم[1]، خو نوموړي په ځغاسته ځان هند ته ورساوه ترڅو ورباندې زه خپل ماموریت عملي کړم.

د اقیصه که واقعیت ونه لري هم عبرت ترې اخستل کېږي.

اللهم اجعل آخر كلامنا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ.

د "لُقمان" سورت د الله ﷻ په توفیق ختم شو، او د نور توفیق غوښتونکي هم یاستو.

۳۰/رجب/ ۱۴۲۱ هـ ق - ۱۳۷۹/۸/۶ هـ ش - ۲۰۰۰/۹/۲۸ م.

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۱۳، تفسير البيضاوي في هذا المقام

السجدة (۳۲)

سریزه

۱ـ مونږ د "البقرة" سورت په سریزه کښې د الله ﷻ په توفیق په خاص-خاص نومونو سره د سورتونو د نومولو متعدد مناسبات ښودلي دي، د هغو د جملې څخه یو مناسبت دا دی چې د سورت مضمون د خپل نامه په مفهوم باندې مشتمل وي، لکه څنګه چې د "الإخلاص" سورت مضمون د اخلاص په مفهوم باندې اشتمال لري.

په دې مقام کښې همدغه مناسبت په پام کښې نیولی شوی دی چې د دې سورت د [۱۵] ایت مضمون د تلاوت په سجده باندې مشتمل دی. ته به وایې چې په "السجدة" کښې د "ا، ل" توري عهدي دی او د تلاوت سجدې ته پکښې اشاره شوې ده نو د "السَّجدة" په نامه نومولی شوی دی.

۲ـ د دې سورت د ایتونو شمېره (۳۰) ته رسېږي[۱]، او ټولې کلمې یې (۶۸۰) کلمې دي او د حرفونو شمېر یې (۱۵۱۸) تورو ته پوره شوی دی[۲].

۳ـ د دې سورت په ځینو ایتونو کښې د مکیتوب او مدنیتوب د لحاظه د علماوو کرامو څه اختلاف شته[۳]، مګر د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) د یو روایت په بنیاد دا سورت ټول مکي سورت دی[۴] او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی.

۴ـ نو په همدې بنیاد په دې سورت کښې په عمده توګه هغه موضوعات تعقیب شوي دي کوم چې د اکثریت په لحاظ عموماً په مکي سورتونو کښې تعقیبېږي لکه د توحید دلایل، د قیامت د قیام اثبات، د نبوت د ثبوت اظهار، نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکول او داسې نور.

۵ـ په همدغو موضوعاتو سره د دواړو سورتونو (لقمان، السجدة) تناسب هم د ورایه څرګندېږي او څه دقیق تفکر ته اړتیا نه لري.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓ ۝ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۚ بَلْ
هُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ۝ ٱللَّهُ
ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ مَا
لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِىٍّ وَلَا شَفِيعٍ ۚ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ۝ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۴۹۷
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۴۷۰
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۸۴
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۵۳۴

الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذَٰلِكَ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦﴾ الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ
مِن طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِن سُلَالَةٍ مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن
رُّوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]۰

[۲] (دا قرآن کریم جوړ کړی شوی نه دی بلکې) نازل کړی شوی کتاب دی، د دې (کتاب په حقانیت) کښې شک نشته (دا د شک او اشتباه ځای نه دی).

(دا قرآن کریم) د رب العالمین ﷻ د پلوه (د خلکو د هدایت دپاره نازل شوی) دی.

[۳] ایا کفار وایي چې دا (قرآن کریم) محمد د خپله ځانه جوړ کړی دی؟

(دغسې نه ده) بلکې همدا ستا د رب ﷻ د پلوه حق (د واقع په مطابق کتاب) دی (د دې دپاره په تاباندې درنازل شوی دی) ترڅو (ورباندې) داسې قوم (د خپل رب ﷻ د عذابه) وډار کړې چې ستا څخه مخکښې ورته هيڅ ډاروونکی نه دی ورغلی (چې د نبوت سره ډېر نااَشنا دي)، شاید چې دوی (ورباندې) هدایت موندونکي شي (او د نبوت سره آشنا شي)ً.

[۴] (تاته څکه دا کتاب درکړی شو چې) الله ﷻ هغه اقدس ذات دی کوم چې اسمانونه او ځمکې او (هم) هغه (مخلوقات) چې د دوی دواړو ترمنځ (موجود) دي، (دا ټول یې) په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي بیا یې په عرش العظیم باندې (د خپل شان سره مناسبه) اِستواء کړې ده (هیڅ ته یې په روزمره کارونو کښې هم د تصرف څه اختیار نه دی ورکړی).

(نو ای کفارو!) تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست شته او نه شفاعتګر (چې په دوستي یا شفاعت سره نجات درکړي شي). ایا نو تاسو (د ذکر شوي مضمون څخه) پند نه اوچتوئ؟ (چې د شرکیاتو څخه اجتناب خپل کړئ).

[۵] (او دا ځکه چې:) الله ﷻ (پخپله) د اسمان څخه تر ځمکې پورې د هر کار تدبیر (او انتظام پخپله) کوي، بیا هر یو کار بېرته (د) الله ﷻ (حضور) ته وراوچتېږي (او په اختتام کښې یې فیصله کوي، البته) په داسې ورځ کښې چې (د اوږدوالي) اندازه یې د هغو کلونو څخه چې تاسو (ورباندې شمېرل کوئ، یو زرکاله (اوږده) ده، (دغه ورځ د قیامت د ورځې څخه عبارت ده).

[۶] دغه (د ذکرو شوو صفاتو خاوند ﷻ) په پټو او ښکاره وو باندې پوه دی (او هم) د کلکې ارادې خاوند (او) د ډېر رحم ښښتن دی.

[۷] هغه (اقدس ذات دی) چې هر شی یې پیدا کړی دی د هغه سره یې احسان (هم) کړی دی

(بې شماره نعمتونه يې هم ورکړي دي)، او (همدغه اقدس ذات ﷻ) په رومبي خل سره يې انسان (آدم ﷺ) د خټې څخه پيدا کړ.

[۸] بيا يې د ده ﷺ اولاده د (غذاګانو) زيښلو (لعاب) څخه وګرځوله (پيدا کړه، دا لعاب) د حقيرو اوبو (منيو) څخه عبارت دي.

[۹] بيا يې (د څو مراحلو څخه وروسته) د آدم ﷺ نسل (د انسان په شکل) برابر کړ، او د خپل روح (چې د ده ﷻ خاص مخلوق دی) څخه يې پکښې پو کړ.

او (هم) يې تاسو ته غوږونه او سترګې او زړونه وګرځول (پيدا کړه). (خود دې نعمتونو سره-سره) تاسو ډېر لږ شکرګزاري کوئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې سورت د وروستني ايت مضمون دا وه چې: "مَفَاتِحُ الْغَيْبِ" (د غيبي علومو کونجيګانې او يا خزانې) خاص او خاص په الله ﷻ پورې ارتباط لري او بس.

د دې سورت په ذکرو شوو لومړنيو ايتونو کښې د يو پلوه د "مفاتح الغيب" دپاره د قرآن کريم يو مثال ښودلی شوی دی، او د بله پلوه الله ﷻ د خپل کامل علم او خپل کامل قدرت څه نور وضاحتونه هم نازل کړي دي، چې خلاصه يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته په خپل أمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ کوم "مفاتح الغيب" چې الله ﷻ پورې اختصاص لري د هغو يو بارز مثال دغه قرآن کريم دی، او دا څکه چې:

الف: دغه قرآن کريم د هغو تورو څخه ترکيب موندلی دی د کومو څخه چې د بندګانو کلامونه ترکيب مومي او روزمره ورباندې خبرې کوي، لکه "ا، ل، م" او داسې نور، خو د دې سره ټول مخلوقات د دې څخه ناتوانه دي چې د دې قرآن کريم د يوه ايت په مثل يو کلام جوړ کړي، حتی نه هم نه شي کولی او نه دې پخوا کولی شوه چې د قرآن کريم د يوه ايت مثل ترکيب کړي.

ب: دا د دې حقيقت دليل دی چې قرآن کريم بشري کتاب نه دی بلکې د "مفاتح الغيب" څخه يوه کړې ده، دا څکه چې: د مخلوقاتو ترمنځ علمي تفاوت شته او الله ﷻ په تفاوت سره پيدا کړي دي، خو په دومره تفاوت سره يې نه دي پيدا کړي چې يو کس دې يوازې په يو سر ټول کتاب جوړ کړي او نور ټول مخلوقات دې په ګډه د يوه ايت د جوړولو توان هم ونه لري.

ج: نو پوره واضحه شوه چې دا کتاب د رب العالمين د پلوه د همدوی د هدايت دپاره نازل شوی دی، ترڅو ترې دوی په دنيا او آخرت کښې د مثال په توګه استفاده وکړي.

د: او دا هم پوره څرګنده شوه چې په حقانيت او واقعيت کښې يې داسې شک او شبه نشته کومې چې د يوه اساسي تکي څخه سرچينه اخستې وي، بلکې په دغه مورد کښې ټولې

اشتباهګانې بې بنیاده او بې اندازې کاواکه دي.

۲ـ ای پیغمبره! مشرکان تاته ګوته نیسي او وایي چې دا کتاب یې د خپله خانه جوړ کړی دی، او په دروغو باندې یې په الله ﷻ پورې د دې دپاره ورتپلی دی چې په خلکو باندې یې قبول کړي، او څه اعتبار ورته کسب کړي، خو:

الف: دغسې نه ده لکه چې هغوی خیال کاوه، بلکې اعجاز یې په لوړ اواز سره ناري وهي چې دا کتاب ستا د رب ﷻ د پلوه تاته په حقه درکړی شوی دی.

ب: البته دا د دې دپاره چې ته په دې کتاب سره هغه قوم د الله ﷻ د عذابه وډار کړې چې ستا څخه وړاندې ورته څو پېړۍ ډاروونکی (پیغمبر) نه دی ورغلی، کوم چې د پیغمبر سره ډېر ناآشنا دی او بالآخره کوم ته چې د یوه بنیادم پیغمبر ګرځېدل ډېر لرې او نه کېدونکی کار برېښي.

شاید چې هغوی ستا دعوت ومني او په رښتیانیو معناوو کښې د الله ﷻ د عذابه وډار شي او د شرک څخه توحید ته راوګرځي.

ج: که بالفرض المحال تا خپل خان هغوی ته په دې غرض پیغمبر په صفت معرفي کولی ترڅو ورباندې خپل ریاست او مشري قائمه کړې ـ لکه چې هغوی همداسې خیال کوي ـ نو هرومرو به تا دغه کار د یوې داسې لارې څخه پیل کړی وي چې د هغوی د اذهانو څخه دومره لرې نه وي لکه څومره چې ترې نبوت لرې برېښي.

یا په بل عبارت: که بالفرض تا دا کار کولی نو د جوګیتوب یا جادوګر او یا د بل باطل خوښوونکي سړي لقب به دې خپل خان ته ورکړی وي، او بیا به هغوی په ډېره اسانه سره قبول کړی وي.

۳ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: ټول اسمانونه او ټولې ځمکې بلکې هغه ټول مخلوقات یې کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجودیت لري، د خپلې ارادې مطابق په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي، او هیڅوک ورسره په دغه پیداکولو کښې برخوال نشته.

ب: د ذکر شوي پیدا کولو څخه وروسته بیا الله ﷻ په عرش العظیم باندې داسې استواء وکړه کومه چې د ده ﷻ د شان سره مناسبه ده، او د ټولو مخلوقاتو روزمره چارې او کارونه یې هم په خپله اراده کښې وساتل؛ هیچا ته یې په دغه انتظام کښې برخه ورنه کړه او نه ورته څه ارتیا وه چې برخه یې پکښې ورکړې وي.

۴ـ نو ای مشرکانو! په همدې بنیاد تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر هیڅ دوست او هیڅ شفاعتګر نشته چې په الهي انتظام کښې څه مداخله وکړی شي او تاسو ته نجات درکړي.

ایا نو تاسو د همدې نصیحت څخه پند نه اخلئ؟ ایا تاسو نه پوهېږئ څوک چې په الهي انتظام کښې هیڅ مداخله نه شي کولی بلکې پخپله همدغه انتظام ته منقاد وي، هغه به چاته څه ګټه ورسولی شي؟

۵ـ په الهي نظام کښې څکه څوک مداخله نه شي کولی چې د اسمان څخه نیولې آن تر ځمکې پورې په ټوله ساحه کښې يوازې الله ﷻ خپل تکويني اوامر نازلوي او د کارونو تنظيم ته صورت ورکوي.

بيا به همدغه ارشادات د نتائجو په لحاظ بېرته د الله ﷻ حضور ته د فيصلې دپاره ورپورته او د ده ﷻ اقدس حضور ته به وړاندې شي. البته دا به په هغې سختې ورځې کښې صورت ونيسي د کومې اوږدوالی چې ستاسو د کلونو په معيار يو زر کاله دی.

لنډه دا چې د الله ﷻ څخه په غير نه څوک د دنيا په انتظام کښې مداخله کولی شي او نه يې د اختتام په نتائجو کښې د لاس وهنې توان لري، نو خاص همدی ﷻ د عبادت لياقت لري او بس.

۶ـ ای پيغمبره! خلکو ته ووايه چې دغه اقدس ذات ﷻ د لاندې صفاتو درلودونکی هم دی:

الف: په پټو او ښکاره تولو شيانو باندې پوه دی، کوم شيان چې د خلکو څخه غائب دي هغه د الله ﷻ څخه غائب نه شي کرځېدلی.

ب: همدی ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی دی، هيڅوک او هيڅ شی يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی.

ج: همدی ﷻ ډېر مهربان دی چې د ډېرې مهربانۍ د امله يې کفارو ته فرصت ورکړی دی چې د قرآن کريم په حقانيت کښې فکر وکړي او خپلې عقيدې سمې کړي، که نه نو دوی سمدستي د هلاکت لياقت لري.

د: همدی ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هغو ټولو شيانو ته يې ډېر ښايست ورکړی دی کوم يې چې پيدا کړي دي، هر شی يې په هغې طريقې باندې په ډېره ښه توګه پوه کړی دی د کومې دپاره يې چې پيدا کړی دی، او کوم شکل يې چې ورکړی دی د هغه څخه د استفادې لارې چارې يې په ډېره ښه طريقه ورزده کړې دي، او بالآخره پرېمانه نعمتونه يې ورپېرزو کړي دي.

ه: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د انسان غوندې ښايسته بشر يې د بل شي څخه نه بلکې د خاورې او ختې څخه شروع کړی دی. يا په بل عبارت: آدم ﷺ يې په قدرتي توګه د ختې څخه جوړ کړ او بيا يې پکښې روح پوه کړ او د ښايسته څېرې خاوند يې وګرځاوه.

و: بيا يې د آدم ﷺ نسل او اولاده د غذاګانو د لعاب څخه پيدا کړه او لا پيدا کوي يې. د غذاګانو لعاب او شيره د هغو سپکو او حقيرو اوبو څخه عبارت ده کومه چې د منې په نوم يادېږي.

ز: د جوړولو ترتيب يې دا وه چې د حقيرې منې څخه يې د انسان دپاره د غوښو او هډوکو بدني چوکاټ جوړ کړ، چې د حقيرې نرمې منې سره بالکل ضد او منافي برېښي.

ح: بيا الله ﷻ په همدغه غوښين چوکاټ کښې هغه روح واچاوه د کوم په حقيقت باندې چې يوازې الله ﷻ پوهېږي، نو په کار دي چې همده ﷻ ته يې اضافت وکړی شي او بس.

ط: په دغه روح باندې الله ﷻ ذکر شوی خوړين او غوښين اسکلټ ژوندی کړ او د حس او حرکت خاوند يې جوړ کړ.

ي: ای بینادمانو! په ذکره شوي طریقې سره الله ﷻ تاسو داسې مرحلې ته ورسولی: په کومه کښې چې تاسو د غوږو، سترګو، زړونو او نورو اندامونو خاوندان جوړ شوئ.

خو حقیقت دا دی چې په تاسو کښې شکرګزاران ډېر لږ دي، او ډېر لږ وخت شکرګزاري کوئ، بلکې ستاسو اکثریت ناشکران تشکیلوي، چې د ابتداء څخه تر انتهاء پورې د الله ﷻ د خارجي او داخلي نعمتونو څخه مستفید یاست خو د دې سره په عبادت کښې ورسره شریکان دروئ.

توضیحات

۱ـ په ﴿الٓمٓ﴾ کښې د قرآن کریم د حقانیت یو معجز دلیل پټ دی، چې الله ﷻ قرآن کریم ته د هغو تورو څخه ترکیب ورکړی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو خبرې ترکیب مومي، او د دوی په اختیار کښې دي، خو د دې سره‌سره د قرآن کریم د یوه ایت غوندې یوه کلام ته ترې ترکیب نه شي ورکولی.

په دغو ایتونو کښې د ذکر شوي دلیل څه نظائرو ته اشاره شوې ده، هغه دا چې:

الف: بنیادم د خاورو څخه بنګلې او دنګ تعمیرات جوړولی شي مګر د یوه ګل د جوړولو څخه ترې عاجز دی، حال دا چې خاوره یې په ولکه کښې ده.

ب: د ختو او نورو شیانو څخه ښې ډولې مجسمې جوړولی شي خو په روح باندې یې نه شي ژوندي کولی او هم عقل او حواس نه شي ورښیلی، لکه څنګه چې الله ﷻ آدم ﷺ د ختو څخه جوړ او عقل او حواس یې وروښیل.

ج: بنیادم د میوجاتو څخه لعاب ویستلی شي مګر مني ترې نه شي جوړولی چې د انسان د جوړښت دپاره اساس ګرځي.

د: نرمې اوبه منجمدې ګرځولی شي خو د بنیادم یا بل کوم ځاروي اسکلټ ترې نه شي جوړولی، او داسې نور.

نو څرنګه چې په ذکرو شوو خلقي شیانو کښې هیڅوک عقیده نه شي درلودلی چې دا د انسان صنعت دی، یا په بل عبارت: د مثال په توګه هیڅوک عقیده نه شي کولی او نه یې کوي چې د تورو خاورو څخه ښایسته ګلان او نبات الله ﷻ نه دي پیدا کړي بلکې انسان پیدا کړي دي: نو په کار دي چې قرآن کریم ته هم کفار د دروغین کتاب لقب ورنه کړي، او په دې عقیده وکړي چې په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی.

څو منظوم نظایر

۲ـ یوه پښتون شاعر په خپلو اشعارو کښې د ذکر شوي اعجازي دلیل څو نظائر په ډېره ښه طریقه خای په خای کړي دي[1]، چې مونږ ترې د بېلګې په توګه فقط څو بیتونه را اخلو، هغه دا چې:

(۱) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۱۹۵

په نامه د هغه خدای مې دا بیان دی :: چې يو نوم يې په نومونو کښې سبحان دی
هر يو کار چې وهر چاوو ته مشکل وي :: هغه کار واړه وده وو ته اسان دی
څوک افتاب شي په اسمان راخېژولی :: ده افتاب راخېژولی په اسمان دی
څوک د لمر په مخ حجاب شي غوړولی :: ده پټ کړی لمر په ابر کښې پنهان دی
څوک يو څاڅکی پرېوستی شي د اسمانه :: نازل کړی ده په مونږ باندې باران دی
څوک شي روح ننویستی په يوه ماشي :: ژوندی کړی ده په روح تمام جهان دی
څوک د خاورو شي يو ګل پيدا کولی :: ده له خاورو پيدا کړی ګلستان دی
په سجود يې ځمکې سر دی لګولی :: خوږند سر يې په رکوع سره اسمان دی
هره ونه په قيام ورته ولاړه :: هر ګياه يې په تسبيح سره زبان دی
هر ماهي يې په درياب کښې حمد وايي :: هر مرغه يې په چمن کښې ثناخوان دی
مخلوقاتو هسې نه دی پېژاندلی :: لکه ده سره چې قدر د خپل خان دی
منزه دی له جمله وو جهتونو :: او بيا هر جهت په ده باندې ودان دی
له زرګونو صفتونو راشه ګوره :: چې يې کړی نيم صفت عبد الرحمن دی

يادونې

۳ـ په دې مقام کښې بايد څو يادونې په ياد کښې وساتلی شي هغه دا چې:

الف د ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم ﴾ الآية غوندې يو بل ايت په لږ تفاوت سره وړاندې په [القصص: ۴۶] کښې تېر شوی دی، چې مونږ ترې لاندې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ څه سوال جواب ليکلی دی يو ځل کتل يې بد نه دي.

ب همدارنګه مونږ د [الأعراف: ۵۴] ايت لاندې د ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ جمله بنه پوره شرحه کړې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ، هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

متعدد تفسيرونه

۴ـ مفسرينو کرامو د ﴿ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ﴾ الآية دپاره ګڼ تفسيرونه کړي دي[۱]، چې تقريبًا لسو تفسيرونو ته رسيږي، او په ايت شريف کښې د مراتبو په تفاوت سره د ټولو د تحمل توان شته.

مګر کوم تفسير چې مونږ ته بهتر او غوره برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو ولاړ دی:

الف د ﴿ يُدَبِّرُ ﴾ کلمه د "تَدْبِير" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَدْبِير" دېته ويل کېږي چې څوک يو کار په پوره دقت سره پلانګزاري کړي چې بهتره او ښه نتيجه ورکړي[۲].

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۲۲، تفسير أبي السعود ج۷ ص۸۰، تفسير الطبري ج۲۱ ص۹۱، نظم الدرر ج۶ ص۵۳
(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۱۴۷، لسان العرب ج۴ ص۲۷۳، مفردات الراغب ص۱۶۶

په دې مقام کښې د "تدبير" د کلمې څخه هغه تدبير مطلب دی کوم چې د الله ﷻ د عالې شان سره مناسب وي، کوم ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ وَمِنَ ٱلْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ ٱلْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ ﴾ [الطلاق: ۱۲] يعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې اوه اسمانونه يې پيدا کړي دي، او د ځمکو څخه يې هم د اسمانونو په تعداد اوه ځمکې پيدا کړي دي.

د دغو دوارو په مجموعه کښې يې د حکمتونو په مطابق روزمره الهي حکم چلېږي او بنکته کېږي، د همدې حکم په موافق کارونه صورت نيسي.

مثلاً: بارانونه ورېږي او نباتات وربانديې زرغونېږي، شپه او ورځ يو د بل په تعقيب چلېږي، اوړی او ژمی يو بل تعقيبوي، حيوانات په مختلفو ځېرو باندې پيدا کېږي او د يو حال څخه بل حال ته ورانتقالېږي او داسې نور[1].

ب. د ﴿ ٱلْأَمْرَ ﴾ څخه هغه امر مطلب دی کوم چې په "أمور" سره جمعه کېږي[2] او مونږ يې په کار سره ترجمه کوو.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه تعريفي توري پکښې د جنس يا استغراق دپاره دی[3]، چې هغو ټولو کارونو ته شموليت لري کوم چې د تشريع يا تکوين او تسخير په توګه اجراء کېږي.

ج. د ﴿ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ﴾ کلمات د ټول عالم څخه کنايه دي، او په دغو دوارو باندې ځکه صراحت وکړی شو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د انسان تفکر او نظر ظاهراً د دغو دوارو څخه بهر تجاوز نه کوي.

که نه نو د الله ﷻ مخلوقات په دغو دوارو کښې انحصار نه لري، لکه چې فرمايي: ﴿ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ ﴾ [المدثر: ۳۱] يعنې ای پيغمبره! ستا د رب ﷻ په لښکرو (مخلوقاتو) باندې هيڅوک د احاطې په توګه علم نه لري مګر همدی ﷻ او بس.

د. په ﴿ ثُمَّ يَعْرُجُ ﴾ کښې د ﴿ يَعْرُجُ ﴾ کلمه د "عروج" څخه اشتقاق شوې ده، چې د پورته ورختلو معنی ورکوي[4]، او ضمير پکښې ﴿ ٱلْأَمْرَ ﴾ ته راجع دی.

هـ. په ﴿ إِلَيْهِ ﴾ کښې الله ﷻ ته ضمير راجع دی لکه چې د ﴿ يُدَبِّرُ ﴾ مستتر ضمير همده ﷻ ته راجع دی.

د دې دول ضمير بو نظير په بل ايت کښې تېر شوی دی چې: ﴿ وَقَالَ إِنِّى مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّىٓ ﴾ [العنكبوت: ۲۶] يعنې او ابراهيم ﷺ وويل چې يقيناً زه خپل رب ﷻ ته هجرت کوونکی يم (زه هغه وطن ته هجرت کوم چې خپل رب ﷻ راته ښودلی دی).

---

(۱) تفسير البغوي ج۴ ص ۳۶۱

(۲) البحر المحيط ج۸ ص ۴۳

(۳) التحرير والتنوير ج۱۳ ص ۳۰

(۴) مفردات الراغب ص ۳۳۱

و په ﴿ فِي يَوْمٍ ﴾ کښې د "في" توری پوازې په ﴿ يَعْرُجُ ﴾ پورې تعلق نيسي او بس.

نو د پاسنيو ټکو په پام کښې نيولو سره يې مضمون داسې راځېږي چې:

الله ﷻ اسمان ځمځه نيولې آن تر ځمکې پورې په ټوله دنيا بلکې په ټول عالم کښې د حکمتونو په بنياد کارونو ته صورت ورکوي

يا په بل عبارت ژوندي کول او مړه کول او داسې نور د همده ﷻ په اختيار کښې دي، د بادونو چلښت او د بارانونو ورښت او داسې نور پوازې د همده ﷻ د ارادې په مدار څرخېږي او بس

دا ټول مخلوقات الله ﷻ عبث نه دي پيدا کړي، او نه پکښې الهي تدبير عبث او بې حکمته صورت نيولی دی، چې د پيداکولو او تدبيرولو ځځه وروسته يې هيڅ څارنه او مراقبت ونه کړي. بلکې داسې ورځ راتلونکې ده چې ټول أمور به پوازې الله ﷻ ته د فيصلې دپاره ور اوچت شي او د حکمتونو په موافق به پکښې اجراءات صورت ونيسي. البته دغه ورځ د هغې سختې ورځې ځخه عبارت ده کومه چې ستاسو (انسانانو) د کلونو په حساب يو زر کاله اوږده ده، کومه چې د قيامت د ورځې ځځه عبارت ده.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې د قيامت ورځ خو پنځوس زره کاله اوږده ده، ځکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې «...فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ حَتَّى يُقْضَى بَيْنَ الْعِبَادِ فَيُرَى سَبِيلَهُ إِمَّا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِمَّا إِلَى النَّارِ»[۱] يعنې د سرو زرو او سپينو زرو زکات نه ورکوونکې به په خپلو پيسو باندې په داسې ورځ کښې داغل کېږي د کومې اندازه چې پنځوس زره کاله ده، آن تر دې چې د بندګانو ترمنځ فيصله صورت ونيسي، نو بيا به يا د جنت لاره وګوري او يا به د دوزخ لاره

نو پوښتنه دا ده چې ايا د دغه ايت مفهوم ـچې په بحث پکښې روان دیـ د ذکر شوي حديث د مفهوم سره ځه تناقض نه لري؟

موږ وايو چې د ذکر شوي اعتراض دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف د قيامت ورځ د اشخاصو په اعتبار تفاوت پيدا کوي[۲]، نو په ځينو به زر کاله اوږده وي او په ځينو باندې به پنځوس زره کاله او داسې نور

ب دواړه عددونه سره ځه منافات نه لري ځکه چې دواړه د يوې اوږدې مودې ځخه کنايه دي[۳]، چې د مبالغې په توګه ترې په يوه ځای کښې په زر کاله او په بل ځای کښې په پنځوس زره کاله تعبير شوی دی.

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۳۱۸
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۴۹۸
(۳) تفسير المراغي ج۲۱ ص۱۰۵

ج: دواړه عددونه د شدت او سختۍ څخه نمایندګي کوي[۱] او مشخص عدد په یوه خای کښې هم مطلب نه دی، والله ﷻ اعلم بمراده.

احسان څه معنی؟

۶ـ په ﴿ ٱلَّذِىٓ أَحۡسَنَ كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقَهُۥ ﴾ کښې د ﴿ أَحۡسَنَ ﴾ کلمه د "إحسان" څخه اشتقاقه شوې ده، که څه هم مفسرینو کرامو په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۲] مګر د لغت په لحاظ سره لاندې دوه معناوې درلودلی شي[۳]:

الف: بل چا ته نعمت ورکول او ښه ورسره کول.

ب: خپله عقیده او خپل عمل ښایسته کول.

په دې مقام کښې اوله معنی مراده ده، یعني الله ﷻ چې هر شی پیدا کړی دی نو هغه ته یې بې شمېره نعمتونه هم ورکړي دي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې منعکس شوی دی چې: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَيۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ [طه: ۵۰] یعني موسی ﷺ فرعون مخاطب کړ چې زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته یې پیدایښت او څېره ورکړې ده، بیا یې ورته لارښودانه هم کړې ده، چې د خپل شکل او څېرې څخه دغسې او هاغسې استفاده وکړي.

یادونه

۷ـ په ﴿ ثُمَّ جَعَلَ نَسۡلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٖ ﴾ کښې د ﴿ سُلَٰلَةٖ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [المؤمنون:۱۲] ایت لاندې ډېره ښه توضیح شوې ده، یو ځل کتل یې د دې مقام دپاره ګټور دي.

﴿ وَقَالُوٓاْ أَءِذَا ضَلَلۡنَا فِي ٱلۡأَرۡضِ أَءِنَّا لَفِي خَلۡقٖ جَدِيدِۭۚ بَلۡ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمۡ كَٰفِرُونَ ۝١٠ قُلۡ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلۡمَوۡتِ ٱلَّذِي وُكِّلَ بِكُمۡ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ تُرۡجَعُونَ ۝١١ وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلۡمُجۡرِمُونَ نَاكِسُواْ رُءُوسِهِمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ رَبَّنَآ أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا فَٱرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ۝١٢ وَلَوۡ شِئۡنَا لَأٓتَيۡنَا كُلَّ نَفۡسٍ هُدَىٰهَا وَلَٰكِنۡ حَقَّ ٱلۡقَوۡلُ مِنِّي لَأَمۡلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ۝١٣ فَذُوقُواْ بِمَا نَسِيتُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ هَٰذَآ إِنَّا نَسِينَٰكُمۡۖ وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡخُلۡدِ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ۝١٤ إِنَّمَا يُؤۡمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۴۷۳؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۷۲
(۲) زاد المسیر ج۶ ص۱۷۲
(۳) مفردات الراغب ص۱۱۸

ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِهَا خَرُّواْ سُجَّدًا وَسَبَّحُواْ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۩ ﴿١٥﴾
تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ
﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِىَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾

[۱۰] او مشرکان وايي چې: ایا کله چې مونږ په ځمکه کښې ورک شو (خاورې شو، مونږ به بېرته راژوندي کړی شو؟) ایا یقیناً مونږ به په نوي پیدایښت کښې شو؟

(دا دومره د تعجب خبره نه ده) بلکې مشرکان د خپل رب ﷻ په ملاقات (د قیامت په ورځ) کفر کوونکي (انکار کوونکي) دي (او ذکره شوې خبره پلمه نیسي).

[۱۱] (ورته) ووایه چې هغه ملک الموت به تاسو (ستاسو ارواګانې) پوره واخلي (قبض کړي) کوم چې په تاسو باندې مقرر کړی شوی دی، بیا به (بېرته راژوندي کړی شئ او) خپل رب ﷻ ته (په د حساب کتاب دپاره) ورتاو کړی شئ.

[۱۲] او که ته هغه وخت (حال) وګورې (نو ډېر عجیبه حال به وګورې) چې کله مجرمان (کفار) د خپل رب ﷻ په نزد (د خجالت د کبله) د خپلو سرونو ښکته کوونکي وي (ټیټ ګوري).

(په دغه وخت کښې به وايي چې:) ای زمونږ ربه! مونږ (هغه څه) ولیده او مونږ واورېدل (کوم چې مونږ په دنیا کښې دروغ ګڼل)، نو (ای ربه!) مونږ بېرته (دنیا ته) تاو کړه، چې مونږ (هلته) صالح عمل وکړو، یقیناً مونږ باور کوونکي یاستو (مونږ ایمان راوړی دی).

[۱۳] او که زمونږ اراده وشي نو مونږ به هر نفس (هر چا) ته د هغه هدایت ورکړو (او په سمه لاره تللو ته به یې مجبور کړو)، مګر (مونږ داسې نه کوو ځکه چې) زما د پلوه دا خبره تثبیت (فیصله) شوې ده چې هرومرو (او) ضرور به زه د پېریانو او انسانانو (د مجرمانو) څخه دوزخ ډکوم، د ټولو څخه.

[۱۴] نو (په دوزخ کښې به ورته وویلی شي چې: تاسو د خپلو اعمالو مزه) په دې سبب وڅکئ چې تاسو د خپلې دغې ورځې ملاقات هېر کړی وه، یقیناً مونږ (نن ورځ) تاسو (د خپل رحمت څخه) هېر کړئ (متروک مو وګرځولئ). او د هغو (جنایاتو) په سبب دائمي عذاب وڅکئ کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې عملي کول به مو.

[۱۵] یقیناً زمونږ په ایتونو سره هغه کسان ایمان راوړي کوم چې کله وربانديې پند ورکړی شي نو (سمدستي په ځمکه باندې) سجده کوونکي پرېوځي، او (هم) د خپل رب ﷻ د حمد (او ثنا) سره (د ده ﷻ) پاکي هم بیانوي (او تسبیحات یې وايي)، حال دا چې دوی تکبر نه کوي (د عبودیت او بندګۍ څخه سرکشي نه کوي).

[۱۶] (هغه کسان وربانديې ایمان راوړي) د کومو اړخونه چې د ویده کېدو د ځایونو څخه، په داسې حال کښې لرې وي چې خپل رب ﷻ د ډار او تمې په حال کښې بلي (او د شپې لمونځونه

کوي)، او (په دې باندې علاوه) د هغو مالونو څخه کوم چې مونږ ورته روزي کړي دي (په صدقاتو کښې) انفاق (خرڅ هم) کوي.

[۱۷] نو هيڅ نفس (هيڅوک د) هغو (نعمتونو په کم او کيف) باندې نه پوهېږي کوم چې ورته پټ ساتلی شوي دي، چې د سترګو د يخوونکو (نعمتونو) څخه عبارت دي.

(دغو کسانو ته به) د هغو عملونو په سبب (جزا ورکړی شي) جزا ورکول کوم چې همدغه کسان دي چې عملي کوي يې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د نبي کريم ﷺ د نبوت اثبات مطرح وه چې دا قرآن کريم رښتيانی الهي کتاب دی، او بل پکښې د الله ﷻ د توحيد څو دلايلو ته اشاره شوې وه. په دې ايتونو کښې د قيامت د قيام او د مرګ څخه وروسته د بيا ژوندي کېدلو موضوع مطرحه شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! مشرکان لکه څنګه چې د الله ﷻ د وحدانيت او ستا د رسالت څخه انکاري دي همدارنګه دوی د ايمانداری دريم اصل (بعث بعد الموت) هم نه مني. د همدې کبله:

۱ـ مشرکان په تعجب سره وايي او خپل انکار څرګندوي چې:

ايا کله چې مونږ خاورې شو او په ځمکه کښې ورک او منحل شو، ايا رښتيا مونږ به بېرته راژوندي شو او بيا به د نوي او تازه ژوند خاوندان وګرځو؟ دا خبره مونږ بالکل نه منو او نه د منلو وړ ده، چې خاورې شوي او ايره شوي بدنونه دې بېرته د پخوانی څېرې او شکل غوندې شکل واخلي.

۲ـ ای پيغمبره! ايا د مرګ څخه وروسته بيا ژوندي کېدل څه د تعجب خبره ده؟ حال دا چې الله ﷻ ټول مخلوقات د نشت (عدم) څخه پيدا کړي دي.

مشرکان هم په خپلو زړونو کښې په دې باندې پوهېږي چې الله ﷻ په بيا راژوندي کولو باندې قدرت لري، خو د دې کبله ترې انکار کوي چې د حساب کتاب د رامخې ته کېدلو څخه خپلې اوږې سپکې کړي او څه يې چې خوښه وي د هغو مرتکب شي.

لنډه دا چې مشرکان يوازې د بعث بعد الموت څخه انکاري نه دي بلکې دوی د خپل رب ﷻ په حضور کښې د درېدلو څخه او د قيامت د ورځې د نورو کيفياتو څخه هم منکران دي.

۳ـ نو ته د مشرکانو ذکره شوې عقيده رده کړه او ورته ووايه چې:

الف: ای مشرکانو! ايا تاسو نه پوهېږئ چې تاسو د دوه وو برخو څخه تشکيل ياست: يوه برخه مو هډوکي او غوښې دي چې د مرګ څخه وروسته خاورې کېږي او د منځه ځي، بله برخه مو ارواګانې دي چې نه په خاورو کښې ځښېږي او نه د منځه ځي، بلکې په قدرتي توګه ساتلی کېږي.

ب: کله چې الله ﷻ ستاسو د مرګ اراده وکړي نو هغه ملک الموت کوم چې په تاسو باندې ګومارل شوی دی، سمدستي ستاسو ارواګانې اخلي او په قدرتي توګه يې ساتي؛ نو د ارواګانو په

بېلتون سره ستاسو بدنونه د انحلال سره مخامخ کېږي.

ج: کله چې الله ﷻ اراده وکړي چې تاسو بېرته راژوندي کړي، نو سمدستي به مو خاورې شوي بدنونه بيا تشکيل کړي او جدا شوو ارواګانو ته به ورسره پيوستون ورکړي، نو في الحال به تاسو ژوندي شئ او د خپل رب ﷻ په حضور کښې به د حساب کتاب دپاره ودرولی شئ.

۴ـ ای پيغمبره! نن ورځ خو کفار د قيامت د ورځې څخه په تعجب سره انکار کوي، او که ته همدغه کسان په هغه وخت کښې وګورې په کوم کښې چې همدوی د لاندې کيفياتو درلودونکي وي، نو د ډېر عجيبه کيفيات به وګورې:

الف: کله چې ذکرو شوو انکار کوونکو مجرمانو (کفارو) خپل سرونه د خپل رب ﷻ په حضور کښې د خجالت د کبله ښکته او ځوړند نيولي وي.

ب: کله چې هغوی د ډېر ذلت په حال کښې وايي چې:

اول: ای زمونږ ربه! مونږ هغه څه په خپلو سترګو وليده د کومو څخه به چې مونږ په دنيا کښې انکار کاوه، او خپل خانونه به مو ورباندې رانده اچولي وه.

دوهم: مونږ هغه څه په خپلو غوږونو واورېده او قبول مو کړه کوم چې مونږ په دنيا کښې نه قبلول او غوږ به مو ورته نه نيوه.

دريم: نو ای زمونږ ربه! مونږ بېرته دنيا ته ورتاو کړه ترڅو مونږ هلته صالح عمل وکړو او د دغې ورځې دپاره تياري ونيسو.

څلورم: ای زمونږ ربه! يقيناً مونږ ستا د رالېږلي شوي پيغمبر په حقانيت او صداقت باندې باور کوونکي ياستو، زمونږ باور د قبول مقام ته ورسوه او د خپلو عذابونو څخه ورباندې نجات راکړه.

۵ـ ای پيغمبره! په دغې ورځ به نه د کفارو اعتذار مقبول وګرځي او نه به يې دنيا ته د بېرته ورتاوولو سوال ومنل شي، او دا ځکه چې:

مونږ په دنيا کښې هغوی ته ښه کافي دلايل ورنازل کړي دي، ترڅو پکښې فکر وکړي او په اختياري ايمان باندې مشرف شي، خو هغوی ورباندې خپل خانونه رانده او کاڼه اچولي دي، ته به وايې چې د هغوی په لاس کښې د ايمان راوړلو دپاره هيڅ دليل موجوديت نه لري.

هو! که زمونږ اراده وشي نو په قدرتي توګه به هر چاته هدايت ورکړو او په سمه لاره به يې روان کړو، مګر دا کار مونږ نه کوو، دا ځکه چې: زما سره دا خبره فيصله او نه بدلېدونکې ده چې زه به هرومرو او ضرور د پيريانو او انسانانو څخه د دواړو د مجرمانو په مجموعې باندې دوزخ ډک کړم.

۶ـ نو کله چې مونږ د خپلې ارادې په مطابق د دواړو ډلو په مجرمانو باندې دوزخ ډک کړو نو په همدغه حال کښې به يې مخاطب وګرځوو چې:

الف: نو اوس د عذاب مزه وڅکئ، البته په دې سبب چې تاسو زمونږ ارشادات هېر کړي وه او خپل خانونه مو ورباندې رانده او کاڼه اچولي وه.

تاسو د خپلې دغې (د قيامت د) ورځې په ملاقات باندې باور نه کاوه او د قبرونو څخه ژوندي

راپورته کېدل درته لرې او عجيب بربښېدل. نو دغه دي چې ستاسو همدغې عقيدې په سبب مونږ تاسو د خپل رحمت څخه بې برخې کړئ او په غټې مصيبت باندې مو اخته کړئ.
ب: نو نن ورځ د خپلو کړو وړو او اعمالو په سبب د دائمي عذاب مزه وڅکئ او خوند يې واخلئ.
۷_ ای پيغمبره! زمونږ په ايتونو او دلايلو باندې هغه څوک ايمان نه راوړي کومو چې ورباندې د عناد د کبله خپل ځانونه ړانده او کاڼه اچولي دي. يقيناً هغه کسان ورباندې باور کوي او ګټه ترې اوچتوي چې لاندې صفات ولري:
الف: کله چې هغوی ته زمونږ په ايتونو باندې پند ورکړی شي نو سمدستي الله ﷻ ته په سجده پرېوځي او تواضع او بندګي اختياروي.
ب: سمدستي د خپل رب ﷻ حمد او ثناء وايي او د ټولو نواقصو او شرکياتو څخه ورته د پاکۍ او تنزيه نسبت کوي.
ج: هغوی د خپل رب ﷻ د عبادت څخه تکبر نه کوي او ارشادات يې شاته نه ګوزاروي.
د: هغوی خپل اړخونه د ويده کېدو د ځايونو او بسترو څخه جدا کوي، ترڅو په نوافلو او د تهجد په لمونځونو سره خپل رب ﷻ وبلي او په داسې حال کښې ورته د سوال لاسونه پورته کړي چې د يو پلوه يې د عذابه ډارېږي او د بله پلوه يې د رضامندۍ او مهربانيو اُميد کوي.
ه: په دې باندې علاوه، د خپلو هغو مالونو څخه چې الله ﷻ ورپېرزو کړي دي د خپل رب ﷻ د رضامندۍ دپاره مالي عبادت کوي او د حقدارانو حقوق نه هېروي.
۸_ نو ای پيغمبره! کوم نعمت چې د الله ﷻ د پلوه ذکرو شوو مؤمنانو ته پټ ساتلی شوی دی په هغه باندې هيڅوک نه پوهېږي، چې هغه څومره بهتر او څومره غوره دی، خو همدومره تعبير ترې کفايت کوي چې نوموړی نعمت د داسې نعمت څخه عبارت دی په کوم باندې به چې د هغوی سترګې يخې شي.
البته دغه ممتاز نعمت هغوی ته د هغو عملونو په سبب پټ ساتلی شوی دی کوم چې هغوی په دنيا کښې دي چې د خلکو څخه يې پټ په توره شپه کښې عملي کوي.

توضيحات

۱_ په ﴿ أَءِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د ﴿ أَءِذَا ﴾ کلمه په مقدر "نُبْعَثُ" پورې تعلق نيسي[۱]، چې متصله راتلونکې جمله ﴿ أَءِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴾ ورباندې دلالت کوي.
نو د عربيت په لحاظ يې مضمون داسې راځي چې: ايا کله چې مونږ په خمکه کښې تيت پرک شو مونږ به بېرته راژوندي کړی شو؟ ايا مونږ به هرومرو په نوي ژوند کښې قرار ولرو؟

ملک الموت يعني څوک؟

۲_ په ﴿ قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو د ملک الموت نوم "عزرائيل"

(۱) تفسير الكشاف ج۳ ص۵۰۹

میلان دی. یعنی په خطا کښې یې هم اصلاح ... شوي ... د ... معنی ... ذکر شوي ... په خطا کښې ... کړي ... شي.

یادونه

۳ - دا مسئله په ... ایت کښې د ﴿ ... ﴾ ... څخه ... په خلاف ... او ... کښې ... تشریح کړې ده ... د ... او ... څخه ... ده.

د تلاوت سجده

۴ - په ﴿ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ ﴾ ایة کښې د تلاوت سجده ده چې ... احکام د القرآن ... ایت ... سجده ... لیکل شوې ده ...

تتجافی څه معنی؟

۵ - په ﴿ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ ﴾ کښې د تتجافی کلمه د تجافی څخه اشتقاق شوې ده. تجافی ... کیږي چې څوک د ځمکې ... څخه ... جدا شي.[1]

یاتې شوه دا خبره چې دلته څوک مراد دي او ایت شریف د چا په هکله نازل شوی دی چې ... د ... څخه جدا ساتي ... د مفسرینو کرامو څخه متعدد اقوال نقل شوي دي چې تقریباً ... ته رسیږي.[2] که څوک یې د ... شي نو هغه دې مراجعه وکړي. که څه هم ... ده چې د ... په لحاظ ټول اقوال مراد وګرځول شي او دا څکه چې ... مصداقات ... شي.

مګر د ډېرو ... او ... مصداق یې ... دی څکه چې نبي کریم ﷺ د معاذ بن جبل ﷺ په روایت په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده او فرمایلي یې دي چې: «والصدقة تطفئ الخطيئة كما يطفئ الماء النار وصلاة الرجل من جوف الليل» ثم تلا ﴿ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ ﴾ ... [3] یعني او خیرات ګناه داسې مړه کوي لکه چې اوبه اور د منځه وړي او همدارنګه د شپې په داخل کښې د سړي لمونځ (تهجد) هم ګناهونه د منځه وړي بیا نبي کریم ﷺ د استشهاد په ډول ذکر شوی ایت شریف او ورپسې متصل ... ایت تر ﴿ يَعْمَلُونَ ﴾ پورې ولوست.

د ایت شریف ارشاد

۶ - د ذکر شوي ایت شریف د ارشاداتو څخه دا هم ښکاره کیږي چې د تهجد لمونځ به ښې

---

(۱) روح المعاني ج ۲۱ ص ۱۲۶ ... ج ... ص ...
(۲) القاموس المحیط ج ۱ ... لسان العرب ج ... ص ...
(۳) روح المعاني ج ۲۱ ص ۱۳۰ زاد المسیر ج ... ص ...
(۴) جامع الترمذي ج ۲ ص ۹۰

نوافل) د سړي عقيده پخوي او ايمان يې قوي کوي.

د شپې د نوافلو په فايدو او ګټو کښې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «عَلَيْكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ فَإِنَّهُ دَأْبُ الصَّالِحِينَ قَبْلَكُمْ، وَإِنَّ قِيَامَ اللَّيْلِ قُرْبَةٌ إِلَى اللهِ وَمَنْهَاةٌ عَنِ الْإِثْمِ وَتَكْفِيرٌ لِلسَّيِّئَاتِ وَمَطْرَدَةٌ لِلدَّاءِ عَنِ الْجَسَدِ»[۱] يعنې تاسو په قيام الليل (د شپې په نوافلو) هميشوالي وکړئ، چې يقيناً دا د وړاندېنيو صالحانو طريقه ده (نو تاسو د هغوی په طريقه لاړ شئ)، او يقيناً قيام الليل الله ﷻ ته د نژدېکت سبب دی، او هم د ګناه څخه منعه کوونکی دی، او د بديو (معاصيو) محوه کوونکی (د منځه وړونکی) دی، او (بالآخره) د لمونځ کوونکي د جسد (بدن) څخه د مرض طردوونکی (شړونکی) دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه ځينو مفسرينو کرامو د قيام الليل په فضايلو کښې ښه ډېر احاديث راغونډ کړي دي[۲] چې لوستل يې ګټور دي.

"قُرَّةِ أَعْيُنٍ" څه معنی؟

۷ـ په ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ ﴾ کښې د ﴿ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ﴾ کلمات د [الفرقان:۷۴] ايت لاندې ښه پوره تحليل شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ، چې د خوشاليو څخه کنايه دي چې بيا تحليلولو ته اړتيا نه ګورو، مګر د مقام په لحاظ لاندې حديث شريف وربانديې اضافه کوو:

نبي کريم ﷺ د ابو هريره ﷺ په روايت په يوه قدسي حديث کښې د الله ﷻ څخه حکايت کوي چې: «أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ»[۳] يعنې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ما د خپلو صالحينو بندګانو دپاره داسې نعمتونه تيار کړي (او پټ مې ورته ساتلي دي) چې نه سترګو ليدلي دي، او نه غوږونو اورېدلي دي، او نه يې د کوم بنيادم په زړه کښې خطور کړی دی (نه د چا په زړه کښې تېر شوي دي).

بيا ابو هريره ﷺ ذکر شوی ايت شريف د استشهاد په توګه قرائت کړ.

﴿ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ۚ لَّا يَسْتَوُۥنَ ﴿١٨﴾ أَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ نُزُلًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فَسَقُوا۟ فَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ۖ كُلَّمَآ أَرَادُوٓا۟ أَن يَخْرُجُوا۟ مِنْهَآ أُعِيدُوا۟ فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَدْنَىٰ دُونَ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۵

(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۵۰۱؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۵۹؛ تفسير المظهري ج۷ ص۲۷۴

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۴

﴿ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾﴾

[۱۸] آیا نو هغه څوک چې مؤمن وي د هغه چا په څېر کېدای شي چې فاسق وي (الله او د شریعت او پیغمبر له حکمونو وتونکی وي)؟ (نه) دا دواړه هېڅکله هم سره برابر کېدای نه شي.

[۱۹] هر چې هغه کسان دي چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي نو د هغوی لپاره د اوسېدو جنتونه دي، په داسې حال کې چې (دا) ورکړه د هغو عملونو په بدل کې ده چې هغوی به کول.

[۲۰] او هر چې هغه کسان دي چې فاسق (د شریعت او پیغمبر له حکمونو وتونکي) شول، نو د هغوی د اوسېدو ځای اور دی.

هر کله چې اراده وکړي چې له هغه څخه ووځي، بېرته به په هغه کې ور وګرځول شي او ورته به وویل شي: د اور هغه عذاب وڅکئ چې تاسو به دروغ ګڼلو.

[۲۱] او خامخا ضرور به موږ دوی ته د لوی عذاب نه مخکې (په دنیا کې) د نږدې عذاب څخه وڅکوو، ښایي چې دوی (ایمان ته) راوګرځي.

[۲۲] او د هغه چا څخه لوی ظالم څوک دی چې د خپل رب په آیتونو سره پند ورکړل شي، بیا (هغه) ترې مخ واړوي (بې شکه موږ له مجرمانو څخه انتقام اخیستونکي یو).

يقيناً موږ د مجرمانو (ګناهګارو) څخه انتقام اخيستونکي يو او ضرور سزا ورکوونکي يو.

ارتباط او مطالب خلاصه

د وړاندېنيو آيتونو مضمون د قيامت د ورځې په اړه حالاتو بيانولو مشتمل وو، او په دې آيتونو کې د يو پلوه د دغې ورځې ضرورت ته اشاره شوې ده، او د بل پلوه د پرتلې په توګه د مؤمنانو او کافرو اُخروي نتائج څه شرحه شوي دي چې حاصل يې داسې راځي:

اې پيغمبره! په خپل امت باندې د قيامت د ورځې په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه.

۱- د قيامت د ورځې قيام د حکمت غوښتنه ده چې دنيا بايد ضرور په پای کې د حسابونو تصفيه وکړي. که بالفرض د قيامت ورځ قائمه نه شي، او د قبرونو څخه مړي بېرته د محاسبې دپاره راژوندي نه کړل شي نو پوره څرګنده ده چې مؤمن او کافر به يو برابر شي، او دا څرګنده چې په دې تقدير به مؤمنانو ته د ايمان مکافات ورنه کړل شي او کفار به د خپلو کفرياتو مجازات ونه ګوري.

نو آيا مؤمن هغه څوک چې ايمان يې راوړی دی د هغه چا غوندې دی او کړه وړه يې فسق يې غوره کړی دی او د توحيد د پيغام څخه يې بالکل وتلی دی؟ آيا مؤمن د دغه دواړو د نتايجو په لحاظ يو برابر ګڼلای شو؟ دا کار هېڅکله نه شي کېدلی او هېڅکله دغه دواړه ډلې سره يو ترازو نه شي برابرېدلی. نو

۲- ذکر شوي دواړه ډلې يو تر بله بېلې او جدا دي چې لږ څه تفصيل يې دا دی:

الف: هغه كسان كومو چې ايمان راوړى دى او نېک او صالح عملونه يې كړي دي، نو د همدوى دپاره د اوسېدانې ځاى جنت دى.

د دې دپاره چې د دوى د ايمان او صالح عمل قدرداني وشي، نو جنت ته به د معززو مېلمنو په حيث ځكه ورداخل شي چې دوى دې چې په دنيا كښې نېكه طريقه او لاره عملي كوي.

ب: بالمقابل هغه كسان كوم چې د اسلامي چوكاټ څخه وتلي دي او كفر يې غوره كړى دي، نو د دوى د اوسېدانې ځاى دوزخ دى ترڅو د خپلو كړو وړو نتيجه په خپلو سترګو وګوري.

ج: دغه كفار به په دوزخ كښې په دائمي توګه پراته وي، بلكې هر كله چې ورته د وتلو خيال پيدا شي او د وتلو په لټه كښې ولوېږي نو سمدستي به د دوزخ په منځكښې بېرته ورګوزار كړى شي او د وتلو آرزو به يې د خاورو سره برابره كړى شي.

د: په عين حال كښې به ورته د تحقير په توګه وويلى شي چې: اى كفارو! تاسو نن ورځ د دوزخ د هغه عذاب مزه وڅكئ كوم چې تاسو به يې په دنيا كښې تكذيب كاوه، او دروغ به درته برېښېده.

۳ـ اى پيغمبره! هرومرو او ضرور به مونږ كفارو ته د لوى عذاب (أخروي عذاب) څخه وړاندې د حقير عذاب (دنياوي عذاب) څخه هم څه ناڅه عذاب وروڅكو او پرې مبتلا به يې كړو. شايد چې هغوى د كفرياتو څخه لاس واخلي او سمه عقيده خپله كړي او هم په لوى عذاب باندې د اخته كېدلو څخه خپل خانونه بچ كړي.

۴ـ خو د دې سره-سره په كفارو كښې داسې غټ-غټ ظالمان شته چې په دنياوي عذاب باندې بې هم عقل سر ته نه ورځي او عبرت ترې نه اخلي.

نو د هغه چا څخه دېر زيات ظالم بل څوک دى كوم ته چې د خپل رب ﷻ په دلايلو او قدرتي نښو باندې پند وركړى شي، خو هغه ترې اعراض كوي او عبرت او ګټه ترې نه اوچتوي؟

نو د همدې كبله مونږ پرته له شكه د دغسې مجرمانو څخه انتقام اخستونكي ياستو، او دوى ته په جرمونو او كفرياتو باندې سزا وركوونكي ياستو.

توضيحات

۱ـ د ﴿ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا ﴾ الآية مضمون د قرآن كريم په نورو ايتونو كښې هم نازل شوى دى، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ أَمْ نَجْعَلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَٱلْمُفْسِدِينَ فِى ٱلْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ ٱلْمُتَّقِينَ كَٱلْفُجَّارِ ﴾ [ص:۲۸] ايا مونږ هغه كسان په ځمكه كښې د فساد اچوونكو غونډې وګرځوو كومو چې ايمان راوړى دى او نېک (صالح) عملونه يې كړي دي؟ ايا مونږ متقيان د فاجرانو غونډې ورګرځوو؟ (چې د قيامت ورځ قانمه نه كړو او د حساباتو تصفيه پرېږدو)؟.

ب: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَوَآءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴾ [الجاثية:۲۱] يعني ايا هغه كسان ګومان

کوي کوم چې بدي، کفر یا نورې ګناهونه کسب کوي، چې خوار به یې د هغو کسانو غوندې وګرځوو کوم چې ایمان راوړی دی او نیک عملونه یې کړي دي، چې د دوی ټولو ژوند او مرګ به برابر شي؟ هغه حکم ډېر بد حکم دی کوم چې دوی یې کوي ځکه چې د ګناهګارو او مؤمنانو ژوند او مرګ په قیامت کې نه شي او نه به په دې سره ټول برابر جوړ شي.

ځ الله ﷻ فرمایي چې: ﴿لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ [الحشر: ۲۰] یعني د الله ﷻ په نزد د اور ملګري او د جنت ملګري دوه برابر نه دي، د جنت ملګري هغوی به د قیامت په ورځ کامیاب وي او هغوی د ناکامۍ سره مخامخ کېدونکي دي.

ادنی عذاب کوم عذاب دی؟

۲ـ په ﴿وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ﴾ کې د ﴿الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ﴾ کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیر کړې ده[1]، مګر کومه معنی چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوې ده[2] او تقریبًا په نورو معناوو باندې مشتمله ده، هغه دا ده چې ادنی عذاب د دنیاوي عذاب معنی ورکوي لکه مرضونه، مصیبتونه، آفتونه او نور هغه شیان په کومو باندې چې الله ﷻ بندګان د دې دپاره مبتلا کوي ترڅو خپل رب ﷻ ته راجع او د ګناهونو څخه توبه تائب شي. او اکبر عذاب د اخروي عذاب څخه عبارت دی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې د څه حکمت په بنیاد په ذکر شوي آیت شریف کې "الأدنی ـ الأبعد" یا "الأکبر ـ الأصغر" نازل نه کړی شو، ترڅو د دوه وو ضدینو په نزول سره د دنیاوي عذاب او اخروي عذاب مقایسه په ښه واضحه توګه متحققه شوې وی؟

موږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو ویلي دي چې په دې ډول نزول کې د تخویف (وېرولو) زیادت ملحوظ دی[3] او دا ځکه چې

په "الأدنی، الأصغر" کې د "الأدنی" کلمه په زیات تخویف دلالت کوي چې د قریب او نږدې والي معنی پکښې پرته ده. او په "الأکبر، الأبعد" کې د "الأکبر" کلمه هم دغه مفهوم بهتر اداء کوي، چې د لرې عذاب څخه لوی عذاب ډېر خوفناک دی.

خو بهتره داسې بریښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ذکرو شوو دواړو کلمو په ذکر سره د هغو دواړو اضدادو ته هم اشاره شوې ده، ځکه وایي چې یو ضد په بل ضد باندې دلالت کوي.

نو په وایي چې آیت شریف داسې نازل شوی دی چې "من العذاب الأدنی الأصغر دون العذاب الأکبر

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۷۲

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۶۲، الدر المنثور ج۶ ص۵۵۳

(۳) روح المعاني ج۲۱ ص۱۳۵

الآبْعد: يعني کفارو ته به مونږ هرومرو د لوی لرې عذاب څخه وړاندې، نژدې وړوکی عذاب وروڅکو.

د دې ډول نزول نزول يو نظير وړاندې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ د بني څېړنې سره تېر شوی دی، چې: ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ﴾ [النحل: ۸۱] يعني الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې کميسونه ګرځولي (پيدا کړي) دي چې تاسو د ګرمۍ (او يخنۍ) څخه ساتي.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ فَلَا تَكُن فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِۦ ۖ وَجَعَلْنَٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا۟ ۖ وَكَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾﴾

[۲۳] او بې شکه مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورکړی وه نو ته د خپل کتاب (قرآن کريم) د پيوستون (وحې) څخه په شک کښې مه پرېوځه.

او مونږ هغه (د موسی ﷺ کتاب) د بني اسرائيلو دپاره هدايت ګرځولی وه (لکه چې ستا د قوم دپاره مو قرآن کريم هدايت ګرځولی دی).

[۲۴] او مونږ د بني اسرائيلو څخه (د تورات په ذريعه ځينې کسان داسې) امامان ګرځولي وه (جوړ کړي وه) چې زمونږ په امر به يې (خلکو ته) لاربښودانه کوله، (البته) کله چې هغوی صبر وکړ (او په خپل کتاب کلک شوه)، او وه چې زمونږ په ايتونو سره يې په دوامداره توګه باور او يقين ساته.

[۲۵] يقينًا ستا رب ﷻ همدی ﷻ به د خلکو ترمنځ د قيامت په ورځ په هغو (قضاياوو) کښې (حقې) فيصلې وکړي، په کومو کښې چې (نن ورځ) خلک دي چې اختلاف (پکښې) کوي (او د عناد د کبله حق او حقيقت ته غاړې نه ږدي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د بعث الموت د اثبات څخه وروسته د يو پلوه نبي کريم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده، چې د کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې مه غمژن کېږه، او د بل پلوه ورته پکښې زيرى ورکول کېږي چې د دې کتاب (قرآن کريم) په ذريعه به ستا اُمت په دنيا کښې امامان او مقتدايان وګرځي. چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! څرنګه چې تا خپل دعوتي امت د ډېرو دلايلو په وړاندې کولو سره دعوت کړه، خو عنادي کفار د خپل عناد څخه رابېکته نه شوه چې ستا دعوت قبول کړي، نو د خپل خان د تسلی دپاره لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ مونږ يقينًا موسی ﷺ ته کتاب ورکړی وه چې تورات نومېده، دا کتاب د هغه جنس څخه وه کوم چې د الله ﷻ د پلوه پيغمبرانو ته ورکول کېږي. همدا کتاب مو د بني اسرائيلو دپاره هدايت ګرځولی وه چې د هغوی دپاره يې په دنياوي او اُخروي کارونو کښې د مشال مثال درلود.

د همدغه الهي کتاب د جنس څخه مو تاته هم کتاب درکړی دی چې قرآن کریم نومېږي، دا (قرآن کریم) داسې کتاب دی چې خپل خان پخپله په اثبات رسوي او په حقانیت کښې يې هيڅ شک او شبه نشته.

نو په همدې اساس، ته د خپل کتاب د ملاقات او پیوستون (وحې) څخه په يوه وړه شبهه کښې هم مه کېږه، او نه دې پکښې بل څوک شبهه کوي.

نو لکه چې د بني اسرائیلو دپاره هغه کتاب مشال وه ستا د أمت دپاره دا کتاب مشال او څراغ دی.

۲ـ د بني اسرائیلو څخه مونږ د ورکړی شوي کتاب په ذریعه د وخت امامان جوړ کړه، چې زمونږ په امر به يې په همدغه کتاب سره حقې لارې ته دعوت چلاوه، یا په بل عبارت. خپنو به د پیغمبرانو په صفت د دعوت سلسله تعقیبوله او خپنو به د دعاة الی الخیر په حیث په همدې لاره کښې زیار او کوښښ کاوه. البته د دنیا امامت د هغوی هغه وخت په برخه شو کله چې هغوی په خپل کتاب باندې کلک شوه او د جنایاتو څخه يې صبر خپل کړ.

او په دې باندې علاوه، هغوی زمونږ په ایتونو باندې خپل باور او یقین ته ادامه ورکوله.

نو که ستا أمت په خپل کتاب (قرآن کریم) باندې کلک شي او کلکه عقیده وربانديې وساتي، نو په دې زمانه کښې به امامت د همدوی په برخه شي او همدوی به د دعوت الی الخیر مشران جوړ شي.

۳ـ ای پیغمبره! په ذکر شوي بشارت باندې علاوه، د دې کبله هم د عنادي کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې مه غمژن کېږه چې داسې ورځ هرومرو راتلونکې ده چې ستا رب ﷻ به په همدغې ورځ کښې د ټولو خلکو ترمنځ د هغو شیانو په هکله حقې فیصلې وکړي په کومو کښې چې نن ورځ همدوی په اختلاف او شقاق باندې اخته دي؛ هلته به ورته ستا صداقت بنه پوره څرګند شي خو څه ګټه به ورته ونه شي رسولی.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فَلَا تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآئِهِ ﴾ کښې د ﴿ لِّقَآئِهِ ﴾ ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وايو چې: د دغه ضمير د مرجع په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۱]. د مشال په توګه:

الف: خینې وايي چې نوموړی ضمير (موسی ﷺ) ته راجع دی[۲]، او مصدر خپل مفعول ته مضاف دی (فاعل يې حذف دی چې د نبي کریم ﷺ څخه عبارت دی).

نبي کریم ﷺ خو د موسی ﷺ سره د معراج په شپه ملاقات کړی وه چې د همده ﷺ په مشوره يې څو کرته د الله ﷻ په حضور کښې د تخفیف عرض وړاندې کړ، چې په نتیجه کښې الله ﷻ د

(۱) تفسیر المظهري ج۷ ص۲۷۷، تفسیر تیسیر الرحمن ج۲ ص۱۵۲
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۰۲، المحرر الوجیز ج۱۲ ص۴۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۶۳

خپلې مهرباني د مخې پنځوس لمونځونه پنځو لمونځونو ته رابښکته کړه⁽¹⁾.

نو حاصل به یې داسې راخېژي چې: تا د موسی ﷺ سره د معراج په شپه په حقه ملاقات کړی وه، ته په دغه ملاقات کښې هیڅ شک او تردد مه کوه.

ب: په ﴿لِقَآيِهِ﴾ کښې ضمیر ﴿ٱلْكِتَٰبَ﴾ ته راجع دی⁽²⁾ او مصدر خپل مفعول ته مضاف دی او فاعل یې حذف دی چې د موسی ﷺ څخه عبارت دی). یعنې ته په دې کښې شک او تردد مه کوه چې موسی ﷺ خپل کتاب سره ملاقي شو او په حسن قبول سره یې قبول کړه.

ج: ذکر شوی ضمیر ﴿ٱلْكِتَٰبَ﴾ ته راجع دی خو د "مِثْل" کلمه ورسره مقدره ده⁽³⁾، ته به وایې چې داسې "لِقَاءِ مِثْلِهِ" نازل شوی وي. یعنې ته په دې کښې څه شک مه کوه چې ته هم د موسی ﷺ د کتاب غوندې د یوه کتاب سره ملاقي شوی یې او درکړی شوی دی.

تبصره

۲_ که څه هم ذکر شوي جوابونه واقعیت لري او په حقانیت کښې یې څه شک او تردد نشته مگر د تفسیر په حیث یې منل ډېر سخت او غیر متبادر دي. مونږ ته بهتره برېښي چې ذکر شوی ضمیر ﴿ٱلْكِتَٰبَ﴾ مطلق الهي کتاب ته راجع شي، چې تورات او قرآن بلکې ټولو اسماني کتابونو ته شامل دی، او ټول یې مصداقات دي.

نو حاصل به داسې راوخېژي چې: مونږ موسی ﷺ ته اسماني کتاب ورکړی وه، او تاته مو هم اسماني کتاب درکړی دی، نو ته د خپل کتاب په پیوستون او ملاقات کښې شک او تردد مه کوه، او خپل باور ته ورباندې ادامه ورکړه، که نور څوک پکښې شک کوي نو هغوی پوهېږي او کار یې.

زمونږ د جواب یو نظیر په [الشعراء:۵۷] ایت کښې د ښې پوره شرحې سره تېر شوی دی _والحمد لله ﷻ علی ذلک، نو هیله ده چې هلته یو خل مراجعه وکړی شي.

پوښتنې او جوابونه

۳_ زمونږ د جواب په بنیاد د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې تېرېدلی شي:

الف: ایا نبي کریم ﷺ د خپل کتاب په حقانیت کښې څه شک درلوده چې الله ﷻ ورته توصیه وکړه چې شک پکښې مه کوه؟

مونږ وایو چې: د دغې پوښتنې جواب د [یونس:۹۴] ایت لاندې په ډېره خوندوره او مزه ناکه طریقه لیکلی شوی دی _والحمد لله ﷻ علی حسن توفیقه، هیله ده چې همِلته مراجعه وکړی شي.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: د "لِقَاء" کلمه خو اکثره د قیامت د ورځې په هکله استعمالېږي، د کتاب په هکله خو اکثره هغه کلمات استعمال شوي دي کوم چې د "نُزُول" د کلمې سره تړاو لري، او

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۳؛ صحیح مسلم ج۱ ص۹۱
(۲) زاد المسیر ج۶ ص۱۷۷
(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۱۶

یا وربانديې د "وَحْيٌ" کلمه دلالت کوي. نو پوښتنه دا ده چې ایا د دغه ایت نظیر په بل ایت کښې چرته شته چې د ذکر شوي مصدر (لقاء) متعلقات د قرآن کريم په ارتباط استعمال شوي وي؟
مونږ وايو چې: د ذکر شوي مصدر متعلقات د قرآن کريم په نورو ايتونو کښې استعمال شوي دي. د مثال په توګه الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴾ [المزمل:۵] يعني يقينًا مونږ به ډېر ژر په تاباندې درونډ قول (قرآن کريم) : وحي په ذريعه درواچوو (او درسره به يې پيوسته کړو نو خپل ځان ورته چمتو کړه).

د ايت شريف اشاره

۴_ د ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا ﴾ څخه د اشارې په توګه نبي کريم ﷺ ته بشارت ورکړې شوى دى چې: د دې قرآن کريم په ذريعه به ستا د أمت څخه د نړۍ امامان جوړ شي.
او هم پکښې کفار په غوږ وهلى شوي دي چې تاسو د قرآن کريم د پرمختګ مخه نه شئ بندولی لکه چې فرعونيانو د تورات د پرمختګ مخه بنده نه کړى شوه؛ نو د عناد څخه لاس واخلئ او د فوائدو څخه يې ګټه پورته کړئ.
په همدې مضمون باندې په بل ايت کښې صراحت شوى دى چې: ﴿ وَإِنَّهُۥ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ ﴾ [الزخرف:۴۴] يعني يقينًا دا قرآن کريم ستا دپاره او ستا د قوم دپاره د ذکر (په شرف او عزت سره د يادونې) سبب دى.

﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ ٱلْقُرُونِ يَمْشُونَ فِى مَسَٰكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ ۖ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا نَسُوقُ ٱلْمَآءَ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِۦ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَٰمُهُمْ وَأَنفُسُهُمْ ۖ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْفَتْحُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ ٱلْفَتْحِ لَا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِيمَٰنُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَٱنتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۶] (کفار په خپل عناد کلک دي) او ايا دوى ته دې (خبرې) لار ونه ښودله چې مونږ د دوى څخه پخوا خومره ډېر هلاک کړي دي (البته) د (پخوانيو) پېړيو څخه (لکه عاديان، ثموديان او نور) حال دا چې دوى د هغوى په استوګنځايونو کښې ګرځي (راګرځي).
يقينًا په دغه (کار) کښې ډېر عظيم الشان دلايل (پټ) دي.
ايا نو کفار (دغې خبرې ته) غوږ نه نيسي؟ (بايد چې غوږ ورته کېږدي).
[۲۷] (کفار په عناد کلک دي)، او ايا دوى نه ګوري چې يقينًا مونږ بې ګيا ځمکې ته (د باران يا

وبالو په ذریعه) اوبه ورسوق کوو (وربهوو)، نو په همدې اوبو سره (ترې) مونږ کښتونه (نباتات) راوباسو، چې د دوی څاروي ترې (روزي) خوري، او پخپله دوی (هم ترې د روزۍ استفاده کوي). ایا نو دوی نه ګوري (یا دوی بصیرت نه لري).

[۲۸] او کفار وايي چې: دغه فیصله (د فیصلې ورځ قیامت) به کله وي که تاسو (په خپله خبره کښې) رښتیني یاست (نو وخت يې راته وټاکئ).

[۲۹] (ته ورته) ووایه چې: د فتحې په ورځ به هغو کسانو ته د دوی ایمان ګټه ونه رسوي کومو چې (نن ورځ) کفر غوره کړی دی (او ورباندې کلک دي)، او نه به دوی ته مهلت ورکړی شي (او نه به يې عذاب څه وروسته کړی شي).

[۳۰] نو (ای پیغمبره!) د دوی څخه مخ واړه وه (او ناندرۍ ورسره مه وهه)، او (خپل نصرت ته) منتظر اوسه، یقینًا کفار هم انتظار کوونکي دي (البته خپلې بدې ورځې ته او ستا مرګ ته).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مشرکانو د هغې پوښتنې په ارتباط څه مطالب نازل شوي دي، کومه به چې هغوی د وړاندینې متصل ایت په تړاو د استهزاء، او مسخرو په توګه مطرحه کوله، هغه دا چې د فیصلې ورځ به کله تحقق مونده کړي، چې تاسو ورباندې مونږ ډاروئ، کله چې تر اوسه متحققه نه شوه نو معلومه ده چې د هغې ورځې راتلل دروغ دي. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! د عنادي کفارو د استهزایي پوښتنې په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه چې د قیامت تر ورځې پورې عنادیانو کفارو ته جواب وګرځي:

۱ـ ایا عنادي کفار په خپل عناد باندې کلک دي او د خپل عقل څخه کار نه اخلي چې د عناد مخنیوی يې وکړي. یا په بل عبارت: ایا دوی ته دې خبرې حقه لاره ونه ښودله چې مونږ د دوی څخه وړاندې څومره ډېر قومونه هلاک کړي دي، حال دا چې دوی د هغوی په ورانو او ویجاړو مساکنو باندې په خپلو سفرونو کښې تېرېږي راتېرېږي؟

هغوی هم د دوی غوندې عنادیان وه چې همدا عناد يې د هلاکت سبب شو، ایا دوی ته د هلاکت خطر نشته؟

یقینًا د پخوانیو قومونو په دغو کنډوالو مساکنو او په هلاکت کښې ډېر لوی او عظیم الشان عبرتي دلایل پراته دي، البته چې عبرت ترې دوه ډوله خلک اخستلی شي چې:

الف: څوک چې د خپلو عقلونو څخه کار اخلي.

ب: څوک چې د پیغمبر خبرې او دعوت ته غوږ ږدي.

څرنګه چې ستا د زمانې عنادي کفار د خپلو عقلونو څخه کار نه اخلي نو ایا دوی دعوت ته هم غوږ نه ږدي؟

۲ـ عنادي کفار خو د پخوانیو هلاکو شوو قومونو څخه عبرت نه اخلي، نو دوی ته په کار دي

چې په خپل چاپېريال کښې فکر وکړي او د قيامت د ورځې قيام په مسخرو سره ونه نيسي. د مثال په توګه:

الف: ايا دوی نه ګوري او علم نه لري چې يقيناً يوازې همدا مونږ وچې کلکې بې زراعته ځمکې ته د اسمان د پلوه اوبه ورسوق کوو (وربهوو).

ب: نو په دغو اوبو سره د ذکرې شوې ځمکې څخه نبات رازرغونوو چې د همدغو نباتاتو څخه د دوی څاروي او هم دوی پخپله خوراک کوي، او د غذاوو کار ترې اخلي

ج: نو ايا دوی دومره بصيرت او هم د سترګو رڼا نه لري ترڅو پوه شي چې هغه اقدس ذات چې د وچې کلکې ځمکې څخه نباتات رازرغونوي هغه د همدې ځمکې څخه مړي هم ژوندي راپورته کولی شي.

۳ـ ای پيغمبره! د عنادي کفارو عنادي او استهزايي پوښتنه دا ده چې دوی ستا په شمول ټول مؤمنان مخاطب ګرځوي او ورته وايي چې: دغه د فيصلې ورځ به کله تحقق مونده کړي؟ که تاسو په خپله خبره کښې رښتيني ياست نو د راتللو وخت يې وټاکئ.

۴ـ نو ته په جواب کښې ووايه چې:

الف: په دغې ورځ کښې به کفار په نومورې ورځ باندې عقيده او باور وکړي چې دا حقه ده، خو ايمان به ورته هيڅ ګټه ونه شي رسولی چې نن ورځ ورباندې باور نه کوي او د ايمان راوړلو په عوض وريورې خندنې کوي.

ب: په دغې ورځ کښې به کفار مهلت وغواړي خو هيڅ مهلت به ورنه کړی شي او نه به بېرته دنيا ته د دوی غوښتنه قبوله کړی شي.

۵ـ ای پيغمبره! د ذکرو شوو عنادي کفارو څخه خپل مخ واړه وه او ناندرې ورسره مه وهه (فقط خپل دعوت ته ترخپلې وسې ادامه ورکړه)، بالآخره ته همدې ته منتظر اوسه چې تاته ورباندې خپل رب ﷻ برې درکړي او ورباندې غالب وګرځې.

يقيناً هغوی هم ستا مغلوبيت ته انتظار کوونکي دي او ورته په تمه ناست دي، خو هيڅکله به په دغې آرزو کښې کامياب نه شي، همدارنګه ذکر شوي کفار خپل هلاکت ته منتظر دي خو شعور ورباندې نه لري، چې د هلاکت په لور روان دي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ أَنَّا نَسُوقُ ٱلْمَآءَ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلْجُرُزِ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ نَسُوقُ ﴾ کلمه د "سَوْق" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د اوبو د بهولو معنی ورکوي[۱]. دا کار په لاندې دوه وو ډولونو سره صورت نيسي:

اول: چې د اورښت څخه دکه وريځ کوم وطن ته رابښکودله شي او هلته ترې باران وورولی شي.

[۱] روح المعاني ج۲۱ ص۱۳۹

دوهم: چې سیندونه او نهرونه د یو ځای څخه بل ځای ته وغزولی شي او هلته ورباندې ځمکه خړوبه وګرځولی شي.

ب. د ﴿ اَلْجُرُز ﴾ کلمه مفرده ده چې په "أَجْزَاز" سره جمعه کېږي، دغه کلمه د لغت کتابونو په متعددو معناوو سره معنی کړې ده[۱] لکه:

اول: هغه ځمکه چې نباتات نه زرغونوي، ته به وایې چې نباتات یې خوړلي دي.

دوهم: هغه ځمکه چې د هغې نباتات څارویو او ساکینانو خوړلي وي، او هیڅ نبات یې په مخ باندې پاتې نه وي.

دریم: هغه ځمکه چې هغې ته باران نه وي رسېدلی او وچه کلکه پرته وي.

په دې مقام کښې ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري نو که ټولې د بدلیت په لحاظ واخستلی شي او یا د ﴿ اَلْجُرُز ﴾ څخه "ما یطلق علیه الجرز" مراد کړی شي، هیڅ باک یې نشته.

د "اَلْفَتْحُ" څخه کومه فتحه مراده ده؟

۲ـ په ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْفَتْحُ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْفَتْحُ ﴾ کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[۲]، خو کومه معنی چې ترې مونږ ته په دې مقام کښې په زړه پورې برېښي او د وړاندېنیو ایتونو سره ښه پوره پیوند اخلي، هغه دا ده چې دلته ترې د قیامت ورځ مراده شي.

یعنې ای پیغمبره! ته کفارو ته ووایه چې د قیامت په ورځ نه ستاسو ایمان قبلېږي او نه به تاسو ته هلته څه مهلت درکړی شي.

په بل ایت کښې په همدې مضمون باندې تقریبًا صراحت کړی شوی دی چې: ﴿ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِٱلْحَقِّ ﴾ [سبأ: ۲۶] یعنې ورته ووایه چې مونږ او تاسو به ټول زمونږ رب ﷻ (د قیامت په ورځ) راغونډ کړي بیا به ستاسو په شمول زمونږ په منځکښې په حقه فیصله وکړي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه مطلب وه چې په ﴿ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾ کښې مؤمنانو ته د کفارو خطابه راحکایت کړی شوه، ایا ذکره شوې پوښتنه یوازې نبي کریم ﷺ ته نه وه راجع شوې؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: کفارو به ذکره شوې پوښتنه د دې دپاره ټولو مؤمنانو ته راجع کړې وي، ترڅو هغوی ته د قیامت په ورځ کښې شک ورواچوي، په اصطلاح د هغوی د شیطانت مطلب وه خو الحمد لله ﷻ اغیزمن واقع نه شو.

د "اَلسَّجْدَة" سورت د الله ﷻ په توفیق ختم شو، د الله ﷻ څخه نور توفیق هم غواړو.

نېټه: ۱۴۲۱/۸/۹ هـ ق - ۱۳۷۹/۸/۱۵ هـ ش.

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۳۱۷

(۲) زاد المعاد ج۶ ص۱۷۸؛ اضواء البیان ج۶ ص۵۰۸

الشعراء (۲۶)

النمل (۲۷)

العنکبوت (۲۹)

الروم (۳۰)